ספר החינוך

יוצא לאור ע"פ הדפוס הראשון וויניציאה רפ"ג
ונלווה לו הגהות בעל משנה למלך ור' ישעיה פיק

עם מבוא, חילופי גירסאות, הערות וביאורים
מאת
הרב חיים דב שעוועל

מהדורה רביעית עם הוספות

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

מוסד הרב קוק

הוצאת מוסד הרב קוק · ירושלים, תש"ך

ספר החינוך נמנה עם טובי הספרים השווים לכל בית בישראל. ענינו — תרי"ג מצוות ושרשיהן.

כל מצוה ומצוה בספר החינוך מוגדרת ומבוארת מארבע בחינות, לפי סדר קבוע: א. מהות המצוה, מקורה בתורה ופירושה בספרי חז"ל; ב. שרשי המצוה, כלומר טעמי המצוה. יסוד היסודות אשר בנה עליו רבנו להסביר את טעמי המצוות הוא: „כי השם שהוא אב החכמה... אב כל הטובות לא יצווה דבר אל בריותיו רק לתועלתם ולטובתם ולהרחיק כל נזק מעליהם.. וכל המעמיק עצה בפשטיהן וישתדל לחדש דבר בנגלה שבהן... אין ראוי בזה לתת עליו אשם אך לברכו ולהזכירו לשבח באשר הוא שם"; ג. דיני המצוה, הדינים המסתעפים ממנה; ד. אימתי ועל מי חלה המצוה.

בין מאות הספרים שחוברו על תרי"ג מצוות, הרי לאחרי ספר המצוות להרמב"ם תופס ספר החינוך המקום החשוב ביותר.

ספר החינוך מיד עם הופעתו היה לקנין הרבים. נעתק הרבה בכתב יד ועם התפתחות הדפוס העברי נדפס בכל דור ודור במהדורות שונות. במשך הזמן חלו בו הרבה טעויות ושבושים. במהדורה שלפנינו השתדל המהדיר לתת את המקור האמתי והמתוקן ביותר, עפ"י הדפוס הראשון, ויניציאה שנת רפ"ג, עם חילופי גירסאות עפ"י כתבי יד ודפוסים שונים. הוסיף: מבוא, מראה מקומות, הערות וביאורים.

ציור העטיפה: עלי יערי
ההדפסה: דפוס טורים בע"מ, ירושלים

כל התפילות בטילות והודיות תודה אינה בטילה, שנאמר (תהלים נו, יג): אשלם תודות לך (מדרש תהילים, פרק ק).

בסיום עבודתי הריני רואה חובה נעימה לעצמי להביע את תודתי לכל אלה שהיו לי לעזר בעבודתי מאיזה צד שהוא, הלא הם: הרב מאיר בר־אילן וצ"ל שעורר אותי לגשת לעבודה זו; ויל"ח הרב אליעזר זילבער מסינסינטי, והרב ירוחם ליינער מברוקלין, והרב מנחם מ. כשר מניו יורק, שהואילו בטובם להתיר לי הרבה ספיקות בשאלות הנוגעות בהבנת דברי רבינו על בוריים; הרב י. ל. הכהן מימון, שר הדתות בישראל, שמיום שהראיתי לו את עבודתי זו העיר את רוחי וחיזק את ידי לגמרה ולהוציאה לאור; מר זאב בלומנצויג מ"מוסד הרב קוק" אשר אצל מרוחו על הספר להאדירו ולהשביחו בכמה בחינות; מר אנשיל כ"ץ אשר עמל במסירות בהגהת הספר, וגם טרח לעשות את חלופי גרסאות מכ"י ישן אשר בספריית הרב מימון בירושלים; חברת "תיקון ספרים" בבית הכנסת "אנשי ספרד", לואיזוויל, קענטאקי, לפקידיה וחבריה, אשר במשך השנים שעמדתי שם על משמרת הקודש נקשרו אלי במיתרי אהבה, וחבה יתירה נודעת לי מצדם בזה שעזרו לי במדה מרובה בהוצאת הספר. ואחרון אחרון חביב: קרובי מר חיים יהודה הכהן חריף מחיפה, אשר לא חס על עמל ויגיעה, וסייע בידי להוציא את הספר לאור. כולם יעמדו על הברכה ותהי משכרתם שלמה מעם ה'.

ועתה אודה לה' חסדו אשר גמל עלי ושם חלקי מיושבי בית המדרש, ואימץ את ידי להעמיד על תלו אחד מן הספרים היקרים, שזכה לתפוס מקום כבוד בין לומדי תורה הן מצד גופי ההלכה והן מצד דברי המוסר אשר בו, הלא הוא "ספר החינוך", ככל שמוסיפים להגות בו כן מוסיפים למצוא בו חדשות משמחות לב ומרחיבות הדעת.

ואני תפילה שיזכני ה' להיות תמיד מן המשכימים לדברי תורה ויצילני משגיאת ויראני נפלאות בתורתו הקדושה.

ברוקלין, ניריורק, ה' כסלו, ה' תשי"ב — חיים דוב שעוועל

תוכן

מבוא . . . . . ה — כח
אגרת המחבר . . . . . כט — ל
סדר ומנין המצות . . . . . לא — מד
הקדמה . . . . . מה — נג

סדרי השנה שהמצות בהן

בראשית . . . . . נה
לך לך . . . . . נו — נז
וישלח . . . . . נז — נח
בא אל פרעה . . . . . נט — עה
ויהי בשלח . . . . . עה — עו
וישמע יתרו . . . . . עו — צה
ואלה המשפטים . . . . . צו — קיח
אם כסף . . . . . קיט — קמט
זיקחו לי תרומה . . . . . קנ — קנז
ואתה תצוה . . . . . קנז — קסד
כי תשא . . . . . קסד — קעה
ויקהל משה . . . . . קעה — קעו
ויקרא . . . . . קעז — קצז
צו את אהרן . . . . . קצז — ריז
ויהי ביום השמיני . . . . . ריז — רלח
אשה כי תזריע . . . . . רלט — רמח
זאת תורת המצורע . . . . . רמט — רסב
אחרי מות . . . . . רסב — רצג
קדושים תהיו . . . . . רצג — שמד
אמור אל הכהנים . . . . . שמד — תח
בהר סיני . . . . . תח — תמ
אם בחוקותי . . . . . תמ — תנו
נשא . . . . . תנז — תעט
בהעלותך את הנרות . . . . . תם — תפד
שלח לך אנשים . . . . . תפד — תצא
ויקח קרח . . . . . תצא — תקג
זאת חוקת . . . . . תקג — תקז
פנחס . . . . . תקז — תקטז

ראשי המטות . . . . . תקטז — תקכ
אלה מסעי . . . . . תקכא — תקכה
אלה הדברים . . . . . תקכו — תקכח
ואתחנן . . . . . תקכח — תקמז
והיה עקב . . . . . תקמז — תקסא
ראה אנכי . . . . . תקסא — תרד
שופטים . . . . . תרד — תרמט
כי תצא . . . . . תרמט — תשכד
והיה כי תבוא . . . . . תשכד — תשל
אתם נצבים . . . . . תשל — תשלד

מלואים ותיקונים

חילופי גירסאות . . . . . תשלז — תשמ
הגהות בעל משנה למלך . . . . . תשמא — תשנז
הגהות ר"י [ברלין] פיק . . . . . תשנח — תשסד
הוספות ל„הערות וביאורים" . . . . . תשפה — תשעב
הגהות על גליונות ספר החינוך ש"ס . . . . תשעג — תשעה
תיקונים . . . . . תשעו — תשצט
מפתחות . . . . . תשפ — תשפט
לוח השוואה . . . . . תשצ — תשצד
צילומים . . . . . .

הוספות למהדורה השניה השלישית והרביעית

לבירור זהותו של מחבר „ספר החינוך" . . . . תשצז — תתו
הוספות ל„הערות וביאורים" . . . . . תתז — תתיב

מבוא

הספר שלפנינו, ספר החינוך, שנמנה עם טובי הספרים השווים לכל בית ישראל, מעביר לפנינו מקירה כוללת ומשוכללת על תרי"ג מצוות ושרשיהן, בקיצורו ויפיו, ברעיונותיו הנלהבים, בענוותו הנעימה ובאהבת הבריות שבו, אתה רואה כאן מעין אתערותא דלעילא. ואין בזה משום הפלגה אם נפליץ עליו את המאמר המפורסם בשינוי לשון: "ראיתי ספרי עליה אתם טועמים; אם אלף הם תוא מהם ואם מאה הם הוא מהם".

מחבר הספר, זמנו ורבותיו, אישיותו ופעולתו

בגוף הספר אין אנו מוצאים אלא רשימה אחת על שם המחבר. כן כתוב בהקדמתו: "על כן ראיתי טוב אני הדל באלפי, תלמיד התלמידים שבזמני, איש יהודי מביתו לוי ברצילוני, לכתוב המצות על דרך הסדרים". מכאן נראה ברור, שהמחבר העלים את שמו הפרטי ובחר בכינוי ספרותי. אמנם בהקדמה הראשונה שיצאה בויניציאה בשנת ח' רפ"ג (1523), כבר הופיע שם המחבר על שער הספר: "ספר החינוך שחיבר הרב רבי אהרן זלחה". מזה רס"קו כמה חכמים[1], שמחבר "ספר החינוך" הוא "יהיר אהרן הלוי מברצלונא הידוע בספרי הפוסקים בשם הרא"ה, כי מרוב ענותנותו לא העלה שמו העצם מפורש רק מאיש לוי ברצלוני" (ש. ם. חאנעם, ספר תולדות הפוסקים, דף קל, ב). השערת זאת בנויה, לפי דעתי, על רמז קל שמצאו ב"ספר החינוך" בתחילת מצוה צה בנידון הכתוב "וינף אהרן אותם תנופה". (עיין שם בביאורנו). על רמז קל כזה מסכו ואמרו ששם המחבר היה אהרן ושהיה לוי או כהן.

אם קבלה היא נקבלה ואם לדין יש תשובה. כי בכלל אין מוצאים שהמחבר קישר את סגנונו פעמים אין מספר בפסוקים שלמים מכתבי הקודש ותיכן יש ידים להשערה, שכאן שינה את סגנונו ורמז לשמו. גם חטוה הדבר, מדוע העלה הרא"ה את שמו על שאר ספריו שחיבר ולא העלים את שמו אלא מ"ספר החינוך". וכבר הוכיחו חכמים אחרים למדי, שאין הרא"ה בהבר "ספר החינוך", כי הרבה דברים ב"החינוך" סותרים לספר "בדק הבית" (עיין לדוגמא באוצר ישראל, א, עמ' קמח, ובספרו של דוד רוזין, קלב-קלג). גדולה מזו: הלא ידוע ובפורסם חדבר

---

[1] לפי דעת דוד רוזין. הראשון שנאחז בסבך השערה זו היה ר' גדליה אבן יחיא ב"שלשלת הקבלה" שכתב על הרא"ה: "ואני אומר שאולי זהו שחבר ספר החינוך". השערה זו היתה לוודאות בפי דוד קונפורטי שכתב: "וגם עשה ספר החינוך על הפרשיות". ועיין בש"ך יורה דעה קנז, י, שכתב בפשיטות: "וכך כתב הרא"ה בספר החינוך". הראשון שקרא תגר על זה ושרח להחזיר אבידה לבעלית היה הרב חיים יוסף דוד אזולאי בישם הגדולים" (דפוס וילנא, א, דף יח). עיין David Rosin, Ein Compendium der juedischen Gesetzeskunde, Breslau 1871, pp. 86 — 87.

כי תראיה היה תלכי סובהק של הרמבין, כנראה בספריו שקורא אותו בכל מקום "מורי רבנו משה", אם כן — מדוע לא יחס לו שום תואר כבוד ב "ספר החינוך" כמו שעשה לשאר רבותיו (עיין להלן)? אלא וודאי ברור הוא, שמנוע הספר אין בפיו להוכיח, שהפיסק הידוע בשם הראיה חיבר את "ספר החינוך". לפך, מתוך לשונו ניכר שיש להבדיל בין הראיה ובין מחבר הספר שלפנינו.

אבל יש מבורים, שאמנם שם מחבר היה אחרן הלוי מברצלונת, אלא שהוא אדם אחר ולא ר' אהרן בן יוסף הלוי מחבר ספר "בדק הבית" (אוצר ישראל, א, קסח). והנה בעיקר הדבר אין פסק שיש להבדיל בין הראיה ובין מחבר "ספר החינוך" כמו שביארנו, אך ראוי שלא להעלים, כי מן הספר גופו אין בידינו שום סיוע בדבר שמו הפרטי. ואם נבוא לחוש לרמזים ולחוראות דקות, אפשר למצוא הרבה השערות רחוקות כאלו בעניין זה. כן, למשל, כבר יחסו את ה"חינוך" לחכם בשם ר' ברוך (קרית ספר, שנה א, עמ' קס־קסא). כללו של דבר, מן הספר עצמו אין בידינו אלא הידיעה הכללית היוצאת מדבריו, שמחברו היה "איש יהודי מבית לוי ברצילוני". אך כשנסתוך על הכתובת שבשער הספר במהדורת הראשונה בוניציאה כעל עדות ישנת ונאמנת, יוברר לנו, שמחבר "ספר החינוך" היה הרב רבי אהרן.

את רבותיו הוא מזכיר פעמים רבות בלשון זה: "רבותי ישמרם אל" (מציה שמו, שמר, ועוד), "רבי ישמרו אל" (שמר), "מורי ישמרם אל" (שכח), "מורי ישמרו אל" (רכא). מזה נראת שרבותיו היו עוד בחיים כשחיבר את ספרו.

מי היו רבותיו לא נודע לנו בדיוק. נקל היה לשער — כמו שכבר עשו רבים (ש. ס. האנעס, תולדות הפוסקים, דף קל, ב), שרבו היה הרמבין, אבל אין לקבל השערה זו משום שבכל מקום שמחבר "ספר החינוך" מזכיר את שמו של הרמבין הוא מזכיר אותו בלא תואר כבוד שהוא רגיל לצרף אל שמות רבותיו. ולא עוד אלא לכשנעיין בסקיסות אלה נראה שהוא מדבר עליו כעל איש שכבר שכב עם אבותיו. מזה נראה ברור, שרבו לא היה הרמבין. אלא מתלמידי הרמבין היו רבותיו והם הרשב"א ובית דינו בברצלונת. ואפשר שבין רבותיו היה גם הרב ר' אהרן הלוי מבכונה בשם הראיה, שישב על כסא רבני טולידו ושנסתנה עם גדולי דורו.

מרבותיו אנו דנים על שאר גדולי התכמים שהיו בדורו ועל חבוריו בני גילו, הלא הם הרא"ש ובניו, ר' מנחם ריקנאטי, ר' ידעיה הפניני, בעל "בחינת עולם", רבינו נסים מגירונדי, ספרש הריף, והריטב"א, תלמיד הראי"ת. חביב היה כבודם על רבינו ככורא רבותיו, אף על פי שאינו מזכיר את שמם. לפיכך הוא זהיר תמיד לכבדם ולהעריצם בניבי־כבוד אלה: "חכמי הדור" (מצוה י), "רבותינו שבזמננו" (שמב), "מורינו ישמרם אל" (רמה), "חכמים שבדורנו" (תקלט), ועוד.

לפי חצעה זו על רבותיו ועל חבוריו יש לקבוע בדיוק, שזמן החיבור של "ספר החינוך" חלה בין שנת פטירת הרמבין (1274) ושנת פטירת הרשב"א (1310). אמנם אתה מוצא באמר אחד שמסגנו יש להוכיח על זמן אחר שבו נכתב ספרנו זה. בסציה שכן כותב המחבר ששנת השמיטה היא "שנת יז לדעת רשי"ו ל"ו ושנת יח לדעת רבנו חננאל ז"ל" (ה' יז והיא שנת 1257). לפי זה כתב את ספרו בתחילת האלף הששי, כלומר: באמצע המאה הי"ג. כיצד יתקיימו שתי הוכחות אלו? דעת רוב רוזין בספרו (דף עח), שמן ההכרח יש טעות הסעתיק בלשון בציה זו, שהרי הרמבין נפטר

שבנת 1274 ואם כן כיצד כתב רבינו עליו בשנת 1857 כעל אדם שלא היה עוד בחיים? לפיכך הוא משער שבעצם כתב־היד של הסחבר היה כתוב שנת השטיטה שהיא "שנת סז לדעת..." לפי זה כוונתו לשנת 5067 לבריאת העולם, או לשנת 1307 לספירת העולם, שאז חלה שנת השביטה, ובה בשנה היה הסחבר עסוק בכתיבת ספרו. דבר אחד שבתאשר בהרבה מקיבות ב"ספר החינוך" הוא, כי היה לרבינו נער רך בשנים אשר למיבתו ולטובת הילדים חביריו טרח בחיבורו. "על כן ראיתי... לכתוב המצוה על דרך הסדרים... לעורר לב הנער בני והילדים חביריו... להתפיס מחשבתם בהחשבה יהורה וחשבון של עיקר טרם שיכניסו בלבם השבונות של שחוק ושל מה לך ומה בכך" (סוף הקדמה). ועיין גם ברבריו בסצות שצ (להיות הלוים עוברים בסקדש): "והארכתי לך בני סעם בזה כי סחרה יבנה בית המקדש ותצטרך ל"ז.[2]

קיוב לשער שבשביל כך קרא את ספרו בשם "ספר החינוך" לרמז לנו כלל גדול בתורת החינוך: חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסיר מסנה (משלי כב, ו, ועיין בסוף ההקדמה של רבינו ותמצא שרמז לזה הפסוק). אמנם בסקומות מעטים נראה שלנגד עיניו היו גם בעלי תריסין, אלה שבקיאים בחדרי התורה ויודעים להתחצח בהלכה (עיין למשל, מצוה שכט, שנדין בדין סקח וסמכר, ומצוה שנ, לדון בערכי האדם). אבל אין ספק, שתשוקתו העזה היתה לחנך בה את בנו ואת הנערים חביריו (שצז). למטרה זו הקריש את עמו וכפידנוג מצוין, יודע בטיב תורת החינוך, הוא סושך אותם אחריו בעבותות אהבה, בידלים רבים אשר יסשוך בהם אדם את בנו. "ועתה בני ראה גם ראתי" (מצות חכ), "אל בני השמר בפניהם" (כ), "זכור זה בני ושמרהו" (תרו).

דבריו סעטים ועניניהם סרובים. זהיר היה רבינו סאוד, שלא יאחז בסבך ענינים יתירים. כוונתו — וגם בזה הוא סתגלה לנו כסחנך סצוין — היא רק להעיר את דוח בנו בענינים. "סראה סקום אני לך, ואם חזכה ותורה תתא אוסניחך חבין כל הדברים ותשסח בהן" (תם). במקום שסאריך לא עשה כן אלא כדי לפנות לבנו את הדרך במקומות רבים בגסרא (לב) ולא עוד אלא במקומות שראה תועלת לבנו הרתיב המאמר בכיוון כדי שיבין בכל דברי התורה (שכח, קכו, ועוד)[3].

עוד דבר עולה לנו מלשון רבינו בספרו והוא, כי ימי הרעה ליתודי ספרד ככר היו רבים וארוכים בדורות ההם. הלא כת דבריו בהקדמתו לספרו: "... כי הרבת מן היהודים עניים ברוב הצרות הגדולות אשר תכפום בגליות... במעט נסיו רגליהם ברוב הדאגות, ולבם לא נכון עסם ברוב רעיונות". דברים אלה סתאימים עם מה שידוע לנו סתולדות ישראל, שבימים ההם לא גדלה חרווחה לבני ישראל בסמלכת ארגון אשר בספרד. זמן סותו של המחבר לא נתברר לנו[4].

---

2. אגב מכאן יש להוכיח בפשיטות כי מחבר "ספר החינוך" היה לוי.

3 בהזדמנות זו יש להוסיף עוד, שדוד רוזין משער בספרו (עמ' פג), שרבינו היה מלמד נערי בני ישראל ומזה פרנסתו. אכן השערתו בנויה על רמזים דקים.

4. אמנם ידידי ד"ר סיכאל וילנסקי העירני, שהחכם שלמה מונק כתב (Zeitschrift fuer hebraeische Bibliographie, XI Jahrgang, Nov.-Dec. No. 6) שהמחבר מת בשנת 1293 דרך אגב כדאי להעיר, שיש רמז בדברי רבינו, שחיבר פירוש למסכת בילה; עיין רבריו במצוה שסו. אבל מעולם לא שמענו על חיבור זה.

חלקי הספר ומקורותיהם

כל מצוה ומצוה שב"ספר החינוך" נחלקת לארבעה חלקים ראשיים. החלק הראשון מכיל **תכונת המצוה**, מקורה בכתוב ופירושה בחז"ל. בחלק זה נמשך רבינו בסידרת מוגבלת אחר לשון הרמב"ם ב"ספר המצות", כמו שנראה להלן. החלק השני מבאר **שרשי המצוה**, כלומר, טעמי המצוה. מצוין ובולט חלק זה, שבו השתדל רבינו לבאר לנו את טעמן של כל מצוות התורה. חלק זה הוא המקורי ביותר בספרנו זה. החלק השלישי מכיל **דיני המצוה**. כאן שאב רבנו מ"יד חזקה" ומשאר ספרי הראשונים, כמו שנבאר עוד להלן. החלק הרביעי מכיל **דיני הגבלת המצוה**, איזהי נוהגת ומי יתחייב בה והעונש למי שעובר עליה. נמצא שבארבעה חלקים אלה עובר לפנינו דבר שלם, ציור מקיף מכל מצוה ומצוה שבתורה.

עתה נעבור בסקירה מפורטת על כל ארבעת חלקי הספר ומקורותיהם.

א. תכונת המצוה

חלק זה של "ספר החינוך" מיוסד על "ספר המצות" של הרמב"ם. אבל כיון שהרמב"ם כתבו בלשון ערבית ונעתק לעברית על ידי שלושה מתרגמים — הלא הם אברהם בן חסדאי, משה אבן תבון ושלמה בן יוסף אבן איוב — מתעוררת השאלה באיזה הרגום השתמש? דעת ר' חיים העליר כי "מתרגום בן חסדאי העתיק החינוך, כי הלא תרגומי אבן תבון ואבן איוב לפנינו ולשונם לשון אחרת" ("ספר המצות להרמב"ם, מהדורת חיים העליר, דף ח)[5]. כמו כן נראה בעליל שביד החינוך היה תרגום ולא המופס הערבי, כי כמה פעמים הוא כותב: "וכתב המעתיק בשם הרמב"ם" (שם).

אבל מן הראוי שלא להעלים עין כי "ספר המצות" להרמב"ם אמנם שיטש ימוד גדול לרבינו אבל לא ימוד שלם. ומעות תיא בידי אלה שכותבים בהחלט, בלא

1293. אבל המקור שממנו שאב מונק ידיעתו זו וגם שיטתו בכלל בנידון זה אינם ברורים לי. ואפשר שרעת מונק היה שמחבר "ספר החינוך" הוא הראי"ה הפוסק הידוע.

5 שיטה זו – כי מתרגום בן חסדאי העתיק "החינוך" – תיא עיקרית להבנת החלקה הראשון של "ספר החינוך". כיון שידוע הדבר, כי בן חסדאי תירגם את המופס הראשון של "ספר המצות" להרמב"ם, שהיו בו סברות רבות שחזר בהן הרב ושינה בו דברים במופס השני. לפי זה יעלה לנו לפעמים לתרץ תמיהות נשגבות שתמהו על ה"חינוך". למשל, במצוה תפס כתב המחבר: שנמנענו מהקריב שה הפסח בבמת יחיד ואפילו בשעת היתר הבמות. וכתבו המפרשים: לא ראינו לשום אחד ממוני המצות שמנה לאו זה בכלל הלאוין. לפי שלאו זה הוא דוקא בשעת היתר הבמות. אבל לאחר שנבנה הבית, וכו'. אך דע גא וראה שכבר שאלו את השאלה הזאת לר' אברהם בן הרמב"ם מדוע מנה אביו לאו זה ב"ספר המצות" שלו (עיין ספר "מעשה נסים" שכולל שאלות ר' דניאל הכבלי על "ספר המצות"). הרי לפנינו כי בסופס הראשון של "ספר המצות" להרמב"ם, שבן חסדאי תירגם ו"החינוך" השתמש בו, היה כתוב כך (עיין עוד בספר המצות, מהד' חיים העליר, דף א, בהנהותיו). יש להוסיף שגם דעת דוד רוזין היא (עמ' קמ), ש"חינוך" השתמש בתרגום של בן חסדאי.

תגבלה ובלא ספק, ש"כטעם עיקר לשונו בכל מצוה ומצוה העתיק פשט מספר המצות, רק שתרגום אחר היה לפניו. הקורא המעמיק בכפריהם ומשווה את לשונם בעניין אחד רואה בבירור גמור, כי רבינו לא נמשך בעינים עצומות אחר מקורו. תרסב"ם הניח לו ליסוד ב"ספר מצות" שלו פת רעוי למנות במנין תרי"ג מצוות. את היסוד הזה סגל לו רבינו והוא היה נחשב לו ל"דרך המלך" (מצוה תקפא). וכן אין להסיח את הדעת שבמקומות רבים יש לשני ספרים אלה שפה אחת ודברים אחדים. אף על פי כן אם נעיין בספריהם בכלל ובפרט יתברר לנו כי גם פחלק זה — כלומר, בחלק תכונת המצוה — "ספר החינוך" הוא חיבור מיוחד במקצוע תרי"ג מצוות. נשווה נא את לשונם בשתי מצוות קצרות:

ספר המצות	ספר החינוך
היא שצונו לפרות אמה עבריה והנא אמרו יתברך והפרה, ופריה זו יש לה דקדוקים ותנאים וכה מ"שפטים רבים. וכבר התבארו במסכת קדושין. (מצות עשה רלו).	לפרות אמה העבריה שנאמר והפרת וזו מצות עשה, כלומר שיסייע האדון הקונה אותה בפדיונה ויתן לה מקום לשוב לבית אביה כמו שאמרו ז"ל שמגרע פדיונה ומצא, כלומר שאם לקחה בששים דינרים לשש שנים ועברה שלש וקמצה שלשים דינרים שיקחם וישלחנה, ושלא יטעון עליה שחשלים שנות עבודתה על כל פנים, או שיאמר מעותי אין בטלות אצלה תוסיף לי ריוח אם תרצה לצאת, שאין זה אלא רוע לב, ולבני ישראל שהם בני מלכים רחמנים בני רחמנים ראוי להם לעשות חסד עם הבריות אף כי לאשר עבדום ואפילו יום אחד (מצוה מו).
היא שצונו בדין החבער והוא אמרו יתברך כי יבער איש וגו'. וכבר התבארו דקדוקי דין זה בכללו בשני וששי מכבא קמא ובחמישי מנטין (מצות עשה רמ).	לדון בנזקי שן ורגל, כלומר מי שהזיק לחבירו נזק הבא מחמת השן או מחמת הרגל כגון שהכנים בהמתו בשדי חבירו ואכלה שם או הפסידה יונקותיו בעברת שם ברגליה שיש עלינו לחייבו בתשלומין מן העדית שלו כל מה שהפסיד שנאמר כי יבער איש וגו', ופירשו ז"ל דחיינו שן, ופה שכתוב אחר כן ושלח את בעירו וגו' פירשו ז"ל דחיינו רגל, ונאמר על שניהם מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם... (מצוה נא).

פרטים אלה[6] מוכיחים לפדי שרבינו לא הלך כאן בעקבות "תרגום אחרי" של

---

[6] יש עוד דוגמאות כאלו לעשרות. השוה למשל את לשונם במצות לגרש בשער — דכב ב"ספר המצות" ותקמח ב"ספר החינוך".

יספר המצות שחקדים לו הרמבים אלא דבר חדש כרא במלואו ובשלימותו. כמו כן כראי לציין, כי לפעמים באים שינויים ביסור שימוש הפסוקים של המצוות. כן למשל במצוה קיא מביא ה"חינוך" את הפסוק שמתנו נלמוד איסור יין נסך כשיטת הרמבין ולא הרמבים. בסדר המסורות הביא הרמבים במניין את המתובים שבסדר שינתם והוא הביאם מסדר אסור הבא ראשון בתורה. איסור מלאכה ביום הראשון של חג הפסח מוציא הרמבים מן הציווי בסדר בא והוא הוציאו בסדר אסור, כדי שיהיו המסורות סדורים בסדר אחד. כל זה מראה בבירור, כי גם בתכונת המצוה לא חדל רבינו מלעשות השבה בפקומות שמצא שהניחו לו רבותיו להתגדר בהן.

ג. שרשי המצוה

בחלק זה, שהוא היותר חשוב באיכות הספר מפני מקוריותו, שם לו רבינו למטרה לכתוב רמזים מטעמי המצוות הצריכים ביאור (לאפוקי המצוות אשר מעמן מבואר בכתוב או דברי מושכל הם ומצוה המובנת מתוך תכרתה וגם הרבה מהמצוות לא תעשה שמעמן מבואר בהצוות עשה).

אמנם, לאמיתו של דבר, הלא ידוע שכבר קדמוהו בזה אבות העולם, הרמבים והרמבין בספריהם, אבל כל המעיין ברברי רבינו על כרחו יודה, שרבינו פנה דרך חדש לעלות אל בית האוצר, אוצר מצוות ד'. בעוד שמנמת הרמבים היתה לבאר את טעמי המצוות על פי הפילוסופיה והרמבין לפעמים גם מתוך השקפת הקבלה, מרח רבינו תמיד לחפור את בארות מים חיים אשר בנתל ד' המספים אתבת הבריות. מבחינת זו יש לציין את מפעל רבינו בדרך מליצה: "בצורות יאורים בקע וכליקר ראתה עינו" (איוב כח, י).

נעבור נא בסקירה כוללה על הנונים המזתירים בחלק זה:

יסור היסודות אשר בנה עליו רבינו את החלק הזה הוא ש"לא יפק כל מי שיש לו מוח בקדקדו כי השם שהוא אב החכמה... אב כל המובות לא יצוה דבר אל בריותיו רק לחועלתם ולטובתם ולהרחיק כל נזק מעליהם. ועל כן כאשר נשיג בחכמתנו מן המצות לדעת התועלת המגיע לנו בהם נשמח בו... וכל המעמיק עצה כפשמיתן וישתדל להדש דבר בנגלה שכהן כי יכמוף להציץ מן החרכים, להתענג בזוהר פראיהם, וללקוט מעליהם לחנור בהן אין ראוי לתת בזה עליו אדם אך לברכו ולהזכירו לשבח באשר הוא שם" (מצות קנב). כמו כן יש לנו להשתדל ליתן ניטוקים על דיני חז"ל (במקום שלא נתפרש טעמם) מתוך פשמות השקפתם על העולם ועל החיים (רוגמאות, עיין בשרשי המצוות כו, קנג, קעח, רלו, שסב, תכח, ועוד).

עמוד גדול בשרשי המצוות הוא "כי האדם נפעל כפי פעולותיו, ולבו וכל מהשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עוסק בהם אם טוב ואם רע, ואפילו רשע גמור בלבבו... אם יעזרה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמרה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינמה אל הטוב ובכח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות. ואפילו אם יהיה אדם צדיק גמור ולבבו ישר ותמים, חפץ בתורה ובמצוות, אם אולי יעסוק תמיד בדברים של רוחי... ישוב לזמן מן הזמנים מצדקת לבו להיות רשע גמור, כי ידוע הדבר ואמת שכל האדם נפעל כפי פעולותיו" (ב). לאור סיפרתו זו — שמתאימה, אגב, עם השיטות המתקדמות של תורת הנפש

המודרנית — תולך רבינו ומבאר כמה וכמה מצוות (רונמאות עיין מצוות ס, צת, צח, צט, ועיד).

עמוד שני משרשי המצוה הוא, שרצה האל שיהיה עמו ישראל "סלא ומעוטר בכל מדות טובות ומעולות כי מתוך כך תחול הברכת עליהם" (מב) ונחית ראויים לקבל בטובו. "כי הנפש היקרת ראויה לקבל הטובות ועליה יחולו הברכות לעולם" (הקנט). כללו של דבר, לפי שהטובות יתפשטו בטובים והשכה ברעים, וחפץ האל בטוב עמו, לפיכך הכתירם על ידי המצות בכל מרה חסודה ומהודרת, כמו בטחון (מצות קלח), שלא לבעט ביסורים (קעב), אהבת השלום (רו), רוח נדיבה (ריג), חמלה (תקצח), ועוד.

פעמים אין מספר יורדים דבריו חדרי בטן ואנו רואים שהצליח להורותנו חכמת התורה לאמיתה. כן, למשל, במצוה תקיד (שלא יקח שבט לוי חלק בביזה) כותב רבינו: "משרשי המצוה לפי שהם משרתי השם לא נאה להם להשתמש בכלים החטופים ביד בני אדם (במלחמה חרב וחנית וכידון כי) לא יבוא בית השם רק דבר הבא דרך שלום ויושר ואמונה ולא שיראג עליו לב איש ואשה". מי לא יודה שהדברים הללו מכוונים מאוד לענייננו? או לשונו המשובח והקצרה במצוה רמח (לקדש שמו יתברך): "ישורש מצוה זו ידוע, כי האדם לא נברא רק לעבוד בוראו, ומי שאינו מוסר גופו על עבודת אדוניו איננו עבד טוב, ותרי בני אדם יסתרו נפשותם על אדוניהם, קל וחומר על מצות מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא". כמה חכמות ומחמות רגש יש בדברים הללו.

פעמים רבות מתרומם רבינו לשיא השקפת מוסר היהדות. לדוגמא דבריו במצוה עא: "כל שאר הזכרים חייבים (לעלות לרגל), ואפילו יש להן אומנות מבוקר, כגון מקסק ומצרף ועבדן מהרין גופן ומלבושן ועולין לפני השם יתברך, והם מקובלין לפניו כשאר ישראל, שמינוף הנפש הוא המסאם בני אדם לפני המקום ולא האומנות כל זמן שעושין אותו באמנות".

נאמן היה רבינו למאמר חכמינו ז"ל: ענות סייג לחכמה (כלה רבתי, פרק ג). לפיכך ביד בהקדמתו לספרו הוא מזהיר את הקורא, שאין הוא "חושב ונוזר להגיע אל האמת על כל פנים". גדולת מזו, מראש הספר ועד סופו במקום אשר הרגיש, כי קצרה ידו מלהשיג שרשי המצוה על צד האמת לא בוש מלהתוודות, ש "אמנם כני אלו דברי ילדות הן" (מצוה תקפה), או "יר ששמענו טעם אחר נחזיק בזה" (קכח). יתרון זה אשר לרבינו הרחיב את לבו להביט בהערצה על חכמת הקבלה, כי שמע שיש למקובלים טעמים נפלאים יסודות עמוקים במצוות ד' (קד ותקנד). ועיין עוד במצוה לב בביאורנו והמצא שניכרת השפעת ה"זוהר" על "ספר החינוך". כמו כן רחש לו לבו, כי ענין המצוה יסבול הרבת רמזים מלבד עיקריה הגדולים והחזקים (צת, ועוד).

כמה פעמים מצטט רבינו שרשי המצוות מספרי הרמב"ם והרמב"ן שמצאו חן בעיניו. אבל גם כאן לא נסוג אחור מלהעמיד את דבריו לעיסת דבריהם ולומר, ש "כל דברי רבותינו נקבל עם חיות לבבינו נאחז בטח שכתבנו יותר" (רלא). ולא עוד אלא אפילו אי שתית רבינו ידוע בסידת דעתו לא תדל מלהסיר פסוח הכושה בעין מניו לבחון האמת. כן, למשל, בכוצות צו (מצוות שירור לחם הפנים). במקום שהרמב"ם כתב שנמלו לו בזה שערי העיון, חדר רבינו לעומק מצוה זו ומדבריו נסבה זרם טים חיים.

מקום חשוב הקדיש רבינו לבאר הרבה כתובים ומאמרי חז"ל על יסוד מחרת האסונה להרחיק את ההנשמה באלהות מעל גבול ישראל". רשימה של מאמרים אלה ימצא תקורא בפוף "ספר החינוך". כאן עלינו אך לחעיר כי גם בנירון זה דברי רבינו יקרי ערך, ערוכים בטוב טעם ודעת, ואור מחרתם תנפלאה נותן צביון מיוחד לתכונת ספרנו זה.

בהשקפה על האלהות נמשך רבינו אחר הרמב"ם (מצוות כת, לג, ועוד), אבל כנראה לא היה מטעריצי הפילוסופיה. כן, לעומת מה שאמרו המתפלספים "שדעת אריסטו היא תכליח דעת האדם", כותב רבינו דברים תוצבים למת אש: "תכלית מעלת האדם היא השגת הנבואה ואין לו לבן אדם בעולמו אמתת ידיעה ברברים כאמונה ידיעתו בנבואה, שהיא הידיעה שאין אחריה שקפוק. כי היא תבוא מטעין מאמת, ומעטים מבני העולם זוכים בה ועולים אליה, כי הסולם גדול מאד רגלו בארץ וראשו מגיע השמימה, ומי זה האיש ירא השם יזכה ויעלה בהר ד' ויקום במקום קדשו, אחד מאלפי רבבות אנשים הוא המשיג למעלה זו, וכדור שראוי לכך" (חצנט). באחרונה ראוי עוד לשים לב לאהבתו חבלתי סונבלת לתורה וללומדיה שעל פיה הוא מבאר תרבה מצוות. כן הוא כותב: "התורה היא כל עקרנו וכבודנו" (צו), היא תכלית הטובה שלנו "ועניין גדול הוא לישראל יותר מן החירות מעבדות" (רעג). "אחת מן המצות, והיא עיקר ויסוד שכולן נשענות עליו, היא מצות לטוד התורה, כי בלמוד ירע האדם המצות ויקיים אותן" (סוף הקדמה).

כך מתגלית לפנינו שיטתו הנפלאה של רבינו בטעמי מצוות התורה. בוראי עוד נוכל להוסיף כמה וכמה פניני רעיונות וביטויים, אבל יארכו הדברים ומגמתם חיתה לעורר את הדעת שבזכות סגולות כאלו זכה "ספר החינוך" להתפשט בישראל ויהי לקנין רבים.

ג. דיני המצוה

חלק שלישי זה, המכיל דיני המצות, נערך בטוב טעם על־ידי רבינו על־פי "ספרי עמודי הארץ" — ה"יד החזקה" ושאר ספרי ראשונים. חלק זה אף על פי שאינו בקורי תרי יש לו תכונות מיוחדות בטטרתו וצביונו שראויים לשימת לב ולהתכוננות. המחבר לא בא ליתן לנו רשימה מפורטת של כל דיני המצוה, כי לא לחבר ספר תוראה חיתה כוונתו ולפיכך לא שאב את כל החומר שחיה לנגר עיניו אלא בירר מה שחיה עיקר בעיניו ומה שדרוש לו לעטר את דיני המצוה בשופרא דשופרא. וזה הצליח שמלאכתו בחלק זה היא מלאכת מחשבת וחוט של חן משוך עליה.

נלך נא בחקירתנו אחרי דרך שימושו של לשון הרמב"ם בחלק זה. בשלוש שימות השתמש רבינו למסור לנו את החומר שמצא במקור — ה"יד החזקה" — שחיה לפניו: א. דרך הבאה ישרה בלא שום שינויים והוספות. כן למשל, במצוה תמה מסר לנו את כל הפרק הראשון של ת' מעילה בדיוק (אף על פי שהקדים את דבריו בלשון זה: "מדיני המצות מה שאמרו ז"ל"). דוגמא אחרת יש במצות קמג, ששם מביא את לשון הרמב"ם מה' טומאת צרעת יא, א־ב, ממש מלת במלת (ודקדק להביא את הדברים ככתבם ולא שינה את הציפטה המשובשת מן הכתוב שמצא בט זם הרמב"ם — "אל מחוץ לעיר אל פני השדה" — שבאמת אין ממוק כזה, אלא "על פני השדה" — ויקרא יד, ז).

ב. דרך הרצאת דברים בשינויים קטנים. כן, למשל, במצוה תכ:

לשון הרמב"ם	לשון החינוך
תפלה של ראש אינה מעכבת של יד ושל יד אינה מעכבת של ראש שפני שתן שתי מצות זו לעצמה וזו לעצמה. וכיצד מברכין, על של ראש מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין ועל של יד מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין. כמה דברים אמורים כשהניח אחת מהן אבל אם הניח שתיהן מברך ברכה אחת והיא להניח תפילין. וקושר של יד ואחר כך מניח של ראש. וכשהוא חולץ חולץ של ראש ואחר כך חולץ של יד (ה' תפילין ד, ד-ה).	תפלה של יד אינה מעכבת של ראש ושל ראש אינה מעכבת של יד מפני שתן שתי מצות. ועל של ראש מברך על מצות תפילין, ועל של יד להניח תפילין. ובמה דברים אמורים בשהניח אחת מהם אבל אם הניח שניהן יחד מברך ברכה אחת בלבד והיא להניח תפילין, ומניח תחילה של יד ואחר כך של ראש, וכשהוא חולצן חולץ של ראש תחילה.

לפעמים הוא מוסיף או גורע ביטויים אחדים כדי לשפר ולקצר את לשון הרמב"ם. לדוגמא:

לשון הרמב"ם	לשון החינוך
כיצד היא נשיאת כפים בנכולין בעת שיגיע שליח צבור לעבודה כשיאמר רצה כל הכהנים העומדים בבית הכנסת נעקרין ממקומן והולכין ועולין לדוכן ועומדין שם פניהם להיכל ואחוריהם כלפי העם ואצבעותיהם כפופות לתוך כפיהם עד שישלים שליח צבור ההודאה ומחזירין פניהם כלפי העם ופושטין אצבעותיהן ומגביהין ידיהם כנגד כתפיהם ומתחילין יברכך. ושליח צבור מקרא אותם מלה במלה והם עונין שנאמר אמור להם עד שיאמר. כשמשלימין פסוק ראשון כל העם עונין אמן. וחוזר שליח צבור ומקרא אותן פסוק שני מלה במלה והם עונים עד שמשלימין פסוק שני וכל העם עונין אמן. וכן בפסוק שלישי (ה' תפלה יד, ג).	וכיצד היה נשיאות כפים, בשעה שיגיע שליח צבור לעבודה, כלומר כשירצה להתחיל בברכת רצה, כל הכהנים העומדים בבית הכנסת עולין לדוכן ופניהן לטול ההיכל ואחוריהם כלפי העם ואצבעותיהם כפופות על כפיהם עד שישלים שליח צבור ברכת תודאה, ואחר כך מחזירין פניהן כלפי העם ופושטין אצבעותיהם ומגביהין ידיהן כנגד כתפותיהם, ומתחילין יברכך, ושליח צבור מקרא אותן מלה מלה שנאמר אמור להם, והם עונין אחריו בקול נאת, וכשמשלימין כל פסוק ראשון כל העם עונין אמן, וכן בפסוק שני ושלישי (מצוה שמז).

שעמים רבות קובע רבינו את דעתו הוא באמצע לשון הרמב"ם. לדוגמא:

לשון הרמב"ם	לשון החינוך
שחוקי חייב על אמו ואינו חייב על אביו אף על פי שנברקת אמו ואמרה בן פלוני אינו נסקל או נחנק על פיה. אבל בנו מן השפחה ומן העכו"ם אינו חייב לא על אביו ולא אמו (ה' ממרים ח,ט).	שחוקי חייב על אמו ואינו חייב על אביו אע"פ שנברקת אמו ואמרה בן פלוני הוא. ולפי הדומה שממזר חייב על קללת אביו ואמו שהרי הוא ראוי לירש אותם מדין תורה ודין בן כשר יש לו גם כן לעניין אכילות ולכל דבר. אבל הבן מן השפחה ומן הנכרית אינו חייב על קללתו (מצוה רמא).

ג. דרך ביאור. המחבר משתמש בלשון הרמב"ם בהוספת ביאורים ומעמים. דוגמאות:

לשון הרמב"ם	לשון החינוך
ולאו זה (שלא לענות יתום ואלמנה) אף על פי שאין לוקין עליו הרי ענשו כפורש בתורה (ה' דעות ו, י).	ואף על פי שאין לוקין על לאו זה, לפי שאין העינוי דבר מסויים כדי להלקות עליו כי לעולם יוכל המענה רשע למעון בשקר כי מן הדין ענם או למובתם, השם יתברך שהוא בוחן לבבות תובע צערן, והרי ענשו מפורש בתורה (מצוה סה).
כל שהחזיקו בו עולי בבל עד כזיב אסור בעבודה וכל הספיחין שצומחין בו אסורין באכילה. וכל שלא החזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד שהוא מכזיב ועד הנהר ועד אסנה, אע"פ שהוא אסור בעבודה בשביעית, הספיחין שצומחין בו מותרין באכילה, ומהנהר ומאסנה והלאה מותר בעבודה בשביעית (ה' שמיטה ויובל ד, כו).	וכל מקום שהחזיקו בו עולי בבל עד כזיב ולא כזיב בכלל אסור בעבודת, וכל הספיחין הצומחין שם אסורין באכילה, כי הם קידשו המקומות שהחזיקו בהן לעולם. והמקומות שהחזיקו בהן כבר עולי מצרים ולא עולי בבל שהן מכזיב ועד הנהר ועד אסנה, אע"פ שהן אסורין היום מדרבנן בעבודה בשביעית שהחמירו בהן, הספיחין שצומחין שם מותרין באכילה אחר שלא נתקדש בעולי בבל. ומהנהר ואסנה והלאה מותר בעבודה (מצוה סט).

הנה כן היתה דרכו בקודש. דרך רבינו בספר העקרי של הרמב"ם אשר היה לו למחצב העיקרי לחלק השלישי של ספרו, אשר ממנו הסיע אבנים יקרות ליסד את ביתו אבני גזית[6]. רבינו הרבה להפליג מאוד בשבח הרב המורה הגדול רבינו משה בן

---

[6] בקשר עם ענין זה כדאי להעיר, שמסגנון "ספר החינוך" יש לברר לפעמים לשונות הרמב"ם ב"משנה תורה" שנשתבשו. הרי דוגמא אחת: בה' סוטה צרעת יב, א: "כיצד מגלחו. מעביר תער על כל בשרו הנראה אפילו בית השחי ובית הערוה שיער שעל כל הגוף". והשוה לשון החינוך: "וכיצד מגלחו. וכו' ובית הערוה ושאר כל הגוף" (מצוה קעג).

מימון. כן כתב: "אליו נשמע, ותורה נבקש מפיהו כי מלאך ד' צבאות הוא" (מצוה שפו), "והדבר אשר יקשה בדבריו נתלה הקושי בנו ולא בו" (קלה), ועוד. ובכל זאת לא חסם לפעמים מלכתוב שלא נראו לו דבריו (שלא) ונם לא פקפק פעמים רבות לבחור דעת הראב"ד או הרשב"א במקומות שנראו לו דבריהם. בביאורנו ציינו על אלה הדברים עד כמה שידנו מגעת בכל רחבי ספרותנו (ועיין עוד ביחוד במצוה תקצב ביחס אל הביטוי "ספני שטעו בזה מגדולי גאוני עולם" שכיון להרמב"ם בה' מלות ולות ג, ב).

המקורות האחרים[7] שבהם השתמש רבינו (ירוב בלא להזכיר את שמם) לבאר לנו את דיני המצוה הם:

א) הלכות רב אלפס (מו, רמט, ועוד).

ב) ספרי הרמב"ן, והם הלכות בכורות (מ, שמט), תורת האדם (שסג), חידושיו לש"ס (סוף מצות שכה, ועוד).

ג) כתבי הרשב"א, והם סדר של פסח לרשב"א (מצוה י), חידושיו לש"ס תשובותיו וספרו תורת הבית (לדוגמה, עיין במצות קמח בענין אם נשתתא הכשר במלחו יותר מן השיעור).

ד) פירושי רש"י על התורה ועל השים (במקומות מעטים. לדוגמא, עיין מצוה תפז בענין אך לחלק, ועיין ברש"י פסחים ח, א. ועיין עוד במצוה שלו, שרמז לפירוש רש"י על התורה).

ה) פירושי תוספות על השים במקומות מעטים. לדוגמא עיין תחילת מצוה נד ובביאורנו שם.

ו) ספר חישר לרבינו תם (שנ).

ז) כתבי הראב"ד (רמנ).

ח) ספר מצות הגדול לר' משה מקוצי (במקומות אחדים. לדוגמא, עיין בהקדמה ובביאורנו למצוה תכה. ועיין עוד במצות רלו ביחס אל הביטוי "יוהרב הצרפתי").

כך היו פתוחים לפני רבינו אוצרות התורה אשר מהם יצאו לו דיני המצוה מבוררים ומחוורים כל צרכם. ולכבודו הגדול ייאמר שבמקום שחידש איזה פירוש או דין הרשה לאחרים להתחילה לבוא לחלוק ולהשיג על דבריו. כן חוא פונה לבנו במצוה שפו: "ואם אולי מדרך היושר יראה לך לסתור דרכי במקום זה או באחר לא תשא פני אב ורבן, והנני קורא מעתה מחירתך בניך". כמו כן ראוי להזכיר שרבינו לא נמשך אחר מקורותיו אלה בעיניים עצומות אלא מתוך יחס של כבוד וביקורת נאמנה. כן, למשל, חוא כותב במצוה קמא: "ויש מן המפרשים שאמרו כי לרבותינו ז"ל לא היו (פרס ומזוזה) מצויין (בישוב) אבל עכשיו מצויין חן (ולפיכך יש להפק בחן), וקורא אני עליהן אל תחי צריק הרבתי".

---

7 בפרטות יובר עליהם ב"מראי מקומות" ועוד יוקדשו לענינים אלה נוספות מיוחדות בפרק "ספר החינוך".

ד. הגבלת המצוה

חלק רביעי זה — שבו מתאר רבינו דיני הגבלת המצוה, היכן ואימתי המצוה נוהגת ומי יתחייב בה והעונש למי שעובר עליה — הוא החלק היותר קצר של "ספר החינוך". אבל בכל זאת יש לו ערך רב, כי רבינו נתן לנו כאן ביאור מדויק לכל צדדי המצוה. אמנם הרמב"ם ב"ספר המצות" שלו כבר פלל לו את הדרך במלאכתו זו, אבל צביונו המיוחד של נפש רבינו משתקפת גם פה מתוך ספרו, בשעה שהרמב"ם קיצר בפרטים אלה, טייל רבינו פה ארוכות וקצרות והעלה בכוח מחשבתו דברים יקרים מפנינים. כן, למשל, במצוה תג (מצוות העונקת עבד עברי) הוא כותב: "ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בזמן חבית... ובכל מקום אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסיף לקח שאם שכר אחד מבני ישראל ועברו זמן פרוכת או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו ה'". כמו כן, במצוה שמא (שלא להונות אחד מישראל בדברים) הוא כותב: "וחלת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות ואפילו בקטנים ראוי להזהר שלא להכאיבן בדברים יותר מדאי זולתי במה שצריכין הרבה כדי שיקחו מוסר, ואפילו בבניו זבנותיו ובני ביתו של אדם... ואולם לפי הדומה אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל וחרשיע לצער חבירו בדברים הרעים שלא יענתו השומע שאי אפשר לחיות האדם כאבן שאין לה הופכים, ועוד שיהיה בשתיקתו כסודה על החירופין, ובאמת לא חצוה התורה להיות האדם כאבן שותק למחרפיו כמו למכרכין, אבל תצוה אותנו שנתרחק מן המדה הזאת ושלא נתחיל להתקוטט ולחרף בני אדם, בכן ינצל אדם מכל זה, כי מי שאינו בעל קטטה לא יחרפוהו בני אדם זולתי השוטים הגמורים, ואין לתת לב על השוטים..."

וכמה נעלים ונשגבים הם דברי רבינו במצוה תכט (שנצטוינו לאהוב הגרים): "ויש לנו ללמוד מן המצוה היקרה הזאת לרחם על אדם שהוא בעיר שאינה ארץ מולדתו ומקום משפחת אבותיו, ולא נעכיר עליו הדרך במוצאינו אותו יחידי ורחקו מעליו עוזריו... והכתוב רמז טעם הציווי באמרו כי גרים הייתם בארץ מצרים, הזכיר לנו שכבר נכוינו בצער הגדול החוא שיש לכל איש הרואה את עצמו בתוך אנשים זרים ובארץ נכריה, ובזוכרנו גודל ראגת הלב שיש בדבר וכי כבר עבר עלינו והשם בחסדיו הוציאנו משם יכבדו רחמינו על כל אדם שהוא כן".

כאלה וכאלה הם דברי רבינו בהטעמת חצר השיטושי של מצוות התורה ואוהרותיה. בשאנו קוראים דברים כאלה, הרינו מכריזים יחד עם מסדפים הראשונים של "ספר החינוך" שיש בספר זה ירב תועלת לכל מבקש ד', ולאו דווקא לנערים כמו שזכר המחבר בראש הספר אלא אפילו לכל אדם".

אגרת המחבר והקדמתו; סגנון הספר בכללו

קודם שנסיים את דברינו על חלקי הספר ומקורותיהם, ראינו צורך לומר מלים בספר בנוגע לאגרת המחבר ולהקדמתו ל"ספר החינוך" ולסגנון הספר בכללו.

אגרת המחבר היא מעין גלוי דעת מאת רבינו לדורות הבאים, שאל ישעו להשוב שהוא חידש את הספר מלבו, אלא הוא מקובץ מספריהם של גדולי הראשונים, הרב יצחק אלפסי, הרמב"ם והרמב"ן. ולא לכבודו עשה זה אלא לעורר בו את

הנערים. ולפיכך הוא משביע[2] כל מעתיק ספר זה, שיכתוב אגרת זו בראשו, "למען יתנו חכל חודו ותפארתו (של הספר) ליולדו ולחורתו (תאמיתי)".

ת ק ד מ ת הרב המחבר מוקדשת לחקירת יסודות שונים בחכמת התורה. הוא מתחיל את חקירתו בענין אמיתת התורה. יסוד זה נתאמת לו באורח חיובי על ידי המופת הידוע בשם "חסכמת האנושיות", כלומר, "מה שהסכימה עליו דעת רוב בני אדם שבעולם". אם נחזיק בעיקר זה יתאמת לנו לאין ספק "שפי ששי מאות אלף עדים נאמנים (שעמדו לפני הר סיני) שהוא חשבון הכולל כל דיעות בני אדם" כי תורתנו תורת אמת. ביחוד הניח המחבר ליסוד מוסד כי המחשבה לברה תוליכנו שולל, "כי מצד חקירתנו לא נוכל להשיג לעולם ברבר אלהים כלום, כי גם בענייני העולם השפל לא יוכלו כל חכמי הטבע לבא עד תכליתם". העיקר הוא "לעשות ככל דברי התורה המקובלת מן העדים הנאמנים אשר נתן ארון החכמה לבני אדם ובה נכלל כל דעת יקר וכל חכמה מפוארת".

אמנם יפלא בעיני הרבה בני אדם, אם באמת כן, שהתורה היא שלימות חיצירה, "והו הענין שנתן השם תורה יקרה כזו לבני אדם", "למה נתנה לעם אחד מעמי העולם ולא לכולם". "ואיך חדבר (שעם ישראל) הם סובלי הגלות והצרות מעולם", ועוד. על כל הפליאות האלו יש תשובה מספקת, הן מצד החקירה והן מצד אמונה פשוטה, בהקדמת רבינו לספרו.

לאחר הקדמתו זאת נגש רבינו לבאר לנו עיקרי הדת. לפי דעתו הוא מעיקרי התורה להאמין:

א) כי השם הוא המצוי הראשון,
ב) שהוא המציא וברא יש מאין כל הנברא,
ג) שאין נמנע לפניו לעשות כל דבר,
ד) כי הוא אחד בלא שום צד שיתוף בעולם,
ה) כי האל משגיח במעשי בני האדם
ו) ומשלם לכל אחד לפי פעולתו,
ז) כל פירוש התורה האמיתי הוא הפירוש המקובל בידינו מחכמי ישראל הקדושים הקדמונים.

ומתוך דעתו והשקפתו על שושני הדת הוא בא לידי התימה ברבוים על ערך חלוקת חשכון המצוות על כלל ופרט, וכדומה, וגם על דבר המטרה אשר שם לו מראש במפעלו הספרותי הזה. הרבה עבודה ויגיעה השקיע רבנו בספרו ועם כל זה הוא מתנצל לפני הקוראים שידונו אותו לזכות על "חפסולת הנמצא לעתים".

---

[2] ברעיון מרכזי זה יצא רבינו בעקבות רבינו זרחיה הלוי שכתב כמו כן בהקדמתו ל"ספר המאורות". השוה את לשונם:

לשון רבינו זרחיה	לשון רבינו
ואני משביע בחיי העולם לכל מעתיק ספרי זה שיעתיק הפתיחה הזאת עמו...	ומשביע אני בשם המיוחד לכל מעתיק שיכתוב אגרת זו בראשו...

בספרו[9]. הלא "דרשו רבותינו ז"ל לחזק לב תלמד, ודגלו עלי אהבה, לגלוגו עלי אהבה..." (סוף הקדמה).

על סגנון הספר בכללו. רבינו היה שליט במכמני שפת התנ"ך ויחלכת והאגדה והצליח ליתן לכל ספרו טעם־לשון שיסודתו בהררי קודש. עד כמה שלשונו מוטעם בלשון ספרותנו העתיקה ידובר בפרטות בביאורנו מראש הספר ועד סופו. לפי שעה די להביא שתי דוגמאות:

א. במצוה תקנ (לעשות בסלחת הרשות כמשמע הכתוב) כותב המחבר: יבחטיהנו אותם (כלומר, את תאויבים) לא יהיה בדבר תועלת, אחר שהם רוצים לעמוד ככושים תחתינו, אבל יהיה בדבר השחתת והוראת עלינו בסרת תאכזריות ויחזרנו שומע. בנוגע לניב זה, ויחסדנו שומע, כבר בא בעל מנחת יצחק והגיה שצריך לומר: ויחשדנו שומע, אבל החטיא את המטרה. לשון רבינו מיסוד לשון המקרא הוא: פן יחסדך שומע (משלי כה, י).

ב. בסוף הקדמת הספר כותב רבינו: יזיתר מעשה כולן אכילת ושתיית ועסק אנשים ונשים ריין שעתן", כלומר, שיסתפק סתם בסיעט מן המעט. ניב זה, ונשים ריין שעתן, מיוסד על לשון המשנה: כל הנשים ריין שעתן (נדה ב, א), אף־על־פי שיש לו שם מובן אחר לגמרי.

עוד הקפיד רבינו לכתוב את ספרו בדקדוק רב לכל משמעי הלשון העברית. עד היכן העריך את דקדוק לשון הקודש יש להביא ראיה מדבריו בנוגע לענין תפילה: "מזה הענין הזה (כלומר, מדיני מקרא בכורים) יש לנו ללמוד בתפילותינו ותחנוניו לפני השם כרוך הוא לדקדק מאד ולהזהר בלשון שלא לומר דבר לפני השם כי אם כדקדוק נדול, וזכור זה בני ושמרהו" (מצוה תרו).

תולדות פירסומו של "ספר החינוך"

את תחשיבות הסיוחדת והחיבה היתירה שנודעו ל"ספר תחינוך" במשך כל הדורות יש להוכיח מעובדה זו: מיד עם הופעתו היה לקנין רבים, נעתק בעתים רבות בכתב־יד ועם התפתחות הדפוס תעברי נדפס בכל דור ודור ואחדים מגאוני עולם חיברו עליו הגהות ופירושים (גם בזמנינו אלה עוד לא הועם זהרו של "ספר החינוך" בעיני חוגי הדעות המורגיים. עיין, למשל, בספר "לקוט הדעות והמדות מאת ח. י. רות, ירושלים, עם שבד, שכתב על ה"חינוך" בדרך אנב: "הספר שעות ונחמד ואבל שאין משתמשים בו יותר בזמננו").

ואלה הם כתבי־היד, מהדורות הספר והגהות ופירושים שנכתבו על ספר החינוך

---

9 גם ברעיון זה מצאתי דמיון נפלא בין לשון רבינו ובין לשון רבינו זרחיה הלוי בהקדמתו ל"ספר המאורות". השוה את לשונם:

לשון רבינו זרחיה	לשון רבינו
זידיעני לזכות כמו שאמרו רז"ל בענין הזה... כל מעשיא בישין ומעטיא דאורייתא שבין.	וראש דברי אני מזכיר לזכות עלי מה שאמרו רבותי כל מעשיא בישין ומעטיא דאורייתא שבין.

א. כתבי־יד

בטויאון הבריטי (נרשמים בקטלוג של British Museum, Department of Oriental Printed Books and Manuscripts):

א) Vellum 2855 or 517, נכתב על ידי טלוטר מאיטליה בשנת ה' קלג (1373). כתב־יד זה שונה מעט באופן מנין חמצוה מדפוסים שלפנינו.

ב) 527 .fol 236 II, קטע הכולל דיני טליחת בשר כפי שנתבארו על ידי רבינו במצוה קסח. נכתב בבאה המיז.

ג) Harley 5707 1030, קטע הכולל אגרת המחבר וגם סדר מנין המצוות שבכל פרשה ופרשה.

באוצר הספרים הבודליאני אשר באוקספורד (כמו שנרשם בקטלוג Hebrew Manuscrips in the Bodleian Library, Oxford):

א) 895, נכתב על ידי שלמה בן יצחק בשביל ר' משה דמירמיאני.

בבית הספרים האימפריאלי אשר בפאריש (כמו שמצאתים נרשמים בקטלוג של Manuscrits Hebreux de la Bibliotheque Imperiale):

א) 405, נכתב בשנת ה' קלב (1372) בפפרטה, איטליה (סרבון 140).

ב) 401, נגמר בשנת ה' קלח (1378).

ג) 402, נכתב בשנת ה' רלד (1474) באיטליה.

ד) 403 ו, נגמר בשנת ה' רעו (1516) ונכתב בשביל שמואל בן מאיר בן באן בנשת מגירוש ספרד.

בבית הספרים אש־לוואטיקאן (כמו שנזכרים בספרו של דוד רוזין, עפור צבי):

א) Codex Vaticanus, Bibliotheca Rabbinica, 190, נגמר בשנת ה' קג (1313). כתב־יד זה הוא העתיק ביותר מכל כתבי־היד של "ספר החינוך". יש לשער שרבינו חיה עוד בחיים בשעה שנעתק כתב־יד זה.

ב) Codex De Rossi, 928, נכתב על ידי אביגדור כהן ונגמר בשנת ה' פז (1327).

ג) Codex De Rossi, 741, נכתב על ידי יהושע בן שלמה ונגמר בשנת ה' קיא (1350).

ב. מהדורות הספר ופירושיו

א) המהדורה הראשונה של "ספר החינוך" יצאה בוניציאה שנת ה' רפג (1523) בבית דניאל בומבירגי במצות המפואר רבי שלמה ווליר ובמצות תיקר רבי חיים בכהה"ר רבי משה אלטון ז"ל. ואלה שמות חלקי הספר וסדריהם: א. אגרת המחבר (מתחילה ביאולי יחשובי ונומרת בישלום על ישראל"). ב. סדר ומנין המצוות. ג. הקדמה (מתחילה ביתאמת הכרור" וגומרת ביעלי אהבה"). ד. סדר המצוות לפי סדרי השנה, מצוות עשה לבדן ומצוות לא תעשה לבדן (בסוף הספר נמצאת הגהת זו מאת המגיה: "אודה את ה' אשר יעצני וחזקני ואמצני והביאני לתשלום הגהת הספר הזה המובחר אשר בו באמת רב התועלת לכל מבקש ה', ולאו דווקא לנערים כמו שזכר המחבר בראש הספר אלא אפילו לכל אדם, אף על גב דנראה דלית ביה שקלא וטריא מגין, יסצא המעיין בו כדי צמאו דיני המצות ומעמם על דרך הפשט לפי מה שנראה בתחלת העניין בקוצר, ומקום

מוצאם מן המקור. ואם ימצא בו הכעיין שום שגיאה ידינני לכף זכות, כי מלאכת הדפוס היא ידועה בחילוף האותיות וזולתו, אף על פי שבכל יכלתי נזהרתי. ולמטציא כל אחפ"ל שידו תהי לעזרני להגיה שאר ספרי הקדש שאנו מעותדים להדפים בעזרת האל וישועתו בכתות הארון דניאל בוסבירנו מאנווירשת, ונשלם היום יום ה' יג לחרש תמוז, שנת רפ"ג, הצעיר יעקב בי"ר חיים). בדפוס זה השתמשנו בטהדורה הנוכחית.

ב) ויניציאה שנת ה' שי"ם (1600), הכל כמו בדפוס הראשון, נוסף לזה הקדמה מאת ר' יהודה אריה מטורינא[10] וגם מראי מקומות בגליונות הספר להרטב"ם, סמ"ג, סמ"ק ומור. בסוף הספר ציון מאת המגיה, שהוא הכין את טופס הספר הזה על יסוד הדפוס הראשון וגם על ידי כתבי"ד שונים. אכן הקורא בעיון בטהדורה זו ומשווה מקומות שונים שבה עם הטהדורה הראשונה יראה בבירור שיצא לו שכרו בהשכרו למגיה זה, כי נמצאו בו מעויות למכביר ולפיכך יתרון גדול למהדורה הראשונה על השניה[11]. מהדורה שניה זאת היתה המקור הישר והכלתי־ישר לכל דפיסי "ספר החינוך" שבאו אחריה[12].

ג) אמשטרדם, שנת ה' תפ"א (1721), הכל כמו בדפוסים הראשונים, נוסף לזה: הסכמת וגזרת הרב שלמה אאיליאון, ציטטה מתוך ספר "כתר התורה" לר' דוד ויטאל על שמירת המצוות בלב וגם ההקדמה של ר' יהודה אריה מטורינא. עוד שינוי נעשה בהוצאה זאת, שהמדפיס הכניס את מראי המקומות לתוך גוף הספר.

ד) פראנקפורט על נהר אודר, שנת ה' תקמ"ג (1783). במהדורה זו נעשו שינויים גדולים ורבים בטופס הספר שנכנסו בכל הדפוסים שבאו אחריה. ואלה הם: א. בסוף אגרת המחבר ניתוסף סעיף שלם (מ"יש מצות הנוהגות" עד "שש עדי מקלט תהיינה לכם"). סעיף זה נלקח מסוף סדר מנין המצות.

---

10 בהקדמה זו מדבר המשורר נכבדות על רבינו אשר "למד דעת את העם... בדבר גדול וקשן שיגיע להינוך עבוד ה'. על כן קרא שמו מחברו ספר החינוך, ומענותנותו סתר מחסתו מלגלות שם העצם שלו". והוא חותם את דבריו בשיר זה:

ירא דבר האל ומצותיו	חפץ להתבונן וטוב שרשן
הנה לך ספר יספר כל	מוצא כלליהן ופירושן
ולבית לוים תחזיק טובה	ראשון וגם שני ואל ראשן
דברי פרי צדיק קחה מהר	חושה ולא תגום ולא תישן
הדפס בויניציאה בסוף שנה	עד בא חבואתה תאכלו יש"ן
כה דברי זנב לאריות	יהודה אריה ממודינא.

11 אמנם כדי למנוע מן הטעות יש להוסיף במקום זה, כי גם נוסח הדפוס הראשון משובש בהחלט במקומות אחדים וציינו עליהם בביאורנו במקומם. אבל לפי ערך התואר, דבר הנעלה מכל ספק הוא שבדיקנות יש יתרון לדפוס הראשון על כל הדפוסים כיתרון האור על החושך ולא זו בלבד אלא הקורא המשווה את לשון כתב־יד הוואטיקאן, אשר אולי נפתק עוד בחיי רבינו, עם לשון הדפוס הראשון יראה: שמהדורה זאת ערוכה ושמורה בכל, כמעט בלא שום שינויים כל שהם.

12 על שער הספר לא נזכר שם המחבר. אלא: "חובר מימי קדם מאיש לוי ברצלוני אשר נודע בשערים שמו".

ב. במקום לסדר אחר אגרת המחבר את סדר מנין המצות (כמו שסדרו במהדורות הראשונות) שינו המדפיסים את הסדר ושמו בראשונה את החקדמה ואחריה סדר מנין המצות. ג. בסוף סדר מנין המצות ניתוסף במקום הראשונה פעיף על שכח מצות דרבנן. ד. מצות עשה ולא תעשה נסדרו כאן במקום הראשונה בערבוב, כלומר ביחד, כמו שהן מסודות בתורה. ה. את נוסח לשון רבינו בסדר המצות ומנינן שינו המדפיסים לנסדי וכמעט ששיוו לחלק זה פנים חדשות (והנה לך דוגמא: חוצאת ויניציאה: "מצות האמונה במציאות ה' שם" — הוצאת פראנקפורט: "לירע ולהאמין שיש אלוה". ועיין עוד בדפוס פראנקפורט מצוה תקס, שחכנים המנית הגחת בנוף הספר ובאה בכל הדפוסים שלאחריו). ו. תוספת אחת לשבח יש במהדורה זו, שניתוספו עליה בסוף ספר ויקרא ה ג ה ו ת (על ספרי שמות ויקרא) מאת בעל משנה למלך ז"ל, ר' יהודה רוזאנים, וכן בסוף ספר במדבר. בספר דברים באו הגהות בעל משנה למלך בגליונות הספר[13].

ה) ברין, שנת ה' תקנ"ט (1799). סדרם של כל חלקי הספר כמו בדפוס פראנקפורט. למהדורה זו באה הסכמת ר' מרדכי בנעט, אב"ד דק"ק נ"ש והמדינה, וגם הקדמה מאת המביא את הספר לבית הדפוס (משה יוסף כהן שפירא).

ו) וין, שנת תקפ"ז (1827). הכל כמו בדפוס פראנקפורט וניתוספה לזה הקדמת המגיה המביא את הספר לבית הדפוס (גבריאל הרשענגלענדער) וגם בסוף הראשונה ה ג ה ו ת מאת ר' ישעיה ברלין־פיק (הגהות טי"ם). בהוצאה זו נסדרו במקום הראשונה הגהות בעל משנה למלך על הרף (ולא בסוף הספר כמו שנדפסו בדפוסי פראנקפורט וברין).

ז) וין, שנת תקצ"ב (1832), הכל כמו בהמהדורת וין הראשונה.

ח) זאלקוויא, שנת תרכ"ב (1862), הכל כמו בדפוס וין.

ט) לבוב, שנת תרכ"ט (1869), בג' חלקים, ונדפס עם ספר מ נ ח ת ח י נ ו ך, חדושים על ספר החינוך מהר"ר יוסף אבדי"ק טארניפאל. חידושים אלה שכבר יצא להם שם לתהלה ולתפארת בכל קצוי עולם התורה הם "באור רחב על ספר החינוך בפלפול עצום ובקיאות גדולה לאמתו של תורה". בהרבה מקומות יש בדבריו גם הערות יקרות על הנוסח שבנוף הספר, שגאון זה ראה בעין שכלו. אמנם בדרך כלל המעטיק בדברי "מנחת חינוך" יראה, שאיננו ביאור בטובן מדויק. מהדורה זאת נדפסה בוילנא, שנת תרפ"ד (1924), עם הגהות מאת ר' מאיר שפתה כהן מדווינסק.

י) ווארשא, שנת תרל"ג (1873), בדפוס יואל לעבענזאהן. כמו בדפוס זאלקוויא.

---

13 כדאי להעיר, שגאון זה השתמש בהוצאה השניה של ויניציאה, שהיא המקור לכל השגיאות והנוסחאות המשובשות שבידינו. והנה ראיה לדבריגו: במצוה קמה (שלא לאכול פיגול) הנוסח בהוצאה השניה של ויניציאה: "אבל מן החלק ממנו שמתיר לקרבן אין חייבין עליו כרת משום פיגול, שהרי הדם החלק דמתיר הקרבן הוא הדם האסורים מותרין ליקרב ולא קודם לכן". והנה על התיבה הוא יש הגהה בימשנה למלך: ד ל א ח ר ש נ ז ר ק ה ד ם. אך עיין נא בהוצאה הראשונה של ויניציאה ותמצא, שמלים אלו נמצאות בגוף הפנים של הספר! (בהוצאה האחרונה השתדלו המדפיסים לתקן את השגיאה בפנים הספר, אבל לא יקדקו, שלפי זה אין מקום שם לתיקונו של בעל "משנה למלך").

יא) ווארשא, שנת תרי"ט (1879), בדפוס ר' נתן שריפשטיינספער. תכלי כמו בדפוס זאלקוויא. מהדורת זאת נדפסה שנית בשנת תרי"ט (1899).

יב) ווילנא, שנת תרס"ח-תר"ע (1908-1910), ב' חלקים, עם פירוש מנחת יצחק מאת יצחק הכהן ארענאוויטסקי. מחבר זה הפיר את חצורך לפרש על דבר קשה שמצא ב"ספר החינוך". אמנם המעיין בדבריו יראה, שגם הוא הולך לרוב ברוך הפלפול ולא טרח בכלל לבאר את לשון רבינו ולירד לסוף כוונתו וגם לא הכיר את השפעת לשון חייר מחזקה" על חלק ניכר מהצוות של "ספר החינוך". ועוד, משום שלא היתה לפניו מהדורת מרוייקת של הספר הוכרח פעמים רבות לילך בדרך לא סלולה (כביאורנו צייננו על אלה חדברים). אמנם יאין ספר שאין בו למוד" ובביאורנו תבאנו את דבריו בפקומות שהצליח להאיר פנות אפלות ב"ספר החינוך".

עכשיו נציג לפני הקורא דוגמאות אחדות של שגיאות סמינים שונים שנפלו בדפוסים שלפנינו, שלפיהם יש לדון על התכרח הגדול שאינו פוכל דחוי לשוב לצורת המקוריות של "ספר החינוך", אל דפוס ויניציאה שנת חי"ג. כדי שיהיה לקורא מושג נאמן מן השגיאות נפיא דוגמאות משיבושים בני סינים שונים וכדי שלא יארך העניין (בי דוגמאות כאלו אינן מעשות) נצא ידי חובתנו בשתים (או שלוש) דוגמאות מפל מין ומין.

א. שגיאות שנפלו בדפוסים בנוגע להלכה

א) בסוף מצות קיב (שלא לאכול ולשתות תקרובת עבודה זרה), תעירנא בכל הדפוסים: "ועוד תרחיקונו ז"ל מאיסור יין נסך לומר שאפילו שכר של יין נסך ששברו אסור מפני שהוא רוצה בקיומו זמן מועט, כלומר שרוצה שיהיה קיים חיין בחביות עד שישברם הוא כדי שירויח שכרו על השבירת, כי תם ז"ל רצו לעקור ממחשבתינו שלא נהיה חפצים בקיומו אפילו רגע אחד לרוב מאומנו בכל מיני עבודה זרה".

זכחב על זה בעל "מנחת חינוך": דברי רבנו תמוהים מאוד, שבעבודה זרה סג, ב, מפרש, ששכר שבירה מותר ותבוא עליו ברכת, דכל למעוטי חפלה שפיר דמי. וכן פסק תרמב"ם וכן פסק השלחן ערוך.

ובאמת ק"שיא זו עצומה עד מאוד. אבל דע נא שבדפוס ויניציאה הנוסח כך: ועוד תרחיקונו ז"ל מאיסור יין נסך לומר שאפילו שכר של יין נסך יהא אסור בהנאה. גם הפליגו בריחוקו לומר שאפילו חנשכר לשבור חביות יין נסך אם יהיה שכרו אסור מפני שהוא רוצה בקיומו זמן מועט, כלומר שרוצה שיהיה קיים היין בחביות עד שישברם הוא כדי שירויח שכרו על השבירת, כי תם ז"ל רצו לעקור ממחשבתינו שלא נהיה חפיצים בקיומו אפילו רגע אחד לרוב מיאוסינו בכל מיני עבודה זרה, ואיתה בחשובה ישבור ותבוא עליו ברכת שממעט את חתפלה (ועיין בביאורנו על מצוה זו).

וחנה כל המעיין בדברים אלה יודע שיש יחרון לנוסח זה על שאר הנוסחאות זנמצא שדברי רבינו מכוונים לאמיתה של תורת. אילו לא באנו אלא לגלות מטמון זת כדי ללמד סנגוריה על תורת רבינו הרי כל מה שמרחנו בסהדורת זו לא מרחנו בחינם.

ב) בכתי"ה תיט יכצות קריאת שמע ערבית ושחרית) הגירסא בדפיסים שלפנינו: "ואמרו זה"ל בקריאת שמע דשחרית דמכל מקום מכאן ואילך, כלומר מסוף שלש שעות עד סוף היום, מי שלא קרא לא הפסיד אלא שלא יוכל לקרותה עם ברכותיה".

והקשה בעל "מנחת חינוך" שדברי רבינו הם דברים תמוהים, הרי מבואר להדיא בברכות יא. שלא הפסיד הברכות גם כן ודעת הרמב"ם שכל היום לא הפסיד. והניח בצריך עיון גדול. אמנם בדפוס ויניציאה (וכאמשטרדם) הגירסא כך: "מי שלא קרא לא הפסיד שלא יוכל לקרותה עם ברכותיה" — כלומר, אלא תדין שיכול לקרותה עם ברכותיה ונמצא שנוסח זה מתאים להלכה.

ב. השמטת ביטויים חשובים הנוגעים להלכה

א) בסצוה ב הגירסא בכל הדפוסים: "ועובר על מצוה זו ולא על עצמו משהגיע לכלל עונשין שהוא י"ג שנה ויום אחד חייב כרת".

וכתב על זה בעל "מנחת יצחק" פלפול עצום להיכן דעת רבינו נוטה: לדעת הרמב"ם שכתב שכל יום ויום בגדלותו מכעל מצות עשה אבל אינו חייב כרת עד שימות, והוא ערל במזיד, או לדעת הראב"ד שכתב שחייב כרת בכל יום (גם בעל "מנחת חינוך" נתחבט מעט בענין זה). אבל הנוסח בדפוס ויניציאה הוא כך: "ועובר על מצוה זו ולא על עצמו משהגיע לכלל עונשין שהוא י"ג שנה ויום אחד בכל יום שיעבור עליו משיגדל ולא ימול עצמו מבעל מצות עשה. ואם מת והוא ערל במזיד חייב כרת". והדברים מאירים עינים, שדעת רבינו ממש כדעת הרמב"ם.

ב) בסצוה כב (שלא לאכול חמץ בפסח), הגירסא בכל הדפוסים: "ותבשיל שנמצא בו חמץ בחמין או בצונן". והנה כל המעיין בדברים אלה יראה, שאין הלשון מחוור. הבשיל שנתבשל מה חמין או צונן שייך בו. אכן הגירסא בדפוס ויניציאה הוא כך: "ותבשיל שנמצא בו חמץ, ודין כלים שנשתמש בהן חמץ בחמין או בצונן". לפי זה הכל ברור ונכון.

ג) בסוף מצוה קעג הגירסא בכל הדפוסים: "ואותו כהן שטמאו מצות לטהרו או לטמאו". והנה קשה להלום כוונת רבינו במה שאמר "או לטמאו". הרי ככר טמא אותו הכהן. אכן בדפוס ויניציאה הנוסח: "ואותו כהן שטמאו מצוה לטהרו שנאמר לטהרו או לטמאו" (ועיין ברמב"ם ה' טומאת צרעת יא, ו ותראה שנוסח זה אמיתי).

ג. שגיאות בטלים

א) בסוף מצוה קצו הגירסא בכל הדפוסים: "ומשפטי חשם יחכרך צדקו, כי אחר שהרחיק התורה קורבת האחות ראוי להחמיר באותה שהיא אחות גמורה, רוצה לומר מן הנשואין כי היא הנקראת אחות אמה". והנה למלים אחות אמה אין כל חכנה. ובעל "מנחת יצחק" כתב שיש כאן טעות הדפוס או שצריך לומר: כי היא נקראת אחותו וכת אשת אביו. אכל בדפוס ויניציאה הגירסא: אחות אמת — כלומר, אחותו, שהיא מנשואת אביו היא נקראת אחות אמת (ולפיכך יתחייב בת שתים, משום אחותו ומשום בת אשת

אביו) פה שאין כן אחותו שהיא מאנוסת אביו לא יתחייב בה אלא משום אחותו.
ב) בסוף מצוה שכט (מצות עשיית דין בין לוקח ומוכר), הגירסא בדפוסים שלפנינו: "ודין פה שאמרו שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ודין בעל המכר, ודין שלוחו של אדם, וכו'". והנה באמת קשה לעמוד על כוונת רבינו בזה. ובעל מנחת יצחק נתחבט בזה וכתב שאפשר שצ"ל: ודין בטול המכר, והיינו כגון פוכר לו חטין יפות ונמצאו רעות. ברם טרח בזה לחינם, שבדפוס ויניציאה הנוסח: ודין בעל המיצר. ובזה הכל ברור ונכון.

ד. השמטת שורות שלמות

א) במצוה קו (לאו דברכת השם) הגירסא בכל הדפוסים: "וזה שאמרו ז"ל שמגרף אע"פ שחזר תוך כדי דבור נסקל, ואינו נסקל עד שיכרך בשם מן השמות המיוחדין, והטעם שאינו נסקל לפי שהוא בעצמו מכיר אפילו בעת הכעס שאין דבריו אלא שטות גמור, ומכל מקום פוגעין בו קנאים". והנה יש לתמוה על זה, איזו נתינת טעם יש בדברים אלה על מה שאמר לפעלה? ועוד קשה, כמו שכתב ה"מנחת חינוך", זו לא שמענו בשום מקום, שבלא שם יהיה קנאים פוגעין. אך דע נא וראה, שגירסת דפוס ויניציאה הוא כך: "וזה שאמרו ז"ל שמגרף אע"פ שחזר תוך כדי דבור נסקל, ומי שגידף השם בשם מעבודה זרה קנאין פוגעין בו ואם לא פגעו בו אינו נסקל עד שיכרך בשם מן השמות המיוחדין. והטעם שאינו נסקל"... לפי זה נאמרים דברי רבינו בטוב טעם ודעת והכל לאמיתה של תורה (ועיין בדפוס וילנא, ששם כבר השליטו המדפיסים את התשמטה הזאת. אך עיין נא בי"מנחת חינוך" ותראה, שהיה לפניו עוד דפוס משובש ותניה בעין שכלו בורך אמת).
ב) במצוה רנז, הגירסא בדפוסים שלפנינו: "וכן אמרו בסכות, קעקע ולא כתב, כלומר שרשם בשרו בצבע אבל לא עשה שריטה". והנה אין חדעת סובלת זה, שהרי פירוש זה שייך לכתב ולא קעקע. אמנם בדפוס ויניציאה הנוסח: וכן אמרו בסכות קעקע ולא כתב כלומר שלא רשם בצבע, כתב ולא קעקע, כלומר שרשם בשרו בצבע אבל לא עשה שריטה.
ג) במצוה רעב מצות ספירת העומר, הגירסא בכל הדפוסים: "וזהו שאנו טוענין לעומר כלומר כך וכך ימים עברו מן המנין ואין אנו טוענין כך וכך ימים יש לנו לזמן, כי כל זה מראה לנו הרצון החזק להגיע אל הזמן, ועל כן לא נרצה להגיע לקרבן שתי הלחם של עצרת". והנה בתקשים אנו למרש דברי רבינו בזה, אכן בדפוס ויניציאה הגירסא כך: "ועל כן לא נרצה להזכיר בתחלת חשבוננו רבוי הימים שיש לנו להגיע לקרבן של שתי הלחם של עצרת" (ועיין בביאורנו על מצוה זו).

ה. שגיאות תפלות בסגנון הספר

א) במצוה צח, הגירסא בדפוסים שלפנינו: "אבל יש אשר זכו ונתן להם השם יתברך לב לדעת ולהכיר במדותיו המעולות, ובתוך הכרתם יתקשרו ויוקשר לבבם באהבתו קשר חזק".

אמנם בנוסח של דפוס ויניציאה: "מתוך הכרתם יתקשרו מורשי לבבם"— והוא על שם הכתוב "מורשי לבבי" באיוב יז, יא.

ב) במצוה שטג (שלא לשנות מנהגי ערי הלוים), הגירסא בכל הדפוסים: "ולכ הכל עליהן בתכלית חיופי והחבורה". אמנם בדפוס ויניציאה הגירסא: "בתכלית חיופי והחמדה".

ו. השמטת רעיונות

א) במצוה קיח חסר בספרים שלפנינו מאמר זה: "ואי"ת כי טעם הענין ששגגת עקירת כל גוף המצוה אין לחוש שלא התגלת במהרה".

ב) בשרשי מצוה תקכו (שלא להתוך חדין על פי עד אחד) נשמט לגמרי בדפוסים שלפנינו משפט זה: "גם אמרו כו שהיה תחלת נביא אמת ולבסוף נעשה נביא שקר" (גם בדפוס אמשטרדם נמצא מאמר זה).

ז. השמטת סעיפים שלמים

א) בדפוס ווארשא נשמטו בהקדמת הרב המחבר ארבעה סעיפים שלמים (מן "ואם ישאל עוד אחר שהיא תשלום היצירות" עד "התורה הזאת שאמרנו") — כמאה שורות!

ב) במצוה קיח חסר בדפוסים שלפנינו כל הסעיף הזה: "ואמרו שיתחייבו הבית דין קרבן, רוצה לומר שיביאו קרבן שבטי ישראל כנגדם כמו שמבואר בחוריות. ואם בהוראת עבודה זרה שגגו מביאים שנים עשר שבטים שנים עשר פרים לעולה ושנים עשר שעירים לחטאת, ואם בהוראת שאר כריתות שחייבים על שגגתם חטאת מביאים שנים עשר פרים, ואם חסר אחת, וכו'".

ח. חילופי מלים ואותיות המשנים את הוראת הענינים

א) במצוה קכח הגירסא בספרים שלפנינו: "כיצד אוחז הכהן חטאת העוף בשתי מליקה, אוחז שתי רגלי העוף בין שתי אצבעותיו וחותך צוארה". אבל הנוסח הנכון הוא בדפוס ויניצ'אה: "ומותח צוארה" (וכן הוא ברמבים ה' מעשה הקרבנות ז, ח).

ב) במצוה רכ (מצות נטע רבעי), הגירסא בדפוסים שלפנינו: "ויש מרבותינו שהורונו היום". עיין שם ותראה שמלת היום איננה מובנת. אמנם בדפוס ויניציאה הגירסא: "ויש מרבותינו שהורונו הי"ו" (והוא ראשי תיבות: ה' ישמרם ויחיים), והמדפיסים טעו והכניסו מלה חדשה, שאין לה יסוד במקור (תעה זו היא של דוד רוזין בספרו, עמ' 94).

ג) במצות רכג (מצות צירוק המאזנים), הגירסא בספרים שלפנינו: "ומהשיעורים שנתנו ז"ל כאורך קנה המאזנים ובארך החמטים". אבל בדפוס ויניציאה הגירסא: "ובאורך החומטים"[14].

---

[14] לפעמים משנה אות אחת את כוונת רבינו. לדוגמא: במצוה קכד (מצות קרבן אשם ודאי), בספרים שלפנינו: "וחבל על רישיה דעבר על רעוא דמריה שמיא ולא יקריב כמה אזרין שלמים לעלתא". אך ב־ג הגירסא: "...ולו יקריב כמה אפרין שמנין לעלתא". גירסא

ט. שיבושים שאינם נראים בסקירה ראשונה

א) בסוף מצות שמד (שלא להלוות ברבית לישראל) הגירסא בכל הדפוסים "וזהלוה ברבית האסור מן התורה עבר על לאו ומוציאין אותו מכנו בדיינין, שיורדין בית דין לנכסיו כדרך שיורדין לנכסים בגזלו או בנזקיו כדמת קצת מרבותי, ישמרם אל". הנה הלומד מצות זו לא ירגיש שחסירות כאן שתי שורות שלימות ואלו הן (כמו שהן בדפוס ויניציאה):

"... כדרך שיורדין לנכסים בגזלו או בנזקיו כדמת קצת המפרשים. או מוציאין אותו ממנו דרך כפייה כדרך שכופין לישראל שלא רצה לקיים מצות עשה, כדמת קצת מרבותינו".

ב) במצות תפת (שלא לעכוב בקדשים), הגירסא בדפוסים שלפנינו: ואם נתלש מן התודה הרי זה פסק". אמנם הנוסח הנכון הוא בדפוס ויניציאה: "ואם נתלש מן העולה" (וכן הוא ברמבים ה' מעילה א, ט).

י. ביטויים חסרי־תוכן שנשתיירו בספר מיום שהתחילו המדפיסים לשנות סדר המצות

בדפוסים הראשונים (ויניציאה ואמשטרדם) של "ספר החינוך" נסדרו בתחילת כידוע, כל מצות עשה שבסדר אחד ואחר כך באו כל מצות לא תעשה. אבל כשהתחילו מדפיסים את המצות כמו שהן סדורות בתורה, הוכרחו לשנות את מראי המקומות השונים שבגוף הספר. והמסקנה היתה: מבוכה שלמה. הרי שתי דוגמאות:

א) במצוה קיח, מדפוס פראנקפורט ואילך (שלא להקריב קרבן בלא מלח), הגירסא: "משרשי המצוה כתבתי למעלה בראש הספרי. והנה תקורא מעיין למעלה בראש הספר, אבל אין שם זכר לזה. אמנם משפט זה הוא שיור מדפוסים הראשונים ששם אזהרה שלא להקריב קרבן בלא מלח היא במיתן קכז ומצות עשה להקריב מלח על כל הקרבנות היא במיתן קיז. ולפי זה כוונת רבינו שכבר כתב שרשי המצוה קכז למעלה בראש הסדר, במצוה קיז.

ב) במצוה תמב, מדפוס פראנקפורט ואילך (שלא לאכול מעשר שני של דגן חוץ לירושלים), הגירסא: "וענין מעשר שני מה כבר כתבתי למעלה בסדר זה". גם פה הקורא מחפש למעלה לשוא. אבל בדפוסים הראשונים ענין מעשר שני הוא במצוה תמה ואזהרה שלא לאכול מעשר שני של דגן חוץ לירושלים היא במצות תנה. ונמצא שהענין מחוור.

והנה כל אלה אינם אלא קצת דוגמאות מן חשניאות והחשמטות והחילופים שנפלו בהדרגה בדפוסים שלפנינו מיום שהופיע "ספר החינוך" הראשון עד זמננו זה — תקופה של יותר מארבע מאות שנה, ושבשתא כון דעל על. ונאמנים עלינו דברי הגאון ר' ישעיה פיק בהנהותיו ל"ספר החינוך" בתחילת סדר אחרי מות: "דשכיחי מעותים הרבה בספר זה על ידי אחר מהמדפיסים". ולפיכך מה מאוד ירוה לבנו שנפן יקר כזה לשטיר ולשית יחיה — ספר קלאסי "אשר בו באמת

זו מלבד זה שיש בה שינוי לשבח מוכרחת גם כן מצד תוכן הענין שם. שרבינו מבאר, שהחופא אף על פי שהניא קרבן ונתכפר מכל מקום לא ניצל, שעבר על רצון בוראו.

רב התועלת לכל מבקשי ד"י יהיו שעריו שוטפין. לפיכך התלטנו להדפיס את הספר על־פי דפוס ראשון ביניציאה, שהוא המקור האמיתי, כמו שנוכחנו, ל"ספר החינוך", והוספנו לו ביאורים קצרים, חילופי גרסאות ומראי מקומות, כאשר נבאר להלן. ובזה אמרנו להעלות ארוכה לחומות ספרנו הקדוש הזה הספרצות ולהחזיר עטרה ליושנה.

דברים אחדים על הביאור

ביאור זה שהוספתי למהדורה הנוכחית יכיל ארבעה דברים. ואלה הם:

א) מוצא כל דבר בכתבי הקודש ובספרי חז"ל. הפסוקים מתנ"ך המובאים בגוף הספר שאינם מתאימים עם המקור הגהתי לפי צורתם במקרא. כמו כן הסרותי מלת "וגומר" במקומות אחדים והכאתי את הפסוק בשלימותו כדי להקל על ההבנה. במקומות שרבינו הביא את לשון תרסב"ם בשינויים קלים הסתפקתי בהערת מקורם בספרי הרסב"ם. במקומות שיש שינויים גדולים ציינתי את מראי המקומות למקור מחצבתם בספרי חז"ל.

ב) שינוי הנוסחאות השונים הנמצאים ב"ספר החינוך" מדפוס שני ואילך — במקומות שהנוסח בכל הדפוסים משמש מכשול שאין להתגבר עליו בהבנת העניינים בכלל, הן בדברים הנוגעים להלכה והן בדברים הנוגעים להבנת לשון רבינו על בוריו, — הזמנתי צילום של כתב־יד ויאטיקאן (שנכתב עוד, כנראה, בחיי המחבר) ולשמחתי הרבה מצאתי בו פעמים אחדים התרת נמורה של שפקות סתין זה.

לשם הקיצור קבעתי רמזים אלה:

דפוס שני של ויניציאה קבעתי באות ו.
דפוס אמשטרדם — א.
דפוס פראנקפורט — פ.
דפוס ברין — ב.
דפוס ווין — ג.
דפוס זאלקוויא — ז.
דפוס לבוב — ל.
דפוס וארשא — ש.
דפוס וילנא (עם "מנחת חינוך") — לא.
דפוס וילנא (עם "מנחת יצחק") — לב.

במקומות שכל הדפוסים (מלבד דפוס ראשון של ויניציאה) מסכימים קבעתים באות כ.

ג) בנוגע לגוף הפנים של הספר שמתי לפני מטרה ליתן מלים שלימות במקום מלים מקוטעות וראשי תיבות. אמנם לא שניתי את הכתיב ולפיכך אל יתמה הקורא אם ימצא שינויים קטנים באותיותיה של איזו מלה במקומות שונים, כגון מצוות — מצות, ענין — ענין, כוונה — כונה, טריפה — טרפה, וכדומה. במקומות שנראה בעליל ודבר מפורסם הוא, שטעות הדפוס יש באות אחת באיזו מלה (כגון אחר — אחר) והתיקון מתאמת גם כן בדפוסים אחרים, לא מנעתי מלתקן את הדבר בפנים הספר. כוף כל סוף אין עלינו להמציע חותם של קדושה על שגיאות הדפוס הגלויות לכל. זאת ועוד אחרת. במקומות שנוסחת הספר משובשת

בהחלט בניב אחד והוא משמש מכשול שאין להתגבר עליו בחבנת חדבר ותתיקו, מתאמת בכתב־יד וואשיקאן וגם בכל שאר הדפוסים, הכנסתי את התיקון בפנים הספר והנוסח המשובש מובא ב"חילופי גרסאות"[15]. כדי לתקל על השימוש הקדמתי בסימני־הסגר את תוכן המצוה לפני כל מצוה ומצוה, בלשון רבינו בסדר מנין המצוות. לקלות־הקריאה וההבנה שמתי לבי גם לשמור על סימני החפסק שיבואו על מקומם.

ד. בגוף הפירוש שמתי לבי לדברים אלה.

א. לבאר לשונות רבינו על פי פשוטן ועל פי מוצאן בלשון המקרא ובפגנון הלכה ואגדה.

ב. דברי חז"ל הצריכים ביאור הבאתי את ביאורם מרש"י, תוספות, רע"ב ושאר כתבי הראשונים, כדי שלא יצטרך הלומד לחפש אחר ביאורים. גם תמצית של טובי הערותיהם ומסקנותיהם של "מנחת חינוך" ו"מנחת יצחק" חבאתי בשם אומרם.

ג. במקומות שרבינו הניח בכוונה את הדלת פתוחה כדי שאחרים יבואו אחריו וימלאו את דבריו (לדוגמא, עיין במצוה עח: "ובשמענו טוב מזה נקבל") חפשתי בספרים עתיקים למלא את החסרון הזה ותוצאתיו לאור להאיר על ענינים אלה. במקומות אחרים — לרוב הם בחלק שרשי המצוה — הבאתי גם כן, מפני חשיבות תענין, דברי ראשונים ואחרונים, כדי להעמיק התבוננות בדברי רבינו (ראוי להעיר כאן, שכבר במהדורה הראשונה ראה חכם אחד צורך להוסיף נופך על דברי רבינו והוסיפה זאת נכנסת בגוף הפנים של הספר. עיין מצוה רלת, שלא נאחר שכר שכיר).

ד. במקומות שראיתי שיש ליישב דברי רבינו כדי לחסיר קושיות שהקשו עליו (ותסיר עוד יש מקום להתגדר בדברי רבותינו הקדושים) ביארתי כפי כוחי, אבל לא באריכות דברים. ביחוד שמתי לבי לברר דברי רבינו במקומות שתקושיות מיוסדות על סהדורה משובשת שהיתה להגאונים ז"ל.

הנה לכל הדברים האלה שמתי לבי בביאורי, שתכליתו היא הבנת לשון רבינו הבנה שלמה וברורה ותו לא, לא נכנסתי בשום פנים ל"חידושים" ולרקדוקים, התעכבתי אך ורק על גוף הספר כמו שהוא לפנינו והשתדלתי לפרשו די הצורך.

---

15 למשל, במצוה סא (שלא נאכל בשר שור הנסקל) הגירסא בדפוס ויניציאה: "ובארץ ישראל דוקא נוהג דין שור הנסקל על פי הסנהדרין ובבית דין של כהן גדול!" ובכתב יד וואסיקאן: ובבית דין של כ"ג. המדפיסים טעו ואמרו שיש כאן ראשי תיבות של "כהן גדול"! שגיאה מבהילה זו תוקנה בכל דפוסי "ספר החינוך" שהופיעו אחר כך. וכן גם במהדורה זו לא מנעתי מלהכניס את התיקון בפנים הספר והנוסח המשובש ב"חילופי גרסאות".

אגרת המחבר

אולי יחשוב מעיין בספר זה שהמחברו קבץ כל דיניו ביגיעו וטוב עיונו מדברי התנאים והאמוראים, ואלו כן היה יתחייב להיות המחבר בקי בכל פנות התלמוד בבלי וירושלמי וספרא וספרי ותוספתא, לכן הוא היודע עצמו וחכמת מה לו, ראוי לפרסם האמת לכל השומע קולו, ואל יעשה מלאכת השם יתברך תמימה כקשת רמיה בצדייה ועדמה, כמתהדר בילדי נכרים, כחלש מזדיין בשלטי הגבורים, וכשפל אנשים מתעטר בכתרי המלכים. והנה הוא קורא ממקומו, מודיע ומעיד עדות נאמנה לכל קורא בו, שרוב דברי הספר נלקטים מספרי עמודי הארץ המפורסמים במעלה וחכמה בכל הגוים, הרב רבי יצחק אלפסי והרב רבי משה בר מימון לטובה זכורים. להם משפט הבכורה ההוד והגדולה בחבור זה. ואל ואחוט המשולש בחכמה בתבונה ובדעת, הרב רבי משה בר נחמן זכרונו לברכת, הוא חיבר ספר נכבד מאד בחשבון המצוות לבד כמה וכמה חבורים יקרים. אלה הגבורים אשר כעולם, שהוציאו רוב זמנם לברר דברי חכמים לברכה זכרם, צללו במים אדירים והעלו מדברי הגמרא פנינים בידם, ויום בואנו אל בית מקדשם ואל חדר הוראתם, מצאנו שם באר מים חיים גנות ופרדסים, גלוסקאות וכלי מלת לפניהם ערוכים. אמרתי במה אתרצה לבוא ולשמש לפני הגבורים, וכבר בירדו לנו הם כל הדברים, הלא בסדד תרי"ג מצוות על דרך הסדרים, אולי יתעודדו יותר בהן מתוך כך הנערים, ישימו לב בהם בשבתות ובחגים, וישובו מהשתגע ברחוב הערים, לאור באור החיים, איש אל רעהו הילדים רכים, ישאלו מצות שבת זו כמה, ומלאה הארץ דעת ומומה. והנה פירוש כל אחת נכון לפניהם, ומבלי יגיעה ימצאו דברי

חילופי גרסאות ומראי מקומות

3. התלמוד. כ גמרתנו. וחכמת. על פי ירמיהו ח, ט. — 5. כקשת. הושע ז, טז. — בילדי. ישעיה ב, ו. — בשלטי. שיר השירים ד, ד. — 6 וכשפל. ישעיה נז, טו. — 7. עדות. תהלים יט, ח. — עמודי. איוב ט, ו. — 9. להם. דברים כא, יז. — החום. קהלת ד, יב. — 10. בחכמה. שמות לא, ג. — 11. אלה. בראשית ו, ד. — 12. צללו. שמות טו, י. השוה: צללת במים אדירים והעלית חרס בידך (בבא קמא צא, א). — 13. ויום בואנו. שיר השירים ג, ד. א ואם באנו. — 14. באר. ירמיה ב, יג. — 18 רכים. א רבים. — כמה. כן ב"כ, אבל בפנים: במה. — ומלאה. ישעיה יא, ט; משלי א, ד. — 19. דברי. קהלת יב, י.

הערות וביאורים

11. ספר נכבד. הוא הספר הידוע בשם "השגות הרמב"ן" אשר השיג בי"ד שרשים ובמנין המצות של הרמב"ם. — 12 מעולם, אשר היו בימים קדמונים. — 14. גלוסקאות, מיוסד על מאמר חז"ל: עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מלת (כתובות קיא, ב), כלומר, דבר ערוך ומזומן. — 16. הסדרים, הרמב"ם סדר את מנין המצות לפי ענינים ולא לפי הסדר שנזכרו בתורה. רבינו התעורר לסדר את המצות לפי סדרי הפרשיות. — 18. לאור באור החיים (איוב לג, ל), להיות נפשם מאירה באור החיים הנצחיים.

חמץ בסימניהם, זרע קודש יתברכו מאל, הם ובניהם וכל אשר להם, בכל מקומות מושבותיהם, ואני בכלל הברכה עמהם.

ומשביע אני בשם המיוחד לכל מעתיקו שיכתוב אגרת זו בראשו, והחיים והשלום יהיו אתו, למען יתנו הכל הדו ותפארתו ליולדו ולהורתו. והמתקן בו כל שגיאה אחר העיון המכוון מאל תהי שלימה משכורתו. ושלום על ישראל.

5

חילופי גרסאות ומראי מקומות

1. זרע. ישע"ה ו, יג — 3. ומשביע. עיין בהקדמה. — בשם. חסר בא. — והחיים. מלאכי ב, ה. — 4. והמתקן. השוה הקדמתו של רב סעדיה גאון ל„האמונות והדעות", ב— 5. מאל. מ"פ ואילך מאל שדי. — ושלום.

הערות וביאורים

4. ל מ ע ן יראו הכל, שכל הדו ותפארת. של ספר זה הוא של אבות העולם, הרב יצחק אלפסי, וכו'. — 5. ה מ כ ו ן, המדויק.

תהלים קכח, ו. — ישראל. ב ישראל אמן.

סדר ומנין המצות

כל המצות שנתן האל ברוך הוא לעמו ישראל הכלולות בספר התורה,
שהם קבועות לדורות, בין מצות עשה ולא תעשה, הם תרי"ג מצות. ואלו הם הסדרים
שהן כתובות בהן לפי החשבון שחשב אותן הרב הגדול רבי משה בר מימון זכרונו
לברכה. וכסדר הזה שאני כותבן זו אחר זו הן כתובות בספר התורה.

בראשית

א. מצות פריה ורביה

לך לך

ב. מצות מילה

וישלח

ג. שלא לאכול גיד הנשה

בא אל פרעה

ד. מצות קדוש החדש
ה. מצות שחיטת הפסח
ו. מצות אכילת בשר הפסח
ז. מצות השבתת חמץ
ח. מצות אכילת מצה
ט. מצות קדוש בכורות בארץ ישראל
י. מצות ספור יציאת מצרים

יא. מצות פדיון פטר חמור
יב. מצות עריפת פטר חמור
יג. שלא לאכול הפסח נא ומבושל
יד. שלא להותיר מבשר הפסח
טו. שלא ימצא חמץ ברשותינו בפסח
טז. שלא לאכול מכל דבר שיש בו חמץ
יז. שלא נאכיל מן הפסח לישראל משומד
יח. שלא נאכיל מן הפסח לגר ולתושב
יט. שלא להוציא מבשר הפסח חוצה
כ. שלא לשבור עצם מן הפסח
כא. שלא יאכל ערל מן הפסח
כב. שלא לאכול חמץ בפסח
כג. שלא יראה לנו חמץ בפסח

ויהי בשלח

כד. שלא נצא בשבת חוץ לתחום

חילופי גרסאות ומראי מקומות

1. כל. עיין בהקדמה על עירוב פרשיות שיש כאן מפ ואילך. — 3. קבועות לדורות. על־פי קבעוני לדורות, מגילה ז, א. וברמב"ם: נוהגות לדורות (עיין בספר המצות, שורש ג, ובהקדמה למשנה תורה). — 4 התורה. מפ ואילך נוספה כאן: „ל ו ח ה מ צ ו ת, תרי"ג מצות שנאמרו למשה רבינו ע"ה בסיני בסדר הכתובות בתורה וכפי אשר סדרן הרב בעל ספר החינוך זצ"ל". — 6. מצות. מפ ואילך חסר בכל החלק הזה המלה „מצות" לפני מצות עשה. ועוד עשו המדפיסים שינויים בנוסח הלשון, כגון זה: „מצות פריה ורביה — „לפרות ולרבות", „מצות מילה" — „למול את הזכרים". שינויים רבים כאלה עשו בכל החלק הזה. וכיון שכל החלק הזה אינו מכיל אלא סדר המצות ומנינן לא הבאתי את השינויים שהמדפיסים הרשו לעצמם לעשות, והבאתי רק את חלופי הגרסאות מדפוסי ו וא.

וישמע יתרו

כח. מצות האמנה במציאות השם יתברך
כט. מצות קידוש שבת בדברים
ל. מצות כיבוד אב ואם
לא. שלא נאמין אלה בלתי השם לבדו
לב. שלא לעשות פסל
לג. שלא להשתחוות לעבודה זרה
לד. שלא לעבוד עבודה זרה במה שדרכה להעבד
לה. שלא לישבע לשוא
לו. שלא לעשות מלאכה בשבת
לז. שלא להרוג נקי
לח. שלא לגלות ערות אשת איש
לט. שלא לגנוב נפש מישראל
מ. שלא להעיד בשקר
מא. שלא לחמוד
מב. שלא לעשות צורות אפילו לנוי
מג. שלא לבנות אבני מזבח גזית
מד. שלא לפסוע על המזבח

משפטים

מה. מצות דין עבד עברי
מו. מצות יעוד של אמה העבריה
מז. מצות פדיון אמה העבריה
מח. מצות בית דין להרוג בחנק המחוייב
מט. מצות דיני קנסות
נ. מצות בית דין להרוג בסיף המחוייב
נא. מצות בית דין לדון בנזקי בהמה
נב. מצות בית דין לדון בנזקי הבור
נג. מצות בית דין לדון גנב בתשלומין או במיתה
נד. מצות בית דין לדון בדין נזקי האש
נה. מצות בית דין לדון בדין שומר חנם
נו. מצות בית דין לדון בדין טוען וכופר [1]
נז. מצות בית דין לדון בדין נושא שכר ושוכר
נח. מצות בית דין לדון בדין השואל
נט. מצות בית דין לדון בדין מפתה
ס. שלא ימכור אמה עבריה הקונה אותה מיד האב
סא. שלא לגרוע שאר כסות ועונה
סב. שלא להכות אב ואם
סג. שלא להונות הגר בדברים
סד. שלא להונות הגר בממון
סה. שלא לענות יתום ואלמנה

אם כסף

סו. מצות הלואה לעני
סז. מצות הטייה אחרי רבים
סח. מצות פרוק משא
סט. מצות שמטת קרקעות
ע. מצות שביתה בשבת
עא. מצות חגיגה ברגלים
עב. מצות הבאת ביכורים
עג. שלא נתבע חוב מעני שאין לו במה לפרוע [2]
עד. שלא נשית יד בין לה למלוה ברבית
עה. שלא לקלל הדיין
עו. לאו דברכת השם
עז. שלא לקלל הנשיא
עח. שלא להקדים חוקי התבואות
עט. שלא לאכול טריפה
פ. שלא לשמוע טענת בעל דין שלא בפני בעל דינו
פא. שלא יעיד בעל עבירה
פב. שלא לנטות אחרי רבים בדיני נפשות בשביל אחד [3]

---

1. וכופר. א ונסען. 2. א מה לפורעו. 3. אחד. כן בכ. אבל בספים: אחר.

פג. שלא ילמד חובה מי שלמד זכות תחילה בדיני נפשות
פד. שלא לרחם על עני בדין
פה. שלא להטות משפט חוטא מפני רשעו
פו. שלא לחתוך הדין באומד הדעת
פז. שלא ליקח שוחד
פח. שלא לישבע בעבודה זרה
פט. שלא להדיח בני ישראל אחר עבודה זרה
צ. שלא נשחט שה הפסח בארבעה עשר בניסן בעוד שהחמץ ברשותינו
צא. שלא נניח אימורי הפסח לפסול בלינה
צב. שלא לבשל בשר בחלב
צג. שלא לכרות ברית לשבעה עממים וכן לכל עובד עבודה זרה
צד. שלא להושיב עובד עבודה זרה בארצנו

ויקחו לי

צה. מצות בניין בית הבחירה
צו. מצות סידור לחם הפנים ולבונה
צז. שלא להוציא בדי הארון ממנו

ואתה תצוה

צח. מצות עריכת נירות המקדש [1]
צט. מצות לבישת בגדי הכהנים
ק. מצות אכילת בשר חטאת ואשם
קא. מצות הקטרת קטרת
קב. שלא יזה החשן מעל האפוד
קג. שלא לקרוע המעיל של כהנים
קד. שלא להקטיר ולהקריב על מזבח הזהב

כי תשא

קה. מצות נתינת מחצית השקל בשנה
קו. מצות קדוש ידים ורגלים בשעת עבודה
קז. מצות משיחת כהנים גדולים ומלכים בשמן המשחה
קח. מצות שביתת הארץ בשנת השמטה
קט. שלא יסוך זר בשמן המשחה
קי. שלא לעשות במתכונת שמן המשחה
קיא. שלא לעשות במתכונת הקטרת
קיב. שלא לאכול ולשתות תקרובת עבודה זרה
קיג. שלא לאכול בשר בחלב

ויקהל ופקודי

קיד. שלא יעשו בית דין משפט מות בשבת

ויקרא

קטו. מצות מעשה העולה
קטז. מצות קרבן מנחה
קיז. מצות מליחת והקרבן
קיח. מצות קרבן בית דין אם טעו בהוראה
קיט. מצות קרבן חטאת ליחיד ששגג במצות לא תעשה שחייבין עליה כרת
קכ. מצות עדות
קכא. מצות קרבן עולה ויורד
קכב. מצות תוספת חומש לאוכל מן התרומה או מועל בה
קכג. מצות קרבן אשם תלוי
קכד. מצות קרבן אשם ודאי
קכה. מצות השבת גזל
קכו. שלא להקריב שאור או דבש
קכז. שלא להקריב קרבן בלא מלח
קכח. שלא להבדיל הראש בחטאת העוף [2]

---

1. המקדש, א במקדש. 2. להבדיל, א להקריב בחטאת העוף.

צו

קכט. שלא ליתן שמן זית במנחה חוטא
קל. שלא ליתן לבונה במנחת חוטא
קלא. מצות הרמת הדשן
קלב. מצות הדלקת אש על המזבח בכל יום
קלג. מצות אכילת שירי מנחות
קלד. מצות קרבן מנחה של כהן גדול בכל יום
קלה. מצות מעשה החטאת
קלו. מצות מעשה האשם
קלז. מצות מעשה זבח השלמים
קלח. מצות שריפת נותר הקדשים
קלט. מצות שריפת בשר קודש שנטמא
קמ. שלא לכבות אש מעל המזבח
קמא. שלא לעשות שירי מנחות חמץ
קמב. שלא תאכל מנחת כהן
קמג. שלא לאכל מבשר חטאות הנעשות בפנים
קמד. שלא להותיר מבשר קרבן תודה
קמה. שלא לאכול פיגול
קמו. שלא לאכול בשר קדשים שנטמא
קמז. שלא נאכל חלב
קמח. שלא נאכל דם בהמה חיה ועוף

ויהי ביום השמיני

קמט. מצות בדיקת סימני בהמה וחיה
קנ. מצות בדיקת סימני דגים
קנא. מצות בדיקת סימני חגבים
קנב. מצות טומאת שמונה שרצים
קנג. מצות עניין טומאת אוכלים
קנד. מצות עניין טומאת נבילה
קנה. שלא יכנסו הכהנים למקדש מגודלי שער
קנו. שלא יכנסו הכהנים למקדש קרועי בגדים
קנז. שלא יצאו הכהנים מן המקדש בשעת עבודה
קנח. שלא להכנס שתויי יין במקדש וכן שלא יורה שתוי
קנט. שלא לאכול בהמה וחיה טמאה
קס. שלא לאכול דג טמא
קסא. שלא לאכול עוף טמא
קסב. שלא לאכול שרץ הארץ
קסג. שלא לאכול מיני שרצים דקים הנולדים בזרעים ובפירות
קסד. שלא לאכול משרץ המים
קסה. שלא לאכול מן השרצים המתהוים מן העפוש

תזריע

קסו. מצות עניין טומאת יולדת
קסז. מצות קרבן יולדת
קסח. מצות עניין טומאת מצורע
קסט. מצות הנהגת המצורע וכל מטמאי אדם בקריעה ופרימה
קע. מצות עניין נגעי בגדים
קעא. שלא יאכל טמא מן הקדשים
קעב. שלא לגלח שער הנתק

זאת תהיה

קעג. מצות הטהרה מן הצרעת שתהיה במינים ידועים
קעד. מצות תגלחת מצורע ביום השביעי
קעה. מצות טבילה לטמאים
קעו. מצות קרבן מצורע כשיתרפא מצרעתו
קעז. מצות עניין טומאת בית שיהיה בו נגע
קעח. מצות עניין טומאת זב להיות טמא ומטמא
קעט. מצות קרבן זב כשיתרפא מזובו
קפ. מצות עניין טומאת שכבת זרע שהוא טמא ומטמא
קפא. מצות עניין טומאת נדה שטמאה ומטמאה
קפב. מצות עניין טומאת זבה שטמאה ומטמאה
קפג. מצות קרבן זבה כשתתרפא מזובה

אחרי מות

קסד. מצות עבודת יום הכפורים
קסה. מצות כסוי הדם
קסו. שלא יכנסו הכהנים בכל עת במקדש וכל שכן זרים
קסז. שלא לשחוט קדשים חוץ לעזרה
קסח. שלא להתעדן באחת מכל העריות
קסט. שלא לגלות ערות אב
קצ. שלא לגלות ערות אם
קצא. שלא לגלות ערות אשת אב ואף על פי שאינה אמו
קצב. שלא לגלות ערות אחות בכל צד שהיא אחות
קצג. שלא לגלות ערות בת הבן
קצד. שלא לגלות ערות בת הבת
קצה. שלא לגלות ערות הבת
קצו. שלא לגלות ערות אחות מן האב והיא בת אשת אביו
קצז. שלא לגלות ערות אחות אב
קצח. שלא לגלות ערות אחות אם
קצט. שלא לבוא על אשת אחי האב
ר. שלא לבוא על אשת אחי האם
רא. שלא לבוא על אשת הבן
רב. שלא לבוא על אשת את
רג. שלא לבוא על אשה ובתה
רד. שלא לגלות ערות אשה ובת בנה
רה. שלא לגלות ערות אשה ובת בתה
רו. שלא לבוא על שתי אחיות מחיים
רז. שלא לבוא על אשה נדה
רח. שלא נתן מזרעינו למולך
רט. שלא לבוא על הזכרים
ריא. שלא תשכבנה הנשים עם הבהמות

קדושים

ריב. מצות יראת אב ואם
ריג. מצות פיאה
ריד. מצות לקט
רטו. מצות הנחת פאת הכרם
ריו. מצות הנחת פרט הכרם
ריז. מצות שופט שישפוט בצדק
ריח מצות תוכחה לישראל שאינו נוהג כשורה
ריט. מצות אהבת ישראל
רכ. מצות נטע רבעי
רכא. מצות היראה מן המקדש
רכב. מצות כבוד חכמים
רכג. מצות צדוק המאזנים והמשקלים והמדות
רכד. מצות שישרפו מי שיתחייב שריפה
רכה. שלא לפנות אחר עבודה זרה לא במחשבה ולא בדיבור ולא בהבטה [1]
רכו. שלא לעשות עבודה זרה לא לעצמו ולא לזולתו
רכז. שלא לאכל נותר
רכח. שלא לכלות הפיאה בשדה
רכט. שלא לקחת שבלים הנופלים בשעת הקציר
רל. שלא לכלות פאת הכרם
רלא. שלא ללקוט פרט הכרם
רלב. שלא לגנוב שום ממון
רלג. שלא נכחש על ממון שיש לאחר [2] בידינו
רלד. שלא לישבע על כפירת ממון
רלה. שלא נשבע לשקר
רלו. שלא לעשוק
רלז. שלא לגזול
רלח. שלא נאחר שכר שכיר
רלט. שלא לקלל אחד מישראל בין איש בין אשה
רמ. שלא להכשיל תם בדרך
רמא. שלא לעוול המשפט
רמב. שלא לכבד גדול בדין
רמג. שלא לרגל
רמד. שלא לעמוד על דם רעים

1. בהבטה. א אפילו בהבטה. 2. לאחר. א מאחר.

רמה. שלא לשנוא אחים
רמו. שלא להלבין פני אדם מישראל
רמז. שלא לנקום
רמח. שלא לנטור
רמט. שלא להרביע בהמה עם מין שאינו מינו
רנ. שלא לזרוע כלאי זרעים ולא נרכיב אילן בשום מקום בארץ
רנא. שלא לאכול ערלה
רנב. שלא לאכול ולשתות כדרך זולל וסובא
רנג. שלא לנחש
רנד. שלא לעונן
רנה. שלא להקיף פאתי [1] הראש
רנו. שלא להשחית פאת זקן
רנז. שלא נכתוב בבשרינו כתובת קעקע
רנח. שלא לעשות אוב
רנט. שלא לעשות מעשה ידעוני
רס. שלא להונות במדות וכל המדות בכלל
רסא. שלא לקלל אב ואם
רסב. שלא ללכת בחקות הגוים

אמור אל הכהנים

רסג. מצות עניין טומאת הכהנים לקרוביהם ובכללה שיתאבלו כל אחד מישראל על ששה מקרוביו הידועים [2]
רסד. מצות קדוש זרע אהרן
רסה. מצות כהן גדול לישא נערה בתולה
רסו. מצות הקרבן להיות תמים
רסז. מצות הקרבן שיהיה משמונה ימים ולמעלה
רסח. מצות קידוש השם
רסט. מצות שביתה ביום ראשון של פסח
רע. מצות קרבן מוסף כל שבעת ימי הפסח
רעא. מצות שביתה בשביעי של פסח
רעב. מצות קרבן העומר של שעורים ביום שני של פסח
רעג. מצות ספירת העומר
רעד. מצות קרבן מנחה חדשה מן החטים ביום עצרת
רעה. מצות שביתה ממלאכה ביום עצרת
רעו. מצות שביתה ביום ראש השנה
רעז. מצות קרבן מוסף ביום ראש השנה
רעח. מצות תענית ביום עשירי בתשרי
רעט. מצות קרבן מוסף ביום עשירי בתשרי שהוא נקרא יום הכפורים
רפ. מצות שביתה ממלאכה ביום הכפורים
רפא. מצות שביתה ממלאכה ביום ראשון של חג הסוכות
רפב. מצות קרבן מוסף בכל יום משבעת ימי חג הסוכות
רפג. מצות שביתה ממלאכה ביום שמיני של סוכות
רפד. מצות קרבן מוסף ביום שמיני של סוכות שהוא נקרא שמיני עצרת
רפה. מצות נטילת לולב
רפו. מצות ישיבת סוכה
רפז. שלא יטמא כהן הדיוט במת זולתי בקרובים המבוארים בכתוב
רפח. שלא ישמש כהן טבול יום עד שיעריב שמשו
רפט. שלא ישא כהן אשה זונה
רצ. שלא ישא כהן אשה חללה
רצא. שלא ישא כהן אשה גרושה
רצב. שלא יכנס כהן גדול באהל המת
רצג. שלא יטמא כהן גדול בשום טומאה במת

---

1. פאתי, א פאתי. 2. הידועים, כן בכ, אבל בפנים: היודעים.

רצד. שלא ישא כהן גדול אלמנה
רצה. שלא יבעול כהן גדול אלמנה
רצו. שלא יעבוד כהן בעל מום
רצז. שלא יעבוד כהן בעל מום עובר
רצח. שלא יכנס בעל מום בהיכל
רצט. שלא יעבוד כהן טמא
ש. שלא יאכל כהן טמא תרומה
שא. שלא יאכל שום זר תרומה
שב. שלא יאכל תושב כהן ושכיר תרומה
שג. שלא יאכל ערל תרומה
שד. שלא תאכל חללה מן הקודש
שה. שלא לאכל טבל
שו. שלא נקדיש בעלי מומין להקריבם למזבח
שז. שלא נתן מום בקדשים
שה. שלא נשחט בעלי מומין לשם קרבן
שט. שלא נקטיר אימורי בעלי מומין
ע. שלא נזרוק דם בעל מום על המזבח
שיא. שלא לסרס אחד מכל המינין
שיב. שלא להקריב קרבן בעל מום מיד הגוים
שיג. שלא לשחוט בהמה ובנה ביום אחד
שיד. שלא לעשות דבר שיתחלל בו שם שמים בין בני אדם
שטו. שלא לעשות מלאכה ביום א׳ של פסח
שיו. שלא לעשות מלאכה ביום ז׳ של פסח
שיז. שלא לאכול מתבואה חדשה קודם כלות יום י״ו בניסן
שיח. שלא לאכול קלי מתבואה חדשה עד היום הזה
שיט. שלא לאכול כרמל מתבואה חדשה עד הזמן [1] הנזכר

שכ. שלא לעשות מלאכה ביום חג השבועות
שכא. שלא לעשות מלאכה ביום א׳ של תשרי
שכב. שלא לעשות מלאכה בעשרה בתשרי
שכג. שלא לאכול ולשתות ביום הכפורים
שכד. שלא לעשות מלאכה ביום ראשון של חג הסוכות
שכה. שלא לעשות מלאכה ביום שמיני בו [2]

בהר סיני

שכו. מצות ספירת שבע שבתות שנים
שכז. מצות תקיעת שופר ביום הכפורים של יובל
שכח. מצות קדוש שנת היובל
שכט. מצות עשיית דין בין לוקח ומוכר
של. מצות השבת קרקע לבעליהן ביובל
שלא. מצות פדיון הנחלות שהן תוך העיר עד השלמת שנה
שלב. מצות עבודה בעבד כנעני לעולם
שלג. שלא נעבוד האדמה בשנה השביעית
שלד. שלא נעשה עבודה גם באילנות
שלה. שלא נקצור ספיחים בשנה השביעית
שלו. שלא נאסוף פירות האילן בשביעית כדרך שאוספין אותן בכל שנה
שלז. שלא נעבוד הארץ בשנת היובל
שלח. שלא נקצור ספיחי תבואות של שנת היובל
שלט. שלא לאסוף פירות האילנות בשנת היובל כדרך שאוספין

---

1. הזמן, א עד היום ההוא. 2. בו, א עצרת.

אותן בשאר שנים

שמ. שלא להונות במקח וממכר

שמא. שלא להונות אחד מישראל בדברים

שמב. שלא נמכור שדה בארץ ישראל לצמיתות

שמג. שלא לשנות מגרשי ערי הלוים ושדותיהם

שמד. שלא להלוות ברבית לישראל

שמה. שלא נעבוד בעבד עברי עבודת בזיון כמו עבודת כנעני

שמו. שלא נמכור עבד עברי על אבן המקח

שמז. שלא לעבד בעבד עברי בעבודת פרך

שמח. שלא להניח לגוי לעבוד בעבד עברי הנמכר לו

שמט. שלא נשתחוה על אבן משכית אפילו לשם

אם בחקותי

שנ. מצות מעריך אדם שיתן דמיו הקצובין בתורה

שנא. מצות הממר בהמת קרבן בבהמה אחרת שתוציא שתיתן קודש

שנב. מצות מעריך בהמה שיתן כפי שיעריכנה הכהן

שנג. מצות מעריך בתים שיתן בערך שיעריכם בהכהן ותוספת חומש

שנד. מצות מעריך שדה שיתן בערך הקצוב בפרשה

שנה. מצות דין מחרים מנכסיו שהוא לכהנים

שנו. מצות מעשר בהמה טהורה בכל שנה

שנז. שלא נמיר הקדשים

שנח. שלא לשנות הקדשים מקרבן לקרבן

שנט. שלא ימכר קרקע שהחרים אותה בעליו אלא תנתן לכהנים

שס. שלא יגאל שדה וחרם

שסא. שלא למכור מעשר בהמה אלא יאכל בירושלם

נשא

שסב. מצות שלוח טמאים חוץ למחנה שכינה

שסג. מצות וידוי על החטא

שסד. מצות סוטה שיביאה הבעל אל הכהן ויעשה לה כמשפט הכתוב

שסה. מצות גדול שער הנזיר

שסו. מצות גלוח הנזיר והבאת קרבנותיו

שסז. מצות ברכת כהנים בכל יום

שסח. מצות משא הארון בכתף

שסט. שלא יכנס טמא בכל המקדש

שע. שלא ליתן שמן בקרבן סוטה

שעא. שלא להשים לבונה בקרבן סוטה

שעב. שלא ישתה הנזיר יין או כל מיני שכר

שעג. שלא יאכל הנזיר ענבים לחים

שעד. שלא יאכל הנזיר צמוקים

שעה. שלא יאכל הנזיר זרע הענבים

שעו. שלא יאכל הנזיר קליפת הענבים

שעז. שלא יגלח הנזיר שערו כל ימי נזרו

שעח. שלא יכנס הנזיר לאהל המת

שעט. שלא יטמא הנזיר במת ובשאר טמאות

בהעלותך

שפ. מצות פסח שני בי"ד באייר

שפא. מצות פסח שני שיאכל על מצות ומרורים

שפב. מצות תקיעת חצוצרות במקדש ובמלחמה

שפג. שלא להותיר כלום מבשר פסח שני למחרתו

שפד. שלא לשבור עצם מעצמות פסח שני

שלח לך

שפה. מצות חלה
שפו. מצות ציצית
שפז. שלא לתור אחר מחשבת הלב וראיית העינים

ויקח קרח

שפח. מצות שמירת המקדש
שפט. מצות פדיון בכור אדם
שצ. מצות עבודת הלוי במקדש
שצא. מצות מעשר ראשון
שצב. מצות הלוים לתת מעשר מן המעשר
שצג. שלא יתעסקו הכהנים בעבודת הלוים ולא הלוים בעבודת הכהנים
שצד. שלא יעבוד זר במקדש
שצה. שלא לבטל שמירת המקדש
שצו. שלא למדות בכור בהמה טהורה

זאת חקת

שצז. מצות פרה אדומה
שצח. מצות טומאה של מת
שצט. מצות מי נדה שמטמאין אדם טהור ומטהרין אדם טמא מטומאת מת בלבד

פנחס

ת. מצות דיני נחלות
תא. מצות תמידין בכל יום
תב. מצות קרבן מוסף של שבת
תג. מצות קרבן מוסף בכל ראש חדש
תד. מצות קרבן מוסף ביום חג השבועות
תה. מצות שופר בראש השנה

ראשי המטות

תו. מצות דין הפרת נדרים
תז. שלא נחל דבריו בנדרים

אלה מסעי

תת. מצות ישראל לתת ערים ללוים לשבת בהן והן קולטות
תמ. מצוה על בית דין להשליך מכה נפש בשגגה מעירו לעיר מקלט ועל הרוצח בעצמו ללכת שם
תי. שלא להרוג מחוייב קודם שיעמוד בדין
תיא. שלא יורה העד בדין שהעיד בו בדיני נפשות
תיב. שלא ליקח כופר להציל ממות הרוצח
תיג. שלא ליקח כופר ממחוייב גלות לפוטרו מן הגלות

אלה הדברים

תיד. שלא למנות דיין אדם שאינו חכם בדיני תורה אף על פי[1] שהוא חכם בחכמות אחרות
תטו. שלא ירא הדיין בדין מאדם רע

ואתחנן

תיו. מצות אחדות השם
תיז. מצות אהבת השם
תיח. מצות תלמוד תורה
תיט. מצות קרית שמע שחרית וערבית
תכ. מצות תפילין של יד
תכא. מצות תפילין של ראש
תכב. מצות מזוזה
תכג. מצות הריגת שבעה עממין
תכד. שלא להתאוות מה שביד אחינו בני ישראל
תכה. שלא לנסות נביא אמת יותר מדאי
תכו. שלא לחון על עובדי עבודה זרה
תכז. שלא להתחתן בעובדי עבודה זרה

1. אף על פי, אע אפילו.

והיה עקב

תכח. מצות ברכת המזון
תכט. מצות אהבת הגרים
תל. מצות יראת השם
תלא. מצות תפלה
תלב. מצות החברה והדביקה עם חכמי התורה
תלג. מצוה על כל הצריך לישבע שישבע בשם השם
תלד. שלא ליהנות מצפוי עבודה זרה
תלה. שלא להדביק שום דבר מעבודה זרה עם ממוניו וברשותינו ליהנות בו

ראה אנכי

תלו. מצוה לאבד עבודה זרה ומשמשיה
תלז. מצוה להקריב כל הקרבנות שיש על האדם בחובה או בנדבה ברגל ראשון שפוגע בו
תלח. מצוה להקריב כל הקרבנות בבית הבחירה ולא בחוץ
תלט. מצות פדיית קדשים שנפל בהן מום ואחר כך מותרין באכילה
תמ. מצות שחיטה
תמא. מצות להטפל בהבאת הקרבן מחוצה לארץ לבית הבחירה
תמב. מצות חקירת העדים היטב
תמג. מצות שריפת עיר הנדחת וכל אשר בה
תמד. מצות בדיקת סימני העוף
תמה. מצות מעשר שני
תמו. מצות מעשר עני תחת מעשר שני בשנה שלישית
תמז. מצוה לנגוש את הנברי
תמח. מצות השמטת כספים בשנה שביעית
תמט. מצות צדקה
תנ. מצות הענק עבד עברי
תנא. מצוה לשמוח ברגלים
תנב. מצוה להראות ברגלים בבית המקדש
תנג. שלא למחות ספרי הקודש והשמות של הקדוש ברוך הוא הכתובים שם וכו בתי עבודת הקודש
תנד. שלא להעלות קדשים בחוץ
תנה. שלא לאכול מעשר שני של דגן חוץ לירושלם
תנו. שלא לאכול מעשר שני של תירוש חוץ לירושלם
תנז. שלא לאכול מעשר שני של יצהר חוץ לירושלם
תנח. שלא לאכול בכור תמים חוץ לירושלם
תנט. שלא לאכול בשר חטאת ואשם חוץ לקלעים ואפילו הכהנים
תס. שלא לאכול בשר העולה
תסא. שלא לאכול בשר קדשים קלים קודם זריקת דמים
תסב. שלא יאכלו כהנים ביכודים קודם הנחתם בעזרה
תסג. שלא לעזוב את הלוים מלתת לתם מתנותיהם ומלשמחם ברגלים
תסד. שלא לאכול אבר מן החי
תסה. שלא להוסיף על מתות התורה
תסו. שלא לגרוע ממצות התורה
תסה. שלא להוסיף על מצות התורה עבודה זרה
תסח. שלא לאהוב המסית
תסט. שלא לעזוב השנאה מן המסית
תע. שלא להציל המסית
תעא. שלא ילמד המוסת זכות על מסית
תעב. שלא ישתוק המוסת מללמד חובה על המסית
תעג. שלא להסית אחד מישראל אחרי עבודה זרה
תעד. שלא לבנות עיר הנדחת לכמות שהיתה
תעה. שלא ליהנות בממון עיר הנדחת

תעו. שלא להתגודד כמו עובדי עבודה זרה

תעז. שלא לעשות קרחה על מת

תעח. שלא לאכול פסולי המוקדשין

תעט. שלא לאכול חגב טמא וכן כל שרץ העוף

תפ. שלא לאכול מבשר בהמה וחיה ועוף שמתו מאליהם

תפא. שלא לתבוע החלוואה שעבר עליה שביעית

תפב. שלא למנוע מלהחיות העני ומליתן לו מה שהוא צריך

תפג. שלא נמנע מלהלוות לעני מפני השמטה

תפד. שלא לשלח עבד עברי ריקם כשיצא חפשי

תפה. שלא לעבוד בקדשים

תפו. שלא לגזוז את הקדשים

תפז. שלא לאכול חמץ אחר חצות

תפח. שלא להותיר מבשר קרבן החגיגה שנקריב ביום י"ד בניסן עד יום השלישי

תפט. שלא להקריב קרבן פסח בבמת יחיד

תצ. שלא לעלות לרגל בלא קרבן שיהיה עמנו שנקריבו שם

שפטים

תצא. מצות מינוי שפטים ושיטרים בכל קהל וקהל מישראל

תצב. מצוה לשמוע מכל בית דין הגדול שיעמדו להן לישראל בכל זמן

תצג. מצות מינוי מלך עלינו

תצד. מצוה על המלך לכתוב ספר תורה אחד יתר [1] על שאר בני ישראל

תצה. מצות מתנות זרוע לחיים וקיבה לכהן

תצו. מצות הפרשת תרומה גדולה

תצז. מצות ראשית הגז שינתן לכהן

תצח. מצוה להיות הכהנים עובדים במקדש משמרות משמרות ובמועדים עובדים כאחד

תצט. מצוה לשמוע מכל נביא ונביא שיהיה בכל דור ודור אם לא יוסיף ולא יגרע במצות התורה

תק. מצוה להכין שש ערי מקלט

תקא. מצוה לעשות לעדים זוממים כמו שדמו לעשות

תקב. מצוה למשוח כהן למלחמה

תקג. מצוה לעשות במלחמת הרשות כמשפט הכתוב

תקד. מצות עריפת העגלה בנחל

תקה. שלא לטעת אילן במקדש

תקו. שלא להקים מצבה

תקז. שלא להקריב קרבן בעל מום עובר

תקח. שלא להמרות על פי בית דין הגדול שיעמדו לישראל

תקט. שלא למנות מלך על ישראל [2] כי אם מבני ישראל

תקי. שלא ירבה המלך סוסים

תקיא. שלא לשכון בארץ מצרים לעולם

תקיב. שלא ירבה לו המלך נשים

תקיג. שלא יהיה לשבט לוי נחלה בארץ

תקיד. שלא יטול שבט לוי חלק בביזה בשעת כבוש הארץ

תקטו. שלא ירבה לו המלך כסף וזהב לבד מה שצריך לו

תקיו. שלא לקסום

תקיז. שלא לכשף

תקיח. שלא לחבור חבר

תקיט. שלא לשאול באוב

תקכ. שלא לשאול בידעוני

תקכא. שלא לדרוש אל המתים

תקכב. שלא להתנבאות בשקר

תקכג. שלא להתנבאות בשם עבודה זרה

---

1. אחד יתר, א אחת יתירה. 2. על ישראל, א עלינו.

תקכד. שלא נמנע מתריגת נביא שקר ולא נגוד ממנו
תקכה. שלא להשיג גבול
תקכו. שלא לחתוך הדין על פי עד אחד
תקכז. שלא לרחם על המזיק בדיני קנסות
תקכח. שלא לעדרץ מפני האויב במלחמה
תקכט. שלא להחיות אחד מכל שבעה עממין
תקל. שלא להשחית אילני מאכל במצור וכן כל השחתה בכלל הלאו
תקלא. שלא לעבוד ולזרוע בנחל איתן

כי תצא

תקלב. מצות דין יפת תואר
תקלג. מצות דין תלייה למי שיתחייב לתלות
תקלד. מצות קבורה לנהרג על פי בית דין וכן לכל מת
תקלה. מצות השבת אבדה
תקלו. מצות הקמת משא לישראל
תקלז. מצות שלוח הקן
תקלח. מצות מעקה
תקלט. מצות קדושין באשה
תקמ. מצוה שתשב אשת מוציא שם רע תחתיו לעולם
תקמא. מצוה על בית דין לסקול באבנים מי שיתחייב סקילה
תקמב. מצוה על האונס שישא אנוסתו לאשה
תקמג. מצוה להתקין יד במחנה
תקמד. מצוה להתקין יתד במחנה
תקמה. מצות הלואה לנכרי ברבית אם יצטרך ללוות מה שאינו כן בישראל
תקמו. מצות קיום מוצא שפתים
תקמז. מצוה עלינו להניח השכיר לאכול בזמן שכירותו מדברים ידועים
תקמח. מצוה על הרוצה לגרש את אשתו שיגרשנו בשטר
תקמט. מצוה שישמח חתן עם אשתו שנה ראשונה
תקנ. מצות השבת משכון לבעליו בעת שהוא צריך לו
תקנא. מצות נתינת שכר שכיר ביומו
תקנב. מצוה להניח עומרי השכחה
תקנג. מצות מלקות לרשעים
תקנד. מצות ייבום
תקנה. מצות חליצה
תקנו. מצוה להציל הנרדף
תקנז. מצוה לזכור מה שעשה עמלק לישראל בצאתם ממצרים
תקנח. מצוה להכרית זרעו של עמלק
תקנט. שלא למכור אשת יפת תואר
תקס. שלא להעביד באשת יפת תואר אחר שבא עליה כמו בשפחה
תקסא. שלא ילין הצלוב על העץ וכן המת בביתו אלא לכבודו
תקסב. שלא להתעלם מן האבדה
תקסג. שלא להניח בהמת חבירו רובצת תחת משאה
תקסד. שלא תעדה אשה עדי איש
תקסה. שלא יעדה האיש עדי אשה
תקסו. שלא ליקח האם מעל הבנים
תקסז. שלא להניח מכשול
תקסח. שלא לזרוע כלאים בכרם בארץ ישראל דאוריתא
תקסט. שלא לאכול כלאי הכרם בארץ ישראל
תקע. שלא לעשות מלאכה בשני מיני בהמה
תקעא. שלא ללבוש שעטנז
תקעב. שלא יגרש מוציא שם רע את אשתו
תקעג. שלא לענוש האונס
תקעד. שלא יגרש האונס את אנוסתו [1]

---

1. אנוסתו, כן בכ אבל בפנים : ארוסתו.

תקעה. שלא יקח סריס בת ישראל
תקעו. שלא ישא ממזר בת ישראל
תקעז. שלא ישא עמוני ומואבי בת ישראל
תקעח. שלא לקרוא שלום לעמון ומואב
תקעט. שלא להרחיק זרע עשו מהתחתן עם זרע ישראל אחר שיתגיירו אלא עד ג׳ דורות
תקפ. שלא להרחיק מצרי כמו כן אלא עד דור שלישי ולא שלישי בכלל
תקפא. שלא יכנס טמא למחנה לויה
תקפב. שלא להחזיר עבד שברח מאדוניו מחוצה לארץ לארץ ישראל
תקפג. שלא להונות עבד זה הבורח מאדניו מחוצה לארץ לארץ ישראל
תקפד. שלא תהיה קדשה מבנות ישראל
תקפה. שלא להקריב אתנן זונה ומחיר כלב
תקפו. שלא ללות ברבית מישראל
תקפז. שלא לאחר הנדרים והנדבות
תקפח. שלא יניף השכיר חרמש על קמת חבירו
תקפט. שלא יאכל השכיר בשעת מלאכה
תקצ. שלא יחזיר המגרש גרושתו אחר שנשאת
תקצא. שלא להוציא חתן מביתו כל שנה ראשונה
תקצב. שלא לחבול כלים שעושין בהן אוכל נפש
תקצג. שלא לתלוש סימני צרעת
תקצד. שלא למשכן בעל חוב בזרוע
תקצה. שלא למנוע עבוט מבעליו בעת שצריך לו
תקצו. שלא יעיד קרוב
תקצז. שלא להטות משפט גר או יתום
תקצח. שלא למשכן אלמנה
תקצט. שלא ליקח עזמר השכחה מתבואה או מאילנות
תר. שלא להוסיף במלקות המחוייב מלקות ובכללה שלא נכה ישראל
תרא. שלא לחסום בהמה בשעת מלאכה
תרב. שלא תנשא היבמה לאחר חוץ מן היבם
תרג. שלא לחוס על הרודף
תרד. שלא נשהה מאונים ומשקלים חסרים עמנו ואף על פי שלא נשא ונתן בהן
תרה. שלא נשכח מעשה עמלק שעשה עם אבותינו בצאתם ממצרים

והיה כי תבא

תרו. מצות קריאה על הביכורים
תרז. מצות וידוי מעשר
תרח. מצוה להדמות בדרכי השם יתברך הטובים והישרים [1]
תרט. שלא לאכול מעשר שני באנינות
תרי. שלא לאכול מעשר שני בטומאה
תריא. שלא להוציא דמי מעשר שני בשאר דברים שאינם מאכילה ושתיה

אתם נצבים

תריב. מצות הקהל במוצאי שביעית
תריג. מצוה לכתוב כל אחד מישראל ספר תורה לעצמו, שנאמר ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל [2].

ס ל י ק ו ה ס י מ נ י ם

---

1. הטובים והישרים, חסר בא. 2. עם ואילך נוסף כאן: ואלו ד׳ מצות דרבנן: א. לברך על כל מה שנהנה (חוץ מברכת המזון שהיא דאורייתא). ב. ליטול את הידים. ג. להדליק הנר בשבת. ד. לעשות

כל מצוה מתרי"ג מצות אלו שיהיה עליה רושם נהגת בזמן הזה, הן בין כלם שלש מאות וששים ותשעה. ויש מאלו הנהגות שלא יתחייב בהן האדם כי אם בסיבה, ופעמים שלא תבא הסיבה לו לאדם בכל ימיו ונמצא שלא יעשה אותה המצוה לעולם, כגון מצות נתינת שכר שכיר ביומו, שיש מבני אדם שלא ישכור שכיר בימיו, וכל כיוצא בה. וכן מן הלאוין יש קצת מהן שלא יתחייב עליהן האדם כי אם מרצונו ועל ידי סבת מעשיו, ובזמנינו מאותו המעשה לא יהיה עליו חטא ולא יחסר אליו דבר, כגון מוציא שם רע שלא יגרש אשתו לעולם, שהוא הגורם על עצמו להתחייב בלאו הזה כי הוציא שם רע, וכן לאו דלא תאחר בנדרים הוא גם כן גורם אותו, שמי שיחדל לנדור לא יהיה בו חטא. וכן כל כיוצא בזה, והן בין כולם צ"ט, מהן ע"ת עשה, ואחד ועשרים לאוין. אבל אותם מצות שחייבין בהן כל אדם מישראל מבלי שיתחדש בו סיבה בעולם הן בין כלם מאתיב ושבעים, סימנם אני ישנה ולבי ער, מהן שמנה וארבעים עשה ושנים ועשרים ומאתים לאוין, ותמצא כל אחת בסדר שלה בתוך הספר, ויש עליהם רושם עגול. והחיוב של אלו לעשותן אינו בכל עת רק בזמנים ידועים מן השנה או מן היום, חוץ משש מצות מהן שחיובן תמידי, לא יפסק מעל האדם אפילו רגע בכל ימיו, ואלו הן. א. להאמין בשם. ב. שלא להאמין זולתו. ג. ליחדו. ד. לאהבה אותו. ה. ליראה אותו. ו. שלא לתור אחר מחשבת הלב ותאיות העינים. סימנם שש ערי מקלט תהיינה לכם.

חילופי גרסאות ומראי מקומות

עירוב. ה. לקרוא את ההלל. ו. להדליק נר חנוכה. ז. לקרוא את המגילה. וסכום כל המצות הן כמנין כתר. וסימניך כ ת ר ת ו ר ה. 1. מפ ואילך חסרות המלים „שיהיה עליה רושם" והמיסקא מתחילה כך: יש מצות הנוהגות בזמן הזה והן בין כולם. — 3. השוה לשון הרמב"ם בספר המצות, סוף חלק מצות עשה. — 4. מצוה תקנא. — 7. מצוה תקעב. — 8. מצוה תקמו. — 9. שמי. א למי. — דברים כג, כב. — 10. לאוין. א לא תעשה. — 12. שיר השירים ה, ב. — 13. ויש — עגול. — חסר מפ ואילך. — 16-17 א. מצוה כה. ב. מצוה כה. ג. מצוה תיו. ד. מצוה תיו. ה. מצוה תל. ו. מצוה שמו. — 18. במדבר לה, יג.

הערות וביאורים

1. רושם. בדפוסים שלפנינו לא מצאנו רושם זה, אבל הוא נשתמר בכתבי־יד עתיקים. עיין כתב־יד ואטיקאן הרשומים על המצוות מה־מו. הרושם המיוחד על מצוה מו מורה שמצוה זו נוהגת בזמן זה. — 13. רושם עגול. גם זה לא מצאנו בדפוסים, אבל עיין בכתב־יד ואטיקאן הרשומים על מצות נח־נט־ס ותמצא שם את העגול.

הקדמה

האמת הברור במין האנושי הוא מה שהסכימה עליו דעת רוב בני אדם שבעולם. וכבר הסכימה דעת כולם להאמין עדות אנשים, וברבות המעידים על הדבר שיעידו עליו אז יתאמת הענין יותר בעיני שומעיו, ובהיות המעידים מועטים יפול קצת ספק בדבר לפקחים. והענין הזה נתחזק כל כך אצל בני אדם עד שקבעו בנימוסיהם כל אומה ואומה להמית איש אחד **על פי שנים עדים או שלשה**, ואם **מן השלשה הכי נכבד** גם תורת משה השלימה צוותה כן. וגם כן הסכימה דעת הכל מטעם זה לקבל מפי אבותיהם זקניהם עדותם במה שמספרים להם שאירע בימיהם או בימי אבות אבותיהם. ואין ספק כי בהיות אבות המעידים רבים ואותם שאירע בימיהם המעשה וראו אותו בעיניהם רבים, יתחזק הדבר בלב הבנים השומעים. על כן כשרצה האלהים לתת תורה לעמו ישראל נתנת להם לעיני שש מאות אלף אנשים גדולים מלבד טף ונשים רבים להיות כולם עדים נאמנים על הדברים. גם למען תהיה העדות יותר חזק ונאמן זכו כולם למעלת הנבואה, לפי שאין במה שיוודע מצד הנבואה נופל ספק לעולם. וזהו שאמר השם יתברך למשה **בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם**, כלומר הם ובניהם לעולם יאמינו בך ובנבואתך, כי אז ידעו ידיעה נאמנה **כי ידבר אלהים את האדם וחי** ושכל נבואתך אמת. ולולי שזכו לנבואה בכל האותות שעשה משה לעיני פרעה ולעיניהם היה יכול בעל הדין לחלוק ולומר מי יודע אם עשה הכל בתחבולות חכמת השדים או בכח שמות המלאכים. ואף על פי שחכמי מצרים וכל חרטומיה שהיו בקיאים בחכמת השדים והכשוף יותר מכל שאר העולם הודו בעל כרחם למשה ואמרו לפרעה כי בכח השם עשה, כמו שכתוב **אצבע אלהים היא**, אף על פי כן הרוצה להתעקש יאמר ביתרון חכמתו מהם עשה ותדו לו. אבל אחרי הנבואה לא נשאר להם שום צד פקפוק בענין וידעו בבירור כי כל המעשים נעשו במצות אדון העולם ומידו הגיע אליהם הכל. והם שראו בעיניהם וידעו הדבר ידיעה אמתית שאין לבני האדם אמת חזק

חילופי גרסאות ומראי מקומות

1. השוה דעת ר' יהודה הלוי בכוזרי א, סו. — 5. דברים יז, ו. — 6. שמואל־ב כג, יט. — 12. עדים. ישעיה ח, ב. — 13. שיוודע. א שאירע. — 14. שמות יט, ט. והשוה ה' יסודי התורה ח, א. — 16. דברים ה, כא. — 17. עיין בה' יסודי התורה ח, ב. — 21. שמות ח, טו. — 24. שאין. השוה דברי ר' יהודה הלוי בכוזרי א, כו.

הערות וביאורים

6. ואם. כלומר הראיה התותבת היא, שגם תורת משה השלימה צוותה להמית **על פי שנים עדים או שלשה**. — 12. גם. יסודו בספר הכוזרי מאמר א, ז, והוה גם כן לשון הרמב"ן בפירושו על התורה: והנכון בעיני שאמר אני בא אליך בעב הענן שתגש אתה אל העדפל **בעבור ישמע העם דברי ויהיו הם עצמם** נביאים בדברי לא שיאמינו מפי אחרים (שמות יט, ט). — 15. כי אז. "שקודם דבר זה (מעמד הר סיני) לא האמינו בו באמנות שתיא עומדת לעולם, אלא באמנות שיש אחריה הרהור ומחשבת" (ה' יסודי התורה ח, א).

יותר מזה, העידו לבניהם אשר ילדו אחרי כן כי כל דברי התורה אשר קבלו על יד משה מבראשית עד לעיני כל ישראל אמת וברור בלי שום ספק בעולם, ובניהם העידו לבניהם גם כן, ובניהם לבניהם עדינו. נמצאת תורתינו בידינו תורה אמת מפי שש מאות אלף עדים נאמנים שהוא חשבון הכולל כל דיעות בני אדם מלבד טף ונשים. ועתה אם יטעון עלינו מסית אשר לבבו פונה מעם יי אלהינו ויאמר מה לך איש יהדי וקבלתך, ומה לך לשאול אביך וזקניך, חקור ודרוש בדעתך הטוב והעמק סברותיך, פקח עיניך וראה מה בעולמך, תנועת הגלגל וארבע היסודות שבאדמה, מהם תראה ותבין תעלומות חכמה, ובשכלך חקור ותלמד דאחד איך יחד. נשיב אליו כי מצד חקירתינו לא נוכל להשיג לעולם בדבר אלהים כלום, כי גם בענייני העולם השפל לא יכלו כל חכמי הטבע לבא עד תכליתם, כי מי יגלה בחכמת המחקר סגולת העשבים והפירות וסגולת אבני טובות ויקרות וסבת תנועת הברזל באבן תחתיות, כי שם עמדו מתמיהים כל חכמי הטבע וכל חכמי תבונות. אף כי נאמר להבין מהם חכמות נכבדות ודעת אלהים נמצא. הלילה לנו חלילה לבוא אחרי המלך בגבהינו ולהרים יד ולחשוב מחשבות במה שלמעלה ממחשבותינו ואין צורך אלינו, כי הנה אבותינו זכרונם לברכה המה סדרו שלחן לפנינו, הם העמיקו שאלה ובאו אל תכלית הידיעה האמיתית והשיגו לדעת כי ידבר אלהים את האדם וחי. ומה לנו אחרי זאת לחקור ולחטט אחר דבריהם האמת אתם, רק לשתות בצמא את דבריהם ככתבם וכלשונם. והמשל בזה מי שהעידו לו אלף אלפי אנשים שלא לשתות מימי נחל אחד לפי שראו אותם המים ממיתים שותיו, וניסו דבר זה אלף פעמים בזמנים שונים ובאישים מחלקים בארצות, ואמר אליו חכם אחד רופא מובהק אל תאמן לכולם כי אני מודיעך מצד חכמה שאין אותם המים ראויים להמית לפי שהם זכים וקלים והעפר שעוברים עליו טוב, שתה מהם כנפשך שבעך. הטוב לזה להניח עדות הכל המפורסם ולעשות כדבר החכם? באמת לא טוב הדבר, ואיש משכיל לא ישמע אליו, וכדבריו לא יעשה. הוא הדבר אשר הקדמנו כי אמתת ענייני העולם נודעת מפי ריבוי בני אדם המעידים על אותו אמת יותר מהמכריחים דבריהם מצד שכלם וחקירתם, כי בהיות

חילופי גרסאות ומראי מקומות

2. ובניהם. על פי יואל א, ג. — 3. ובניהם לבניהם. בא חסר לבניהם. בב ונ ובניהם לבנינו. — נמצאת. השוה כוזרי א, צא. — 5. דברים כט, יז. — 6. ומה. על פי דברים לב, ז. — 7. דניאל ט, יח. — 8. תעלומות. איוב יא, ז. — 12 באבן. א כאבן. — עמדו. א היו. חכמי. א אנשי. — 13. ודעת. משלי ב, ה. — 17. דברים ה, כא. — 19. לשתות. אבות, א, ד. — ככתבם. אסתר ח, ט. — 23. כנפשך. דברים כג, כה.

הערות וביאורים

7. הגלגל. העגול השמימי, שלפי דעת הקדמונים קבועים בו הכוכבים, ובפרט עגול של י"ב המזלות (עיין בה' יסודי התורה ג, א). — 8. ארבע היסודות. אש, רוח, מים וארץ. — 9. האחד איך יחד. כלומר: באיזו תכונה מיוחדת עלינו להבין את אחדותו (עיין ה' יסודי התורה א, ז). ועוד יש לפרש, שכוונת רבינו היא: כיצד יצויר, שפועל אחד יעשה פעולות שהן מתחלפות בטבען ובמהותן, כיצד אפשר, שהטוב והרע יהיו שניהם משורש אחד. — 10. העולם השפל. כינוי לעולם הזה. — 12. אבן תחתיות. מאגנים.

האדם חסר השלמות אין שכלו משיג אל תכלית הדברים. יעל כן הדרך הנבחר לאדם לעשות ככל דברי התורה המקובלת מן העדים הנאמנים אשר נתן אדון החכמה לבני אדם, ובה נכלל כל דעת יקר וכל חכמה מפוארה. ואם ישאל השואל מהו הענין שנתן השם תורה יקרה כזו לבני אדם, הלא לשם ברוך הוא הכל, ולמעלתו ולכבודו אין שיעור, ובידיעת בני אדם כח מעשיו אין תוספת לכבודו, כי לתכלית הכבוד וההוד לא יהיה תוכפת וגרוע בשביל דבר? תשובתו של זה פשוטה, שאין דעת בני איש משיג בדרכי יוצרו לדעת טעם מעשיו למה, כי גבהו דרכיו מדרכיהם ומחשבותיו ממחשבותיהם. ואף על פי שאין טעם הדבר נגלה לנו, יש לנו להאמין כי אב החכמות אדון הכל כל אשר עשה לצורך עשה ולענין מחוייב. ומכל מקום אפשר לנו למצוא בדבר קצת טעם ולומר כי ידיעת בני אדם דרכי השם מחוייבת למעלתו יתעלה, שאחר שעלה במחשבה לפניו לבראות עולם ראוי להיותו בתכלית השלימות, כי השלם כל מעשיו שלימות, וכן הוא האמת שהרא ברוך הוא השלימו בכל כי לא חסר ממנו דבר שיהא אדם יכול לומר עליו למה לא עשה בעולמו כן שיודע ממנו יתרון חכמה ובינה. כי הנה ברא בעולמו שכלים נבדלים, הם המלאכים, וכן ברא שכלים בגוף קיים, הם השמים וכל צבאם, וברא בארץ בריות גופניות בלי שכל כלל, והם הבהמות והעופות ושאר המינים כיוצא בם, ועוד ברא בארץ בריות גופניות בשכל, והוא מין האדם, להודיע כי לא נמנע לפניו כל דבר, שאף על פי שהחומר והשכל הפכים גמורים ערבם יחד בגודל חכמתו ועשה בהם את האדם. ואם כן על כל פנים יתחייב שיהיה אותו שכל המעורב בחומר הוא האדם יודע יוצרו ומכירו, כדי להשלים הכוונה בבריאתו. ואם לא התורה שנתן לנו ימשך השכל אחר החומר בכל תאוותיו לגמרי ונמשל כבהמות נדמו, ובכן לא תשלם המלאכה, לפי שיהיה גוף האדם וגוף הבהמה אחד בענין אף על פי שאינו אחד בצורה, ונמצא ביצירה חסרון. נמצא לפי דבריגו שנתינת התורה להשכיל לבות בני אדם מחוייבת לתשלום היצירות. ואם ישאל עוד, אחר שהיא תשלום היצירות למה נתנה לעם אחד מעמי העולם ולא לכולם? גם בזה היתה תשובתו פשוטה להשיב, שאין דעת הנוצר משיג כוונת יוצרו. אבל מכל מקום גם לזה אפשר למצוא בו קצת טעם לפי מנהגו של עולם. הלא ידוע כי בכל דברי העולם השפל פסולת מרובה בו על העיקר, גם בעקר חלק ממנו נבחר בו מן

חילופי גרסאות ומראי מקומות

3. חכמה מפוארה. תענית ז, א: חכמה מפוארה בכלי מכוער. — 7. כי גבהו. על פי ישעיה נה, ט. — 14. יתרון. על פי קהלת ב, יג. — ובינה. חסר בא. — 21. לנו. א לו. — 22 תהלים מט, כא. — 24. ואם. מכאן עד להלן עמ' מט שורה 26 חסר בש. ואם — לכולם. השוה שאלות הראב"ע: ולמה האל רצה לזכות את ישראל, ולמה לא יואל כן בשאר האומות (דוד כהנא, רבי אברהם אבן עזרא, חלק ב, עמ' כג). עיין גם כוזרי א, קב־קג.

הערות וביאורים

6. לתכלית. כי מי שהוא שלם בתכלית השלימות לא שייך בו תוספת או גרעון בשביל איזו סיבה שתהיה.—14. שכלים נבדלים כנוי למלאכים, שהם נפרדים ונבדלים מן החומר. — 15. בגוף קיים. בגוף שאינו נפסד, כי הגלגלים והכוכבים שבהם אין גולמם כשאר גולמים הנפסדים, אלא צורתם קבועה לעולם בגולמם ואינם נשתנים והם כולם בעלי נפש ודעה והשכל (ה' יסודי התורה ב, ג; ג, ט).

הכל. כאלו תאמר רוב קרקעות שבעולם אינם עידית אלא מיעוטם, וגם בעידית חלק ממנו עידי עידית, וכן הדבר גם בפירות העולם ובמיני הבהמות והעופות. ואם כן גם במין האנושי נהיה הדבר כן לדמותו למיני העולם השפל אחר שהוא משותף עמהם בקצתו שהוא בעל גוף נפסד כהם אין תימה בדבר. ועל כן נבחר ממין האדם חלק אחד והוא ישראל, והוא ה מ ע ט מ כ ל ה ע מ י ם, וברוך השם שיודע כי הם מבחר המין האנושי ובחרם להיות נקראים עמו ונתן להם כל עיקרי החכמה, ואולם גם לכל שאר מין האדם נתן דרך להבדילם מן הבהמות, והם שבע מצות שנצטוו בהם כל בני העולם בכלל, כמו שנכתוב על כל אחת מהם בעזרת השם. וגם בעם ישראל בעצמו חלק מהם נבחר יותר, והוא שבט הלוי שנבחר לעבודתו תמיד. וכן הדבר גם כן בכדור הארץ שיש בה חלק נבחר מן הכל, וידע השם כי המבחר שבה הוא ארץ ישראל והיה רצונו להושיב בה מבחר מין האדם. גם באותו מבחר הארץ הטוב שבו הוא ירושלם, ועל כן נבחרה להיות משכן התורה ומקום העבודה וממנה יתברך כל כדור הארץ, כ י ש ם צ ו ה י י א ת ה ב ר כ ה. ואם ישאל עוד, אחר שאמרת כי עיקר הכל והחלק הנבחר הם עם ישראל, איך הדבר שהם סובלי הגלות והצרות מעולם? התשובה, ידוע בדבר ומפורסם בין בני העולם כי אדון הכל ברא ב' עולמות, עולם הגופות ועולם הנשמות, ועולם הגופות כאפס ותהו נחשב כנגד עולם הנשמות שהוא כצל עובר והה קיים לעד. ועל כן בהיות הנפש עיקר האדם והדבר הקיים שבו ונשאר לעד, והגוף כלי לנפש, משמש אליה זמן מועט ואחר כן נפסד ונאלח, הנחיל יי' לעמו עולם הנשמות, שהוא עולם נצחי ולתענוג שבו אין שיעור. ואם ישאל השואל עוד, ולמה לא נתן האל לעמו אשר בחר שני מנות, תענוג עולם הגופות ועולם הנשמות? התשובה, כי ידוע לכל בעל שכל שאי אפשר לבעל חומר לעולם מבלי שיחטא, וממדות האל ברוך הוא הקבועות עדי עד היא מדת הדין. והיא תחייב כל בעל שכל ללכת בדרך השכל ובנטותו להתחייב למלך, ואחר שחייבה מדת הדין, לפטור בלא כלום אי אפשר שכבר יצא חייב מבית מדת הדין, ועל כן מחסדי השם עלינו שם חלקינו לצרף החטא מבנו בעולם הזה הנפסד להיות נפשותינו נקיות וקיימות בעולם הנשמות, שיפה שם שעה אחת מכל חיי העולם הזה, ואולם יש להאמין שיגיע זמן שנזכה לשני המנות, והם ימי המשיח. והטעם, אז בימים ההם, לפי שלא נהיה צריכים לצירוף הגופים כלל כי יבטל ממנו יצר הרע, כדכתיב ו ה ס י ר ו ת י א ת ל ב ה א ב ן מ ב ש ר כ ם. ואם גם בעת ההיא מעט סיג חטא ישאר יפול החיוב על ראש השעיר

חילופי גרסאות ומראי מקומות

5. דברים ז, ז. — 10 השוה כוזרי ב, יייד. — 13. תהלים קלב, ג. — 15. בדבר. כ הדבר. — 17. כצל. תהלים קמד, ד. — לעד. א לעדי עד.

הערות וביאורים

7. ש ב ע. מבואר להלן. — 31. ה ש ע י ר המשתלח לעזאזל ביום הכפורים.

וכן בשורה 18. — 19. נפסד. על פי איוב טז, טז: נתעב ונאלח. — 23. מדת הדין, עיין בראשית רבה, סוף פ' יב. — לפטור. חולין כז, ב: לפוטרו בלא כלום אי אפשר. — 27. שיפה, אבות ד, יז. — 28. והטעם. כ והטעם כי אז בימים ההם לא. — 29. יחזקאל לו, כו. ועי' רמב"ן על התורה דברים ל, ו.

כאשר בתחילה. וזהו שכתוב בתורה אם בחוקותי תלכו אנחיל אתכם טוב העולם הזה, כלומר, אם תהיו שלמים ולא תהיו צריכים לצרוף הגוף תזכו אף לטובת העולם הזה. וזהו שכתב באברהם אבינו עליו השלום שברכו השם בכל אף בטובת העולם הזה, שלא נצטרך בעת ההיא לצירוף הגוף כלל. ואחרי זאת אין להמות בצערן של ישראל בגליות יותר מכל האומות, כי הכל לטובתם ולכבודם. ואתה השואל, תן עיניך ולבך על זה, כי דבר גדול הוא לא יבינו אותו כל רשעים, ומשכילים יבינו, כי הרבה מן היהודים עניים ברוב הצרות הגדולות אשר תבפום בגליות, והם לא ידעו ולא הבינו את טוב עולם הנשמות, כמעט נטיו רגליהם ברוב הדאגות, ולבם לא נכון עמם ברוב רעיונות, השם בחסדיו יעביר מלבנו מחשבות און וישגיע עלינו שכל טוב ודיעות נכונות להשלים חפצו, אמן כן יעשה. ואם ישאל עוד, אחר שאמרת שעיקר הכל הוא עולם הנשמות וסוף שכר המצות בו, למה לא יזכירנו בתורה ויאמר בעשותכם מצותי אנחילכם העולם הבא? התשובה, מפני שענין העולם הבא ידוע וגלוי לכל בעל שכל וברור כשמש, אין כל אומה ולשון שלא יסכימו כי יש לנפשות השארות אחר כלות הגופים, ואין חולק גם כן לפי טובתה של נפש וחכמתה וכושר פעליה תענוגה יותר, כי מחצב הנפש השכלית ממוצא השכל, וכל שמתקרב יותר אל טבעו מקום שחוצב ממנו תענוגו יותר, אלה הדברים אין צריכין חיזוק בראיות ועדים, הן הן עידיהם וראיותיהם מושכל ראשון הן. ועל כן לא תאריך התורה לעולם במה שהוא ידוע מן הסברא האנושית, וזהו אומרם זכרותם לברכה בכל מקום, סברא הוא, כלומר, ואין צריך קרא במה שהסברא נותנת. ועל כן הבטיחתנו התורה בקיום המצות בעולם הזה, כלומר, שלא נהיה טרודים במזונות ובמלחמת האויבים, ונוכל להשתדל בעבודת האל ונשיג רצונו. ואין צריך לזה לאריך עוד ולומר וכשתשיגו רצונו תזכו לתענוג העולם הבא, כי ידוע הדבר מאיליו שכל נברא אשר ישיג רצון בוראו יתעלה יתקרב אליו ויתענג בזיוו. ועוד טעם אחר, שאלו הבטיחה התורה בגמול העולם הבא ולא בזה, לא תהיה ההבטחה נראית בחזיס ויהיה אולי לב קטני אמנה נוקף בדברים. התורה הזאת שאמרנו שנתן השם לעמו על יד משה נביאו, מעיקריה לדעת כי השם האלהים אשר בשמים ממעל שנתן זאת התורה לישראל הוא המצוי הראשון שאין התחלה ותכלית למציאותו ברוך הוא, ושהוא המציא וברא ברצונו וביכלתו יש מאין כל הנברא, ושיעמוד קיים כל מה שברא הזמן שירצה הוא ולא יותר אפילו רגע, ושאין נמנע לפניו לעשות כל דבר. ולהאמין כי הוא אוזד בלי שום שיתוף בעולם, ולהאמין כי בקיים האדם מה שכתוב בה תזכה נפשו לתענוג גדול לעולמים ולהאמין כי האל משגיח במעשה בני אדם ויודע כל פרטי מעשיהם ומשלם לכל

חילופי גרסאות ומראי מקומות

1. ויקרא כו, ב. והשוה דעת הרמב"ם בה' תשובה ט, א. — 3. בראשית כד, א. — 6. לא. דניאל יב, י. — 8. כמעט. תהלים עג, ב. — 9. ולבם. שם עח, לו. — 15. לפי. כ כי לפי. — נפש. א נפשו. — 17. הן. קידושין מג, א: הן הן עדיו. — 19. סברא הוא. ברכות לה, א, ועוד. — 20. שלא. השוה ה' תשובה פרק ט. — 25. קטני אמנה. רש"י על התורה בראשית ו, ו.

הערות וביאורים

7. תכפום. בוגם זה אחר זה. — 9. ולבם: לא כפיהם נכון עם ד'. — 20. בעולם הזה. בטוב עולם הזה.

אחד לפי פעולתו. ומעיקרי התורה גם כן להאמין כי פירוש התורה האמתי הוא הפירוש המקובל בידינו מחכמי ישראל הקדושים הקדמונים, וכל שיפרש בה דבר הפך כוונתם הוא טעות ודבר בטל לגמרי, לפי שחכמינו קבלו פירוש התורה ממשה רבינו עליו השלום שקבלו מאת השם ברוך הוא כשעמד בשמים ארבעים יום. ואף על פי שבזמן מועט מזה היה אפשר ללמוד בכח המלמד, רצה השם לרמוז ללומדים שילמדו במתון. והפירוש האמתי שאמרנו הוא הפירוש הכתוב בתלמוד הבבלי והירושלמי שחברו חכמינו הקדמונים שקבלוהו דור אחר דור ממשה רבינו עליו השלום. והבבלי הוא יותר ארוך ומבואר, ועליו אנו סומכים יותר, והוא עשוי לששה סדרים ויש בו ששים מסכיות לפי חילוק העניינים, סימנם ששים המה מלכות, ותקכ"ב פרקים. וכן יתבאר פירוש התורה האמתי מספרים אחרים שחברו קצת מחכמינו הקדמונים, ונקראים ספרא וספרי ותוספתא ומכילתא, כל אלה ספרים שכל ישראל מאמינים בהם וסומכים על דבריהם במה שיהיה שם בלי מחלוקת. ובמה שיש בו מחלוקת כבר פירשו הם גם כן ההכרח שנקח מהם, הכל מבואר יפה בלי שום ספק וערבוב למבינים. וכל מי שלבו נוקפו בעניינים אלה איננו בכלל עם הקדש, לפי שמפשט כתובי התורה בלתי פירושיהם וקבלתם האמתיות לא נסכים אל האמת לעולם, כי יש כמה כתובים בתורה נראים כסותרים זה את זה, ויודע פירושם יבין ויראה כי ישרים דרכי השם. הרי שכתוב בתורה ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה, ומצינו בקהת בן לוי שהיה מיודדי מצרים, ואם אתה מונה כל שני חייו ושני חיי עמרם בנו ושמנים שנה של משה שהיה בן שמנים בעמדו לפני פרעה לדבר אליו להוציא את בני ישראל ממצרים, לא יעלו כולם כי אם ש"נ שנה, אלא שבא הפירוש על זה דמשעה שנאמר לאברהם כי גר יהיה זרעך מתחיל חשבון הת"ל שנה, ופירוש הפסוק כן, ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות, כלומר שהתחילו לגלות, ת"ל שנה, דמשעה שנאמר לו לאברהם כי גר יהיה זרעך וגו' התחיל עליו הצער ומשם התחלת החשבון. ואל יקשה עליך אומרו בני ישראל, שהרי אמרו במדרש אברהם נקרא ישראל, שנאמר ומושב בני ישראל, ומה שאמר בני ישראל, כלומר בני ישראל וישראל, אבל מפני שהתחיל לאב הצער בבשורת גלות הבנים הוציאו הכתוב בלשון זה. ומה שאמר במצרים גם כן לאו דוקא, אלא כלומר בגלות, ומה שהוציא הכל בלשון מצרים לפי ששם היה עיקר הגלות, ואחר העיקר הכל הולך ועליו נקרא לעזלם. וכן כתיב בתורה בשבעים נפש ירדו

חילופי גרסאות ומראי מקומות

2. הקדושים. חסר בכ. — 4. בשמים. כ בהר. — 8. יותר. חסר בא. — 10 שיר השירים ו, ח. — 13. ההכרת. כ ההברע. — 14. שלבו נוקפו. ברכות ז, ב. — מי. א בני ישראל. — 17. הושע יד, י. — 19-18. שמות יב, מ. — בראשית מו, יא. — 22-18. מובא בסמ"ג בהקדמה. — 23. בראשית טו, יג. — 26. החשבון. פ החסרון. — 28. אבל. א אמר. — 31. דברים י, כב.

הערות וביאורים

20. חייו. קל"ז שנה, וכן שני חיי עמרם. „והרבה שנים נבלעים לבנים בשני האבות" (רש"י). — 29. בלשון זה בני ישראל, להודיע, שצער גדול היה לאברהם אבינו בבשורת גלות בניו.

אבתיך מצרימה, וכשאתה מונה פרטן תמצא ס"ט נפשות, אלא שבא הפירוש שיוכבד נולדה בין החומות ולא נחשבה בפרט. וכן כתוב אחד אומר שבעת ימים תאכל מצות וכתוב אחד אומר ששת ימים, וכאלה יש רבים, לא יתבאר פתרונם לעולם כי אם בפירוש התורה המקובל בידינו ממשה רבינו עליו השלום שנתנה לנו. ועתה דע לך לפי מה שקיבלנו מחכמינו זכרונם לברכה ומפירושיהם כי חשבון המצות הנוהגות לדורות שנכללו בספר התורה שנתן לנו השם יתעלה עולה תרי"ג מצות, בין אותן שציוה לנו לעשות ואותן שהזהירנו שלא לעשות, כי הכל נקראים מצוות. ואותן שציוה לעשות עולה חשבונן רמ"ח, ושלא לעשות עולה שס"ה, ומהן שחייבין בהן כל ישראל בכללם זכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן, ומהן שאין חייבין בהם אלא ישראלים בכל מקום ובכל זמן ולא כהנים ולוים. ויש שאין חייבין בהם אלא לוים לבד, ויש שאין חייבין בהם אלא כהנים לבד בכל מקום ובכל זמן. ויש שאין חייב בהן אלא מלך ישראל לבד. ומהן שאין חייב בהן יחיד לבד אלא הציבור כלו. ומהן מצוות שאין חייבין בהן ישראל אלא במקום ידוע ובזמן ידוע, והוא ארץ ישראל ובזמן שרוב ישראל שם. ובאותו מקום ובאותו זמן יש חילוק גם כן במצוות ידועות בין אנשים לנשים ובין ישראלים לכהנים ולויים. ומן המצוות אלו יש שאדם חייב בהן לקום ולעשותן בהתמדה, כגון מצות אהבת השם ויראתו וכיוצא בם. ויש שחייב לקום ולעשותן בזמן ידוע ולא קודם לכן, כגון מצות סוכה ולולב ושופר ושביתת המועדים וקריית שמע וכל כיוצא בהן שיש להן זמן קבוע לעשותן בשנה או ביום. ויש מהן שאין אדם חייב לעשותן לעולם אלא אם כן תהיה סיבה שתבוא לידו עניין שיצטרך לעשות בו אותה מצוה הראויה לאותו ענין, כאלו תאמר שנתינת שכר שכיר בזמנו מצוה אחת, ובודאי אין אדם חייב לשכור פועלים כדי לקיים מצוה זו, וכן קצת כיוצא בה כמו שנברר הכל בעזרת השם על כל מצוה ומצוה שנכתוב. ואחת מן המצות והיא עקר ויסוד שכלן נשענות עליו היא מצות למוד התורה, כי בלימוד ידע האדם המצות ויקיים אותן. ועל כן קבעו לנו חכמינו זכרונם לברכה לקרות חלק אחד מספר התורה במקום קבוע העם שהוא בית הכנסת לעורר לב האדם על דברי התורה והמצות בכל שבוע ושבוע עד שיגמרו כל הספר. ולפי מה ששמענו רוב ישראל נוהגים היום לקרותו כולו בשנה אחת. ועוד חייבונו חכמינו זכרונם לברכה לקרותו כל אחד ואחד מישראל בביתו בכל שבוע ושבוע כמו שקורין אותו במקום הקבוע, וזהו אומרם זכרונם לברכה לעולם

חילופי גרסאות ומראי מקומות

1. בבא בתרא קכג, ב. — 2. שמות יב, טו. — 3. דברים טז, ח. מובא גם בסמ"ג בהקדמה. אמנם שם בלא התשובות, שורבינו הוסיפן מדעתו. — 5. מכות כג, ב. — 21. ויש־לבד. חסר בא. — 25. בבא קמא פב, א. — 28. ה' תפלה יג, א. — 30. ברכות ח, א.

הערות וביאורים

2. בין החומות, כשנכנסו לעיר מצרים. — 28. רוב, כי „יש מי שמשלים את התורה בשלש שנים ואינו מנהג פשוט" (ה' תפלה יג, א). והשוה לשון רבינו במצוה תקנו: „והנה בכל מקומות ישראל קוראים ספר התורה בשנה אחת או שתים או שלש לכל הפחות".

ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור, כדי שישכיל בדברים יותר בקרותו אותו בביתו. ועתה בהיות תרי"ג מצות שבספר מפוזרות בתוכו הנה והנה בתוך ספורים אחרים שנכתבו בספר לעיקר גדול ולצורך שיש למצוא בהם, אולי לא יתן לבו הקודא בסדר לתומו לראות כמה מצות קרא באותו שבוע ולא יעיר לבו לזרז עצמו בהם, על כן ראיתי טוב אני הדל באלפי תלמיד התלמידים שבזמני, איש יהודי מבית לוי ברצלוני לכתוב המצות על דרך הסדרים וכסדר שנכתבו בתורה זו אחר זו לעודד לב הנער בני והילדים חביריו בכל שבוע ושבוע אחר שילמדו בחשבון הסדר המצות, ולהרגיל אותם בהן ולהתפיס מחשבתם במחשבת טהרה וחשבון של עקר טרם שיכניסו בלבם חשבונות של שחוק ושל מה לך ומה בכך, וגם כי יזקין לא יסורו ממנו. ודעתי לכתוב על כל אחת רמז אחד משרשי המצות, הנגלה בכתוב אכתוב כמות שהוא, ובסתום אגיד מה ששמעתי בו מפי חכמים ומה שאבינה בדברים. ואינני חושב וגוזר להגיע אל האמת על כל פנים, כי מי כמוני ת ו ל ע ת ו ל א א י ש שלא ראיתי מאורות חכמה כל הימים להרים יד במה שלא השיגו חכמים מחוכמים, אמנה כי לא חסרתי דעת כי הנמלים לא יוכלון שאת משא הגמלים, וקטן שאינו יודע למי מברכין לא ידרוש במעשה מרכבה וסוד חשמלים, אלא שרוב חשקי לטבול קצה המטה ביערת דבש המצות דחקני ליכנס ביער שאין לו תחומין עם דעתי שהרבה גדולים נכנסו שם והרציאו פחמין. אך אמרתי מי יתן ותהי מחשבתי נטרדת בזה כל הימים, ולא תפסל ותפעם במזמות עמל ואון כמו רשעים אשמים, וכחותם על יד ימיני אשים אותן, וכל מעייני אשים כל היום בעבודתן, אעשה להן בלבבי בית נאמן מושב איתן, ויתר מעשי כולן אכילה ושתיה

חילופי גרסאות ומראי מקומות

5. תלמיד התלמידים. על פי סוטה כו, ב: והלא יהושע תלמיד תלמידך. ורבינו כתב כך מרוב ענותנותו. — 9. חשבונות. שבת קנ, א: חשבונות של מלך ושל מה בכך. ועיין רש"י שם. — וגם. משלי כב, ו. — 11. שאבינה. נחמיה ח, יב. — 12. תולעת. תהלים כב, ז. — 14. אמנה. כ אמנם. — 15. וקטן. ברכות מח, א: קטן היודע למי מברכין. — 16. קצה. שמואל־א יד, כז. — 18 ותפעם. כ תפגם. — במזמות. על פי תהלים י, ז. — 19. וכחותם. ירמיה כב, כד. — 20. בית נאמן. שמואל־א ב, לה. — מושב. במדבר כד, כא.

הערות וביאורים

1. ע ם ה צ י ב ו ר. כלומר שקודם שיקרא הציבור הפרשה בבית הכנסת יקרא אותה בביתו (רבנו יונה). — 5. ה ד ל. על שם הנה אלפי (האלף שאני נמנה בו) הדל במנשה (שופטים ו, טו). — 9. מ ה ל ך. מה לך ולחשבונות הללו, הרי אין צורך בהן לא לך ולא לאחר (שבת קנ, א, רש"י). — 10. מ ש ר ש י, ממעמי. — 13. ש ל א. רמז למאמר במשנה: כל שלא ראה מאורות מימיו אינו פורס על שמע (מגילה כד, א). — 14. א מ נ ה, אמנם נכון הדבר. — 15. ו ק ט ן, רמז למה שספרו חז"ל מעשה בתינוק אחד שהיה קורא בבית רבו בספר יחזקאל והיה מבין בחשמל ויצאה אש מחשמל ושרפתו (תגיגה יג, א). — מ ר כ ב ה שראה יחזקאל ושראה ישעיה (עיין ברע"ב חגיגה פרק ב, משנה א). — ו ס ו ד ח ש מ ל י ם, יחזקאל א, כז. — 16. ב י ע ר ת. בקנה הדבש. — 18. ו ת פ ע ם רוחו, על פי הכתוב ותפעם רוחו (בראשית מא, ח), כלומר נפשו תהיה מלאה במחשבות עמל ואון.

ועסק אנשים ונשים דיין שעתן. הלא כולן צרופות ושתורות כל אבן יקרת מסוכתן. אם במה שיכתב בפירושן פסולת נמצא לעתים, יתברר ושוכל מתוכו לשמן, והוא ותחר לבית הבעלים. והרוצה לסעוד אצלי יאכל הבשר ויניח בשלחן עצמות וקליפין. וראש דברי אני מזכיר לזכות עלי מה שאמרו רבותי, כל פטטיא בישין ופטטיא דאורייתא טבין. ועוד דרשו רבותינו זכרונם לברכה לחזק לב הלמד, ודגלו עלי אהבה, לגלוגו עלי אהבה.

5

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ונשים. חסר בא. — כל אבן. יחוקאל פח. יג. — 3. בשלחן. שבת קמג, א. — 4. ירושלמי סוף ברכות. — 5. שיר השירים רבה ב, ג.

הערות וביאורים

1. דיין, כלומר אסתפק במועט על פי המשנה נדה א, א. — 2. יתברר הטוב שבהם לחכמים המפורסמים, הרמב"ם, וכו'. — 3. והוא. הפסולת יחזור לשמי. — 4. לזכות. ראה במבוא, עמ' . — כל פטטיא, כל דברים בטלים רעים תרן מפטטיא דאורייתא דאינן טבין דכל זמן שהוא הוגה בהם מוצא בהם טעם (פני משה). — 6. לגלוגו. דיבחד המגומגם (ודרש דלוגו כמו לגלוגו לפי שהדלי"ת והלמ"ד מתחלפות באותיות דשלנ"ת). ומיושר על המאמר במדרש שיר השירים, תינוק שקורא למשה משה ולאהרן אהרן ולעשרים עושרן אמר הקדוש ברוך הוא לגלוגו עלי אהבה.

ואלה סדרי השנה שהמצוות בהן לפי חשבון הרב הגדול נודע לרוב חכמה ומעלה בעמו רבינו משה בר מימון זכרונו לברכה

בראשית

(מצות פריה ורבייה)

א. יש בו מצות עשה אחת, והיא מצות פריה ורביה, שנאמר ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו.

משרשי מצוה זו כדי שיהיה העולם מיושב, שהשם ברוך הוא חפץ בישובו, כדכתיב לא תהו בראה לשבת יצרה. והיא מצוה גדולה שבסבתה מתקיימות כל המצות בעולם, כי לבני אדם ניתנו ולא למלאכי השרת.

דיני המצוה מתי חייב אדם לעסוק בה, וכמה בנים יהיו לו ויפטר, ומאי זה מצות הוא פטור בעסקו בזו, ויתר פרטיה מבוארים ביבמות בפרק ו' ובברכות. ונוהג בכל מקום ובכל זמן, וחייב אדם להשתדל בה משהוא ראוי לה, והוא הזמן שנתנו חכמים זכרונם לברכה לישא אשה. ומצוה זו אינה מוטלת על הנשים. והמבטלה ביטל עשה, וענשו גדול מאד שמראה בעצמו שאינו רוצה להשלים חפץ השם לישב עולמו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. בראשית א, כח. — 7. כדי. גיטין מא, א. — 8. ישעיה מה, יח. — 9. לבני ברכות כה, ב. 10. זה. כ זו.

הערות וביאורים

7. משרשי מצוה, מקור ניב זה בהוראה זו הוא ברמב"ן עה"ת, שמות יג, טז (דוד ראזין). — 8. ל א ת ה ו, יוצר הארץ לא על תהו להיות ריקנים ברא אותה כי אם לשבת, להיות בה יישוב יצרה (גיטין מא, ב, רש"י). — ג ד ו ל ה, שכל המיסיף נפש אחת בישראל כאילו בנה עולם (ה' אישות טו, טז). — ש ב ס ב ת ה, שורש זה נתברר לרבינו מהא דאמרינן במגילה כג, א: אין מוכרין ספר תורה אלא ללמוד תורה ולישא אשה... למוד, שהלמוד מביא לידי מעשה, אשה נמי לא תהו בראה לשבת יצרה. והנה לכאורה יש לתמוה גיחא הא דאמרו דמותר למכור ס"ת כדי ללמוד בדמיו מפני שהלמוד מביא לידי מעשה, אבל דמותר למכור ספר־תורה לישא אשה בדמיו משום לא תהו בראה, קשה, אמו משום קיום מצוה אחת מתירים לו למכור ספר־תורה? אלא ברור שגם במצוה זו יש צד שמביא לידי קיום כל התורה, שהרי בסבתה מתקיימות כל המצות.—12. ו ה ו א ה ז מ ן, והוא "בן שמונה עשרה לחופה" (אבות ה, כא. ועיין רמב"ם, הלכות אישות טו, ב, ובמפרשי הטור אבן העזר, א). — 14. מ א ד, רמז למה שאמרו חז"ל: עד עשרים שנה יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע עשרים ולא נשא אשה אומר תיפח עצמותיו (קידושין כט, ב).

פרשת אלה תולדות נח אין בה מצוה

לך לך

(מצות מילה)

ב. יש בה מצות עשה אחת, והיא מצות מילה, שנאמר זאת בריתי אשר תשמרך ביני וביניכם ובין זרעך אחריך המול לכם כל זכר, ונכפלה בסדר אשה כי תזריע דכתיב וביום השמיני ימול בשר ערלתו. והרבה מצוות כמו כן נכפלו במקומות הרבה בתורה, וכולן לצורך, כמו שפירשתים וחכמים זכרונם לברכה. ועניין מצוה זו הוא שתותכין הערלה המחפה ראש הגויה ופורעין קרום רך שלמטה ממנה כדי שתתגלה ראש העטרה שבאותו אבר, כי ידוע למבינים שתשלום צורת האדם בהסיר ממנו אותה ערלה שהיא תוספת בו.

משרשי מצוה זו, לפי שרצה השם יתברך לקבוע בעם אשר יבדיל להיות נקרא על שמו את קבוע בגופם להבדילם משאר העמים בצורת גופם כמו שהם מובדלים מהם בצורת נפשותם אשר מוצאם ומובאם אינו שוה, ונקבע ההבדל בגולת הזהב לפי שהוא סבת לקיום הזמן, מלבד ש"ש בו תשלום צורת הגוף, כמו שאמרנו. והעם הנבחר חפץ השם יתברך להשלים תכונתו, ורצה להיות ההשלמה על ידי האדם ולא בראו שלם מבטן, לרמוז אליו כי כאשר תשלום צורת גופו על ידו כן בידו להשלים צורת נפשו בהכשר פעולותיו.

דיני המצוה על מי מוטלת מילת הקטנים, וכן מילת העבדים, יליד בית ומקנת כסף, והחילוק שביניהם, ובאי זה ענין דחין בשבילה שבת ויום טוב, ואי זה קטן משהין מילתו יותר משמונה ימים, ויתר פרטיה מבוארים בפרק י"ט משבת, ובפרק ד' מיבמות. ושם בשבת יתבאר כי המל יברך ברוך אתה ד' אלהינו מלך

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. בראשית יז, י'. — 6. ויקרא יב, ג. — 13. מוצאם, על פי יחזקאל מג, יא. — 14. בגולת הזהב, קהלת יב, ו. — 22. בשבת, דף קלו, ב. — יברך, כ מברך.

הערות וביאורים

7. לברכה. וכאן דרשו: ביום השמיני, מלך מילה בזמנה אפילו בשבת. ימול בשר ערלתו, אף על פי שיש שם בהרת יקרון (שבת קלב, ב). — 14. „גולת ההזב, זו האמה שה"תה מקלחת מים ונובעת כמעין" (רש"י). — 17. לרמוז, יסודו בתנחומא הישן תזריע ז: א"ל טורנוסרופוס לרבי עקיבא, הואיל שהקב"ה חפץ במילה למה אינו יוצא הזדם מה"ל ממעי אמו? א"ל לפי שלא נתן הקב"ה לישראל את המצות אלא כדי לצרוף אותן בהן. ופירש רבנו את דברי רבי עקיבא כי הצירוף בקיום מצוה זו באה לנו על ידי רמז זה, כי כאשר תשלום וכו'. — 19. יליד בית, עבד כנעני שילדתו השפחה בבית ישראל. — ומקנת כסף, עבד כנעני שקנאו משגולה. — 20. והחילוק, שיליד בית ניטל לשמונה ומקנת כסף ניטל ביום שלקח, אפילו לקוח ביום שנולד ניטל ביומו (רמב"ם הי' מילה א, ג).

העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על המילה, ואבי הבן או בית דין במקום שאין אב מברכין ברוך אתה ד' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו. ותעומדים שם עונין, כשם שזכה לברית כן יזכהו ה' לתורה ולחופה ולמעשים טובים. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן. ואין הנשים חייבות במילת בניהן, אלא האב או בית דין במקום שאין אב. ועובר על מצוה זו ולא מל עצמו משהגיע לכלל עונשין, שהוא י"ג שנה ויום אחד, בכל יום שיעבור עליו משיגדל ולא ימול עצמו מבטל מצות עשה. ואם מת והוא ערל במזיד חייב כרת, אבל אין לאב חיוב כרת במילת בנו אלא שעובר על עשה. ואין בכל התורה מצות עשה שחייבין בבטולה כרת כי אם זו ושחיטת הפסח.

פרשת וירא אליו ופרשת ויהיו חיי שרה ותולדות יצחק ופרשת ויצא יעקב אין בהם מצוות

וישלח יעקב

(שלא לאכול גיד הנשה)

ג. יש בה מצוות לא תעשה אחת, והיא אזהרת גיד הנשה, שנאמר על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה, והאי לא יאכלו לא נאמר דרך סיפור, כלומר מפני שאירע דבר זה באב נמנעים הבנים מלאכול גיד, אלא אזהרת השם שלא יאכלוהו.

משרשי מצוה זו כדי שתהיה רמז לישראל שאף על פי שיסבלו צרות רבות בגליות מיד העמים ומיד בני עשו, שיהיו בטוחים שלא יאבדו, אלא לעולם יעמוד זרעם ושמם ויבוא להם גואל ויגאלם מיד צר, ובזכרם תמיד עניין זה על יד המצוה שתהיה לזכרון יעמדו באמונתם ובצדקתם לעולם. ורמז זה הוא לפי שאותו מלאך שנלחם עם יעקב אבינו שבא בקבלה שהיה שרו של עשו רצה לעקרו ליעקב מן העולם הוא ורעו ולא יכול לו, וצערו בנגיעת הירך, וכן זרע עשו מצער לזרע יעקב, ולבסוף תהיה להם ישועה מהם, כמו שמצינו באב שזרחה לו השמש לרפאתו ונושע מן הצער כן יזרח לנו השמש של משיח וירפאנו מצעריו ויגאלנו אמן במהרה בימינו.

דיני המצוה מהו הגיד האסור, והחטוט שאנו חייבין לחטט אחריו, ובאי זו בהמה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שזכה. לפנינו הנוסח : כשם שנכנס לברית כך יכנס. — 5-3. לשון הרמב"ם, ה' מילה א, ב.—5-6. בכל—חייב. חסר בכ (וראה במבוא עמ' כג)—9. הפסח. מצוה ה.—14. בראשית לב, לג. — 16. מלאכול. כ מלאכול שותו. — 20. יעמוד. ישעיה סו, כב. — ויגאלם. תהלים קו, ב. — 22. בקבלה. בראשית רבה, עז. — 23. ולא. בראשית לב, כה. — 24. שמצינו. שם לב, לב.

הערות וביאורים

8. א ב ל, שאין הכרת תלוי אלא בערל עצמו (שם א, א).

27. ה ח ט ו ט, נקוב וחדור. — ל ח ט ט א ת ר י ו עד שלא ישאיר ממנו כלום.

נוהג, ומי נאמן על ניקורו, ויתר פרטיה מבוארים בפרק ד' מחולין. ונהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ובנקבות. ועובר עליה ואוכל גיד אחד אפילו הוא פחות מכזית, או שאכל כזית מגיד הנשה גדול לוקה.

פרשת וישב יעקב ופרשת ויהי מקץ ופרשת ויגש אליו ופרשת ויחי יעקב אין בהם מצוות

נשלם ספר בראשית. תהלה לאל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ונוהגת. כ ונוהגת מצוה זו.

הערות וביאורים

3. גדול. כלומר אף על פי שלא אכל הגיד כולו.

ספר ואלה שמות

פרשת ואלה שמות ופרשת וארא אין בהם מצוות

בא אל פרעה

יש בה תשע מצות עשה ואחת עשרה מצות לא תעשה

(מצות קדוש החדש)

ד. א. **לקדש חדשים ולעבר שנים בבית דין גדול בחכמה סמוך בארץ, ולקבוע מועדי השנה על פי אותו קדוש, שנאמר החדש הזה לכם ראש חדשים, כלומר, כשתראו חדושה של לבנה תקבעו לכם ראש חדש, או אפילו לא תראה מכיון שהיא ראויה להראות על פי החשבון המקובל. וכן תכלול המצוה זו מצות עיבור השנה, לפי שיסוד מצות קדוש החדש כדי שיעשו ישראל מועדי השם במועדם, וכמו כן מצות עיבור השנה מזה היסוד היא. ואולם מלבד זה המקרא באו הערות בכתובי התורה יורו על מצות העיבור, והוא מה שכתוב ושמרת את החוקה הזאת למועדה, וכן שמור את חדש האביב. וענין המצוה כן, שבאים שני ישראלים כשרים לפני בית דין ומעידין בפניהם שראו הלבנה בחדושה, וקובעים ראש חדש על פיהם שאומרים היום מקודש. וטעם שאין מצוה זו אלא בסמוכין, לפי שבא בפירוש החדש הזה לכם, גדולים וסמוכים כמותכם, כי למשה ואהרן נאמר. ועוד דרשו הדבר מדסמך לו דברו אל כל עדת ישראל, כלומר שיהא להם לאותן שיקדשו תחדש רשות כל ישראל, כלומר חכמים גדולים שבישראל, כגון בית דין הגדול. וכן כל מי שהוא חכם גדול בישראל ונסמך בארץ ישראל, והסמיכות ידוע איך עושין אותו, יש לו רשות לעשות מצוה זו אפילו בחוצה לארץ, והוא**

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. שמות יב, ב. — 12. בכתובי. כ בכתבי. — שם יג, י; דברים טז, יא. — 16. ראש השנה כב, א. — 17. מכילתא פסחא, סוף ב.

הערות וביאורים

6. **ולקבוע**, אין הכוונה שבית דין קובע באיזה יום הם המועדות, אלא הם מקדשים החודש ועל פי אותו קדוש יודע העם באיזה יום הם המועדות (עיין ה' קדוש החדש א, ו). — 13. **למועדה**, בזמנה הקבוע, כלומר שיהא **הפסח** בחדש **האביב**. — **שמור**, שיהיה חדש זה (ניסן) בזמן האביב כדי שיהא הפסח באותו זמן, ולפיכך מוסיפין חדש בשנה מעוברה, שאלמלא הוספת־חדש זו **הפסח** בא פעמים בימות החמה ופעמים בימות הגשמים (ועיין בספר המצות **עשה** קנג). — 20. **ידוע**, לא שיסמכו ידיהן על ראש הזקן אלא יקורין לו רבי ואומרים לו הרי אתה סמוך ויש לך רשות לדון דיני קנסות ודיני חיסרון (רמב"ם, הי' סנהדרין ד, ב).

שלא הגיח כמותו בארץ. וכן מצינו שעשו כן חגגיה בן אחי רבי יהושע ועקיבה בן יוסף שהיו בעניין זה. אבל בלתי תנאים אלו אין רשות לשום אדם מישראל לקבוע חדשים ולעבר שנים. ואם תשאל אם כן היאך אנו עושים היום שאין לנו חכמים סמוכים? דע שכך קבלנו שרבי הלל הנשיא בנו של רבי יהודה הנשיא שהיה גדול בדורו ונסמך בארץ והוא החכם שתיקן לנו חשבון העיבור, הוא קידש חדשים ועיבר שנים העתידים לבוא עד שיבוא אליהו, ועל זה אנו סומכים היום.

זה שאמרנו הוא על דעת הרמב"ם זכרונו לברכה. והרמב"ן זכרונו לברכה יחשוב קדוש החדש מצוה אחת ועבור שנים מצוה אחת, וראיותיו בספר המצוות שלו, וכן בעל הלכות גם כן. והפסוק המורה על מצות העיבור, כלומר שנחשוב התקופות כדי שנעשה המועדים בזמן קבוע להם והוא ושמרת את החקה הזאת למועדה, וכן שמור את חדש האביב כמו שכתבנו.

משרשי מצוה זו כדי שיעשו ישראל מועדי השם בזמנן, שהשם צוה לעשות פסח בזמן שהתבואה באביב, כמו שכתוב שמור את חדש האביב ועשית פסח, וחג הסוכות בזמן האסיף כמו שכתוב וחג האסיף תקופת השנה. ואילולי עבור השנים יבואו המועדים שלא בזמנים אלו, לפי שישראל מחשבין חדשיהן ומועדיהם לימי שנת הלבנה, שהם שנ"ד יום, ח' שעות, תתע"ו חלקים, הנה חסירה משנת החמה י' ימים, כ"א שעות, ר"ד חלקים, סימן יכ"א ר"ד, ובשול התבואות והפירות בכחה של חמה, נמצא שאילולי העיבור שאנו משוים בו שנות הלבנה בשנות החמה לא יבא פסח בזמן האביב והסכות בזמן האסיף. ונתקן הדבר להעשות בגדולי הדור, לפי שהוא עניין חכמה גדולה, גם יאמרו כי ממנו יודע מקרה השנה בתבואות, ואין ראוי למוסרו אלא לגדולים וחסידים.

דיני המצוה כגון חקירת עדות החדש, ואיזה העדים למעמים, ודין חלול שבת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ברכות סג, א. — 3—5. לשון הרמב"ן בסה"מ, מ"ע קנב. — 8. בסה"מ שם. — 11. שמות יג, י. — 12. דברים טז, יא. — למעלה, עמ' . — 15. שמות לה, כב. — 16—18. רמב"ם, ה' קדוש החדש ו, ה. — 18. יכ"א. בדפוס: יב"א ותיקנתי על מי כ. — 18—20. שם ז, א. — 22. ואין, שם יא, ה. —

הערות וביאורים

4. ה ל ל, הלל זה היה הלל האחרון, דור י"ג להלל הבבלי. הוא לא נזכר עוד לא בבבלי ולא בירושלמי. בימיו בטלה הסנהדרין בארץ ישראל ובטלו ממנה מומחין "והוא שתקן סדר העיבור ומנה שנים וקידש חדשים לזורזית" (רמב"ן, ספר הזכות לגיטין, פרק השולח). — 6. ו ע ל ז ה, ועל חשבון זה אנו סומכים היום ואין נזקקין לראיה. — 8. ז ה ש א מ ר נ ו שקדוש החדש ועיבור השנה הם מיסוד מצוה אחת. — 22. ו ח ס י ד י ם שלבם תמיד נכונץ מלפני ד', אבל ההמון אולי יהיו טועים אחריו ולא יבסתו בד'. וזה כעין מה שאמרו חז"ל: חזקיה בנו ספר רפואות והודו לו (פסחים נו, א). — 23. ל פ ע מ י ם, כיוון למה שכתב הרמב"ם: בית דין שישבו כל יום שלשים ולא באו עדים והשכימו בנשף ועברו את החדש ואחר ארבעה או חמשה ימים באו עדים רחוקים והעידו שראו את החדש בזמנו שהוא ליל שלשים... מאיימין עליהן איום גדול... ומשתולין שלא יקדשו חדש זה הואיל ויצא שמו מעובר (הי' קדוש החדש ג, טו).

בעדות זו כיצד, ועל מה מעברין את השנה ועל מה אין מעברין אותה, ואי זה חדש היו מעברין והוא אדר, וכמו שדרשו זכרונם לברכה ושמרת את החקה הזאת למועדה, מלמד שאין מעברין את השנה אלא בפרק הסמוך למועד. ועוד דרשו זכרונם לברכה בפסוק זה, מניין שאין מעברין את החדש אלא ביום, תלמוד לומר מימים ימימה. ועוד דרשו זכרונם לברכה, לחדשי השנה, חדשים אתה מחשב לשנה ואי אתה מחשב ימים. ועוד אמרו בעניין זה, חדש ימים, ימים אתה מחשב לחדש ואי אתה מחשב שעות. ויתר פרטיה מבוארים במסכת ראש השנה, ובראשון של סנהדרין, ובברכות במו כן. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן שיהיו לנו חכמים סמוכים בתנאים שכתבנו. ועובר עליה ולא עשאה, אם הוא חכם שראוי לה בטל עשה וענשו גדול מאד שגורם קלקול המועדות. ועכשיו בעוונותינו שאין אנו מעברין שנים על פי סמוכים אנו סומכים בחשבונינו על החשבון המקובל מרבי הלל כמו שאמרנו.

(מצות שחיטת הפסח)

ה, ב. לשחוט ביום י"ד בניסן בין הערבים שה תמים זכר בן שנה, או גדי, בבית הבחירה, וזה נקרא קרבן הפסח, שנאמר ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערבים. ועניין המצוה הוא שמתקבצין אנשים מישראל לחבורות, ולוקחין מן השוק או מביתם גדי אחד או שה תמים זכר בן שנה ושוחטין אותו בעזרת בית המקדש ביום י"ד בניסן בין הערבים, ואחר כך לערב אוכלין אותו בין כולם אחר מאכלם, שמצותו לאוכלו על השבע.

משורשי מצוה זו כדי שיזכרו היהודים לעולם הניסים הגדולים שעשה להם השם ביציאת מצרים.

דיני המצוה כגון זמן שחיטתו ביום אימת, ושהוא נשחט בשלש כיתות בעזרה, וכי דוחין שבת עליו, ודיני מינויו, וקריאת ההלל עליו, ותקיעת חצוצרות, ויתר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—7. ספר המצות, סוף מ"ע קנב. — 2. ושמרת. שמות יב, י. — 5. ימימה. שם. — דרשו. מגילה ה, א. — 6. במדבר יא, כח. (ועיין רמב"ם, ה' קדוש החדש ה, א). — 8. כמו כן. חסר בכ. — 15. שמות יב, ו. — 18. אוכלין. עיין מצוה ו. —

הערות וביאורים

3. ל מ ו ע ד, שהוא קרוב לזמן האביב לפי שאם יעברו חדש לפניו יתכן שתתבשל התבואה במהרה ולא תצטרך השנה לעיבור, אבל אם יעשו חדש העיבור קרוב מזמן האביב הם יודעים אם הגיע בישול האביב אם לא הגיע (רמב"ם שם ז, א וממרשים). — 5. ח ל ש י ם, פירוש: כשהם מעברים את השנה מוסיפים חודש ולא ימים, עשרים או חמשה עשר (נזיר ז, א, תוספות, וכן משמע בהי קדוש החדש א, ב. אבל עיין רש"י מגילה ה, א), וכן כשמעברין את החדש מוסיפין יום ולא שעות. — 14. ל ש ח ו ט, לאו דוקא השחיטה, אלא הייגו הקרבה עד זריקת הדם ואם לא נזרק הדם כהלכתו לא קיים העשה, כי עיקר הקרבן עד הזריקה (מנחת חינוך). — ג ד י בן שנה. — 15. ב ב י ת ה ב ח י ר ה. כנוי לבית המקדש. — 23. ו ת ק י ע ת, שהיו תוקעין על כל קריאה וקריאה (רמב"ם ה' קרבן פסח א, יב).

פרטיה מבוארים במסכת פסחים. ונוהגת בזכרים ונקבות בזמן הבית, והעובר עליה במזיד ולא עשה פסח חייב כרת. בשוגג אינו מביא קרבן, לפי שזה הוא אחד משלשה חטאים שבזדונן כרת ואין בשגגתן חטאת, והן זה, מגדף, ומבטל מילה.

§ (מצות אכילת בשר הפסח)

1. ג. לאכול בשר הפסח בליל חמשה עשר בניסן על פי תנאים שבכתוב, שנאמר ואכלו את הבשר בלילה הזה.

משרשי מצוה זו מה שכתבנו בשחיטתו כדי לזכור הנסים הגדולים שעשה לנו האל שהוציאנו מעבדות.

10 דיני המצוה כמה חייב כל אחד לאכול ממנו לכל הפחות, והנמנין עליו איך יתנהגו עד שיאכלוהו, שלא לצאת מן החבורה, ושלא ישבו, ויתר פרטיה מבוארים בפסחים. ונוהגת בזכרים ונקבות. ועובר עליה ביטל עשה. וכלל גדול בכל התורה לכל שאומר שיבטל מצות עשה שנופין אותו בית דין אם יש כח בידם עד שיקיימנו.

15 (מצות השבתת חמץ)

2. ד. להסיר כל לחם חמץ ממשכנותינו ביום ארבעה עשר בניסן, שנאמר אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם, ופירוש ראשון קודם לפסח.

משרשי מצוה זו כדי שנזכור הנסים שנעשו במצרים, כמו שכתוב בקרבן פסח.

דיני המצוה כגון שעת ביעורו מן היום מתי, ומה היא השבתתו, ובאי זה מקום 20 צריך לחפשו, ובאי זה מקום אינו צריך, ומאימתי מוטלת המצוה עליו אם יוצא לדרך, ואם חל ארבעה עשר בניסן בשבת איך יהיה דינו, והביטול בפה שצריך לעשות נוסף על הביעור, ויתר פרטיה מבוארים בפסח ראשון. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. והעובר עליה ולא השביתו ביטל עשה דתשביתו. ואם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. מגדף, מצוה עו. — 4. מילה, מצוה ב. — 6. שמות יב, ח. — 8. מצוה ה. — 16. שמות יב, לו. — 17. ופירוש ראשון, כ ופירושו הראשון: פסחים ה, א. — 18. מצוה ה. —

הערות ובירורים

2. ל ס', והטעם שאין בשגגתם חטאת, לפי שפסח ומילה הם מצות עשה, וחטאת אינה באה אלא על לא תעשה, ובמגדף ליכא חטאת משום שהוא לאו שאין בו מעשה. — 3. ש ב ז ד ו נ ן כ ר ת, והוא שלא עשה פסח שני אפילו בשחט בשני אם היד בראשון חייב כרת, אבל אם עשה את השני פטור מכרת (רמב"ם, שם ה, ב, ועיין מצוה שם). — 12. ו כ ל ל, לכאורה קשה למה המתין רבנו עם הכלל עד כאן ולא כתבו במצוה ראשונה? ואפשר לומר שאם אינו חידוש, שאפילו בכפייה נעשית המצוה בשלימות כגון במילה, דמכל מקום נימול בשר ערלתו ונתקדש החדש או נשחט הפסח, אבל כאן אם יאכל על ידי כפיה אינו נהנה והרי שלא כדרך אכילה או שלא בכוונה, קא משמע לן דמשפין אותו שיקיים (מנחת חינוך). — 17 ר א ש ו ן, לכאורה משמע, שביום ראשון של חג הרא—22. בפסח ראשון. הראשונים חילקו את מסכת פסחים לשלושה: א) פרקים א—י העוסקים בדיני חמץ ומצה ("פסח ראשון"), ב) פרקים ה—ט העוסקים בהלכות קרבן הפסח ("פסח שני"), ג) פרק י ("ערבי פסחים").

יש חמץ בעיסתותינו עובר גם כן על לא תעשה, שנאמר שאור לא ימצא בבתיכם, אבל אין לוקין, על לאו זה אם לא עשה בו מעשה, שהלכה היא לאו שאין בו מעשה אין לוקין, עליו.

(מצות אכילת מצה)

§ ח. ה. לאכול לחם מצה בליל חמשה עשר בניסן העשוי ממין דגן, שנאמר בערב תאכלו מצות, ופירושו ליל חמשה עשר בניסן, בין בזמן שיהיה שם פסח או בזמן שלא יהיה שם.

משרשי מצוה זו מה שכתוב בקרבן הפסח.

דיני המצוה כגון שימור הצריך למצות וענין לישתן, ובאי זה מים נילושות, ושיעור אכילתן לכל הפחות, ויתר פרטיה מבוארים בפסח ראשון. ונהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ביטל עשה. וכבר אמרנו שבית דין כושין על ביטול עשה.

(מצות קדוש בכורות בארץ ישראל)

ט. ו. לקדש הבכורות, כלומר שיהיו כל הולדות הנולדים בראשונה, כלומר יוצא ראשון מרחם הנקבה בין באדם בין בבהמה הזכרים קודש לשם, שנאמר קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא ודוקא בהמה, דהיינו שור וכשב ועז, אבל לא חיה, ומכל בהמה טמאה חמור לבד במצוה זו. וענין המצוה בבהמה טהורה כן, שמצוה על הבעלים להקדישו ולומר הרי זה קדש, וחייבים לתת אותו בכור לכהנים ויקריבו חלבו ודמו על המזבח והם אוכלים הבשר בירושלם. ואינו נותנו לו מיד שיולד אלא מיטפל בו בבהמה דקה שלשים יום ובגסה חמשים יום. ובחוצה לארץ שאין לנו מקדש נועל דלת בפניו ומת מאיליו, כדעת קצת המפרשים. ומהן שיאמרו שממתין לו לעולם. ואם נפל בו מום יאכל במום בכל מקום ולכל אדם שירצה הכהן ליתנו, וכחולין הוא נחשב, וכמו שכתוב, הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל. וכן כתב הרמב"ן זכרונו לברכה בהלכות בכורות שלו. ובכור אדם ופטר חמור נפרש עניינם במצוות הפדיה שבכל אחד בעזרת השם, והם בסדר יה עשה ח' ובסדר ויקח קרח עשה ב'.

תילופי גירסאות ומראי מקומות

2. רמב"ם, ה' סנהדרין יח, ב. — מעשה. עיין סוף מצוה סו. — 5. שמות יב, יח. — 8. מצוה ה. — 11. מצוה ו. — 14. הולדות. חסר מם ואילך. — 15. שמות יג, ב. — 22. המפרשים. רבינו אליעזר ממיץ, מובא במרדכי לעבודה זרה, פרק א. — ומהן. רמב"ם, ה' בכורות א, י.—23. וכחולין. כ דכחולין.— 24. דברים סו, כב: תאכלנו הטמא והטהור יחדו כצבי וכאיל. — 25. סוף פרק ה.

הערות וביאורים

5. ד ג ן, והם שני מיני חטים, שהן החטה וכוסמת, ושלשה מיני השעורים, שהן השעורה ושבולת שועל והשיפון (רמב"ם, ה' חמץ ומצה ה, א). — 18. ש מ צ ו ה, שנאמר תקדיש לי אלהיך, ואם לא הקדישו הרי זה מתקדש מאליו וקדושתו מרחם היא (רמב"ם ה' בכורות א, ד). — 20. ש י ו ל ה, שאין זו גדולת לכהן (שם א, יד). — 21. ו ב ח ו צ ה ל א ר ץ, הוא הדין בארץ ישראל בזמן הזה שאין מקדש. — 24. ש כ ת ו ב, וכי יהיה בו מום...

בשעריך תאכלנו הטמא והטהור יחדו כצבי וכאיל (דברים סו, כב).

משרשי מצוה זו שרצה השם לזכותינו לעשות מצוה בראשית פריו למען דעת כי הכל שלו ואין לו לאדם דבר בעולם רק מה שיחלק לו השם בחסדיו, ויבין זה בראותו כי אחר שיגע האדם כמה יגיעות וטרח כמה טרחים בעולמו והגיע לזמן שעשה פרי, וחביב עליו ראשית פריו כבבת עינו, מיד נותנו להקדוש ברוך הוא ומתרוקן רשותו ממנו ומכניסו לרשות בוראו. ועוד לזכור הנס הגדול שעשה לנו השם בבכורי מצרים שהרגם והצילנו מידם.

דיני המצוה באי זה מקום נשחט ונאכל, ועד אי זה זמן מצוה להם לאכלו, וענין המומין הפוסלין בו, ואי זה מום קבוע או מום עובר והחילוק שביניהם, ומי נאמן על מומיו, ואם נפלו בו או נעשו בו לדעת, ואי זה חכם ראוי להורות במומיו, ודין בבור השותפין ישראלים או שותף גוי, ובאי זה ענין נפטרה הבהמה מן הבכורה או לא נפטרה, ובכור ספק מה דינו, וענין יוצא דופן, וטומטום ואנדרוגינס, ויתר פרטיו מבוארים במסכת בכורות.

ונוהגת מצוה זו של קדוש בכור מהמה טהורה מדאורייתא בארץ ישראל בלבד בכל זמן, וכמו שדרשו רבותינו זכרונם לברכה מדכתיב ואכלת לפני יי אלהיך... מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכורות בקרך, מקיש, וכו'. ומדרבנן אף בחוצה לארץ, ובזכרים ובנקבות בין ישראלים בין בכהנים ולוים. ואף על פי שהבכור שנולד לכהן שלו הוא, מכל מקום חייב להקריב חלבו ודמו ויאכל הבשר בתורת בכור. ובכור אדם ופטר חמור אינו נוהג בכהן ולוי, כמו שנכתוב בעזרת השם. וזאת מן המצוות שחייבה בסבת דבר.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. כמה יגיעות. על פי ברכות נח, א. — 14. דברים יד, כג. והשוה רמב"ם, ה' בכורות א, ה. — 15—18. לשון הרמב"ם, שם א, ג.

העדות וביאורים

7. ו ע ד, שבכור נאכל בתוך שנתו בין תמים בין בעל מום (רמב"ם, ה' בכורות א, ח). — 8. ו ה י ל ו ק, שבמום קבוע הרי זה נשחט עליו בכל מקום. ובמום עובר אין הבכור נשחט עליו ולא קרב אלא יהיה עומד עד שיולד לו מום קבוע (שם ב, ב). — 9. ח כ ם, והלכה שצריך מומחה, שהגשיא בארץ ישראל נתן לו רשות. — 11 י ו צ א ד ו פ ן, שנקרעת אמו והוציאו העובר דרך דפנותיה. — ו ט ו מ ט ו ם, ובכור שהוא טומטום. — 15. מ ק י ש, בכור למעשר, ממקום שאתה מעלה מעשר דגן אתה מעלה בכור, וממקום שאי אתה מעלה מעשר דגן אי אתה מעלה בכור (תמורה כא, ב). — 19. ב ס ב ת, כלומר זו אחת מן המצות שחייבה לדורות באה על ידי מקרה ידוע, שהרי מקרא מלא דבר הכתוב: כי לי כל בכור בבני ישראל באדם ובבהמה ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי (במדבר ח, יז). (וב־מנחת יצחק" כתב, שכוונת רבינו היא ליישב קושית הגר"י פיק שהקשה: הלא היא חובת הגוף שנוהגת בכל מקום מדאורייתא, ואם כן מדוע נוהגת בארץ ישראל בלבד? ולזה כתב, ש ח י ב ה ב ס ב ת ד ב ר, כלומר, שמצות קדוש בכור היא רק בסבת דבר, והייט היסוד דעיקרא של בכור עולה לגבוה, כדכתיב כל הבכור אשר יולד... לפני ד' אלהיך תאכלנו שנה בשנה במקום אשר יבחר ד' (דברים טו, יט־כ), לפיכך אינה נוהגת בחוץ לארץ דהא כל הבכורות הנולדין בחוץ לארץ אינן ראוין להביאן לירושלים להקריבן ולאכלן שם).

(מצות ספור יציאת מצרים)

י. ז. לספר בענין יציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן כל אחד כפי צחות לשונו ולהלל ולשבח השם על כל הנסים שעשה לנו שם, שנאמר והגדת לבנך וגו'. וכבר פירשו חכמים דמצות הגדה היא בליל חמשה עשר בניסן בשעת אכילת מצה. ומה שאמר הכתוב לבנך לאו דווקא בנו אלא אפילו עם כל בריה. וענין המצוה שיזכור הנסים והענינים שאירעו לאבותינו ביציאת מצרים ואיך לקח האל יתברך נקמתינו מהן. ואפילו בינו לבין עצמו אם אין שם אחרים חייב להוציא הדברים מפיו, כדי שיתעורר לבו בדבר, כי בדבור יתעורר הלב.

משרשי מצוה זו מה שכתוב בקרבן הפסח. ואין מן חתימה אם באו לנו מצות רבות על זה, מצוה עשה ומצות לא תעשה, כי הוא יסוד גדול ועמוד חזק בתורתינו ובאמונתינו. ועל כן אנו אומרים לעולם בברכותינו ובתפילותינו זכר ליציאת מצרים, לפי שהוא לנו אות ומופת גמור בחדוש העולם, וכי יש אלוה קדמון חפץ ויכול פועל כל הנמצאות, יי היש שהם עליו ובידו לשנותם, יי היש שיחפוץ בכל זמן מן הזמנים כמו שעשה במצרים ששינה טבעי העולם בשבילנו, ועשה לנו אותות מחודשים גדולים ועצומים, הלא זה משתק כל כופר בחדוש העולם ומקיים האמונה בידיעת השם, וכי השגחתו ויכלתו בכללים ובפרטים כולם.

דיני המצוה כגון הסדר שחייבין ישראל לעשות בלילה הזה בענין סעודתן, והכוסות של יין שחייבין לשתות ושיעורן, ומזיגתן, וסדורן. והעני כותב לך בני הסדר בקצרה כאשר שמעתיו מפי חכמי הדור בדיוק. בתחילה מביאין מים ונוטלין יד אחת בשביל כוס של קדוש שצריכין ליטול, והבי איתא בברכות פרק כיצד, שבכוס מספיק נטילת יד אחת, ואין מברכין על נטילה זו. ואם רצה ליטול שני ידיו לכוס נוטל בלא ברכה. ואחר כך מברך על היין ומקדש ואינו מברך על היין לאחריו. ואחר כך נוטל שני ידיו ומברך נטילת ידים ומטבל בירק ומברך עליו בורא פרי האדמה לפניו, ולאחריו אינו מברך בורא נפשות וכו', לפי שימתין עד שיאכל המרור ואז יברך בורא נפשות על המרור ועל הירק. ואין כל מה שעשת בנתיים הפסקה כמו שנפרש. ואחר שאכלו מן הירק בחרוסת מוזגין כוס שני וקורין והגדה עם שני פרקים מן ההלל, ונוטלין היד אחת, ומברך אשר גאלנו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שמות יג, ח. — 4. מכילתא שם. — 6—7. השוה לשון הרמב"ם בסה"מ, מ"ע קנו. — 9. מצוה ה. — 13. הנמצאות. ס פועל כל הנמצאות ה' ובידו לשנות היש שיחפוץ. בב פועל כל הנמצאות הוא ובידו לשנות. ש פועל — לשנות כפי שיחפוץ. — 19. שמעתין. השוה סדר הפסח להרשב"א. — 20. דף נג א. — 23. בירק. כן בכ. אבל כלא הירק.

הערות וביאורים

12. קדמון, שלא קדמו שום דבר, מפי שאין לו תחלה ולא עילה. — חפץ, כלומר חפץ במעשהו, איננו מוכרח מכח אחר. — 13. סועל, זה מורה על חידוש העולם כולו שהמציא הקב"ה מן ההעדר הגמור. — ובידו, השוה: "ודע כי עם האמנת חדוש העולם יהיו האותות כלם אפשריות" (מורה נבוכים חלק ב, פרק כה). — 15. משתק, "כי עד קדמות העולם לא ישתנה דבר מטבעו" (רמב"ן, שמות כ, ח). — 18. ומזיגתן במים, שיינות שלהם היו חזקים היו צריכין מזיגה. — 23. בירק, כלומר ומטבל הירק בחרוסת (כמו שכתב להלן שורה 26). — 27. ונוטלין

וכו׳ על כוס השני ושותין אותו, ואין מברכין עליו בורא פרי הגפן ולא אחריו על הגפן. ואחר ששתו כוס שני נוטלין לידים ומברכין על נטילת ידים, ונוטלין חצי מצה ומניחין אותה על השלימה ומברכין על החצי המוציא ולאכול מצה, ונוטלין חזרת ומברכין לאכול מרור ואוכלין ממנו בטיבול בחרוסת, ואין מברכין עליה בורא פרי האדמה לפי שנפטר בברכה שבירכו בירק תחלה, דהכי מתווכח בגמרא דלא הוי הפסקה לעולם שנצטרך לחזור ולברך אלא אם כן יש בדבר שני ענייניים שיעקור האדם דעתו מן העניין, כגון דאמרי הב וניבריך, וכיוצא בזה, וכן שלא יהא באפשר לעשות שני הדברים ביחד, כגון מה שאמרו זכרונם לברכה מישתי וברוכי בהדי הדדי לא אפשר. ואחר שאוכלין מן המרור בטיבול כורכין ממנו על גבי מצה ואוכלין, ואחר כך אוכלין סעודתן, ואחר כך אוכל כל אחד ואחד מעט מצה זכר לפסח שהיה נאכל על השבע, ואין אוכלין עוד כל הלילה שלא לסלק טעם המצה מן הפה, דכתיב מדבש לפי, אבל מים ודאי שותין שאין המים מפיגין הטעם. וכן שותין גם כן תרי כסי דמצות, כי לא נדחה מצה מטעם זה, ואחר כך נוטלין לידים, ואין מברכין על נטילת ידים, ומחזיר כוס שלישי, ומברך עליו ברכת המזון ובורא פרי הגפן, אבל לא לאחריו על הגפן. ואחר כך מוזגין כוס רביעי וגומרין עליו את ההלל, ואין מברכין עליו בורא פרי הגפן, אבל אחריו מברכין על הגפן, והוא שלא יהא דעתו לשתות עוד כוס חמישי. נמצא לפי זה שאין מברכין בורא פרי הגפן אלא תרי זמני, על כוס הקדוש ועל כוס הברכה, ועל הגפן פעם אחת אחר כל הכוסות. וארבע הכוסות ומצה דמצוה צריכין הסיבה, ויתר הפרטים מבוארים בסוף פסחים. ונוהגות בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן, ועובר עליה בטל עשה.

(מצות פדיון פטר חמור)

יא. ח. לפדות ולד חמור זכר שנולד ראשון, שנאמר וכל פטר חמור תפדה בשה. דעניינה הוא שלקח הישראל שה אחד ונותנו לכהן בפדיון בכור החמור שהוא לשם, זמן הטעם שכתבנו למעלה, והוא ברוך הוא נתנו לכהן, ולפיכך פודהו הישראל ממנו, כי השם רצה שיהיה לו פדיון בשה. ואם אין לו שה פודהו בדמי שה, ולפי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. מתוכחת. מם ואילך מוכח. — 6. פסחים קג, ב. — 8. חולין פז, א. — 12. דכתיב. תהלים קיט, קג. — 12.—13. אבל — זה. בעל המאור, סוף ערבי פסחים. — 12. ודאי. חסר בכ. — 23. שנאמר. שמות יג, יג. — זכל פטר. בדפוס: ופטר ותיקנתי על פי המקרא. — 25. מצוה ט.

הערות וביאורים

בשביל כוס שני. — 7. וניבריך, דהוי היסח הדעת, לפיכך אסור לו לשתות אלא אם כן יברך עליו תחלה. — 9. מישתי, הלכך כי אמר הב ליבריך נתנו דעתם לפסוק מלשתות (חולין פז, א, רש״י). — 17. חמישי, עיין רמב״ם ה׳ חמץ ומצה ח, י (ורין ערבי פסחים. כו, ב), דיש לו למזוג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול... וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות. — 18. הברכה. ברכת המזון. — 19. הסיבה. במטה כדרך בני חורין.

שאין דמי השיות שוין אמרו זכרונם לברכה עין יפה בסלע, עין רעה בחמשי סלע, ובינונית בשלשה זוזים, וזמן הפדיון עד שלשים יום. והשה חולין ביד כהן, והחמור ביד ישראל.

משרשי מצוה זו כדי שיזכרו היהודים לעולם הנס שעשה להם האל ביציאת מצרים שהרג כל בכוריהם שנמשלו לחמורים, כמו שכתוב.

דיני המצוה כגון שותפות העכרי או מקבל חמור ממנו להטפל בו, ודין גוי שהפריש פטר חמור מה דינו, ודין חמור שילדה כמין סוס, ודין לוקח חמור מגוי, ועניין ספק אם בכרה מה דינו, ודין נותן החמור בעצמו לכהן, ויתר פרטיה מבוארים במסכת בכורות. ונהגת בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ונקבות ישראלים, ולא בכהנים ולוים. ועובר על זה ביטל עשה.

(מצות עריפת פטר חמור)

יב. ט. לערוף פטר חמור אם לא רצה לפדותו, שנאמר ואם לא תפדה וערפתו. ענינה שהורג ולד האתון אם לא רצה לפדותו, וגזר השם שלא יהנה בו מכיון שלא פדהו, ואפילו הנבלה אסורה לו בהנאה.

משרשי מצוה זו מה שכתוב בפדיה.

מדיני המצוה מה שאמרו דמצות פדיה קודמת לעריפה, ושאסור בהנאה אם מת קודם פדיון ויקבר, וכי מצוה להורגו בקופיץ ולא בדבר אחר. ויתר פרטיה מבוארים גם כן בבכורות. ונהגת כמו הפדיה.

מצות לא תעשה

(שלא לאכול הפסח נא ומבושל)

יג. א. שלא לאכול מבשר הפסח נא ובשל כי אם צלי אש, שנאמר אל תאכלו ממנו נא ובשל מבושל במים כי אם צלי אש. הענין הזה שלא יאכל אותו קודם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. בכורות יא, א. — 5. שנמשלו לחמורים, חסר בש. — שכתוב. פ שכתבנו; שמות יג, יד—טו. — 12. שמות יג, יב. — 16. בכורות יג, א. — 21. שמות יב, ט.

הערות וביאורים

1. י ם ה, מי שהוא נדיב לב ושוחה בעין יפה. — ב ס ל ע, ארבעה דינרין או זוזין. — 2. י ו ם, ומכאן ואילך עובר עליו, אם רצה לערפו עוברו, אם רצה לפדותו מותר (רמב"ם, ה' בכורים יב, ו). — 5. ש נ מ ש ל ו, דמיון בכורים אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג, כ; בראשית רבה צו). — 6. מ מ נ ו, מן העכו"ם להיות מטפל בה והולד ביניהם. — 7. ד י נ ו, מודיעין אותו שאינו חייב והרי הוא מותר בגיזה ובעבודה (רמב"ם, ה' בכורים יב, יז). — מ ג ו י, ולא יזוז אם בכרה או לא בכרה. — 8. ב ע צ מ ו, שאסור לכהן להשתמש בו עד שישהנו בשה, ויקח השה לעצמו, או יערפנו ויקבר (שם יב, ד). — 16. ו ש א ס ו ר, מרמב"ם ה' בכורים יב, ד משמע, שמיירש לשון רבינו הוא כך: פטר חמור אסור בהנאה עד שיפדה. ואם מת קודם פדיון או שערפו יקבר, מפני שהוא אסור בהנאה אף לאחר עריפה הואיל ולא נפדה. — 17. ב ק ו פ י ץ, סכין גדול וחידודו בולט מאמצעיתו.

גמר בישולו אפילו בצלי, וזהו פירוש נא, שהבשר שהתחיל בו מעשה השער ונצלה מעט ואינו ראוי לאכילת אדם עדיין נקרא נא, אבל כשהגיע זמן לגמרי שלא התחיל בו האור כלל אין בכלל לאו דנא ללקות עליו משום אל תאכלו ממנו נא, אבל אסור מדאורייתא שכל שאינו צלי אש אסרה התורה דרך כלל. ופירוש בשל שבשלו במים או בכל משקה או במי פירות שנאמר ובשל מבושל, ריבה הכל.

משרשי מצוה זו מה שכתב בשחיטתו לזכור נס יציאת מצרים. וזהו שנצטוינו לאכלו צלי דווקא, לפי שכך דרך בני מלכים ושרים לאכול בשר צלי לפי שהוא מאכל טוב ומוטעם, אבל שאר העם אינם יכולים לאכול מעט בשר שתשיג ידם כי אם מבושל כדי למלא בטנם. ואנו שאוכלים הפסח לזכרון שיצאנו לחירות להיות ממלכת כהנים ועם קדוש ראוי ודאי לנו להתנהג באכילתו דרך חירות ושרות, מלבד שאכילת הצלי יורה על החפזון שיצאו ממצרים ולא יכלו לשהות עד שיתבשל בקדירה.

דיני המצוה כגון אם עשאהו צלי קדירה אי סכו במשקין או במי פירות או בשמן תרומה מה דינו, ויתר פרטיה מבוארים בפסחים. ונוהגת בזכרים ונקבות בזמן הבית. והעובר עליה ואכל נא או מבושל לוקה, וכן אם אכל שניהם כאחד לוקה מלקות אחת, ששניהם לאו אחד, לדעת הרמב"ם זכרונו לברכה.

והרמב"ן זכרונו לברכה מנה אותן שני לאוין, וכתב שלוקין עליהן על כל אחד ואחד, דכיון דכתיב לא תאכלו כי אם צלי אש, מפרט בנא ומבושל למה לי, שמע מינה ללקות על כל אחד ואחד מן הפרטים. ואמרו זכרונו לברכה כי בכל המצות יהיה המניין כן, שכל הנפרטים בתורה אחד אחד והם דברים חלוקים נמנה כל אחד למצוה אחת בחשבון המצוות, כגון זה דנא ומבושל, וכן אתנן ומחיר, ושאור ודבש וזולתם. ואמנם בעניין המלקות יש חילוק בהם, שכל הנפרטים בלאו אחד אין לוקין עליהם אלא מלקות אחת, כגון אתנן זונה ומחיר כלב, ושאור ודבש, משפט גר יתום, וכיוצא בהן כולן, אבל הלאוין שיש בהן כלל ופרטן בתחילה או בסוף, כגון זה הלאו שפורט נא ומבושל וכולל אל תאכלו... כי אם צלי אש ,וכן בנזיר כולל מכל אשר יעשה מגפן הייין... לא יאכל, ואחר כך פורט חרצנים וגו וענבים לחים ויבשים, באלו וכיוצא בהן לוקין עליהן על כל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1.—5. לשון הרמב"ם, ה' קרבן פסח ח, ו—ז בשינויים. — 6. מצוה ה. — 10. ממלכת. שמות יט, ו ושם: ומי קדוש, וכן נכ. — 11. מלכי. מורה נבוכים ג, מרק מו. — 11.—12. עד שיתבשל. כ כדי לבשלו. — 16. הרמב"ם, ה' קרבן פסח ח, ד; סה"מ, שורש ט. — 17. והרמב"ן, סה"מ שורש ט, המין השלישי. — 22. אתנן. מצוה תקמה. — ושאור. מצוה קכו. — 24. משפט. דברים כד, יז; מצוה תקנו. — 26. מכל. במדבר ו, ה. — יעשה. כדשם: יצא ותיקנתי על פי המקרא. — 27. לחים ויבשים. חסר בא.

הערות וביאורים

4. מדאורייתא, שכיסל מצות עשה, שנאמר צלי אש, הא שאינו צלי אסור (רמב"ם, ה' קרבן פסח ח, ו). — 13. צלי קדירה, שמבשלין אותו בקדרה בלא מים ובלא שום משקה אלא מים הנפלטים משמנו (רש"י פסחים מא, א).

אחד ואחד, כי ריבוי הפרט שלא היה צריך יורה על המלקות על כל אחד ואחד, כמו שאמרנו. והרבה הרב ראיותיו על זה בעיקר התשיעי בספר המצוות שלו שאין חשבון הלאוין בחשבון המלקיות. וזה שאמרתי שהרמב"ן זכרונו לברכה ימנה כל הנפרטים בשמם אחד אחד מצוה בפני עצמה, דוקא כשהם חלוקים בעניין כמו שכתבנו, כגון שאור ודבש, אתנן ומחיר, אבל במקום שהעניין אחד אף על פי שנפרטין בשמות חלוקים לא נמנה זה כי אם מצוה אחת, כגון כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך, שאין זה אלא צואה אחת להקדיש כל בכור, והפרט אינו אלא ביאור. וכן וכל מעשר בקר וצאן, שאין זה אלא צואה אחת להפריש לתת מעשר מבהמות אילו. וכן שופטים ושוטרים שאין זה אלא שנעשה דין על פי אנשים אלה, וצואה אחת היא. וכן מאזני צדק אבני צדק איפת צדק והין צדק, שהכל צואה אחת שלא נשקר המדות.

(שלא להותיר מבשר הפסח)

יד. ב. שלא להותיר כלום מבשר הפסח למחרתו שהוא יום חמשה עשר בניסן, שנאמר ולא תותירו ממנו עד בקר.

משרשי מצוה זו מה שכתוב בשחיטתו לזכור ניסי מצרים. וזה שנצטוינו שלא להותיר ממנו, העניין הוא כדרך מלכים ושרים שאינם צריכים להותיר מתבשילם מיום אל יום, ועל כן אמר שאם יוותר ממנו שישרף כדבר שאין חפץ בו כדרך מלכי אדמה. וכל זה לזכור ולקבוע בלב שבאותו זמן גאלנו השם יתברך מעבדות ונעשינו בני חורין וזכינו למלכות ולגדולה.

דין המצוה בפסחים. ונוהגת בזכרים ונקבות בזמן הבית. ועובר עליה והותיר עבר על לאו, אבל אין לוקין על לאו זה, לפי שהוא ניתק לעשה, שנאמר והנותר ממנו עד בוקר באש תשרופו, והלכה היא לאו שניתק לעשה אין לוקין עליו.

(שלא ימצא חמץ ברשותינו בפסח)

טו. ג. שלא ימצא חמץ ברשותינו כל ימי הפסח, שנאמר שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם. וביארו חכמינו זכרונם לברכה לאו דווקא ביתו, אלא כל שברשותו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. בחשבון, מפ ואילך: כחשבון. — 6. כל, דברים טו, יט. — 8. ויקרא כו, לב; מצוה שנו. — 9. דברים טז, יח; מצוה תצא. — 10. ויקרא יט, לו; מצוה רס. — 14. שמות יב, י. — 15. מצוה ה. — 17. כדבר, בפנים: בדבר. — 18. וכל, א וכן. — 21. ניתק, כרמב"ם ה' קרבן פסח י, יא, אבל עיין שם א, ז כתב הטעם משום לאו שאין בו מעשה. — לעשה, עיין מצוה קלח. — שמות יב, י; רמב"ם ה' סנהדרין יח, ב. — 24. שמות יב, יט. — 25. פסחים ה, ב.

הערות וביאורים

3. חשבון, פירוש, דעת הרמב"ם היא שאין לוקין על עבירה אחת שתי מלקיות, ואיסורים רבים הנפרטים בלאו אחד נחשבים לעבירה אחת, אם לא שבאה עליהם קבלה בפירוש שלוקין על כל אחד ואחד. אבל הרמב"ן סובר שאין חשבון המצוות כחשבון המלקיות, ולוקים על איסור אחד כמה מלקיות אם נתרבו עליו הלאוין בתורה (ועיין מצוה קסד). — 7. והפרט, בבקרך ובצאנך. — 21. ניתק, דמשמעות הכתוב דזו היא תקנתו, שאם עברת על הלאו עשה זאת והפטר.

ולאו דוקא שאור שהוא מחמץ, דהוא הדין לחמץ, דשאור וחמץ חד הוא לעניין איסורו. משרשי המצוה כדי שנזכור לעולם הניסים שנעשו לנו ביציאת מצרים, כמו שכתוב בשה הפסח. ונזכור מה שאירע לנו בעניין זה שמתוך חפזון היציאה אפינו העיסה מצה כי לא יכלו להתמהמה עד שיחמיץ, כמו שכתוב ויאפו את הבצק וגומר.

דיני המצוה כגון אם הפקיד חמצו ביד אחרים מה דינו, או אחרים בידו, וכן חמץ הקדש בידו או של גוי באחריות ושלא באחריות, ודין גוי אלם שהפקיד לו חמץ, ודין תערובת חמץ אם עוברין עליו, והפת שעיפשה מה דינו, ויתר פרטיה מבוארים בפסח ראשון. ונוהגת בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ונמצא חמץ ברשותו במזיד עבר על שני לאוין משום בל יראה ובל ימצא, ולוקה כל זמן שעשה בו מעשה, כגון שחימץ עיסה והניח בביתו, או שלקח חמץ והצניעו בביתו. אבל אם לא עשה בו שום מעשה אלא שנשאר בבית מקודם הפסח אין לוקה עליו, שהלכה היא לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו, כמו שאמרנו.

(שלא לאכול מכל דבר שיש בו חמץ)

יו. ד. שלא לאכול מדברים שיש בהן חמץ ואף על פי שאין עיקר הדבר חמץ, כגון כותח הבבלי וכיוצא בו, שנאמר כל מחמצת לא תאכלו. ופירשו זכרונם לברכה שעניין הכתוב הזה יורה בזה, שכך קיבלו הפירוש בו. ודעת הרמב"ם זכרונו לברכה שאם יש במאכלים אלו כזית חמץ בכדי אכילת פרס אסור מן התורה בלאו, כלומר למלקות אבל לא לכרת מכיון שנתערב ברוב. ואם לא יהיה בהם כזית חמץ בכדי אכילת פרס לא יהיה בו מלקות אלא מכת מרדות, לפי שאינו אסור מן התורה אלא מדרבנן, וכן כתב בחיבורו הגדול. ואם כן לדעתו יבוא הלאו הזה דכל מחמצת להיכא שנתערב כזית חמץ בכדי אכילת פרס שיהיה בו לאו, כלומר מלקות ולא כרת. והרמב"ן זכרונו לברכה כתב הפך מזה, ואמר שהלאו הזה איננו נחשב בכלל הלאוין אלא שהוא מן הלאוין הרבים שבאו בחמץ ובשאור. וזה הלאו בא להורות על מה שאמרו חכמים בגמרא, אין לי אלא שנתחמץ מאליו, חימצו על ידי דבר אחר מניין,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. מצוה ה. — 3. מה, חסר בא ובd. — 4. שמות יב, לט. — 9. בל יראה, מצוה כג. — 10—12. רמב"ם, ה' חמץ ומצה א, ג. — 12. שאמרנו, במצוה ו. — 15 שמות יב, כ. — 16. פסחים מג, א. — הרמב"ם, סה"מ ל"ת קצת. — 20. רמב"ם ה' חמץ ומצה א, ו. — 22. והרמב"ן, בהשגותיו לסה"מ ל"ת קצת. — 24. פסחים כח, ב.

הערות וביאורים

6. א ל ם, דאו אף על פי שלא קבל הישראל אחריות הרי זה חייב לבערו, שהרי נחשב כאילו הוא שלו מפני שאם אבד או נגנב מחייבו העכו"ם לשלמו (רמב"ם, ה' חמץ ומצה ד, ד). — 7. ש ע י ס ש ה, ונפסלה מאכילת הכלב. — 8. ר א ש ו ן, מבואר לעיל עמוד סב. — 15. כ ו ת ת, עשוי מפת מעופש וחלב לטבל בו המאכל. — 17. פ ר ס, אכילת שלש בצים (רמב"ם, ה' חמץ ומצה ס"א, ה, ו) זלרש"י היינו ד' בצים (פסחים מד, ב). — 19. מ ר ד ו ת, מלקות תורה ארבעים חסר אחת. מכת מרדות, כמי מראה עיני הדיין וכפי צורך השעה. "ולמה קורין אותו מכת מרדות, מפני שמרד בדברי תורה ובדברי סופרים". — 24. א ח ר, דלאו מינו, כגון שנתחמץ על ידי שפרי יין (תוספות לפסחים כח, ב).

תלמוד לומר כל מחמצת. אבל בעניין חמץ שנתערב כל זמן שיוהיה בו כזית בכדי אכילת פרס בזה אין צריך לא בפני עצמו, דהרי הוא כאילו הוא בעין ויש בו כרת פי בכל חמץ שהוא בעין, ואם לא יהיה בתערובת כזית בכדי אכילת פרס האוכלו פטור, אבל אסור, שהלכה כדברי חכמים שאמרו על חמץ דגן גמור ענוש כרת, וכל שהוא כזית בכדי אכילת פרס דגן גמור נקרא, ועל עירובו, כלומר שהוא פחות מכזית בכדי אכילת פרס, ולא כלום, ודלא כרבי אליעזר דשליג עלייהו בגמרא ואמר על עירובו בלאו.

משרשי מצוה זו מה שכתבנו בשאור. ואולם לחזק הדבר בליבנו הרחיקתנו התורה ממנו כל כך.

דיני המצוה כגון הדברים שנכללו באיסור זה מה הן ומה שמם, ויתר פרטיה בפסחים. ונוהגת בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן. והעובר עליה לוקה, ובתנאי שיהיה בהן כזית בכדי אכילת פרס, כמו שאמרנו, אבל אין בו כרת לדעת הרמב"ם זכרונו לברכה, ולדעת הרמב"ן זכרונו לברכה יש בו כרת. ואם אין בו כזית בכדי אכילת פרס אין בו חיוב מלקות אלא דינו כדין חצי שיעור שאסר מן התורה, ואין לוקין עליו, ובזה יורו שניהם זכרונם לברכה.

(שלא נאכיל מן הפסח לישראל משומד)

יז. ה. שלא נאכיל מן הפסח לישראל משומד, שנאמר כל בן נכר לא יאכל בו, ובא הפירוש עליו בן ישראל שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים, וכן תרגם אונקלוס.

משרשי מצוה זו כמה שכתוב בשחיטתו, לזכור ניסי מצרים, ועל כן ראוי שלא יאכל בו משומד, שאנו עושין אותו לאות וכן לזכרון שבאנו באותו הזמן לחסות תחת כנפי השכינה ונכנסנו בברית התורה והאמונה. אין ראוי שנאכיל ממנו למי שהוא הפך מזה שיצא מן הכלל וכפר באמונה. ועל כיוצא בזה נאמר בתלמוד לפעמים סברא הוא, כלומר ואין צריך ראיה אחרת. ונוהגת בזכרים ונקבות בזמן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שם מג, א. — 8. מצוה פו. — 15. יורו, כ יודו. — 17. נאכיל, א לאכול, ס ואילך: להאכיל. — משומד, כ מומר לעכו"ם. — שנאמר, שמות יב, מג. — 18. מכילתא שם. — 19. מצוה ה. — 21. תחת כנפי השכינה, ויק"ר, סוף פרשה ב. — 23. שבת צו, ב ועוד.

הערות וביאורים

7. בלאו, מכל מחמצת. — 15. ובזה, לכאורה דברי רבנו סותרים זה את זה, דבתחילה כתב דדעת הרמב"ם אם לא יהיה בו כזית חמץ בכדי אכילת פרס אין בו מלקות אלא מכת מרדות לפי שאינו אסור מן התורה אלא מדרבנן, וכאן כתב דדינו כדין חצי שיעור שאסור מן התורה ושגם הרמב"ם יודה בזה (וה"מנחת חינוך" הניח בצריך עיון). ויש לתרץ בשני אופנים: א. המאמר "ובזה יודו שניהם" מוסב רק על הדבור "ואין לוקין עליו". בזה לחוד יודו שניהם, אבל בטעמא דמלתא פליגו. לדעת הרמב"ם אין בו חיוב מלקות לפי שאינו אסור אלא מדרבנן, ולדעת הרמב"ן אין בו חיוב מלקות לפי שאין לוקין על חצי שיעור אף על פי שאסור מן התורה. ב. הא דכתב בתחלת המצוה דלדעת הרמב"ם אינו אלא דרבנן לשיטתו אזל, שכל דבר שאינו מפורש בתורה דברי סופרים קרינן ליה אף על פי שהוא דאורייתא. — 16. תרגם, כל בר ישראל דישתמד לא יכול בה.

הבית שיש שם פסח. ועובר עליה והמאכיל ממנו לבן נכר עובר על לאו. ואין בו מלקות לפי שאין בו מעשה.

(שלא נאכיל מן הפסח לגר ותושב)

יח. ו. שלא להאכיל מבשר הפסח לגר ולתושב, שנאמר תושב ושכיר לא יאכל בו. והתושב הוא אדם מן האומות שקיבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה ואוכל נבילות. ושכיר הוא גר שמל ולא טבל, שכן פירשו חכמים זכרונם לברכה.

משרשי מצוה זו מה שכתבנו באחרות לזכור יציאת מצרים. ובעבור שקרבן זה לזכור חירותנו ובואנו בברית נאמנה עם השם יתברך ראוי שלא יהנו בו רק אותם שהשלימו באמונה, והם ישראלים גמורים ולא אילו שעדיין לא באו עמנו בברית שלם. ועניין הרחקת הערל מאכילתו גם כן מזה השורש. ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקבות. ועובר עליה והאכיל לאילו עובר על לאו, ואין לוקין עליו שאין בו מעשה.

(שלא להוציא מבשר הפסח חוצה)

יט. ז. שלא להוציא מבשר הפסח ממקום החבורה, שנאמר לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה.

משרשי מצוה זו מה שכתוב לזכר ניסי מצרים, ומפני שנעשינו בני חורין ואדונים באה המצוה עליו שיהא נאכל במקום החבורה ולא נוציאוהו לחוץ כדרך מלכי ארץ, שכל המוכן להם נאכל בהיכלם ברוב עם שלהם, ודלת הארץ בעת יכינו סעודה גדולה ישלחו ממנה לחוץ מנות לריעיהם לפי שהוא חדוש אצלם.

דיני המצוה כגון זה, מה דינו של בשר כשיוצא חוץ, וההיקף שצריכה החבורה לעשות, ודין מחיצה שנפרצה בין החבורות, ויתר פרטיה מבוארים בפסחים. ונוהגת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שמות יב, מה. — 6. יבמות עא, א. — 10. ועניין, מצוה כא. — 13. שנאמר, שמות יב, מו. — תוציא, בדפוס: תוציאו ותקנתי על פי המקרא. — 15. בני חורין, חסר בכ. — 16. עליו, כ עלינו.

הערות וביאורים

2. ל ס י, דעת רבנו קשה להולמה, שהרי למה לא נחשב מעשה אם מאכילו בידים, כגון שתחב בשר פסח לחבירו בבית הבליעה (וכן קשה במצוה יח). אמנם בכסף משנה (ה' קרבן פסח ט, ז) כתב הא דאין לוקין על לאו זה משום דלא כתיב בפירוש לא תאכילום, אלא כתוב בתורה כל בן נכר לא יאכל בו, ומסברא אמרינן דעליו לא שייך לומר דאזהר הכתוב דהוא לא חייש למאי דמזהיר קרא, אלא על כרחך לישראל מזהיר שלא יאכילום. ומכל מקום כיון דלא כתיב בפירוש לא תאכילום אין לוקין עליו. — 5. ו ה ת ו ש ב, ונקרא גר תושב מפני שהותר לישב בארצינו. — 6. ו ל א ט ב ל, דלאו גר מעליא הוא. — 11. ש א י ן, עיין סוף מצוה זו. — 19. ו ה ה י ק ף, כיוון למה שכתב הרמב"ם: "שתי חבורות שהיו אוכלות בבית אחד צריכה כל חבורה מהן לעשות לה היקף... ואלו הופכין את פניהן אילך ואוכלין ואלו הופכין את פניהן אילך ואוכלין כדי שלא יראו מעורבבים" (ה' קרבן פסח ט, ג). ועיין בכ"מ שפירש דמאי דקאמר היקף לאו מחיצה ממש קאמר אלא למעוטי שלא ישבו אלו כנגד אלו שאז נראים כחבורה אחת אלא אלו הופכים פניהם אילך ואלו הופכים פניהם אילך, לזה קורא היקף. — 20. ש נ פ ר צ ה, נמצא דיש כאן אויר חדש ונעשה לכל חבורה כמקום אחר והרי ליה כאוכלים במקום הראשון

בזמן הבית בזכרים ונקבות. ועובר עליה והוציא מן הבשר לחוץ עבר על לאו ולוקין עליו, והוא שיעשה בה עקירה מן הבית והנחה לחוץ, כדין הידוע בהוצאה של שבת.

(שלא לשבור עצם מן הפסח)

כ. ח. שלא לשבור עצם מכל עצמות הפסח, שנאמר ועצם לא תשברו בו. משרשי המצוה לזכור ניסי מצרים, כמו שכתבנו באחרות. וגם זה גזע מן השורש הנזכר, שאין כבוד לבני מלכים ויועצי ארץ לגרר העצמות ולשברם ככלבים, לא יאות לעשות ככה כי אם לעניי העם הרעבים. ועל כן בתחילת בואנו להיות סגולת כל העמים ממלכת כהנים וגוי קדוש, ובכל שנה ושנה באותו הזמן ראוי לנו לעשות מעשים המראים בנו המעלה הגדולה שעלינו בה באותה שעה. ומתוך המעשה הזה מין שאנחנו עושין נקבע בנפשותינו הדבר לעולם. ואל תחשוב בני לתפוש על דברי ולומר, ולמה יצוה אותנו השם יתברך לעשות כל אלה לזכרון אותו הנס, הלא בזכרון אחד יעלה הדבר במחשבתנו ולא ישכח מפי זרעינו? כי לא מחכמה תתפשני על זה, ומחשבת הנוער ישיאך לדבר כן. ועתה בני אם בינה שמעה זאת והטה אזנך ושמע, אלמדך להועיל בתורה ובמצוות. דע כי האדם נפעל כפי פעולותיו, ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עוסק בהם אם טוב ואם רע, ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב ובכח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות. ואפילו אם יהיה אדם צדיק גמור ולבבו ישר ותמים, חפץ בתורה ובמצוות, אם אולי יעסוק תמיד בדברים של דופי, כאילו תאמר דרך משל שהכריחו המלך ומנהו באומנות רעה, באמת אם כל עסקו תמיד כל היום באותו אומנות, ישוב לזמן מן הזמנים מצדקת לבו להיות רשע גמור, כי ידוע הדבר ואמת שכל אדם נפעל כפי פעולותיו, כמו שאמרנו. ועל כן אמרו חכמים זכרונם לברכה רצה המקום לזכות ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, כדי להתפיס בהן כל מחשבותינו ולהיות בהן כל עסקינו, להטיב לנו באחריתנו, כי מתוך הפעולות הטובות אנחנו נפעלים להיות טובים וזוכים לחיי עד. ורמזו זכרונם לברכה על זה באמרם כל מי שיש לו מזוזה בפתחו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. שמות יב, מו. — 9. שם, יט, ו. — 13. ולא, ע"ש דברים לא, כא. — כי לא, ע"ש קהלת ז, י. — 14. אם, איוב לד, טז; מילת אם חסרה מם ואילך. — 15. והטה, משלי כב, יז. — 17. בראשית ו, ה. — 19. הטוב, כ מוסיף: ומתוך שלא לשמה בא לשמה (פסחים נ, ב).— 21. בדברים של דופי, שהש"ר פסוק נופת. ובסנהדרין צט, ב: הגדות של דופי.—24. מכות כג, ב. — 26. להטיב, ע"ש דברים ח, טז. — 27. מנחות מג, ב והשוה רמב"ם ה' מזוזה ו, יג.

הערות וביאורים

ובשני (פסחים סו, ב, רש"י). — 2. כ ד י ן, שהוצאה כתובה בו כשבת, לפיכך צריך עקירה והנחה כהוצאת שבת (רמב"ם, שם ס, א). — 14. י ש י א ך, יסיתך. — א ם ב י נ ה, אם אתה רוצה להבין שמעה זאת (איוב לד, טז, רש"י). — 15. ד ע, השווה: "מהרעות אם לא יהיו להם מעשים שיעמידום ויפרסמום ויתמידום בהמון לנצח לא ישארו" (מורה נבוכים ח"ב פל"א). — 17. י ע ר ה, יתעורר. — 21. ד ו פ י, לעג, חרף.

וציצית בבגדו ותפילין בראשו מובטח לו שלא יחטא, לפי שאלו מצוות תמידיות ונפעל בהן תמיד. לכן אתה ראה גם ראה מה מלאכתך ועסקך כי אחריהם תמשך ואתה לא תמשכם. ואל יבטיחך יצרך לומר, אחרי היות לבי שלם ותמים באמונת אלהים, מה הפסד יש כי אתענג לפעמים בתענוגי אנשים בשווקים וברחובות, להתלוצץ עם הלצים ולדבר צחות, וכיוצא באילו הדברים שאין מביאין עליהם אשמות וחטאות, הלא גם לי לבב כמו הם, קטני עבה ממתגיהם, ומדוע ימשכוני הם אחריהם. אל בני, השמר מפניהם פן תלכד ברשתם, רבים שתו מתוך כך כוס תרעלתם, ואתה את נפשך תציל. ואחר דעתך זה אל יקשה עליך מעתה ריבוי המצוות בעניין זכירת ניסי מצרים שהם עמוד גדול בתורתינו, כי ברבות עסקינו בהם נתפעל אל הדבר, כמו שאמרנו.

דיני המצוה כגון שובר עצם ממנו אפילו אחר זמן אכילתו, ודין אם יש כזית בשר עליו מה דינו, ודין הסחוסים וגידים הרכים שסופן להקשות, ויתר פרטיה מבוארים בפסחים. ונוהגת בזכרים ונקבות בזמן הבית. ועובר עליה ושבר עצם בפסח טהור לוקה.

(שלא יאכל ערל מן הפסח)

כא. ט. שלא יאכל הערל מן הפסח, שנאמר וכל ערל לא יאכל בו, והוא הערל שמתו אחיו מחמת מילה, ואין צריך לומר משומד לערלות, ובו הוא דאינו אוכל אבל אוכל הוא במצה ומרור, וכן תושב ושכיר גם כן.

משרשי מצוה זו מה שכתבנו בתושב ושכיר.

דיני המצוה כגון מילת בניו ועבדיו אם מעכבין אותו לשחוט ולאכול הפסח, ויתר פרטיה בפסחים. ונוהגת בזמן הבית. ועובר עליה כגון ערל שאכל כזית ממנו לוקה.

(שלא לאכול חמץ בפסח)

כב. י. שלא לאכול חמץ בפסח, שנאמר ולא יאכל חמץ.

משרשי מצוה זו מה שכתבנו בשאר מצוות הפסח.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ואל, אבות ד, כב. — 7. פן, תהלים ט, טז. — רבים, כתובות ט, ב. — 8. ע"ש יחזקאל לג, ט. — 12. להקשות, כ להתקשות. — 16. שמות, יב, מח. — 17. משומד, כ עבריין. — 19. מצוה יח. — 23. שמות יג, ג.

הערות וביאורים

1. תמידיות, נמצא שיש לו מזכירין רבים (עיין רמב"ם ה' מזוזה ו, יג). — 5. ולדבר, ע"ש הכתוב, ולשון עלגים תמהר לדבר צחות (ישעיה לב, ד). — צחות, דבר ברור ומפורש. — 6. קטני, ע"ש הכתוב קטני עבה ממתני אבי (מלכים א יב, י), אצבע קטנה, שלי עבה היא ממתני אבי, ועינו פה, כחי ואומץ רוחני שלי הם במעלה גבוהה יותר משלהם. — 12. הסחוסים, כמו עצמים רכים. — להקשות, אע"פ שהן ראויין לאכילה עתה ונאכלין בפסח אין נמנין עליהן (רמב"ם, ה' קרבן פסח י, י). — 13. טהור, אבל פסח שבא בטומאה אם שבר בו עצם אינו לוקה (שם, י, א). — 17. שמתו, שאז מן הדין אין מלין אותו בזמנו אלא ממתינין לו עד שיגדיל ויתחזק כחו. — 18. גם כן, מותר להאכילם מצה ומרור.

דיני המצוה כגון מה הם הדברים שנאסר בהן משום חמץ, והן ה' מיני דגן. ודין הלש אותן במי פירות, ודין לתיתה, ותבשיל שנמצא בו חמץ, ודין כלים שנשתמש בהן חמץ בחמין או בצונן, ויתר פרטיה מבוארים בפסחים. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקיבות. ועובר עליה ואבל כזית חמץ בפסח במזיד חייב כרת. בשוגג חייב חטאת קבועה.

(שלא יראה לנו חמץ בפסח)

כג. יא. שלא יראה חמץ בכל מושבותינו כל שבעת ימי הפסח, שנאמר ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור בכל גבולך שבעת ימים. ואין אלה שני לאוין בשני ענייניים, אבל הם בעניין אחד, כמו שאמרו זכרונם לברכה, פתח הכתוב בחמץ וסיים בשאור, לומר לך הוא חמץ הוא שאור, כלומר אין הפרש בין החמץ ובין דבר המחמץ. משרשי המצוה מה שכתבנו בשאר מצות הפסח. דיניה מבוארים בפסחים. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובד עליה ולקח חמץ בפסח והניחו ברשותו לוקה, אבל אם לא הוציאו מקודם הפסח מביתו אינו לוקה עליו לפי שאין בו מעשה, ואין לוקין עליו, כמו שאמרנו.

ויהי בשלח

(שלא נצא בשבת חוץ לתחום)

כד. יש בה מצות לא תעשה אחת, והיא שנמנענו שלא ללכת בשבת חוץ לגבולים ידועים, שנאמר אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, ובא הפירוש עליו שמקומו נקרא כל שאינו מרחיק יותר משלש פרסאות חוץ לעיר. והפרסה ד' מילין, והמיל אלפים אמה. ומודדין משפת הבית החיצון שבעיר אפילו היתה גדולה כנינוה. זהו לדין תורה, אלא שחכמים גדרו גדר ואסרו שלא לילך יותר מאלפים אמה חוץ לעיר. משרשי מצוה זו שנזכור ונדע שהעולם מחודש לא קדמון, כמו שכתוב בפירוש במצות שבת כי ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי. על כן לזכר הדבר ראוי לנו שנגוח במקום אחד, כלומר שלא נלך בדרך רחוק רק דרך טיול ועונג, ובהליכת י"ב מילין אין בו טורח רב.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—3. ודין כלים שנשתמש בהן חמץ, חסר בכ, ועיין במבוא עמ' כג. — 7. שנאמר, שמות יג, ז. — ולא, בדפוס: לא. — 9. ביצה, ז, ב. — 10. החמץ, כ מוסיף: עצמו. — 18. שמות פז, כט. — רמב"ם, ה' שבת כו, א—ב. — 23. שמות כ, יא.

הערות וביאורים

1. חמשה, עיין לעיל עמוד סב. — 2. לתיתה, הרשבת גרעיני תבואה במים לפני טחינתם. — 5. קבועה, מבואר בתחלת מצוה קט. — 9. בחמץ, ולא יראה לך חמץ, וסיים בשאור, ולא יראה לך שאור. אמנם לפנינו בגמרא הגירסא הפוכה: פתח הכתוב בשאור וסיים בחמץ, ופירש רש"י שכונתו להכתוב, שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם כי כל אוכל מחמצת ונברתה (שמות יב, יט), והוה ליה למכתב כי כל אוכל שאור (ורבינו תפס לשון הרמב"ם בספר המצוות, ל"ת ר). — 19. משלש פרסאות, שהן שנים עשר מיל, כנגד מחנה ישראל.

דיני המצוה כגון שבת במדבר או במערה מה דינו, וכן מי שיצא חוץ לתחום לרצונו או לאונסו או ברשות בית דין. ואם הוקף במחיצה בשבת מה דינו, ובית היוצא יותר משאר בתי העיר שבעים אמה ושירים, ובית הכנסת שיש בו דירה לחזנין, ובית עבודה זרה שיש בה דירה לכומרים, ואוצרות שיש בהן דירה, ושלש מחיצות שאין עליהן תקרה ומעזיבה מה דינן עם העיר, ועיר ארוכה, מרובעת, עגולה, עשויה כמין גם או כקשת, מהיכן מודדין לה, ובאי זה חבל מודדין, וכמה שיעורו של חבל, והגיע לגיא או להר או לכותל כיצד מודד בה, ובמי סומכין במדידה, ומי נאמן להעיד על התחומין, ויתר פרטיה מבוארים במסכתא הבנויה על זה והיא עירובין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה והלך אפילו אמה אחת יותר משלש פרסאות לוקה, וכן אם הלך אפילו אמה אחת יותר חוץ לאלפים אמה סמוך לעיר לוקה מכת מרדות דרבנן. והרמב"ן זכרונו לברכה כתב כי מה שאמר הרמב"ם זכרונו לברכה בספר המצוות שלו דאיסור תחומין דאורייתא הוא ביותר מאלפים אמה, וכן מה שאמר בחיבורו הגדול שחוץ מזה וכתב שהשיעור של תורה הוא שלש פרסאות, כי הכל טעות, שאין לנו איסור תחומין דאורייתא כלל, וכן מתבאר במקומות הרבה מן הגמרא שלנו שהיא גמרת בבל שאנו סומכין עליה בכל דברינו. והרבה הרב ראיותיו על זה במצות שי"ג מן הלאוין. והוא יפרש אל יצא כמו אל יוציא, כמו שיש במסכת עירובין מאן דמשמע ליה הכי.

וישמע יתרו

יש בה שלש מצות עשה וי"ד מצות לא תעשה

(מצות האמנה במציאות השם יתברך)

כה. א. להאמין שיש לעולם אלוה אחד שהמציא כל הנמצא, ומכחו וחפצו היה כל מה שהוא ושהיה ושיהיה לעדי עד, וכי הוא הוציאנו מארץ מצרים ונתן לנו את התורה, שנאמר בתחילת נתינת התורה אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. ופירושו כאלו אמר, תדעו ותאמינו שיש לעולם אלוה, כי מלת אנכי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1.—8. רמב"ם, שם כו—כח. — 4. לחזנין — לכומרים, חסר מם ואילך. — לכומרים, א לכעלים. — 7. בה, חסר בכ. — 12. והרמב"ן, השגות לסה"מ ל"ת שכא. — 14. ה' שבת כז, א. — 17. שמות טז, כט. — 18. דף פז, ב. — 24. שמות כ, ב.

הערות וביאורים

2. ברשות, כגון העדים שבאו להעיד על ראיית הלבנה, וכיוצא בהן. — הוקף, כלומר מי שיצא חוץ לתחום שלא מדעת והוקף במחיצה בשבת, אם מותר לו להלך כל אותה מחיצה. — 3. ושירים, שהוא השיעור המצטרף לעיר. — 5. העיר, כלומר אם הן נחשבין מכלל העיר, שכשמודדין לה אלפים אמה לכל רוח מודדין מחוץ לבית דירה זה. — ארוכה, או מרובעת או עגולה. — 6. גם, כאות גמא היונית שהיא כזה ⌐. — 8. התחומין, לומר עד כאן תחום שבת. — 12. מרדות, מבואר לעיל עמוד ע. — 18. אל יוציא, את חפציו מרשות לרשות, ולא שאסור לצאת מחוץ לתחום.

תודה על המציאות. ואשר אמר אשר הוצאתיך וכולי לומר שלא יפתה לבבכם לקחת עניין צאתכם מעבדות מצרים ומכות המצרים דרך מקרה, אלא דעו שאנכי שהוצאתי אתכם בחפץ ובהשגחה, כמו שהבטיח לאבותינו אברהם יצחק ויעקב.

שורש מצוה זו אין צריך ביאור, ידוע הדבר ונגלה לכל כי האמונה הזו יסוד הדת, ואשר לא יאמין בזה כופר בעיקר ואין לו חלק וזכות עם ישראל. ועניין האמנה הוא שיקבע בנפשו שהאמת כן ושאי אפשר חלוף זה בשום פנים. ואם יושאל עליו, ישיב לכל שואל שזה יאמין לבו ולא יודה בחלוף זה אפילו יאמרו להרגו, שכל זה מחזיק וקובע האמנת הלב כשמוציא הדבר מן הכח אל הפעל, רצוני לומר כשיקיים בדברי פיו מה שלבו גומר. ואם יזכה לעלות במעלות החכמה ולבבו יבין ובעיניו יראה במופת נחתך שהאמנה הזאת שהאמין אמת וברור, אי אפשר להיות דבר בלתי זה, אז יקיים מצות עשה זה מצוה מן המובחר.

דיני מצוה זו כגון מה שמחויב עלינו להאמין עליו שכל היכולת וכל הגדולה והגבורה והתפארת וכל ההוד וכל הברכה וכל הקיום בו, ושאין בנו כח ושכל להשיג ולהגיד גדלו טוב, כי לרוב מעלתו והודו לא יושג רק לעצמו, ולשלול ממנו בכל כוחינו כל חסרון וכל מה שהוא הפך כל שלמות וכל מעלה, והעניינים היוצאים מזה כגון לדעת שהוא נמצא, שלם, בלתי גוף ולא כח בגוף, כי הגופים ישיגום החסרונות, והוא ברוך הוא לא ישיגהו מין ממיני החסרון, כמו שאמרנו, ושאר דברים רבים הנאמרים בעניין זה, כולם מבוארים בספרי יודעי חכמת האלהות, אשרי הזוכים אליה כי אז יקיימו מצוה זו על בוריה.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקיבות. ועובר עליה אין לו חלק וזכות עם ישראל, כמו שאמרנו. וזאת מן המצוות שאין להם זמן ידוע שכל ימי האדם חייב לחיות במחשבה זו.

(מצות קידוש שבת בדברים)

כו. ב. לדבר דברים ביום שבת בהכנסתו וכן ביציאתו שיהיה בהם זכר גדולת היום ומעלתו, והבדלתו לשבח משאר הימים שלפניו ואחריו, שנאמר זכור את יום

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. ואין לו חלק, ע"ש דברים יח, א; יד, כז.— 6. חלוף, כ בחילוף. — 9. ולבבו, ישעיה ו, י. — 11. מצוה מן המובחר, פסחים קג, ב. — 12—13. הגדולה, ע"ש הל"א כט, י. — 14. טוב, כ וטובו. — 22. לחיות, כ להיות. — 25. שמות כ, ח. — 24—25. לשון

הערות וביאורים

5. בעיקר, כמר בשם שהוא עיקר העולם, כלומר עילתו האמתית שהכל תלוי בו שהוא עילת מציאות הכל ועילת קיומו (רמב"ם, הי יסודי התורה א, ו ומפרשים). — 6. שיקבע, השוה: האמנה אינה הענין הנאמר במה, אבל הענין המצויר בנפש, כשיאמינו בו שהוא כן כמו שיצויר (מורה נבוכים ח"א, פ"נ)—

10. נחתך, נמרץ, ראיה שאין בה כל ספק. — 14. לעצמו, "שהבורא יתעלה לא ישיגהו הדעות ולא ישיג מה הוא אלא הוא" (מורה נבוכים ח"א, פנ"ט). — ולשלול, תפס בזה שיטתו של הרמב"ם, שאי אפשר להגיע להשגת הבורא מה שבכחנו שנשיג כי אם בשלילה, להרחיק מהשם כל מיני הגשמות וההפעלות הדמיוי וההעדר (שם ח"א, פנ"ה—נ"ט). — 16. נמצא, פירוש, מחוייב המציאות. — שלם, בכל מיני השלמיות.

השבת לקדשו, כלומר זכריהו זכר קדושה וגדולה, ובפירוש אמרו לנו חכמינו שדברים אלה מצווים אנו לאומרן על היין, שכן בא הפירוש זכרהו על היין. והעניין הוא שנותנין בכוס רביעית יין חי או מזוג או יותר מרביעית אבל לא פחות מזה, והמזיגה ידועה שהיא על חלק אחד של יין חי וטוב שלשה חלקי מים, ומברכין עליו קדוש שבת כמו שידוע הנוסח בין היהודים. וכן ביציאת שבת גם כן מברכין על היין לכבוד היום, ואותה ברכה של מוצאי שבת נקראת הבדלה.

משרשי מצוה זו כדי שנתעורר מתוך מעשה זה לזכור גדולת היום ונקבע בלבינו אמונת חידוש העולם כי ששת ימים עשה השם וגומר. ועל כן נתחייבנו לעשות המעשה עם היין לפי שטבע האדם מתעורר בו הרבה שהוא סועד ומשמח, וכבר אמרתי לך כי לפי התעוררות האדם ומעשהו יתפעל אל הדברים לעולם. ומזה השורש אמרו בגמרא זכרונם לברכה שאם הפת חביב על אדם יותר שיקדש על הפת, כי אז מתעורר טבעו יותר למה שהוא תאב, ואף על פי שביציאת היום לא אמרו כן אלא שחייבו להבדיל ביין על כל פנים, גם בזה צדקו, כי הם זכרונם לברכה, גם התורה השלמה, יבחרו לעולם ברוב. ובאמת כי רוב העולם יתאוו אל השתיה במוצאי שבת יותר מן האכילה, לפי שכבר קבעו סעודה גדולה ביום לכבוד השבת. ואין צורך לתת טעם על חייבם אותנו שיהיה בכוס רביעית, דפחות מזה השיעור אינו ראוי ולא יתעורר לב אדם עליו. ואשר חייבונו בהדחת הכוס, ושלא לטעום כלום עד שיקדש, ושיקדש במקום סעודה, כל זה ענפי שורש התעוררות שאמרתי.

דיני המצוה כגון נוסח הקידוש וההבדלה אי זהו, ואי זה יין ראוי לקדש עליו ואי זה אינו ראוי, ואם מקדשין או מבדילין בשכר, והאוכל בערב שבת וקדש עליו שבת, או בשבת ויצא שבת, וכן נוסח קידוש ימים טובים והבדלתן, ודיני הברכה שאנו חייבין לברך על הנר במוצאי שבת ויום הכפורים, ודיני הברכה שאנו חייבים לברך על הבשמים במוצאי שבת, ואיזו בשמים הן הראויין לברך עליהן או שאינם ראויין, ויתר פרטיה מבוארים בסוף פסחים ובמקומות מברכות ושבת.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ובנקבות, ואף על פי שהיא מן המצות שהזמן גרמא, שכן למדונו רבותינו זכרונם לברכה שהנשים חייבות בקדוש והבדלה. ועובר עליה ולא קדש השבת בדברים ביטל מצות עשה. ואם קידשו בדברים בלא יין או בלא פת דיעבד יצא ידי תורה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

הרמב"ם בספר המצוות, מ"ע קנה בשנויים. — 1. פסחים קו, א. — 8. שמות כ, יא. — 11. פסחים קו, ב. — 22—23. וכן—הכפורים, חסר מם ואילך. — 24. במוצאי שבת, חסר בא. — 27. ברכות כ, ב.

הערות וביאורים

6. לכבוד, שהבדלה גם כן חלק מזכירת שבת (ספר המצות מצות עשה קנה). — 17. בהדחת הכוס, מבמנים ושטיפה מבחוץ (רמב"ם, ה' שבת כט, ז). — 27. גרמא, התלויה בזמן, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות, אף על פי כן חייבות משום

ראתקש זכור לשמור והני נשי החאיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה.

(מצות כיבוד אב ואם)

כו. ג. לכבד האב והאם, שנאמר כבד את אביך ואת אמך וגומר, ובא הפירוש אי זהו כבוד מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא.

משרשי מצוה זו שראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה ולא יהיה גבל ומתנכר וכפוי טובה, שזו מדה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלהים ואנשים. ושיתן אל לבו כי האב והאם הם סבת היותו בעולם, ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל, כי הם הביאוהו לעולם, גם יגעו בו כמה יגיעות בקטנותו. וכשיקבע זאת המדה בנפשו יעלה ממנה להכיר טובת האל ברוך הוא, שהוא סבתו וסבת כל אבותיו עד אדם הראשון, ושהוציאו לאויר העולם וספק צרכו כל ימיו והעמידו על מתכונתו ושלמות איבריו, ונתן בו נפש יודעת ומשכלת, שאילולי הנפש שחננו האל יהיה כסוס כפרד אין הבין, ויערוך במחשבתו כמה וכמה ראוי לו להזהר בעבודתו ברוך הוא.

דיני המצוה כגון כבוד זה מנכסי מי חייב לעשותו אם משל אב או משל עצמו, והלכה משל אב אם יש לו נכסים לאב, ואם לאו יחזר הבן על הפתחים ויאכיל אביו, וכיבוד אב ואם אי זה קודם, ועד היכן כיבוד אב ואם, מחל על כבודו אם יהיה מחל, ואם יראנו עובר על דברי תורה באי זה לשון ימנענו, ואם יצוהו אביו לעבור על דברי תורה שלא יאמינהו בזה, וכי חייב לכבדו בחייו ובמותו, וכיצד הוא הכיבוד במותו, ויתר פרטיה מבוארין בקידושין, וקצת מהן במקומות מהתלמוד.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ובנקבות כל זמן שאיפשר להן, כלומר בכל עת שלא ימנעו אותן בעליהן. ועובר עליה בטל עשה, וענשו גדול מאד, שנעשה כמתנכר לאביו שבשמים. ואם יש כח בבית דין כופין אותו, כמו שכתבנו למעלה שבביטול עשה כופין בית דין.

מצות לא תעשה י״ד

(שלא נאמין אלוה בלתי השם לבדו)

כח. א. שלא נאמין אלהים זולתי השם יתברך לבדו, שנאמר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, ופירושו לא תאמין אלוה אחר זולתי. וכתב הרמב״ן זכרונו לברכה לא תמצא לעולם שיאמר הכתוב אלהים אחרים רק על האמנת הלב, אבל על העשייה לא יאמר לעולם לא תעשה אלהים אחרים כי לא תפול בלשון עשייה אחרים. ויפה דקדק זכרונו לברכה, דברי פי חכם חן. וזאת המצוה היא העיקר הגדול שבתורה,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שמות כ, יב. — קידושין לא, ב. — 5. נבל, ע״ש שמואל א כה, כה. — 11. תהלים לב, ו. — 21. מצוה ו. — 25. שמות כ, ג. — 26. בפירושו עה״ת שם. — 29. קהלת י, יב.

הערות וביאורים

5. נ ב ל, אדם שפל ומשחת. — 10. ו ה ע מ י ד ו, ע״ש הכתוב, ויעמידו את בית האלהים על מתכונתו (דברי הימים ב כד, יג). — מ ת כ נ ת ו, תכונת דבר וטיבו. — 27. ה א מ נ ת ה ל ב, כלומר „בקבלת האלהות או בעבודה לו, כי יאמר לא תקבלו עליכם אלוה בלתי ד׳ לבדו״ (רמב״ן בפירושו על התורה). — א ב ל, כלומר על העשיה לא שייך לומר אלהים אחרים, כי לא אלהים תעשה כי אם מעשה ידי אדם.

שהכל חלוי עליו, כמו שאמרו זכרונם לברכה כל המודה בעבודה זרה כאלו כפר בכל התורה כולה. ואחד המקבל באלוה לשום דבר זולתי השם לבדו או העובד אותו דבר כדרך עבודתו, כלומר כדרך שעובדין אותו המאמינים בו, או אפילו שלא כדרך עבודתו אם יעבדנו בארבע עבודות ידועות שהן זבוח וקטור וניסוך והשתחויה, עבר על לא יהיה לך. וניסוך חורק דבר אחד הוא, ומתחייבין בזריקה כמו בניסוך. שורש מצוה זו גלה וידוע. פרטיה כגון מה שאמרו שאם קבל באלוה אחד מכל הנבראים, ואפילו מודה שהקדוש ברוך הוא שולט עליו ועל אלוהו, עובר על לא יהיה. ומה הדבר שנקרא דרך עבודתו ושלא כדרך עבודתו, ואם עבדהו דרך בזוי ועבודתו בכך מה דינו, וארבע עבודות האסורות בכל האלוהות עד היכן מתפשט איסורן, כענין מה שאמרו זכרונם לברכה דשבר מקל לפניה בכלל זבוח הוא. וכן מה שאסרו זכרונם לברכה לקרות בספרי עובדי עבודה זרה המחוברים בענייני עבודותיה או בדברים אחרים שלה כל שגורמין להאמין בה בשום צד, ואסור הרהור הלב אחריה, ודין ישראל שעבדה אפילו פעם אחת מה דינו, ואם קבלו באלוה וחזר תוך כדי דיבור חייב, שלא נאמר בזה תוך כדי דיבור כדיבור, והוא הדין בעניין קדושין. והעובדה מאהבה שחבב אותה צורה לרוב יפייה או מיראה שלא תריע לו ולא שיקבלה באלוה, וכן העושה לה כבודות כגון חיבוק נישוק סך מלביש מנעיל מהו דין איסורו. ודיני בטולי עבודה זרה כיצד, והחילוק שבין עבודה זרה דישראל לעבודה זרה דגוי בעניין ביטולה, ואיסורי הנאה של עבודה זרה עד היכן, והחילוק שבין תלוש הנעבד למחובר מעיקרו, ומאימתי היא נעשית עבודה זרה, ודין משמשי עבודה זרה, ואם ביטל היא מה יהא במשמשיה, ותקרובת שלה מה דינו, ועבודה זרה שהניחוה עובדיה, והרחקה מעובדיה ביום עבודתה וסמוך לו, והדברים האסורים לנו למכור להם לעולם מפני חשש קלונה, והרחקת עיר שיש עבודה זרה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ספרי במדבר פו, כב. — 6. באלוה, ש לאלוה. — 9. עבודה זרה נא, א. — 10. שבת קמט, א. — 12. בדברים, כ בעניים.

הערות וביאורים

2. המקבל, דאומר לה אלי אתה. — 3. כדרך, כגון מרקוליס שעובדים אותו בזריקת אבנים או בסלוק אבנים מלפניו. — 5. וזורק, דם. — 9. בכך, כגון „זרק אבן למרקוליס כדי לבזותו הואיל ועבודתו בכך חייב ומביא קרבן על שגגתו" (רמב"ם, ה' עבודת כוכבים ג, ה). — 10. מקל, שבר מקל בפני עבודה זרה שעובדין אותה במקל. — בכלל, כיון דדמי שבירה לזביחת בהמה ששובר מפרקתה. — 15. קדושין, וגירושין, שאם קדש או גירש וחזר בו תוך כדי דיבור לא מצי הדר ביה. והטעם, כיון דחמירי כולי האי אין אדם עושה אותם אלא בהסכמה גמורה ומשום הכי חזרה אפילו תוך כדי דיבור לא מהני (ר"ן לנדרים פו, א). — 17. והחילוק, דבעבודת כוכבים של ישראל אינה בטלה לעולם אלא אסורה בהנאה לעולם וטעונה גניזה, ועבודת כוכבים של עובדי כוכבים שבטלוה קודם שתבא לידי ישראל הרי זו מותרת בהנאה (רמב"ם, שם ח, ח—ט). — 18. והחילוק, דתלוש הנעבד נאסר, אבל דבר שהוא מחובר מעיקרו אע"פ שנעבד הרי זה מותר בהנאה, לפיכך עכו"ם העובדים את ההרים וכדומה הרי אלו מותרין בהנאה (שם ח, א). — 20. ותקרובת, בשר או יין או פירות שהקריבום לפני עבודת כוכבים. — 21. שהניחוה, אם היא נחשבת כבטילה. — 22. קלונה, כלומר מפני חשש שרוצים להקריבם לעבודת כוכבים.

בתוכה, ויתר רוב פרטיה מבוארים במסכתא הבנויה על זה והיא עבודה זרה. ונוהגת בזכרים ובנקבות בכל מקום ובכל זמן. והעובר עליה ועבד עבודה זרה כדרך עבודתה, או שלא כדרך עבודתה בארבע עבודות שכתבנו, בעדים והתראה נסקל, ובשגגה חייב להביא חטאת קבועה. וזאת המצוה היא מכלל השבע מצוות שנצטוו כל בני העולם בכללן. אבל מכל מקום חילוקין יש בפרטים בין ישראל לשאר האומות, והכל מבואר שם בעבודה זרה. ומן החילוקין שבין ישראל לשאר האומות בעניין המצוות המוטלות על הכל הוא שישראל לא יתחייב לעולם בלא עדים וההתראה, ושאר האומות אין צריכין התראה, לפי שאין חלוק בהן בין שוגג למזיד. וכן יתחייבו גם כן בהודאת פיהם, מה שאין כן בישראל שצריך עדים. ועוד יש חילוק אחר, כי האומות בעוברם על כל אחת ממצוותם יתחייבו לעולם מיתה, וזהו אומרם זכרונם לברכה אוהרתן זו היא מיתתן, וישראל יתחייב פעמים קרבן, פעמים מלקות, פעמים מיתה, ופעמים אינו מתחייב בכל אלה אלא שהוא כעובר על מצות מלך ונשא עונו.

(שלא לעשות פסל)

כט. ב. שלא נעשה צלמים שיעבדו, ואפילו לא עבדם העושה, העשייה לבד אסורה, להרחיק המכשול, ואין הפרש בין שיעשה בידו או יצווה לעשות, שנאמר לא תעשה לך פסל וכל תמונה, והמצוה לעשותה הוא הגורם העשייה, זהו דעת הרמב"ם זכרונו לברכה. ודעת הרמב"ן זכרונו לברכה שאין האזהרה בכאן אלא שלא יעשה צלמים על דעת לעבדם. גם כתב שאין לנו למנות לאו זה מן המקרא הזה, כי לא יזהיר בזה הכתוב רק באיסור עבודה זרה שהוא במיתה, ובעשיית צלמים כל זמן שלא עבדם אין בדבר אלא מלקות. והוא זכרונו לברכה כתב שכל פסוק זה דלא יהיה לך נחשב ללאו אחד, יזהיר שלא נודה האלהות לזולתו בין שיקבלנו לאלוה, כלומר שיאמר לו אלי אתה או שישתחוה לו או יעבדנו באחת מארבע עבודות אסורות או בעבודתו המיוחדת לו. אבל המניעה בעשיית הצלמים וקיומם כתב הוא דנפקא לו מפסוק דאל תפנו אל האלילים ואלהי מסכה לא תעשו לכם. ותמה אני על הרמב"ם זכרונו

חילופי גירסאות ומראי מקומות והערות וביאורים

8. רמב"ם, ה' מלכים פ"ט הי"ד. — 11. סנהדרין נו, א. — 16. — שמות כ, ד. — 17. בסה"מ ל"ת ד, ובה' עכו"ם פ"ג, ה"ד. — 18. הרמב"ן, בהשגותיו לסה"מ שם. — 21. שם. — 24. לו, כ לן. — 25. ויקרא יט, ד.

4. ה ש ב ע, עבודה זרה, ברכת השם, שפיכות דמים, גילוי ערוות, גזל, דינים, אבר מן החי (רמב"ם, ה' מלכים ט, א).—8. ו ה ה ת ר א ה, להבחין בין שוגג למזיד. — ל פ י, אבל אם היה שוגג גמור, כגון שבעל אשת חברו ודמה שהיא אשתו, פטור מכלום. אבל אם ידע שהיא אשת חברו ולא ידע שהיא אסירה עליו הרי זה קרוב למזיד ונהרג מפני שהיה לו ללמוד ולא למד (שם, י, א). — 9. ו כ ן, "דבר זה חידש הרב מדעתו הרחבה ולא מצאתי בש"ס ולא ברמב"ם דבן נח נתחייב בהודאת עצמו, אך דברי הרב נכונים בטעמם" (מנחת חינוך). — 19. ל ע ב ד ם, כי כל הלאוין שנאמרו בדבור לא יהיה לך הם לדעת הרמב"ן לאוין בעבודתם, "ואין הכונה בעשייתן אלא בעבודתן והקבלה באלהות שלהם" (רמב"ן ל"ת ה).

לברכה שכתב שאין הפרש בין שיעשם בידו או יצווה לעשותם, שהרי מצוה משלח הוא וקיימא לן משלח פטור.
שורש מצוה זו ידוע שהוא להרחיק עבודה זרה.
דיני המצוה כגון העושה צורות אי זו צורה אסורה לעשות ואי זו מותרת, והחילוק שבין בולטת לשוקעת, ודין טבעת שיש עליה חותם, ויתר פרטיה מבוארים במסכת עבודה זרה.
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ועשה צלמים הנעבדים במזיד לוקה.

(שלא להשתחוות לעבודה זרה)

ל. ג. שלא להשתחוות לעבודה זרה, ועבודה זרה היא כל שיעבוד זולתי האל ברוך הוא, שנאמר לא תשתחוה להם ולא תעבדם. ואין פירוש הכתוב לא תשתחוה על מנת לעבוד שנלמוד ממנו שהשתחואה לבד שלא לכוונת עבודה שלא יהא אסור, שהרי במקום אחר נאמר בתורה כי לא תשתחוה לאל אחר, שאסרה ההשתחואה בלבד בשום צד. ואמנם סמך אליה ולא תעבדם לומר שהשתחואה היא אחת מדרכי העבודה, ולמדנו מיכן עם סיוע כתובים אחרים שארבע עבודות הם שהקפידה התורה בהן בכל עבודה זרה שבעולם, ואפילו אין דרך עבודתה בכך חייבין עליהן, ואחת מהן השתחואה.
שורש מצוה זו ידוע.
דיני המצוה כגון מה היא השתחואה אם בפשוט ידים ורגלים או משעה שיכבוש פניו בקרקע, והרחק הענין כגון מה שאמרו שאם ישב לו קוץ ברגלו או נתפזרו לו מעות בפני עבודה זרה שאין רשאי לשוח וליטלם מפני שנראה כמשתחה, ויתר פרטיה מבוארים במסכת עבודה זרה.
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה והשתחה לשום עבודה זרה בעולם או זבח וקטר ונסך או זרק במזיד חייב כרת, ובעדים נסקל, ובשוגג חייב חטאת. וביאור משפטי העונש בפרק ז מסנהדרין.

(שלא לעבוד עבודה זרה במה שדרכה להעבד)

לא. ד. שלא נעבוד שום עבודה זרה בעולם בדברים שדרכה שעובדים אותה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. עבודה זרה, כ האלילים. — 10—15. מיוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת ה.—11. שמות השתחואה, חסר בכ. — 20. ע"ז טו, א. — 27 ואילך. ע"ש לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת ו. כ, ה. — 13. שם, לד, יד. — 16—17. חייבין—

הערות וביאורים

2. סטור, דאין שליח לדבר עבירה, פירוש, אין שליח חשוב שליח לדבר עבירה שיתחייב שולחו אלא הרי הוא כעושה מאליו (רש"י קידושין מב, ב). והמנחת חינוך תירץ דדעת הרמב"ם דמצוה לאחר אינו מטעם שליחות "דלא חילק בין אם מצוה לישראל והוא בר שליחות או לעכו"ם דלאו בר שליחות כלל, אלא על כרחך דגזירת הכתוב כן הוא דעל ידי ציוי כיון דגורם לזה עובר בלאו הזה". — 5. חותם, שהוא צורת אדם. — 19. שיכבוש פניו, כפוף והטה למטה.

המאמינים בה, ואף על פי שאין עבודתה באחת מארבע עבודות שאמרנו למעלה, מכיון שעבדה במה שדרכה להעבד חייב, ואף על פי שעבודתה דרך בזיון, כגון הפוער לפעור וחורק אבן למרקוליס ומעביר שערו לכמוש, שנאמר ולא תעבדם, כלומר במה שדרכן להעבד אי זו עבודה שתהיה.

שרשה ידוע, דיניה כגון מי שעובדה דרך עבודתה לכוונת בזיון מה דינו ושאר פרטיה מבוארים במסכת עבודה זרה.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה במזיד ויש עדים נסקל. ומבואר דין זה גם כן בפרק ז' מסנהדרין. שתי מצוות אלו שימנה הרמב"ם זכרונו לברכה שהן השתחואה לעבודה זרה וכן שלא לעבדה במה שדרכה לעבדה יכללם הרמב"ן זכרונו לברכה בלאו דלא יהיה לך, כמו שכתבנו למעלה. נמצא שיסלק שתי מצוות בכאן מחשבונו של הרב רבי משה בן מימון זכרונו לברכה.

(שלא לישבע לשוא)

לב. ה. שלא נשבע לבטלה, שנאמר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. ועניין הבטלה היא בארבע צדדין, כגון שנשבע על דבר ידוע. שאינו כן, כגון על עמוד של שיש שהוא של זהב וכן כל כיוצא בזה. הצד השיני, כגון שנשבע על הידוע שהוא כן, כגון על האבן שהוא אבן ועל העץ שהוא עץ וכן כל כיוצא בזה. השלישי, שנשבע לבטל מצוה זו או מצוות שחייבנו השם ברוך הוא, שגם זה לבטלה לגמרי הוא שאין בידו לישבע על מה שכבר חייבו האל, וכמי שנשבע בדבר ידוע שאינו כן הוא. הרביעי, שנשבע לעשות דבר שאין בו כח לעשותו כגון שלא יישן שלשה ימים רצופים או שלא יאכל שבעה ימים רצופים וכן כל כיוצא בזה.

משרשי מצוה זו לדעת בני אדם ולקבוע בנפשותם ולחזק האמונה בלבותם כי האל ברוך הוא אשר בשמים ממעל ועיים לעד, אין קיום כקיומו, וראוי ומחויב עלינו בזכרינו שמו הגדול על מעשינו ועל דבורינו לזוכרו באימה ביראה ברתת ובזיע, לא כמהתלים ומדברים בדבר קל כמו הדברים ההוים ונפסדים ואינם נשארים בקיומם כמונו אנחנו בני אדם ושאר דברי העולם השפל, על כן ראוי לקבוע העניין הזה בלבינו ולהיות יראתו על פנינו לחיותינו ולזכותינו חייבנו במצוה הזאת לבל נזכיר שמו הקדוש לבטלה, ועגש מלקות על המקל ועובר עליה. ומזה השורש בעצמו הוא עניין שבועת שקר, כלומר נשבע לקיים דבר ולא קיימו שהיא נקראת שבועת ביטוי, שבא עליה לאו אחר בפני עצמו בסדר קדושים תהיו, כמו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. מכיון, כן בכ, אבל בפנים מכוין. — ואע"פ, רמב"ם, ה' עכו"ם ג, ה. — 3. שערו, ש זרעו. — שמות כ, ה. — 10. מצוה כט. — 13. שמות כ, ז. — 13—20. לשון הרמב"ם בה' שבועות פ"א, ה' ד—ו, בשנויים. — 23. באימה—ובזיע, ברכות כב, א. — 24. ההרים ונפסדים, רמב"ם ה' יסודי התורה פ"ב, ה"ג. — 29. מצוה רלה.

הערות וביאורים

1. מארבע, עיין מצוה כת. — 3. הפוער, מתריז רעי לפניו. — 16. שהוא כן, שזה הדבר אין בו ספק לאדם שלם כדי לצדק הדבר בשבועה (רמב"ם, ה' שבועות א, ה). — 24. כמהתלים, כמתלוצצים.

שנאמר ולא תשבעו בשמי לשקר, כי הנשבע בשם הגדול לאמר דבר שהיה והוא יודע ששקר בפיו, הנה הוא מקל ביראת אלהים כאומר בלבו שאין אמת, תאלמנה שפתיו. וכן הנשבע לעשות דבר ואחר כך לא יעשנו הנה הוא גם כן במורדי אור מכחישי האמת, כי פירוש נשבע הוא לפי דעתי שגומר האדם בלבו ואומר בפיו להיות מקיים אותו דבר שנשבע עליו ולא ישנהו לעולם, כמו שהשם ברוך הוא קיים ולא ישתנה לעדי עד. וזהו שלשון שבועה יבוא לעולם בלשון נפעל, כלומר שנפעל בדבריו להיותו קיים במה שאמר בקיומו ברוך הוא. ובעניין הנדר דרך אחרת יש בו, שהוא כמכניס דבר המותר בגדר האסור וכאלו יאמר דבר פלוני שהוא מותר יהא אסור עליו כקרבן שאסר השם יתברך, ואמרו זכרונם לברכה דדווקא כשהוא נודר בדבר הנדר יהא חל הנדר ולא בעניין אחר, שאם יאמר הרי דבר פלוני אסור עלי כקרבן, כמו שאמרנו, בזה יחול הנדר, אבל אם יאמר כבשר חזיר אין זה נדר, שהתורה אמרה כי ידור נדר, כלומר כי ידור בדבר הנדר. וכן מי שיאסור דבר לחבירו או על עצמו כמו הדברים של קרבן שאסר לנו השם יתברך בעניין זה הוא, שהוא כאילו אומר דבר פלוני יהא אסור עליו או על חבירו כמו הדברים של קרבן שאסר לנו השם יתברך. וזה העניין שיש בנו כח לאסור המותר, לפי שהתורה למדתנו בכך, מדכתיב כי יאסור אסר שלא יחל דברו. ועניין זה הוא דומה להקדש שמצאנו בתורה שיש כח באדם להקדיש את שלו בדברי פיו ויהיה אסור מיד לו ולכל העולם, כדכתיב ואיש כי יקדיש את ביתו קדש, וכמו כן יש לו כח על עצמו לאסור דברים על גופו. וזהו אמרם זכרונם לברכה לעולם בלשון הנדרים הרי עלי או פי לדבור, כלומר שהוא מרחיק אותו דבר ממנו, וכח יש לו לקשור עצמו באסור אותו דבר כמו שיש לו כח בנכסיו לאסרם. וזהו הדין והטעם בעצמו שהשבועה חלה על דבר שיש בו ממש ועל שאין בו ממש, כי על גוף האדם תפול השבועה, כלומר שגופו נתקיים לעשות אותו דבר והרי הגוף יש לו ממש. אבל הנדר אינו חל אלא על דבר שיש בו ממש, לפי שהוא כמכניס דבר בגדר אסור שאר דברים, כלומר דבר פלוני יהא אסור עליו כגדר קרבן שהוא אסור עליו, ואם אין ממש במה שהוא מכניס תוך הגדר לא עשה ולא כלום. וכן מן הטעם הזה אין שבועה חלה על שבועה ונדר חל על נדר, שהרי בשבועה כיון שנכנס האדם בעצמו במחיצת הקיום כמו שאמרנו אפילו יכפול הדבור אלף פעמים שהוא נכנס שם, כניסת גופו במקום אחר בפעם אחת היא נעשית, ואין זה אחר מיכן אלא ככופל דברים לבטלה, אבל הנדר שהוא כמקבל על עצמו להיות לו דבר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ויקרא יט, יב. — 2. תאלמנה, תהלים לא, יט. — 3. כן, חסר בכ. — במורדי אור, איוב כד, יג. — 7. במה, כ כמו. — 9. נדרים יד, א. — 12. במדבר ל, ג. — 16. שם. — 18. ויקרא כז, יד. — 20. סי, נדרים יג, ב. — 21—22. שם טו, א. — 27. שם יו, א.

הערות וביאורים

3. במורדי אור, השם, שהוא אור המאורות (אבן עזרא, איוב כד, יג). — 11. יחול, מפני שקרבן הוא הקדש בפה. — 12. אין, מפני שחזיר אסור בעיקרו ואינו תלוי באיסור הפה. — 20. סי יאסר לאותו דיבור. — 22. שאין בו ממש, כגון שבועה שאיני ישן. — 27. אין, כגון שבועה שלא אוכל, שבועה שלא אוכל ואכל אינו חייב אלא אחת.

הנזתר כאלו נאסר, בכל עת שהוא שונה בקבלתו מוסיף על עצמו איסור אם יבטל קבלותיו, ולפיכך הוא חייב על כל אחת ואחת. וזהו העניין בעצמו שהשבועה אינה חלה על דבר מצוה והנדר חל אפילו על דבר מצוה, שהנשבע מדבר על גופו וגופו כבר נתקיים באותו עניין מהר סיני, אבל בנדר אינו מדבר אלא על הדבר שרוצה להכניס בגדר האסור ועל אותו הדבר ממש לא נתקיים הוא מעולם, ולפיכך חל עליו האיסור, ואין מאכילין לו לאדם דבר האסור לו, וזה שאמרם זכרונם לברכה, שהנשבע אסר נפשו על החפץ והנודר אסר החפץ על נפשו. ואם תשאל, מי שנדר שלא לאכול דבר שהוא מצוה עליו לאוכלו, איך לא יאכלנו, שהרי אותו דבר מצוה הוא עליו בעשה ויבא עשה וידחה לא תעשה דלא יחל, כי כן יאמרו חכמים בכל מקום אתי עשה ודחי לא תעשה? תשובתך שהנדר עשה ולא[ו] יש בו, לאו דלא יחל ועשה דכל היוצא מפיו יעשה. ומן הטעם הזה שאמרנו שעם השבועה גופו נפעל אמרו המתפיס בשבועה פטור ובנדרים חייב. כיצד, שמע שנדר חבירו ואמר אף אני כמוך בתוך כדי דיבור הרי זה אסור, לפי שכוונתו של זה לומר כמו שאתה אסור בזה הדבר כן אהיה אני אסור בו, ובכך יספיק אליו. אבל בשבועה שאנו מדמים הראשון כאילו הפעיל גופו בדבריו כמו שאמרנו, לא שהרחיק דבר אחר מגופו, לא ראו זכרונם לברכה שיהיה זה האחרון בכלל הפעלות זה באומרו אף אני כמוך, עד שיוציא מפיו ממש לשון הפעלות על עצמו, כגון שיאמר אף אני כמוך נשבע, או שישמע מפי אחר שיפעילהו לאותו דבר והוא יקיים ויודה שחפץ באותו הפעלות, כגון שאמר לו אדם אחר משביעך אני והוא יענה אמן, כללו של דבר, לשון השבועה צריך לומר בפיו על עצמו או שיזכירנו אחר עליו ממש והוא יקבל, אבל מכח הפעלות אדם אחר איננו נפעל מכיון שגופו צריך הפעלות, מה שאין כן בנדר, או אפשר לומר כי מחומר הנדר שהוא חמור מן השבועה, שהרי דימו אותו לחיי המלך, החמירו בו להיות נתפש במהרה יותר מן השבועה, ומן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שם טז, א. — 3—6. השוה ה' נדרים פ"ג, ה"ז. — 7. נדרים ב, ב. — 10. לאו, מצוה תו. — 11. ועשה, מצוה תו. — 12. שבועות כ, א. — 23. השוה רמב"ן עה"ת במדבר ל, ג. — דימו, א רמז.

הערות וביאורים

3. מצוה, לבטלה. — והנדר חל אפילו לבטל את המצוה כגון דאמר קונם תפילין שאני מניח אסור בהן. — 4. נתקיים, מושבע. — סיני, כלומר מכיון שהוא מושבע ועומד מהר סיני לעשות המצוה אין שבועה חלה על שבועה ואינו יכול להפקיע גופו מחיובו. — 7. שנדר, כגון האומר הרי המצה בלילי הפסח אסורה עלי. — 13. אסור במה שנאסר בו חבירו. — 23. לחיי המלך, נוסד על דברי חז"ל בספרי: מה הפרש יש בין נדרים לשבועה, בנדרים כנודר בחיי המלך, בשבועה כנשבע במלך עצמו (ספרי במדבר ל, ה, ועיין שם ברמב"ן ובמלבי"ם מה שכתבו על זה). פירוש, דעיקר הנדר האמור בתורה הוא שמתפיס החפץ בדבר הנדור, כלומר, בדבר הנאסר על ידי איסור פה, כגון קרבן או הקדש. ונבוא בנדרים כנודר לא בדברים עצמיים (במלך עצמו) אלא בדברים תואריים (בחיי המלך). ולפי שחיי המלך אין לו הפסק — דבמלך העיקר היותר גדול הוא חיי — לפיכך החמירו בו ואמרו שהמתפיס בנדרים חייב, מה שאין כן בשבועה שלפי דעת הרבה פוסקים צריכה הזכרת השם, לפיכך נחשבת כנשבע במלך עצמו (מהרב אליעזר וילבר. ועיין בספרו של שאול

המעם הזה שכתבנו בשבועה שעניינה הוא שאדם גומר לקיים דבריו ולאמת כמו שהוא מאמין בקיום אלהי, היה לנו ללמוד שלא תתבטל שבועה בשום צד, אלא שהיה מחסדי האל עלינו בדעתו חולשת בנין גופנו ומיעוט דעותינו והתמדת שינוי רצוננו לתת לנו עצה לצאת ממאסר השבועה בהתחדש עלינו הרצון בכל עת שאפשר לנו לטעון בענין השבועה טענת אונס או שגגה, כמו שמפורש במקומו בשבועות ונדרים, ואולם לא הרשנו לצאת ממנו בשאט בנפש רק בתחבולה ובעצת חכם, שיבא הנשבע לפני איש חכם ונבון בדרכי התורה ויתודה אליו כי מחסרון ידיעתו שלא היה יודע בשעה שנשבע דבר שידע אחר כך הוא רוצה לבטל מה שנשבע עליו, וכי הוא מכיר כי הבטול מיעוט דעתו וחסרונו גורם אותו, לא דבר אחר ומחשבה חיצונית שיהיה בלבו חלילה. ואחר הודאת פיו על זה ויכיר החכם וירואה כי יש ממש בדבריו שנתחדש אליו דבר שאילו הסכים עליו בשעה שנשבע לא היה נשבע, ועל כן הוא מתחרט, יקבל וידויו ויתירנו משבועתו. וזהו אמרם זכרונם לברכה הוא אינו מיחל אבל אחרים מוחלין לו. על כן לעולם אי אפשר להתיר שבועה כי אם בסבת שום חדוש לנשבע, כגון שיאמר אלו הייתי יודע דבר פלוני לא הייתי נשבע מעולם, שזה כעין אונס הוא. אבל אם יאמר התירוני משבועתי בלא טענה אין כח באדם להתירו. ומכח זה הענין אמרו זכרונם לברכה שאין פותחין בנולד שאינו מצוי, לפי שאינו אומר להדיא שהוא ניחם כשנשבע שנחשבהו כאנוס אלא שרצונו היום כמו שהיה תחלה אלא שרוצה עכשיו בהיתר. כיצד, נשבע שלא יהנה בפלוני ונעשה סופר העיר או טבח, והוא אמר רצוני קיימת שלא הייתי חפץ ליהנות בו, ולא הייתי רוצה שיעשה סופר או טבח, אין מתירין לו עד שיאמר אחר שאני רוצה שזה האיש נעשה סופר מתנחם אני על שנשבעתי על הנאתו לעולם, ומי יתן שלא נשבעתי, בענין זה מתירין לו שהרי מודה שנשתנה חפצו ומתחרט על מעשיו לגמרי בחסרון ידיעתו, שאילו ידע בעת השבועה מה שהוא יודע היום לא היה נשבע מעולם וכאנוס הוא, ודרשינן האדם בשבועה, פרט לאנוס. ומזה היסוד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. בנפש, אש נפש. — 13. ברכות לב, א. 16. נדרים סד, א.—24. ויקרא ה, ד. שבועות כו, א.

הערות וביאורים

ליברמן, "Greek in Jewish Palestine", New York, 1942, pp. 192—193 מה שהציע בפירוש ספרי זה).

יש להעיר שבשיטתו זו — שנדר חמור מן השבועה — ניכרת השפעה מרובה מספרי קבלה על „ספר החינוך". שהרי בש"ס אנחנו מוצאים תמיד ששבועה חמורה יותר מן נדר, דשבועה אפילו בלא הזכרת השם היא חמורה דיש בה לא ינקה (בנדרים כב, ב, עיין במפרשים), לעומת זה אמנם נאמר בספרי קבלה דנדר הוא ענין יותר גדול משבועה. השוה לשון הזהר: „ולא עוד אלא יתיר אמרו, נדרים על גבי שבועות עולין, וכל הנשבע כאילו נשבע במלך עצמו וכל הנודר כאילו נודר בחיי המלך" (זהר, מטות). לפי הנראה יש פה לא רק רעיון משותף ל„החנוך" ולה„זהר", כי אם גם שפה אחת ודברים אחדים. — 6. בשאט בנפש (יחזקאל כה, טו), בבזיון שהם מבזים את השבועה בנפשותם. — 9. הבטול, בטול הנדר והשבועה. — 17. שאינו מצוי אלא נולד ונתחדש אחר שנדר. — 24. האדם, שיהיה חפשי לקיים שבועתו, פרט לאנוס.

גם כן כשתולה שבועתו בדעת אחרים קשה להתירו, דמכיון דסילק דעתו מן הדבר ונתלה בדעת אחרים אין טענת אונס ושגגה מצויה אצלו אחר כן. וזהו שאמרו שהנשבע על דעת אחרים אין לו הפרה, ומכל מקום לדבר מצוה הסכימו חכמים להתיר, לפי שכל שיעשה האדם והוא דבר גורם לבטול מצוה או שתעשה מצוה בהמנע אותו מעשה, לב כל ישראל הוא שיבטל המעשה של הדיוט ותעשה מצוה, ואנו רואים כאילו באו כל הרבים שנשבע על דעתם עמו לפניו ואמרו שאילו ידעו הם בשבועתו בטול מצוה לא תסכים דעתם עמו, והרי יש לנו טענת אונס ושגגה, ולפיכך אמרו רבותינו זכרונם לברכה אבל לדבר מצוה יש לו הפרה. ואל תחשוב להקשות עלי על הנאת טעם זה שאמרתי שעיקר ההיתר בהתחדש באדם דבר שאלו היה יודע בו מתחילה לא היה נשבע. שהרי הוא כעין אנוס או מוטעה, ותאמר והרי מצינו לגבי שבועת השם היתר, כמו שדרשו רבותינו זכרונם לברכה בזיחל משה כביכול שהתירו מן השבועה, ועל ענין זרובבל בן שאלתיאל שאמרו זכרונם לברכה שנשאל אל משבועתו, וחלילה להיות שנוי רצון אתו? כי יש להשיבך, והדין דין אמת, כי כל מה שבא בכתובים כיוצא בעניינים אלו הכל נאמר על צד המקבלים שהם בני אדם, כי חלילה לאל ומלבבינו להאמין שיצטרך אדון הכל להשבע בדבר אף כי להתירו ולבטלו אחרי כן. אבל יאמר אותו דבר על צד קבלת העונש הנופל על הנענש שאם נתחייב האדם לגודל חטאו להענישו על כל פנים עד שאין ראוי לתת לו מקום לתשוב[ה], יפול על עניין האיש הלזה שבועה אצל השם, כלומר חזק ענשו וגזירתו עליו כאלו יש שבועה בדבר. וכן לעניין הטובה, אם זכה האדם מרוב חשיבותו לקבל טובה הוא חרעו יאמר הכתוב גם כן כי השם נשבע להטיב לו. ועל זה וכיוצא בו אמרו זכרונם לברכה כדי לשכך את האון מה שהיא יכולה לשמוע, שאין לדמות לבני אדם חזק דבר וקיומו רק במה שהם מחזיקים ומקיימים דבריהם. ועל הדרך הזה בעצמו דרשו זכרונם לברכה היתר על שבועת השם, רצונם לומר כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ומכפר על החוטאים, ואף על פי שגדל חטאם וחזק עד שראוי שאם יחטא איש לאיש כל כך לישבע שלא למחול לעולם. ועל הדרך הזה אמרו זכרונם לברכה כי משה התירו, כלומר שבזכות תפלתו הטובה גרם ש[ה]שם יתברך שהוא שומע תפלה סלח לעוונם. וזהו שלא תמצא לרבותינו זכרונם לברכה שידרשו ענין ההיתר אצל שבועתו ברוך הוא כי אם בחטא גדול, שכל השומע יגזור שאינו ניתן לכפרה, כלומר וראוי לישבע עליו שלא לכפר אותו, ורחמיו ברוך הוא גדלו על כל מחשבותינו ומכפר אל כל השבים אליו בכל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. גיטין לו, א. — 4—8. מיוסד על שיטת רבנו תם דמפתמא ניתא להו לרבים משום מצוה. — 8. אמרו, גיטין לו, א. — הפרה, מפ ואילך התרה. — 11. שמות לב, יא. ברכות לב, ב. — 13. סנהדרין לח, א. — והדין דין אמת, אבות פ״ג, מ״ז. — 21. מכילתא בחודש יט, יט. — לשכך, מפ ואילך לשבר.— 24. יואל ב, יג. — 30. מחשבותינו ומכפר

הערות וביאורים

13. מ ש ב ו ע ת ו, שנשבע שלא יהא לו בן והתירו לו סמליא של מעלה (רש״י סנהדרין לח, א). — 21. ל ש כ ך, להשקט, כלומר נתון לאוזן לשמוע מה שאפשר להשיב בהבנה. — 22. ש א י ן, כלומר לפי שבני אדם מחוקים ומקיימים דבריהם בשבועה לפיכך הם מדמים שחזוק דבר וקיומו אצל השם יתברך גם כן בשבועה.

לב, ואם רב עוונם מנשוא לפי דעתנו, והראיה לדברינו אלה מה שאמרו בראש השנה גבי גזר דין שיש עמו שבועה, דמסיק רבא התם דבזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בדברי תורה, ואין זיכר להם שם שיצטרך האל לישאל עליה, כי ידועים וברורים הדברים לכל רואי השמש שהכל נאמר על צד המשל אל המקבלים. ומפני כן הארכתי בזה עד הנה לפנות לך הדרך במקומות רבים. ומה שאמרתי לך שיכנו חכמים זכרונם לברכה לשון היתר בשבועת השם, לא תמצא זה לעולם אלא במקום שכנו לו שבועה לחייב בריה, אבל במקום שכינו לו שבועה לזכות בריה לא יזכרו שם לעולם היתר, כי רב החסד מטה כלפי חסד ולא ישיב דברו הטוב ריקם, רצוני לומר כי מאחר שנראה האדם שעה אחת זכאי לפני המקום ראוי לקבל הטובה כל כך שהוא כאלו הקדוש ברוך הוא נשבע עליו על הגמול הטוב, כעניין שנאמר נשבע יי לדוד וכיוצא בו לא יסתלק ממנו הזכות עוד, גם כי יחטא הרבה, וזה ממדותיו היקרות ברוך הוא.

דיני המצוה כגון כינויי שבועה שאמרו זכרונם לברכה שהן כשבועה. ופירוש כינויי שבועה הוא לשונות הרבה שהן בין בני אדם לפי המקומות, כעין מה שאמרו זכרונם לברכה שבותה שקוקה וכולי. וכן דין אלה וארור אם הן כשבועה, והאומר לאו בהזכרת השם, וכן ימין ושמאל, ודין פיו ולבו שוין, ומה שלמדנו מדין זה שפיו ולבו שוין שנודרין להרגין ולחרמין, כגון שיאמר יאסרו כל פירות שבעולם עליו אם יהיה כן ויהיה בלבו שלא יאסרו כי אם היום, ואף על פי שמן הסתם משמע לעולם. וכגון זה דוקא שאין דברי פיו סותרין לגמרי מחשבת לבו הותר לנו שנדור להרגין ולחרמין ולא בצד אחר. ויתר רובי פרטיה בשבועות ובנדרים.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ונשבע על עמוד של שיש שהוא של זהב או של זהב שהוא של זהב, או לבטל מצוה זו, או לעשות דבר שאין כח אדם יכול לעשותו, במזיד לוקה, ואף על פי שאין שם מעשה, לרוב חומר העניין חייבתו התורה מלקות. ובשוגג פטור בזו מקרבן, אבל בשבועת שקר, והוא הנקרא שבועת בטוי, חייבה התורה קרבן לשוגג, כמו שנכתוב בעזרת השם.

(שלא לעשות מלאכה בשבת)

לג. ו. שלא לעשות מלאכה ביום השבת אנחנו ולא נניח לעשות לבנינו ועבדינו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

אל, חסר בם ואילך. — 2. ר"ה יח, א. — 3. לישאל, כ לישאל היתר. — 8. רב החסד, ר"ה יו, ב. — 11. תהלים קלב, יא. — 13. נדרים ב, א — 17. שפיו, כ דפיו. — 25. מצוה רלה.

הערות וביאורים

1. ואם, רצה לומר אפילו לאלה שלפי דעתינו רב עוונם מנשוא. — 16. לאו, וכן האומר לאו לאו שתי פעמים דרך שבועה או הן הן, והזכיר שם או כנוי, הרי זה כנשבע, וכן ימין שבועה ושמאל שבועה (ה' שבועות, פ"ב, ה"ו). — 17. להרגין, כגון לסטים שהורגין אדם ונוטלין את ממונו, או חרמין, גולנים שאינם הורגין, מדירים אותו ואומרים לו נדור לנו שיאסרו כל פירות שבעולם עליך אם יש עמך דבר, יכול לידור או לישבע כדי ליפטר מהם. — 19. לעולם, וקיימא לן דברים שבלב אינם דברים, גבי אונס שרי (יו"ד רלב, יד).

ובהמותינו, שנאמר לא תעשה כל מלאכה וגומר. ואין ספק כי אף על פי שהכתוב הוציא איסור המלאכה בנו ובבנים ובעבדים ובבהמות בלאו אחד שאין הענין שוה, כי העושה מלאכה בנופו יתחייב מיתת בית דין אם הוא מזיד, ובמלאכת אחרים אף על פי שמוזהר עליהם בלאו לא יתחייב עליהן אפילו מלקות, שאין מלקות לעולם במעשה אחרים, ומלשון הרמב"ם זכרונו לברכה משמע שהוא סובר כי הלאו הזה דלא תעשה כל מלאכה אתה... ובהמתך יבוא למחמר אחר בהמתו, וכגון שחורש בה וכלי המחרישה בידו, דאלו במחמר לבד לפי דעתו אין בו אלא איסור עשה, ועל כן אמרו בגמרא לפי דעתו שוה הלאו דמחמר הוא לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, כלומר שאדם נהרג על זה ואין לוקין עליו. והרמב"ן זכרונו לברכה יתפוש עליו הרבה בפירושו זה ואמר כי לאו זה של מחמר אינו אלא בהולך אחר בהמתו הטעונה משאו, אבל האדם לא יעשה שום מעשה בידיו, ולכן לא יבא עליו לעולם לא מלקות ולא מיתה, וכדקיימא לן כל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו, וכמו שדרשו זכרונם לברכה, אתה... ובהמתך, ליכתוב קרא לא תעשה כל מלאכה ובהמתך, אתה למה לי, הוא ניהו דכי עביד מלאכה מיחייב, אבל על מלאכת בהמתו לא מיחייב אלא שמוזהר עליה בלאו כמו במלאכת בנו הקטן ועבדו הכנעני, אבל במלאכת עצמו ממש בזה לא היק צריך לומר שחייב, שהרי ענשו מפורש כל העושה בו מלאכה יומת. ומה שאמרו בגמרא בלאו דמחמר שהוא לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, פירושו לפי דעת הרמב"ן זכרונו לברכה כי מפני שהוא כולל שאר מלאכות גם כן שהוא באזהרת מיתת בית דין, אף על גב דבמחמר ודאי אין בו אלא לאו גרידא דאפילו מלקות נמי אין בו, אף על פי כן נקרא הלאו הזה לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין מפני אותן דברים שהוא כולל שיש בהן מיתת בית דין. וכעין זה אמרו זכרונם לברכה בראשון של עירובין בלאו דאל יצא איש ממקומו, דכיון שהוא כולל אף מוציא מרשות לרשות כדרשה שדרשו בו אל יוציא דהוי ליה מעתה לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין במקצת ענינו, וכיון שכן הוא אית לן למימר בזה בכל ענייניו שאיין לוקין עליו. ועל הדרך הזה בעצמו נפרש בלאו דמחמר בכאן.

משרשי מצוה זו שנהיה פנויים מעסקינו לכבוד היום לקבוע בנפשותינו אמונת חדוש העולם שהיא חבל המושכת כל יסודי הדת, ונזכור ביום אחד בכל שבוע ושבוע

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שמות כ, י. — 5. ה' שבת פ"כ, ה"ב. — 8. שבת קנד, א. — 9. סה"מ שורש יד. — 13. שבת קנד, ב. — ובהמתך, א לא תעשה כל מלאכה אתה, ובהמתך למה לי. — 16. שמות לה, ב. — 22. עירובין יז, ב.

הערות וביאורים

8. ע ש ה, כלומר אינו לוקה לפי שאיסורו בא מכלל עשה: למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג, יב). — ש נ י ת ן, כלומר לאו הניתן למלאכה שיש בה מיתת בית דין. — 22. ב ל א ו, עיין סוף מצוה כד. — 25. ע ל י ו, כיון דבכלל לא אירי לאו זה במלקות. — 28. כ ל י ס ו ד י ה ד ת, ערבים עלינו דברי הרב קוק ז"ל בזה הענין: יסוד חידוש העולם הוא התוכן של המבט היהודותי המקורי על כל ההויה, והוא ההיפוך הגמור מהמבט של המתפלספים האוחזים בקדמות העולם. כי ההבדל בין המושג של הקדמות לחדוש העולם הישראלי שד' אחד הוא יוצר כל נוטה שמים לבדו ויוסד ארץ מי אתו הוא הבדל כל

שהעולם נברא בששה ימים חלוקים ובשביעי לא נברא דבר, ובכל יום ויום נבראו עניינים חלוקים להורות על הרצון הפשוט, שלא כדעת המתפלספים הנמאסים לנו בדעתם זה שחושבין לאמר שעם היותו ברוך הוא היה הכל. ובמנוחתינו בשביעי זכר לנו בחדושו של עולם, כי כשישבתו בני אדם כולם ביום אחד בשבוע וישאל כל שואל מה עילת זאת המנוחה, ויהיה המענה כי ששת ימים עשה יי וגומר, כל אחד יתחזק מתוך כך באמונה האמתית. ומלבד זכירת חדוש העולם יש בו זכירת נס מצרים שהיינו עבדים שם ולא היינו יכולים לנוח בעת חפצנו במנוחה, והאל הצילנו מידם וצונו לנוח בשביעי, ועל כן זכר במשנה תורה זה השורש השני שיש לנו במנוחה, ואמר שם במצות שבת וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים... על כן צוך יי אלהיך לעשות את יום השבת.

דיני המצוה כגון מה הן הדברים שנקראים עיקר מלאכות לחייב בהן העושה אותן כגון ארבעים מלאכות חסר אחת שמנו חכמים ותולדותיהן, והמלאכות הקלות שאסרו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—10. לשון הרמב"ם במורה נבוכים ח"ב, לא, בשנויים קטנים. — 5. שמות כ, יא. — 9. דברים ה, טו. — 12. שבת עג, א.

הערות וביאורים

כך נשמתי עד שאין בו אפילו צד אחד, או נקודה אחת ממשית, שאנחנו יכולים לומר עליהם באמת שהם דומים זה לזה" (דברי הרב קוק ז"ל, הובאו ביעב"ץ תולדות ישראל, ח"ב, דף ריך). — 2. הרצון הפשוט, בא להוציא מדעת אריסט"ו (מורה נבוכים ח"ב, פ' יט). "שזה המציאות היה מאצל הבורא יתעלה על צד החיוב (כלומר, על צד אצילות מכנית), ושהוא יתעלה עלה וזה עלול, וכן התחייב". רוצה לומר, דעת אריסט"ו היא כי במציאות ד' נמצא גם העולם יחד אתו, ואחרי שהוא יתברך קדום גם העולם קדום, שזה הוא המובן מציאות על צד החיוב. על זה כתב הרב המחבר שממה שהיו עניינים חלוקים בבריאת העולם — והם, שהעולם נברא בששה ימים חלוקים ובשביעי לא נברא דבר, ועוד, בכל יום ויום נבראו עניינים חלוקים — יש לדון בהכרח שהעולם לא נברא על צד החיוב וההכרח כלל, אלא על הצד הרצון הפשוט של הבורא. ברצונו ברא מה שברא, וברצונו החפשי ברא באיזה יום שרצה. אמנם לפי זה, לא נתברר לי הוראת המלה הפשוט. מה הוסיף המחבר בזה? ושאלתי את פי גדולים וחכמים, וכלם נתחבטו בזה. אמנם קבלתי הארה יקרה מאת מורי ורבי ד"ר מאיר וכסמן שיש בה מעין הברקת מחשבה בהבנת דברי רבנו: בספרו "אור ד'" מקשה ר' חסדאי קרשקש על האומרים שבריאת העולם היתה ברצון ד', איך יבארו שאלת ההרכבה, כלומר, כיצד נהיו עניינים חלוקים, דברים מורכבים בעולם? הלא רצון ד' צריך להיות פשוט, וממילא גם הפעול פשוט, שלולי זה צריך להיות גם רצון ד' מורכב, וזה דוסי בשלמותו יתברך השלם לעולם (אור ד' הוצאת וינה, סוף ב למטה). אמנם קרשקש אינו עונה על השאלה הזאת, אף כי גם הוא מאמין בחדוש העולם. ורבנו כנראה חש בקושיא זו, לפיכך בא להורות לנו (אף כי גם הוא לא השתדל להראות איך תתורץ קושיא זו) שלמרות שהעולם הוא מורכב מעניינים חלוקים לא היתה שום הרכבה ברצונו יתברך, אלא העולם נברא על צד הרצון הפשוט של הבורא. וזה הוא מה שהשקיע רבנו מטוניותו בהוראת המונח הרצון הפשוט. — 3. שעם כלומר כמו שהשם יתברך קים לעולם, כן (לפי דעת המתפלספים) הטבע נצחי ולא מחודש. — 12. ותולדותיהן, מלאכות הדומין לעיקר המלאכות, כגון המחתך את הירק לבשלו שזו המלאכה תולדת פחינה, שהטוחן לוקח גוף אחד ומחלקו לגופים הרבה (ה' שבת ז, ח).

הם לגדר, והדיבורים גם כן הנקראים שבותים, ומה שלמדו זכרונם לברכה מן הכתוב כי דחוין הכל להצלת נפשות, וכי הוריז לחלל את השבת בשביל הצלת נפשות משובה. והטעם לפי שסבת עשרית המצוה הוא האדם וקיום הסבה הוא קיום הכל. ומפני כן אמרו זכרונם לברכה שנאמן כל חולה לומר צריך אני שתחללו שבת עלי, וכן כל חולה בקדחת שוכב על ערש דוי בכלל סכנה הוא לחלל עליו שבת. ויתר רובי פרטיה מבוארים במסכת שבת ויום טוב.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה במזיד נסקל, והוא שיהיו שם עדים והתראה. כלל זה בידך לעולם, שאין מיתה או מלקות אלא בעדים והתראה, והתראה לעולם להבחין בין שוגג למזיד. ודע זה העיקר בכל מקום, ולא תשאל ממני להחזירו. ואם עשה מלאכת מחשבת בשוגג מביא חטאת קבועה.

(שלא להרוג נקי)

לד. ז. שלא להרוג נפש, שנאמר לא תרצח.

שורש מצוה זו ידוע ונגלה לכל רואי השמש, כי השם בנה העולם וצונו לפרות ולרבות כדי לישבו למניו, ומנענו שלא נחריבהו בידינו להרוג ולאבד הבריות שהן המישבות העולם. ואולם הרשעים הגמורים כגון המינין והמלשינים אינן מישבי עולם, ועליהם אמר הכתוב ובאבוד רשעים רנה, לפי שהן לא ישיבו העולם אבל יחריבוהו בכל כוחם. וזהו מה שאמר חכם מחכמינו זכרונם לברכה באבדן הרשעים, קוצים אני מכלה מן הכרם, פלומר באבדן אלה יתישב העולם יותר, כמו שפירות הכרם מתרבים וטובים יותר בסלוק הקוצים ממנו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד ההורג את הבריא או את החולה נטוי למות, ואפילו הגוסס בחולי בידי שמים נהרג עליו. ודין משפט הרוצח כיצד, ויתר פרטיה מבוארין בפרק ט' מסנהדרין ושיני ממכות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ורצח במזיד ויש עדים שהתרו בו הורגין אותו בסייף. בשוגג למטה נכתוב דינו בעזרת השם בסדר אלה מסעי.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. והדיבורים, כ והדברים. — שבת קנד, ב. — 4. יומא פג, א. — 5. תהלים מא, ד. — 8. כלל, כ שכלל. — 8—10. שאין—להחזירו, סה"מ ל"ת סא. — 12. שמות כ, יג. — 15. כגון המינין והמלשינין, חסר בש. — 16. משלי יא, י. — 17. באבדן, אם באבדו, ש באבוד. — בבא מציעא פג, ב. — 20. סנהדרין פה, א. — 25. מצוה תט.

הערות וביאורים

1. שבותים, מלאכות המותרות בשבת מן התורה אלא שחכמים אסרון משום מצות מנוחה שלמה בשבת או משום גזירה שמא יבוא מהן איסור סקילה. — 10. מחשבת, שהמלאכה חשובה בדעתו ונתכוון לה (חגיגה י, ב, רש"י, ועיין בתוספות הרש"ש). — 15. המינין, בוגדים בדתם (ועיין ה' תשובה פ"ג, ה"ו, חמשה הן הנקראים מינים, ועיין בה' רוצח ושמירת נפש פ"ד, ה"י). — 17. חכם, הוא ר' אלעזר בר' שמעון. — 21. נהרג, ולא איתעביד ביה מעשה ברישא והרי הוא כחי, לפיכך נהרג עליו, לאפוקי אם היה גוסס בידי אדם כגון שהכהו עד שנטה למות והרי הוא גוסס, ההורגו אין בית דין ממיתין אותו (סנהדרין עח, ב, ועיין בה' רוצח פ"ב, ה"ז).

(שלא לגלות ערות אשת איש)

לה. ח. שלא לבוא על אשת איש, שנאמר לא תגאף, ובא הפירוש שלשון ניאוף סתם משמע באשת איש, כמו שאמרו זכרונם לברכה, אין ניאוף אלא באשת איש. ונכפל זה הלאו בסדר אחרי מות שכתוב שם בפירוש ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לזרע לטמאה בה.

משרשי מצוה זו כדי שיתיישב העולם כאשר חפץ השם, והשם ברוך הוא רצה שיהיו כל ענייני עולמו עושין פירותיהן כל אחד ואחד למינהו ולא שיתערבו מין במין אחר. וכן רצה שיהיה זרע האנשים ידוע של מי הוא ולא יתערבו זה עם זה. ועוד ימצאו הפסדין כמה בניאוף שתהיה סיבה לבטל כמה ממצות האל עלינו שצונו בכבוד האבות ולא יוכרו לבנים עם הניאוף. ועוד יהיה כשלון במה שנצטוינו גם כן שלא לבוא על האחות ועל הרבה נשים, והכל יעקר בסבת הניאוף, שלא יכירו בני אדם קרובותיהן, מלבד שיש בענין הניאוף עם אשת איש צד גזל שהוא דבר ברור שהשכל מרחיקו, גם כי הוא סבה לאבוד נפשות, כי ידוע הדבר בטבע בני אדם שמקנאים בו על ניאוף בת זוגם עם אחרים, ויורדין עם הנואף עד לחייו, וכמה תקלות מלבד אלה.

דיני המצוה כגון הרחקת העניין שלא להתיחד עמהן, ומשפט הנואף והנואפת גם כן, שגם היא באיסור ובדין, ויתר פרטיה מבוארים במסכת סנהדרין ובמקומות בתלמוד. ושם בסנהדרין מתבאר שהנואף עם אשת איש גמורה שניהם בחנק, והנואף עם נערה מאורסה שניהם בסקילה, ואם נערה מאורסה בת כהן היא תשרף והוא יחנק. ואסור אשת איש הוא מן המצוות שהן על כל בני העולם בכלל בין ישראל בין גוי. אבל יש חילוק קצת בעניין, שאין אישות לגוי אלא על ידי בעילה וישראל קונה אותה אפילו בקדושין.

(שלא לנגוב נפש מישראל)

לו. ט. שלא לגנוב נפש מישראל, שנאמר לא תגנוב, ובא הפירוש שבגונב נפשות הכתוב מדבר.

שורש המצוה גלה הוא.

דיני המצוה כגון מה שאמרו אין חילוק בין גדול לקטן ובין איש לאשה, דנפש מכל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שמות כ, יט. — 3. מובא ברש"י עה"ת. — 4. ויקרא יח, כ. — 7. עניני, חסר בכ. — 9—11. מיוסד על האמונות והדעות לרס"ג ג, ב. — 9. המסדין כמה, כ כמה הפסדין. — 10. עם הניאוף, חסר בכ. — 14. בו, חסר בכ. — ויורדין, קידושין כח, א. — 18. סנהדרין נא, א. — 21. בעניין, חסר בכ. — 21—22. שם נו, ב. — 24. שמות כ, יג. סנהדרין פו, א. — 27. לשון הרמב"ם, ה' גניבה פ"ט, ה"ו.

הערות וביאורים

17. באיסור, "לא תקרבו לגלות ערוה — להזהיר הנקבה כזכר, לכך נאמר לשון רבים (רש"י, ויקרא יח, ו).—ובדין, בעונשין. — 27. בין הגונב את הגדול או הגונב את הקטן בן יומו שכלו לו תדשיו. — ובין שהיה הגנב איש או אשה (ה' גניבה פ"ט, ה"ו). — דנפש, גונב נפש (כי ימצא גונב נפש מאחיו מבני ישראל) מכל מקום משמע (לשון הרמב"ם בה' גניבה פ"ט ה"ו).

מקום משמע, ודיו האב הגונב בנו או הרב את תלמידו, ויתר פרטיה מבוארים בפרק י"א מסנהדרין. ואיסורה נוהגת בכל מקום בזכרים ונקיבות. ועובר עליה וגנב נפש חייב חנק, והוא שמכר אותו נפש, שכן בא הפירוש שאין החיוב חל עליו עד שימכור, שכתוב אחר מגלה עליו דכתיב וגונב איש ומכרו... מות יומת.

(שלא להעיד בשקר)

לז. י. שלא להעיד עדות שקר, שנאמר לא תענה ברעך עד שקר, ונכפל במקום אחר בלאו אחר עד שוא.

שורש מצוה זו גלוה, כי השקר נמאס ונאלח לעין כל משכיל, גם כי בעדות אמת העולם עומד, שכל דברי ריבות בני אדם מתבטלים בעדות אנשים, ואם כן עדות שקר סיבה לחרבן הישוב.

דיני המצוה כגון ממי מקבלין עדות וממי אין מקבלין, ובמה יפסלו בני אדם להעיד, וכיצד קבלת העדות, וכי יש בני אדם שאין מעידין לכל אדם מרוב מעלתו, ודרישת העדות והחקירה, והחלוקין שבין עדות ממון לעדות נפשות, והחילוק שבין דרישה לבדיקה, והחילוק שבין עדות בשטר לעל פה, ויתר רובי פרטיה מבוארין בסנהדרין ובמקומות בתלמוד.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנקבות, שאין הנשים בתורת עדות, שהעדות צריך כיוון וישוב הדעת הרבה. והעובר על לאו זה והעיד עדות שקר בחבירו שם הכתוב גבול ענשו לעשות לו כאשר חשב לעשות לחבירו, ויש בו מלקות כמו כן. ושם בסנהדרין גם כן מתבאר.

(שלא לחמוד)

לח. יא. שלא להעלות במחשבתינו לעשות תחבולה לקחת לנו מה שהוא לזולתינו מאחינו, שנאמר לא תחמוד בית רעך וגומר. וכבר הוכיחו זכרונם לברכה מפסוק אחר דכתיב לא תחמוד... ולקחת לך שאסור לאו דלא תחמוד אינו נגמר עד שיעשה בו מעשה. ואפילו נתן הדמים לחבירו על החפץ עובר גם כן על לאו דלא תחמוד, שאין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. סנהדרין פה, ב. — 4. שמות כא, טז. — 6. שם כ, יג. — 21—24. סה"מ ל"ת רסה. — 21. להעלות, כ להעלות גם כן. — 22. שמות כ, יד. — מכילתא בחודש כ, יד. דברים ז, כה.

הערות וביאורים

1. תלמידו, שאף על פי שנשתמש בו ומכרו מטור שנאמר ונמצא בידו, פרש לאלו (בנו ותלמידו) שהן מצויין בידם (שם פ"ט ה"ה). — 7. שוא, ולא תענה ברעך עד שוא (דברים ה, יז). — 8. ונאלח, נבאש. נמאס ונאלח, ע"ש הכתוב נתעב ונאלח (איוב טו, יז). — 12. מעלתו, כגון מלך. — 12—13. דרישה וחקירה, השאלה בענין בעצמו והוא עיקר העדות, ובו יתחייב או יפטר, והוא: כוונת המעשה שעשה, וכוון הזמן, וכוון המקום שבהן יזומו העדים או לא יזומו. — 14. לבדיקה, השאלה שאינה עיקר בעדות ואינה בענין בעצמו, כגון שישאלם מה היה לבוש, וכדומה. — 18. הכתוב דברים יט, יט. — 19. מלקות, היינו במקום דאי אפשר לקיים בהו כאשר זמם, כגון דאמרו מעידין אנו באיש פלוני שהוא בן גרושה או בן חלוצה אין אומרים יעשה זה בן גרושה או בן חלוצה תחתיו אלא לוקה ארבעים.

לאו דלא תחמוד נתקן בנתינת הדמים כל זמן שדרך הכרח לקחו ממנו, כן הוא הפירוש האמתי לרבותינו זכרונם לברכה.

משרשי מצוה זו לפי שמחשבה רעה היא זו וגורמת לו לאדם תקלות הרבה, שאחר שיקבע במחשבתו לקחת ממנו אותו הדבר שחמד מתוך אותו תאוה רעה לא ישגיח בשום דבר, ואם לא ירצה חבירו למכרו יאנוס אותו ממנו, ואם יעמוד כנגדו אפשר שיהרגנו, כאשר מצינו בנבות שנהרג על כרמו שחמד ממנו אחאב.

דיני המצוה איך ראוי להתרחק הרבה מן המדה הרעה הזאת מבוארים במקומות בתלמוד בפיזור ובמדרשות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה וחמד, ואפילו עשה בו שום מעשה אינו חייב מלקות, לפי שהוא דבר שניתן להישבון, שהרי אפילו אנסו ממנו להישבון ניתן. ומכל מקום הרי הוא כעובר על מצות מלך יתעלה, וכמה שלוחים יש למלך יתעלה ליטול נקמתו ממנו.

(שלא לעשות צורות אפילו לנוי)

לט. יב. שלא לעשות צורת אדם משום דבר, הן ממתכות הן מעץ ואבן וזולתם, ואפילו לנוי, שנאמר לא תעשון אתי, ודרשו זכרונם לברכה לא תעשון אותי, כלומר לא תעשון דמיון אותה צורה דהיינו גוף אדם שכתבתי עליה בתורתי נעשה אדם בצלמנו, והכוונה בכתוב מצד השכל שנתן בו. ומה שאמרו בצלמנו על חלק השכל שבאדם, מפני שהשכל כולו הוא בו ברוך הוא, אבל אין שום דמיון אחר בינו ברוך הוא ובין שום בריה שקדם ענייננו מנבראיו חלילה. ולאו דלא תעשה לך פסל, שלא נעשה שום צורה שתיעבד, וזה הלאו מיוחד לצורת אדם שלא נעשה אותו כלל אפילו לנוי, וזה להרחיק עבודה זרה.

דיני המצוה כגון העושה צורת אדם חסר אבר אחד או יותר מה דינו, ויתר פרטיה מבוארים בפרק שלישי מעבודה זרה. ובמסכת סנהדרין אמרו זכרונם לברכה שהלאו זה הוא כולל ענייניים אחרים. אמנם עיקר הלאו במה שזכרנו, וכן אמרו במכילתא.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקיבות. ועובר עליה ועשה צורת אדם אפילו לנוי עבר על מצות מלך ואין בה חיוב מלקות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—6. מיזמד על ה' גזילה ואבדה פ"א, הי"א. — 6. מלכים א, כא. — 15. שמות כ, כ. רה"ש כה, ב. — 16. בראשית א, כו. — 17. מו"נ ח"א, א. — 19. מצוה כט. — פסל, כ פסל שקדם ענינו. — 23. סנהדרין ז, ב.

הערות וביאורים

17. בכתוב, בצלם. — שנתן בו, שבענין זה יש לו לאדם ההשגה המיוחדת לו מכל בעלי החיים, ומפני ההשגה הזאת השכלית נאמר בו בצלם אלהים ברא אותו (מורה נבוכים ח"א, פ"א). — 18. שהשכל, הענין אשר הוא לו יתעלה לבדו ומתייחד בו, הוא היותו שכל בפעל תמיד" (שם ח"א, פס"ח). — 19. שקדם ענינו, ברור כי שתי מלים אלו מקומן להלן וצ"ל כמו בדמוסים האחרים: ובין שום בריה מנבראיו חלילה, ולאו דלא תעשה לך פסל שקדם ענינו (במצוה כט). — 24. אחרים, איסור דיינים המתמנים בעזר שופר לאנשי העיר (סנהדרין ז, ב), איסור לעשות צורות אופנים ושרפים, חמה ולבנה כוכבים ומזלות (עבודה זרה מג, ב).

(שלא לבנות אבני מזבח גזית)

מ. יג. שלא נבנה מזבח מאבנים שיגע בהן ברזל, שנאמר לא תבנה אתהן גזית. פירוש גזית הוא כשפוסלין מן האבן בכלי ברזל. ואם נבנה באבני גזית פסול. משרשי מצוה זו שנקבע בנפשותינו מיום עשותו שבסיבתו תבוא לנו מחילת העון והברכה והשלום אחרי כן, ועל כן לזכר זה הדבר נצטוינו שלא לעשות בו דבר כלל בכלים המוכנים להשחתה, וזהו הברזל שכורת ומוכן תמיד לשפוך דם. וכבר הקדמתי לך בתחלה כי האדם נפעל כפי פעולותיו ומחשבותיו והולכות לעולם אחרי מעשיו, על כן ראוי לנו לעשות דמיונות הפעולות כפי כונת הדברים. והסכל המהביל השומע דברים אלה לא ידע ולא יבין.

דיני המצוה כגון מהיכן היו מביאין אותן האבנים שבונין בהן המזבח, שאמרו זכרונם לברכה כי מן בתולת קרקע או מן הים הגדול היו מביאין אותן, ודין אם נגע ברזל באבן אחר שנבנית במזבח אם פוסלות הכל או היא לבדה פסולה, ומה שאמרו זכרונם לברכה כשמלבנין את המזבח פעמים בשנה שלא ילבנוהו בכלי שיהא בו ברזל כדי שלא יגע הברזל באבן, ויתר פרטיה מבוארים במסכת מדות.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקבות. והעובר עליה ובנה אבן שנגע בה ברזל במזבח או בכבש לוקה.

(שלא לפסוע על המזבח)

מא. יד. שלא לעלות על המזבח במדרגות כדי שלא יעשה פסיעות גסות בעלותו, שנאמר ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו, אלא כשהוא עולה שם מהלך בנחת וביראה, עקב בצד גודל, וכן נאמר במכילתא.

משרשי מצוה זו מה שכתבנו במצוה הקודמת לה לקבוע בנפשותינו יראת המקום וחשיבותו, ועל כן הוזהרנו שלא לנהוג שם קלות ראש בשום עניין. והכל יודעין שהאבנים לא יקפידו בשום בזיון, שאינן רואות ולא שומעות, אלא כל העניין לתת ציור בליבנו ביראת המקום וחשיבותו וכבודו הגדול, כי מתוך הפעולה הלב נפעל, כמו שכתבתי.

דיני המצוה כיצד עושין הכבש כדי שלא יבואו לעבור עליו בלאו זה, וצורתו וכל ענייניו מבוארים בפרק שלשה ממדות.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקבות. והעובר עליה ופסע פסיעה גסה על המזבח עד שנגלה ערותו במזיד לוקה, וענוים ישכנו ארץ.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שמות כ, כב. — 5. כלל, חסר בכ. — 6. להשחתה, מכילתא בחודש כ, כב: הברזל נברא לקצר שנותיו של אדם. — 8—9. ע"ש תהלים צב, ז. — 8. המהביל, ש המבהיל. — 9. השומע, חסר באפ. — אלה, א אם. — 11. מדות פ"ג, מ"ד. 12. אחר, א אחד. — 13. שם. — 18—20. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת ס. — 19. שמות כ, כג. — 23. שהאבנים, מכילתא בחודש כ, כב: אבני המזבח שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות.

הערות וביאורים

8. המהביל, שוגה בהבלים. — 11. בתולת קרקע שלא נעבדה עוד. — 12. פסולה, והלכה שאותה האבן פסולה והשאר כשירות (ה' בית הבחירה פ"א, הט"ז). — 14. באבן, ויפסול. — 18. במדרגות, מעלות מעלות. — 29. וענוים, ע"ש הכתוב, צדיקים ירשו ארץ וישכנו לעד עליה.

ואלה המשפטים

יש בה שש עשרה מצות עשה ושמנה מצות לא תעשה

(מצות דין עבד עברי)

נב. א. לדון בדין עבד עברי כמו שכתוב בפרשה, שנאמר כי תקנה עבד עברי וגומר, כלומר שנעשה לו הדברים שנצטוינו בהן, כגון לשולחו בשביעית, או בתוך שש אם פגע בו יובל, או בגרעון כסף, או במיתת אדון שלא הניח בן זכר, ולנרצע גם כן כדינו הכתוב בו, הכל כמו שלמדונו רבותינו זכרונם לברכה מתוך הכתוב, כמו שמפורש בפרק ראשון מקידושין.

משרשי מצוה זו שרצה האל שיהיה עמו ישראל אשר בחר עם קדוש מלא ומעוטר בכל מדות טובות ומעולות, כי מתוך כך תחול הברכה עליהם, והחסד והרחמים מן המדות המשובחות שבעולם. ועל כן הזהירנו לרחם על אשר הוא תחת ידינו ולגמול לו חסד, כאשר כתוב בפרשה, וכמו שידענו גם כן בקבלה.

דיני המצוה כגון החלוקין שבין מוכר עצמו למכרוהו בית דין, והדברים שהוא נקנה בהם, ושהוא יוצא בהן לחירות, ושאר דיניו מבוארים שם בקידושין.

ונוהגת מצוה זו בזכרים אבל לא בנקבות, שאין האשה קונה עבד עברי. ודווקא בזמן שישראל שרויין על אדמתן, שכן בא הפירוש המקובל שאין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, ומפורש הוא שדין היובל אינו אלא בארץ. ועובר עליה ולא עשה לעבד מה שכתוב בו ביטל עשה, וגם מלמד נפשו להיות אכזרי, וכמעט שמעיד על עצמו שאינו מבני ישראל כי הם רחמנים בני רחמנים.

(מצות יעוד של אמה עבריה)

מג. ב. ליעד אמה העבריה, כלומר שאותו ישראל שקנה אמה העבריה שישאנה לו לאשה או יתננה לבנו לאשה, שנאמר אם רעה בעיני אדוניה אשר לו יעדה והפדה,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שמות כא, ב. — 8. קידושין יד, ב. — 14. דיניו, בפנים דינוי. — 16. ערכין כט, א.— 19. רחמנים, יבמות עט, א: שלשה סימנים יש באומה זו, הרחמנים... והשוה מאמינים בני מאמינים, שבת צו, א. — 22. או—לאשה, חסר בם. — שמות כא, ח.

הערות וביאורים

(תהלים לו, כט), או אפשר שמיוסד על הכתוב וענוים ירשו ארץ והתענגו על רב שלום (שם לו, יא), ורמז רבנו מה שעל ידי המזבח המטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים זוכים הענוים לשכון בארץ החיים. — 5. בשביעית, כלומר לסוף שש שנים אפילו היתה שמיטה בתוך שש.— 6. בגרעון, כיצד, הרי שקנאו רבו בששים דינר והוא עתיד לצאת לסוף שש, נמצא קונה עבודת כל שנה בעשרה דינרים, ועבד ארבע שנים ומצאה ידו לגאול את עצמו הרי זה נותן עשרים דינרים ויוצא לחירות. — 13. החילוקין, דמוכר עצמו אינו נרצע, ואסור בשפחה כנענית, ונמכר לעכו"ם, נמכר לשש ויתר על שש, ואין מעניקין לו, אבל מכרוהו בית דין נרצע, ורבו מוסר לו שפחה כנענית, אינו נמכר אלא לישראל, ואינו נמכר אלא לשש, ומעניקין לו (ה' עבדים פ"ג הי"ב). — 22. לבנו, כגון שעשה הבן שליח לאביו לקדשה לו (ועיין בלחם משנה ה' עבדים פ"ד, ה"ז). — יעדה, שהיה לו ליעדה ולהכניסה לו לאשה, וכסף קנייתה הוא נכסי קדושיה (רש"י על התורה).

ואמרו זכרונם לברכה כאן רמז לך שמצוה ביעוד, ובפירוש אמרו זכרונם לברכה, מצות יעוד קודמת למצות פדייה.

משרשי מצוה זו שריחם האל על העניה הנמכרת ועל אביה שנצטרך למכרה, וצוה, הקונה אותה לישא אותה לאשה ולעשותה גברת, כי אל חנון ורחום הוא. ואם אין הקונה חפץ בה לעצמו שישאנה לבנו, כי גם עם בן אדוניה תשמח ותגל, או שיגרע מפדיונה מכל מקום ויסייענה שתצא מעבדות, ולא שיגרום על כל פנים שתעמוד תחת ידו עד זמן המכר גם אם ישרה בעיניו עבודתה הרבה. וכל זה מחסדי האל על ברואיו וממדותיו המעולות.

דיני המצוה כגון עד מתי הבת נמכרת, ושאינה נמכרת על ידי אדון, כלומר ואפילו עבר ומכרה אין המכירה כלום, ושהאב יכול למכרה כמה פעמים, והדברים שהיא נקנית בהן, ושהיא יוצאת בהן לחירות, ובכמה יציאות היא יתירה על העבד, ודיני הבוגרת, וזמן האילונית, ויתר פרטיה מבוארים בראשון של קידושין.

ונוהגת בזמן שהיובל נוהג דווקא. והעובר עליה ולא יעדה לא לו ולא לבנו ולא סייע בפדיונה לא קיים מצוה זו, אבל אין לכופו לפי הדומה על קיום מצוה זו, שהרי כתוב שם בפירוש ואם שלש אלה לא יעשה לה, מכלל שהתורה הניחה הדבר ברצונו. ומכל מקום אם עשה כן קיים מצוה ועשה כראוי, ותבוא עליו ברכה, ובנים טובים וכשרים ראויים לצאת מזיווגם.

(מצות פדיון אמה העבריה)

מד. ג. לפדות אמה העבריה, שנאמר והפדה, וזו מצות עשה, כלומר שיסייע האדון, הקונה אותה בפדיונה ויתן לה מקום לשוב לבית אביה, כמו שאמרו זכרונם לברכה שמגרע פדיונו ותצא, כלומר שאם לקחה בששים דינרים לשש שנים ועבדה שלש וקמצה שלשים דינרים שיקחם וישלחנה, ושלא יטעון עליה שת[ש]לים שנות עבודתה על כל פנים, או שיאמר מעותי היו בטלות אצלה, תוסיף לי ריוח אם תרצה לצאת, שאין זה אלא רוע לב, ולבני ישראל שהם בני מלכים, רחמנים בני רחמנים, ראוי להם לעשות חסד עם הבריות, אף כי לאשר עבדום, ואפילו יום אחד.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. כאן רמז, לשון רש"י עה"ת שמות כא, ח. — 2. בכורות יט, א; מצוה מד. — 4. יואל ב, יג. — 13. עליה, כ על זה. — 15. שמות כא, יא. — לא—ברצונו, חסר בא. — 16. ומכל מקום, כ ואם נשאה לאשה או השיאה לבנו כמו שכתבנו עשה כראוי. — 19. שמות כא, ח. — 20. קידושין יז, ב. — 24. אלא, כ כי אם. — בני מלכים, שבת סז, א. — רחמנים, ראה למעלה עמ' צו.

הערות וביאורים

3. ועל אביה, כיון למה שאמרו: אין האב רשאי למכור את בתו אלא אם כן העני ולא נשאר לו כלום לא קרקע ולא מטלטלין, ואפילו כסות שעליו (ה' עבדים פ"ד, ה"ב). — 12. הבוגרת, דכיון שבגרה שוב אין לאביה רשות בה. — וזמן, כל שהיא בת עשרים ולא הביאה שתי שערות, ואפילו הביאה לאחר מכן הרי היא כאילונית לכל דבריה. אילונית, אשה עקרה מטבעה. — 23. מעותי, שלשים הדינרים שנתתי לה, בראשונה בעד עבודתה בשלש שנים האחרונות שעכשיו היא מחזירתם לי, הם היו בטלות אצלה, בשלש שנים הראשונות והיא היתה משתכרת בהם, לפיכך תוסיף לי ריוח.

משרשי המצוה מה שכתבנו ביעוד, ופרטיה גם כן שם בקדושין.

(מצות בית דין להרוג בחנק המחוייב)

מה. ד. שנצטוינו להמית העוברים על קצת מצות שבתורה בחנק, שנאמר מכו איש ומת מות יומת, וזו של מכה איש אחת מהן שמיתתו בחנק, שהרי כתוב בו מוה יומת, ובפירוש אמרו זכרונם לברכה כל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק. למדנו לחייבי מיתות שאינן בתשלומין, שנאמר אין כסף מכה איש ומת מות יומת, מכילתא.

שורש מצוה זו נגלה לכל, כי מלך במשפט יעמיד ארץ, שאילולי יראת המשפט יהרגו בני אדם זה את זה, על כן צונו האל ברוך הוא להמית הרוצח, ובחכמתו ברוך הוא ראה שראוי לענוש אותו במיתת חנק, והדבר נאות גם לדעתנו אנו, כי כאשר עשה כך יעשה לו, והרוצח כוונתו להמית הנרצח במהרה כי מפחדו אליו ימהר מיתתו בכל כוחו, וכמו כן הקלה התורה במשפטו להמיתו בחנק שהיא מיתה ממהרת, ולא בשריפה וסקילה שהן בצער רב. ואולם במשפטי הזמה שנהגו העוברים בעבירה ונמשכה הגאתן קצת תבוא בהן פעמים שריפה, פעמים סקילה.

דיני המצוה כיצד, כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שמשקיעין את המחויב בזבל עד ארכובותיו וכורכין סודר קשה על צווארו, זה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שנפשו יוצאה, ויתר פרטיה מבוארים בפרק ז' מסנהדרין.

ומצוה זו אינה נוהגת אלא בארץ, שאין דנין דיני נפשות אלא בארץ. ומי שבידו לעשות דין ואינו עושה ביטל עשה זה, ועשו גדול שאלמלא מוראת הדין איש את

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. מצוה מג. — 3. שמות כא, יב. — 5. סנהדרין נב, ב. — 6. שמות כא, יא—יב.— 7. חסר במכילתא שלפנינו. — 8. משלי כט, ד. — 11. כך, כ כן (ויקרא כד, יט). — 15. סנהדרין נב, ב. — 16. קשה, כ קשה לתוך הרכה. — 19. שאלמלא, ע"ש אבות פ"ג, מ"ב.

הערות וביאורים

6. בתשלומין דאין אדם מת ומשלם.— 8. מלך, בעבור המשפט אשר יעשה המלך בין העם תתקיים המדינה. — 12. בחנק, בו. ובשאר הדפוסים יש כאן השגה מחכם אחד, וזה לשונה: האמת הוא כי הרוצח מיתתו בסייף ומכה אביו ואמו מיתתו בחנק, וכשגגה שיצאה מלפני השליח כתב הרב המחבר זה תחת זה, ואגב חורפיה לא דק. עיין בסנהדרין פרק אלו הן הנשרפין (עו, ב) ובפרק אלו הן הנחנקין (פד, ב), ע"כ. אמנם היות שהבעל "משנה למלך" כבר העיר על השגה זו שרבנו בעצמו כתב לעיל (במצוה לד) שהרוצח מיתתו בסייף ולא שייך לומר ששגגה יצאה מידו, לפיכך נראה לי שטעות המעתיק יש פה, שבעצם כתב"יד של רבנו היה כתוב בהרג, והוא בסייף, ונשתרבבו האותיות למלת בחנק, לפי שהאותיות דומות זו לזו (לעומת זאת יש להוסיף שבכתב"יד הוואטיקן כבר נמצאת המלה בחנק. עיין למעלה בצלומי כתב"יד). — 13. הזמה, עריות. — 16. ארכובותיו, הפרק האמצעי שבין הרגל והירך.— וכורכין, כסנהדרין נב, ב: ונותן סודר קשה לתוך הרכה וכורך על צווארו (וכן הוא בה' סנהדרין פט"ו, ה"ה). — 18. בארץ, אפשר שלשון רבנו מתפרשת כך: מצוה זו אינה נוהגת בכל מקום (היינו בארץ ובחוץ לארץ) אלא בזמן שנוהגת בארץ ישראל (ועיין במנחת חינוך מה שהקשה על פשטות לשון רבנו מהא דמפורש בש"ס

רעהו חיים בלענו. הרמב"ן זכרונו לברכה לא ימנה זאת המצוה בחשבונו, וכן כל ארבע מיתות של בית דין שהן סקילה שריפה הרג וחנק שימנה הרמב"ם זכרונו לברכה לארבע מצות לא ימנה הוא אותן, ואמר כי בפסוק של ובערת הרע מקרבך צותה התורה דרך כלל שנבער כל עושי הרע מביניהו, ובו נכללו כל הדינין, וכשיפרש הכתוב אחרי כן חלוק המשפטים לפי העונשין אין זה נחשב למצוה שאינו כי אם ביאור עניין. והחכם יבור לו הישר בעיניו.

(מצות דיני קנסות)

מו. ה. שנצטוינו בדין חובל בחבירו לענשו כמו שכתוב בתורה בפרשת וכי יריבון אנשים וזה נקרא דיני קנסות. ובפסוק אחר כולל משפטי הקנסות כולם, והוא שכתוב כאשר עשה כן יעשה לו, ירצה לומר שילקח מממונו מה שיצערהו בכדי מה שצער הוא את חבירו, כמו שבאה הקבלה בו, ואפילו לא הכהו אלא שביישו בלבד יצערוהו בית דין בממונו שישלם למתבייש כפי השיעור ההוא. ואלה הדינין שנקראין דיני קנסות, כגון נזקי אדם באדם או שור בשור ובהמה באדם ואדם בבהמה, אין דנין אותן אלא בבית דין הסמוכין בארץ ישראל.

שורש מצוה זו ובכלל כל מה שבא בתורה בעניין הדין איני צריך ליגע אחר טעמו של דבר, כי דבר מושכל הוא, שאם אין משפט לא יתישבו בני אדם ולא יעמדו יחדו לעולם, ואי אפשר לארץ בלתי המשפט.

דיני המצוה, כגון החובל בחבירו שחייב בחמשה דברים הידועים, וכיצד מחשבין אותן, ודין הבושת שהכל לפי המבייש והמתבייש, ודין ישן שבייש או שביישוהו, ואם מת מתוך בשתו מה דינו עם יורשיו, ומבייש שוטה או חרש או קטן מה דיניהם, ומבייש גר ועבד, והמבייש בדברים, והחילוק שבין תלמיד חכם לשאר בני אדם מה דיניהם, ודין הבועט בחבירו ברגלו או שתקעו בכפו, או סטרו על פניו, צרם אזנו, תלש שערו, רקק והגיע לו הרוק, ויתר פרטיה מבוארים בבבא קמא פרק החובל. ושם מתברר שיש חילוק בדיני קנסות בין מילתא דשכיחא ואית בה חסרון כיס

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. סה"מ שורש יד. — 2. שימנה, כ שמינה. — 3. דברים יז, ז. — 6. והחכם, אפשר שנוסד על לשון המשנה: איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם (אבות ב, א). — 8. שמות כא, יח. — 10. ויקרא כד, יט. — 11. בבא קמא פג, ב. — 21—22. מה דיניהם, חסר בכ. — 22. בחבירו ברגלו, כ ברגלו בחבירו. 23. סד, ב. —

הערות וביאורים

דסנהדרין נוהג בארץ ובחוץ לארץ ודנין דיני נפשות בכל מקום, אך לפי מה שכתבנו ניתא). 10. שילקח ממנו תשלום כסף תמורת הצער לפי שעורו. — 18. בחמשה, והם: נזק, צער, רפוי, שבת ובושת. — 19. המבייש, אדם קל שבייש בשתו מרובה, והמתבייש לפי חשיבותו בשתו מרובה. 20. מת, כלומר ואם מת בתוך

שנתו ולא הקיץ ולא הרגיש בזה שבישו (אין גובין בושת זה מן המבייש, ואם תפשו היורשין אין מוציאין מידן), ה' חובל ומזיק ס"ג, ה"ג. — 21. והחילוק, דאם בייש תלמיד חכם חייב לשלם לו בושת שלימה אע"פ שלא בישו אלא בדברים, ובשאר בני אדם פטור מן התשלומין (שם ס"ג, ה"ה). — 22. שתקעו, הכה אותו בכפו (עיין מגיד משנה ה' חובל ומזיק ס"ג, ה"ט). — צרם, משך, ויש אומרים סגם. — 24. בין, כגון הודאות והלואות, ומזיק ממון חבירו.

דבהא עבדינן שליחותיהו, למילתא דלא שכיחא ואף על גב דאית בה חסרון כיס, אי נמי דשכיחא ולית בה חסרון כיס, דבהני לא עבידנן שליחותיהו. וכתב רבינו אלפסי זכרונו לברכה מנהג שתי ישיבות שאף על פי שאין גובין קנס מגדין ליה עד שמפייס לבעל דיניה, וכד יהיב ליה שיעור מאי דחזי ליה שרו ליה לאלתר בין אפייס ליה מריה דדינא בין לא אפייס.

ונוהגת מצוה זו שאנו חייבין לדון ולענוש החובל בזכרים כי להם ניתן לעשות דין, ולא בנקבות שאינן דנות, אבל הן מכל מקום בכלל דין התשלומין, בין שביישו או שנתביישו, וגם שם מתבאר תשלומי נזק האשה הנשואה היאך נחלקים.

(מצות בית דין להרוג בסייף המחוייב)

מז. ו. שנצטוינו להרוג העוברים על קצת מצות התורה בסייף, וזה הדין נקרא לרבותינו זכרונם לברכה הרג, והיא מיתה קלה, ומכל מקום חנק קלה יותר ממנה. ואחד מן המומתים במיתה זו המכה עבדו אפילו כנעני, והוא שמת תחת ידו, שנאמר נקום ינקם, ובא הפירוש שיהרג מכהו בסייף. כבר כתבתי למעלה שהרמב"ן זכרונו לברכה לא ימנה ארבע מיתות בית דין לארבע מצוות כמו הרמב"ם זכרונו לברכה. משרשי מצוה זו שרצה האל לעקור מתוך אומתו הקדושה רוע הלב והאכזריות הגדולה, ועל כן צותה שכל מי שיגבר עליו כעס גדול כל כך שיכה הכאת מות עבדו שהוא בביתו ואין לו מושיע, שיומת העושה זה, אף על פי שהעבד קניין כספו ואבד את ממונו במותו, אף על פי כן יהרג אחר שהגביר כעסו על נפשו כל כך, ודין ראוי וכשר הוא, משפטי יי צדקו יחדיו.

דיני המצוה כגון דין יום או יומים, ויתר פרטיה מבוארים בבבא קמא. והעובר עליה ולא עשה בו דין אם יש כח בידו ביטל עשה, ועונשו גדול, שגורם תקלות לבני אדם.

(מצות בית דין לדון בנזקי בהמה)

מח. ז. לדון בדין שור המזיק בין שהזיק אדם כמו שכתוב בפרשה וכי יגח, בין שהזיק ממון כמו שכתוב בפרשה וכי יגוף. ועיקר פירושו של יגוף, ידחוף. ומיהו בין שהזיקו בגופו או ברגליו או נשך בשיניו או אפילו הזיק בקרניו כולן בכלל לשון

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ריש פרק החובל. — 12. שמות כא, כ. — 13. סנהדרין נב, ב. — למעלה, מצוה מה. — 17. ואין, דברים כב, כו. — 17—18. ואבד—במותו, ברכות טז, ב. — 19. משפטי יי, כ מוסיף: אמת (תהלים יט, י). — 23. שמות כא, כח. — 24. שם, כא, לה.

הערות וביאורים

1. שליחותיהו, בית דין של חוצה לארץ עושין שליחות בית דין של ארץ ישראל. — למילתא, כגון בהמה שחבלה בחברתה. — 2. דשכיחא, כגון תשלומי כפל, וכן כל הקנסות שקנסו חכמים בתוקע לחברו וכיוצא בו. — 3. שתי, סורא ופומבדיתא, המתיבות המפורסמות בימי הגאונים. — 4. שרו, מתירין נדויו בין שנתפייס בעל דינו בין שלא נתפייס. — 8. היאך נחלקים, ביניה ובין בעלה (ועיין ה' חובל ומזיק פ"ד הט"ו). — 24. ידחוף בין בקרניו בין בגופו בין ברגלו בין שנשכו בשניו כולן בכלל נגיפה הם שאין נגיפה אלא לשון מכה (שמות כא, לה, רש"י).

נגיפה משמע, אבל נגיחת לא משמע אלא בקרן. וכבר נתרבו נזקי שור באדם מדכתיב בפרשת כי יגח ותמית דמשמע ותמית מכל מקום בין בנגיחה בין בשאר דברים. ולאו דווקא שור אלא אפילו כל בהמה וחיה ועוף שחזיקו חייבין אלא שדיבר הכתוב בדגיל, כבר אמרנו שכל המצוות הבאות לנו על דבר המשפט שורש אחד להן, ודבר משכל הוא, ואיני צריך לחזור אותו בכל אחת ואחת.

דיני המצות כגון אי זהו המועד ותתם וחילוק שביניהן, ודברים שהבהמה מועדת בהן בתחילה ושאינה מועדת להן עד שנראה אותה מורגלת בהן, והרגל זה באי זה עניין יהיה שנחזיקנה כמועדת, ובאי זה עניין תניח ההרגל שתחזיר לתמותה, וחמשה מיני חיות המועדות מתחילתן, וחילוק הרשויות שתזיק בתוכן, ומה שנקרא אבות בנזיקין ומה שנקרא תולדות, והחילוק שביניהן באחת, ודיני השמירות שאדם חייב לשמרן כדי שלא יזיקו, וכיצד יתחייב או יפטר בהן, ויתר רובי פרטיה מבוארים בששה סרקים ראשונים מן בבא קמא. ואלה הדינין הנקראין דיני קנסות כבר אמרנו שאין דנין אותן אלא בית דין הסמוכין ובארץ ישראל. אבל המזיק חייב לשלם בדיני שמים בכל מקום, ואם תפש הניזוק אין מוציאין מידו בשום מקום.

(מצות בית דין לדון בנזקי הבור)

מט. ח. לדון בדיני הפותח בור במקום שהוא כשלון לבני אדם, שנאמר וכי יפתח איש בור וגומר, כמו שכתיב בפרשה. ולאו דווקא בור אלא אפילו שיח ומערה, ולא נאמר בור אלא ללמד שיהא בו כדי להמית דהיינו עשרה טפחים.

שרשיה כבר נכתב.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שמות כא, כט. — 4. מצוה מו. — 12. שם. — 16. שמות כא, לג.

הערות וביאורים

6. המועד, העושה מעשה שורכו לעשותו תמיד כמנהג בריותו. — והתם, המשנה ועשה מעשה שאין דרך כל מינו לעשות כך תמיד הוא הנקרא תם. וזה המשנה אם הרגיל בשינויו פעמים רבות נעשה מועד לאותו דבר שהרגיל (ה' נזקי ממון פ"א, ה"ד). — והחילוק, כל מועד משלם נזק שלם מן היפה שבנכסיו וכל תם משלם חצי נזק מנופו (שם פ"א, ה"ז). — 7. בתחילה. כגון השן מועדת מתחילתה לאכול את הראוי לה. — ושאינה, "הבהמה אינה מועדת מתחילתה לא ליגח ולא ליגוף ולא לישוך ולא לרבוץ על כלים גדולים ולא לבעוט" (שם פ"א, ה"ה). — 8. וחמשה: הזאב, והארי, והדוב, והנמר, והברדלס, ואפילו הן בני תרבות. — 9. וחילוק, דאם נכנס הניזק לרשות המזיק והזיקתהו בהמתו של בעל הבית הרי זה פטור על הכל, שהרי הוא אומר לו אילו לא נכנסת לרשותי לא הגיע לך הנזק (שם ה"ז). — אבות, הצד מזיקין מכתיבן בקרא בהדיא (בבא קמא ב, א, רש"י). — 10. באחת. היינו בצורות המנתזין מתחת רגלי הבהמה, שאף על פי שתולדת הרגל הם ופטור עליהן ברשות הרבים כרגל, אפ"כ אינו משלם אלא חצי נזק, אבל כל שאר תולדות נזיקין כאבות שלהן הן: אם היה האב מועד תולדותיו מועדות, ואם היה תם תולדותיו כמוהו. — 13. ובארץ ישראל, כלומר שהבית דין נסמכו בארץ ישראל, דאז דנין דיני קנסות אפילו בחוץ לארץ (מנחת חינוך). — 17. שיח, בור הוא עשוי עגול. שיח, ארוך וקצר. מערה, מרובעת ומכוסה בקרוי אלא שיש לה פה (רע"ב בבא קמא פ"ה, מ"ה).

דיניה כגון מה שאמרו שור ולא אדם, חמור ולא כלים, חופר בור ברשותו והפקיר רשותו ולא בורו, שחייב, הפקיר בורו גם כן פטור לפי שברשותו חפר, מה שאין כן בחופר ברשות הרבים שאינו חופר ברשות מתחלה ולפיכך חייב בו בכל צד. וכן החופר בור ברשותו סמוך לרשות הרבים ממש ולא הפקיר בורו ואין שום דבר מפסיק בין הבור ורשות הרבים, כגון אלו החופרים לאושין, פירוש יסודות לכותליהם, פטור. ומפני כן פטור, אף על פי שאי אפשר לרבים להשמר אחר שהוא סמוך לדרך כל כך, שאי אפשר לישוב הארץ בלתי שיעשו כל אחד יסודות לבתיהם. ודין המגלה בור אף על פי שלא חפרו שאמרו זכרונם לברכה שחייב, דמכל מקום בעל התקלה הוא. וחילוק הדינין הבאין בעניין הגילוי לפי כסויו של בור בחלשו וחזקו, ודין בור של שותפין בעניין הכיסוי, ודין בור שחפרוהו שנים זה אחר זה על מי מהן חיובו, ודיני חיוב שיש לו לאדם בהרחקת הנזק כדי שלא יבוא הנזק לבני אדם במימיו וקוציו ובזכוכיותיו, ויתר פרטיה מבוארים בפרק ג' וה' מקמא ובתרא.

ונוהגת בזכרים שעליהם לעשות דין ולא בנקבות שהן אינן דנות, אבל מכל מקום בכלל דין התשלומין הן, בין הזיקו או הוזקו.

(מצות בית דין לדון גנב בתשלומים או במיתה)

נ. ט. לדון בדיני הגנב כמו שכתוב בפרשה כי יגנוב איש וגומר. ועניין הגניבה הוא הלוקח דבר ממון חבירו מביתו או מכיסו בעת שלא יראה בעל הבית ולא ידע, וכל כיוצא בזה.

שורש מצות המשפט ידוע.

דיניה כגון תשלומי כפל וארבעה וחמשה, ודין להרוג הגנב הבא במחתרת או למוכרו בגניבתו, ודיני הגניבה שהשביחה בבית הגנב מאיליה או מחמת הוצאה, ודין גניבה שהוקרה שמשלם קרן כעין שגנב ותשלומי הכפלים בשעת העמדה בדין, ודין גנב שגנב מיד הגנב שאין משלם כפל לאחד מהן אפילו קודם יאוש, ודין גנב נכסי הקדש,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ב"ק נג, ב. — 8. שם מט, ב. — 16. שמות כא, לו. — 16—18. ה' גניבה פ"א, ה"ג. — 22. בשעת, מם ואילך כשעת.

הערות וביאורים

1. כלים, פירוש כלים שנפלו לבור ונשתברו, בעל הבור פטור. — 2. לפי, כלומר מי שחופר בור ברשותו והפקיר רשותו ובורו הרי זה פטור מפני שאין לבור בעלים. ואינו חייב גם כן על חפירתו, שהרי בתחילה ברשותו חפר. — 9. וחילוק, כגון כסהו בדבר שיכול לעמוד בפני שוורים ואינו יכול לעמוד בפני גמלים והלכו עליו גמלים ונתרופף, והלכו עליו שוורים ונפלו בו, אם אין הגמלים מצויים באותו מקום הרי זה פטור מפני שזה אונס (ה' נזקי ממון פ"ב, ה"ד). — 10. שותפין, ועבר הראשון ולא כסהו, השני ולא כסהו, הראשון חייב עד שימסור דליו לשני (שם פ"ב, ה"ו). — חיובו, עיין שם פ"ב, ה"ב. — 17. שלא, אבל אם לקח בגלוי ובפרהסיא בחוזק יד אין זה גנב אלא גולן (ה' גניבה פ"א, ה"ג). — 21. הוצאה, אם השבח של הגנב או של הבעלים. — 23. אפילו, פירוש לא מיבעי הגונב מגנב אחרי שנתייאשו הבעלים שאין הגנב האחרון משלם תשלומי כפל: לגנב הראשון אינו משלם, שהרי דין הבהמה הזאת לחזור בעיניה לבעלים ולא קנאה הגנב, ולבעלים אינו משלם הכפל מפני שלא גבה מרשותן (ה' גניבה פ"א, הי"ז), אלא אפילו הגונב מגנב קודם

או נכסי גוי, או הגונב עבדים ושטרות וקרקעות, והגונב בשבת ובא עליו חיוב חלול שבת וגנבה כאחד מה דינו לעניין התשלומין, ומאי זה מנכסיו מגבין בית דין ממנו התשלומין, ואם נמכר בגניבתו שצריך שיהו דמיו כדמי הגניבה או פחות, אבל היו יותר אינו נמכר, ודיני שומר שגנב או שגנב מביתו, ודין איסור קניית גניבה מיד גנב, ומי שקנה מהן מה דינו עם הבעלים, ויתר פרטיה מבוארים בפרק ז' מקמא, ובפרק ח' מסנהדרין, ובשלישי ממציעא ובמקומות מעטים מכתובות וקידושין ושבועות.

ונוהגת בזכרים שעליהם לעשות דין, ובכל מקום שיש בית דין סמוכין בארץ מחייבין לשלם תשלומי ארבעה וחמשה, ואם אין סמוכין אין להן כח לחייב אלא להחזיר הגניבה או דמיה. אבל מכירת הגנב עצמו אינה נוהגת אפילו בסמוכין אלא בזמן שהיובל נוהג.

(מצות בית דין לדון בנזקי הבער)

נא. י. לדון בנזקי שן ורגל, כלומר מי שהזיק לחבירו נזק הבא מחמת השן או מחמת הרגל, כגון שהכניס בהמתו בשדה חבירו ואכלה שם או הפסידה יונקותיו בעברה שם ברגליה, שיש עלינו לחייבו בתשלומין מן העדית שלו כל מה שהפסיד, שנאמר כי יבער איש וגומר, ופירשו זכרונם לברכה דהיינו שן. ומה שכתוב אחר כן ושלח את בעירו וגומר פירשו זכרונם לברכה דהיינו רגל, ונאמר על שניהם מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם.

שורש מצות המשפט ידוע.

דיניה כגון מה הם המקומות שחייבין שם על השן והרגל, ומה הן שאין חייבין עליהן, וחילוק הדין באוכלת מה שראוי לה לאכול למה שאינו ראוי, וכן מה שראוי לה על ידי הדחק, כגון פרה שאכלה שעורים וחמור שאכל כרשינין או דגים, וחזיר שאכל בשר, וכלב שלקלק את השמן, וחתול שאכל תמרים, ואם נהנית שמשלמת מה שנהנית, ויתר פרטיה בגיטין ובקמא. והתם אמרינן פרק החובל, כי קא אמר רבא השור בשור גובין אותו בשן וברגל דמועדין מתחילתן נינהו.

ונוהגת בזכרים שעליהן לעשות הדין, ומכל מקום הנקבות בכלל דין התשלומין בין הזיקו או הוזקו. ובית דין העובר עליה ולא דן דין זה כמו שכתוב ביטל עשה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

16—17. שמות כב, ד; בבא קמא ב, ב. — 23. שלקלק, כ שלקק. — 24. ב"ק סד, ב.

הערות וביאורים

שנתייאשו הבעלים, דהוה אמינא דישלם לבעלים, שהרי עדיין לא נתייאשו, קא משמע לן דלא, מפני האי טעמא דלעיל. —

1. הקדש, גוי, עבדים, וכולי, דאינו משלם אלא הקרן בלבד. — 5. הבעלים, עיין ה' גניבה פ"ה, ה"ב. — 8. ובכל מקום, כלומר אם הבית דין נסמכו בארץ אז הם דנים דיני קנסות בכל מקום. — 9. וחמשה או כפל. — 24. שנהנית, לא מת. שהזיקה, כגון אם אכלה דבר שדמיו יקרים רואים אותו כאילו הן שעורים, שהיה צריך ליקח למאכלה, ואינו משלם אלא דמי שעורים בזול, ואם אכלה דבר שדמיו מחותים מן השעורים משלם דמי אותו דבר שאכלה בזול, ואם אכלה דבר שהזיק לה כגון שאכלה חטים הואיל ולא נהנית פטור (רע"ב בבא קמא פ"ב, מ"ב). — 25. גובין אותו בבבל. — דמועדין, לפיכך תרי זה דבר מצוי וגובין אותו דיני חובה לארץ.

(מצות בית דין לדון בנזקי האש)

נב. יא. לדון ולחייב לשלם מי שהזיק חבירו באש, כגון שהדליק את גדישו או שרף לו שום דבר, שנאמר כי תצא אש וגומר, פירוש תצא משמע אפילו יצאה מעצמה, ובא להזהיר שאפילו המדליק בתוך שלו ויצאה מעצמה והזיקה שחייב, לפי שלא שמר גחלתו, שהאדם חייב לשמור אשו שלא תצא ותזיק, שדרך האש ללכת מעצמה אף על פי שאינו בעל חיים.

שרשה ידוע כמו שאמרנו.

דיניה כגון שיעור ההרחקה שמרחיקין בערה מן המצר שהוא לפי גובהה של דליקה, ודין השולחה ביד חרש שוטה וקטן או פקח, ודין הרבים, שאחד הביא האור ואחד הביא עצים ואחד לבה, ולבה ולבתו הרוח, ודין כלים טמונים בגדיש או טמונים בבירה, ודין גמל עובר טעון פשתן ודלקה בנר חנוני מה דינו, או בנר חנוכה, ויתר פרטיה מבוארים בפרק שני וששי מן קמא.

ונוהגת בזכרים כי להם לעשות דין, ובית דין העובר עליה ולא דן המזיק בתשלומין כמו שכתוב ביטל עשה.

(מצות בית דין לדון בדין שומר חנם)

נג. יב. לדון בדין שומר חנם, שנאמר כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור וגומר, ובא הפירוש שפרשה זו נאמרה בשומר חנם, ולפיכך פטר בו את הגנבה. ופירוש חנם הוא שלא קיבל הנפקד שום שכר על שמירת הפקדון.

השורש ידוע.

דיניה כגון הטוען טענת גנב בפקדון ונשבע ואחר כך באו עדים שהוא ברשותו, וחזר וטען טענת גנב ונשבע ואחר כך באו עדים שהוא ברשותו מה דינו, ודין טוען טענת אבידה, ודין טוען טענת פקדון מה דינו, ודין טוען וחזר וטען טענת גנב ונשבע ואחר כך באו עדים שהוא ברשותו, ודין טוען טענת גנב בפקדון של קטן, ויתר פרטיה מבוארים בפרק תשיעי מן קמא ושלישי ממציעא, ושמיני משבועות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, ובית דין העובר עליה ביטל עשה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שמות כב, ה. — ב"ק כב, ב. — 4. להזהיר, כן בכ, אבל בפנים: להחזיר. — 10. ולבה, בכ ודין לבה. — 11. בבירה, כן בכ, אבל בפנים: בכירה. — 16. שמות כב, ו. — 17. ב"מ צד, ב. — 21. וחזר—ברשותו, חסר בפ וב.

הערות וביאורים

10. ל ב ה, נפח באש והצלה שלהבת. — 11. ב נ ר ח נ ו נ י, והדליקה את הבירה. — מ ה ד י נ ו, אם בעל הגמל חייב מפני שהרבה במשאו, או החנוני חייב מפני נרו. — 21. ד י נ ו, והלכה היא שחייב כפל על כל טענה וטענה (ה' גניבה פ"ד, ה"ח). —

22. א ב י ד ה, ונשבע ואחר כך באו עדים שהאבידה ברשותו ושקר טען שמשלם תשלומי כפל (שם פ"ד, ה"ד). — פ ק ד ו ן, שהבעל הבית טוען שהוא גנבו ממנו ודי:תבע טוען שהוא שומר חנם עליו (בבא קמא קה, ב). — ו ח ז ר, כלומר ודין טוען טענת אבידה בפקדון ונשבע, יחזר וטען טענת גניבה ונשבע (שם קז, ב).

(מצות בית דין לדון בדין טוען וכופר)

נד. יג. שנצטוינו לדון בדין טוען ונטען, כלומר שנעשה דין לכל מי שתובע את חבירו בשום דבר או שהלוהו או הפקידו או גזלו או עשקו או חמסו, שנאמר על כל דבר פשע... אשר יאמר כי הוא זה, ובא הפירוש על לשון זה של כי הוא זה, שאין נשבעין מן התורה אלא אם כן יודה הנתבע במקצת ההלואה, אבל אם יאמר לא היו דברים מעולם או החזרתי הכל במלוה, ואפילו בפקדון, פטור משבועה מן התורה. וזהו שאמרו זכרונם לברכה בגמרא דכי כתיב כי הוא זה אמלוה הוא דכתב, כלומר על טענת מלוה שהיא טענת אונס או גניבה אפילו אם לא היו דברים מעולם, אבל על טענת שומרים שהיא טענת אונס או גניבה אפילו אם לא יודה מקצת אלא יאמר הכל נאנס חייב לישבע. ובפסוק זה נכללו כל התביעות שבין בני אדם שיכנס ביניהם ההודאה וההכחשה.

שורש הדיניין ידוע.

דיניה כגון מודה מקצת שנשבע מדאוריתא, פירוש מודה בפרוטה וכופר בשתי מעין כסף, דפחות מכאן אינו נשבע דאוריתא אלא אם כן עד מעיד כנגדו שנשבע אפילו כשכופר בפחות משתי מעין, אבל בפחות מפרוטה אינו נשבע לעולם אלא אם כן טענו כלים, שבכלים אפילו טענו שני מחטין והודה באחת וכפר באחת נשבע. וכשנשבע בהודאת מקצת כשטענו בדבר שבמדה או מניין או משקל. ודין כופר בכל, והודאה ממין הטענה, והודאת בעל דין, ודיני שומרים, ומחויב שבועה דאוריתא או דרבנן, ודיני נשבע ונפטר, ונשבע ונוטל, ודין חשוד על השבועה, והיפוכי השבועה, ובאי זה עבירה נעשה חשוד, ואיזו תשובה יוציאנו מן החשד, ומי שלא נודע שהוא חשוד וזכה בממון בשבועתו ואחר כך באו עדים שחשוד היה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שמות כב, ח. — 4. ב"ק קו, ב. — 7. שם קו, א. — 8. טענת—אם, חסר בכ, ובמקומם יש: טענת מלוה שהיא פרעתיך או לא היו— 10—11. ובפסוק—וההכחשה, לשון הרמב"ם סה"מ מ"ע רמו, בשינויים.

הערות וביאורים

3. עשקו, זה שבא ממון חבירו לתוך ידו ברצון הבעלים, כגון הלואה, וכיון שתבעוהו כבש הממון אצלו בחזקה ולא החזירו (ה' גוילה ואבידה פ"א, ה"ד). — חמסו, כפה את המוכר למכור שלא ברצונו, אף על פי שנתן דמים. — 7. אמלוה, אע"פ שפטוק זה — כי הוא זה — כתוב בענין פקדון. — 8. אונס או גניבה, ברור שהוא טעות המעתיק, וצ"ל כמו שהוא בשאר הדפוסים: טענת מלוה שהיא פרעתיך או לא היו דברים מעולם. — אבל, תמס רבנו שיטתם של בעלי התוספות (היא דעת הריב"א, בבא קמא קו, א), דהכי קאמר, כי כתיב כי הוא זה אמלוה הוא דכתיב, ולכן גם בפקדון לא מוקמינן ליה אלא בטענה דשייכא גם במלוה, כגון פרעתיך או לא היו דברים מעולם, בזה שוין מלוה ופקדון דבעינן שיהיה מודה במקצת לענין שיהא חייב שבועה, אבל בטענה דלא שייכא אלא בפקדון והיא טענת אונס או גניבה לא בעינן הודאה במקצת, אלא אפילו אם יאמר הכל נאנס חייב לישבע, דבענין זה אמרינן עירוב פרשיות כתוב כאן ועקרינן "כי הוא זה" מפקדון. — 20. והיפוכי השבועה, בשבועת היסת, כגון היה מחויב שבועת היסת, אם רצה להפוך השבועה על התובע הרי התובע נשבע היסת ונוטל מחבירו, אבל שבועה של תורה או של דבריהם שהיא כעין של תורה אין הופכין שבועתן (ה' טוען ונטען פ"א, ה"ו).

שחייב להחזיר הממון, ומחויב שבועה שאינו יכול לישבע מה דינו, ודיני מגו, ודיני בריא ושמא, ודיני גלגול שבועה בין בריא על בריא או על שמא, ואפילו שמא על שמא, בכל עניין שבועה מגלגלין, ובכל שבועה יש גילגול בין דאוריתא או דרבנן, ואפילו שהיא תקנת אחרונים. ודיני הטענות שאנו דנין הנתבע כמשיב אבידה, והדברים שאין נשבעין עליהם דין תורה, ופירות שהגיעו לכתפים אם דינן כקרקע לענין שבועה. והאומר לחבירו שטר בידך וזכות יש לי בו, אם כופין אותו להוציאו, ודין הבא ליפרע שלא בפני המלוה, ודין מלוה על המשכון ואבד המשכון אם חולקין זה עם זה במניין מעות המלוה, ודין המלוה בישוב ורצה לפרעו במדבר, ודין לווה אומר פרעתי מחצה והעדים מעידין שפרעו כולו, ודין לוה מודה בשטר שכתבו וטוען שפרעו אם צריך לקיימו המלוה, ודין שטר שלוה בו ופרעו, ודין שולח מנה ביד שליח למי שנתחייב לו ובא לחזור בו, ודין טענת פרוע בשטר שביד שליש, ודין שטר שאין בו מקום או זמן אם כשר, ודין אחריות טעות סופר בכל השטרות חוץ משטרי מתנה, ודין משעבד מטלטלין שלו, והעושה שדהו או עבדו אפותיקי סתם או מפורש, ודין טריפת שבח ופירות בין בנגזל בין בבעל חוב, ודין מי שאבד שטרו או נמחק, ודין מי נותן שכר כתיבת השטר, ודין שומא דהדרא לעולם אלא אם כן זבנה אורתה או יהבה במתנה, ודין הדברים שאין שבועה בהם אלא חרם סתם, ושאין נשבעין על טענת חרש שוטה וקטן, והדינין היוצאין מהם עם הגדולים, ושאין מקבלין עדות אלא בפני בעל דין, וקטן אפילו בפניו כאלו אינו, והסומא שהוא כבריא לכל דבר חוץ מעדות, ודין חנווני על פנקסו, ומעמד שלשתן קונה והיא הלכתא בלא טעמא וכל התלוי בזה העניין, ודיני מורשה עם מי שהורשה עליו ועם מי שהרשהו, ולשון ההרשאה שהוא דין וזכה ואפיק לנפשך, ודין האומר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ובכל, כ ובכל ענין.

הערות וביאורים

4. אבידה, ולפיכך הוא פטור משבועה.—
5. עליהם, ואלו הן: קרקעות, עבדים, שטרות, והקדשות. — לכתפים, כגון ענבים עומדות ליבצר, והודה במקצתן וכפר במקצתן הרי זה נשבע עליהם כשאר המטלטלין, והוא שאינם צריכין לקרקע שכל העומד להבצר הרי הוא כבצור לענין כפירה והודאה (שם פ"ה, ה"ד). — 8. במניין, כגון המלוה אומר פלע (ד' דינרין) הלויתיך עליו ושני דינרין היה שוה והלוה אומר לא כי אלא פלע הלויתני עליו ופלע היה שוה. — 9. והעדים, אם צריך הלוה לישבע על החצי שלא הודה, שיש לומר הרי הוא כמשיב אבידה, שהרי היו לו עדים שפרעו כולו. — 10. ומרעו, אם חוזר ולוה בו, שיש לומר שכבר נמחל שעבודו. — 11. לחזור ולומר החזירם לי שמא יאנסו ממך בדרך, מה דינו, אם הילך כוכה דמי. — שלישי, והלוה טוען ממני נפל אחר שפרעתי. — 13. אפותיקי, אם לא אפרע חובך ממקום אחר הרי זה לפניך לגבותו. — 14. מפורש, אפותיקי מפורש, ואמר ליה לא יהא לך פרעון אלא מזה. — 15. שומא, בית דין ששמו למלוה בין בנכסי לוה בין במשועבדין ביד הלוקח ולאחר זמן השיבה ידו של לוה או של נפרף והביאו למלוה את מעותיו מסלקין אותו מאותה קרקע, שהשומא חוזרת לבעלים לעולם. 19. חנווני, שנאמן על פנקסו. — שלשתן, היו עומדים שלשתן ואמר ראובן לשמעון מנה שיש לי בידך בין פקדון בין מלוה תנהו ללוי קנה לוי, ואין אחד משלשתן יכול לחזור בו. — 20. מורשה, מי שיש לו כח והרשאה מאחר לעשות דבר בשמו. — 21. לנפשך, דאי

לא לויתי כאומר לא פרעתי, ודיני מי שהוחזק כפרן, ודין מי שאומר לו בית דין צא תן לו, ואמר פרעתי, או חייב אתה ליתן לו, ודין האומר אל תפרעני אלא בעדים או בפני פלוני ופלוני ואם הלכו למדינת הים מה יהיה עליו, ודין המאמין המלוה בשטר בשני עדים אם יועילו לו עידי פרעון, ודין באי זה עניין יכול אדם לומר משטה הייתי בך או אין אדם יכול לומר, ודיני המוציא מחבירו, והדברים שיש להן חזקה שנקרא התובען מוציא, ודיני חזקות, ודיני גביות באי זה עניין יורדין לנכסיו, ודיני ערבות, ודיני מחאות, ודין האנשים שאין מחזיקין עליהן ולא הם על אחר, וכל דיני מצרנות, ויתר רובי פרטיה מבוארים בקמא, ועיקר בפרק ג' ממנו, ובמציעא, ועיקר בפרק ראשון, ושמיני דבתרא, ובשבועות פרק ה' וו' וז', ובהרבה מקומות בתלמוד בפיזור קצת מן הדינין.

ונוהגת מצוה זו שאנו חייבין לדון בזכרים אבל לא בנקבות שאינן דנות, אבל מכל מקום הן בתורת דינין לתשלומין ולכל דבר, אלא שיש חילוק קצת בטענות הנשואות בעניינים ידועים, כמו שמפורש במקומות שזכרנו. וגם כן נוהגת בכל מקום ובכל זמן, ובית דין העובר עליה ולא עשה דין אם יש כח בידו ביטל עשה.

ועגשו גדול מאד, שגורם חרבן לארץ, שאין הארץ מתיישבת אלא בדין, וכמו שאמרו זכרונם לברכה על שלשה דברים העולם עומד, ואחת מהן הוא הדין. וזאת אחת מן המצוות שנצטוו עליה כל בני העולם בכללם, לפי שאי אפשר לישוב העולם זולתה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. חייב, כ אתה חייב ליתן לי. — 4. בשני, ם כשני. — 16. אבות פ״א, מ״ח.

הערות וביאורים

לאו הכי מצי למימר ליה לאו בעל דברים דידי את. — 1. ל א ל ו י ת י, האומר בבית דין לא לויתי אינו יכול לחזור ולתקן לומר מירושו שלא עמדתי בהלואתי אלא פרעתי (ועיין חושן משפט עט, א). — כ פ ר ן, שכנגדו נוטל בלא שבועה. — 2. ח י י ב, מירוש, אם אמרו לו בית דין צא תן לו, ויצא וחזר ואמר פרעתי ועדים מעידים אותו שלא פרעו (כגון שלא זזה ידם מתוך ידו) הוחזק כפרן לאותו ממון. אבל אם אמרו לו חייב אתה ליתן לו, ויצא ואמר פרעתי ועדים מעידים אותו שלא פרעו לא הוחזק כפרן שזה נשמט מהן עד שיחקרו דינו (ה' טוען ונטען פ״ו, ה״ו, ועיין בחושן משפט עט, יג). בא ובשאר הדפוסים הנוסחא: ח י י ב א ת ה ל י ת ן ל י. לפי זה יהיה הפירוש כך: התובע מחבירו מנה והשיב לו, יתכן שאתה חייב לי כמו כן המעות שאתה תובע ממני, אי הוי כאומר אתה חייב לי ואיני חייב לך והרי כפר וכאומר לא פרעתי דמי. — 4. כ ש נ י ע ד י ם, התנה עליו שיהיה המלוה נאמן בשטר כשני עדים אע״פ שהביא עדים שפרעו הרי זה גובה ממנו בלא שבועה, שהרי האמינו כשני עדים. — 5. מ ש ט ה, כגון מנה לי בידך א״ל הן, ומחר אמר תנהו לי, א״ל משטה הייתי בך. — מ ח ב י ר ו, שעליו הראיה. — ז. ש א י ן מ ח ז י ק י ן, כגון האומנין והאריסין והשותפין, והאיש בנכסי אשתו והאשה בנכסי בעלה ובן בנכסי אביו והאב בנכסי הבן, שכל אחד מאלו אין מקפידין זה על זה, לפיכך אין חזקתן ראיה אף על פי שלא מיחו בהן הבעלים אלא תחזור הקרקע לבעלים שהביאו ראיה שזאת הקרקע ידועה להן וישבע היסת שלא מכרו ושלא נתנו (ה' טוען ונטען פ״ב, ה״כ). — 8. מ צ ר נ ו ת, זכויות בר מצרא (שכן היושב על הגבול אשר לו זכות קדימה על אחרים בקנית קרקע או בית אשר על גבולו).

(מצות בית דין לדון בדין גושא שכר ושוכר)

נה. יד. לדון בדין נושא שכר והשוכר. פירוש נושא שכר, שומר פקדון בשכר שנותנין לו על השמירה, ושוכר הוא כמשמעו, ששכר בהמה מתבירו לרכוב או לעשות בה מלאכה, או ששכר ממנו מטלטלין, ונפל מחלוקת בין השוכר והמשכיר, או בין בעל הפקדון והשומר אותו בשכר, שמצוה עלינו לדון ביניהם, כמו שכתוב בפרשה זו כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור וגומר.

שורש הדינין ידוע.

דיניה כגון מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שנשבעין על האונסין הגדולים, ומשלמין הגניבה והאבידה לפי שיש בזה קצת פשיעה וקצת אונס, ומפני השכר שנוטלין על זה חייבין לשלם, מה שאין כן בשומר חנם שפטור על הכל חוץ מפשיעה. ודיני שכירות פועלים ושכירות בהמות ובתים, ודין האומן שקילקל, ומראה דינר לחנווני ונמצא רע, ודין שוכר בבעלים שפטור, ודין תחלתו בפשיעה וסופו באונס, ודיני שומר שמסר לשומר והוסיף השני או גרע בשמירה, וענין כל המפקיד שעל דעת אשתו ובניו הגדולים הוא מפקיד, ומה שאמרו זכרונם לברכה שאין השוכר רשאי להשכיר. וכתב הרמב"ן זכרונו לברכה שלא אמרו זה אלא במטלטלין לפי שאין רצונו שיהא פקדונו ביד אחר, אבל בשוכר בית ורצה להשכירו לאר רשאי, ובלבד שיהו האחרונים כמנין הראשונים, וכן בספינה, ויש חולקין עליו. ויתר פרטיה מבוארים בפרק ששי ושביעי מן קמא, ושלישי ושני ממציעא, ובשמיני משבועות. ונתהגת בזכרים בכל מקום ובכל זמן. ואם עובר עליה ולא דן אם ראוי לכך ביטל עשה. ואף על פי שנצטוינו דרך כלל לדון בדין טוען ונטען, רבתה התורה צווי בשומרים בפרט לפי שהן ענינים רגילין בישובי בני אדם.

(מצות בית דין לדון בדין השואל)

נו. טו. לדון בדין השואל, כלומר אדם ששאל מחבירו שום חפץ או בהמה, והשאלה היא בלא שכר כלל אלא שנתחסד עמו לעשות לו טובה זו, ואחר כך אם נפל מחלוקת ביניהם על הדבר, שנדון ביניהם הדין שנאמר על זה כמו שכתוב בפרשה זו וכי ישאל איש מעם רעהו וגומר. ובדין השואל חייבה התורה אפילו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. שמות כב, ט. — 8. ב"מ צג, ב. — 14. שם כט, ב. — 15. הרמב"ן, וכן בב, אמנם באנש הרמב"ם וכצ"ל — ה' שכירות פ"ד, ה"ה. 26. שמות כב, יג. — השוה מו"נ ח"ג, מב.

הערות וביאורים

8. הגדולים, כגון מתה או נשברה או נשבית. — 12. לחנוני, ואמר לו יפה הוא ונמצא רע. — בבעלים, שוכר את הבעלים עם החפץ. — 13. והוסיף, בשמירה כגון שומר חנם שמסר לשומר שכר. — גרע בשמירה, כגון שומר שכר שמסר לשומר חנם, דגרועי גרעה לשמירתו. — 14. אשתו, על דעת שהנפקד ימסרהו לאשתו ובניו הגדולים ואינו יכול לומר: אין רצוני שיהא מקודני ביד אחר. — 16. רשאי, שאין היזק מצוי בקרקע שיאמר בה: אין רצוני שיהא מקודני ביד אחר. — 17. האחרונים, בני הבית. — בספינה, שהרי בעלה עמה וישמור שהשוכר השני לא יקלקלנה. — ויש חולקין, הראב"ד שכתב: יש בדורנו אומרים כן שיש בני אדם שמחריבים הבית בדירתם (ה' שכירות פ"ה ה"ה).

האונסין לפי שבאחריותו היא אחר ששאלה ולא הוציא עליה דבר משלו, והרי זה כעין לוה מעות שאם נאנסו ממנו לא יפטר מן המלוה בטענת אונס. ועל ענין שאלה בבעלים שפטור, נוכל לומר לפי הפשט שהתורה לא חייבה השואל אחר שבעל הכלי או הבהמה עמו, דמכיון שהוא לשם ישמור הוא את שלו. ואף על פי שהשואל פטור אף לאחר שהלכו הבעלים, מכיון שהיו שם בשעת שאלה, אפשר לתרץ בזה שלא רצתה התורה לתת הדברים לשיעורין ולומר אם ישהו לשם הבעלים הרבה יהא פטור השואל ואם מעט יהא חייב, וצותה התורה דרך כלל דכל שהבעלים לשם בשעת שאלה יהא פטור. וזהו הטעם שאמרו זכרונם לברכה שאם היה עמו בשעת שאלה יהא פטור אף על פי שלא היה עמו בשעת שבירה ומתה פטור, אבל היה עמו בשעת שבירה ומתה ולא היה עמו בשעת שאלה חייב, כי בתחלת המעשה הענין תלוי. וזה הטעם בעצמו מספיק לנו בשכירות הבעלים גם כן שפטור.

דיני המצוה מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שאם מתה הבהמה מחמת מלאכה וכן אם נשבר הכלי מחמת המלאכה שפטור. ואם שינה מן הדרך שציוהו הבעלים אפילו מתה מחמת מלאכה שחייב. ואם הוליכה במקום שהרואים מצויים חייב להביא ראיה על טענתו שטען שמחמת מלאכה מתה. וכשמשלם מי שחייב לשלם שמין לו תשלומין כמו בנזקין. ושחייב השואל במזונותיה משמשכה עד סוף השאלה. ודין הניח להם אביהם פרה שאולה ומתה, ודין האומר לחבירו השאילני דבר פלוני בטובתך שמשתמש בו לעולם ומחזיר לו שבריו, והשואל סתם לכמה זמן משמע, והחילוק שיש בדברים רבים בענין זה, ואי זה רב נשאל לתלמידיו, ואי זהו שהם שאולים לו. ודין האומר לשלוחו צא והשאל עם פרתי, והשואל מן האשה ונשאל לבעלה, או השואל מאשתו, ושותפין שישאלו זה מזה, או מאחר ונשאל לאחד מהם, ודיני השואל פרה ושלחה המשאיל במצות השואל או שלא במצותו, ומה שאמרו שאין השואל רשאי להשאיל, ויתר פרטיה מבוארים במציעא פרק ח', ובשבועות גם כן פרק ח'.

ונוהגת בזכרים שעליהם לעשות דין. ובית דין העובר עליה ולא דן ביטל עשה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. השוה אבן עזרא שמות כב, יג. — 8. ב"מ צה, ב. — 9—10. שבירה, כן בכ, אבל בפנים שכירה. — 12. שם צו, ב. — 17. ומתה, כ ימתה וכולי.

הערות וביאורים

3. בבעלים, שהיו בעלים של החפץ שאולים לשואל לעשות מלאכתו בשעה שהשאיל לו החפץ. — 15. ראיה, ואינו נאמן בשבועה. — 16. בנזקין, ששמין להם בעידית. — 17. ומתה, אם היורשים חייבים באונסיה. — 18. בטובתך, כלומר אין אתה משאיל לי דבר זה כדרך כל המשאילין אלא כפי טובת לבך, שאינך מקפיד על הזמן אם ארך (ה' שאלה ופקדון פ"א ה"ח). — 19. ללמד להם תורה, ואם שאלו ממנו בהמה ומתה נפטרו (שם פ"ב, ה"ד). — 20. לשלוח, אם זה נקרא שאילה בבעלים. — 21. לבעלה, פירוש ונשאל לו בעלה. — מאשתו, אם זה נקרא שאילה בבעלים מטעם שהאשה היא תדיר במלאכתו של הבעל והיא נשאלת לו תחלה משנשאה (רש"י בבא מציעא צו, ב). — ושותפין, שותף אחד שאל פרה בחבירו לחרוש בה קרקע של שותפות, אם זה קרוי שאילה בבעלים משום שכל אחד מהשותפים שאול לחבירו בעסק השותפות (שם צו, א). — 22. השואל, ומתה.

(מצות בית דין לדון בדין מפתה)

נז. יו. לדון בדין מפתה, כלומר מי שפיתה בתולה שנדין אותו כמשפטו הכתוב עליו בפרשה, שנאמר וכי יפתה איש בתולה וגומר. וענין הפתוי הוא שאומר לה דברים של שקר או של אמת עד שמתרצה אליו.

שורש הדין ידוע. ואל תתמה כאן בהיות כל כבודה בת מלך פנימה נמכרת לבועל בחמשים כסף בין עשירה בין ענייה, שאין הקנס רק דמי הנאת השכיבה בלבד, אבל מצד אחר חייב השוכב אותה לתת בושת ופגם לפי ייחסה וחשיבותה, וכל מצות השם אמונה.

דיני המצוה, כתב הרמב"ם זכרונו לברכה כל שבעיר בחזקת פתוי עד שיעידו עדים שהוא אונס, וכל שבשדה בחזקת אונס. ואמרו זכרונם לברכה שנשואי מפותה תלויים ברצון האב והבת והמפתה, ואם כנסה אין שם קנס. ודין כהן גדול שפתה או אנס, ודין קנס בנבעלה כדרכה, וזמן הקנס אינו אלא משלשה שנים עד שתבגר. ומה שכתב לאביה דוקא לאביה, אבל אין לה אב דין קנס עליה, דפתוי מדעתה הוא מה שאין כן באונס, וכמו שנכתוב בעזרת השם. והנשים שאין להן קנס, ועשרה הן. ויתר פרטיה מבוארים בפרק שלישי ורביעי מכתובות.

ונוהגת בכל מקום שיש בית דין סמוכין, שאין דנין דיני קנסות אלא בסמוכין. ועובר עליה ולא עשה דין בזה ביטל עשה.

לא תעשה

(שלא ימכור אמה עבריה הקונה אותה מיד האב)

נח. א. שכל מי שיקנה אמה עבריה לא ימכרנה לאדם אחר לעולם, שנאמר לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה. ופירושו כתרגומו, לגבר אוחרן, ולהרחק הדבר נאמר בלשון זה, כלומר שדומה לעניה הקטנה אם מוכרה לאדם אחר שנית כאילו ימכרנה לעם נכרי.

משרשי המצוה שרצה האל לזכותינו וצונו להתנהג במדת החמלה האהובה לפניו.

דיני המצוה כתוב למעלה במצות ייעוד.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שמות כב, טו. — השוה רמב"ן עה"ת שם. — 5. תהלים מה, יד. — 9. ה' נערה בתולה פ"א, ה"ב. — 10. כתובות לט, א. — 13. דין, כ אין דין, וכן צ"ל. — 14. שנכתוב, כ שנכתוב במקומו; מצוה תקמב.— 20. שמות כא, ח. — 25. מצוה מג.

הערות וביאורים

5. כ ב ו ד ה, וכל בת מלך בפנים ההיכל.— 11. ש פ ת ה, אם הוא כונס, שהרי הוא מצוה ליקח את הבתולה.— 12. ק נ ס, פירוש דוקא שנבעלה כדרכה אבל לא בשנבעלה שלא כדרכה. — ש ת ב ג ר, בת י"ב שנה וששה חדשים ויום אחד והביאה שתי שערות היא הנקראת בוגרת. — 13. ל א ב י ה, ונתן הא"ש השוכב עמה לאבי הנערה חמשים כסף (וברים כב, כט), והוא הנקרא קנס. — מ ד ע ת ה, הוא ואוחילתיה. — 14. ו ע ש ר ה ה ן : בוגרת, ממאנת, איילונית, מגורשת, שוטה, חרשת, ניורת, שבויה, משוחררת, והיוצא עליה שם רע (ה' נערה בתולה פ"ב, ה"ט).

(שלא לגרוע שאר כסות ועונה)

גט. ב. שכל קונה אמה העבריה ויעדה שלא יגרע לה שארה כסותה ועונתה. ופירוש שאר, מזון, וכסות כמשמעו, ועונה דרך ארץ. ובכלל לאו זה כל בנות ישראל גם כן שלא לגרוע להן דבר מאלה, וקל וחומר הדברים, אם לזו לא יגרע כל שכן לאחרות בני חורין. וזה שכתוב כמשפט הבנות יעשה לה, אמרו במכילתא שהוא בא ללמד ונמצא למד, שהבנות למדות ממנה.

מדיני המצוה מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה המתנה עם אשתו על מנת שאין לך עלי שאר כסות ועונה מה דינו, ומה שאמרו שהאשה עולה עם הבעל ואינה יורדת ולפיכך מחשבין מזונותיה וכסותה לפי מעלתו, וענין חילוק העונות שהוא לפי כובד אומנות האיש, עד שאמרו זכרונם לברכה שעונת הספן פעמים בשנה, והגמל פעם בחודש, ותלמיד חכם פעם אחד בשבוע וראוי לו שתהיה ליל שבת, ויתר פרסיה מבוארים בסדר נשים בפיזור.

ונוהגת מצוה זו לענין בת חורין בכל מקום ובכל זמן בזכרים. ועובר עליה וגרע לאשתו אחת משלש אלה מרצונו על צד שיכוין להכאיבה עבר על לאו, והוא כעובר על אזהרת מלך אבל אין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה.

(שלא להכות אב ואם)

ס. ג. שלא יכה הבן האב והאם, ואפילו אם הם יכו אותו הכאה רבה בכל זמן שלא ישאו נפשם להמיתו, שנאמר ומכה אביו ואמו מות יומת. ואף על פי שלא הזהיר הכתוב בפירוש על זה שיאמר אל תכו האבות אלא שכתב עונש המכה אותם, ודרך התלמוד לעולם לשאול בענין כזה ולומר עונש שמענו אזהרה מניין, גם בזה יש לנו אזהרה, שהרי אנו מוזהרין על כל איש מישראל שלא להכותו, שכתוב במי שנתחייב מלקות ארבעים יכנו לא יוסיף, וכל שכן למי שלא נתחייב, והאב בכלל ישראל הוא, ואזהרתו מהכא. ואף על פי שלאו זה של לא יוסיף נחשב לאו בפני עצמו, מכל מקום הרי כלל בידינו שכל שיש בו כרת או מיתה יש בו לאו חוץ מפסח ומילה, ובהכאת אב ואם הרי יש בו כרת בלא עדים ומיתה בעדים, ועל כן יש לנו לומר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—6. מיוסד על סה״מ ל״ת רסב, בשנויים. — 4. גם כן, חסר בכ. — 5. בני, כ בנות. — שמות כא, ט. — מכילתא שם. — 7. כתובות נו, א. — 8. שם סא, א. — 10. שם, סא, ב.— 11. לו, בכת״י וסיקן : לה. — 14. שיכוין להכאיבה, לשון הרמב״ם בסה״מ ל״ת רסב. — 18. שמות כא, טו. — 21. מצוה תר. — 22. דברים כה, ג. — 25. כרת, כן בכ ובכ״י וסיקאן (ועיין הערות).

הערות וביאורים

5. ש ה ו א, סירוש, נראה כאילו באה אמה העבריה ללמד מבת ישראל, אבל מהיכן יש לנו דין מסורש בבנות ישראל שנלמד ממנו לעבריה, אלא על כרחך נמצא שלמידין בנות ישראל מעבריה : מה עבריה יש לה שאר כסות ועונה אף בנות ישראל כן. — 8. ע ו ל ה, שזוכה היא בזכויותיו ולא בפחיתותיו. — 10. ה ס פ ן, מלח, ובכלל איש רגיל לנסוע בספינה תדיר. — 20. מ נ י ן, שהרי אין עונשין אלא אם כן מזהירין (סנהדרין נו, ב).—

23. מ ה כ א, מלא יוסיף. — ע צ מ ו, ואיך אפשר להיות הלאו הזה אזהרה ללאו אחר. — 24. ל א ', כלומר הוא מצות לא תעשה בהכרת זולת מסח ומילה שהם בכרת ואף על פי שהן מצות עשה. — 25. כ ר ת, בירושלמי סנהדרין פ״ו, הי״א מסורש דבמקלל אביו ואמו יש ב־

על כל פנים שנלמוד האזהרה בו מקרא לא יוסיף אחר שלא מצאנוה במקום אחר, ותהיה עיקר האזהרה לישראל ובכללה נלמוד למכה אב ואם. וענין חיוב המיתה במכה אמרו זכרונם לברכה שהוא כשהוציא מהם דם דוקא, מה שאין כן בשאר כל אדם שאפילו הוציא מהן דם ניתן לחיוב ממון

משרשי המצוה ליסר הנבלים והמוסרים שהרימו יד במי שהביאם לעולם ברצון האל ועשה להם כמה טובות, ומלך במשפט יעמיד ארץ.

דיני המצוה כגון מכהו לאחר מיתה שפטור, והכהו על אזנו וחרשו שחייב מיתה שאי אפשר שלא יצא טיפת דם בפנים, והעושה בו חבורה לרפואה שפטור, ולכתחילה לא יעשה לו רפואה שמביאה לחבורה אם אפשר על ידי אחר, ודין שתוקי שחייב על אמו ועל אביו, ודין גר שהורתו שלא בקדושה שאין חייב בשניהם, ודין גר שאסור לו להכות אביו גוי דרבנן, ודין מי שהיו אביו ואמו רשעים גמורים מפורסמים שפטור על הכאתן עד שיעשו תשובה, אבל אסור הוא מכל מקום אפילו קודם תשובה, ולכל אין נעשה הבן שליח בית דין ליסר אביו חוץ ממסית, ויתר פרטיה בסוף סנהדרין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות וטומטום ואנדרוגינס. ועובר עליה והכה אותם הכאה שיש בה חבורה בעדים והתראה מיתתו בחנק, ובלא חבורה חייב עליהם כשאר כל אדם, שהמכה חבירו הכאה שיש בה תשלומין של שוה פרוטה משלם ואינו לוקה, ואם אין בה תשלומין שוה פרוטה לוקה ואינו משלם, שהלכה היא אין אדם מת ומשלם, וכן אין לוקה ומשלם.

(שלא לאכול שור הנסקל)

סא. ד. שלא נאכל בשר שור הנסקל, אפילו נשחט כראוי, מכיון שנגמר דינו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. לא, בכ"י וטיקאן: דלא. — 3. סנהדרין פה, ב. — 6. משלי כט, ד. — 7—14. ה' ממרים פ"ה ה"ה—יד. — 10. ועל אביו, כן גם בכ"י וטיקאן, אבל בכ ולא על אביו (וכצ"ל). — 13. ממסית, עיין מצוה פט. — 19. כתובות לו, ב.

הערות וביאורים

כרת, וסובר רבנו היות דמקשינן הכאה למקלל (ה' ממרים פ"ה, ה"ה), לסיכך גם במכה אביו ואמו יש בו כרת (ובזה יש למצוא פתרון למה שנתקשו המפרשים אודות מקור דברי רבנו. עיין בהגהת משנה למלך, ובמנחת חינוך, ובבאורים לעיל למצוה מה. ועיין עוד בסה"מ ל"ת שנב, ובתוספות כתובות לו, ב, ד"ה מיתות, ותראה שדעת הרמב"ם ותוספות דבמכה אביו ואמו אין בו כרת, ויסוד דבריהם הוא בספרא גבי פר כהן משיח. לעומת זה מקור שיטת רבנו בירושלמי סנהדרין). — ועל כן, השוה: "ואינו נמנע היות לאו אחד מזהיר מדברים רבים, ולא יהיה משפטו משפט לאו שבכללות, כשהתבאר העונש בכל ענין וענין" (ספר המצות, ל"ת כו). — 3. דם, כלומר עד שיעשה בהם חבורה. — 5. הנבלים, אבירי לב. — 9. שתוקי, כל שהוא מכיר את אמו ואינו מכיר את אביו, אע"פ שנבדקה אמו ואמרה בן פלוני הוא. — 10. שלא בקדושה, אע"פ שלידתו בקדושה. — 11. דרבנן, כדי שלא יאמרו באו מקדושה חמורה לקדושה קלה. — 13. ליסר, להכותו ולקללו (ה' ממרים פ"ה, הי"ד). — ממסית, ומדיח, שהרי אמרה תורה לא תחמול ולא תכסה עליו (שם).

בשרו אסור, כן מפורש במכילתא, שנאמר ולא יאכל את בשרו, ולאו דוקא שוד אלא אף כל המזיקין בהמה חיה ועוף, אלא שידבר ברגיל.
משרשי המצוה כדי להסכים בדעתינו שכל מי שבאה תקלה על ידו מרוחק ונמאס עם אלהים ועם אנשים, ואפילו שוגג כמו הבהמה שאין לה דעת, וכל שכן מזיד. ובתתנו דעתנו על דבר זה יביאנו להזהר הרבה בכל מעשנו על שלא תצא תקלה מתחת ידינו לעולם.
מדיני המצוה מה שביארו וכרונם לברכה שבין תם בין מועד נסקל על כל בריה שממית, בין איש או אשה או קטן או עבד, ושאין גומרין דינו אלא בפני בעליו אם יש לו בעלים, וכן מה שאמרו שיש צדדין הרבה שהשור ממית ואינו נסקל, ויתר פרטיה מבוארים בקמא.
ונוהגת מצות איסור בשרו בזכרים ונקבות, ובארץ ישראל דוקא נוהג דין שור הנסקל על פי הסמוכין, ובבית דין של כ"ג, ועובר עליה ואכל כזית מבשרו במזיד לוקה.

(שלא להחיות מכשף)

סב. ה. שלא נחיה מכשפה אלא נמיתה שנאמר מכשפה לא תחיה, ולאו דוקא מכשפה אלא כל מי שעושה כישוף, אלא שידבר ברגיל, שהנשים כשפניות יותר מן האנשים.
משרשי המצוה שידוע כי ענין הכישוף דבר רע עד מאד וגורם כמה תקלות לבני אדם, איני צריך להאריך בו שידועים הדברים. ועל כן נצטוינו לסלק מן העולם המשתדל בזה לפי שהוא בא כנגד חפץ השם שהוא חפץ בישובו ושיתנהג הכל בדרך הטבע שהוטבע בתחלת הבריאה, וזה בא לשנות הכל. וענין הכשוף הוא לפי דעתי כן, שהשם ברוך הוא שם בתחילת הבריאה לכל דבר ודבר מדברי העולם טבע לפעול פעולתו טובה וישרה לטובת בני העולם אשר ברא, וצוה כל אחד לפעול פעלו למינהו כמו שכתוב בפרשת בראשית למינהו על הנבראים. וגם על כל אחד ואחד המשיל כח מלמעלה להכריחו על מעשהו, כמו שאמרו זכרונם לברכה אין לך עשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה שאומר לו גדל. ומלבד פעולתן שעושה כל אחד ואחד בטבעו יש להם פעולה אחרת בהתערב מין מהן עם מין אחר, ובמלאכת התערובת יש בה צדדין שלא הורשו בני אדם להשתמש בהן, כי יודע אלהים שסוף

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שמות כא, יח: מכילתא שם. — 5. על שלא, כ עד שלא. — 7. ב"ק מא, א. — 9. שם, צד, א. — 12. כ"ג, כן בכ"י וטיקן ובכ, אבל בפנים: כהן גדול! (ועיין למעלה עמ' כח). — 15. נמיתה, כן שם ושם, אבל בפנים ובב, במיתה. — שמות כב, יז. — 18. דבר, כ ענין. — עד, חסר בכ. — 21. לפי דעתי, כבר קדמהו הרמב"ן בפירושו לויקרא יט, יט. — 24. בראשית א, יב ועוד. — 25. בראשית רבה, ו. — 28. כי, בראשית ג, ה.

הערות וביאורים

9. ב ע ל י ם, אבל אם לא היו לו בעלים, כגון שור המדבר, אם המית הרי זה נסקל, וגומרין דינו אף על פי שאין לו בעלים (ה' נזקי ממון פ"י, ה"ו). — נ ס ק ל, כיוון בזה שלא תקשה: הואיל וכל בהמה חיה ועוף שהרגו את האדם בפעם הראשונה נסקלין, היאך ימצא מועד להרוג? לפיכך כתב: "וכן מה שאמרו שיש צדדין הרבה שהשור ממית ואינו נסקל" (ועיין ה' נזקי ממון פ"י, ה"ג, היאך משכחת לה).

המעשה היוצא לבני אדם באותן צדדין רע להן ומפני זה מנעם מהם. וזהו אומרם זכרונם לברכה דרך כלל, כל שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי, כלומר אין לאוסרו מפני צד כשוף אחר שיש תועלת בו מצוי בנטיון באמת אין זה מן הצדדין האסורין, כי לא נאסרו רק מצד הנזק שבהן. ועוד כי יש באותן צדדי התערובות והתחבולות האסורות לעשות ענין אחר שנאסרו בעבורו לפי שכח אותו התערובת עולה כל כך שמבטל מפעולתו לפי שעה כח המזל הממונה על שני המינין. והמשל על זה, כמו שאתה רואה שהמרכיב מין בשאינו מינו יחדשו לברוא מין שלישי, נמצא שבטלה בהרכבה כח שניהם, ועל כן נמנענו מלהעלות על רוחנו אף כי נעשה בידינו דבר שמראה בנו רצון להחליף דבר במעשי האל השלימות. ואפשר שיעלה בידינו מזה רמז משרשי כלאי זרעים ובהמה ושעטנז, ובמקומם נאריך בם בעזרת השם. וזהו שאמרו זכרונם לברכה למה נקרא שמם כשפים, שמכחישין פמליא של מעלה ושל מטה, כלומר שכחן עולה לפי שעה יותר מכח הממונים עליהם. וראה כיוון דבריהם זכרונם לברכה שאמרו פמליא של מעלה ולא אמרו גזירת מעלה, לפי שהשם ברוך הוא גזרו ורצה שניהם בהתערבם, ובו תוכחת מגולה אל הממונים עליהם, אבל אמרו שכח הפמליא מוכחש מכל מקום. ומי שקרבת שכלו באור פני מלך וכח זכותו יעלה על כח הממונים לא ירא המעשה הזה והכחשותיו, כמו שמצינו בגמרא במסכת שבת שאמר החכם אל המכשפה. וידיעת חילוק ענינים אלה, אי זה תערובת הותר לנו ואין בו צד כשוף ואי זה הוא שיש בו צד כשוף ואסור בחכמת הכשוף יודע. ואל תחשוב כי מלאכת הכשוף והשדים דבר אחד, שהרי בפירוש אמרו זכרונם לברכה בלטיהם, מעשה שדים, בלהטיהם, מעשה כשפים. משמע מזה שענין הכשוף אפשר להעשות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שבת סז, ב. — 8. בהרכבה, כ ההרכבה. — 10. ובמקומם, מצות רמט ותקצא. — 11. סנהדרין סז, ב. — 15. תוכחת, משלי כז, ה. — 16. מוכחש, כ נכחש. — באור, משלי סז, טו. — 19. יודע, מפ ואילך ידוע. — 20. סנהדרין סז, ב. — בלטיהם, שמות ז, כב. — 21. בלהטיהם, שם ז, יא.

הערות וביאורים

11. פ מ ל י א ש ל מ ע ל ה, כנוי למלאכי השרת. — 13. ג ז י ר ת מ ע ל ה, לפי שאין הכישוף יכול לבטל אותן הפעולות והגזירות שבאות ישר מן הקב"ה, אלא רק אותן הפעולות שבאות על ידי הכוחות העליונים. — ל פ י, כלומר, אל תחשוב שהמרכיב מין בשאינו מינו שהוא בורא מין חדש, כי כבר היה לעולם, לפי שהשם ברוך הוא גזרו ורצה מתחלת הבריאה, וכולי. — 15. ת ו כ ח ת מ ג ו ל ה, כלומר וזאת היא ראיה מפורסמת, שהמזלות הממונים על כל הנמצאים אינן אלהי העולם, שהרי המרכיב מין בשאינו מינו מבטל פעולות כוחן לפי שעה. — 17. ש ב ת, לא נתברר לי מקום המאמר הזה במסכת שבת, אלא כמדומה לי שטעות המעתיק יש כאן, וכוונת רבנו למסכת סנהדרין סז, ב, ששם מסופר: אשה אחת היתה מחזרת ליטול עפר מתחת רגליו של ר' חנינא לעשות לו מכשפות. אמר לה, אם יכולה את, לכי עשי, "אין עוד מלבדו" כתיב. על זה שואלת הגמרא: "איני, והאמר ר' יוחנן למה נקרא שמן מכשפים שמכחישים פמליא של מעלה? שאני ר' חנינא דנפיש זכותיה. — 20. ב ל ט י ה ם, כמו ותבא אליו בלט (שופטים ד, כא) בסתר, זה מעשה שדים שנסתרים ואין נראין (רש"י סנהדרין סז, ב). 21. כ ש פ י ם, שאינו עושה על ידי שדים אלא מעצמו (רש"י שם).

בלתי מעשה שדים, ואמנם גם עם השדים יעשו לפעמים אותן. ואותן השדים שמשתמשין בהן למלאכת הכשוף נקראים מלאכי חבלה, כן פירש רש"י זכרונו לברכה, לפי שענין הכשוף לעולם אינו נעשה רק לחבל. ובפרטי דיני הכשוף בלאו דמכשף נאריך בו יותר בעזרת השם, כי שם מקומו, שאין כאן אלא אזהרת הדין, כלומר שלא נמחול להם אבל נמיתם.

ונוהגת מצוה זו לעשות דין במכשפים בזכרים כי להם יאות וניתן לעשות משפט, אבל לא לנקבות. ודוקא בארץ ישראל ובסמוכין ובבית דין של כ"ג. ובית דין העובר עליה אם יש בו כח לעשות משפט עבר על לאו זה, מלבד שבטל מצות עשה שהוא לעשות דין במחוייבין דרך כלל, ואין בזה מלקות לפי שאין בו מעשה, וכל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו חוץ מנשבע וממר ומקלל חבירו בשם.

(שלא להונות הגר בדברים)

סג. ו. שנמנענו מלהונות הגר אפילו בדברים והוא אחד מן האומות שנתגייר ונכנס בדתינו, שאסור לנו לבזותו אפילו בדברים, שנאמר וגר לא תונה. ואף על פי שאנו מוזהרים בזה בישראל, וזה כיון שנכנס בדתינו הרי הוא כישראל, הוסיף הכתוב לנו אזהרה בו, וגם נכפלה האזהרה עליו דכתיב לא תוננו פעם אחרת, לפי שענין ההונאה אליו קרובה יותר מבישראל, כי הישראל יש לו גואלים שתובעין עלבונו. ועוד טעם אחר בו, שיש חשש בו שלא יחזור לסורו מכעס הבזיונות. ואמרי בסיפרא שלא תאמר לו אמש היית עובד עבודה זרה ועכשיו נכנסת תחת כנפי השכינה, משרשי המצוה, מלבד מה שכתבנו, כדי לכוף את יצרנו לעולם לבל נעשה כל אשר נמצא בכחינו לעשות לרעה. על כן הזהירתנו בזה האיש שהוא בינינו בלי עוזר וסומך ויש כח ביד כל אחד ואחד ממנו עם אוהביו עליו לבל נעביר עליו את הדרך כלל אפילו בדברים כאילו הוא כאחד ממנו, ומתוך גדרים כאלו נקנה נפש יקרה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—4. מצוה תקיז. — 7. כ"ג, ראה למעלה, עמ' קיג בח"ג לשורה 12. — 10. מנשבע וממר ומקלל, מצות לב, שנו, ורלט. — 13. שמות כא, ב. — 13—14. לפי נוסח לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע רז.— 14. בישראל, מצוה שמא.— 15. ויקרא יט, לג. — 17. שלא יחזור, קידושין יז, ב; ב"מ נט, ב. — 18. ספרא יט, לג. — 21. ויש כח, כן בכ, אבל בפנים המלות הן בצירוף כזה: וישכח. — ממנו, מפ ואילך: ממנו לעשות לו רעה הזהירתנו התורה לבל נעביר עליו. — כאלו, כ האלו. — נפש יקרה, משלי ו, פו.

הערות וביאורים

1. אותן, הכשפים. — 2. רש"י, נראה לי שכוונת רבנו למה שכתב רש"י בקדושין עב, א, על האי מימרא: א"ל רבי ללוי הראני פרסיים... הראני חברין, א"ל דומין למלאכי חבלה. ופירש רש"י, חברין, אומה הסמוכה לפרסיים ומשחיתים הם וטרפנים הם יותר מפרסיים (ובעל מנחת יצחק הגיה שצ"ל: "כן פירשו ז"ל", לפי שרש"י לא כתב מזה כלום, אך לפי מה שכתבנו אין צורך לזה). — 17. לסורו, להרגלו הרע. — 21. ממנו, לעשות לו רעה, לפיכך הוסיף לנו השם אזהרה בו. — עם אוהביו עליו, כלומר יחד עם המצות עשה הנוספת שייחד לנו השם לאהוב את הגר, לבל נעביר עליו, וכולי (ומיוסד זה על לשון הרמב"ם בספר המצות מצות עשה רז: וייחד לו מצוה נוספת כמו שעשה באוהרה באונאתו).

ומסולסלת ומעוטרת המדות הראויה לקבלת הטוב, ויושלם בנו חפץ השם שהפץ להטיב.

דיני המצוה כגון רוב והאזהרות שהזהירונו זכרונם לברכה עליו והודיעונו להזהירנו עוד בדבר שבעשרים וארבע מקומות הזהירה התורה עליו, וכתבו גם כן לחזק המצוה שבאותו לשון שנצטוינו באהבת המקום נצטוינו באהבת הגר, שבאהבת המקום כתיב ואהבת את יי, ובגר כתיב ואהבתם את הגר. תרבה דברים כאלו במדרשים ובקצת מקומות בתלמוד.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ובנקבות. ועובר עליה ובזה עבר על לאו, ואין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה.

(שלא להונות הגר בממון)

סד. ז. שנמנענו שלא להונות הגר בממון, שאם יהיה לנו עמו משא ומתן שלא להונות אותו, שנאמר ולא תלחצנו, ואמרו במכילתא ולא תלחצנו, בממון. וזה הלאו נוסף על הלאו שיכללהו עם ישראל כולם, שהם בלאו דאונאת ממון, ונזהרנו עליו בדברים ובממון מן הטעם שכתבנו. כל משפטה במצוה הקודמת לזו. בלאו דאונאת ממון בישראל נכתוב קצת פרטי ההונאה בעזרת השם.

(שלא לענות יתום ואלמנה)

סה. ח. שנמנענו מהכביד במעשה או אפילו בדיבור על היתומים והאלמנות, שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, אבל כל משאו ומתנו של אדם עמהם יהיה בנחת ובחסד ובחמלה.

משרשי המצוה מה שכתבתי בסמוך בעניין הגר, לפי שאלו הן השושי כח שאין להם מי שיטעון טענותם בכל נפש כמו שהיה עושה איש האלמנה אביהן של יתומים אם היה קיים, ועל כן הזהירתנו תורתינו השלימה לקנות מידת חסד ורחמים בנפשינו ונהיה ישרים בכל מעשינו כאלו יש כנגדינו טוען בכח הטענה בהפכינו, ונחוס ונחמול עליהם ונראה זכותם בכל דבר יותר משהיינו עושים אם היה האב קיים.

מדיני המצוה מה שאמרו שאפילו אלמנתו של מלך ויתומיו באזהרה זו, והיאך נוחגין עמהם, שלא נדבר אליהם אלא רכות ולא ינהג אדם בהם אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופן בעבודה ולא ילבינם בדברים, ויחוס על ממונם יותר מעל ממון עצמו. ומפני כן אמרו זכרונם לברכה שהבא ליפרע מממונם, אף על פי שיש בידו שטר מקויים לא יפרע אלא בשבועה, מה שאין כן באחר. ועוד אמרו זכרונם לברכה שאם יש להנו ריב עם שום אדם שבית דין חייבין לטעון בשבילם כנגד התובע אותם, וטוענין

הילופי גירסאות ומראי מקומות	הערות וביאורים
4. ב״מ לט, ב ושם: בל״ו מקומות ואמרי לה במ״ו מקומות. — 4 ואילך, סה״מ, מ״ע רו.	1. ומסולסלת, נבחרה וטובה.

והשווה ה׳ דעות, פ״ו ה״ד. — 6. דברים ו, ה. — שם י, יט. — 12. שמות כב, כ. — מכילתא שם. — 13. מצוה שם. — 18. שמות כב, כא. — 20. מצוה סד. — תשושי, כ תשי. — תשושי כח, עיין ברש״י עה״ת שם. — 25—27. לשון הרמב״ם בה׳ דעות פ״ו, ה״י בשינויים. — 28. שבועות מה, א. — 29. ב״ב כג, א.

לתועלתם כל מה שיחשב שהיה יכול אביהם לטעון. ואם יש להם מעות שמכריחין בית דין כל מי שימצאו שהוא עשיר מנכסים שיש להם אחריות ויהיה איש נאמן ואוהב שלום וכשר ומפקידין לו מעות היתומים להתעסק בהן בענין שיהיה קרוב לשכר אצל היתומים ורחוק להפסד, מה שלא התירו באדם אחר משום איסור ריבית דרבנן. ומכריחים גם כן כל אדם שהוא טוב להם שיפקח עינו על נכסיהם, אם לא הניח להם אביהם שום אפטרופא. ועוד אמרו בהם שכל משא ומתן שיהיה להם עם כל אדם יהיה ידם על העליונה כמו הקדש ויותר מהקדש באחת. כיצד, יתומים שמכרו פירות ומשכן מהם הלוקח ולא נתן להם הדמים עדיין והוקרו בנתים חוזרין בהן, שאין נכסיהן נקנין אלא בכסף כהקדש שכתוב בו ונתן הכסף וקם לו. הוזלו הפירות אין יכולין הלוקחים לחזור בהם, שלא יהא כח הדיוט חמור מכחם. וכן אם לקחו הם פירות ומשכו אותם ולא נתנו הדמים והוקרו אין המוכר יכול לחזור, שלא יהא כח הדיוט שקונה במשיכה גדול מכחם, ואם הוזלו היו יכולין לחזור אלא מפני תקנתם אמרו שלא יהו יכולין לחזור כדי שימצאו מי שימכור פירות להם בהקפה. נתנו הם דמים למוכר בשביל פירות ולא משכו הפירות והוזלו הפירות חוזרין בהם. וזו היא האחת שאמרנו שיתרים הם על ההקדש, כי ההקדש אינו חוזר בו בזו, מכיון שיש בכיוצא בזה מי שיפרע להדיוט לא רצו חכמים להטיל פחיתות מדה בשביל מעט ריוח לגבי הקדש. אבל לגבי יתומים די להם להיות כשאר העם, וכיון ששאר העם יכולים לחזור בהם מן הדין בזו אלא שיש עליהם דין מי שפרע בדין הוא שיחזרו בהם. נתנו היתומים דמים ולא משכו הפירות והוקרו, אם רצו המוכרים לחזור בהם חוזרים ומקבלים מי שפרע, וזו תקנה הוא להם, שאם יהיו דינם שיקנו בנתינת המעות ויהיו שלהם לגמרי, שלא יהא המוכר יכול לחזור בו, יאמר להם המוכר נשרפו או אבדו באונס. ואם שמא תאמר יהיו ברשותם לכל תועלתם, שאם ירצו יקחו אותם על כל פנים, ואם לא ירצו לא יקחו אותם כדי שלא יטעון המוכר דבר זה. תשובתך, כי כל זה אי איפשר לעשות להם, שאינו בדין שניתן להם נכסי בני אדם, די להם כי אנחנו מעמידים אותם זימנין אדינא דאוריתא זימנין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. גיטין נב, א. — 7—10. לשון הרמב"ם בה' מכירה פ"ט, ה"ג בשנויים. — 9. הוזלו, א היו לו. — 11—14. לשון הרמב"ם, ה' מכירה, פ"ט, ה"ה בשנויים קטנים. — 14—22. שם ה"ו בהוכפת באור מאת רבינו. — 18. עליהם, כן גם בפ ואילך, אבל בא: עליהם מי שפרע, יתומים שאין להם דין מי שפרע. — 23. שאם. בכ שמא. — 25 ואילך. עיין רמב"ם, ה' מלוה ולוה, פ"ט ה"ה.

הערות וביאורים

4. להפסד, "כיצד, אומר לו תהיה נושא ונותן בהן, אם יש שם ריוח תן להם חלקם מן הריוח, ואם יש שם הפסד תפסיד אותה לבדך, שזה אבק רבית הוא, וכל אבק רבית אינה אסורה אלא מדבריהם ובנכסי יתומים לא גזרו" (ה' מלוה ולוה פ"ד ה"ד). — 9. ונתן, לא כתיב כן בפסוק אלא ויסף חמשית כסף ערכך עליו וקם לו (ויקרא כז, יט). — 10. שלא, וכיון דאי אמשיכו להדיוט לא הדרי השתא כל שכן דלא הדרי (רש"י גיטין נב, א). — 16. מי שיפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום ועמורה וממצרים שטבעו בים הוא יפרע ממי שאינו עומד בדבורו (ה' מכירה פ"ז, ה"א). — 22. גשרם, וכבר נעשו ברשותכם משעת נתינת המעות (שם פ"ט, ה"ז). — 25. דאוריתא, דאחד בהמה ואחד שאר המטלטלין נקנין

אדינא דרבנן לתועלתם, אבל לפנים מכל זה אינו בדין לתת להם ממון הצולם. וכעין מה שאמור עליהם בגמרא, יתמי דאכלי דלאו דידהו ליזלו בתר שבקיהו. לקחו היתומים דמים על פירותיהם ולא משכם מהם הלוקה ותזלו יכולים הלוקחים לחזור בהם מן הדין ומקבלים מי שפרע, שאם אתה אומר נעמידם על דין תורה, ומכיון שנתנו הלוקחים המעות זכו בפירות ולא יוכלו לחזור הלוקחים יהיה זה רעה ליתומים, שלא ימצאו לעולם מי שיקדים להם מעות על פירותיהם, ואולי יצטרכו למעות לפי שעה ונמצא להם בתקנה זו הפסד גדול לפעמים, ועל כן עיינו בכל צדדי תועלתם שהיה אפשר ותקנו להם. ולעולם אין היתומים מקבלים מי שפרע בכל שיעשה האפטרופא ולא האפטרופא גם כן לפי שמכחם הוא חוזר בו. וכן הדין בעלמא לעניין שליח הנושא ונותן לדעת משלחו ששניהם אין מקבלין מי שפרע. ומכל מקום אמרו בהם שמותר לענותם קצת לתועלתם, כגון הרב לתלמידו של תורה או של אומנות, אבל אפילו לתועלתם מצוה להקל בהם יותר משאר כל אדם. ואמרו גם כן שברית כרותה להם שנענין מצעקתם, שנאמר שמוע אשמע צעקתו. ושהם נקראים יתומים לעניין מצוה זו עד שלא יהו צריכין בעסקיהם לאדם גדול אלא עושין כל צרכי עצמן כשאר כל הגדולים. ויתר פרטיה מבוארים במקומות מפוזרים בתלמוד ובמדרשות.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, שחייבין בני אדם לנהוג עמהם דרך נחת וכבוד. ועובר עליה והכעיסן או הקניטן או רדה בהם או אבד ממונם, וכל שכן אם הכה אותן, הרי זה עובר בלא תעשה. ואף על פי שאין לוקין על לאו זה, לפי שאין העינוי דבר מסוים כדי להלקות עליו כי לעולם יוכל המענה רשע לטעון בשקר כי מן הדין ענם או לטובתם, השם יתברך שהוא בוחן לבבות תובע צערן, והרי ענשו מפורש בתורה, שנאמר והרגתי אתכם בחרב, כלומר מדה כנגד מדה שתהיינה נשי המענים אלמנות ובניהם יתומים ולא ימצאו מרחם, שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו. ואם נקבה היא המענה תמות ואישה ישא אחרת שתענה בניה. ודרשו זכרונם לברכה כי אם צעק יצעק אלי, בן קובל לאביו, אשה לבעלה, אלמנה ויתום אלי, ושמעתי כי חנון אני. והרמב"ן זכרונו לברכה ימנה אזהרת יתום ואלמנה בשני לאוין מן הטעם שכתבנו למעלה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ב"מ ע, א. — 4—8. לשון הרמב"ם בה' מכירה פ"ט, ה"ד בשנויים. — 11—12. כגון— לתועלתם, חסר בא. — 12. מובא ברמב"ם ה' דעות פ"ו, ה"י. — 13. שמות כב, כב. — 13—15. ושהם—הגדולים, לשון הרמב"ם ה' דעות פ"ו, ה"י. — 18—23. לשון הרמב"ם שם עם הוספת באור מאת רבנו למה אין לוקין על לאו זה. — 23. שבמדה, סוטה ח, ב. — 25. כי אם, בפנים: והיה כי יצעק. — 26. בל"ת רנו. — 27. מצוה יג.

הערות וביאורים

במעות, ומשנתן את המעות קנה. — 1. דרבנן, שלא יקנו המטלטלין אלא בהגבהה או במשיכת דבר שאין דרכו להגביה. — 2. שבקיהו, אחר אביהן לבית הקברות (רש"י ב"מ ע, א). — 10. שליח, שהרי המשלח אומר לחקן שלחתיך ולא לעוות (ועיין במגיד משנה ה' מלוה ולוה פ"ט, ה"ה). — 20. מסוים, ידוע.

אם כסף

יש בה שבע מצות עשה ועשרים ושתים מצות לא תעשה

(מצות הלואה לעני)

סו. א. להלוות לעני כהשגת היד כפי מה שצריך לו למען הרחיב לו ולהקל מעליו אנחתו. וזאת המצוה של הלואה היא יותר חזקה ומחוייבת ממצות נתינת הצדקה, שמי שנתגלה ונודע דוחקו בין בני אדם וגלה פניו לשאול מהן אין דוחקו ואפילתו כמי שעדיין לא בא לאותה בושה וירא מהכנס בה, ואם יהיה לו מעט סעד של הלואה במה שירוח מעט אולי לא יצטרך לבא לשאלה לעולם, וכשירחמנו האל בריוח ישלם נשיו ויחיה בנותר. ועל כן הזהירתנו תורתינו השלימה על זה לסעוד המך בהלואה טרם יצטרך לבוא אל השאלה, שנאמר אם כסף תלוה את עמי, ואמרו זכרונם לברכה במכילתא כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה שהם חובה, וזה אחד מהם. ויכריחו הדבר מדכתיב במקום אחר בתורה דרך צואה והעבט תעביטנו. שורש המצוה, שרצה האל להיות ברואיו מלומדים ומורגלים במדת החסד והרחמים כי היא מדה משובחת, ומתוך הכשר גופם במדות הטובות יהיו ראויים לקבלת הטובה, כמו שאמרנו שחלות הטוב והברכה לעולם על הטוב לא בהפכו, ובהטיב השם יתברך לטובים יושלם חפצו שחפץ להטיב לעולם. ואם לאו מצד שורש זה הלא הוא ברוך הוא יספיק לעני די מחסורו זולתינו, אלא שהיה מחסדו ברוך הוא שנעשינו שלוחים לו לזכותינו. ועוד טעם אחר בדבר, שרצה האל ברוך הוא לפרנס העני על ידי בני אדם מגודל חטאו, כדי שיוכח במכאוב בשני פנים, בקבלת הבשת מאשר כגולו ובצמצום מזונו. וכעניין זה שאמרנו כדי לזכותינו השיב חכם מחכמינו למין אחד ששאלו אם אלהים אוהב עניים, שהרי צוה עליהם, למה אינו מפרנסן, וכולי, כמו שבא במסכת עבודה זרה.

דיני המצוה כגון אי זה עני קודם במצוה זו, והאזהרות הרבה שהזהירונו זכרונם לברכה עליה שאמרו שהאדם מרוחק ונמאס ונתעב ונאלח ומשוקץ עד שקרוב להיות מיאוסו כמיאוס עבודה זרה אם יש לו ומושך ידו ממצוה זו. וכמה נחמד ונאהב ומרוחם ומתברך בכמה ברכות המחזיק בה, הכל מבואר במקומות מכתובות ובבתרא במקומות רבים מן התלמוד.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. כהשגת, כן גם בם, אבל באש בהשגת. — 4—7. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע קצו. — 10. שמות כב, כד. — 11. מכילתא שם. — 12. דברים טו, ח. — 20. כגולו, כ כגילו. — ב"ב י, א. — 22. עבודה זרה, ש בבא בתרא, וכן צ"ל, כי אינו נמצא אלא בבבא בתרא (ואפשר ששגרת הלשון הטעתו, כי בעבודה זרה נד, ב, ישנן גם כן שאלות כזו). — 24. שם.

הערות וביאורים

7. אפילתו, צרתו. — 19. בשניו פנים, רמז למה שאמרו חז"ל: כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום (ברכות ו, ב). — 20. כגולו, הגולד בשעתו. — חכם, הוא רבי עקיבא. — 21. מפרנסן וכולי, והשיב לו כדי שניצול אנו בהן מדינה של גהינם (בבא בתרא י, א). — 24. ונאלח, ומקולקל.

(מצות הטייה אחרי רבים)

סו. ב. לנטות אחרי רבים, והוא כשיפול מחלוקת בין החכמים בדין מדיני התורה כולה, וכמו כן בדין פרטי, כלומר בדין שיהא בין ראובן ושמעון, על דרך משל, כשתהיה המחלוקת בין דייני עירם שקצתם דנין לחיוב וקצתם לפטור, לנטות אחר הרוב לעולם, שנאמר אחרי רבים להטות. ובביאור אמרו זכרונם לברכה רובה דאוריתא. ובחירת רוב זה לפי הדומה הוא בששני הכתות החולקות יודעות בחכמת התורה בשוה, שאין לומר שכת חכמים מועטת לא תכריע כת בורים מרובה ואפילו כיוצאי מצרים, אבל בהשויית החכמה או בקרוב הודיעתנו התורה שריבוי הדיעות יסכימו לעולם אל האמת יותר מן המיעוט. ובין שיסכימו לאמת או לא יסכימו לפי דעת השומע, הדין נותן שלא נסור מדרך הרוב. ומה שאני אומר כי בחירת הרוב לעולם הוא בששני הכיתות החולקות שוות בהכמת האמת כי כן נאמר בכל מקום חוץ מן הסנהדרין, שבהם לא נדקדק בהיותם חולקין אי זו כת יודעת יותר אלא לעולם נעשה כדברי הרוב מהם. והטעם לפי שהם היו בחשבון מחויב מן התורה, והוא כאלו צותה התורה בפירוש אחר רוב של אלו תעשו כל עניניכם, ועוד שהם כלם היו חכמים גדולים.

משרשי מצוה זו שנצטוינו בזה לחזק קיום דתינו, שאלו נצטוינו קיימו התורה כאשר תוכלו להשיג כוונת אמתתה, כל אחד ואחד מישראל יאמר דעתי נותנת שאמתת ענין פלוני כן הוא, ואפילו כל העולם יאמרו בהפכו לא יהיה לו רשות לעשות העניין בהפך האמת לפי דעתו, ויצא מזה חרבן שתעשה התורה ככמה תורות, כי כל אחד ידין כפי עניות דעתו. אבל עכשיו שבפירוש נצטוינו לקבל בה דעת רוב החכמים יש תורה אחת לכלנו והוא קיומנו גדול בה ואין לנו לזוז מדעתם ויהי מה. ובכן בעשותינו מצוותם אנו משלימין מצות האל, ואפילו אם לא יכוונו לפעמים החכמים אל האמת חלילה, עליהם יהיה ההטאת ולא עלינו. וזהו הענין שאמרו זכרונם לברכה בהוריות שבית דין שטעו בהוראה ועשה היחיד על פיהם שהם בחיוב הקרבן לא היחיד כלל, זולתי בצדדים מפורשים שם.

דיני המצוה כגון החילוקים שיש ברוב זה בין דיני ממונות לדיני נפשות, שבדיני נפשות צריך שיהא הרוב יותר ניכר, וכמה אנשים צריכים לדיני נפשות מחמת שאנו מצווין לעשות כדברי הרוב, ואין ראוי להמית איש אחד בשני דיינין שהם רוב כנגד אחד. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה שצריכין גם כן אלו העושים רוב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—6. מיוסר על לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע קעה. — 5. שמות כג, ב. — חולין יא, א. — 14. ועוד, ה' סנהדרין פ"ב, ה"א. — 17. כל אחד, ע"ש המאמר: אם כן נתת תורת כל אחד ואחד בידו (שביעית פ"ב, מ"א). — 18. יאמרו, חסר בכ. — 19. ככמה, כ בכמה. — ככמה תורות, סנהדרין פח, ב. — 21. ויהי מה, חסר בכ. — 22. יכוונו, כ יבואנו. — החכמים, חסר בכ. — 24. הוריות ב, א. — 29. סנהדרין לז, א.

הערות וביאורים

12. הסנהדרין, אחד סנהדרי גדולה של שבעים ואחד, ואחד סנהדרי קטנה של עשרים ושלשה דיינים. — 13. בחשבון, כלומר לפי שהתורה קבעה כמה הם סנהדרי גדולה או קטנה (עיין סנהדרין ב, א) לפיכך הרא כאילו צותה התורה וכולי. — 28. דיינין המחייבין.

בדיני נפשות להיות סמוכין, והסמיכה עדות להם שהם חכמים ונבונים ושלמים שראויים לעשות כל דבר על ידם, ולא נמית אנשים על פי אנשים חסירי חכמה פן יטעו בדין, ולמיתה אין תשלומין. ושבדיני נפשות המלמדים זכות אין חוזרין ומלמדין חובה, ובדיני ממונות אינו כן. ושפותחין בזכות בדיני נפשות: והנה נסתלק הפותח בכך מכת המחייבת, ושהכל מלמדין זכות, בין רב בין תלמיד, ויתר פרטיה מבוארין בסוף סנהדרין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ולא נטה אחריהם ביטל עשה וענשו גדול מאד, שהוא העמוד שהתורה נסמכת בו.

(מצות פרוק משא)

סח. ג. להסיר המשא מעל הבהמה שיגעה במשאה בדרך, שנאמר כי תראה חמור שונאך וגומר. השונא זה פירושו ישראל, ואף על פי שכתוב לא תשנא את אחיך, דהיינו ישראל, אמרו חכמים שעניין זהו כגון שראהו עובר עבירה ביחוד והתרה בו ולא חזר שזה מותר לשנאתו. ומה שאמר חמור לאו דווקא חמור אלא כל בהמה, אלא שדבר הכתוב בהווה, שהחמורים למשא. וכתיב עזוב תעזוב עמו, כלומר עזרהו, מלשון ויעזבו ירושלם, שהוא לשון חוזק.

משרשי המצוה ללמד נפשינו במדת החמלה שהיא מדה משובחת, ואין צריך לומר שחובה עלינו לחמול על האיש המצטער בגופו אלא אפילו המצטער באבדת ממונו מצוה עלינו לחמול עליו ולהצילו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

10. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע רב. — 10—11. שמות כג, ה. — 11. ויקרא יט, יז. — 12. פסחים קיג, ב. — 13. לאו, א ולא כל בהמה, מפ' ואילך והוא הדין כל בהמה. — 14. שמות כג, ה. — 15. נחמיה ג, ח. — 17. אפילו, כ אפילו על.

הערות וביאורים

4. ושפותחין בזכות, „כיצד אומרים לזה שחטא אם לא עשית דבר זה שהעידו בו עליך אל תירא מדבריהם" (ה' סנהדרין פ"י, ה"ז). — נסתלק, חוזר על מה שאמר למעלה, שבדיני נפשות המלמדים זכות אין חוזרין ומלמדין חובה, לסיכך הדיין שפתח ולמד זכות נסתלק בכך מכת המחייבת (והנה בזה יש לתרץ מה שהקשה ר' ישעיה פיק בהגהותיו, וזה לשונו: וצריך עיון, דהא עיקר הזכות שפותחין בו הוא דאי לא קטלית לא תיחל, סברת אביי ורבא דתני כוותייהו, ופשיטא לסברת רב אשי דכל מי שיודע לו זכות יבא וילמוד עליו כדאיתא בסנהדרין לב, א, ע"כ. כלומר, אם כן למה כתב רבנו דכיון שפתח בדברים אלה נסתלק הפותח מכת המחייבת? ועיין במנחת חינוך דמשום קושיא זו כתב שטעות המעתיק יש כאן. אך דע נא וראה שבדפוס הראשון יש פה בגוף הספר סימני הפסק כזה: וברור שיש כאן הפסק בלשון רבנו, כלומר, שהבשורי „והנה נסתלק הפ"ת" מוסב לא על מה שלפניו — „ושפותחין בזכות בדיני נפשות" — אלא על מה שלפני פניו, היינו, „ושבדיני נפשות המלמדים זכות אין חוזרין ומלמדין חובה". ובזה דברי רבנו נכונים וברורים, שלפי שפתח בזכות נסתלק מכת המחייבת, שהרי המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד חובה). — 5. זכות, אבל אם אמר אחד מן התלמידים יש לי ללמד עליו חובה משתקין אותו. — 12. ביחוד, כלומר שראהו לבדו.— 13. מותר, וברמב"ם: הרי זה מצוה לשונאו עד שיעשה תשובה וישוב מרשעו (ה'

דיני המצוה כגון אם הבהמה של גוי ומשאוי של ישראל או בהפך, ודין הפוגע באוהבו ישראל ובשונאו שמצוה בשונא לכוף היצר, ואפילו אוהב לפרוק ושונא לטעון. ושונא זה אינו כשונא שזכרנו מחמת עבירה אלא שאין לבו שלם עמו. ופירוש כי תראה מאימת הוא החיוב, ושיערו חכמים שהוא אחד משבעה ומחצה במיל והוא ריס, אבל רחוק מזה השיעור אין חייב להטות הדרך אליו, והעושה לפנים מן השורה תבוא עליו ברכה, ודין זקן או נכבד ואינה לפי כבודו שהכל נדון לפי מה שיהא עושה בשלו, ודין פריקה בחנם וטעינה בשכר, ושמדדה עמו עד פרסה, ונוטל שכר על הלוייה, כמו שמבואר הכל בפרק שני ממציעא.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ביטל עשה ומראה בעצמו מדת האכזריות שהיא מדה מכוערת, וכל שאינו מרחם אין מרחמין עליו מן השמים, שאין ראוי גופו לקבל הרחמנות.

(מצות שמטת קרקעות)

סט. ד. להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנה השביעית שהיא נקראת מפני המעשה הזה שנתחייבנו בה שנת השמטה, ויזכה בפירותיה כל הרוצה לזכות, שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה כן תעשה לכרמך לזיתך. ולשון מכילתא, והלא הכרם והזית בכלל היה, כלומר שראש הפסוק שאמר תשמטנה ונטשתה יכלול כל מה שיצמח בארץ, בין פירות אילן או פירות אדמה, ולמה פרטן הכתוב שני אלה, להקיש לכרם שאר מיני אילן, ללמד שכמו שיש בכרם עשה ולא תעשה, שהרי בפירוש נכתב עליו ואת ענבי נזירך לא תבצור, כמו כן כל שאר האילן יש בהן עשה ולא תעשה. ולפיכך פרט כרם וזית ללמד על עניין זה, כי כונת הכתוב דלאו דווקא כרם וזית לבד אלא הוא הדין לכל שאר פירות האילן, אלא שהזכיר אחד מהם והוא מלמד לכולן, שזה מן המדות שהתורה נדרשת בהן. ומצוה זו שהיא להפקיר כל פירותיה, והמצוה האחרת שציונו האל לשבות בה, כמו שכתוב בכי תשא בחריש ובקציר תשבות, קשר אחד להן.

משרשי המצוה לקבוע בליבנו ולצייר ציור חזק במחשבתנו עניין חדוש העולם כי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—5. ה' רוצה ושמירת נפש פי"ג, ה"ו. — 10. שבת קנא, ב. — 13—23. מיוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע קלד בשנויים. — 15—16. שמות כג, יא. — 16. מכילתא שם. — 19. ויקרא כה, ה. עיין מצוה שלו. — 21. דווקא כרם, בב חסר כרם. — 24. שמות לד, כא. עיין מצוה קח. — 25 ואילך. שמות כ, יא

הערות וביאורים

רוצח ושמירת נפש, פי"ג, הי"ד). — 2. ל פ ר ו ק, דאיכא משום צער בעלי חיים, אפילו הכי כדי לכוף את יצרו הרע מצוה לטעון עם השונא תחילה. — 6. כ ב ו ד ו, לטעון ולפרוק. — 7. ב ח נ ם, פירוש, מצוה מן התורה לפרוק עמו בחנם, אבל לטעון עליו הרי זו מצוה ונוטל שכרו (ה' רוצח פי"ג, ה"ח). — ו ש מ ד ד ה, מתנועע. — פ ר ס ה, לפי שאם חזרה ונפלה חייב לטעון ולפרוק פעם אחרת אפילו מאה פעמים (שם פי"ג, ה"ה). — 20. כ מ ו כ ן כל מה שיצמח בשנה השביעית שהתבאר בכתוב שהפקרו בעשה (שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה) הנה מניעתו בלא תעשה, אף על פי שלא נמצא אזהרה מפורשת בתורה על זה.

ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ, וביום השביעי שלא ברא דבר הכתיב מנוחה על עצמו. ולמען הסיר ולעקור ולשרוש מרעיונינו דבר חקדמות אשר יאמינו הכופרים בתורה ובו יחרסו כל פנותיה ויפרצו חומותיה, באה חובה עלינו להוציא כל זמנינו יום יום ושנה שנה על דבר זה למנות שש שנים ולשבות בשביעית. ובכן לא תפרד לעולם העניין מבין עינינו תמיד, והוא כעניין שאנו מונין ימי השבוע בששת ימי עבודה ויום מנוחה, ולכן צוה ברוך הוא להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנה זו מלבד השביתה בה כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה ושנה לא בכוחה וסגולתה תוציא אותם, כי יש אדון עליה ועל אדוניה, וכשהוא חפץ הוא מצוה אליו להפקירם. ועוד יש תועלת מדת נמצא בדבר לקנות בזה מדת הותרנות, כי אין נדיב כנותן מבלי תקוה אל הגמול. ועוד יש תועלת אחר נמצא בזה שיוסיף האדם בטחון בשם ברוך הוא, כי כל המוצא עם לבבו לתת ולהפקיר לעולם כל גדולי קרקעותיו ונחלת אבותיו הגדלים בכל שנה אחת ומלומד בכך הוא וכל המשפחה כל ימיו, לא תחזק בו לעולם מדת הכילות הרבה ולא מיעוט הבטחון.

מדיני המצוה מה הן הדברים מעבודות הארץ שהן לנו בחיוב שביתה זו מן התורה, כגון זריעה זמירה קצירה בצירה, ואשר הן אסורות מדרבנן, כגון מזבל וחופר, ועבודות שבאילן כגון חותך ממנו יבלת, סורק ממנו עלין או בדין יבשין, מאבק באבק או מעשן תחתיו להמית התולעת, סך הנטיעות, קוסם או מפסג האילנות, ומה שהתירו לעשות כגון סוקרין בסיקרא, ועודר תחת הגפנים, ודין עבודת בית השלחין, ושלא יעשה אשפה בתוך שדהו עד שיעבור זמן הזיבול ואחר כך שתהא גדולה ולא יהא נראה כמזבל, ושיעורה ממאה וחמשים סאה זבל ולמעלה. ומה שאמרו שהחיוב להמנע מעבודת הארץ שלשים יום קודם שנה שביעית והיא הלכה למשה מסיני. ודין שדה אילן כמה זמן אסור בעבודה משנה ששית, ומהו נקרא שדה אילן, ואיסור

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. השביעי, בכ השביעי שבת. — 1—2. הכתיב מנוחה על עצמו, רש"י עה"ת שמות לא, יז.— 3. בתורה, חסר בכ. — 5. מונין, א מוציאין ששת. — 6. בששת, כ כששת. — 8. תוציא אותם, חסר בכ. — יש, בכ יש להם אדון על אדוניה. — 9. תועלת מדת, בכ חסר מדת. — 21. מועד קטן ג, ב.

הערות וביאורים

2. הקדמות, שעולם קדום ולא מתחדש.— 7. השביתה, ביטול עבודת הארץ. — 13. הכילות, קמצנות. — 16. זמירה, שקוצצין זמורות הכרם לצמוחי פרי. — 17. יבלת, מום הנולד באילן. — מאבק, שרשים המגולים מכסים אותם באבק. — 18. קוסם, יש מפרשים משים בשרשיהם אפר. וי"מ שובר הראשים (רע"ב שביעית פ"ב, מ"ד). — מפסג, סירש רש"י כשהאילן הוא רך הרבה ויראים שמא ישבר סומכין אותו. והר"ן כתב שאילן שענפיו נוטים לכאן ולכאן קושרים אותם כדי שיעלו למעלה ולא יכבדו על גוף האילן (כסף משנה ה' שמיטה ויובל פ"א, ה"ה). — 19. סוקרין, אילן שמשיר סירותיו סוקרין אותו בסיקרא (צבע אדום) כדי שיבקשו עליו רחמים. — ועודר, חופר בעיקרי האילנות. — השלחין, שדה שאין די לה במי גשמים וצריך להשקותה. — 20. אשפה, כנוס הזבל למקום אחד בשדה. — הזיבול, שלא יאמרו מעוברי עבירה הוא ולזבל שדהו הוא מוציא.

הבריכה והרכבה, ואם עבר ועשה מה יהא בנטיעותיו, ופירות שביעית מה דינן, דכל שהוא מיוחד למאכל אדם כגון חטים ושעורים ופירות אין עושין מהן מלוגמא או רטייה, שנאמר בהן לאכלה, ושאינו מיוחד למאכל אדם כגון קוצים ודרדרים עושין מהן מלוגמא לאדם ולא לבהמה, ושאינו מיוחד לאדם ולבהמה כגון פואה ואזוב וקורנית הרי הוא תלוי במחשבת האדם, חשבן לאכילה דינן כמאכל, חשבן לעצים דינן כעצים. ויתר רובי פרטיה כולן מבוארים במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת שביעית.

ונוהגת בזכרים ונקבות בארץ ישראל בלבד, ובזמן שישראל שם, שנאמר עליה כי תבאו אל הארץ, ומדרבנן נוהגת אפילו בזמן הזה בארץ דווקא, וכל מקום שהחזיקו בו עולי בבל עד כזיב ולא כזיב בכלל אסור בעבודה, וכל הספיחין הצומחין שם אסורין באכילה, כי הם קידשו המקומות שהחזיקו בהן לעולם, והמקומות שהחזיקו בהן כבר עולי מצרים ולא עולי בבל שהן מכזיב ועד הנהר ועד אמנה, אף על פי שהן אסורין היום מדרבנן בעבודה בשביעית שהחמירו בהן, הספיחין שצומחין שם מותרין באכילה אחר שלא נתקדש בעולי בבל. ומנהר ואמנה והלאה מותר בעבודה. סוריא, והוא מן המקומות שכבש דוד קודם שנכבשה ארץ ישראל כולה, וזהו הנקרא לרבותינו זכרונם לברכה כיבוש יחיד, והארץ הזאת היא כנגד ארם נהרים וארם צובא כל יד פרת עד בבל כגון דמשק ואחלב וחרן ומקומות אחרים סמוכין לאלו, אף על פי שאין שביעית נוהגת בהן מן התורה, גזרו עליהן שיהיו אותן מקומות אסורין בעבודה כארץ ישראל. אבל עמון ומואב ומצרים ושנער אף על פי שהן חייבין במעשר אין שביעית נוהגת בהן, וכל שכן שאין נוהגת בשאר חוצה לארץ. ועובר עליה ונעל כרמו או שדהו בשביעית או אסף כל פירותיו לביתו בזמן שישראל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ואם עבר ועשה, חסר בכ"י. — 2—6. מיוסד על לשון הרמב"ם בה' שמיטה ויובל פ"ה, ה"א בשנויים. — 3—4. כגון—פואה, חסר בא"י. — 8. ויקרא כה, ב. — 9—14. לשון הרמב"ם ה' שמיטה ויובל פ"ד, הכ"ו, עם הוספת באורים מאת רבנו. — 15—17. ה' תרומות פ"א, ה' ג, ט. — 15—20. שם ה' כו.

הערות וביאורים

1. הבריכה, כופפים זמורת הגפן בארץ ומכסים אותה בעפר. — הרכבה, מביאים ענף של אילן ומרכיבין אותו על גב אילן אחר שהוא ממינו. — 2. מלוגמא, מלא לוגמא, שדרך אדם ללעוס מלא לוגמיו חטים או תאנים ונותן על גבי מכתו (רע"ב שביעית פ"ה, מ"א). — 3. רטייה, תחבושת משוחה סממנים ששמים על מכה לרככה. — לאכלה, והיתה שבת הארץ לכם לאכלה (ויקרא כה, ו), כלומר כל שהוא מיוחד לכם יהיה לאכלה ולא לרפואה (ה' שמיטה ויובל פ"ה, ה"א). — 4. ולא לבהמה, כיון שראויים למאכל בהמה אין להפחיתם. — 10. עולי בבל בימי עזרא ונחמיה. — כזיב היא אכזיב (יהושע יט, כט) מצפון לעכו. — ספיחין, כל שתוציא הארץ בשנה השביעית, בין מן הזרע שנפל בה מקודם שביעית, בין מן העיקרים שנקצרו מקודם וחזרו ועשו (ה' שמיטה ויובל פ"ד, ה"א). — 12. הנהר, נחל מצרים, הוא שיחור. — אמנה, הר ההר והוא בצפון של ארץ ישראל. — 19. כארץ ישראל, כדי שלא יניחו ארץ ישראל וילכו וישתקעו שם (שם פ"ד, הכ"ו). — 20. במעשר, מדבריהם (שם).

על אדמתן ביטל עשה. ומכל מקום מותר לאסוף מהן מעט מעט לבית לאכול, ובלבד שתהא יד הכל שוה בהן כאלו אין לקרקע בעלים ידועים.

(מצות שביתה בשבת)

ע. ה. לשבות ממלאכת ביום השבת, שנאמר וביום השביעי תשבות. כל עניינן כתוב למעלה, והן בלאו הבא על זה. ונכפלה מצות שבת עד י"ב פעמים.

(מצות חגיגה ברגלים)

עא. ו. לחוג ברגלים, והוא שנצטוינו לעלות לרגל למקדש שלש פעמים בשנת הן סמוך לפסח ושבועות וסוכות כדי שנחוג שם, שנאמר שלש רגלים תחוג לי בשנה. ועניין החגיגה הוא שנעלה שם בקרבן ונקריבהו שלמים לכבוד החג. ונכפלת מצוה זו פעמים בתורה, ואמר[ו] זכרונם לברכה במסכת חגיגה שלש מצות נצטוו ישראל ברגל, חגיגה ראייה שמחה.

משרשי מצוה זו לפי שאינו בדין לבוא בידים ריקניות לפניו ברוך הוא, ואף על פי שהאמת כי אינו צריך דבר מידינו כמו שכתוב אם ארעב לא אומר לך, אף על פי כן בדמיון מחשבתינו אנחנו רואין כאלו נעמוד לפניו. והאמת שהנפשות קרובות אל הטוב במקום ההוא יותר משאר מקומות ואור פני מלך נוגה עליהם שם. ועל כן ראוי לנו לעשות מעשה הקרבן בעת ההיא, כי בפעולת הקרבן נתכן לקבלת הטובה ותתעלה נפשותינו מעלה מעלה, כמו שנכתוב בעזרת השם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהקרבנות אלו אין להן שיעור, אלא אפילו אחד יספיק, בין בהמה בין עוף תור או גוזל, ושחייב לעלות לירושלם על כל פנים בקרבן בידו או בכסף שיקנה בו קרבן בירושלם, אבל בשוה כסף אינו פטור. ואם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שמות כג, יב. — 5. מצוה לג. — 7—11. מיוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע נב בהוספות ושנויים. — 8. שמות כג, מד. — 9. ועניין, כל ומעניין. — 10. חגיגה י', ב. — 11. ראייה, מצוה תנב. — שמחה, מצוה תנא. — 13. תהלים ג, יב. — 15. ואור, משלי טז, טו. — 16. הקרבן, חסר בכ. — נתכן, כ נתקן. — 17. מצוה צה. — 18. פאה פ"א, מ"א. — 19. בין, כ או.

הערות וביאורים

9. ונכפלה, דברים טז, טז, ועיין רש"י. — 18. אלו, פירוש, הקרבנות הבאות ועבה בקשר עם שלש מצות אלו, שהרי על כל אחת משלש מצות אלו היו מביאים קרבן ונקראים קרבן חגיגה (והוא שלמים), עולת ראייה, ושלמי שמחה. — 19. עוף, מושב ביחוד על קרבן עולת ראייה שבאה בין מן העוף ובין מן הבהמה (ה' חגיגה פ"א, ה"א. ובזה סרה קושית המשנה למלך שתמה על רבנו, וזה לשונו: "דברים תמוהים, לפי שהשלמים אינן באים מן העוף כי אם מן הבהמה דוקא, וזה פשוט", ע"כ. אבל לפי שכתבנו יש לומר שדברי רבנו מכוונים פה לכל "הקרבנות אלו", כלומר לקרבנות הבאות בקשר עם השלש מצות שנצטוו ישראל ברגל, ולפיכך לא נמנע מלהביא פה דין עולת ראייה הבאה "בין בהמה בין עוף תור או גוזל" אף על פי שבאמת דין זה מקומו במצוה תנב). — כ. אכל, מידה שמא לא ימצא למכור (ה' חגיגה פ"א, ה"ב).

לא הקריב קרבנו ביום ראשון שיש לו תשלומין כל שבעה, ובלבד שיהיה הוא שם ביום ראשון, ויתר פרטיה מבוארים במסכת חגיגה.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים אבל לא בנקבות, ולא כל הזכרים, שחגר וסומא אפילו באחת מעיניו וחולה וזקן וענוג הרבה שאינו יכול לעלות ברגליו כולן פטורין, וכן טומטום ואנדרוגינס ועבדים. אבל כל שאר הזכרים חייבין, ואפילו יש להן אומנות מכוער כגון מקמץ ומצרף ועבדן מטהרין גופן ומלבושן ועולין לפני השם יתברך, והם מקובלין לפניו כשאר ישראל, שטינוף הנפש הוא הממאס בני אדם לפני המקום ולא האומנות כל זמן שעושין אותו באמנות. ועובר עליה ונראה בעזרה ביום ראשון של חג ולא הביא קרבן ביטל עשה, וגם עבר על לאו שנאמר על זה ולא יראו פני ריקם.

(מצות הבאת ביכורים)

עב. ז. להביא בכורים למקדש, והוא הפרי הראשון שמתבשל באילן שחייבין אנו להביאו שם וליתנו לכהן, ולא כל האילנות במצוה זו מן התורה, אלא שבעת המינין לבד שנשתבחה הארץ בהן, והם חטה ושעורה גפן ותאנה ורמון זתים ותמרים, שנאמר ראשית בכורי אדמתך תביא בית יי אלהיך. ובא הפירוש שלא נאמר אלא על ז׳ פירות אלו. ולפי הדומה כי בדרך זו למדו זכרונם לברכה לומר כך, כי אחר שלא הוזכרו כל פירות אחרים חוץ מאלו בתורה בשום מקום וציונו ברוך הוא להביא מארצינו בכורי פירות סתם, באמת יש לדון כי על הפירות שהודיענו בתורה שהן בארץ ישראל וששבחה בהן על אותן צונו. ואפשר כי יש לרבותינו זכרונם לברכה עוד הכרח הכתוב בעניין, או שמא דברי קבלה הם. וכן היה דרכם להביא אותן, הסמוכין לירושלם מביאין אותן רכים והרחוקים מיבשין אותן.

משרשי המצוה כדי להעלות דבר השם יתברך על ראש שמחתינו, ונזכור ונדע כי מאתו ברוך הוא יגיעו לנו כל הברכות בעולם. על כן נצטוינו להביא למשרתי ביתו ראשית הפרי המתבשל באילנות, ומתוך הזכירה וקבלת מלכותו והודאתינו לפניו כי הפירות ויתר כל הטובה מאתו יבואו נהיה ראויין לברכה ויתברכו פירותינו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהן אסורין לזר כתרומה משנכנסו לירושלם, ומאי זה פירות מביאין מהם בכורים מדרבנן, ושניתנין הבכורים לאנשי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6—8. לשון הרמב״ם ה׳ חגיגה פ״ב, ה״ב, בהוספת באור. — 9. שמות כג, טו. — 14. שנשתבחה, כ שנשתבחה בהן ארץ ישראל. — 14. שמות כג, יט. — 16—19. השוה לשון רש״י עה״ת שמות לד, כו. — 22. על ראש תהלים קלו, ו. — 26. מכות יט, א.

הערות וביאורים

1. ובלבד, לאפוקי מי שלא היה ראוי ביום ראשון דפטור מתשלומין, והיינו אם קודם עלות השחר של ראשון נטמא או נעשה חיגר וכדומה באופן שלא היה ראוי כל יום ראשון אין צריך להשלים שביום חובתו היה פטור (עיין שם פ״ב, ה״ה). — 6. מקמץ, שמלאכתו לקבץ צואת כלבים לעבד העורות או לרפואה (שם פ״ב, ה״ב). — מצרף, מחתך נחשת ממקום מוצאו מן הארץ, ומסריח הוא. — עבדן, מעבד עורות. — 27 ואילך. אנשי משמר, משפחת הכהנים העובדים בבית המקדש באותו שבוע.

משמר, ושטעונין כלי והוא לכהן אם הוא של עץ, ושלא יביאם אדם בעירבוב אלא דרך נוי, כגון שמשים הוצין או עלין בסל בין כל מין ומין, ומקיף אשכולות ענבים לסל של תאנים על שפתו, ומביאין בידיהן תורים ובני יונה לכבוד הבכורים ונותנין אותן לכהנים, וכיצד היו מעלין אותם, והשמחה שהיו עושין עליהן המביאין אותן והיוצאים לקראתם, והמזמורים שהיו קורין סמוך לעיר, ויתר פרטיה מבוארים במסכת בכורים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ובפירות ארץ ישראל וסוריא ועבר הירדן, אבל לא בפירות חוצה לארץ, ועובר עליה ביטל עשה.

לא תעשה

(שלא נתבע חוב מעני שאין לו במה לפרוע)

עג. א. שנמנענו מלתבוע החוב מן הלוה בעת שנדע שאינו יכול לפרוע חובו לפי שאין לו, שנאמר לא תהיה לו כנושה. ודע כי זאת המניעה תכלול גם כן שלא להלוות ברבית לישראל.

משרשי המצוה לקבוע לנו מדת החסד והחמלה, וכשיהיו קבועות בנו אז נהיה ראויין לקבלת הטובה ויושלם חפץ השם בנו שחפץ להטיב בעולם הזה ובעולם הבא. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה מניין לנושה בחבירו מנה ויודע שאין לו שאסור לעבור נגד ביתו, שנאמר לא תהיה לו כנושה. ומה שאמרו גם כן במכילתא לא תהיה לו כנושה שלא יראה לו בכל זמן, ודברים אחרים הנאמרים בעניין הזה במציעא ובמקומות בתלמוד.

ונוהגת בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן. והעובר עליה ותבע הלוואתו לחבירו ויודע שאין לו ותובעו כדי לצערו עבר על לאו זה, והוא כעובר על מצות מלך.

(שלא נשית יד בין לוה למלוה ברבית)

עד. ב. שלא נתעסק במלוות רבית בין הלוה והמלוה, כלומר שלא נעשה להם ערבות ולא נעיד אליהם ולא נכתוב ביניהם שטר שיש בו הזכרת רבית, שנאמר לא תשימון עליו נשך. ובא הפירוש במציעא שהלאו הזה נאמר על המתעסקים בעניין כגון ערב ועדים וסופר. ושם נאמר גם כן שהמלוה נכלל עמהם בלאו זה מלבד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

11—13. נוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת רלד. — 12. שמות כב, כד. — המניעה, בפנים: המינעה. — 15. בנו שחפץ, חסר מפ ואילך. — 16. ב"מ מה, ב. — 17. נגד ביתו, כ לפניו.— 17. שמות כב, כד; מכילתא שם.— 23 ואילך. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת רלו. — 24. שמות כב, כד. — 25. ב"מ עה, ב.

הערות וביאורים

1. בעירבוב מין במין (עיין בה' בכורים פ"ג, ה"ז). — 2. הוצין, עלים של ענף התמר. — ומקיף כדי לעטר את הביכורים. — 13. לישראל, נוסף על הלאוין המפורשין בתורה שהמלוה ברבית עובר, ולמדו זה מדכתיב לא תהיה לו כנושה ולא תשימון עליו נשך בחד קרא. — 18. זמן, כי על ידי זה הוא מתביים לפניך, והרי זה כמו שאתה נושה בו. — 21. מלך, כלומר ואין בה חיוב מלקות.

הלאוין האחרים שמיוחדין בו. וכלל הענין שאמר אביי שם שהמלוה עובר על ו׳ לאוין והלוה בשנים והמתעסקין באחד.

משרשי המצוה כי האל הטוב חפץ בישוב עמו אשר בחר, ועל כן צוה להסיר מכשול מדרכם לבל יבלע האחד חיל חבירו מבלי שירגיש בעצמו עד שימצא ביתו ריקן מכל טוב, כי כן דרכו של רבית, וידוע הדבר, ומפני זה נקרא נשך, ובהמנע מן המעשה הזה ערב וסופר ועדים ימנעו בני אדם ממנו. ויתר פרטיה מבוארים במציעא. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. והעובר על זה ונעשה סופר או ערב או עד במלוה עבר על לאו זה, אבל אין לוקין עליו, שאפילו המלוה אינו במלקות שהרי ניתן להשבון, ואינו בדין דהני דאתו מחמתיה יתחייבו במלקות.

(שלא לקלל הדיין)

עה. ג. שלא לקלל הדיינים, שנאמר אלהים לא תקלל, ופירושו דינין כמו אשר ירשיעון אלהים, והוציאו הכתוב בלשון אלהים כדי שיהא נכלל עם הלאו הזה לאו אחר, והוא לאו דברכת השם, כמו שאמרו זכרונם לברכה במכילתא ובסיפרי, אזהרה לברכת השם מדכתיב אלהים לא תקלל. ומה שכתוב במקום אחר ונוקב שם יי מות יומת, זהו העונש, אבל האזהרה היא מכאן, כי לא יספיק לנו אזהרת העונש במצוה מבלי אזהרה. וזהו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה תמיד, עונש שמענו אזהרה מניין. והעניין הוא מפני כן שאם לא תבוא לנו בדבר מניעת האל אלא שיאמר עושה דבר פלוני יענש בכך, היה במשמע שיהיה רשות ביד כל הרוצה לקבל העונש ולא יחוש לצערו לעבור על המצוה ולא יבוא בזה כנגד חפץ השם ומצותו, ויחזור דבר המצוה כעין מקח וממכר, כלומר הרוצה לעשות דבר פלוני יתן כך וכך יעשהו או יתן שכמו לסבול כך ויעשהו, ואין הכוונה על המצוות בכך אלא שהאל לטובתינו מנענו בדברים והודיענו במקצתן העונש המגיע לנו מיד מלבד העברת רצונו שהיא קשה מן הכל. וזהו אומרם זכרונם לברכה בכל מקום לא ענש אלא אם כן הזהיר, כלומר לא יודיע האל העונש הבא עלינו על העברת המצוה אלא אם כן הודיענו תחילה שרצונו הוא שלא נעשה אותו הדבר שהעונש בא עליו.

משרשי המצוה להסיר מעל הדיינין יראת הנדון וקללתו כדי שיוציאו הדין לאמתו. ועוד הזהיר על זה גם כן במקום אחר בתורה. ועוד נמצא תועלת אחר במצוה כי בקללת הדיין תקלות רבות, כי המון העם בסכלותם שונאים אותו, ואם לא יוזהרו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

11. שמות כב, כו. — דינין, כ לדיינים. — שם כב, ח. — 14. ויקרא כד, טז. — 16. סנהדרין נד, א, ועוד. — 20. כעין, באם כגון. — 23. יומא פה, א, ועוד. — 28. תקלות, כן בכ, אבל בפנים: הקלות.

הערות וביאורים

1. ש ש ה: לא תהיה לו כנושה (שמות כב, כד), את כספך לא תתן לו בנשך, ובמרבית לא תתן אכלך (ויקרא כה, לז), אל תקח מאתו נשך ותרבית (שם כה, לו), ולפני עור לא תתן מכשול (שם יט, יד). — 2. ב ש נ י ם: לא תשיך לאחיך (דברים כג, כ), ולפני עור לא תתן מכשול. — 5. נ ש ך, שהיא כנשיכת נחש שנושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש ופתאום הוא מבצבץ ונופח עד קדקדו, כך רבית אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהרבית עולה ומחסרו ממון הרבה (רש״י, שמות כב, כד). — 27. ב ת ו ר ה, לא תגורו מפני איש (דברים א, יז,

על קללתו אולי יקללוהו ויתעוררו מתוך כך לקום עליו, כמו שאמר החכם למלך על המון העם, הזהר שלא יאמרו, שאם יאמרו יעשו, ויהיה בזה רעה רבה, כי הוא במשפט יעמיד ארץ.

מדיני המצוה בדיינין מה שאמרו שאין חיוב הלאו אלא המקלל הדיין בשם משמות השם, כגון יה או שדי ואלהים וכיוצא בהן, או בכינוי, כגון חנון קנוא וכיוצא בהן, אבל בלא שם וכינוי כגון ארור פלוני או אל יהי ברוך אין בו חיוב לאו אבל אסור הוא. ומה שפירשו זכרונם לברכה גם כן בעניין זה שהחיוב אינו במקללו בלשון הקדש דווקא אלא אפילו בכל לשון, וכי צריך עדים והתראה בזה ככל חייבי לאוין, ויתר פרטיה מבוארין בסנהדרין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה וקילל הדיין בשם או בכינוי לוקה שתי מלקיות, לפי שהוא ככל אחד מישראל הכשרים שהם בכלל איסור זה כמו שנכתוב בסדר קדושים תהיו, ואחד מפני שהוא דיין.

(לאו דברכת השם)

עו. ד. ומשרשי המצוה בברכת השם לפי שמתרוקן האדם במאמר הרע ההוא מכל טובה וכל הוד נפשו נהפך למשחית, והנה הוא נחשב כבהמות, כי באותו דבר ממש שהבדילו השם יתברך לטובה ובו נעשה אדם, והוא הדיבור שנבדל בו ממיני הבהמות, מבדיל הוא את עצמו לרעה ומוציא עצמו לגמרי מכל גדר הדעת ונעשה כשרץ נמאס ונאלח ולמטה ממנו, ועל כן הזהירתנו התורה על זה, כי האל הטוב יחפוץ בטובתינו. וכל דבור ודבור הגורם מניעת הטובה ממנו יבוא כנגד חפצו ברוך הוא.

מדיני המצוה כגון מה שפירשו שאין החיוב עד שיפרש את השם המיוחד שהוא יו"ד ה"א וי"ו ה"א, או של אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד כדעת קצת מפרשים. ומה שאמרו שבכל יום ויום היו שואלין את העדים בכינוי, יכה יוסי את יוסי, נגמר הדין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שאם יאמרו, א פן יעשו, פ ואם יאמרו יעשו, ש כי אם יאמרו פן יעשו.— 3. במשפט, משלי כט, ד. — 4—7. לשון הרמב"ם בה' סנהדרין פכ"ו, ה' ג—ד בשנויים. — 5. קנוא, כ או קנוא. — 7—9. שם. — 10. בזכרים ונקבות, חסר בכ. — 12. מצוה רלט. — 18. נמאס וכו', ראה למעלה עמ' צג הערה לשו' 8. — 22 ואילך. לשון הרמב"ם בה' עכו"ם פ"ב, ה"ח עם שנויים קטנים.

הערות וביאורים

ועיין מצוה תטו). — 8. צריך, דסלקא דעתך אמינא דכיון דמקלל חבירו חידוש הוא דלאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו, התראה נמי לא ניבעי, קא משמע לן. אי נמי, הוי אמינא דכיון דאורחא דקללה בריהטא ובכעס הוא לא ניבעי התראה קמ"ל (כסף משנה ה' סנהדרין פכ"ו, ה"ד). — 15. וכל הודך, ע"ש הכתוב והודי נהפך עלי למשחית (דניאל י, ח), כלומר להשחתה. — 22. כדעת, הוא דעת הרמב"ם בה' עבודת כוכבים פ"ב, ה"ז.— 23. בכינוי, כל זמן שהם נושאים ונותנים בבדיקת העדים היו דנין אותן בכינוי, כלומר היו דנין עמהם ובודקין אותם בכינוי, האיך אמר. — יכה יוסי את יוסי, האי כינוי לאו כינוי השם קאמר אלא בית דין מכנין בדבריהם הקללה כלפי אחרים.. ולהכי נקט יוסי את יוסי, דארבע אותיות איכא כשם בן ארבע אותיות, דאינו חייב אלא על שם המיוחד דהיינו שם

מוציאין כל האדם לחוץ ושואלין את הגדול שבעדים ואומרין לו אמור מה ששמעת בפיך, והוא אומר, והדיינין עומדין על רגליהן וקורעין ולא מאחין, והעד השני אומר אף אני כמוהו שמעתי. ואם היו עדים רבים כולם אומרין כן. ומה שאמרו זכרונם לברכה שמגדף אף על פי שחזר תוך כדי דיבור נסקל, ומי שגידף השם בשם מעבודה זרה קנאין פוגעין בו, ואם לא פגעו בו ובא לבית דין אינו נסקל עד שיברך בשם מן השמות המיוחדין. והטעם שאינו נסקל לפי שהוא בעצמו מכיר אפילו בעת הכעס שאין דבריו אלא שטות גמור, ומכל מקום פוגעין בו קנאין אחר שהשחית והתעיב והעיז פניו לדבר דברים רעים כאלה. ומה שאמרו שכל השומע ברכת השם מפי ישראל חייב לקרוע, אבל השומע מן הגוי אינו חייב לקרוע, ולא קרעו אליקים ושבנא אלא מפני שרבשקה משומד היה. וכל העדים והדיינין סומכין ידיהם אחד אחד על ראש המגדף ואומרים לו דמך בראשך שאתה גרמת לך. ואין בכל הרוגי בית דין מי שסומכין עליו אלא מגדף בלבד, שנאמר וסמכו כל השומעים את ידיהם על ראשו, ויתר פרטיה מבוארים בסנהדרין פרק ז'.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. והעובר על זה ובירך השם בעניין שאמרנו נסקל בארץ על פי סמוכין. ועכשיו בחוצה לארץ שאין לנו סמוכין מרחיקין כל ישראל ממנו ומחרימין אותו.

(שלא לקלל הנשיא)

עז. ה. שלא לקלל את הנשיא, שנאמר ונשיא בעמך לא תאור, ובא הפירוש שהנשיא זה הוא המלך. ואמנם זה הלאו כולל גם כן הנשיא שבישראל, והוא ראש סנהדרי גדולה שנקרא נשיא גם כן, לפי שכוונת הכתוב להזהירנו על כל מי שהוא ראש שררה על ישראל בין ממשלת מלכות או ממשלת תורה.

משרשי המצוה לפי שאי אפשר לישוב בני אדם מבלי שיעשו אחד מביניהם ראש על האחרים לעשות מצותו ולקיים גזירותיו מפני שדיעות בני אדם חלוקין זה מזה ולא יסכימו כולם לעולם לדעת אחת לעשות דבר מכל הדברים, מתוך כך יצא מביניהם הביטול והאסיפה בפעולות, ועל כן צריכין לקבל דעת אחד מהם אם טוב ואם רע למען יצלחו ויעסקו בעסקו של עולם, פעם ימצא בעצתו וחפצו תועלת רב ופעם ההפך, וכל זה טוב מן המחלוקת שגורם ביטול גמור. ומאחר שהממונה לראש סבה אל התועלת שאמרנו, הן שהוא גדול להדריכנו בדרכי הדת או גדול למלכות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—8. שם ה"ט, בהוספת טעם. — 4—5. ומי— מלאו המדפיסים את ההשמטה). — 8—15. שם ה"י עם שנויים. — 10. אליקים ושבנא, מלכים לבית דין, חסר מם ואילך, מלבד בלב ששם כבר ב יח, לז. — 12. ויקרא כד, יד. — 18. שמות כב, כז. — 18—20. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת שטו. — 25. והאסיפה, ש והאפיסה.

הערות וביאורים

בן ד' אותיות, ומשום דחשבונו של יופי כחשבונו של אלהים. ולהכי נקט יכה זה את זה דילפינן דאינו חייב עד שיברך שם בשם (רש"י סנהדרין נו, א). — 2. וקורעין בגדיהם ולא מאחין עולמית. — 4. נסקל מבואר לעיל עמ' כד. — 5. קנאין, המקנאים קנאתו של מקום הורגים אותו. — 25. והאסיפה, מלשון גויעה ומיתה (גויעה ואסיפה, בבא בתרא טז, ב). ויש גורסין: האצפיסה, והוא מלשון העדר וחסרון.

לשמור איש מרעהו שתקיף ממנו, ראוי הדבר וכשר שלא נקל בכבודו, וגם שלא לקללו אפילו שלא בפניו, וכל שכן בפני עדים כדי שלא נבוא מתוך כך לחלוק עמו, לפי שההרגל הרע שהאדם מרגיל עצמו בינו לבין עצמו הוא סוף מעשהו. והמחלוקת עליו כבר אמרנו ההפסד הנמצא בשבילו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חייב עליו אלא המקללו בשם או בכינוי, ושהמקללו לוקה שלש מלקיות, משום אלהים לא תקלל, ומשום ונשיא... לא תאור, ומשום לא תקלל חרש, שהוא לאו כולל כל ישראל. ויתר פרטיה מבוארין בסנהדרין.

ונוהגת בזכרים ונקבות, בארץ ובכל מקום שנהיה עם מלכנו או עם ראש סנהדרי גדולה. ועובר עליה וקללו בשם או בכינוי לוקה שלש מלקיות. ואם בן הנשיא קללו לוקה ארבע, שלש שאמרנו ואחד משום מקלל אביו.

(שלא להקדים חוקי התבואות)

עח. ו. שלא נקדים חוקי התבואה קצתם על קצתם אלא שנוציאם בסדר. וביאור ענין זה הוא שהחטה כשתודש ותנקה היא טבל, ופירוש טבל היא תבואה שלא הותרמה, והחיוב עלינו בה להוציא ממנה תחילה תרומה גדולה, ומן התורה אפילו חטה אחת פוטרת הכרי, אבל חכמים אמרו שהוא חלק אחד מחמשים, ואחר כך מה שנשאר החיוב עלינו להוציא ממנה מעשר והוא הנקרא מעשר ראשון. ואחר כך ממה שנשאר יש לנו להוציא מעשר אחר והוא מעשר שני, ותנתן תרומה לכהן, ומעשר ראשון ללוי, ומעשר שני שיאכלוהו בעליו בירושלם. ועל זה הסדר אנו חייבים שנפריש מן התבואה חלקים אלה, ובאה לנו המניעה בזה שלא נקדים מזה מה שראוי לאחר ולא לאחר מה שראוי להקדים, שנאמר מלאתך ודמעך לא תאחר, והוא כאלו אמר לא תאחר ממלאתך ודמעך מה שראוי להקדימו.

משרשי המצוה כי בהעשות הדברים על סידרן לא יבוא בהם הערבוב והטעות, וכשאינן נעשים כן יהיה הטעות נמצא בהן תמיד. ובהיות התרומות והמעשרות דבר גדול בקיום הדת, כמו שנפרש בעזרת השם בסדר ראה ושופטים, צונו השם יתברך להזהר בהם הרבה שלא לבוא בחשבונן לידי טעות לעולם. ובשמעינו טוב מזה מן המקובלים נקבל.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאם עבר והקדים בעניין זה מה שאין ראוי להקדים, מה שעשה עשוי, ולא נתחייבנו לחזור ולערב הכל ויפרישם פעם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. מצוה עה. — 5. שבועות לה, ב. — 6. שמות כב, כז. — 7. ויקרא יט, יד. מצוה רלט. — 11. מקלל אביו, מצוה רסא. — 13—22. נוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת קנד. — 16. תרומות פ"ד, מ"ג. — מה. כ ממה. — 21. שמות כב, כח. — 25. ראה, מצוה תמה. — ושופטים, מצוה תצו. — 28. תרומות פ"ג, מ"ו. — 29. הכל, חסר בכ.

הערות וביאורים

10. קללו, קלל אביו הנשיא. — 26. ובשמענו. בספר טעמי מצות לר' מנחם הבבלי ל"ת מא, מבאר טעם מצוה זו בזה הלשון: שאם לא תוציאם על הסדר נראה זלזול לכהן, וכתיב וכבדתו, ולפיכך אין לערב המעשרות אלא כל אחד בגדולתו קודמת, תרומה, מעשר ראשון, מעשר שני.

שנייה. וכן מה שדרשו במסכת תרומה ובמכילתא, מלאתך אלו הבכורים הניטלין מן המלאי, כלומר קודם שנטל מן הדבר כלום, זהו לשון מלאי. כלומר שהוא כדבר שלם לגמרי. ודמעך, זו תרומה. לא תאחר, שלא תקדים תרומה לבכורים, וכולי. ויתר פרטיה במסכת תרומה.

ונוהגת בזכרים ונקבות, בארץ ישראל, ובזמן שישראל שם, כדעת הרמב"ם זכרונו לברכה שכתב שמצות תרומה ומעשרות מן התורה אינה אלא בזמן שארץ ישראל בישובה. והעובר עליה והקדים דברים אלו או זו לזו דינו כעובר על מצות מלך, אבל אין לוקין עליו, שכך נתבאר שם בתרומה שאין בזה הלאו מלקות.

(שלא לאכול טריפה)

עט. ז. שלא לאכול מן הטרפה, שנאמר ובשר בשדה טרפה לא תאכלו, ומשמעות הנגלה בכתוב זה הוא להוהירנו על בהמה שטרפה זאב או ארי בשדה, ושטרפה בעניין שהיא נטויה למות בטרף ההוא, דודאי אין במשמע שאם נגע בראש אזנה או תלש מצמרה שתקרא טרפה בכך, אלא ודאי המשמעות הנכון והקבלה מסייעת בכך הוא שנטרפה בכדי שתמות לשעה או לזמן קרוב בשביל הטרף ההוא. ואמרו זכרונם לברכה שזמן זה הוא שנה אחת. ועוד יש להבין לכל מבין כי לא תקפיד התורה כשהגיע לה טרפות זה על ידי זאב או ארי או דוב, אלא שתאסור כל בהמה המוכה מכה המביאה אותה לידי מות על כל פנים, והם המכות שמנו אותן חכמים שהם ממיתות, וכמו שבא במשנה, זה הכלל כל שאין כמוה חיה טריפה. וזה שאמר הכתוב בשדה לאו דווקא אלא שדרך הכתוב לדבר לעולם בהווה, ובשדות דרך בהמות לטרוף. וכן הוא במכילתא, דיבר הכתוב בהווה. וגם כן נצטרך לכתוב בשדה כדי ללמד בו עוד דברים אחרים רבים, כי דברי התורה נדרשים לכמה פנים, יתלבשו מבחוץ לבוש מלכות שש ומשי ורקמה טהורים, ומבפנים יש זהב ורב פניניים. ולבוש זה הפסוק הנגלה והנראה בו יותר בתחלת העיון הוא ללמד על הטרפה לבד, כמו שכתבנו, ועל בשר מן החי שבכלל טריפה הוא. ומה שבפנים כן הוא, שמלמד על כל בשר שיצא חוץ ממחיצתו שאסור ונעשה כטריפה, כגון בשר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. נמצא במכילתא אבל לא בתרומות. — 5. ה' תרומות ס"א, הכ"ו. — 7. זו, כ זו לצד זו. — 10. שמות כב, ל. — 15. חולין נז, ב. — 18. שם מב, א. — 22. לבוש, אסתר ח, טו. — שש, יחזקאל טז, יג. — 24. שבכלל, כ שבכלל בשר. — כן, כ בו.

הערות וביאורים

3. תרומה, לכך קרא לתרומה דמע לפי שנוהגת בלח, ובכורים אינו אלא ביבש, שהרי אינו מביאין בכורים אלא מפרי ולא ממשקה (תוספות תמורה ה, א). — 8. בתרומה, הייגו בפ"ג דתרומות דתני שם: "אף על פי שהוא עובר בלא תעשה מה שעשה עשוי ולא קתני אע"פ שהוא לוקה, הרי נתבאר שאין בזה הלאו מלקות (ועיין בכסף משנה ה' תרומות ס"ג, הכ"ג, דהכי דייק). — 18. כל שלקתה מכה שאין בהמה לקויה דוגמתה יכולה לחיות. — 24. בשר, החותך בשר מן החי, שהרי מה לי טרפה חיה מה לי חתכה בסכין, מה לי בכולה מה לי במקצתה (ה' מאכלות אסורות פ"ד, ה"י). — שבפנים הכתוב, ובשר בשדה טרפה.

קדשים שיצא חוץ לעזרה, ובשר קדשים קלים שיצא חוץ לחומה, ובשר הפסח שיצא חוץ לחבורה, וכן העובר שיצא חוץ למעי אמו. ומשמעותו של מקרא יבוא כן כאלו אמר ובשר בשדה טריפה הוא, כלומר בשר שיצא חוץ למחיצתו, שזהו לשון שדה שאין לו מחיצות, טריפה הוא. וכל אלה שזכרנו יצאו חוץ למחיצתן דינן כטריפה. ומי שיאכל מהן כזית לוקה.

משרשי מצוה זו, לפי שהגוף כלי לנפש ובו תעשה פעולתה, וזולתו לא תשלם מלאכתה לעולם, ועל כן באה בצלו לטובתה ולא לרעתה באמת כי האל לא יריע אבל ייטיב לכל, נמצא כי הגוף בין ידיה כמו הצבת ביד הנפח אשר עמו יוציא כלי למעשהו. ובאמת כי בהיות הצבת חזק ומכוון לאחוז בו הכלים יעשם האומן טובים, ואם לא יהיה הצבת טוב לא יבואו לעולם הכלים מכוונים ונאים. וכמו כן בהיות בגוף שום הפסד מאי זה עניין שיהיה תתבטל פעולת השכל כפי אותו הפסד. ועל כן הרחיקתנו תורתינו השלימה מכל דבר הגורם בו הפסד. ועל הדרך הזה לפי הפשט נאמר שבא לנו האסור בתורה בכל מאכלות האסורות, ואם יש מהן שאין נודע לנו ולא לחכמי הרפואה ניזקן, אל תתמה עליהן, כי הרופא הנאמן שהזהירנו בהן חכם יותר ממך ומהם, וכמה נסכל ונבהל מי שחשב שאין לדברים נזק או תועלת אלא במה שהשיג הוא. ויש לך לדעת כי לתועלתינו לא נתגלה סבתן ונזקן פן יקומו אנשים מחזיקים עצמן כחכמים גדולים ויתחכמו לומר, נזק פלוני שאמרה התורה שיש בדבר פלוני איננו כי אם במקום פלוני שטבעו כן או באיש פלוני שטבעו כן וכן, ופן יתפתה לדבריהם אחד מן הפתאים, על כן לא נתגלה טעמן להועיל לנו מן המכשול הזה. וידוע הדבר מדרכי הרפואה שבשר כל הטריפות האסורות לנו מוליד הפסד אל הגוף אוכלו מחמת שהטרפות מורה חולי בבהמה. ואל תקשה עליך ותאמר מה הפסד איפשר להיות בבהמה שנטרפה מיד ונשחטה, כי לא מחכמה תקשה על זה, הלא ידעת כי לכל דבר התחלה, ואם תודה אלי כי באורך הזמן ימצא ההפסד בה מחמת הטרפות תתחייב להודות כי ברגע הראשון הותחל ההפסד אלא שהוא מועט בהתחלה, ואין ספק כי מן הנזק הרע אפילו מיעוטו. ועוד שכל דיני התורה וכל דבר שיש לו קיימה, בגדר כזה יתחייב להיות שאם תתן דבריך לשיעורין לא יתקיים דבר בידך לעולם.

דיני המצוה כגון הטרפיות שנמסרו לו למשה בסיני, והן שמונה אבות, דרוסה,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. קדשים, כן בכ, אבל בפנים: קדשים קלים, וברור שטעות המעתיק הוא. — 1—2. ובשר קדשים-לחבורה, חסר בכ. — 2. יבוא, כ הוא. — 4. דינן, כ ודינן. — 7. ועל כן, ע״ש בראשית יט, ח. — לטובתה, חסר בכ. — 14. הרופא הנאמן, לקוח מתפילת שמונה עשרה. — 16—19. השוה דעת הרמב״ם בסוף ספר המצות. — 22. כי לא, ע״ש קהלת ז, ט. — 26. תתן, שבת לה, ב, ועוד: אם כן את דבריך לשיעורין. — 28 ואילך, נוסד על

הערות וביאורים

1. ל ח ו מ ה, חומת ירושלים. — 2. ה ע ו ב ר, פירוש, בהמה המקשה ללידה והוציא העובר את ידו והחזירו ושחטו אסור האבר מטעם שיצא חוץ למחיצתו (וכאן הרחם נעשה לו מחיצה להתירו בשחיטה) והוי בכלל ובשר בשדה טרפה. ואם הוציא את ראשו הרי הוא כילוד, ותו לא מהני ליה שחיטת אמו וצריך שחיטה לעצמו, אם נמצא חי. — 7. ב א ה, הנפש בצלו של הגוף. — 15. ו נ ב ה ל, מתר יותר מדי (נבהל להשיב, אבות ה, ז).

לפי שחכתוב צוום לאכול חטאת העוף במליקה, ואף על פי שאסורה לישראל כנבילה, ואולי תחשוב מתוך כן שיותר להם אפילו בחולין מליקה או שחיטה נפסדת שלא תקפיד תורה בהן, דמכיון שיצאו מן הגדר בדבר אחד יצאו לגמרי בכל עניין השחיטה, ולפיכך הזהיר הנביא בהם בפירוש להודיענו שלא הותרו רק במליקה לבד בקרבן, אבל בחולין נשארים הם באיסורין כמו ישראלים.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. והעובר עליה ואכל כזית מן הטרפה, ומכל אילו שנשמעים בפירוש הכתוב שיצאו חוץ למחיצתן, לוקה. ואל יקשה עליך ואיך לוקה, והא קימא לן אין לוקין על לאו שבכללות, והרי זה שכלל כמה דברים, כמו שאמרנו. כי פירוש עניין זה כבר בארוהו בספר המצוות בעיקר התשיעי שני גדולי הדור, והם הרמב"ם זכרונו לברכה והרמב"ן זכרונו לברכה, והרחיבו שם פירושיהם וראיותיהם בזה לברר הדבר יפה, ויאריך העניין. על כן הנחתיו כפי מנהגי בספר. ומכל מקום יש לך לדעת כי העולה מדברי שניהם, שאין זה מכלל לאו שבכללות.

(שלא לשמוע טענת בעל דין שלא בפני בעל דינו)

פ. ח. שלא ישמע הדיין טענת האחד שלא בפני בעל דינו, שנאמר לא תשא שמע שוא, והטעם לפי שבני אדם ידברו דברי שוא שלא בפני בעלי דינם, וצווה הדיין על זה כדי שלא יכניס בנפשו כוביו של אחד מהם. וכן בא במכילתא שאזהרה זו של לא תשא וכולי על זה נאמרה. ועוד אמרו שם שהיא אזהרה גם לבעל הדין שלא יטעון גם הוא טענותיו לדיין שלא בפני בעל דינו, ואפילו ירצה לשמוע אותן הדיין, ועל זה נאמר גם כן מדבר שקר תרחק. ועוד אמרו זכרונם לברכה שזה הלאו כולל מספר לשון הרע ומקבלו ומעיד עדות שקר.

שורש המצוה ידוע כי השקר נתעב ונאלח בעיני הכל, אין דבר מאוס ממנו, והמארה והקללה בבית כל אוהביו, מפני שהשם אל אמת וכל אשר אתו אמת, ואין הברכה מצויה וחלה אלא במתדמים אליו במעשיהם, להיותם אמתיים כמו שהוא אל אמת, ולהיותם מרחמים כמו שידוע שהוא רחום, ולהיותם גומלי חסדים כמו שהוא רב החסד. אבל כל מי שמעשיו בהפך מדותיו הטובות והם בעלי השקר, שחם בהפך

חילופי גירסאות ומראי מקומות

15. שמות כג, א. — 15—21. נוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת רפא בשנוי"ם. — 16. והטעם—דינם, חסר בכ. — 17. מכילתא שמות כג, א. — 20. שמות כג, ז. — מכות כג, א. — 22. נתעב, ראה למעלה עמ' צג, הערה לשו' 8. — 24. אל אמת, תהלים לא, ו.

הערות וביאורים

1. מליקה, קוצץ בצפרנו ממול העורף וחותך מפרקתו עד שמגיע לסימנים וקוצצן (רש"י ויקרא א, טו). — 9. בארוהו, והעולה שם מדבריהם הוא כך: הא דאמרינן אין לוקין על לאו שבכללות הוא היכא שהלאו כולל ענינים ואיסורים חלוקים בלאו אחד, מה שאין כן כאן דשם טריפה איכא בכולהו, אפילו בכל אלה שנשמעים בפירוש הכתוב שיצאו חוץ למחיצתן, לפיכך הוי רק שם איסור אחד ולוקין על כל אחד ואחד. — 17. יכנים, לפי זה יהיה הפירוש: לא תשא, לא תקבל שמע שוא. — 19. יטעון, דקרי ביה לא תשיא... אתה לאחרים. והיינו הבעל דין להדיין — 20. כולל, וכשמספר או יעיד הרי נושא בפיו שמע שוא.

מדותיו ממש, כמו כן תנוח עליהם לעולם מה שהוא הפך מדותיו, והפך מדת הברכה שהיא בו היא המארה והקללה, והפך השמחה והשלום והתענוג שהם אתו הוא הדאגה והקטטה והצער, כל אלה חלק אדם רשע מאלהים. ועל כן הזהירתנו התורה להרחיק מן השקר הרבה כמו שכתוב מדבר שקר תרחק. והנה הזכירה בו לשון רחוק לרוב מיאוסו מה שלא הזכירה כן בכל שאר האזהרות. ומצד הרחוק הזהירתנו שלא נטה אזננו כלל לשום דבר שנחשוב שהוא שקר, ואף על פי שאין אנו יודעין בבריא שיהא אותו הדבר שקר, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו. ובאמרי מדות בהקדוש ברוך הוא יתברך, אני נמשך בדבר אחר דברי רבותינו זכרונם לברכה שיחסו אליו ברוך הוא שם מדות על צד המקבלים, אבל הוא ברוך הוא לגדלו ויחודו מצד עצמו אין ליחס אליו מדות כי הוא וחכמתו וחפצו ויכלתו ומדותיו אחד בלי שום שתוף ופירוד בעולם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל דיין שיודע בדין שהוא מרומה שחייב להסתלק ממנו, ולא יאמר אחתכנו ויהא קולר תלוי בצואר העדים. והשבחים הגדולים שמשבחין חכמים בבקשת האמת והרחקת השקר בדין, ויתר רובי הפרטים מבוארים בסנהדרין ובמדרשים כמו כן.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנקבות, לפי שאינן דנות, ולכך אינן בכלל אזהרה זו שלא לקבל טענת בעל דין אחד שלא בפני בעל דינו, אבל מכל מקום בכלל לאו זה הן שלא יטעימו טענותן לדיין שלא בפני בעל הדין, וכן מוזהרות להרחיק מכל שקר כמו האנשים. ועובר עליה הרי הוא כעובר על מצות מלך, אבל אין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה.

(שלא יעיד בעל עבירה)

פא. ט. שלא נקבל עדות איש חוטא ולא נ... בשביל עדותו שום דבר, שנאמר אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס. ובא הפירוש אל תשת רשע עד, אל תשת חמס עד, כלומר בעל חמס, להוציא החמסנין ואת הגזלנין שהם פסולין לעדות, שנאמר כי יקום עד חמס באיש.

שורש מצוה זו נגלה, שכל מי שעל עצמו לא חס ולא יחוס על מעשיו הרעים לא יחוס על אחרים, ועל כן אין ראוי להאמינו בדבר.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שעשרה הן הפסולין לעדות מן התורה, ואילו הן, נשים ועבדים וקטנים חרשים שוטים סומים רשעים ואנשים הבזויין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. איוב כ, כט. — 6. בבריא, כ בבירור. — 7. חולין מד, ב. — 12. שבועות ל, ב. — 22—25. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת רפו. — 22. שמות כג, א. — 23. סנהדרין כז, א. — 25. דברים יט, טו. — כי, כן במקרא, אבל בפנים: לא. — 28 ואילך. לשון הרמב"ם בה' עדות ט, א.

הערות וביאורים

7. כיעור, דבר מאוס ומגונה. — 9. המקבלים, כנוי לבני אדם הנשפעים מאת ה'. — 12. מרומה, שלמד מתוך דברי עדים שאין עדותם אמת (רש"י שבועות ל, ב). — 13. קולר, שלשלת העון (שם). — 14. חמסן, מבואר לעיל עמ' קה, הערה לשו' 3. — 29. חרשים, אחד מדבר ואינו שומע או שומע ואינו מדבר (רמב"ם ה' עדות ט, יא).

ביותר וקרובים ונוגעין בעדות, הרי אלו עשרה. וטומטום ואנדרוגינוס בכלל נשים; ומי שחציו עבד בכלל עבדים. הנכפה בעת כפייתו בכלל שוטה, וגם שלא בעת כפייתו צריך הדיין להתיישב בדבר אם דעתו מבולבלת מצד החולי. וכן הפתאים ביותר שאינם מבינין דברים הסותרין זה את זה, וכן אנשים מבוהלים ונחפזים בדעתן ומשתגעין ביותר, כל אילו בכלל שוטים. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה אי זה הנקרא רשע שפסול מן התורה, ואי זהו רשע שפסול מדבריהם כגון העובר על גזל של דבריהם שהוא פסול מדבריהם, ומכללם הוא משחק בקוביא שאין לו אומנות אלא הוא, ומפריחי יונים ביישוב, ומגדלי בהמה דקה, והחילוק שהוא בין פסול מדאורייתא לפסול מדבריהם, שהפסול מן התורה אמרו זכרונם לברכה העיד עדותו בטילה אפילו קודם שהכריזו עליו, והפסול מדרבנן עדותו קיימת עד שיכריזו עליו, ואי זו תשובה מחזירו לכשרותו, והוא כמו שאמר רב אידי בפרק זה בורר, דאמר רב אידי בר אבין החשוד על הטרפות אינו יוצא מחזקתו עד שילך למקום שאין מכירין אותו ויחזיר אבדה בדבר חשוב או יוציא טרפה מתחת ידו בדבר חשוב ומשלו. וכמו כן נאמר בחשוד על עבירה אחרת לפי הדומה. ויתר פרטיה מבוארים שם בסנהדרין.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנשים שאינן דנות שיצטרכו לקבל עדות. ועובר עליה וקבל עדות איש רשע ועשה דבר בשביל עדותו עבר על לאו, אבל אין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה. ואפילו עשה בו מעשה, בכל דבר שבממון לפי שניתן להשבון אין לוקין עליו.

(שלא לנטות אחרי רבים בדיני נפשות בשביל אחד)

פב. י. שלא ילך הדיין אחר דעת הרוב בדיני נפשות כשיהיה התוספת איש אחד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. נשים, ס שוטה, שבב והרש בכלל שוטה. — 2—5. שם ה' ט—י' עם שנויים. — 3. וכן, א ומן. — 5. סנהדרין כד, ב. — 6. שפסול— רשע, חסר בכ. — 9. סנהדרין כו, ב. — 11. שם כה, א. — 21 ואילך. נוסד על סה"מ ל"ת רפב, בשנויים.

הערות וביאורים

רשעים, כל שעבר עבירה שחייבין עליה מלקות זהו רשע ופסול, ואין צריך לומר מחוייב מיתת בית דין שהוא פסול (שם י', ב). — הבזויין, כגון אלו שהולכין ואוכלין בשוק בפני כל העם (שם יא, ה). — 1. ונוגעין, פירוש, עדות שתבוא הנאה לעדים ממנה. — 2. הנכפה, חולה במחלת הנופלים. — 7. בקוביא, עצמות שמשחקים בהן בערבון ואמור רבנן אסמכתא לא קני והרי הן גזלנין מדרבנן (רע"ב ראש השנה א, ז). — 8. יונים, היינו כעין קוביא: אם תקדמיה יונך ליוני (שם). — ביישוב, מפני שחזקתן שגוזלין יונים של אחרים בחנם (רמב"ם ה' עדות י', ד). — בהמה דקה, בארץ ישראל, מפני שחכמים גזרו אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל לפי שמפסידין את הזרעים. — 12. למקום, דתשובה דהתם לאו עירומי הוא (רש"י סנהדרין כה, א). — 13. ויחזיר, אם ימצא אבידת חבירו דכיון דמחזיר אבידה הוא ודאי הדר ביה מחמדת ממון (רש"י שם). — 14. לפי הדומה, כלומר אינו חוזר לכשרותו עד שיראה ממעשיו שניחם על רעתו, כגון מלוים ברבית, משיקרעו שטרותיהן מעצמן ויחזרו בהן חזרה גמורה שלא ילוו ברבית אצילו לעובדי כוכבים.

לבד. וביאור זה כי כשתהיה מחלוקת בין הדיינין בדין אדם אחד ויאמרו קצתם שהוא חייב מיתה וקצתם שאינו חייב, והיו המחייבין יותר על המזכין אחד, שלא יעשה הדיין בחוטא כדברי המחייבין, שנאמר לא תהיה אחרי רבים לרעות, כלומר לא תלך אחר הרוב שיזדמן לחתוך משפט מות, וזהו לשון הכתוב שאמר לרעות, כלומר לחיוב מיתה, וזהו כשיהיה רוב מצומצם, כלומר שההכרע אינו אלא מחמת איש אחד, אבל כשיהיה ההכרע בשנים אפילו לרעות מטין על פיהם. ובמכילתא, הטייתך לטובה על פי עד אחד, ולרעות על פי שנים.

משרשי מצוה זו לפי שנצטוינו להתדמות במעשינו למדות השם ברוך הוא, וממדותיו שהוא רב חסד כלומר שעושה עם בני אדם לפנים משורת הדין, וגם אנחנו נצטוינו בכך שיהיה הזכות בדיני נפשות יותר על החיוב, לפי שהוא דבר שאין לו תשלומין. ומשפטי המצוה בפרק ד' מסנהדרין, כמו שכתבתי למעלה במצות עשה של אחרי רבים להטות. והעובר עליה וחייב ברוב המוכרע באחד עבר על מצות מלך, ועונשו גדול מאד, שגורם לאיבוד נפש שלא כדין.

(שלא ילמד חובה מי שלמד זכות תחילה בדיני נפשות)

פג. יא. שלא ילך אחד מן הדיינין אחר דעת דיין אחד גדול או אפילו אחר דעת הרוב על צד שיאמינהו לחיוב או לזיכוי מבלי שיהיה הדבר מובן אצלו בשכלו, ואם הוא דין התלוי בגזירת הכתוב או מצד גזירה שוה או היקש שיהא יודע אותו הוא, ולא יסמוך ויבטח על אחד מן הדיינין, ולא על הרוב, שנאמר ולא תענה על ריב לנטות, רוצה לומר, לא תאמר על הריב דבר לנטות, כלומר מצד הנטייה לבד, אחר דברי דיין אחד גדול או אחר הרוב ולא מצד הבנתך או שתרצה להחריש ממה מה שבלבך על הדין ולהטות אחר דבריהם, לא תעשה כן. ולשון מכילתא, לא תענה על ריב לנטות, שלא תאמר דיי לי שאהיה כרב פלוני אלא אמור מה שלפניך. יכול אף דיני ממונות כן, תלמוד לומר אחרי רבים להטות. ובזה הלאו בעצמו נכלל שהמלמד זכות בדיני נפשות לא יחזור וילמד חובה במה שאמר לא תענה על ריב לנטות, כלומר לא יהיה פתח דברך להטות אותו לטובה. וכמו כן נכלל בו אין פותחין בדיני נפשות לחובה, ויבוא הפירוש כן, לא תענה על ריב לנטות, כלומר לא יהיה פתח דבריך להטות אותו לחובה, כי על כרחינו בתחילת הדין יש לנו לפרש אותו, שאי אפשר לומר שבכל הדין יזהיר שלא תענה בו לחובה על כרחינו, שאם כן לא יהיה שום אדם נדון לעולם. וכמו כן שמענו מזה הלאו שאין מתחילין בדיני נפשות מן הגדול אלא של מטה הימנו יגיד תחלה דעתו, וזה לא תענה על ריב כמו על רב, כי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שמות כג, ב. — 6. מכילתא שם. — 8. למדות, כ למצות. — 11. מ"ע סז. — 15—30. נוסד על סה"מ ל"ת רפג בהוספות ושנויים. — 18. שמות כג, ב. — 20. מה, חסר בכ. — 21. מכילתא שם. — 23. שמות שם. — 24. במה, כ כמו.

הערות וביאורים

7. ל ט ו ב ה, לזכות די אם רק אחד עודף, אבל לחובה בעינן שיהיו מחייבין עודפין שנים על המזכין. — 22. כ ר ב, ודרש ריב מלשון רב מדכתיב רב חסר. — 25. ל ט ו ב ה, כלומר לא תענה על ריב לנטות מדעתך הראשונה. — 26. ל ח ו ב ה, אלא לזכות, אומרים לו: „אם לא עברת אל תירא".

בלא יו"ד הוא נכתב, כלומר לא תענה על גדול אלא הוא יענה אליך, שאתה תדבר תחילה. והעניין הוא כדי שלא יסמכו על דברי הגדול. כל אלה הדברים למדנו מלא תענה על ריב לנטות, ועניין זה מכח חכמת התורה שיש להבין מדבר אחד ממנה כמה דברים, זה שאמרו זכרונם לברכה שבעים פנים יש לתורה. ולפי שיודע אלהים כי העם מקבלי התורה בהתנהגם על הדרך שנצטוו בה יהיו נכונים אל החכמה ואל התבונה ויבינו בה הצריך להם אל הנהגת העולם, סתם להם הדברים במקומות ומסר להם הפירוש על יד הסרסור הגדול אשר ביניהם ובינו ולא נתנה במלות רחבות יותר, לפי שכל מלותיה גזורות ומחוייבות בחשבונן ובצורתן להיות ככה, כי מלבד משמעות מצוותיה היקרות שאנו מבינין בה נכללו בה חכמות גדולות ומפוארות, עד שהעלו רבותינו זכרונם לברכה גודל החכמה שהניח האל ברוך הוא בתוכה שאמרו עליה שהביט הקדוש ברוך הוא בה וברא את העולם.

משרשי מצוה זו כמו שאמרנו תחלה שלא ילך אחד מן הדיינין אחר חביריו אלא יבין הדברים מעצמו. הטעם מפני שאיפשר שמתוך כך יבוא הדין כולו לפעמים על דעת אחד מהם, הבן הדבר כי כן הוא, ולא רצה השם יתברך למסור דין נפש לדעת אחד. אבל בדין ממון שניתן להשבון אין חוששין לכל זה, ואפילו לשלשה מוסרין אותו לכתחלה על סמך דאי איפשר דליכא בהו חד דגמיר. ושאר הדברים שנלמדו ממנו כגון מלמד זכות שלא ילמד חובה, ושאין פותחין לחובה, ואין מתחילין מן הגדול, כל זה לחמלת השם יתברך על בריותיו כאדם החומל על בניו, דרך משל, כמו שכתוב בנים אתם ליי אלהיכם וגומר. והגע עצמך על דרך משל, אם יוליד איש מאה ובנה להם עיר והושיבם שם וראה שלא יתקיימו ביישוב אלא אם כן יגזור עליהם שכל המכה רעהו יענש בממונו, ואם ימיתהו יומת, וקם האחד ועבר על גזירתו, אם ימחול לו הרי היישוב בטל שלא תשאר מורא על הנשארים, מה יש לו לעשות ואל יראה במות בנו השיני, יחזור על כל פנים בכל צד שיוכל לפוטרו מן הדין, אם יוכל מוטב, ואם אי איפשר בשום צד יצוה להמיתו כדי לקיים יישוב האחרים, וכן הדבר הזה, והבינהו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאם פתחו כולם לחובה שפטור, ואם המזכים והמחייבים שוים שמוסיפין עליהם, ועד כמה מוסיפין, ואם אומר אחד איני יודע מה יהא בכך, ומה שאמרו שהמלמד זכות אינו חוזר ומלמד חובה דווקא בשעת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. והעניין, רמב"ם בה' סנהדרין י', ו'. — 4. אותיות דרבי עקיבא. — 11. בראשית רבה, א. — 14. הבן, כ' וידוע. — 16. ראי איפשר, סנהדרין ג, ב. — 19. דברים יד, א. — אם, קהלת ו, ג. — 26. סנהדרין יו, א. — 28 ואילך. לשון הרמב"ם בה' סנהדרין י', ב—ז עם שנויים והשמטות.

הערות וביאורים

2. יסמכו, ולא יראו עצמן כדאין לחלוק עליו. — 7. הסרסור, כנוי למשה, והוא מלשון הירושלמי במגילה ד, א: כשם שניתנה (תורה) על ידי סרסור, וכולי. — 15. לשלשה, הדיוטות. — 26. שפטור, עד שיהיו שם מקצת מוכין שיהסכו בזכותו וירבו המחייבין ואחר כך יהרג (ה' סנהדרין ט, א). — 27. שוים, שהיו מחצה על מחצה (ולפי שאין בית דין שקול הרי אנו מוכרחים לומר דמיירי שאמר איני יודע). — שמוסיפין עליהם, שני דיינים. — 28. בכך, כלומר מה דינו, ופסק הלכה היא

משא ומתן נאמר, אבל בגמר דין חוזר להמנות עם המחייבין. ואם פתח אחד ואמר יש לי ללמד זכות ונשתתק או מת שהוא כמי שאינו יודע, והמזכה זמת רואין אותו בגמר דין כאלו הוא במקומו. ותלמיד הבא ללמד חובה משתקין אותו, ואם אמר ללמד זכות מעלין אותו עם סנהדרין, ואם יש ממש בדבריו שומעין לו ואינו יורד משם לעולם, ואם אין ממש בדבריו אינו יורד משם כל אותו היום דרך מוסר, והנדון בעצמו שאמר יש לי ללמד על עצמי זכות שומעין לו והוא שיש ממש בדבריו, ויתר פרטיה מבוארים בפרק ז' מסנהדרין.

ונוהגת מצוה זו בזכרים אבל לא בנשים שאינן דנות, כמו שאמרנו למעלה בהרבה מקומות. ואל יקשה עליך מה שכתוב בדבורה הנביאה היא שופטה את ישראל. שאיפשר לנו לתרץ שלא היה הדין נחתך על פיה אבל היתה אשה חכמה ונביאה והיו נושאים ונותנים עמה אפילו בדברים של איסור והתר ודינין גם כן, ולכן כתוב עליה היא שופטה את ישראל. או נאמר שקבלוה לדון עליהם ראשי ישראל ואחריהן כל אדם ידון על פיה, דבקבלה ודאי הכל כשרים, דכל תנאי שבממון קיים. ומכל מקום כל זה שאמרנו שאינן דנות הוא כדעת קצת המפרשים וכדעת הירושלמי, שכן נמצא שם מפורש. אבל לדעת קצת מן המפרשים כשירות הן לדון, ואמרו כי מקרא מלא הוא שנאמר היא שופטה. ומה שאמרו בסנהדרין דכל שאינו כשר להעיד אינו כשר לדון, ונשים ודאי אינן כשירות להעיד כדמוכח שם, אפשר שיאמרו לפי דעתם זה לפי שאין למדין מן הכללות. והנראה מן הדברים ומן הסברא שאינן בתורת דין, כדאיתא בירושלמי וכדמשמע לפי גמרין דרך פשיטות. ונוהגת מצוה זו בארץ ישראל בלבד, שאין דנין דיני נפשות אלא שם. והעובר על זה ולא רצה ללמד בדין מה שרואה בדעתו וסומך על חביריו, או שפתח לחובה, או שחזר ולמד חובה אחר הזכות, או גדול שפתח תחלה, עברו על לאו ואין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה.

(שלא לרחם על עני בדין)

פד. יב. שלא יחמול הדיין על החלש והדל בשעת הדין אלא שידין דינו לאמתו, לא על צד החמלה עליו, אבל ישווה בין העשיר והדל להכריחו לפרוע מה שהוא חייב, שנאמר ודל לא תהדר בריבו. ונכפל זה העניין במקום אחר, שנאמר לא תשא פני דל. ולשון ספרא, שלא תאמר עני הוא זה, ואני והעשיר חייבים לפרנסו, אזכנו ונמצא מתפרנס בנקיות, תלמוד לומר לא תשא פני דל.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—5. שומעין—בדבריו, חסר בא ום. — 9. שופטים ד, ד. — 14. ירושלמי סנהדרין ג, ט. — 16. סנהדרין לד, ב. — 18. שאין, עירובין כז, א, ועוד. — 24—28. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת רעז. — 26. שמות כג, ג. — ויקרא יט, טו. — 27. ספרא שם.

הערות וביאורים

שהוא כמי שאינו ואינו חוזר ומלמד חובה (ה' סנהדרין ט, ב). — 2. ונשתתק, קודם שלימד זכות ויאמר מאי זה טעם מזכה הרי הוא כמי שאינו. — והמזכה ומת, פירוש, מי שכבר זיכה ומת. — 11. נושאים, כלומר לא היתה דנה אלא מלמדת להם הדינים (תוספות נדה ג, א). — 17. דעתם, לפי דעת המפרשים שסוברים שכשירות הן לדון. — 18. הכללות, כל היכא דתנן כלל לא אמרינן דוקא הוא, דאיכא כלל דלא דק במילתיה, ואיכא מילי דליתנהו בההוא כלל (רש"י

ושורש המצוה ידוע, שהשכל מעיד בהשווית הדין שדבר ראוי וכשר הוא. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים. ועובר עליה והטה הדין לחמלתו על הדל עבר על מצות מלך ואין בה מלקות שאין בה מעשה.

(שלא להטות משפט חוטא מפני רשעו)

5 **פה.** יג. שלא להטות הדין על אחד מבעלי הדין כשידע שהוא רשע בעל עבירות, שנאמר לא תטה משפט אביונך בריבו. ופירושו שהוא אביון במצות, שאין במשמע שיהא אביון בממון שאין צריך לומר שלא יטו עליו הדין לגזול ממנו בענייו, אלא נצטווינו שאף על פי שהוא רשע לא יאמר הדיין הואיל ורשע הוא אטה עליו את הדין, כי המשפט ברשעים לאלהים הוא ולא לך. וכן הוא במכילתא, רשע וכשר
10 עומדין לפניך בדין שמא תאמר וכולי.
שורש השווית הדין בכל אדם דבר מושכל הוא.
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנקבות שאינן דנות. ועובר עליה והטה הדין על הרשע עבר על מצות מלך.

(שלא לחתוך הדין באומד הדעת)

15 **פו.** יד. שלא יהרגו בית דין הנדון כי אם בעדים מעידין על אותו עניין שהוא נהרג עליו שראוהו שעשה אותו בעיניהם ממש שיעידו עליו מצד אותות חזקות, ועל זה נאמר ונקי וצדיק אל תהרוג, כלומר הזהר עד מאד לבל תהרוג אדם שיהא באפשרות שלא עשה מה שאמרו עליו שעשה. וכן הוא מפורש במכילתא שאמרו שם, ראוהו רדף אחר חבירו להרגו והתרו בו, ישראל הוא, בן ברית הוא, אם הרגת
20 אותו תהרג, והעלימו עיניהם שלא ראו בהכותו אותו ומצאוהו מיד הרוג ומפרפר והסייף מנטף דם מיד ההורג, שומע אני יהא חייב, תלמוד לומר ונקי וצדיק אל תהרוג. הרי שמפני שהעלימו עיניהם בעת ההכאה נפטר זה. וכשר הדבר וראוי להיות כן שאלו התירה התורה להקים גבולי העונש באיפשרות הקרוב יצא מן העניין לפעמים להקים גבולי העונש באפשרות רחוק עד שנמית בני אדם לפעמים
25 על מה שלא עשו, כי יש לאפשרות רוחב גדול, ודע זה והבינהו כי דבר ברור הוא. ולפיכך סגר יתעלה זה השער וצוה אותנו על זה, וכל פקודי השם יתברך ישרים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5—9. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת רצח בהוספת באור. — 6. שמות כג, ו. — 6—7. שאין במשמע שיהא אביון, א ולא. — 8. כי המשפט, ע"ש דברים א, יו. — לך, כ לו. — 15 ואילך, נוסד על סה"מ ל"ת רצ בהשמטות ובשנויים. — 17. שמות כג, ז. — 18. מכילתא שם. — 26. פקודי, תהלים יט, ט.

הערות וביאורים

עירובין כז, א). — 2. בזכרים, אבל לא בנשים שאינן דנות. — 10. שמא תאמר הואיל ורשע הוא הרי אני מטה עליו את הדין, לכך נאמר לא תטה משפט אביונך בריבו, אביון הוא במצות (מכילתא). — 20. ומפרפר, ומפרכס. — 21—22. אל תהרוג, שאף על פי שרגלים לדבר שזה הרגו, מכל מקום כיון שלא ראו העדים המעשה בעצמם, והתורה אמרה והוא עד או ראה, שצריכין העדים לראות המעשה, הרי הוא צדיק בדינו.

ועוד נכלל בכלל לאו זה מי שהעידו עליו שני עדים שראוהו שעבר עבירה כגון שהאחד מעיד עליו שעשה מלאכה בשבת והאחד מעיד שעבד עבודה זרה, שזה אינו נדון בעידותן, שנאמר ונקי וצדיק אל תהרוג. וכן אמרו זכרונם לברכה, היה אחד מעידו שראהו עובד לחמה ואחד ללבנה שומע אני יצטרפו, תלמוד לומר ונקי וצדיק אל תהרוג.

שורש המצוה נגלה הוא כמו שאמרנו.

דיניה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאין עידותן מצטרפת אפילו מעידים בעבירה אחת עד שיראו שניהם כאחד. ועוד שיהו רואין זה את זה בשעת המעשה, להוציא את האחד ראהו מחלון זה והאחד מחלון אחר ואין יכולין לראות זה את זה, ושהמתרה מצרפן אם ראה שניהם, ויתר פרטיה בסנהדרין.

ונוהגת בארץ ישראל בזכרים כמו שאמרנו לפי שבהם המשפט, כמו שאמרנו כמה פעמים, אבל לא בנקבות לפי שאינן דנות. והעובר עליה ודן על פי עדות שאינה מכוונת כמו שאמרנו עבר על מצות מלך, וענשו גדול מאד שגורם להרוג נפשות שלא כדין. והרמב"ן זכרונו לברכה חשב זה המקרא בשני לאוין לענין אחר, והוא שנפטור בדיני נפשות בצדדין שנחייב בדיני ממונות. וסמך על מה שאמרו בגמרת סנהדרין, תנו רבנן מניין ליוצא מבית דין חייב ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות שמחזירין אותו, שנאמר ונקי וצדיק אל תהרוג, כלומר וזה נקי הוא דשמא זה ילמד שהוא נקי. ומניין ליוצא מבית דין זכאי ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה שאין מחזירין אותו, תלמוד לומר וצדיק אל תהרוג, וזה צדיק הוא שכבר יצא צדיק. הנה ידקדקו המקרא לשני לאוין. וכל עניינים אלה מן השורש שכתבתי, שרצה האל שנהפך בכל זכות הנידון שמא עשה תשובה וניחם על רעתו שעשה ויהיה ממיישבי עולם, והוא ברוך הוא חפץ בישובו.

(שלא ליקח שוחד)

פו. טו. שלא יקח הדיין שוחד מבעלי הדין אפילו לדין דין אמת, שנאמר ושוחד לא תקח, ונכפל הלאו בתורה בזה העניין במקום אחר. וכן אמרו בסיפרי, לא תקח שוחד, אפילו לזכות זכאי ולחייב חייב.

משרשי המצוה שנאסר עלינו ליקח השוחד אפילו לדון את הדין לאמיתו, כדי להסיר מביניגו ההרגל הרע פן נבוא מתוך כך לדון בשוחד דיני שקר, ודבר ברור הוא אין צריך מופת.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהנותן והמקבל עוברין בלאו. הנותן משום

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. מעיד, חסר בכ. — 3. שמות כג, ז, מכילתא. — 3—5. וכן—תהרוג, חסר בכ. — 7. מכות ו, ב. — 14. בהשגותיו לל"ת רצ. — 15. סנהדרין לג, ב. — 24—26. רמב"ם בסה"מ ל"ת רעד. — 24. שמות כג, ח. — 25. ספרי שם. — 30 ואילך. לשון הרמב"ם בה' סנהדרין בג, א—ג בשנויים.

הערות וביאורים

3. בעידותן, שאין כאן עדות שלימה. — 17. שמחזירין, סותרין את הדין לאחר שגמרוהו. — 19. צדיק בדין, אע"פ שאינו נקי מן החטא. — 20. לשני לאוין, דזה נלמד מנקי וזה מצדיק. — 25. במקום אחר, לא תקח שוחד (דברים טז, יט).

ולפני עור לא תתן מכשול, והמקבלו שהוא בכלל ארור, וחייב להחזירו, ושאסור לדיין להגדיל מעלתו לכונה כדי להרבות שכר לסופריו, ושאפילו שוחד דברים אסור ליקח אלא יראה עצמו כאלו אינו משים לבו כלל אל הדברים אם אולי יכבדוהו בעלי הדין בדברים. כללו של דבר, אסור לדיין לקבל הנאה מבעלי הדין כלל בשביל דיניו, אבל אם הדיין הוא בעל מלאכה התירו לו חכמים לשאול מבעלי הדין שכר בטלתו ממלאכתו בעוד שיעסוק בדינם, והוא שיהא הדבר ניכר שהוא שכר הבטלה בלבד ולא יותר, ויטול משניהם בשוה, ויתר פרטיה בסנהדרין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים, שהם דנים. והעובר עליה וקבל שוחד עבר על מצות מלך ואינו לוקה לפי שניתן להשבון.

(שלא לישבע בעבודה זרה)

פח. יו. שלא נשבע בשם עבודה זרה אפילו לעובדיה, ולא נשביע לגוי בה, שנאמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו. ובכלל ההזכרה שמענו בין נשבע בין משביע. ויש מפרשים שעיקר לאו זה אינו בא אלא בעוסק עם הגוי ביום אידו ומרויחו דאזיל ומודה, וקא עבר על לא תזכירו, כלומר שלא יזכרום אחרים על דרך הזכרה האסורה להם, דהיינו על דעת לעבדם שהוא אסור אף להם גם כן מן התורה, שבני נח מוזהרים על עבודה זרה. ועוד הוסיפו זכרונם לברכה הרחקה ואמרו בסנהדרין שלא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד עבודה זרה פלונית.

משרשי המצוה להרחיק כל ענין עבודה זרה בין במעשה בין בדיבור עד שלא יעלה זכרה בלבבינו לעולם. והשגיחו רבותינו זכרונם לברכה ואמרו שבמ"ד מקומות הזהירתנו התורה עליה לרוב מיאוסה, צא וחשוב.

מדיני המצוה מה שאמרו שאפילו להזכיר שם עבודה זרה שלא בדרך שבועה אסור, ושכל עבודה זרה הכתובה בספרי הקדש מותר להזכיר שמה, כגון פעור ובל ונבו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ויקרא יט, יד; מצוה רמ. — 5—7. לשון הרמב"ם בה' סנהדרין כג, ה, בשנויים. — 12. שמות כג, יג. — 13. ויש, היא דעת רש"י בע"ז ו, א, ד"ה משום הרוחה. — אידו, כ חגו— 14. הזכרה, חסר בכ.— 16. סנהדרין סג, ב. — 21 ואילך. לשון הרמב"ם בה' עכו"ם ה, י—יא, בשנויים ובאורים. — 22. פעור, במדבר כג, כח, ועוד. — בל, ישעיה מו, א. — נבו, שם.

הערות וביאורים

1. ארור לוקח שוחד (שם כז, כה). — 2. דברים, כגון מעשה בדיין אחד שהיה עולה בדוגית קטנה לעבור בנהר ופשט אחד ידו וסייעו בעלייתו והיה לו דין, ואמר יז הדיין הריני פטול לך לדין (ה' סנהדרין כג, ג). — 7. משניהם, זה בפני זה (שם ה"ה). — 11. אפילו, פירוש לא מיבעי נשבע לעצמו או נשבע לישראל חבירו דוודאי עובר דבזה הוא מראה דמאמין בה, אלא אפילו אם נשבע לעובדיה דיש לומר דרק מפני הכבוד עשה כן, אפילו הכי עובר. — נשביע, אם תובע לנכרי לא ישביע אותו באלהיו. — 13. יום אידו, כנוי לחגיו ומועדיו. — 14. ומודה, לעבודת כוכבים.— 17. שמור, המתן. — 19. והשגיחו, נוסד על המאמר במדרש תנחומא (ויקרא ב): אמר ר' יהודה בר שלום, אתה מוצא ארבעים ושמונה פעמים הוהיר הקב"ה בתורה על הגרים וכנגדן הזהיר על עבודה זרה (העירני על זה ידידי הרב דוד שלמה שפירא).

וכיוצא בהן. ושאסור לגרום לאחרים שידרו ושיקיימו בשם עבודה זרה, אבל אינו לוקה אלא הנודר והמקיים בשמה, דהיינו הנשבע בעצמו ולא המשביע, ואף על פי שהמשביע כמו כן בכלל הלאו הוא לפי דעת הרמב"ם זכרונו לברכה. ויתר פרטיה מבוארים בפרק ז' מסנהדרין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. והעובר עליה ונשבע בדבר מכל הגבראים שיאמינו בם הכופרים הסכלים על צד הגדולה חייב מלקות, כן כתב הרב זכרונו לברכה, ואף על פי שאין בו מעשה, מרוב חומר עבודה זרה הוא.

(שלא להדיח בני ישראל אחר עבודה זרה)

פט. יז. שלא יקרא אדם בני אדם לעבודה זרה ויזרז אותם על כך, ואף על פי שזה הקורא לא יעבדנה ולא יעשה לה פעולה מן הפעולות רק הקריאה לבד, וזהו הנקרא מדיח, וכן אמרו בסנהדרין לא ישמע על פיך אזהרה למדיח, וכן אמרו במכילתא.

שורש המצוה ידוע.

דיניה בפרק י' מסנהדרין. ומי שלא הדיח בענין זה אלא אדם אחד אינו נקרא מדיח אלא מסית, ובסדר ראה אנכי נכתוב אזהרת מסית בעזרת השם בלאו כ"א. אבל כשמדיח שני אנשים או יותר נקרא מדיח. וזה שאתה מוצא כל הרחקות אלו בעבודה זרה וגודל העונש בה עד שנכפלה במ"ד מקומות בתורה, ושתכנה התורה לשם ברוך הוא קנא על עובדיה, אל יעלה בלבך שקנאת האל והרחקות אלו נכתבו זולתי מצד העובדים, כי השם ברוך הוא וברוך שמו בין שיעבדו אותן בני אדם או יעבדו מלאך או גלגל או כוכב או אחד מכל ברואיו אין שום צד תוספת וגרוע נופל בזה בכבודו ברוך הוא, כי תכלית הכבוד וההוד לא נוסף ולא נגרע בשביל דבר, אף כי במעשיו אנחנו פעולותיו אנשי הגופות. אך תדע באמת כי כל ענייניים אלה נאמרים על צד המקבלים, יאמר כי בעת שהאדם מוציא עצמו לגמרי ומתפשט מאמונת השם ברוך הוא ומוליך גופו ומתפיס מחשבותיו אחרי ההבל לא יהיה ראוי כלל להניח בו שום ברכה ושום טובה, אבל יהיה ראוי להניח עליו כל מה שהוא הפך הברכה, והוא הקללה והמארה והחלאים וכל רעות, כי הוא נתרחק תכלית הריחוק מכל גבולי הטוב, ועל כן לא תשיגהו כי אם רע מכל צדדיו. ועל דרך המשל יאמר עליו כאלו השם יתברך שהוא אדון הטובה נעשה לו לאויב ועצר ממנו כל הטובות, וכאילו הוא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5—6. והעובר—מלקות, סה"מ ל"ת יד. — 11. סנהדרין סג, ב; שמות כג, יג. — 12. שם מכילתא. — 14. בענין זה, חסר בכ. — 18. קנא, שמות כ, ה, ועוד. — על, כ אל. — 28. נעשה וגו', ע"ש ישעיה סג, י.

הערות וביאורים

1. ושיקיימו, ושישבעו. — 6. הגדולה, כלומר הנשבע באחד הנבראים להאמינו שיש לאותו הדבר אמתת עצם אלהות (עיין ספר המצות, מצות עשה ז). — 17. ושתכנה: ידע שאתה כשתסתכל בכל התורה ובכל ספרי הנביאים לא תמצא לשון חרון אף, ולא לשון כעס, ולא לשון קנאה, אלא בעבודה זרה לבד, ולא תמצא שיקרא אויב ד' או צר או שונא אלא עובד עבודה זרה לבד" (מורה נבוכים ח"א, לו). — 21. ולא נגרע, זה מבואר בכתוב: אם חטאת מה תפעל בו... אם צדקת מה תתן לו... לאיש כמוך רשעך ולבן אדם צדקתך

מקנא בו בהניחו עבודתו ועובד את אחרים. ואולם האל ברוך הוא לא יחייב לכל בריה ולא יקנא בבן אדם כי בידו להחזירם כולם עם כל שאר העולם כולו לתוהו ובוהו בהנחת חפצו בבטול כאשר בראם בהנחת חפצו בבריאה, אבל יכנה שמו ברוך הוא בקנא על דרך מעשה בני האדם לפי שאין ביניהם שנאה גדולה כמי שמקנא באיש על שום דבר או מקנא באשתו בזנותה עם אחרים. ועל כן נכתבו בתורה דמיונות אלו אצלו ברוך הוא כדי שיבינם אוזן השומע.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. אבל דין העובר עליה בין איש ואשה שהן בסקילה אינן אלא במקום הראוי למשפט שהוא הארץ הנבחרת.

(שלא נשחט שה הפסח בארבעה עשר בניסן בעוד שהחמץ ברשותינו)

צ. יח. שלא נשחוט שה הפסח בארבעה עשר בניסן בעוד שיהיה חמץ ברשותינו עד שנוציאנו. וזמן ביעורו עד חצי היום, כמו שדרשו זכרונם לברכה אך. חלק, שנאמר לא תזבח על חמץ דם זבחי, ובא הפירוש בו לא תשחט שה הפסח ויהיה עדיין חמץ קיים ברשותך. ונכפלה זאת המניעה בלשון אחר בתורה. וגם כן שמענו בכלל הפירוש שלא יהיה חמץ אצל השוחט אותו ולא אצל הזורק דמו ולא אצל המקטיר חלבו ולא אצל אחד מבני חבורה הנמנין עליו.

משרשי המצוה לפי שקביעות זמן בכל הענינים הוא קיום עשייתן, ידוע הדבר אצל כל אדם. ועל כן בדבר הפסח שהוא דבר גדול אצלינו בקיום הדת, כמו שכתבנו למעלה, צוה האל ברוך הוא שנעשה ענינו בסדר ובקביעות זמן לכל דבר ודבר מדברי, ולא תבוא מצוה ממצוות ענין המועד הזה בגבול חברתה. ועל כן נזהרנו להשבית החמץ הנמאס בעינינו לשעתו תחלה ואחר כך להתחיל בקרבן הפסח שהוא התחלת שמחת המועד הטוב. ועוד אם שמענו טוב מזה נחזיק בו.

מדיני המצוה מה שאמרו שזמן שחיטתו אחר חצות, ואם שחטו קודם חצות שפסול. ואף על פי שאחר חצות הוא זמנו אינו נשחט לכתחלה אלא אחר תמיד של בין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. בקנא, בא וש ההקנאה. — 10—15. סה״מ ל״ת קטו, בהוספת באורים. 11. עד—ביעורו, חסר בש. — פסחים ה, א. — 12. שמות כג, יח. — מכילתא שם. — 18. למעלה, מצוה י. — 19. מצוה, חסר בכ. — 22. פסחים סא, א.

הערות וביאורים

(איוב לה, ו—ח). — 11. אך, אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם (שמות יב, טו), אך חלק. אכין ורקין מיעוטין, אלמא מקצת היום מותר ומקצתו אסור, ומעתה יש לנו לחלק חציו לאיסור וחציו להיתר (רש״י פסחים ה, א). — 13. בלשון אחר, לא תשחט על חמץ דם זבחי (שמות לד, כה). — 21. ועוד, והרב שמשון רפאל הירש בפירושו על התורה כתב בזה: החמץ הוא סמל החירות האזרחית, בניגוד למצה שהוא לחם עוני. בפסח אסורה לנו אכילת חמץ שהוא מסמל את האדם הבלתי תלוי ברשותו וברצונו של מקום. קרבן הפסח מסמל את הכנעת האדם וכל הגלוים עליו לרצונו של הקב״ה. אם בשעה שהאדם עומד במקדש ומקריב את קרבנו שהוא אות הכרת שלטון השם בעולמו הוא עדיין מחזיק חמץ בתוך ביתו שזה מראה על חירותו מעולו של הקב״ה, הרי אדם זה עושה פירצה גדולה בין ה ב י ת ובין ה מ ק ד ש, וכן לא יעשה בישראל אשר בו צריכים המקדש והבית להיות אחודים ברעיון אחד (העירני על זה ידידי הרב שפירא).

הערבים אחר שמקטירין קטורת של בין הערבים גם לאחר שמטיב את הנרות, ויתר פרטיה בפסחים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ובנקבות. והעובר עליה והניח מדעתו כזית חמץ ברשותו בשעת הקרבתו, אחד שוחט או זורק או מקטיר האימורין או אפילו אחד מכל בני החבורה הנמנין באכילתו לוקה, והפסח כשר מכל מקום.

(שלא נניח אימורי הפסח לפסול בלינה)

צא. יט. שלא להניח אימורין של פסח עד הבקר שלא יקרבו אותן והן נפסלין בשהייה זו ונקראין נותר, שנאמר ולא ילין חלב חגי עד בקר, והוא הדין לשאר אימורין ולשאר קרבנות. ולשון מכילתא, לא ילין חלב, בא הכתוב ללמד על החלבים שנפסלין בלינה. וכבר נכפלה זאת המניעה במקום אחר, שנאמר ולא ילין לבקר זבח חג הפסח.

משרשי המצוה כי כבוד הקרבן להקריבו בזמנו הקבוע אליו, והמעביר המועד נראה כמתייאש ומשליך הדבר אחרי גוו ואיננו מתעורר ומתפיס כוונותיו אל העבודה יפה, ומפני כן נפסלין בכך.

מדיני המצוה מה שאמרו שמצוה להקטיר אימורי כל זבח וזבח בפני עצמו. ומה שאמרו שמצות הקטרתן אחר שחיטה סמוך, ואם לא הקטיר כן מקטירן כל הלילה עד שיעלה עמוד השחר. ודוקא בשחל ארבעה עשר בניסן להיות בשבת, שחלבי שבת קריבין ביום טוב, אבל אם חל ארבעה עשר בניסן בחול אין מקטירין בלילה, שאין מקטירין חלבי חול ביום טוב, דיום טוב עשה ולא תעשה ודוחה לאו דלא ילין. ויתר פרטיה בפסחים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים כהנים. והעובר ולא הקריבן אינו לוקה לפי שאין בו מעשה.

(שלא לבשל בשר בחלב)

צב. כ. שלא נבשל בשר בהמה בחלב, שנאמר לא תבשל גדי בחלב אמו, ובא הפירוש דלאו דוקא גדי אלא אפילו כל בשר בהמה במשמע, שאין לשון גדי אלא לשון בשר בהמה, והוציאן בלשון גדי לפי שהבשר דבר רך כגדי. ואיך אתה למד כן, ממה שאתה מוצא בכמה מקומות בתורה שכתוב גדי והוצרך לפרש גדי עזים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

י. כשר, חסר בא. — 7—11. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת קטז. — 8. שמות כג, יח. — 9. מכילתא שם. — 10. שמות לד, כה. — 13. ומשליך, ע"ש ישעיה לח, יז.— 15. שאמרו, כ שאמרנו. — פסחים סד, ב. — 16. מנחות עב, א, והשוה ה' מעשה הקרבנות ד, ג. — 17—19. לשון הרמב"ם ה' קרבן פסח א, ח, בהוספת באור. — 18. אבל, בניסן, חסר בכ.— 23. שמות כג, יט. — 24. חולין קיג, א. — 25. ואיך, כ ואין. — 26 ואילך. לשון רש"י עה"ת שמות כג, יט. — 26. ממה, כ אלא ממה. — בראשית לח, יז.

הערות וביאורים

7. אימורין, חלקי הקרבן שמקריבים על המזבח. — 9. ולשאר קרבנות, כלומר אימורים דכל הקרבנות (ועיין בספר המצות ל"ת קטז, הוצאת הלירן). — 15. עצמו, שלא לערב חלביו של זה בזה (פסחים סד, ב). — 19. דיום טוב, שהרי נאמר בהן שבתון, כלומר שבות, וגם כל מלאכת עבודה לא תעשו.

הא למדת שבמקום שנאמר גדי סתם לאו דוקא גדי עזים אלא אף כל בשר בהמה כיוצא בו במשמע.

משרשי מצוה זו לפי הדומה שהוא כענין מה שכתבנו במצות מכשפה, כי יש בעולם דברים שנאסר לנו תערובתן בסיבת הענין שאמרנו שם. ואפשר שתערובת הבשר עם החלב במעשה הבישול יהיה סיבת איסורו מן היסוד ההוא. וקצת ראיה לזה לפי שבא האיסור לנו במעשה התערובת אף על פי שלא נאכלנו, שנראה בזה שאין איסורו מחמת נזק אכילתו כלל רק שלא נעשה פעולת אותו התערובת ולהרחקת אותו ענין שאמרנו. והזהירנו גם כן במקום אחר שאם אולי נעשה התערובת לבל נאכלהו ולא נהנה בו להרחק הענין. ואפילו אכלו מבלי שנהנה ממנו כלל לוקה, מה שאין כן בשאר כל איסורי המאכלות, וכל זה מורה שאיסור טעמו הוא מחמת התערובת. וכענין שאמרנו בכישוף. זה נאמר מתוך הדחק ועדיין אנו צריכים למודעי המקובל. והרמב"ם זכרונו לברכה כתב בענין טעם אחר, אמר כי יש עובדי עבודה זרה יעבדוה במעשה תערובת בשר עם חלב, ולכן הרחיקה התורה אותו התערובת, וכל זה איננו שוה לי.

דיני המצוה נכתוב בעזרת השם בקיצור כמנהגינו במצות איסור האכילה וההנאה בסדר כי תשא.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ובשל בשר בחלב ואף על פי שלא אכלן לוקה.

(שלא לכרות ברית לשבעה עממים וכן לכל עובד עבודה זרה)

צג. כא. שלא נכרות ברית, כלומר שלא נבטיח באהבתינו אל העם הרע הכופרים שהם שבעה עממים שבתורה שהיו מחזיקים בארצנו טרם בואנו שם, והן החתי והאמורי וכולי, שנאמר לא תכרות להם ולאלהיהם ברית, כלומר שלא נעשה עמהם שלום ונניח אותם לעבוד העבודה זרה.

משרשי מצוה זו לאבד עבודה זרה וכל משמשיה מן העולם, ואלו השבעה עממים היו עיקר עבודה זרה ויסודה הראשון, ועל כן נעקרו מארצם, ונצטוינו לשרש אחריהם ולאבד זכרם לעולם, וכמו שכתוב עליהם בתורה החרם תחרים אותם, והיא מצות עשה בסדר ואתחנן. ושם אאריך במצוה בעזרת האל, ונגיד סיבת היות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. מצוה סב. — 8. במקום אחר, מצוה קיג.— 9. מבלי, כ אע"פ שלא. — 10. שאיסור, כ שיסוד. — 12. מו"נ ח"ג, מה. — 13—14. אסתר ה, יג. — 16. מצוה קיג. — 22. שמות כג, לב. — 24—25. ואלו—הראשון, סה"מ מ"ע קפז. — 26. דברים ז, ב. — 27. מצוה תכג.

הערות וביאורים

9. מבלי שנהנה, כגון שעירב דבר מר בתוך קדרה של בשר בחלב ואכלו חייב (ה' מאכלות אסורות יד, יא). — 10. איסורי המאכלות, שאינו חייב עליהם עד שיאכל אותם דרך הנאה. — 11. ועדיין, על שם המאמר: עדיין אנו צריכין למודעי (שבת נה, ב), כלומר עדיין אנו צריכין לחכמת הקבלה לעמוד על שרשי מצוה זו. — 22. והאמורי והגרגשי והכנעני והפרזי והחוי והיבוסי. — 27. וגגיד, כלומר שם אאריך בשאלה: למה נבראו האומות אלו אחר שפסקן ליאבד לגמרי (עיין מצוה תכב).

בעולם האומות הרעות למה, וכי מצוה זו בכלל המצות הנוהגות. ומן האזהרה בהם נשמע אזהרה שלא נכרות ברית לכל עובדי עבודה זרה, אבל יש חילוק בין שבעה עממים לשאר האומות עובדי עבודה זרה, כי שאר האומות אם אין נלחמים עמנו אין מצוה עלינו להורגם אלא שלא ישבו בארצנו עד שיעזבו עבודה זרה, ואלו שבעה עממים נצטוינו להרגם בכל מקום שנוכל להם אלא אם כן יניחו עבודה זרה. והענין לפי שהם היו עיקר העבודה זרה ויסודה הראשון, כמו שכתבתי. וכל מי שבא לידו אחד מהם ויכול להורגו בלא סכנה ולא הרגו עובר בלאו. וזה שאמרנו שעובדי עבודה זרה בשאין נלחמים עמנו שלא נהרגם דוקא עובדי עבודה זרה מן האומות, אבל ישראל עובד עבודה זרה כגון המינין והמשומדין והאפיקורוסין מצוה עלינו להורגם, לפי שהם מצרים לישראל, ומוטב יאבדו אלף כיוצא בם ולא ישראל אחד כשר.

מדיני המצוה מה שאמרו שמקבלין אותן אם רצו לחזור בתשובה. ויתר פרטיה מבוארין בסנהדרין.

(שלא להושיב עובד עבודה זרה בארצנו)

צד. כב. שלא לשכון עובדי עבודה זרה בארצינו, שנאמר לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי.

משרשי המצוה מה שנגלה בכתוב, בשביל שלא נלמוד מכפירתם.

דיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאלו רצו להניח עבודה זרה אף על פי שעבדוה מתחילתן שמותרין לשכון בארצנו, וזהו הנקרא גר תושב, כלומר שהוא גר לעניין שהותר לישב בארצינו, כמו שאמרו זכרונם לברכה אי זהו גר תושב, זה שקבל שלא לעבוד עבודה זרה. ואם לא הניח עבודה זרה אין צריך לומר שאין מוכרין לו קרקע שישכון בארצינו אלא אפילו לשכור לו אסור כל זמן שישכור לדירה, לפי שמכנים שם עבודה זרה, אבל לסחורתו מותר ובלבד שלא ישכור לשלשת בני אדם, לפי ששלשה דבר קביעות הוא ואין ראוי לקובעם. וחילוק הדינין שאמרו זכרונם לברכה שיש בענין זה בין בתים לשדות וכרמים ובין סוריא לארץ ישראל, ויתר פרטיה מבוארין בסנהדרין ועבודה זרה.

ונוהגת בזכרים ונקבות בארץ. ועובר עליה ומכר להם קרקע או שכרו להם במקום שאינו רשאי עבר על מצות מלך ואינו לוקה, לפי שאיפשר למכור להם קרקע או להשכיר בלא עשיית מעשה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ומן, בא ואין, בפ ואילך: ואין האזהרה בהם דוקא אלא נשמע. — 6—12. וכל— בתשובה, חסר בש. — 7—11. ווה—כשר, חסר בל. — 8. בשאין—מן, חסר בא. — 9. המינין, והמשומדין, חסר בא ופ. — 15. שמות כג, לג. — 18. ע"ז סד, ב, ועוד.— 20. שם. — 22. לשכור לו, כ לשכור לו בית.

הערות וביאורים

1. הנוהגות, לדורות אע"פ ששבעה עממים כבר אבדו. — 10. ומוטב, על שם המאמר: יאבד משה ואלף כמהו ואל יאבד אחד מישראל (תנחומא ואתחנן ו).— 23. שמכנים, ונאמר ולא תביא תועבה אל ביתך (דברים ז, כו, עבודה זרה כא, א). — לסחורתו, לעשותו אוצר. — 24. וחילוק, עיין בחי עבודת כוכבים י, ב. — 29. בלא, ושיטת

ויקחו לי תרומה

יש בה שתי מצות עשה ואחת מצות לא תעשה

(מצות בניין בית הבחירה)

צה. א. לבנות בית לשם יי, כלומר שנהיה מקריבים שם קרבנותינו אליו, ושם תהיה העלייה לרגל וקיבוץ כל ישראל בכל שנה, שנאמר ועשו לי מקדש. וזאת המצוה כוללת עמה הכלים הצריכים בבית אל העבודה, כגון המנורה והשולחן והמזבח וכל שאר הכלים כולם.

משרשי מצוה זו מה שתראה בסוף דברי. ואכן מיראתי להתקרב אל משכן יי, כי ידעתי כל הקרב הקרב אם לא יתקדש למדי לא יראה הבית וחי. גם הכהנים הנגשים אל יי לעבודה יתקדשו בבואם אל הקודש לפני, והלוים אחי הטהרו ויגף אהרן אותם תנופה טרם יתנו קולם בהיכל יי, אמרתי גם אני אגיד עצתי ואעורך התנצלותי נגד זקני וארחץ בנקיון כפי טרם אעלה בית יי. ידוע הדבר ומפורסם ביניינו העם מקבלי המצות כי שבעים פנים לתורה, ובכל אחת מהן שרשים גדולים ורבים, ולכל שורש ושורש ענפים, כל אחד ישא אשכול גדול של פירות נחמדים להשכיל לבות, יום יום יוציאו פרח לשוקדים עליהם, פרחי חכמה ושכל טוב, כל עיניים מאירות ורחבה ונסבה עומק חכמתה עד שאין כח באדם להשיג תכליתה כמו שהעיד המלך החכם אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, ועם כל זה אין להרפות ידי העוסק בה, כי אם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—7. לשון הרמב"ם בסה"מ מצות עשה כ, בשנויים. — 5. שמות כה, ח. — 9. כל, ע"ש במדבר יז, כח. — גם, שמות יט, כב. — 10. אל ד', חסר בכ. — ויגף, במדבר ח, כא. — 12. וארחץ, תהלים עג, יג. — 13. שבעים, אותיות דרבי עקיבא. — 15. עיניים מאירות, ע"ש תהלים יט, ט. — 16. קהלת ז, כב. — 17 ואילך. אם מעט, ע"ש קהלת ה, יא.

הערות וביאורים

רבנו היא דכל לאו שאפשר לעבור עליו מבלי מעשה אין לוקין עליו אפילו עשה מעשה (לדוגמא עיין סוף מצוה רמז, שלא לנקום). — 10. ו ה ל ו י ם, בל. ובשאר הדפוסים יש כאן השגה מחכם אחד וו"ל: היה אפשר לפרש דבר זה כפשוטו על הלוים שכבסו בגדיהם והטהרו, והניף אותם אהרן תנופה כמו שכתוב בפרשת בהעלתך. אמנם תקשה לזה הפירוש הקשירה שאומר אחר כן, אמרתי גם אני אגיד עצתי וכולי. ולכן נראה לפרש דבריו על עצמו של מחבר, שהוא טיהר מחשבותיו וכוונותיו, והם הם אחיו הנלוים אליו, ואמר "הלוים" מלשון ילוה אישי אלי, "והניף אותם תנופה", רצה לומר שייחדם ועולה אותם עליונית מעלה לשם ד'. ולכן הסכים עצתו אחר כך לדבר זה שנראה בעיניו. ויש בזה רמז ששם המחבר היה אהרן ממאמרו ויגף אהרן אותם ושהיה לוי או כהן, ע"כ ההגהה. הגה מה שכתב שרבנו היה לוי או כהן כבר הראנו בברור שהוא היה לוי (עיין מבוא עמ' ז). אכן על עצם הקושיא שהקשה, גברא קא חזינא ותיובתא לא קא חזינא, ויש לומר בפשיטות שכוונת רבנו היא כך: כמו שהלוים אחיו הטהרו טרם נתנו קולם בהיכל ד' כן היא מגמתו לטהר את עצמו טרם שיתקרב אל משכן ד' — כלומר מצוה זו — על ידי שידבר ונכבדות אודות הסודות הנפלאים שבתורה. ובזה יטהר את עצמו ליכנס לפנים. — א ח י, ע"ש הכתוב ואחיהם הלוים (ד"ה א ו, לג, ועוד). רמז שרבנו היה לוי. ויש בורסין: אחר — אחר הטהרו (כמו אחרי הכבס את הנגע). — 15. ו ר ח ב ה, על שם הכתוב, ורחבה ונסבה למעלה למעלה (יחזקאל מא, ז), עומק חכמתה הולך ומתרחב.

מעט ואם הרבה ממנה יאכל כולה מתוקה, ואם יש כמה אשר מפרי עץ הגן לא תשיג ידם לקחת יקחו להם עלהו לתרופה. ואנכי עם דעתי גודל ערכה ורוב עמקה, וכי פליאה ממני נשגבה, פערתי פי לדבר בה ואסמוך במה שלמדוני רבותי, ליגרוס איניש ואף על גב דלא ידע מאי קאמר, שנאמר גרסה נפשי לתאבה. דע בני כי כל אשר יגיע אצל השם בעשות בני אדם כל מצותיו אינינו רק שחפץ השם להטיב לנו, ובהיות האדם מוכשר ומוכן בעשיית אותן מצות לקבל הטובה אז ייטיב אליו השם, ועל כן הודיעם דרך טוב להיותם טובים, והיא דרך התורה כי בה יהיה האדם טוב, נמצא שכל המקיים מצותיו השלים חפצו באשר הוא ראוי אז לקבל טובתו. וכל שאינו מכין עצמו לכך רעתו רבה, שיודע חפץ השם במה והוא יעשה מעשיו כנגד חפצו. ופרשה אחת נכתבה בתורה להודיענו עיקר זה לבד, והיא מה שכתוב בסדר והיה עקב, ועתה ישראל מה יי אלהיך שואל מעמך וגומר עד לטוב לך, כלומר אינני שואל מעמך דבר בעשותך מצותיו רק שרצה בטובו הגדול להיטיב לך, וכמו שכתוב אחריו הן ליי אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה, כלומר ואינו צריך למצותיך רק מאהבתו אותך לזכותך. ויש בעושי המצות ישימו מגמת פניהם אל הטובה המעותדת אליהם בעשייתן לבד כי ידעו שבסיבתן תנוח עליהם הברכה והטוב, ואל הכונה ההיא יתעסקו בהן לעולם, ואלה חלקם בחיים ווכין לעדן גן אלהים, ואולם לא הגיעו אל תכלית הכונה הטובה. אבל יש אשר זכו ונתן להם השם לב לדעת ולהכיר במדותיו המעולות, ומתוך הכרתם יתקשרו מורשי לבבם באהבתו קשר חזק ואמיץ עד שישימו כל כוונת הכנת גופם כדי להשלים חפץ השם לרוב חשקם אותו. ואל התועלת המעותד להם בעסק ההוא לא ישיתו לב, והיא המעלה הגדולה שעלו אליה האבות הקדושים השלשה והרבה מבניהם אחריהם, זכר כלם לברכה, וזאת היא המדרגה העליונה שאיפשר לבן אדם לעלות.

ומעתה בהיות הנחת דעתינו על זה בענין מצותיו ברוך הוא תחייב אותנו לאמר כי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. עלהו, א עלהן, בפ ואילך: עליהן. — 3. פערתי, תהלים קיט, קלא. — ליגרוס, ע״ז יט, א. — 4. תהלים קיט, כ. — 8. המקיים, כ המקבל. — באשר, כ כאשר. — 9. רעתו רבה, ע״ש בראשית ו, ה. — 10. דברים י, יב. — 11. לטוב לך, שם י, יג. — 13. שם י, יד. — 15—16. המעותדת—הכונה, חסר בכ. — 16. חלקם בחיים, תהלים יז, יד. — לעדן, יחזקאל כח, יג. — 17. ונתן, דברים כט, ג. — 18. מורשי, כ ויוקשר. — 21. הקדושים, חסר בכ.

הערות וביאורים

2. עלהו לתרופה (יחזקאל מז, יב), יקחו להם העלים (כלומר הדברים הטפלים) לרפאות בהם כל חולי ומכה. ויש בזה גם כן רמז לדרשת חז״ל: תרופה — להתיר פה אלמים ופה עקרות (מנחות צח, א), כלומר אפילו מדברים שאינן עיקר המצוה יש לנו ללמוד דברים נשגבים לקחת מוסר. — 3. פליאה, ע״ש הכתוב פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה (תהלים קלט, ו), מכוסה ממני הידיעה. — פערתי, פתחתי. — 4. קאמר, שאין רבו יודע לפרש לו כלום (רש״י). — גרסה, גרסה כתיב ולא טחנת (גמרא), סירוש מרוב תאותי לתורה הייתי שובר לפי היכולת אע״פ שאיני סותנה הדק ליכנס בעומקה (רש״י עבודה זרה יט, א). — 18. מורשי, ע״ש מורשי לבבי (איוב יז, יא), נפירושו, המחשבות אשר היו על לבי.

בנין בית לשם לעשותינו בה תפילות וקרבנות אליו הכל להכין הלבבות לעבודתנו יתעלה, לא מהיותו צריך לשבת בית אנשים ולבוא בצל קורתם, ואם ארזי לבנון יבנוהו או ברותים, כי השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו וברוחו יעמדו, אף כי הבית אשר בנו בני האדם צריך כבודו חלילה, הלא ידועים הדברים וברורים שהכל להכשר גופותינו, כי הגופות יוכשרו על ידי הפעולות, וברבות הפעולות הטובות ורוב התמדתן מחשבות הלב מטהרות מתלבנות מזדקקות, והשם חפץ בטובתן של בריות כמו שאמרנו. ועל כן ציונו לקבוע מקום שיהיה טהור ונקי בתכלית הנקיות לטהר שם מחשבות בני איש ולתקן לבבם אליו בו, והוא ברוך הוא בחר אותו המקום והכינו אל הטובה לבני אדם אולי מהיותו אמצעות העולם בכיוון, והאמצעות נבחר מן הקצוות, או מן הטעם שיהיה ברוך הוא היודע. ומתוך הכשר המעשה וטהרת המחשבה שיהיה לנו שם יעלה שכלינו אל הדבקות עם שכל העליוני. ועל דרך הפשט על הצד הזה נפרש שריית השכינה במקום ההוא, ואף על פי שהאמת כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה קדושתן עליהם אפילו כשהן שוממין, שמשמע בזה שאין כל סבת שריית השכינה שם מצד העובדים, אפשר לומר כי אותו המקום בחרו האל לברך בני אדם אשר ברא ממנו כמו שאמרנו, וכמו שהיה חפצו לשלוח לבני אדם נביא להורותם דרך ילכו בה ויזכו לקיום נפשותם, כמו כן חפץ בחסדיו הגדולים לקבוע להם מקום בארץ שיהיה נכון אל טובת הבריות וזכותם, וכל זה מחסדיו על הבריות שלו. ומכל מקום לעולם תתרבה שם הברכה והקדושה לפי הפעולות הטובות שיעשו שם בני אדם, ואז עם הפעולות הטובות יפתחו מעיינות הטוב כנגדו, כי באמת אינו דומה קדושת המקום בחרבנו לקדושתו ביישובו. והנחת הטעם הזה בענין הבית תחייב אותנו גם כן לסמוך אל הטעם הזה בעצמו לפי הפשט ענין הקרבנות ושבט עובד וכלים יקרים ידועים. הלא אמרנו כי עיקרי הלבבות תלויין אחר הפעולות, ועל כן כי יחטא איש לא יטהר לבו יפה בדבר שפתים לבד, שיאמר בינו ולכותל חטאתי לא אוסיף עוד, אבל בעשותו מעשה גדול על דבר חטאו, לקחת ממכלאותיו עתודים ולטרוח להביאם אל הבית הנבון אל הכהן וכל המעשה הכתוב בקרבני החוטאים, מתוך כל המעשה הגדול ההוא יקבע בנפשו רוע החטא וימנע ממנו פעם אחרת. וכעין טעם זה מצאתי להרמב"ן זכרונו לברכה על צד הפשט שכתב בשם אחרים, וזה לשונו: כי בעבור שמעשה בני אדם נגמרים במחשבה ובדיבור ובמעשה, צוה השם יתברך כי כאשר יחטא יביא קרבן ויסמוך עליו ידיו כנגד המעשה, ויתודה בפיו כנגד הדיבור, וישרוף באש הקרב והכליות שהם כלי המחשבה והתאוה, וכרעים כנגד ידיו ורגליו של אדם העושים כל מלאכתו, ויזרוק הדם על המזבח כנגד דמו בנפשו כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לאלהים

חילופי גירסאות ומראי מקומות — הערות וביאורים

2. ולבוא, ע"ש בראשית יט, ח. — בצל, אם אצל. — 3—4. כי השמים—אשר בנו, ע"ש מלכים א ח, כז. — 4. צריך, א ברון. — 9. אולי, השוה כוזרי מ"ב, כ. — והאמצעות, שמונה פרקים להרמב"ם פ"ד. — 12. מגילה כח, א. — 15. אשר ברא, יומא נד, ב. — ממנו, כ מתוכו. — 16. דרך, שמות יח, כ. — 25. ממכלאותיו עתודים, תהלים נ, ט. — הנכון, חסר בכ. — 27 ואילך, רמב"ן ע"ה"ת ויקרא א, ט.

25. מ כ ל א ו ת, גדרי צאן.

בגופו ובנפשו, וראוי לו שישפך דמו וישרף גופו, לולי חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכופר הקרבן שיהיה דמו תחת דמו, נפש תחת נפש, וראשי איברי הקרבן כנגד ראשי איבריו, והמנות להחיות בהן מורי התורה שיתפללו עליו. וקרבן התמיד בעבור שלא ינצלו הרבים מחטוא תמיד. ואלה דברים מתקבלין מושכין הלב כדברי הגדה, עד כאן. והאריך הוא עוד בענין, וכתב, ועל דרך האמת יש בקרבנות סוד נעלם וכולי, כמו שכתוב בפירושיו בפרשת ויקרא. ועוד נוסיף דברים על צד הפשט, ונאמר כי מזה השורש צונו האל להקריב לעולם מהדברים שלב בני אדם הומה בהן כמו הבשר והיין והפת כדי שיתעורר הלב יותר עם העסק בהם, ולעני חייב להביא ממעט קמחו אשר עיניו ולבו עליו כל היום. ועוד יש התעוררות אחר ללב בקרבן הבהמות מצד הדמיון שגוף האדם והבהמה ידמו בכל ענייניהם, לא יתחלקו רק שבזה ניתן השכל ולא בזה, ובהיות גוף האדם יוצא מגדר השכל בעת החטא יש לו לדעת שנכנס בעת ההיא בגדר הבהמות אחר שלא יחלקם רק הוא לבדו. ועל כן נצטווה לקחת גוף בשר כמוהו ולהביאו אל המקום הנבחר לעילוי השכל ולשורפו שם, ולהשכיח זכרו כליל יהיה לא יזכר ולא יפקד תחת גופו, כדי לצייר בלבו צייור חזק שכל עניינו של גוף בלי שכל אבד ובטל לגמרי, וישמח בחלקו בנפש המשכלת שחננו האל שהיא קיימת לעולם, וגם לגוף השותף עמה יש קיום בתחייה בסבתה בלכתו בעצתה, כלומר שישמר מן החטא. ובקובעו בנפשו ציור זה יזהר מן החטא הרבה, והבטיחה התורה שבמעשה הגדול הזה ובהסכמת עושהו שיתנחם על חטאו מלב ומנפש תכופר אליו שגגתו. אבל הזדונות לא יספיק לכפרם, דמיון זה כי הזר לא יוכח בדמיונות ודברים, שבט לגו כסילים. ואל יקשה עליך בהנחת טעם זה איך נביא קרבן נדבה לעולם, כי טעמינו זה יסבול גם הנדבות. שאחר שאמרנו שהקרבן דמיון להשפלת הגופות ולעילוי הנפשות, אף בלא חטא ידוע ימצא בו המקריב תועלת לקחת המוסר. ובקרבן עזאזל שנשלח חי אל מקום החרבן והכליון נאמר בפשט העניין לבל ידמה החוטא הגמור שאחר שתקבל נפשו עונש על חטאים, התשוב לעמוד במקום הטובים או תהיה לה השארות וטובה קצת ואפילו יהיה כירבעם בן נבט וחביריו, כמו שהוא רואה כל השנה כולה שיש לגוף הבהמה שהוא לדמיון גוף החוטא השארות קצת בית השם באפר שנשאר שם בעת השריפה לא יוציאוהו מן הבית עד אחר זמן הרבה, על כן בשעיר החי הנושא כל העוונות יראו רמז כי החוטא שעוונותיו מרובין כמו האפיקורוסין ושכפרו בתורה ובתחיית המתים וכל המצרים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. רמב"ן שם. — 7. הומה, כ חומד. — 9. עיניו, ע"ש מלכים א ט, ג. — 14. לא יזכר, ע"ש ירמיה ג, טז. — 20. משלי כו, ג. — שבט, כ כי אם שבט. — 24. שתקבל, א שתקבע. — 27. באפר, כ כעפר. — 28 ואילך. על כן— ארץ, חסר בש, ובמקומם יש: לא כן החוטא גמור עליו ירמוז השעיר המובל לארץ גזירה. — 28. הנושא, ויקרא טז, כא. — 29. האפיקורוסין—המתים, מלשון הרמב"ם בה' תשובה ג, ו. — וכל, בא ופ וכל היהודים. — וכל המצרים לישראל, גיטין נו, ב.

הערות וביאורים

3. והמנות, חלקי הקרבן המתחלקים לכהנים. — 11. ובהיות, נוסד על מאמר חז"ל: אין אדם עובר עבירה אלא אם נכנסה בו רוח שטות (סוטה ג, א).

לישראל בכלל לא יראו בטובה לעולם ותולעתם לא תמות ואשם לא תכבה, כמעשה השעיר בנשאו ריבוי עוונות כל ישראל יושלך לגמרי אל ארץ גזירה, לא ימצא בית יי לא לשחיטה ולא לזריקה, זכרו יאבד מני ארץ. וזהו שאמרו זכרונם לברכה כי בשעה שישראל מרוצין לא הגיע לחצי ההר עד שנעשה איברים איברים, להודיעך דמיון החוטא הגמור כי כן יאבד מהרה ויהיה כלה כליון גמור, למען ילמדו ויקחו מוסר וייטיבו דרכיהם, וזהו הסימן הטוב להם, שאין מלמד מוסר אלא האוהב, כמו שכתוב ואוהבו שיחרו מוסר. ובעניין חילוק הקרבנות בשחיטתן ובמתנות הדם ובחלק הכהנים ויתר פרטיהן רבים, אם נאמר לפי הפשט שהיה כן להיות מחשבת העובד מכוונת אל העבודה הרבה, כי החילוקין יכריחו כיוון המחשבה בדבר, לא נעלה בידינו רק דברי נערות. וכלל הדברים כי גם בפשטים לא נמצא ידינו ורגלינו בלתי סעד המקובלים, ואליהם נכרע אפים ויפתחו לנו בכל אלה העינים. ואולם אין לקרותינו מכת הכסילים בהוציאנו כל רוחינו בדברים, כי בפסולת רב מעט אוכל נמצא לעתים. גם כי ראינו לרבותינו זכרונם לברכה כיוצא בדברינו אומרים שאמרו בקרבן סוטה, היא עשתה מעשה בהמה לפיכך תקריב שעורים, ובקרבן מצורע הוא עשה מעשה פטיט יקריב צפרים, ובדומה לזה אמרו זכרונם לברכה בענין הנדה, מפני מה אמרה תורה לישב שבעה נקיים שתהא חביבה עליו ביותר. ובאמת שאין כל זה לדעתם תכלית הכוונה בדברים רק להודיע כי עניין המצוה יסבול הרבה רמזים מלבד עיקרים גדולים וחזקים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שקודם שנבנה הבית בירושלם היו מקריבין קרבנות בשאר מקומותם, אבל משנבנה הבית נאסרו כל המקומות לבנות בם בית לשם ולהקריב שם, שנאמר זאת מנוחתי עדי עד, ואילו הם הדברים שהם עיקר בבניין הבית, עושין בו קדש וקדש קדשים, ויהיה לפני הקודש מקום אחר והוא הנקרא אולם, ושלשתן נקראין היכל. ועושין מחיצה אחת סביב להיכל רחוקה ממנו כעין קלעי החצר שהיו במדבר, וכל המוקף במחיצה זו שהוא כעין חצר אהל מועד הוא הנקרא עזרה, והכל נקרא מקדש. ועושין במקדש הכלים הכתובים בתורה שצריכים שם. ומה שאמרו שכל כלי הקדש שניקבו או נסדקו שמיד מתיכין אותן ועושין אותן חדשים, וסכין שנשמט מקתו או נפגם אין מתקנין אותו אלא גונזין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ישעיה סו, כד. — 2. ארץ גזירה, ויקרא טו, כב. — 3. זכרו, איוב יח, יז. — יומא סז, א. — 7. משלי יג, כד. — 10. לא נמצא, ביטין מה, א. — 14. סוטה יד, א. — 15. פטיט, כן בכ, אבל בפנים: פטים. — ובדומה, כ וכדומה. — ויקרא רבה, טו. — 16. נדה לא, א. — 19. זבחים קיב, ב. — 20—26. לשון הרמב"ם בה' בית הבחירה א, ג, ה—ו. — 21. תהלים קלב, יד. — 26 ואילך. לשון הרמב"ם בה' כלי המקדש א, יד—טו.

הערות וביאורים

2. גזירה, שממה. — 4. מרוצין, לפני ד'. — 7. ואוהבו, האוהב את בנו תמיד לבקרים מיסרהו. — 11. ואולם וכו', ע"ש הכתוב: כל רוחו יוציא כסיל (משלי כט, יא). — 15. פטיט, לשון הרע, יקריב צפרים שמפטפטין תמיד בצפצוף קול. — 27. חדשים. אבל אין מתיכין לתוכן אבר לסתום הנקב או לבקע את הסדק משום דמיחזי כעניות.

אותו מיד שאין עניות במקום עשירות. ועושין בתוך העזרה גבולין, עד כאן לישראל עד כאן לכהנים, ובונין סמוך לה בתים להשתמש בהן כל צרכי המקדש, וכל אחת נקראת לשכה. ויתר פרטיה כגון בניין הבית כיצד, ותבניתו וכל מדותיו, ובניין המזבח ומשפטיו, מבוארים במסכת מידות. וכן תבנית המנורה והשלחן ומזבח הזהב ומקומם בהיכל, בגמרא מנחות ויומא.

ונוהגת מצוה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתן, וזו מן המצות שאינן מוטלות על היחיד כי אם על הציבור כולן, כשיבנה הבית במהרה בימינו יתקיים מצות עשה.

(מצות סידור לחם הפנים ולבונה)

צו. ב. להשים בבית המקדש לפני יי לחם תמיד, שנאמר ונתת על השלחן לחם פנים לפני תמיד.

משרשי המצוה שציוונו האל ברוך הוא מצוה תמידית בלחם לפי שבו יחיה האדם, ועל כן צריך אליו להיות הברכה מצוייה בו תמיד, ומתוך עסקינו בו לקיים עליו מצות השם יהיה הרצון והברכה חלים עלינו ויתברך במעינו, כי בכל שעושה בו האדם רצון השם בו הוא מתברך, ולפי כל עניין ועניין שישים מגמת פניו ומחשבותיו ועסקיו בדבר מצוה לפי הן מעין הברכה נובע עליו, וכן מצאתי להרמב"ן זכרונו לברכה, וכעניין שאמרו זכרונם לברכה הביאו לפני עומר בפסח כדי שיתברכו לכם תבואה שבשדות, נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי ברכה בשנה הבאה, תקעו לפני שופר של איל כדי לזכור עקידת יצחק. ועל הלחם הזה בעצמו אמרו כי מפני שהוא תשמיש המצוה ובו נעשה רצון האל היתה הברכה דביקה בו ביותר, וכל אחד מן הכהנים שהגיע לו ממנו כפול היה שבע. ואלה הדברים כגון שלחן ומנורה ולחם הפנים והקרבנות בכולן נצטוינו מצד המקבלים, וכעניין שכתבתי, אין ספק ופיקפוק לכל מבין עם תלמיד, שאין חסר תבונות בעולם יחשוב שבסדור לחם בבית על שלחן שנניחינו שלם ונקחנו שלם ומבורך תקובל שום הנאה למעלה חלילה, לא במראה ולא ברית ולא בשום צד, רק שציוונו בכך לחפצו ברוך הוא שנתברך ממנו מרוב מידת טובו. גם הלבונה הבאה עם הלחם שנכתב בה אשה ליי, ואמרו המפרשים שאין מן הלחם לגבוה כלום אלא הלבונה שנקטרת בכל שבת כשמסלקין הלחם, אין כוונתם חלילה להיות חילוק כלל בין הלבונה והלחם למעלה, וקיום מצות האל בלחם ובלבונה אחד הוא, כי כמו שצווה האל ברוך הוא להסדיר הלחם לפניו ונעשה רצונו וסדרוהו, כן נעשה רצונו בלבונה שצוה להקטיר והקטירוה, קצב אחד לכל. אבל כל אלה העניינים יכתבו על צד העוסקים, כי הלחם שנאכל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—3. לשון הרמב"ם בה' בית הבחירה א, ז. — 9. שמות כה, ל. — 13. ויתברך במעינו, תורת כהנים ויקרא כו, ה. — 15. רמב"ן עה"ת שמות כה, כד. — 16. ר"ה טז, א. — 17. גשמי ברכה בשנה הבאה, כ גשמי שנה. — 19. תשמיש המצוה, מגילה כו, ב. — 20. יומא לט, א. — 22. מבין, ד"ה א כה, ח. — 25. ויקרא כד, ז. — 26. המפרשים, כוונתו לרש"י עה"ת שם. — 30. קצב אחד לכל, ע"ש מלכים א ז, לו.

הערות וביאורים

20. כ ס ו ל, שאינו כזית. — 21. ה מ ק ב ל י ם, בני אדם המקבלים שפעת הברכות מאת השם. — 22. מ ב י ן, היותר נבון בדבר עם מי שצריך להתלמד עוד.

לכהנים אין לכתוב עליו שכולו לשם כי הם יאכלוהו, נמצא כי אין כולו לשם כי אחרים יחלקו בו, אבל בכל מה שלא יהנה בו האדם כלל אלא שעושה ממנו מצות בוראו וכלה לגמרי במצוה, בזה נוכל לומר עליו כי כולו ליי, כלומר שנכנס כולו במצותו לא אכל ממנו אדם ולא נהנה בו הנאה גופנית כלל. ועל שהריח אינו מן ההנאות של הגוף רק מהנאת הנפש, כי הגוף לא יקבל רק הנאת המישוש, יכנו לעולם עניין הריח אל השם ברוך הוא, אף על פי שהוא ברוך הוא וברוך שמו איננו לרוב מעלתו וגדלו בגדר ענינים אלה כלל לפי שאינו גוף ולא כח בגוף, ידוע הוא אצל כל מבין. וכבר פירשו זכרונם לברכה בכל מקום שנאמר ריח ניחוח ליי, שאמרתי ונעשה רצוני, וכן וירח יי את ריח הניחוח בדרך הזה. זהו שנראה לנו בעניין סידור הלחם בבית השם. והרמב"ם זכרונו לברכה כתב וזה לשונו: אבל השלחן והיות הלחם עליו תמיד לא ידעתי לו סיבה, ואיני יודע לאי זה דבר איחס אות[ו] עד היום.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שבכל אחת מן המערכות היו נותנין כלי שיש בו קומץ לבונה, שנאמר ונתת על המערכת, כלומר על כל אחת מהן, לבונה זכה, וכלי זה נקרא בזך. ואמרו זכרונם לברכה ששני הסדרין מעכבין זה את זה, ושני הבזיכין מעכבין זה את זה, ומיום שבת ליום שבת מוציאין את הלחם ומסדרין לחם אחר מיד. וזה שמוציאין הוא שחולקין שתי המשמרות הנכנסות והיוצאות עם כהן גדול ואוכלין אותו. וכיצד מסדרין אותו, שארבעה נכנסין בלחם ובבזיכין וארבעה מקדימין לפניהם ליטול הלחם מעל השלחן. ואמרו זכרונם לברכה שהיו מכוונין בהנחתו להיות טפחו של זה בצד טפחו של זה, לקיים מה שנאמר לפני תמיד. וצורת הלחם וענין הנחתו כיצד היה כדי שיהא האויר שולט בו, ויתר פרטיה מבוארים בפרק י"א ממנחות.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים הכהנים, כי להם העבודה לא לנשים.

לא תעשה

(שלא להוציא בדי הארון ממנו)

צז. א. שלא להוציא בדי הארון מתוך הטבעות, שנאמר בטבעת הארון יהיו הבדים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. אינו—בגוף, לשון הרמב"ם בפירושו למשניות סנהדרין י, היסוד השלישי. — 8. ויקרא א, ט; תורת כהנים שם. — 9. בראשית ח, כא. — 10. מו"ז ח"ג, מה. — 13. תו"כ ויקרא כד, ז. — 14. ויקרא כד, ז. — 15—19. לשון הרמב"ם בה' תמידין ומוספין ה, ג—ד בהשמטות. — 19. וארבעה, חסר בא ופ. — מנחות צט, ב. — 20. שמות כה, ל. — 26. שמות כה, טו.

הערות וביאורים

4. שהריח, השוה: אי זהו דבר שנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו הוי אומר זה הריח (ברכות מג, ב). — 12. עד היום, והרמב"ן (שמות כה, כד) כתב: זה סוד השלחן, כי ברכת השם מעת היות העולם לא תברא יש מאין, אבל עולם כמנהגו נוהג... אבל כאשר יהיה שם שרש ובר תחול עליו הברכה ותוסיף בו... כן השלחן בלחם הפנים בו תחול הברכה וממנו יבא השובע לכל ישראל — 15. הסדרין, שתי מערכות של לחם הפנים, שש חלות לכל מערכת. — 17. המשמרות, שמשמרות מתחלפות בשבת, זו עובדת שחרית וזו עובדת ערבית. — 21. שולש בו ולא יתעפשו.

לא יסורו ממנו. ומבואר הוא שמצוה זו בכלל מצות הנוהגות לדורות היא, שאין פירוש נוהגות לדורות שלא יפסק מישראל מעשה אותה מצוה לעולם בשום זמן אלא כן הוא העניין. כל מצוה שלא נצטוינו עליה לעשותה רק בזמן ידוע ולא יותר, כגון מה שכתוב היו נכונים לשלשת ימים, וכמו כן אזהרה דסיני גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא, וכל כיוצא בזה, שלא הייתה הצואה אלא לשעה בלבד, אילו יקראו מצות שאינן נוהגות לדורות, אבל כל מצוה שלא נצטוינו עליה לזמן ידוע אף על פי שיש לה הפסק בזמן מן הזמנים מצד גלותינו או בסיבת דבר אחר, כגון עכשיו בעוונותינו שאין לנו ארון, מצוה הנוהגת לדורות נקראת, לפי שכל זמן שיהיה לנו ארון חייבין אנו לבל נסיר בדיו ממנו כדי שיוציאוהו בהם הלוים אם נצטרך להביאו ממקום למקום בסבת מלחמה או מאי זה סיבה שתבוא.

משרשי המצוה לפי שהארון משכן התורה, והיא כל עיקרנו וכבודנו, ונתחייבנו לנהוג בו כל כבוד וכל הדר בכל יכולתינו, על כן נצטוינו לבל נסיר בדי הארון ממנו פן נהיה צריכים לצאת עם הארון לשום מקום במהירות, ואולי מתוך הטרדה והחפזון לא נבדוק יפה להיות בדיו חזקים כל הצורך, ושמא חס ושלום יפול מידם ואין זה כבודו. אבל בהיותם בו מוכנים לעולם ולא יסורו ממנו נעשה אותן חזקות הרבה ולא יארע תקלה בהן. ועוד טעם אחר, שכל כלי המקדש צורתן מחייבת לרמז עניינים גדולים עליונים כדי שיהא האדם נפעל לטובה מתוך מחשבתו בהן, ורצה האל לטובתינו שלא תפסד אותה הצורה אפילו לפי שעה. שלשת מצות סדר זה אינן נוהגות היום.

ואתה תצוה

יש בה ארבע מצות עשה ושלש לא תעשה

(מצות עריכת נרות המקדש)

צח. א. להטיב נרות תמיד לפני השם, שנאמר יערוך אותו אהרן ובניו, כלומר יערוך הנר לפני השם, וזהו מצות הטבת נירות הנזכרות בגמרא.

משרשי המצוה שציונו השם יתברך להיות נר דולק בבית הקדוש להגדלת הבית לכבוד ולתפארת בעיני הרואים, כי כן דרך בני איש להתכבד בבתיהם בנירות דולקין. וכל ענין ההגדלה בו כדי שיכניס האדם בלבו כשיראהו מורא ועגוה, וכבר אמרנו כי במעשה הטוב הכשר הנפש. וכל זה סובב על היסוד הבנוי לנו כי הכל נגזר מצד המקבלים, עם היותי מאמין באמת כי יש למקובלים בעניינים אלה חכמות נכבדות וסודות נפלאים. ואולם גם אנחנו נכתוב הנראה כפשוטן של דברים והכל לשם שמים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—8. השוה רמב"ם סה"מ מ"ע קפז. — 2. פירוש, א בהו הפסק. — 4. שמות יט, טו. — שם לד, ג. הובאו לדוגמאות בספר המצוות שורש שלישי. — 5. הצואה, כן בכ, אבל בפנים: הוצאה. 18—19. שלשת—היום, חסר בש. — 23. שמות כז, כא. — 24. יומא יד, א. ועוד. — 26. לכבוד, שמות כח, ב. — 30—31. והכל לשם שמים, קידושי סב. א.

הערות וביאורים

1. הנוהגות, כי מצות שאין נוהגות לדורות אין ראוי למנות בכלל תרי"ג מצות.— 11. כל עיקרנו, השוה: "כי אומתנו איננה אומה כי אם בתורותיה" (האמונות והדעות מ"ג, ז).

דיני המצוה כגון מה שאמרו הדלקת הנרות דוחה שבת כקרבנות שקבוע להם זמן, שנאמר בו תמיד, ושניתן לכל נר ונר חצי לוג שמן שנאמר מערב עד בקר, ושיערו חכמים שזה השיעור יספיק בלילי טבת, וכן נותנין בכל הלילות, ואם יותר אין בכך כלום. ומענין מצות ההטבה הוא הדישון, ודישון המנורה והטבתה מצות עשה בבקר ובין הערבים. והדישון הוא שכל נר שכבה מסיר הפתילה וכל שמן שבנר ומקנחו ונותן בו פתילה אחרת ושמן אחר, ונר שלא כבה מתקנו. ונר מערבי אם כבה מדליקו מאש שעל מזבח החיצון, והאחרים מדליקין זה מזה, שמושך הפתילה ומטה אותה עד שהאור נתפשת בה, לפי שאין כבוד המצוה להדליקן מנר אחר. ויתר פרטיה מבוארים בפרק שמיני ממנחות ומקומות מתמיד. זהו דעת הרמב"ם זכרונו לברכה במצוה זו שהטבת הנרות היא הדלקתן כמו שפירשנו, אבל דעת מפרשים אחרים שההטבה היא הדישון והקינוח ותיקון הפתילות וזו היא מצוה בפני עצמה, וכן נראה בפרק התכלת במסכת מנחות.

ונוהגת בזמן הבית בכהנים. וכהן העובר עליה ולא ערך הנירות כמצוה בטל עשה.

(מצות לבישת בגדי הכהנים)

צט. ב. שנצטוו הכהנים ללבוש בגדים מיוחדים לגדולה וכבוד ואז יעבדו במקדש, שנאמר ועשו בגדי קדש לאהרן... ולבניו.

משרשי המצוה היסוד הקבוע לנו כי האדם נפעל לפי פעולותיו ואחרי מחשבותיו וכוונותיו, והשליח המכפר צריך להתפיס כל מחשבתו וכוונתו אל העבודה, על כן ראוי ללבוש בגדים מיוחדים אליה כשיסתכל בכל מקום שבגופו מיד יהיה נזכר ומתעורר בלבו לפני מי הוא עובד, וזה כעין תפילין שנצטוו הכל להניח בקצת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—8. נוסד על לשון הרמב"ם בה' תמידין ומוספין ג, י—יד, בשנויים והוספות. — 2. שמות כז, כא. — מנחות פט, א. — 2—4. מיוסד על לשון רש"י ור"ת שמות כ, כא. — 5. שמן שבנר, כ השמן שכבה. — 6. מערבי, כ אמצעי. — 9. ה' תמידין ומוספין ג, יב. — 11. מפרשים אחרים, הם: רש"י (שמות כז, כ, ובגמרא חגיגה כו, ב, ד"ה מנורה), ראב"ד (ה' עבודת יום הכפורים ב, ב), רמב"ן (שמות כז, ב), ועיין עוד בכסף משנה ה' תמידין ומוספין ג, יב, שגם שיטת הרשב"א היא כן. — אחרים, כ רבים היא שההטבה. — 12. וכן, כ כן. — 16. שנאמר, א ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך, בפ ואילך: ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו. — שמות כח, ד. — 19. ללבוש, כ להתלבש.

הערות וביאורים

2. תמיד, להעלות נר תמיד (שמות כז, כ), תמיד ואפילו בשבת (ספרא סוף אמור).— 6. ושמן אחר, במידה, והוא חצי לוג, ומדליק נר שכבה (ה' תמידין ומוספין ג, יב). — 10. הדלקתן, לפי שהרמב"ם סובר שגם בבוקר מדליק הנרות, דכי כתיב והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בבקר בבקר בהטיבו את הנרות, פירוש "בהטיבו" בהדליקו (כסף משנה שם). — 11. וזו, פירוש, ההדלקה היא מצוה בפני עצמה, לפי שהם סוברים שאין הדלקת הנרות אלא בין הערבים, ופירוש "בהטיבו" אינו הדלקה אלא תיקון הפתילות (שם). — 12. התכלת, מנחות ג, א, ועיין בלחם משנה ה' תמידין ומוספין ג, יב, שמביא הראיה הזאת.

הגוף שיהיה לזכרון מחשבת הכשר. ואף על פי שגם הכהן היה מניח תפילין, לגודל עניינו היה צריך גם זה. ומן הטעם הזה נאמר שנתחייבו להיות אורך הכתנת על כל גופו עד למעלה מן העקב מעט, ואורך בית יד שלה עד פס ידו, והמצנפת ארכה י"ו אמה ומקיפה בראשו כדי שיראה אותה בכל עת שישא עיניו, והאבנט שחוגר במתניו ארכו ל"ב אמה ומקיפו ומחזירו על גופו כרך על כרך ונמצא שמרגיש בו בכל עת בזרועותיו שמתוך גבהו ברוב ההקפין הזרועות נוגעות בו על כל פנים. וכל זה ראיה למה שאמרתי למודה על האמת, מלבד שיש בענין כבוד לבית ילעבודה בהיות העיבד מלובש בלבוש מיוחד לעבודה. וכבר כתבנו כי בהגדלת הבית ובמוראו יתרככו שם לבות החוטאים וישובו אל יי.

דיני המצוה כגון ביאור המלבושים שהן שלשת מינין, בגדי כהן הדיוט מין אחד, ובגדי כהן גדול שני מינין בגדי זהב ובגדי לבן, ושל כהן הדיוט הם ארבעה כלים ושמם כן, כתונת ומכנסים ומגבעת ואבנט. הכתונת היא כעין חלוק רחב של ישמעאלים, והמכנסים צורתן ידועה בכל מקום והיו שלהם גדולים ממתנים ועד יריכים, כלומר עד היריכים שהוא הנקרא גינוי. אמנם המגבעת הוא כלי שמניחין על הראש עשוי ככובע. האבנט הוא כמין אזור שחוגרין בו אלא שהם היו מקיפין בו הרבה הקפין מה שאין אנו עושין כן באזור. וארבעת כלים אלה של פשתן היו לבנים וחוטן כפול ששה, והאבנט לבדו רקום בצמר, ובאילו היה עובד לעולם כהן הדיוט, ומותר ללובשן ביום בין בשעת עבודה בין שלא בשעת עבודה, דמותר ליהנות בהן, חוץ מן האבנט לפי שהוא שעטנז ולפיכך אסור שלא בשעת עבודה. ושל כהן גדול הם שמנה ושמם כן, כתונת ומכנסים ואבנט כשם השלשה של כהן הדיוט, ומצנפת לכהן גדול במקום מגבעת של כהן הדיוט, שזה וזה על ראש נתון אלא שהמצנפת הוא עשוי כמו בגד ארוך שצונפין בו הנשים ראשן, וכהן גדול צונף בה, והמגבעת עשוי כמין כובע, הרי ארבעה של כהן גדול שהיו ארבעתן של פשתן לבדו לבנים וחוטן כפול ששה, ומעשה רוקם היו עשויין אבל לא היה דומה רקימתן לרקימת האבנט של כהן הדיוט. ועוד היו לו ארבעה אחרים של זהב ושמם חושן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ואע"פ, זבחים יט, א. — 3. לשון הרמב"ם בה' כלי המקדש ח, יז. — 3—5. שם ה' יט. — 8. מצוה צח. — 10—12. לשון הרמב"ם שם ח, א. בשנויים. — 18. שם ה' יא. — בין שלא בשעת עבודה, כ או שלא בשעתה. — 20—24. נוסד על לשון הרמב"ם בה' כלי המקדש ח, ב—ג עם שנויים והוספות.

הערות וביאורים

3. והמצנפת, של כהן גדול. — 14. היריכים, כלומר "עד סוף הירך שהוא הארכובה" (ה' כלי המקדש ח, סז). — גינוי, לפי דעת החכם דוד ראזין מלה זר ספרדית — genojo — ארכובה (עמ' פ). — 17. בצמר, נמצא האבנט של שעטנז היה.— 21. ומצנפת, האמורה באהרן היא המגבעת האמורה בבניו, אלא שכהן גדול צנוף בה כמי שלופף על השבר, ובניו צונפין בה ככובע (ה' כלי המקדש ח, ב). — 24. רוקם, שתהיינה הצורות הנעשות באריגה נראות מצד אחד (ה' כלי המקדש ח, טו), ורש"י פירש בענין אחר (שמות וכ, לו). — אבל, לפי שהאבנט של כהן הדיוט היה נעשה מצמר ופשתים, אבל בגדי לבן של כהן גדול של פשתן בלבד הם.

אפוד מעיל ציץ. ובכל השמנה היה עובד עבודת חוץ, אבל בפנים שהוא לפנים מן הפרוכת לא היה עובד לעולם כי אם בבגדי הבד. ואחר שעבד בהן ביום הכיפורים אחד אינו חוזר ועובד בהן לעולם, שנאמר והניחם שם. וכל זמן שיעבוד הכהן בין הדיוט בין גדול בפחות מבגדיו המיוחדין לעבודה ההיא או ביותר מהן עבודתו פסולה, וגם יתחייב מיתה בידי שמים, כמו שלמדו הדבר רבותינו זכרונם לברכה מוחגרת אותם אבנט... והיתה להם כהונה, בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם, אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם, ויחשבו כזר העובד שהוא במיתה. ויתר פרטיה מבוארים בפרק שני מזבחים ובמקומות מכיפורים וסוכה.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בזכרי כהונה. ועובר עליה ועבד מחוסר בגדים או יותר חייב מיתה בידי שמים כמו שכתבנו.

(מצות אכילת בשר חטאת ואשם)

ק. ג. שנצטוו הכהנים לאכול בשר קצת מן הקרבנות כגון החטאת והאשם, שנאמר עליהם ואכלו אותם אשר כופר בהם, ואמרו זכרונם לברכה כהנים אוכלים ובעלים מתכפרים. ועניין מעשה החטאת והאשם איך היו עושין אותן ומקום חמן אכילתן בסדר שלו נכתבנו בעזרת השם. וכלל הדבר שכל בשר קרבן החטאת והאשם היה נאכל לזכרי כהונה בעזרה חוץ מן האימורין שבהן, ואין לבעלים בהן כלום, ושם יתפרש גם כן מה הן האימורין. ובכלל מצות עשה זה גם כן שיאכלו חלקם המגיע אליהם מכלל הקרבנות שנקראין קדשים קלים, וכן אכילת התרומה בכלל המצוה. ואולם אין אכילת קדשים קלים ותרומה כמו אכילת בשר חטאת ואשם, שבאכילת חטאת ואשם תשלם כפרת המתכפר, כמו שאמרו זכרונם לברכה כהנים אוכלין ובעלים מתכפרין, ואכילת קדשים קלים ותרומה לא יוסיף ולא יגרע במצות המקריב והנותן.

משרשי המצוה היסוד הקבוע אצלינו כי כל פעולות הקרבנות להכשיר מחשבותינו וכוונתינו לטוב, להשפיל הנפש המתאוה אשר בנו, ולהגדיל ולחזק נפש השכל אל המצוות, ועל כן נצטוינו להתנהג בכל ענייני הבית והקרבנות דרך מעלה וגדולה וכבוד למען תנוח בלבבנו יראה וענוה ושפלות הרוח בהיותינו שם, גם בזכרינו אותו ממקומינו. ובאמת כי מן הנהגת הכבוד אל הקרבן שהכפרה תלויה בו להיותו נאכל אל המשרתים בעצמם ולא שיתנוהו לעבדיהם ולכלבם או ימכרוהו לכל קונה, וכן מן הכבוד הוא שיאכל במקום קדוש, וכן שלא ישהו אכילתו הרבה כדי שלא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא שז, כג. — 3—7. נוסד על לשון הרמב"ם ה' כלי המקדש י, ז. — 5. זבחים יז, ב. — 6. שמות כט, ט. — 7. כוז, א בזה. — 13. שמות כט, לג. — פסחים נט, ב. — 15. נכתבנו, מצות קלה וקלו. — 16. ושם, מצוה קלה. — 17—20. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע פט. — 20. פסחים נט, ב. — 29. שיאכל, ויקרא ז, ו.

הערות וביאורים

3. והניחם. מלמד שטעונים גניזה (פסחים כו, א), כלומר שלא ישתמש בהם כהן גדול ביום הכפורים אחר וכהן הדיוט בשאר ימות השנה. — 6. והיתה להם, הלבישה הזאת לכהונה, אלמא כהונתן תלויה בבגדיהן ואי לא הוו להן זרים (רש"י וזבחים יז, ב). — 16. חוץ, שהיו נשרפין על המזבח.

יפריח ויהיה הנפש קצה בו, הלא כל זה מראה בענין גדולה וחשיבות. דיני המצוה במקומן נאריך בהן קצת כמנהגינו.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בזכרי כהונה. ועובר עליה ולא אכל חלקו המגיע מהן בזמן המוגבל לו ביטל עשה ונענש עוד מצד כפרת הבעלים שתלויה בו, כמו שאמרנו. והרמב"ן זכרונו לברכה לא ימנה מצוה זו, כי אמר שזה חלק מחלקי מצות הקרבנות. הוא שצוה השם בהם מי יאכלם ולמי יהיו, והאמת שהכפרה תלויה בזה.

(מצות הקטרת קטרת)

קא. ד. שנצטוו הכהנים להקטיר קטורת סמים פעמים בכל יום על מזבח הזהב, שנאמר והקטיר עליו אהרן קטורת סמים בבוקר בבוקר בהיטיבו את הנרות יקטירנה. ובכל שנה ושנה מצוה עליהם לעשות ממנה כדי להקטיר בה כמו שאמרנו. ועשייתה והמצוה שנעשית בה בכל יום נחשב למצוה אחת לפי שסוף מצות עשייתה אינה אלא להקטיר בה, אף על פי ששני כתובים של מצוה מצאנו בין העשייה וההקטרה, שנאמר בסדר כי תשא קח לך סמים וגומר על עשייתה, וכאן כתוב והקטיר עליו אהרן וגומר, אף על פי כן ראיתי למחשבי המצות שחושבין הכל מצוה אחת, אין בזה מחלוקת ביניהם כלל, אבל יחלוקו בה בענין אחר, כי הרמב"ם זכרונו לברכה, ימנה קטורת של שחרית ושל ערבית מצוה אחת, והרמב"ן זכרונו לברכה כתב שהם נמנות שתים, וראיותיו בספרו.

משרשי מצוה זו גם כן להגדיל כבוד הבית ולהיות מעלתו ומוראו על פני כל אדם, ואי אפשר להגדיל דבר בלב בני אדם ומחשבתו רק בדברים שהוא חושב אותם לגדולה וימצא בהם תענוג ושמחה, וידוע כי עניין הריח הטוב הוא דבר שנפש אדם נהנית בו ומתאוה אליו ומושך הלב הרבה, וריח הקטרת היה הטוב שאיפשר ליעשות על ידי אדם, עד שאמרו זכרונם לברכה בפרק אמר להם הממונה כי מריחו היו מריחין בו בשעת הקטרה ומיריחו עד ירושלם.

מדיני המצוה מה שאמרו בבריתא בכריתות שפיטום הקטרת היתה י"א סממנין, ארבעה מהן מפורשין בתורה והשבעה קבלה. ומה שאמרו שהקטרת נעשית בין על ידי כהן גדול או הדיוט, ואמרו שאם לא הקטיר בבקר מקטיר בין הערבים כל השיעור של יום אחד שהוא משקל מאה דינרין, ומשקל הדינר ידוע. ובכל יום היה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. כל, כ גם. — 5. סה"מ שורש יב. — 9. שמות ל, ז. — 13. שמות ל, לד. — שם ל, ז. — 15. סה"מ מ"ע כח. — 16. סוף ספר המצות. — 22. תמיד ג, ח. — 23. ומיריחו, כ מיריחו. — 24. בבריתא בכריתות, חסר בכ. — כריתות ו, א. — י"א, בא ופ הכיש עשרה סמנין ארבעה מהן מפורשין בתורה ואחת עשרה קבלה. — 24—25. ה' כלי המקדש ב, א. — 25. יומא כו, א. — 26. מנחות מט, א. — 26—27. ה' תמידין ומוספין ג, ב.

הערות וביאורים

6. והאמת, כל זה מדברי הרמב"ן (עיין שורש יב), כלומר וראיה שאכילת בשר חטאת ואשם היא חלק מחלקי מצות הקרבנות היא, שהכפרה תלויה באכילתן, הרי שהוא רק צווי אחד. — 25. ארבעה, והן: נטף ושחלת וחלבנה ולבונה. — בתורה, שמות ל, לד. — והשבעה: מור וקציעה, שבולת נרד וכרכם, קושט קינמון וקילופה.

מקטיר חציין בבקר וחציין בערב אחר תמיד של בין הערבים קודם הטבת הנירות כולן אחר הטבת חמש פתילות מהן, כי לא היה מדליקן רצופין. וכך היו עושין עניין זה, כהן שזכה להקטיר הקטרת נוטל כלי מלא קטורת גדוש ונוני שמו, ופורשין כל העם מן ההיכל ומבין האולם ולמזבח, שנאמר וכל אדם לא יהיה באהל מועד וגומר, ומקטיר כדרך שמפורש שם בגמרא שמשליך הקטרת בנחת על הגחלים אשר במחתת הזהב ומשתחוה ויוצא. ויתר פרטיה וכיצד היא נעשית, ומה שהיו אומרין בשחיקת הסממנין היטב הדק הדק היטב, לפי שאמרו רבותינו זכרונם לברכה כי הקול יפה לסממנין בעוד ששוחקין אותם, הכל בכריתות ובתמיד.
ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה, והמקטיר כדינו קיים עשה זה.

לא תעשה

(שלא יזח החשן מעל האפוד)

קב. א. שלא נסיר החשן מעל האפוד, ועניין חשן ואפוד כבר זכרנום למעלה שהם שנים משמונה בגדי כהן גדול, והחשן היה נתון כנגד לבו של כהן לפניו, והאפוד מאחוריו מכוון כנגד החשן שלפניו והיה באפוד ממעשה האפוד בעצמו כמין שתי ידות יוצאות ממנו שחוגר עצמו הכהן בהן והוא הנקרא חשב האפוד. ואותו חשב האפוד אחר שחגר עצמו בו ונתן החשן על לבו היה עומד תחת החשן, וזה הכתוב לקשור טבעות שהיו קבועין בחשן עם טבעות שהיו קבועין באפד בפתיל תכלת כדי שיהיה נתון החשן על החשב דרך קביעות והדר, שאם לא יקשור אותם באותם טבעות יהיה החשן נד ונבדל מחשב האפוד ונוקש על לוח לבו של כהן, ועל זה נאמר ולא יזח החשן מעל האפוד, כלומר מעל חשב האפוד, ותרגומו לא יתפרק, והמפרק חיבורן בשעת עבודה לוקה מלאו זה.
משרשי המצוה שרצה יי לטובתינו לזכותינו בהגדלת אותו הבית הקדוש ולהיות כל אשר בו מכוון וקבוע על מכונו, בין עניין כליו שיהיו בתכלית השלמות בין עניין כלי המשרתים כגון מלבושים אלה שהן מלובשים בהן בשעת העבודה, שהכל יהיה נכון ושלם בתכלית השלימות לא יחסר שום נוי בכל הדברים. ובאמת כי מנוי העניין הוא שלא יהיה החושן נע ונד על לוח לבו אלא יעמוד שם קבוע כמין חומר.
ועוד שמענו טוב מזה נחזיק בזה.
דיני המצוה כגון מעשה החושן והאפוד וסדר לבישתן ויתר פרטיה מבוארים במדות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ונוני, ב וטני. — 4. ויקרא טז, יז. — 5. תמיד ו, ג. — 7. כריתות ו, ב. — 12. למעלה, מצוה צט. — 13—19. נוסד על לשון רש"י עה"ת שמות כח, ו, בשנויים. — 19. שמות כח, כח.

הערות וביאורים

2. מדליקן, את שבע הנרות רצופין. — 7. היטב הדק, שיכתוש דק דק. — 26. חומר, דבר צבוד ומכונס יחד. — 27. ועוד, והרב מנחם הבבלי פתב בספרו טעמי המצות: החשן מכפר על המשפט (מעוקל) ואפוד מכפר על עבודה זרה, לרמז זה צריך שיהיה החשן תמיד קבוע על האפוד לייסר העוברים דלעולם בני עבודה זרה כתיב וישמעו ויראו, להכי לא יזח החשן מעל האפוד.

ונוהגת מצוה זו שלא נסיר החושן מעל האפוד בזמן הבית בזכרים ונקיבות, כלומר שאחד איש או אשה שפרק חיבורם לוקה.

(שלא לקרוע המעיל של כהנים)

קג. ב. שלא להכרית פי המעיל של כהן גדול, שנאמר לא יקרע.

משרשי המצוה לפי שהקריעה דבר של גנאי אצלינו ועניין השחתה ואף כי בפי הבגד, נתרחקנו מן הדבר והוזהרנו עליו בלאו כדי שילבשהו הלובשו באימה ביראה ובנחת ודרך כבוד שיירא מלקורעו ומלהשחית בו דבר.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ובנקבות, כלומר שכל מי שקרעו בין איש בין אשה או אפילו הכריתו במספרים במזיד לוקה.

(שלא להקטיר ולהקריב על מזבח הזהב)

קד. ג. שלא להקריב במזבח הזהב שבהיכל כי אם קטורת שבכל יום זולתי הזאת הדמים מיום הכיפורים ליום הכיפורים, שנאמר לא תעלו עליו קטורת זרה ועולה ומנחה ונסך לא תסכו עליו. כבר כתבנו למעלה תשובה לשואל על צד הפשט על עניין מצות בנין הבית הקדוש לאל ברוך הוא ועניין היות שם כלים יקרים לעבודה ושולחן ומנורה, ואחרי זאת אין ליגע מחשבתינו במה שאינו צריך לחפש טעם, למה יצוה האל לבל נקטיר במזבח הזהב קטורת זרה, שאם כן יחייבנו לחפש למה צוה אותנו להיות נרות המנורה שבעה ולא שמונה, ואל הפרטים אין חקר לנו ולא תשיג בהן המחשבה לעולם. ואם תלחצני להשיב בפרטים על כל פנים, אומר על צד הפשט אם לא שהקבלה תכריח לפי דברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים המקובלים שלא יהיה בפרטים טעם אחר, אלא נאמר שאחר שנתחייבנו לבנות בית ולעשות כלים נצטוינו בהם על צד אחד מן הצדדין, ובא בהן אחד מן החשבונות שאי אפשר למעשה בלתי אחד מהן, ואולם אחר שנצטוינו בהם באה הצואה עליהם לעשות במצוה דרך קבע לעולם, ולא נוסיף ולא נגרע כי התוספת והגרוע במכוון בשלימות קלקול, וכל מצותיו ברוך הוא שלימות ותמימות. ואולם שמעתי כי יש למקובלים בכל אחד מן הפרטים טעמים נפלאים וסודות עמוקים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שם, כח, לב. — 12. שמות ל, ט. — 13. למעלה, סוף שורש מצוה צה. — 15. לחפש, בכ ולחפש. — 16. קטורת זרה, בכ כי אם קטרת.

הערות וביאורים

12. הדמים, מפר ושעיר של יום הכפורים. — 17. הפרטים, השוה: „כלל המצוה יש לה סבה בהכרח ומפני תועלת אחת צוה בה, אבל חלקיה הם אשר נאמר בהם שהם למצוה לבד" (מורה נבוכים ח"ג, כו). — 24. ואולם, והרב שמשון רפאל הירש כתב בפירושו על התורה: מזבח הזהב והקטרת מסמלים לא את הדרכים והאמצעים המובילים אל האמת, כי אם את המטרה גופה, ההשתעבדות הגמורה לרצונו העליון של הקב"ה. הדרכים הם רבים, אך המטרה העליונה אחת היא, ולכן רק אשר צוה השם כשר לבא על מזבח הזהב, ואסור בו כל דבר אשר יסודו לא רצון השם כי רצון אדם. כל אשר לא צוהו השם קטרת זרה היא (העירני על זה הרב דוד שלמה שפירא).

ונוהגת מצוה זו שלא להקריב במזבח הזהב כי אם קטורת בזמן הבית בכהנים. והעובר על זה להקריב או זרק בו כי אם דבר הראוי להקריב בו כמו שאמרנו חייב מלקות.

כי תשא

יש בה ארבע מצות עשה וחמש מצות לא תעשה

(מצות נתינת מחצית השקל בשנה)

קה. א. שיתן כל אחד מישראל מבן עשרים שנה ומעלה בין עני בין עשיר מחצית השקל שהוא משקל עשרה גרה כסף בכל שנה ליד הכהנים, שנאמר זה יתנו כל העובר על הפקודים. והיו מניחין הכל בלשכה אחת שבמקדש ומשם היו מוציאין לקנות תמידין ומוספין וכל הקרבן הקרב על הציבור ונסכיהם, והמלח שמולחין בו את הקרבנות, ועצי המערכה, ולחם הפנים, ושכר העושה לחם הפנים, והעומר, ושתי הלחם, ופרה אדומה, ושעיר המשתלח, ולשון של זהורית.

משרשי המצוה זו שרצה הקדוש ברוך הוא לטובת כל ישראל ולזכותם שיהיה יד כולם שוה בדבר הקרבנות הקרבים לפניו כל השנה בהתמדה ובעניינים אילו הנזכרים, ושיהיו הכל אחד עני ואחד עשיר שוים במצוה אחת לפניו להעלות זכרון כולן על ידי המצוה שהם כלולים בה יחד לטובה לפניו. ועליית הזכרון הכל נאמר מצד המקבל על הדרך שכתבנו למעלה.

דיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שבאחד באדר משמיעין על השקלים, ואפילו דל שבדלים חייב בו, ואם אין לו שואל מאחרים או מוכר כסותו שעליו ונותנו, שנאמר והדל לא ימעיט, ואינו נותן בפרעונות הרבה אלא הכל בפעם אחת, והוא משקל שמנים גרעיני שעורה, שהשקל השלם היה בימי שלמה משקל מאה וששים שעורה. והכל חייבין ליתגם, כהנים לוים וישראלים, גרים ועבדים משוחררין,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. מישראל, בכ מישראל מחצית השקל. — מבן, שמות ל, יד. — 8. שם ל, יג. — 9—12. מיוסד על לשון הרמב"ם ה' שקלים ד, א. — 18. שקלים א, א. — 19—20. נוסד על לשון הרמב"ם בה' שקלים א, א. — 20. שמות ל, טו. — 22 ואילך. ה' שקלים א, ו.

הערות וביאורים

12. זהורית. שקושרין בין קרניו של שעיר המשתלח (ה' שקלים ד, א, והשוה תפארת ישראל שקלים ד, ב). — 18. משמיעין, בית דין שולחים בכל ערי ישראל ומכריזין שיביאו שקליהן, לפי שבאחד בניסן צריך להביא קרבנות צבור מתרומה חדשה, הילכך מקדימין שלשים יום, דהיינו מאחד באדר, להכריז שיביאו שקליהם (רע"ב שקלים א, א). — 21. שמנים, בו. ובשאר הדפוסים יש כאן השגה מחכם אחד, וז"ל: תימה, כי לפי דברי הרמב"ם ז"ל המעה היא משקל ט"ז שעורות, ואם כן השקל (שהוא עשרים מעה) הוא ש"כ שעורות, וחצי השקל הוא משקל ק"ס שעורות, ע"כ. — שלמה, כן הוא בכל הדפוסים, אבל לבי אומר לי שהוא טעות המעתיק וצ"ל: בימי משה (עיין ה' שקלים א, ה), וכוונת רבנו להלכה הנזכרת ברמב"ם: "מחצית השקל זו מצותה שיתן מחצית מטבע של אותו הזמן, אפילו היה אותו מטבע גדול משקל הקדש, ולעולם אינו שוקל פחות מחצי השקל שהיה בימי משה רבנו שהוא משקלו מאה וששים שעורה" (שם).

אבל לא נשים ועבדים וקטנים, ואם נתנו מקבלין מהן, אבל לא מן הגוים, חלק ונחלה לא יהיה להם בתוכנו. ועוד אמרו זכרונם לברכה שכל מי שאינו נותן חצי שקל ממש שהיה מטבע באותו זמן ונותן בעבורו כסף במשקלו או פרוטות שמוסיף על משקל שקלו מעט, ואותו המעט נקרא קלבון. ואותו המעט הוא שכר השולחני שמשתכר כשהוא מחליף חצי שקל שהיה טבוע בשביל פרוטות. ולפיכך שנים שהביאו שקל שלם בין שניהם חייבים בקלבון שאילו רצו להחליפו צריכין היו ליתן הקלבון לשולחני, וכמו כן יתנוהו לגזבר, לפי שבחצי שקל חייבם הכתוב ולכן חייבים בו או בערכו בכיוון. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה במי שאבד שקלו בדרך מה דינו, ויתר רובי פרטיה מבוארים במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת שקלים.

ונוהגת בזמן הבית שחייבין לתת אותה כל ישראל בין העומדין בארץ או חוצה לארץ, ושלא בזמן הבית אין חייב בה אדם ואפילו העומדין בארץ. והעובר עליה ולא נתנו ביטל עשה, ועונשו גדול מאד שפירש עצמו מן הציבור ואינו בכלל כפרתן, ועכשיו בעוונותינו שאין לנו מקדש ושקלים נהגו כל ישראל לזכר הדבר לקרות בבית הכנסת בכל שנה ושנה פרשה זו של כי תשא עד ולקחת את כסף הכיפורים בשבת שהוא לפני ראש חדש אדר לעולם.

(מצות קדוש ידים ורגלים בשעת עבודה)

קו. ב. לרחוץ הידים והרגלים בכל עת הכנס להיכל, והבא לעבוד עבודה, וזאת היא מצות קידוש ידים ורגלים, שנאמר ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם בבואם אל אהל מועד... או בגשתם אל המזבח וגומר.

משרשי המצוה היסוד הקבוע שאמרנו להגדיל כבוד הבית וכל המלאכות הנעשות שם, על כן ראוי לנקות הידים שהן העושות במלאכה בכל עת יגעו הכהנים בענייני הבית. ומזה השורש אמרו זכרונם לברכה שאין הכהן צריך לקדש ידיו בין עבודה לעבודה אלא פעם אחת בבוקר, ועובד כל היום וכל הלילה, והוא שלא יישן ולא יטיל מים ולא יסיח דעתו. נראה מכל זה שאין הכוונה ברחיצה מתחילה אלא להגדלת כבוד הבית שאפילו היה טהור ונקי בתחילת בואו שם צריך לרחוץ, ומשהתחיל בעבודה אין צריך עוד לרחיצה בין עבודה לעבודה זולתי ביום הכיפורים לרוב חומרו של יום, לפי שכל עסק עבודת הבית אנו מחזיקין ורואין בלבנו טהור ונקי וקדוש.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהיוצא חוץ לחומת העזרה טעון קידוש ידים, ואם קידש ידיו היום צריך לחזור ולקדש למחר, אף על פי שלא ישן כל הלילה שהידים נפסלות בלינה. ושמצוה לכתחילה לרחוץ בשחרית פניו ידיו ורגליו,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שקלים א, ו. — 5—7. לשון הרמב"ם בה' שקלים א, א, בשנויים. — 8. שקלים ב, א.— 10. אותה, בכ אותם. — 14. שמות ל, יג.— 18. מצות, חסר בכ. — שמות ל, יט—כ. — 22. זבחים יט, ב. — 29. שם כ, ב. — 30—31. לשון הרמב"ם בה' ביאת המקדש ה, ח.

הערות וביאורים

4. קלבון, דבר קל ומועט. — 9. מה דינו עיין ה' שקלים ג, ח. — 31. פניו, אינו יודע כוונתו, דכבר כתב מצות קידוש, וגם פניו אינו זוכר בשום מקום שצריך לרחוץ פניו, ומבואר בש"ס רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו לכבוד קונו, ואינו ענין לכאן והוא

ושמצוה לקדש במי הכיור, ואם קידש מאחד מכלי שרת כשר דיעבד, אבל לא מכלי חול אפילו דיעבד. ושאין מכניסין ידיהן לתוכו אלא שופכין ממנו על ידיהם, וגם זה דרך כבוד, ואין אנו מצריכין כן בענין נטילת ידים לחולין ליטול מן הכלי ולא בתוכו, שאף על פי שאנו מצריכין כלי לנטילת חולין, ויסוד הדבר הוא מפני שמצאנו כלי לנטילה בקדש, מכל מקום בקדושה הוא דמיעט רחמנא ממנו ולא בתוכו, אבל בחולין אין לנו מיעוט, ואף על פי שנטילת החולין הוא משום סרך הקדשים היא, וכמו שאמרו זכרונם לברכה משום סרך תרומה, מכל מקום אין לנו להשוותם לגמרי בכל דיניהם, ודי לנו לחייב בנטילה ובכלי בחולין משום סרך זה, ולהניח מיעוטו דממנו שנאמר בו במקומו. ואפילו בתרומה עצמה נטילת ידים בה מדרבנן הוא, כי מן התורה לא נמצא טהרה רק בכל הגוף בבת אחת. ומה שאמרו זכרונם לברכת שהנטילה מדכתיב וידיו לא שטף במים וגומר אסמכתא בעלמא הוא, כן כתוב בספר המצות של הרמב"ן זכרונו לברכה. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה כמה מים צריך להיות בכיור אין פחות משיעור מים הראויין לנטילת ארבעה אנשים, שנאמר ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם, והיו אהרן אלעזר ואיתמר ופנחס עמהם. וכל מים כשירין לקידוש בין מי מעיין או מי מקוה, ונפסלין בלינה. וכיצד מצות קידוש, מניח ידו הימנית על רגלו הימנית וידו השמאלית על רגלו השמאלית ורוחץ עומד ולא יושב, לפי שמכלל העבודה הוא קידוש ידים ורגלים, וכל עבודות המקדש מעומד הן, שנאמר לעמוד לשרת, וכל זה למעלת הבית, ויתר פרטיה מבוארים בפרק שני מזבחים.

והגת בזמן הבית בזכרי כהונה לבד. ועובר עליה ולא קידש ידיו ורגליו שחרית, או שיצא מן המקדש והסיח דעתו וחזר ועבד בלא קידוש חייב מיתה בידי שמים, ועבודתו פסולה בין כהן גדול או הדיוט.

(מצות משיחת כהנים גדולים ומלכים בשמן המשחה)

קו. ג. לעשות שמן המשחה על הענין שצותה התורה לעשותו, שנאמר ועשית אותו שמן משחת קודש, שיהיה מוכן למשוח בו כל כהן גדול שיתמנה, כמו שכתוב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—2. שם ה, י. — 3—6. דעת בה"ג מובאת בתוס' חולין קו, א, ד"ה דלא. ועיין בבית יוסף או"ח ד, שמביא מתשובת הרשב"א שגם הוא ס"ל כבה"ג. — 7. חולין קו, א. — 8. זה, חסר בכ. — 10. חולין שם. — 11. ויקרא יו, יא. — 12. שורש א. — זבחים כא, ב. — 12—15. ה' ביאת המקדש ה, יג. — 13. שמות ל, יט. — 14. אהרן, חסר בכ. — 15—18. לשון הרמב"ם ה' ביאת המקדש ה, יו, בשנויים והשמטות. — 18. דברים יח, ז. — 24 ואילך. נוסד על לשון הרמב"ם בספר המצות מ"ע לה, בשנויים. — 24. שמות ל, כה. — 25. ויקרא כא, י.

הערות וביאורים

בודאי טעות המעתיק" (מנחת חינוך). — 3. **חולין**, כלומר שאם שכשך ידיו במים שבתוך הכלי עלתה לו נטילה (אם הכלי אינו מחובר לקרקע). — 5. **ממנו, ורחצו אהרן ובניו ממנו** — ממנו ולא בתוכו (זבחים כא, א). שאם הכניס ידיו בתוך הכיור ושכשך אותם במים פסול. — 7. **תרומה**, שירגילו אוכלי תרומה ליטול ידיהם הנהיגות בחולין (רש"י חולין קו, א).

והכהן הגדול מאחיו אשר יוצק על ראשו שמן המשחה, וכן מושחין בו קצת המלכים, וכן גם משחו בו הכלים של בית המקדש, ולא יצטרכו למשוח לעתיד אלא בעבודה יתקדשו, וזהו שכתוב יהיה זה לי לדורותיכם, כן אמרו זכרונם לברכה בספרי. משרשי המצוה שרצה האל שנעשה פעולה בנפשותינו ביום שנעלה להתחנך בכבוד עבודתו הקדושה תורה בנו גדולה ושבח, וזהו משיחת השמן, לפי שעניין המשיחה בשמן הטוב לא יעשוהו רק למלכים והשרים הגדולים. וגם מיסוד המצוה להיותו מוכן בבית לעת הצורך למעלת המקום, כי ידוע על דרך משל כי ממעלת בעל הבית הנכבד להיות מוכן בבית כל הצריך בה ולא תתעכב שם מלאכה עד הכן הצריך אליה.

דיני המצוה כגון מעשה השמן כיצד נעשה, מור וקינמון קדה חמש מאות שקל מכל אחד אלא שהקינמון נשקל בין שתי פעמים להרבות בו שתי הכרעות, וקנה בשם חמשים ומאתים שקל, וכולן נמצאים באיי הודו, ושמן זית שיעור הין שהוא שנים עשר לוג, ואחר שיתבשל הכל כדי צורכו חוזר הכל למדת השמן שהוא י"ב לוג. וסימן יהיה ז"ה בגימטריא י"ב הוי, ויתר פרטיה בפרק ראשון מכריתות.

ונוהגת בזמן הבית, והיא ממצוות המוטלות על הציבור כמו בנין הבית וכלית.

(מצות שביתת הארץ בשנת השמטה)

קח. ד. לבטל עבודת הארץ בשנה השביעית, שנאמר בחריש ובקציר תשבות, ובא הפירוש שעל שנה השביעית נאמר שנצטוינו שלא לעסוק בה כלל בעבודת הארץ. ונכפלה המצוה בזה באמרו במקום אחר שנת שבתון יהיה לארץ, וכן ושבתה הארץ שבת ליי. וכבר כתבתי כל עניינה משלם למעלה בסדר אם כסף תלוה את

חילופי גירסאות ומראי מקומות

ג. קצת, בפ ואילך: את. — 3. שמות ל, לא. — 10. מור, חסר בא. — 14. שמות ל, לא. — 17. שם לד, כא. — 19. ויקרא כד, ה. — שם כה, ב.

הערות וביאורים

1. קצת המלכים. מלכי בית דוד, ואין מושחין מלך בן מלך אלא אם היתה שם מחלוקת. — 2. המקדש, נראה שטעות המעתיק הוא וצ"ל: הכלים של משכן (מנחת יצחק), דאילו כלים של בית המקדש לא היו צריכים משיחה, אלא כיון שנשתמשו בהן במקדש במלאכתן נתקדשו (ה' כלי המקדש א, יב). — למשות, הכלים. — 3. וזהו שכתוב, קאי על הא דאמר לעיל שמושחין ממנו כל כהן גדול שיתמנה, וכן מושחין בו קצת המלכים, על זה אמר וזהו שכתוב יהיה זה לי לדורותיכם, רצה לומר משחת קודש יהיה זה לי למשוח בו משיח קדשי אשר אבחר בו לדורותיכם ולא יתן על זר שאיננו לי, ולכן ימשחו בו המלכים וכהנים הגדולים כי שניהם משיחי ה' (ועיין ברמב"ן שמות ל, לג). — בספרי, שבמשיחתן של אלו הוקדשו כל הכלים לעתיד לבוא (ספרי פ' נשא קמו, חומש מלבי"ם). — 11. שתי סעים, חמשים ומאתים בכל סעם. — הכרעות, משום דבכל משקל אי אפשר שיהיה המשקל שוה בצמצום ממש, וכששוקלין אותו לחצאין כגזירת הכתוב יש הכרע בשניהם. — 13. חוזר, כוונתו שנס נעשה בו, שהרי תחילתו לא היה אלא שנים עשר לוג, כמה יורה בולעת, כמה עיקריי בולעין, כמה האור שורף, ואע"פ כן אחר שיתבשל הכל כדי צרכו חוזר הכל למדת השמן שהוא י"ב לוגין.

עמי במצות והשביעית תשמטנה ונטשתה שבאה לצוות על הפקר פירות שנה זו לכל, ואף על פי שכאן היה מקומו.

לא תעשה

(שלא יסוך זר בשמן המשחה)

ר קט. א. שלא למשוח בשמן המשחה שעשה משה אלא כהנים לבד, שנאמר על בשר אדם לא ייסך, ונתבאר בכתוב שמי שמשח בו במזיד חייב כרת, שנאמר ואשר יתן ממנו על זר ונכרת, ואם נמשח בו בשוגג חייב חטאת קבועה. פירוש חטאת קבועה, כלומר שאין חילוק בו בין הדל והעשיר אלא דבר קבוע הוא לכל.

משרשי מצוה זו גם כן להגדלת הבית וכל אשר בה, ולכן אין ראוי להדיוטות להשתמש באותו השמן הנכבד שבבית רק הנבחרים בעם לבד שהם כהנים ומלכים, ובכן בהמנע ההמון ממנו ייקר בעיניהם עד מאד ויתאוו אליו, כי גודל ערך הדברים בלב רוב בני אדם לפי מיעוט המצאם אצלם.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שחיוב כרת והקרבן אינו עד שיסוך ממנו שיעור כזית, ושלא חייבנו הכתוב אלא על אותו שעשה משה ולא על אחר שיעשה שום אדם, וקבלה בידינו שנס נעשה בו שיספיק לעולם. ומה שאמרו זכרונם לברכה שאין מרשחין בו לדורות כל הכהנים המתחנכים לעבודה אלא כהן גדול ומשוח מלחמה ומלכי בית דוד, וכל שאר מלכים אינם נמשחין בזה השמן אלא בשמן אפרסמון, והחילוק שיש במעשה משיחת המלך למעשה משיחת הכהן. ומה שאמרו זכרונם לברכה שאין מושחין מלך בן מלך אלא אם כן יש עליו מחלוקת, ועל כן נמשח שלמה. ויתר פרטיה מבוארים בפרק שלישי מכריתות.

ונוהגת מצוה זו של איסור משיחת השמן בכל מקום שימצא ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה וסך ממנו כזית במזיד חייב כרת, בשוגג חייב חטאת קבועה.

(שלא לעשות במתכונת שמן המשחה)

קי. ב. שלא לעשות שמן המשחה, שנאמר ובמתכונתו לא תעשו.

משרשי המצוה מה שכתבנו באיסור משיחתו. עניין המצווה שאמרו זכרונם לברכה כי מעולם לא נעשה ממנו אלא אותו שעשה משה במדבר, ואמרו שנס נעשה בו שכולן קיים לעתיד לבוא, ומה שהוציאו ממנו למשיחת המשכן וכליו, הברכה השלימו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שמות כג, יא; מצוה סט. — 5—8. נוסד על סה"מ ל"ת סד, בהוספת באור. — 5. שמות ל, לב. — 6. שם ל, לג. — 13. כריתות ו, ב. — 15. וקבלה, שם ז, ב. — שם. 18. שם. — 24. שמות ל, לב. — 25. באיסור, מצוה קט. — כריתות ה, ב. כמין כי יחונית (ה' כלי המקדש א, ט). — 20. שלמה, מפני מחלוקת אדוניהו.

הערות וביאורים

15. שיספיק, כל הי"ב לוגין שעשה משה, כלומר שכולן קיים לעתיד לבא. — 17. שאר מלכים, מלכי ישראל כגון יהוא. — 18. אפרסמון, אבל לא בשמן המשחה. — והחילוק, דבמשיחת מלכי בית דוד מושחין אותן כמין נזר על ראשו ובמשיחת הכהן יצק את השמן על ראשו וסך ממנו על גבי עיניו

ישאין חייבין על עשייתו אלא בשעשאוהו בסכום סממניו, וזהו לשון במתכונתו מלשון חשבון, כלומר בחשבון סממניו. ויתר פרטיה מבוארים בפרק א' מכריתות. ונוהגת מצוה זו של איסור עשיית השמן בכל מקום ובכל זמן בזכרים ובנקיבות. ועובר עליה ועשה ממנו במזיד חייב כרת, בשוגג חייב חטאת קבועה.

(שלא לעשות במתכונת הקטרת)

קיא. ג. שלא לעשות קטורת כדמות קטורת, כלומר שתהיה הרכבתו על ענין אותן המשקלים ויכוון להקטיר עצמו בה, שנאמר במתכנתה לא תעשו לכם, ונאמר עליה איש אשר יעשה כמוה להריח בה, כלומר שיתכוון בעשייתה להקטיר עצמו. משרשי המצוה מה שכתוב באיסור משיחת השמן.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהעושה אותה להתלמד או למוכרה לציבור פטור, והעושה אפילו קצת ממנה כל זמן שנעשה אותו קצת לפי משקולות הקטורת שחייב, ומה שאמרו שהקטרת היתה נעשית בזמן הבית בכל שנה ושנה, ואם חסר העושה אותה אחת מסממניה חייב מיתה. ויתר פרטיה מבוארים בפרק א' מכריתות. ונוהגת מצוה זו של איסור עשייתה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקיבות. ועובר עליה ועשה ממנה לפי משקלה להריח בה במזיד חייב כרת, בשוגג חייב חטאת קבועה. אבל המריח בה לבד ולא עשאה אינו חייב כרת אלא דינו כדין כל הנהנה מן ההקדש.

(שלא לאכול ולשתות תקרובת עבודה זרה)

קיב. ד. שלא לאכול ולשתות תקרובת עבודה זרה, שנאמר השמר לך פן תכרות ברית ליושב הארץ... וקרא לך ואכלת מזבחו.

משרשי המצוה להרחיק ולסלק כל ענין עבודה זרה וכל דבר המיוחס אליה מבין עינינו וממחשבתינו, וביסוד ריחוק העבודה זרה כתבנו למעלה מה שידענו בו. דיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל דבר שעשו ממנו תקרובת לעבודה זרה אסור ואפילו מים ומלח, כלומר שאף על פי שמים ומלח הם דברים קלים ואיפשר לומר בהם שאינה לתקרובת ולא הניחום לפני עבודה זרה לכוונת כבוד כלל, אף על פי כן אסור. וכן אסרו זכרונם לברכה לרוב ריחוק זה כל יין של גוי אף על פי שלא ידענו בו שנסכוהו לעבודה זרה, והוא נקרא להם סתם יינם, אלא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

ז—2. וזהו—סממניו, חסר בכ. — 4. בפויד, א במזיד לוקה וחייב כרת. — 7. שמות ל, לו. — שם ל, לח. — 10. כריתות ה, א. — 12. שם ו, א. — 16—17. לשון הרמב"ם ה' כלי המקדש ב, י. — 19. שמות לד, יב—טו. — 22. מצוה כח. — 23. ע"ז נא, ב. — 27. סתם יינם, ע"ז עו, א. — 27 ואילך. עיין ברמב"ם ה' מאכלות אסורות יא, א, וג.

הערות וביאורים

13. חייב מיתה, כלומר כי עיל כהן גדול ביום הכפורים לפנים חייב מיתה משום ביאה ריקנית (עיין מצוה קפו). — 15. להריח בה, אע"פ שלא הריח חייב כרת על עשייתה אם עשה מזיד (ה' כלי המקדש ב, ט). — 16. המריח, בקטורת של צבור. — כדין, עיין מצוה קכב. — 19. תקרובת, המאכלים או המשקה שמגישים לעבודה זרה.

שחילקו זכרונם לברכה בין הנסך בידוע לסתם יינם, שהידוע אסורו במשהו מן התורה ולוקין עליו מדכתיב ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, ובסתם יינם שאין אסורו אלא מדבריהם אין בחיוב שתייתו אלא מכת מרדות, ובשותה ממנו רביעית, אבל בפחות מרביעית אין בו מכת מרדות, ומכל מקום אסור הוא מדבריהם אפילו במשהו בהנאה. ובשאר דברים שבעולם חוץ מיין ולא החמירו זכרונם לברכה לאסור כל הנמצא בידם בסתם מפני חשש תקרובת עבודה זרה או חשש עבודה זרה עצמה זולתי בדברים שבהם ניכר שהם עשאום לכך, כגון מה שאמרו זכרונם לברכה בעניין צלמים שסתם הצלמים לעבודה זרה יעשום ולפיכך אסרו אותם, ואפילו המוצא אותם מושלכים אינו רשאי ליטלם כי אם בתנאים ידועים, כמו שפירשו הם זכרונם לברכה. וכן נראה בודאי בכל דבר שהישראל חושב שנעשה בו תקרובת שאסור לו ללוקחו מהם. ועוד עשו הרחקות רבות בעניין היין לפי שהוא עיקר שמחת הזבח להם, ועוד שהתורה הזכירה איסורו בפירוש, כמו שכתוב בפרשת האזינו ישתו יין נסיכם, ועל כן החמירו זכרונם לברכה בו ואמרו להרחקת העניין שאפילו יין של ישראל מיד שיגע בו גוי יהא אסור אפילו בהנאה. ואל יקשה עליך איך יוכל הגוי לאסור יין של ישראל, והא קיימא לן אין אדם אוסר דבר שאינו שלו. שלא נאמר זה אלא כגון משתחוה לבהמת חבירו שלא עשה מעשה בגוף הדבר, אבל כל זמן שיעשה מעשה בגוף הדבר ואפילו מעשה מועט כי האי דנגיעה יש לו כח לאסור דבר שאינו שלו מדרבנן שהחמירו בדבר, אבל לא מדאורייתא עד שיעשה מעשה גדול כגון שחיטת בהמה שהוא מעשה גדול. וכן אם נסך היין לפני העבודה זרה ממש גם זה הוא מעשה גדול, אבל נגיעה ביין שלא בפני עבודה זרה מעשה מועט הוא, ומכיון שהוא מועט ואין האיסור אלא מדרבנן התירו זכרונם לברכה ליטול תשלום מה שאסר מיד האוסר, ואף על פי שבגוף הדבר החמירו לאוסרו בהנאה, בתשלומין לא החמירו לפי שאין התשלומין אלא כעין תשלומי נזק ואינו נהנה מדבר האסור אלא שלוקח תשלומי נזקו מיד האוסר. וכן החמירו זכרונם לברכה הרבה ברחוק יין שנתנסך ממש לעבודה זרה או בכל דבר שהוא מעבודה זרה יותר מכל איסורין שבתורה, שאין לך דבר שאסור בהנאה בכל התורה שנתערב בהיתר ואיננו ניכר, שלא יהא תקנה בהנאתו, ואפילו לח בלח, עם מה שאמר רבן שמעון בן גמליאל בגמרא שימכר כולו לגוים חוץ מדמי האסור שבו, והוא שיהא מן הדברים שאינן ניקחין מן הגוים כדי שלא יכשל בהן שום אדם מישראל שיקחנו מן הגוי, אבל ביין נסך גמור ובכל דברי עבודה זרה אין להם תקנה בימכר כולו לגוי וכולי, וכל שכן שאין להן תקנה ביוליך הנאה לים המלח. ומיהו דווקא בשנתערב יין נסך

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. דברים יג, יח. — 5. ולא, בפ ואילך: לא. — 7. לכך, א לבד. — 9. ע"ז מא, א. — 12. דברים לב, לח. — 13. ע"ז נח, א. — 15. פסחים א, א, ועיין בחולין מ, ב. — 21. ע"ז נט, ב. — 22. הדבר, א הדבר שאסר. — 27. שם עד, א. — 30. וכן פסק הרמב"ם ה' מאכלות אסורות טז, כח. — 31. נסך, חסר בכ.

הערות וביאורים

9. בתנאים, כגון המוצא שברי אליל של עבודה זרה הרי אלו מותרים. — 13. נסיכם, אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם (דברים לב, לח), מה זבח אסור בהנאה אף יין אסור בהנאה (עבודה זרה כט, ב).

ממש ואפילו טיפה ממנו בקנקן מחזיק כמה סאין הוא דין זה שאין לו תקנה להנאתו לעולם, אבל אם נתערב ממנו חבית אחת בחביות אחרות של יין כשר, כיון שלא נתערב גוף האיסור ממש אלא כל אחד בפני עצמו הוא יש לו תקנה בתקנת רבן שמעון בן גמליאל שימכר כולו לגוים וכולי. וכן בסתם יינן יש לנו תקנה בתקנת רבן שמעון בן גמליאל, ואפילו נתערב ממש, כדין שאר איסורין כיון שאינו יין נסך גמור. ועוד יש לך לדעת שכל איסורין שבתורה שאוסרין תערובתן בהנאה אין אוסרין אותן אלא אם כן יש מן האיסור שנתערב בהיתר בכדי נתינת טעם בהיתר זולתי אם יהיה אותו איסור דבר חשוב, כי כל דבר חשוב כגון חתיכה הראויה להתכבד וכיוצא בה אוסרין בכל שהן, אבל כל שאינו דבר חשוב אינו אוסר תערובתו בהנאה אלא אם כן יהיה בו בכדי נתינת טעם כמו שאמרנו חוץ מיין נסך וכל ענייני עבודה זרה שאוסרין במשהו בהנאה כל שנתערב עמהם. ואין שום דבר אחר בעולם יוצא מכלל זה חוץ מכלאי הכרם וחמץ בפסח לדעת קצת מפרשין שהן אוסרין בהנאה תערובתן באחד ומאתים בין במינן בין שלא במינן, ועולה באחד ומאה. ולעניין התקנה שיש להם כבר אמרנו כי לכל האיסורין יש תקנה בתקנת רבן שמעון בן גמליאל חוץ מכל איסורי עבודה זרה שנתרבה גוף האיסור ממש שאין לו שום תקנה לעולם, וזהו מחומר עבודה זרה. והפוך והפך בגמרא כי כל זה תמצא בה מבואר עם הפירושים הטובים, ושמור הדברים כי בהרבה מקומות בתלמוד תצטרך אליה, ועל כן הארכתי בהן שלא כמנהגי בקונטריסין אילו. ועוד הרחיקונו זכרונם לברכה מאיסור יין נסך לומר שאפילו שכר של יין נסך יהא אסור בהנאה, גם הפליגו בריחוקו לומר שאפילו הנשכר לשבור חביות יין נסך אם יהיה שכרו אסור מפני שהוא רוצה בקיומו זמן מועט, כלומר שרוצה שיהיה קיים היין בחביות עד שישברם הוא כדי שירוח שכרו על השבירת, כי הם זכרונם לברכה רצו לעקור ממחשבתינו שלא נהיה חפיצים בקיומו אפילו רגע אחד לרוב מיאוסינו בכל מיני

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—6. וכן פסק הרמב"ם שם ה' כט. — 3. הוא, כ הוא עומד. — 8. חתיכה, חולין ק, א. — 12. מכלאי הכרם, מצוה תקסט. — 13. ועולה, בכ וערלה. — 16. והפוך, חסר בכ. — 18 ואילך. ע"ז סג, ב.

הערות וביאורים

12. הכרם, הוא טעות סופר דכלאי הכרם וערלה אין אוסרין תערובת שאינו מינן יותר מששים ככל איסורי תורה, ויין נסך אפילו ודאי אינו אוסר שלא במינו רק בגונתן טעם, חוץ מחמץ בפסח (מנחת חינוך). — 13. ועולה, יש גורסין: וערלה במאה ואחד, אבל באמת צ"ל: ותרומה במאה ואחד, דהרומה היא דעולה במאה ואחד, וערלה באחד ומאתים. — 19. שכר, כלומר עובד כוכבים ששכר את ישראל לעשות עמו ביין שכרו אסור. — 20. הפליגו, רצה לומר גם הפליגו בגמרא ושאלו אם הנשכר לשבור חביות יין נסך אם יהיה שכרו אסור מפני וכולי, והיתה התשובה ישבור ותבא עליו ברכה שממעט את התפלה (סכלות). הנה כל כך הפליגו לעקור ממחשבתינו הרצון לקיים עבודה זרה עד שאפילו עלה בדעת חז"ל האפשרות לאסור את שכרו בזה (עיין במבוא עמ' כב על ערבוב הנוסחאות שישנן פה, ומה שהקשה עליהן הגאון בעל מנחת חינוך, אבל הגירסא שלפנינו היא לאמתה של תורה, ע"ש).

עבודה זרה, והיתה התשובה ישבור וחבא עליו ברכה שמעט את התפלה, ויתר פרטיה הרבים כגון מי שעושה יין נסך לאוסרו אפילו בהנאה, ומי אוסרו בשתייה דוקא, ומאימתי נעשה יין נסך, ודיני מגעו של גוי בכוזה ושלא בכוזה, וכחו וכח כחו ופיוץ ישראל עמו, ואי זו שמירה תספיק לנו ביניינו בביתו של גוי או בביתינו אם יש שם גוי או פקדון והניח שם גוי, כגון הנכנס ויוצא שמותר היין, ודיני האסור שיש לנו בכלי יינן, ודיני כשירן, ורובי הפרטים שבאו לנו גם כן בכלי בישוליהן והוא העניין הנקרא גיעולי גוים, ודיני ריחוקינו שלא לשקץ נפשינו גם כן בעניין הנגררין אחר דברים אילו המאוסות, כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שלא לאכול ולשתות בכלים מאוסים כגון כלי השתן והצואה וקרנא דאסמגא לפי שיש בדבר שיקוץ הנפש, ויתר פרטיה מבוארים בפרקים האחרונים של עבודה זרה וקצת מהן בחולין.

ונוהגת אזהרה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקיבות, ועובר עליה ואכל כל שה או שתה אפילו טיפת יין נסך גמור לוקה, שאין דין דברים אילו כדין שאר דיני איסורי מאכלות שהן בכזית, ודין שתייה ברביעית, לפי שעל עבודה זרה הזהירה תורה ואמרה לא ידבק בידך מאומה מן החרם, כלומר ואפילו כל שהוא, בזאת המניעה של יין נסך הרמב"ם זכרונו לברכה והרמב"ן זכרונו לברכה שניהם יודו שיש בזה לאו ושהוא נמנה בחשבון הלאוין, אמנם נחלקו בו בעניין זה, כי הרמב"ם זכרונו לברכה יוציא איסור יין נסך מן המקרא שכתוב בפרשת האזינו שנאמר ישתו יין נסיכם, ואיסור שאר תקרובת עבודה זרה מלא ידבק בידך מאומה מן החרם, ומלא תביא תועבה, והרמב"ן זכרונו לברכה כתב כי מפסוק זה דהשמר לך וגומר נלמוד איסור כל תקרובת עבודה זרה ויין נסך בכלל, ואני כתבתי זה המקרא כדעתו שלא כמנהגי בכל הספר כי כולם כתבתים כדעת הרמב"ם זכרונו לברכה, אבל בכאן ראיתי שהפסוק הזה נאה מאד לדרוש ממנו העניין, ועוד שיש בו אזהרה, וכמו שאמרו זכרונם לברכה כל מקום שנאמר בו השמר, פן, ואל, וכולי, ובפסוק ישתו יין נסיכם אין שם אזהרה, גם ראיתי גדולים ממחשבי המצות שכתבו כן.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—5. או—גוי, חפר בכ. — 6. יינן, בכ יין. — כשירן, כ הכשירן. — 7. לשקץ, כן בכ אבל במנ: לשקוץ. — 8. מכות טז, ב. — 15. דברים יג, יח. עיין מצוה תעה. — 16. יהודו, א יורו כזה לאו. — 17. סה"מ ל"ת קצד, וכן בה' מאכלות אסורות יא, א. — 18. דברים לב, לח. — 19. ואיסור, כ ואוסר. — 19—20. לא תביא, שם ז, כו, עיין מצוה תלה. — 20. והרמב"ן, בהשגותיו למצות ל"ת קצד. — שמות לד, יב. — 24. עירובין צו, א.

הערות וביאורים

8. שלא לאכול, דברי רבנו אלה תמוהים, דהנה הרמב"ם כתב זאת המניעה בסוף ה' מאכלות אסורות, אבל רבנו אינו מביא רק מה שנכלל במצוה זו, והמניעה שלא לאכול ולשתות בכלים המאוסים נכללים בלאו אל תשקצו את נפשותיכם (מצוה קסד), ואם כן אין כאן מקומה של המניעה הזאת (מנחת חינוך). — 9. קרנא, מקיוי דם בקרן במציצה (רש"י מכות טז, ב). — 19. נסיכ, מבואר לעיל עמ' קץ. — 20. דהשמר, כמו שהובא בתהילת מצוה זו. — 23. ואל, אינו אלא לא תעשה. — 25. גדולים, רמז להרב משה מקוצי שיחבר זה בספר מצות גדול, ל"ת קמה.

(שלא לאכול בשר בחלב)

קיג. ה. שלא לאכול בשר וחלב שנתבשלו ביחד, שנאמר לא תבשל גדי בחלב אמו, וזה הכתוב בא לאסור האכילה וההנאה בבשר בחלב. ואל יקשה עליך אם כן למה לא נאמר בפירוש איסורו בלא תאכל והוציאו בלשון בישול, שהתשובה בזה מפני שנתחדשה איסור אכילתו מאיסור שאר אכילת איסורין, ששאר איסורין אין חיובן אלא אם כן נהנה באכילתן, וכאן אפילו לא נהנה באכילתן מכיון שבלעו ואפילו יבלענו חם שורף גרונו בו וכיוצא בזה שאין לו הנאה בו מכל מקום לוקה, כמו שאמרו זכרונם לברכה בפרק שני מפסחים, להכי לא כתב רחמנא אכילה בגופיה למימרא שלוקין עליו שלא כדרך הנאתו. ומכל מקום אין לוקין עליו אלא דרך בישול כלשון שהוציאו הכתוב איסורו. ואף על פי שאמרו זכרונם לברכה שזה שנכתב בתורה איסור הבישול שלשה פעמים שהוא ללמד איסור אכילה ואיסור בישול ואיסור הנאה, אין ראוי לנו למנות בחשבון הלאוין אלא השנים, לפי שאיסור אכילה והנאה דבר אחד הוא, כמו שאמרו זכרונם לברכה כל מקום שנאמר לא תאכל, לא תאכלו, אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע, כי התורה הוציאה כל ההנאות דרך כלל בלשון אכילה לפי שהיא הנאה תמידית לאדם וצריך אליה, וכעניין שכתוב ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, שיכנה ההנאה לאכילה. ואם תתפוש עלי אם כן למה נכתבו שלשה לאוין, דשנים יספיקו לפי זה שאמרתי, יש להשיבך דודאי אם נכתב במקום אחר לא תבשל שילמד על איסור בישול, ובמקום אחר לא תאכל שיכלול איסור הנאה ואכילה כמו שאמרנו, היה בדין שלא יכתב השלישי שאין צורך עוד בו שכבר היינו למדים אכילה והנאה בלא תאכל מן הכלל שבידינו דבכלל אכילה הנאה במשמע, אבל עכשיו שלא הוזכרה בו אכילה בשום מקום לא היינו למדים ההנאה אלא עם הלאו השלישי. ואין לך לשאול עוד, ולמה לא כתב רחמנא לא תאכל באחד מהם וריספיק בשנים, שכבר הודעתיך כי לענין נצטרך שלא יזכיר בו הכתוב לשון אכילה מפני שהחיוב בו אפילו שלא כדרך הנאתו. למדנו מעתה כי מה שאמרו זכרונם לברכה חד לאיסור אכילה וחד לאיסור הנאה וחד לאסור בשול אין הכוונה בהם שיהיה הכתוב השלישי ללאו אחר אלא שנצטרך ללמוד ממנו הנאה, וברוך שבחר בדבריהם.

משרשי המצוה כתבנו באסור הבישול בפרשת ואלה המשפטים על צד הפשט מה שיכלנו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין אסור בשר בחלב מן התורה אלא בבשר בהמה טהורה אבל לא בבהמה טמאה ולא בחיה אפילו טהורה, ולא בעוף בין טהור בין טמא, ונסמכו בזה במה שכתוב שלשה פעמים בתורה גדי שהוא לשון

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שמות לה, כו. — 8. פסחים כה, א. — 10. חולין קטו, ב. — 13. פסחים כא, ב. — 13—14. דבר—הנאה, חסר בא. — 16. שמות כד, יא. — 16—26. נוסד על סה"מ ל"ת קסו. — 26. אחר, כ אחד. — 27. וברוך, פרק קנין תורה, א. — 28 מצוה צב. — 30. חולין קיג, א.

הערות וביאורים

5. שנתחדשה, שיש איסור מחוש בה יותר משאר איסורי מאכלות, כמו שמבאר והולך.

מחודש, שהיה לו לכתוב בשר, ובא הפירוש על זה גדי ולא בהמה טמאה, גדי ולא חיה, גדי ולא עוף. ולפיכך אמרו זכרונם לברכה כי שלשה אלה מותר לבשלם בחלב ומותרים בהנאה, אבל באכילה אסרום זכרונם לברכה לגדר בשר בהמה שאסור דבר תורה, כדי שלא יתחלף לבני אדם בשר בבשר, ולפיכך מפני שהדבר קרוב שבשר בבשר מתחלף החמירו גם בגדר זה כמו שהחמירו בבשר בהמה ממש בקצת עניינים שאסרו בהם שלא להעלותם על השולחן כלל. ולפי דעת קצת מן המפרשים חייבו בהם גם כן שהייה בין אכילתם לאכילת הגבינה כמו בעקר האסור דהיינו בשר בהמה, אבל בבשר דגים וחגבים לא גדרו בהם כלל, שאין בשרם דומה כלל לבשר בהמה ולא יבואו בני אדם לטעות בזה. ועוד החמירו בענין זה שאמרו גם כן שיש איסור מחודש בזה יותר משאר איסורי מאכלות לפי קצת מן הפירושים, שבענין בשר בחלב אם נתערב חלב עם הבשר ואין בחתיכת הבשר שנתערב בו ששים כנגד החלב אנו רואים שניהם כחתיכת איסור, ואם נפלה אותה חתיכה בקדרת בשר או בקדרת חלב משערין בכולה, וזהו אומרם זכרונם לברכה חתיכה עצמה נעשית נבילה, והטעם מפני שתערובתם אוסרתם, ולפיכך אחר שנתערבו הרי הן כחתיכת נבילה. ובשאר איסורין אינו כן, שאיסור שנתערב בחתיכת היתר ואין בחתיכה ששים לבטל האיסור ואחר כך נפלה לקדרה אין משערין אלא בשיעור האיסור שנפל בה והיא בעצמה תסייע לעלות האיסור, לפי שאותה חתיכה לא נעשית נבלה ונמצא ההתר שבה כמו שאר ההתר שבקדרה ומסייע להעלות האיסור. ואמנם החתיכה עצמה אם היא ניכרת אסורה לעולם כדעת קצת המפרשים. ואמרו זכרונם לברכה שאפרו של בשר בחלב אסור כאפר כל איסורי הנאה שטעונין קבורה, ואמרו גם כן שלא אסרה תורה בשר בחלב אלא בחלב של בהמה חיה אבל בחלב המתה אינו נאסר, ולפיכך הכחל מותר מן התורה בחלבו, אלא שחכמים אסרוהו לגדר עד שימרק חלבו ממנו, כמו שנבאר במקומו. וחלב הנמצא בקיבת הבהמה ים בו שני התירין, אחד שהוא בכלל חלב של מתה, ועוד שאינו אלא כפרש בעלמא שכבר נתעכל שם, ולפיכך מותר לכתחילה, ואין צריך לומר שהנמצא שם קרוש שהוא ודאי כפרש אלא אפילו הצלול התירו הגאונים. המבשל שליל בחלב חייב, וכן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. חולין קיג, א. — 6. הרמב"ם בה' מאכלות אסורות ט, כח, וכן דעת הרשב"א בתורת הבית. — 9. חולין קח, א. — 13. שם ק, א. — 13—14. וזהו—נבילה, חסר בכ. — 19. המפרשים, דעת הרשב"א בתה"א, מובא ביו"ד קו, א. — תמורה לג, ב. — 20. חולין קיג, ב. — 22. שם קט, ב. — 26 ואילך. המבשל—אבל, חסר בכ.

הערות וביאורים

6. להעלותם, עם הגבינה. — 13. בכולה, כלומר צריכים ששים כנגד כל החתיכה. — 14. שתערובתם, פירוש משום דבשר וחלב כל חד באפיה נפשיה שרי, וכי איתנהו בהדי הדדי אסור, לפיכך כיון דבבשר וחלב אין שם איסור ניכר אלא אחר התערובת, על כן כל התערובת הוי גוף האיסור, מה שאין כן בשאר דבר שהוא איסור בפני עצמו, ואותו הוא האיסור האמור בתורה, אלא שכאן נתערב, ממילא אין לך אלא ספק איסור דאורייתא ואין שייך בזה חתיכה עצמה נעשית נבילה (יורה דעה צב, ז, מפרשים). — הרי זה, שהרי זהו האיסור האמור בתורה, עירוב בשר בחלב. — 26. שליל, עובר הנמצא במעי אמו.

האוכלו, אבל המבשל שילייא או עור וגידין ועצמות ועיקרי קרנים וטלפים פטור. ויתר פרטי המצוה מבוארים בפרק שמיני מחולין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. והעובר עליה ואכל כזית מן הבשר והחלב שנתבשלו יחד במזיד לוקה, אבל נהנה בו כגון שנתנו או מכרו אינו לוקה לפי שאיפשר להנאה בלי מעשה וכל שאין בו מעשה אין לוקין עליו, ואפילו סך ממנו איפשר דלא לקי לפי שהוא שלא כדרך הנאתו, שאינו עשוי לסוך, ויש לדון בו גם כן שילקה.

ויקהל משה

(שלא יעשו בית דין משפט מות בשבת)

קיד. יש בה מצות לא תעשה אחת, והיא שלא יעשו הדייניו דינים בשבת, כלומר שמי שנתחייב מיתה בבית דין לא ימיתוהו בשבת, שנאמר לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, ובא הפירוש עליו בזה שלא ישרפו בית דין בשבת מי שנתחייב שריפה, והוא הדין לשאר מיתות. ויש לנו לדרוש ממנו דבר זה שהרי לגופיה אינו צריך, שהרי כבר כתיב במקום אחר לא תעשה בו מלאכה, והבערה לצורך מלאכה היא, אלא ללמד עניין בפני עצמו נכתב, ופירשו בו שבא ללמד את זה שאמרנו. וכן לשון המכילתא, לא תבערו אש, שריפה בכלל היתה ויצאת ללמד את זה שאמרנו, מה שריפה מיוחדת שהיא אחת ממיתות בית דין ואינה דוחה את השבת אף כל שאר מיתות בית דין לא ידחו את השבת. ועם כל זה שלמדנו בפסוק זה יש לדרוש בו מה שדרשו בו עוד גם כן הבערה לחלק יצאת, כלומר שתעושה בשבת הרבה אבות מלאכות בבת אחת בהעלם אחת שיהיה חייב חטאת על כל מלאכה ומלאכה בפני עצמה. ובגמרא דבני מערבא אמרו, בכל מושבותיכם, רבי אילא בשם רבי ינאי מכאן לבתי דינים שלא יהו דנין בשבת.

משרשי המצוה שרצה השם לכבד היום הזה שימצאו בו מנוחה הכל גם החוטאים והחייבים, משל למלך גדול שקרא בני המדינה יום אחד לסעודה שאינו מונע חפתח מכל אדם, ואחר יום הסעודה יעשה משפט. כן הדבר הזה שהשם ברוך הוא צונו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. לשון הרמב"ם בה' מאכלות אסורות ט, ז. — 10. הדיינין, כ הדיין. — 10—22. מיוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת שכב, בשנויים ובהוספת באורים. — 11. שמות לה, ג. — 12. יבמות ו, ב. — 21. ירושלמי סנהדרין ד, ו.

הערות וביאורים

1. שיליא, כמין קרום שהולד מונח בתוכו. — טלפים, בחלב. — 5. אין לוקין עליו, אפילו עשה מעשה, כיון דסיכה היא הנאה, והנאה משכחת לה בלי מעשה. — 7. שילקה, לפי שנתחדש איסור בשר בחלב משאר איסורין, דבבשר וחלב אפילו לא נהנה באכילתן מכל מקום לוקה, אלמא לא בעינן כדרך הנאתו. — 16. בכלל כל המלאכות היתה. — 21. בפני עצמה, שהרי מה הבערה שהיא אב מלאכה וחייבין עליה בפני עצמה אף כל שהיא אב מלאכה חייבין עליה בפני עצמה. — מושבותיכם, נאמר כאן משבתיכם, ונאמר להלן והיו אלה לכם לחקת משפט לדורותיכם בכל משבתיכם (במדבר לה, כט), מה להלן בבית דין הכתוב מדבר אף כאן בבית דין הכתוב מדבר (ירושלמי סנהדרין ד, ו).

לקדש ולכבד יום השבת לטובתינו ולזכותינו, כמו שכתבתי למעלה, וזה גם כן מכבודו של יום הוא.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בזכרים שהם בעלי המשפט וחייבים להזהר לבל יעשו דין בשבת. ואם עברו וצוו לשרוף בריה בשבת צברו על לאו זה, ואין לוקין עליו אם לא עשו בו מעשה. ואם עשו בו מעשה בגון ששרפוהו הם בידיהם אם יש עדים והתראה נסקלין, בשוגג מביאים חטאת לכפרה.

אלה פקודי

אין בה מצוה. נשלם ספר ואלה שמות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. למעלה, מצוה לג. — 5. ואם—מעשה, חסר בא. — 6. לכפרה, בכ קבועת.

ספר ויקרא

ויקרא

יש בה אחת עשרה מצות עשה וחמש מצות לא תעשה

(מצות מעשה העולה)

קסו. א. לעשות העולה כמשפטה, שנאמר אם עולה קרבנו וגומר, כמו שכתוב בפרשה.

משרשי המצוה מה שכתבתי במצות הבית על ענין הקרבנות סדר ויקחו לי. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה במעשה העולה שהיתה נעשית כן, שחטין את הבהמה בעזרה, והשחיטה כשרה אפילו בזרים, ומקבלת הדם ואילך מצות כהונה, חורק הכהן הדם ומפשיט אותה ומנתחה איברים שלמים, דכתיב לנתחיה, ופירשו זכרונם לברכה ולא נתחיה לנתחים. וכשמנתח מסיר גיד הנשה מן הירך ומקטיר כל הנתחים על גבי המזבח, וצמר שבראשי הכבשים ושער שבזקן התישים, והעצמות הגידים והקרנים והטלפים בזמן שהם מחוברים מקטירים הכל, שנאמר והקטיר הכהן את הכל, פירישו לא יעלו, שנאמר ועשית עולותיך הבשר והדם. וסדר הנתוח כיצד היה, והדחת בני המעים כיצד, ובכמה בני אדם מוליכין את האיברים למזבח, שאמרו זכרונם לברכה כי הכבש בששה, והשור בארבעה ועשרים בעולות צבור, ועולות יחיד בפחות, וענין עולת העוף כיצד נעשית, ויתר פרטיה מבוארים בזבחים. ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה, וכהן שעבר ולא עשאה כסדר הזה ביטל עשה.

(מצות קרבן מנחה)

קיו. ב. לעשות מלאכת המנחה על הענין הנזכר בתורה בפרשיותיה, שנאמר ונפש כי תקריב קרבן מנחה, וכתיב ואם מנחה על המחבת, וכתיב עוד ואם מנחת מרחשת. וענין המנחות הוא קרבן הבא ממיני הקמחים ולא מבעלי חיים. וכבר כתבתי למעלה, כי הקרבן בבעלי חיים הוא באמת דמיון חזק אצל האדם להכניע ולהשפיל הנפש המתאוה והחוטאת כמו שהוא רואה שבעל חיות כמותו אלא שאין בו שכל נשרף וכלה, וכמו כן הנפש החוטאת מצד חולשת השכל תכלה ותאבד גם כן אם

חילופי גירסאות ומראה מקומות

5. ויקרא א, ג. — 7. הבית, מצוה צה. — 8. שהיתה, ז שהיתה דין. — 10. ויקרא א, ו; חולין יא, א. — 11—14. לשון הרמב"ם ה' מעשה הקרבנות ו, א—ב, עם שנויים. — 13. ויקרא א, ט. — 14. פירישו, כ פירשו. — דברים יב, כו. — 16. יומא כו, ב. — 20. ויקרא ב, א. — 21. שם, ב, ה. — שם ב, ז. — 23. למעלה, מצוה צה. — 25. חולשת

הערות וביאורים

14. הבשר והדם, משמע שעיקר העשיה רק בהם, ולא בהטפלים להם. — 17. בפחות, ואפילו בכהן יחיד.

תתמיד בפעולות בהמיות שהן החטאים, כי החכא לא יבא רק משרש בהמי, והקרבן במה שהוא שאינו בעל חיים אף על פי שהוא בא גם כן להכנעת היצר שיראה האדם כי בשביל חטאו נצטרך לשרוף ממונו ולכלותו, באמת אין דמיונו חזק כמו בבעלי החיים. ומן הדומה לפי הפשט, כי על כן יקרא מנחה מפני שעניינה מעט מקרבן בעל חיים, כמו שמנחות בני אדם יהיו במועט ברוב הפעמים, ועוד מפני שהרבה מהן באות נדבה, ומה שאינו בחייוב אצל בני אדם יקראו מנחה. ואילו הן כל מיני המנחות שהיו מקריבין בזמן הבית הבאות בפני עצמן, כלומר שאינן באות למנחת נסכים, רוצה לומר בגדרת קרבן אחד. שלש מנחות הן שהן באות בשביל כל הציבור, והן עומר בפסח, שתי הלחם בעצרת, לחם הפנים בכל שבת, ושלשתן נקראות מנחת חטאת ולא תגיע ידו. ב. מנחת סוטה, והיא מנחת הקנאות הכתובה בפרשת נשא. ג. המנחה שיקריב כל כהן כשיכנס לעבודה שמקריב אותה בידו, והיא הנקראת מנחת חינוך. ד. המנחה שמקריב כהן גדול בכל יום, והיא נקראת מנחת חביתין. ה. מנחת הסולת, והיא באה בנדר ונדבה. ו. מנחת המחבת, והיא באה בנדר ונדבה. ז. מנחת מרחשת, והיא באה בנדר ונדבה. ח. מנחת מאפה תנור והיא חלות, והיא באה בנדר ונדבה. ט. מנחת מאפה תנור והיא רקיקין, ובאה בנדר ונדבה. מנחות אילו מהן סולת חיטים ומהן שעורים, מהן נאכלות לכהנים חוץ מן הקמיצה, ומהן שהן נשרפות כולן. ואחת מהן חמץ, והיא שתי הלחם שמביאין ביום עצרת, שגם הן נקראין מנחה, ואינן קריבין לגבי מזבח, ועל שתי הלחם אינו נאמר בתורה כשאסרה דרך כלל כל המנחה אשר תקריבו ליי לא תעשה חמץ, פרט באלו והוציאם מן הכלל, ועליהם נאמר שם קרבן ראשית תקריבו אותם ליי, כלומר באילו לא אסרתי לכם החמץ, ומכל מקום אל המזבח לא היו עולין מכיון שהיה בהן חמץ, וכמו שנאמר בהן ואל המזבח לא יעלו לריח ניחוח. כל השאר היה מצה. וסדר הבאתן כך היא, אדם מביא סולת מתוך ביתו בכלי כסף או זהב או של מתכת ומוליכה אצל הכהן, והכהן מוליכה אצל המזבח, וקומץ ממנה הכהן בראשי אצבעותיו, ומקטיר הקומץ כולו במזבח והשאר נאכל לכהנים. זהו סדר הנאכלות

חילופי גירסאות ומראה מקומות

תשכל, רמז למה שאמרו חז"ל: אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות (סוטה ג, א). — 8—23. לשון הרמב"ם עם שנויים וביאורים ה' מעשה הקרבנות יב, ג—ד. — 8. אחד, כ אחר. — 10. חוטא, ויקרא ה, יא. — 11. סוטה, במדבר ה, טו. — 13. חינוך, ויקרא ו, יג. — חביתין, שם ו, טו. — 14. הסולת, שם ב, א—ב. — המחבת, שם ב, ה—ו. — 15. מרחשת, שם ב, ז—ט. — מאפה תנור שם ב, ז. — 16. רקיקין, שם ב, ד. — 24—26. השוה לשון הרמב"ם ה' מעשה הקרבנות יג, יב.

הערות וביאורים

17. שעורים, הן מנחת סוטה ועשר התנופה. — 18. נשרפות, הן מנחות זכרי כהונה (מנחת חינוך, והחביתין, וכהן שהביא מנחת חוטא או מנחת נדבה). — 19. מנחה, והקרבתם מנחה חדשה לה' (ויקרא כג, טז). — 21. ראשית, שתי הלחם של עצרת שהן ראשית לכל המנחות הבאות מתבואת שנה זו. — 25. המזבח, ומגישה בקרן דרומית מערבית כנגד חודה של קרן והלבות מעשה הקרבנות יג, יב).

וסדר הנשרפות, והמלאכות שנעשות במנחות על ידי זרים והנעשות בהן על ידי כהנים. ויתר פרטיה מבוארין במסכת הבנויה על זה, והיא מסכת מנחות. ונוהגת עשיית המנחות בזמן הבית בזכרי כהונה. וכהן שעבר ושנה מעשה המנחה המפורש בה ביטל עשה.

(מצות מליחת הקרבן)

קיז. ג. להקריב מלח על כל הקרבנות, כלומר שיתן מלח בבשר הקרבן וכן בקמח המנחות, שנאמר על כל קרבנך תקריב מלח. כבר אמרנו במצות בנין הבית, כי משרשי מצות הקרבן להכשיר ולהיישיר נפש המקריב אותו, ועל כן לעורר נפשו של מקריב נצטוה בהקרבת דברים הטובים והערבים והחביבים עליו, וכמו שכתבנו למעלה. והמלח בו גם כן מהשורש הזה, כדי שתהיה אותה פעולה שלימה, לא תחסר לפי הנהגת האדם דבר, כי אז יתעורר לבו אליו יותר, כי כל דבר מבלי מלח לא יערב לאיש לא טעמו ולא אף ריחו. ומלבד זה יש במלח עניין אחר רומז, כי המלח מקיים כל דבר ומציל על ההפסד והתרקבון, וכן במעשה הקרבן ינצל אדם מן ההפסד, ותשמר נפשו ותשאר קיימת לעד.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כי כל הקרבנות נמלחין קודם שיעלו למזבח, ואין לך דבר שקרב למזבח בלא מלח חוץ מן הנסכים והדם והעצים, ודבר זה קבלה ואין לו מקרא. ואם עבר והקריב בלא מלח, הקרבן כשר ונרצה, חוץ מן המנחה שהמלח מעכבה שנאמר בה בפירוש ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנחתך. ויתר פרטיה מבוארים בסיפרא ובמקומות ממנחות.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה, ועבר על זה והקריב מנחה או קרבן בלא מלח כלל ביטל עשה, ועוד שהוא עובר על לאו דכתיב ולא תשבית מלח וגומר.

(מצות קרבן בית דין אם טעו בהוראה)

קיח. ד. שיקריבו סנהדרי גדולה קרבן אם טעו והורו שלא כהלכה בעבירות חמורות שחייבין עליהן כרת, ועשו הקהל או רובן על פיהן, שנאמר ואם כל עדת ישראל ישגו ונעלם דבר מעיני הקהל וגומר. כבר כתבתי למעלה כי מכוונות הקרבן להכנעת נפש המתאוה ולהגדיל נפש השכלית, ועל כן בהגיע אל הגדולים טעות בדבר, ידוע כי בחולשת השכל אירע להם וראויים לחזקו על כל פנים, ועל כן יבואו אל הבית אשר שפע השכל עליו ויעשו מעשה הקרבן וישובו אל לבם בכח הפעולה גריעות הנפש הבהמית הטועה וחשיבות השכלית המיושרת והזכה, ומתוך מחשבת טהרה זו ישגיחו וישכילו בכל הוראותם לעולם.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שיש טעות בהוראות בית דין שהבית דין חייבין להביא הקרבן ולא על העושה על פיהם, ויש שהעושה חייב ולא הם.

חילופי גירסאות ומראה מקומות

7. ויקרא ב, יג. — 16—19. לשון הרמב"ם עם שנויים ה' איסורי המזבח ה, יא—יב. — 17. ונרצה, נש נרצה. — 18. ויקרא ב, יג.— 21. לאו, מ' קכו. —24. ויקרא ד, יב. — 29. הטועה, כ הנעשה.

הערות וביאורים

16. הנסכים, יין הנסכים (ה' איסורי מזבח ה, יא).

ואילו מן התנאים הצריכים בדבר שיהיו בית דין חייבין ולא העושים על פיהם: שיהיו המוריב של שבעים ואחד, ויהיה ראש הישיבה עמהם בשעה שהורו, ויהיו כולם ראויין להוראה, שנאמר אם מעיני העדה, עד שיהיו להם לעינים, כלומר ראויין להוראה, ויטעו רובם בדבר זה שהורו בו, ויורו בפירוש שיאמרו לעם מותרין אתם לעשות, ויעשו כל הקהל או רובם על פיהם, ויהיו העושין שוגגין על פיהם ומדמין שהדבר שהורו בית דין כדת הורו, ולא שידעו אותן עושין ששעו ועשו אף על פי כן, ועוד שיורו לבטל מקצת מצוה ולקיים קצתה, אבל לא לעקור כל מצוה אחת, שנאמר ונעלם דבר ולא כל הגוף, וזהו גרסת הכתוב. ואיפשר כי טעם הענין ששגגת עקירת כל גוף המצוה אין לחוש שלא תתגלה במהרה. ופשיטא להם החטאת, שידעו גופו של דבר שהורו בו בשגגה ולא שיסופקו על אי זה דבר אירעה להם השגגה, ואף על פי שידעו כי בודאי שגגו באחת, ואף שהודיעום החוטאים ואמרו להם בזו שגגתם, כיון שהם אינם זוכרים אותו דבר בכיוון פטורין, שנאמר ונודעה החטאת, כלומר להם ולא שיודיעום אחרים. כל אלה התנאים צריכין להיות בדבר שיתחייבו הבית דין בקרבן ולא העושים על פיהם. ואמרי שיתחייבו הבית דין קרבן, רוצה לומר שיביאו קרבן שבטי ישראל כנגדם, כמו שמבואר בהוריות. ואם בהוראת עבודה זרה שגגו מביאים שנים עשר שבטים שנים עשר פרים לעולה ושנים עשר שעירים לחטאת, ואם בהוראת שאר כרתות שחייבים על שגגתם חטאת מביאים שנים עשר פרים. ואם חסר אחת, העושה על פיהם חייב הטאת קבועה, והן פטורין, שלא חייבה התורה בית דין בקרבן זה אלא כשהם בשלימותם, לפי שיש בזה הוראה לחטאת כל העם שישגו ראשיהם והם בשלימותם. ויתר רובי הצדדין שהיחיד חייב והם פטורין, או הם חייבין והוא פטור, וחילוק הקרבנות שביניהם, כגון מה שאמרו זכרונם לברכה כל המצוות שבתורה שחייבין על זדונן כרת ועל שגגתן חטאת היחיד מביא כשבה או שעירה, והנשיא שעיר, וכהן משיח ובית דין מביאין פר, והוא הכהן הגדול שנמשח בשמן המשחה, ויתר פרטיה מבוארין במסכת הוריות, ובמקומות מזבחים.

ונוהגת בזמן הבית שיש לנו סנהדרי גדולה.

(מצות קרבן חטאת ליחיד ששגג במצות לא תעשה שחייבין עליה כרת)

קיט. ה. שיקריב כל שוגג בחטא מהחטאים הגדולים הידועים קרבן חטאת,

חילופי גירסאות ומראה מקומות

1—8. לשון הרמב"ם עם ביאורים ושנויים ה' שגגות יב, ב, והשוה ג"כ יג, א. — 3. במדבר טו, כד. — 5—6. ויהיו—פיהם, חסר בכ. — 8. ויקרא ד, יג. — גרסת, כ גוירת. — 13. שם ד, יד. — 14—18. ואמרי—פרים, חסר בכ. — 16. הוריות פ"א. — 19—20. שלא—בשלימותם, חסר בכ.—21. או, ו אם. — 22. הוריות ט, א. — 25. מבוארין, חסר בכ. — 27 ואילך. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע סט.

הערות וביאורים

7. קצתה, כגון שאמרו יש שבת בתורה אבל המוציא מרשות היחיד לרשות הרבים פטור. — 15. כנגדם, כמו שמבאר והולך. — 16. ואם, כלומר ומה הוא הקרבן שמביאים כנגדם, אם בהוראת עבודה זרה שגגו מביאים כולו. — 18. אחת, מכל התנאים הנזכרים למעלה. — 24. שנמשח, ולא המרובה בגדים (לאחר שעגנזה צלוחית של שמן המשחה היה כה"ג נכנס לכהונה גדולה בלבישת שמונה בגדים).

שנאמר ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ וגומר. וזאת היא הנקראת חטאת קבועה, כלומר שהיא לעולם קרבן בהמה ולא יעלה וירד לפי עושר המקריב ועוניו. והחטאים שיתחייבו עליהם חטאת הם לעולם אותן שחייבין על זדונן כרת, ובתנאי שתהיה מצות לא תעשה ויהיה בה מעשה. כבר אמרנו כי משרשי הקרבן להשפיל הנפש החוטאת, כחטאת כאשם תורה אחת להם, אינני צריך להחזירו על כל אחד ואחד.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב השוגג להביא חטאת אלא על עבירה שחייבין על זדונה כרת, ויש בתורה שלשה חטאים שאף על פי שיש בזדונן כרת אין בשגגתן חטאת, ואילו הן, מגדף ומבטל מילה וחדל מעשות הפסח, ונתנו טעם בכל אחד, ומפורש במקומו. כל שאר העבירות שזדונן כרת, שגגתן חטאת קבועה, חוץ מטמא שאכל את הקדש, וטמא שנכנס למקדש, שאף על פי שזדונן כרת אין מביאין חטאת קבועה אלא קרבן עולה ויורד, שהוא עוף או קמח, כמו שמפורש בכתוב. נמצאת למד שכל העבירות שבתורה שהיחיד מביא על שגגתן חטאת קבועה שלש וארבעים הם, צא וחשוב, כי כן תמצאם, ורובם בעריות. וכן מענין זה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב הקרבן עד שיהא שוגג מתחילה ועד סוף. וחלוקי הידיעות שאיפשר שיהיו לשוגג בשגגתו רבות. ויתר רובי פרטיה מבוארים בהוריות וכריתות, ובמקומות משבת ושבועות וזבחים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקיבות. ועובר עליה ולא הקריב חטאת על שגגתו ביטל עשה.

(מצות עדות)

קכ. ו. להגיד העדות בפני הדיינין בכל מה שנדעהו בין שיתחייב בעדות מיתה או ממון המועד עליו, או שיהיה הצלתו בממונו או בנפשו, שנאמר והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו, בכל ענין חובה עלינו להגיד העדות לפני הבית דין, ואולם חילוק יש בין דיני ממונות לדיני נפשות ושאר איסורין שבתורה, שבדיני ממונות אין אדם חייב להעיד עליהם מעצמו אלא אם כן יתבענו בעל הדבר או בית דין, ובדיני נפשות ובעדות שאר איסורין שבתורה כגון שראה אחד שעבר על איסור, וכן בעידות נפשות כגון שראה מי שהרג חבירו, או בעדות מכות שהכה האחד את חבירו, בכל זה חייב אדם לבוא מעצמו ולהגיד העידות לפני הבית דין כדי לבער הרע ולהפריש בני אדם מאיסור.

חילופי גירסאות ומראה מקומות

1. ויקרא ה, כו. — 5. כחטאת, שם ז, ז. — 7. יבמות ט, א. — 10—14. ה' שגגות א, ג—ד. — 13. בכתוב, ויקרא ה, ו—יג. — 14. וחשוב, עיין בה' שגגות א, ד, ושם תמצאם. — 15. שאמרו, כ שפירשו. — שבת קכ, א. — 21. בפני, כ לפני. — 21—24. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע קעה. — 22. ויקרא ה, א. — 25—29. השוה ה' עדות א, א—ב.

הערות וביאורים

9. מ ג ד ף, מפני שאין בו מעשה. — מ י ל ה ו פ ס ח, מפני שהן מצות עשה. — 16. ו ע ד ס ו ף, אבל אם שגג בתחלה והזיד בסוף (כגון שעקר מרשות היחיד בזדון והניחו ברשות הרבים בשגגה) או איפכא פטור מקרבן חטאת.

משרשי המצוה לפי שיש במצוה זו תועלת גדולה לבני אדם, אין צריך להאריך בהם, כי ידועים הדברים לכל רואי השמש.

דיני המצוה כגון החלוקים שגלו לנו חכמים זכרונם לברכה שהם במצוה זו בין איש לאיש, שלא כל אדם חייב לבא לפני בית דין להעיד להם, שאם היה העד חכם גדול והבית דין פחות ממנו שיש לו להמנע אם ירצה מלהעיד לפניהם, שעשה של כבוד תורה דוחה עשה דעדות. וכהן גדול גם כן אינו חייב להעיד אלא עדות שהיא למלך בלבד, ומלכי ישראל לא מעידין על אחרים ולא אחרים עליהם משום מעשה שהיה, כמו שבא בסנהדרין פרק כהן גדול, אבל מלכי בית דוד מעידין ומעידין עליהם, ודנין אותם. ואין נמנעין מלקבל עדות בשביל אהבה ושנאה, כי שארית ישראל לא יעשו עולה בעדותם, אבל לענין הדין אינו כן, שאין דנין האוהב והשונא, מפני שהשונא אין רואה זכות ולא האוהב חובה. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה שעיקר עדות של תורה הוא מפי העדים ולא מפי כתבם, שנאמר על פי וגומר, אלא שחכמים מפני תקון העולם שימצאו בני אדם ללוות תקנו שנחתוך הדין בממון על פי עדים שבשטר כמו מפיהם. והרמב"ן זכרונו לברכה הקשה עליו בספר המצות הרבה על זה, ויארך הענין אם באתי לכתוב כלו. וכלל הדבר, כי הרמב"ן זכרונו לברכה סובר שעדות שטר דאורייתא הוא, דכתיב וכתוב בספר וחתום. ומדיני המצות גם כן מה שאמרו זכרונם לברכה שכל אדם שהגיד עדותו בפני בית דין וחקרוהו כרצונם אין יכול לחזור ולסתור דבר מכל מה שהגיד בפניהם ולומר שמוטעה או שוגג היה או שנזכר אחר כך שאין הדבר כמו שהעיד, ואפילו נתן טעם לדבריו אין שומעין לו. וכל עדות שבשטר הרי הוא כעדות שחקרוהו בית דין כרצונם, ושוב אין העדים יכולים לחזור בהם בשום דבר שבשטר, ודנין על פי החתומין בכל דבר הכתוב בשטר, והוא שנהיה בריאים שאותם החתומים הם שחתמוהו אותו שטר ולא זייפם מזייף. וזאת החקירה יש לנו לעשותה על פי אנשים שיכירו אותן חתימות שהן כתיבת אותם האנשים החתומים, וצריכין אנו שני עדים שיכירו שני החתימות, כל אחד מהם יכירו שני העדים. וכן אם שנים מן הדיינים בעצמן מכירין אותם די לנו בכך, או אם החתומים בעצמם לפנינו ויעיד כל אחד על חתימתו די בכך, אבל האחד אינו יכול להעיד על כתיבתו ועל כתיבת חבירו. וכן אם כתב ידם יוצא ממקום אחר לפנינו מקיימין ממנו, ומפורש בגמרא שאין מקיימין שטר אלא

חילופי גירסאות ומראה מקומות

5—7. ה' עדות א, ב—ג. — 7. שהיא, כ שהיה. — 10. צפניה ג, יג. — 11. ה' עדות ג, ד. — 12. דברים יז, ו. — 16. ירמיה לב, מד. — 17. כתובות יח, ב. — 17—22. השוה לשון הרמב"ם ה' עדות ג, ה—ו. — 18. מכל כ כל. — 23. אנשים, כ עדים ואנשים. — 26 ואילך. לשון הרמב"ם שם ו, ג, עם שנויים. — 28. שטר, כ שטר משטר.

הערות וביאורים

8. בסנהדרין, יט, א, במעשה בעבדו של ינאי המלך שהרג נפש, ואמר שמעון בן שטח לחכמים תנו עיניכם בו ונדתנו "ובא מן הדבר תקלה והמסד על הדת" (ה' מלכים ג' ז). — 10. אבל לענין הדין, טעם החילוק בין עדים לדיינים מבואר בסמ"ע חו"מ ה' עדות סי' לג, א, וז"ל: הטעם דבעדות המעשה כאשר היה לפניו הוא מעיד ולא חשדינן ליה שישנה בכיון בשביל אהבתו או שנאתו, מה שאין כן בדין שתולה בסברא והמחשבה נשתנה מחמת אהבתו או שנאתו אפילו בלא כוונת רשע.

משתי שטרות של שתי שדות שאכלום בעליהן שלש שנים אכילה גלוייה בלא שום יראה ופחד מתביעת בעלים, או משתי שטרות של כתובות, והוא שיצאו מתחת ידי אחר לא מתחת ידי זה הרוצה בקיום, דחיישינן שמא הכל זייף, וכן משטר אחר שקרא עליו ערער והחזק בבית דין. ומה שאמרו זכרונם לברכה גם כן שבעדות של חתימה נאמן קרוב להעיד על כתיבת קרובו שהוא מכירה, ומצטרף עם אחר לקיים השטר, ושבעדות זו נאמן אדם בגדלו להעיד ולומר כשהייתי קטן ראיתי כתב אבי או אחי, ומכירה אני עכשיו שהיא אותה שראיתי. ומה שאמרו שעשרה בריות פסולות לעדות מן התורה, וכמו שכתבנו למעלה במצות אל תשת רשע עד. וכן מי שאינו במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ שהוא פסול מדבריהם, שחזקה עליו
1 שהוא רשע, הרי כתיב אל תשת רשע עד. אבל אם יש בו דרך ארץ ועוסק בקצת מצות מקבלין עדותו אף על פי שהוא עם הארץ. נמצאת אומר כל תלמיד חכם בחזקת כשר עד שיפסל, ועם הארץ בחזקת פסול עד שיוחזק עמנו לטוב. וכן האנשים הבזיים ביותר פסולין מדבריהם, כגון האוכלין בשוק בפני הכל וההולכים ערומים בשוק, ומכלל הבזויים האוכלים צדקה של גוים בפרהסיא. ויתר פרטיה
1 מבוארים בסנהדרין ושבועות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנשים, שאין הנשים בתורת עדות לקולת דעתן. והעובר עליה ולא העיד בדיני ממונות כשתבעוהו לעדות בעל דבר או בית דין, או בדיני נפשות ומכות ובאיסורין של תורה מעצמו, בטל עשה ועשו גדול מאד, כי בכח העדות יתקיימו הישובים, על כן נכתב בו אם לא יגיד
2 ונשא עונו, ואם תהיה העדות אשר כבש עדות ממון וכחש בה העד ונשבע עליה, כלומר שנשבע שאינו יודע לו עדות, חייב להביא קרבן עולה ויורד, ובתנאים הידועים בענין, כמו שמפורש במקומו בשבועות. והיא אחד משלשה קרבנות הבאין בין על שוגג בין על מזיד.

(מצות קרבן עולה ויורד)

2 קכא. ז. להקריב קרבן עולה ויורד על חטאים מיוחדים, והם טימאת מקדש, כלומר אדם שהוא טמא באב הטומאה ונכנס למקדש בשגגה, וטומאת קדשיו גם כן שהוא טמא ואכל בשר קדש בשגגה, ושבועת בטוי, כלומר שנשבע לשקר על דבר לעשות או שלא לעשות, ושאר צדדי שבועת בטוי הידועים, ועובר עליה בשגגה.

הילופי גירסאות ומראה מקומות

3. אחר ו אחד. — 4. כתובות כח, א. — 8. למעלה, מצוה סא. — וכן, ו וכמו. — 8—10. ה׳ עדות יא, א. — 11—15. שם יא, ג, ה. — 14. גוים, ש רשע. — 19. ועשו גדול, סה״מ מ״ע קעח. — ויקרא ה, יא. — 22. שבועות ל, א. — 25 ואילך. לשון הרמב״ם בסה״מ מ״ע עב. עם שנויים וביאורים. — 27. אב הטומאה, עיין בדיני המצוה קנב. — 28. בטוי, מצוה רלה.

הערות וביאורים

2. ש י צ א ו, שתי השטרות. — 10. כ ת י ב, במקרא: אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס (שמות כג, א). — 20. כ ב ש, העלים. — 22. מ ש ל ש ה, כלומר והוא אחד מעוד שלשה קרבנות הבאין בין על שוגג בין על מזיד, והן: אשם גזילות, אשם שפחה חרופה ואשם נזיר (עיין כריתות ט, א, ולהלן במצוה קכה).

וכן שבועת העדות, כלומר שנשבע לחבירו שאינו יודע לו עדות בין בשוגג בין במזיד, על אלו החטאים חייב אדם להביא קרבן עולה ויורד, כלומר לפי עושרו וצוניו של אדם, כמו שמפורש בכתוב, שנאמר ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה, כלומר קול שבועה שהשביעוהו אם יודע עדות, אם לא יגיד ונשא עונו, וסוף הענין והביא את אשמו, ולא נאמר שם ונעלם ממנו, ללמד שחייב בקרבן בין שוגג בין מזיד. וכתיב בטומאת מקדש וקדשיו, או נפש אשר תגע בכל דבר טמא וגומר, ונעלם ממנו וגומר, ונאמר על הכל בסוף הענין והביא את אשמו. ולא בא בכתוב מפורש שחיוב הטמא שנאמר שם יהיה בהכנסו במקדש או באוכלו בשר קודש אלא מפי השמועה שמענו שהוא מדבר על זה, ואף על פי שהדבר מפי הקבלה מצאנו בפירוש במקום אחר חיוב כרת לטמא שאכל קדש או נכנס למקדש, שנאמר והנפש אשר תאכל בשר מובח השלמים אשר ליי וטומאתו עליו ונכרתה וגומר, וכתוב אחר אומר בטמא הנכנס למקדש כי את מקדש יי טמא ונכרתה, ואחר שנכתב כרת בזדונן יש קרבן בשגגתן עם כלל שלנו שבכל שבזדונו כרת יש בשגגתו חטאת. וכתיב בשבועת בטוי או נפש כי תשבע לבטא בשפתים... ונעלם ממנו וגומר, והביא את אשמו. ומנין שהחיוב בה בקרבן עולה ויורד, שכתוב שם בפרשה ואם לא תשיג ידו וגומר.

משרשי המצוה כבר אמרנו כי ענין הקרבן להזכיר ולהשיב החושב אל לבו בכח הפעולה כי הרע מעשיו, ושיבקש מחילה לאל על העשוי, ויזהר על העתיד. ומחכמתו ברוך הוא ובידיעתו קלות שכל בני איש ומיעוט הבנתם ודלות כחם הקל עליהם הכפרה בחטאים האלה הנזכרים להיותם כפי עושר בני אדם ועניים, לפי שכשלונם קרוב אצל בני אדם, שאין ספק כל חטא הלשון קרוב ותמידי יותר מחטא המעשה, וזה יספיק לך על השבועות. גם על ענין טומאת מקדש וקדשיו ידוע שהכשלון מצוי בו, שענין הטהרה קשה מאד על כל אדם לשומרו עד שיש לו מאד להזהר האדם הטהור מהתקרב אצל בני אדם מחשש הטומאה, ויארך הענין אם באתי לכתוב מכמה צדדין הכשלונות המצויין בו, ואולם ידוע הוא הקל מבין. ומן השרש הזה שאמרנו שהכשלון קרוב בעניינים אלה הקל להם עוד בשבועת העדות להיותם מביאים כפרה בין על שוגג או מזיד, לפי שענין העדות הוא תמידי ביותר ויצר לב האדם רע, ותולין השקר בשכחה ולא יכוונו עדותם, גם יש מן הבריות שאין משגיחין כל כך ברעה הגדולה שעושין בהטיית כיוון העדות, אחר שבידיהם לא יגזלו ולא יחמסו, אף על פי שבסבתם אדם עשוק ורצוץ, לא יתנו לב על זה. ועל

חילופי גירסאות ומראה מקומות

3. ויקרא ה, א. — 4. ויקרא ה, ו. — 6. שם ה, ב. — 8—10. השוה לשון הרמב"ם ה' שגגות י, ה. — 9 אלא, ו ולא. — השמועה, שבועות ו, ב. — 10. אחר, מפ ואילך: אחד (ונכון הוא, עיין בה' דעות ו, ג), לא חסר. — 11. ויקרא ז, כ. — 12. במדבר יט, כ. — 13. קרבן, בפנים: כרת, אבל ברור שטעות המעתיק הוא. — 14. ויקרא ה, ד. — 15. שם ה, יא. — 17. החושב, כ החוטא. — 18. ושיבקש, ו וכשיבקש. — 19. כחם, ו בהם. — 23. עד, כ עד שיש לו לאדם הטהור להזהר מהתקרב אצל בני אדם מחשש הטומאה. — 24 ואילך. מקור הדברים במו"נ ג, מא.

הערות וביאורים

9—10. מפי הקבלה, הרי היא כמפורש שהרי בפירוש חייבה התורה (ה' שגגות י, ה),

כן מהתמדת הענין וקלותו בעיני המון העם היה מחסדיו ברוך הוא לחיות בו כפרה בין שוגג בין מזיד. ואולם המבין בבני אדם יודע כי כל אשר ירחיקנו ממנו, אף על פי שנתן הדבר לכפרה, ראוי לנו להרחיקו תכלית הריחוק. וחענין הוא כאלו יודיע האל ברוך הוא אל בני אדם דבר פלוני אין רצוני שתעשו אותו בשום פנים, ואולם הנכשל מכם ויעבור עליה יעשה תשובה בכל כחו ויגדור עצמו בהרבה גדרים ויביא קרבן לקבוע הדבר בלבו שלא יכשל בו עוד. ומכל מקום לא ניצל האיש ההוא שלא עבר על מצות בוראו.

מדיני המצוה שכל אחד מארבעה חטאים אלה מחייב עושהו להביא כשבה או שעירה כדין חטאת קבועה הידוע, ואינו נפטר בעוף או בקמח אלא אם כן הוא עני. ואם הוא עני והביא כשבה או שעירה לא יצא ידי חובתו, והטעם לפי שאחר שריחם האל ברוך הוא עליו ופטרו בכך אינו בדין שידחוק עצמו להביא ביותר מה שתשיג ידו. ובזה יקנה כל מבין עצה לבלתי עשות הוצאות ביותר מן הראוי לו לפי ממונו, למען כי בו סבה לגזול את הבריות כשמבקש לימודו ואינו מוצא. ואמרו גם כן שמי שהיה עשיר והפריש מעות ליקח בהם כשבה או שעירה והעני וצריך למעות, יקח שני תורים או שני בני יונה ויאמר הרי מעות הללו מחוללין על עופות אלו, ואחר כך יהנה בכל המעות. וכן אם הפריש מעות לעופות והעני וצריך להם, מחללו על עשירית האיפה קמח, ונהנה בהן. וכן עני שהפריש מעות לעשירית האיפה והעשיר מוסיף עליהן ומביא כשבה או שעירה. ועשיר נקרא לענין זה כל זמן שיש לו. וחיוב קרבנות אלו דוקא בשוגג, ובשבועת העדות אפילו במזיד, אבל באנוס אין בו חיוב קרבן באחד מהם, שכל אנוס התורה פטרתו מכל חיוב. והצדדין שהן בשבועות שהאדם נקרא אנוס בהן ופטור או שוגג וחייב, והצדדין שאין מתחייב אלא קרבן אחד אפילו על כמה שבועות או קרבן אחד על כל שבועה ושבועה, וכן בענין קרבן טומאת מקדש וטומאת קדשיו הצדדין שיש בהן לחיוב ולפטור, צד החיוב יהיה כשיש לו לחוטא ידיעת הטומאה והקדש או מקדש תחלה וכן בסוף והעלם בנתים, כיצד נטמא וידע שנטמא ובא לידו בשר קדש ויודע שהוא בשר קדש ובא ליכנס למקדש ויודע שהוא מקדש, שעכשיו יש לו ידיעה מן הטומאה ומן הקדש בתחלה ואחר כך יש לו העלמה ששכח טומאתו וחשב שהוא טהור, וכן נמי שנעלמו ממנו הקדש או המקדש וחשבן לחולין ואכל מן הקדש או נכנס למקדש, שזהו העלם בנתים, ואחר כך נודע לו שטמא היה או שבשר קדש או מקדש היו, שזהו ידיעה בסוף, בענין זה מביא קרבן, ועל זה אמרו רבותינו זכרונם לברכה ידיעה בתחלה ובסוף והעלם בנתים. וצד הפטור הוא כשנטמא ולא ידע שנטמא ונכנס למקדש או אכל בשר קדש ואחר כך נודע לו שנטמא ונכנס למקדש או אכל בשר קדש, ובענין

חילופי גירסאות ומראה מקומות

3. שנתן, ו שנתק. — 7. שלא עבר, נש שעבר. — 13—20. השוה ה' שגגות י, י, ח. — 20—21. והצדדין—וחייב, חסר בכ.— 25—30. השוה שם יא, א. — 25—26. ובא ליכנס, כ או בא ליכנס. — 30. שבועות ב, א.—32. שנטמא, ו שנטמא ולא ידע שנטמא בעניין זה. — ונכנס—קדש, חסר מפ ואילך.

הערות וביאורים

7. ש ל א ע ב ר, לפי נוסחא שלנו הפירוש הוא כך: שלא היה לו לעבור על מצות בוראו. — 18. ו מ ב י א כ ש ב ה, הפריש לעוף והעשיר יוסיף עליהן ויביא כשבה או שעירה (ה' שגגות י, י). — 20. ו ה צ ד ד י ן ש ה ן, כלומר יש צדדין בשבועות שאדם נקרא אנוס, וכולי. — 25. ו ב א, או

זה הוא פטור מקרבן, ודין זה אינו כשאר חייבי כריתות שבתורה, שבשאר הכריתות מכיון שידע בסוף אף על פי שבתחלה לא ידע חייב בקרבן, והכתוב מכריע בכאן לדון כן דכתיב בטומאת מקדש וקדשיו ונעלם ממנו מכלל שהיתה לו שעת ידיעה בתחילה, ונאמר אחרי כן והוא ידע, הא למדת שצריך ידיעה בתחילה וידיעה בסוף והעלם בנתים. אבל בשאר חייבי כריתות כתיב בעשותה אחת ממצות יי אשר לא תעשינה ואשם או הודע אליו חטאתו, כלומר מכיון שידע בסוף אף על פי שלא ידע בתחילה, שהרי אין כתוב שם ונעלם שנלמוד ממנו ידיעה בתחילה. ומענין המצות גם כן מה שאמרו זכרונם לברכה שמי שיש לו ידיעה בתחילה ולא בסוף שאין יכול להביא כפרה כמו שאמרו ששעיר של יום הכיפורים הנעשה בפנים ויום הכיפורים בעצמו תולין אותו עד שיודע לו ויביא קרבן כפרתו, ושאין לו ידיעה בתחילה אבל יש לו ידיעה בסוף שאמרנו שאינו מביא קרבן לעולם, שעיר הנעשה בחוץ ויום הכיפורים מכפרין עליו. ועל שאין בו ידיעה לא תחילה ולא סוף, שעירי הרגלים ושעירי ראשי חדשים מכפרין עליו. ועל זדון טומאת מקדש וקדשיו, פר כהן גדול של יום הכיפורים מכפר אם המזיד מן הכהנים, ואם היה מישראל דם שעיר הנעשה בפנים ויום הכיפורים מכפרין, שנאמר וכפר על הקדש מטומאות בני ישראל. ומה שאמרו זכרונם לברכה כי בארבעה חטאים אלה הכל שוין בהן בקרבן, מלך וכהן ומשיח והדיוט, שאין חילוק ביניהם בקרבנם אלא במצות שחייבין על שגגתן חטאת קבועה, אבל באלו שחיובן עולה ויורד הכל שוין בהן, ויתר פרטיה מבוארים בכריתות ושבועות.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקבות חוץ מקרבן שבועת העדות שאינו נוהג בנקבות שאינן בתורת עדות, כמו שכתבנו למעלה. ועובר עליה ולא הקריב קרבנו על אחת מאלה ביטל עשה.

(מצות תוספת חומש לאוכל מן התרומה או מועל בה)

קכב. ת. לשלם כל הנהנה מן ההקדש אחד קדשי מזבח ואחד קדשי הבית ואף בחרמי כהנים וכן בקדשים קלים, או אוכל קדש בשגגה, כלומר התרימה, כל מה שאכל או נהנה ממנו בתוספת חומש, ויביא קרבן על שגגתו איל בשני סלעים

חילופי גירסאות ומראה מקומות

3. ויקרא ה, ב. — 5. שם ד, כז. — 7. שהרי, ז אע"פ שהרי. — 8—16. ה' שגגות יא, ט.— 11. שאמרנו, כ שאמרו. —13. זדון, חסר בו.— 15. ויקרא טו, טז. — 16. הוריות ט, א; ה' שגגות י, ז.—17.ומשיח, כ משיח.—21. למעלה, סוף מצוה קכ. — 24—25. אחר—קלים, חסר בל.—24 ואילך. סה"מ מ"ע קיח, עם ביאורים.

הערות וביאורים

9. בפנים, ג' שעירי חטאת נעשין ביום הכפורים: ב' שמטיל עליהן גורלות, ואותו שעלה עליו הגורל להשם מכניס דמו לזרוק לפני ולפנים והוא שעיר הנעשה בפנים האמור כאן, וחבירו משתלח לצוק, ושעיר השלישי הוא לקרבן מוסף שדמו נזרק במזבח החיצון, ולפיכך נקרא שעיר הנעשה בחוץ. — 10. תולין, להגן עליו מן היסורים. — 11. לעולם, שהרי אין קרבן בא אלא על שיש בה ידיעה בתחילה. — 16. בארבעה, סמא שאכל קודש בשגגה או נכנס למקדש בשגגה, הנשבע שבועת ביטוי לשקר בשגגה, והנשבע שבועת עדות בין בשוגג בין במזיד. — 17. ומשיח, צ"ל: וכהן משיח. — 25. בחרמי כהנים, עיין מצוה שנה.

או יותר, והוא הנקרא אשם מעילות, והוא אחד מחמש אשמות ודאות הידועים, שנאמר נפש כי תמעול מעל וגומר, והביא את אשמו וגומר, ונאמר ואת אשר חטא מן הקדש ישלם ואת חמישיתו יוסף עליו.

משרשי המצוה לתת אימה ויראה על כל אדם מהתקרב בענייני הקדש, וכבר כתבנו למעלה תועלת היראה וההגדלה בקודש אל בני אדם.

מדיני המצוה מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שהמועל אחר המועל אם הראשון בשגגה האחרון פטור לפי שכבר נתחלל ההקדש אחר שהראשון נתחייב בתשלומין ובקרבן, ואם הראשון במזיד שאינו בתורת קרבן, האחרון בתורת מעילה. ואין מועל אחר מועל במוקדשין אלא בבהמה וכלי שרת בלבד. והנוטל פרוטה מן ההקדש על מנת שהיא שלו לא מעל עד שיוציאנה בחפציו. נתנה לחבירו הוא מעל וחבירו לא מעל, שאין מועל אחר מועל אלא בבהמה וכלים כמו שאמרנו. ודיני המעילה בין בקודשי מזבח בין בקודשי בדק הבית. ושיעור מעילה בשוה פרוטה. דברים שהותרו באכילה מן הקרבנות, כגון בשר חטאת ואשם אחר זריקת דמן או שתי הלחם אחר זריקת דם שני הכבשים אין בהן מעילה, אפילו אכל הזר מאילו וכיוצא באילו האיל והן מותרין למקצת בני אדם ליהנות בהן כל הנהנה מהן לא מעל, ואפילו נפסלו ונאכרו באכילה הואיל והיתה להם שעת היתר אין חייבין עליהן מעילה. נסתפק לו אם מעל או לא מעל פטור מתשלומין וקרבן. ותשלומי הקרן ותבאת הקרבן מעכבין הכפרה ולא החומש, שנאמר באיל האשם ונסלח לו, איל ואשם מעכבין ואין החומש מעכב. ואחר שהוסיף המוסיף החומש אם נהנה בחומש אחר כך מוסיף חומש על חומש, דכתחילת הקודש הוא חשוב. והחומש הוא אחד מארבעה על הקרן עד שיהא הוא וחומשו חמשה. ויתר פרטיה מבוארין במעילה ובתמורה.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקיבות. ועובר עליה ואכל או נתנה בעשיית מעשת מן ההקדש בשוה פרוטה במזיד לוקה ומשלם מה שחסר מן ההקדש חקרן לבד, כי

חילופי גירסאות ומראה מקומות

1. ודאות, עיין מצוה קכד. — 2. ויקרא ה, טו—טז. — 5. למעלה, מצות צה, קג, ועוד.— 6. קדושין נד, ב.—9. במוקדשין, וכמו קדשים.— 12—21. לשון הרמב"ם בה' מעילה א, א—ה עם שנויים.—13. שתי הלחם, מצוה רעד.—14. דם וגם.—מעילה, ו מעילה אפילו. אבל חזר מאלו והיוצא באלו (ו). — 16. היתר, חסר בו. — 18. ויקרא ה, טז.—19. אחר כך, ו ואח"כ הוא מוסיף חומש על חומש דלכתחילה הקדש הוא חשוב, והחומש הוא חשוב. — 23. ההקדש,

הערות וביאורים

9. בבהמה וכלי שרת, כיצד, רכב על גבי בהמה ובא חברו ורכב ובא חברו ורכב, שתה בכוס של זהב ובא חברו ושתה ובא חברו ושתה, כולן מעלו (מעילה ה, ג). ותשעם, שאפילו רכב אחד על גבי בהמת קדשי מזבח והכחישה עדיין ראויה היא לקרבן, לפיכך יש בה מועל אחר מועל, לפי שבהמת קדשי מזבח תמימה לאו לסדייה קיימה, וכן בכלי שרת אפילו פגמו ופחתו כיון דקדושת הגוף הוא ולאו לסדייה קאי ראוי הוא עדיין לשירות ויש בו מועל אחר מועל, אבל קדשי בדק הבית כיון דבני סדייה נינהו אין בהם מועל אחר מועל, כיון שמעל בו ותוציאו לחולין תו ליח בה מעילה (רע"ב שם). — 10. שיוציאנה, לפי שכשנשלה לעצמו עדיין היא ברשות הקדש עד שיוציאנה בחפציו. — הוא מעל, שהרי הוציאה מרשותו ושינה מחקדש לרגיל. — 11. לא פעל, שכבר יצאה לחולין. — 15. למקצת בני אדם, הכהנים.

המזיד אינו בתוספת חומש. ואזהרה של מעילה להלקותו מדכתיב לא תוכל לאכול בשעריך, וכמו שנכתוב בעזרת השם בסדר ראה בסימן תס. מעל בשגגה משלם מה שנהנה ומוסיף חומש ומביא קרבן כמו שכתבנו.

(מצות קרבן אשם תלוי)

קכג. ט. להקריב קרבן מי שנסתפק לו אם חטא בחטא מהחטאים הגדולים שאדם מתחייב בעשותו אותם בזדון כרת ובשגגת חטאת קבועה, ויתחדש עליו הספק בעניין זה, כגון שתאמר על דרך משל שהיו לפניו שתי חתיכות אחת חלב ואחת שומן כשר, ואכל אחת מהן ונאבדה האחרת ודואג בנפשו שאינו יודע אם של חלב אכל או של שומן, זה הקרבן הבא על הספק הזה נקרא אשם תלוי. ומלת תלוי נאמרה על כל דבר פשע שראוי לבוא אחריו עניין שיגלה בו מה שלא נודע בו מקודם, כגון שאם יודע אל החוטא שהחלב אכל הרי נגלה לו שהראשון לא הספיק לו וצריך להביא עוד קרבן אחר הנקרא חטאת קבועה לתשלום כפרתו, ואם נודע אליו שההיתר אכל הרי נגלו לו שהראשון הספיק לו ואינו צריך עוד לקרבן אחר אחריו, זהו פירוש תלייתו. וציווי קרבן זה מדכתיב ואם נפש כי תחטא ועשתה אחת מכל מצות יי אשר לא תעשינה ולא ידע ואשם ונשא עונו והביא איל תמים מן הצאן בערכך לאשם אל הכהן וכפר עליו הכהן על שגגתו אשר שגג והוא לא ידע, כלומר על היותו לא ידע אם שגג או לא שגג. וזה העניין יקראו אותו חכמים לא הודע. משרשי המצוה שיהיה האדם זהיר וירא חטא ויעיין בכל מעשיו עיון טוב לבל יכשל בדבר עבירה. ועל כן הצריכתו התורה להביא קרבן כשלא נזהר יפה במעשיו עד כדי שלא יולד עליו ספק זה. והראיה שאיננו בא רק לכפר על עצלתו בכך שהרי אינו משתרש אליו לכפר על החטא כלל כשיודע אליו החטא מיד צריך לקרבן שלם כמו שהיה חייב אם לא הקריב הראשון.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב קרבן זה לעולם עד שיהא שם איסור קבוע, כגון שהיה לפניו שתי חתיכות ובודאי אחת מהן חלב, שהרי יש כאן איסור קבוע, ואכל אחת מהן, וכן נמי אם אכל בודאי חלב אבל הוא מסופק אם היה כזית שלם או לא, גם זה הוא איסור קבוע. אבל היתה לפניו חתיכה אחת וספק אם היה חלב או שומן ואכלה פטור מן הקרבן, שאין כאן איסור קבוע דשמא אין כאן איסור כלל. ומן הטעם הזה אמרו שהבא על ספק מגורשת חייב בקרבן שחרי יש כאן איסור קבוע שנעמידנה בקביעותה שתהיה נשואה, אבל הבא על ספק מקודשת פטור מן הקרבן, שאין כאן איסור קבוע והרי זה כחתיכה אחת וספק אם היא חלב או שומן שפטור מקרבן כמו שאמרנו. ויתר פרטיה מבוארין בכריתות.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקיבות. ועובר עליה ולא הקריב קרבן זה אם אירע לו ספק המחייב בו ביטל עשה.

חילופי גירסאות ומראה מקומות

כ ההקדש בשוה פרוטה הקרן. — 1. דברים יב, יז. — 5—17. לשון הרמב"ם סה"מ מ"ע ע. — 6. ובשגגת, כ ובשגגה. — 10. פשע, חסר בכ.—14. ויקרא ה, יז—יח.—19. הצריכתו, ר הצריכתנו. — 23. כריתות יח, א. — 23—31. השוה לשון הרמב"ם ה' שגגות ח, ב—ג. — 29. שתהיה, כ שהיתה.

הערות וביאורים

11. שהראשון, שקרבן הראשון.

(מצות קרבן אשם ודאי)

קכד. י. להקריב קרבן על חטאים ידועים כמו שנפרש אותם, וזה הקרבן נקרא אשם ודאי, והוא קרבן של איל שצריך להיות שוה שתי סלעים. ויש מן החטאים אלו שקרבן זה בא עליהן בין חטא בהן בשוגג בין במזיד, ויש שאינו בא אלא בשוגג דוקא ולא במזיד. ואחד מחטאים אלה הוא מי שיש בידו ממון ישראל משוה פרוטה ולמעלה שלא כדין כגון שגזלו או גנבו או נשאר בידו מפקדון שהופקד לו או נשאר בידו מחמת הלוואה או שותפות, כללו של דבר כל שאילו הודה לו יהיה חייב לשלם בדין, ותבעו ממנו הנגזל או העשוק או יורשו או הבא מכחם וכפר בו ונשבע עליו לשקר, והיה כי ישוב וניחם על חטאו וישיב החמס אשר בכפיו חייב להביא קרבן זה שאמרנו על חטאתו, מלבד החומש שחייב להוסיף על הקרן ולתתו לנגזל, שנאמר נפש כי תחטא ומעלה מעל ביי וכחש בעמיתו וגומר, ואמר רבי עקיבה מה תלמוד לומר מעל ביי, לפי שכל המלוה והלווה אינו עושה אלא בעדים, וכשהוא מכחש אינו מכחש אלא בעדים, אבל המלוה שלא בעדים ומכחש בו שלישי שביניהם שכינה, לכך נאמר ומעלה מעל ביי וכחש בעמיתו וגומר. וכתיב בתריה והיה כי יחטא ואשם, כלומר שיעשה תשובה שיחזיק עצמו באשם והשיב את הגזילה וגומר, ושלם אותו בראשו וחמישיתו יוסף עליו וגומר, ואת אשמו יביא ליי איל וגומר, וזהו הנקרא אשם גזילות, וזהו מן הבאים בין על שוגג בין על מזיד. ובזאת הפרשה לא נזכר מן האשמות כי אם זה שאמרנו, אבל בפרשה של מעלה הוזכר אשם ודאי שהוא ממין זה שנקרא גם כן אשם ודאי והוא הנקרא אשם מעילות, כלומר מי שמעל ונהנה מן ההקדשות, ולפיכך נופל בו לשון מעילה לפי שהוא דבר רע מאד, וכעין מסירה, מי שפושט ידו ליהנות בממון שמים, וזה האשם אינו בא כי אם על השוגג, וכמו שכתבנו למעלה במקומו. ועוד חייבה התורה גם כן קרבן זה של אשם ודאי, והוא איל משתי סלעים, לנזיר שנטמא, וכמו שנכתוב בעזרת השם בסדר נשא, וזה גם כן יהיה בין נטמא במזיד או בשוגג. ועוד חייבה התורה גם כן בקרבן זה למצורע כשיטהר מצרעתו, וכמו שנכתוב בעזרת השם בסדר זאת תהיה תורת המצורע, ואין לפרש בזה שוגג ומזיד, שאין נופל כאן עניין שגגה וזדון. ועוד חייבה תורה גם כן בקרבן זה מי שבא על שפחה חרופה, וכמו שכתוב בסדר קדושים תהיו, שנאמר ואיש כי ישכב את אשה וגומר, והיא שפחה נחרפת לאיש והפדה לא נפדתה וגומר, בקרת תהיה וגומר, והביא את אשמו... איל אשם, וזה מן הבאים בין על שוגג בין על מזיד. נמצאו בין כולן האשמות ודאות חמשה, וכן מנו אותן חכמים זכרונם לברכה במשנה שאמרו אלו הן אשמות, א. אשם גזילות, ב. אשם מעילות, ג. אשם שפחה חרופה, ד. אשם נזיר, ה. אשם מצורע.

חילופי גירסאות ומראה מקומות

8. או, חסר בכ. — 11. ויקרא ה, כא. — 12. ספרא סוף סדר ויקרא פ׳ כב. — 13. אינו מכחש, חסר בו. — 15. ויקרא ה, כג—כה. — 19. מעלה, שם ה, טו—טז. — 22. למעלה, מצוה קכב. — 24. נשא, מצוה שסו. — 25. שנכתוב, במצוה קעו. — 28. ויקרא יט, כ—כא. — 31. זבחים נד, ב.

הערות וביאורים

5. ואחד מחטאים אלה, שחייבין עליו בין בשוגג בין במזיד. — 27. שפחה חרופה. מבאר והולך.

ואשם תלוי הנמנה שם שמו עליו שאינו ממין האשמות ודאות. ומאלו החמשה, שלשה מהן באין בין על שוגג בין על מזיד, והן אשם גזילות אשם שפחה חרופה אשם נזיר, ואחד מהן אינו בא אלא על השוגג ולא על מזיד והוא אשם מעילות, והחמישי הוא אשם מצורע אין נופל בו לשון שגגה וזדון כמו שאמרנו. ושפחה חרופה הואיל ואתא לידן נימא בה מילתא, ואף על פי שאינו בסדר הזה, לפי שאינה מחשבון המצות אין לי מקום לדבר בה כי אם כאן. פירוש חרופה, מיועדת, כלומר מקודשת ואמרו בגמרא בריש פרק ראשון בקידושין שכן ביהודה קורין לארוסה חרופה. ובשפחה כנענית הכתוב מדבר שהיא חציה שפחה וחציה בת חורין, וזהו שכתוב בה והפדה לא נפדתה, כלומר פדויה ואינה פדויה, וכגון שפרעה לאדוניה חצי דמיה ונתקדשה לעבד עברי או לישראל אחר, בזו נאמר שאם בא עליה אדם אחר בין בשוגג בין במזיד שחייב להביא קרבן זה שהוא נקרא אשם, והוא איל שוה משתי סלעים ולמעלה. ומפני זה מספיק קרבן כפרה למי שבא עליה לפי שאין קידושיה קידושין גמורים כמו אם היתה בת חורין, שאילו בבת חורין מקודשת חיוב מיתה יש למי שבא עליה, אבל בזו אין קידושיה גמורין מחמת חצי שפחות שבה עדיין, ולפיכך מספיק קרבן לכפרה אל הנכשל בה. גם היקלה התורה בביאתה לפטור בקרבן גם המזיד מה שאין דרך בשאר זדונות לפוטרן בקרבן, לפי שהאשה השפחה אף על פי שחציה פדויה קלה היא בעיני כל אדם, והכשלון קרוב מאד עליה לפי שאין לב ההמון חושב ביאתה לחטא גדול. ועל כן יוסר עונם וחטאתם יכופר עם הקרבן, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה בעניינים אחרים איפשר לנו לומר בזה רחמנא ליבא בעי. ומכל מקום השפחה חייבת מלקות שאין לומר בה שתהיה קלה בעיניה ושמפני כן לא השגיחה בעצמה לזנות. ומיהו גם היא לא תתחייב מלקות אלא כשנבעלה כדרכה, והיא גדולה ומזידה, ועליה נאמר בקרת תהיה, כמו שדרשו רבותינו זכרונם לברכה בקראי תהא כלומר במלקות. ואמרו זכרונם לברכה היא לוקה ולא הוא. ומפני כן הוציא הכתוב המלקות בלשון זה של קרייה לפי שהיו קוראים על הלוקה פסוקים של תוכחת בעוד שהיו מלקין אותו כדי שישמע ויקח מוסר, והם והפלא יי וגומר.

משרשי המצוה לבל יחשוב אדם שאף על פי שענין איסור גזילת הממון ניתן לעשה שנאמר עליו והשיב את הגזילה שילך כל אחד ויגזול מחבירו מה שירצה וידמה בלבבו לאמר לכשיהיה לו וישיב גזילתו יכופר עונו ויטהר ממנו, והרי הוא כאלו לא עשאו מעולם ויהיה זה פתח לעוברי עבירה, לכן הודיעה התורה שאף עם ההשפה בתוספת חומש צריך הקרבן לכפרה על שחטא. וכבר כתבתי למעלה בענין זה כי מכל מקום לא ניצל זה שלא עבר על רצון בוראו, וחבל על רישיה דעבר על רעוא

חילופי גירסאות ומראה מקומות

5. הואיל, ב"ק פט, א. — 7. קדושין ו, א.— 10. לעבד עברי או, חסר בכ. — 15—18. השוה מו"נ ג, מא. — 18. יוסר, ע"ש ישעי' ו, ו.— יוסר, ו אסר. — 23. כריתות יא, א. — 26. דברים כח, נט. — 28. ויקרא ה, כג. — 31. למעלה, מצוה קכא. — 32. שלא, חסר מס ואילך.

הערות וביאורים

1. הנמנה שם, במשנה זאת.—23. בקראי ת הא, שהדיינים המלקין קורין על הלוקה.

דמריה שמיא ולו יקריב כמה אימרין שמנין לעלתא. ושם כתבתי גם כן שהקרבן והקרן מעכבין את הכפרה ואין חומש מעכב.

דיני המצוה כגון באי זה ענין יתחייב בשבועה זו שיהיה חייב עליה אשם זה, ובאי זה ענין יהיה פטור ממנו, ועל אי זה דרך יתחייב אשמות הרבה כמנין חיוב השבועות ועל אי זה לא יתחייב אלא אשם אחד, ויתר פרטיה מבוארים בכריתות ובשבועות.

ונוהגת מצות חיוב קרבן זה בזמן הבית בזכרים ונקבות. ועובר עליה ולא הקריבו אף על פי שהשיב גזילו לא נתכפר חטאו, ואולם יש להאמין שאין ענשו חזק כמו שהיה אילו לא השיב הממון. והמשל על זה מי שהכה חבירו ונתחייב קנס למלך ונתפייס עם המוכה ולא נשארה עליו רק תביעת המלך.

(מצות השבת גזל)

עשה יא. שנצטוינו להשיב את הגזילה בעין, כלומר שאם הדבר ממש שגזל הוא אצלו ולא נשתנה ברשותו שחייב להשיבו אל הנגזל כמות שהוא, ולא שיקחנו לעצמו ויתן דמיו לנגזל, שנאמר והשיב את הגזלה אשר גזל, ואמרינן בקמא פרק הגחל בתרא, תנו רבנן והשיב את הגזלה אשר גזל, מה תלמוד לומר אשר גזל, יחזיר כעין שגזל. ואם נשתנית הגזילה ברשותו של גוזל חייב להשיב דמיה ופטור בכך, אף על פי שלא נתייאשו הבעלים ממנה. ואי זהו שינוי הפוטר מהשיב את הגזילה, כעין זה השינוי שאינו יכול לחזור אחר כך הדבר לברייתו, כגון הגוזל עצים ושרפן או קצץ מהן קצתן או שחפר בתוכן חפירות, וכן הגוזל צמר וצבעו או הגוזל מטה ועשה ממנו בגד וכל כיוצא בזה, אבל הגוזל לוחות עץ אף על פי שבנה מהן תיבה אין זה שינוי שאינו חוזר לברייתו, שהרי אפשר לפרק אותן וחזן חוזרין לוחות כמו שהיו, ולפיכך חייב להחזיר אותן בעין, וכן כל כיוצא בזה.

שורש המצוה ידוע.

דיניה כגון מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה כמה תהיה הגזילה שיתחייב הגוזל להשיבה, כל גזילה שוה פרוטה, אבל פחות מכאן אף על פי שעבר על איסור תורה אינה בתורת השבון, וכמו שנכתוב בארוכה על לאו דלא תגזול, לפי שישראל בני אברהם יצחק ויעקב נדיבים בני נדיבים הם, וידוע הדבר שכל שהוא פחות משוה פרוטה אפילו עני שבישראל מכיון שגגזל ממנו מוחל אותו ואין חפצו אחריו כלל, ולפיכך אמרו זכרונם לברכה שהגוזל שלש אגודות ששוות בשעת גזילה שלש פרוטות והחלו ביד הגזלן ועמדו על שתי פרוטות, אף על פי שהחזיר השתים חייב להחזיר השלישית, שאחר שעת גזילה אנו דנין, וכבר היתה שוה פרוטה באותה

חילופי גירסאות ומראה מקומות

1. ולו, כ ולא. — שמנין, ו שלמים שמנין, נש שלמים. — ושם, מצוה קכב. — 14. ויקרא ה׳ כג. — 14—15. ואמרינן—אשר גזל, חסר בכ.—14. ב״ק קיב, א.—24. סנהדרין נז, א.—25. שוה, כ השוה. — 26. דלא תגזול, מצוה רלו. — 29. בבא קמא קה, א, ועיין ברמב״ם הלכות גזילה ואבידה א, ו.

הערות וביאורים

1. ו ל ו, כלומר אע״פ שהביא קרבן ונתכפר, מכל מקום לא ניצל שעבר על רצון בוראו (בכל המהדורות תגירסא ג. ו ל א, וזה שינוי לגרעון). — 31. ל ה ח ז י ר, אע״פ דהשתא לא שויה פרוטה, כיון דבשעת גזילה הויא שוה פרוטה בעי לאהדורי ולהוליכה אחריו (רש״י ב״ק קה, א, ד״ה חייב).

שעה. גזל שתים ששות פרוטה והשיב אחת, גזילה יש כאן חשב גזילה אין כאן. ודיני יאוש ושינוי רשות הרבים. וכלל הדבר כן לפי הנראה מן הגמרא, שכל זמן שהגזילה ביד הגזלן או אפילו ביד בניו ולא נשתנית, אף על פי שידענו בודאי שהגזל נתייאש ממנה, ותו כמו שאמרו בגמרא כגון דשמעוה בני אדם שהיה אומר ווי ליה לחסרוניה, כלומר שמסכים בדעתו על אותו דבר שכבר נאבד ממנו ואין דעתו סומכת שיראנו עוד, אף על פי כן דין תורה שחייבין להחזירה לגזל כמות שהיא, אפילו השביחה ביד הגזלן השבח לגזל, וזהו שכתוב בתורה והשיב את הגזילה אשר גזל, ובא הפירוש אם היא כמו שגזלה, כלומר שלא נשתנית יחזירנה כמות שהיא, ואפילו השביחה כמה. אבל חכמים תיקנו מפני תקנת השבים שכל מה שהשביחה ביד הגזלן אחר יאוש הבעלים יהיה שלו, וכשיבוא להחזירה יחשוב עם הגזל כמה היתה שוה בשעת הגזילה וישיב לו הגזל דמי מה שהשביחה ויקחנה. ודבר זה יש כח ביד חכמים לעשותו, לפי שבכל דבר שבממון הם יכולין לעשות בו כחמצם ואפילו כנגד ציווי התורה, כמו שידוע שהמקר בית דין המקר, ולפיכך גוי שגזל והשביח בין קודם יאוש בין לאחר יאוש, או ישראל גזלן שמכר לגוי והשביח הגוי לפני יאוש, הדין עם השני כמו עם הראשון בשוה, שאין שינוי רשות עושה קנין אלא אחר יאוש. אבל אחר יאוש בין שהיה אותו יאוש אחר שבאת הגזילה ליד לוקח או בעוד שהיתה ביד גזלן, כיון שיש בגזילה זו יאוש ושינוי רשות קנאה הלוקח לגופה של גזילה. ואם אותו גזלן שמכרה לו הוא גזלן שאינו מפורסם תהיה שלו לגמרי ואין חייב להשיב כלום לגזל, אלא ילך לו הגזל ויעשה דין עם הגזלן, ואם הוא גזלן מפורסם חייב להשיב הלוקח דמי הגזילה לגזל והוא יעשה דין עם הגזלן. ודיני הגזילה עד היכן הוא חייב לטרוח ולהשיבה אל בעליה, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה הגוזל חבירו שוה פרוטה שחייב להוליכה

חילופי גירסאות ומראה מקומות

2. הרבים, ו רבים. — 4. ב״מ כג, א. — 4—12. השוה ה׳ גזילה ואבידה ב, א—ב. — 22. ב״ק קג, א.

הערות וביאורים

1. והשיב את ה. מי אמרינן השתא ליכא גזילה חשובה פרוטה כמה שהוא מעכב לעצמה, או דילמא הא לא הדר גזילה דהויא גביה. — גזילה יש כאן, דרחמנא אמר והשיב את הגזילה וכיון דלא קיים והשיב הדא לא אתדר מילה דהוה גביה איכא עליה לאו ולא תגזול אבל מצות והשיב לא קיים (וע״ע במפרשי הרמב״ם ה׳ גזילה ואבידה א, ו, ובטור חו״מ סי׳ שס, דהגוסחא הנכונה: גזילה אין כאן מצות השבת גזילה אין כאן, ויש בזה כמה פירושים, ע״ש). — 9. תקנת השבים, נתינת אפשרות לגזלן להנחם על מעשיו ולהשיב את הגזילה (וע״ע בבאור מצוה רלז). — 14. ולפיכך, משולל הבנה. וה״מנחת יצחק״ כתב דחסירין כאן שלש תיבות, וצ״ל: ולפיכך גוי שגזל וקשביח בין קודם יאוש בין לאחר יאוש, או ישראל גזלן שמכר לגוי והשביח הגוי השבח לגזל. מכרה לפני יאוש וכולי. והכי פירושו: כיון דמדין תורה גזילה חוזרת בעיניה לגזל אע״פ ששבחה גזלן אלא חכמים תקנו מפני תקנת השבים שכל מה שהשביחה ביד גזלן אחר יאוש הבעלים יהיה שלו, אבל בגוי לא עשו תקנה, לפיכך עכו״ם שגזל והשביח בין קודם יאוש בין לאחר יאוש, או ישראל גזלן שמכר לגוי והשביח הגוי השבח לגזל. אח״כ מתחיל דין חדש. מכרה הגזלן לפני יאוש, הדין עם השני כמו עם הראשון. — 19. לגמרי, קנה לוקח לגופה של גזילה ואין חייב להשיב כלום לגזל.

אחריו אפילו למדי, כלומר למקום רחוק. וכדי להקל טרחו אם ההוצאה מרובה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה שיניחנה ביד בית דין ויודיעם שאותו ממון הוא של פלוני והם יתנוהו לו לכשיזדמן. ודין גזל קורה ובנאה בבירה מה יהא עליה, ודין גזל ביישוב ורצה להחזיר במדבר, ודין גזל והקדיש, וגזל טלה ונעשה איל מה דינו, ודין שבח הבא מחמת יוקר שאינו מן התקנה אלא חוזר לגנזל, שלא תקנו לגזלן את השבח אחר יאוש אלא כגון שבח גזות וולדות, אבל שבח היוקר לא, ודין תוקף עבד חבירו ועשה בו מלאכה, ודין תוקף ספינתו, ודין הדר בחצר חבירו שלא מדעתו, ויתר פרטיה מבוארין בפרקים האחרונים מן קמא.

ונהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה וגזל ולא השיב ביטל עשה זה, מלבד הלאו שעבר בשעת גזילה. ואוי לו למי שבידו לתקן המצוות ואינו מתקנו טרם מותו.

לא תעשה

(שלא להקריב שאור או דבש)

קכו. א. שלא להקריב שאור ודבש על גבי המזבח, שנאמר כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה ליי. ונכפלה המניעה בראש הפסוק, שנאמר כל המנחה אשר תקריבו ליי לא תעשה חמץ. והדבש הוא שם כולל לדבש הידוע, וכן דבש תמרים שהוא סתם הדבש של תורה, וכן מוהל היוצא מן הפירות המתוקין. ובכלל לא תקטירו הוא גם כן שלא לתת ממנו בפטום הקטורת, וכמו שהפטמים אומרים יפה היה הדבש לקטורת אלא שאסרתו התורה.

שרשי מצוה זו נעלמים מאד למצוא אפילו רמז קטן מהן. ואולם מפני שכבר הודעתי בפתח דברי שכוונתי באלו הטעמים שאני כותב להרגיל הנערים ולהטעים להם בתחילת בואם לשמוע דברי ספר, כי יש לדברי התורה טעמים ותועלות, ויקבלום על דרך החרגל שלהם וכפי חולשת שכלם, ואל יהיו להם המצות בתחילה כדבר הספר החתום, פן יבעטו בהם מתוך כך בנערותם ויניחום לעולם וילכו בהבל, על כן אכתוב בהם כל אשר יעלה בתחילת המחשבה, ואל יתפוש עלי תופש בשום דבר אחרי ידע הכוונה. ואומר כי ענייני הקרבן כלם לעורר מחשבת המקריב, ולפי המעשה ההוא יקח דמיונותיו בנפשו, הכל כאשר כתבנו כבר, ועל כן בהרחיק החמץ שהוא נעשה בשהייה גדולה מקרבנו יקח דמיון לקנות מידת הזריזות והקלות והמהירות במעשה השם ברוך הוא, וכמו שאמרו זכרונם לברכה היו קל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות וכולי. ונתחייב הענין במנחת היחידים יותר ממנחת הציבור לפי שהייאוש והעצלה נמצא ביחיד יותר, כי הרבים יזהירו זה את זה.

חילופי גירסאות ומראה מקומות

2. ב"ק שם. — 3—4. ודין גזל, ו גזל ארץ ביישוב. — 6—7. ודין—מדעתו, ה' גזילה ואבידה ג, ז—ט. — 14—16. סה"מ ל"ת צח. — 14. ויקרא ב, יא. — 20. נעלמים, ו נשלמים. — 24. כדבר, ישעי' כט, יא. — כדבר כ כדברי. — בהבל, ו להבל, נש להבלים. — 29. אבות ה, כ.

העדות וביאורים

5. ה ת ק נ ה, שכל מה שהשביחה ביד גזלן אחר יאוש הבעלים יהיה שלו. — 18. ש ה פ ט מ י ם, רמז לירושלמי יומא ד, ה: הפטמין שבירושלים היו אומרים אילו היה נותן לתוכה מעט דבש לא היה כל העולם כולו יכול לעמוד. — 30. ל ע ש ו ת, רצון אביך שבשמים.

ולכן לא תקפיד התורה על זה במנחת הציבור הבאה מזמן לזמן, כגון שתי הלחם של עצרת. אבל בלחם הפנים אף על פי שהוא נקרא גם כן מנחת ציבור, מחמת היא מנחה תמידית בכל שבת ושבת תקפיד התורה בה, ונצטוינו גם כן בה שתהיה מצה. ובענין הרחקת הדבש נאמר אל הילדים רכים כדי ליסרם, שהוא סיבה לדמיון שימעט האדם מלרדוף אחר המאכלים המתוקים להכו כמנהג הזוללים והסובאים ימשכו לעולם אחר כל מתוק, ולא יתן לבו כי אם אל המאכלים המועילים לגופו וצריכים למחייתו ושומרים בריאות איבריו. ולזה ראוי לכל בעל שכל לכוין במזונו ושתייתו לא לכוונת הנאת מישוש הגרון, ולו חכמו בני אדם ישכילו זאת, כי כל עניין חוש המישוש חרפה היא להם, כל שכן שאין ראוי להם לכוין אליו וליהנות בו רק הצריך אל הטבע בהכרח, ומאנשי החכמה כתבו חוש המישוש אשר הוא חרפה לנו. ועוד שמעתי טעם באיסור שאור ודבש לפי שהשאור מגביה עצמו, וכן הדבש מעלה רתיחתו הרבה, ולכן נתרחקו לרמוז כי תועבת יי כל גבה לב. ועוד ראיתי בפירוש הרמב"ן זכרונו לברכה שכתב כן, וזה לשונו, ובעבור שהקרבנות לרצון השם הנכבד לא יבואו מן הדברים אשר להם היד החזקה לשנות הטבעים, וכן לא יבואו מן הדברים המתוקים לגמרי כמו הדבש, רק מן המזוגים, כאשר אמרו זכרונם לברכה בבריאת עולם שתף מדת רחמים במידת הדין ובראו, עד כאן.

דיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שכל המנחות הקריבות לגבי המזבח באות מצה, כמו שאמרנו, וכן שירי המנחות שאוכלין הכהנים אף על פי שהן מותרין לאכול אותן בכל מאכל ובדבש, אין אוכלין אותן חמץ, שנאמר לא תאפה חמץ חלקם, ויש במשמע אפילו חלקם לא יחמיצו. ואם החמיץ שיריה לוקה, ולוקין על כל עשייה ועשייה שבה, כיצד, לשה חמץ או ערכה חמץ או קטפה חמץ או אפאה חמץ לוקה, שנאמר לא תעשה חמץ, ונאמר לא תאפה חמץ לחייב על מעשה יחידי, שבעשייתה חמץ חייב מלקות. ואין לותתין חיטים של מנחות שמא יחמיצו, ואף על פי כן אמרו זכרונם לברכה שהמנחות הנאפות היו נילושות בפושרין, ומשמרין אותן שלא יחמיצו, שהכהנים זריזין הן. ושאור ודבש איסורן בכל שהוא, שנאמר לא תקטירו ממנו, כלומר אפילו כל שהוא, ואינו חייב אלא אם כן הקטירן עם הקרבן או לשם הקרבן. ואחד המקטיר עצמן או תערובתן לוקה, אבל הקטירן בפני עצמן

חילופי גירסאות ומראה מקומות

5. הזוללים, כ הסובאים והזוללים. — 6—7. השוה רמב"ם ה' דעות ג, ב. — 8. ולו חכמו, ע"ש דברים לב, לט.—10. כתבו, הובא במו"נ ב, לו בשם אריסטו. — 12. משלי טז, ה. — 13. שכתב, עה"ת ויקרא ב, יא. — 14—15. אשר—הדברים, חסר בכ. — 15. ב"ר סוף פ"ב. — 17—25. לשון הרמב"ם הלכות מעשה הקרבנות יב, יד—טו, כ, עם שנויים מעטים. — 22. ויקרא ב, יא. — שם ו, י.— 23. חיים, חסר בו. — 25. איסורן, כ אוסרים. 25 ואילך. לשון הרמב"ם בה' איסורי המזבח

הערות וביאורים

10. חוש המישוש, כנוי לתאות המשגל.— 21. קטפה, החליק פניה במים. — 22. מעשה, יחידי, שאם עשה חמץ מתחלה ועד סוף לוקה על כל מעשה מהן (ה' מעשה הקרבנות יב, טו). — 23. לותתין, מרטיבין גרעיני התבואה במים לפני טחינתם. — יחמיצו, שהרי מחוץ לעזרה לותתין אותן ואין הכל זריזין לשומרן. — 25. זריזין, הואיל ולישתן ואפייתן בפנים העזרה אנשי פנים זריזין הן (שם יב, כא).

לשם עצים סטור, שנאמר ואל המזבח לא יעלו לריח ניחוח, לריח ניחוח אי אתה מעלה אבל אתה מעלה לשם עצים. ויתר פרטיה מבוארין במסכת מנחות. הרמב"ם זכרונו לברכה חשב איסור שאור ודבש ללאו אחד, כלומר שאם הקריב שאור ודבש שניהם יחד אינו לוקה אלא אחת, וכן אם הקריב כל אחד בפני עצמו לוקה על כל אחד מלקות אחת. ונתן טעם לדבריו, שזהו לאו שבכללות, ובלאו שבכללות כזה לוקין מלקות אחת על שני דברים. והרב רבינו משה בר נחמן זכרונו לברכה חלק עליו לחשוב שאור ודבש שני לאוין, ואמר שאינו ריואה כאן לאו שבכללות, שהרי בחמץ מיחד לאויה בפירוש, שנאמר לא תאפה חמץ, ואם כן לאו דדבש אף על גב דאיכא שאור בהדיה יש לנו לומר שעל הדבש נדרוש אותו לחודיה, ונמצא לאו בכל אחד. ויתר ראיותיהם בספרם.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים בכהנים, כי להם העבודה.

(שלא להקריב קרבן בלא מלח)

קכז. ב. שלא להשבית מלח מעל הקרבן או המנחה, כלומר שלא יקריבו הכהנים שום קרבן או שום מנחה אלא אם כן ישימו בהן מלח, שנאמר ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנחתך, וכתוב גם כן על כל קרבנך תקריב מלח.

משרשי המצוה כתבתי למעלה בראש הסדר.

מדיני המצוה אמרו זכרונם לברכה שמצוה למלוח הבשר יפה כעין מולח בשר לצלי שמולחו משני צדדין, ובדיעבד אפילו מלח כל שהוא כשר. ומלח שמולחין בו הקרבנות הוא משל ציבור, כמו העצים. ואין היחיד מביא מלח או עצים לקרבנות, וכל זה מהגדלת הבית דבמקום עשירות ליכא עניות. ובשלשה מקומות היו נותנין המלח, בלשכת המלח ועל גבי הכבש ובראשו של מזבח. בלשכת המלח היו מולחין האיברים, ובראשו של מזבח מולחין הקומץ והלבונה והמנחות הנשרפות ועולת העוף. ויתר פרטיה מבוארין בפרק שביעי מזבחים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה כי להם להשלים צרכי הקרבן. וכהן העובר עליה והקריב קרבן או מנחה בלא מלח כלל ביטל עשה, וגם עובר על לאו זה ולוקה, שהרי מעשה יש כאן כשהוא מקריב הבשר התפל שהוזהר עליו שלא להקריבו בלא מלח.

(שלא להבדיל הראש בחטאת העוף)

קכח. ג. שלא יפריד הכהן מן העוף הבא לקרבן, והוא הנקרא חטאת העוף, הראש מן הגוף כשימלוק אותו, שנאמר ומלק את ראשו ממול ערפו ולא יבדיל. ופירוש מליקה הוא שנועץ הכהן צפורניו ממול ערפו דהיינו העצם הנקרא עצם דמפרקת,

חילופי גירסאות ומראה מקומות

ה,א,ג.—1. ויקרא ב, יג.—3. בסה"מ ל"ת צת.— 6. שם בהשגות. — 9. בהדיה, 1 בתריה. — 14—15. ויקרא ב, יג. — 16. למעלה, מצוה קיז. — 17—23. לשון הרמב"ם ה' איסורי המובח ה, יא, יג. — 29. ויקרא ה, ח. — 29 ואילך. השוה לשון רש"י עה"ת שם א, טו.

הערות וביאורים

21. מולחין, צריך לומר כמו שהוא ברמב"ם: בלשכת המלח היו מולחין עורות הקדשים, ועל גבי הכבש היו מולחין האיברים, ובראשו, וכולי (הגהת משנה למלך).

וחותך העצם בצפורניו עד שמגיע לסימנין וחותך גם הסימנין בצפרנו או רובו של אחד מהן, וזאת היא שחיטתו של חטאת העוף, וצריך הכהן שלא יחתוך הכל לגמרי עד שיהא נפרד הראש מן הגוף. ועל זה נאמר ולא יבדיל. כבר אמרנו במצות בניין הבית שאין בנו יכולת וגם לא לאשר קטנו עבה ממתנינו למצוא טענה גם על צד הפשט בפרטי הקרבנות ודי לנו למלאכתינו זאת להודיע בעניין הקרבנות דרך כלל קצת טעם על צד הפשט, וכבר כתבתי למעלה מה שידעתי ושמעתי. ועניין המליקה והאוהרה שלא יבדיל גם זה מפרטי הקרבן הוא. ואך אמנה אשר לא יחוש להוציא כל רוחו יוכל להשיב כי אולי בדבר המליקה הנעשית ביד הכהן בחטאת העוף שהוא קרבן של עני רמז שימהר כל אדם בתכלית המהירות צרכו של עני, ועל כן אינו צריך קרבנו שחיטה שלא יצטרך הכהן לחזר אחר הסכין ולבודקה, ויתבטל העני שם ממלאכתו בנתים. גם להפליג המהירות אמר שיתחיל ממול ערפו, כי הוא המוכן אל ידו ולא יצטרך להפך הצואר אל צד הסימנין. ועוד יש רמז בעניין המליקה שהיא ממול העורף בתורים ובני יונה שנמשלו ישראל בהן שלא נהיה קשי עורף. ועניין איסור הבדלת הראש מן הגוף דבר ראוי להידור הקרבן, כי באמת כשראש העוף דבק עמו הוא יותר מהודר, וראוי לנו להדר קרבנו של עני בכל כחינו, די לו בעניותו, אין לנו להוסיף בדלותו לפחות תואר קרבנו. וכל זה מן היסוד אשר בנינו תחילה כי משרשי הקרבנות לקנות בנפשינו מדות טובות ומעולות, ולהכשיר פעולותינו בכח הדמיונות שאנחנו עסוקים בהן, כי מהיות האדם בעל חומר לא יצייר ויקבע הדברים ציור חזק בנפשו כי אם על ידי הפעולות. ועוד שמענו טעם אחר נחזיק בזה.

דיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה כיצד אוחז הכהן חטאת העוף בשעת מליקה, אוחז שתי רגלי העוף בין שתי אצבעותיו, ושתי גפיה בין שתי אצבעותיו, ומותח צוארה אל רוחב שתי אצבעותיו, ומולק, וזו מעבודות קשות שבמקדש. ואם שנה ואחז מכל מקום כשירה. וכל המקום מן המזבח כשר למליקה. פירוש גם זה נאמר שהוא למהר ענייני של עני, ולפיכך אין לו מקום מיוחד. ויתר פרטיה מבוארים בזבחים.

חילופי גירסאות ומראה מקומות

7. אמנה, כ אמנם. — 11. אמר, ו אמרנו.— 13. שנמשלו, כנסת ישראל ליונה אימתילו (סנהדרין צה, א). — 19. ועוד, ו וכבר, פנש ועד, — 21—24. לשון הרמב"ם הלכות מעשה הקרבנות ז, ח—ט. — 22—23. ושתי— אצבעותיו (ומולק) חסר בואס.—23. ומיתח,נש וחותר (!).

הערות וביאורים

4. וגם לא, נראה שכיוון להרמב"ם שכתב בספרו מו"נ ג, כו, שאין לנו היכולת להשיג טעם לחלקי המצות (וע"ע בבאור מצוה טז).— 7. לא יחוש, כלומר מי אשר לא ימנע מלחשוב להשיג תכלית המצוה הזאת. וזה מלשון הכתוב, כל רוחו יוציא כסיל (משלי כט, יא). — 20. טעם אחר. ור' מנחם הבבלי בספרו "טעמי המצות" כתב: טעם מצוה זו לפי שהחוטא סנה ליוצר יתברך עורף ולא פנים, לפיכך קרבנו שהוא תמורתו נפש תחת נפש תצא מערפו כיוון שהיה קשה עורף. ובחטאת העוף שיש בו כפרה דוקא ולא בעולת העוף, דכאן בחטאת העוף משום דהתזדה ובעולת העוף אין וידוי (ל"ת סס).—24. וכל המקום הין למעלה בין למטה מן המזבח כשר, ובלבד שיזה דמה למטה מאמצע המזבח (זבחים סג, ב, רש"י

ונוהגת בזמן הבית בכהנים ובכל אדם, שכל מי שהבדיל בחטאת העוף לוקה.

(שלא ליתן שמן זית במנחת חוטא)

קכט. ד. שלא ישים הכהן שמן במנחת חוטא עני, שנאמר לא ישים עליה שמן, ואף על פי שבשאר מנחות היו נותנין שמן. ומפני כן אמרתי חוטא עני, כי חוטא עשיר אינו מביא מנחת קמח לעולם כי אם קרבן בהמה, כמו שמפורש בתורה. משרשי המצוה לפי שהשמן רמז למעלה ולגדולה, שאם אתה מערבו בכל משקין הוא צף על כולן, והוא דבר חשוב מאד, וידוע הוא חשיבות שמן הטוב, לכן ימשחו בו המתחנכים למעלת מלכות או כהונה, על כן אין ראוי לתת ממנו במנחת חוטא הצריך להראות בעצמו דאגה ושפלות על שבא דבר עבירה לידו. ועוד נאמר שהוא לחמלת העני שלא להטריחו יותר מדאי להביא שמן כי השם ברוך הוא לא יטריח בריה. ומפני זה גם כן לא חייבו רק במעט קמח, שאי איפשר לשום אדם אפילו בדלי דלות אפילו בלא מעט קמח. וזה יספיק לנו גם על הלבונה.

מדיני המצוה מה שפירשו זכרונם לברכה שמנחת חוטא היתה עישרון אחד לא פחות ולא יותר. וכל המנחות הקריבות לגבי מזבח טעונות שמן ולבונה ולוג שמן לכל עשרון וקומץ לבונה לכל מנחה, בין שהיתה עשרון אחד או אפילו ששים עשרון, אבל יותר מששים אין מביאין מנחה אחת, חוץ ממנחת קנאות ומנחת חוטא שאין בהן שמן ולבונה, שנאמר לא ישים עליה שמן ולא יתן עליה לבונה. ויתר פרטיה מבוארין במנחות.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה כי להם העבודה, וכהן העובר עליה ונתן שמן במנחה זו של חוטא עני לוקה.

(שלא ליתן לבונה במנחת חוטא)

קל. ה. שלא לתת לבונה במנחה זו שאמרנו של חוטא עני, שנאמר ולא יתן עליה לבונה. ולשון המשנה, וחייב על השמן בפני עצמו ועל הלבונה בפני עצמה, לפי שהן שני לאוין בלי ספק. כל עניין הלבונה כעניין השמן שכתבנו. אין להאריך בו.

צו את אהרן

יש בה תשע מצות עשה ותשע גם כן מצות לא תעשה

(מצות הרמת הדשן)

קלא. א. שיסיר הכהן הדשן בכל יום ויום מעל המזבח, והוא שנקרא תרומת

חילופי גירסאות ומראה מקומות

3. ויקרא ה, יא. — 13. מנחות עו, ב. — 14—17. לשון הרמב"ם ה' מעשה קרבנות יב, ז. — 22. ויקרא ה, יא, מנחות נט, ב. — 22—24. סה"מ ל"ת קנ.

הערות וביאורים

ד"ה בכל). — 10. ל א י ט ר י ח, רמז למורש: אמר הקב"ה עשר בהמות סהורות מסרתי לך, שלש ברשותך ושבע אינן ברשותך... שמא הטרחתי עליך לחזר בהרים ולהתיגע בגבעות להביא קרבן מאיל וצבי ויחמור שאינם ברשותך. לא אמרתי אלא מאלו שברשותך ושעל אבוסיך (ויקרא רבה כו, ו). — 12. ה ל ב ו נ ה, מצוה קל. — 15—16. ש ש י ם ע ש ר ו ן, נותן לה ששים לוג. — 16. א ח ת, שאין יכולין להפלל כאחד. — ק נ א ו ת, סוסה.

הדשן שהיתה נעשית בכל יום, שנאמר ולבש הכהן מדו בד וגומר, והרים את הדשן. משרשי מצוה זו מה שכתבנו למעלה להגדיל כבוד הבית ולהדרו בכל יכלתינו מן הטעם שאמרנו שם. ונוי הוא למזבח לפנות הדשן ממקום שראוי להדליק בו האש, ועוד שהאש דולק יפה כשאין תחתיו דשן.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהרמת הדשן היא עבודה מעבודות הכהונה. ובגדי הכהונה שהיו תורמין בהן הדשן היו פחותין מן הכלים שמשמש בהן שאר עבודות, שנאמר ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים. ואף על פי שפסוק זה נאמר בהוצאת הדשן אל מחוץ למחנה, מכל מקום גם בתרומת הדשן, דהיינו כשמסלק אותה מעל המזבח ומורידה לרצפה שאצל המזבח, יש לנו ללמוד גם כן שאין ראוי לעשות אותה מלאכה באותן בגדים שהוא משמש. ונאמר בזה על דרך משל, בגדים שבשל בהן קדירה לרבו אל ימזג בהן כוס לרבו. ואימתי תורמין הדשן בכל יום, משיעלה עמוד השחר, ובמועדים משליש האחרון של לילה, וביום הכפורים מחצות הלילה. וכיצד תורמין אותה, מי שזכה ובא גורלו להסירה טובל ולובש בגדי הרמה ומקדש ידיו ורגליו, והיו אומרים לו אחיו הכהנים הזהר שמא תגע בכלי עד שתקדש ידיך ורגליך, ואחר כך לוקח המחתה, ושל כסף היתה, נתונה במקצועות בין כבש למזבח במערבו של כבש, ונוטל את המחתה ועולה לראש המזבח ומפנה את הגחלים הילך והילך, וחותה מן הגחלים שנתאכלו בלב האש ויורד למטה לארץ, והופך פניו לצפון ומהלך בארץ למזרח הכבש כמו עשר אמות כלפי הצפון וצובר את הגחלים שחתה על גבי הרצפה רחוק מן הכבש שלשה טפחים במקום מוראת העוף ודישון מזבח הפנימי והמנורה. וחתיתה זו שחותה במחתה ומוריד לרצפה אצל המזבח היא המצוה של כל יום. ואחר שיורד זה שתרם רצין אחיו הכהנים ומקדשין ידיהם ורגליהם במהרה ונוטלין את המגרפות והצינורות ועולין לראש המזבח וגורפין את הדשן מכל צידי המזבח, ועושין ממנו ערימה על גבי תפוח, והוא מקום מן המזבח שנקרא כן. וכשאותו תפוח היה גדול מורידין ממנו קצת למטה בכלי גדול מחזיק לתך שנקרא פסכתר, ועומד שם עד שמוציאין אותו כולו מחוץ למחנה. ויתר פרטיה במסכת תמיד ויומא.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה, ועובר עליה ולא הסירה כמצותה ביטל עשה.

חילופי גירסאות ומראה מקומות

2. ויקרא ו, ג. — 5. שם, מצוה צה. — 5—25. לשון הרמב"ם בה' תמידין ומוספין ב, י—יג, עם הוספות ושנויים קטנים. — 7. ויקרא ו, ד.

הערות וביאורים

7. אחרים, אינו אומר אחרים שיהיו בגדי חול אלא שיהיו פחותין מן הראשונים (ה' תמידין ומוספין ב, י). — 12. האחרון, ס"ס וצ"ל כמו בש"ס ורמב"ם: מתחלת שליש אמצעי של לילה מוקדם לחצות שתי שעות (מנחת חינוך) משום דנפשי ישראל ונפשי קרבנות ורב הדשן במקום המערכה וצריך להעלות הדשן מן המערכה למקום שבאמצע המזבח ששמו תפוח היו צריכין להשכים יותר. — 13. וביום הכפורים, כיון שמוטל על הכ"ג לבדו כל עבודת היום לכן השכימו לתרום תרומת הדשן. — 20. במקום, שנותנין שם מוראת העוף. — 23. המגרפות, יעים להסיר את הדשן ולפנותו לתפוח. — והצינורות, מזלגות להסיר את האיברים.

(מצות הדלקת אש על המזבח בכל יום)

קלב. ב. להיות אש על המזבח בכל יום תמיד, שנאמר אש תמיד תוקד על המזבח, ובא הפירוש של תמיד, כלומר להשים בו עצים בבקר ובין הערבים. ובביאור אמרו זכרונם לברכה אף על פי שהאש יורד מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט. ואל יקשה עליך לאמר מה היא מצוה זו, והלא על כל פנים היה להם להבעיר אש לצורך הקרבן שנתחייבו להקריב, ובלא אש אי איפשר? כי מצוה זו בפני עצמה היא, כי מלבד אש הצריך לקרבן היו בוערים אש במזבח במצוה זו, וכמו שדרשו זכרונם לברכה שלש מערכות של אש מן הכתובים, כמו שנכתוב בדינין של מצוה זו.

משרשי מצוה. הקדמה, ידוע הדבר ביניגו ואצל כל חכם כי ניסים גדולים אשר יעשה האל אל בני אדם בטובו הגדול לעולם יעשה דרך סתר, ונראים העניינים נעשים קצת כאילו הם בדרכי הטבע ממש או בקרוב לטבע, כי גם בנס קריעת ים סוף שהיה נס מפורסם כתוב שם ויולך יי את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים. והמשכילים יבינו כי עניין סתר זה למעלת האדון ושפלות המקבל. ומזה העניין ציוונו להבעיר אש במזבח, אף על פי ששם יורד אש מן השמים, כדי להסתיר הנס. לפי הדומה שהאש היורדת לא היתה נראת בירידתה מן הטעם שאמרנו חוץ מיום שמיני של מילואים ושל גדעון ומנוח שהיתה נראית. ועדיין אנו צריכין לומר מהו עניין המצוה להדליק אש על המזבח מלבד האש הצריך שם לקרבן. ונראה על צד הפשט שהוא כעניין מה שכתבנו במצות לחם הפנים, שהאדם מתברך לפי מעשיו שהוא עוסק בהם לרצון בוראו. ועל זה הדרך אמרנו שברכה מצויה בכל לחם הול מתוך עסקינו במצוה בלחם קדש, כאילו תאמר על דרך משל שהברכה תתפשט במינה. וכמו כן הוא עסק המצוה באש בכל יום שיתברך האדם בעניין האש שבו, ומהו אש זה, הוא ושבע שבאדם, כי מן הארבעה יסודות שבאדם הוא אש והוא ראש לארבעתן, כי בו יתחזק האדם ויתנועע ויפעל, ועל כן צריכה הברכה בו יותר. ועניין הברכה הוא שלימות, כלומר דבר שאין בו חסרון ולא

חילופי גירסאות ומראה מקומות

2—5. סה"מ כט, עם שנויים. — 2. ויקרא ו, ו. — 3. יומא מה, א. — 4. שם כא, ב. — 7. בוערים, כ נותנים. — 8. שם מה, א. — 13. שמות יד, כא. — 18. גדעון ומנוח, שופטים ו, כא; יג, כ. — ומנוח, מג ואילך: ומנוח (ושל אליהו).—20. לחם הפנים, מצוה צו.

תערות וביאורים

5. מה היא, כלומר מדוע נחשבת מצוה זו למצוה בפני עצמה דכיון דהיה לה להבעיר אש לצורך הקרבנות שנתחייבו הרי היא בכלל פרטי מצות הקרבנות ואינה נחשבת למצוה בפני עצמה. — 13. ברוח קדים, שיראה כאילו הרוח היא המחרבת ים (הרמב"ן עה"ת). — 15. האדון, שאינו צריך לפרסום. — המקבל, שאינו יכול לקבל רוב טובה. — 25. ראש לארבעתן, כיוון למה שכתב הרמב"ם בה' יסודי התורה ג, י, שגוף הראשון הסמוך לגלגל הירח הוא גוף האש, נמצא שאש ראש לארבעה גופין למטה מן הרקיע, והם אש ורוח ומים וארץ. — יתחזק, מיוסד על מה שכתב הרמב"ם: יש מהם גופים שיהיה בהם חזקה פיסוד האש כמו בעלי נפש חיה לפיכך יראה בהם החום יתר (שם ד, ב).

מותר, וכן האש שבאדם צריך לברכה זו שיהא ממנו באדם מה שצריך אליו, לא פחות כי יחלש כוחו, ולא יותר כי ישרף בו כדרך בני אדם שמתים בתוספת האש בהם יותר מדאי והוא הקדחת. ובני אהרן הוסיפו באש מבלי שנצטוו, ונוסף גם בהם אש ונשרפו, כי לפי פעולת בני אדם יבואו ענשיו או תנוח ברכת יי בו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאף על פי שהאש ירדה מן השמים בימי משה מצוה להביא מן ההדיוט, שנאמר ונתנו בני אהרן הכהן אש וגומר. ובבקר היו עורכין עצים ועושים בראש המזבח מערכה גדולה של עצים, שנאמר ובער עליה הכהן עצים בבקר בבקר. ומלבד העצים הערוכים על המערכה מצוה על הכהן להעלות למזבח בשני גזירין של עץ, שנאמר ובער עליה הכהן עצים, ומיעוט עצים שנים. וכן מוסיפים גם כן שני גזירין עם תמיד של בין הערבים ומעלין אותם שני כתנים, שנאמר וערכו, ושל שחר כהן אחד. ושלש מערכות של אש היו עושים במזבח בכל יום. הראשונה גדולה שעליה מקריבין התמיד עם שאר קרבנות, שנייה בצדה קטנה ממנה שממנה לוקחין אש במחתה להקטיר קטרת בכל יום, ומערכה שלישית אין עליה כלום אלא לקיים מצות האש. שנאמר אש תמיד תוקד בו וכולי. ושלש כתובים בעניין שהם מורים על שלש מערכות אלה כמו שלמדנו מפי השמועה, שאמרו זכרונם לברכה על מוקדה זו מערכה גדולה, ואש המזבח תוקד בו זה מערכה שנייה של קטורת, והאש על המזבח תוקד בו זה מערכה שלישית של קיום האש. ויתר פרטיה מבוארים בפרק ד' מיומא ושני מתמיד.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה, ואם לא הבעירו הכהנים מערכה שלישית במזבח בטלו מצות עשה זו.

(מצות אכילת שירי מנחות)

קלג. ג. שנצטוו הכהנים לאכול שירי מנחות, כלומר אחר שהפרישו ממנה מה שהיו מקטירין במזבח, שיאכלו הם כל השאר, שנאמר והנותרת ממנה יאכלו אהרן ובניו מצות תאכל וגומר. ולשון ספרי, מצות תאכל מצוה, יבמה יבא עלי מצוה, כלומר ששניהם מצות עשה, לא רשות.

משרשי מצוה זו כתבנו למעלה במצות ואכלו אותם אשר כופר בהם בואתה תצוה, עשה ג', שכבוד הוא לקרבן שיאכלוהו משרתי השם בעצמם ולא שיתנוהו לפחותים לאוכלם, וכולי, כמו שכתוב שם.

מדיני המצוה, מה שאמרו זכרונם לברכה שכל המנחות הקרבות לגבי המזבח

חילופי גירסאות ומראה מקומות

5—6. בימי משה, חסר בכ. — 5—18. לשון הרמב"ם ה' תמידין ומוספין ב, א—ה, עם שנויים קטנים. — 6. ויקרא א, ז. — 7. שם ו, ה. — 11. שם א, ז. — 16. שם ו, ב. — 17. שם ו, ה. — 22—25. פה"מ מ"ע פח, עם שנויים. — 23. ויקרא ו, ט. — 24. דברים כה, ה. — 26. שמות כט, לג. — 29 ואילך. לשון הרמב"ם ה' מעשה הקרבנות יב, ט—י, עם שנויים קטנים.

הערות וביאורים

11. ו ע ר כ ו, וערכו עצים על האש (ויקרא א, ז). טעם הדיוק מדכתיב וערכו בלשון רבים. — כ ה ן א ח ד, שנאמר ובער עליה הכהן עצים בבקר (שם ג, ה). — 14. ל ק י י ם, שאם אין אש של מערכה גדולה מתגבר מוסיפין עליו מזה. — 19. ש ל י ש י ת, שהיא לקיים מצות האש, אבל שאר הכערכות אע"פ שבודאי אינא מצוה בסידורם אינן נבנסין בכלל מצות עשה זו, כמו שביאר רבנו בתחילת מצוה זו,

נקמצות, ומקטירין הקומץ כולו על גבי המזבח, והשאר נאכל לכהנים, חוץ ממנחת כהונה שאינה נקמצת, שנאמר וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל. נמצא שמנחת חנוך וחביתין, וכהן שהביא מנחת חוטא או מנחת נדבה נשרפות על גבי המזבח ולא נקמצות. הכהנת מנחתה נקמצת ושיריה נאכלין, דכהן דוקא אפרינן ולא כהנת, ויתר פרטיה במנחות.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה, שנאמר כל זכר בבני אהרן יאכלנה. עבר ולא אכלה ביטל עשה זה.

מצות קרבן מנחה של כהן גדול בכל יום

קלד. ד. שנצטוינו שיקריב הכהן הגדול מנחה בכל יום פעמים בבקר ובין הערבים, שנאמר זה קרבן אהרן ובניו אשר יקריבו ליי וכולי, והיא הנקראת חביתי כהן גדול, ונקראת גם כן כהן משיח.

משרשי המצות לפי שהכהן הגדול הוא השליח בין ישראל לאביהם שבשמים, כלומר כי הוא הנושא תפלה אליו בעדם, ועל ידי תפלותיו ומעשה קרבנותיו הם מתכפרים, ולכן ראוי לאיש כזה להיות לו קרבן מיוחד תמידי כמו תמידי הצבור, וכמו שהתמידין שנים ליום נתחייב הוא גם כן להקריב מנחתו פעמים ביום. וכל זה נסמך אל הטעם שאמרנו בקרבן כדי שיתעוררו כל מחשבותיו וישים דעתו וכוונתו אצל השם ברוך הוא, ולמען זאת יועיל לו ולהם, ואין ספק שאין דומה התעוררות האדם כשמקריב קרבנו המיוחד לו לכשהוא מקריב קרבן שהוא משותף עמו, וזה דבר ידוע ומנוסה בכל אדם, כי למה שמיוחד לו לבדו מתעורר יותר, אין להאריך בזה.

מדיני המצוה מה שאמרנו כיצד עשירית חביתי כהן גדול, מביא עשרון שלם של קמח שלם, וחוצהו בחצי עשרון שבמקדש, שאף על פי שמנחת העשרון קריבה לחצאין, כלומר חציה בבקר וחציה בערב אינה מתקדשת לחצאין, כלומר שכולה מביאה ביחד. ומביא עמה שלש לוגין שמן, ובולל הסלת בשמן וחולט אותה ברותחין ולש מכל חצי עשרון שש חלות, נמצא שהם שתים עשרה חלות, ואחת אחת היו נעשות, וכיצד עושה, מחלק השלשה לוגין ברביעית שבמקדש, רביעית לכל חלה, ואופה החלה מעט ואחר כך קולה אותה על המחבת עם השמן שלה, ואינו מבשלה הרבה, ואחר כך חולק כל חלה לשתים כדי שיקריב החצי בבקר והחצי בערב, ולוקח החצאין וכופל כל אחת מהן לשנים ופותת עד שתמצא כל פתיתה כפולה לשנים, ומקריב החצאין עם חצי קומץ לבונה בבקר, והחצי הנשאר עם חצי קומץ לבונה בערב, והיא כליל לאישים.

חילופי גירסאות ומראה מקומות

2. ויקרא ו, טז. — 3. חנוך וחביתין, ראה מצוה קטז. — 6. ויקרא ו, יא. — 10. שם ו, יג. — 12. השליח, יומא יח, ב: אתה שלוחינו ושליח בית דין. — 13 ומעשה, ו ומעשיו קרבנותיו מתכפרין הם. — 21—31. לשון הרמב"ם ה' מעשה הקרבנות יג, ב—ד.

הערות וביאורים

27. ה ש מ ן, בשאר רביעית השמן שלה.— 29. ו פ ו ת ת, כלומר אינו פותת השנים זה מזה אלא הכפל עצמו פותת עד שתמצא כל פתיתה כפולה לשנים, שאחר שכופל פותת אותו הכפל (לחם משנה, ה' מעשה הקרבנות יג, ד).

ונוהגת בזמן הבית בכהן גדול. ומנחת הבקר חערב מצות עשה אחת, אין חולק בזה, כי גם הרמב"ן זכרונו לברכה שמנה שני תמידין שתי מצות מודה בזה.

(מצות מעשה החטאת)

קלה. ה. שנצטוינו שיעשו הכהנים קרבן החטאת על הענין הנזכר בכתוב אי זה חטאת שיהיה של בהמה או עוף, שנאמר זאת תורת החטאת וגומר. כבר אמרנו למעלה כי בפרטי הקרבנות, כלומר בסדר שחיטתן באי זה מקום וענין הקרבתן והזאתן ומקום וזמן אכילתם או שריפתן בקצת מהן, אין לנו ליגע מחשבתינו אחר שרשי ענייניך אלה שאין להם חקר, ואין לנו בשכל הקנוי בזה קנין, אחד מעיר חכם מקובל יחיה שיזכה לדעת קצת ראשי דברים מן הענין, ודי לנו אחרי כתבנו מה שעלת במחשבתינו מן הטעם על דרך הפשט בקרבנות דרך כלל. ובזה אני פוטר עצמי בקרבן החטאת וכל כיוצא בהן מכתוב בהן שורש כמנהגי בשאר, כי בכלל פרטי הקרבן הם, שהכלל הוא הקרבת הקרבן והפרטים הם תורת הקרבתו כיצד. יהגה הרמב"ן זכרונו לברכה לא יחשוב תורת החטאת והאשם והעולה והשלמים מחשב המצות מן חיסוד זה שאמרתי, לפי שעיקר הצווי יבא על חיוב הקרבת הקר[illegible] וסדר עשייתו אחר כן אינו בדין שיחשב מצוה בפני עצמה, כי על כל פנים יצטרך הכתוב ללמד אותנו, ונעשה כל אחד מהם אחר שחייבנו בהן. וזה לשונו, כל מעשה הקרבנות מצוה אחת ונצטוו כל זרע אהרן בעבודתם, והיא מצות עשה אחת, שנאמר ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם, ופירושו תעבדו בכל עבודת הכהונה כי היא עבודה ומתנה לי ומתנה לכם, שיש לכם בה שכר באשר תקחו משלחן גבוה יתברך, עד כאן. ועם כל זה מדרך חשבון הרמב"ם זכרונו לברכה אשר תפשנו במצוות לא נטה, והדבר אשר יקשה נתלה הקושי בנו ולא בו, כי הוא באמת סבתנו בעסק זה, ומידו זכינו לו, ינוח הצדיק על משכבו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהחטאות באין מחמשה מינים, מכבשים ועזים ובקר בין גדולים בין קטנים, וקטנות וגדולות שלהם נפרש ענייניהם בשלמי בעזרת השם, ובאין גם כן בין מן הזכר או הנקבה, ומן התורים או מן בני היונה. וכבר כתבנו למעלה קצת דינין בחטאת העוף. ויש מן החטאות שהיו באין על הציבור כולן, ויש שהן באין על היחיד, ומהן מן הצבור ומן היחיד שהיו נשרפות כולן על מזבח החיצון, ומהן שהיו נאכלות כולן חוץ מן האימורין שבהן שהיו נשרפ[illegible]

חילופי גירסאות ומראה מקומות

5. ויקרא ו, יח. — למעלה, מצוה צה. — 13. בשורש יב. — 17. במדבר יח, ז. — 20. תפשנו, ואם תפשט, נש נתפשט. — 23—24. ה' מעשה הקרבנות א, ט. — 24. בשלמים, מצוה קלו.—26. למעלה, מצוה קכח.

הערות וביאורים

2. מודה, מפני שהחביתין אינן מתקדש לחצאין. — 26—27. הצבור כולן, כגון שעירי ראשי חדשים ושל מועדות. — 27. הצבור, פר העלם דבר של צבור ושעירי ע"ז ושעיר הפנימי של יו"כ הן חטאות הנשרפות של צבור. — היתיד, פר של יו"כ ופר כהן משוח הן חטאות הנשרפות של יחיד. — 28. מובח החיצון, הוא טעות המעתיק דחטאות הנשרפות נשרפות חוץ למחנה רק האימורין מקטירין על מזבח החיצון (מנחת חינוך). — נאכלות, כל חטאות המועדות של צבור וכן חטאת יחיד.

מזבח החיצון, שאין עושין בפנימי כל השנה אלא הקטרת, כמו שאמרנו למעלה. ואילו הן האימורין של שור או של עז, החלב שעל הקרב, ובכללו חלב שעל גבי הקיבה, ושתי הכליות בחלב שעליהם עם החלב אשר על הכסלים, ויותרת הכבד הנקרא פולי"גאר בלעז, ונוטל מן הכבד מעט מן היותרת. והאימורין של מין כבש הם אילו בעצמן, ומוסיף עליהן מין הכבש שנוטלין ממנו עוד האליה תמימה עם חליות שבשדרה עד מקום הכליות, שנאמר לעומת העצה יסירנה, כלומר מלעומת מקום הכליות, וכנו המקום ההוא כן מפני שאמרו זכרונם לברכה שהכליות יועצות. וכן מה שפירשו זכרונם לברכה במעשה חטאת הנאכלת בשחיטה וזריקה, ויתר כל ענייניו, וכן במעשה החטאת הנשרפת גם כן, ואם יעשה בהם שום מעשה של הפסד מה דינם, ויתר פרטיה כולן בזבחים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה. וכהן העובר ולא עשה החטאת כמשפט ביטל עשה זה.

(מצות מעשה האשם)

קלו. ו. שנצטוינו שיעשו הכהנים מלאכת קרבן האשם על הענין הנזכר בכתוב, שנאמר וזאת תורת האשם וגומר, כמו שכתוב בפרשה. הלא אמרתי לך שאין לנו לכתוב שורש במלאכות אילו לפי שהן כעין פרטי הקרבן, ואין לחזר אחר טעמן כי סתומים הדברים וחתומים.

דיני האשם זכרנו קצתם למעלה בפרשת ויקרא עשה י. ועדיין נודיע שהאשם אינו בא לעולם אלא מזכרי כבשים בלבד. יש אשם בא מגדולי המין, ויש מן הקטנים. במעשה בשחיטה וזריקה ומליחה והאימורין והתנופה באשמות שוה. חוץ מאשם מצורע שיש שינוי קצת בקבלת דמו. ויתר פרטי המצוה מפוארין בזבחים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה. וכהן העובר עליה ולא הקריב האשם כמשפטו ביטל עשה.

(מצות מעשה זבח השלמים)

קלו. ז. שנצטוינו שיעשו הכהנים מעשה השלמים כמשפט הכתוב בפרשה,

חילופי גירסאות ומראה מקומות

1. למעלה, מצוה קו. — 2—7. לשון הרמב"ם ה' מעשה הקרבנות א, יח, עם ביאורים. — 5. הכבש, חסר בו. — 6. ויקרא ג, ט. — 7. ברכות סא, א. — 15. ויקרא ז, א. — 18—19. לשון הרמב"ם ה' מעשה הקרבנות א, י. — 20. באשמות, כ מעשהו. — 26 ואילך. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע סו.—

הערות וביאורים

1. בפנימי, במזבח הפנימי.—10. הפסד, מעשה הפוסל את הקרבן. — 19. מגדולי המין, אשם גוילות אשם מעילות ואשם שפחה חרופה באין בני שתי שנים ובשני שקלים כסף.—20. הקטנים, אשם נזיר ואשם מצורע באין בני שנה ואין לדמיהן קצבה. 21. בקבלת דמו, היינו ששני כהנים מקבלים את דמו, אחד בכלי ואחד ביד, זה שקבל בכלי בא וזורקו על גבי המזבח, וזה שקבל ביד בא לו אצל המצורע ונותן על תנוך אזנו ובהן ידו ובהן רגלו ומזה שבע פעמים כנגד קדש הקדשים (רמב"ם נגעים יד, ה—יז הלכות מחוסרי כפרה ד, ב).

שנאמר ואם זבח שלמים קרבנו וגומר, ואמר עוד להשלמת המלאכה וזאת תורת זבח השלמים . . . אם על תודה יקריבנו. ובארבעה שמות נכללין ענייני הקרבנות כולן, והם עולה חטאת ואשם ושלמים, שכל קרבן שיקריבו ציבור או יחיד מאחד מאלה יהיה לעולם. כבר כתבתי פעמים שאין לכתוב שרשים באלו המלאכות. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהשלמים באין מן הכבשים ומן העזים ומן הבקר ומן הזכרים ומן הנקבות, מן הגדולים ומן הקטנים, ואין העוף בא שלמים. וקטנים נקראים מבן שמונת ימים עד שנה תמימה מיום ליום. נתעברה השנה נתעברה לו, כלומר ויהיה קטן עד תשלום העיבור. וגדול נקרא בבקר משנה עד ג' שנים, ובצאן משנה עד ב' שנים שלימות, יתר על כן הרי הוא זקן ואין מקריבין אותו. וארבעה מינין הם השלמים, האחד שלמי ציבור והשלשה שלמי יחיד. שלמי ציבור נקראין קדשי קדשים, ואין לציבור שלמים כי אם קרבן אחד, והוא שני כבשים הבאין עם שתי הלחם בעצרת, אותן שני כבשים הן הנקראים זבחי שלמי ציבור, ונאכלין לכהנים חוץ מן האימורין כחטאת ואשם. המלאכות שלהן כגון שחיטה זריקה הפשט וניתוח ומליחה והקטרת אימורין מפורש במנחות. ושלמי יחיד נקראים קדשים קלים, ומקום שחיטתן ומעשה הזריקה והפשט וניתוח ותנופה והפרשת אימורין מפורש במנחות. והשלשה מינין אילו של שלמי יחיד שוין הן במלאכות אילו. אבל יש לך לדעת ענין החילוק שביניהן בקצת ענייניהן דרך כלל. דע כי משלשה מינין של שלמי יחיד האחד הוא קרבן השלמים הבא בלא לחם עמו, והם שלמי חגיגה ושמחה, ואילו הן הנקראין שלמים, והשני שלמים הבאים עם הלחם הידוע, והוא הבא בנדר או בנדבה, ואילו השלמים נקראים תודה. והלחם הבא עמו נקרא לחם תודה, והמין השלישי שלמים שמקריב הנזיר ביום מלאת ימי נזרו והן באין גם כן עם לחם, ואלו השלמים נקראים איל נזיר. וביארו זכרונם לברכה שם בגמרא חזה ושוק מהן הנאכלין לכהנים כמה שיעורן, והזרוע בשלה מן איל נזיר הנאכל לכהנים מלבד חזה ושוק גם כן כמה שיעורו, ובאי זה מקום מן חבית מבשלין אותו. ודיני הלחם הבא עם שני מינין מן השלמים והן תודת ואיל נזיר מכמה עשרונים הוא, ואי זה מהן בא חמץ ואי זה מהן בא מצה לבד, והבא חמץ ומצה איך יחלק, וכיצד מחמצן, וחשבון החלות הבאות מצה כמה הן מאפה תנור ורקיקין ומרובכות וכל בזבחים. ועניין אותם הבאות מצה בתודה היתת כן, מעשרה עשרונים של קמח היו עושין שלשים חלות, העשרה מהן היו נעשות מאפה תנור, כלומר שלא היה נעשה בהן דבר רק שהיו משימין בעיסתן בשעת לישה שמינית לוג שמן, שכן הוא הלכה למשה מסיני, ואופין אותן, והעשרה מהן נקראות רקיקין, ואין חילוק בין העשרה של רקיקין לעשרה של מאפה תנור אלא

חילופי גירסאות ומראה מקומות

5—10. לשון הרמב"ם ה' מעשה הקרבנות א, יא. — 10. והשלשה, נש והב'. — 10—11. שם ט, ג. — והשלשה—צבור, חסר בב. — 18—22. שם ט, ה. — 19. שלמי חגיגה ושמחה, מצות עא, תנא. — 22. חולין קלה, ב. — 29. ואילך. לשון הרמב"ם בה' מעשה הקרבנות ט, יח—כ, עם ביאורים ושנויים.

הערות וביאורים

23. שיעורן, כלומר איזהו שוק האמור בשלמים ואיזהו הזרוע בשלה האמור בנזיר (חולין קלה, ב). — 28. ורקיקין, מבאר והולך.

שבעשרה של מאפה תנור היו מערבין בהן שמינית לוג של שמן בשעת לישה והעשרה של רקיקין היו מושחין אותן בשמינית הלוג שמן אחר אפייתן בתנור, והצשרה מהן היו מורבכות, ופירוש רביכה הוא שחולטין החלה במים רותחין ואופה אותה מעט ואחר כך קולה בשמן כדרך שקולין בני אדם הסופגנין באלפס ומרבץ בשמנן של עשרה הרבוכות כי השמן שקלו בו היה רביעית לוג כשיעור כל השמן של העשרים חלות, וגם שיעור זה של שמן הרבוכות הלכה למשה מסיני. וזה שאמרנו הוא פירוש מורבכת בכל מקום בתורה. ושם מתבאר כמה חלק יש לכהן בחלות, והשאר נאכל לבעלים. ויתר כל פרטיה שם במסכת זבחים.

ונוהגת מצות השלמים בזמן הבית בזכרי כהונה כי להם חיוב העבודה. ועובר עליה ושינה את סדרן בצדדין ידועין בגמרא ביטל עשה. מלבד שיש צדדין שהקרבן פסול,

(מצות שריפת נותר הקדשים)

קלח. ח. שנצטוינו לשרוף הנותר, והיא בשר הקדשים שנשאר אחר עבור זמן אכילתן המוגבל להן, שנאמר והנותר מבשר הזבח ביום השלישי באש ישרף. וזאת השריפה היא מצות עשה, שכן אמרו במכילתא גבי פסח, ולא תותירו ממנו וגומר, והנותר... באש תשרפו, בא הכתוב ליתן עשה על לא תעשה, דמשמע שמצות שריפת נותר עשה הוא. ודין הפיגול והנותר שוה בזה שיש מצות עשה גם כן בשריפתו שמצינו הכתוב מוציא הפיגול בלשון נותר.

משרשי המצוה לפי שטבע כל בשר להפסיד בשהייה ולבוא לידי סרחון, ועל כן להגדלת דבר הקרבן כמו שאמרנו למעלה נצטוינו לשרפו מיד ולבערו מן העולם לבל יקוץ אדם בו ובריחו. ותכלית הכליון הגמור הוא על ידי האש יותר מו הפירוד וזרייה לרוח או כל דבר אחר, גם מלבד זה יש בדבר רמז אל הבטחון בהשם יתברך ברוך הוא, שלא יהא אדם חונק עצמו במאכלו יותר מדאי להצניעו ליום מחר, בראותו כי האל יצוה לכלות בשר קודש משעברה שעתו כליון גמור ולא רצה שיהנה בו בריה אחר כן לא אדם ולא בהמה משעברה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שבכלל הנותר והפיגול שנשרפין הן כל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. ומרבץ, ו ומרכין. — שקלו בו, ו שלקן, פנש שלהן. — 7. פירוש, חסר בכ, פנש שהוא מורבכת כן הוא בכל מקום בתורה. — 12—17. נוסד על סה״מ מ״ע צא, עם ביאורים ושנויים. — 13. ויקרא ז, יז. — 14. שמות יב, י. — 18. להפסיד, כ להפסל. — 19. מצוה ק. — 25 ואילך, לשון הרמב״ם שם יט, א—ב, ד—ה, עם ביאורים.

הערות וביאורים

4. סופגנין, לחם שבלילתו רכה כספוג. — 5. ומרבץ, ומרכין (ה׳ מעשה הקרבנות ט, יט). — 6. העשרים חלות, של מאפה תנור ורקיקין, שהרי הוא עושה השלשים חלות בחצי לוג שמן, שמינית לחלות מאפה תנור, שמינית לרקיקין ורביעית לרבוכה. — 7. ושם, ויקרא ז, יד. — 16. הפיגול, מצוה קמה. — 17. הכתוב, ויקרא ז, יח; יט, ז. — 22. חונק, נ״ל שכוונת רבנו היא כך: שלא יהא עין אדם רעה במה שהוא אוכל מפני שאין לו בטחון בה׳ יתברך שיתן לו פרנסה ביום מחר, ולפיכך הוא חונק עצמו, כלומר אינו מתהנה ממאכלו היום מפני שהוא רוצה להצניעו ליום מחר.

פסולי המוקדשין שכולן נשרפין גם כן. וקרבן שנפסל או נתפגל בודאי מיד נשרף, ואם תעובר צורתו ואחר כך נשרף. וכל בשר הנמצא בעזרה איברים עילות, פירוש נדין אותן שהן עולות, ואם נמצא חתיכות חטאות, והנמצא בירושלם שלמים, ונפקא מינה לעניין שאם עבר אחד ואכל מהן מביא על כל אחד כפרתו כפי חזקה זו. ועל הכל אמרו זכרונם לברכה תעובר צורתן ויצאו לבית השריפה שמא נותר הוא. ואין שורפין את הנותר אלא ביום, שנאמר ביום השלישי באש ישרף, ואף על פי שהשלמים אסורין באכילה מתחילת ליל שני אין שורפין אותם אלא ביום. ויתר פרטיה מבוארים בפסחים וסוף תמורה.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה כי להם העבודה. וכהן שעבר ולא שרף הנותר ביטל עשה, ועבר על לאו דלא תותירו, אבל אין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה.

(מצות שריפת בשר קודש שנטמא)

קלט. ט. שנצטוינו לשרוף קדשים שנטמאו, שנאמר והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל באש ישרף.

משרשי המצוה מה שכתבנו בנותר סמוך.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאם נטמאו בפנים שורפין אותן בפנים, נטמאו מבחוץ שורפין אותן בחוץ, ובין שנטמא באב הטומאה או בולד הטומאה שורפין אותן. ונותר של קדשים קלים שורפין אותן הבעלים בבתיהן, וכל עצמות הקדשים שאין בהן מוח אינן טעונין שריפה, חוץ מעצמות הפסח. והעניין הזה יחזק קצת טענותינו בהפסד הבשר שאמרנו, ועל כן העצמות שאינם באים לידי הפסד אינם טעונין שריפה חוץ מעצמות הפסח לפי שהן באזהרת ועצם לא תשברו בו, תשאר מהם ברוב מעט בשר עליו מפני אימת השבירה, ולפיכך אמרו עליהם דרך כלל בכולן שיהיו טעונין שריפה. ואילו הן הנשרפין, בשר קדש שנטמא או נותר או קרבן שנפסל, וכן המנחה שנטמאת או נפסלה או נותרה, ואשם תלוי שנודע לו לבעליו שלא חטא אחר שנזרק דמן, וחטאת העוף הבאה על הספק, ושער

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. שני, כ שלישי (וכן הוא ברמב"ם הלכות פסולי המוקדשין יט, ה). — 13. ויקרא ז, יט. — 16.—19. לשון הרמב"ם שם יט, ו, ז, ט (עם השמטות). — 20. שאמרנו, כ שאמרו. —21. שמות יב, מו.—22 ואילך. לשון הרמב"ם ה' פסולי המוקדשין יט, י—יא.

הערות וביאורים

2. תעובר צורתו, יפסל בנותר. — עולות, כיון שמנותח כדרך הנתוח המפורש בעולות בידוע שהן של עולות (עיין מצוה קטו). — 3. חטאות, דאין אוכלים בעזרה אלא חטאות ואשמות (שדין אכילת שניהן שוה). — שלמים, דרוב בשר הנאכל בירושלים היה שלמים. — 4. כשרתו, היינו של עולה חייב מעילה ועל חטאת חייב הזר מלקות. ועל שלמים פטור (כסף משנה הלכות פסולי המוקדשין יט, ד). — 4—5. ועל הכל, לפי שכשנאבדו מיד נפסלו בהיסח הדעת ואסורין באכילה ואין לזלזל בהן ולשרפן עד שיפסלו בודאי, לפיכך צריכים עיבור צורה, היינו שיפסלו בנותר. — 10. דלא תותירו, דכתיב בפרשת אמור גבי תודה (ויקרא כב, ל). — 16. בפנים, העזרה. — 20. טענותינו, כיון למה שכתב במצוה קלח: לפי שטבע כל בשר להפסיד בשהייה, וכולי. — 25. אחר שנזרק דמן, ס"ס וצ"ל: קודם שנזרק דמו, ואם נודע לו אחר שנזרק הבשר יאכל, וכן הוא ברמב"ם ה' פסולי

נזיר טהור, והערלה וכלאי הכרם, ודבר שאין דרכו להשרף כגון משקין של ערלה וכלאי הכרם הרי אלו ישפכו. ואגב גררא נכתוב הנקברין, ואלו הן, קדשים שמתו בין קדשי מזבח בין קדשי בדק הבית, וקדשים שהפילו יקבר הנפל, הפילה שליא תקבר, ושור הנסקל ועגלה ערופה וציפרי מצורע ושער נזיר טמא ופטר חמור ובשר בחלב וחולין שנשחטו בעזרה. ויתר פרטי המצוה מבוארים בפסחים וסוף תמורה.

ונוהגת שריפת הקדשים שנטמאו בזמן הבית בכהנים ובישראלים. כיצד, הקדשים שטעונין שריפה במקדש שריפתן מוטלת על הכהנים. והנשרפין בכל העיר כגון קדשים קלים הבעלים שורפין את חלקם אם נטמא או נותר בבתיהם. והעובר עליה ולא שרף בשר טמא או נותר שהוא בידו ביטל עשה זה.

לא תעשה

(שלא לכבות אש מעל המזבח)

קמ. א. שלא לכבות אש מעל המזבח, שנאמר אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה. משרשי מצות האש כתבתי למעלה במצות עשה דאש תוקד, ושורש הצווה באש להבעירה ושלא לכבותה אחד הוא, ואין צורך להחזירו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאפילו הוריד האש מעל המזבח וכבהו לוקה, אבל אש מחתה ואש מנורה שהכינה במזבח להדליק ממנה אף על פי שכבה אותה בראש המזבח פטור, שהרי ניתקה מן המזבח ואין אני קורא בו אש המזבח, ולא הזהרנו אלא על כיבוי אש המזבח, שנאמר אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה. ואמרו בספרי לא תכבה, מלמד שכל המכבה עובר בלא תעשה. ויתר פרטיה בפרק עשירי מזבחים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקיבות. אפילו ישראלים. ועובר עליה וכבה אפילו גחלת אחת מאש המזבח לוקה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. הכרם, כ הכרם הרי אלו ישרפו. — 1—2. ודבר—ישפכו, חסר בכ. — 13. ויקרא ו, ו. — 14. למעלה, מצוה קלב.—16—20. לשון הרמב"ם ה' תמידין ומוספין ב, ו, עם שנויים וביאורים.

הערות וביאורים

חולין נאכלין במליקה, ותשרף דהוי כאשר קדשים פסולים (רע"ב תמורה ז, ו). — 1. נ ז י ר ט ה ו ר, כשמגלח ביום מלאת ימי נזרו. — ו ה ע ר ל ה ו כ ל א י ה כ ר ם, אוכלים של ערלה וכלאי הכרם שדרכן לישרף ישרפו. — 2. ה נ ק ב ר י ן, משום דגם אפרן אסור בהנאה לפיכך נקברין משא"כ בנשרפין שאפרן מותר. — 4. ת ק ב ר, דאין שליא בלא ולד. — ו צ פ ר י מ צ ו ר ע, אותו צפור שנשחט לסהרתו, אבל הצפור האחר אחר שנשלח מותר אף באכילה (תפארת ישראל, תמורה ז, ד). — ו פ ט ר ח מ ו ר, לאחר עריפה. — 5. ו ב ש ר ב ח ל ב, בשר שנתבשל בחלב. — 17. א ש מ ח ת ה, לאחר שחתה גחלים למחתת להקטיר עליה קטורת.

(שלא לעשות שירי מנחות חמץ)

קמא. ב. שלא לבשל שירי מנחות חמץ, והוא חלק המנחות אשר לכהנים, שנאמר במנחה לא תאפה חמץ חלקם נתתי אותה מאשי, והוא כאילו אמר חלקם שהוא שירי המנחה לא יאפה חמץ, פירוש אמרו זכרונם לברכה במשנה וחייבין על אפייתה חמץ.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שהמחמץ אחר המחמץ חייב, והמחמץ מנחה פסולה פטור, שנאמר אשר תקריבו ליי לא תעשה חמץ, הכשרה לשם ולא הפסולה. חימצה בראש המזבח אינו לוקה, שנאמר אשר תקריבו ליי לא תעשה חמץ, חו כבר קרבה. ויתר פרטיה מבוארים בפרק חמישי ממנחות.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בזכרים ונקיבות, אפילו עבר ישראל אחד ואפאה חמץ חייב מלקות, ואין צריך לומר כהן.

(שלא לאכול מנחת כהן)

קמב. ג. שלא לאכול ממנחת כהן, שנאמר וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל. משרשי המצוה היסוד שאמרנו תחילה כי כוונת הקרבן לעורר לב המקריב אותו, ואם יאכל הכהן מנחתו לא יתעורר לבו עליה יפה שהיא דומה בעיניו כאופה סת לצרכו ואוכלו, ואף כי יאכלו חביריו שלו והוא שלהן יעלה הכל לחשבון אחד, לכן צוה שתהיה כליל לא תאכל לשום אדם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כל המנחות הקרבות לגבי המזבח נקמצות, ומקטירין הקומץ כולו לגבי המזבח והשאר נאכל לכהנים חוץ ממנחת זכרי כהונה שאינה נקמצת אלא מקטירין אותה כולה, שנאמר וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל, ולמדנו מעתה שמנחת חנוך וחביתין וכהן שהביא מנחת חוטא או מנחת נדבה כולן נשרפות על גבי המזבח ואינן נקמצות, וכמו שאמרנו למעלה בסדר זה עשה ג. ועניין הקמיצה היא שנוטל הכהן מן הקמח בקומצו, כלומר בראשי אצבעותיו כדרך שקומץ כל אדם, שפושט פס ידו וקומץ בראשי אצבעותיו, כלומר שאצבעותיו דבקים עם הכף ואינם מחזיקים מן הקמח הרבה. ואם הוסיף בקומץ כגון שהרחיק אצבעותיו וקמץ פסל. ויתר פרטי המצוה במנחות.

ונוהג איסור אכילת מנחת כהן בזכרים ונקיבות בזמן הבית. ועובר על זה ואכל ממנה כזית לוקה. ולשון סיפרא, כליל תהיה לא תאכל, כל שהוא בכליל תהיה ליתן לא תעשה על אכילתו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ויקרא ו, י. — 4. פירוש, כ ובפירוש. — מנחות נה, א. — 6. שם נו, ב. — 7. הכשרה, ו וכשירה. — 7—9. לשון הרמב"ם הלכות מעשה הקרבנות יב, יח. — 13. ויקרא ו, טז. — 18—23. לשון הרמב"ם שם יב, ט. — 23—26. לשון הרמב"ם שם יג, יב.

הערות וביאורים

7. תקריבו, כל המנחה אשר תקריבו לה' (ויקרא ב, יא). — 8. חימצה, לקומץ (רש"י מנחות נז, א). — תקריבו, משמע כל זמן שמחוסרת הקרבה עבר עליה, אבל לאחר הקרבה לא (רש"י שם). — 21. חנוך וחביתין, עיין מצות קטז, וקלד. — 28. כל, כלומר לא רק במנחות אלא כל דבר שהוא בכליל הוא בלא תעשה על אכילתו, כגון אם אכל מהאימורים הנקרבים על המזבח עובר בלא תעשה.

(שלא לאכול מבשר חטאות הנעשות בפנים)

קמג. ד. שלא יאכלו הכהנים מבשר החטאות הנעשות בפנים, כלומר מאותן חטאות שהיו מזין מדמן במזבח הפנימי שהיה בהיכל, שנאמר וכל חטאת אשר יובא מדמה אל אהל מועד לכפר בקודש לא תאכל באש תשרף. ולשון סיפרי, באש תשרף, כל שהוא טעון שריפה לעבור עליו בלא תעשה על אכילתו. וכל חטאת שדמן טעון הזיה בפנים, כלומר במזבח שהיה בהיכל, היו נשרפין, ידוע הדבר ומפורש בכתובים, וכל החטאות שלא היו מזין מדמן לפנים אלא במזבח שבחוץ היו נאכלין, ועל זה נאמר מקרא זה, שכל חטאת שדינה בשריפה לא יאכלו ממנה. ופרטי החטאות אי זה מהן נשרף ואי זה נאכל מפורש בכתוב, ומה שאינו מבואר יפה במקרא פירשו לנו חכמינו זכרונם לברכה בזבחים. כבר אמרנו כי בפרטי הקרבנות אין לנו בהם עסק, וגם זה מפרטיהם הוא אם נאכל אם לא נאכל.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמכיון שנכנס דם חטאת הנאכלת באהל מועד פסול, ולמדו לומר כן מזה המקרא שאמר וכל חטאת אשר יובא מדמה... לא תאכל. ודווקא שנכנס דרך שער ההיכל כמו שכתוב יובא, כלומר דרך ביאה, אבל אם הכניסו בפשפש או דרך חלון או גג אינו נפסל דלאו דרך ביאה הוא. והוא הדין לחטאות הנשרפות שמזין דמן במזבח הפנימי שאם הכניס דמן לפנים מן הפרוכת דזהו קדש קדשים שפסולין, שגם בהן אני קורא וכל חטאת אשר יובא מדמה פנימה, שמקום זה פנימה למקומן הוא. ויתר פרטיה בזבחים.

ינוהג איסור אכילת חטאת פנים בכהנים, והוא הדין לכל אדם, שדרך כלל נאמר לא תאכל. והעובר ואכל ממנה כזית לוקה.

(שלא להותיר מבשר קרבן התודה)

קמד. ה. שלא להותיר שום דבר מקרבן התודה עד הבוקר, כלומר למחרת יום זביחתו, שנאמר בקרבן תודה לא יניח ממנו עד בקר, וממנו למדנו לשאר קדשים גם כן שכל מה שישאר מהם אחר זמן אכילתו שהוא נותר, וחייב לשורפו לפי שהוא נתק לעשה שישרפנו, כמו למעלה בסדר זה במצות עשה ח. ושם כתבנו רמז משרשיו, וקצת דיניו, כמנהגינו.

(שלא לאכול פיגול)

קמה. ו. שלא לאכול הפיגול. ופיגול הוא קרבן שחשב עליו הכהן המקריב מחשבת פסול בשעת זביחה או הקרבה. ופסול המחשבה הוא כגון שהסכים בדעתו בעת הזביחה או בעת ההקרבה שיאכל מאותו קרבן אחר זמן המוגבל לאכילתו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא ו, כג. — 6. הדבר, כ ומפורסם. — 12. זבחים פא, ב. — 14—18. ה' פסולי המוקדשין ב, יג—יד.—22—25. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת קכ. — 25. בסדר זה, מפ ואילך: בסדר ויקרא. — 28 ואילך. נוסד על סה"מ ל"ת קלב, עם שנויים.

הערות וביאורים

5. כ ל, כלומר לא רק בחטאות אלא כל דבר שהוא טעון שריפה, כגון קדשים שנטמאו שנצטוינו לשרוף אותם, אם אכל מבשרם עובר בלא תעשה. — 15. פ ש פ ש, פתח קטן בשער.

או יקטיר ממנו מה שטעון הקטרה אחר זמן המוגבל להקטרה, שאכילת המזבח ואכילת אדם הכל נשמע בלשון אכילה. וביאר הכתוב שהאוכל ממנו שישא עון, שנאמר ואם האכל יאכל... והנפש האכלת ממנו עונה תשא, ונשיאות העון בכאן הוא כרת, כמו שנלמוד בגמרא בגזירה שוה. ואולם אזהרתו, כלומר הלאו המפורש על זה מלבד העונש שנזכר בכאן, הוא מה שכתוב במילואים לא יאכל כי קדש הוא, ואמרו זכרונם לברכה שאותו הכתוב כולל באזהרה כל מה שנפסד מן הקדשים ואין ראוי לאוכלו כמו הנותר והפיגול. וכמו כן אמרו זכרונם לברכה שנכללו באזהרת לא תאכל כל תועבה שדרשו כל שתיעבתי לך הרי הוא בבל תאכל, וכיון שכן נאמר שהאחד לתוספת לאוין, וזה הפסוק שבכאן ידבר בעונש האוכלו שכן בא לנו הפירוש עליו. וזה שאמר ואם האכל יאכל... ביום השלישי, כלומר שחשב עליו לאוכלו ביום השלישי, שכן דרשו זכרונם לברכה בזה הפסוק ואם האכל יאכל... פיגול הוא, כוף אזנך לשמוע במחשב על זבחו שיאכל ממנו ביום השלישי הכתוב מדבר, שהוא נפסד בזאת המחשבה. והאוכלו חייב כרת, שנאמר בו והנפש האוכלת ממנו עונה תשא, ונאמר בנותר ואוכליו עונו ישא כי את קודש יי חלל ונכרתה, וגמרינן ליה בכריתות בגזירה שוה שאמרו שם אל תהי גזירה שוה קלה בעיניך, שהרי פיגול אחד מגופי התורה ולא למדו הכתוב אלא בגזירה שוה, דיליף עון עון מנותר מה להלן כרת אף כאן כרת.

משרשי מצוה זו היסוד אשר בנינו תחילה שאמרנו כי ענייני הקרבן להכשר מחשבות בני איש ולצייר בנפשם מתוך הפעולה שבין ידם רוע החטא וטוב דרכי היושר, על כן מהיות עיקר סיבתו על דבר המחשבות היה ראוי להפסל במחשבת הנטוייה בו מן היושר בכל מעשיו. וזה דבר ברור קרוב אל השכל למודה על האמת. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב כרת אלא לאוכל מן הקרבן מן החלק שיש בו לאדם או למזבח ממנו. אבל מן החלק ממנו שמתיר הקרבן אין חייבין עליו כרת משום פיגול. כיצד. האוכל כזית מן הדם מקרבן שנתפגל אין חייב עליו כרת משום פיגול, שהרי הדם החלק המתיר הקרבן הוא, שאחר זריקת הדם האימורין מותרין ליקרב ולא קודם לכן, ומכל מקום אף על פי שאין בו כרת לוקין עליו, אבל האוכל כזית מן בשר הקרבן או אפילו מן האימורין חייב כרת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא ז, יח. — 4. זבחים כח, ב. — בגמרא, חסר בכ. — 5. שמות כט, לד. — הוא, בפנים וכן בכ: הם (וכוונתם לשמות כט, לג, אבל ברור שהמכוון לפסוק לד, שנאמר שם: ושרפת את הנותר באש לא יאכל כי קדש הוא). — 6. פסחים כד, א. — 8. דברים יד, ג; ע"ז סו, א. — שכן, כ שכך. — 10. שאמר, כ שאמרנו. — 10—11. ביום—יאכל, חסר בכ. — 11. זבחים כט, א. — 14. ויקרא יט, ח. — 15. כריתות ה, א. — שוה—גזירה, חסר בו — שוה, ו שהוא. — 22 ואילך. לשון הרמב"ם ה' פסולי המוקדשין יח, ז—ח. — 24—25. כיצד—פיגול, חסר בו. — 25. שאחר זריקת, חסר בו, פ (משנורק) הדם, כש ואחר

הערות וביאורים

6. כל מה שנפסד, בין ע"י פסול מחשבה בין ע"י פסול מעשה. — 19. שבין ידם, כלומר מתוך מעשה הקרבת הקרבן לפניהם. — 27. לוקין עליו, כאוכל מפסולי המוקדשין (הלכות פסולי המקדשין יח, ז).

משום פיגול, שהדם הוא מתיר האימורין למזבח ואחר מתיר ראשון אנו הולכין בדין זה לחייב האוכל בכל השאר, ולפיכך חייב האוכל אף מן האימורין ואף על פי שהן גם כן מתירין הבשר לאדם אין בכך כלום, שאחר הדם שהוא מתיר ראשון אנו הולכים כמו שאמרנו. וכן מנחה שנתפגלה האוכל כזית משיריה חייב משום פיגול, אבל האוכל כזית מן הקומץ שלה או מן הלבונה שהן המתירין אין חייבין עליו כרת, ומכל מקום לוקה עליהן כמו שאמרנו. ואילו הן הדברים שאין חייבין עליהן משום פיגול לעולם, הקומץ והלבונה והדם כמו שאמרנו, והיין והמנחות הנשרפות כולן שהרי אין בהן קומץ להתירן, וכל שאין לו מתירין חוץ ממנו אין חייבין משום פיגול עליו, ולוג שמן של מצורע גם כן אין חייבין עליו. ואם תאמר והלא דם האשם מתירו, התשובה שאינו תלוי בו, שהרי אדם מביא אשמו היום ולוג אחר כמה ימים. וכן מענין המצוה מה שאמרו גם כן שהמקריב המחשב מחשבת פיגול עובר בלאו, שנאמר לא יחשב לו, ומפי השמועה למדנו שבכלל זה אזהרה למקריב שלא יחשוב מחשבת פיגול, אבל מכל מקום אינו נחשב מחשבון שס"ה לאוין לפי שהוא כעין סניפין ללאו אחר שהוא נחשב בלאוין, והוא מה שכתוב בסדר אמור אל הכהנים, כל מום לא יהיה בו, ודרשו זכרונם לברכה משום לאו זה למטיל מום בקדשים, וכמו שנכתוב בעזרת השם. וזה הענין גם כן של מחשב פסול כעין המטיל מום הוא נחשב, ולפיכך לא חשבוהו מן החשבון, ומכל מקום אינו לוקה על זה לפי שאין בו מעשה אלא מחשבה בלבד. ויתר דיני המחשבות אי זו מחשבה פוסלת כגון מחשבת שינוי השם ומחשבת מקום ומחשבת זמן, ובאי זה קרבן ובאי זו עבודה כגון שחיטה זריקה קבלה הולכה, וכל פרטי דיני הפיגול וגם נותר הדומה לו מבוארים במקומות רבים מסדר קדשים. ונוהג איסור אכילת הפיגול בזמן הבית בזכרים ונקבות, אפילו ישראלים, שדרך כלל אסרתו התורה לכל בין כהן בין ישראל. ועובר עליה ואכל כזית ממנו במזיד חייב כרת, בשוגג מביא חטאת קבועה, וכבר פירשנו פעמים שקרבן שאינו עולה ויורד לפי עניות ועושר נקרא קבוע.

(שלא לאכול בשר קדשים שנטמא)

קמו. ז. שלא לאכול בשר קדשים שנטמא, שנאמר והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל, והוא הדין אדם טמא שאסור לאכול בשר טהור, וכמו שנכתוב בלאו בפני

חילופי גירסאות ומראי מקומות

זריקת (ויש בהגהת משנה למלך פה, אמנם לפי גרסת ספרנו אין כבר צורך לזה). — 11—17. נוסד על הרמב"ם שם ה' א—ב, עם הוספות וביאורים. — 14. בלאוין, מצוה שז. — 15. משום, ו משם. — זה, חסר בכ. — 26. ויקרא ז, יט. — 27. בלאו, מצוה קצב.

הערות וביאורים

12. ל מ ק ר י ב, שהרי זה דומה למטיל מום בקדשים (שם פי"ח, ה"א). — 18. ה ש ם, כגון ששחט עולה לשם שלמים. — 19 מ ק ו ם, כגון ששחט את הזבח לשמו על מנת לזרוק דמו, או להקטיר ממנו דבר הראוי להקטרה חוץ לעזרה, או לאכול ממנו דבר הראוי לאכילה חוץ למקום אכילתו. — ז מ ן, כגון השוחט את הזבח על מנת לזרוק דמו למחר, או לאכול ממנו דבר הראוי לאכילה לאחר זמן הראוי לאכילתו.

עצמו בעזרת השם. ובפרק שני דפסחים אמרו טומאת הגוף בכרת, טומאת בשר בלאו.

משרשי מצוה זו מה שכתבנו למעלה, שנצטוינו להגדיל ענייני הקרבן בכל ענין, ובודאי ממעלתו שלא לאכלו כי אם בטהרה ובגוף נקי, ובדבר הגדלתו מה תועלת לגו בו כבר כתבנו טעמו.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאסור לטמא הקדשים או לסבב להם טומאה, אבל המטמאן אינו לוקה, אלא טהור האוכלן טמאים הוא שלוקה, מדכתיב לא יאכל. ואף על פי שכתוב זה במלואים, הוא הדין לשאר הקרבנות כולן. ואפילו האוכל כזית מלבונת המנחה אחר שנתקדשה בכלי לוקה, שגם היא חלק מחלקי הקרבן. ואין החיוב אלא בטומאת אב הטומאה או וולד הטומאה של תורה, אבל מפני טומאה של דבריהם אינו לוקה, אבל מכין אותו מכת מרדות. ויתר רובי פרטיה בפרק שלשה עשר מזבחים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקיבות. ועובר עליה ואכל כזית במזיד מבשר קודש שנטמא לוקה.

(שלא נאכל חלב)

קמז. ח. שלא נאכל חלב בהמה טהורה, שנאמר כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו. כבר כתבתי באיסור טרפה בסדר משפטים כי מהיות הגוף כלי לנפש ובו תפעל כושר פעולותיה, ולפי זכותו וטוב מזגו יבין דרך הנפש החכמה הנתונה בו, ויאמין לעצתה וילך אחריה, מפני זה צריך האדם להשתדל על כל פנים בהישרת גופו להעמידו על יושרו ובוריו וכחו. וידוע הדבר ומפורסם בין בני אדם כי לפי המאכלים יתפעל הגוף בבריאות או בחולי, כי בשר הגוף הזה נפסד בכל יום ויום, ולפי המזונות הטובים יתהוה בו בשר בריא וטוב, ולפי רוע המאכל יתהוה בהפך. ועל כן היה מחסדי האל הגדולים עלינו אנחנו עמו אשר בחר והרחיק ממנו כל מאכל מזיק אל הגוף ומוליד בו ליחות רעות. וזה הכלל שיש לו לפי הפשט בכל איסור המאכלות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. פסחים כד, ב. — 5. כתבנו, במצוה קא. — 6—11. לשון הרמב"ם הלכות פסולי המוקדשין יח, יב, עם שנויים. — 16. ויקרא ז, כג. — 17. טרפה, מצוה עט. — 21. הוה נפסד, כ הוה ונפסד. — 22. יתהוה—המאכל, חסר בכ (!).— 24. לו, ו לי, מפ ואילך חסר.

הערות וביאורים

1. הגוף, כשהבשר טהור והאדם טמא. — בשר, כשהבשר נטמא והאדם טהור. — 8. במלואים, משולל הבנה דמה ענין זה למילואים. לפיכך נ"ל דצ"ל: ואע"פ שכתוב זה בשלמים. כלומר, אע"פ דהכתוב הזה ——והבשר הזה אשר יגע בכל טמא לא יאכל— נאמר בענין שלמים, הוא הדין לשאר הקרבנות כולן. וליתר ביאור צריך לעיין בלשון הרמב"ם ה' פסולי המוקדשין יח, יב, וז"ל: אדם טהור שאכל כזית מקדשים שנטמאו לוקה, שנאמר והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל, והוא הדין לשאר הקרבנות, ע"כ. ופירש הכסף משנה דכוונת הרמב"ם במה שכתב "והוא הדין לשאר הקרבנות" כלומר דבשר לאו דוקא דה"ה ללבונה, אמנם נראה שרבנו למד דכוונת הרמב"ם ו.יא שאע"פ שכתוב זה בשלמים ה"ד לשאר הקרבנות כולן. — 10. אב וולד הטומאה, עיין מצוה קנב.

כמו שאמרנו למעלה. וידוע כי החלב דבק ומוליד ליחות רעות.
מדיני המצוה כגון מה שפירשו לנו זכרונם לברכה שאין איסור חלב אלא בשלשה בהמות שבכתוב, שור וכשב ועז, ואותן שלשה בין כשרות או טרפות ונבלות חייב על חלבן, אבל שאר מיני בהמה וחיה בין טמאה בין טהורה חלבה כבשרה. וכן עובר הנקרא שליל הנמצא במעי שלשה בהמות הנזכרות אין בו גם כן איסור חלב, ולפיכך אמרו השוחט את הבהמה ומצא בה שליל כל חלבו מותר, ואפילו מצאו חי, ואם שלמו לו חדשיו ומצאו חי אף על פי שלא הפריס על גבי קרקע ואינו טעון שחיטה חלבו אסור, וחייבין עליו כרת, והרי דינו כשאר הבהמות בענין חלבו. ולפיכך יש לנו להוציא ממנו כל החוטין וכל הקרומות האסורין. וזהו דעת הרמב"ם זכרונו לברכה בשליל שכלו לו חדשיו שיש חיוב כרת בחלבו, אבל רובי המפרשים חולקים בזה ואמרו דחלבו מותר, ודברי הגמרא מכריעות כמותן, דהא אשכחן רבי מאיר ורבי יהודה דפליגי בחלבו, ורבי יהודה דקיימא לן כותיה הוא דשרי ליה. ועוד למדונו זכרונם לברכה בדין שליל בארבעה סימנין אכשר ביה רחמנא, כלומר שאם נטרפה אמו שוחטה והשליל מותר, דלאו ירך אמו הוא. ומה שאמרו שם שאם הפריס על גבי קרקע דבעי שחיטה, מפני מראית העין לבד הוא דבעינן למשחטיה, ולפיכך לא מפסיל בשהייה ודרסה ושאר מיני טרפות. ושלשה חלבים הם בבהמה שהן בחיוב כרת, שעל הקרב ושעל הכליות ושעל הכסלים, ופירוש שלשתן בביאור רחב במקומו בגמרא, ובכלל אמרו זכרונם לברכה בחולין חלב שהבשר חופה אותו מותר, שעל חכסלים אמר רחמנא ולא שבתוך הכסלים. ועוד יש בבהמה מלבד אילו השלשה חוטין וקרומות שאסורין משום חלב, ואמרו זכרונם לברכה שהטבחים הבקיאין בניקור החלב נאמנין על הדבר כל זמן שלא יצאו מחזקת בקיאותן וכשרותן. וחלב הלב וחלב המעיים, והן הדקין המלופפין מותרין והרי הוא כשומן, חוץ מראש המעים הסמוך לקיבה שהוא תחילת בני מעים שצריך האדם לגרור החלב שעליו, וממנו אמרו זכרונם לברכה בגמרא ריש מעיא באמתא בעיא גרירא. ויש מן הגאונים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—3. הלכות מאכלות אסורות ז, א. — 3. שבכתוב, כ שכתוב. — 4. כבשרה, ו כשירה, פ, לא (חסרה מלת: „חלבה" ויש רק) כשירה, נש כבשרה כשירה. — 5—9. לשון הרמב"ם שם ג. — 11. חולין צב, ב. — 13. שם עה, ב. — 14. שם עה, ב. — 18. שם צג, א. — 20. שם פט, ב. — 21 ואילך. לשון הרמב"ם שם ז, ט, עם הוספות.

הערות וביאורים

4. חלבן, ומשום אוכל נבלה וטרפה. — 5. אין בו, מפני שהוא כאבר מאמו. — 7. הפריס, עמד על פרסותיו. — 10. המפרשים, הם הרי"ף, הרא"ש והטור (עיין ביו"ד סי' סד). — 13. בארבעה, כלומר אם רוצה אוכלו בשחיטת אמו, ואם אמו טרפה שוחט את העובר, נמצא שהוא ניתר או בב' סימנים של אמו או בשל עצמו. — 14. דלאו, אבל אם לא נטרפה אמו ונשחטה כראוי הכל מותר, דכל שבבהמה תאכלו אמר רחמנא, אלמא דחלב שליל שכלו חדשיו מותר. — 22. המלופפין, הכרוכים. — 23. וממנו, ומזה שאמרו. — 24. ריש מעיא, כשהדקין יוצאין מן הקבה צריך לגרר החלב שעליהן אורך אמה (רש"י חולין צג, א, ד"ה ריש).

שאמרו שזה המעי הוא המעי שיוצא בו הרעי, שהוא סוף המעים. ויתר פרטי המצוה וכל ענייניה מבוארים בסוף פרק ז' מחולין.
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ובנקיבות. ועובר עליה ואכל כזית חלב במזיד לוקה, בשוגג מביא חטאת קבועה.

(שלא נאכל דם בהמה חיה ועוף)

קמה. ט. שלא לאכול דם בהמה חיה ועוף, שנאמר וכל דם לא תאכלו, ונאמר במקום אחר, לעוף ולבהמה, וחיה בכלל בהמה. ונכפלה המניעה בדם בהרבה מקומות בתורה. כבר כתבתי מה שאני חושב על צד הפשט באיסורי המאכלות באזהרת טרפה וחלב, ואיפשר לומר בדם עוד כי מלבד רוע מזגו שהוא רע המזג, יהיה באכילתו קצת קנין במדת אכזריות שיבלע אדם מבעלי חיים שכמותו בגוף אותו הדבר שבהן שהחיות ממש תלוי עליו, ונפשם נקשרת בו. כי ידוע שיש לבהמות נפש, יכנוה החכמים נפש חיונית, כלומר שאינה שכלית. גם נראה אותם שיש לנפשותם בחינה להשמר מנפול באחת הפחתים ובקצת דברים אחרים. והרמב"ן זכרונו לברכה כתב בטעם הדם כי ידוע שהנאכל ישוב בגוף האוכל, ואם יאכל אדם הדם תהיה עובי וגסות בנפש האדם, כמו שנפש הבהמה עבה וגסה, וכתב עוד כעין זה שאמרתי אני, אין ראוי שתאכל הנפש את הנפש.
מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שדם דגים וחגבים שקצים ורמשים ודם האדם אין חייבין עליו משום דם. ולפיכך אמרו שדם דגים וחגבים מותרין, שמותר לאכול דמן ואפילו כנסו בכלי, והוא שיהא ניכר לכל שהוא דם דגים, וכמו שאמרו בגמרא שיהיה בכלי קצת מקשקשי הדג, אבל דם הדגים האסורין אסור לפי שהוא כחלב בהמה טמאה שאסור מן הכלל שבידינו שמאכל היוצא מן הטמא טמא, כמו שמצינו שאסרה תורה ביצת היענה לפי שיוצאה מן הטמא. ודם האדם אסרוהו חכמים מפני מראית העין, ולפיכך אמרו דם שבין השינים מוצצו ובלעו, ושעל הפת גוררו מעליו ואוכל הפת. וכן דם ביצים מותר, שאין אני קורא בו דם עוף, ולא מין בשר הוא ואפילו התחיל להתרקם, וכן דעת רבותינו בעלי התוספות,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. ויקרא ז, כו. — 8—9. טרפה וחלב, מצות עט, קמז. — 17—24. נוסד על לשון הרמב"ם ה' מאכלות אסורות ו, א—ב, עם ביאורים.— 19. כריתות כא, א. — 23. שם כב, א. — 24—5 (בעמ' הבא), וכן—הביצה, חסר בכ (!).

הערות וביאורים

7. במקום אחר, כלומר הכתוב הזה, וכל דם לא תאכלו, נאמר גם במקום אחר (ויקרא ג, סז). ועכשיו חוזר רבנו להשלים את חלק הפסוק שלא נאמר שם, ווהו : לעוף ולבהמה.— 9. רוע מזגו, נ"ל שכוונת רבנו שעורב היסודות הארבעה בשעור וערך מיוחד בדם הוא מה שיתחייב בו רוע אפיו הטבעי (עיין במו"נ ב, לט). — 12. נפש חיונית, שהנפשות ג' : טבעית וחיונית ונפשית (שמונה פרקים להרמב"ם, א). — חיונית, שבה אוכל ושותה ומוליד ומרגיש ומהרהר (הלכות יסודי התורה ד, ח). — 22. שאסרה, אמר חזקיה מניין לביצת טמאה שהיא אסורה, שנאמר ואת בת היענה (ויקרא יא, סז), וכי בת יש לה ליענה, אלא זו ביצה טמאה (חולין סד. ב). — 24. דם ביצים, המוזרות שנתאדמו מחמת חמימות שישבה עליהן התרנגולת (רש"י כריתות כ, ב).

וכדמשמע במשנתא דבריתא בכריתות. זהו דין תורה, אבל חכמים אסרו ביצה שרקמה וסמכו הדבר לקרא דשרץ השורץ, ולכן אסרו דם ביצים משום ספק רקום, אבל כל שאין בו ספק רקום לא אסרוהו אלא משום מראית העין, ולכן דם ביצים הנמצא בחלבון זורק הדם ואוכל השאר, ויש מחמירין בנמצא בקשר וחוץ לקשר לאסור כל הביצה. והדם האסור מן התורה יש שאיסורו בכרת ויש ממנו בלאו, דם הנפש הוא בכרת שבמקום שבא בתורה הכרת בדם נאמר שם נפש, שנאמר כי נפש הבשר בדם הוא, ומה שאינו דם הנפש אלא דם האיברים אין איסורו אלא בלאו שעליו נאמר סתם וכל דם לא תאכלו. ולפיכך ביארו זכרונם לברכה ואמרו שחייבין כרת בדם היוצא בשעת שחיטה ונחירה או התזת הראש כל זמן שיש בו אדמימות, וכן בדם הכנוס בתוך הלב, ודם הקוה כל זמן שמקלח ויוצא, שגם הוא דם הנפש כשהוא מקלח, ולפיכך חייבין עליו. ודוקא מקלח, להוציא השותת בתחלת הקוה ובסופה שאינו דם הנפש, שאין חייבין עליו כרת. וכן דם התמצית, כלומר אותו הדם שמתמצה בשעת שחיטה מעט מעט אחר שיצא הדם הנובע, וכן דם האיברים כגון דם הטחול ודם הכליות ודם שבביצים ודם המתכנס ללב בשעת שחיטה אין חייבין עליו כרת אלא מלקות. והוא שיאכל ממנו כזית. דם הבלוע בשאר הבשר שנקרא גם כן דם האיברים, כל זמן שלא פירש מותר לאכול הבשר עם הדם הבלוע לתוכו, שאותו דם כבשר נחשב לנו כל זמן שלא פירש מן הבשר, ולפיכך התירו זכרונם לברכה לאכול בשר חי בלא מליחה כל זמן שהודח יפה שלא יהיה על פניו דם בעין, אבל כל זמן שפירש הדם הבלוע בתוך הבשר ויצא לחוץ חייבין עליו בלאו כמו בדם האיברים שמנינו למעלה שהן בלאו. ולפיכך הרוצה לאכול בשר מבושל בקדירה חייבוהו חכמים להוציא ממנו הדם שיהיה פורש מתוכו ויוצא לתוך המרק בבשול. ולא מצאו תחבולה להוציאו כי אם במלח שהוא שואב הדם ומיבשו בטבע וכחו רב לכנס בבשר, ואפילו בחתיכה עבה ביותר יש כח בו להוציא הדם מתוך העובי, וכן הדבר ידוע ומנוסה, שאם ימלח אדם חתיכה של בשר יפה כשיעור שנתנו חכמים למליחה ימצא טעם המלח בכל הבשר, ואפילו בחתיכה גדולה של שור הפטום. ואחר שהדבר כן בברור ונראה לעין, מותר לתת כל בשר שנמלח כשיעורו בקדרה בין שיהיו המים רותחין או פושרין וצוננין, לפי שאנו רואין הבשר אחר מליחה כשיעור לכל דבר כאלו נתמצה ממנו כל דם האסור בו. ואם גם אחר מליחה אנו רואין שיוצא ממנו מעט דם אין לו תורת דם אלא כמיחל אדום הוא חשוב, ועל כיוצא בו נאמר בגמרא רבי פלוני קרי ליה חמר בשר ומתירו. ויש בבהמה קצת איברים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. כריתות שם. — חולין סד, א. — 4. הרא"ש והרשב"א, הובא ברמ"א יו"ד סו, ג. — 6. ויקרא יז, יא. — 8. שם ז, כו. — 9—15. לשון הרמב"ם ה' מאכלות אסורות ו, ג—ד, עם שנויים וביאורים. — 10. הכנוס, ה המכונס. — 13. הנובע, ו הטבע. — 18. בלא מליחה, כדעת הראב"ד שכתב כן בשם רב אחאי, ולא כן דעת הרמב"ם (שם הלכה יב). — 26. יאחר, כ ויותר שהדבר כן בביאור.

הערות וביאורים

4. וחוץ לקשר, וגם מבחוץ דהיינו שנתפשט מן הקשר (רמ"א יו"ד סי' סו, ג). — 12. וכן, אין חייבין כרת. — 30. רבי פלוני, זה רבא דאכיל ליה וקרי ליה חמר בשר (יין הבשר) (חולין קיב, א).

של ריבוי דם שבהם נהגו כל ישראל להוציא הדם שבהם בכח האש טרם שיבשלום בקדרה ולא רצו לסמוך בהם במליחה לבד, והם המוח והכבד, צולין אותן מעט על האש ואחר כך מבשלין אותן, בין שירצו לבשלן בפני עצמן או עם בשר אחר, ומנהגן של ישראל תורה היא. עבר ובשלן במליחה לבד עם הבשר הכל מותר, ובלבד שלא יכוין אדם לעשות כן לכתחלה כדי שישוב הדבר עליו בדיעבד אחר הבישול, שכל העושה כן באיסורין איסורין הכל עליו כמו בתחלה, ואני קורא עליו ופורץ גדר ישכנו נחש. וסדר מליחה כך היא, מדיח הבשר יפה מדם שעליו, ואחר כך מניח עליו מלח בינוני, לא עבה ביותר, כדי שידבק בו קצת, ולא דק ביותר כדי שלא ידבק בו יותר מדאי, ומניחו במלחו כדי הילוך מיל, ואפילו לבשר שור עבה די בכך. ואחר שיעמוד במלחו שיעור זה במקום מדרון שיוכל הדם לזוב יפה, או בכלי מנוקב, לוקח הבשר בידיו ומגביהו, ומנפץ המלח מעליו, ואחר כך מדיחו יפה במים שבכלי פעמים שלש או יותר עד שיוסר המלח וישארו המים שמדיח הבשר בהם זכים. ואם נשתהא הבשר במלחו יותר מן השיעור הראוי למליחה אין חוששין שמא חזר הבשר ובלע מדם שעל פני המלח, לפי שאנו אומרים שהבשר אחר שפלט דמו האסור פולט צירו, כלומר מיחל הבשר, והוא הלחות שבבשר, וכל זמן שיפלוט הבשר אותו הציר אין בטבעו שיוכל לבלוע דם, לפי שהדם חלק בטבעו הרבה ואינו נבלע כי אם במתון, רצוני לומר כל זמן שלא יפלוט הבשר שום דבר לא דם ולא ציר. וכמה יהיה שיהוי זה שנחזיק הבשר שיפלוט עדין ציר, אמרו הרבנים שהוא י"ב שעות. נשתהא יותר מכאן במלחו אסור לאכלו עד שיקלוף פני הבשר כלו, ומיהו בקליפה סגי, לפי שאנו מחזיקין מליח כרותח דצלי, ובאיסור הנוגע בצלי קיימא לן דסגי קליפה, בשאין שם איסור מפעפע, ודם אינו מפעפע. ואם לא רצה לקלף הבשר מותר לאוכלו בצלי, שאף על פי שאנו אומרים שאין כח במלח להוציא דם הבא לבשר ממקום אחר, כח האש חזק מן המלח להוציאו, ולפיכך בשר שנשתהא במלחו יותר מדאי מותר לאכלו בצלי בלא קליפה, ובקליפה אפילו בקדרה, כמו שאמרנו. ויתר רובי דיני מליחה כגון דגים ועופות שמלחן זה עם זה, ודג טהור שמלחו עם דג טמא, וכלים של חרס או של עץ שמלחו בהן מה דין, והמלח עצמו שמלחו בה מה דינה, ויתר רובי פרטי המליחה מבוארים בחולין פרק כל הבשר, ובפרק חמישי מכריתות יתבאר גם כן דיני הדם וחלוקי דם הנפש ודם האיברים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ריבוי, ו דברי. — 19. הרבנים, ה הרבנים ישמרם הש"י. — הרשב"א בתורת הבית ג, ג, בשם רבו יונה, ולא כן דעת הרא"ה בספרו בדק הבית. — שהוא, כ שהוא עד. — 21. אינו חסר בו.

הערות וביאורים

9. ה י ל ו ך מ י ל, שהוא כדי שלישית שעה בקירוב (יו"ד סי' סט, ו). — 20. ס ג י, אפילו לקדירה, כמו שמבאר והולך. — 21. מ פ ע פ ע, חודר אל כל חלקי הדבר ומתפשט בם. — 27. ו ה מ ל ח, כוונתו למלח שמלחו בו פעם אחת אם מותר למלוח בו פעם שנית. ועוד, אם מותר לאכול המלח אחר שמלחו בו (עיין ביו"ד סי' סט, ס"י בהגה, ועיין בפרי חדש מה שכתב הרא"ה בשם הרמב"ן שהמלח אחר שמלחו בו מותר למלוח בו פעם שנית לפי שהדם נשרף ונבלה במלח).

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ואכל כזית דם הנפש במזיד חייב כרת, בשוגג מביא חטאת קבועה, ואם אכל כזית מדם האיברים במזיד לוקה, בשוגג פטור.

ויהי ביום השמיני

יש בה שש מצות עשה ואחת עשרה מצות לא תעשה

(מצות בדיקת סימני בהמה וחיה)

קמט. א. שנצטוינו לבדוק סימני בהמה וחיה כשנרצה לאכול מהן, והן מעלת גרה ושוסעת שסע, שנאמר זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ כל מפרסת פרסה וגומר. ולשון ספרא, אותה תאכלו, אותה באכילה ואין בהמה טמאה באכילה, כלומר ונלמוד מזה לאו לבהמה טמאה, ולאו כזה נקרא לאו הבא מכלל עשה, ונאמר במקום אחר והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה, וכתיב עוד להבדיל בין הטמא ובין הטהור.

משרשי מצות איסור המאכלות כתבנו למעלה באוהרת טרפה וחלב מה שידענו, והוא השורש המספיק כפי הפשט לכולן. ועניין הצוואה לבדוק סימניהן הולך אחר טעם איסורן, שכל מה שבא לנו איסור עליו ראוי ומחוייב עלינו לבדקו יפה. והנני לא חשכתי עטי מכתוב דברי הרמב"ם זכרונו לברכה בכאן שחשב המקרא הזה למצות עשה מפני שיעדתי ברוב דברי לכתוב המצות על הסדר שחשבם הוא, עם היות לבי נאחז בענין זה בסבת הרמב"ן זכרונו לברכה שכתב שאין ראוי שנמנה בדיקת סימני טהרה בבהמות מצוה, כי באמת אחר שאסרה לנו התורה קצת הבהמות על כל פנים יתחייב להודיענו סימני הטהורות להפרישנו מן האסור, ואין זה ראוי כלל להחשב בחשבון מצוה, והוא הדין והוא הטעם גם כן בבדיקת עופות ודגים וחגבים שיחשוב הרמב"ם זכרונו לברכה לשלשה, והרמב"ן זכרונו לברכה לא יחשבם.

מדיני המצוה שכל בהמה וחיה שמעלת גרה אין לה שנים בלחי העליון, וכל בהמה בעולם מעלת גרה היא ומפרסת פרסה חוץ מן הגמל, וכל שמפרסת פרסה היא מעלת גרה חוץ מן החזיר, ועשרה מינין הן בין בהמות וחיות המותרין, מיני בהמות הידועות והן שור כבש ותיש, ושבעה מיני חיה המפורשין בכתוב איל וצבי וגומר. וכמו שאנו צריכין לדעת סימני הכשרות להבדילן מן הטמאות, כמו כן אנו צריכין לידע אי זו היא מין בהמה ואי זו מין חיה מצד החלב, שחלב בהמה אסור וחלב חיה מותר, כמו שכתוב באוהרת החלב למעלה, ועוד שדם החיה טעון כסוי ולא דם בהמה. וסימני החיה במה היא חלוקה מן הבהמה לא נאמר בתורה, אבל מפי השמועה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. ויקרא יא, ב. — 9. שם יא, ג. — 10. ולאו כזה, כ ולא בזה. — 11. שם כ, כה. — שם יא, מז. — 18. בסבת, כ בסברת. — בהשגותיו לסה"מ שורש ו. — 23—25. לשון הרמב"ם הלכות מאכלות אסורות א, ב. — 24. ומפרסת, כ מפרסת.

הערות וביאורים

24. ה ג מ ל, כי מעלה גרה הוא ופרסה איננו מפריס. — 25. ה ח ז י ר, כי מפריס פרסה הוא והוא גרה לא יגר.

— 30. חוליז נט, ב.

למדנו שהיא ניכרת בקרניה, שקרני החיה עשויות כן, כרוכות חדוקות חדורות, פרוכות כקרני השור, חדוקות כקרני העז ויהיה החדק מובלע בהן, וחדורות כקרני הצבי, לפיכך כל שאין לה סימנין אלו בקרניה חייב אדם לנהוג איסור בחלבה. והמוצא חיה בלא קרנים שאין יכול לבודקה בקרניה, אם מכירה בצורתה יפה כגון שהורגל בהם מותר לו לבטוח בהכרתו ולא נאמר שיהיה צריך לבדוק בקרנים על כל פנים. ויתר פרטיה בחולין.

ונוהגת בכל מקום בכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ולא בדק אלא שראה בה הסימן האחד וסמך עליו ואכל ממנה, אף על פי שמצא אחר כן שהיתר אכל ביטל עשה זה של בדיקת הסימנין.

(מצות בדיקת סימני דגים)

קנ. ב. לבדוק בסימני דגים, כלומר שהרוצה לאכול מן הדגים שיבדוק תחלה בהם יפה הסימנין שנתנה התורה בהן, והן סנפיר וקשקשת, שנאמר את זה תאכלו מכל אשר במים וגומר. כבר כתבנו במצוה הקודמת לזו שהרמב"ן זכרונו לברכה לא יחשוב במנין במצות בדיקת סימנין במינין שהתירה התורה, וכי האמת אתו בזה לפי הנראה לנו. ואף על פי שמצאנו בגמרא בפירוש בקצתן זו מצות עשה, הכוונה בענין לחייב במינין הטמאין בעשה ולא תעשה עם הכלל הידוע לנו לאו הבא מכלל עשה עשה, וכמו שנכתוב גם כן בעזרת השם במצות הלואת הנכרי שחשבה הרמב"ם זכרונו לברכה למצוה, ולא בא הכתוב לפי הדומה רק לחייב בעשה ולא תעשה בהלואת ישראל ברבית.

שורש המצוה כתבתיו גם כן למעלה בסימני בהמה, והוא כלל לארבעת המינין. מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שסנפיר הוא מה שבדג שהוא לו כעין כנפים שפורח בהן, וקשקשת היא אותה קליפה שעליו הדבוקה בכל גופו, ואף על פי שלא נמצא קשקשת כי אם במקצת גופו, ואפילו אחת לבד, דיו וכשר. ואמרו בתוספתא והוא שתהא תחת לחיו, או תחת זנבו או תחת סנפיריו, אבל בשאר גופו לא סגיו לן בפחות משתים. וכל שנמצא בו קשקשת, ואפילו אחת במקומות הנזכרים אין צריך לבדוק אם יש לו סנפיר, כי בודאי יש לו, אבל כשימצא בו סנפיר צריך לבדוק אם יש בו קשקשת, כי יש דגים טמאים הרבה שיש להם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. חדורות, כ הדורות. — 12. ויקרא יא, ט.— 15. חולין סו, ב. — 17. הלואת הנכרי, מ' תקמה (ועיין ג"כ במצוה תמז). — 21. חולין נט, א. — 24. ריש פרק אלו טריפות.

הערות וביאורים

2. כרוכות, קליפה על קליפה כעין קרני השור (רש"י חולין נט, ב). — חדוקות, מלאות פגימות וחריצים (שם). — חדורות, עגולות ולא רחבות (ועיין ברש"י שם דגרסינן חדודות, שחדין למעלה כעין קרני איל וצבי).

2. מובלע, חריציהן סמוכין ומובלעין זה בזה (רש"י שם). — 16. הכוונה, כלומר הכוונה שאמר הכתוב אלה תאכלו ולא הטמאים, והוא לאו הבא מכלל עשה בטמאים כדי שיהא האוכל הטמאים עובר בלאו גמור ובלאו הבא מכלל עשה שהוא עשה לפי קבלתנו (לשון הרמב"ן, שורש ו סה"מ לרמב"ם). — 20. לארבעת המינין, בהמה וחיה, דגים, עופות, ותגבים.

סנפיר. וכל דג שבטבעו יש לו קשקשים אף על פי שאין נעשין בו בעודו קטן עד שיגדיל, כגון הסולתנית והאפיין, הרי זה מותר, וכל שיש בו קשקשים בעודו בים אף על פי שהוא משיר אותן בשעה שעולה מן הים כגון אקונס ואפונס בספתייס אפנסתייס ואטונס הנקרא בירט בלעז, הרי זה כשר, שלא תקפיד התורה רק במין בעל קשקשת וסנפיר, כי הוא הנאות אל טבע בני אדם, ומן הטעם שכתבנו באיסור המאכלות לפי הפשט.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ובנקבות. ועובר עליה ולא בדק יפה, כגון שראה סימן אחד לבד בדג וסמך על האחר בלא בדיקה, אף על פי שנמצא אחר כן כשר, ביטל עשה זה.

(מצות בדיקת סימני חגבים)

קנא. ג. לבדוק בסימני חגבים, והם הסימנין שכתובים בתורה אשר לו כרעים ממעל לרגליו וגומר, שנאמר את זה תאכלו מכל שרץ העוף. ענין שרשה כמו בשאר המינים.

דיניה פירשו זכרונם לברכה ששמונה מיני חגב טהור הם. ואלו הן, אחד שנקרא חגב, שני שנקרא דבנית, והוא מין חגב, שלישי שנקרא חרגול, רביעי עוצרביא, והוא מין חרגול, חמישי ארבה, ששי צפורת כרמים, והוא מין ארבה, שביעי סלעם, שמיני טחנה ירושלמית, והוא מין סלעם. מי שהוא בקי בודק בהן לפי בקיאותו ובשמותיהן ואוכל, והצייד ישראל נאמן עליהם ובעוף, ומי שאינו בקי בהן בודק בסימנין שנתנה התורה בהן. ושלשה סימנין הן, ואלו הן, ארבע כנפים שחופות מבאורך ורוב היקף גופו, וארבע רגלים, ושתי כרעים לנתר בהן על הארץ, ויש אומרים שצריך לדעת שיהא שמו חגב. ויתר פרטיה מבוארים בפרק שלישי מחולין. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ואכל ולא בדק יפה ביטל עשה.

(מצות טומאת שמונה שרצים)

קנב. ד. להיות שמנה שרצים טמאים ומטמאים, שנאמר וזה לכם הטמא בשרץ השורץ על הארץ החולד והעכבר והצב וגומר.

משרשי המצוה. הקדמה. לא יספק כל מי שיש בו דעה שלא היה אדם מעולם שהשיג לדעת כל החכמה עד סופה, שלא יתעלם לו ממנה דבר, שהרי אפילו על משה רבינו עליו השלום אמרו זכרונם לברכה חמשים שערי בינה הן וכולן נמסרו לו חוץ מאחת, וכן שלמה המלך החכם אמר על עצמו אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, וכן לא יספק כל מי שיש לו מוח בקדקדו כי השם שהוא אב החכמה, ומאתו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

11—12. ויקרא יא, כא. — 17. טחנה,כ יוחנא.— 14—21. לשון הרמב"ם הלכות מאכלות אסורות א, כא—כב, עם שנויים וביאורים. — 20. מבאורך, כ רוב אורך.—25. ויקרא יא, כט.— 28. דבר, חסר בכ. — 29. רה"ש כא, ב. —

הערות וביאורים

15—17. ח ג ב — ס ל ע ם, כולם כתובים בתורה (ויקרא יא, כב). — 15. ד ב נ י ת, ברמב"ם הלכות מאכלות אסורות א, כא: הרובנית.

חמישים, ו ששים שערי חכמה, נש חמשים שערי חכמה. — 30. קהלת ז, כג.

נמצאת, בו נכללת כולה, ואין שום ספק גם כן כי אב כל הטובות לא יצוה דבר אל בריותיו רק לתועלתם ולטובתם ולהרחיק כל נזק מעליהם. ועל כן באשר נשיג בחכמתינו מן המצות לדעת התועלות המגיע לנו בהן נשמח בו, וכאשר אין אנחנו משיגים מהן בחכמתינו התועלות שלנו בהן יש לנו לחשוב על כל פנים כי ביתרון החכמה אשר לשם על כל בריה ידע התועלת אשר לנו באותה מצוה, ועל כן צונו עליה, וכבר הודיעונו זכרונם לברכה למה לא נודע הטעם בכל המצות, ואמרו שהיה הדבר שלא יהיה לנו כשלון בזה, והביאו ראיה שהרי שלשה מהן נתגלה טעמן ונכשל בהן גדול העולם. ואל יחשוב תופש לבא עלי על המשל שאמרו זכרונם לברכה כפא דחק נגרא ביה נשרוף חרדלא, במה שאמרתי עכשיו שהשם העלים ממנו טעמי המצות, ואנכי הרימותי ידי לדבר בהן דבר אל נערי, כי כבר קדמוני רבותי לדבר בהן כמה דברים במדרשים ובמקומות אחרים על צד פשטן, ועומק חכמתן וחזק בינתן ורוב קדושתן גנוז בתוכן, ואפילו כל הרחוות לא יזיזו אותן, וכל המעמיק עצה בפשטיהן וישתדל לחדש דבר בנגלה שבהן כי יכסוף להציץ מן החרכים להתענג בזוהר מראיהן וללקוט מעליהן לחגור בהן אין ראוי לתת בזה עליו אשם אך לברכו ולהזכירו לשבח באשר הוא שם. ועתה אחרי הקדמתנו זאת, שחכמת האל גדלה על כל חכמה וכי לא יצוה דבר רק לטובה לנו ולתועלת גדולה, אין לנו קושיא ולא שאלה בכל איסור המאכלות. והרחקת הטומאה בכל אשר לא יהיה התועלת לנו ידועה ומושג בחקירה, כי ידענו באמת שהכל לטוב. ואל תתמה בני על עניני הטומאה אם הוא נעלם הרבה על כל בריה, כי איפשר שהטומאה תזיק אל הנפש ותחליאה קצת, וכן שמעתי הדבר מפי חכמים, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה ונטמתם בם, ונטמתם כתיב, כלומר שמעיינות השכל שהוא הנפש הקיימת מתקלקלים קצת בענין הטומאה. ואל תתמה בהתקלקל השכל בעניינים הגשמיים אף על פי שאינו מינו, כי מפני שתופה של נפש עם הגוף יארע לה כן על כל פנים. ואם אנחנו בני איש בעניות דעתנו לא נדע הנפש ומהותה, ואיך נלאה לדעת רפואתה או מחלתה מדרך החקירה, הלא לרופאים אין תחבולה ברפואה עד הכירם עיקר המחלה, ועל כן בכל הרהקות הטומאה שיבואו בתורה אין לנו לחטט אחר שרשיהן עד בואנו אל תכלית הידיעה בעניני הנפש לדעת מהותה ומוצאה ומובאה, והבן זת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—5. מו"נ ג, כו. — 6. סנהדרין כא, ב. — 12. ואפילו כל הרוחות, סנהדרין קו, א: ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו. — 13. להציץ, שה"ש ב, ט. — 14. מעליהן, ע"ש בראשית ג, ו. — 15. באשר, שם כא, יז. — 20. עיין ביומא לט, ב.—23. שתופה, מפ ואילך: שתופס.—27. עד, ל עם.

הערות וביאורים

1. נ כ ל ל ת, כל החכמה עד סופה. — 7. ש ל ש ה, לא ירבה לו טוסים ולא ישיב את העם מצרימה (דברים יז, טז) ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו (שם יז), וכסף וזהב לא ירבה לו מאד (שם). בש"ס לפנינו, סנהדרין פא, ב, הגירסא: שני מקראות. — 8. ג ד ו ל ה ע ו ל ם, זה שלמה. אמר שלמה אני ארבה סוסים ולא אשיב, אני ארבה נשים ולא אסור (סנהדרין כא, ב). — 9. כ פ א, כף בוך שחקק האומן בתוכו ישרף את לשונו ואת חיכו בחרדל (רש"י פסחים כח, ב, ד"ה כפא). — 21. ו נ ט מ ת ם, דיק מדלא כתיב ונטמאתם באל"ף כמי השורש טמא, לפיכך דרשו מלשון טמטום.

ודעהו, כי בו נמצא קצת תשובה על כל שרשי מצות הטומאה והטהרה עד אשר כמעט יהיה מסוה על פנינו בחדוש פרה אדומה שמטמאה את הטהור ומטהרת הטמא, וגם שם נאריך בענין בעזרת השם לקבל שכר ביגיעה למצוא דברי חפץ.

דיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה ששמנה שרצים הם נקראין אב הטומאה. כלומר שמטמאין אדם וכלים במגע, ואם הכלים של חרש מטמאין אותו מכיון שיכנסו בתוך אוירו, וזה החלוק שיש בענין הטומאה בין מה שנקרא אב למה שנקרא ולד, שהנקרא אב מטמא אדם וכלים, והנקרא ולד אינו מטמא אדם וכלים, והשרצים אינם מטמאין עד שימותו, שנאמר הנוגע בהם במותם יטמא. ושמנה שרצים אלו דוקא הוא שמטמאין, אבל כל שאר שרצים נחש ועקרב וכיוצא בהן אינם מטמאין כלל. ודין השרצים הוא שאינם מטמאין במשא בלי מגע, והנוגען שאינו מטמא בגדים שעליו בשעת מגעו בהן, ושיעור טומאת השרץ שהוא בכעדשה שהרי מצינו שהתורה טמאתן סתם, ויש מהן שרצים שאינן אלא כעדשה. וכל השרצים מצטרפין לכעדשה, כלומר אפילו מעט מזה ומעט מזה מצטרף לכעדשה לטמא, שלא תאמר אין החיוב אלא בכעדשה מאחד לבד. ודין בשר חי הפורש מן השרץ, ואבר אחד שלם, והכוליא והכבד והלשון, ודין דמן וגידן וציפורנן ועורן וביצתן, ודין כל שניטמא בהן שאסור לאכול תרומה וקדשים וליכנס למקדש עד שיטבול, וענין טבילה הוא כמו שנפרש במצותו בעזרת השם, ואף לאחר טבילתו אסור לאכול אפילו תרומה עד הערב השמש ואחר כך טהור ואוכל תרומה, ויתר פרטיה מבוארים בסדר טהרות וברוב במסכת כלים וטהרות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות לענין שכל שנטמא בשרצים נקרא טמא, ולא יעלה מטומאה עד שיטבול במים כדינו, ומכל מקום עכשיו שאין לנו בעונותינו לא מקדש ולא טהרות, אין לנו למנותה בחשבון מצות הנוהגות. ומי שמטמא אפילו לדעת בכל זמן אין עליו חטא בזה אלא שאינו רשאי ליגע בקדשים עד שיטהר, ומכל מקום יש לכל מבין להרחיק הטומאה, כי הנפש מתעלה בטהרה. וכתב הרמב"ן זכרונו לברכה שאין לנו לחשוב במנין המצות כל הני הטמאות, ובספר המצות שלו כתב טעם נכון לדבריו, והדעת בזה נוטה אחריו, ומחפצי בקצור בחבור זה לא רציתי לכתוב כל טענותיו, הנה במצות צו בספרו תמצא הענין בארוכה. ובסוף הענין אמר שהשם מנענו מעשות הדברים בטומאה ונשאר עלינו להודיענו אי זה שמנענו יתעלה מביאת מקדש בטומאה ומאכילת קדשים גם כן וצוה אותנו לאכול דברים בטהרה, ביאר ואמר אלו דברים מטמאין ואלו אין מטמאין, ואין בסיפורים ההם מצוה בשום פנים (לשון הרמב"ן, מצוה צו).

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. פרה אדומה. מצוה שצו. — 3. למצוא, קהלת יב, י. — 4. כגון—לברכה, חסר בכ. — בריש כלים. — 7. והנקרא—וכלים, חסר בכ. — 8. ויקרא יא, לא. — 10—13. הלכות אבות הטומאות ד, ב, עם הוספות. — 17. במצותו, מצוה קעה.

הערות וביאורים

2. מסוה, לכסות את בושת פנינו על כי אין אנו יודעים את עיקר שרשי מצות פרה אדומה כי בעניות דעתנו לא נדע תכלית הידיעה בענייני הנפש ומהותה. — 7. אינו מטמא, אדם וכלים רק אוכלין ומשקין. — 27. בספרו, היינו בהגהותיו לספר המצות לרמב"ם. — 28. ונשאר, כלומר כיון

דבר הטומאה, ואמר שהיא נגיעת המת והשרצים וזולתם כל הנזכרים בתורה, ושאין לנו למנותן באמת מצות בפני עצמן, וזהו כאמרנו שהקרבת בעל מום נמנעת, ונשאר עלינו לדעת אי זה הדבר הם המומין, ובאמת לא נמנה כל מום ומום מהם מצוה.

(מצות עניין טומאת אוכלים)

קנג. ה. שנצטוינו בשמירת טומאת אוכלין ומשקין, ולהתנהג בענין על פי התורה שהודיעתנו איך נדין בכל ענין טומאת אוכלין ומשקין והכלים המתטמאין על ידם, שנאמר מכל האוכל אשר יאכל אשר יבא עליו מים.

משרשי הטומאה והטהרה במצוה הקודמת תראה להג הרבה, אין צורך להחזירו. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שנאמר בתורה מכל האוכל אשר יאכל, פירושו שיאכל לאדם, ולפיכך אמרו זכרונם לברכה שכל אוכל שאינו מיוחד לאדם אינו מקבל טומאה כלל. ופירשו גם כן שאינו נקרא אוכל לענין קבלת הטומאה עד שיעקר מן הקרקע, אבל כל זמן שהוא מחובר אפילו בשרש קטן שיכול לחיות אינו נקרא אוכל לקבל טומאה, ואפילו נגעו בו כל הטמאות טהור הוא. וכן אין כל אוכל שבעולם נקרא אוכל לקבל טומאה עד שיבא עליו מים מאחר שנעקר מן הקרקע, וכמו שכתוב אשר יבוא עליו מים וגומר. ואף על פי שאמרו שזה גזירת הכתוב הוא יש לסמכו קצת אל הטעם לפי מה שיעלה בתחלת המחשבה ולומר, כי הענין לפי שהתורה לא תחשוב שום דבר להיות ראוי לדיניו שבו עד שעת גמר מלאכתן כמו שידוע בדיני הפירות לענין תרומה ומעשרות, וכן החלה שאין עונתה עד שתתגלגל הקמח, וזהו שהמפריש חלתו קמח אינה חלה וגזל היא ביד הכהן, ועל כן גם בענין הטומאה נאמר שאין דיני טומאת הפירות וטהרתן עד גמר מלאכתן, ולפי שדרך בני אדם בקצת פירות וירקות להדיחן מעפרן טרם שיאכלו אותן, היה הענין לאמר על כלן דרך כלל שלא יהו נקראין אוכל עד שיוכשרו במים. ומן הטעם הזה בעצמו אמר שהכשירן הוא כשהודחו ברצון הבעלים, כלומר שהבעלים חשבו משקה המים שהודחו בהן כדרך בני אדם שידיחו ירקותיהם במשקה, וזהו פירוש רצון ואונס הנזכר בגמרא בעניין זה לפי הפירושים הטובים. ואם לא יחשבוהו למשקה אף על פי שהן בעצמן נתנוהו על הפירות אין זה לרצון, ולפיכך אמרו זכרונם לברכה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. כאמרנו, כ שאמרנו. — 6. איך, ו אין. — 7. ויקרא יא, לה.—9. ספרא, ויקרא יא, לד. — 10. טהרות ח, ו. — 14—15. מאחר—וגומר, חסר בכ. — 19. חלה ב, ה. — 26. מכשירין א, ו.

הערות וביאורים

2. נ מ נ ע ת, במצות לא תעשה. — 6. י ד ם, כלומר האוכלין והמשקין המתטמאין על ידי כלים. — 8. ל ה ג, מרוב ענוותו כתב כן, אבל אפשר גם כן לומר שרבנו רמז לדרשת חז"ל: ולהג הרבה יגיעת בשר (קהלת יב, יב), כל ההוגה בהן טועם טעם בשר (עירובין כא, ב), כלומר כל המדייק הרבה בדברי תורה הוא טועם טעם נאמן ומתקבל. — 18. ש ת ת ג ל ג ל, נילושה יפה. — 19. ו ג ז ל ה י א, וצריך להחזיר הקמח לבעלים. — 25. ה פ י ר ו ש י ם ה ט ו ב י ם, בא להוציא מאלה המפרשים דסוברים דלא בעינן רצון הבעלים אלא אפילו אחר שאינו בעל הפירות יכול לגרום טומאה לדבר שאינו שלו כשהודחו הפירות ברצונו (עיין בכסף משנה הלכות טומאת אוכלין יב, א).

שהטומן פירותיו במים מפני הגנבים לא הוכשרו, לפי שאין המים חשובים לבעלים למשקה שלא נתנום בהן מחמת משקה אלא להטמינן, כמו שהיו מטמינים אותן גם כן בתוך גזי צמר או בדבר אחר. ומעניין זה מה שאמרו זכרונם לברכה שהכופה קערה על הכותל ביום מטר, אם בשביל שתודח הקערה הוא עושה מי המטר ראויין להכשיר, מפני שעכשיו נדין מים אלו למשקה לדעת הבעלים, שדרכו של עולם להדיח הדברים במה שהוא משקה, ואם הניחה שם כדי שלא ילקה הכותל אינן מכשירין.

ודיני ידות האוכלין רבים, ויתר פרטיה מבוארים במסכת טהרות ועוקצין ומכשירין. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות שנדין בענין זה טומאת האוכלין והכשירן, ומכל מקום עכשיו בחוצה לארץ שאין לנו בעונותינו מקדש וקדשים דיני הטמאות בטלים אצלינו. ומכל מקום אם רצה לנהוג בהם בעצמו מנהג קדושים כאלו היה בארץ ולהיזהר באוכלין לאוכלן בטהרה, בזה ראוי לדון בהם. וכבר כתבתי במצוה הקודמת דעת הרמב"ן זכרונו לברכה בדיני הטמאות, והוא מתיישב בלב שומעו, ואיני צריך להחזירו בכל אחת ואחת.

(מצות עניין טומאת גבילה)

קנד. ו. להיות הגבילה טמאה ומטמאה, שנאמר וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם לאכלה וגומר. כתב הרמב"ם זכרונו לברכה במצוה הזאת וזה לשונו. ואני אזכיר לך הנה עתה הקדמה יאות לך שתזכרה בכל מה שנזכור ממיני הטמאות, והיא שזה שאנו מונין כל מין ומין מהטמאות מצות עשה, אין ענייננו שנתחייב להטמאות בטומאה זו ולא כמו כן אנו נמנעין מהטמא בה ותהיה מצות לא תעשה. ואולם היות התורה אומרת שמי שקרב בזה המין נטמא או זה הדבר יטמא על ענין כך למי שקרב אליו הוא מצות עשה, כלומר זה הדין המצוה בו הוא מצוה, והוא אומרנו שמי שקרב בכך על ענין כך נטמא ומי שהיה על ענין כך לא יטמא. ובהטמא בעצמו הרשות ביד כל אדם כי אם רצה יטמא ואם רצה לא יטמא. ולשון סיפרא ובנבלתם לא תגעו, יכול אם נגע אדם בנבלתם ילקה ארבעים, תלמוד לומר ולאלה תטמאו. יכול אם ראה אדם נבילה ילך ויטמא לה, תלמוד לומר ובנבלתם לא תגעו, הא כיצד, הוי אומר רשות. והמצוה הוא מה שנאמר לנו באלה הדינין, שמי שקרב לזה נטמא ויהיה טמא ויתחייב מה שנחייבו הטמאים, לצאת חוץ למחנה שכינה ושלא יאכל קודש ולא יקרב אליו, וזולת זה. וזאת היא המצוה, כלומר היותו טמא בזה המין כשקרב אליו או כשהיה אצלו על עניין כך. וזכור זה העניין בכל מין ומין ממיני הטומאה. עד כאן לשונו. ועם כל זה לא יתיישב יפה עם הלב שנחשוב עניין זה מצוה, ואכן לא נסור מדרך רבינו בחשבונינו ימין ושמאל כאשר יעדנו בתחילה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. מכשירין ד, ג. — 14. בכל, ו לכל אחת. — 16. ויקרא יא, לט. — 17—31. בסה"מ מ"ע צו. — 22. עשה, חסר בכ. — המצוה, חסר מפ ואילך. — בו, ו כי. — 24. ויקרא יא, ח. — 25. שם יא, כד. — 28. למחנה שכינה, עיין מצוה שסב.

הערות וביאורים

8. ידות, העצים הרכין הסמוכין לאוכל שהאוכל נתלה בהן מן האילן. — 31. לא יתישב, כיוון למה שכתב סוף מצוה קנב.

השורש כתוב למעלה.

מדיני המצוה מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שהנבלה אב מאבות הטומאה, וכזית מבשרה מטמא אדם וכלים במגע וכלי חרס באויר, ומטמא אדם במשא לטמא בגדים. ואחד בהמה וחיה המותרות או האסורות שמתו כולן בשרם מטמא בכזית, ושחיטת בהמה וחיה טהורה מטהרת אותן ואינן מטמאות אחר כן, ואפילו שחיטת חולין בעזרה וקדשים בחוץ מטהרת אותן מידי נבילה. וכל שמתה מאליה או שאירע פיסול בשחיטתה הרי היא נבילה, וכמו שאמרו זכרונם לברכה בחולין זה הכלל כל שנפסלה בשחיטתה נבילה, וכל ששחיטתה כראוי ודבר אחר גורם לה להיפסל טריפה. אבל בהמה וחיה טמאה אין השחיטה מטהרן מידי נבילה, ולפיכך בכל עניין שימותו נבילות הן, ומכל מקום אין מטמאות לא הן ולא הטהורות עד שימותו לגמרי ולא בעוד שמפרכסות. ויתר רובי פרטיה מבוארים בסדר טהרות בפיזור, וברוב במסכת כלים ובמסכת טהרות.

לא תעשה

(שלא יכנסו הכהנים למקדש מגודלי שער)

קנה. א. שלא יכנסו הכהנים למקדש מגודלי שער כמו שיעשו האבילים, כלומר שלא יגדלו שערותיהם, שנאמר ראשיכם אל תפרעו, ואמר התרגום לא תרבון פרע. ויחזקאל הנביא ביאר ואמר ופרע לא ישלחו, וכמו כן נאמר במצורע וראשו יהיה פרוע, ואמרו בסיפרא, יגדל פרע. וכבר נכפלה מניעה זו בכהן גדול ואמר את ראשו לא יפרע, ואולם נכפלה כדי שלא נחשוב מה שנאמר לאלעזר ואיתמר ראשיכם אל תפרעו שיהיה מצד המת בלבד, וכשיעשו זה שלא על צד האבל שתחשוב שיהיה מותר, על כן נתבאר בכהן גדול שזה בשביל העבודה הוא שיצוהו השם להסתפר. משרשי המצוה הוא הגדלת הבית, וכמו שאמרנו למעלה שנצטוינו להגדילו בכל כוחינו מן הטעם שאמרנו, ועל כן ראוי לנו שלא נבוא שם מגודלי שער כדרך האבילים, וכעניין מה שנאמר במגילת אסתר כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק, כלומר אין ראוי לבוא אל בית השם רק דרך ששון ושמחה ותענוג, לא דרך אבל וצער. וכל זה יחזק היסוד הבנוי בראש הבניין כי כל ענייני הבית ומעשיו לחזק ולצייר בלב העושים מעשה הכושר, ולהרחיק מלבם וממחשבותם כל כיעור וכל חט[א]. ועל כן בהיות כוונת הבית בזה ראוי לנו לבוא שם דרך כבוד ויראה וגדולה ושמחה, ומתוך קביעות מחשבתינו על חשיבות המקום וגודלו ותפארתו והודו יתרככו לבבנו שם ונהיה ראויים לקבלת הטוב.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2.—7. לשון הרמב"ם הלכות אבות הטומאות א, א—ב. — 7. חולין לב, א. — 15.—21. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת קסג, עם שנויים. — 16. ויקרא י, ו. — 17. יחזקאל מד, כ. — ויקרא יג, מה. — 18. שם כב, י. — 24. אסתר ד, ב.

הערות וביאורים

8. ודבר אחר, כגון אחד מן הטריפות בבהמה. — 20. המת, כלומר אבילות. — 26. בראש הבניין, במצוה צה, ששם נצטוינו לבנות בית לה'.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאיסור גידול פרע בכהנים הדיוטים אינו אלא בשעת ביאה למקדש, אבל כל זמן שאין כהן הדיוט נכנס למקדש אינו באיסור גדול פרע כלל, אבל כהן גדול לפי שהוא תמיד במקדש אסור בגדול פרע לעולם, כאילו תאמר שאם יהיה לו דרך אונס לעמוד חוץ למקדש קצת ימים, מן החיוב עליו אף על פי כן שלא יגדל פרע. וכמה הוא גידול פרע, שלשים יום, כנזירות, שסתם נזירות אינו פחות משלשים יום. ויתר פרטיה מבוארים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה. והעובר עליה ונכנס למקדש פרוע ראש, כלומר אחר שגדל שערו שלשים יום ועבד שם חייב בידי שמים, שנאמר ראשיכם אל תפרעו... ולא תמותו, ודברי התורה נוטריקון הם, כלומר הא אם יפרעו ראשיהם ימותו, ומכל מקום אין עבודתו פסולה. ומי שנכנס לשם ולא עבד הוא באזהרה, כלומר שעבר על לאו ולוקה, אבל אינו במיתה אלא אם כן עבד, שכן בא לנו הפירוש. והרמב"ן זכרונו לברכה כתב כי פירוע הראש שלא יכנס למקדש מעלה היא מדבריהם ולא מדאוריתא, וראיותיו בספרו, ואמר שלא בא הכתוב לאסור אלא קריבה לעבודה. והוא בכלל לאו דבעל מום שעבד. וכתב עוד שאף חכמים לא אסרו אלא המקום הנקרא בין האולם ולמזבח, אבל כנגד המזבח עצמו שהוא שתים ושלשים אמה כמו ששנינו, המזבח שתים ושלשים אמה בין האולם ולמזבח שתים ועשרים, לא אסרו.

(שלא יכנסו הכהנים למקדש קרועי בגדים)

קנו. ב. שלא יכנסו הכהנים במקדש קרועי בגדים, שנאמר ובגדיכם לא תפרומו, פירוש אל תקרעו בגדיכם. ונכפלה מניעה זאת בכהן גדול, שנאמר עליו ובגדיו לא יפרום. וכפל המניעה בו מפני תוספת דבר שבו, שאינו רשאי לקרוע על מת שימות ואפילו שלא בשעת עבודה. ואמרו בסיפרא ראשו לא יפרע ובגדיו לא יפרום על מתו, כדרך שבני אדם פורעין ופורמין על מתיהן, הא כיצד, כהן גדול פורם מלמטן וההדיוט מלמעלן.

משרשי המצוה כתוב בפריעת הראש הקודם לזה. ודין פרועי ראש וקרועי בגדים שוים בכל דיניהם.

מדיני המצוה מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שחיוב קריעה זו היא כגון שתהיה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—6. נוסד על לשון הרמב"ם הלכות ביאת המקדש א, י—יא, עם שנויים. — 8. ויקרא י, ו. — 9. ודברי התורה, מניין ללשון נוטריקון מן התורה (שבת קה, ב). — 12. בהשגותיו לסה"מ ל"ת קסג. — 16. מדות א, ד; ג, ו. — 19—23. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת קסד, עם שנויים. — 19. ויקרא י, ו. — 20. שם כב, י. — 21. שימות, כ שימות לו. — 22. ויקרא כא, י, ספרא ובהוריות יב, ב.—27. ספרא, ויקרא י, ו.

הערות וביאורים

6. כ נ ז י ר ו ת, כתיב הכא ראשיכם אל תפרעו, וכתיב בנזיר גדל פרע שער ראשו (במדבר ו, ה), מה להלן שלשים יום אף כאן שלשים יום (מ"ק יט, ב). — 9. נ ו ט ר י ק ו ן, כתובה בקיצורים. — 12. ל מ ק ד ש, בלא עבודה. — 16. ו ע ש ר י ם, אמה. — 23. מ ל מ ט ן, כלומר כהן גדול קורע על מת רק שפה התחתונה של בגדיו סמוך לרגליו, וכהן הדיוט קורע שפה העליונה של בגדיו, ולא כמו קריעה על המת סתם, דהיינו שפה העליונה של בגדיו מלפניו שסביב לצוארו סמוך לכתף. — 27. ש ח י ו ב, שאיסור,

כמו קריעה שקורעין על המתים, ומן הדומה שהוא טפח, שכן אמרו במועד קטן שאין קריעה פחותה מטפח. ויתר פרטיה מבוארים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה. ועובר עליה ונכנס למקדש מן המזבח ולפנים קרוע בגדים ועבד חייב מיתה בידי שמים, ואם לא עבד הרי הוא באזהרה ולוקה. וזהו לדעת הרמב"ם זכרונו לברכה, אבל לדעת הרמב"ן זכרונו לברכה אין מלקות בנכנס למקדש קרוע בגדים, שאין איסור הכניסה בלא עבודה אלא מעלה מדבריהם, אבל אם עבד והוא קרוע בגדים לוקה, לפי מה שכתב בשם בעל הלכות.

(שלא יצאו הכהנים מן המקדש בשעת עבודה)

קנז. ג. שלא יצאו הכהנים מן המקדש בשעת עבודה, שנאמר ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמותו, ונכפלה מניעה זו כמו כן בכהן גדול ואמר ומן המקדש לא יצא. ולשון סיפרא, ומפתח אהל מועד, יכול בשעת עבודה ושלא בשעת עבודה, תלמוד לומר ומן המקדש לא יצא ולא יחלל, הוי אומר בשעת עבודה. כי שמן משחת יי עליכם, אין לי אלו אהרן ובניו שנמשחו בשמן המשחה שאם יצאו בשעת העבודה חייבים מיתה, מניין לכל הכהנים שבדורות, שנאמר כי שמן משחת יי עליכם. וכתב המעתיק בשם הרמב"ם זכרונו לברכה, דע שיש בכהן גדול תוספת, שהוא לא ילך אחר המיטה, וזהו נגלה בלשון הכתוב באמרו ומן המקדש לא יצא, וכך נתבאר בפרק שני מסנהדרין שהוא אם מת לו מת אינו יוצא אחר המיטה, והביאו ראיה על זה מאמרו ומן המקדש לא יצא, ולמדנו מזה שמותר לו לעבוד ביום שימות לו מת, וכך אמרו זכרונם לברכה במסכת סנהדרין, ומן המקדש לא יצא ולא יחלל, הא אחר שעבד חלל, כלומר כהן הדיוט שאין העבודה מותרת לו והוא אונן מוזהר על זה, כלומר שלא יעבוד אונן, וכן נתבאר בסוף הוריות זה העיקר שכהן הדיוט אונן לא יעבוד, וכהן גדול עובד והוא אונן. הנה נתבאר לך שאמרו הנה ולא יחלל שמוהו שלילות לא מניעה, לומר שלא תהיה עבודתו חולין ואף על פי שהוא אונן. ומן הנראה מדברי הרמב"ן זכרונו לברכה כי הוא סובר כי לא יחלל אינו שלילות, אבל הוא מניעה לכהן גדול שנצטוה שלא יצא מן המקדש מפני מתו ולא יחלל עבודת השם יתברך, כי חילול יהיה לעבודה שיניחנה המשרת הגדול בשביל שום דבר בעולם, והוא יפרש כל עניין זה בדרך אחרת, כמו שכתב בפירוש החומש.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. מו"ק כב, ב. — 5. הלכות ביאת המקדש א, טו; רמב"ן בהשגותיו לסה"מ ל"ת קסג. — 9—23. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת קסה, עם שנויים קטנים. — 9. ויקרא י, ז. — 10. שם כב, יב. — 14. שם י, ז. — 17. סנהדרין יח, א. — 19. שם פד, א. — 21. הוריות יב, ב.

הערות וביאורים

7. קרוע בגדים, וההיד לפרוע ראש (עיין בהשגת הרמב"ן ל"ת קסג לסה"מ לרמב"ם). — לוקה, שכל מחוייבי מיתה בידי שמים שהן בלא תעשה ויש בהן מעשה לוקין עליהן (ועיין ברמב"ם הלכות סנהדרין יט, ב, שמנה פרוע ראש ששמש וקרוע בגדים ששמש בכלל הלוקין). — 14. עליכם, כלומר שמשיחתן עליהם מקדישתם לדורות. — 15. המעתיק, אבן תבון שהעתיק את סה"מ לרמב"ם מלשון ערבי ללה"ק. — 22. שלילות, כלומר אין בו ציווי רק שלל ממנו זה הדין דחילול, כאלו יאמר שלא תהיה עבודתו חולין, או שאינו מחלל בכך את העבודה אע"פ שהוא אונן. — 26. בעול, אבל יהיה כבוד המקדש יעפודתו גדול עליו מכבוד המת (רמב"ן עה"ת ויקרא כא, יב).

משרשי המצוה היסוד הבנוי לנו בהגדלת הבית והעבודות הנעשות שם, ועל כן ראוי על כל פנים שלא לצאת ולהניח העבודה היקרה בשום דבר בעולם, כי באמת אם יניחוה יהיה זילזול בה ויהיו מראים בעצמם שיהיה בעולם דבר גדול מעבודת השם אחר שתהיה נדחית אפילו לפי שעה בשביל שום דבר אחר, ועל כן החהרו על זה במיתה.

דיני המצוה כגון מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שכהן הדיוט אף על פי שאינו רשאי לצאת מן המקדש בשעת עבודה כמו שנאמר ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמותו, מכל מקום אם מת לו מת שהוא ראוי להתאבל עליו אינו עובד לפי שהוא אונן, ואונן אסור בעבודה, ואף על פי שאינו עובד הוזהר שלא לצאת משם עד שתגמר העבודה שהיה הוא עסוק בה מן הטעם שאמרנו לכבוד הדבר, שלא יהא דומה כעוסק בדברי עראי. ויתר עליו כהן גדול שהוא חייב שלא יצא מן המקדש וגם שלא להניח עבודתו כלל בשביל אנינות, שנאמר ומן המקדש לא יצא ולא יחלל וגומר, ובא הפירוש בזה המקרא כלומר שלא יצא אלא יעבוד עבודתו שהוא עוסק בה, ולא תהא עבודתו מחוללת בשביל אנינותו. ויתר פרטיה מבוארים בזבחים. ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה. ואם עבר ויצא בשעת עבודה לוקה.

(שלא להכנס שתויי יין במקדש וכן שלא יורה שתוי)

קנח. ד. שלא להכנס שתוי במקדש, וכן שלא להורות, כלומר שלא נדון בדבר מדיני התורה בעוד שיהא האדם שכור, שנאמר יין ושכר אל תשת... בבואכם אל אהל מועד. ולשון התלמוד, שתה רביעית אל יורה. ולשון ספרי, יין... אל תשת, אין לי אלא יין, מנין לרבות שאר המשכרים, תלמוד לומר ושכר. אם כן למה נאמר יין, על היין במיתה ועל שאר המשכרין בלאו. ושם נאמר מניין שאינו חייב אלא בשעת העבודה, תלמוד לומר אתה ובניך... ולא תמותו, אתה ובניך במיתה ואין ישראל חייבין מיתה על ההוראה.

שורש המצוה ידוע שאין ראוי להתעסק בדברים היקרים בתכלית היוקר כמו ענייני המקדש ודברי התורה רק בעת שיהיה האדם מיושב בדעתו ומכוון בכל מעשיו, אין להאריך בדברים פשוטים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל כהן הכשר לעבודה אם שתה יין הרי זה אסור לו להכנס מן המזבח ולפנים, ואם נכנס ועבד עבודתו פסולה וחייב מיתה בידי שמים שנאמר ולא תמותו. וכן אסור לכל אדם בין כהן בין ישראל להכנס

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6—14. הלכות ביאת המקדש ב, ו (עם שנויים וביאורים). — 17—23. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת עג, עם שנויים. — 18. ויקרא י, ט. — 19. ספרי, בסה"מ ל"ת עג: ספרא. — 22. ויקרא י, ט. — 27—29. לשון הרמב"ם הלכות ביאת המקדש פ"א, ה"א. — 29 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות ביאת המקדש א, טז—יז, עם ביאורים.

הערות וביאורים

22. ה ע ב ו ד ה, ברור שערבוב דברים יש כאן וצ"ל כמו שהוא בסה"מ ל"ת עג: מניין שאינו חייב אלא בשעת העבודה, ת"ל אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד ולא תמותו, יכול יהיו ישראל חייבין מיתה על ההוראה, ת"ל אתה ובניך אתך ולא תמותו, אתה ובניך במיתה ואין ישראל חייבין מיתה על ההוראה,

למקדש כולו מתחלת עזרת ישראל ולפנים כשהוא שתוי יין או שכור או פרוע ראש דרך ניוול, כלומר ששערות ראשו גדולים ביותר, או קרוע בגדים, ואף על פי שאינו באזהרה איסור יש בדבר, והאיסור אינו אלא מפני כבוד הבית. ולפיכך ישראל מותר ליכנס שם בשערות ראשו מגודלות יותר משלשים יום שאין זה ניוול אצל בני אדם, ואף על פי שהכהנים הוזהרו בזה לגודל קדושתן וקרבתן בבית הקדוש שראוי שלא יהא בהם דבר יתר כלל, רק שיהיו כולן יפים ומום אין בם, אין שאר בני כל אדם בגדר שלהם רק שלא יכנסו שם בשערות גדולים ביותר, כמו שאמרנו. ושיעור היין שישתה האדם ויהא אסור ליכנס למקדש או להורות הוא רביעית לוג שהוא ביצה ומחצה ושישתה אותו חי ובבת אחת, ובתנאי שעברו על היין ארבעים יום משנעשה. חסר אחת מאלו פטור אבל אסור, ואינו מחלל עבודה בכך. שתה יותר מרביעית מן היין אף על פי שהיה מזוג ואף על פי שהפסיק ושתה מעט מעט חייב מיתה ופוסל העבודה. היה שכור משאר המשכרים אסור להכנס למקדש, ואם נכנס ועבד והוא שכור משאר המשכרים אפילו מן החלב או מן הדבילה הרי זה לוקה ועבודתו כשרה, שאין חייבין מיתה אלא על היין בשעת העבודה, ואין מתחללת אלא בשכור מן היין. וכשם שאסור לכהן לבוא למקדש מפני השכרות כך אסור לכל אדם בין כהן בין ישראל להורות כשהוא שתוי, ואפילו שתה דבש תמרים או חלב ונתבלבלה דעתו אל יורה, שנאמר בפרשת יין ושכר אל תשת ולהורות את בני ישראל. ואם הורה בדבר שהוא מפורש בתורה עד שיודיעוהו הצדוקין מותר, כגון שהורה שהשרץ טמא והדם אסור וכיוצא בהן, ומותר לשכור לקרות בתורה, ואפילו הלכות ומדרשות, והוא שלא יורה. ואם היה חכם קבוע להוראה לא ילמד שלימודו הוראה היא. שתה כדי רביעית בלבד והיה בה מים כל שהוא, או ישן מעט, אם הלך כדי מיל כבר עבר היין ומותר לעבוד, אבל אם שתה יותר מרביעית אפילו מזוג אם ישן שינה מעט או הלך בדרך מוסיפין בשכרותו אלא ישהא לפי השכרות עד שלא ישאר משכרותו שום דבר בעולם. אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימי שבתן, ואפילו שאר בתי אבות של משמר שאין עבודתן אותו היום אסורים, שמא תכבד העבודה על אנשי בית אב של אותו יום ויצטרכו לאחרים מאנשי משמרן לסייען, ואנשי משמר של אותו יום אסורין לשתות בין ביום בין בלילה שמא ישתה בלילה וישכים לעבודתו ועדיין לא סר יינו מעליו. כהן שיודע

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. כולו, ו שלו, נש חסר. — ד ואילך. לשון הרמב"ם שם א, א—ז, עם שנויים קטנים. — 25. שבתן, ו שכהן.

הערות וביאורים

3. ולפיכך, מדברי רבנו משמע שבישראל יש איסור רק אם שערות ראשו גדולים ביותר, אבל מפשטות לשון הרמב"ם (שמשם נובעים דברי רבנו) משמע שהאיסור רק אם הם דרך ניוול, שכן כתב: אבל ישראל שגדל שערו עד שנעשה מחלפת ולא היה דרך ניוול הרי זה מותר להכנס לעזרת ישראל (הלכות ביאת המקדש ב, טו). — 11. מזוג, במים. — 13. דבילה, תאנה יבשה. — 21. אם, או הלך (שם א, ה). — 24. משמר, כ"ד משמרות כהונה היו, כל משמר עובד בשבת שלו. — 25. בתי אבות, המשמר מתחלק לשבעה בתי אבות כמנין ימות השבוע, וכל אחד עובד יומו. — 28. כהן, בזמן הזה.

מאי זה בית אב הוא ויודע שבתי אבותיו קבועים הם בעבודת היום אסור לו לשתות כל אותו היום. היה יודע מאי זה משמר הוא ואינו מכיר בית אב שלו אסור לשתות כל אותו שבת שמשמרתו עובדין בה. לא היה מכיר משמרתו ולא בית אבותיו, הדין נותן שאסור לשתות לעולם, אבל תקנתו קלקלתו והרי הוא מותר לשתות תמיד, לפי שאינו יכול לעבוד עד שיקבע בבית אב שלו ובמשמרתו.

ונוהג איסור ביאת מקדש בשכרות בזמן הבית בזכרים ונקבות, ומניעת ההורייה בכל מקום ובכל זמן בזכרים, וכן באשה חכמה הראויה להורות. וכל מי שהוא חכם גדול שבני אדם סומכין על הוראתו אסור לו לשנות לתלמידיו והוא שתוי, שהלימוד שלו כמו הוראה הוא, כמו שאמרנו. ועובר עליה ונכנס שתוי יין מבין האולם ולמזבח ולפנים חייב מלקות, ואם עבד עבודה חייב מיתה בידי שמים, ואם שתה משאר המשכרין ועבד חייב מלקות לבד לא מיתה. וכן כל מי שהורה והוא שתוי בין כהן או ישראל עבר על לאו, בין שתוי מן היין או שתוי משאר משקין המשכרין. והרמב"ן זכרונו לברכה כתב כי מעלה היא מדבריהם שלא להכנס למקדש שתוי יין, ואין מן התורה אלא שלא יעבוד שתוי.

(שלא לאכול בהמה וחיה טמאה)

קנט. ה. שלא לאכול בהמה וחיה טמאה, שנאמר את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה את הגמל והחזיר והארנבת והשפן, ומיני שאר בהמה טמאה לא בא עליהם לאו בביאור, אבל מכיון שאמרה התורה כל בהמה מפרסת פרסה ומעלת גרה בבהמה אותה תאכלו נדע שכל מה שאין בו שני הסימנין יחד הוא נמנע מלאכלו, וזה לאו הבא מכלל עשה, והעיקר אצלינו לאו הבא מכלל עשה ואין לוקין עליו. ואמנם נאסרו לנו גם כן שאר בהמה וחיה מקל וחומר שאנו אומרים החזיר והגמל שיש בהן סימן טהרה אחד לוקין עליו, קל וחומר שאר בהמה וחיה שאין להן סימן טהרה כלל שלוקין עליהן. ולשון סיפרא, אותה תאכלו, אותה באכילה ואין בהמה טמאה באכילה. אין לי אלא בעשה, בלא תעשה מניין, תלמוד לומר את זה לא תאכלו ממעלה הגרה וגומר. אין לי אלא אלו בלבד, שאר בהמה טמאה מניין, ודין הוא, ומה אלו שיש בהן סימן טהרה הרי הן בלא תעשה על אכילתן, שאר בהמה טמאה שאין בהם סימן טהרה אינו דין שיהא לא תעשה על אכילתן. נמצאו הגמל והארנבת והשפן והחזיר מן הכתוב, ושאר בהמה טמאה מקל וחומר. ואמנם הוא לגילוי מילתא בעלמא, כלומר שקל וחומר בזה הענין מבואר בכתוב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. אבל, ו וכל. — 9—12. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת עג. — 13. בהשגותיו שם. — 16 ואילך. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת קעב, עם ביאור. — 16. ויקרא יא, ד. — 18. שם יא, ג. — 21. לוקין, בפנים: אין לוקין, אבל ברור שטעות המעתיק הוא. בו: אנו לוקין. — 27. שאר—אכילתן, חסר בכ. — 29. בזה הענין, ו כעין.

הערות וביאורים

1. קבועים, שיודע שבית אב שלו עובד במקדש. — אסור, שמא יבנה המקדש ותכבד העבודה ויהא זה צריך לעבוד (רש"י תענית יז, א, ד"ה אסור). — 4. קלקלתו, קלקלה זו שאינו מכיר משמרתו ולא בית אבותיו — תקנתו לשתות יין, לפי שאינו יכול וכולי.

הוא, שאם הזהיר על אותן שיש להן סימן אחד של טהרה, כל שכן על שאין להם סימן טהרה כלל, ולא שייך בכאן כלל לומר אין עונשין מן הדין, ולפיכך כל מי שאכל כזית מבהמה טמאה מאי זה מין שיהיה לוקה מדאוריתא. ופירוש מפרסת פרסה הוא שפרסותיה סדוקות. ופירוש שוסעת שסע לומר שתהא הפרסה מובדלת לגמרי מלמעלה ומלמטה, אבל אם היתה סדוקה למטה ומחוברת למעלה או בהפך טמאה היא. ופירוש מעלת גרה שמקיאה האוכל מן המעים ומשיבה אותו לפיה לכתשו ולטחנו הדק.

משרשי המצוה מה שכתבנו באוהרת טריפה בסדר משפטים, כי יודע אלהים כי כל המאכלות שהרחיק מעמו אשר בחר יש בהם נזקים מצויים לגופים אשר הם כלים לנפשות לפעול בהם ולהתעלות על ידי מעשיהם הטובים, ועל כן הרחיקנו מהם למען יפעלו הנפשות פעולתן ולא ינעלו דלת בפניהם רוע מזג הגופות וטמטום הלבבות, וכמו שכתבתי שם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שלא חלק הכתוב בבהמה וחיה טמאה בין בשרה לחלבה שהכל אסור. ובשר אדם אף על פי שנקרא האדם נפש חיה ואינו מעלה גרה ושוסע שסע, אין בשרו בכלל איסור בהמה טמאה לעבור עליו בלאו, ולפיכך האוכל מבשרו או שותה מחלבו בין חי בין מת אין לוקין עליו, אבל מכל מקום אסור הוא בעשה, שהרי מנה הכתוב שבעת מיני חיה ואמר בהן זאת החיה אשר תאכלו, מכלל שכל שהוא חוץ מאלו לא תאכלו, ולאו הבא מכלל עשה עשה. זהו דעת הרמב"ם זכרונו לברכה, אבל הרמב"ן זכרונו לברכה כתב שבשר האדם אפילו עשה אין בו, והביא ראיה מה שאמרו זכרונם לברכה דם מהלכי שתים וחלבם אפילו מצות פירוש אין בו, וכתב הוא זכרונו לברכה דהוא הדין לבשר שמותר כמו הדם, שאם לא כן איך יהא מותר הדם, וכמו שאמרו זכרונם לברכה דם של בין השינים מוצצו ובולעו, והא קיימא לן כל היוצא מן הטמא טמא, ומכל מקום בשר ישראל מת אסור בהנאה. ויתר ראיותיו בספרו, ושאר פרטי המצוה מבוארין בחולין פרק ג' ובמקומות אחרים.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ואכל כזית מכל בהמה טמאה או שתה רביעית מחלבה במזיד לוקה ובשוגג פטור.

(שלא לאכול דג טמא)

קס. ו. שלא לאכול דג טמא, שנאמר מבשרם לא תאכלו ואת נבלתם תשקצו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. הזהיר, ו הזכיר. — 4.—7. לשון רש"י עה"ת ויקרא יא, ג. — 8. טריפה, מצוה עט. — 13—16. לשון הרמב"ם הלכות מאכלות אסורות ב, ב—ג. — 19. בפירושו עה"ת ויקרא יא, ג. — 20. כריתות כא, ב. — 23. ישראל, חסר בש. — 29. ויקרא יא, יא.

הערות וביאורים

14. ל ח ל ב ה, כלומר אין בחלב הטמאים כרת אלא הרי הוא כבשר בלבד (כסף משנה, הלכות מאכלות אסורות ב, א). — נ פ ש ח י ה, ויהי האדם לנפש חיה (בראשית ב, ז). — 21. פ י ר ו ש, דאינו מצוה לפרוש ממנו אפילו משום מצות פרישה בעלמא (רש"י כריתות כא, ב). — 23. מ ת, שהמת אסור בהנאה כולו (הלכות אבל יד, כא).

וסימני דגים כשרים כתבנום למעלה במצות עשה ב' שהיא לבדוק בסימני דגים שחשבנו מן המניין לכבוד הרב רבינו משה זכרונו לברכה.
משרשי המצוה מה שכתבנו למעלה בעניין איסור המאכלות שהאל ברוך הוא הרחיק מעמו כל מה שנזק נמצא בו, הן בהמה או עוף או דגים, מן הטעם שאמרנו שם.
דיני המצוה כתבנו למעלה גם כן, והם בחולין פרק ג'.
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ואכל כזית מדג טמא במזיד לוקה בשוגג פטור.

(שלא לאכול עוף טמא)

קסא. ז. שלא לאכול עוף טמא, שנאמר ואת אלה תשקצו מן העוף לא יאכלו וגומר.
משרשי המצוה מה שכתבנו במאכלות אסורות.
מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה סימני בהמה וחיה נאמרו מן התורה, כלומר שהן מפורשין בתורה, והן פרסה חלוקה לגמרי, כמו השור והכבש, ומעלה גרה. וסימני העוף לא נאמרו, לפי שהתורה פירשה לנו בשם כל הטמאים שבעולם, וכיון שכן הוא אין צורך לכתוב לנו סימניהן, כי כל עוף הנמצא בעולם חוץ מהם הוא כשר. ומכל מקום מפני שכל אותן מינין שהודיעתנו התורה אין כל אדם בקי בהן הודיעונו חכמים סימנין בהן כדי שיכיר אותן כל אדם ויוכל לאכול מן העופות אף על פי שאינו מכיר אפילו אחד מכל המינין הטמאים המפורשים בכתוב. נמצא לפי דברינו שכל המכיר יפה כל המנויין בתורה שהן כ"ד מינין יכול לאכול מכל עוף אחר שימצא, כיון שאמרו שכל עוף שלא נזכר במניין הטמאים בתורה כשר. וכמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעופות טהורין מרובים על הטמאין, לפיכך פרט הטמאים, כלומר פרט כל הטמאים שבעולם, כן הוא הפירוש לפי דעת רוב הרבנים, כי כל הטמאין שבעולם החזכרו בתורה. ומי שאינו מכירן אמרו חכמים זכרונם לברכה שאלו סימניהם, כל עוף הדורס בידוע שהוא ממיני הטמאים שבתורה, ופירוש דורס כלומר שנועץ הצפרנים על עוף אחר ומטיל בו ארס כמנהג הנץ ושאר העופות שצדין בהן בני אדם. ויש שאינו דורס והוא גם כן ממיני הטמאים, ואמרו לנו חכמים זכרונם לברכה דרך כלל שכל מי שיש בגופו ג' סימנין אילו, שיש לו אצבע יתירה והוא האצבע הגדול שיוצא יותר משאר האצבעות, וזפק, הוא מקום רחב בסוף הושט שמקבץ העוף שם המאכל בתחילת האכילה, וקרקבן נקלף, הוא המקום הטוחן בו העוף המאכל הנקרא בלעז ונטראי, ויש לו עור דק בתוך הבשר לפנים, ואותו העור נקלף ממקצת העופות, מכיון שיש לו לעוף ג' סימנין אלו בידוע שאינו ממין הטמאים ומותר. שני כללים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. למעלה, במצות עט, קמז. — המאכלות, ו המאכלות עד. — 9. ויקרא יא, יג. — 11. חולין נט, א. — 20. שם סג, ב. — 23. שם נט, א. — 26. שם סב, א.

הערות וביאורים

24. ש נ ו ע ץ, תפס בזה שיטת הרמב"ן, אבל רש"י פירש דורס מניח רגלו על המאכל בשעה שהוא אוכל כדי שלא ינוד האוכל ויבוא כולו לפניו, ור"ת פירש שהוא דורס את החי ואוכלו חי (עיין במגיד משנה הלכות מאכלות אסורות א, טז).

אלו שכללנו אחד לאיסור ואחד להיתר, כל עוף שהן בו אין צריך שום אדם לשאול עליו לבקי בעופות אלא יאסור ויתיר המותר מיד, שאין בזה פיקפוק. ונמצא לפי כלל זה שארבעה סימני טהרה הן בעופות, ואלו הן, אינו דורס ואצבע יתירה חפק וקרקבן נקלף. וכבר כללנו שכל עוף שנמצא חסר אחד מהם והוא המיוחד שבהן דהיינו אינו דורס, כלומר שיהיה דורס, שהוא טמא לעולם ואינו צריך לבדוק בו דבר אחר, ואין צריך לומר אם חסר מכולן שאין בו אפילו אחד מסימני טהרה אילו שאסור, שהרי אפילו האחד המיוחד לבד יאסר כמו שאמרנו כל שכן אם חסר מכולן. והנשר הוא גם כן שאין בו אחד מכל סימני טהרה. נמצא עוף חסר מן השנים כלומר שיהיו בו שני סימני טהרה לבד ויחסרו ממנו השנים האחרים, והאחד מן השנים של טהרה שימצאו בו יהיה שאינו דורס ויש לו סימן, כל עוף שהוא כן הוא טהור לאכול לכל מי שמכיר עורב וכל מין הטמאים שיהיה כן כי אם עורב ומינו שהוא כן שאינו דורס ויש לו סימן אחד בגופו מסימני הטהרה, וסימן זה של טהרה אינו קבוע בכל מין העורב אלא יש במין העורב שיש לו אצבע יתירה ואינו דורס, ויש שיש לו זפק ואינו דורס, ויש שקרקבנו נקלף ואינו דורס. כלל הדבר כי במינו ימצאו שני הסימנין אלו של טהרה ולא במין אחר, כן פירשו קצת מן המפרשים. ויש שאמרו כי יש לעורב שני סימני טהרה בגופו מלבד שאינו דורס. נמצא עוף חסר השלשה סימני טהרה ולא ישאר לו כי אם האחד המיוחד והוא שאינו דורס טהור לעולם, לפי שאין בכל העופות הטמאים שלא יהיה בגופם אחד מכל סימני הטהרה אלא שאינו דורס חוץ מפרס ועזניה שהן כן, והן אינן מצויין ביישוב, ומכיון שאינן מצויין ביישוב אין לספק בהן. ויש מן המפרשים שאמרו כי לרבותינו זכרונם לברכה לא היו מצויין אבל עכשיו מצויין הן, וקורא אני עליהם אל תהי צדיק הרבה, כי הם אמרו דלא שכיחי ביישוב, כלומר שמרחיקין הן לעולם ממקומות היישוב, ומכיון שטבעם כן הארץ לעולם עומדת, והדין שוה בכל זמן. נמצאו בגופו שלשה סימני הטהרה, והם אצבע יתירה וזפק וקרקבן נקלף, בידוע שהוא כשר, וגם הרביעי הוא בו, כלומר שאינו דורס, שאין בעולם עוף בשלשה סימנין אילו שיהא דורס, ואין צריך לבדוק אחריו כלל אלא שיאכלנו מיד, אבל נמצאו בו שלשה סימני טהרה ויהיה אחד מן השלשה שאינו דורס, בזה ודאי יש לספק הרבה, כי רוב הטמאים הם כן שיש להם שלשה סימני טהרה כאלו, וצריך כל אדם לשאול על עוף כזה אם אינו מכיר כל הטמאים המנויים בתורה. נמצא לפי דברינו שכל עוף שיסופק עלינו אם טמא או טהור יהיה על כל פנים בשני צדדין שיהיו לו שלשה סימני טהרה והאחד מהם אינו דורס כמו שאמרנו שיש לספקו ברוב מיני הטמאים, או שיהיו לו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

10. ויש לו סימן, חסר בכ. — 11. וכל מין, כ וכל מין עורב לפי שאין בכל מין. — כן, ו בו. — 15—16. ויש שאמרו, זו דעת ר' משה בר' יוסף הובא בר"ן חולין דף כא, ב. — 20. אין, ו בין. — הובא בר"ן כא, א, בשם יש מי שמספק. — 21. קהלת ז, טו. — 23. הארץ, שם א, ד. — 25. בו, כ כן. — 24. וגם הרביעי הוא בו, כרבינו תם, תוספות חולין סא, א, ושלא כדעת רש"י שם. — 29. הטמאים, חסר בכ.

הערות וביאורים

10. סימן, אחד מסימני הטהרה. — 11. עורב, עוף טמא. — 21. מצויין, ולפיכך יש לספק בפרס ועזניה שהם עופות טמאים.

שני סימני טהרה ואחד מהם אינו דורס שיש לספקו בעורב ומיניו, אבל בכל שאר הצדדין אינו בא לידי הספק אלא נדין אותו או בטהור או בטמא מיד. שית דעתך בדבר כי כן הוא לפי כלילנו זה. וכלל זה כתבנו אותו לפי סברת קצת המפרשים, כי הרבה פירושים נתפרשו בעניינים אלו של עופות. וכל העופות אמרו רבותינו זכרונם לברכה שהן נאכלין במסורת, כלומר שאם קיבלו בני המקום ונהגו בפשיטות לאכלו בחזקת טהור שאין לפקפק עליו כלל, צריך לבדקו. ויתר פרטיה בפרק ג׳ מחולין. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ואכל כזית מעוף טמא במזיד לוקה, בשוגג פטור.

(שלא לאכול שרץ הארץ)

קסב. ח. שלא לאכול שרץ הארץ, שנאמר וכל השרץ השורץ על הארץ שקץ הוא לא יאכל.

משרשי מצוה זו עם כל מה שבא באיסור המאכלות כבר כתבתי למעלה מה שידעתי, אין צורך להחזירו בכל אחת.

מדיני המצוה כגון החילוק שחלקו זכרונם לברכה בשמונה שרצים האמורים בתורה משאר שרצים שהם נחשים ועקרבים חפושית ונדל וכיוצא בהן שאמרו ששמנה שרצים האמורים בתורה שיעור חיוב אכילתן כשיעור טומאתן שהיא כעדשה, ושיעור האחרים בכזית, וכל השיעורין הלכה למשה מסיני. ויתר פרטיה מבוארין במסכת חולין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ואכל כזית מתולעים שבארץ במזיד לוקה, ואם אכל משמנה שרצים אפילו כעדשה לוקה, בשוגג פטור.

(שלא לאכול מיני שרצים דקים הנולדים בזרעים ובפירות)

קסג. ט. שלא לאכול מיני שרצים דקים הנולדין בזרעים ובפירות מעת שיצאו וישרצו בארץ, והוא הדין כל זמן שנעשו בפרי בעודו מחובר לקרקע, אף על פי שלא יצאו ושרצו על הארץ, ששורץ על הארץ נקרא, מכיוון שנעשה בפרי בעודו מחובר, שנאמר לכל השרץ השורץ על הארץ לא תאכלום, ואם יצאו על הארץ אף על פי שחזרו אחר כך לתוך הפרי שורץ על הארץ נקרא גם כן מכיוון שיצא. וכן הוא בסיפרא, ולא תטמאו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ להביא את שפרשו על הארץ וחזרו, כלומר אף על פי שהם עכשיו בחור שלהם מכיון שיצאו על הארץ נאסרו, ושרץ הארץ נקראין. בזה הפירוש שאני כותב בכאן כי חיוב מיני השרצים דקים הוא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. חולין סג, ב. — 10. ויקרא יא, מא. — 14. שמונה שרצים, מצוה קנב. — 14—17. נוסד על לשון הרמב״ם הלכות מאכלות אסורות ב, ו—ז. — 23. אע״פ, ו אפילו. — 24. ששורץ על הארץ, חסר בו, מפ ואילך : שרץ. — בעודו, כ בהיותו. — 25. ויקרא יא, מב. — 27. שם יא, מד.

הערות וביאורים

23. מחובר לקרקע, אבל התולעים הגדלים בפירות לאחר שנתלשו מקרקע אין איסור בדבר ומותר לאכול הפרי עם התולעת, אך אם פירש על הארץ נקרא שרץ ולוקין עליו.

מעת שיצאו בארץ ולא קודם לכן אני מעלים עין במה שכתב בו הרמב"ם זכרונו לברכה, אף על פי שיעדתי לאחוז דרכו, כי הוא כתב כאן בספר המצות שלו שהלאו הוא מכיון שיצאו לאויר העולם או הלכו על שטח הפרי, ויש לתמוה עליו הרבה בכך, כי בפירוש מצאנו בחולין שישאר שם עניין זה בתיקו, כמו שבא לשם בעי רב יוסף פירשה לאויר העולם מהו, על גבי תמרה מהו, וגם הרב בעצמו כתב בחיבורו הגדול שעניין זה הוא ספק ואין לוקין עליו, ועל כן הנחתי פירושו בכאן, וכתבתיו על דרך האמת. וגם כן מצאתי אחר כן שהרמב"ן זכרונו לברכה יתמה עליו הרבה בשגגה זו.

משרשי המצוה כתבנו למעלה.

דיניה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה השורץ על הארץ להוציא זיזין שבעדשים ותולעים שבאוכלוסים, והוא מין קטנית, ותולעים שבתמרים וגרוגרות, והוא הדין לכל התולעים הנעשים בפירות בתוכן אחר שנעקרו ולא פירשו מתוכן שאינן בלאו זה דשורץ על הארץ, והיו מותרין מן הדין אלא שיש באוכל אותן שקוץ לנפש קצת. ואם יש בדבר ספק אם נעשו התולעים בפירות קודם שנעקרו או אחר כן יבדוק אותם יפה, ואם הם דקים מאד עד שאינו יכול לבדוק ישהא אותן י"ב חדש, ואחר כך מותרין לאכול לכתחלה בלא בדיקה, מהכלל שידוע לרבותינו זכרונם לברכה שכל אותן תולעי הפירות אין מתקיימין י"ב חדש, פירוש אינו מתקיים, כלומר דמכיון שעברו עליו י"ב חדש הרי הוא כעפר גמור. ומפני כן אמרו זכרונם לברכה הני תמרי דכדא בתר תרי עשר ירחי שתא שריין. ואם פירשו תולעי הפירות לאויר ולא נגעו בארץ, כגון שיצאו מן הפרי ונפלו לתוך פיו של אוכל, וכן אם פירשו ורחשו על גב הפרי אם נדין גב הפרי כמו הארץ, וכן אם פירש התולעת מן הפרי ונפל לארץ אחר שמתה, כל זה אסור מספק אם נדין ונאמר שיהיה כשורץ על הארץ או לא. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה תולעים הנמצאים במעי הדגים אסורים משום שרץ, כי מבחוץ הם באים, אבל הנמצאים בהן בין עור לבשר או בתוך הבשר מותרין, והנמצאין במעי בהמה אסורין שמבחוץ הן באין, ואף הנמצאים במוח הבהמה ובתוך בשרה אסורין, לפי שאין שום דבר בבהמה שיהא מותר בלא שחיטה והן אינן בני

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ל"ת קעה. — 4. חולין סז, ב. — 5. פירשה, ש פרחה. — הלכות מאכלות אסורות ב, טז. — 7. בשורש ט' בסה"מ. — 10. דיניה, כ מדיני המצוה מה. — חולין סז, ב. — 12. בתוכן, חסר בכ. — 16. שם נח, א. — 17. פירוש, זהו פירוש הר"ן. — 18. שם נח, ב. — 23. שם סז, ב.

הערות וביאורים

5. פ י ר ש ה, פרשה מן הפרי תלוש לאויר וקודם שהגיעה לארץ קלטה בפיו לבולעה (רש"י חולין סז, ב). — ת מ ר ה, בגמרא לפנינו הגירסא: בעי רב אשי לגב תמרה מהו, ופירש רש"י, מתוכה פירשה לגגה מי אמרינן היינו רביתיה או דילמא כשורץ על גבי דבר אחר דמי (חולין שם). — 10. ז י ז י ן, יתושין שבעדשים כך שמן. — ז י ז י ן ש ב ע ד ש י ם, מותרין דלאו על הארץ שורצין אלא בתוך העדשה. — 19. ת מ ר י, שהתליעו ואינו ידוע אם במחובר אם בתלוש לבתר י"ב חודש מותרין, דכיון שעברו עליו י"ב חודש הרי הוא כעפר גמור. זהו לדעת רבנו. אבל רש"י פירש דאי במחובר התליע לא הוי חיי עד השתא (חולין נח, ב).

שחיטה, ועוד שהתורה רבתה אותן לאיסור, וכמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה ואת נבלתם תשקצו לרבות דרנין שבבהמה. ואם תאמר שליל איך הוא מותר בלא שחיטה, מפני שהתורה התירה אותו, וכדרשינן בגמרא מבבהמה... תאכלו. וכן התירו זכרונם לברכה במים שבכלים שהתליעו או אפילו בבורות שיחין ומערות, כלומר כל מים מכונסין, ואמרו שאדם שוחה ושותה מהן כל זמן שלא פירשו התולעים למקום אחר, ואפילו פירשו לדפני הכלי או הבור מכיון שחזרו לתוכו שותה ואינו נמנע, דמקום רביתיהו הוא. ומן הדומה שאפילו משום אל תשקצו אין בהם, וזהו אומרם שותה ואינו נמנע. ונראה שהטעם מפני שמצאו להם היתר מפורש מן הכתוב, כמו שדרשו זכרונם לברכה בימים ובנחלים את שלו ושאין לו אל תאכל, אבל בכלים ודומה לכלים בין שיש לו בין שאין לו מותר. וכן מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה דלא לישפי איניש שכרא בצבתא באורתא מפני חשש תולעת שישאר בצבתא ואחר כך יפול לכוס. ופירוש צבתא הוא תבן שעל פני הכלי, ומכיון ששרץ בצבתא דינו כשורץ על הארץ. ודיני בריה שאמרו זכרונם לברכה שאינה בטלה לעולם, כלומר אפילו נפלה באלף חלקים כמוה של היתר אינה בטלה בהם והכל אסור, דכי היכי דחשיבא לענין מלקות דלוקין עליה בכל שהיא כדאיתא במסכת מכות חשיבא נמי לענין אסורין דלא בטלה לעולם. ואף על גב דבירושלמי דתרומות פרק בצל אמרו אורי רבי אבין בחד עכברא חד לאלף, גמרא דילן עדיפא לן דאמר ואפילו באלף לא בטלא. ופירוש בריה כלומר שום בעל חיים ואפילו תולעת כל שהוא, כיון שיש בה חיות, זהו עיקר פירושו של בריה. וכן נמי אמרו זכרונם לברכה שנקרא בריה לענין דלא בטיל לעולם אפילו באלף כל דבר שמתחלת ברייתו הוא אסור והוא שלם כלו כבריתו, לאפוקי חסר אפילו כל שהוא שאין לו דין בריה ואין לוקין עליו אלא בכזית, והוא משל בעל חיים כמו גיד הנשה שיש בו כל זה, לאפוקי כל פרי שאינו ברית בעל חיים, וכל כיוצא בו. ובגררה דבריה דאמרינן דחשיבא ולא בטלה נאמר ממה שאמרו זכרונם לברכה שכל דבר חשוב גם כן לא בטיל כגון אגוזי פרך ורמוני באדן וחביות סתומות וחלפי תרדין וקולחי כרוב ודלעת יונית וככרות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. חולין סז, ב; ויקרא יא, יא. — 3. חולין סט, ב. — שם סו, ב. — 9. ויקרא יא, ט; חולין סו, ב. — שלו, כ שיש לו. — 10. שם סז, א. — 11. לישפי, בש לישתי. — 13. שם ק, א. — 15. מכות יג, א. — 17. אמרו, כ אמר אורי ברבי אבין. — 18. ופירוש בריה, הובא בראש חולין ס׳ גה״נ ס׳ לג בשם יש מפרשים. — 24. ערלה ג, ז. — 25. ורמוני באדן, ו מימוני בארץ.

הערות וביאורים

2. דרנין, תולעים הנמצאים בין עור לבשר כשמפשיטין הבהמה (רש״י חולין סז, ב). — 9. שלו, כל אשר יש לו סנפיר וקשקשת בימים ובנחלים אותם תאכלו ולא שאין לו, דבימים ובנחלים לבד בעי סימנים (שם סו, ב). — 10. ודומה לכלים, כגון בורות שיחין ומערות. — 11. לישפי, מוריק מכלי אל כלי. — שכרא, של תמרים הוא ומצויין בו תולעים. — בצבתא, מפרש והולך. — 12. לכוס, ולמחר כשיראנה יהא סבור שלא יצתה מן השכר לקשים ותולעת המים מותרת (רש״י חולין סז, א). — 22. משל, כלומר בא מבעל חיים כמו גיד הנשה דבא מדבר שיש בו נשמה (רא״ש חולין גה״נ ס׳ לג). — 23. פרי, אע״פ שהיא אסורה מתחלת ברייתה כגון חטא אחת של כלאים (ש״ך יו״ד ק, ס״ק ג). — 25. פרך, באדן, שמות מקומות הן. — וחביות, יין.

של בעל הבית. והרמב"ם זכרונו לברכה כתב דלאו דוקא שבעה דברים אלה אלא כל דבר חשוב, אבל אלו היו החשובות בזמן חכמי המשנה זכרונם לברכה. וזה שאמרנו דבריה לא בטלא והכוונה לומר בין חיה בין מתה, דוקא בריה שהיתה אסורה מתחלת בריתה כגון בהמה טמאה או שרץ טמא, וכן גיד הנשה שגם הוא אסור מתחלת בריתו, אבל בהמה כשרה מתחלתה דוקא בעודה חיה הוא דאינה בטלה משום דבעלי חיים חשיבי ולא בטילי, אבל אחר שמתה ודאי ביטול יש לה, ואפילו שור גדול מת אמרינן שהוא בטל, וזה יהיה אליבא דרבי יוחנן דהלכתא כוותיה, דאמר בגמרא גבי דברים חשובים דלא בטילי את שדרכו לימנות שנינו, כלומר הדברים שדרכן של בריות לימנות דרך חשיבות תמיד שנינו שאין בטלות, כגון אותן שבעה המנויות למעלה, אבל שור אחד אין דרכן של בריות להחשיבו בליבם תמיד לפי שאין ראוי לפי שעה ולא קרובה הגאתו ללב בני אדם כמו אותן שבעה דברים. ואל תתפלא לומר חתיכה אחת ממנו הראויה להתכבד בפני האורחים תחשב ולא תבטל וכולו ביחד יבטל, כי האמת כן הוא שחתיכה אחת ממנו הגאתה קרובה ולב בני אדם קרובה אליה ומחשיבה, ועל כן אמרו בה שלא יבטל, ואף על פי שכולו מת יבטל. ודע זה והבינהו. ויש מן המפרשים שאמרו שדין חתיכה הראויה להתכבד דלא בטלא לא נאמר אלא במבושלת כי אז ראויה להתכבד בה, ויש מהם שאמרו שאפילו בחיה נאמר, ומן המפרשים גם כן שאמרו דלא נאמר חתיכה הראויה שאינה בטלה אלא כשהיא אסורה מחמת עצמה אבל אם נפל איסור בתוכה ונתן בה טעם בטלה הויא מפני שאין האיסור שבה ראוי להתכבד, ואף על גב דאשכחן שאפילו בחתיכת בשר שנפל בה חלב אמרו בעבודה זרה שאינה בטילה, שאני בשר בחלב דתערובתן עושה אותה כחתיכה האסורה מחמת עצמה. ויתר רובי פרטי ענינים אלה בחולין ובעבודה זרה.

תנהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ואכל במזיד בריה שלמה לגמרי טמאה בין חיה בין מתה, ואפילו פחותה מן החרדל, ואפילו היתה סרוחה, ובין שהיתה על יד זכר ונקבה או מכל העפושים שבעולם ושרצה בארץ, מי שאכלת כולה לוקה עליה, אבל חסרה אפילו רגל אחד אינו לוקה עד שיאכל כזית ממנה.

(שלא לאכול משרץ המים)

קסד. י. שלא לאכול משרץ המים, שנאמר אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בם. ושרץ המים ידוע ענינו, שהוא מבריות דקות השטות במים והם נקראים שרץ המים. וזה הלאו מיוחד בהם מלבד הלאו המיוחד לדג טמא, שאין אלו בכלל דגים כלל, כי מין אחד בפני עצמו הוא לגמרי. זהו דעת הרמב"ם זכרונו לברכה במקרא הזה שעל זה בא ללמד. והרמב"ן זכרונו לברכה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. הלכות מאכלות אסורות ז, ט. — 3. והכוונה, כ דכוותנו. — 7. ביצה ג, ב. — 13. ביחד, ו ביד. — 15. הובא ביו"ד קא, ס"ג,—17. דעת הרא"ש והרשב"א, הובאה ביו"ד קא, ס"ב. — 28. ויקרא יא, מג. — 32. בסה"מ ל"ת קעט, וגם בהלכות מאכלות אסורות ג.

הערות וביאורים

1. בעל הבית, החשובות ויפות משל נחתום. — 20. דתערובתן, פירוש, כיון דכל חד באפי נפשיה שרי ועל ידי חיבורן יחד נאסרו חזר הכל להיות כגוף אחד (ש"ך יו"ד קא, ס"ק ג).

חולק עליו בזה, וכתב כי הלאו הזה איננו לאו מיוחד על שום שרץ אלא שהוא מן הלאוין הכוללים שאין לוקין עליהם, כמו לא תאכל כל תועבה הכתוב במשנה תורה בתחלת הפרשיות של איסור הבעלי חיים, וכן בכאן אמר בסוף כולן אל תשקצו את נפשותיכם בכל מהלכי האדמה שאסרתי, ויכנסו בזה איסור בהמה טמאה ואיסור עוף טמא ושרץ העוף ושרץ הארץ, כי כל האסור והמרוחק נכלל בשקוץ כמו כי לא בזה ולא שקץ ענות עני. והאריכו על הלאו הזה שניהם זכרונם לברכה הרבה, וגלגלו בו מה שאמרו זכרונם לברכה בגמרת מכות אכל פוטיתא לוקה ארבע נמלה לוקה חמש צרעה לוקה שש, וכל אחד יפרש בה הנראה אליו בענין. ואם באתי לכתוב כל טענותם בדבר כמות שהן יארך הענין עד שלא יכילנו קלף גדול ואצא מגדר מלאכתי זאת. ואולם לפי דעתי עיקר מחלוקתם בענין תלוי אם לוקין באיסור אחד שני מלקיות אם לא, שהרמב"ם זכרונו לברכה כתב בעיקרי המצות שעשה וקבע בה מכמרים שלא נלקה לעולם על עבירה אחת שני מלקיות, ואפילו יבאו עליה בכתוב כמה לאוין כאלו תאמר על דרך משל שיבאו בתורה בחמש מקראות או אפילו במאה לא תאכל חזיר, אם אכלו לא ילקה לעולם באכילה אחת אלא מלקות אחת, ואף על פי שאותן הלאוין לא יבאו לדרוש מהן שום דבר רק לתוספת לאוין אף על פי כן לא ילקה לעולם אדם על איסור אחד לבד רק מלקות אחד. ומצד השרש הזה הקבוע אליו היה לו לדחוק בפירוש אותה שמועה דגמרת מכות הרבה ולפרשה שלא כפירוש כל המפרשים שקדמוהו, והוא בעצמו כתב שלא ראה פירוש אדם שקדם לו שיפרשה כמוהו, וכלל פירושו בדבר הוא שיחזר לעולם כי מה שאמרו שאדם לוקה באכילת בריה אחת הרבה לאוין שיהיה באותה בריה תוספת ענין שיתיחד הלאו באותו תוספת ולא שילקה לעולם מאיסור אחד לבדו שני מלקיות, ואפילו נאמרו בתורה אלף לאוין כמו שאמרנו, ולכן יאמר הוא שהבריה שיחייבו עליה חכמים זכרונם לברכה הרבה מלקיות היא כגון שתהיה בריה שיתחברו בגופה הרבה מינין, כגון שתאמר שתהיה תכונתה בענין שאיפשר לקרותה שרץ הארץ ושרץ העוף כגון שיהיו לה כנפים ושרץ המים שתשוט גם כן במים עם היותה מתעופפת באויר, כמו שנראה כן לפעמים בקצת מיני השרצים. ועל הדרך הזה עם קצת דוחק שידחוק בפירושו יפרש שמועה זו דגמרא מכות אכל פוטיתא לוקה ארבע נמלה לוקה חמש וכולי, ויגע למצוא בגוף בריה אחת ששה עניינים חלוקים. והרמב"ן זכרונו לברכה לא נצטרך לכל זה, כי הוא יסבור שיש לנו ללקות על אסור אחד כמה מלקיות אם יתרבו עליו הלאוין בתורה ולא יצטרכו לנו לדרשות אחריות, והרבה ראיותיו על זה ראיות חזקות כראי מוצק לפי הדומה. ופירש השמועה דגמרא מכות כפירוש הראשונים יפה. ולאו דשרץ המים דריש ליה הרמב"ן זכרונו לברכה ממה שכתוב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

יב. — בשורש ט' בהשגותיו לסה"מ. — 2. דברים יד, ג. — 5. תהלים כב, כה. — 7. מכות טז, ב. — 9. ואצא, כ ואינה. — 11. סה"מ שורש ט. — 13. מקראות, ו הקריאות. — 20. אחת—בריה, חסר בכ (ו).

הערות וביאורים

31. כ ר א י, ע"ש חזקים כראי מוצק (איוב לז, יח), חזקים כראי שהנשים רואות בו הנעשה ביציקה שהוא יותר מאלו הנעשים בהקשת הקורנס. — 32. ו ל א ו ד ש ר ץ ה מ י ם, דהרמב"ם דריש ליה מקרא אל תשקצו את נפשותיכם, אבל הרמב"ן דסובר

בפרשת איסור דגים וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת... מכל שרץ המים... שקץ הם לכם, וזה באמת יהיה דבר הלמד מענייננו שבפרשה זו ידבר באיסור דגים שגדלים במים, ושם ידבר גם כן משרץ המים. שמענה בני ואם תזכה בחר לך לדעתך, אלו ואלו דברי אלהים חיים הם.

משרשי איסור המאכלים כתבנו למעלה. דיניה קצרים, וכלל הענין כי כל אותן הבריות קטנות כמו התולעים והעלוקה וכיוצא בהם שגדלים במים נקראים שרץ המים.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ואכל בריה אחת שלימה מהן ואפילו קטנה ביותר לוקה, ואם אינה שלימה אינו לוקה עד שיאכל מהן כזית, ומכל מקום אסור לאכול מהן דבר תורה אפילו פחות מכזית, שחצי שיעור דאורייתא הוא אסור, אבל אין חיוב המלקות אלא על אכילת השיעור המקובל.

(שלא לאכול מן השרצים המתהלים מן העפוש)

קסה. יא. שלא לאכול מן השרצים המתהוים מן העפושים אף על פי שאינן מין ידוע ולא יתהוה מזכר ונקבה, שנאמר ולא תטמאו את נפשותיכם בכל השרץ הרומש על הארץ. ולשון סיפרא, השרץ הרומש על הארץ אף על פי שאינו פרה ורבה. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה כי בשרץ הנולד מזכר ונקבה נאמר שורץ, ואשר הוא נעשה מן העיפוש נאמר עליו רומש. והרמב"ן זכרונו לברכה הקשה עליו מן המקרא דכתיב, וכתב כי בכולן יאמר רומש ושרץ.

השורש ידוע.

דיניה קצרים, שכל פרטיה יכנסו בכלל אחד שנאסרו לנו כל שרצי העפושים שבעולם הרומשים בארץ חוץ משרצי עפושי הפירות שנעשו שם אחר שנעקרו, ושרצי עפושי המים שבכלים, הכל כמו שאמרנו למעלה.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ואכל בריה מכל העפושים שבאשפות ובכל המקומות אפילו קטנה שבקטנות, מכיון שאכלה והיא שלמה לוקה עליה, ואם אינה שלימה שיעורה בכזית, כמו שאמרנו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ויקרא יא, י. — 4. עירובין יג, ב. — 13—17. סה"מ ל"ת קעז. — 14. ויקרא יא, מד. — 16. סה"מ ל"ת קעז, וגם בהלכות מאכלות אסורות ב, יג. — 17. בהשגותיו לשורש ט. — 22. למעלה, מצוה קסג.

הערות וביאורים

דהמקרא הזה אינו לאו מיוחד על שום שרץ, א"כ קשה מנא ליה להרמב"ן איסור דשרץ המים, על זה תירץ ולאו דשרץ המים, וכולי.— 17. ד כ ת י ב, כגון המה וכל החיה למינה וכל הבהמה למינה וכל הרמש הרומש על הארץ למינהו (בראשית ז, יד), ומן הידוע כי נח לא הכניס בתיבה המינין הנולדים מן העיפושין (וע"ע בשורש ט בהשגות הרמב"ן לסה"מ לרמב"ם).

אשה כי תזריע

יש בה שבע מצות, חמש מצות עשה ושתי מצות לא תעשה

(מצות עניין טומאת יולדת)

קסו. א. לטמא היולדת, כלומר האשה כשתלד שתהיה טמאה לבעלה וכל שכן לטהרות שבעה ימים כשתלד זכר, ושבועים כשתלד נקבה, שנאמר אשה כי תזריע וילדה זכר וטמאה שבעת ימים וגומר, ואם נקבה תלד וטמאה שבועים וגומר.

משרשי המצוה. הקדמה. אין ספק כי חוליי בני אדם יבאו או מפני מותר שבגוף או מפני חסרון או מצד הפסד שיקבל מאי זו סיבה שתהיה, כי באמת כל זמן שהטבע ישר בתכלית היושר ולא קבל הפסד דבר, לא יחלה הגוף, וחטא בני אדם יביאם להעדיף או להחסיר במה שצריך לטבעם ויחלו. וכבר אמרנו באזהרת טרפה ואיסורי מאכלות כי האל ברוך הוא רחק עמו אשר בחר מכל הדברים המזיקים את הגוף בעבור היותו כלי לנפש היודעת יוצרה. וכמו כן מן השורש הזה הרחיקנו מן היולדת ומן הנדה והזבה ימים מספר עד שיתנקו מאותו המותר שבהן שהוא דבר רע ומחליא, וכמו שאמרנו כי כל מותר משרש מחלה הוא. ועל כן אמרו זכרונם לברכה שאין אשה רואה דם שלא יהו ראשה ואיבריה כבדים עליה, ואין ספק כי באותו המותר מחלה להם ולכל הקרב בהן שום קורבה, וכל שכן בתשמיש שהוא תכלית הקורבה החמרית, וגם הולד הנוצר בעוד שאותו המותר מתגבר עליהם מעותד לחלאים רעים. ומן השורש הזה שאמרנו מצד המותר צותה התורה להיות טמאה מן הזכר שבעה, ומן הנקבה שבועים, שאין ספק כי מותרי היולדת נקבה גדולים מן היולדת זכר, לפי שהריון הזכר מורה חום בנקבה, וכמו שאמרו זכרונם לברכה כי תזריע וילדה זכר אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, וידוע כי החולי חם מותריו מעטים וימהר פעולתו לעולם, דבר מושכל הוא, ועל כן יספיק לנו בהריון הזכר נקיון של שבעה ימים, והריון הנקבה תורה על קרירות טבע הנקבה, ובקרירות ירבו המותרות, ולכן תצטרך שבועים לנקיון גופה. וכן מצאתי הענין אחרי כתבי זה להרמב"ן זכרונו לברכה, וזה לשונו, בעבור כי טבע הנקבה קר לח והלבנה ברחם האם רבה מאד וקרה, ועל כן ילדה נקבה, ולפיכך היא צריכה נקיון גדול מפני ריבוי הלחות והדם המעופש שבהן ומפני קרירותן בידוע כי החלאים הקרים צריכים בנקיונן אריכות זמן יותר מן החמים, עד כאן. ובדומה לזה יהיה הענין גם כן בנדה וזבה, כי הנדה תטהר לשבעת ימים ואפילו שופעת כל שבעה, ובלבד שתפסוק בשביעי מבעוד יום מדין תורה, והזבה צריכה שבעה נקיים, לפי שהזובה תורה על רוב מותרי האשה וזהו המשך הרקת דמיה ימים רבים אחר השבעה ימים הנהוגים ברוב הנשים. ואיפשר לנו לומר שחולי הרקת הדמים בנשים מחודש לחודש היה כדי שלא תזוח דעתן הקלה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. ויקרא יב, ב. — 6. שם יב, ה. — 10. טרפה, מצוה עט. — איסורי מאכלות, מצות קמו, קמח. — 13. שיתנקו, כ שיתנקו. — 14. הובא ברש"י עה"ת ויקרא יב, ב. — 20. ברכות ס, א. — 24. בפירושו עה"ת ויקרא יב, ד. — 25. לח, כ ולח. — 32. דעתן הקלה, שבת לג, ב ז

הערות וביאורים

25. ו ה ל ב נ ה, הלחה הלבנה שבגוף החי. — 32. ת ז ו ח ד ע ת ן, ענייניו גאוה ורום לב.

עליהן או כדי להרחיק קרבתן קצת מן האדם שלא יהא רץ אחריהן כל הימים, כי יתגנו בעיניו קצת בדבר הלכלוך ההוא שידע בהם ולא ישגה תמיד באהבתן. ורבותינו זכרונם לברכה אמרו בנדה על צד הפשט, רצוני לומר שכוונו לגלות אחד מן התועלות הגדולות שיש במצוה מלבד רוב עיקריה הגדולים והחזקים, וכתבו שיש תועלת בהרחקת האשה קצת זמן כדי שתתחבב על בעלה יותר הזמן המוכשר ולא יקוצו זה מזה לרוב התמדת קרבתן ויתנו עיניהם בגופים אחרים, וכמו שיעשו רוב האומות שאינם גדורים בגדרינו החמורים, וכמו כן יספיק טעמם זה על צד הפשט ביולדת שלא יתגוול בה מיד, ושמא תתגנה בעיניו ויקוץ בה, כמו שאמרו בנדה.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שכל היולדות טמאות ואף על פי שלא ראו דם שאי אפשר לפתיחת הרחם בלא דם, ואחד היולדת חי או מת ואפילו נפל, והוא שתגמר צורתו טמאה טומאת לידה, ואפילו שליא או שפיר מלא מים או דם הרי זו חוששת ללידה, דקימא לן אין שליא בלא ולד. ואף על פי שאין מוצאין עכשיו הולד בשליא, חוששין שמא נימוק בתוכו, ותשב מספק ימי טומאה של נקבה שהם שבועים וימי טוהר של זכר שהם ל"ג יום ולא יותר, דמספק אזלינן הכא והכא להחמיר. וזה שאנו אומרים שצריכה לחוש לולד, דוקא שעברו עליה ארבעים יום משנתעברה, אבל לא עברו עליה ארבעים יום אינה חוששת ללידה, ואפילו ביום ארבעים ממש, שיום ארבעים כלפני ארבעים הוא חשוב. ומכל מקום אף על פי שאינה חוששת ללידה, כלומר ולא יהיו לה ימי טוהר כמו ביולדת, חוששת היא מכל מקום לטומאת נדה. ואף על פי שילדה לידה יבשה, כלומר שלא ראתה דם כלל, אנו אומרים מכיון שילדה אי אפשר לפתיחת הרחם בלא דם, ושמא היה מועט ונאבד, וכל אשה שיש לה ימי לידה לטומאה יש לה ימי טוהר מדין תורה, וימי הטוהר הם ל"ג לזכר וס"ו לנקבה. והענין הוא כן. דין תורה, שהאשה אחר שילדה מונה שבעה ימים מיום שילדה ובין שילדה בתחלת הלילה או בחצי היום או אפילו סמוך לשקיעת החמה מונה אותו היום של לידה יום אחד ומשלים עליו ששת ימים, ובין רואה קצת ימים מן השבעה או כל השבעה, לערב של שביעי שהוא ליל שמיני טובלת וטהורה לבעלה, ואפילו שופעת דם באותו ליל שמיני טובלת וטהורה לבעלה שהתורה התירה כל הדמים שתראה היולדת אחר שבעה ימים לזכר בתוך ל"ג יום, ואחר י"ד לנקבה בתוך ס"ו יום, ועל זה אמרו זכרונם לברכה כי מעיין אחד הוא והתורה טמאתו והתורה טהרתו, כלומר שדמי הלידה שטמאה התורה ודמי הטוהר שטהרה התורה ממקום אחד והוא מן המקור שהוא ממקום טומאה יוצאות שניהן אלא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

נשים דעתן קלה עליהן. — 2. ישגה, משלי ה, יט. — 3. נדה לא, ב. — 10—18. נוסד על רמב"ם הלכות איסורי ביאה י, א—ב, עם שנויים וביאורים. — 14. עכשיו, ז כובשיו. — 21. אנו אומרים, ואפ אם אומר, נש אני אומר. — 23. תורה, חסר בו.— 29. נדה לה, ב. — 30. טמאתו טהרתו, כ טהרתו טמאתו.

הערות וביאורים

2. י ש ג ה, יעסוק. — 16. ל ה ח מ י ר, טמאה שבועיים כיולדת נקבה, ואין לה דם טוהר אלא שלשים ושלשה ימים כיולדת זכר. — 29. מ ע י י ן א ח ד, דם הבא בימי לידה ודם הבא בימי טוהר ממעיין אחד הן באין (רש"י נדה לה, ב).

שהתורה תתלת הענין בזמן, ותטמא הדם היוצא ממנה בזמן אחד ותטהר השני, וברוך היודע כל החכמה כי הכל עשה בטעם נכון ומחוייב, והוא ברוך הוא ידע שעד אותו זמן הדמים מזיקין ומשם ואילך לא יזיקו. ועכשיו נהגו כל ישראל וגדרו עצמן לנהוג טומאה בדמי טוהר כמו בדמי טומאה. וכלל הענין שאין האשה עכשיו עולה מטומאתה לעולם עד שתעמוד שבעה ימים שלמים נקיים מכל דם ותתחיל למנות מבערב, זהו כלל גדול וטוב בכל מקומות ישראל הכשרים, ובזה נצלנו מכמה ספקות. ודיני הספקות המתחדשות לפעמים על היולדת כגון אם תתחייב לישב על טומאת זכר או על טומאת נקבה שפעמים תצטרך מתוך הספק לישב לזכר ולנקבה וגם לנדה, ודין המפלת כמין בהמה וחיה ועוף מה דינה, ואם פנים כפני אדם או אין פניהם כפני אדם מה דינה, והמפלת כמין יבחושין, כמין שערות, והמפלת דמות אדם שיש לו כנפים של בשר, וכן המפלת דמות אדם בעין אחד וירך אחת, והמפלת זכר וסנדל עמו, והיא הבריה שאינה ניכרת אם זכר או נקבה, ודין האשה שיצאה מלאה ובאה ריקנית והיא טועה בחשבונה, ויתר רובי פרטיה בענייני טומאתה, הכל במסכת נדה. וענין דיני קרבנה מפוזרין בהרבה מסכיות, ומהן הרבה בזבחים וערכים וכריתות וקינין ונגעים.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן לענין שהיולדות טמאות. והעובר ובא עליה במזיד בתוך הזמן המוגבל לאיסור או אפילו אחר זמן המוגבל כל זמן שלא טבלה, ביטל עשה זה, וגם עבר על לאו כמו בנדה, וכעניין שכתוב כימי נדת דותה תטמא וחייב כרת, בשוגג חייב להביא חטאת קבועה בזמן הבית.

(מצות קרבן יולדת)

קסז. ב. שתקריב היולדת קרבן כשישלמו ימי הטוהר לבן או לבת, והוא כבש בן שנתו לעולה ובן יונה או תור לחטאת, ואם היא ענייה תקריב שתי תורים או שני בני יונה אחד לעולה ואחד לחטאת, שנאמר ובמלאת ימי טהרה לבן או לבת תביא... וגומר, והיא מחוסרת כפרה עד שתקריב קרבנה.

משרשי המצוה כדי שתתעורר מתוך הפעולה לתת הודאה ליי ברוך הוא שהצילה מחבלי יולדה שהוא דבר גס. ועוד אמרו זכרונם לברכה שהאשה קופצת ונשבעת בעת צירייה שלא תזקק עוד לאיש, ולפיכך צריכה כפרה, ועל כן יקרא קרבנה חטאת, ונאמר בו וכפר עליה הכהן.

מדיניה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאין היולדת מביאה קרבנה ביום ארבעים לזכר וביום שמנים לנקבה אלא למחר שהוא יום ארבעים ואחד, וכן ביום שמנים ואחד, שנאמר ובמלאת ימי טהרה, כלומר שיהיו שלמים לגמרי, ואם הביאתו בתוך

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ועכשיו נהגו, הלכות איסורי ביאה יא, ו. — 9—10. ואם—דינה, חסר בכ. — 18. ויקרא יב, ב. — 21—24. סה"מ מ"ע עו, עם שנויים. — 23. ויקרא יב, ו. — 26. נדה לא, ב. — 28. ויקרא יב, ח. — 29 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות מחוסרי כפרה א, ה, עם שנויים וביאורים.

הערות וביאורים

10. יבחושין, יתושין. — 13. ריקנית, וחזרה ריקנית לסוף זמן מרובה ואינה יודעת אימת יצא הריונה (רש"י נדה כט, ב). — 27. צירייה, מכאובי הלידה.

ימי מלאת לא יצאת ידי חובתה. עבר זמן זה ולא הביאה כפרתה מביאה לאחר זמן, וכל זמן שלא הביאה אסורה לאכול בקדשים, וכמו שאמרו זכרונם לברכה הביא כפרתו אוכל בקדשים. וכל מחוסרי כפרה דינם שוה בזה. וכל מחוייבי קרבן אין מקריבין קרבנן אלא מדעתן חוץ ממחוסרי כפרה שאין צריכין דעת בעלים. ויתר פרטיה במסכת נדה.

ונוהגת בזמן הבית בנקבות. והעוברת על זה ולא קרבה קרבנה בטלה עשה, והיא מחוסרת כפרה ואסורה לאכול בקדשים, ואוי לה אם תמות קודם שתקריבנו ותשא עוונה על נפשה.

(מצות עניין טומאת מצורע)

קסח. ג. לטמא אדם מצורע, כלומר שמצוה היא עלינו שכל מי שיהיה מצורע שיבא אל הכהן לשאול על צרעתו והכהן יטמאנו או יטהרנו, והוא יתנהג על פי התורה הכתובה כאשר יצונו הכהן ולא יקח הדבר כחולי הבא במקרה אלא יתן לב עליו וידע כי גודל עונו גרם אותו, שנאמר אדם כי יהיה בעור בשרו וגומר והובא אל אהרן הכהן או אל אחד מבניו הכהנים. ומצוה זו כוללת כל משפטי צרעת אדם מה שממנה טמא ומה שממנה טהור, ומה שממנה צריך הסגר ומה שאינו צריך הסגר, ומה שצריך עם ההסגר גלוח או אינו צריך גלוח, כלומר תגלחת הנתק, ומלבד זה דינין הרבה. וענין הצרעת הוא שילבין מקום אחד או הרבה מקומות בעור בשר האדם ויהיו אותן המקומות לבנים הרבה עד שידמה הלובן שלהם ללובן קרום ביצה ולמעלה ממנו בלבנינות, אבל כל זמן שיהיה כהה למטה ממראה קרום ביצה אין זה צרעת אלא בהק הוא, כלומר חולי אחר שאינו ממין צרעת כלל אלא כמיני הגרב ושאר מיני נגעים הנעשים באדם. וארבע מראות לובן של צרעת הן בעור בשר האדם, השתים הן אבות והן שאת ובהרת, והשתים תולדות להן, כלומר שהן למטה בלובן מאלו השתים שנקראים אבות, וזהו אמרם זכרונם לברכה מראות נגעים שתים שהן ארבע בהרת וספחתה שאת וספחתה, ופירוש ספחתה כלומר תולדתה שאין לשון ספחת אלא לשון טפלה. וארבע המראות אלו דמו אותן חכמים אחת לצמר לבן נקי, וזהו שאת, ואחת לשלג, וזהו בהרת, ואחת לסיד ההיכל, והיא תולדת בהרת, ואחת לקרום ביצה, והיא תולדת שאת. ארבע מראות אלה הם הטמאים ומצטרפין זה עם זה לטמא. וכל שאין מכיר אותן בחלוקיהן ושמותיהן אינו דן אלא על פי מכיר, וכמו שנאמר למטה בדיני המצוה.

משרשי המצוה לקבוע בנפשותינו כי השגחת השם ברוך הוא פרטית על כל אחד ואחד מבני אדם, וכי עיניו פקוחות על כל דרכיהם, כמו שכתוב כי עיניו על דרכי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. נגעים יד, ד. — 3. מחוסרי כפרה, עיין מצוה קעו. — 10—17. סה״מ מ״ע קא, עם הוספות וביאורים. — 13. ויקרא יג, ב. — 17—21. לשון הרמב״ם הלכות טומאת הצרעת א, א, עם שנויים. — 23. נגעים א, א. — 24. שאת וספחתה, חסר בכ. — 31. ואחד,

הערות וביאורים

4. ש א י ן, שהרי אדם מביא קרבן על בניו ובנותיו הקטנים אם היו מחוסרי כפרה ומאכילן בזבחים (הלכות מחוסרי כפרה א, ה). — 20. ה ג ר ב, מין שחין היבש מבפנים ומבחוץ. — 28. ו כ ל, כהן.

איש וכל צעדיו יראה, ולכן הוזהרנו לתת לב אל החולי הרע הזה ולחשוב כי החטא גרם אותו, וכבר אמרו זכרונם לברכה כי בחטא לשון הרע יבא ברוב ולא נקחנו דרך מקרה, ויש לנו לבא אל הכהן שהוא העומד לכפרת החוטאים, ועם חברת המכפר אולי יהרהר בתשובה ויוסגר קצת ימים כדי שישיב אל לבו ענייניו במתון, ויפשפש במעשיו, ולפעמים יוסגר שני הסגרין שמא הרהר תשובה ולא תשובה שלימה לגמרי, כאילו תאמר על דרך משל שחשב להחזיר מחצית גזלתו ואז יחדש בו השם קצת סימנין שיוסגר שנית אולי ישלים תשובתו ויטהר לגמרי. וכל ענין הסגרין אלו יורה השגחתו ברוך הוא על כל דרכי האדם אחת לאחת. ולפי שהדעות רבים בהשגחת האל על כל בראיו יבאו בה הרבה פסוקים במקרא, והרבה מצות להורות על הענין מהיותו פנה גדולה בתורתנו, שיש כתות בני אדם יחשבו כי השגחת השם יתברך על כל המינין בפרט בין אנשים או כל שאר בעלי חיים, ויש מהן כתות יחשבו כי השגחת השם ברוך הוא על כל ענייני העולם בין בעלי חיים או כל שאר דברים, כלומר שלא יתנועע דבר אחד קטן בעולם הזה רק בחפצו ברוך הוא ובגזרתו עד שיחשבו כי בנפול עלה אחד מן האילן הוא גזר עליו שיפול, ואי איפשר שיתאחר או יקדם זמן נפילתה אפילו רגע, וזה דעת רחוק הרבה מן השכל, ויש כתות רעות יחשבו שלא ישים השגחתו ברוך הוא כלל בכל ענייני העולם השפל בין באנשים או בשאר בעלי חיים, והוא דעת הכופרים רע ומר. ואנחנו בעלי הדעת האמתית לפי מה ששמעתי נשים השגחתו ברוך הוא על כל מיני הבעלי חיים בכלל, כלומר שכל מין מן המינין הנבראין בעולם יתקיים לעולם לא יכלה ויאבד כולו, כי בהשגחתו ימצא קיום לכל דבר, ובמין האדם נאמין כי בהשגחתו ברוך הוא על כל אחד ואחד בפרט, והוא המבין אל כל מעשיהם. וכן קבלנו מגדולינו, וגם נמצא על זה הרבה כתובים יורו כי הענין כן, ולכן הזהירתנו התורה כי בהגיע אל האדם החולי הרע, והוא הצרעת, שלא יקחנו דרך מקרה רק יחשוב מיד כי עונותיו גרמו וירחיק מחברת בני אדם כאדם המרוחק מרוע מעשיו, ויתחבר אל המכפר המרפא שבר החטא ויראה אליו נגעו, ובעצתו ובדבריו ובפשפוש מעשיו יוסר מעליו הנגע, כי האל ברוך הוא שמשגיח עליו תמיד יראה מעשה תשובתו וירפאהו, וזהו ענין ההסגרין כמו שאמרנו.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מראות נגעים אלו שאמרנו מטמאין עד שיראו עמוקין מן העור, ולא שיהיו עמוקין ממש במישוש אלא שיראו כן בראיית העין, כעין מראה החמה שנדמית לרואים עמוקה מן הצל. ומה שאמרו ששיעור הצרעת הוא כגריס הקלקי, כלומר שאם יראו בעור בשר האדם מאותן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

חסר בכ. — איוב לד, כא. — 2. ערכין טו, א. — 8—21. ולפי שהדעות רבים, עיין מו"נ ג, יז. — 11—12. המינין—כל, חסר בכ. — 17. רע ומר, חסר בכ. — ואנחנו, חסר בכ. — 17—18. לפי מה ששמעתי נשים, חסר בכ, ובמקומם שמו המלים: מאמינים שהשגחתו. — 21. המבין, תהלים לג, טו. — 28 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות טומאת צרעת א, ו—יא, עם שנויים והשמטות. — 30. כו, כ בו. — 31. בשר ו בשם.

הערות וביאורים

2. י ב א, הצרעת. — 29. ב מ י ש ו ש, כלומר לא שממשות הבשר עמוק אלא רק נראה שהיא עמוקה, אבל בממשותה היא שוה.

מראות כשיעור זה נקרא צרעת, אבל פחות מזה השיעור אין זה צרעת. והשיעור הזה הוא מקום מרובע בעור מחזק שש שערות רוחב ושש אורך שהוא בתשבורת מקום שלשים ושש שערות, היה ברחבו חמש שערות אפילו ארכו אמה אין זה צרעת, דרוחב שש שערות בעינן. כל מקום שנאמר בתורה בהרת הוא הדין לארבע המראות. ושלשה סימני טומאה הן, שער לבן, מחית בשר חי, פשיון. כיצד, מי שנולד בו שאת או ספחת או בהרת ובו שער לבן או מחית בשר חי כשיראנו הכהן יאמר לו מיד שטמא מוחלט הוא. לא היה בו שער לבן ולא מחיה יסגירנו שבעת ימים. ואם פשה הנגע יחליטנו מיד גם כן, שגם הפשיון הוא סימן טומאה, כמו שאמרנו. לא נולד בו אחד משלשה סימני טומאה בשבוע של הסגר ראשון יסגירנו שבוע שני, ואם נולד בו אחד משלשה סימני טומאה אלו יחליטנו לטומאה ואם לאו יטהרנו, שאין הסגר לצרעת עור ובשר יותר משתי שבועות. ואם אחר כך שטיהר אותו יולד בו אחד משלשה סימני הטומאה יטמאנו מיד גם כן, שאותם שלשה סימני הטומאה לעולם מטמאין בין בתחלה בין אחר ההסגרין. נגע הצרעת שהיתה לבנה הרבה כמו הצמר הלבן והשלג ואחר כך כהה וחזרה כמראה קרום הביצה וסיד ההיכל אין זה סימן טהרה כלל אלא הרי היא בטומאתה ממש כמו בתחלה עד שיכהה למטה מלובן קרום ביצה, ואז הוא נקרא בוהק וטהור. ואם תשאל אם כן מהו שנאמר בתורה והנה כהה הנגע ולא פשה הנגע בעור וטהרו הכהן, תשובתך שזה נאמר בשכיהה הנגע למטה מקרום ביצה, אבל בקרום ביצה ולמעלה ממנו אין זה כהוי שעדיין מכלל מראות הטמאים הוא. ומה שנאמר ולא פשה הנגע בעור וטהרו יורה שכל זמן שלא פשה כלל ולא נולד בו אחד משלשה סימני הטומאה שאמרנו אף על פי שלא כיהה אלא עמד בעיניו, מכיון שלא פשה טהור הוא. ודיני המקומות שבאדם שאין מתטמאין משום צרעת, ודיני שיעורי מחיה ופשיון ושער לבן גם כן בכמה מטמא, ודיני נגעי הראש והזקן, ועניינו שהוא נפילת השער שבהם מעיקרו וישאר מקום פנוי וזהו נתק, ואין נתק פחות מכגריס, ודיני כיצד מגלחין אותה, וסימני טומאתו וטהרתו, ודין מה שאמרו שהכל מתטמאין בנגעים ואפילו קטן בן יומו והעבדים, אבל לא גויים ולא גר תושב, ודין מה שאמרו שהכל כשרים לראות הנגעים אבל הטומאה והטהרה ביד כהן, כיצד כהן שאינו יודע לראות חכם ישראל רואהו ואומר לו לכהן אמור טמא והוא אומר טמא, או אמור טהור והוא אומר טהור, ויתר פרטיה מבוארים במסכת נגעים. ונהגין דיני צרעת בזכרים ונקבות בכל זמן שיהיו לנו הכהנים בקיאין רואין אותם. כן נראה מדברי הרמב"ם זכרונו לברכה. ואף על פי שאי אפשר להביא קרבן עכשיו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. וכו', כ וכה. — 11. ובשר כ בשר. — 16. ויקרא יג, ו. — 22. מטמא, ו מקומות. — 26—28. לשון הרמב"ם הלכות טומאת צרעת פ"ט, הלכות א—ב. — 30. ואע"פ, כ ואפילו.

הערות וביאורים

30. ה ר מ ב " ם, שכתב: טהרת מצורע זו (שחיטת הצפור והתגלחת וההזיה) נוהגת בארץ ובח"ל בפני הבית ושלא בפני הבית (הלכות טומאת צרעת יא, ה). — ו א ע " פ, שאי אפשר להביא עכשיו קרבנותיו של יום השמיני (עיין מצוה קעו), מכל מקום טהרת המצורע שאפשר להיות גם בזמן הזה, היינו הטהרה הראשונה על ידי שחיטת הצפור וכולי, נוהגת גם עכשיו, והטהרה השנייה ע"י הבאת קרבנותיו לכשיבנה בהמ"ק ויהיה אפשר להביא קרבנות יביא.

לכשיבנה בית המקדש ויהיה אפשר להביא קרבן בטהרתו מצרעתו יביא קרבן, וכל מי שנצטרע ולא התנהג על פי התורה הכתובה במצורע אלא שלקח הדבר בדרך מקרה ולא חש לבא אל הכהן ולהראותה לו ביטל עשה זה. ומן האמת שיהיה עניו שתדבק בו הצרעת לעולם, ולטובים ייטיב השם וירפא. וכבר כתבתי למעלה סדר ביום השמיני בטומאת שמנה שרצים מצוה ד' שהרמב"ן זכרונו לברכה לא ימנה בחשבון המצות דיני הטמאות כולן כגון טומאת נבלות ושרצים ואוכלין ומשקין נדה ויולדת וחבה חב ושכבת זרע וצרעת אדם ובית ובגד וטומאת מת וטומאת מי נדה וטהרתן, והוא כתב בספר המצות שלו ראיות ברורות בזה הענין מושכות כל לב שומען. ועם כל זה מדרך הרמב"ם זכרונו לברכה לא נטה במניין, כאשר ייעדתי בתחלת הבנין.

(מצות הנהגת המצורע וכל מטמאי אדם בקריעה ופרימה)

קסט. ד. שיתנהג המצורע כמשפט הכתוב בפרשה, שנאמר בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע, וכן כל שאר הטמאים גם כן צריכין להודיע את עצמן. ולשון סיפרא, טמא מת ובועל נדה וכל המטמאין את האדם מניין, תלמוד לומר וטמא טמא יקרא. והקריאה היא שיעשה בגופו עניין שיוכר לבני אדם בו שהוא טמא ויסורו ממנו. משרשי המצוה שיקח דמיון בנפשו בהרחקתו מבני אדם כי בסיבת החטא ירחק האדם מכל טוב, למען ישוב מדרכו הרעה. וזהו אמרם זכרונם לברכה הוא הבדיל בלשון הרע בין איש לאשתו בין אדם לחבירו, ולפיכך מחוץ למחנה אהלו. ולכן ראוי שיקרא לכל אדם שיסורו ממנו. וכלל גדול בכל הדברים במדה שאדם מודד בה מודדים לו. ופירוש דבר זה לא ידעוהו רבים כי יחשבו לפרש דבר זה אצל השם ברוך הוא בדיגמת גמול בני אדם שכל אחד ישלם את חבירו גמול כפי הטובה שעשה עמו או כפי הרעה, ולא כן העניין אצל השם ברוך הוא חלילה, כי אין עם השם ברוך הוא כי אם טובה וחסד ורחמים לעולם ובכל עת ובכל שעה טובו מוכן אל כל הראוי לקבלו ולא ינום ולא יישן שומר ישראל. ומה שאמרו זכרונם לברכה אצלו ברוך הוא במדה שאדם מודד בה מודדין לו, הכוונה לומר כי כפי מעשה האדם אם לטובה אם להפך יתכן לקבלת הגמול כי לעולם באותו העניין שישים כל מחשבותיו ויעשה מעשיו בדוגמתו ממש תמשך עליו הברכה או ההפך. וכן אמר הכתוב כי לא ענה מלבו ויגה בני איש, וכתיב גם כן כי לא אל חפץ רשע אתה וגומר, כלומר שהשם יתברך לא יחייב בריה מחפצו בחיוב, כי האל הטוב חפץ בטוב לעולם. אבל האדם הוא שמחייב את

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. ולטובים, תהלים קכה, ד: היטיבה ה' לטיבים. — 10. הבנין, כ העניין. — 12. ויקרא יג, מה. — 13—15. נוסד על רמב"ם סה"מ מ"ע קיב, עם שנויים. — 14. טמא, חסר בכ (ו). — ויקרא שם. — 15. שיוכר, ו שאמרו. — 17. ערכין סו, ב. — 19. במדה, סוטה ח, ב. — 24. תהלים קכא, ד. — סוטה ח, ב. — 27. איכה ג, לב. — 28. תהלים ה, ה.

הערות וביאורים

15. יקרא, שאם יאמר רק וטמא יקרא יהיה מוסב רק על מי שבראשו נגעו שבו דבר הכתוב הקודם, אבל ממה שכתוב וטמא טמא יקרא כולל שכל טמא יקרא שהוא טמא (מלבי"ם). — 27. ענה, כי ה' לא ענה ויגה (תוגה, גורם צער) בני איש מלבו ומרצונו אלא העון גורם.

עצמו בנטותו מן היושר ויסיר מגופו ההכנות המכשירות אותו לקבל הטובה. והמשל על זה ההולך על דרך ישר ופנוי מאבנים ומכל דבר המכשיל ויש לדרך גדר קוצים מיכן ומיכן ועבר אחד ונתחכך בגדר ונכוה, באמת אין לומר על האיש הזה שהשם חפץ בכנייתו אבל הוא הגורם כי לא נזהר ללכת ביושר. וכמו כן בעל החט[א] מדת הדין תחייבנו על חטאו על כל פנים, ואין לומר עליו שהאל הטוב יחפוץ בחיובו, אבל בהמנע ממנו הטוב מצד חטאו ימצא אליו הרע, וכעין דבר זה אמרו זכרונם לברכה אין דבר רע יורד מלמעלה. וכלל דברינו, כי כל המקרה הרע המתחדש באדם הוא פעולה המתחדשת באדם בהסתרת פני השם מן האיש, כלומר שהשם מסיר שמירתו מעליו מצד חטאו עד שיקבל העונש הראוי לו לפי החטא, ואז יצוה מלאכיו לשומרו כאשר בתחילה, וכמו שכתוב והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה. וכתב חכם אחד, ידענו כי השם אחד והשינוי יבוא מהמקבלים והשם לא ישנה מעשיו, כי כולם הם בחכמה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט אלא פריעה ופרימה ותגלחת ראש וצפרים, כלומר שהמוסגר אינו פורע ופורם. ופירוש פורע, גידול השער, ופורם שיקרע בגדיו, והטהור מתוך הסגר פטור מתגלחת וצפרים, והטהור מתוך החלט חייב בתגלחת וצפרים, אבל טומאת שניהם שוה לכל דבר. ועניני טומאתן במה וכיצד, ואם אסורין בשאילת שלום, ואם הן מותרין לשנות בעודן בטומאתן, ואם אסורין לספר ולכבס, ואם מותרין ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה, ודין המצורעת כיצד דינה והנהגתה, ויתר פרטיה מבוארים בנגעים. ונוהגת בכל זמן שיהיו לנו כהנים וחכמים שיודעין הנגעים שראויין לטהר ולטמא. ועובר על זה ולא עשה בעצמו כמשפט הזה ביטל עשה זה.

(מצות עניין נגע בגדים)

קע. ת. לעשות בנגע בגדים כמשפט הכתוב בפרשה, שנאמר והבגד כי יהיה בו נגע וגומר. ומצוה זו כוללת כל דיני צרעת בגדים איך יטומאו ואיך לא יטומאו, ומה מהם צריך הסגר או קריעה או שריפה ורחיצה וטהרה.

משרשי המצוה שרצה האל ברוך הוא בטובו הגדול ליסרינו כאשר ייסר איש את בנו, כי זה העניין אינינו בטבע, אבל מופת הוא באומה הקדושה למען ילמדו ויקחו מוסר בהשתנות הכלים המיוחדים לתשמישם, והם הבגדים של צמר ופשתים, כי בהם רוב תשמיש בני אדם, וישובו מתוך כך מדרכם הרעה טרם יזרח הצרעת גם בגופם.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. בראשית רבה פ׳ נא. — 9. יצוה מלאכיו, ע״ש תהלים צא, יא. — 10. דברים לא, יז. — 12. חכם אחד, רבי יהודה הלוי בכוזרי ד, ג: „ורבו המדות והעצם אחד, בעבור התחלפות הדבר המקבל, כהתחלפות הניצוצות והשמש אחד״. — 14. מגילה ח, ב. — 16. תגלחת וצפרים, מצוות קעג, קעד. — 18. במה, כ כמה. — 24. ויקרא יג, מז. — 25—26. סה״מ מ״ע קב. — 27. דברים ח, ה. — 28—30. עיין רמב״ם הלכות טומאת צרעת טז, י,

הערות וביאורים

14. מוסגר, כשטעון הסגר. — מוחלט, כשטמאו הכהן כבר. — 18. לשונות, ללמוד. — 28. בטבע, במנהגו של עולם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מטמא בנגעים אלא בגד צמר ופשתים בלבד, ושיעור טומאתן כגריס כשיעור באדם. ושלשה סימני טומאה יש בהם, ירקרק אדמדם פשיון. פירוש ירקרק ירוק שבירוקין ככנף הטווס, ואדמדם אדום שבאדומים כמו הזהורית, ודיני הפשיון, ודין ירוק שפשה אדום, או אדום שפשה ירוק, ודין כל כלי הראוי להתטמא שאמרו זכרונם לברכה שהוא מטמא בנגעים אף על פי שאינו מטמא במדרס הזב כמו קלעים של ספינה והפרוכת ושבכית של שבכה ומטפחות סופרים והאבנט ורצועות מנעל וסנדל שיש בהן רוחב כגריס וכל כיוצא בהן, ואין צריך לומר שאר הכלים כגון כרים וכסתות. ויתר פרטיה מבוארים בטהרות, והרוב מהן במסכת נגעים.

ונוהגת בבגדי זכרים ונקבות. ועובר עליה ולא התנהג בעניין זה כדין הכתוב בפרשה ביטל עשה.

לא תעשה

(שלא יאכל טמא מן הקדשים)

קעא. א. שלא יאכל טמא מן הקדשים עד שיטבול ויעריב שמשו, ואם הוא טמא שצריך כפרה עד שיביא כפרתו, שנאמר בכל קדש לא תיגע. ולשון סיפרא, בכל קדש לא תיגע ואל המקדש לא תבוא, מה מקדש הנכנס לו בטומאה ענוש כרת אף האוכל קדשים בטומאה ענוש כרת. ואמרינן במכות בכל קדש לא תגע אזהרה לאוכל, אתה אומר לאוכל או אינו אלא לנוגע, וכולי, כדאיתא התם.

משרשי המצוה מה שכתבנו למעלה לקבוע בנפשותינו יראת המקדש וקדשיו, ולכן אין ראוי שיאכלום רק הטהורים, כי הטהרה מעלה וכבוד באדם, כידוע לכל מבין.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהטומאה שחייבין עליה היא שנטמאה בטומאה דאורייתא שחייבין עליה כרת, פירוש, על ביאת מקדש וקדשיו, כמו שכתבנו למעלה. ומה שאמרו זכרונם לברכה שאין חייבין על אכילת קודש שיש לו מתירין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שם יג, א. — 2. כגריס, ו טומאתו בגדים, מם ואילך: טומאת בגדים (!). — 2—4. שם יב, א. — 5. נגעים יא, יא. — 7. כגריס, כ בגדים (!). — 15. ויקרא יב, ד. — 17. מכות יד, ב. — 21. זבחים לג, ב. — 23. למעלה, מצוה קכא. — 23 ואילך. לשון הרמב"ם הלכתו פסולי המוקדשין יח, טו, עם שנויים קטנים.

הערות וביאורים

3. ט ו ו ס, עוף בעל נוצות יפות. — 6. ה ז ב, מפני שלא נעשה למשכב או למושב. — ו ה פ ר ו כ ת, וחילון לפתח. — ו ש ב כ י ת, במשנה (נגעים יא, יא) וברמב"ם: ושביס של שבכה (קישור להדק את השער של ראש האשה). — 7. ס ו פ ר י ם, במשנה וברמב"ם: ס פ ר י ם (מטפחות ספרים לכרכן בהן). — 18. ל נ ו ג ע, תלמוד לומר ואל המקדש לא תבא, מקיש קודש למקדש, מה מקדש דבר שיש בו נטילת נשמה (דטמא הבא למקדש חייב כרת), אף קודש דבר שיש בו נטילת נשמה (והיינו אכילה שענוש עליה כרת), ואי בנגיעה מי יכא נטילת נשמה אלא באכילה (מכות יד, ב). — 23. מ ת י ר י ן, כגון שלמים וחטאת ואשמות דמן מתיר אימורים למזבח והבשר לכהנים, או דבר שיש לו מתירין למזבח בלבד כגון עולת העוף ופרים הנשרפים שדמן מתירן למזבח בלבד, וכגון מנחות דיש להן היתר בקומץ.

עד שיקרבו מתיריו, כלומר האימורין וכמו כן הורונו זכרונם לברכה שכל שיש לו מתירין אין חייבין עליו משום פיגול או נותר או משום טמא עד שיקרבו מתיריו כהלכתן, וכל שאין לו מתירין כיון שקדש בכלי חייבין עליו. ויתר פרטיה בפרק י"ג מזבחים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקבות. ועובר עליה ואכל כזית בשר קודש טהור, או בשר קודש טמא בעודינו טמא טומאה דאורייתא, במזיד קודם שיטבול, חייב כרת, בשוגג מביא קרבן עולה ויורד, כמו שכתבנו למעלה. ואם אכל אחר שטבל קודם שיעריב שמשו או קודם שיביא כפרתו כמו היולדת שצריכה להביא כפרה וכן כל הצריך לכפרה לוקה ואינו חייב כרת, כעניין שנאמר בעניין כרת זה וטומאתו עליו, ופירשו זכרונם לברכה עד שתהיה כל טומאתו עליו. ואם היה טמא בטומאה של דבריהם אינו לוקה, ואין צריך לומר שאין חייב כרת אלא מכין אותו מכת מרדות.

(שלא לגלח שער הנתק)

קעב. ב. שלא לגלח שער הנתק, שנאמר ואת הנתק לא יגלח, כלומר אותו שער שעל מקום הנתק לא יגלח. ולשון סיפרא: מניין לתולש סימני טומאה מתוך נתקו שעובר בלא תעשה, שנאמר ואת הנתק לא יגלח. והעניין כדי שיכיר הכהן סימני הטומאה בשערות.

משרשי המצוה לרמוז שיסבול כל אדם אי זה צער ואי זה עונש שיענישהו השם ברוך הוא ולא יבעט בהם, ואל יחשוב שיהיה יכולת בידו לבטל אותם ולהעלימם מן הבריות, רק יש לו לבקש תחינה מאת האל ברוך הוא שירפא מחץ מכותיו. וזה השורש יספיק גם כן ללאו דלא יקוץ בהרתו שבסדר כי תצא.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כיצד מגלחין הנתק, מגלח חוצה לו ומניח שתי שערות סמוך לו כדי שיהיה מכיר הפשיון. ומה שאמרו גם כן שהתגלחת כשירה בכל אדם שנאמר והתגלח, ומן הסתם משמע בכל אדם. ומה שאמרו שאין חייב עד שיגלח כל הנתק בתער, ויתר פרטיה מבוארים במסכת נגעים.

ונוהגת בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן שיש כהן חכם לראות הנגעים. ועובר עליה וגלח את הנתק לוקה.

—חילופי גירסאות ומראי מקומות

7—11. שם הלכות יד—טו, עם הוספות. — 8. כפרה, חסר בכ. — 9. כעניין, חסר בכ. — 13—15. לשון הרמב"ם בסה"מ מל"ת שז. — 13. ויקרא יג, לב. — 20. כי תצא, מצוה תקצב. — 21—23. לשון הרמב"ם הלכות טומאת צרעת ח, ג, עם ביאורים. — 23—24. שם י, א.

הערות וביאורים

1. האימורין, בודאי טעות המעתיק הוא כי תלוי בזריקת הדם כמבואר בש"ס וברמב"ם (מנחת חינוך). — 3. שאין לו מתירין, כגון הקומץ והלבונה דהן עצמן מתירין הן, ואין מתיר אותן שום דבר אחר. — 9. עליו, והנפש אשר תאכל בשר מזבח השלמים אשר לה' וטמאתו עליו זנכרתה (ויקרא ז, כ) ופירשו עד שתהיה כל טמאתו עליו, לאפוקי אם טבל (דהרי הוא כבר טהור למעשר) אינו חייב כרת אם אכל קודם שיעריב שמשו. — 15. שיכיר, כדי שיהא ניכר אם פשה, שאם יפשה יעבור השערות ויצא למקום הגילוח.

זאת תורת המצורע

יש בה אחת עשרה מצות עשה

(מצות הטהרה מן הצרעת שתהיה במינים ידועים)

קעג. א. להיות הטהרה מן הצרעת בין צרעת אדם או בגד או בית בעץ ארז ואזוב ושני תולעת ושתי צפרים ומים חיים, ושיעשה בהן כל מה שכתוב כעניין שנאמר זאת תהיה תורת המצורע וגמר כל הפרשה. ושלשת מינין של טהרה הוזכרו בתורה, ואלו הן, מים, וזה המין של מים יכלול טהרת כל טמא, בלומר שאי אפשר לכל טמא לעלות מטומאה כי אם במים, והמין השני מי נדה, והוא המין של טהרה המיוחד בטומאת מת, וחמין השלישי עץ ארז ואזוב ושני תולעת ושתי צפרים ומים חיים וזה המין מיוחד לצרעת. קצת רמז בענייני טהרתו של מצורע בדברים אלה הודיעונו חכמים על צד הפשט, שאמרו זכרונם לברכה שהעניין הוא לקבוע בנפשו של מצורע, שאם היה טרם בא עליו החולי גבה לב כמו הארז על דרך משל שהוא אילן גבוה ישפיל עצמו כאזוב, ואמרו בטעם צפרים, הוא עשה מעשה פטיט כלומר שהרבה דברים בלשון הרע לפיכך יקריב צפרים שהם מצפצפים תמיד, ובשני התולעת איני יודע ונזכר שאמרו זכרונם לברכה עליו דבר, ואיפשר גם כן שהוא רמז שישפיל עצמו ויהיה הרמז מצד השם של תולעת. ובטעם המים שיטהרו כל טמא אחשוב על צד הפשט כי העניין הוא כדי שיראה האדם את עצמו אחר הטבילה כאילו נברא באותה שעה, כמו שהיה העולם כולו מים טרם היות בו אדם, וכמו שכתוב ורוח אלהים מרחפת על פני המים, ויתן אל לבו בדמיון כי כמו שנתחדש בגופו יחדש גם כן פעולותיו לטוב, ויכשיר מעשיו וידקדק בדרכי השם ברוך הוא. ועל כן אמרו חכמים שלא תכשר הטהרה במים שבכלי רק במים חיים או מכונסין שהן על קרקע ולא בכלי מכל מקום כדי לתת אל לבו במחשבה כאילו העולם כולו מים, והוא נתחדש בעלותו מהן, כמו שאמרנו. ואם יהיו המים בכלי או אפילו עברו על כלי לא יתכן העניין הזה שאמרנו אל מחשבת הטובל, כי יש גבול אל כל אשר הוא בכלי שהוא מעשה ידי אדם, ועל כן לא יחשוב בטובלו בכלי כי אילו כל העולם מים כאשר בתחילה, ושהוא נתחדש לשעתו, וחשומע ישמע והחדל יחדל.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כיצד מטהרין את המצורע, מביא מזרק

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—10. נוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע קי, עם שנויים והשמטות. — 5. כעניין, כ בעניין. — 6. ויקרא יד, ב. — 8. מי נדה, מצוה שעט. — 11. פסיקתא דר"כ יד. — 13. ואמרו, ערכין טז, ב. — 16. ואיפשר, אמנם כבר הויכר זה ברש"י עה"ת: ושני תולעת, מה תקנתו ויתרפא ישפיל עצמו מגאותו כתולעת (ויקרא יד, ד). — 19. בראשית א, ב. — 20. כי כמו וכולי, עיין לשון הרמב"ם הלכות מקואות יא, יב. — 26. כי אלו, חסר בכ. — 27. יחזקאל ג, כג. — 28 ואילך, לשון הרמב"ם הלכות טומאת צרעת יא, א—ב.

הערות וביאורים

4. בגד, ט"ס היא, דבגד אין לו טהרה בצפרים, רק גופו וביתו (מנחת חינוך). — 22. חיים, נובעין. — 22—23. מכל מקום, בכל אופן.

של חרש שהוא חדש ונותן לתוכו רביעית מים חיים תראויין לקדש אותן למי חטאת, ושיעור זה מדברי סופרים. ומביא שתי צפרים חיות טהורות לשם טהרת המצורע שנאמר ולקח למטהר, ושחט את הברורה שבשתיהן על המים שבכלי חרש וממצה עד שיהיה הדם ניכר במים, וחופר וקובר הציפור השחוטה בפניו, ודבר זה קבלה מפי השמועה, ונוטל עץ ארז, ומצותו שיהיה ארכו אמה ועביו כרביע כרע מכרעי המטה, ואזוב שאין לו שם לווי, לא יהיה פחות מטפח, ושני תולעת משקלו שקל, ואם טעמו פסלו כצביעות התכלת שנפסל בטעימה, וכל השיעורין הלכה, ולוקח עם שלשתן הציפור החיה. וארבעת מינין אלה מעכבין זה את זה. ועץ ארז ואזוב שנתקלפו פסולין, וכורך האזוב עם הארז בלשון של זהורית, ומקיף להם ראשי אגפים וראש הזנב של ציפור החיה, וטובל ארבעתן במים שבכלי ובדם שעליהם, ומזה שבע פעמים על גב ידו של מצורע ומשלח את הציפור. וכיצד משלחה, עומד בעיר וזורקה חוץ לחומה ואינו הופך פניו לאהלים ולא לעיר אלא למדבר, שנאמר אל מחוץ לעיר על פני השדה. שלחה וחזרה חוזר ומשלחה, אפילו מאה פעמים, ואחר כך מגלח הכהן את המצורע, וכיצד מגלחו, מעביר תער על בשרו הנראה, ואפילו בית השחי ובית הערוה ושאר כל הגוף עד שיעשה כדלעת, שנאמר את כל שערו, אם כן למה נאמר ראשו וזקנו וגבות עיניו, לרבות כל כיוצא בהן ולמעט שיער שבתוך החוטם לפי שאינו נראה. ואחר כך מכבס בגדיו וטובל ויטהר בכך מלטמא בביאה ומלטמא במשכב ובמושב ויכנס לפנים מן החומה, ומונה שבעת ימים והוא אסור בשבעת הימים אלו בתשמיש המיטה, שנאמר מחוץ לאהלו, מלמד שאסור בתשמיש המיטה, אבל מצורעת מותרת בתשמיש המיטה. כל שבעת הימים אילו עדיין הוא אב הטומאה ומטמא אדם וכלים במגע ואינו מטמא במשא, שהרי הוא אומר והיה ביום השביעי... וכבס את בגדיו, מלמד שהיה מטמא בגדים, וכשם שהיה מטמא בגדים במגע כך מטמא אדם במגע, שכל המטמא אדם מטמא בגדים ושאינו מטמא אדם אינו מטמא בגדים. וביום השביעי מגלחו הכהן תגלחת שנייה כתגלחת ראשונה, ומכבס

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא יד, ד. — 16. ראשו, שם יד ט. — 20. שם יד, ח. — 22. שם יד, ט.

הערות וביאורים

2. חיות, פרט לטריפות. בשאר הדפוסים הגירסא: דרור (וכן הוא ברמב"ם הלכות טומאת צרעת יא, א), כלומר צפרים שדרות בבית כבשוה (שיודעות להשמט בזוויות הבית ואינן מקבלות מרות). — 3. הברורה, היותר חשובה וניכרת. — 4. בפניו, בפני המצורע שלא יחשוהו ששחטה לאכילה. — 6. כרביע כרע, שמחלק כרע המטה לשנים ואלו השנים מחלקן לארבעה, וזהו רביע כרע, וקמ"ל דמצוה לצמצם שיהיה רביע כרע לא פחות ולא יותר (רע"ב נגעים יד, ו). — לווי, שמלוין ומחברין אותו לדבר אחר, כגון אזוב יון, אזוב רומי. — 7. טעמו, אם עירב השני שהיא מראה אדומה במיני צבעים שונים, כגון שצבע השני תולעת בצבע תכלת. — התכלת, של ציצית. — 8. וארבעת, עץ ארז ואזוב ושני תולעת והצפור החיה. — 9. שנתקלפו, מקליפתן דשינוי דלא הדר הוא (רש"י סוטה טו, ב, ד"ה דאיקלוף). — 10. ומקיף, וסומך. — 15. השחי, תחת אצילי ידיו. — 18. בביאה, כדרך שהיה מטמא בימי חלוטו כשנכנס לבית בין אדם בין כלים אע"פ שלא נגע בהן. — 19. החומה, למחנה ישראל (עיין כלים א, ו).

בגדיו וטובל ויטהר מלטמא אחרים, והרי הוא ככל טבולי יום ואוכל במעשר. העריב שמשו אוכל בתרומה, הביא כפרתו אוכל בקדשים. שחיטת הציפור והתגלחת וההזאה ביום, ושאר כל מעשיו בין ביום בין בלילה, ואלו באנשים וכל השאר אפילו נשים, ואלו בכהנים וכל השאר אפילו על ידי ישראל. ואותו כהן שטמאו מצוה לטהרו שנאמר לטהרו או לטמאו. ויתר פרטיה במסכת נגעים.

ונוהגת טהרה זו בכל מקום ובכל זמן שיש כהן חכם בנגעים, כן פירש הרמב"ם זכרונו לברכה, וכן ראיתי בסיפרא. ועובר עליה ולא עשאה כמשפט ביטל עשה.

(מצות תגלחת מצורע ביום השביעי)

קעד. ב. שיגלח המצורע את כל שערו והיא הטהרה השנייה, כמו שאמרו זכרונם לברכה בנגעים, שנאמר והיה ביום השביעי יגלח את כל שערו וגומר, ואמרו זכרונם לברכה שלשה מגלחין ותגלחתן מצוה, הנזיר והמצורע והלוים, ולוים צריכין תגלחת כמצורע, וזה היה במדבר.

משרשי המצוה קצת מן הטעם שאמרנו למעלה במים כדי שיראה האדם כאילו היום נברא והיום מתחיל שערו לצמוח ויחדש מעשיו לטוב, כי בהיות האדם מנוקה מכל שער או ינקה יפה מכל ליכלוך, ולכן ראוי לו לעלותו מטומאת צרעתו לעשות בעצמו מעשה הנקיות בכל כחו כדי שינקה מעשיו גם כן בכל כחו ויהפכם מרעה לטובה ולהכשיר.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כיצד הוא הגילוח, מעביר תער על כל בשרו הנראה ואפילו בית השחי ובית הערוה וכל שאר הגוף עד שיעשה כדלעת, שנאמר את כל שערו, וכשהוא מגלח בשתי התגלחות אינו מגלח אלא בתער, ואם גילח שלא בתער או שהניח שתי שערות לא עשה כלום. ויתר פרטיה במסכת נגעים. ואמר הרמב"ם זכרונו לברכה בזו המצוה, וזהו לשון המעתיק, ואבאר עתה מה הסבה אצלינו בתגלחת מצורע מצוה בפני עצמה והבאת קרבנותיו מצוה בפני עצמה, ולא עשינו כן בנזיר אבל שמנו תגלחתו והבאת קרבנותיו מצוה אחת, וזהו שהמצורע אין כשר לתגלחתו עם הבאת קרבנותיו, ותכלית המגעת מתגלחתו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—5. לשון הרמב"ם ה' טומאת צרעת יא, ה.— 4. נשים, בפנים : אנשים. — 5. שנאמר לטהרו, חסר בכ (!). — ויקרא יג, נט. — 6. בהלכות טומאת צרעת יא, ו. — 7. וכן ראיתי בסיפרא, חסר בכ. — סיפרא, בתחלת פ' מצורע. — 9—12. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע קיא. — 10. ויקרא יד, ט. — 11. נגעים יד, ד. — 18—20. לשון הרמב"ם בהלכות טומאת צרעת יא, א. — 20—21. שם, ג. — 22 ואילך. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע קיא. — 24. בנזיר, מצוה שסו. — אחת, חסר בו. — 24—25. וזהו— קרבנותיו, חסר בכ.

הערות וביאורים

1. במעשר, שני. — 3. ושאר כל מעשיו, לקיחת הצפרים ושילוח הצפור וכיבוס בגדיו וטבילה. — 5. מצוה לטהרו, ואם מת רואהו כהן אחר, דלאו לעכובא הוא שהכל יהיה בכהן אחד, אלא למצוה. — 11. והלוים, בעת שנבחרו לשירות במדבר (במדבר ח, ז), ואינה נוהגת לדורות. — 20. שתי התגלחות, תגלחת ראשונה כשיתרפא מצרעתו (מצוה קעג), ותגלחת שניה לאחר ששפר שבעה ימים. — 25. כשר, ברמב"ם סה"מ מ"ע קיא: קשר.

בלתי התכלית המגעת מהבאת קרבנותיו וזהו שהמצורע טהרתו תלויה בתגלחתו, ובפרק שישי מנזירות אמרו מה בין נזיר למצורע אלא שזה טהרתו תלויה בימיו, כלומר הנזיר, ומצורע טהרתו תלויה בתגלחתו, וכשיגלח המצורע ותשלם תגלחתו השנייה טהר מלטמא בשרץ, כמו שהתבאר בסוף נגעים, וישאר מחוסר כיפורים עד שיביא קרבנותיו כשאר מחוסרי כיפורים כמו שנתבאר שם, והוא תכלית תגלחתו טהרתו מליטמא בשרץ, הביא קרבנותיו או לא הביא, ותכלית הבאת קרבנותיו תשלום כפרתו כשאר מחוסרי כפרה, כלומר זב וזבה ויולדת, וכבר קדם לנו לשון מאמרם ארבעה מחוסרי כפרה, ושם נתבאר שהנזיר אינו מחוסר כפרה, אבל המלאכה ההיא בכללה כמו התגלחת והבאת הקרבן יתירו לו שתיית היין ולא יספיק האחד מהם בלתי האחר, ותגלחת קשורה בקרבן והקרבן תלוי בתגלחת, ובקיבוצם תגיע התכלית באחת והוא שיותרו לו הדברים שהיו נמנעים ממנו בימי נזרו. ובפרק ששי מנזירות אמרו גלח על הזבח ונמצא פסול תגלחתו פסולה וזבחיו לא עלו לו, והנה התבאר שתגלחת היא מתנאי הזבח והזבח מתנאיה. ובתוספתא נתבאר כמו כן שהנזיר שכלו לו ימיו אסור לגלח ולשתות יין ולטמא למתים עד שיעשה המלאכה ההיא כולה, והיא תגלחת טהרה כמו שהתבאר בפרק ששי מנזירות, והוא שיגלח פתח אהל מועד, וישליך שערו תחת הדוד, ויקריב הקרבנות כפי מה שבא בכתוב, ואתה תמצאם בסוף המצוות יקראו הבאת הקרבנות תגלחת, ובביאור אמרו במצות המשנה הריני נזיר ועלי לגלח נזיר, ירצה לומר בזה שיביא קרבנות נזיר ויקריבם בעדו. הנה התבאר לך שהתגלחת נופלת על הבאת הקרבנות, והטעם בזה היותה חלק מהם כמו שביארנו, ובקיבוצם יוסר דין הנזירות וישתה הנזיר יין, אמנם תגלחת טומאה היא מדיקדוק, פירוש מעניין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. נזיר מד, ב. — 8. כריתות ח, ב. — 12. נזיר מד, ב.—הזבח, בפנים ובו: המזבח.— 14. תוספתא נזיר סוף פ"ב. — 17. בסוף המצות. הרמב"ם בסה"מ מ"ע קיא: ברוב מקומות. — 18. במצות, ברמב"ם שם: במקומות מהמשנה. — נזיר יא, ב.

הערות וביאורים

1. בתגלחתו, כמו שמבאר והולך. — 2. מה בין, נזיר טמא למצורע, שנזיר טמא מגלח בשביעי ומביא קרבן בשמיני ואם גלח בשמיני מביא קרבנותיו בו ביום, ומצורע גם כן מגלח בשביעי ומביא קרבנותיו בשמיני אבל אם גלח בשמיני מביא קרבנותיו בתשיעי. — בימיו, נזיר טהרתו תלויה בהזאת שלישי ושביעי וטבילה, לפיכך כיון שטהר בשביעי אע"פ שלא גלח עד יום השמיני מביא קרבנותיו בו ביום (רע"ב נזיר ו, ו). — 3. בתגלחתו, כדכתיב ביום השביעי יגלח את כל שערו, והדר כתיב ורחץ את בשרו במים וטהר (ויקרא יד, ט), ואם טבל עד שלא גלח לא עלתה לו טבילה, לפיכך אם גלח בשמיני עדיין צריך טבילה והערב שמש, הילכך אינו יכול להביא קרבנותיו עד תשיעי (רע"ב שם). — 5. תכלית, כלומר תכלית תגלחתו לטהר מטומאתו כשרץ, שאחר שטבל מיד מותר לאכול במעשר, העריב שמשו מותר לאכול תרומה. — 7. כפרתו, להתירו לאכול בקדשים ולבוא למקדש. — 12—13. תגלחתו פסולה, וצריך להמתין מלגלח עוד שלשים יום. — 13. וזבחיו, שאר הזבחים שהקריב אחר תגלחתו הפסולה לא עלו לו, דכיון דצריך לסתר עד שיגדל שערו הוי כאילו הקריבן קודם זמנם (רע"ב שם, י). — 21. מעניין, מדין מצות נזירות בכלל ולפיכך אין ראוי שתגלחת הטומאה תמנה מצות בפני עצמה (ועיין מצוה שעו).

המצוה ולא מצוה בפני עצמה, כמו שביארנו במה שקדם, עד כאן. ונוהגת בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן שיש כהנים חכמים גדולים ראויים להודות בצרעת. ועובר עליה ולא גילח ביטל עשה, והוא טמא.

(מצות טבילה לטמאים)

קעה. ג. שנטבול במי מקוה ואז נטהר באי זה מין ממיני הטמאות שנטמאנו בו, שנאמר ורחץ את בשרו, ובאה הקבלה מים שכל בשרו עולה בהן, ושיערו חכמים שהן ארבעים סאה, וזהו שיעור מקוה. ומן התורה בין שיהיו המים שאובין או שהמשיכו אותן מן המעיינות או מן הגשמים הכל כשר, שהתורה אמרה מקוה מים מכל מקום, אבל חכמים פסלו כל מקוה שמימיו שאובין, ולא עוד אלא אפילו עברו בכלי שלם בעת שממשיכין אותן לתוך החפירה פסלוהו. וזה השיעור של ארבעים סאה בעינן במי מקוה אפילו להטביל בו מחט, אבל במים נובעים, כלומר מים היוצאין ממעיינות אין להם שיעור כלל אלא כל זמן שיתכסה האדם כל גופו בהן ביחד, או שיתכסו בו הכלים הטמאים ביחד ראוי לטבול בו. וכתב הרמב"ן זכרונו לברכה ואין כוונתינו באומרינו שהטבילה מצות עשה שיהיה מצוה על כל טמא שיטהר על כל פנים כמו שחייב כל מי שיתכסה בכסות שיעשה ציצית, פירוש לפירושו בכסות ארבע כנפים, וכן כל מי שיש לו גג שחייב לעשות לו מעקה, אבל הענין הוא שהודיעתנו התורה מי שירצה להטהר מטומאה לא יתכן לו זה אלא בטבילה במים, וצותנו לקבל הענין ולעשותו כן כשירצה להטהר, אבל אם ירצה להשאר בטומאתו ולא יכנס למחנה שכינה זמן רב הרשות בידו. תוספת. ומכל מקום אין זה ממדת החסידים ואנשי מעשה להיותם מטמאים בטומאתם, כי הטומאה מאוסה, והטהרה אהובה, ונפשו של אדם מתעלה ומזדככת בטהרה, עד כאן. ולשון ספרא, ורחץ את בשרו יכול גזרת מלך, תלמוד לומר ואחר יבא אל המחנה כלומר שאין האדם מצווה להטהר, אבל כשירצה להטהר מצוה עליו לעשות זה המעשה לטהרתו.

משרשי המצוה זו של טהרת המים מה שכתבנו למעלה בראש הסדר להשיב את הילדים כפשטן של דברים בדרך הפשטנים עד שיגדלו ויבינו את אשר יבינו. ועוד נאמר בענין שיש בטבילה רמז אל הטובל שינקה נפשו מכל חטא, כמו שטבע המים לנקות כל דבר המתכבס בהן.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמי מקוה ראוים לטהר בהם מכל טומאה, כגון נדה ויבמה ושאר כל הטמאות של אדם וכלים חוץ מטומאת זב לבד, לפי שהכתוב פירש בו לבד מים חיים לטהרתו, פירוש מים נובעין. וכן מה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5—6. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע קט. — 6. ויקרא יד, ט. — פסחים קט, ב. — בשרו, בפנים: כל בשרו, אבל אין פה במקרא (וראה גם: ויקרא טו, טז). — 8. ויקרא יא, לו. — 13. הרמב"ן, כ הרמב"ם (וכן צ"ל). — לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע קט, עם ביאורים. — 22. ויקרא יד, ח. — 27—28. הלכות מקואות יא, יב. — 29. מקואות ח, ח. — 31. ויקרא טו, יג.

הערות וביאורים

1. עד כאן, לשון המעתיק. — 21—22. עד כאן התוספת, ועכשיו הוא חוזר ללשון הרמב"ם.

שאמרו זכרונם לברכה שאף על פי שטבילת קצתם ביום לא תשלם מחרתם עד הערב השמש, כמו שכתוב במים יובא וטמא עד הערב וטהר, ושצריך לטבול גופו מגולה כלומר שנוגע לשטח המים כלו, כלומר שלא יהא שום דבר חוצץ בין כל הגוף והמים, ואם טבלו בבגדיהם דיעבד עלתה להם טבילה מפני שהמים באין בהם, וגם הנדה בדין זה דיעבד ומותרת לבעלה, והוא שלא יהיו הבגדים מהודקים יותר מדאי. וכל חייבי טבילות טבילתן ביום חוץ מנדה ויולדת שטבילתן בלילה, ובעל קרי טובל והולך מתחלת הלילה עד הערב השמש. ודיני חציצה שאמרו זכרונם לברכה כי דבר תורה אם היה דבר חוצץ חופה את רוב האדם או רוב הכלי לא עלתה להם טבילה, והוא שיקפיד האדם בדבר, אבל אם אינו מקפיד עלתה לו טבילה, ואם הדבר החוצץ אינו אלא על מיעוטו אפילו מקפיד עלתה לו טבילה דין תורה, אבל מדברי סופרים שכל דבר החוצץ ואפילו כל שהוא אם מקפיד עליו לא עלתה לו טבילה גזרה מיעוטו משום רובו שהוא אסור מן התורה כשמקפיד, ואם היה דבר החוצץ חופה רובו אף על פי שאינו מקפיד לא עלתה לו טבילה גזירה רוב שאינו מקפיד משום רוב המקפיד שאסור דבר תורה. נמצא לפי זה שאם היה דבר חוצץ על מיעוטו ואינו מקפיד עלתה לו טבילה אפילו מדרבנן, דהשתא יש בדבר תרתי לטיבותא. ודיני מקואות רבים, ודין מים שאובין בכמה פוסלין המקוה, וכיצד, ובאי זה כלי יקראו המים שאובין שאין עליו שאלו שאבוה בכלי נקוב במוציא רמון אין אלו נקראים מים שאובין שאין עליו תורת כלי מעתה, ואפילו סתמו הנקב סתימה שאינה יפה כגון שנתנו בו אבן או פרי לפי שעה שאינו סותמו סתימה יפה שעדיין ישארו בו נקבים וסדקים בכונס משקה, גם בזה שמעתי ממורי שלא תקרא שאובה וראויה לטבול בה. ודין חקק הכלי עד שלא קבעו או קבעו ואחר כך חקקו, וכמה חקק ראוי לפסול, והחלוק שבין כלי חרס לשאר כלים, שכלי חרס אינו פוסל עד שיהיה החקק כדי לקבל רביעית, וכלי עץ פסול בכל שהוא, ומה שאמרו שאין המקוה נפסל לא בשנוי הריח לא בשנוי הטעם אלא בשנוי מראה בלבד, וכל דבר שאין עושין בו מקוה לכתחלה פוסל את המקוה בשנוי מראה, כגון היין והחלב והדם ומי כל פירות גם כן, אבל נפלו מהם למקוה ולא שנו מראיו אינם פוסלין, דדוקא במים שאובין גזרו ואמרו דשלשה לוגין מהן פוסלין אבל לא מי פירות עד שישתנה מראה המים בעבורן.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שאמרו, יבמות עה, א. — 2. ויקרא יא, לב. — 5. בדין כ כדין. — 6—7. לשון הרמב"ם הלכות מקואות א, ו. — 7. והולך, כ והולך כל היום כולו ואפילו. — 8. דבר, חסר מז. — 8—15. רמב"ם שם. — 18. במוציא רמון, זוהי שיטת הרא"ה מובאת בבדק הבית. — במוציא כ כמוציא. — 20. סתימה יפה, בז חסר יפה, מפ ואילך: מעליא. — 24—28. נוסד על לשון הרמב"ם הלכות מקואות ז, א, עם שנויים.

הערות וביאורים

9. בדבר, ורוצה להעבירו. — 10. אינו מקפיד, הוה ליה כגופיה הואיל ואין סופו ליטלו ובטיל לגביה ולא חיית (רש"י סוכה ו, ב, ד"ה אין). — 21—22. חקק הכלי, קודם שקבעו בקרקע והמשיך בו מי גשמים או מי נהר למקוה פסלו משום מים שאובין, אבל אם קבעו בקרקע ואחר כך חקק בו בית קיבול אינו פוסל דלאו כלי הוא אלא ארעא סמיכתא היא.

דיני חציצות רבים, וסוף הדברים הכלל הצריך אלינו זהו, מדין תורה היתה צריכה כל אשה לעיין כל גופה סמוך לטבילתה שלא יהא דבר חוצץ בגופה ודייה, ועזרא ובית דינו תקנו שתהא חופפת בכל מיכ שער שבה במים חמים ומסרקת או מפספסת שערותיה בידיה או במסרק אם יש לה יפה יפה כדי שאם היו שערותיה נקשרים תתיר אותם, ובנות ישראל החמירו על עצמן לשטוף כל גופן בחמין, וכל המשנה ממנהגן ימתח על העמוד. וחפיפה זו צריכה סמוך לטבילה, כלומר שלא תתעסק בדבר אחר בנתיים, ומכל מקום אם נזדמנה לאשה טבילה בלילי שבת ויום טוב התירו אפילו לכתחלה שתהא חופפת ביום וטובלת בלילה, וכן מפני חשש שיכנסו המים בכל מקום שבגופה אמרו חכמינו זכרונם לברכה שצריכה האשה לעמוד בשעת טבילה בענין שתהא נראית כאורגת וכמנקת את בנה שעומד תחת הדד, וצריכה להזהר גם כן בטבעות שבידה, והצמידים, אם הם מהודקין כלל בשעת טבילה ליטלן מידיה, וכן הרצועות שבראשה להתירן, ותדיח את פיה ושיניה שאף על פי שכל המקומות שבבית הסתרים אין צריכין שיבאו בהן מים צריכין הם להיות ראויים לביאת מים, ומעשה היה באשה שטבלה ונמצא לה עצם בין שניה והצריכוה חכמים טבילה אחרת. טבלה ונמצא עליה שום דבר חוצץ כגון בצק או זפת או דם יבש וכיוצא בהן מכל הדברים שמנו חכמים שחוצצין אפילו כטפת חרדל, כל זמן שמקפדת עליה ודרכו להעבירה לא עלתה לה טבילה, ואפילו היה הדבר החוצץ תחת הצפורן ואפילו כנגד הבשר, מכיון שמקפדת חוצץ. ולפיכך נהגו בנות ישראל ליטול צפרנן בשעת טבילה. ויתר רובי פרטים של דיני חציצה ודיני מקואות וטבול יום מבוארים במסכת מקואות ובמסכת טבול יום.

ונוהגת מצוה זו של טבילה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות שמצוה עליהם כשירצו להטהר מטומאתן שיטבלו במים כענין שאמרנו במים ראויין, ושלא יהא בהן דבר חוצץ, ויתר הענייניים שכתבנו, אבל מכל מקום אין המצוה שיטהרו עצמן על כל פנים אם רצו להשאר בטומאתן אלא אם כן בא ליכנס למקדש או לאכול קדשים, וזהו בזמן הבית, כי אז בזמן ההוא אם עשה כן ביטל עשה זה, מלבד החיוב שעליו באכלו קדש בטומאה והכנסו למקדש, כמו שכתבנו למעלה.

(מצות קרבן מצורע כשיתרפא מצרעתו)

קעו. ד. שיקריב כל מצורע קרבן כשירפא מחוליו, והוא שלשה בהמות אחד לעולה ואחת לחטאת ואחד לאשם ועוד לוג שמן, ואם הוא עני כבש אחד לאשם ועשרון סלת ולוג שמן ושתי תורים או שני בני יונה האחד חטאת והאחד עולה, שנאמר וביום השמיני יקח שני כבשים תמימים וכבשה אחת, וכתב בפרשה שאחר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. מדין תורה, ב"ק פב, א. — 9. נדה סז, :.—12. בשעת, כ ליטלן מידיה בשעת טבילה.— 19. בנות, ו בני. — 25. אם כן, חסר בכ. — 27. למעלה, מצוה קעא. — 29 ואילך, נוסד על רמב"ם מ"ע עז, עם שנויים והשמטות. — 32. ויקרא יד, י.

הערות וביאורים

6. העמוד, למלקות כדאמרינן במס' מכות (כב, ב) כופת שתי ידיו על העמוד (רש"י ורה"ש כב, ב).

זה ואם דל הוא וגומר, וזה המצורע נקרא מחוסר כפרה עד שיקריב זה הקרבן, וארבעה מחוסרי כפרה הן, זה שאמרנו וב וזבה ויולדת. והעניין שנקראו מחוסרי כפרה הוא לומר שכל אחד מהם אף על פי שטהר מטומאתו וטבל והעריב שמשו ביום השביעי עדיין הוא חסר כפרה זו ואינו יכול לאכול בקדשים עד שיקריבנת ביום השמיני. ואל יקשה עליך למה אנו מונין קרבן כל אחד מארבעה אלה מצוה אחת ולא נכללו כולן במצוה אחת, שנאמר שיקריבו ארבעה מחוסרי כפרה קרבן ואחר כך יהיו מכופרין, כמו שאנו אומרים בטהרת מי מקוה שיטבול כל טמא ואחר כך יטהר, ואין אנו מחלקין בענייני הטמאות לחשוב טהרת כל אחת מצוה, כי העניין הוא מפני שקרבנות ארבעה אלה אינם שוים, ונמצא שהדבר שתשלים כפרתו של אחד מהם לא ישלים כפרת האחר, ולכן ימנו כל אחד מצוה, מה שאין כן במי מקוה שהטהרה שוה בכל, כן תירץ הרמב"ם זכרונו לברכה.

משרשי ענין הקרבן כתבנו למעלה על צד הפשט, כי בו דמיון להשפיל יצר הגוף החוטא ולהגדיל מעלת הנפש, ולכן המצורע חייב בו, כי הצרעת לא יהיה באדם רק מצד המשכו אחר תאוות הגוף או בדבור או במעשה, וראוי להתיסר.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל מחוייבי קרבן אין מקריבין אחרים קרבנן אלא מדעתן חוץ ממחוסרי כפרה שאין צריכין דעת בעלים, ומפני כן אמרו שאדם מביא קרבן על בניו ובנותיו הקטנים אם היו מחוסרי כפרה ומאכילן בזבחים. ויתר פרטיה מבוארים בהרבה מקומות בתלמוד, ועיקר בזבחים בפרק שני ועדכין פרק שני וכריתות פרק א' ובנזיר פרק ח' ובסוף נגעים וקינין.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקבות. ועובר עליה ולא הקריב קרבנו בזמנו ביטל עשה.

(מצות עניין טומאת בית שיהיה בו נגע)

קעז. ה. לטמא בית מנוגע, כלומר שנעשה בבית שיהיה בה צרעת כמשפט הכתוב בפרשה, כמו שנאמר ובא אשר לו הבית וגומר כמו שכתוב שם, ושנחזיק מי שנכנס לבית בטמא, כמו שכתוב בפרשה והבא אל הבית... יטמא וגומר. ומצוה זו כוללת כל ענייני טומאת הבית אי זה צריך הסגר או הריסה בקצת הקירות או בכולן. וזה הענין של צרעת הנוה באבנים שמעתי שאיננו דבר טבעי, אבל הוא ענין מופתי יבוא לפעמים לבתי ישראל להוכיחם כי מאהבת השם אותם יחדיעם מוסרו במה שהוא חוץ לגופם כדי שיחזרו בתשובה טרם יתחייבו לענוש אותם בגופם. וכן היה הענין שעד שלא עשה תשובה יתפשט הנגע גם בבגדיו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ואם דל, שם יד, כא. — 2. וארבעה, ו מארבעה. — 3—5. לשון הרמב"ם הלכות מחוסרי כפרה, א, א. — 15—17. לשון הרמב"ם הלכות כפרה א, ה, עם שנוים. — 23. ויקרא יד, לה. — 24. שם יד, מו. — 26—29. נוסד על רמב"ם הלכות טומאת צרעת טז, י, וגם על הרמב"ן בפירושו עה"ת ויקרא יג, מו. — 28. וכן, כ וזה היה הענין שאם לא.

הערות וביאורים

28. חוץ לגופם, רמז למה שאמרו חז"ל: לעולם אין בעל הרחמים סורץ מן הנפשות תחלה, ממי את למד מאיוב... ואף בנגעים כן, בתחלה הן באין על ביתו... חזר בו מוסב ואם לאו באים על הבגדים... אחר כך הן באין על גופו (רות רבה פ"ב, י).

לא הרגיש עדיין יתפשט גם בגופו. ועוד אמרו זכרונם לברכה כי בתחילה כשכבשו הארץ הביא השם בקצת בתים נגע צרעת לטובתם כדי שיהרסו הבית ויתגלת להם מטמון שטמנו שם האמוריים, ואף על פי שהיה איפשר להודיעם זה על ידי נביא מבלי נגע, ידוע הדבר שהאל יעשה ניסים לבני אדם דרך סתר כמו שכתבנו למעלה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה ששיעור נגעי בתים כשני גריסין זה בצד זה, ושלשה סימני טומאה בבית, ירקרק אדמדם ופשיון, וכולן מפורשין בכתוב. ושני המראות מצטרפין זה עם זה לשיעור שני גריסין, וכל השיעורין הלכה למשה מסיני. וכשיראה נגע בבית אפילו חכם שיודע שהוא נגע לא יגזור ויאמר נגע נראה לי אלא כנגע, כי לכהן ניתן לטמא ולטהר נגעים ולא לאדם אחר. ואין בית אפל מטמא בנגע לפי שאין פותחין בו חלונות לראות בו נגע, שנאמר נראה לי ופירשו זכרונם לברכה לי ולא לאורי. שמא תאמר יראה את הנגע בנר, הראייה בנר אינה שלימה, ולפיכך בית אפל אין מטמא לעולם בנגע. וכן אין הבית מטמא בנגע עד שיהא בו ארבע אמות על ארבע אמות או יותר, שאין קרוי בית בפחות מיכן, והתורה אמרה בית, וכן בעינן שיהא לו ארבעה כתלים ובנוי על הארץ באבנים ועצים ועפר, שנאמר את אבניו ואת עציו ואת כל עפר הבית, והלבנים והשיש אינן חשובים כאבנים. וירושלם וחוצה לארץ גם כן אין בהם דין טומאת בתים. שנאמר בבית ארץ אחוזתכם, וחוצה לארץ אינה אחוזה, וירושלם גם כן לא נתחלקה לשבטים ולפיכך אינה בכלל אחוזתכם. ויתר פרטיה בנגעים. ונוהגת בבית של זכר או נקבה בארץ, ובכל זמן שיש כהנים ראויין לדבר. ועובר עליה ביטל עשה.

(מצות עניין טומאת זב להיות טמא ומטמא)

קעח. ו. שיהא הזב טמא ומטמא את אחרים, שנאמר איש איש כי יהיה זב מבשרו... וזאת תהיה טומאתו וגומר, ובא הפירוש מבשרו כלומר זב מפי האמה, וכמו שדרשו זכרונם לברכה כי יהיה זב, יכול זב מכל מקום יהא טמא, תלמוד לומר מבשרו ולא כל בשרו. אחר שחלק הכתוב בין בשר לבשר זכיתי לדון דין, טמא בזב טמא בזובה, מה זבה מן המקום שהיא מטמאה וכולי. ועניין זיבה הוא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ויקרא רבה יח, ו. — 6—9. לשון הרמב"ם שם יד, א—ב. — 7. אדמדם, חסר בו. — 8. בכתוב, ויקרא יד, לו—מ. — 9—10. לשון הרמב"ם שם, ד, עם ביאור. — 11. ויקרא יד, לה.— 12. ספרא שם. — 13—16. לשון הרמב"ם הלכות טומאת צרעת יד, ו, עם ביאורים. — 16. ויקרא יד, מה. — 17. והלבנים, רמב"ם שם, ח. — 17—19. שם יא. — 18. ויקרא יד, לד. — 23. שם טו, ב. — 24—25. זב—יכול, חסר בכ (!). — 25. נדה מג, ב.

הערות וביאורים

18. א ח ו ז ה, מורה על מקום שאחז בו האדם והיא קנויה לחלקו. — 27. מ ט מ א ה, טומאה קלה, נדה (ונקראה קלה משום שאינה צריכה ד' נקיים וקרבן) מטמאה טומאה חמורה, זיבה (ונקראת חמורה משום שצריכה ד' נקיים וקרבן), אף הזב ממקום שמטמא טומאה קלה, קרי, מטמא טומאה חמורה, זיבה (נדה מג, ב).

שיוצא מן האדם מפי האמה כעין לחה ואין לו ביציאתו תאוה ולא הנאה, ואמרו זכרונם לברכה שהוא דומה למי בצק של שעורים, וכמו כן דומה ללובן ביצה המחרת, ושכבת זרע אינו כן כי הוא ידמה ללובן ביצה שאינה מוזרת, וזהו החלוק בהן להכיר בין זה לזה. וצוה הכתוב שכל מי שיקרה בו עניין זה שיצא ממנו זיבה שיהא טמא ומטמא עד שיטהר, ובא הפירוש שאינו טמא משום ראיית פעם אחת בלבד אלא בשתי ראיות, כלומר שיזוב ממנו אותו עניין שתי פעמים באין סמוכין או חלוקין, ובלבד שיהיו ביום אחד ושלא יזובו בפעם אחת ממש, ואין לו שיעור אלא אפילו כל שהוא. וזהו אומרם זכרונם לברכה מנה הכתוב שתים וקרא טמא, שלש וקרא טמא, הא כיצד, שתים לטומאה ושלש לקרבן, כלומר שאף על פי שהוא טמא בשתים לא יתחייב להביא קרבן בטהרתו עד שלש. ומכל מקום אם ראה ראייה אחת ארוכה כשלש ראיות שנמצא מתחילתה ועד סופה כשתי טבילות ושני ספוגין הרי זו נחשבת כשלשה ראיות ומביא קרבן.

משרשי המצוה לפי שהשם ברוך הוא הרחיקנו מאד מן המותרות וצונו להיות קדושים וישרים בענין המאכל והמשתה ובכל שאר עניני האדם, ואין ספק כי ענין הזיבה יקרה באדם בצאתו מדרך היושר בהתמדה במאכליו ושקוייו ויגדל בגופו מתוך כך אותו המותר הסרוח המאוס והטמא, וכמו שאמרו זכרונם לברכה דרכא דמיכלא יתירא לאיתויי לידי זיבה, והודיעתנו התורה שהאדם שיהיה בו כן נקרא טמא, והטומאה שם כולל כל דבר נמאס ונאלח. ובהרחיקנו מזה נקנה בנפשנו מדת היושר וההשויה בכל דעתנו ובכל כחנו, ומזה הענין הוא שאינו טמא בראייה אחת, לפי שלא נתחזקה בגופו אותה הלחה כל כך, והמיעוט הזה איננו הוראה להיותו מורגל הרבה לצאת מדרך היושר, וכיון שכן אין ראוי לטמאו במועט, כי האדם בנוי בענין שאי איפשר לו בשום צד להנצל שלא לצאת מקו היושר כלום, אבל בצאתו הרבה אז יקרא אשם וראוי להיותו טמא. ואף על פי שאמרו זכרונם לברכה בשבעה דרכים בודקין את הזב, במאכל ובמשתה בקפיצה במשא בחולי במראה בהרהור, כלומר ואם אירע לו מפני זה אינו טמא, לא תסתר טענתנו זאת בזה, כי הענין הוא שיש לנו לבדוק אם נהייתה הזיבה בו בדרך מקרה של פעם אחת, ואין לטמאו בה או נהייתה בו חזקה בגופו מתוך הרגל רע שהורגל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ואמרו, שם לה, ב. — 8. מגילה ח, א. — 16. קידושין ב, ב. — 24. זבים ב, ד.

הערות וביאורים

3. המוזרת, דספנא מארעא ולא בא מזכר.— 8. שתים, מנה הכתוב שתי ראיות וקראו טמא, שנאמר זב מבשרו זובו טמא הוא (ויקרא טו, ב), שלש וקראו טמא, ומנה הכתוב השני שלש ראיות וקראו טמא, שנאמר טמאתו בזובו רר בשרו את זובו או החתים בשרו מזובו טמאתו הוא (שם טו, ג). — 9. לטומאה, היינו לכל טומאות הזב וכספירת שבעה נקיים, רק קרבן אינו מביא, ובעל שלש ראיות חייב גם כן בקרבן. — 12. ספוגין, כדי שיעור שיטבול שתי טבילות ויקנח עצמו ב' פעמים. — 18. ונאלח, זנשחת. — 24. בודקין, משום דאינו מטמא מחמת אונס. — במאכל, אם אכל אכילה גסה, או אכל דברים המביאין לידי זיבה. — ובמשתה, ברבוי שתיה. — 25. במשא כבד שנשא. — במראה, ראת אשה, אפילו לא הרהר. — בהרהור, אע"פ שלא ראה אשה.

פעמים רבות וראוי לטמאו. וכן כתב הרמב"ן זכרונו לברכה וזה לשונו. וטעם טומאה הזוב מפני היותו חולי כבד מן החולאים הנדבקים, עד כאן. ואילו יהיה מצד המקרה כלומר מאחת מן הדרכים הידועים לא יהיה חולי נדבק ואין ראוי לטמאו. וזאת הבדיקה אין עושין אותה כי אם בראייה שנייה לפי שאין טומאת זיבה אלא בשתי ראיות, כמו שאמרנו, שכן בא לנו הפירוש האמתי.

דיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שהזב מטמא המשכב והמושב והמרכב בחמשה דרכים, ואלו הן, עומד יושב שוכב נתלה נשען, ופירוש מרכב הוא אותו הלוח שהוא בכלי העשוי לרכיבה הנקרא ארצון, שאין לומר שיהא אותו שיושבין עליו, דאם כן היינו מושב, וזה דבר ברור. ויתר פרטיה רבים מבוארים במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת זבים.

ונוהג ענין זה שבעל זיבה נקרא טמא בכל מקום ובכל זמן, אבל עכשיו בעונותינו שאין לנו מקדש ולא טהרות אין לנו לחשוב טומאת הזב במצוה נוהגת, לפי שאין לנו לעשות בענין הזיבה שום דבר, ובזמן הבית נוהג להביא עליה קרבן. ועובר עליה ונכנס למקדש או אכל קדש קודם שיטהר ביטל עשה מלבד שיש עליו עונש, כמו שכתוב למעלה.

(מצות קרבן זב כשיתרפא מזובו)

קעט. ז. להקריב הזב קרבן אחר שיתרפא מזובו, שנאמר וכי יטהר הזב מזובו... וביום השמיני יקח לו שתי תורים וגומר. והקרבן ההוא הוא שתי תורים או שני בני יונה אחד לחטאת ואחד לעולה, והוא נקרא מחוסר כפרה עד שיקריבהו.

משרשי המצוה מה שכתבנו למעלה כי ענין הקרבן לרמז להשפלת יצר הגוף המתאוה ולעלות נפש השכל, ולכן כשנתרפא הזב ראוי לו להכיר רוע תאותו, ולהיישיר גופו בכל כחו, ובענין הקרבן יתחיל לקחת מוסר.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שקרבן מחוסר כפרה אינו צריך דעת בעלים, כמו שכתבנו למעלה. ויתר פרטיה מבוארים במקומות שכתבנו למעלה בקרבן מצורע.

ונוהגת בזמן הבית. ועובר עליה ולא הקריב קרבן ביטל עשה, והוא מחוסר כפרה, וחבל על רישיה אי מאית וישא עונו בגופו.

(מצות ענין טומאת שכבת זרע שהוא טמא ומטמא)

קפ. ח. להיות שכבת זרע טמא ומטמא, שנאמר ואיש כי תצא ממנו שכבת זרע. משרשי המצוה לפי שענין זה לא יקרה רק מצד מחשבת התאוות הגופניות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. בפירושו עה"ת ויקרא טו, יא.— 6—7. לשון הרמב"ם הלכות מטמאי משכב ומושב ז, א.— 8. בכלי, כ בכלי. — ארצון, כן פירש רש"י עה"ת ויקרא טו, ט. — 15. למעלה, מצוה קצא. — 17. ויקרא טו, יג—יד. — 21. המתאוה, כ המתהוה (!). — 23. נוהגים לה, ב. — 24. למעלה, מצוות קסז, קעו. — 25. בקרבן מצורע, מצוה קעו. — 29. ויקרא טו, טז.

הערות וביאורים

5. ב ש ת י ר א י ו ת, אבל בעל ראיה אחת אינו אלא כבעל קרי.

הודיעתנו התורה השלימה כי הגוף הנקרא טמא בהן, כי עיקר היותו בעולם אינו רק להבין במושכלות ולעבוד בוראו לפיכך כשיקרה בו אותו דבר שמראה בו הטייתו אל התאוה החומרית ראוי לעמוד יום אחד בטומאתו כדי שתתנקה מחשבתו יפה ואחר כך יטהר.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה ששיעורו לנוגע בכעדשה ולרואה הקרי בכל שהוא, ואחד רואה קרי באונס או ברצון טמא, וזרע של קטן אינו מטמא, וזרע אדום אינו טמא אלא לבן, וכל זרע שאין האדם מרגיש בו לא בתחלה ולא בסוף אינו טמא, והמהרהר בלילה וראה ששמש בחלום ועמד ומצא בשרו חם אף על פי שלא ראה שכבת זרע טמא. ויתר פרטיה מבוארים במסכת זבים.

ונוהגת טומאת שכבת זרע בכל מקום ובכל זמן, אבל עכשיו בעונותינו שאין לנו לא מקדש ולא קדשים אין אנו צריכין להזהר בעניין הטומאה. ואף על פי כן עזרא תיקן טבילה לבעלי קריין כדי שיהו נקיים וטהורים יותר במחשבתן ולא יהיו בני אדם מצויין אצל נשותיהן כתרנגולין. ובזמנו לא היה אדם מתפלל ושונה בתורה עד אחר טבילה. ובזמן הזה פסקנו בגמרא דבטלוה חכמים לטבילותא, ואין אדם נמנע מעתה מלהתפלל ולשנות גם להניח תפילין בשביל קרי, ואפילו לנטילותא. דהיינו הדחת הגוף בתשע קבין מים, גם כן בטלו, ועכשיו לא יטבלו ולא ידיחו כלל. ואמנם בעל נפש המטהר לקרויו גם היום מדה טובה ומשובחת היא לו ותבוא עליו ברכה, ויודע דרך הטהרה ורוב טובה יחזיק בה.

(מצות עניין טומאת נדה שטמאה ומטמאה)

קפא. ט. להיות הנדה טמאה ומטמאה אחרים, שנאמר וכל הנוגע בה יטמא עד הערב.

שורש המצוה וקצת פרטיה נכתוב כמנהגינו בלאו דנדה בסדר אחר מות בעזרת השם. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ולא התנהג עמה בטומאה, וכן היא שנהגה בעצמה מנהג טהרה ביטל עשה זה מלבד העונש שיש בה כמו שנכתוב למטה בעזרת השם.

(מצות עניין טומאת זבה שטמאה ומטמאה)

קפב. י. להיות הזבה טמאה ומטמאה, שנאמר ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים וגומר. רמז שורש המצוה כתבתיו ביולדת כי עניין הריחוק מהן וטומאתן מפני המחלה שבהן שמזקת הרבה בני אדם וכל שכן השוכב אותן, כי לפי רוב קרבתו עמהן הזיזק יותר.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5—9. לשון הרמב"ם הלכות אבות הטומאות ה, א—ז, עם שנויים והשמטות. — 13. ב"ק סב, א. — 14. ברכות כב, א. — 17. לקרויו, ו לקרוא. — ומשובחת, נש וחשיבות. — 20. ויקרא טו, יט. — 22. בלאו דנדה, מצוה רז.—27. ויקרא טו, כה.—28. ביולדת, מ' קסו.

הערות וביאורים

5. לנוגע, אין ש"ז מטמאת את הנוגע בה; אלא אם היתה כעדשה, אבל הרואה אותה היא מטמאה במשהו. — 7. בתחלה, בלא קישוי. — בסוף, ובלא תאוה. — 15. ולשנות, בתורת.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד עשר יום הם שהם בין נדה לנדה. כלומר שהאשה נעשית בהם זבה כך היא הלכה למשה מסיני. ופירוש הדבר כך הוא, שכל אשה בעת שתראה דם בתחלת ראייתה תקרא נדה, וענין הנדות כך דינו, שאם תראה יום אחד דם או אפילו שבעה ימים רצופים כל זמן שתפסוק הדם ביום השביעי מבעוד יום טובלת לערב, דהיינו הלילה שמחרתה יום שמיני לתחלת ראייתה. ואחר טבילתה טהורה לבעלה. ואחר שבעת ימי הנדות אם תראה דם בתוך אחד עשר יום אחר השבעה יקרא אותו הדם דם זיבה, ודינו כן, שאם תראה ממנו יום אחד בין שתראה בתחלת הלילה או בסוף היום משמרת יום אחד כנגדו וטובלת, וטהורה לבעלה לערב, וטבילתה אפילו ביום משתנץ החמה. וזאת היא זבה קטנה. וכן אם תראה דם שנים ימים ותפסוק בשלישי דינה כמו כן לשמור יום אחד, ובכן יספיק לה אפילו לשני ימים ותטהר, וזאת גם כן תקרא זבה קטנה. ואם תראה דם בתוך אחד עשר יום אלו שלשה ימים רצופים תקרא זבה גדולה וצריכה לישב שבעה ימים נקיים ואחר כך טובלת וטהורה לבעלה. ואחר אחד עשר יום אלו אם תראה חוזרת לתחלת נדות ויש לה שבעה ימים כדין נדה, כמו שאמרנו למעלה. וכן יהיה הדבר לעולם, שאחר הנדות יש לה אחד עשר יום שבהן נעשית זבה, ואחר שעברו אותן הי"א יום אינה נעשית זבה לעולם עד שעברו עליה שבעה ימי נדות. ומפני שכבר טעו בזה אחרים וחשבו שהחשבון הוא שתמנה שבעה ימים של נדות ואחד עשר יום של זיבות, ושבע של נדות וי"א של זיבות, וכן לעולם, הארכתי בענין לומר שאינו כן אלא לעולם אין ימי זיבה אלא אחד עשר יום אחר שבעה של נדות ולא אחר כך לעולם עד שתחזור לתחלת הנדות. רצוני לומר שאם תעמוד ולא תראה אחר הי"א יום אפילו שנה אין לה דין זבה עד שיעברו עליה שבעת ימי נדות. ויתר פרטיה במסכת זבים ובמסכת נדה גם כן קצת מדיני זיבה. ובלאו דנדה בסדר אחרי מות נכתוב בעזרת השם מה שנהוג היום בעניינים אלה. ועובר על מצוה זו והוא מקל בענין טומאתה ביטל עשה זה, מלבד העונש שהשוכב עמה הוא בכרת, כמו שנכתוב דלאו דנדה, בעזרת השם.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. נדה עב, ב. — 12. ימים, חסר בכ. — 16. אינה, ו אם אינה. — 25. דלאו, כ בלאו.

הערות וביאורים

8. משמרת, כל הלילה, ואם לא ראתה כלום בלילה משכמת למחר וטובלת אחר שתנץ החמה ומשמרת כל היום, אם לא ראתה כלום הרי זה יום אחד טהור כנגד היום הטמא והרי היא מותרת לבעלה לערב (הלכות איסורי ביאה ו, ט). — 11. יום אחד, כלומר כל ליל ג' וכל יום ג'. אם לא ראתה כלום הרי זה יום אחד טהור כנגד ב' ימים הטמאים ומותרת לבעלה לערב (שם ו, י). — יספיק לה, יום אחד טהור אפילו לשני ימים ותטהר. — 17. אחרים, כיוון לרמב"ם שכתב כן בהלכות איסורי ביאה ו, ד, ודבנו הלך בזה בשיטת הרמב"ן (ועיין במגיד משנה שם שהביא את לשון הרמב"ן). — 18. שתמנה, כלומר שיטת הרמב"ם היא שכל ימי האשה מהתחלת הוסת עד יום המיתה מונה שבעה ואחד עשר יום בין תראה בין לא תראה. אבל לא כן שיטת רבנו, כמו שמבואר לקמן. — 20. שבעה של נדות, שראתה בהן נדות. — 22. זיבות, לפי שאין זיבה אלא בי"א יום שסמוכין לשבעה שראתה בהן נדות.

(מצות קרבן זבה כשתתרפא מזובה)

קפב. יא. שתקריב הזבה קרבן כשתתרפא מזובה והוא שתי תורים או שני בני יונה, שנאמר ואם טהרה מזובה... וביום השמיני תקח לה שתי תורים וגומר. שורש המצוה זו וקצת פרטיה כעין מה שכתבנו למעלה בקרבן הזב. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה כי מפני כן נחשוב לשתי מצוות שתי קרבנות אלו של זב ושל זבה, ואף על פי שהן קרבן אחד ממש, מה שלא עשינו כן בשאר קרבנות הרבה שאין אנו חוששין למנות מצוה בפני עצמה כל קרבן וקרבן בשביל חילוק המביאים אותן כל זמן שהקרבן אחד, לפי שטומאתן של אלו אינן שוה כלל, שהאיש מטמא בלובן והאשה מטמאה באודם, ובהפך לא יטמא זה ולא זה, וכיון שהם חלוקים כל כך ראוי למנותם לשתי מצוות, ואין דומה ענין זה כלל לענין מצורע ומצורעת שהוא נחשב למצוה אחת, שהצרעת דבר שוה בכולן. והביא ראיה קצת לדבריו ממה שאמרו בכריתות ארבעה מחוסרי כפרה ואלו הן, הזב והזבה והיולדת והמצורע, הרי שחשבו זב וזבה בשנים לפי שחלוקין בחוליין, ומצורעת ומצורע כאחת לפי שהחולי שוה בשניהם.

ונוהגת בזמן הבית. והעוברת ולא תקריב קרבנה כשתתרפא מזובה בטלה עשה זה, מלבד שהיא מחוסרת כפרה.

אחרי מות

יש בה כ"ח מצות, ב' מצות עשה וכ"ו מצות לא תעשה

(מצות עבודת יום הכפורים)

קפד. א. שיעשה כהן גדול כל מעשה יום הכפורים על סדר הקרבנות והוידויין ושילוח השעיר ושאר העבודה, כמו שכתוב בפרשה, שנאמר בזאת יבא אהרן אל הקדש וגומר כל הפרשה.

משרשי המצוה שהיה מחסדי האל על בריותיו לקבוע להן יום אחד בשנה לכפרה על החטאים עם התשובה שישובו, שאילו יתקבצו עונות הבריות שנה בשנה תתמלא סאתם לסוף שנתיים או שלש או יותר ותחייב העולם כלייה, ועל כן ראה בחכמתו ברוך הוא לקיום העולם לקבוע יום אחד בשנה לכפרת חטאתם לשבים. ומתחלת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא טו, כח—כט. — 4. בקרבן הזב, מצוה קעט. — וכתב, בסה"מ מ"ע עה. — 12. כריתות ח, ב. — 21. ויקרא טז, ג. — 24. עם התשובה, שבועות יג, א—26. חטאתם, כ חטאים.

הערות וביאורים

20. הקרבנות, סדר דברי רבנו כך: שיעשה כהן"ג כל מעשה יוה"כ, הקרבנות והוידויין ושילוח השעיר ושאר העבודה, על סדר. — 24. שאילו יתקבצו עונות, רמז למה שאמרו חז"ל במס' ע"ז ד, א: משל למה"ד לאדם שנושה בשני אדם, אחד אוהבו ואחד שונאו, אוהבו נפרע ממנו מעט מעט, שונאו נפרע ממנו בבת אחת. — 26. ומתחלת, לא נתברר לי מקור דברי רבנו, ואולי נוסד על מה שאמרו חז"ל בבראשית רבה: ויהי ערב, אלו מעשיהן של רשעים, ויהי בקר, אלו מעשיהן של צדיקים, יום אחד, שנתן להם הקב"ה יום אחד ואיזה זה יום הכפורים, ע"כ. הרי שמתחלת הבריאה כבר יעדו תאל לכך.

ברית העולם יעדו וקדשו לכך, ואחר שיעדו האל ברוך הוא אותו היום לכפרד נתקדש היום וקבל כח הזכות מאתו יתעלה עד שהוא מסייע בכפרה, וזהו אמרם זכרונם לברכה בהרבה מקומות ויום הכפורים מכפר, כלומר שיש כח ליום הכפורים בעצמו בכפרה בעבירות קלות.

מדיני המצוה מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שביום הזה היו מקריבין תמיד בשחר ותמיד בין הערבים כסדר כל יום ויום, ומקריבין מוסף היום פר ואיל ושבעה כבשים הכל עולות ושעיר לחטאת ונעשה בחוץ והוא נאכל לערב. ועוד מקריבין יותר על זה פר בן בקר לחטאת והוא נשרף ואיל לעולה, ושניהם משל כהן גדול, ואיל הבא משל ציבור האמור בפרשה זו הוא האיל האמור בחומש הפקודים בכלל המוסף, והוא הנקרא איל העם. ועוד מביאין משל ציבור שני שעירי עזים, אחד היו מקריבין חטאת והוא הנשרף, והשני שעיר המשתלח. נמצאו כל הבהמות הקריבין ביום הצום, מלבד שעיר המשתלח שהוא אינו קרב, חמשה עשר, שני תמידין ופר ושני אלים ושבעה כבשים כולן עולות ושני שעירי חטאת, אחד נעשה בחוץ ונאכל לערב והשני נעשה בפנים ונשרף, ועוד פר בן בקר לחטאת. עבודת כל חמשה עשר בהמות אלו הקריבין ביום זה אינה אלא בכהן גדול בלבד, אחד כהן המשוח בשמן המשחה או המרובה בבגדים. ואם היה שבת אף מוסף אין מקריב אותו אלא כהן גדול, וכן שאר העבודות של יום כגון הקטרת של כל יום והטבת הנרות, הכל בכהן גדול נשוי, שנאמר וכפר בעדו ובעד ביתו זו אשתו. ויתר כל העבודות וחליפת הבגדים מבגדי לבן לבגדי זהב ומבגדי זהב לבגדי לבן, וחמש טבילות שהיה טובל ביום זה, ועשרה פעמים שמקדש ידיו ורגליו, ועניו הפרשה שמפרישין אותו קודם ליום הצום שבעה ימים, והכבוד שהיו נוהגין בו והוידויין שהיה אומר, וכל שאר דיני יום זה הכל במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת יומא. ונוהגת כל מצוה זו בזמן הבית, ועכשיו בעונותינו שאין לנו לא מקדש ולא כהן גדול ולא בגדי שרד ולא קרבנות נהגו כל ישראל לעבוד ביום זה בתפילות ובתחנונים, וכמו שכתוב ונשלמה פרים שפתינו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. אמרם, יומא פה, ב. — 5—18. לשון הרמב"ם הלכות עבודת יוה"כ א, א—ב. — 17. כגון, חסר בכ. — הקטרת, ש הקטרה. — של כל יום, חסר בגש. — 18. ויקרא טז, יא. — זו, כ ביתו זו. — 19. בגדי זהב ולבן, דיני המצוה צט. — 25. הושע יד, ג.

הערות וביאורים

4. קלות, עיין דיני מצוה שסד.—7. בחוץ, שזורק את דמו על מזבח החיצון.—8. נשרף, בבית הדשן חוץ לירושלים. — 9. זו, באחרי מות. — בחומש הפקודים, בפרשת המוספין (במדבר כט, ח). — 12. מלבד שעיר המשתלח, המלים הללו הן הוספה של רבנו כדי לבאר איך החשבון של הקרבנות עולה לט"ו, שבלשון הרמב"ם יש בו קושי לפי המשטות. — 14. לחטאת, והוא נשרף בבית הדשן. — 17. הקטרת, הקטורת. — 21. והכבוד, נ"ל שרמז למה שאמרו במשנה: כל שבעת הימים הוא זורק את הדם ומקטיר את הקטורת וכולי (יומא יד א). — 25. ונשלמה, נ"ל שמקור דברי רבנו ברש"י יומא לו, ב, ד"ה ההוא, וז"ל: שליח צבור מסדר בתפלתו של יוה"כ סדר עבודותיו של כה"ג על שם ונשלמה פרים שפתינו.

(מצות כסוי הדם)

קפה. ב. לכסות הדם אחר זביחת חיה או עוף, שנאמר אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל ושפך את דמו וכסהו בעפר.

משרשי המצוה לפי שהנפש תלויה בדם כמו שאמרנו באיסור דם ולכן ראוי לנו לכסות הנפש ולהסתירו מעין רואיו טרם נאכל הבשר, כי גם בזה נקנה קצת אכזריות בנפשינו לאכול הבשר והנפש נשפך לימינו. ובבהמות לא נצטוינו כך לפי שדם הבהמה ניתן לקרבן לכפרה על נפשותינו ואי אפשר לכסותו, ואחר שכן הוא לא רצתה התורה לחלק לנו בין מוקדשין לחולין. ואם גם במין העופות יש מהן קרב לגבי מזבח מועט הוא, ולדבר מועט לא תחוש התורה לעולם, ומפני כך חייבתנו בכסוי דם העופות בכולן.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שכסוי הדם נוהג בכל עוף ובכל חיה במזומן ובשאינו מזומן, ולא נאמר אשר יצוד אלא בהווה. ונוהג בחולין אבל לא במוקדשין, ונוהג בכוי מפני שהוא ספק אם מין חיה או בהמה ואין מברכין בכסויו מספק. ודם הניתז ושעל הסכין חייב לכסות בשאין דם אלא הוא, אבל יש דם כלל שלא הוא אינו צריך, דכתיב ושפך את דמו וכסהו בעפר, פירוש אפילו מקצת דמו. וצריך המכסה ליתן עפר למטה ולמעלה. וכל עפר בעולם שהוא דק בכדי שאין היוצר צריך לכותשו ראוי לכסות, וכן כל מה שנקרא עפר אף על פי שאינו עפר ממש מכסין בו, כגון זהב שחוק שנקרא עפר שנאמר ועפרות זהב לו. ומי שראה חבירו ששחט ולא כסה חייב הוא לכסותו, שנאמר במצוה זו ואומר לבני ישראל, ודרשו זכרונם לברכה מצוה זו על כל בני ישראל. ויתר פרטיה בחולין בפרק כסוי הדם.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ולא כסה דם חיה ועוף ביטל עשה.

לא תעשה

(שלא יכנסו הכהנים בכל עת במקדש וכל שכן זרים)

קפו. א. שלא יכנסו הכהנים בכל עת אל המקדש אלא בעת העבודה, שנאמר ואל יבא בכל עת. ויזהיר בכאן כהן גדול מהכנס בבית קדשי הקדשים ואפילו ביום

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. דם, מצוה קמה. — 11. חולין סג, ב. — 12—13. לשון הרמב"ם הלכות שחיטה יד, ב. — 14—15. חולין פה, ב. — 15. ויקרא יז, יג. — 18. איוב כח, ו. — 19. ויקרא יז, יד. — 20. חולין פח, א. — 26. ויקרא פה, ב. — 27 ואילך לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת סה, עם שנויים.

הערות וביאורים

12. במזומן, הגדל בבית. — יצוד, דמשמע דוקא באינו מזומן (עיין לחם משנה הלכות שחיטה יד, ב). — בהווה, דבר מצוי ורגיל (כן הוא לשון הרמב"ם, אבל בספרא ובחולין פה, א, הגירסא: א"כ מה ת"ל אשר יצוד למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם אלא בהזמנה הואת. ופירש רש"י, כאילו הוא צד שאינה מזומנת לו כלומר לא יאכל בשר תדיר שלא יענין). — 14. הניתז, על הכותל. — 15. מקצת, כלומר שאין צריך לכסות כל הדם.

הכפורים אלא בזמן העבודה, וכן יכנס באחרה כהן הדיוט מתכנס בהיכל כל השנה אלא בזמן העבודה. ויהיה ביאור ענין המניעה לומר שכל כהן לא יכנס במקום שהוא ראוי אלא בזמן שהוא ראוי להכנס בו דהיינו בשעת עבודה. ולשון סיפרא ואל יבא בכל עת זה יום הכפורים, אל הקדש לרבות שאר ימות השנה, מביא לפרוכת להזהיר על כל הבית. יכול כל הבית במיתה, תלמוד לומר אל פני הכפורת אשר על הארון ולא ימות, הא כיצד, אל פני הכפורת במיתה ועל שאר כל הבית באזהרה. ובגמרא מנחות אמרו זכרונם לברכה על ההיכל בארבעים. משרשי המצוה שיקבעו המשרתים בנפשותם גדולת המקום ומעלתו, ותהיה יראתו תמיד על פניהם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכהן גדול אינו נכנס לקודש הקדשים אלא ביום הכפורים, שנכנס ארבע פעמים ולא יותר, שאם נכנס חמישית חייב מיתה בידי שמים, וכהן הדיוט נכנס בהיכל לעבודה בכל יום, וכל הנכנס להיכל שלא לצורך עבודה בין כהן גדול או כהן הדיוט, כגון שיכנס אפילו להשתחוות לוקה ואינו חייב מיתה, שנאמר אל פני הכפורת... ולא ימות, על קדש הקדשים במיתה ועל שאר הבית בלאו. זה דעת הרמב"ם זכרונו לברכה בלאו הזה. וכבר כתבתי למעלה דעת הרמב"ן זכרונו לברכה שאמר שהכניסה בבית שלא לעבודה בפרוע ראש וקרוע בגדים מעלה היא מדבריהם, ואם כן לדעתו כל שנכנס להשתחוות אפשר שאינו במלקות כלל, ואיסור זה דאל יבא יהיה בביאה ריקנית לגמרי לפי שזה זילזול בכבוד הבית להכנס בו חגם. ויתר פרטיה מבוארים במנחות ובסיפרא. ונוהגת בזמן הבית בכהנים, ואפילו עכשיו שלא בזמן הבית אמרו רבותינו זכרונם לברכה שמוזהרים אנו שלא להכנס למקדש, ודרשו הדבר מדכתיב והשימותי את מקדשיכם ולא אמר מקדשיכם אשים שממה, דמשמע קדושתן עליהן אפילו כשהן שוממין, וכיון שכך הוא יש לי למנות איסור זה בכלל איסורין הנוהגין היום.

(שלא לשחוט קדשים חוץ לעזרה)

קפז. ב. שלא לזבוח קדשים חוץ לעזרה וזה יקרא שוחט בחוץ, שנאמר אשר ישחט שור או כשב או עז... ואל פתח אהל מועד לא הביאו... דם שפך ונכרת.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—2. וכן—העבודה, חסר בכ (ו). — 5. ויקרא טז, ב. — 7. מנחות כו, ב. — 10. כלים א, ט. — 11. ארבע פעמים, תוספתא פ"א כלים.— 12—15. לשון הרמב"ם הלכות ביאת המקדש ב, ד, עם שנויים. — 14. מיתה, חסר בו. — 16. למעלה, במצות קנה—קנו. — 20. אמרו, מגילה כח, א. — 21. ויקרא כו, לא. — 22—23. השוה לשון הרמב"ם הלכות בית הבחירה ו, טז.— 25 ואילך. נוסד על סה"מ ל"ת ג, עם שנויים והשמטות. — 25. שוחט, חסר מס ואילך. — ויקרא יז, ג—ד.

הערות וביאורים

4. **השנה**, שאז העבודות בקודש, דהיינו להיכל, ולא מבית לפרוכת לפני ולפנים. — 13. **להשתחוות**, כיון שנכנס שלא לצורך עבודה לוקה (ועיין בכסף משנה הלכות ביאת המקדש ב, ד, שדעתו בדעת הרמב"ם דאם נכנס להשתחות אין איסור). — 17. **ואם כן**, כוונתו דלדברי הרמב"ן דבלא עבודה ליכא אלא איסור דרבנן תיפוק ליה הא נכנס ביאה ריקנית אלא על כרחך ההשתחוויה אינה ביאה ריקנית, ואי"כ בנכנס להשתחות אינו (מנחת חינוך).

ואין האזהרה לנו מזה הכתוב, כי הכתוב הזה לא יפרש כי אם העונש, וקיימא לן לא ענש אלא אם כן הזהיר, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה שהאזהרה בזה נלמדה בהיקש כדאיתא בגמרא דזבחים, שאמרו זכרונם לברכה שם השוחט והמעלה בחוץ חייב על השחיטה וחייב על העלייה, פירוש עלייה שריפה באש. והקשו שם, בשלמא העלאה כתיב עונש וכתיב אזהרה, עונש ואל פתח אהל מועד לא הביאו... ונכרת, אזהרה השמר לך פן תעלה עולותיך, וכדרבי אבין, דאמר רבי אבין אמר רבי אליה, כל מקום שנאמר השמר, פן, ואל אינו אלא מצות לא תעשה. אלא שחיטה בשלמא עונש כתיב ואל פתח וגומר, אלא אזהרה מנא לן. ואחר יגיעה רבה אמרו שם כי הכתוב אמר שם תעלה... ושם תעשה, מקיש עלייה לעשייה, מה עלייה ענש והזהיר אף עשייה ענש והזהיר. פירוש עשייה תכלול הכל בין זביחה בין שריפה. משרשי המצוה לפי שהשם ברוך הוא קבע מקום לישראל להביא שם קרבנותם ולהכין שם לבבם אליו ומתוך קביעות המקום והגדלתו ויראתו אל לב בני אדם נפשם מתפעלת שם לטוב, והלבבות מתרככים ונמנעים לקבל שם מלכות שמים שלימה, על כן מנענו השם מעשות הקרבנות רק במקום ההוא כדי שתהא כפרה שלימה לנו. וכלל הדברים כי כל אשר ציונו לטוב לנו, כמו שכתבנו כי האל חפץ בטובת בריותיו בטובו הגדול, ואמר כי מי שיקריב חוץ לאותו המקום הנבחר דם יחשב לו. והענין הוא כי השם לא התיר לבני אדם בשר בעלי חיים רק לכפרה או לצרכי בני אדם כגון מזון או רפואה או כל דבר שיש בו שום צורך בני אדם, אבל להמיתם מבלי שום תועלת כלל יש בדבר השחתה ונקרא שופך דם. ואף על פי שאינו כשפיכות דם האדם למעלת האדם ופחיתות הבהמה, מכל מקום שפיכות דם יקרא, מאחר שלא התירו הכתוב לשפכו ללא תועלת, ועל כן אמר סתם שהוא בשפיכות דם אחר שהוא שופך דמה במקום שלא נצטוה לשחיטה, ואין באותה שחיטה תועלת כלל, אבל יש בדבר נזק שעבר על מצות בוראו ולכן ענשו הכתוב בכרת.

דיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאם שחט בחוץ אף על פי שהעלה בפנים חייב, לפי שהשחיטה והעלייה בכל אחד לאו בפני עצמו, ולאו דעלייה בסדר ראה אנכי בסימן תלז. ואין אדם חייב אלא על שחיטת קדשים הראוין ליקרב על

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. זבחים קו, א. — 5. ויקרא יז, ט. — 6. דברים יב, יג. — אליה, בש אילעא (וכן בגמרא שלנו). — 9. שם יב, יד.—13. ונמנעים, מס ואילך: ונכנעים. — 13—14. מלכות שמים שלימה, ברכות יד, ב: עול מלכות שמים שלימה. — 14. מעשות, כ מעשות מעשה. — 22. בשפיכות, כ כשפיכות. — 25. זבחים קו, א. — 27 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות מעשה הקרבנות יח, ו.

הערות וביאורים

1. ו ח י י ב, שהן שני גופי עבירה, דשניהם כתיבי: אשר ישחט (ויקרא יז, ג) אשר יעלה (שם יז, ח), ועיין מצוה תנד.—6. ע ו ל ו ת י ך, בכל מקום אשר תראה (דברים יב, יג). — 9. מ ה ע ל י י ה, בחוץ שענש עליה הוהיר עליה בפירוש, שנאמר השמר לך פן תעלה עולותיך, אף עשייה שבכלל השחיטה שענש עליה בפירוש הרי הוא מוזהר עליה (הלכות מעשה הקרבנות יח, ד). — 17. ד ם, כשופך דם האדם שמתחייב בנפשו (רש"י ויקרא יז, ד). — 27. ת ל ו, צ"ל: תנד.

גבי המזבח, אבל השוחט בחוץ אחד מאיסורי מזבח הרי זה פטור, שנאמר לפני משכן יי, כל שאינו ראוי לבוא אל משכן יי אין חייבין עליו. ויתר פרטיה מבוארין בפרק יי"ג מזבחים.

ונוהג איסור זביחה בחוץ בכל מקום ובכל זמן, שאפילו השוחט בהמה היום לשם קדשים חייב, והכי אמרינן בגמרא במסכת במעלה בחוץ בזמן הזה רבי יוחנן אומר חייב, וכן הלכה. ועובר עליה ושחט קדשים בחוץ במזיד חייב כרת, ואף על פי שלא העלה אותן, מעת ששחטן חייב, וכן אמרו זכרונם לברכה חייב על השחיטה וחייב על העלייה. ואם עבר ושחט בשוגג חייב להביא חטאת קבועה בזמן הבית.

(שלא להתעדן באחת מכל העריות)

קפת. ג. שלא להתעדן באחת מכל העריות והן קרובות ואשת איש ונדה, ואפילו בלא ביאה כגון חיבוק ונישוק וכל הדומה לאלו הפעולות הרעות שמעמיקין בהן בעלי הזימה ההולכים אחרי ההבל ויהבלו, שנאמר איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה, ופירושו כאילו אמר לא תעשו שום קריבה שהיא הגורמת והמביאה האדם לגלות ערוה. וכן דרשו זכרונם לברכה לא תקרבו לגלות, אין לי אלא שלא יגלה, מניין שלא יקרב, תלמוד לומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב. אין לי אלא נדה בלא תקרב ובל יגלה, מניין לכל העריות, תלמוד לומר לא תקרבו לגלות, ושם נאמר ונכרתו הנפשות העושות. שמא תאמר יהיו חייבין כרת על הקריבה לבד, תלמוד לומר העושות, לא הקרבות. ונכפל הלאו באיסור זה באמרו ולא תעשו מכל התועבות, שיכלול כל העניינים אלה שהם תועבת יי, כלומר שהעושה אותן יתרחק מן הטובה ומסיר מעליו השגחת השם ברוך הוא. וזהו פירוש תיעוב השם בכל מקום לפי מה ששמעתי. וגם כן מה שכתוב בסוף העניין כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם, ואקוץ בם, העניין לומר שהמדה מגונה מאד וכל דבר רע ומיאוס ביותר יכנה הכתוב כאילו השם שונא אותו, והכל על הענין שאמרנו, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה בכל מקום כדי לשכך את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע. ולשון סיפרא, כמעשה ארץ מצרים... וכמעשה ארץ כנען וגומר, יכול לא יבנו בניינות כמותם, תלמוד לומר ובחוקותיהם לא תלכו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ויקרא יז, ד. — 4. היום, חסר בכת"ש, בגש: בזמן הזה. — לשם, ו שם. — 5. בגמרא, זבחים קיב, א. — במסכת, מס ואילך: במסכת זבחים. — 10 ואילך. נוסד על סה"מ ל"ת שנג, עם שנויים, הוספות והשמטות. — 10. להתעדן, כ נתעדן. — 12. אחרי ההבל, ע"ש ירמי' ב, ה. — ויקרא יח, ו. — 13. ופירושו, כ ואפילו (!). — כאילו, פגש: באלו. — 14. בספרא שם. — 15. ויקרא יח, יט. — 16. בלא תקרב, חסר בכ. — 17. שם יח, כט. — 18. באמרו, שם יח, כו. — 21. ויקרא יח, כו. — 22. ויקרא. כ, כג. — 24. לשכך, כ לשבר. — 25. ויקרא יח, ג. — 26. יכול, ו: לא, בגש: שמא תאמר. — ויקרא שם.

הערות וביאורים

4. היום, בחוץ. — 6. חייב, דקדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא, והויא לה ירושלים בזמן הזה בית הבחירה, והרי לא הביאו אל פתח אהל מועד. — 24. לשכך, להשקיט את האזן, כלומר להשמיע את האזן בורך שהיא שומעת תמיד (עיין מכילתא שמות יט, יח).

לא אמרתי אלא בחוקים החקוקים להם ולא בניינותיהם. ושם נאמר מה היו עושין, האיש נושא איש ואשה נושאת אשה, ואשה נישאת לשני אנשים.

משרשי המצוה הרחקת הזימה כתבתי בפרשת וישמע יתרו בלאו דלא תנאף ח' מח שידעתי. וזאת המצוה גם כן מאותו השורש הוא, שנמנענו מלהתקרב עם הערוה שום קורבה, לפי שידוע כי הקורבה סיבה אל גילוי ערוה, ימשכו כמה תקלות וכמה הפסדים כמו שכתבתי שם. ואמנם אותו הטעם יספיק באשת איש, אבל בקרובות עדיין צריכין אנו לטעם אחר, ובאזהרת ערות אם נכתוב בו מה שנדע בעזרת השם.

מדיני המצוה מה שאסרו חכמים זכרונם לברכה בזה לגדר, והוא שלא יקרוץ אדם בידיו וירמוז בעיניו לאחת מן הערויות, ושלא לשחוק עמהם כלל, ואפילו להריח בשמים שעליהם אסרו, ושלא להביט בנשים כלל ואפילו בפני כלה בכוונת הנאה, ואפילו באצבע קטנה שלהן אסרו להסתכל חוץ מאשתו של אדם שמותר לו להביט ביופיה ואפילו בעודה נדה מפני שהיא מותרת לו לאחר זמן, וחזקה בישראל שיצרו מסור בידו בכגון דבר זה שתלוי בזמן. ודווקא במקום מגולה שבה התירו להסתכל בעודה נדה אבל לא במכוסה כדי שלא ילבשנו יצר הרע. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה גם כן שאסור להסתכל אפילו בשערה של אשה האסורה לו ואפילו לשמוע קולה לכוונה שיהנה בה אסור, ואפילו להסתכל בבגדי צבע של אשה כלומר בבגדים נאים שדרכן לעשותן מבגדים צבועים אסור להסתכל בהן כל זמן שמכיר האשה הלובשת אותן לפי שמתוך ראיית המלבוש יבוא להרהר בה. והרחיקו גם כן שלא לשאול בשלום אשת איש כלל ואפילו על ידי בעלה. וריבוי פרטי הריחוקין שהזהירו עליהן בעניין זה, אבל כלל הדבר הוא שלא יעשה האדם שום דבר בעולם המביאו לידי הרהור בנשים לא במעשה ולא בדיבור ולא שום רמז לקרב דעת האשה הקל עם דעתו, אלא באשתו לבד. וכענין זה היה מוכיח הנביא אנשי דורו באמרו להם אל אשת רעהו יצהלו, כלומר לפי דרכם שנראה כאילו אינם מתכוונים לכך ירמזו לנשי ריעיהם רמיזות של ניאוף ומגביהין קולן בענין שישמעו אותן הנשים ויתעורר יצרן אל אהבת הניאוף. ואין באיפשר להגיד פרטי העניינים שידע האדם לעשות לקרב אליו דעת האשה שהוא קל, ולכן הזכירו זכרונם לברכה מהם קצת, ובשאר יזהר כל אחד ואחד לשמור עצמו לפי מה שימצא את גופו, כי השם יראה ללבב. ומכל מקום לפי הדומה מכל מה שהזהירו זכרונם לברכה אין אדם רשאי לזוז ממוסרם הטוב, ואף על פי שהוא מוציא עצמו חשוך התאוה קצת לא יאמר כיון שאני מוצא עצמי כן מה איכפת לי אם אסתכל בנשים, כי יודע אני בעצמי שלא יתעורר יצרי בכך, שהרבה אמרו כן ונכשלו. ועל זה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. בניינותיהם, ו בבנותיהם. — 7. מצוה קצ.— ערות, כ ערוה. — אם חסר בכ.—9—15. לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה כ"א, ב, ד (עם שנויים והוספות). — 15. ואמרו, ברכות נד, א. — 19. והרחיקו, קידושין ע, ב. — 24. ירמיהו ה, ח. — 29. שמואל א טו, ו.

הערות וביאורים

1. בחוקים, דעיקר הקפידא הוא רק על מעשים מכוערים שנוהגים בהם.—24. יצהלו, נתנו קולם בשמחה.

רמזו זכרונם לברכה באומרם כי היצר בתחילה חלש מאד והולך ומתחזק על האדם הרבה. ואתה בני הזהר על זה מאד ואל יבטיחך יצרך, ואם אלף ערבים יתן לך. זה שאתה מוצא קצת מעשים בגמרא מראים סותרים דברי אלה, כלומר שאפילו במה שאסרו זכרונם לברכה בנשים לא היו קצת מהן חוששין, אין זה סתירה כלל לדברי, דבמקום מצוה הוא דווקא שהיו מקילין קצת, כמו שמצינו ברבי יוחנן דהוה יתיב אשערי טבילה כדי שיסתכלו בו הנשים ויולידו בנים נאים כמותו, והוא לא היה מסתכל בהן חלילה, ורבי דהוה נקיט כלתה אכתפיה למצוה הוא שהיה עושה כן כדי לשמחה, וקצת ענייניים כיוצא באילו, ועוד שהם זכרונם לברכה היו כמלאכים, שלא היה עסקם אפילו שעה קלה כי אם בתורה ובמצות והיתה מפורסמת כונתם לכל העולם כשמש ולא היו מרגישים הרגש רע בשום דבר מרוב דבקותם בתורה ובמצות, אבל אנחנו עכשיו אי לנו לפרוץ אפילו גדר קטן בענייניים אילו כלל אלא לשמור כל ההרחקים שהודיעונו זכרונם לברכה בפרט, ובמה שלא הזכירו הם יש על כל אחד ואחד לעשות כפי מה שימצא את גופו מוכן כמו שאמרנו, שאם הוא מוצא את עצמו שצריך גדר אף על המותר יגדור עצמו, כמו שמצינו אחד מן החכמים שאמר הזהרו בי מפני בתי ואף על פי שמותר לאדם להתיחד עם בתו, כמו שנכתוב בעזרת השם, לפי שעניין זה קשה מאד ויצר חזק בו, על כן צריך כל אדם להרבות בשמירה, ואם יחשוב האיש בפגעו באשה נאה כי גיהנם פתוח בין ריסי עיניה, ובאש תמיד תוקד כל הקרב הקרב אליה ויחזיר כל מחשבותיו אל הדברים האלה לא תהיה לו לפוקה. ואמר[ו] זכרונם לברכה שאם אין כח בידו להמית היצר ולהרחיק מחשבתו ממנו שיקרא קרית שמע או יעסוק בתורה, והודיעונו שעל כל פנים ימות בכך, כמו שאמרו זכרונם לברכה שאם אבן הוא נימוח, ואם ברזל הוא מתפוצץ, שנאמר הלא כה דברי כאש וגומר. ועוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה במצוה זו שאסור להתיחד עם כל העריות, רצוני לומר עם כל העריות דבר תורה בין זקינה בין ילדה, שהיחוד לגלות ערוה הוא גורם, חוץ מן האם עם בנה והאב עם בתו והבעל עם אשתו נדה שמותרין, חוץ מחתן שפירשה אשתו נדה קודם שיבעול, ומותר להתיחד עם הזכור ועם הבהמה שלא נחשדו ישראל על כך. כשאירע מעשה אמנון ותמר גזר דוד ובית דינו על יחוד הפנויה. שמאי והלל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ואל יבטיחך, אבות ד, כב. — 5. שמצינו, ברכות כ, א. — 7. כתובות יז, א. — ורבי, נש זרב אחא (וכן הוא בש"ס שלנו).—9. כמלאכים, שבת קיב, ב. — 15. קידושין פא, ב. — 18. ובאש תמיד, ויקרא ו, ו. — 19. כל הקרב, במדבר יז, כח. — לא תהיה לו לפוקה, שמואל א כה, לא. — 20. ברכות ה, א. — 22. קידושין לא, א. — 23. ירמי' כג, כט. — 24—28. לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה כב, א—ג, עם שנויים קטנים. — 26. שפירשה, כ שפירסה.

הערות וביאורים

1. ר מ ז ו, כיוון למאמר חז"ל בסוכה נב, א: יצר הרע בתחלה דומה לחוט של בוכיא ולבסוף דומה כעבותות העגלה. — 16. ש נ כ ת ו ב, לקמן במצוה זו.—20. ל פ ו ק ה, למכשול.— 23. מ ת פ ו צ ץ, שהתורה כאש נמשלה המפעפע את הברזל (רש"י קידושין ל, ב). — 26. ש פ י ר ש ה, שפירסה. — 26—27. ק ו ד ם ש י ב ע ו ל, שאסור להתייחד עמה.

גזרו על ייחוד גוים. ותתירו זכרונם לברכה להסתכל בפני פגויה לפי שמסתכל בה לדעת שישא אותה לאשה אם תהיה נאה בעיניו. וגם אמרו שראוי לעשות כן שלא ישא אדם עד שיראנה כדי שלא יבוא לגרשה אחר כן אם תתגנה בעיניו. ויתר פרטי המצוה מבוארים בהרבה מקומות בתלמוד בפיזור.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, שגם להם אסור להרהר אחר האנשים זולתי בבעליהן שעליהם ראוי להן להמשיך כל חשקן וחפצן, וכן יעשו בנות ישראל הכשירות. ועובר עליה וקרב אל הערוה קירוב בשר כדי שיהנה ממנה במזיד ובהתראה לוקה, ואם עבר על שאר הדברים שאסרו זכרונם לברכה להרחקה כגון השחוק עמהן וקלות ראש והתרו בו ולא נמנע מכין אותו מכת מרדות. והרמב"ן זכרונו לברכה כתב שלא נמנה לאו זה דקריבה במניין הלאוין, דכל הרחק הקריבה דרבנן היא. והראיה מה שאמרו זכרונם לברכה אמר רבי יוסי ברבי בון היא בל תקרב היא בל תגלה, כלומר שאין בקריבה לאו אלא לאו דגלוי. ויתר ראיותיו רבות בספרו במצות שמו.

(שלא לגלות ערות אב)

קפט. ד. שלא יגלה אדם ערות אביו, כלומר שלא ישכב אותו משכבי אשה, שנאמר ערות אביך... לא תגלה. וזאת האזהרה נוספת בשוכב את אביו על תאוהרה הכוללת משכב זכור בכל אדם שנאמרה במקום אחר, כמו שנאמר ואת זכר לא תשכב משכבי אשה, וכן אמרו זכרונם לברכה בסנהדרין ערות אביך... לא תגלה, אביך ממש. ושאלו שם האי מואת זכר לא תשכב נפקא מינה. והשיב המשיב כדי לחייב שתים, וכדרבי יהודה דאמר גוי הבא על אביו חייב שתים, ושם ביארו ואמרו מסתברא מילתיה דרב יהודה בישראל ובשוגג ובקרבן. והאי דקאמר גוי, לישנא מעלייא נקט, כלומר שלא רצה להזכיר הענין המגונה בישראל כיון שאיפשר להעמידו בגוי, שאף הן מצווין על הערויות. אבל הוא הדין בישראל שחייב שתים באביו, כלומר שאם שכב אותו בשוגג חייב להביא שתי חטאות. עניין האזהרה זו נגלה הוא, אין להאריך בשרשה, כי הכיעור הגדול הזה ראוי להרחיקו מבני אדם ולענוש עליו העובר עונש גדול, ולכן יחייבנו בסקילה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהחיוב הוא בהכנסת העטרה מיד ולא קודם לכן, והוא הדין בכל הערויות שהחיוב בהן בהכנסת העטרה מיד, חוץ מן הבא על השפחה שהחיוב כגומר ביאתו. ויתר פרטיה בסוף הסדר נודיע מקומן עם פרטי שאר כל הערויות בעזרת השם.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—3. שם כא, ג. — 1. גוים, ו גוים מ"ה. — 2. וגם, כ והם. — 11. ירושלמי סנהדרין ז, ז. — 12. לאו, חסר בכ. — דגלוי, כ בגילוי. — 16. ויקרא יח, ז. — 17. במקום אחר, מצוה רס. — ויקרא יח, כב. — 18. סנהדרין נד, א. — 26. ולכן, ו ולא. — 27. יבמות נג, ב. — 29. כגומר, כ בגומר.

הערות וביאורים

12. דגלוי, ואזהרת לא תקרב היא לתכלית גילוי ערוה, אבל בקריבה עצמה אין לאו. — 13. שמז, צ"ל: שנג. — 21. ובקרבן, דכיון דאיכא שני לאוין חלוק חטאות ביניהם (רש"י סנהדרין נד, א, ד"ה בשוגג). — 23. הערויות, לפיכך תלה קלקלה במקולקלין, אבל הוא הדין בישראל. — 29. השפחה, חרופה (עיין מצוה קכד).

ונתנו איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר על זה ושכב את אביו מכיון שהכניס ראש העטרת במזיד ויש עדים והתראה נסקל, בשוגג מביא שני חטאות בזמן הבית אחד משום לאו דאביו ואחד משום לאו דזכר.

(שלא לגלות ערות אם)

קק. ת. שלא יגלה הבן ערות האם, שנאמר אמך היא לא תגלה ערותה. בטעם איסור הקרובות כתב הרמב"ם זכרונו לברכה שהעניין הוא לפי שהתורה תרחיק המשגל מבני אדם לבד מה שצריך לפריה ורביה או למצוה, ולכן אסרה לנו התורה הקרובות, לפי שהכשלון ימצא בהן יותר מפני שהן מצויות אצלו תמיד. והרמב"ן זכרונו לברכה אמר כי הטעם הזה חלוש מאד שחייב הכתוב כרת על אלה מפני המצאם אצלו תמיד ויתיר מצד אחר שישא אדם אחד מאה נשים אם ירצה או אלף, ואמר הוא זכרונו לברכה וזה לשונו, אבל כפי הסברא כי יש בעניין סוד מסודות היצירה דבוק בנפש, והוא מכלל סוד העיבור שכבר רמזנו לו, עד כאן. ואני ראיתי להרמב"ם זכרונו לברכה שכתב עוד טעם אחר בעניין על צד הפשט לדעתי, אמר כי תרחיק התורה שלא יעיז פניו האדם לבוא על האשה שראוי לנהוג בה כבוד, וידחוק לפרש רובן על הצד הזה, כלומר מטעם מדת הבושת, הכל כמו שבא בספרו, יאריך העניין אם באנו לכתוב הכל.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאיסור האם הוא אפילו היתה אנוסת אביו, שהרי מכל מקום אמו היא, וכן מה שאמרו שהבא על אמו שהיא אשת אביו כלומר שלא היתה אנוסתו חייב שתים, משום אמו ומשום אשת אביו, ואין חילוק בזה בין שבא עליה בחיי אביו או לאחר מותו דלעולם אשת אביו נקראת, וחייב בה שתים כמו שאמרנו. וכן מה שאסרו רבותינו זכרונם לברכה לגדר איסור זה של אם אם אמו, כלומר זקינתו, וכן אם זקינתו עד מעלה מעלה אפילו אלף דור אם יהיה באיפשר לראותן כולן אסורות מדברי סופרים. וכן אסרו לגדר האם אם אביו שהיא זקינתו מצד אב, וכן אם זקינתו עד מעלה מעלה לעולם, וכן אסרו לגדר זה של אם אם אבי אביו בלבד, ואם אבי אמו בלבד. ויש שפירשו שגם אילו אסורות לעולם למעלה. ואם תשאל למה יתפשט האיסור עד למעלה בראשונות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. ויקרא יח, ז. — 6. מו"נ ג, מט. — 8. והרמב"ן, בפירושו עה"ת ויקרא יח, ו. — 13. מו"נ ג, מט. — 17. סנהדרין נד, א. — 19. אשת אביו, מצוה קצא. — 20. ולעולם, כ ולעולם. — 21. יבמות כא, א. — 25. ויש שפירשו, זה דעת רש"י ביבמות כא, א, ד"ה ד' נשים.

הערות וביאורים

8. מצויות, אלו היה דין הקרובה כדין הפנויה, ר"ל שיהיה מותר לישא ושלא יהיה בה מן האסור רק שאינה אשתו, היו רוב בני אדם בכשלון זנותם תמיד (מו"נ ג, מט). — 12. סוד העיבור, הוא מה שאמרו המקובלים כי בכל דור ודור נותן השם נצוצין מנשמת צדיק קדום, ולפעמים גם במי אשר קרבת ה' יחפוץ נותן מנוח לנשמת צדיק קדום להתקשר בנפשו ומסייעו לעשות הטוב, וזה נקרא אצל המקובלים סוד העיבור (הנה מה מאד חפשתי ביאור מושג זה ות"ל מצאתיו במאמר "הכל צפוי והרשות נתונה", לר' מאיר שמחה, אור שמח, הלכות תשובה).

כדעת הראשון יותר מבשתי אלו האחרונות, הטעם לפי שהראשונות תקרבנה אל איסור האם שהוא עיקר האיסור, שהרי יש בהן זקנה אסורה, דהיינו אם האם ואם האב, ועל כן ראוי לגזור בהן אפילו עד למעלה, אבל בשתי אלו האחרונות אין בהן זקנה אסורה, וכיון שאין העניין מתקרב לאמות שהוא עיקר האיסור אמרו זכרונם לברכה כי די לנו שנגזור בשתי אלו לבד, ודברי פי חכמים חן. ואלו שאסורות מדרבנן נקראות שניות, כלומר שהן שניות לאותן עריות שאסרה התורה. ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר על זה ושכב עם אמו במזיד חייב כרת, ובעדים נסקל, בשוגג חייב להביא חטאת קבועה בזמן הבית. ואם שכב עם אחת מן השניות לוקה מכת מרדות. וזאת מן העריות שנצטוו עליה כל בני העולם בכלל, אבל חילוק יש בין ישראל לשאר האומות בענין השניות כי ישראל גדרו גדר בעניין השניות אבל שאר האומות אין איסור עליהם אלא האם לבד.

(שלא לגלות ערות אשת אב ואף על פי שאינה אמו)

קצא. ו. שלא לגלות ערות אשת אב ואף על פי שאינה אמו, שנאמר ערות אשת אביך לא תגלה.

משרשי המצוה מה שכתבנו בעניין הקרובות. ועוד יש לנו לומר כי הטעם בזה לפי שיהיה בדבר קלון אצל אביו, וכבר כתבנו במצות כיבוד אב התועלת הנמצא לנו בכבוד האבות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאשת אביו אסורה מן התורה בין מן האירוסין, פירוש מן הקידושין, בין מן הנישואין, בין בחיי אביו ואפילו גירשה, בין אחרי מותו, וכן מה שאסרו לגדר איסור זה אשת אבי אביו, כלומר אשת זקינו ואף על פי שאינה זקינתו, וכן אסרו גם כן אשת אבי זקנו, וכן אשת אבי אמו זקנו, וכן עד מעלה מעלה אפילו עד יעקב. ואסרו גם כן לגדר איסור זה אשת אבי אמו בלבד, והטעם לפי שעיקר איסור זה הוא מצד אבות דהיינו אשת אב, על כן החמירו זכרונם לברכה יותר בצד האבות, ואמרו שיהא אסור למעלה עד לעולם, ובצד האם לא גזרו אלא באשת אבי אמו לבד, והוא כעין החלוק שכתבנו למעלה באיסור האם. ויתר פרטיה הם במקומות שנכתוב למטה בסוף הסדר, וזאת מן העריות שנצטוו עליה כל בני העולם בכלל, אבל יש חלוק בין ישראל לשאר האומות, שבשאר האומות אין נקראת אשת אביו אלא על ידי בעילה, ובישראל אפילו בקידושין, וכן בענין השניות, שאין איסור שניות באומות כמו שאמרנו. ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב את אשת אביו במזיד חייב כרת, ובעדים ובהתראה נסקל, בשוגג חייב להביא חטאת קבועה בזמן הבית. ואם שכב עם אחת מן השניות לוקה מכת מרדות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. כדעת, כ בדעת. — 4. אמרו, כ ראו. — 5. ודברי, קהלת י, יב. — 6. שניות, רש"י יבמות כ, א. — 13. ויקרא יח, ח. — 15. הקרובות, מצוה קצ. — 16. כיבוד אב, מצוה כו. — 18. סנהדרין נד, א. — 20. יבמות כא, ב. — 21—22. ומן אשת אבי אמו זקנו, חסר בכ. — 26. למעלה, מצוה קצ. — 26—27. בסוף הסדר, מצוה ריא. — 28. סנהדרין נז, ב.

(שלא לגלות ערות אחות בכל צד שהיא אחות)

קצב. ז. שלא לגלות ערות אחות בין שהיא אחות מאב לבד בין שהיא אחות מאם לבד, ובין שהיא אחות מאנוסת אביו ובין שהיא אחות מאם מן הזנות, בכל צדדין אלו נקראת אחות, וחייבין עליה, שנאמר ערות אחותך בת אביך או בת אמך מולדת בית או מולדת חוץ, ואם תאמר אם כן מה זה שנאמר בתורה ערות בת אשת אביך... לא תגלה, ולמה היה צריך זה המקרא, והלא משום אחותו חייב עליה? באמת זה המקרא לא נאמר אלא כדי שישים בת אשת האב אשת כשתחזיה אחותו ערוה בפני עצמה, וכמו שנכתוב למטה במקומו. ונמצא שהבא על אחותו שהיא בת נשואת אביו שחייב שתים, משום ערות אחותו ומשום ערות בת אשת אביו. ואם בא עליה בשוגג חייב להביא שני חטאות.

משרשי אסור הקרובות כתבנו בערות אם מה שידענו בהן.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה דדוקא בת אשת אביו שהיא אחותו, כלומר שהולידה אביו, היא אסורה עליו, אבל בת אשת אביו שאינה אחותו, כגון שאשת אביו היה לה בת מאיש אחר זו אינה אסורה כלל אלא מותר לו לאדם לישא אותה לכתחלה, לא גזרינן אטו אחותו, שאין כאן מקום לגזירה כלל. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב עם אחותו במזיד חייב כרת לבד, כלומר שאין בה מיתת בית דין, אבל בעדים והתראה בית דין מלקין אותן כדין כ חייבי כריתות שלוקין, ובשוגג מביא חטאת קבועה. וזאת מן העריות שנצטוו עליה כל בני העולם בכלל, אבל חלוק יש בה בין ישראל לשאר האומות, שבשאר האומות אין אסור עליהם אלא אחותם מאם לבד, ובישראל בין מאם בין מאב, וכלל זה יהיה בידך בכל מה שנצטוו האומות שכל זמן שהם תחת ידינו עלינו לעשות דין בהם בעברם על מצותם. וכבר כתבתי למעלה בסדר וישמע יתרו שהדין שלהם לעולם היא מיתה בין מזידין בין שוגגין, ושאין צריכין התראה, אבל שני עדים או הודאת פיהם צריכין. ומן הדומה שאף על פי שהם אינם כשרים להעיד על ישראל ראויים הם להעיד זה על זה, וכן הודה זקן.

(שלא לגלות ערות בת הבן)

קצג. ח. שלא לגלות ערות בת הבן, שנאמר ערות בת בנך... לא תגלה. ולפי הדומה כי האיסור הוא בין שהבן כשר או אפילו ממזר, בנו הוא מכל מקום, ובין שבת הבן גם כן כשרה או אפילו ממזרת.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. ויקרא יח, ט—5. שם יח, יא—7—8. אשת כשתהיה, בכ חסר „אשת". — 11. אם, מצוה קצ. — 12. סוטה מג, ב. — 12—13. שהיא—אביו, חסר בפ, בגש: שהיא אחותו אבל אם אשת אביו היה לה בת. — 17—18. שאין—שלוקין, כ שאפילו בעדים והתראה אין בדבר אלא חיוב כרת. — 19—20. שבשאר האומות, חסר בז. — 22. למעלה, מצוה כח. — 24. אבל, כ אלא. — או הודאת, כ והודאת. — 27. ויקרא יח, י.

הערות וביאורים

24. ש נ י ע ד י ם, ט"ס היא, שהרי גמרא ערוכה בסנהדרין ופסקה הרמב"ם בהלכות מלכים דבן נח נהרג על פי עד אחד (מנחת חינוך). — 25. ז ק ן, כיוון להרמב"ם שכתב בהלכות מלכים ט, יד: בן נח נהרג על פי קרובין.

שורש איסור הקרובות כתבתיהו באיסור ערות אם.
מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה לגדר איסור זה והיא בת בת בנו בלבד, וכן בת בן בנו בלבד. ויש אומרים שאין הפסק לאיסור אלו לעולם, כי כל יוצאי ירכו של אדם אסרו עליו עד סוף כל הדורות. ויתר פרטיה בסוף הסדר יראה היכן הם. ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב את בת בנו במזיד ויש עדים חייב שריפה, כמו שאמרו זכרונם לברכה בסנהדרין, ואם אין עדים חייב כרת, בשוגג מביא חטאת קבועה בזמן הבית, ואם שכב את בת בת בנו וכן כל שאר השניות לוקה מכת מרדות.

(שלא לגלות ערות בת הבת)

קצד. ט. שלא לגלות ערות בת הבת, שנאמר או בת בתך לא תגלה ערותן כי ערותך הנה. כל דיניה כדין בת הבן, ושניות לה גם כן בת בת בתו, וכן בת בן בתו, ויש שאומרים שאין להם הפסק לעולם.

(שלא לגלות ערות הבת)

קצה. י. שלא לגלות ערות הבת, וזאת לא נתבארה בלשון התורה שיאמר הכתוב ערות בתך לא תגלה, ומפני כן לא בא עליה כתוב מפורש לפי שאין צורך בו, דכיון שאסרה התורה בת הבן ובת הבת שהן רחוקות ממנה אין צריך לומר שהיא אסורה, דקל וחומר הוא. ועוד למדוה זכרונם לברכה מגזרה שוה, דאי מקל וחומר גרידא הוה ילפינן לה לא היה אדם נדון עליה, דקימא לן אין עונשים מן הדין.

משרשי המצוה כתבנו למעלה מה שיכולנו דרך כלל בכל העריות. דיני המצוה זו, כלומר איך למדוה זכרונם לברכה, ומאי זה כתוב, בגמרא יבמות הוא, שאמרו שם בתו מאנוסתו עיקר איסורא מדרשא אתיא, דאמר רבא אמר לי רב יצחק בר אבדימי אתיא הנה הנה, אתיא זמה זמה, כלומר שהכתוב אמר בבת הבן ובבת הבת ערותך הנה, ואמר באיסור אשה ובתה ובת בנה ובת בתה לשון הנה, כמו שכתוב בסוף הפרשה שארה הנה, מה להלן מפורש שנאסרה בתה שהרי בפירוש נכתבה שם, אף כאן שאסר הכתוב בת בנו הוא הדין לבתו אף על פי שלא פירשה הכתוב, דגמרינן לה בגזירה שוה זו. ועוד אמרו זכרונם לברכה מכח גזירה שוה, באי זו מיתה נדון הבא על בת בנו ובת בתו, ואף על פי שאין משפט המיתה כתוב במקרא של ערות אשה ובתה ובת בנה ובת בתה למדוה זכרונם לברכה ממנו אחר שנלמד בו ממקום אחר, ומאי זה מקום אחר נלמד בו,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. יבמות כב, א. — 3. וכן—בלבד, חסר בכ. — שיטת הרמב"ן הובא במניד משנה הלכות אישות א, ו. — 6. סנהדרין עה, א. — 10. ויקרא יח, י. — 11. בת בן בתו, כ בת בת בנו. — 12. שיטת הרמב"ן הובאה במ"מ שם. — 14—17. סה"מ ל"ת שלו. — 20. למעלה, מצוה קצ. — 21. יבמות ג, א. — 22. לי, כ ליה. — 23. אתיא הנה הנה, חסר בכ. — 24. ויקרא יח, י. — 25. שם יח, יז.

הערות וביאורים

17. מ ג ו י ר ה ש ו ה, כמו שמבאר והולך.

ממה שכתוב ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה זמה היא באש ישרפו אותו ואתהן, ואמרו זכרונם לברכה מה התם באשה ואמה דכתיב בהו זמה בשריפה אף הכא באשה ובתה ובת בנה ובת בתה דכתיב בהו שארה הנה זמה היא נדון בשריפה. זמעתה אחר שמצאנו כי משפט אשה ובתה ובת בנה ובת בתה בשריפה מכח גזירת שוה זו דזמה זמה, יש לנו ללמוד גם כן כי משפט הבא על בת[ו] ובת בנו ובת בתו בשריפה, לפי שכבר למדנו ממנו איסור על בתו בגזירה שוה דהנה הנה, וכיון שלמדנו ממנה דבר אחד, נלמוד ממנו עוד כל שאר הדינין שבו, ונאמר שמשפט הבא על בתו גם כן בשריפה. ועל כיוצא בזה יאמרו בגמרא דון מינה ומינה, כלומר כשנלמוד כתוב אחד מחבירו לא לדבר אחד שבו לבד נלמדהו אלא לכל משפטיו נלמדהו ממנו, ואף על פי שאותן משפטים שבו אינם כמשמעותו של כתוב בעצמו אלא שנלמדם מכתובים אחרים, אף על פי כן כל מה שיש בו בין מגופיה דקרא בין שנלמוד ממקום אחר נלמוד ממנו. ואמרו זכרונם לברכה בגמר[א] כריתות אל תהי גזירה שוה קלה בעיניך, שהרי בתו מאנוסתו אחד מגופי תורה היא ולא למדה התורה אלא בגזירה שוה אתיא הנה הנה אתיא זמה זמה, כלומר שבשתי גזרות שוות אלו למדנו איסורה ומשפטה, וכמו שפירשנו. אבל בתו מנשואתו מפורש היא במקרא מדכתיב ערות אשה ובתה, ואין חילוק בין שהיא בתו ובתה או מאיש אחר, וזה מדבר בנשואה מדכתיב אשה דמשמע לשון אישות, וכתיב נמי לא תקח וקיחה משמע גם כן דרך אישות, אבל גבי בתו מאנוסתו ובת בנו ובת בתו לא כתיב אלא לא תגלה. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה, הבט אמרם זכרונם לברכה לא למדה הכתוב, ולא אמרו ולא למדנוה, לפי שאלה העניינים כלם הם קבלה מהשליח עליו השלום שמסר הפירוש אל הזקנים, וזהו אמרם על זה גוף תורה. והביאו לרב זכרונו לברכה לכתוב דבר זה העיקר הקבוע לו שאין בחשבון תרי"ג מצות אלא מה שמפורש בכתוב, או מה שיאמרו זכרונם לברכה עליו בפירוש שהוא מן התורה, אבל לא כל מה שנלמוד בשלש עשרה מדות. וכבר סתר הרמב"ן זכרונו לברכה ענין זה בראיות ברורות.

דיני המצוה בסוף הסדר נכתוב מקומן על כל העריות בכלל.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר על זה ושכב את בתו מאנוסתו במזיד ויש עדים נדון בשריפה, בלא עדים חייב כרת, בשוגג חייב חטאת קבועה. ואם שכב את בתו מנשואתו חייב שתי חטאות, אחת משום בתו ואחת משום ערות אשה ובתה, שאין חיוב ערות אשה ובתה אלא בנישואי הראשונה, שהרי בפירוש כתב בהן לא תקח, בין במקום האזהרה עליהן בין במקום העונש, ולשון קיחה משמע לן לשון נישואין. ומפני כן אמרו זכרונם לברכה כי מדין התורה הוא שאם אנס

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שם כ, יד. — 2. סנהדרין עה, ב. — 3—4. דכתיב—ובת בתה, חסר בכ (1) — 5. ובת בנו, חסר בכ. — 8. יבמות עח, ב. — 12. כריתות ח, א. — 13. מאנוסתו, ו כתוב.— 16. ויקרא יח, יז. — 19. בסה"מ ל"ת שלו. — 25. בהשגותיו לשורש ב'.

הערות וביאורים

20. למדנוה, דלהוי משמע דחכמים למדוה מעצמן. — 21—22. גוף תורה, כלומר ווהו שאמרו חז"ל שהרי בתו מאנוסתו אחד מגופי תורה. — 31. האזהרה, ויקרא יח, יז. — העונש, שם כ, יד.

אדם אשה מותר היה לישא בתה אלא שחכמים זכרונם לברכה גדרו גדר ואסרו הדבר ואמרו שמי שנאף אשה אסור לישא אחת מן השבע נשים קרובותיה הידועות כל זמן שהזונה קיימת מפני שהזונה באה לבקר אותן, והוא מתיחד עמה ולבו גס בה ויבוא לידי עבירה שיבעול הערוה, ולא עוד אלא אפילו נטען על אשה הרי זה לא ישא אחת מקרובותיה עד שתמות זו שנטען עליה. ומכל מקום אם כינסה לזו שקרובה לאותה שזינתה עמו אין מצריכין אותו להוציאה. ועוד אמרו זכרונם לברכה בעניין זה שכל מי שנטען על ערוה או שיצא לו שם רע עמה לא ידור עמה במבוי אחד ולא יראה באותה השכונה. אנס אביו או בנו או אחיו אשה, או פיתו אותה, הרי זו מותרת לישא אותה שלא נאמרו אלא דרך אישות. ואין כאן אישות, ולא החמירו זכרונם לברכה גם כן לעשות גדר לאחר משום זנות של קרובו.

(שלא לגלות ערות אחות מן האב והיא בת אשת אביו)

קצו. יא. שלא לגלות ערות בת אשת אביו כשתהיה אחותו, כלומר שהיא בת אשת אביו, שאלו בת אשת אביו שאינה אחותו כבר אמרנו למעלה שמותר לישא אותה לאשה לכתחילה, אלא פירושו בת אשת אביו והיא אחותו, שנאמר ערות בת אשת אביך... לא תגלה. וכבר כתבתי למעלה בערות אחות שהלאו הזה בא כדי שישים אחותו מנשואת אביו ערוה בפני עצמה, וכעין מה שאמרנו באמו שאם היא אשת אב חייב בה שתים, משום אם ומשום אשת אב. והראיה מה שאמרו זכרונם לברכה ביבמות, תנו רבנן הבא על אחותו והיא בת אשת אביו חייב משום אחות ומשום בת אשת אביו. רבי יוסי ברבי יהודה אומר אינו חייב אלא משום אחותו בלבד. מאי טעמייהו דרבנן, אמרי מכדי כתיב ערות אחותך בת אביך וגומר, ערות בת אשת אביך מולדת אביך למה לי, שמע מינה לחייבו משום אחותו ומשום בת אשת אביו. נמצא שהשוכב עם אחות שהיא מאנוסת אביו אין בה אלא לאו אחד, והשוכב עם אחות שהיא מנשואת אביו יתחייב שני לאוין, ובשוגג חייב להביא שתי חטאות. ומשפטי השם צדקו, כי אחר שתרחיק התורה קורבת האחות ראוי להחמיר באותה שהיא אחות גמורה. רוצה לומר מן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. יבמות צז, א. — 2—11. לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה ב, יא—יג, עם שנויים קטנים והשמטות. — 13—25. נוסד על סה"מ ל"ת שלב, עם שנויים וביאורים. — 14. למעלה, מצוה קצב. — 15. ויקרא יח, יא. — 16. אחות, מצוה קצב. — 17. באמו, מצוה קצ. — 19. יבמות כב, ב. — 21. ויקרא יח, ט.

הערות וביאורים

2. ה ש ב ע, אמה, ואם אמה, ואם אביה, ובתה, ובת בתה, ובת בנה, ואחות אשתו. — 4. ה ע ר ו ה, כלומר שמא לאחר שישא את אמה או את בתה תזנה זו עמו, ובזנות קמא לא הוה מיתסר באמה ובקרובותיה, דקי"ל נושאין על האנוסה ועל המפותה, ולא נאסרו קרובות אשה על האיש אלא א"כ קדשה לראשונה דאישות כתיב בה וקיחה, כי יקח איש את אשה ואת אמה, אבל משנושא את אמה ואת בתה עומדת הראשונה עליו בכרת, דתנן האונס והמפתה על תנשואה חייב (רש"י יבמות כו, א, ד"ה אסור). נ ט ע ן, נחשד.

הנישואין, כי היא הנקראת אחות אמת. וכעניין זה כתב הרמב"ן זכרונו לברכה. דיני המצוה בסוף הסדר תראה היכן הם.
ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר על זה ושכב את אחותו מנשואת אביו במזיד חייב כרת, בשוגג מביא שני חטאות, כמו שאמרנו.

(שלא לגלות ערות אחות אב)

קצז. יב. שלא לבא על אחות האב, שנאמר ערות אחות אביך לא תגלה וגומר. משרשי העריות כתבנו מה שידענו.
דיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאיסור אחות אב בין שהיא אחות לאביו מן האב לבד או מן האם לבד, ובין שהיא אחותו מן הנישואין בין מן הזנות, שכל אחת מאלו מכל מקום אחות אביו נקראת. ואין כאן מקום לשניות.
דיני המצוה בסוף הסדר תראה מקומן.
ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב את אחות אביו במזיד חייב כרת, בשוגג מביא חטאת קבועה.

(שלא לגלות ערות אחות אם)

קצח. יג. שלא לבוא על אחות אם, שנאמר ערות אחות אמך לא תגלה, וגומר. כל עניינה כמו אחות אר

(שלא לבוא על אחי האב)

קצט. יד. שלא לבוא על אחי האב, ומן הדומה שאין הפרש בין שיהיה אחי אביו מן האב או מן האם בין מן הנשואים בין מן הזנות, שנאמר ערות אחי אביך לא תגלה, ואחי אביו נקרא מכל מקום. ואף על פי שהבא על כל זכר חייב משום ואת זכר לא תשכב וגומר, זה הלאו הוא נוסף, כמי שבא על אחי אביו חייב, ואם יהיה שוגג יתחייב עליו שתי חטאות, משום לאו דבא על הזכר ולאו דבא על אחי אביו, וכמו שאמרנו גם כן באביו. ובגמר[א] סנהדרין אמרו זכרונם לברכה הבא על אחי אביו חייב שתים לדברי הכל.
ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב עם אחי אביו שניהם נסקלין השוכב והנשכב אם שניהם מזידין, ובעדים והתראה. ואם אין עדים שניהם בכרת, ובשוגג חייב האחד שתי חטאות כמו שאמרנו, שהבא על אחי אביו שחייב שני חטאות והאחד חטאת אחד.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. אמת, Ms ואילך: אמה (עיין במבוא עמ' כג). — בסיפרשו עה"ת ויקרא יח, ט. — 6. שם יח, יב. — 8. יבמות נד, ב. — 15. ויקרא יח, יג. — 19. ויקרא יח יד. — 21. שם יח, כב. — כמי, כ למי. — חייב, חסר בכ. — 21—22. ואם יהיה, בכ שעל. — 23. שאמרנו, במצוה קפט. — סנהדרין נד, א.

הערות וביאורים

1. א מ ת, לפיכך יתחייב בה שתים, משום אחותו ומשום בת אשת אביו, מה שאין כן אחותו שהיא מאנוסת אביו לא יתחייב בה אלא משום אחותו (עיין במבוא עמ' כג). — 27. ה א ח ד, השוכב. — 28. ו ה א ח ד, הנשכב לא ריבתה התורה אותו אלא לענין זכר אבל לא לענין לאו זה, לפיכך חייב רק חטאת אחד.

(שלא לבא על אשת אחי האב)

ר. טו. שלא לבא על אשת אחי האב, וזאת הנקראת בכתוב דודתו, לפי שהיא אשת דודו, שנאמר אל אשתו לא תקרב דודתך היא. ואזהרה זו מכיון שנתארסה לדודו, כלומר שנתקדשה לו, ואין צריך לומר אחר שנשאת לו, ובין בחיי דודו ואפילו גירשה, ובין אחר מיתתו.

משרשי המצוה כתבנו למעלה.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאחי אביו נקרא לענין איסור זה של אשתו כשהוא אחי אביו מצד אב, אבל אחי אביו מצד אם אינו באיסור זה של אשתו לא תקרב מדין תורה, אלא שחכמים גדרו גדר ואסרו אפילו אשת אחי אביו מצד אם, כדי להרחיקנו הרבה שלא ליגע לאיסור תורה. וכן אסרו גם כן אשת אחי אמו בין שהוא אחיה מצד אב לבד או מצד אם לבד, ואף על פי שאשת אחי אמו אינה אסורה כלל דבר תורה, מפני שאסרה התורה אשת אחי אביו מצד אב שנקרא דודו, הוסיפו הם באיסור לגדר כל אחד מאלו.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב את אשת אחי אביו מצד אב בחיי דודו במזיד, ויש עדים, מיתת שניהם בחנק, שכן הוא הדין הבא על אשת איש בחנק. ואם שכב אותה אחר מות דודו, במזיד חייב כרת, ואם יש עדים לוקה, בשוגג מביא חטאת קבועה, כמו שידוע לנו דכל שבזדונו כרת בשגגתו חטאת. ואם שכב אשת אחי אביו מצד אם, או אשת אחי אמו בין מצד אב או מצד אם במזיד מכין אותו מכת מרדות, בשוגג פטור.

(שלא לבוא על אשת הבן)

רא. יו. שלא לבא על אשת הבן שתהיה אשתו מן האירוסין, וכל שכן מן הנשואין, בין בחייו ואפילו גרשה, בין אחר מותו, בכל ענין זה נקראת אשת בנו, ואסורה עליו, שנאמר ערות כלתך לא תגלה. ומן הדומה שהחיוב אפילו בבן ממזר, בנו הוא מכל מקום, אבל בן שפחה ונכרית אין זה נקרא בנו לשום דבר.

שרש איסור העריות כתבנוהו.

מדיני המצוה כגון מה שאסרו זכרונם לברכה לגדר זה כלת בנו, וכן כלת בן בנו עד סוף העולם, ואסרו גם כן כלת בתו בלבד. והטעם כעין מה שאמרנו למעלה, לפי שהאיסור בא בכתוב בכלתו גזרו גם הם בכל הכלות מחמת הבן, וגזרו בכלת בתו בלבד, ודי לנו בכך, ואלו נקראות שניות.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב את כלתו במזיד ויש עדים והתראה בסקילה, ואם אין עדים בכרת, בשוגג מביא חטאת קבועה. ואם שכב את כלת בנו או בן בנו עד סוף העולם או כלת בתו מכין אותו מכת מרדות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא יח, יד. — 7. יבמות נד, ב. — 13. מאלו, כ מאלו הדומים לו.—15—16. שכן —בחנק, חסר בכ. — 23. ויקרא יח, טו. — 26. יבמות כא, א. — 27. כלת בתו, כ כלת בן בתו. — למעלה, מצוה קפ. — 28. בכלת, כ מחמת.

הערות וביאורים

12. אינה אסורה כלל, אם כן מדוע גזרו על אשת אחי אמו שהוא אחיה מצד אם.

(שלא לבוא על אשת אח)

רב. יז. שלא לבוא על אשת אחיו, שנאמר ערות אשת אחיך לא תגלה, ואחד אחיו מאביו לבד או מאמו לבד, ובין מן הנישואין ובין מן הזנות אשתו ערוה עליו, שאחיו נקרא מכל מקום, ומכיון שאירסה נקראת אשת אח ואסורה, וכל שכן אחר שנשאה, ובין בחיי אחיו ובין אחר מותו היא אסורה עליו משום אשת אח, חוץ מאשת אח שלא הניח בן שהתורה צותה על זו בפירוש שישאנה ואת, ואת היא מצות יבום כמו שנפרש בעזרת השם.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב את אשת אחיו חייב כרת אם היה מזיד. ואם שוגג חייב להביא חטאת קבועה, וזה יהיה אחר מות אחיו ונשארו לו בנים ממנה, או אחר שגירשה, שאלו בחיי בעודה תחתיו ידוע הוא שדין השוכב את אשת איש מיתתן בחנק, ואין באיסור אשת אח מקום לאסור שניות.

(שלא לבוא על אשה ובתה)

רג. יח. שלא לגלות ערות אשה ובתה, שנאמר ערות אשה ובתה לא תגלה, ובא הפירוש שאין החיוב אלא כגון שנשא האחת תחלה ואחר כן כשבא על השנייה הוא מתחייב, אבל אם לא נשא אחת מהן לא יתחייב עליהן, לפי שכתוב בהן לשון אישות וקיחה דמשמע על ידי נישואין, דהכי משמע לן לשון קיחה בכל מקום לשון נישואין, אבל חכמים גדרו גדר ואמרו שאם נאף אדם עם אשה אסור לישא בתה כל השבע נשים קרובותיה כל זמן שהזונה קיימת, מפני שהזונה באה לבקר אותן ולבו גס בה ושמא יבא לידי עבירה.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב את אשה ובתה שניהם נשרפין, הוא ואותה ששכב אחרונה, שאין לראשונה חטא שהרי בהיתר נשאה, ואם בא על השנייה לאחר מיתת אשתו הראשונה הרי אלו בכרת, ואין בהן מיתת בית דין, שנאמר במקום אחר בסדר קדושים תהיו באש ישרפו אותו ואתהן, ופירש רבי אליעזר בסנהדרין באש ישרפו אותו ואחת מהן, דהיינו האחרונה, כמו שאמרנו. ודוקא כששתיהן קיימות שכן בא הפירוש, אבל כשאין שתיהן קיימות אין שם שריפה, אלא שהן בחיוב כרת במזיד, ובשוגג בחיוב חטאת קבועה. ורבי עקיבא מפרש שם אותו ושתיהן, וכגון שנשא השתים באיסור, והוא שנשא בת הבת ואחר כך נשא הבת ואמה. ושם מתברר פלוגתייהו במאי.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ויקרא יח, טז. — 7. יבום, מצוה תקנד. — 11. איש, כ אחיו (!). — 13. ויקרא יח, יז. — 14. הפירוש, סנהדרין עו, ב. — 16. אישות ו, חסר בכ. — 17—19. אבל—עבירה, חסר בכ (!). — לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה ב, יא. — 23. ויקרא כ, יד. — 24. סנהדרין עו, ב. — 27—28. והוא—ואמה, כ וימצא זה כשנשא הבת ואמה ואם אמה.

הערות וביאורים

16. אישות וקיחה. ערות אשה ובתה לא תגלה את בת בנה ואת בת בתה לא תקח לגלות ערותה (ויקרא יח, יז). — 18. בתה כל, אולי צ"ל: אחת מן (ועיין לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה ב, יא). — 19. עבירה, עיין בביאור לעיל מצוה קצה. — 25. קיימות, שנשא את חמותו בעוד ששתו קיימת. — 27. ושתיהן כלומר ר' עקיבא פירש אותו ואותן— אותו ואת שתיהן, שנשא את הבת וחמותו ואמה.

(שלא לגלות ערות אשה ובת בנה)

רד. יט. שלא לגלות ערות אשה ובת בנה, וכבר אמרנו שאיסור זה הוא לעולם בנישואי הראשונה, שנאמר את בת בנה... לא תקח.

מדיני המצוה כגון מה שאסרו זכרונם לברכה לגדר זה בת בן בנה, והיא מכלל השניות, כמו שאמרנו שכל שאיסורה מדברי סופרים תקרא שנייה. וכן אסרו אם אם אבי אשתו בלבד, וכן אם אב אבי אשתו בלבד.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב אשה ובת בנה בנישואי הראשונה שניהם נשרפין בחיי הראשונה, ואם מתה הראשונה שניהם בכרת במזיד, בשוגג מביאין חטאת קבועה. ואם שכב את השנייה לוקה מכת מרדות מדרבנן.

(שלא לגלות ערות אשה ובת בתה)

רה. כ. שלא לגלות ערות אשה ובת בתה, וכבר אמרנו שאיסור זה בנישואי הראשונה, שנאמר ואת בת בתה לא תקח וגומר, ולשון קיחה משמע לן לשון נישואין.

מדיני המצוה מה שאסרו זכרונם לברכה לגדר זה בת בת בתה בלבד, ואם אם אשתו בלבד, ואם אב אם אשתו בלבד. כלל בענין של איסור אשה ובתה ובת בתה כי התורה תאסור לאדם מלישא שש קרובות של אשתו מלבד האחות, שלש למעלה דהיינו אמה ושתי זקנותיה, ושלש למטה דהיינו בתה ובת בתה ובת בנה. וחכמים הוסיפו עליהן גם כן לגדר שש אחרות, ארבע למעלה ושתים למטה, כי כן יאות הענין להיות בהכרח, כי שתי הזקנות גודרות ארבע אחרנות לגדר להם, אבל בת בנה ובת בתה אי איפשר להן לגדר אלא שתים כמותן, והאם והבת אין להוסיף

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. אמרנו, במצוה רג. — 3. ויקרא יח, יז. — 4. יבמות כב, א. — 6. וכן—בלבד, חסר בכ. — 12. ויקרא יח, יז. — 14. בת בת בתה, מם ואילך: בת בתה.—14—15. ואם—בלבד, חסר בכ. — 15. ובתה, כ ובתה ובת בנה.

הערות וביאורים

3. ת ק ח, ולשון קיחה משמע על ידי נישואין. — 9. ה ש נ י י ה, היינו בת בן בנה. — 17. ו ש ת י, אם אמה ואם אביה. — 18. א ר ב ע, אם אם אם אשתו, ואם אם אבי אשתו, ואם אב אבי אשתו, ואם אם אם אבי אשתו (אבן העזר, טו, טו). — ו ש ת י ם, בת בן בנה ובת בת בתה. — 19. ב ה כ ר ח, דכיון שאם אמה ואם אביה אסירי מדאורייתא (והן אם חמותו ואם חמיו), לפיכך כשהוסיפו חז"ל שניות עליהן ראוי להשוות אם האב ואם האם של כל אחת מהן באיסור, דהא שניהן אימא רבתי קרי להו, וע"כ על אם אם אשתו (אם חמותו) שהיא ערוה דאורייתא הוסיפו אם אב אם אשתו, וא' אם אם אשתו, וכן על אם אבי אשתו (אם חמיו) שהיא ערוה דאורייתא הוסיפו אם אב אבי אשתו, ואם אם אבי אשתו (מנחת יצחק). — א ב ל, אע"פ שגם הן ערוות דאורייתא, מ"מ לא הוסיפו חכמים לגדר אלא שתים כמותן, היינו בת בן בנה ובת בת בתה בלבד, ולא בת בת בנה ובת בן בתה, דהכא לא שוין הן כלל בשמן רק חדא נקראת בת הבן של בנה, וחדא נקראת בת הבת של בנה, וכן חדא נקראת בת הבת של בתה וחדא נקראת בת הבן של בתה (שם). — 20. ו ה א ם ו ה ב ת. כלומר לפיכך לא הוסיפו חכמים על ערות אשה ובתה (מצוה רג) שום איסור שניה לגדר, שהרי הנשים למטה ולמעלה מהן, והן אשה ובת בנה ובת בתה, אסורות מן התורה.

עליהן לגדר שהרי יש נשים אסורות מן התורה למטן ולמעלן. עיין בדבר כי כן הוא בהכרח.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב אשה ובת בתה שניהם נשרפין בחיי ראשונה, ואם מתה ראשונה שניהם בכרת במזיד, ובשוגג מביאין חטאת קבועה. ואם שכב את השניות מכין אותו מכת מרדות.

(שלא לבוא על שתי אחיות מחיים)

רו. כא. שלא לבוא על שתי אחיות, כלומר שלא ישא אדם שתי אחיות ביחד, ולא אפילו זו אחר זו בחיי הראשונה, ואפילו גרשה לראשונה, שנאמר ואשה אל אחותה לא תקח לצרור לגלות ערותה עליה בחייה. פירוש ואשה עם אחותה ביחד, דלא תקח לצרור לשון צרה, כלומר כדי שלא תעשה האחת צרה לחבירתה. בחייה, בא ולמד שאפילו גרשה לראשונה לא ישא אחותה, וזהו לשון בחייה, כלומר כל זמן שהיא בחיים, אבל אחר מות האחת אין ספק שמותר לישא האחרת, דהיינו שאמר הכתוב בחייה, וכן השוכב דרך זנות עם האחות אחר שנשא הראשונה אף קדשה, גם כן בכלל האיסור, כי בנישואי הראשונה הקפידה תורה.

משרשי המצוה ענין העריות כתבנו למעלה מה שידענו. ועוד אומר לי לבי בעניין זה שאסר הכתוב מלישא שתי אחיות, כי אדון השלום יחפוץ בשלום כל בריותיו, וכל שכן בשלום אותן בריות שהטבע והשכל מחייבין להיות שלום ביניהם ולא קטטה ותחרות תמיד כל היום.

מדיני המצוה כגון מה שפירשו זכרונם לברכה שאחות אשתו נקראת בין אחותה מאמה בין אחותה מאביה בין מן הנשואין בין מן הזנות. ופירשו גם כן שהאיסור יחול מכיון שיקדשנה, וכדמשמע לן לשון קיחה באשה לעולם, כמו שאמרנו. וכן מה שאסרו זכרונם לברכה לגדר איסור זה אחות זקוקתו, פירוש זקוקתו כגון משהיה לו אח ומת ולא הניח בנים שהוא חייב לישא אשתו מן התורה או לחלוץ לה, כמו שבא המצוה בכתוב בפירוש, וזאת האשה שהיא זקוקה לאח, כלומר שהיא ברשות האח לישא אותה אם ירצה, כי מן השמים הקנוה לו תקרא זקוקתו, ואסרו זכרונם לברכה מלישא אחותה מכיון שהיא זקוקה אליו אף על פי שלא קדשה, ולא עשה בה שום ענין. וכן אסרו עליו גם כן לגדר זה אחות חלוצתו, כלומר אפילו אחר שחלץ לה אסרו עליו מלישא אחותה, כמו שאסר הכתוב אחות גרושתו, כמו שפירשנו, כן אסרו גם כן אחות חלוצתו, שהחליצה כעין גט היא. ומכל מקום איסור אחות הלוצתו ואפילו אחות זקוקתו קימא לן אליבא דהלכתא דמדרבנן הוא, כי התורה לא אסרה כי אם אחות נשואתו או ארוסתו, אבל הזוקוקה לו אף על פי שמן השמים הקנוה לו אין אחותה בכלל איסור תורה, אלא שהם זכרונם לברכה אסרוה שלא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. שם יח, יח. — 9—10. לגלות—לצרור, חסר בכ. — 9—12. נוסף על לשון רש"י עה"ת שם. — 15. ועוד אומר לי לבי, מבטא נמצא ברש"י עה"ת שמות כח, ד; ולבי אומר לי. — 19. יבמות נד, ב. — 20. שם צז, א. — 22. שם מא, א. — משהיה, כ מי שהיה. — 27—29. חלוצתו—אחות, חסר בואס. — 27—28. כלומר—אחותה, חסר בנש.

ליגע לאיסורא דאוריתא. ומפני שאיסור זה הוא מדבריהם כמו שאמרנו הקלו בענין קצת לפעמים עד שאמרו זכרונם לברכה כי אחד מן היבמין שקדש אחות יבמתו שאומר לו המתן אל תגרשנה ואל תשאנה עד שייבם אחיך או יחלוץ ליבמה זו הזקוקה לכלכם. חלץ לה אחיו או יבמה או שמתה היבמה הרי הוא יכנוס ארוסתו, אבל אם מתו האחים כולם מוציא את ארוסתו בגט ויבמתו בחליצה, ואם מתה ארוסתו בין שמתה קודם מיתת האחין בין שמתה לאחר מיתתם חזרה היבמה להיתרה, רצה חולץ רצה מייבם, ובמצות ייבום נכתוב עוד מעט בעניינים אלה כמנהגנו בעזרת השם, שאין כאן מקומן.

ונוהגת אזהרה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב עם האחות בין על ידי נישואין בין דרך זנות בחיי הראשונה במזיד חייב כרת, ואם יש עדים והתראה לוקה, בשוגג מביא חטאת קבועה. ואם שכב עם אחות זקוקתו או אחות חלוצתו לוקה מכת מרדות דרבנן. ומכל מקום אין אשתו דהיינו האחות שנשא הראשונה אסורה עליו מפני נישואי שנייה או זמתה אלא אשתו מותרת לו חוץ השנית תלך לה, ואפילו נשאה על ידי חופה וקדושין אינה צריכה ממנו גט, שאין קדושין תופסין בעריות להצריכן גט, אבל מכל מקום מתחייב העושה בהן מעשה הקדושין, שהתורה אמרה לא תקח, ומשמע לשון קדושין, ואף על גב דאם עבר ולקח, כלומר שקדש לא מיהני ליה, כלומר שאינה לקוחתו לשום דבר ואינה צריכה ממנה גט, מכל מקום נתחייב בכך, כמו שאמרנו. וזה הדין אינו באחיות לבד אלא אף בכל שאר העריות הוא, שאם נשאן בחזקת היתר ונמצאו ערות שאינן צריכות גט מן הטעם שאמרנו שאין קדושין תופסין בעריות, וכן אם נשא או עבר ונאף עם אחת מן הששׁ נשים שכתבנו למעלה שהן ערות עליו מן התורה מחמת אשתו אינן אוסרות אשתו עליו אלא ילכו להן בלא גט ותשאר אשתו מותרת לו, כמו שאמרנו, זולתי באחות ארוסתו שהחמירו חכמים ואסרו אף הראשונה מפני נישואי השנייה, שאמרו זכרונם לברכה שאם אירס אדם אשה, כלומר שקדש ואחר כך נשא אחותה ששתיהן אסורות עליו וצריכות ממנו גט. ומפני מה אמרו כן ולא אמרו שישא הראשונה והשנית תלך לה בלא גט כמו שאמרנו למעלה, לפי שחשו חכמים שמא יאמרו הבריות אחר שלא היה בראשונה אלא קדושין לבד כי באותן קדושין היה שום תנאי, ועל כן נשא השנית, ובדין נשאה, ולפיכך הצריכו בה גט, ואחר שהצריכו באחרונה גט מפני זה החשׁשׁ

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—7. לשון הרמב"ם הלכות יבום וחליצה ז, ח. — 13. זמתה, מפ' ואילך: מפני שונאתה.— 21. למעלה, מצוה רה. — 23. יבמות צד, ב. — 25 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות גירושין י, י, עם שנויים. — 28. ואחר שהצריכו

הערות וביאורים

3. ואל תשאנה, דקא פגעת באחות זקוקה. — עד, ויעקור את זיקתה מעליך. — 5. בחליצה, אבל יבומי לא דאחות גרושתו היא. — 6. להיתרה, ולא אמרינן הואיל שנאסרה עליו שעה אחת בשעה שהיתה זקוקה ליבם ואין אני קורא בה יבמה יבא עליה הרי היא כאשת אח שיש לה בנים ואסורה עולמית עליו. — 15. מתחייב, דין זה לא מצאתי ברמב"ם דיהיה אסור לקדש חייבי כריתות שאין קידושין תופסין בהן. הך אמת גבי חייבי לאוין נראה דאף קידושי עצמן האיסור, אבל גבי חייבי כריתות לא אשכחן דיהיה אסור לקדש ולא מצאתי דבר זה מבואר (מנחת חינוך). — 28. גט, כדי

שאמרנו, היה להם לאסור גם כן ארוסתו הראשונה כדי שלא יאמרו הבריות נשא אחות גרושתו.

(שלא לבוא על אשה נדה)

רז. כב. שלא לבא על אשה בעת שהיא נדה, שנאמר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב. וזמן נדותה נמשך שבעה ימים, דכתיב שבעת ימים תהיה בנדתה, ובין שתראה פעם אחת בהן או שופעת כל השבעה נדה היא, וכל זמן שלא תטבול אף אחר השבעה היא נדה לעולם, כי בימים וטבילה תלה הכתוב, שנאמר בטמאים ורחצו במים, ואמרו זכרונם לברכה בנין אב לכל טמא שהוא בטומאה עד שיטבול, וכן גם כן דרשו זכרונם לברכה תהיה בנדתה תהא בנדתה עד שתבא במים. וענין הנדות הוא כי יש בנשים ענין שיזוב דם מהן דרך ערותן בכל חדש וחדש שני ימים או שלושה או יותר עד שבעה, וצוה הכתוב דבין שיזוב דם ממנה יום אחד לבד או אפילו כל השבעה יהיה הדין שוה בהן, שאם זב כל שבעה ופסק מבעוד יום בשביעי טובלת לערב שהוא ליל שמחרתה יום שמיני וטהורה, וכן אם לא זב אלא יום אחד לבד מכל השבעה ואפילו דם טפה כחרדל מצפה שבעת ימים, וערב שהיא ליל שמיני טובלת וטהורה לבעלת.

משרשי הנדה כתבתי בפרשת זאת תהיה על ענין זבה מה שידעתי. וכלל הענין כי השם ירחיק מעמו אשר בחר כל טומאה וכל ליכלוך וכל נזק, גם כן אמרתי שם מה יהיה הענין לפי הדומה שהחליאן השם לנשים בחולי זה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהאשה מטמאה בנדה ואפילו ביום לידתה מה שאין הדין כן בזבה, שאין האשה מטמאה בזיבה עד עשרה ימים, ודבר זה מפי השמועה. וכל הנשים בכלל איסור זה, ואפילו שפחות כנעניות מכיון שהן בכלל המצוות הרי הן כישראליות לענין זה. אבל הנשים של אומות העולם אינן בכלל איסור נידות וחיבות אלא מדרבנן שגזרו עליהן בין בזכרים בין בנקבות שיהיו כזבין לכל דבריהם. וזה שאמרו בגמרא שהבא על הגויה חייב עליה משום נשג"ז, פירוש נדה שפחה גויה זונה, זה החיוב אינו אלא מדרבנן באיש ישראל, אבל באיש כהן חייב עליה מדאוריתא משום זונה ולוקה עליה. ומה שאמרו זכרונם לברכה גם כן שחמש מראות דמים הן שמטמאה התורה, ושאר מראות הדמים טהורים, והעניין הוא לפי שחכמים ידעו בחכמתן שכל דם שאינו מאותן חמשה מראות אינו בא ממקום טמא, כי מקום ידוע באשה שהדם הבא ממנו בלבד טמא הוא הנקרא מקור, ובלשון חכמים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

באחרונה, חסר בו. — 4. ויקרא יח, יט. — 5. שם, טו, יט. — 6—8. לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה ד, ג. — 9. שבת סד, ב. — 16. כתבתי, במצוה קעח. — 17. שם, במצוה קסו. — 19—21. לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה ד, א. — 22. העולם, ו העולם מ"ה. — 24. ע"ז לו, ב. — 26. זונה, מצוה רפט. — נדה יט, א. — 28. ידעו בחכמתן, נדה כ, ב: תא חזי כמה חכימי יהודאי.

הערות וביאורים

שלא יאמרו אשה יוצאת בלא גט. — 19. ל י ד ת ה, שהבת מתטמאה בנדה אפילו היא בת יום אחד. — 23. כ ז ב י ן, תמיד בין ראו בין לא ראו (הלכות איסורי ביאה ד, ד).

קרוי חדר, ובימיהם היו בקיאין בכל חכמה היו הנשים מראות דמן לחכמים ומטהרין אותן או מטמאין לפי מה שהן, ובאותן הימים היו כל הנשים נוהגות בדין תורה לנידות ולזיבות, שהזבה היתה יושבת שבעה ימים נקיים והנדה טובלת בליל שמיני, ואפילו שופעת כל שבעה, מכיון שפסק הדם בשביעי מבעוד יום. ומשרבו הצרות נתמעט לבן של חכמים וידעי התורה ולא רצו לסמוך בדעתן לדון מראות הדמים בכלל. ולפיכך עכשיו בזמן הזה כל שיש בו מראה אדמומית כלל או מראה שחרות בין שהוא עמוק הרבה או דיהא, כלומר שאינו עמוק, טמא, אבל הירוק והלבן אף על פי שהוא עבה כמו דם הרי זה טהור. ונאמנת אשה לומר כמראה זה ראיתי ואבדתיו. ואם אמרה ירוק או לבן היה מטהרין לה. וכשבא רבי וראה שנתמעטה החכמה בעולם ואין החכמים בקיאין במראות הדמים, וכי הנשים היו נוהגין בדין תורה שהיו מונות ימי הנדה לנדה וימי זיבה לזיבה, חשש לדבר שמא לפעמים תראה האשה דם שהוא מן התורה טהור, ומפני שלא תמצא חכם שיכיר בו תחוש לו מן הספק ותשב עליו, ואם אתה מנהיגה בדין תורה הרי שתהיה מונה מאותו יום שתתחיל לראות שבעה ימים, ובליל שמיני אף על פי ששפעה כל שבעה אם פסקה ביום שביעי טובלת לערב, כמו שאמרנו למעלה, ונמצא לפעמים שבאין עליה לידי איסור כרת כי יש לחוש שמא כל הדם שראתה כל ששה ימים הוא דם טהור ושל יום השביעי היה דם טמא, והיא התחילה למנות שבעת ימי נידות מיום ראשון שראתה והיה לה להתחיל ולמנותם מיום שביעי, כי הוא התחלת נידותה שהיה דם טמא. ועל ידי טעות זה באה לטעות הרבה פעמים מנדה לזבה ומזבה לנדה שתהא סבורה להיות בימי נידות ותהא בימי זיבות. ולפיכך עמד רבי ותיקן שכל אשה שרואה יום אחד תשב ששה ימים נקיים, וכן אם ראתה שני ימים תשב גם כן ששה נקיים, שכל זמן שאינה רואה יותר משני ימים כשהיא יושבת עליהן ששה ימים נקיים אין בהן מקום ספק מעתה שאם אותן הימים שניהם בימי נדה הן, לסוף שבעה טהורה היא, ואם שניהם בימי זיבה הן לא היתה צריכה אלא יום אחד, ואפילו הראשון בימי זיבה והשני בימי נדה אין בכך כלום, שהרי היא יושבת אחר מיכן ששה נקיים, והאחד מאותן ששה נקיים עולה לאותו יום של זיבה, ואף על פי שכולן בימי נדה הן שהלכה היא ימי נדה שאינה רואה בהן עולין לימי זיבה. ואם ראתה שלשה ימים תיקן הוא שתהא יושבת שבעה נקיים מפני שיש לחוש שכל השלשה בימי זיבה היו והרי היא זבה גדולה שצריכה לישב שבעה נקיים מדין תורה. זאת היא תקנתו של רבי. ועם תקנה זו לא נשאר שום ספק בעניין, ואחר תקנה זו הוסיפו עוד בנות ישראל והחמירו על עצמן שאפילו רואות טיפת דם כחרדל, כלומר אפילו בראייה אחת יהיו יושבות שבעה נקיים, שלא רצו לחלוק בין רואה דם יום אחד או שנים לרואה שלשה ימים. ואין עניין החומרא שהחמירו הן משום דם מועט כחרדל, כי מדין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. ומשרבו הצרות נתמעט לבן של חכמים, הקדמת הרמב"ם ל"יד": לפי שראה (רבנו הקדוש) שתלמידים מתמעטים והולכין והצרות מתחדשות ובאות. — 9. נדה סו, א. — 26—28. והאחד—כהן, חסר בכ. — 27. לאותו יום של זיבה, בש לימי נדה (!). — 27—28. ואע"פ—זיבה, חסר בכ. — 31. נדה סו, א.

תורה אין חילוק לעניין ימי נדות בין דם כועט לדם מרובה, כי לעולם צריכו לישב שבעת ימים רצופים, כמו שאמרנו, אבל החומרא היא שעשו עצמן כזבוח אפילו בראייה אחת. וחומרא זו שקיבלו על עצמן היא מוזכרת בהרבה מקומות בתלמוד. ונראה מתוך כך שחכמים ראו חומרתן טובה וצריכה, והודו לדבריהן. ונמצא שכל הנשים היום אפילו בראייה אחת דינן כזבות גדולות וצריכות לספור שבעה ימים נקיים, וכן כל אשה שמוצאה כתם במקום שראוי לחוש לו, אף על פי שהכתמים מדרבנן כי מן התורה אין אשה מתטמאה עד שתרגיש בעצמה דם טומאתה שנאמר דם יהיה זובה בבשרה, כלומר שתרגיש אותו, אף על פי כן כבר החמירו חכמים על הכתמים והצריכו ספירת שבעה עליהם והפסק טהרה. ולפיכך אם מצאה כתם כשיעור האוסר במקום שראוי לחוש בו צריכה לישב עליו גם כן שבעה נקיים. ומאימתי האשה מונה שבעה ימים נקיים, ממחרת יום שפסק הדם לגמרי, כיצד, ראתה שני ימים או שלשה בודקת עצמה תדיר אם פסק הדם ביום שני או ביום שלישי אפילו בשחרית אינה מונה שבעה מאותו יום שפסק הדם בו אלא למחר בודקת עצמה פעם אחרת ומתחלת לספור שבעה מאותו היום. ובמה דברים אמורים שראתה שני ימים או שלשה או עוד, אבל לא ראתה אלא יום אחד אף על פי שבאותו היום בדקה עצמה והפסיקה בטהרה אינה מונה מיום המחרת שחזקת היום הראשון כולו טמא, והוחזק מעיין פתוח כל אותו היום וחוששין שמא דמיה חזרו לה לאחר בדיקתה ושפעה כל הלילה, ואין יום שני זה לראייתה מן המניין, ואפילו בדקה עצמה מבערב חוששין שמא עם סילוק ידיה ראתה אלא אם כן היו עיניה בין ידיה כל בין השמשות, כלומר שבדקה עצמה והניחה העד בפנים מבעוד יום ועמד שם בין השמשות עד הלילה ולא מצאה עליו דם כלל, בעניין זה אפשר שנאמר שתתחיל למנות מיום המחרת. והמוצאה כתם אין מחמירין בה כל כך שנצריך אותה יום הפסק טהרה מלבד היום שמצאה בו הכתם, כמו שאמרנו ברואה יום אחד לבד, אלא ודאי מכיון שבדקה עצמה אחר שמצאה הכתם ומצאה טהור מונה שבעה נקיים חוץ מאותו יום שמצאה הכתם, כלומר שמתחלת מניינה למחרתו של יום שמצאה בו הכתם כדין אשה שראתה דם שני ימים או שלשה, כמו שאמרו למעלה. כל שבעה ימים צריכה האשה בדיקה לכתחילה בכל יום ויום, ובדיעבד אם בדקה יום ראשון בלבד שהוא מחרת היום שהפסיקה ושוב לא בדקה אפילו עברו עליה כמה ימים ואחר השבעה בודקת עצמה בשעת טבילה ודייה שכבר הפסיקה בטהרה קודם לכן. לא בדקה עצמה ביום ראשון אלא ביום הפסקה בלבד ליום שביעי בודקת עצמה ודייה וטובלת בליל שמיני. לא בדקה עצמה לא ביום ראשון ולא ביום שביעי, אפילו בדקה בליל שמיני אף על פי שהפסיקה בטהרה מקודם לכן אין עולין לה כלל אותן שבעה ימים שעברו, מכיון שלא בדקה בהן לא בתחלה ולא בסוף, וצריכה למנות מעת שבדקה שבעה ימים נקיים. ואיפשר שעיקר דבר זה מכיון שהתורה צותה וספרה לת... ואחר תטהר, ומכיון שלא בדקה לא בתחלה ולא בסוף אין כאן ספירה. ובדיקה זו צריכת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. ויקרא טו, יט. — 19. מבערב, ו מבעת. — 28. לכתחילה, חסר בכ. — 29. ואחר, כ אחר. — 30—32. לא—שמיני, חסר בכ. — 35. ויקרא טו, כח.

האשה לעשותה בצמר גפן נקי הנקרא בלעז קוטון או בצמר לבן נקי ורך או בבגד פשתן ישן שמחמת יושנו הוא רך, וכולן יהיו לבנים כדי שיהא ניכר יפה בהן כל מראה אדמימות. ואלה הבגדים שבודקת בהן נקראין בתלמוד עדים. וכשבודקת צריכה להכניס העד בכל חורין וסדקין שבאותו מקום, ואם מצאה עליו אחר כן שום מראה אדום טמאה. כל בדיקה שאינה עשויה כך אינה בדיקה אפילו הכניסו העד באותו מקום ולא בדקה בחורין ובסדקין אינה בדיקה יפה, שאין זה קרוי אלא קינוח, וכל שכן שאין שינוי חלוקה עולה לה לבדיקה. שבעה ימים נקיים אלו צריכין שיהיו רצופין שלא תפסוק טומאה ביניהם, אפילו ישבה לה כל הימים ולא ראתה וביום השביעי אפילו מבערב ראתה הרי זו סותרת כל מניינה וצריכה לספור אחר כך שבעה ימים נקיים רצופים. ודיני שיעורי הכתם, ובאי זה ענין תולה בכתם או אינה תולה, ומי שיש לה מכה באותו מקום אם תולה בה דמית עד שתחזיה המכה, ועניין קטנה שנבעלה והדם שותת ממנה מה דינה, ודם בתולים שדנו אותן חכמים כדם נדה, ודיני הווסתות רבים, ודין פרישה מן האשה סמוך לווסתה עונה, כלומר אותו היום או אותה הלילה שהיא רגילה לראות בהן אסורה בתשמיש, מדכתיב והזרתם את בני ישראל מטומאתם, ובא הפירוש שיפרשו מנשותיהן סמוך לווסתן, אבל אחר שעברה עונת הווסת מותרין לשמש, ועניין ההרחקה מן האשה שצוו זכרונם לברכה בעניין הנדות כדי שלא יכשל אדם בעבירה, והוא שלא יאכל אדם עם אשתו נדה בקערה אחת ולא יושיט דבר מידו לידה ולא ידבר עמה דברים של הרגל עבירה וכיוצא בדברים אלו, ועניין טבילתן שהצריכו אותן חכמים לטבול בלילה ואף על פי שטבילת הזבה אפילו ביום מדין תורה, והן כולן היום כזבות, אף על פי כן אמרו חכמים שטבילת כולן בלילה משום טרך בתה, וכמו שמפורש הענין בגמרא. ובמקום דוחק כגון שדלתות המדינה ננעלות בלילה וכיוצא בזה התירו לטבול אפילו ביום, ומכל מקום אסורה לשמש עד הלילה שמא תיראה ותסתור כל מניינה ונמצא שבא על הטמאה לפי שטהרתה תלה הכתוב בימים וטבילתה.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושכב את הנדה במזיד מכיון שהערה בה חייב כרת, בשוגג מביא חטאת קבועה, ובן הנדה אינו נקרא ממזר אלא וולד פגום, ובלאו דלא יבוא ממזר נבאר זה בעזרת השם בסדר כי תצא.

(שלא נתן מזרעינו למולך)

רח. כג. שלא ניתן קצת מבנינו להעבירם לפני עבודה זרה שהיו עושין בני אדם בזמן מתן תורה שהיה שמו מולך, שנאמר ומזרעך לא תתן להעביר למולך,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

15. ויקרא טו, לא—נדה סג, ב.—18—19. עיין במפרשי הרמב"ם הלכות איסורי ביאה יא, יט. — 20. והן, ו וכן. — 22. נדה סו, ב. — 28. ממזר, מצוה תקעו. — 30 ואילך. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת ז. — 31. ויקרא יח, כא.

הערות וביאורים

16. ה ו ו ס ת, ולא ראתה. — 21—22. ס ר ך ב ת ה, דבוק הבת וקרובתה לעשות כמעשה האם שתסבול ביום כמוה ולא תבחין שאמה לאחר שבעה טבלה ולא בשביעי עצמו (רמ"א יו"ד קצו, ג).

כלומר מקצת זרעך. ונכפלה האזהרה, דכתיב במקום אחר לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש. וכך היו עושין, האב מוסרו לכומרים לשם שיקחצם כעין שכתוב בקרבנות כשרים ונתנם אל הכהן, ואיפשר שהכומרים עושין בו תנופה או הגשה לפני המולך, ואחר כך מחזירין אותו לאב ומבעירין אש גדולה לפני העבודה זרה, והאב לוקח בנו ומעבירו בלהב האש. וכך אמרו בירושלמי אינו חייב עד שימסור לכומרים ויטלנו ויעבירנו. ודעת הרב רש"י זכרונו לברכה והרמב"ם זכרונו לברכה שלא היה שורפו אלא העבודה היתה להעבירו לבד, ומכיון שהעבירו כמו שהיה דרכם להעבירו חייב, ודעת הרמב"ן זכרונו לברכה שהיה מעבירו בלהב עד שנשמתו יוצאת, וראיותיו בפירוש החומש שעשה.

רמז משרשי ריחוק עבודה זרה דרך כלל כתבתי למעלה בו מה שידעתי בסדר וישמע יתרו. והעניין הזה של עבודה זרה זו של מולך לפי שהיתה עבודה רעה ביותר והיו אדוקין בה הרבה באותו זמן נתייחדה בה אזהרה מלבד כל אזהרות עבודה זרה הרבה שבתורה, וזה נאמר לדעת הרמב"ם זכרונו לברכה. אבל לפי הנראה לדעת הרמב"ן זכרונו לברכה לא נצטרך לזה כי הוא סובר שעניין מחודש יש בעבודה זו של מולך מכל שאר עבודה זרה, שבכל עבודה זרה לא יתחייב העובדה בשלא כדרכה אלא בארבע עבודות הידועות, אבל בעניין זה של מולך יתחייב העושה מעשה זה של מולך בכל עבודה זרה, ולפיכך נתייחדה האזהרה בו. ולפי שהעניין מכוער ביותר החמירה התורה בו כל כך לחייב העושה כן בכל עבודה זרה אף על פי שאינו דרכה בכך. זהו הנראה לי מכלל דבריו. וזה העניין שאין החיוב בא אלא במקצת הזרע ולא בכולו איפשר שהיה מפני שהכומרים השקרנים היו מבטיחין אבי הבן כי על ידי תקרובת בן זה יצליח שאר זרעו בכל אשר יפנה, ותהיה הברכה והטובה מצויה בביתו, ולרוב תרמיתם לא רצו מתחלה לקבוע החוק רק במי שישאר לו זרע מלבד אותו שהוא נותן להם פן ימאנו מלשמוע אליהם, הן לשורפו לגמרי הן להעבירו בתוך הלהב הן לכנסו כדעת קצת המפרשים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דברים יח, י. — 5. ירושלמי סנהדרין ז, י. — 6. רש"י, כ הר"ש (ו). — רש"י סנהדרין סד, ב, ד"ה שרגא, והרמב"ם בהלכות ע"ז ו, ג ובסה"מ ל"ת ז. — 9. בפירוש החומש, ויקרא יח, כא. — 10. למעלה, מצוה כח. — 14. בפירושו עה"ת ויקרא כ, ה. — 16. בארבע עבודות, עיין מצוה כח. — 17. יתחייב—מולך, חסר בכ. — בכל, ז ככל, פ (אינו) ככל, נש אינו בכל עבודה זרה (ו). — 23. שישאר, ז שישמע, כ שיש לו.

הערות וביאורים

13. הרמב"ם, דסובר מולך ע"ז היא, לפיכך כיון שעבודתה בכך חייב בכל ע"ז, וזה שנתייחדה בה אזהרה (ולא נכללה במצוה לא) לפי שהיתה ע"ז רעה ביותר והיו אדוקין בה הרבה באותו זמן נתייחדה בה אזהרה. לפיכך אם עשה עבודה זו לע"ז אחרת חוץ ממולך פטור, כיון שלא עבדה במה שורכה להעבד.—13—14. אבל לדעת הרמב"ן, (בפירושו עה"ת ויקרא כ, ה), דמולך לאו ע"ז היא אלא דעל חק זה חייבה התורה סקילה לא נצטרך לזה, כי הוא סובר, וכולי. לפיכך יתחייב העושה מעשה זה של העברת בנו בכל ע"ז. — 19. וזה העניין, ובסמ"ג ל"ת מ' כתב: ויש טעם בזה לתשובת המינים מפני שבמיתת ב"ד מתכפרין המומתין וזה עשה כל כך עבירה גדולה שאין הקב"ה רוצה שיהא לו שום כפרה.

ולמען יבטיחו גם כן על הברכה והטובה בנשארים ויתפתו אליהם מתוך כך הפתאים, ולכן לא חייבה התורה בענין רק כשהוא עבודתן ולא בצד אחר.
מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה מסר ולא העביר, העביר ולא מסר, פטור. ושאינו חייב עד שיעביר מקצת זרעו ויניח מקצתו כמו שאמרנו, ושחייב בין על זרעו כשר בין על זרעו פסול, ושחייב על כל יוצאי יריכו בנים או בנות כגון בן בנים או בני בנים עד לעולם, אבל אם העביר אחיו או אחיותיו או אבותיו או שהעביר עצמו פטור, ויתר פרטיה בפרק שביעי מסנהדרין.
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על לאו זה במזיד ויש עדים והתראה נסקל בזמן שדנין דיני נפשות, ואם אין עדים והתראה חייב כרת, ובשוגג חייב להביא חטאת קבועה, וכבר כתבתי למעלה בסדר וישמע יתרו שאיסור עבודה זרה הוא על כל בני העולם בכלל.

(שלא לבוא על הזכרים)

רט. כד. שלא לבא על הזכרים, שנאמר ואת זכר לא תשכב משכבי אשה תועבה היא. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה ונכפל זה הלאו בזה הענין בעצמו במקום אחר דכתיב ולא יהיה קדש מבני ישראל, נראה כי לא הסכים הרב זכרונו לברכה בכאן עם מה שתרגם אנקלוס ולא יסב גברא מבני ישראל איתתא אמה, פירוש שפחד כנענית, אלא דעתו לומר דלא יהיה קדש לא יבא רק לתוספת לאוין למשכב זכור כמו שיש כמה אזהרות בתורה כפולות במלות שונות, וראיתי להרמב"ן זכרונו לברכה שלא יסכים גם הוא בלאו הזה עם התרגום אבל יאמר כי לאו דלא יהיה קדש יבוא להזהיר שלא נניח להיות ביניינו עם הקודש קדש, והוא האיש המזומן להיות נשכב מן הזכרים כידוע מהם בארצות הישמעאלים עד היום, ומפני כן אמר מבני ישראל לומר שאין אנחנו מוזהרים מזה באומות שאם היה אחד מן האומות קדש, ואפילו ביניינו, לא הוזהרנו עליו, לפי שלא הוזהרנו באחרים זולתינו אלא בענין עבודה זרה בלבד. ואל יקשה עליך אם כן מאי זה מקרא נלמוד לאו לנושא שפחה אם לא נאמר כדברי המתרגם, ושמא תאמר מדכתיב לא תתחתן בם, זה אינו שהרי מפורש בגמרא דלשבעה עממין הוא דאתא, ועליהם הוא דכתיב, ודוקא בגירותן דאילו בגיותן לא שייך בהו לשון חיתון, וכמו שנכתוב בעזרת השם במקומו בסדר ואתחנן. אבל אפשר לומר שנלמוד איסור לשפחה בכלל איסור כל האימוה שאינן ישראלים שאסור להדבק בהן, וכמו שדרשו עליהם חכמים מדכתיב כי יסיר את בנך מאחרי לרבות כל המסירים, וכמו כן שפחה כנענית מכיון שאינה ישראלית גמורה בכלל מסירין היא, שהרי קצת מצוות יש שהיא אינה חייבת בהן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. סנהדרין סד, א. — 10. למעלה, מצוה כח. — 13. ויקרא יח, כב. — 14. בסה"מ ל"ת שו. — 15. דברים כג, יח. — 18. בפירושו עה"ת שם. — 25. דברים ז, ג. — 26. קידושין סח, ב. — 27. במקומו, מצוה תכז. — 29. קידושין סח, ב; דברים ז, ד.

הערות ביאורים

3. מסר, ביד הכומרים. — העביר. באש. — 30. כל המסירים, ואפילו משאר אומות (אע"פ דפרשה זו מיירי בשבעה אומות, בכ"ז אם יש חשש הסרה יש איסור לאו בכל האומות).

והן אותן שכתוב בפירוש בפרשה דבר אל בני ישראל למעוטי כל שאינו מבני ישראל, כמו שמפורש בגמרא במקצת מקומות, ובכלל מסירין הוא בכך. נמצא לפי דברינו כי פירוש המתרגם ארמית כי יש בשפחה לאו אלא שאנו למידין אותו ממקום אחר. והרמב"ן זכרונו לברכה יחשוב לאו דלא יהיה קדש לבל נניח בינינו איש מזומן לזנות כדרך הישמעאלים כמו שאמרנו, להרמב"ם זכרונו לברכה אין לו בזה לאו, ולכן כתב כי לא בא הפסוק רק לחזוק אזהרה שלא לבוא על הזכרים כמו שכתבנו, וזה לשונו שכתב בזה העניין, וזהו הדעת האמתי שזה הלאו נכפל לחיזוק, לא שיהיה אזהרה לנשכב, שמאמרו לא תשכב נלמוד אזהרה לשוכב ונשכב. ובגמרא סנהדרין נתבאר שרבי ישמעאל הוא שישים לא יהיה קדש אזהרה לנשכב, ולדעתו הבא על הזכור והביא זכור עליו בידיעה אחת חייב שתים, ורבי עקיבה אומר אינו צריך, הרי הוא אומר ואת זכר לא תשכב משכבי אשה, קרי ביה לא תשכב, ולפיכך הבא על הזכור והביא זכור עליו בידיעה אחת אצלו אינו חייב אלא אחת, ואמרר בטעם ההוא לא תשכב ולא תשכב חדא היא, עד כאן.

משרשי המצוה לפי שהשם ברוך הוא חפץ ביישוב עולמו אשר ברא ולכן ציוה לבל ישחיתו זרעם במשכבי הזכרים, כי הוא באמת השחתה שאין בדבר תועלת פרי ולא מצות עונה, מלבד שעניין אותו טרוף נמאס ומכוער הוא מאד בעיני המקום בעיני כל בעל שכל, והאיש שנברא לעבוד בוראו לא ראוי להתנוול במעשים מכוערים כאלה. ומזה השורש אמרו זכרונם לברכה שאסור להשיא אשה לקטן דכעין זנות הוא, וכן שלא ישא אדם זקינה ועקרה שאינה ראויה לילד.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהבא על הזכור או הביא זכור עליו אם שניהם גדולים נסקלין, ואם היה האחד גדול והאחד קטן עד תשע שנים ויום אחד שניהם פטורין מדאוריתא, ומכין הגדול מכת מרדות מדרבנן, ואם היה האחד קטן שלא הגיע לכלל שלש עשרה שנה ויום אחד אבל מכל מקום הוא מתשע שנים ויום אחד ולמעלה הגדול נסקל בין שבא עליו או הביאו על עצמו, והקטן פטור מדאוריתא ומכין אותו מדרבנן. ואחד הבא על הזכור או הבא על אנדרוגינס דרך זכרותו חייב, אבל דרך נקבותו פטור מדאוריתא ומכין אותו מדרבנן. הטומטום ספק יש בו, ולפיכך אסור מדרבנן. ואנדרוגינס מותר לישא אשה. ומפני חשש משכב זכור אסרו זכרונם לברכה שלא למסור תינוק ישראל לגוי ללמדו ספר או ללמדו אומנות, מפני שכולן חשודין על משכב זכור. ויתר פרטיה בסוף הסדר כתוב מקומן.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. להרמב"ם, כ ולרמב"ם. — 7—13. בסה"מ ל"ת שנ. — 9. סנהדרין נד, ב. — 13. ולא תשכב, חסר כל. — 16. בעיני המקום, חסר בכ. — 18. סנהדרין עו, ב. — 20. שם נד, א. — 25—27. לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה א, טו. — 27—29. ומפני—זכור, חסר בנש. — 28. ע"ז טו, ב.

הערות וביאורים

3. ארמית, צ"ל אמת (הגהת ר' ישעיה פיק). — 8. לשוכב ונשכב, כמו שמבאר והולך. — 10. שתים, כי לדעתו באו שתי אזהרות בזה, אזהרה לשוכב מואת זכר לא תשכב משכבי אשה (ויקרא יח, כב) ואזהרה לנשכב מולא יהיה קדש (דברים כג, יח). — 11. לא תשכב, לא תהיה נשכב. — 13. חדא היא, לא תשכב ולא תִּשְׁכַּב חד-לאו הוא. — 16. טרוף, טרדה, בלבול הדעת.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליו מכיון שהערה, כלומר שהכניס ראש העטרה בלבד, חייב סקילה, כמו שאמרנו, ואם אין עדים והתראה חייב כרת במזיד, בשוגג חייב להביא חטאת. וזאת מן העריות שנצטוו עליה כל בני העולם בכלל בין ישראל או שאר כל האומות. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה שראה בעצמו כי אפילו עבדים כנעניים יש כאן בכלל איסור זה של זכור, ונהרגין עליו אף על פי שאינן בכלל איסור עריות של קורבה שהן מותרין אפילו באמם ואחותם, לפי שהם יצאו מכלל גוים ולכלל ישראל לא באו, אף על פי כן אסור, וכן איסור בהמה שוה בכל אדם.

(שלא לשכב עם הבהמות)

רי. כה. שלא לשכב עם הבהמות בין שבא האיש על הבהמה או שהביא בהמה עליו הכל בכלל, ובכלל בהמה חיה גם כן, שנאמר ובכל בהמה לא תתן שכבתך. משרשי המצוה שהשם ברוך הוא חפץ שיהיו כל המינין שברא בעולמו עושין פירות למיניהן, וכמו שבא בכתוב בתחילת הבריאה שכתוב בכל מין ומין למינהו. ומהיות חפצו ברוך הוא בזה לא תמצא הברכה והגדולה במה שהוא בהפך, כלו שידוע לנו בפרדות שבאות מתערובת שני מינין שאינן פרות ורבות, וכן כל אילן המורכב משני מיני אילנות לא יצלח לעשות פרי כמוהו, וכל שכן במין האדם שהוא מובחר מכל המינים שאין ראוי שיתערב במין הבהמה הפחות והגרוע. מדיני המצוה מה שפירשו זכרונם לברכה שאין חילוק בזה בין בהמה גדולה לקטנה, שנאמר ובכל בהמה, כלומר אפילו ביום לידתה, ואין חילוק בין הבא עליה כדרכה או שלא כדרכה בכל ענין, מכיון שהערה בה כלומר כשהכניס ראש העטרה או הערת הבהמה בו, שניהם נסקלים הוא והיא אם הוא גדול, כלומר שהגיע לכלל עונשין, ומכל מקום ראוי ליסרו אם הוא מזיד, אבל בשוגג אין הבהמה נסקלת, ואם יש לו מתשע שנים ויום אחד ומעלה הבהמה נסקלת על ידו והוא פטור עד שיגיע לכלל עונשין, ומכל מקום ראוי ליסרו. ואם הוא פחות מתשע שנים ויום אחד אפילו הבהמה אינה נסקלת על ידו. ויתר פרטיה בסוף הסדר נכתוב מקומן בעזרת השם.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה במזיד ויש עדים והתראה נסקל כמו שאמר, ואם אין עדים בכרת, בשוגג חייב להביא חטאת קבועה בזמן הבית.

(שלא תשכבנה הנשים עם הבהמות)

ריא. כו. שלא תשכבנה הנשים עם הבהמות, שנאמר ואשה לא תעמוד לפני

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. בשוגג חסר בכ (ועוד באו המדפיסים ושמו סימן הפסק אחר מלת "כרת", ונמצא שדברי רבנו נקראים כך: במזיד חייב להביא חטאת!). — 4. הלכות איסורי ביאה יד, יח. — 11. ויקרא יח, כג. — 18. סנהדרין נד, ב. — 21. בו, חסר בכ. — 22. ומכל מקום ראוי ליסרו, חסר בכ. — 30. ויקרא יח, כג.

הערות וביאורים

4. שראה בעצמו, כלומר ירא"ה לי. — 7. גוים, ופקע שם בן נח מיניה. — לא באו, דליגזור ליה עליה משום דשמא יאמרו באין מקדושה חמורה לקדושה קלה (רש"י סנהדרין נח, ב). — 15. שני מינין, חמור וסוס.

בהמה לרבעה. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה שזו מצוה בפני עצמה בחשבון המצוה ואינה נכנסת בכלל המצוה שלפניה, לפי שאיסור הזכר לבוא על הבהמה ואיסור האשה שלא תביא הבהמה עליה שני אסורין חלוקין הן, ולולי הלאו שבא עליהן בפירוש לא היו נלמדין זה מזה. והביא ראיה ממה שאמרו זכרונם לברכה בפרק ראשון מכריתות שלשים ושש כריתות יש בתורה ומנו אותן, ומנו בכללן הבא על הבהמה לאוחד והאשה המביאה הבהמה על עצמה לאחד, עם היותם מונים שם כללי העניינים.

שורש מצוה זו עם שלפניה בכלל.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהאשה גדולה, כלומר שהגיעה לכלל עונשין שהיא בת י"ב שנה ויום אחד, שהביאה בהמה עליה בין גדולה בין קטנה כיון שהערת בה בין כדרכה בין שלא כדרכה שתיהן נסקלות, היא והבהמה. ואם האשה קטנה, כלומר פחותה מי"ב שנה ויום אחד, הבהמה נסקלת והיא פטורה וראוי ליסרה. ואם היא פחותה משלש שנים ויום אחד אפילו הבהמה אינה נסקלת על ידה. ויתר פרטיה עם פרטי העריות הכתובים בסדר זה, בין ענין האיסור שבהן וחלוקיהן בין חילוקי משפטי העוברים, הכל במסכת סנהדרין ובמסכת כריתות ובמקומות מן יבמות וכתובות וקידושין. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה שאלה העריות שכתבנו בהן שהן בכרת בא עליהן הכרת בלשון התורה מבואר, וכמו שאמר הכתוב אחר מניינם כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו הנפשות העושות, וכמו כן כל אשר כתבנו בהן שהעובר עליהן חייב מיתת בית דין הוא כמו כן לשון התורה. אמנם התחלף המיתה ואמרנו בקצתן סקילה ובקצתן חנק ובקצתן שריפה יש מהן מן הכתוב ויש מהן בקבלה. וכל העריות כולן שהיה אחד גדול ואחד קטן הגדול חייב והקטן פטור, כמו שאמרנו למעלה, וכן אם היו שניהם גדולים והאחד ישן הישן פטור אף על פי שאיפשר שנהנה קצת בעודו ישן. ובכל העריות וכן בכל שאר העבירות שיבוא עליהם חיוב בית דין צריך שיהיה שם שני עדים כשרים או יותר מתרין בעובר, ורואין אותו בעיניהם עובר על העבירה. ומכל מקום בעניין איסור העריות הורונו חכמים שאין צורך שיראו העדים עניין הגיאוף לגמרי, כלומר שיראו את המעשה הרע כמכחול שבשפופרת אלא מכיון שיראו אותם כמנאפים, כלומר זה בזה כדרך כל הבועלין הרי אלו נהרגין בראייה זו, ואין אומרים שמא לא הערה מפני שחזקת צורה זו שהערה. ועוד אמרו זכרונם לברכה בעניין גם כן שכל מי שהוחזק בשאר בשר נהרג על פי החזקה אף על פי שאין ראיה ברורה על הקורבה אלא חזקה לבד, שבני אדם אומרים פלוני בן פלוני

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. בסה"מ ל"ת שמט. — 9. סנהדרין נה, א. — 16—21. בסה"מ ל"ת שנב. — 18. ויקרא יח, כט. — 26. מכות ז, א. — 26—29. נוסד על לשון הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה א, יט (עם שנויים). — 29 ואילך. שם שם כ.

הערות וביאורים

6. מ ו נ י ם, דע שאין מונין בהלכה הזאת אלא כללי העניינים ומניחים הפרטים (לשון הרמב"ם בפירושו למשניות כריתות א, א), הרי דשני האסורין חלוקין הן. — 27. ש ב ש פ ו פ ר ת, שפופרת קנה חלול שנותנין בו כחול לכחול עינים. — מ כ ח ו ל, הוא קיסם דק שבו נוטלין הצבע מתוך הקנה (רש"י מכות ז, א, ד"ה ראיתם).

הוא או אחי פלגיתא או אביה, ומלקין ושורפין וסוקלין וחונקין על זו התורה. ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. והעוברת עליו והביאה בהמה עליה חייבת סקילה כמו שאמרנו, ואם אין עדים והתראה היא בכרת, ובשוגג חייבת להביא חטאת קבועה. וכבר אמרנו שבכל שוגג אין הבהמה נסקלת, ואף על פי שאמרו זכרונם לברכה בטעם סקילת הבהמה כדי שלא יאמרו בני אדם זו היא שנכשל בה איש פלוני, זה לא נאמר אלא במזיד כי הוא הכשלון הגדול, אבל שוגג קצת אונס יש בו. נמצא לפי דברינו שאין אסור על הגוים משום ערוה אלא אם ואשת אב ואחות מאם ואשת איש, כמו שכתבנו בסדר וישמע יתרו, וזכור ובהמה, והעבדים אינם בכלל איסור ערויות של קורבה, ומותרין אפילו באמם ואחותם, וכמו שכתבנו למעלה, לפי שכבר יצאו מכלל גוים ולכלל ישראל לא באו. ועוד אמרו זכרונם לברכה בטעם זה שהעבד אין לו חייס, כלומר שהרי הוא כבהמה לעניין זה, והכתוב המורה על זה מדכתיב שבו לכם פה עם החמור, ודרשו זכרונם לברכה עם הדומה לחמור, ואם היו עבדים של אברהם אבינו. ומכל מקום באיסור זכור ובהמה הן כדעת הרמב"ם זכרונו לברכה, וטעם נכון הוא, דלא שייך לומר בזה אין לו חייס. ואסורין גם כן לבוא על אשת איש של ישראל דלא שייך הכא גם כן אין לו חייס. וכן הם אסורים עם הנדה, ואפילו שפחה, שחייבין הן בכל עונשין שבתורה. ובפירוש דרשו זכרונם לברכה ואשה כי תהיה זבה בין ישראלית בין שפחה בין גיורת ומשוחררת. ואמרו זכרונם לברכה שאם נתגייר אחד מן האומות, וכן עבד שנשתחרר הרי הן כקטן שנולד וכל שאר בשר שהיה להן מתחילה בגיות או בעבדות אינן שאר בשר להן כלל, ומותר להן לישא אותם אפילו הן אמם או אחותם, זהו מדין תורה, אבל חכמים אסרו הדבר כדי שלא יאמרו שבא מקדושה חמורה לקדושה קלה, ותיקנו הדבר כן שאם היה נשוי כשהוא גוי או עבד לאמו או לאחותו מפרישין אותן, לפי שאלו היו אסורות אפילו בגיות, אבל אם היה נשוי לשאר הערויות ונתגיירו הוא והן אין מפרישין אותן לפי שאין כאן חשש שיאמרו וכולי, שהרי שאר הערויות מותרות היו בגיות. ומן הטעם הזה לא גזרו זכרונם לברכה בגר אלא בשאר האם ולא בשאר האב, ולפיכך אמרו זכרונם לברכה שגר מותר לישא בתו שנתגיירה, וכן אשת אחיו מאביו אבל לא מאמו, וכן מותר באשת בנו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. פלגיתא, כ פלוני. — 4. שאמרו, סנהדרין נד, ב. — 8. שכתבנו, מצוה לה. — 10. למעלה, מצוה רט. — אמרו, סנהדרין נח, ב. — 12. בראשית כב, ה. — יבמות סב, א. — 13. ואם, בש והם. — 14. בהלכות איסורי ביאה יד, יח. — 17. ויקרא טו, יט; ספרא שם. — 18. יבמות כב, א. — 23—24. שאלו— לפי, חסר בכ (ועיין הגהות מי"ס). — 26. יבמות צז, ב. — 27. וכן, חסר בכ.

הערות וביאורים

7. דברינו, עכשיו רבנו מסכם את דבריו אודות אלה הערויות שנצטוו עליהן כל בני העולם. — 8. שכתבנו, מוסב על איסור אשת איש. — והעבדים, כנעניים של ישראל. — 16. שפחה, נזה. — 22. קלה, אמש היתה לו זו אסורה והיום מותרת. — 26. האם, שהיתה אסורה לו בגיותו, כדי שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה. — 27. שנתגיירה, דכיון דעכו"ם מותר בבתו, א"כ לא שייך כלל שיאמרו באנו מקדושה חמורה לקלה.

ומותר לו לישא שתי אחיות מן האב אבל לא מן האם, וכן השניות כולן לא גזרו עליהן בגרים. והעבדים שנשתחררו הרי הן כגרים, וכל מה שמותר להן מותר להן, והוא הדין באיסור.

קדושים תהיו

יש בה נ״א מצות, י״ג מצות עשה ול״ח מצות לא תעשה

(מצות יראת אב ואם)

ריב. א. לירא מהאבות, כלומר שיתנהג האדם עם אמו ואביו הנהגה שאדם נוהג עם מי שיירא ממנו, שנאמר איש אמו ואביו תיראו. ולשון סיפרא, אי זהו מורא, לא ישב במקומו ולא ידבר במקומו ולא סותר את דבריו.

משרשי המצוה כתבתי במצות כיבוד האבות בפרשת וישמע יתרו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה עד היכן מוראת אב ואם שאפילו הכוהו וירקו בפניו לא יכלים אותן, ואף על פי כן צוו חכמים לבל יכה אדם את בנו הגדול לפי שיש בדבר משום ולפני עור, ומנדין על כך. ואמרו זכרונם לברכה בחומר מצוה זו שאפילו נטרפה דעת האב והאם שישתדל הבן לנהוג עמהם דרך כבוד לפי דעתם, אבל אם נשתטו ביותר יכול להניחם ויצוה אחרים עליהם להנהיגם כראוי אם יש לו. והממזר חייב בכבוד האבות ומוראם, אף על פי שפטור מן המשפט על מכתם וקללתם. והורונו זכרונם לברכה בעניין זה שאם יצוו האבות לעבור על דברי תורה ואפילו על מצות דרבנן שאין שומעין להם. ויתר פרטיה במקומות בתלמוד והרוב בקידושין לפי דעתי.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה והקל מיראתם ביטל עשה זה אלא אם כן מדעת האב ובמחילתו, שהאב שמחל על כבודו כבודו מחול.

(מצות פיאה)

ריג. ב. להניח פיאה מן התבואה, שנאמר לעני ולגר תעזוב אותם אחר שזכר לא תכלה פאת שדך. ופירוש גר זה גר צדק, וכן כל גר האמור במתנות עניים, שהרי כתוב במעשר עני לגר ליתום ולאלמנה, וזה ודאי גר צדק הוא מן הסתם שעדיו בצדו, והוא הדין לכל מתנות עניים. ואף על פי כן אמרו זכרונם לברכה שאין מונעין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7—9. נוסד על סה״מ מ״ע ריא (עם שנויים והשמטות). — 8. ויקרא יט, ג. — 10. כיבוד, מצוה כו. — 11. קידושין לא, ב. — 12. מ״ק יו, א. — 13. ויקרא יט, יד (מצוה רמ). — קידושין לא, ב. — 16. שפטור, כ שאין. — 17. והורונו, ב״מ לב, א. — 23. ויקרא יט, ט. — 24. זה, ו זה או, מפ ואילך: זה הוא. — 25. דברים כו, יב. — 26. בצדו, ו בעדו. — גיטין נט, ב.

הערות וביאורים

9. י ד ב ר, כגון שהזקנים מדברים זה אחר זה וכשיגיע הזמן שהוא מדבר לא ידבר הבן במקומו (שפתי חכמים לרש״י עה״ת). — 13. ע ו ר, דכיון דגדול הוא שמא מבעט באביו והוה ליה איהו מכשילו (רש״י מ״ק יז, א). — 15—16. א ם י ש ל ו, אחרים לצוות עליהם. — 26. ב צ ד ו, כלומר שהרי כתוב במעשר עני, ונתתה ללוי לגר ליתום ולאלמנה (דברים כו, יב), מה הלוי בן ברית אף הגר בן ברית (עיין הלכות מתנות עניים א, ט).

אותן מעניי גוים מפני דרכי שלום. ועניין הפיאה הוא שיניח האדם בעת שיקצור תבואתו מעט מן התבואה בקצה השדה, ואין לשיור זה שיעור מן התורה, אבל חכמים נתנו שיעור בדבר והוא חלק אחד מששים.

משרשי המצוה כי השם ברוך הוא רצה להיות עמו אשר בחר מעוטרים בכל מדה טובה ויקרה ושיהיה להם נפש ברכה ורוח נדיבה. וכבר כתבתי כי מתוך הפעולות תתפעל הנפש ותהיה טובה ותחול ברכת השם בה. ואין ספק כי בהותיר האדם חלק אחד מפירותיו בשדהו ויפקירם שיהנו בו הצריכים תראה בנפשו שובע רצון ורוח נכון למבורך, וכי השם השביעו בטובו וגם נפשו בטוב תלין, והמאסף הכל אל הבית ולא ישאיר אחריו ברכה שיהנו בם האביונים אשר ראו השדה בקמותיה ויתאוו תאוה אליה למלא נפשם בה כי רעבו יורה בנפשו בלי ספק רוע לב ונפש רעה, וגם רעה תבואתו, וכמו שאמרו זכרונם לברכה במדה שאדם מודד בה מודדין לו.

וזה הענין יספיק לנו על צד הפשט גם בלקט ושכחה ופרט הכרם ועוללות.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד הקוצר או התולש חייב בפיאה ואף על פי שכתוב קוצר לאו דוקא, ואם עבר וקצר הכל נותן מעט מן הקצור לעניים. ומה שאמרו זכרונם לברכה שאין במתנות עניים אלו טובת הנאה לבעלים אלא הם נוטלין אותן בעל כרחן. ודין מאימתי כל אדם מותרין בהם, ומה שאמרו זכרונם לברכה שאם אין עניים שיטלו הפאה שמותר לבעל השדה ליטלה, שנאמר לעני ולגר ודרשו זכרונם לברכה ולא לעורבים ולעטלפים. וכלל זה נתנו זכרונם לברכה בחיוב הפיאה בין בפיאה של תבואה או של אילן, כל אוכל שגידולו מן הארץ ונשמר ונלקט כולו כאחד ומכניסין אותו לקיום כגון התבואה והקיטנית והחרובין והאגוזים ושקדים ועגבים וזתים ותמרים וכל כיוצא באלו שיש בהן חמש דרכים אלו שאמרנו חייב בפיאה, אבל אסטיס ופואה וכיוצא בהן פטורין מפני שאינן אוכל, וכן כמהין ופטריות פטורין לפי שאינו נשמר, וכן תאנים אינם חייבין לפי שאין לקיטתן כאחד, וכן הירק פטור לפי שאין מכניסין אותו לקיום. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב הפיאה אלא לאחר שהביאו הפירות שליש, ושאין מניחין הפאה אלא בסוף השדה כדי שידעו העניים מקומה, ודין האחין שחלקו השדה מה דינן בפאה, וכן השותפין שחלקו, ודין המוכר מקומות משדהו לאנשים, ודין עני אחד אומר לחלק הפיאה ביניהם וחביריו אומרים לבוז ששומעין לאחד, ואפילו כנגד כמה, לפי שהוא אומר כהלכה, ודין באי זה עתות ביום מחלקין הפיאה, ודין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. לשיור, ו לשאר. — 7. שובע רצון, ע״ש דברים לג, כג: שבע רצון ומלא ברכת ה׳. — 8. תהלים כה, יג. — 11. סוטה ח, ב. — 13. חולין קלו, א. — 15. שם קלא, א. — 16. שאמרו, שם קלד, ב. — 19—23. לשון הרמב״ם הלכות מתנות עניים ב, א—ב, עם שנויים. — 20. ונשמר, בפנים ובו: ונשאר. — 24. שאמרו, ירושלמי פאה ד, ד. — 26. השדה, מטר בכ.

הערות וביאורים

13. ה ת ו ל ש, ביד. — 18. ו ל א ל ע ו ר ב י ם, אינו מצוה לעזוב אותן לחיה ולעופות אלא לעניים והרי אין עניים.—19. א ו כ ל, לאדם.— 20. ו נ ש מ ר, למעט הפקר. — כ א ח ד, למעט אלו שמתבשלין ונלקטים מעט מעט. — 23. נ ש מ ר, ברמב״ם הלכות מתנות עניים ב, ב: מפני שאין גידוליהן מן הארץ כשאר פירות הארץ (אלא יונקים מן האויר). — 28. ל ב ו ז, לחטוף. — 29. ע ו נ ו ת, עתות.

עני שנטל מקצת פיאה וזרק על השאר או שפירס טליתו עליה, דין עניים העומדים על הפיאה שאם בא עני ונטלה זכה בה לפי שאין עני זוכה בלקט שכחה ופיאה ולא כל אדם בטלע של מציאה עד שיגיע לידו, וכן מה שאמרו זכרונם לברכה שאדם חייב להוסיף בפאה לפי גודל השדה ולפי רוב העניים ולפי ברכת הזרע, ויתר רובי פרטיה במסכתא הבנוייה על זה והיא מסכת פיאה.

ונוהגת מן התורה בזכרים ונקבות בין בישראל בין בכהן ולוי ובארץ ישראל דוקא, ובזמן שישראל שם בתרומה ובמעשרות כדעת הרמב"ם זכרונו לברכה שאמר כי תרומה ומעשרות אינן נוהגין אלא בארץ ובזמן שישראל שם דוקא, וכמו שנכתוב בעזרת השם בסדר שופטים עשה ו', ומדרבנן נוהגת אפילו בחוצה לארץ. וכתב הוא זכרונו לברכה שיראה לו דהוא הדין לשאר מתנות עניים שהן כולן נוהגות בחוצה לארץ מדברי סופרים. ועובר עליה ולא הניח פיאה בארץ בזמן שהיא ביישובה ביטל עשה זה וחייב לתת מן הפירות שיעור הפיאה לעניים, ואם אבדו או נשרפו כל הפירות קודם שיתן מהם כלום לעניים לוקה משום לאו דלא תכלה פאת שדך, מכיון שאין בידו עוד לתקן הלאו, אבל כל זמן שיש בידו מן הפירות נותן מהן ופטור בכך, לפי שהלאו הזה נתק לעשה, וכן לאו דלקט, כמו שהתבאר בפיאה ובמכות.

(מצות לקט)

ריד. ג. לעזוב הלקט לעניים, והוא מה שנופל מתוך המגל בשעת קצירה או מתוך היד בשעת תלישה, שנאמר בלקט לעני ולגר תעזוב אותם.

משרשי המצוה כתבתי במצות הפיאה מה שידעתי.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שבולת אחת או שתים לקט, שלש אינם לקט, כלומר שאם נפלו שלש שבולים או יותר ביחד מיד הקוצר שלשתן לבעל השדה, שאין דין לקט אלא במועט, ודוקא שנפל הלקט מיד הקוצר בלא אונס אבל הכהו קוץ בידו ונפל אין זה לקט. וספק לקט לקט, שנאמר עני ורש הצדיקו צדק משלך ותן לו, ודין תבואה הנמצאת בחורי הגמלים, ודין שבולת של לקט שנתערבה בגדיש, ויתר פרטיה מבוארים במסכת פיאה. ולענין באי זה מקום נוהגת ומי חייב בה ועונש העובר עליה הכל כמו בפיאה.

(מצות הנחת פאת הכרם)

רטו. ד. להניח פיאה בכרם, ופיאה זו של כרם הוציאה הכתוב בלשון עוללות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—3. נוסד על לשון הרמב"ם שם ב, כ, עם שנויים. — 3. פאה א, ב. — 4. הלכות תרומות א, כו. — 7. בתרומה ובמעשרות, כ כתרומה וכמעשרות. — שאמר, ו שאמרו. — 13. דלא תכלה, מצוה רכח. — 15. דלקט, מצוה רכט. — 19. ויקרא יט, י. — 21. פאה ו, ה. — 22—23. שלשתן — הקוצר, חסר בוא; מיד—במועט, חסר בבש. — 24. תהלים סב, ג. — 25. צדק, חולין קלז, א.

הערות וביאורים

2. ע נ י, אחר מאחוריו. — 24. נ ג פ ל, אפילו שבולת אחת. — 25. ה ג מ ל י ם, של מי הם הגרעינין, של בעל הבית או של עניים.

כלומר שנצטוינו שנשאיר כל העוללות שבכרם לפיאה, וזהו דכתיב לעני ולגר תעזוב אותם אחר שזכר וכרמך לא תעולל, זהו דעת הרמב"ם זכרונו לברכה בעוללות הכרם שהם במקום פיאה שבשאר אילנות. והרמב"ן זכרונו לברכה לא פירש כן. ובלאו דבכרמך לא תעולל שהוא בסדר זה אכתוב עיקר מחלוקתם בארוכה. ועוד אבאר שם פיאה בכל האילנות מניין, וכל ענייני המצוה כמנהגי בעזרת השם.

(מצות הנחת פרט הכרם)

ריו. ה. לעזוב פרט הכרם לעניים והוא מה שיתפרד ויפול מן הענבים בשעת בצירה, שנאמר לעני ולגר תעזוב אותם אחר שזכר ופרט כרמך לא תלקט. ובלאו דלא תלקט אכתוב כל ענייני המצוה בעזרת השם.

(מצות שופט שישפוט בצדק)

ריז. ו. לשפוט בצדק, שנאמר בצדק תשפוט עמיתך, ובא הפירוש שנצטוו הדיינין להשוות בעלי הריב, כלומר שלא יכבד הדיין אחד מבעלי הדין יותר מן האחר, וכן אמרו בסיפרא שלא יהא אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריך. וכן בפרק שבועת העדות, תנו רבנן בצדק תשפוט עמיתך שלא יהא אחד עומד ואחד יושב ואחד מדבר כל צורכו ואחד אומר לו קצר דבריך. וכן בכלל מצוה זו שכל איש שהוא חכם בדיני התורה וישר בדרכיו שהוא מצוה שידין דין תורה, בין בעלי הריב אם יש כח בידו, ואפילו יחיד יכול לדון מדין תורה, וכמו שאמרו זכרונם לברכה אחד דן את חבירו דין תורה, שנאמר בצדק תשפוט עמיתך, וחכמים הזהירו שלא יהא אדם דן יחידי. ועוד יש בכלל מצוה זו שראוי לכל אדם לדון את חבירו לכף זכות ולא יפרש מעשיו ודבריו אלא לטוב.

שורש המצוה נגלה הוא, כי בהשויית הדין יתיישב העולם, ואם יכבד הדיין אחד מבעלי הדין על האחר יפחד בעל הריב מלהגיד כל טענותיו לפניו, ומתוך כך יצא המשפט מעוקל. ובמה שאמרנו שמצוה על החכם בדיני התורה והוא איש ישר לדון בין החולקים, שזהו בכלל המצוה כמו כן, גם בזה תועלת כי החכם והישר ידין דין אמת, ואם הוא היודע לא ירצה לשפוט ישפטום שאר בני אדם שאינם חכמים ויטו הדין על האחד מבלי ידיעה. גם במה שאמרנו שכל אדם חייב לדון חבירו לכף זכות שהוא בכלל המצוה יהיה סיבה להיות בין אנשים שלום וריעות, ונמצא שעיקר כל כוונות המצוה להועיל ביישוב בני אדם עם ישר הדין ולתת ביניהם שלום עם סילוק החשד איש באיש.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ויקרא יט, י. — 3. בהקדמתו לפרטי המצות. — והרמב"ן, בפנים: הרמב"ם, אבל מובן שטעות הדפוס היא. — 4. בסדר זה, מצוה רל. — 9. ויקרא יט, י. — 10. ולא תלקט, מצוה רלא. — 12—21. נוסד על סה"מ מ"ע קעו עם שנויים. — 12. ויקרא יט, טו. — 15. שבועות ל, א.—18. שאמרו, סנהדרין ג, א.—19. דין, כ בדין.—20. אבות ד, ח.—27. מבלי ו מבשלי

הערות וביאורים

21. זכות, שאם רואה חבירו עושה דבר שאפשר לדונו לזכות ולחובה צריך לדונו לזכות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה ששני בעלי דין שהיה האחד לבוש בגדים יקרים והשני בגדים בלוים אומרים למכובד הלבישהו כמותך או לבש כמותו ואחר כך נדין ביניכם כדי שתהיו שוין, ועכשיו בזמנינו לא ראינו בית דין שעשה כן. ועוד אמרו זכרונם לברכה שמצוה להושיבם בשוה ולא האחד למעלה מחבירו או האחד בישיבה והאחר בעמידה, רק בתלמיד חכם ועם הארץ שאמרו בהם מושיבין החכם ואומרים לעם הארץ שב, ואם לא ישב אין מקפידין על כך. ואמרו זכרונם לברכה שאם באו לפניך הרבה דינין ויש ביניהם דין יתום ואלמנה שמצוה להקדימן, שנאמר שפטו יתום ריבו אלמנה, כלומר שבדינם נצטוינו לזרז יותר מדין אחרים. וכן אמרו זכרונם לברכה שדין תלמיד חכם קודם לדין עם הארץ, ודין אשה קודם לדין איש, לפי שבושת האשה מרובה, וכל זה שאמרנו בכלל בצדק תשפוט הוא. ועניינים אילו עם יתר פרטי המצוה במקומות מפוזרים בתלמוד, ומהן הרבה בסנהדרין ושבועות.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים שהן חייבין לדון ולא הנקבות. ואולם גם הנקבות חייבות במה שאמרנו שהוא בכלל מצוה והוא לדון החבר לכף זכות.

(מצות תוכחה לישראל שאינו נוהג כשורה)

ריח. ז. להוכיח אחד מישראל שאינו מתנהג כשורה, בין בדברים שבין אדם לחבירו או בין אדם למקום, שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא, ואמרו בסיפרא מניין אם הוכחתו ארבעה וחמשה פעמים ולא חזר שאתה חייב לחזור ולהוכיח, תלמוד לומר הוכח תוכיח. ועוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה בגמרא הוכח תוכיח אפילו מאה פעמים. ואמרו שם בסיפרא יכול מוכיחו ופניו משתנות, תלמוד לומר ולא תשא עליו חטא, וזה מלמד שבתחילת התוכחה שראוי לאדם להוכיח בסתר ובלשון רכה ודברי נחת כדי שלא יתבייש, ואין ספק שאם לא חזר בו בכך שמכלימין אותו החוטא ברבים ומפרסמין חטאו ומחרפין אותו עד שיחזור למוטב.

משרשי המצוה לפי שיש בזה שלום וטובה בין אנשים, כי כשיחטא איש לאיש ויוכיחנו במסתרים יתנצל לפניו ויקבל התנצלותו וישלם עמו, ואם לא יוכיחנו ישטמנו בלבו ויזיק אליו לפי שעה או לזמן מן הזמנים, כמו שנאמר ברשעים ולא דבר אבשלום עם אמנון וגומר, וכל דרכי התורה דרכי נועם ונתיבותיה שלום. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שחיוב מצוה זו עד הכאה, כלומר שחייב המוכיח להרבות תוכחותיו אל החוטא עד כדי שיהיה קרוב החוטא להכות את המוכיח, ומכל מקום אמרו זכרונם לברכה גם כן שאם יראה המוכיח שאין בדברי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—11. לשון הרמב"ם (עם שנויים והשמטות והוספות) בהלכות סנהדרין כא, ב—ו. — 8. ישעי' א, יז. — 17. ויקרא יט, יז. — 19. ב"מ כג, א. — 22. לשון הרמב"ם בהלכות דעות ו, ז. — 26—28. נוסד על לשון הרמב"ם בהלכות דעות ו, ו. — 28. שמואל ב יג, כב. — משלי ג, יז. — 29. ערכין טז, ב.

הערות וביאורים

3. בזמנינו, שאין בנו כח להעמיד משפטי הדת על תלם (הלכות סנהדרין כא, ה). — 21. חטא, כשתוכיחו לא תשא חטא על הוכחתך אותו ברבים ובפרהסיא.

תכחותיו שום תועלת נמצא מתוך גודל רשע החוטא או שהוא איש אלם ורשע ביותר ומתירא ממנו שלא יעמוד עליו ויהרגנו שאינו חייב במצוה זו באיש כזה. וזהו אומרם זכרונם לברכה כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה לשתוק במקום שאין הדבר נשמע, לפי שיהיה בענין קלון למוכיח ולא תועלת לאשר הוכח. ומכל מקום יש להתישב לכל בעל נפש ולהשגיח הרבה בענינים אלה ולחשוב ולראות אם יהיה תועלת בדבריו אל החוטא שיוכיחנו ויבטח בשם כי הוא יעזרנו בהלחמו על שונאיו, ואל ירך לבבו ולא ירא כי יי שומר את כל אוהביו ואת כל הרשעים ישמיד, ואם ישוב החוטא יהיה לו בזה שכר גדול, ומי שבידו להשיבו ולמחות בו ולא מיחה הוא נתפש על חטאו, וזה דבר ברור מדברי רבותינו, גם מן הכתוב. ועוד אמרו זכרונם לברכה שאפילו הקטן חייב להוכיח הגדול אם יראה הגדול הולך בדרך לא טוב. ויתר פרטי מצוה זו נתבאר במקומות מפוזרים בתלמוד. ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ולא הוכיח בענין שאמרנו ביטל עשה, ועוד שהוא מכת הרשעים שעושים כן.

(מצות אהבת ישראל)

ריט. ח. לאוהב כל אחד מישראל אהבת נפש, כלומר שנחמול על ישראל ועל ממונו כמו שאדם חומל על עצמו וממונו, שנאמר ואהבת לרעך כמוך, ואמרו זכרונם לברכה דעלך סני לחברך לא תעביד. ואמרו בספרי אמר רבי עקיבה זה כלל גדול שבתורה, כלומר שהרבה מצות שבתורה תלויין בכך, שהאוהב חבירו כנפשו לא יגנוב ממונו ולא ינאף את אשתו ולא יונהו בממון ולא בדברים ולא יסיג גבולו ולא יזיק לו בשום צד, וכן כמה מצות אחרות תלויות בזה. ידוע הדבר לכל בן דעת.

שורש המצוה ידוע, כי כמו שיעשה הוא בחבירו כן יעשה חבירו בו, ובזה יהיה שלום בין הבריות.

ודיני מצוה זו כלולים הם בתוך המצוה, שכלל הכל הוא שיתנהג האדם עם חבירו כמו שיתנהג האדם עצמו לשמור ממונו ולהרחיק ממנו כל נזק, ואם יספר עליו דברים יספרם לשבח ויחוס על כבודו ולא יתכבד בקלונו, וכמו שאמרו זכרונם לברכה המתכבד בקלון חבירו אין לו חלק לעולם הבא, והמתנהג עם חבירו דרך

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. או שהוא, חסר בכ. — 2. שלא, כ שמא. — 3. יבמות סה, ב. — 5. ומכל מקום, כ וגם. — 7. תהלים קמה, כ. — 10. ב״מ לא, א. — 16. ויקרא יט, יח. — ואמרו, שבת לא, א. — 26. שאמרו, ירושלמי חגיגה ב, א.

הערות וביאורים

9. ר ב ו ת י נ ו, כגון הא דאמרו: כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו נתפס על כל העולם כולו (שבת נד, ב). — 10. ה כ ת ו ב, דכתיב, ה׳ במשפט יבא עם זקני עמו ושריו (ישעי׳ ג, יד), אם שרים חטאו זקנים מה חטאו, אלא אימא על הזקנים שלא מיחו בשרים (שבת נה, א). — 27. ה מ ת כ ב ד, אין חבירו עומד שם ולא הגיע לו בושת ולא ביישו אלא ערך מעשיו הטובים וחכמתו למול מעשה חבירו או חכמתו כדי שיראה מכללו שהוא מכובד וחבירו בזוי והלכות תשובה ד, ד).

אהבה ושלום ודעות ומבקש תועלתם ושמח בטובם עליו הכתוב אומר ישראל אשר בך אתפאר.

ונהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ולא נזהר בממון חבירו לשומרו וכל שכן אם הזיק אותו בממון או צערו בשום דבר לדעת ביטל עשה זה, מלבד החיוב שבו לפי הענין שהזיקו, כמו שמפורש במקומו.

(מצות נטע רבעי)

רכ. ט. להיות נטע רביעי כלו קדש, פירוש כל פירות היוצאין באילן בשנה הרביעית לנטיעתו הם קדש, כלומר שהם נאכלים לבעלים כמו מעשר שני בירושלם, וזו היא קדושתן, שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל... ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים ליי, ובא הפירוש שהם לבעלים, ופירוש הלולים הוא שיאכלוהו הבעלים בירושלם וזהו ההלול, וזה יקראו חכמים בכל מקום נטע רביעי. ובספרי דורש שנטע רביעי הוא לבעלים מדכתיב ואיש את קדשיו לו יהיו וגומר, שאמרו שם איש את קדשיו וגומר משך כל הקדשים ונתנם לכהנים ולא שייר מהם אלא תודה ושלמים ופסח ומעשר בהמה ומעשר שני ונטע רביעי שיהו לבעלים.

משרשי המצוה שרצה האל להיות האדם מתעורר להלל השם ברוך הוא בתחלת מבחר פירות אילונותיו כדי שינוח עליו נועם השם וברכתו ויתברכו פירותיו, כי האל הטוב חפץ בטוב בריותיו, ולכן צונו להעלותן ולאכול אותן במקום שבחר מימי קדם לעבודתו ברוך הוא, כי שם צוה יי את הברכה. ומבחר פירות האילן הם היוצאים בשנה הרביעית. ועוד יש תועלת לאדם בהיותו מצווה לאכול במקום שהוא קצת פירותיו כגון זה ומעשר שני וגם מעשר בהמה, כי מתוך כך יקבע מושבו או מושב קצת מבניו באותו המקום ללמוד תורה שם, כי שם מורי התורה ועיקר החכמה, וכמו שנכתוב במצות מעשר שני בעזרת השם. והרמב"ן זכרונו לברכה כתב בטעם מצוה זו בפירושיו כדי לכבד השם מראשית כל תבואתנו ולא נאכל מהם עד שנביא כל פרי שנה אחת הלולים ליי, והנה אין הפרי בתוך שלש ראוי להקריבו לפי שהוא מועט, גם שאין נותן בפריו טעם או ריח טוב, גם כי רוב האילנות לא יוציאו פירות כלל עד שנה רביעית לנטיעותן ולכך נמתין לכולן. והמצוה הזאת דומה לבכורים. ועוד כתבנו כי אמת הדבר עוד שהפרי בתחלת נטיעתו עד השנה הרביעית רב הלחות דבק מאד, מזיק לגוף ואיננו טוב לאכילה. כדג שאין לו קשקשת, והמאכלים הנאסרים בתורה שהם רעים גם לגוף.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ישעי' מט, ג. — 7—14. נוסד על סה"מ מ"ע קיט (עם הוספות ושנויים). — 9. ויקרא יט, כג—כה. — 12. במדבר ה, י. — 18. מימי, כ בימי. — מימי קדם, רמז למה שאמרו חז"ל שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואחד מהם מקום המקדש (פסחים נד, א). — תהלים קלג, ג. — 22. מעשר שני, מצות תמה. — 23. בפירושיו, עה"ת ויקרא יט, כג. — 24. שלש, כ שלש שנים. — 27. כתבנו, ו כתוב, כ כתב.

הערות וביאורים

11. ה ה ל ו ל, שנושאו שם לשבח ולהלל לשמים (רש"י ויקרא יט, כד). — 16. נ ו ע ם ה ש ם, שכינתו ותנחומיו (רש"י תהלים צ, יז).

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהרוצה לפדות נטע רביעי פודהו כמו מעשר שני שהוא נפדה, כלומר שפודה הפירות בכסף ומעלה הכסף לירושלם. ואם פודהו לעצמו מוסיף חומש, שכן הוא הדין במעשר שני מדכתיב ביה ואם גאל יגאל איש ממעשרו, אבל הפודה מעשר שני לאחרים אין מוסיף חומש. ואין פודין אותו עד שיגיע לעונת המעשר, שנאמר בו להוסיף לכם תבואתו, ודרשו זכרונם לברכה עד שיעשה תבואה, כלומר שהגיע לעונת מעשר והוא שליש בישולו. ואין פודין אותו במחובר כמו מעשר, לדעת הרמב"ם זכרונו לברכה, ואחרים פירשו דאפילו במחובר פודין אותו. והוא נקרא ממון גבוה כמו מעשר, ולפיכך אינו נקנה במתנה אלא אם כן נתנו בעודו בוסר שעדיין לא חל עליו החיוב, כמו שאמרנו. ודינו בשאר הדברים כגון אכילה שתייה וסיכה כמעשר. ובמצות מעשר שני בפרשת ראה אנכי נאריך עוד בזה בעזרת השם. והפודה כרם רביעי רצה פודהו ענבים, רצה פודהו יין, וכן הזתים, אבל שאר הפירות פודה אותן קודם שישתנו מברייתן. והפדיון הוא שאומר פירות אלו יהיו מחוללין על כסף זה, והרי הן מחוללין בכך, ומעלה הכסף ואוכלו בירושלם. ואמר שמואל בגמרא שהקדש שהוא מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל, אבל לא בפחות משוה פרוטה שאין לו דין כסף לשום דבר, והוא הדין לפירות רביעי. וכרם רביעי אין לו שכחה ופאה ולא פרט ועוללות, ואין מפרישין ממנו תרומה ומעשרות אלא כולו עולה לירושלם או נפדה ויעלו הדמים ויאכלו בירושלם. ודין מה שאמרו זכרונם לברכה מאימתי מונין ראש השנה לרביעי, וכן מה שאמרו שכל שהוא חייב בערלה חייב ברביעי, ובמצות ערלה נאריך בענין זה בעזרת השם, ונכתוב אי זה אילן חייב בה ואי זה דבר שבאילן, וממנה נלמוד לרבעי. ויתר כל פרטיה מבוארים בפרק אחרון ממעשר שני.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בארץ בזכרים ונקבות אבל לא בחוצה לארץ, וכן כתב הרמב"ם זכרונו לברכה כשם שאין מעשר עני בסוריא כך אין נטע רביעי בסוריא, עד כאן. וכל שכן בחוצה לארץ. ויש מרבותינו שהורונו, השם ישמרם ויחיים, שחיוב מצוה זו הוא אפילו עכשיו בארץ ואפילו בחוצה לארץ נוהג כרם רביעי מדרבנן, ולפי זה צריך כל אדם עכשיו לפדות פירות כרם רביעי שלו על שוה פרוטה או יותר, גם אמרו שמברכין על הפדיה, ואחר כך משליך הפדיון לים המלח, כלומר למקום האבד כדי שלא יהנה בו בריה לפי שהוא קדוש היום מדרבנן, ואחר כך אוכל פירות כרמו. אבל נטע רביעי אינו נוהג כלל בחוצה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—13. לשון הרמב"ם עם באורים בהלכות מע"ש וני"ר ט, א—ג. — 3. ויקרא כז, לא. — 5. לעונת, ו לשנת. — שם יט, כה; ספרא שם. — 7. רמב"ם שם ט, ב. — ואחרים, עיין תוספות ב"ק סט, א, ד"ה אימא.—14. קידושין יא, ב. — 17—18. לשון הרמב"ם הלכות מע"ש וני"ר ט, ד. — 18. הדמים, חסר בכ. — 19. לרביעי, חסר בכ. — 20. ערלה, מצוה רנא. — 24. הלכות מאכלות אסורות י, טו. — 25—26. השם ישמרם ויחיים, כ היום.

הערות וביאורים

7. מעשר, שני. — 25. מרבותינו, זוהי שיטת התוספות ברכות לה, א, ד"ה ולמאן, וכן היא דעת בעל המאור ברי"ף, והרשב"א והרא"ש, שם. — 30. נטע, כלומר כל עץ מאכל מלבד כרם.

לארץ אפילו מדרבנן. ועובר על מצוה זו ולא העלה הפירות לירושלם או פדיונן בזמן הבית, או שלא פדאן בארץ כדעת קצת מפרשים אפילו עכשיו ביטל עשה זה, ולא חפץ בברכה, ומקיימה יהיה ברוך.

(מצות היראה מן המקדש)

רכא. י. לירא מן המקדש, כלומר שנעמידהו בנפשותינו מקום הפחד והיראה כדי שיתרככו לבבינו בבואינו שם להתפלל או להקריב קרבנות, שנאמר ומקדשי תיראו, ופירשו זכרונם לברכה בספרא ובברכות כמו כן אי זהו מורא, לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובאפונדתו ובאבק שעל רגליו ובמעות הצרורים לו בסדינו, ולא יעשנו קפונדריא, כלומר שיכנס מפתח זה ויצא מפתח שכנגדו כדי לקצר הדרך לבד, ורקיקה מקל וחומר, פירוש ואין צריך לומר שאסור המקום ברקיקה. וביארו גם כן בסנהדרין שאין ראוי כלל לשבת בעזרה, כי אם למלכי בית דוד משום כבוד מלכות, שנאמר ויבא המלך דוד וישב לפני יי. ואמרו בספרא לא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שפקד על המקדש.

משרשי מצוה זו כתבתי למעלה במצות ועשו לי מקדש, סדר ויקחו לי תרומה, ובמקומות אחרים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין אדם נכנס בכל הר הבית אלא לדבר מצוה, וכל מי שהשלים עבודה בבית ונסתלק מהלך אחורנית מעט מעט, וכן אנשי משמר ואנשי מעמד ולויים מדוכנם כך הם יוצאים מן המקדש. ומה שאמרו זכרונם לברכה אסור לאדם שיפנה או יישן לעולם בין מזרח למערב מפני שההיכל הוא במערב, וכן אסור לאדם לבנות בית תבנית היכל, ואכסדרא תבנית אולם, חצר תבנית העזרה, וכל זה למוראת המקום. ויתר פרטי כבוד הבית ומוראו במדות ותמיד.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בכל מקום, שאף על פי שהמקדש חרב היום בעונות חייב כל אדם במוראו, ולא יכנס אלא במקום שהוא מותר להכנס בו בבנייתו, ולא ישב אפילו בעזרה, ולא יקל ראשו כנגד שער המזרח, שנאמר את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו, ואמרו בספרא מה שמירת שבת לעולם אף מורא מקדש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5—13. נוסד על סה"מ מ"ע כא, עם שנויים והשמטות. — 6. ויקרא יט, ל. — 7. ברכות נד, א. — 11. סנהדרין קא, ב. — 12. שמואל ב ז, יח. — 16. רמב"ם הלכות בית הבחירה ז, ב. — 17—18. לשון הרמב"ם שם שם, ד.— 19—21. שם שם, ט—י. — 21. למוראת, כ להוראת (ו). — 23—26. לשון הרמב"ם בהלכות בית הבחירה ז ז. — 24. בעונות, נש בעוונותינו.

הערות וביאורים

8. אפונדתו, אזור חלול שנותנים בו מעות. פ"א בגד שלובש על בשרו לקבל הזיעה שלא לטנף שאר הבגדים, וגנאי לאדם לצאת באותו בגד לבדו (רע"ב ברכות ט, ה). — 18. מעמד, ישראלים היו, שלוחים מכל ישראל לעמוד על הקרבן עם הכהנים והלוים שבאותו משמר, וכ"ד מעמדות היו בישראל כנגד כ"ד משמרות כהונה. — 19. לעולם, אע"פ שהמקדש היום חרב, בקדושתו עומד (עיין הלכות בית הבחירה ז, ז). — 25. יקל, ינהג קלות ראש. — שער המזרח, מפני שהוא מכוון כנגד בית קדש הקדשים.

לעולם. ועובר עליה ונהג קלות ראש בענייניים אלו שאמרנו ביטל עשה זה.

(מצות כבוד חכמים)

רכב. יא. לכבד החכמים ולקום מפניהם, שנאמר מפני שיבה תקום, ותרגם אנקלוס מן קדם דסבר באוריתא תקום. והדרת פני זקן, פירשו זכרונם לברכה אי זקן אלא מי שקנה חכמה. וזה שהוציא הכתוב החכם בלשון זקן הטעם מפני שהבחון החכם ראה בחכמתו מה שראה הזקן ברוב שניו.

משרשי המצוה לפי שעיקר היות האדם נברא בעולם הוא מפני החכמה כדי שיכיר בוראו, על כן ראוי לבני אדם לכבד מי שהשיג אותה, מתוך כך יתעוררו האחריב עליה. ומזה השרש פירש איסי בן יהודה בגמרא בקדושין שאפילו זקן אשמאי כלומר שאינו חכם, הוא בכלל המצוה שראוי לכבדו מפני שברוב שניו ראוי והכיר קצת במעשי השם ונפלאותיו, ומתוך כך ראוי לכבוד, והיינו דאמר רבי יוחנן שם בקדושין הלכה כאיסי בן יהודה, וזהו שאמרנו בתנאי שלא יהא בעל עבירות, שאם כן מגע עצמו מכבוד.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין צריך לומר שמי שאינו חכם חייב בכבוד החכם, אלא אפילו החכם חייב בכבוד החכם, כמו שאמרו זכרונם לברכה תלמידי חכמים שבבבל עומדים זה מפני זה. ומה שביארו גם כן כי בכבוד הרב על התלמיד יש תוספת גדול על הכבוד שחייב לכל חכם אחר, והפליגו בזה עד שאמרו מורא רבך כמורא שמים. ובביאור אמרו אביו ורבו רבו קודם בכבוד ובאבידה ובמשא ובשבייה, אבל אם היה אביו חכם אף על פי שאינו שוקל כרבו אביו קודם. ובפרק חלק אמרו כל החולק על רבו כחולק על השכינה שנאמר בהצותם על יי, ושם האריכו בעניין הרבה. ומה שאמרו זכרונם לברכה במוראה רבו שלא ישב במקומו ולא יכריע דבריו ולא יסתור דבריו ולא יורה בפניו לעולם ואפילו תוך שנים עשר מיל עמו אסור להורות, ואם ראהו עובר על דברי תורד כיצד ימנענו, והחלוק שבין רבו מובהק, כלומר שרוב חכמתו ממנו, לרבו שאין רוב חכמתו ממנו, ומאימתי חייב לעמוד מפני רבו ומפני חכם אחר, ובאי זה מקום ובאי זה ענין פטור מן הקימה, ויתר רובי פרטי עניינים אלה בקדושין פרק ראשון ובמקומות אחרים. וכן מדיני המצוה העניינים שפוטרין מהן החכמים מצד כבודם ומוראם כגון בניינין וחפירות המדינה וכיוצא בהן, וכן המסין שמטילין המלכים על אנשי הארץ בין מס שהוא קצוב על כל בני העיר יחד או שהוא קצוב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא יט, לב. — 4. קידושין לב, ב. — 9. שם. — 15. שאמרו, ב"מ לג, א. — 18. אבות ד, יד; כריתות כח, ב. — 20. סנהדרין קי, א. — חלק, ו חולין. — במדבר כו, ט. — 21. קידושין לא, ב. — 22. יכריע, ו יפריע. — 27. ב"ב ח, א. — 29—1 (עמ' שג). בני—כל, חסר בכ.

הערות וביאורים

19. ו ב ש ב י י ה, לסדותו משביה. — 20. ש נ א מ ר, אשר הצו על משה ועל אהרן... בהצותם על ה' (במדבר כו, ט), הרי שמעלה עליהם הכתוב כאלו היו חולקין כלפי השכינה. — 22. י כ ר י ע, אם היה רבו וחכם אחר חלוקין בדבר הלכה לא יאמר נראים דברי פלוני.

על כל איש ואיש או שאינו קצוב כלל, מכל זה הם פטורים, שנאמר גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך שרים.
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ביטל עשה ועונשו גדול, למען כי זה יסוד חזק בדת.

(מצות צדוק המאזנים והמשקלים והמדות)

רכג. יב. לצדק המאזנים והמשקלים והמדות ולישר אותם ולהשמר מאד בם, שנאמר מאזני צדק אבני צדק איפת צדק והין צדק יהיה לכם. ולשון ספרי מאזני צדק, צדק את המאזנים יפה יפה, כלומר שתהיין המאזנים מיושרות. ויש בענין המאזנים כיוונין גדולים לפי שאיפשר לעשות בהם כמה מיני שקרים, ידוע הדבר. אבני צדק, צדק את המשקלות יפה יפה, גם במשקלות גם כן איפשר לעשות בהן הרבה מיני שקר, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה אני עתיד ליפרע במי שטומן משקלותיו במלח. איפת צדק, צדק את האיפות יפה, והין צדק צדק את ההינין יפה. והאיפה היא מדת היבש, והין מדת הלח, והזהירתנו התורה בכל אחד ואחד מדברים אלו בפרט לחומר הענין, ואף על פי שהכל נכלל בכלל ולא תונו איש את עמיתו. ולשון ספרא, על תנאי כך הוצאתי אתכם מארץ מצרים שתקבלו עליכם מצות מדות. ואמרו גם כן זכרונם לברכה אני שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור אני עתיד ליפרע ממי שטומן משקלותיו במלח כדי להונות הבריות שאין מכירין בהן.
שרש מצות היושר והרחקת הגזל והתרמית מבין בני אדם ידוע לכל בן דעת.
מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאין עושין משקולות של בדיל ועופרת וכל שאר מיני מתכות, מפני שמעלין חלודה ומתחסרין, אבל עושין אותן של אבן וזכוכית וכיוצא בהן. והדברים שאמרו במדידת הקרקע, ומה שלמדונו בצורת המחק שקורין בלעז רשורא, ואמרו גם כן שלא ירתיח במדת הלח בעת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. הושע ח, י. — 4. זה, חסר בו, כ הוא. — 6—16. נוסד על סה"מ מ"ע רח (עם שנויים והשמטות). — 7. ויקרא יט, לו. — 11. ב"מ סא, ב. — 14. ויקרא כה, יז. — 16. ב"מ סא, ב. — 20—22. לשון הרמב"ם בהלכות גניבה ח, ד. — 23 ואילך. שם שם, ז.

הערות וביאורים

1. י ת נ ו, ודריש ליה הכי: אם תנו כולם. וכן רובם יהיו שונין ועוסקין בתורה כשיגלו בעמים, עתה אקבצם — בקרוב אקבצם. ואם מעט מהם, ואם מועטין הן השונין ועוסקין בתורה בעמים, יחלו ממשא מלך ושרים, יהיו בטלים מלשאת משא מלך ושרים. יחלו כמו לא יחל דברו (רש"י ב"ב ח, א, ד"ה ויחלו). — 12. ב מ ל ת, כדי שיפחתו (רמב"ם הלכות גניבה ח, ז) ורש"י (ב"מ סא, ב, ד"ה שטומן) פירש: כדי להכבידן. — 14. ו ל א ת ו נ ו, כן הוא בכל המהדורות, אבל נ"ל שרבנו כתן לפסוק אל תונו איש את אחיו (ויקרא כה, יד), זו אונאת ממון, אבל הפסוק שהביא דרשו חז"ל (ב"מ נח, ב) על אונאת דברים. — 23. ה מ ח ק, כלי שמעבירים אותו על פני המדה הגדושה להסיר את העודף. — י ר ת י ח, שלא ישפוך המוכר את היין בחזקה ומגבוה לתוך משורתו של לוקח מפני שעולה הקצף ונראה כמלא (רשב"ם ב"ב פט, ב).

שמודד, ואפילו היתה מדה קטנה ביותר, שהרי מצינו שהתורה הקפידה על המדות בכל שהוא, שנאמר בתורה לא תעשו עול... במדה במשקל ובמשורה, והמשורה היא מדה קטנה ביותר שהיא חלק אחד משלשה ושלשים בלוג, והשיעורים שנתנו זכרונם לברכה בארך קנה המאזנים ובארך החוטים, והחלוקים שאמרו בין מאזנים העשויין לשקול מין אחד למאזנים של מין אחר, ומה שאמרו שחייבין בית דין להעמיד שוטרים בכל מקום ומקום להיות מחזרים לצדק המאזנים והמשקלות, ויש להם רשות לקנוס בממונו גם בגופו כל שנמצא עמו משקל חסר. ויתר פרטיה בפרק חמישי מבתרא.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ביטל עשה, מלבד שעבר על לאו דאונאה וגזלה וגנבה אם יש בה שוה פרוטה. ומה שיקשה בענין יותר כי המשקר במדות לא יתן לב לכל הלוקחים ואינו יודע למי גזל שיחזיר אליו גזלו, וזהו שאמרו זכרונם לברכה קשה מאד ענשן של מדות.

(מצות שישרפו מי שיתחייב שריפה)

רכד. יג. להיות בית דין שורפין באש, כלומר שנצטוו הבית דין לעשות משפט בשריפה במקצת עבירות, ואחת מהן היא הבא על אשה ואמה, שנאמר ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה זמה היא באש ישרפו אותו ואתהן וגומר. וכבר כתבתי למעלה בסדר אחרי מות במצות לא תעשה יח באי זה ענין יתחייב אשר יקח אשה ובתה, ושאין בכלל החיוב אלא אחת והיא האחרונה. ומה שכתוב ואתהן, פירוש אחת מהן, שכן הפירוש במסכת סנהדרין, ואמרו שם שכן במקום פלוני קורין לאחת הן, וכולי, כמו שכתבתי שם.

משרשי אסור העריות כתבתי למעלה באחרי מות מה שידעתי ושמעתי בענין. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה מצות הנשרפין שהיו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו, ונותנין סודר קשה בתוך סודר רך, וכורך על צווארו ושני עדיו זה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שהוא פותח את פיו ומתיכין את הבדיל והעופרת וכיוצא בהן וזורק לתוך פיו והיא יורדת ושורפת את בני מעיו. ויתר פרטיה בפרק שביעי מסנהדרין.

ונוהגת מצוה זו בזכרים כי להם המשפט, ובארץ ישראל בלבד כי היא מקום המשפט. ובית דין שעברו עליה ולא דנו החייב כדינו בטלו עשה ועונשם גדול כי במשפט יתיישב העולם. וכבר כתבתי למעלה בסדר משפטים מצות עשה זו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ויקרא יט, לה. — 4. החוטים, ו החושים. פ קנה החושים, בש החמטים. — 5—7. לשון הרמב"ם שם ה, כ. — 12. ב"ב פח, ב. — 15. ויקרא כ, יד. — 19. סנהדרין עה, א. — 21. למעלה, מצוה קצ. — 22. סנהדרין נב, א. — 29. זו, חסר בו, בכ חסר: מצות עשה .ש

הערות וביאורים

4. קנה המאזנים, הקנה שלשון קבוע באמצעיתו ושתי חוטים (שהכפות תלויות בהן) תלויין בראשיו. — 12. מדות, אם עושה בהן עוול. — 22. משקעין, כדי שלא יתהפך אגנה ואגנה ותפול הפתילה על בשרו. — 23. וגותגין, הסודר הקשה מבפנים לתנוק והרכה מבחוץ להגין (רע"ב סנהדרין ז, ב). — 29. זו, צ"ל: מ"ה.

כי הרמב"ן זכרונו לברכה לא ימנה בחשבון המצוות בספר שלו ארבע מיתות בית דין, ושם הבאתי קצת הטעם שכתב הוא בענין.

לא תעשה

(שלא לפנות אחר עבודה זרה לא במחשבה ולא בדבור ולא בהבטה)

רכה. א. שלא לפנות אחר עבודה זרה במחשבה או בדבור ולא אפילו בראייה לבד, כדי שלא יבוא מתוך כך לעבוד אותה, שנאמר אל תפנו אל האלילים ואמרו זכרונם לברכה בספרא אם פונה את אחריהם את עושה אותם אלוהות, כלומר אם אתה מתעסק בענייניה כלומר להרהר אחרי השגעונות אשר יאמרו המאמינים בה שמזל פלוני או כוכב פלוני יעשה פעולה כן וכן בקטרת פלונית או בעבודה פלונית או תביט תמיד בצורות שעושין עובדיה כדי לדעת איכות עבודתה, מכל זה יהיה סבה שתהיה נפתה אחריה ותעבדה. ובפירוש נאמר שם בספרא שאפילו ההבטה לבד אסורה, שאמרו שם רבי יהודה אומר אל תפנה לראותן, והענין מן הטעם שאמרנו שהוא סבה לראות אותה ולטעות אחריה, וכן כדי שלא יבטל חלק מהזמן ויתעסק באותן ההבלי[ם], והאדם איננו נברא רק לעסוק בעבודת בוראו, וזהו שאמרו זכרונם לברכה בשבת פרק שואל אדם מחבירו, ודיוקני עצמה אפילו בחול אסור להסתכל בה משום שנאמר אל תפנו אל האלילים, מאי תלמודא, אמר רבי יוחנן אל תפנו אל מדעתכם. ונכפל לאו זה, כלומר באיסור המחשבה בעבודה זרה במקום אחר שנאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם וגומר, כלומר שאם ירבה לבך לחשוב בה יהיה סבה לנטותך מן הדרך הישרה ולהתעסק בעבודתה, ועוד נאמר בזה העניין ופן תשא עיניך השמימה וראית וגומר, שאין הענין שלא ישא האדם ראשו ויביט בשמים, אבל הכוונה בדבר שלא יביט בהם בעין הלב לדעת כחן ועניינן כדי שלא לעובדן וכמו שנאמר במקום אחר ופן תדרוש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני, שימנענו הכתוב מלשאול על איכות עבודתה לפי שכל זה הוא סבה לטעות בה.

שורש ריחוק עבודה זרה ידוע לכל אדם.

דיני המצוה ופרטיה יתבארו בהרבה מקומות בגמרא בפיזור, שהזהירונו בו זכרונם לברכה שלא להרהר במחשבת עבודה זרה, ואמרו זכרונם לברכה שלא מחשבת עבודה זרה בלבד אסורה אלא כל מחשבה הגורמת לו לאדם לעקור דבר מן התורה, ובפירוש הזהיר הכתוב על זה דכתיב ולא תתורו אחרי לבבכם, ואמרו זכרונם לברכה שאין הקדוש ברוך הוא מחשב לישראל מחשבת עבירה כמעשה חוץ ממחשבת עבודה זרה שהיא נחשבת לו לאדם כמעשה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. ויקרא יט, ד. — 12—24. נוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת י. — 14. שאמרו, שבת קמט, א. — 18. דברים יא, טז. — 20. שם ד, יט. — 21. שלא, חסר בכ. — 22. שם יב, ל. — 29. זה, כ זה במקום אחר. — במדבר טו, לט. — קידושין מ, א.

הערות וביאורים

17. אל מדעתכם, אל אשר אתם עושים מדעת לבבכם (רש"י), והערוך מירש, אל תפנו אל מדעתכם, בזמן שאתם מסתכלים באלילים אתם מפנים האל (האמת) מדעתכם.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ופנה אחר עבודה זרה בדרך שיהא עושה בה מעשה לוקה.

(שלא לעשות עבודה זרה לא לעצמו ולא לזולתו)

רכו. ב. שלא לעשות עבודה זרה למי שיעבדה בין לעצמו בין לזולתו, ואפילו יהיה המצוה לעשותה גוי, שנאמר ואלהי מסכה לא תעשו לכם, ואמרו זכרונם לברכה בספרא אפילו לאחרים. ושם נאמר העושה עבודה זרה לעצמו עובר משום שתי אזהרות, כלומר משום לא תעשו ומשום לא לכם.

שרש ריתוק עבודה זרה ידוע.

דיניה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה מה בין עבודה זרה של ישראל לעבודה זרה של גוי, עבודה זרה של גוי אסורה בהנאה מיד, שנאמר פסילי אלהיהם תשרפון באש וגומר, משפסלו נעשה לו אלוה, ושל ישראל אינה אסורה בהנאה עד שתעבד, שנאמר ושם בסתר עד שיעשה לה דברים שבסתר, שהן עבודתה. ומשמשי עבודה זרה בין של גוי או של ישראל אינם אסורין עד שישתמשו בהן לעבודה זרה. והעושה עבודה זרה אף על פי שהוא לוקה שכרו מותר, ואפילו עשאה לגוי שהיא אסורה משנגמרה אפילו קודם שתעבד, מכל מקום אינה אסורה עד שתגמר ומכוש אחרון שגומרה אין בו שוה פרוטה. ויתר רובי פרטיה במסכת עבודה זרה.

ונוהגת איסורה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר ועשה עבודה זרה לזולתו בין עשאה לגוי או לישראל לוקה מלקות אחת, ואם עשאה לעצמו לוקה שתי מלקיות כמו שאמרנו, ושניהם משום העשייה לבד לכוונת עבודה ואף על פי שלא עבדה.

(שלא לאכול נותר)

רכז. ג. שלא לאכול נותר, והוא מה שנשאר מבשר הקדשים מקרבן שקרב כמצותו אחר זמן הראוי לאוכלו, שנאמר במילואים לא יאכל כי קדש הם, ובא הפירוש על זה כל שבקדש פסול ליתן לא תעשה על אכילתו, וזה ירמוז הכתוב באמרו כי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—7. סה״מ ל״ת ג. — 5. ויקרא יט, ד. — 9—16. לשון הרמב״ם הלכות עכו״ם ז, ד—ז. — 10. דברים ז, כה. — 12. שם כז, טו. — 14. אף על פי, חסר בו. — 15—16. ומכוש אחרון שגומרה, חסר בו. — 16. אין, ו ואין, ם ואין בה, נש (ומכוש אחרון) ואין בה. — 23. שמות כט, לג. — הם, כן בכ, אבל ברור שצ״ל : הוא (כי קודש הוא—שמות כט, לד), כי רק הפסוק הזה מדבר בנותר. (אח״כ מצאתי בסה״מ להרמב״ם הוצאת הרב ר׳ חיים העליר שבגוסח הערבי כתוב כהוגן, כי קודש הוא). — הפירוש, מעילה יז, ב.

הערות וביאורים

2. מ ע ש ה, אף שדעת רבנו בכל מקום בלאו שאפשר לעבור בלי מעשה אין לוקין אף אם עשה מעשה, זה דוקא אם הדבר שעושה היה יכול לעשות בלא מעשה ועשה לא נקרא מעשה לענין מלקות, אבל אם הלאו לא נוכל לעבור רק במעשה אף שבלאו הזה נכללו דברים שאין בהם מעשה לוקין על העשייה (מנחת חינוך). — 10. מ י ד, כשפסלו אף שעדיין לא עבדו. — 12. ש ב ס ת ר, שהישראל אינו עובד ע״ז אלא בסתר מפני שמתירא מבית דין. — 24. ש ב ק ד ש, כל פסול קדשים, בין פסול מחשבה בין פסול מעשה, לוקין על אכילתו.

קדש הם, זה הנסתר שהוא הם הוא כולל כל מה שנפסד מן הקדשים. ואין לנו ללמוד בכך שנחשוב הפיגול והנותר ללאו אחד, כי שני שמות הן, וכמו שכתבתי למעלה באיסור פיגול סדר צו, לא תעשה ו. ומצינו שבאו בהן שני כתובים לגבי העונש, דכתיב בפיגול בסדר צו ואם האכל יאכל וגומר, וכתיב בתריה והנפש האוכלת ממנו עוונה תשא, ונשיאות עון זה הוא כרת כמו שנלמוד בגזירה שוה מנותר, וכתיב הכא גבי נותר והנותר עד יום השלישי... פגול הוא לא ירצה ואוכליו עונו ישא כי את קדש יי חלל ונכרתה וגומר. ועל כן אף על פי שאזהרת שניהם ממקרא אחד, לא נמנע מפני כן לחשבם שני לאוין. וכן אמרו במעילה, הפיגול והנותר אין מצטרפין זה עם זה מפני שהן שני שמות וכולי, וכמו שמפורש שם שיש דברים שאין מצטרפין בהן ויש שמצטרפין בהן.

משרשי המצוה כתבתי באיסור פיגול מה שידעתי.

מדיני הנותר מה שאמרו זכרונם לברכה אכל מן העור או מן המרק או מן התבלין או מן האלל או מן המוראה או מן הגידין ומן הקרנים ומן הטלפים ומן הצפרנים ומן החרטום מביצי העוף מן הנוצה אינו חייב כרת, וכן בדם אין בה חיוב משום נותר, וכן בלבונה והקטרת והעצים, וכמו שכתבנו בפיגול. אבל מן השליל או מן השיליא חייב כרת. וכן מה שאמרו כי קדשי הגוים, כלומר נדרים ונדבות שמקבלין מהן, אין בהן משום נותר ופיגול. ויתר פרטי איסור הנותר וגם הפיגול יתבארו בהרבה מקומות מסדר קדשים.

ונוהג איסור זה בזמן הבית בזכרים ונקבות. ועובר עליו ואכל כזית נותר במזיד חייב כרת, בשוגג חייב להביא חטאת קבועה, וכן הדין אם אכל כזית מנותר ופיגול ביחד דלענין אכילה מצטרפין הן.

(שלא לכלות הפיאה בשדה)

רכח. ד. שלא לקצור כל הזרוע אבל יעזוב ממנו שארית לעניים בקצה השדה, שנאמר לא תכלה פאת שדך לקצור. וזה הלאו ניתק לעשה, שנאמר לעני ולגר תעזוב אותם וגומר, כלומר שאם עבר וקצר כל השדה שיתן לעניים מן הקצור שיעור פיאה, והוא חלק אחד מששים מדרבנן שחייבונו כן, אבל מן התורה אין לה שיעור, כדתנן, אילו דברים שאין להם שיעור הפיאה וכולי.

משרשי המצוה ודיניה וכל ענייניה כתבתי למעלה במצות עשה ב' שבסדר זה מה שידעתי בה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. ויקרא ז, יח. — 6. שם יט, ו—ח. — 8. מעילה יז, ב. — 12—17. לשון הרמב"ם (עם שנויים בסדר) בהלכות פסולי המוקדשין יח, כב—כד. — 12. או מן התבלין, חסר בכ.— 24. ויקרא יט, ט. — שם יט, י. — 27. פאה א, א.

הערות וביאורים

8. מ מ נ י כ ן, מפני שבאו בהן שני כתובים לגבי העונש. — 9. א י ן מ צ ט ר פ י ן, היינו לענין טומאת ידים (אבל לענין אכילה מצטרפי', כמו שמבאר בסוף המצוה). — ש מ ו ת, לאוין חלוקין. — 13. ה א ל ל, גיד השדרה והצואר והוא רחב ולבן וקשה. ואין ראוי לאכילה. — ה ט ל פ י ם, פרסי בהמה וחיה. — 15. ה ש ל י ל, עובר שבמעי קרבן. — 16. ה ש י ל י א, עור החופה את הולד במעי אמו.

(שלא לקחת שבלים הנופלים בשעת הקציר)

רכט. ה. שלא לקחת שבלים הנופלים בשעת הקציר, אבל נעזוב אותם לעניים, שנאמר ולקט קצירך לא תלקט, וזה גם כן ניתק לעשה כמו שביארנו בפיאה. וכל עניין מצוה זו גם כן כתבתי למעלה בסדר זה במצות עשה של לקט ג׳.

(שלא לכלות פאת הכרם)

רל. ו. שלא לכלות כל פירות הכרם בעת הבציר, אבל יניח מהם פיאה לעניים, שנאמר וכרמך לא תעולל, וזהו פאת הכרם, כן כתב הרמב״ם זכרונו לברכה. ועוד אמר כי מה שכתוב לא תפאר אחריך בזיתים יורה גם כן על פאת הזית, כי פאת הזיתים נקראים פארות, ופאת הכרם עוללות, ומשניהם נלמוד לכל האילנות. והרמב״ן זכרונו לברכה השיג עליו בזה ואמר כי כולו טעות, ואומר כי לאו דוכרמך מיוחד דוקא בכרם, והוא שנניח בה כל הענבים הקטנים שאין להם כתף ונטף, ופירוש כתף פסיגין זה על זה, נטף תלויות כולן ויורדות. ונמצא לפי זה שעוללות הן הענבים הקטנים הנמצאים בכרמים לפעמים הנקראין בלע״ז גטי״מאש, וזהו דבר מועט בודאי לפי הנראה בכרמים שלנו. וכן אמרו זכרונם לברכה אי זהו עוללות, כל שאין לו לא כתף ולא נטף. ומלבד חיוב זה של עוללות יש עלינו חיוב להניח פאה. ובפאת הכרם לא בא עליה כתוב מבואר אלא דגמרי אחריך אחריך מזיתים, וכדאמרן בגמר[א] חולין בפירוש, ארבע מתנות שבכרם הפרט והעוללות השכחה והפיאה, שנים שבאילן השכחה והפיאה, וגמר שם פיאה בכרם מדכתיב בה לא תעולל אחריך, ואמר רבי לוי אחריך זו שכחה, כלומר מה שישאר אחריך דהיינו שכחה, ופיאה גמרינן אחריך אחריך מזיתים, דכתיב בזית כי תחבוט זיתך לא תפאר אחריך, ותנא דבי רבי ישמעאל שלא תטול תפארתו ממנו דהיינו פיאה. וילמוד הרמב״ן זכרונו לברכה פיאה בכל האילנות מזית שחייב הכתוב בה פיאה בפירוש, ומכרם שלמדנוהו מלשון אחריך. ואמר הוא זכרונו לברכה כי הרמב״ם זכרונו לברכה כתב העניין בתיקון בחיבורו הגדול. ומכלל מחלוקתם זה אין לנו תוספת וגירוע בחשבון הלאוין, שאין המחלוקת אלא שהרמב״ם זכרונו לברכה יפרש לא תעולל לפיאה, והרמב״ן זכרונו לברכה מפרש אותו לעוללות ממש, וילמוד מלשון אחריך פיאה בכרם, כמו שכתבנו, דגמרינן אחריך אחריך מזתים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא יט, ט. — 7. שם יט, י. — 8. דברים כד, כ. — 10. והרמב״ן, ו הרמב״ם. — בהקדמתו לפרטי המצות. — 14. פאה ז, ד. — 16. דגמרי, ו דוגמא. — 17. חולין קלא, א. — 18. שנים—והפיאה, חסר בכ. — מדכתיב, דברים כד, כא. — 20. שם כד, כ. — 24. בחיבורו, הלכות מתנות עניים ד, יז.

הערות וביאורים

7. כן כתב הרמב״ם, בטופס הראשון של סה״מ, אבל בדפוסים שלפנינו (כמו בחיבורו הגדול) כבר כתב העניין בתיקון. — 12. פסיגין, אשכולות. — 17. מזיתים, כמו שמבאר והולך. — מתנות, עניים הנוהגות בכרם. — 18. והפיאה, הרי מבואר שפאת הכרם ועוללות הן שני ענינים נפרדים, ולא כדברי הרמב״ם. — 19. אחריך, כי רק מה שלאחריו הוי שכחה ולא מה שלפניו. — 21. תפארתו, כי הזיתים הם פאר והאילן והזהיר שלא יקח כל תפארתו רק ישאיר, והיינו פאה.

וזה הלאו גם כן ניתק לעשה, שאם עבר וכלה הכל שוחיב לתת העוללות לעניים. משרשי המצוה חיניה כתבתי למעלה בסדר זה במצות פיאה ב׳ קצת, ושם כתוב באי זה מקום נוהג היא וכל שאר מתנות עניים, ושפרטי מצות פיאה מבוארים במסכת פיאה. ועוד יש לנו לכתוב כאן מה שאמרו זכרונם לברכה בעוללות שאם היה הכרם כולו עוללות כולו הוא לעניים, שנאמר וכרמך לא תעולל, ודרשו זכרונם לברכה אפילו כולה עוללות. ואין העניים זוכין ליקח העוללות עד שיתחיל בעל הכרם לבצור כרמו, שנאמר כי תבצור כרמך לא תעולל.

(שלא ללקוט פרט הכרם)

רלא. ז. שלא ללקוט פרט הכרם אבל נעזוב אותו לעניים, שנאמר ופרט כרמך לא תלקט, והוא הגרעינים הנושרין בשעת קטיפת הענבים, והוא הדין לשאר האילנות הדומין לכרם שנתחייבנו שלא ללקוט הגרעינין הנושרין. רמז משרשי המצוה זו כעניין שכתבנו למעלה בפיאה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה אי זהו פרט, זה גרגיר אחד או שני גרגרים הנפרטין מן האשכול בשעת הבצירה, אבל שלשה גרגרים שנפלו בבת אחת אינו פרט. היה בוצר ומשליך לארץ כשמפנה האשכולות אפילו חצי אשכול הנמצא שם פרט, וכן אשכול שלם שנפרט שם הרי הוא פרט. והמניח את הכלכלה תחת הגפן בשעה שבוצר הרי זה גוזל את העניים. ויתר פרטיה במסכת פיאה. ועניין המצות באי זה מקום נוהגת ובמי כתוב למעלה במצות פיאה ב׳.

(שלא לגנוב שום ממון)

רלב. ח. שלא לגנוב שום ממון, שנאמר לא תגנובו, ואמרו זכרונם לברכה שזה אזהרה לגונב ממון. ועניין הגניבה הוא כמו שפירשנו בסדר משפטים. שורש מצוה זו ידוע, כי היא מן המצוות שהשכל מחייבם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאסור מן התורה לגנוב אפילו על מנת להחזיר או על מנת למיקט, כלומר כדי להבעיס בעל הגניבה ולהבהילו לשעה ולהחזיר לו הדבר אחר כך. וכן אמרו בסיפרא, לפי שנאמר בגניבה שנים ישלם, למדנו עונש, אזהרה מניין, תלמוד לומר לא תגנובו, לא תגנוב אפילו על מנת למיקט. לא תגנובו על מנת לשלם ארבעה וחמשה. ודין הגונב טלא מכיס חבירו או מביתו והחזיר הדבר הגנוב למקומו לדעת בעליו או שלא לדעתו מה דינו, ובאי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—7. לשון הרמב״ם שם ה, כא—כב. — 9. ויקרא יט, י. — 13—17. לשון הרמב״ם שם ה, טו—טז. — 17. בשעה שבוצר, חסר בכ. — 20. ויקרא יט, יא. — סנהדרין פו, א. — 21. משפטים, מצוה נ. — 23. ב״מ סא, ב. — 23—24. אפילו—או, חסר בכ. — 25. שמות כב, ג. — 27. תגנובו, כ חיוב.

הערות וביאורים

5. כולו עוללות, שאין בכל הכרם אשכול שיש לו כתף ונטף. — 16. והמניח, נותן טל תחת הענבים בשעה שהוא בוצר כדי שיפול הפרט לתוכו. — 17. גוזל, דפרט בנשירתו זכו בו עניים קודם שיגיע לארץ (רע״ב פאה ז, ג). — 28. דינו, אם עוד חייב באחריותו.

זה צד מנין פוטרו, והחילוק שיש בעניין זה בין דבר שיש בו רוח חיים כגון בהמות למה שאין בו רוח חיים, וכמו שבא בקמא פרק ז. ומה שאמרו שאסור לקנות מיד גנב מפני שמחזיק ידי עוברי עבירה. וכן כל דבר שחזקתו שהוא גנוב אסור ליקח אותו, ולפיכך אמרו זכרונם לברכה שאין לוקחין מן הרועים צמר חלב וגדיים, וכן אין לוקחין משומרי עצים או פירות אלא במקומות ידועים, וכן אין לוקחין מן הנשים ומן העבדים ומן הקטנים אלא דברים ידועים, ודרך כלל אמרו וכולם שאמרו הטמן אסור ליקח מהן. ומה שאמרו כי לגנב מפורסם לא עשו בו תקנת השוק, ומחזיר הלוקח ממנו הכלי בלא דמים, והוא יעשה דין עם הגנב, אבל אם אינו מפורסם יש בו תקנת השוק ומחזיר בעל הגניבה מעותיו ללוקח ונוטל כליו, ואחר כך יעשה הוא דין עם הגנב. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה וזה לשונו, כל הגונב משוה פרוטה ולמעלה עובר על לא תעשה, שנאמר לא תגנובו, ואין לוקין על לאו זה לפי שניתן להישבון, ואחד הגונב ממון ישראל או הגונב ממון עובד עבודה זרה ואחד הגונב את הגדול או את הקטן, עד כאן. ויתר פרטיה בקמא פרק שביעי ובמקומות אחרים.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על לאו זה וגנב חייב לשלם, כמו שמפורש בכתוב. אם גנב דינר או כסות או חמור או גמל משלם שנים בדמיהם, ונמצא מפסיד כשיעור שבקש לחסר חבירו. ותשלומי כפל נוהגין בכל דבר חוץ משור ושה שיש בהן צדדין שמשלמין עליהן ארבעה וחמשה, כגון שטבח ומכר, כמו שבא בכתוב מבואר. וכשמשלם כפל או ארבעה וחמשה בשור ושה דוקא שהעידו עליו עדים, ושלם על פיהם בבית דין, אבל מודה מעצמו פטור עם תשלום הקרן לבד, שנאמר אשר ירשיעון אלהים ישלם שנים, ודרשו זכרונם לברכה פרט למרשיע את עצמו, והוא הדין לכל הקנסות שהמודה בהן פטור. וכבר כתבתי למעלה שאין דנין דיני קנסות אלא בארץ.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. מנין, כ עניו (!). — 1—2. כגון—חיים, חסר בכ. — 2. פרק ז, צ"ל: פרק י (קיח, ב). — 2—3. לשון הרמב"ם בהלכות גניבה ה, א. — 3—7. שם ו, א—ד (עם השמטות). — 5. משומרי, מם ואילך: משומרי שדות. — 7—10. רמב"ם שם ה, ב. — 10—13. שם א, א—16. בכתוב, שמות כא, לז; כב, ג. — 21—22. שנאמר—לכל, חסר בוא"ם, בנש חסר עד "עצמו", ואז מתחיל: והוא הדין מכל דיני קנסות שהמודה. — 21. שמות כב, ח. — ודרשו, ב"ק סד, ב. — 23. למעלה, מצוה סו.

הערות וביאורים

1. מנין, אם בעל הבית מצה את מעותיו או את הצאן שבעדרו.—פטרו, מאחריותו.—והחילוק, עיין ברמב"ם הלכות גניבה ד, י—יב. — 4. חלב, או חלב או גדיים. — 5. משומרי, וכן אין לוקחין משומרי פירות עצים או פירות (שם ו, ג). — ידועים, כגון בזמן שהן יושבין ומוכרין והסלים והלפס לפניהם. ולוקחין מפתח הגינה אבל לא מאחורי הגינה (שם שם, ג). — 6. דברים ידועים, כלומר שחזקתן שהן שלהן מדעת הבעלים (עיין שם שם, ד). — 7. אסור, לפי שהן בחזקת גניבה.—תקנת השוק, אם קנאו לוקח בשוק בפרהסיא ולא הבין בו שגנב, עשו לו תקנה שישלם לו בעל הבית מעותיו, והבעלים חוזרים ועושים דין עם הגנב. ואם גנב מפורסם הוא לא עשו בו תקנת השוק יאין הבעלים נותנין ללוקח כלום אלא חוזר הלוקח ועושה דין עם הגנב ומוציא ממנו דמים ששקל לו.

(שלא נכחש על ממון שיש לאחר בידינו)

רלג. ט. שלא נכחש במה שהופקד בידינו ובכל מה שיש לזולתינו עלינו, שנאמר ולא תכחשו, ובא הפירוש שבממון הכתוב מדבר. ולשון סיפרא, לפי שנאמר וכחש בה ונשבע על שקר, למדנו עונש, אזהרה מניין, תלמוד לומר ולא תכחשו. גם זאת מן המצות שהשכל מעיד בהן.

מדיני המצוה מה שאמרו וכרונם לברכה שהכופר בפיקדון פסול לעדות, ואף על פי שלא נשבע, ואמרו בגמרא ודוקא דאמרי סהדי דההיא שעתה הוה פיקדון בביתיה. ויתר פרטיה מבוארין במקומות במסכת שבועות.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה וכחש בעמיתו בדבר שבממון עבר על לאו זה, והוא כעובר על מצות מלך אבל אין בו מלקות.

(שלא לישבע על כפירת ממון)

רלד. י. שלא נשבע על ההכחשה, שנאמר ולא תשקרו, כלומר שאם כפר איש בפקדון עבר על לא תכחשו, ואם נשבע לו על הכפירה אחר כך עובר על ולא תשקרו, שכן בא לנו פירוש זה הכתוב שהוא להזהיר על הנשבע בכפירת ממון, וכמו שבא בסיפרא, ולא תשקרו מה תלמוד לומר, לפי שנאמר ונשבע על שקר, למדנו עונש, אזהרה מניין, תלמוד לומר ולא תשקרו. ונתבאר במסכת שבועות שכל מי שישבע שבועת שקר על כפירת ממון עובר בשני לאוין, משום ולא תשבעו בשמי לשקר ומשום ולא תשקרו איש בעמיתו.

משרשי איסור השבועה לשקר כתבתי בפרשת וישמע יתרו בסימן לב.

ודיני מצוה זו בפרק ה' משבועות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ושקר ונשבע על הכפירה במזיד לוקה, ואף על פי שאין בו מעשה מחומר השבועה חייבתו התורה מלקות.

(שלא נשבע לשקר)

רלה. יא. שלא נשבע לשקר, שנאמר ולא תשבעו בשמי לשקר, ופירשו זכרונם לברכה שזה הכתוב יזהיר על שבועת ביטוי. ושבועת ביטוי היא מה שנאמר בתורה או נפש כי תשבע לבטא בשפתים להרע או להטיב, והיא נחלקת לארבעה חלקים, שתים להבא ושתים לשעבר, כגון שנשבע על דבר שנעשה או לא נעשה, ועל דבר שעתיד להיות שיעשה אותו או לא יעשה. ואין שבועת ביטוי נוהגת אלא בדברים שאיפשר לו לאדם לעשותן בין להבא בין לשעבר, כיצד לשעבר, אכלתי או לא אכלתי וכן זרקתי או לא זרקתי אבן לים. וכיצד להבא, אוכל או לא א[ו]כל אזרוק או לא אזרוק. אבל בדברים שיש בהן מונע מן התורה אין שבועת ביטוי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ויקרא יט, יא. — 3. שבועות לו, ב. — 6. ב"מ ה, ב. — 12—18. לשון הרמב"ם עם שנויים בסה"מ ל"ת רמט. — 12. ויקרא יט, יא. — 13. לא תכחשו, מצוה רלג. — 16. שבועות מט, ב. — 17. ויקרא יט, יב ; מצוה רלה. — 24. ויקרא שם. — ופירשו, שבועות כא, א. — 25. ויקרא ה, ד. — 25—31. לשון הרמב"ם הלכות שבועות א, א—ב. — 30. אוכל, כ אוכל או.

נוהגת בהן, שאין השבועה חלה אלא על דבר הרשות שאם רצה עושהו ואם רצה לא יעשהו, שנאמר להרע או להטיב, אבל בכל דבר מצוה חיוב עליו לעשותו, לפיכך אין שבועת ביטוי חלה עליו בין להבא בין לשעבר, כגון שנשבע לקיים מצוה ולא קיימה, וכן אם נשבע שקיים מצוה והוא לא קיימה, דכמו שאין חיוב חל בדבר מצוה להבא כן אינו חל עליו לשעבר. וכן מתבאר העניין במקומו בשבועות. ומן הטעם הזה שאמרנו שאין חיוב השבועה חל אלא במה שהוא ברשותו לעשות פטרו זכרונם לברכה גם כן משבועת ביטוי כל הנשבע להרע לאחרים מפני שהוא מצווה שלא להרע לחבירו. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה כי יראה לו שהוא לוקה מכל מקום משום שבועת שוא. והנשבע להרע לעצמו אף על פי שאינו רשאי חייב משום שבועת ביטוי אם לא הרע. נשבע להטיב לאחרים בדבר שהוא בידו לעשות ולא עשה חייב שבועת ביטוי. ויתר רובי פרטי השבועות ועניין התירן יתבאר הכל יפה במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת שבועות. וכבר כתבתי יותר מזה בעניין מצוה זו והארכתי בפרשת לא תשא בסדר וישמע יתרו.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה אם היה מזיד לוקה, ודוקא בעדים והתראה, כמו שידוע בכל המצות, ואם הוא שוגג חייב להביא קרבן עולה ויורד, וכן אמרו שם בשבועות, זו היא שבועת ביטוי שחייבין על זדונה מלקות ועל שגגתה קרבן עולה ויורד. וזה שאמרו זו היא אין שם חידוש אחר אלא מצד שהקרבן הוא עולה ויורד.

(שלא לעשוק)

רלו. יב. שלא נחזיק במה שיהיה בידינו מזולתינו דרך אונס או דרך דחייה ורמאות כמו אנשי און שדוחים בני אדם לאמר להם לך ושוב כדי לסבב שישאר להם מה שבידם מזולתם, וזאת היא מדה רעה ביותר, והרחיקתנו תורתינו השלימה ממנה והזהירה בכך בזה המקום, דכתיב לא תעשוק את רעך, כי המחזיק בממון מזולתו בזה העניין שאמרנו נקרא עושק. ובכלל עושק הוא גם כן כל שהוא חייב לחבירו ממון מעויין ועושק אותו, כגון כובש שכר שכיר וכיוצא בו דלא בעינן שיבוא ממש ממון מיד העשוק ליד העושק, אבל כל שיש אצלו תביעת ממון מעויין והוא דוחה אותו מחמת אלמות שיש בו או כל צד רמאות נקרא עושק. ואף על פי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—11. לשון הרמב"ם שם (עם שנויים והוספות) ה, טז—יז. — 5. שבועות כו, א. — 8. הלכות שבועות ה, טז. — 9. שוא, מצוה לב. — 10. שבועות, חסר בכ. — 23. ויקרא יט, יג.

הערות וביאורים

5. ל ש ע ב ר, דברי רבנו תמוהים דהלכתא כרב באיסורי דאם נשבע שקיים מצוה או ביטל מצוה לשעבר חייב משום שבועת ביטוי וכן הוא ברמב"ם הלכות שבועות ה, יט דאין זה נשבע לקיים או לבטל מצוה אלא שמגיד דבר שנעשה וע"כ חייב משום שבועת ביטוי (מנחת חינוך). — 9. ח י י ב, לפי דהא דאמרינן שאין אדם רשאי לחבול בעצמו מדרשא אתיא וכל מידי דלאו מפורש בהדיא לא נקרא מושבע מהר סיני לענין שלא תחול עליו שבועה, אע"ג דעבר אדאורייתא (רדב"ז הלכות שבועות ה, יז). — 17. ו ז ה ש א מ ר ו, (תמיה לי, דהא בשבועות כא, ב, משמע דהא דקתני זו היא אחי למעוטי שבועה שאוכל ולא אכל דפטור ממלקות מדאין בו מעשה, וכן פסק הרמב"ם בהלכות שבועות ד, ב). — 25. מ ע ו י י ן, מכתן.

שהעושק והגזילה והגניבה עניין אחד הוא עם היות שהמעשה חלוק זה מזה, כי כוונת שלשתן שלא יקח האדם ממון מזולתו משום צד, לפי שבשלשה דרכים אילו יתפסו בני אדם זה את זה פרטן הכתוב כולן והזהיר בכל אחד בפני עצמו, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה במציעא פרק המקבל, רבא אמר איזהו עושק זהו גזל, ולמה חלקן הכתוב לעבור עליו בשני לאוין. ופירוש עניין זה ועיקר הטעם לפי דעתי הוא משני צדדין. האחד, שכל שרצה האל ברוך הוא להרחיק ממנו לטובתינו ריחוק גדול הרבה לנו בו אזהרות רבות. ועוד יש לנו תועלת נמצא ברבוי האזהרות והוא כמו שאמרו זכרונם לברכה שרצה המקום לזכות את ישראל ולפיכך הרבה להם מצוות, והכוונה להם באמרם מצוות גם על האזהרות, שהרבה להם אזהרות הרבה במה שהיה איפשר להודיע באזהרה אחת כמו בכאן שהיה איפשר להזהירנו דרך כלל לא תקחו ממון מזולתכם שלא כדין, ונתרבו האזהרות לנו בדבר, כדי שנקבל שכר הרבה על הפרישה מן העבירה, וכמו כן בכל מקום שאמרו זכרונם לברכה לעבור עליו בהרבה לאוין כן נפרש הדבר, שאין לפרש חלילה שירצה האל לבוא בעלילה על בריותיו, ולכן שירבה הנקם עליהם, כי חפץ השם ברוך הוא וברוך שמו לזכות בריותיו לא לחייב, אבל יזרז איתם זירוז אחר זירוז למען ילמדו יקחו מוסר ויזכו בהתרחקם מן העבירה זכות רב. וזה הטעם ליודעי דעת דבש וחלב.

שורש המצוה ידוע, כי היא מן המצות שהשכל מחייב אותן.

דיני המצוה בבבא קמא, ועיקרה בפרק תשיעי ובפרק עשירי.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליו ועשק את חבירו עבר על לאו זה, והוא לאו הניתק לעשה, כלומר שישיב החמס אשר בכפיו וירצה את חבירו על שהקניטו והכעיסו. וכבר הודיעונו זכרונם לברכה שגדול כח בעלי תשובה. והרב הצרפתי כתב בחשבון המצות מכיון דאשכחן דאמר רבא דעושק וגזל הוא חד, לא נמנה לאו דעושק במניין הלאוין, והוא ימנה במקום זה ולא יהיה כקרח וכעדתו, כלומר שלא נחזיק במחלוקת. ולדעתינו אנו אין כוונת רבא שימנו בשני לאוין אלא לעבור בגזל בשני לאוין, ובעושק גם כן, ומכיון שעניינן חלוק נמנה אותן בשני לאוין כמו הגזילה והגניבה, שאף על פי שעניין שניהן הוא שלא ניקח ממון מזולתינו אין ספק כי לשני לאוין הם נחשבין בתרי"ג מצות.

(שלא לגזול)

רלז. יג. שלא לגזול, כלומר שלא ניטול מה שאין לנו זכות בו בכח ובזרוע בפרסום, שנאמר ולא תגזול, ובא הפירוש עליו שלשון גזילה נופל על החוטף דבר מיד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. ב"מ קיא, א. — המקבל, ש איזהו נשך. — איזהו, כ זהו. — 8. מכות כג, ב. — 9. גם, חפר בכ. — 21. ברכות לב, א. — 23. במדבר יז, ה. — 24. שימנו, מפ ואילך: שלא ימנו. — 26. בשני לאוין, ז לשנים, נשז לשניהם.—29 ואילך. נוסד על סה"מ ל"ת רמח.— 30. ויקרא יט, יג.

הערות וביאורים

14. ב ע ל י ל ה, רמז למאמר חז"ל: אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו (ע"ז ג, א). — 21—22. ו ה ר ב ת צ ר פ ת י, כוון לחרב משה מקוצי שכתב כן בספרו „ספר מצות גדול", ל"ת קנו. — 25. ג ם כ ן, עבר בשני לאוין.

חבירו או הוציאו מרשותו בעל כרחו דרך אונס ובפרסום, כעניין שנאמר ויגזול את החנית מיד המצרי.

שורש המצוה ידוע שהוא דבר שהשכל מרחיקו הרבה, וראוי להרחיקו כי יחדע הגוזל החלוש ממנו כי בבוא עליו תקיף ממנו היה גם הוא נגזל, והוא סיבה לחרבן היישוב.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאסור דאוריתא לגזול אפילו כל שהוא, אבל לאו דלא תגזול אינו חל אלא בשוה פרוטה, כי התורה לא תחייב אלא בדבר שהוא ממון, ופחות משוה פרוטה אינו נקרא ממון, אבל מכל מקום אסור הוא דבר תורה כמו חצי שיעור שאין לוקין עליו והוא אסור דאוריתא. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה אפילו גוי ועובד עבודה זרה אסור לגזלו או לעשקו, ואם גזלו או עשקו יחזיר, ובגמרא אמרו זכרונם לברכה שאפילו אנשים שמותר לאבד גופן כגון המינין אסור לאבד ממונם ולגזול או לגנוב להם, ואמרו בטעם זה שמא יצא מהן זרע ראוי ויהיה ממונם להם. ועוד אפשר לומר שכוונתם זכרונם לברכה בהרחיקם זה כדי שלא ירגיל האדם טבעו בכך, כי גריעות יש בנפשם בהרגילה במדות הפחותות והרעות, והוא חבל חזק למשוך העון. וכן מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהגוזל חייב להחזיר הגזילה עצמה, שנאמר הגזילה אשר גזל, ופירשו זכרונם לברכה יחזיר כעין שגזל, ומפני כן אמרו כי בדין הוא שאפילו גזל מריש, פירוש קורה, ובנאה בבירה מקעקע כל הבירה ומחזיר מריש לבעליו, אלא מפני שתקנת השבים תיקנו נותן את דמיה ויפטר. וכבר כתבנו למעלה איך יש כח ביד חכמים בזה. ודין הגוזל חבירו בישוב ורצה להחזיר לו במדבר מה דינו, ודין הגוזל חבירו והבליע לו בחשבון שיצא ידי חובתו בכך, ואם החזיר לכיסו יצא, והוא שיש בה מעות דקיימא לן כרבי יצחק דאמר אדם עשוי למשמש בכיסו וימנה מעותיו, ומנין שלא לדעת פוטר במה שאינו בעל חיים. ודין הגוזל ומת בין שהאכיל הגזילה לבנים קודם יאוש או אחר יאוש, אם הניח קרקע חייבים הבנים לשלם דמי הגזילה, אבל מן המטלטלים לא יהיו חייבין היתומים לשלם, אלא מפני תקנת הגאונים שתיקנו כן שאפילו במלוה על פה ישתעבדו מטלטלי דיתמי מפני תיקון

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שמואל ב כג, כא. — 6. סנהדרין נז, א. — 9. בהלכות גזילה ואבידה א, ב.—11. ב"ק קיט, א. — 15. שאמרו, ב"ק צח, ב. — 16. ויקרא ה, כג. — 19. למעלה, מצוה קכה. — 20—23. לשון הרמב"ם בהלכות גזילה ואבידה א, ח. — 22. ב"ק קיח, ב. — 23 ואילך. לשון הרמב"ם שם ה, ה—ח. — 23. ומת, כ ומה.

הערות וביאורים

15. ח ב ל, ע"ש הכתוב, הוי משכי העון בחבלי השוא (ישעי' ה, יח). — 19. ה ש ב י ם, שאם אתה מצריכו לקעקע בירתו ולהחזיר מריש עצמו ימנע מלעשות תשובה (גיטין נה, א; רש"י ד"ה מפני). — 21. ו ה ב ל י ע, הכניס סכום הגזילה בתוך חשבון אחר באופן שהנגזל לא הרגיש בו, שהיה בוש לומר הרי גזילתך. — 22. ו י מ נ ה, שמיד מנה אחריו ומצאו יותר מדמי המקח והכיר שהחזיר לו גזילתו (רש"י ב"ק קיח, ב, ד"ה אדם). — 23. ש ל א ל ד ע ת, שלא ידעו הבעלים בגניבתו כלום ולאחר חזירתו מנו את הממון והוא שלימה פטור. — 25. ל א י ה י ו ח י י ב י ן, שדמי הגזילה חוב הן על הגוזל ואין המטלטלין משתעבדין לבעל חוב (הלכות גזילה ואבדה ה, ה).

העולם. ודין הלוקח מן הגזלן כדין הלוקח מן הגנב שיש חילוק בין מפורסם לשאינו מפורסם. ומה שאמרנו שאסור ליהנות מאדם שחזקתו שכל שיש לו מן הגזל, אבל אם היה קצת מה שבידו שלא מן הגזל אף על פי שהוא מועט מותר ליהנות ממנו עד שידע בבירור שאותו דבר ממש שהוא נהנה בו גזול. ויתר דיני גזילה ודיני יאוש ושינוי רשות ושאר פרטיהן מבוארין בפרקים ט' וי' מקמא, וקצת מהן כתבתי בסדר ויקרא במצות עשה י"א.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה וגזל משוה פרוטה ולמעלה עבר על לאו, אבל אין לוקין על לאו זה לפי שהוא ניתק לעשה דהשבה שנאמר והשיב את הגזילה וגומר, ואפילו ביטל עשה שבה, כלומר ששרף את הגזילה או השליכה לים הגדול, מקום שאינה נמצאת לעולם, אינו לוקה, לפי שהוא לאו שניתן לתשלומין שישלם מה שהיתה שוה. ואם כפר בה ונשבע לשקר יוסיף החומש ויקריב אשם כמו שהתבאר בקמא ובסוף מכות.

(שלא נאחר שכר שכיר)

רלה. יד. שלא נאחר שכר שכיר, שנאמר לא תלין פעולת שכיר אתך עד בוקר. וזה הכתוב אמרו זכרונם לברכה שמדבר בשכיר יום, והאריכה התורה זמן פרעונו כל הלילה, שנאמר עד בוקר, ובשכיר לילה למדנו במקום אחר שזמן פרעונו כל היום, שנאמר ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש, ופירשו זכרונם לברכה שזה הכתוב מדבר בשכיר לילה. ולשון המשנה, שכיר יום גובה כל הלילה ושכיר לילה גובה כל היום. ואף על פי שבאו במצוה זו שני כתובים אינם אלא מצוה אחת, והאחד נאמר להשלים דין המצוה, ואין לנו למנות מה שיבוא בתורה לתשלום דין המצוה בפני עצמה. וענין מצוה זו שלא נאחר לשכיר פרעונו אבל נפרעהו תוך זמן קצוב, זהו יסוד המצוה, ועם שני הלאוין אלו הנזכרים בה ידענו זמן הפירעון בשכירים בין שכיר יום בין שכיר לילה מתי הוא. וזכור זה העיקר בכל המצות כי עיקר גדול הוא בחשבון המצות, והוא העיקר שהסכימו עליו שני עמודי העולם הרמב"ם זכרונו לברכה והרמב"ן זכרונו לברכה.

משרשי המצוה לפי שהשם ברוך הוא חפץ בקיום האדם אשר ברא, וידוע כי באיחור המזונות יאבד הגוף, ועל כן ציונו לתת שכר שכיר כי אליו הוא נושא את נפשו להתפרנס בו, ולפי הנראה על כן שם גבול זמנו יום אחד ולא יותר כי דרך בני אדם להתענות יום אחד לפעמים. ובפירוש הודיע הכתוב טעם הדבר באמרו ואליו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

9. ויקרא ה, כב. — 14—23. נוסד על סה"מ ל"ת רלח עם שנויים והשמטות. — 14. ויקרא יט, יג. — 15. ב"מ קי, ב. — 17. דברים כד, טו. — 18. ב"מ קי, ב. — 27. דברים כד, טו.

הערות וביאורים

1. מפורסם, אם גזלן מפורסם הוא לא עשו בו תקנת השוק, ואם אינו מפורסם תנא עשו בו תקנת השוק ונותן הנגזל דמים שנתן ולוקח גזלתו וחוזר ותובע הגזלן בדמי הגזילה (שם ה, ז). — 29. ובפירוש, ג"ל שרבנו כוון למה שכתב הרמב"ן בפירושו עה"ת (דברים כד, טו) כי על דרך הפשט יצוה הכתוב לפרעו ביומו בהשלים מלאכתן מיד ושלא תבא עליו השמש כדי שיקנה לו ולאשתו ולבניו מה שיאכלו בלילה כי עני הוא, ואל השכר הזה הוא

הוא נושא את נפשו, ואף על פי שדרשו בו זכרונם לברכה בענין אחר, פשטית דקרא כמו שכתבנו בסדר וישמע יתרו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד שכר האדם והבהמה והכלים יש בהם משום ביומו תתן שכרו ומשום בל תלין, וכן מה שפירשו זכרונם לברכה ששכיר שעות של יום גובה כל היום, ושכיר שעות של לילה גובה כל הלילה, שכיר חודש שכיר שבת שכיר שנה שכיר שבוע יצא ביום גובה שכרו כל היום, יצא בלילה גובה שכרו כל הלילה, ודין נתן טליתו לאומן גמרה והודיעו שכל זמן שהטלית ביד אומן אינו עובר, נתנה לו ולא פרעו ביום שנתנה לו עובר, שהקבלנות כשכירות, כן פירשו זכרונם לברכה. ודין שליח ששכר פועלים מי עובר משום בל תלין הוא או בעל הבית, שהכל הולך לפי הלשון שאמר לפועלים. ומה שאמרו שאין השוכר עובר אלא בזמן שתבעו השכיר ולא נתן לו, אבל אם לא תבעו אינו עובר. תוספת, או שתבעו ולא היה לו מה שיתן לו ואינו מוצא מי שילוהו אינו עובר, עד כאן. וכן אם המחה לפועל אצל אחר שיפרע לו השכר וקבל הפועל פטור השוכר אף על פי שלא פרעו האחר אחר כן. ומה שאמרו זכרונם לברכה שהמשהה שכר שכיר עד אחר זמנו אף על פי שכבר עבר בעשה ולא תעשה חייב ליתן לו מיד שיתבעהו, וכל זמן שישהה לו פרעונו אפילו אחר הזמן עובר עוד על לאו של דבריהם זכרונם לברכה, וסמכו לזה מקרא שכתוב אל תאמר לרעך לך ושוב וגומר. ודין השכיר שנשבע ונוטל כל זמן שתבע שכרו תוך זמנו, ואפילו היה השכיר קטן גם הוא נשבע ונוטל, ונתנו זכרונם לברכה טעם בזה לפי שבעל הבית טרוד בפועליו. ויתר פרטיה מבוארים בפרק ט' ממציעא.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ועכב שכר שכיר עד אחר הזמן המוגבל ביטל עשה ועובר על לאו, ואין לוקין על לאו זה לפי שניתן להשבון, שהרי חייב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שכתבנו, כ שכתוב. — בסדר וישמע יתרו, קשה לכתן דברי רבנו, כי בפרשת יתרו לא כתב מזה כלום. — יתרו, חסר בו. — 4. ביומו, מצוה תקנא. — 5—20. לשון הרמב"ם בהלכות שכירות יא, ב—ו, עם שנויים, הוספות והשמטות. — 12—13. תוספת—עד כאן, השגה זו מיד מעתיק אחד. החלק הראשון (או שתבעו ולא היה לו מה שיתן לו) הוא מדברי הרמב"ם שם, והחלק השני (ואינו מוצא מי שילוהו) הוא הוספת המעתיק. — 12. לו ואינו—שילוהו, חסר בכ. — 17. מקרא, ז המקום. — משלי ג, כח.

הערות וביאורים

נושא נפשו שיקנה בו מזון, שאם לא תפרענו בצאתו ממלאכתו מיד הנה ילך לביתו וישאר שכרו אתך עד בקר וימות הוא ברעב בלילה. — 1. בענין אחר, כלומר, שדרשו כי לכל אחד זמן לפרעון שנים עשר שעות. — 8. שהקבלנות, אומן שקיבל עליו מלאכה בכך וכך ולא לשכירות ימים.—כשכירות, היא וחייב ליתן לו בזמנו. — 10. הלשון, אמר להם שכרכם על בעל הבית, שניהם אינן עוברין משום בל תלין, זה לפי שלא שכרן וזה לפי שאין פעולתן אצלו. ואם לא אמר להם שכרכם על בעל הבית, השליח עובר (הלכות שכירות יא, ד). — 13. וקבל, ונתפייס לקבל שכרו מהאחר. — פטור, אינו עובר, אבל אם לא נתן חוור על בעל הבית (שם, הגהות מיימוניות). — 17. ושוב, ומחר אתן ויש אתך (משלי ג, כח). — 20. בסוף לילו, בעסקיו, ולפעמים סבור שנתן והוא לא נתן, לפיכך שקלוה לשבועה מבעל הבית ושדיוה אשכיר.

הוא לשלם שכרו בכל עת. ועוד אמרו זכרונם לברכה בכובש שכר שכיר על דרך האזהרה שעובר משום בל תעשוק ובל תגזול ובל תלין ומשום לא תבא עליו השמש, ואמרו בגר תושב שיש בו משום ביומו וגומר, אבל אין עוברין בו משום בל תלין, וזה הדין דגר תושב מפורש במשנה פרק המקבל. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה דהוא הדין לבן נח.

(שלא לקלל אחד מישראל בין איש בין אשה)

רלט. טו. שלא לקלל אחד מישראל בין איש בין אשה ואף על פי שאינו שומע הקללה, שנאמר לא תקלל חרש, ובא הפירוש עליו מי שאינו שומע קללתך, וכן תרגם אנקלוס. ולשון ספרא, אין לי אלא חרש. מניין לרבות כל אדם, תלמוד לומר בעמך לא תאור, אם כן למה נאמר חרש, מה חרש מיוחד שהוא בחיים יצא המת שאינו בחיים. אף על פי שאין בנו כח לדעת באי זה ענין תנוח הקללה במקולל ואי זה כח בדבור להביאה עליו, ידענו דרך כלל מכל בני העולם שחוששין לקללות בין ישראל בין שאר האומות ויאמרו שקללת בני אדם גם קללת הדיוט תעשה רושם במקולל ותדביק בו המארה והצער, ואחר דעתנו דבר זה מפי חבריות נאמר כי משרשי המצוה שמנענו השם מהזיק בפינו לזולתינו כמו שמנענו מהזיק להם במעשה, וכעין ענין זה אמרו זכרונם לברכה ברית כרותה לשפתים, כלומר שיש כח בדברי פי אדם. ואיפשר לנו לומר לפי עניות דעתנו כי בהיות הנפש המדברת שבאדם חלק עליוני, וכמו שכתוב ויפח באפיו נשמת חיים ותרגם אנקלוס לרוח ממללא, נתן בה כח רב לפעול אפילו במה שהוא חוץ ממנה, ועל כן ידענו ונראה תמיד כי לפי חשיבות נפש האדם ודבקותה בעליונים בנפש הצדיקים והחסידים ימהרו דבריהם לפעול בכל מה שידברו עליו, וזה דבר ידוע ומפורסם בין יודעי דעת ומביני מדע. ואיפשר לומר עוד, כי הענין להשבית ריב בין בני אדם ולהיות ביניהם שלום כי עוף השמים יוליך את הקול, ואולי יבאו דברי המקלל באוזני מי שקלל. והרמב"ם זכרונו לברכה אמר בטעם מצוה זו כדי שלא יניע נפש המקלל אל הנקמה ולא ירגילנה לכעוס, ועוד האריך בענין בספרו, ונראה לי מדבריו שלא יראה הוא בדעתו נוק אל המקולל בקללה אלא שתרחיק התורה הענין מצד המקלל אל הנקמה ולא ירגילנה לכעוס, ועוד האריך בענין בספרו, ונראה לי מדבריו נקבל עם היות לבנו נאחז במה שכתבנו יותר.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאסור לקלל בשום ענין, ומכל מקום אינו לוקה אלא המקלל בשם מן השמות כגון יה שדי ואלוה וכיוצא בהן, או בכינוי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ב"מ קיא, א. — 2. תעשוק, תגזול, מצות רלו—ו. — 3—4. שיש—תושב, חסר בכ. נש: ומה שאמרו בגר תושב מפורש. — 4. ב"מ קיא, א. — וכתב הרמב"ם, בסה"מ מ"ע ו. — 8. ויקרא יט, יד. — 10. שמות כב, כו. — 16. מו"ק יח, א. — 18. בראשית ב, יז. — 23. קהלת י, כ. — 24. בסה"מ ל"ת שיז. — 29 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות סנהדרין כו, ג. — 29. שאמרו, שבועות לה, א.

הערות וביאורים

3. ב ל ת ל י ן, משום דכתיב לא תעשוק את רעך—רעך ולא גר תושב. — 9. א נ ק ל ו ס, לא תלוט דלא שמע. — 18. נ ש מ ת ח י י ם, ויהי האדם לנפש חיה (בראשית ב, ז).

עץ הכנויין כגון חנון קנוא וכיוצא בהן, ובכל לשון שקלל בשם או בכינוי חייב, שהשמות שקוראין בהן הגויים להקדוש ברוך הוא הרי הן בכלל הכנויין. ומה שאמרו שאפילו המקלל את עצמו לוקה, שנאמר השמר לך ושמור נפשך מאד. ומה שאמרו במכילתא לא תקלל חרש באמללין שבאדם, ועוד אמרו שם כשהכתוב אומר ונשיא בעמך לא תאור אחד דיין ואחד נשיא במשמע, ומה תלמוד לומר אלהים לא תקלל, לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו, מכאן אמרו יש מדבר דבר אחד וחייב עליו משום ארבעה דברים, בן נשיא שקלל אביו חייב עליו משום האב ומשום דיין ומשום נשיא ומשום בעמך לא תאור.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה וקלל בשם או בכינוי אחד מישראל במזיד ויש עדים והתראה לוקה, שזהו אחד משלשה לאוין שאף על פי שאין בהן מעשה ולא נאמר בהן בפירוש בתורה מלקות לוקין עליהן, והשנים האחרים הם נשבע וממר, כמו שמפורש בגמרא סנהדרין.

(שלא להכשיל תם בדרך)

רמ. יו. שלא להכשיל בני ישראל לתת להם עצה רעה, אבל ניישיר אותם כשישאלו עצה במה שנאמין שהוא יושר ועצה טובה, שנאמר ולפני עור לא תתן מכשול. ולשון ספרא, לפני סומא בדבר והיה נוטל ממך עצה אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו. ואמרו זכרונם לברכה אל יאמר אדם לחבירו מכור שדך וקח חמור והוא עוקף עליו ונוטלה הימנו. וזה הלאו כולל כמו כן מי שיעזור עובר עבירה, שהוא מביא אותו שיתפתה בזולת זה לעבור פעמים אחרים עוד, ומזה הצד אמרו זכרונם לברכה במלוה ולוה ברבית ששניהם עוברים בלפני עור וגומר.

שורש המצוה ידוע כי תיקון העולם ויישובו הוא להדריך בני אדם ולתת להם בכל מעשיהם עצה טובה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה בריש מסכת עבודה זרה דאלפני מפקדינן, אבל לפני דאלפני לא מפקדינן, ומפני כן פירשו שם דכי מיבעיא לן בגמרא טעמא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שם לו, א; דברים ד, ט. — 5. שמות כב, כז. — 7—8. אב, דיין, נשיא, מצות רסא, עה, עז. — 11. ולא—מלקות. חסר בכ. — 12. שמפורש בגמרא סנהדרין, כ שכתבנו כבר. — סנהדרין, לא מצאתיו שם אלא במכות טז, א. — 14—20. נוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת רצט, עם שנויים. — 15. ויקרא יט, יד. — 16. ספרא שם. — 20. ב"מ עה, ב. — ברבית, ע"ין בבאור מצוה עד. — 23. ע"ז יד, א. — 24. פירשו, נמצא ברי"ן כפירושו בתחלת ע"ז (וראה שם שלשון רבנו ולשון הרי"ן ממש אחד הם). — שם ו, א.

הערות וביאורים

4. א מ ל ל י ן, אנשים במעמד ירוד מאד. — 8. ב ע מ ך, היינו לא תקלל חרש. — 23. ד א ל פ נ י, כגון הא דאסור למכור לגוי דברים לשם אידם לפני חגיהם משום לפני עור לא תתן מכשול, שגורמים להם לעבוד ע"ז ובני נח נצטוו עליה, אבל אם ידוע שזה הקונה אינו צריך זה לע"ז מותר למכור לו, ואע"פ שאפשר שיחזור זה הגוי הקונה וימכרם לגוי אחר לע"ז, מ"מ מותר למכור לו משום דזה נקרא: לפני דלפני, ולא חיישינן לזה.

דמתניתין אי משום דאזיל ומודה אי משום לפני עור, דלא הוה מסתפק בטעמא דמתניתין אלא בלשאת ולתת עמהם דיהיב ליה ישראל לגוי מידי דחזי לתקרובת, ובכי האי גוונא אפשר דאיכא ביה משום ולפני עור, אבל שאר מתניתין כולה כגון להלוותן ולפורען ולהשאילן משום דאזיל ומודה הוא איסורא, דמשום לפני עור ליכא למימר, דשאלה בעינה הדרא, ולהלוותן ולפורען נמי זחי יהבינן להו, וזחי לא חזו לתקרובת, מאי אמרת דילמא זבין בהו תקרובת, הוה ליה לפני דלפני, ובכי האי גוונא לא מפקדינן כמו שאמרו, וכן כל כיוצא בזה. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה שאסור למכור כל כלי מלחמה וכל דבר שיש בו נזק לרבים לגוים אלא אם כן מוכרן כי היכי דמגנו עלן, וכן אסור למוכרו לישראל המוכרן לגוי, וכן לישראל ליסטים, ואסרו הכל משום ולפני עור וגומר. ויתר פרטיה במקומות מהתלמוד בפיזור.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה והשיא את חבירו לדעת עצה שאינה הוגנת לו או סייע אותו בדבר עבירה כגון המושיט כוס יין לנזיר וכל כיוצא בזה עבר על לאו זה, והוא כעובר על מצות מלך, ואין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה.

(שלא לעוול המשפט)

רמא. יז. שלא יעשה הדיין עוול בדין, והעול יהיה בכל עת שיעבור על מה שצותה לנו התורה בעניין הדין אלא אם כן עשה ברצון בעלי הדין, ועל זה נאמר לא תעשו עול במשפט.

שורש המצוה ידוע, כי במשפט צדק יתקיים יישוב בני אדם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמענה את הדין בכלל מעוול המשפט הוא. ומה שאמרו הוו מתונים בדין, כדי שלא יבואו לעוול המשפט, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה שראוי למי שדן להמלך עם גדול ממנו אם הוא אצלו, ואמרו באזהרת עניין זה כל המונע עצמו מן הדין מונע ממנו איבה וגזל ושבועת שוא, וכל זה ללמדנו שהדבר צריך מתון ויישוב הדעת הרבה כדי שלא יטעו בדין, כי הרבת דברים יש בדינים, וחכם גדול צריך בדין, וכמו שאמרו זכרונם לברכה הרוצה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. שם טו, ב. — 13. או, ו אם. — 18. ויקרא יט, טו. — 21. כתובות קה, א. — 22. ומה— המשפט, חסר בכ. — אבות א, א. — ואמרו, יבמות קט, ב. — 24. כל המונע, אבות ד, ז. — 26. דברים, כ דרכים. — ב"ב קעה, ב.

הערות וביאורים

1. דמתניתין, כך היא הצעת המשנה: לפני אידיהן של ע"ז שלשה ימים אסור לשאת ולתת עמהם, להשאילן ולשאל מהן, להלוותן וללוות מהן, לפרוע ולפרוע מהן (ע"ז ב, א). — ומודה, לע"ז ועבר ישראל משום לא ישמע על פיך (עיין מצוה סח). — לפני עור, ואמרינן בגמרא דנפקא מינה בין הני תרי טעמי היכא דאית ליה לגוי בהמה לדידיה, דאי אמרת משום הרוחה ואזיל ומודה אסור, ואי משום דלפני עור כיון דאית ליה לדידיה ואפשר ליה לקרוביה בלאו דידן תו ליכא משום לפני עור (ר"ן ע"ז ב, א). — 2. לתקרובת, כגון דמזבין ליה בהמה ומקריבה לע"ז. — 21. שהמעגה, מאחר פסק דין ומאריך בדברים ירורים כדי לצער אחד מבעלי דיניו (הלכות סנהדרין כ, ו).

להתחכם יעסוק בדיני ממונות שאין מקצוע בתורה גדול מהן כמעיין הנובע, והזהירונו גם כן שיהא חביב עלינו דין של פרוטה כדין של מאה מנה לדון אותו לאמיתו. ומפני חומר הדין שבחו הרבה מי שיכול להטיל פשרה בין בעלי הריב, ועליו נאמר אמת ומשפט שלום שפטו שזהו משפט של שלום, וכן בדוד הוא אומר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו, אי זהו משפט שיש עמו צדקה, הוי אומר זהו מיצוע. ויתר רובי האזהרות שהזהירונו זכרונם לברכה בהשוויית הדין, ושאר פרטי המצוה הם בפיזור בסדר נזיקין, והעיקר במסכת סנהדרין.

ונהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים כי להם המשפט. ועובר על זה ועשה עול במשפט, כלומר שלא דן כדין תורה, לדעת, עבר על לאו זה אבל אין לוקין עליו דלאו שאין בו מעשה אלא דבור לבד אין לוקין עליו חוץ מאותן שמנינו למעלה, ועוד שהרי כל הדן שלא כדין תורה דינו חוזר, ולפיכך אין לוקין עליו, וכדאמרינן בסנהדרין פרק אחד דיני ממונות, שכל טועה בדבר משנה לעולם חוזר. והעניין לומר שכל הטועה לדון במה שהוא הפך כוונת התורה בלי ספק דינו בטל לגמרי, והרי הוא כאילו לא נאמר. ושם יתבאר שיש צדדין שאם דן הדיין בהפך האמת שדינו דין וחייב לשלם מביתו למי שעוות לו דינו, ומכל זה לא יתחייב מלקות, ואפילו עשה בו מעשה וכגון שנשא ונתן ביד, מן הכלל שבידינו שכל לאו שניתן לתשלומין אין לוקין עליו. ואם לא שיארך העניין ונצא מגדר מלאכתנו באנו לפרש בארוכה כל הצדדין שהדין חוזר והצדדין שאינו חוזר הבית דין חייב לשלם מביתו, והצדדין שאינו חוזר ופטור הבית דין לשלם. ומכללא דמילתא לפי הנראה דכל היכא שדנו בלא קבלה ואיכא בעיר גדול מהם וטעו אפילו בשקול הדעת דינם חוזר, והוא שלא נשאו ונתנו, שאילו נשאו ונתנו ביד אין דינם חוזר אבל חייבין לשלם, בענין אחר אין דינם חוזר. והיכא שדנו ברשות דליכא למימר דהוו פושעים כשבאו לדון פטורים מלשלם, והיכא דלאו ברשות, אי נמי בכל צד דאיכא למימר דהוו פושעים כלל כשבאו לדון חייבים לשלם, וכל היכא דאמרינן דינם חוזר אפילו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. סנהדרין ח, א. — 3. שם ו, ב. — 4. זכרי ח, טז. — שמואל ב ח, טו. — 6. מיצוע, כ בצוע. — 10. דלאו—עליו, חסר בכ. — למעלה, סוף מצוה רלט. — 12. סנהדרין לג, א. — 18—19. הב"ד—לשלם, Mo ואילך: ומה שחייב הב"ד לשלם או לאו. — 21. ונתנו, כ ונתנו ביד. — אבל, ו אבל אין חייבין לשלם בענין אחד אין דינם חוזר. Mo ואילך: אבל הן חייבין לשלם ובענין אחר אין... — 23. למימר, חסר בו.

הערות וביאורים

4. של שלום, שיש עמו שלום. — 6. מיצוע, פשרה. — 18. הב"ד, והב"ד. — 20. בלא קבלה, שלא קבלו אותו בעלי דינים עליהם. — בשקול הדעת, כגון דבר שהוא מחלוקת תנאים או אמוראים ולא נפסקה הלכה כאחד מהן בפירוש ועשה כאחד מהן ולא ידע שכבר פשט המעשה בכל העולם כדברי האחר (הלכות סנהדרין ו, ב). — 22. בענין אחר, כלומר כשאין בעיר גדול מהם. — 23. פטורים, אפילו טעו בשיקול הדעת וליכא גדול בעיר שיחזיר את הדין אפילו הכי פטורים מלשלם, כיון שהיה להם רשות, כגון דקבלוהו עלייהו. — 24. חייבים, משום דיני דגרמי, ואפילו לא נשאו ונתנו ביד. — חוזר, כגון שטעו בדבר משנה, דהתם ודאי דינם חוזר, מ"מ כשנשאו ונתנו ביד חייבים לשלם מדין מזיקים.

נאבד או נאכל הדבר שדנו עליו פטורין מלשלם אלא אם כן נשאו ונתנו בידם ממש, דכיון שכן מדין מזיקין מיהת חייבים לשלם, הא לאו הכי פטורין. והא דאמרינן לעיל דכל שטועה בדבר משנה לעולם חוזר, פירש לנו מורי ישמרו אל דלאו דוקא משנה ממש אלא אף כל שהוא מפורש בתלמוד בדברי האמוראין שהוא הלכה וטעה בה הדיין גם זה טועה בדבר משנה יקרא. ועוד הפריזו על מדותם לומר עוד שאפילו הטועה בדבר אחד שפסק אחד מן הגאונים או מן החכמים המפורסמים ביניהם בחכמה כטועה בדבר משנה משוינן ליה אלא אם כן יאמר אותו הבית דין שאף על פי שהיה יודע ונזכר דעת אותו הגאון או החכם לא יהיה דן כמותו ולא ישוב בשבילו מלדון דיניו כדעתו, והוא שיהיה ראוי לכך.

(שלא לכבד גדול בדין)

רמב. יח. שלא יכבד הדיין אחד מבעלי הדין בשעת הריב, ואפילו היה גדול ונכבד ונשוא פנים, שנאמר ולא תהדר פני גדול, ואמרו בסיפרא שלא תאמר עשיר הוא זה, בן גדולים הוא, היאך אביישנו, כלומר שלא יכבד אותו יותר מבעל דינו שאינו גדול כמוהו, לכך נאמר ולא תהדר פני גדול.

שורש המצוה ידוע, וכתבתיו בראש הסדר מצות עשה ו'.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שלא יהא אחד יושב ואחד עומד אלא שניהם עומדין, כי בהיותם לפני הבית דין ראוי להם לעמוד כאילו הם לפני שכינה, כי רוח אלהים שוכן בתוך עדת דייני ישראל, כמו שנאמר אלהים נצב בעדת אל. ומכל מקום אמרו זכרונם לברכה שאם רצו להושיב בעלי הדין הרשות בידם, ובמה דברים אמורים בשעת משא ומתן, אבל בגמר דין מן החיוב הוא בעמידה, כמו שנאמר ויעמוד העם על משה, אלא שנהגו בכל בתי דייני ישראל מאחר התלמוד להושיבם מפני המחלוקת, ואפילו העדים שכתוב בהם ועמדו שני האנשים נהגו גם כן היום להושיב. ויתר פרטיה מבוארים במקומות מסנהדרין ושבועות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים כי להם המשפט. ועובר עליה וכיבד בעל דין אחד יותר מחבירו עבר על לאו זה וביטל עשה שכתוב בצדק תשפט. ומה שהתירו זכרונם לברכה בזה ביתרון החכם על עם הארץ עם קצת דיני המצוה כתוב למעלה בראש הסדר מצות עשה ו'.

(שלא לרגל)

רמג. יט. שנמנענו מרכילות, שנאמר לא תלך רכיל, והענין הוא שאם נשמע אדם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. דכיון, כ כיון. — 3. דאמרינן, כ דאמר. — פירש, כ ירשו. — וכן הוא ב"כ ברמב"ם הלכות סנהדרין ו, ב. — 5—9. נמצא גם בר"ש שם ד, ו. — 11—14. סה"מ ל"ת רעה, עם השמטות וביאורים. — 12. ויקרא יט, טו. — 13. יכבד, כ אכבד. — 16. שבועות ל, א. — 18. תהלים פב, א. — 21. שמות יח, יג. — 22. דברים יט, יז. — 25. עשה. מצוה רין; ויקרא יט, טו. — 29. ויקרא יט, טז.

הערות וביאורים

3. פ י ר ש, בודאי כוון למה שמסיק בסוף שאפילו הטועה בפסק אחד מן הגאונים או מן החכמים המפורסמים כטועה בדבר משנה משוינן ליה, דאלו בדברי האמוראים הלא דבר זה נמצא בסנהדרין לג, א.—9. ר א ו י, שיכול החכם לסתור דבריו בראיות ולחלוק עליו.

מדבר רע בחבירו שלא נלך אליו ונספר לו פלוני מדבר כך וכך, אלא אם כן תהיה כוונתינו לסילוק הנזקין ולהשבית ריב. ואמרו זכרונם לברכה בפירוש רכיל, רך לזה וקשה לזה, דבר אחר, לא תהא כרוכל, מטעין דברים והולך.

משרשי המצוה כי השם חפץ בטובת הבריות אשר ברא וצונו בזה כדי להיות שלום ביניהם כי הרכילות סבה לריב ומצה. פרטי המצוה ורוב האזהרות שהזהירונו זכרונם לברכה על הרכילות ועל לשון הרע שותפו יתבארו במקומות מהתלמוד ובמדרשות בפיזור. ובפירוש אמרו בלשון הרע שממית האומרו והמקבלו, שנאמר עליו, והמקבלו יותר מכולן, והזהירו הרבה עליו עד שאמרו דרך משל מאן דאית זקיפא ברוקתיה לא לימא ליה זקוף ביניתא. ואמרו כי בכלל אבק לשון הרע הוא המשבח חבירו בפניו שונאו, שנאמר מברך רעהו וגומר.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ורגל על לשונו עובר על לאו, והוא בעובר על מצות מלך ואין בו מלקות, לפי שהוא לאו שאין בו מעשה. וכמה שלוחים למקום להלקות מלבד רצועה של עגל ושל פרות. ואף על פי שאין בלאו הזה מלקות לפי שאין בו מעשה, פעמים שיש בו אפילו חיוב מיתה כידוע בדין מוסר, וזה הדין התירו חכמים לעשות אפילו בחוצה לארץ לתיקון העולם, מוטב ימות איש אחד ולא יזיק ויאבד לרבים גופם או אפילו ממונם. ואכתוב לך בני מעט ממה שיש בגמרא בענין זה, ואם תזכה לדעת תראה הכל במקומו. גרסינן בפרק הגוזל בתרא, ההוא גברא דאחוי כריא דחיטי דבי ריש גלותא חייביה רב נחמן לשלומי, וטעמא משום דינא דגרמי, ודוקא שהראה מעצמו אבל מתוך האונס פטור, וכדתניא ישראל שאנסוהו גוים והראה ממון חבירו פטור, ופירשו מורינו זכרונם לברכה דלא סוף דבר אנסוהו בגופו אלא אפילו אנסוהו בממון שיקחו לו ממון אם לא יראה ממון חבירו והראהו פטור, דכל מראה על ידי אונס פטור ואינו חייב אלא במראה מעצמו, וכן כתב הרב רבי אברהם בר רבי דוד זכרונו לברכה. ואם נשא ונתן ביד חייב, ואפילו על ידי אונס נפשות. ואם תאמר אין לך דבר שעומד בפני

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. כתובות מו, א. — 5. סבה, חסר בראם, בגש: מביא. — 7. ערכין טו, ב. — שנאמר עליו והמקבלו, חסר בכ. — 9. ערכין שם. — 10. משלי כו, יד. — 18. ב"ק קטז, ב. — 20. מורינו, הרשב"א בתשובותיו סימן תתקם. — 23. הראב"ד, כ הרמב"ם.

הערות וביאורים

3. וקשה לזה, ותהיה זו אזהרה לב"ד. — 7. שנאמר עליו, וזה שאומר עליו. — 8. מכולן, ברמב"ם הלכות דעות ז, ג: והמקבלו יותר מן האומרו. — זקיפא, מי שיש לו תלוי במשפחתו לא יאמר לעבדו או לבן ביתו תלה לי הדג הזה, שכל שם תלייה גנאי הוא לו (רש"י ב"מ נט, ב, ד"ה מאן). — 10. שונאו, שזה גורם לו שיספר בגנותו (הלכות דעות ז, ד). — מברך רעהו, בקול גדול בבקר השכים קללה תחשב לו (משלי, כז, יד). — 18. דאחוי, הראה לבית המלך שישלו כריא דחיטי דריש גלותא. — 23. הראב"ד, מובא בשיטה מקובצת ב"ק קטז, ב (ולא כבכל הדפוסים שגורסים: וכן כתב הרמב"ם, שהרי דעת הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק ח, ג דאונס מיקרי הכאות ויסורים ולא אונס ממון. ועיין בש"ך חו"מ שפח, ס"ב, שמביא שיטת החינוך בזה בשם מורו). — 24. חייב, דהציל עצמו בממון חבירו (רש"י ב"ק קיז, א).

פיקוח נפש, יש לומר מי אמרינן ליה ימות, ולא יתן, וישלם קאמרינן ליה ולא יציל עצמו בממון חבירו, ואפילו בנרדף שהיה בורח מפני רודף ושבר כלים חייב ואף על פי שלא שברן בכוונה אלא בלא כוונה ובשעה שהיה בורח להנצל, וכל שכן נשא ונתן ביד שחייב בתשלומין. ואם לאחר שהראה מתוך האונס ונשא ונתן ביד משעה שהראה רואין את הדבר כאלו נשרף ושוב אינו מתחייב עליו משום נשא ונתן, ומשום שהראה נמי אינו חייב כיון שהראה מתוך האונס כדכתיבנא. והכי אמרינן התם, ההוא גברא דאחוי חמרא דרב מרי ורב פנחס בני דרב פפא, פירוש מתוך האונס, אמרי ליה דרי ואמטי, דרא ואמטי, ואסיקנא דכיון דאוקמינהו עיליה מיקלא קליא ושוב אינו מתחייב עליו. והיכא דהראה מעצמו בלא טענת אונס חייב מיתה ותשלומין, דגרסינן התם, ההוא גברא דהוה בעי דנחוי בי תבנא דחבריה אתא לקמיה דרב אמר ליה רב לא תעביד הכי, כלומר התרה בו, לא הוה צאית, הוה יתיב רב כהנא קמיה דרב קם רב כהנא שמטיה לקוציה, כלומר הרגו, והכי מוכח הא דאמר ליה רב לרב כהנא האידנא מלכותא דפרסאי היא וקפדי אשפיכות דמים. ואמרינן נמי בגמרא גבי מאי דאיבעיא לן ממון מוסר אם מותר לאבדו, ומהדרינן ליה לא יהא ממונו חמור מגופו, אלמא דגופו מותר לאבדו, מיהו דוקא בשעת מעשה ועל ידי התראה, וכמעשה דרב כהנא, ואינו צריך שיקבל עליו התראה כשאר חייבי מיתות. ומי שמוחזק למסור נראה שהוא כמותרה ועומד, ומותר להורגו בכל שעה. ודעת הרמב"ם זכרונו לברכה שכתב בדין מוסר כך הוא, כיון שאמר הריני מוסר פלוני בגופו או בממונו ואפילו ממון קל הרי זה התיר עצמו למיתה, ומתרין בו ואומרין לו אל תמסור, אם העיז פניו ואמר לא כי אלא אמסור מצוה להורגו וכל הקודם להורגו זכה. עשה המוסר אשר זמם ומסר, יראה לי שאסור להורגו אלא אם כן הוחזק למסור הרי זה יהרג שמא ימסור אחרים, עד כאן לשון הרב, הצריך התראה למי שאינו מוחזק למסור ושיקבל התראה, ולמי שהוא מוחזק למסור נראה מתוך דבריו שאינו צריך התראה, ואין המוסר יכול לומר בשביל שפלוני מיצר לי אני מוסרו ביד גוים שאין זה פוטרו מעונשו, אבל המיצר לציבור מותר לציבור למוסרו ביד גוים, וכן כתב הרמב"ם זכרונו לברכה. ואסור לאבד ממון מוסר משום רשע יכין וצדיק ילבש כדאסיקנא בפרק הגוזל.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—3. מפני—בורח, חסר בכ. — 4. ונשא, כ נשא. — 7. ב"ק קיז, א. — פפא, חסר בכ. — 10. ב"ק שם. — 12. כלומר הרגו, חסר בש. — 12—24. והכי—התראה, חסר בש—13. האידנא, ואם האיתא, נש הא איכא. — 14. מוסר אם, ו מום או. — 18—22. הלכות חובל ומזיק, ח, י—יא. — 20. אלא, ו אליו. — 26. הלכות חובל ומזיק ח, יא. — 27. רשע, כ שנאמר. — איוב כז, יז.

הערות וביאורים

8. דרי ואמטי, שא והולך עמנו לבית המלך. — דרא ואמטא, נשא והלך עמהם לבית המלך. — דאוקמינהו, מיד דאוקמינהו על היין על ידי אונס כאלו נשרף, כי אמטי תו דידהו אמטי. — 10. דנחוי, אחויי, להראות. — 12. שמטיה, שבר מפרקתו. — 27. וצדיק, כלומר דילמא הוי ליה ברא מעליא והוי ליה רשע יכין וצדיק ילבש, שהרי ממונו ליורשיו.

(שלא לעמוד על דם רעים)

רמד. כ. שלא נמנע מלהציל נפש מישראל כשנראהו בסכנת המיתה והאבדה ויהיה לנו יכולת להצילו בשום צד, שנאמר לא תעמוד על דם רעך. ואמריגן בסנהדרין תניא מנין לרואה את חבירו שטובע בנהר או חיה גוררתו או ליסטים באים עליו שהוא חייב להצילו בנפשו, שנאמר לא תעמוד על דם רעך. ולא מיבעיא אצוליה בנפשיה דמחייב אלא מיטרח ואגיר נמי אגירי חייב. ועוד כללו רבותינו זכרונם לברכה באזהרה זו שלא לכבוש עדות כדי שלא יאבד חבירו ממון, וכן הוא אומר בסיפרא, מניין שאם יודע לו עדות שאינו רשאי לשתוק עליה, שנאמר לא תעמוד על דם רעך. ומניין שאם ראיתו טובע בנהר וכולי. ומניין לרודף אחר חבירו להורגו שאתה חייב להצילו בנפשו, שנאמר לא תעמוד על דם רעך וגומר.

שורש מצוה זו ידוע, כי כמו שיציל האחד את חבירו כן חבירו יציל אותו ויתיישב העולם בכך, והאל חפץ בישוב כי לשבת יצרה. וכבר נתבארו דיני מצוה זו במסכת סנהדרין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ונמנע מלהציל ויש יכולת בידו עבר על לאו ואין לוקין עליו לפי שהוא לאו שאין בו מעשה דקיימא לן אין לוקין עליו.

(שלא לשנוא אחים)

רמה. כא. שלא לשנוא שנאת הלב אחד מישראל, שנאמר לא תשנא את אחיך בלבבך. ולשון סיפרא, לא אמרתי אלא שנאה שהיא בלב. וכמו כן בערכין, בשנאה שבלב הכתוב מדבר, אבל כשיראה לו שנאה וידע שהוא שונאו אינו עובר על לאו זה, אמנם הוא עובר על לא תקום ולא תטור, ועובר כמו כן על עשה, שנאמר ואהבת לרעך כמוך. ומכל מקום שנאת הלב היא קשה מכל שנאה הגלויה, ועליה תזהיר התורה ביותר.

שורש המצוה ידוע, כי שנאת הלב גורמת רעות גדולות בין בני אדם להיות תמיד חרב איש באחיו ואיש ברעהו, והוא סיבה לכל המסירות הנעשות בין אנשים, והיא המדה הפחותה והנמאסה תכלית המיאוס בעיני כל בעל שכל. פרטי המצוה ורובי האזהרות שהזהירונו רבותינו זכרונם לברכה עליה שלא להרגיל נפשנו במדה רעה זו מבוארים בתלמוד בפיזור ובמדרשות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה וקבע שנאה בלבו לאחד מכל ישראל הכשרים עבר על לאו זה, ואין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה. אבל בשנאת הרשעים אין בו איסור אלא מצוה לשנאתן אחר שנוכית אותן על חטאם הרבה פעמים ולא רצו לחזור בהן, שנאמר הלא משנאיך יי אשנא ובתקוממיך אתקוטט.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא יט, טז. — סנהדרין עג, א. — 12. לשבת, ישעי׳ מה, יח. — 18—23. לשון תרמב״ם בסה״מ ל״ת שב (עם שנויים). — 18. ויקרא יט, יז. — 19. ערכין טז, ב. — 21. תקום, תטור, מצות רמו, רמת. — עשה מצוה ריט. — 25. חרב, יחזקאל לח, כא. — 31—32. הלכות רוצח ושמירת נפש יג, יד. — 32. הרבה, כ כמה. — תהלים קלט, כא.

הערות וביאורים

6. ואגיר, לשכור אחרים להצילו. — 7. לכבוש, לעצור.

(שלא להלבין פני אדם מישראל)

רמז. כב. שלא לבייש אחד מישראל וזה העון יקראו רבותינו זכרונם לברכה מלבין פני חבירו ברבים, והלאו הבא על זה הוא מה שכתוב הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. ואמרו בסיפרא, מניין שאם הוכחתו אפילו ארבעה או חמשה פעמים חזור והוכח, שנאמר הוכח תוכיח. יכול אפילו פניו משתנות, תלמוד לומר ולא תשא עליו חטא.

שורש המצוה ידוע, לפי שהבושת צער גדול לבריות אין גדול ממנו, ועל כן מנענו האל מלצער בריותיו כל כך, כי אפשר להוכיחם ביחוד ולא יתבייש החוטא כל כך. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שלא בכל הדברים התזהרנו בכך אלא בדברים שבין אדם לחבירו, אבל בדברי שמים אם לא חזר מן התוכחה שבסתר מצוה להכלימו ברבים ולפרסם חטאו ולבזותו ולקללו עד שיחזור למוטב, כדרך שעשו הנביאים לישראל. ומה שאמרו זכרונם לברכה על דרך אזהרה בענין זה נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים, מגא לן מתמר, שלא רצתה להלבין פני חמיה לאמר בפרסום שממנו היא הרה, ולולי שמצאה הערבון והודיעו הדבר ברמז היתה נידונת בשריפה ולא תלבין פניו. ושאר פרטי המצוה במקומות מהתלמוד בפיזור ובמדרשות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה והלבין פני חבירו ברבים במזיד שלא מחמת עבירה על הענין שאמרנו עבר על מצות מלך אבל אינו לוקה לפי שאין בו מעשה, וכמה שלוחים למקום להפרע מעוברי רצונו.

(שלא לנקום)

רמז. כג. שלא לנקום, כלומר שנמנענו מלקחת נקמה מישראל, והעניין הוא כגון ישראל שהרע או צער לחברו באחד מכל הדברים ונוהג רוב בני אדם שבעולם הוא שלא יסורו מלחפש אחרי מי שהרע להן עד שיגמלוהו כמעשהו הרע או יכאיבוהו כמו שהכאיבם, ומזה הענין מנענו השם ברוך הוא באומרו לא תקום. ולשון סיפרא, עד היכן כוחה של נקמה, אמר לו השאילני מגלך ולא השאילו, למחר אמר לו השאילני קרדומך, אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלת לי מגלך, לכך נאמר לא תקום. ועל כגון זה היקש כל העניינים.

משרשי המצוה שידע האדם ויתן אל לבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע הוא סבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם ברוך הוא, על כן כשיצערהו או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו, והשם יתברך גזר עליו בכך ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו, כי הוא אינו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—6. סה"מ ל"ת שב. — 3. ויקרא יט, יז. — 5. יכול, ו אתה חייב. — 10—12. לשון הרמב"ם בהלכות דעות ו, ח. — 12. כתובות סו, ב. — 21—27. סה"מ ל"ת שה. — 24. ויקרא יט, יח. — 30. על כן, וכרי, מקורו במדרש תנחומא ויקרא ד: נפש כי תחטא ושמעה קול אלה, מי גרם לאדם שיאמר עליו (שלה) נפש כי תחטא (העירני על זה ידידי הרב ירוחם לייבער מברוקלין).

הערות וביאורים

6. ח ט א, שכשתוכיחנו לא תשא חטא הלבנת פנים על הוכחתך אותו.

סבת רעתו, כי העון הוא המסבב, וכמו שאמר דוד עליו השלום הניחו לו ויקלל כי אמר לו השם יתברך, תלה העניין בחטאו ולא בשמעי בן גרה. ועוד נמצא במצוה תועלת רב להשבית ריב ולהעביר המשטמות מלב בני אדם, ובהיות שלום בין אנשים יעשה השם שלום להם.

דיני המצוה קצרים, כבר זכרנו רובן לפי הנראה.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה וקבע בלבו לשנוא חבירו על שהרע לו עד שיגמלהו כרעתו עבר על לאו זה, ורעתו רבה, כי הוא סבה לתקלה מרובה, אבל אין לוקין על זה הלאו לפי שאין בו מעשה. וכלל זה יהיה בידך בכל מקום שנאמר לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו, שאף על פי שעשה בו שום מעשה אינו לוקה עליו מפני כן מכיון שאיפשר לעבור על הלאו מבלי מעשה. ותזכור דבר זה בכולן, כי דבר ברור הוא אין צורך לשנותו במקום אחר.

(שלא לנטור)

רמח. כד. שלא לנטור, כלומר שנמנענו מלנטור בלבבינו מה שהרע לנו אחד מישראל, ואף על פי שנסכים בנפשותינו שלא לשלם לו גמול על מעשיו, אפילו בזכירת חטאו בלב לבד נמנענו, ועל זה נאמר ולא תטור. ולשון סיפרי עד היכן כוחה של נטירה, אמר לו השאילני מגלך ולא השאילו, למחר אמר לו השאילני קרדומך, אמר לו הילך ואיני כמותך שלא השאלתני מגלך, לכך נאמר ולא תטור. כל עניין מצוה זו כמצות הנקימה הקודמת.

(שלא להרביע בהמה עם מין שאינו מינו)

רמט. כה. שלא להרביע בהמה כלאים, כלומר שלא נרכיב הזכר על שום מין בהמה או חיה שאינו מינו, שנאמר בהמתך לא תרביע כלאים. ובביאור אמרו זכרונם לברכה שאין החיוב עד שיכניס כמכחול בשפופרת ואז ילקה.

משרשי המצוה כי השם ברוך הוא ברא עולמו בחכמה בתבונה ובדעת, ועשה וצייר כל הצורות לפי מה שהיה צורך ענייניו ראוי להיות מכוונות כיוון העולם, וברוך הוא היודע, וזה שנאמר במעשה בראשית וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, וראייתו היא ידיעתו והתבוננותו בדברים כי הוא ברוך הוא לגודל מעלתו אינו צריך לראיית העין אל הדברים אחר מעשה, כי הכל נגלה וידוע ונראה לפניו קודם מעשה כמו אחר מעשה, אבל התורה תדבר לבני אדם במלות מוכנות אליהם, ותכנה בשם דברים כדברים המכונים בהם שאי אפשר לדבר עם בריה אלא במה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שמואל ב טז, י. — 8—9. וכלל—עליו, חסר בכ. — 10. שום, חסר בכ. — 13—18. לשון הרמב"ם (עם ביאורים) בסה"מ ל"ת שה. — 15. ויקרא יט, יח. — 21. ויקרא יט, יט. — אמרו, ב"מ צא, א. — 24. העולם, ב הפלם. — 25. בראשית א, לא. — 28. מוכנות, כ מכוונות. — 29. במה, ו כמה, מם ואילך: כמו.

הערות וביאורים

22. כ מ כ ח ו ל, עיין באור מצוה ריא. — 29. ב ש ם, יתברך. — ב ה ם, בבני אדם, כלומר התורה תכנה ובדרים בש"י כדברים המצויים בבני אדם.

שידוע אליו, כי מי יבין מה שאין בכחו להבין. ועל כיוצא בזה אמרו זכרונם לברכה כדי לשכך את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע. ובהיות יודע אלהים כי כל אשר עשה הוא מכוון בשלימות לענייני שהוא צריך בעולמו צוה לכל מין ומין להיות עושה פירותיו למינהו, כמו שכתוב בסדר בראשית, ולא יתערבו המינין פן יחסר שלימותן, ולא יצוה עליהן ברכתו. ומזה השרש לפי הנראה במחשבתינו נמנענו מהרביע בבהמות כלאים, וכמו כן החזרנו בכך מזה הטעם בצירוף טעם אחר שכתבנו כבר על מיני הזרעים והאילנות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה דלאו דוקא בהמה לבד הוא באיסור זה אלא אפילו חיה ועוף כל שהרביען בשאינן מינן לוקה, ואפילו הרביע בהמה או חיה במיני חיה שבים לוקה עליהן, ואחד בהמה חיה או עוף שלו או של חברו לוקה עליהן. ומה שאמרו שמותר להכניס שני מינין לסהר אחד, ואם רבעו זה את זה אין זקוק להפרישן. ומה שאמרו שאסור לישראל להרביע בהמתו כלאים על ידי גוי, וכן מה שאמרו שמי שעבר והרכיב בשאינו מינו הנולד מהן מותר הוא בהנאה ובאכילה, ובלבד ששתיהן בהמות טהורות. וכל שהן שני מינין בכלל איסור זה אף על פי שדומין זה לזה, וכל שהן מין אחד אף על פי שהאחד מדברי והאחד ישובי מותרין, אבל אוח הבר ואוח הישוב אינן בהיתר זה לפי שהן שני מינין, שהישובי ביציו מבפנים והמדברי מבחוץ. והכוי כלאים עם בהמה וחיה ואין לוקין עליו מפני שהוא ספק. ובעניין איסור זה הכל הולך אחר האם שאין חוששין לזרע האב כלל לפי הנראה מפסק הרב אלפסי זכרונו לברכה. ויש מפרשים אחרים שפסקו כי מפני שנסתפקו בעניין זה בגמרא אם חוששין לזרע האב או אין חוששין אזלינן ביה לחומרא לעולם. ולעניין אותו ואת בנו חוששין לזרע האב ואין שוחטין האב עם הבן אם אנו מכירין אותו, ולעניין הרבעה וחרישה והנהגה זה עם זה אין חוששין לזרע האב להיות נחשב מין אחד עם הבן כל זמן שהאם מין אחר. זהו העולה מן השמועה עם הפירוש הטוב בחולין פרק אותו ואת בנו. ושם הזכירו לנו בגמרא סימנין להכיר מין הפרדים שיהיו מאם אחת באזנים וזנב וקול, ואין ספק כי בהיות מין אימן של פרדים שוה, מין אביהן שוה גם כן, זה ידוע לכל אדם. ויתר פרטי המצוה במסכת כלאים.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה והרביע כלאים, והוא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. מכילתא יתרו יט, יח. — 2. לשכך, כ לשבר. — 6. בצירוף, חסר בו. — כבר, מצוה סב. — 8. ב״ק נד, ב. — 9. או חיה, כ במיני חיה או חיה. — 11—18. לשון הרמב״ם בהלכות כלאים ט, ב—ה, עם השמטות ושנויים. — 13. מותר, חסר בו. — 17. והכוי, חסר בו. — 18. כלל, חסר בכ. — 19. חולין ריש פרק אותו ואת בנו. — מפרשים אחרים, תוספות חולין עט, א, ד״ה עייל. — 24. ושם, חולין עט, א.

הערות וביאורים

2. לשכך, עיין באור מצוה קפח. — 18. ספק, חיה ספק בהמה. — האם, אם היו אמותיהן מין אחד מותר להרכיבן זה על זה, ואם היו שני מינין אע״פ שאביהן מין אחד אסור להרכיבן, דאין חוששין לזרע האב כלל. — 25. הפרדים, הנולדים מסוס וחמור, אם דומין זה לזה באזנים וזנב וקול בידוע שאמן ממין אחד ומותרין.

שהכניס בְּמַכְחוֹל בשפופרת, לוקה מן התורה, ואם העלם זה את זה או שעזרן בקול מכין אותו מכת מרדות.

(שלא לזרוע כלאי זרעים ולא נרכיב אילן בשום מקום בארץ)

רנ. כו. שלא לזרוע שני מיני זרעים כגון חטה ושעורה או פול ועדשה ביחד בארץ ישראל דוקא, שנאמר שדך לא תזרע כלאים, ובא הפירוש עליו שבשדה שיהיה לנו בארץ הכתוב מדבר.

משרשי המצוה כתבתי מה שידעתי במצוה הקודמת, וכן במצות מכשפה בסדר משפטים מצות לא תעשה ה'.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד הזורע ואחד המנכש או המחפה בעפר כולן בכלל זריעה הן ללקות עליהן, ובין שחפה אותן בידו או ברגלו או אפילו בכלי על כולן לוקה. והזורע בעציץ נקוב כזורע בארץ ממש הוא. ומה שאמרו שאין אסור משום כלאי זרעים אלא זרעים הראויין למאכל אדם, אבל זרעים המרים אפילו עומדים לרפואת בני אדם אין בהן משום כלאי זרעים. וכלאי אילנות הרי הן בכלל לאו זה של שדך לא תזרע כלאים, ואמנם אין האיסור בכלאי האילנות אלא דרך הרכבה כגון שהרכיב יחור של תפוח באתרוג וכן כל כיוצא בזה שהן שני מינין, אבל דרך זריעה כגון לזרוע זרע אילן עם זרעים דבר זה מותר אפילו לכתחילה חוץ מן הכרם, כמו שנפרש בסדר כי תצא לאו י' בעזרת השם. ואמרו זכרונם לברכה שהזורע זרעים כלאים וכן המרכיב אילנו כלאים אף על פי שיש מלקות בכל אחד מאלו הרי אלו מותרין באכילה, שלא נאסר אלא זריעתן לבד. וכן התירר ליטע יחור של אילן שהורכב כלאים או לזרוע מזרע שנזרע כלאים. והזרעים נחלקים לשלשה חלקים ושלשה שמות, ואלו הן, תבואה קטנית זרעוני גינה, ויש מזרעוני הגנה קצתם שנקראין מיני ירק, ואף על פי שנאספו לנו לערב כל שני מיני זרעים ואף על פי שהם משם אחד כגון חטה ושעורה ששניהן נקראין תבואה, וכן פול ועדשה אף על פי ששניהן נקראין קטנית, מכל מקום חילוק יש בהן קצת בשינוי השם. כיצד, שאם נתערב שלא בכוונה חטה עם שעורה חלק אחד ביתר מכ"ג אין צריך לבור אותן, בפחות מיכן יבור אותן, ואם נתערבה באחד מזרעוני גנה שיעורן אחד מעשרים וארבעה ממה שזורעין בבית סאה מאותו המין של

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. ויקרא יט, יט. — קידושין לט, א. — 9. מו"ק ב, ב. — 12—16. לשון הרמב"ם בהלכות כלאים א, ד—ה. — 13. לרפואת. כ לרפואת. — 18—22. הלכות כלאים א, ז—ח. — 18. אילנו, כ אילנות. — 23—25. ששניהן—שעורה, חסר בכ. — 26 ואילך. שם ב, ג. — 27—1 (עמ' שכט). שיעורן—גגה, חסר בכ.

הערות וביאורים

9. המנכש, תולש עשבים רעים מתוך הטובים, וכי עקר להו צמחו הני יותר. — 15. יחור, ענף. — 21. קטנית, כל זרעים הנאכלים לאדם חוץ מן התבואה. — זרעוני גינה, שאר זרעונין שאינן ראויין למאכל אדם. — 22. ירק, הזרעונין שאין דרך בני אדם לזרוע מהם אלא ערוגות קטנות, כגון הלפת והצנון (הלכות כלאים א, ס). — 27. ממה שזורעין, כלומר אם נתערב חלק כ"ד משיעור שצריך לזרוע מהם בבית סאה (היינו ג' על ג' אמה) בסאה תבואה הרי זה אוסר משום כלאים.

זרעוני גנת. ותבואה וקטנית לעניין זה כמין אחד הוא, ושיעורן בעשרים וארבעה בתבואה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה שבאחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים, וכל אחד יוצא לגינתו ולשדהו ומנקה אותו מהן. וכל שהן שני מינין אף על פי שדומין בצורתן אסורין משום כלאים, וכל שהוא מין אחד אף על פי שמשונין בצורתן מחמת שינוי המקומות או שינוי עבודת הארץ הרי הוא כמין אחד. ודיני שיעורי ההרחקה הצריכה בין שני המינין רבים, ושיעור הרחקת שני מיני ירק שלא ינקו זה מזה אמרו זכרונם לברכה שהוא טפח ומחצה לכל אחד, שנמצא ריוח שניהם שלשה טפחים. ומה שאמרו במשנה בכלאים פרק ג' והביאו אותה גם כן בשבת פרק אמר רבי עקיבה שערוגה שהיא ששה על ששה טפחים זורעין לתוכה חמשה זרעונין, ולפי דברינו זה היה להם לומר תשעה, שמנה בארבע רוחותיה ואחד באמצע, אין זה קשה שכבר תירצו אותה בירושלמי כי בערוגה שבערוגות היא מיתנייא. והכלל העולה בידינו מדבריהם זכרונם לברכה בעניין כלאי הזרעים הוא שכל זמן שיש בהן בין שני המינין הרחקה הראויה, והוא טפח ומחצה כמו שאמרנו, אפילו נתערבו העלים אין חוששים להם, וכן כל זמן שיראו מובדלין זה מזה כגון שהטה עלין שבערוגה האחת לצד אחד ועלין שבערוגה שבצדה לצד אחר אף על פי שהן יונקין זה מזה אין חוששין ליניקתן, דבשניהם יחד הקפידה תורה, שיינקו זה מזה ותראה יניקתן לעיני הרואים להדיא. ובמה דברים אמורים שצריך הרחקה או דבר המבדיל בשוגע בתוך שדהו אבל אם היתה שדהו זרועה חטים מותר לחבירו לזרוע בצדה שעורים, שנאמר שדך לא תזרע כלאים, כלומר שדך רוקא, שלא נאמר הארץ לא תזרע כלאים. ועוד למדו זכרונם לברכה מדכתיב שדך לומר דוקא בארץ הוא שנוהג איסור כלאי זרעים אבל לא בחוצה לארץ, ואף על גב דלעניין הרכבת אילן דנפקא לן גם כן משדך לא אמרו כן אלא שנוהג בכל מקום, וכדאמר שמואל בסוף קידושין דמקיש הרכבת אילן להרבעת בהמה שנוהג בכל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שקלים א, א. — 4—5. רמב"ם הלכות כלאים ג, א—ב. — 9. שבת פד, ב. — 11. ירושלמי שם. — 17—20. לשון הרמב"ם בהלכות כלאים ג, סז. — 23. בסוף, מפ ואילך: בפ"ק. — קידושין לט, א.

הערות וביאורים

2. **משמיעין**, מכריזין. — 10. **תשעה**, ארבעה בארבע קרנות, וארבעה באמצע כל רוח, ואחד באמצע, דכל אחד ריחוק מחבירו שלשה טפחים. — 11. **שבערוגות**, נמצא כשיוגע בכל צד באמצע זרע אחר אינו יכול לזרוע בערוגה שנייה באמצע, שהרי סמוכין זה לזה. בשלמא בצדדין ניכר ההרחק, דיש מקום קרנות זויותיה, ואתה יכול להמשיך זרע גרעין שתזרע בצד גבולין של זו לצפון ושל זו לדרום, של זו למזרח ושל זו למערב, ולזרוע אותן גרעינים אצל הקרנות ואינך צריך להמשיכן מכנגד אותן שבחבירו מבפנים אלא הפרש טפח, אבל באמצע אין כאן הרחקה (קרבן העדה, ירושלמי שבת ט, ב). — 21. **בארץ**, דשדך המיוחד לך משמע, וח"ל לא הקנו לך מן השמים (רש"י קידושין לט, א, ד"ה והכתיב). — 23. **דמקיש**, דאיסור הרבעת בהמה בשאינה מינה בודאי נוהג גם בח"ל, דהרי תובת הגוף שאינה תלויה בארץ היא, ואשמעינן דגם שדך (היינו, הרכבת אילן) אע"פ דהוי חובת הארץ נוהג גם בח"ל.

מקום, כבר תירצו הדבר זכרונם לברכה שם בקידושין, ואם חפצך בני לדעת תראנה משם. ויתר רובי פרטיה מבוארין במסכת כלאים.

ונוהגת איסור כלאי זרעים בזכרים ונקבות בארץ ישראל בלבד כמו שאמרנו, אבל בחוצה לארץ מותר לערב הזרעים לכתחילה ולזורען, ואפילו בארץ אין האיסור אלא לישראל, אבל מותר לומר לגוי לזרוע לו כלאים, ומכל מקום אסור לקיימן לכשיגדלו בשדהו. וכל זה שאמרנו דוקא בכלאי זרעים אבל כלאי האילנות, כלומר ההרכבה שהיא אסורה בהן נוהגת אפילו בחוצה לארץ כמו שאמרנו. ואסור לישראל להניח הגוי להרכיב אילנו, אפילו בחוצה לארץ. ועובר על זה בין איש או אשה חרץ כלאי זרעים בארץ ישראל חייב מלקות, והמרכיב אילן באילן שאינו מינו או ירק באילן או אילן בירק אפילו בחוצה לארץ, וכל שכן בארץ, חייב גם כן מלקות.

(שלא לאכול ערלה)

רנא. כז. שלא נאכל מפירות האילן תוך זמן ערלתו והן שלש שנים ראשונים לנטיעתן, ואחד הנוטע נטיעה או יחור מן האילן, שנאמר שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל.

משרשי מצוה זו כתבתי במצות נטע רבעי ט' בזה הסדר בשם הרמב"ם זכרונו לברכה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהנוטע לסייג ולקורות פטור מן הערלה. דעץ מאכל כתוב, כלומר שלא יטע אותו לדעת שיאכל פירותיו אלא שיהיה האילן סייג סביב גינתו או לדעת שיעשה ממנו קורה לביתו. נטע לסייג או לקורה וחזר וחשב עליו למאכל חייב בערלה כיון שעירבו בו מחשבת חיוב חייב. ושומר הפרי חייב בערלה, וכמו שדרשו את פריו, את הטפל לפריו, כלומר שומר הפרי, ובתנאים הידועים לרבותינו זכרונם לברכה הוא שיאסר השומר העומד בפרי עד שעה שיגיע הפרי לכלל איסור ערלה, ועוד שיהא הפרי צריך אליו כל כך דאי שקלת ליה לשומר מאית פירא, ולפיכך אמרו זכרונם לברכה שהצלף חייב בערלה מן האביונות בלבד, אבל הקפריסין מותר מזה מטעם שאמרנו כי ידוע הוא דאי שקלית ליה לקפריס מקמי דמטי פירא לאיסור ערלה לא מאית פירא. ודין הנוטע לרבים, והנוטע למצות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7—8. כמו—לארץ, חסר בכ. — 13. ויקרא יט, כג. — 17. ערלה א, א. — 18. ויקרא יט, כג. — 21. ויקרא שם; ברכות לו, ב. — 23. ברכות שם.

הערות וביאורים

1. כבר תירצו, סמיך שדך לבהמתך (בהמתך לא תרביע כלאים, שדך לא תזרע כלאים, ויקרא יט, יט), מה בהמתך בהרבעה (דבר המסויים על דבר המסויים, היינו גדולי המינים) אף שדך בהרכבה (הרכבת אילנות וירקות מין בשאינו מינו, בין שמרכיב אילן באילן בין אילן בירק, ולא אוריעה בעלמא של כלאים), ומה בהמתך נוהג בין בארץ בין בחו"ל אף שדך בין הארץ בין בחו"ל (קידושין לט, א). — 17. לסייג, שיהיה האילן גדר לשדהו. — ולקורות, לגדל קורות לבניין או להסקה. — 24. צלף, אילן קפרס. — האביונות, גרגרי הצלף, עיקר הפרי, קרויים כך. — 25. הקפריסין, שומרי הפרי. — 26. לרבים, נטע ברשותו לצורך רבים. — למצוה, כגון שנטע אתרוג ללולב או זית למנורה.

והנוטע בעציץ שאינו נקוב שחייב בערלה, ודין ילדה שסבכה בזקינה, ויתר פרטיה מבוארין במסכת ערלה.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה וזה לשונו, דאיסור ערלה בחוצה לארץ הלכה למשה מסיני, אמנם לשון התורה הוא בארץ בלבד, עד כאן. לפי שבתורה נאמר בפירוש וכי תבאו אל הארץ ונטעתם דמשמע דוקא בארץ, ובפירוש אמרו זכרונם לברכה בעניין הערלה כי כך נאמרה עליה ההלכה למשה מסיני ודאה אסור ספיקה מותר, כלומר שאין עניין איסורה כמו שאר איסורין שבתורה, שכל זמן שיתחדש עלינו ספק בדבר שהוא אסור מן התורה יש לנו לאסור אותו מספק, דקיימא לן ספק איסור דאוריתא אסור, וכמו כן ביארנו עם הפירושים הטובים שספק הלכה למשה מסיני לחומרא, ובעניין איסור ערלה קבלנו כי בפירוש נאמר למשה שיהא ספיקא מותר. דכיון שכן הוא שאין איסור ערלה חל כלל בספיקא, ישראל שיש לו אילן של ערלה בגינתו ובא חבירו ואכל ממנו אינו נזקק להודיעו כלל כי הוא ערלה. ובעניין זה מצאנו בגמרא שאמרו זכרונם לברכה ספק לי ואנא איכול, כלומר שכל זמן שלא ידע האדם בודאי שהיא ערלה שרי ליה למיכל מיניה. ועובר על מצוה זו ואכל כזית מפירות האילן תוך שני ערלה או אפילו משומר הפרי אותו הידוע שנאסר עמו חייב מלקות.

(שלא לאכול ולשתות כדרך זולל וסובא)

רנב. כח. שלא להרבות באכילה ושתייה בימי הנערות בתנאים הנזכרים בבן סורר ומורה בכתוב עם מה שפירשו בו חכמינו זכרונם לברכה במסכת סנהדרין, והאזהרה לנו על זה מדכתיב לא תאכלו על הדם, שכן אמרו בפירוש בסנהדרין, אזהרה לבן סורר ומורה מנין, תלמוד לומר לא תאכלו על הדם, כלומר לא תאכלו אכילה שהיא מביאה לשפוך דם, והיא אכילת זולל וסובא שחייב על אותה אכילת הרעה מיתה. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה ואף על פי שזה הלאו הוא לאו שבכללות, כמו שביארנו בעיקר התשיעי, אינו רחוק כי כשיהיה העונש מפורש, כלומר עונש בן סורר ומורה דהיינו משפטו שהוא בסקילה מפורש בכתוב, איני חושש על האזהרה אם היא מן הלאו שבכללות, ונתן טעם לדבריו כמו שכתוב בספרו מצות לא תעשה קצ"ה ובעיקר התשיעי. והרמב"ן זכרונו לברכה תפש עליו הרבה בכאן,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. סה"מ ל"ת קצב, וכן בהלכות מאכלות אסורות י, י. — 5. ויקרא יט, כג. — 6. קידושין לח, א. — 9. אסור, כ אסור מדאורייתא. — 11. דכיון, כ וכיון. — 13. קידושין שם. — 18—26. סה"מ ל"ת קצה, עם שנויים קטנים והשמטות. — 20. ויקרא יט, כו. — סנהדרין סג, א. — 25. בכתוב, דברים כא, כא.

הערות וביאורים

1. ש ח י י ב, שאף ע"פ שאינו כארץ לזרעים הרי הוא כארץ לאילנות (הלכות מעשר שני י, ח). — י ל ד ה, שלא עברו עליה ג' שנים וקצוצה והרכיבה בנטיעה זקנה שעברו עליה ג' שנים ובה פירות. — 14. ס פ ק ל י, לקוס שלא בפני שיהיה ספק אצלי ואנא איכול, ובערלה קאי (רש"י קידושין לט, א, ד"ה ספק). — 23. ש ב כ ל ל ו ת, שהרבה מניעות נכללו בלאו זה, כמו שמבאר והולך, ולאו שבכללות אין לוקין עליו.

ואולם שניהם מודים כי זה הלאו דלא תאכלו על הדם וכל כיוצא בו שכולל דברים רבים כמו שנכתוב כאן, ואין עניינם וטעם איסורן שוה אלא שהכתוב אסרם כולם בלאו אחד ושם אחד, כי לאו שבכללות הוא נקרא, והלכה היא לאו שבכללות אין לוקין עליו. אבל הרמב"ם זכרונו לברכה יאמר כי מפני כן יענש הבן מיתה באכילה זו אף על פי שאזהרתה מזה הלאו, לפי שהכתוב גלה בפירוש שעונשו בסקילה במקום אחר, והוא ביאר בהקדמת ספרו שכל מה שיחייב הכתוב בו כרת או מיתת בית דין הוא מצות לא תעשה חוץ מפסח ומילה שיש בהן כרת והן מצות עשה, ומן הכלל הזה יצא לו לרב שאזהרת בן סורר ומורה אף על פי שהיא למודה מלאו שבכללות דינה כשאר אזהרות מכיון שהכתוב פירש בו עונש מיתה. והרמב"ן זכרונו לברכה לא יחזיק בזה הדרך ולא יטה אליו, ולעולם יחזור להיות באזהרה מפורשת על הלוקה או על המומת ולא מלאו שבכללות, ואפילו יפרוש הכתוב מיתתו מאה פעמים עדיין יאמר הרב לא ענש אלא אם כן הזהיר, ולאו שבכללות לא יחשבהו לאזהרה במקום מלקות ממה שבידינו הלכה רווחת אין לוקין על לאו שבכללות. ועל כן אמר הוא זכרונו לברכה כי כבר העידו בגמרא מאי זה מקרא למדנו להלקות בן סורר ומורה, ואמרו בסנהדרין מלקות בבן סורר ומורה היכא כתיבא, כדרבי אבהו, דאמר רבי אבהו למדנו מלקות במוציא שם רע דכתיב ביה ויסרו אותו מויסרו דכתיב בבן סורר ובן מבן, והיא אם בן הכות הרשע. ועוד בזה קושיא לרמב"ם זכרונו לברכה במה שאמר בעיקר השני שאין מלקין מכח גזירה שוה. ועוד הקשה על הרב מאמרו כי הבן הסורר יתחייב מיתה על דברי האכילה ולא חלק כלל להמיתו בין אכילה ראשונה לשנייה, ובפירוש אמרו בגמרא בסנהדרין שאכילה ראשונה של בן סורר ומורה אין עושה מיתה אלא מלקות, כמו שאמרו מתרין בו בפני שנים ומלקין אותו בפני שלשה, חזר ונתקלקל נדון בעשרים ושלשה. ועוד כתב הוא זכרונו לברכה וזה לשונו, והראוי להעלות מזה שאכילה ראשונה נמנעת ועשה מלקות והשנייה עשה מיתה, והן שתי מניעות בחשבון המצות, ונכללו בלא תאכלו על הדם, עד כאן. והנה אזכור לך מן הדברים שפירשו לנו זכרונם לברכה שנכללין בלאו הזה. אמרו זכרונם לברכה שיש בו אזהרה לאוכל מבהמה קודם שתצא נפשה, וכן לאוכל בשר קדשים קודם זריקת הדם, וכמו שאמרו לא תאכלו הבשר ועדיין דם במזרק, וכן למדו ממנו שאין מברין על הרוגי בית דין, וכן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. מלאו, כן בכ, ובפנים: ובלאו. — 12. ולאו, ז ולא. — 12—13. לא—שבכללות, חסר בכ, מפ ואילך: ולא מלאו שבכללות. — 14. סנהדרין עא, ב. — 16. דאמר ר' אבהו, חסר בכ. — דברים כב, יח. — מויסרו, חסר בכ. — 17. דכתיב, פנש וכתיב בבן סו"מ ויסרו אותו. — דברים כה, ג. — והיא, כ והיה. — 18. במה שאמר, כ כמו שאמרנו. — 20. סנהדרין עא, א. — 21. שאמרו, שם עא, ב. — 25. שם סג, א.

הערות וביאורים

17. קושיא, והיה זו קושיא על שיטת הרמב"ם שכתב בשורש ב' שאין עונשין מכח גזירה שוה, דהרי מהכא משמע שמזהירין ועונשין על גזירה שוה. — 22. שנים, עדים שהוכיחוהו ועבר. — שלשה, כלומר יביאוהו בפני ג' דיינים והדיינים יחייבוהו מלקות (רש"י סנהדרין עא, ב). — 27. נפש ה, ודריש על כמו עם, כלומר שלא יאכל הבשר עם הדם, כשהדם בתוכה. — 28. במזרק, ודריש על כמו אצל, כלומר שאסור לאכול

סנהדרין שהרגו את הנפש שאין טועמין כלום כל אותו היום, ושלא יטעום אדם כלום עד שיתפלל, וכן אזהרה לבן סורר ומורה, כמו שאמרנו.
משרשי המצוה לפי שרוב חטאת בני אדם יעשו בסבת ריבוי האכילה והשתייה כמו שכתוב וישמן ישורון ויבעט, וכן שמנת עבית כשית ויטוש אלוה עשהו, וכן אמרו זכרונם לברכה מי גרם לך שתבעטי בי כרשינין שהאכלתיך, ודרך כלל אמרו מלא כרסא זני בישא. כלומר אחר מילוי הכרס יבא בן אדם לעשות חטאים רעים. והענין הוא לפי שהמזונות הם עסת החומר, והתבוננות במושכל וביראת יי ובמצותיו היקרות היא עסת הנפש, והנפש והחומר הפכים גמורים, כמו שכתבתי בראש הספר, ועל כן בהתגבר עסת החומר תחלש קצת עסת הנפש, ומזה השרש היו מן החכמים זכרונם לברכה שלא היו נהנין במזונות רק למה שצריך להחיות נפשם לבד כמו שכתוב צדיק אוכל לשובע נפשו. ועל כן תמנענו תורתנו השלמה לטובתנו מהרבות באכילה ושתייה יותר מדאי פן יתגבר החומר על הנפש הרבה עד שיחליאה ויאבד אותה לגמרי, ולכן להרחיק הענין עד תכלית הרחקנו על זה בעונש חזק, והוא עונש המיתה. זהו הנראה לי בענין. והחזר האדם על זה בתחלת תוקף חום בחרותו ובראשית בואו בחיוב שמירת נפשו, והם שלשה חדשים הראשונים משהתחיל להביא שתי שערות עד שיקיף כל הגיד. ומאותו הזמן יקח מוסר לכל ימיו, כי מהיות דברי המזון ענין תמידי באדם אי אפשר לו זולתו, לא חייבתו התורה עליו בכל עת רק שחרו מוסר בזמן אחד, להועיל לו לכל הזמנים.
מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאין בן סורר ומורה חייב עד שיגנוב משל אביו ויקנה בשר ויין בזול ויאכל אותן חוץ מרשות אביו בחבורת שכלם ריקנין ופחותין, ויאכל הבשר חי ואינו חי כדרך הגנבים אוכלים, וישתה היין מזוג ואינו מזוג כדרך שהגרגרנים שותין, והוא שיאכל משקל חמשים דינר מבשר זה בלוגמא אחת וישתה חצי לוג מיין זה בבת אחת. ומה שאמרו שאם אכל אכילה זו המכוערת מבשר אסור או ביום שאסור באכילה ואפילו בתענית דרבנן שאינו חייב, שנאמר איננו שומע בקולינו, מי שאינו עובר באותה אכילה אלא על קולם, יצא זה שעובר בה אף על דברי תורה. ומה שאמרו שאם אכל כל מאכל ולא אכל בשר בהמה, שתה כל המשקה ולא שתה יין פטור, והטעם מן השרש שכתבנו למעלה לפי שאין הטבע נמשך אחר שום דבר כל כך כמו באלו. וענין כיצד דנין אותו, וכיצד מתרין בו וכיצד מכריזין עליו, ומה שאמרו שאין נעשה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ושלא יטעום, ברכות י, ב. — 4. דברים לב, טו. — אמרו, ברכות לב, א. — 11. משלי יג, כה. — 16. כל, כ כלי. — 18. שחרו, שם יג, כה. — 19—28. לשון הרמב"ם בהלכות ממרים ז, ב, עם שנויים. — 25. דברים כא, כ. — 29 ואילך. לשון הרמב"ם שם ז, י.

הערות וביאורים

הבשר קודם שנזרק הדם דהוי כמו אוכל אצלו. — מבריון, אין אוכלין סעודת הבראה על הרוגי ב"ד, ודריש על כמו על דבר, כלומר, לא תאכלו בשביל סבת הדם. — 1. סועמין, ודריש על כמו אחר, כלומר לא תאכלו אחר שפיכת הדם. — 2. שיתפלל, כלומר לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. — 18. שחרו מוסר, מייסרהו בעת השחר, בעת ילדותו. — 21. חי ואינו חי, מבושל ואינו מבושל.

דין סורר ומורה אלא כשהאב והאם שניהם רוצים בכך, שנאמר ותפשו בו אביו ואמו, ואם היה אחד מהם גדם או אלם או סומא או חרש אינו נעשה בן סורר ומורה, שנאמר ותפשו בו ולא גדמין, והוציאו אותו ולא חגרין, ואמרו ולא אלמין, בנינו זה ולא סומין, איננו שומע בקולינו ולא חרשין. ומפני כל העניינים אלה הצריכים בו היו מן החכמים שאמרו בגמרא כי מעולם לא נעשה דין סורר ומורה, ויש מי שהעיד שראה אותו וגם ישב על קברו. ומה שאמרו כי בתחלה מלקין אותו, שנאמר ויסרו אותו ופירשו זכרונם לברכה ויסור זה מלקות. ויתר פרטיה בפרק ח' מסנהדרין.

ונוהגת בארץ ישראל בלבד שאין דנין דיני נפשות אלא שם, ובבית דין של עשרים ושלשה לכל הפחות, ואין דין זה נוהג אלא בזכרים אבל לא בנקבות שאין דרכן להמשך באכילה ושתייה כמו האנשים, וזהו שנאמר בן סורר ומורה ולא בת, ולא טומטום ואנדרוגינוס, ואפילו טומטום שנקרע ונמצא זכר אינו נעשה בן סורר שנאמר כי יהיה לאיש בן סורר עד שיהיה בן משעת הויה. ועובר על זה ונעשה בן סורר ומורה על פי כל הדברים שכתבנו נסקל והרי הוא ככל הרוגי בית דין שממונם ליורשיהם, שאף על פי שאביו גרם לו סקילה הרי הוא יורש כל נכסיו.

(שלא לנחש)

רנג. כט. שלא נלך אחרי נחשים, שנאמר לא תנחשו, ונכפל במקום אחר, שנאמר לא ימצא בך... ומנחש. ואמרו בספרי, מנחש כגון האומר נפלה פתי מפי, נפלה מקל מידי, עבר נחש מימיני ושועל משמאלי, וימנע מפני כן מעשות שום מעשה. ובספרא אמרו לא תנחשו כגון אלו המנחשים בחולדה ובעופות ובכוכבים וכיוצא בהן, עד כאן. וכן כגון מה שיאמרו המוני העמים הסכלים כיון ששבתי מדרכי שהייתי הולך או צבי הפסיקו או עורב צועק עובר על ראשו או כיון שראיתי דבר פלוני בתחלת היום לא ארויח היום או שום מקרה רע יבואהו. וכל המעשים האלו וכיוצא בהן הם בכלל לאו זה.

משרשי המצוה לפי שעניינים אלה הם דברי שגעון וסכלות גמורה, ולעם קדוש אמתי אשר בחר האל לא יאות להם שישעו בדברי שקר, ועוד שהם סבה להדיח האדם מאמונת השם ומתורתו הקדושה ולבוא מתוכם לכפירה גמורה שיחשוב כל טובתו ירעתו וכל אשר יקרהו שהוא דבר מקרי לא בהשגחה מאת בוראו, ונמצא יוצא בכך מכל עקרי הדת, על כן כי חפץ השם בטובתנו צונו להסיר מלבינו מחשבה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דברים כא, יט. — 3. ואמרו, שם כא, כ. — 5. סנהדרין עא, א. — 6. ויש מי שהעיד, זה ר' יונתן (שם). — 10—15. לשון הרמב"ם שם ז, יא—יב, יד (עם שנויים קטנים). — 12. שנאמר, דברים כא, יח. — 17. ויקרא יט, כו. — דברים יח, י. — 26. שישעו, שמות ה, ט.

הערות וביאורים

2. גדם, שידו קטועה. — 6. בתחלה, מביאין אותו אביו ואמו תחלה לב"ד של ג' ואומרין להן בנינו זה סורר ומורה, ומביאין שני עדים שגנב משל אביו וקנה בשר ויין במה שגנב ואכל אותה אכילה האמורה אחר ההתראה, וזו היא עדות הראשונה, ומלקין אותו כשאר חייבי מלקות (הלכות ממרים ז, ז).

זו ולקבוע בלבבינו כי כל הרעות והטוב מפי עליון תצאנה לפי מעשה האדם אם טוב ואם רע, והנחשים אינם מעלין ולא מורידין, וכמו שכתוב כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל. פרטי המצוה בפרק שביעי משבת ובתוספתא דשבת.
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ועשה שום מעשה על פי הנחש בעדים והתראה לוקה, ודוקא בבית דין של עשרים ושלשה, וכן בכל מקום כמו שכתבנו במה שקדם. ובמה שנכתוב לוקה הכוונה היא בארץ הקדושה שהיא מקום המשפט של עשרים ושלשה, שאין דנין דיני נפשות בחוצה לארץ אלא במסור לבד לפי שמיתתו הצלה ותחייה לאחרים טובים ממנו.

(שלא לעונן)

רנד. ל. שלא לעונן, שנאמר ולא תעוננו, ופירוש הענין כמו שאמרו בספרא שהוא לשון עונה, כלומר שלא נקבע עונות לומר שעה פלונית טובה לעשות בה מעשה פלוני ויצליח כל העושה אותו באותה שעה, והעושה אותו בשעה פלונית לא יצליח, כמו שיאמרו המהבילים בעלי הכישוף. ונכפל הלאו בזה הענין בסדר שופטים דכתיב שם לא ימצא בך... מעונן. ובכלל לאו זה דמעונן אמרו זכרונם לברכה שהוא מעשה אחיזת עינים שיעשו בני אדם, וכמו שאמרו זכרונם לברכה: מעונן זה האוחז את העינים. וענין זה הוא מין גדול מהתחבולה יחובר אליה קלות היד וגבורת מהירותה עד שיראה לבני אדם שיעשה המתחבל עניינים של פלא. כלומר דברים שהם חוץ מן הטבע כמו שיעשו תמיד המשתדלים בזה שיקחו חבל וישימו אותו בכנף בגדם לעיני האנשים, ואחרי כן יוציאו נחש, וכן ישליכו טבעת באויר ואחר כן יוציאוהו מפי אחד מהעומדים לפניהם, וכיוצא בעניינים אלו רבים. וכל אחד מהמעשים הרעים אלו הוא אסור, והעושו נקרא אוחז העינים, והוא בכלל לאו דמעונן, וליקין עליו. ואף על פי שאמר מעונן אצל מכשף בכתוב אחד אינו מין כישוף ממש, שאילו היה האיסור בו משום לאו דמכשף לא היינו מלקין עליו, משום דלאו דמכשף ניתן לאזהרת מיתת בית דין, שנאמר מכשפה לא תחיה, וקימא לן דכל לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין אין לוקין עליו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. הרעות יהטוב, ע"ש איכה ג, לח. — 2. במדבר כג, כג. — 7—8. אלא—ממנו, חסר בש. — 10—22. נוסד על סה"מ ל"ת לב, עם השמטות ושנויים. — 10. ויקרא יט, כו. — 14. דברים יח, י. — אמרו, סנהדרין סה, ב. — 23—24. לא—דמכשף, חסר בכ (!). — 24. שמות כב, יז.

הערות וביאורים

5. ו ד ו ק א, דברים אלו תמוהים מאד, דדיני מלקות לא בעי כ"ג רק ג' סמוכים, ודין מלקות אפילו בזמן הזה, ובכל מקום אפילו בח"ל אם יש ג' סמוכים הנסמכים בארץ ישראל (מנחת חינוך). — 23. מ מ ש, נ"ל שבא למעט ממה שכתב הרמב"ם בסה"מ ל"ת לב: והוא מין כישוף, על זה כתב רבנו שאינו מין כישוף ממש, שאילו וכולי. —

24. ל א ז ה ר ת מ י ת ה ב י "ד, כל לאו שניתן לאזהרה שלא יעשה כן שמתחייב עליו מיתת ב"ד אין לוקין עליו אפילו לא התרו בו למיתה והתרו בו למלקות, דהשתא לא מיקטל, אצילו הכי לא לקי, דלאזהרת מיתה ניתן ולא למלקות (רש"י עירובין יג, ב, ד"ה וכל).

פשרשי המצוה מה שכתבנו בלאו דמנחש סמוך לו. ועוד הפסד גדול מאד נמצא בזה לפי שישובו אצל ההמון והנשים והנערים העניינים הנמנעים בתכלית המניעה איפשריים ויערב לרעותם לקבל הנמנע והיותו איפשר מבלתי היות הענין נס מאת הבורא, ואולי יצא להם מזה סבה רעה לכפור בעקר והכרת נפשם, והבין זה. פרטי המצוה שם בספרא ובמקומות בגמרא ובמדרשות.

ונוהגת איסורה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ומגיד לבני אדם עונות שיעשו מעשיהם בהן כדי שיצליחו וגם הוא עושה מעשיו לפי העונות חייב מלקות, והאיש השואל אל היודע אין עליו חיוב מלקות בשאלה לבד עד שיכוין פעולתו אל העת הידועה ויעשה מלאכתו בה ואז ילקה בעבורו מכיון שעשה מעשה.

(שלא להקיף פאתי הראש)

רנה. לא. שלא להקיף פאתי הראש, שנאמר לא תקיפו פאת ראשכם, ופירשו זכרונם לברכה שהענין הוא שאסור לישראל לגלח ולהשוות שערות ראשו לאחרי אזניו ולפדחתו כמו שעושים גם היום עובדי עבודה זרה וכומריהם, וזהו שאמרו זכרונם לברכה במסכת מכות, איזהו פאת הראש זה המשוה צדעיו לאחרי אזניו ולפדחתו.

משרשי המצוה כדי להרחיק ממנו ולהשכיח מבין עינינו ומכל מעשינו כל ענין עבודה זרה וכל הנעשה בשבילה, ובאה האזהרה מפורשת בדבר שיעשו לה בני אדם בגופותם מפני שהיא למזכרת עון תמיד אחר שהיא דבר קבוע בגוף. ומפני שזה מעיקרי טעם המצוה היו צריכין זכרונם לברכה שיבארו כי הקפת כל הראש גם כן בכלל הלאו, שלא תאמר שתכלית מה שנאסר כדי שלא נדמה להם, והם לא יגלחו כל הראש כלו למדונו שגם זה בכלל האיסור הוא, כמו שבא ביבמות שאמרו שם, הקפת כל הראש שמת הקפה, ואיפשר כי התורה אסרה הכל משום דומה לדומה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה במכות שאחד המגלח ואחד המתגלח כל זמן שסייע שניהם חייבים, אבל לא סייע אין חייב אלא המגלח, והמגלח את הקטן ח"ב. ובשיעור פאת הראש לא נתנו חכמים שיעור. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דמנחש, מצוה רנג. — 1—4. לשון הרמב"ם סוף מל"ת לב, עם הוספת באור. — 12. ויקרא יט, כז. — 14. היום—וכומריהם, חסר בכ. — 15. מכות כ, ב. — 19. למזכרת עון, יחזקאל כא, כח. — 20—24. סה"מ ל"ת מג. — 22. יבמות ה, א. — 25. מכות כ, ב. — 27. הלכות עכו"ם יב, ו.

הערות וביאורים

2. שישובו, שיתחיל ההמון להאמין שדברים הנמנעים תכלית המניעה הם אפשריים, ודבר זה יגרום להם שלא יאמינו עוד בנסים מאת הבורא.—4. והכרת נפשם, ולהביא עונש כרת על נפשם. — 14. ולפדחתו, מצחו. — 15. המשוה, אחורי אזנו אין שיעור כלום, וכך במצחו אין שיעור כלום, אבל בצדעיו שבאמצע יש שיעור, ואם הוא משוה ונוטל כל השיעור שבצדעיו למדת אחורי אזנו ופדחתו זהו מקיף סוף (פאה) הראש (רש"י מכות כ, ב, ד"ה המשוה).

שמענו מזקינינו שאין מניחין פחות מארבעים שערות, זהו לשונו. ומותר לגלח הפאה במספרים שלא אסרה התורה אלא השחתה של תער או משוה צדעיו לאחוריי אזניו, ושמעתי דבפאת הראש אף במספרים כעין תער אסור. ויתר פרטיה בסוף מכות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנקבות בין גלחו בין נתגלחו פטורות. וכמו שדרשו זכרונם לברכה לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקניך, כל שישנו בבל תשחית וגומר. ומכל מקום אסור להם לגלח הזכר ואפילו קטן, והעבדים אף על פי שהם בגדר הנשים בהרבה מצות בזו חייבים הם בה הואיל ויש להם זקן. ושומטום ואנדרוגינוס הרי הם ספק ונותנין עליהם חומרי זכר ונקבה. בזו ובכל מקום, וחייבין בכל, אבל אם עברו אינם לוקין מספק. ובגדרת ענין זה אכתוב הכלל שלמדונו זכרונם לברכה במצות הנשים אף על פי שדרכי לכתבו בפרט בכל מצוה ומצוה, כי מתוך הכלל והפרט יזכירהו הקורא, וזהו. כל מצות לא תעשה שבתורה אחד אנשים ואחד נשים חייבין חוץ מבל תקיף ובל תשחית ובל תטמא למתים, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות חוץ מקידוש ומצה ואכילת פסח והקהל ושמחה. והם אמרו גם כן שאין למדין מן הכללות, ואפילו במקום שנאמר בהן חוץ, כי הכולל כדי לקצר כלליו לא יחוש לדברים מועטים היוצאים מן הכלל להעלותן על ספר. ועובר על זה וגלח פאה אחת מן הראש חייב מלקות אחת, ואם גלח שני צדעיו ואפילו בבת אחת והתראה אחת חייב שני מלקיות. וכתב המעתיק בשם הרמב"ם זכרונו לברכה והראוי שלא נמנה אותן לשתי מצות אף על פי שלוקה שתים, לפי ששניהם כתובים תחת לאו אחד, שאילו אמר לא תקיפו פאת ראשכם פאת ראש מימין ופאת ראש משמאל, מצאנו אותן מחייבין עליהם שתים, אז היה רשות לומר שנמנה אותן שתי מצות. אמנם בהיותו מלה אחת וענין אחד באמת שהוא מצוה אחת, ואף על פי שבא בפירוש שמניעה זו היא כוללת חלקים משתנים מן הגוף ושהוא חייב על כל חלק מהם לבד, עם כל זה לא יתחייב שיהיו מצות הרבה, עד כאן לשונו.

(שלא להשחית פאת זקן)

רנו. לב. שלא לגלח פאת הזקן, שנאמר ולא תשחית את פאת זקנך. וחמשה פאות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—2. ומותר—תער, לשון הרמב"ם שם (ומכאן ואילך לשון רבנו). — 2—3. או—אסור, חסר בכ. — 6. קידושין לה, ב. — 7. בל תשחית, מצוה רנו. — 9—10. לשון הרמב"ם בהלכות עכו"ם יב, ד. — 11. ז"ל, כ שם. — 12. בפרט, חסר בכ. — 12—15. רמב"ם שם, ג. — 15. הקהל, שמחה, מצוה תריב, תנא. — 16. כי, כ מן (ו). — 19. סה"מ ל"ת מג. — 21. מצאנו, כ ומצאנו. — 22. מלה, כ מצוה. — 23. ועניו, כ ומלה. — 24. לא, חסר כז. — 27 ואילך. רמב"ם שם ל"ת מד (עם שנויים וביאורים). — 27. ויקרא יט, כז.

הערות וביאורים

ז. בבל תשחית, ישנו בבל תקיף, והנשי הואיל וליתנהו בהשחתה ליתנהו בהקפה (קידושין לה, ב). — אסור, כלומר איסורא מיהא איכא אבל לא מלקות. — 15. הכללות. כל היכא דתני כלל כי האי גונא, כל מצות עשה וכולי, אין למדים מהם, דאיכא בהדלאו דוקא, ואפילו במקום שנאמר בו חוץ דאיכא למימר מדאפיק האי דאפיק שמע מינה דוקא הוא ולא שייר מידי, אפילו הכי אין למדין (רש"י שם לד, א, ד"ה אין)

יש בו בזקן, ובכל אחת יש בה חיוב מלקות, אפילו נטלן כולן כאחת ובהתראת אחת, ואלו הן, לחי העליון והתחתון מימין, והעליון והתחתון משמאל הרי ארבעה, ושבולת הזקן והוא מקום חבור הלחיים למטה הנקרא בלעז מונטון, הרי חמשה, ולשון המשנה, ועל הזקן חמשה, שתים מכאן ושתים מכאן ואחת מלמטן. וכתב המעתיק בשם הרמב"ם זכרונו לברכה ובאה המניעה בזה באלה המלות ולא תשחית את פאת זקניך, ולא אמר ולא תשחית את זקנך, ואף על פי שהבל יקרא זקן, ירצה לומר בזה שלא תגלח אפילו פאה אחת מכלל הזקן, ולוקין על כל אחת מלקות אחת ואפילו גלחן בבת אחת כולם חייבין עליהם חמש מלקיות.

משרשי המצוה מה שכתבנו במצוה הקודמת להרחיק כל ענין עבודה זרה, וזה גם כן היה מנהג כומרי עבודה זרה להשחית פאת זקנם. ועוד כתב בזה וזה לשונו, ואינר יחייב שלא ימנו חמש פאות שבזקן חמש מצות הוא בעבור שבאה המניעה במלה נפרדת, והוא ענין נפרד, כמו שביארנו במצוה שלפניה, עד כאן.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין החיוב אלא בגלוח של תער, שנאמר ולא תשחית, גלוח שיש בו השחתה דוקא וזהו תער, כן פירשו זכרונם לברכה. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה ואם גלח במספרים פטור, וכמו שנראה הענין כן במסכת נזיר שאמרו שם, אמר רב מקל אדם כל גופו בתער, ואוקמוה במספרים כעין תער חוץ מבית השחי ובית הערוה דאף כן אסור. ויש מן הגדולים שהחמירו שלא להעביר תער על כל הבשר. ויתר פרטיה מבוארים בסוף מכות.

וזוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים, אבל הנקבות מותרות הן בהשחתת זקן, כמו שכתבנו למעלה. וכן טומטום ואנדרוגינוס אסורין מספק.

(שלא נכתוב בבשרינו כתובת קעקע)

רנז. לג. שלא נכתוב בבשרינו כתובת קעקע, שנאמר וכתובת קעקע לא תתנו בבשרכם. והענין הוא כמו שעושין היום הישמעאלים שכותבים בבשרם כתב מחוקה ותקוע שאינו נמחק לעולם, ואין החיוב אלא בכתב חקוק ורשום בדיו או בכחול או בשאר צבעונין הרושמין. וכן אמרו במכות, קעקע ולא כתב, כלומר שלא רשמו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. מכות כ, א. — 10. לשונו, כ לשון המעתיק. — 11. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת מד. — 13. מכות כא, א. — 15. בהלכות עכו"ם יב, ז. — פטור, וכמו, בכ יש נוסח אחר לגמרי: פטור. נראה מדבריו דדוקא פטור הוא אבל אסור לעשות כן, ואפשר שיהיה הענין כן כמגלח (בש במגלח) במספרים כעין תער וכפו שנראה הענין כן במסכת נזיר שאמרו שם (חסר בנש) והשפם (בש והשפה) מותר לגלחו בתער שאין שם חשש פיאה כלל, ויש מן הגדולים... — 16. נזיר נח, ב. — 19. זקן, כמו, בכ יש נוסח אחר: זקן אם יש להן שיער בהן, גם השחיתה האשה זקן האיש פטורה והעובדים (בש והעבדים) חייבים בהשחתת זקן כמו שכתבנו... — 20. למעלה, מצוה רנה. — 22. ויקרא יט, כז. — 25. מכות כא, ב. — 1—25 (עמ' שלט), שלא—כלומר, חסר בכ (ו).

הערות וביאורים

12. נ ש ר ד ת, אחת. — 16. ב ת ע ר, ואין בו משום לא ילבש גבר שמלת אשה (רש"י נזיר נח, ב). — 17. כ ע י ן ת ע ר, שגזז במספרים בסמוך לבשר כעין תער (רש"י שם.

בצבע. כתב ולא קעקע, כלומר שרשם בשרו בצבע אבל לא עשה שריטה בבשרו, אינו חייב עד שיכתוב ויקעקע בדיו ובכחול ובכל דבר שהוא רושם.
משרשי המצוה מה שכתבנו בהקפת הראש ובהשחתת זקן סמוך, להרחקת כל ענייני עבודה זרה מגופינו ומבין עינינו. וגם זה מן השרש הזה בעצמו מנהג הגויים שרושמים עצמם לעבודה זרה שלהם, כלומר שהוא עבד נמכר לה ומורשם לעבודתה. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל מקום שבגוף בין מגולה בין מכוסה בבגדים בכלל איסור זה. ויתר פרטיה בסוף מסכת מכות.
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה וכתב אפילו אות אחת בכל מקום שבגופו כענין זה שאמרנו שהיה חקוק ורשום באחד ממיני הצבעין הרושמין לוקה, ואם רשמו בו אחרים אינו לוקה אלא אם כן סייע, מן הכלל הידוע לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו.

(שלא לעשות אוב)

רנח. לד. שלא לעשות מעשה אוב ולא נפנה אחריו, כלומר שלא נשאל בו, שנאמר אל תפנו אל האובות. והענין הוא שמקטירין קטרת ידועה ועושין מעשים ידועים ובאותם העניינים ידמה לאדם שישמע דבור מתחת השחי שיענה לו במה שישאל, זהו מין אחד ממיניו. ולשון ספרא, אוב זה פיתום המדבר משחיו.
משרשי מצוה זו מה שכתבנו באיסור מנחש ומעונן, ומכיון שכל אלו ההבלים גורמין לו לאדם להניח דת האמת העקרית ואמונת השם ויפנה אחר ההבל ויחשוב כי כל אשר יקרהו יהיה עליו דרך מקרה, ושיהיה בידו להטיב לעצמו ולסלק מעליו כל נזק באותן שאלות ואותן תחבולות שיעשה, וכל זה איננו שוה לו כי הכל נגזר מאת אדון העולם, ולפי מעשה הכושר או החטא אשר יעשה האדם יתחדשו עליו מעשים אם טוב ואם רע, כמו שכתוב כי פועל אדם ישלם לו, ועל זה ראוי לו לאדם להשכין כל מחשבותיו ולכוין כל דרכיו, וזו היא מחשבת כל אדם מבני ישראל הטובים.
ועוד שיש בענין זה של אוב וידעוני צד עבודה זרה. פרטי המצוה בפרק שביעי מסנהדרין.
ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ועשה מעשה האוב במזיד ועדים נסקל, ואם אין עדים והתראה בכרת, בשוגג מביא חטאת קבועה, והנשאל בהן בלאו, ואם כיוון מעשיו ועשה כמאמרן לוקה.

(שלא לעשות מעשה ידעוני)

רנט. לה. שלא נעשה מעשה הידעוני, שנאמר אל תפנו... ואל הידעונים. ופירש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—5. לשון הרמב"ם בהלכות עכו"ם יב, יא. — 6—7. דין זה הובא ברמב"ם שם. — 9. שהיה, כ שיהיה. — 13—16. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת ח, עם שנויים. — 13. ויקרא יט, לא. — 17. ומעונן, חסר בכ. — 20. וכל זה, אסתר ה, יג. — 22. איוב לד, יא. — להשכין, נש להכין. — 23. כל מחשבותיו, בכ חסר: כל. — 30. ויקרא יט, לא.

הערות וביאורים

3. סמוך, למצוה זו (מצוה רנה). — 16. פיתום, מגיד נעלמות וקולו נשמע כאלו יוצא מתחת כתפיו. — 28. בלא"ו, אבל אין לוקין עליו.

הרמב"ם זכרונו לברכה וזה לשונו, שהענין הוא שיקח עצם עוף ששמו ידוע וישימהו בפיו ויקטר לו במיני הקטרות וישביע השבעות ויעשה פעולות עד שיתחבר לו ענין הנופל מחולי, כמו החולי הנקרא סובאת, וידבר בעתידות. וכן אמרו זכרונם לברכה, ידעוני מניח עצם ידוע בפיו והוא מדבר מאליו. ואל תחשוב שזהו לאו שבכללות, שהוא כבר הפרישם כשזכר העונש אמר אוב או ידעוני וחייב על כל אחת משניהם סקילה וכרת למזיד, והוא אומרו ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו וגומר. ולשון ספרא, לפי שהוא אומר ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו וגומר, עונש שמענו, אזהרה לא שמענו, שנאמר אל תפנו אל האובות ואל הידעונים. כל ענין ידעוני יגיד עליו רעו אוב שכתבנו. ושם בסנהדרין פרק עשירי יתבארו דיניו גם הוא כן.

(שלא להונות במדות וכל המדות בכלל)

רס. לו. שלא להונות במדות הלח והיבש ולא במאזנים, ובכלל מדות הוא גם כן מדידת הקרקעות וכל דבר הנמדד בין בני אדם כגון בגדים וכיוצא בהן, שנאמר לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה, ופירשו זכרונם לברכה כי משורה, היא מדת הלח והיבש והיא מדה קטנה ביותר, שהיא אחד מל"ג בלוג, ולמדנו מכאן כי התורה הקפידה על המדות בכל שהוא, כלומר שאף על פי שבשאר גזלות לא הקפיד התורה אלא בפרוטה, בענין המדות הקפיד בכל שהוא. ופירוש הכתוב כן, לא תעשו עול במשפט, ומהו המשפט השנוי כאן הוא המדה והמשקל והמשורה. ולמדו זכרונם לברכה מזה שהזכיר הכתוב בכאן משפט שהמודד נקרא דיין, ואם שקר במדה הרי הוא כמקלקל את הדין וקרוי עול ומשוקץ חרם ותועבה וגורם לחמשה דברים האמורים בדיין, מטמא את הארץ ומחלל את יי ומסלק את השכינה ומפיל את ישראל בחרב ומגלה אותן מארצם. ועוד הפליגו בחומר מצוה זו ואמרו כי גדול עונשן מעונש עריות שזה בין אדם למקום וזה בינו לחבירו.

שרש המצוה ידוע, כמו שכתבתי למעלה במצות עשה יב בסדר זה.

מדיני המצוה מה שאמרו שהמודד או השוקל בעול אף על פי שהוא גונב בלי ספק אינו משלם תשלומי כפל אלא משלם לו מה שחסר מן המדה או המשקל. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה למשמרת מצוה זו שסלע שנפגמה מן הצד לא יעשנה משקל, שמא יפגם ממנה יותר ויהיה המשקל חסר, ולא יניחנה במקום שיוכלו אחרים לעשותה משקל. ומה שהאריכו בזה לומר שאם חסרה ועמדה על מחצה בכיוון יקיים. ומה שאמרו עושה אדם מדותיו סאה וחצי סאה וכולי, אבל לא יעשנה קביים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—9. סה"מ ל"ת ט. — 4. סנהדרין סה, א. — 6. ויקרא כ, כז. — 9. יגיד, איוב לו, לג. — 13. וכיוצא בהן, חסר בכ. — ויקרא יט, לה. — 14. ב"מ סא, ב. — 19. ספרא ויקרא יט, לה. — 22. ב"ב פח, ב. — 23. בינו, כ בין אדם. — 25—26. לשון הרמב"ם הלכות גניבה ז, ב. — 27—30. שם שם, ד—ה. — 30 ואילך. שם שם, ז.

הערות וביאורים

5. ש ב כ ל ל ו ת, כלומר מלאוין העטופים קצתם על קצתם (כמו אמרו לא תעשה כך וכך) וא"כ לא היה למנות אוב וידעוני אלא באזהרה אחת, כמו שביאר בשורש ט. — 27. ה צ ד, שאין החסרון ניכר כמו מאמצע,

שלא תתחלף ברובע הסאה שהוא קב ומחצה, וכן במדות הלח עושה הין וחצי הין וכולי, כדאיתא בבריתא בבבא בתרא. ומה שאמרו שהמודד את הקרקע בחבל לא ימוד לאחד בימות החמה ולאחד בימות הגשמים מפני שהחבל מתקצר בימות החמה, ומה שאמרו שצריך כל אדם לדקדק הרבה במשיחת הקרקע לפי שיש חלוקין הרבה במשיחת הקרקע בין ההר והגיא, ויש לעיין בו גם כן בין העיגולין והריבועין והאלכסונין, ועוד הרבה ענייניים המתבארים בספרי חכמת החשבון והגימטריאות שיחליקו בין זוית נצבה לזוית נרוחת וזוית חדה, ואילו שלש צורותיהן כסדר, ובין משולש שוה הצלעות והמשולש אשר שתי הצלעות שוות, והוא נקרא משולש שוה השוקים, ובין משולש שאין צלע מכל צלעותיו שוות, והוא הנקרא מתחלף הצלעות, ובין מרובע רבוע שוה למרובע ארוך, ומרובע מעויין כזה ומרובע דומה למעויין כזה, וכמה צדדין באלו לא יכיל קלף גדול לרוב הצ[ו]רות שעשו בזה בעלי חכמת התשבורת והשיעורין הנקראין אלהנדסא בעניינים אלה. ומכל צד צריכין אנו להזהר הרבה במדידת הקרקעות. ותזכור עם זה כי הכללים שכללו חכמים זכרונם לברכה בענייני החשבון כגון מה שאמרו כל אמתא בריבועא אמתא ותרי חמשי באלכסונא, וכן כל שיש בהיקיפו שלשה טפחים יש בו רוחב טפח, וכן כמה מרובע יתר על העיגול רביע, וכיוצא בכללים אלו, שלא אמרו זכרונם לברכה על הכיוון הגמור כי אם בקרוב, ולכן אל תסמוך בזה בחלוקת הדברים בין בני אדם. ואל תתמה איך יכתבו דבר בלתי מכוון והם אנשי אמת אשר אלהים נצב בעדתם, כי הם לא נצרכו אל החשבונות כי אם בחשבון תחומי שבת או בזריעת הכלאים ונטיעתם וכיוצא באלו הדברים, ובזה מה שלא כיוונו בו מביא אותנו לידי חומרא ואינו מזיק לשום אדם בממונו, ואף על פי כן העידו ברוב מקומות אילו שאין החשבון מדוקדק שם שאמרו בכל מקום ומקום כפי הראוי בו, היינו דלא דק ולחומרא לא דק, וכיוצא בזה שהחדיעונו בכל מקום שלא נתלה בהם מיעוט ההשגחה וידיעה בדבר מכל הדברים. ויתר פרטי המצוה בבתרא ובמקומות אחרים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ב"ב פח, ב ; פט, א. — רמב"ם שם ה, ג. — 5—7. נוסד על רמב"ם הלכות גניבה ח, א. — 9—10. משולש—הנקרא, חסר בכ (ועיין בהגי מיי"ם). — 13. ותזכור, חסר בו. — 14. עירובין נו, א. — 15. שם יג, ב. — 17. שם יד, ב. — 19. נצב, תהלים פב, א. — 23. סוכה לב, ב.

הערות וביאורים

7. נ צ ב ה, כשיהיו שני הקוים ניצבים זה על זה כמו עמוד תקרא זוית נצבה. — נ ר ו ח ה, זוית רחבה מזוית ניצבת. — ח ד ה, זוית צרה מזוית ניצבת. — 10. ו מ ר ו ב ע מ ע ו י י ן, מרובע שצלעותיו שוות וזוויותיו שתים חדות ושתים רחבות מעין זה :

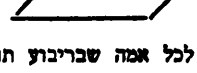

15. ב ר י ב ו ע א, כשאתה מודד אלכסון שלהם אתה מוצא לכל אמה שבריבוע תוספת שני חומשים (רש"י סוכה ה, א). — ב ה י ק י פ ו, שצריכה חוט ארוך שלשה טפחים להקיפה סביב בידוע שיש בה רוחב טפח אם תחלק (רש"י עירובין יג, ב). — 16. ר ב י ע, והדברים נראין לעינים, דאלו אמה עגולה חוט שלש אמות מקיפת ואמה מרובעת צריכה חוט ד' לסובבת, אמה לכל רוח (רש"י סוכה ה, א).

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ושקר במדה במשקל ובמשורה עבר על לאו, אבל אין לוקין עליו לפי שהוא ניתן לתשלומין. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה שאם שקר במדות אפילו לגוי עובד עבודה זרה עובר בלא תעשה וחייב להחזיר, וכן אסור להטעות הגוים בחשבון, שנאמר וחשב עם קונהו אף על פי שהוא כבוש תחת ידיך, קל וחומר לגוי שאינו כבוש תחת ידיך, והרי הוא אומר כי תועבת יי... כל עושה עול, מכל מקום.

(שלא לקלל אב ואם)

רסא. לז. שלא לקלל אב ואם, שנאמר איש איש אשר יקלל את אביו ואת אמו מות יומת. והאמת שעיקר האזהרה בקללת אב ואם אינה מן המקרא הזה כי בכאן לא יזכיר רק העונש במקלל, וכן מה שכתוב בסדר משפטים ומקלל אביו ואמו מות יומת שם גם כן לא דבר אלא בעונש, וזהו שאמרו במכילתא, ומקלל אביו ואמו מות יומת, עינש שמענו, אזהרה מניין, תלמוד לומר אלהים לא תקלל, אם נשיא הוא הרי הוא בכלל ונשיא בעמך לא תאור, ואם בור הוא הרי הוא בכלל לא תקלל חרש, הרי אתה דן בניין אב משלשתן וכולי, עד הצד השוה שבהן שהם בעמך ואתה מוזהר על קללתן אף אביך שבעמך אתה מוזהר על קללתו, וכן אמרו גם כן בסיפרא איש איש אשר יקלל, עונש שמענו וכולי, כמו הלשון אשר במכילתא בשוה. ומפני שאין לאזהרה זו לאו מיוחד אלא שהוא יוצא מכלל שלשה לאוין כתבתיו על מקרא זה שמדבר בעונש, וכמו כן כתבו הרמב"ם זכרונו לברכה במקלל אביו ואמו מות יומת שהוא מדבר בעונש.

משרשי המצוה כתבתי במשפטים מצות לא תעשה ג'.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו שחייוב קללת האב והאם הוא בין בחייהם או אפילו אחר מותן, מה שאין כן בהכאה שאין החיוב בה כי אם בחייהם, אבל לאחר מיתה פטיר על הכאתם. ומה שאמרו שאין חיוב מיתה לבן עד שיקללם בשם מן השמות המיוחדים, אבל המקללן בכינוי פטור מסקילה, ולוקה כדרך שלוקה על קללת אדם כשר, ומה שאמרנו שהמקלל אבי אביו או אבי אמו דינו כמקלל אחד משאר הקהל,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—6. לשון הרמב"ם שם ז, ח. — 3. הרמב"ם, כ הרמב"ן. — 4. ויקרא כה, נ. — 5. קל— יזיך, חסר בכ. — 6. דברים כה, טז. — 8. ויקרא כ, ט. — 10. שמות כא, יז. — 11—16. הובא ג"כ בסה"מ ל"ת שיח. — 12. שמות כב, כז; מצוה עה. — 13. ונשיא, מצוה עז. — ויקרא יט, יד; מצוה רלט. — 17. לאוין, ואם לאוין שכתב, נש שכתבו כתביו. — 18. כתבו, כ כתב. — בסה"מ ל"ת שיח. — 21—25. לשון הרמב"ם בהלכות ממרים ה, א—ג (עם השמטות וביאורים).

הערות וביאורים

13. בור, איש שלא חונך היטב, שאינו בגדולה. — 14. משלשתן, לא הרי דיין כהרי נשיא (שעל ידי הדיינים הממרה את פי הוראתן נעשה זקן ממרא משא"כ בנשיא), ולא הרי נשיא כהרי דיין (שהממרא את ציוי הנשיא הרי זה מורד במלכות וחייב מיתה משא"כ בדיין), ולא הרי זה וזה כהרי חרש (שמתוך שפלותו הזהיר עליו הכתוב שלא תצערהו), ולא הרי חרש כהרי זה וזה (שגדולתם גרמה להם), הצד השוה שבהן, וכולי.

והאב שנתחייב שבועה אין הבן משביעו בשבועת האלה אלא משביעו שבועה שאין בה אלה, ואמרו גם כן שאסור לבזותו כלל, שלא על הקללה הקפידה תורה אלא אף על הבזיון, והמבזהו הרי הוא בארור, שנאמר ארור מקלה אביו ואמו, ויש לבית דין להכות העושה זה ולענוש כפי הראוי. ויתר פרטיה בפרק שביעי מסנהדרין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות וכן בטומטום ואנדרוגינס. ושתוקי חייב על אמו ואינו חייב על אביו, אף על פי שנבדקה אמו ואמרה בן פלוני הוא, ולפי הדימה שממזר חייב על קללת אביו ואמו שהרי הוא ראוי לירש אותם מדין תורה ודין בן כשר יש לו גם כן לעניין אבילות ולכל דבר, אבל הבן מן השפחה ומן הנכריה אינו חייב על קללתן, וכן גר שהורתו שלא בקדושה אף על פי שנולד בקדושה כגון שנתגיירה אמו כשהיתה מעוברת אינו חייב על קללת אביו, וכשם שאינו חייב על קללת אביו כך אינו חייב על קללת אמו אף על פי שהיא יהודית כשילדתו, וכמו שדרשו זכרונם לברכה ומקלל אביו ואמו את שהוא חייב על אביו חייב על אמו וכולי. ואין להקשות על דרשא זו משתוקי שחייב על אמו לבדה לפי שאין האב ידוע וניכר. והגר אסור לקלל אביו הגוי מדרבנן כדי שלא יאמרו בא מקדושה חמורה לקלה, אבל העבד אין לו יחוס והרי אביו כמו שאינו אביו לכל דבר, ואף לאחר שנשתחרר. ועובר על זה וקיללם בשם מן השמות נסקל, והיא שיש שם עדים והתראה כמו שידוע בכל המצות, ואם קללן באחד מן הכנויין לוקה.

(שלא ללכת בחוקות הגוים)

רסב. לח. שלא ללכת בחוקות האמורי וכן בחוקות הגוים, שנאמר ולא תלכו בחוקות הגוי אשר אני משלח מפניכם, והוא הדין לכל שאר הגוים, כי העניין מפני שהם כרים מאחרי השם ועובדין עבודה זרה. ועניין המצוה הוא שלא נתנהג כהם במלבושינו ועניינינו. וכמו שאמרו בסיפרי ובחוקותיהם לא תלכו, שלא תלכו בנמוסות שלהם, בדברים החקוקים להם כגון טיטראות וקרקסאות והאסטריאות, וכל אלו הם מיני שחוק שעושין בקיבוציהן כשמתקבצין לעשות שגעונות וחנות ועבודת האלילים. ואמרו שם בחוקות הגוי, רבי מאיר אומר אלו דרכי האמורי שמנו חכמים, רבי יהודה בן בתירה אומר שלא תגדל ציצת הראש כהם ולא תספר קומי,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—4. לשון הרמב"ם שם שם, סו, עם שנויים קטנים. — 7—14. לשון הרמב"ם שם ה, ט—י. — 15—17. שם שם, יא. — 21. ויקרא כ, כג. — 24 ואילך. הובא בסה"מ ל"ת ל.

הערות וביאורים

14. א מ ו, וזה שאינו חייב על אביו אינו חייב על אמו (הלכות ממרים ה, י). — 15. ל פ י, כלומר, דשתוקי חייב הוא על אביו אלא דלא ידעינן מי הוא, אבל גר אע"ג דזה אביו אינו חייב עליו, לפיכך אינו חייב על אמו (רדב"ז הלכות ממרים ה, ט). —

27—28. ש מ נ ו ח כ מ י ם, כגון הא דיוצאין בביצת החרגול (מין חגב) ובשן שועל ובמסמר מן הצלוב משום רפואה (שבת סו, ב, וכגרסת הירושלמי: רבי מאיר אוסר אף בחוץ משום דרכי האמורי).

כלומר שלא יגלח מן הצדדין ויניח שער באמצע, וזהו הנקרא בלורית. ונכפל זה הלא במקום אחר במלות אחרות, שנאמר השמר לך פן תנקש אחריהם. ולשון ספרי, השמר בלא תעשה, פן בלא תעשה, תנקש אחריהם שמא תדמה להם ותעשה כמעשיהם ויהיו לך למוקש, שלא תאמר הואיל והן יוצאין בארגמן אני אצא בארגמן, הואיל והן יוצאין באוכלוסין אני אצא באוכלוסין, והוא מין ממיני ציון הפרשים, ולשון ספרי הנבואה ועל כל הלובשים מלבוש נכרי.

משרשי המצוה כדי להתרחק מהם ולגנות כל הנהגותיהם ואפילו במלבוש.

מדיני המצוה כתבנו קצתם, והביאו זכרונם לברכה מאילו קצת עם יתר פרטיה פרק שביעי משבת ובתוספתא דשבת.

ונהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה ועשה דבר מאלו הדברים שזכרנו להדמות אליהם חייב מלקות. והמתרחק מכל הנהגותיהם ומכל נימוסיהם וישים כל לבו ומחשבותיו אל השם ובמצותיו היקרות, נפשו בטוב תלין לעולם וזרעו יירש ארץ.

אמור אל הכהנים

יש בה ס"ג מצות, כ"ד מצות עשה ול"ט מצות לא תעשה

(מצות עניין טומאת הכהנים לקרוביהם ובכללה שיתאבלו כל אחד מישראל על ששה מקרוביו הידועים)

רסג. א. שיטמאו הכהנים למתים הנזכרים בתורה, שנאמר לה יטמא, וזה מצות עשה, שכן בא הפירוש עליו, וכן הוא מפורש בסיפרא, לה יטמא מצוה, לא רצה ליטמא מטמאין אותו בעל כורחו. ולולי שקבלנו מחכמינו הפירוש כן הייתי סבור לומר שיהיה רשות, אם רצה מטמא ואם לא רצה אינו מטמא, לפי שהכתוב מנעו מלטמא לשאר קרובים, והייתי אומר שבאלו הנזכרים בפרשה הרשוהו להטמא אם ירצה, על כן בא לנו הפירוש עליו שאין זה רשות אלא מצוה. והזכירו חכמינו זכרונם לברכה מעשה שבא ביוסף הכהן שמתה אשתו בערב פסח ולא רצה ליטמא ודחפוהו חכמים וטמאוהו על כרחו. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה וזאת בעצמה היא מצות אבול, כלומר שכל איש מישראל חייב להתאבל על קרובו, כלומר ששה מתי מצוה הנזכרים בכתוב. והמקרא שהביא הרב על מצות אבול הוא מה שנאמר באהרן ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני יי, ואמרו ומחוזק החובה הזאת ביארו בכהן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. דברים יב, ל. — 5. באוכלוסין, בכ בכלוסין. — 6. צפניה א, ח. — 12. תהלים כה, יג. — 18—27. נוסד על סה"מ מ"ע לו. — 18. למתים, כ לקרובים. — ויקרא כא, 3. — 24. מעשה, זבחים ק, א. — 25. מ"ע לו. — 27. בכתוב, ויקרא כא, ב—ג. — בכתוב, חסר בכ. — הלכות אבל א, ה. — הוא מה, ו ומה. — ויקרא י, יט. — 28 ואילה. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע לו.

הערות וביאורים

28. ו א כ ל ת י, מכאן למד הרמב"ם שאבילות מצות עשה של תורה, כיון שנזדמנית אבילת הקרבנות בשבילה, שהרי אבילת הקרבנות גם היא מצות עשה של תורה (הרדב"ז הלכות אבל א, א).

שהוא מוזהר על הטומאה שיטמא על כל פנים כשאר ישראל, בשביל שלא יחלשו משפטי האבילות. וכבר נתבאר שאבילות יום ראשון דאוריתא, והוא יום מיתה וקבורה, ובביאור אמרו במועד קטן אבל אינו נוהג אבילותו ברגל אתי עשה דרבים ודחי עשה דיחיד, הנה התבאר שחיוב האבילות דאוריתא ושהוא מצות עשה, אבל ביום ראשון בלבד ונשארו הששה דרבנן, ואפילו הכהן ינהוג אבילותו ביום ראשון מטמא לקרוביו, והבן זה, עד כאן.

משרשי המצוה מה שכתבתי פעמים הרבה במצות הקודמות כי האדם נפעל כפי פעולותיו שיעשה, כי מהיותו בעל חומר לא יתפעל לדבר בכח עד שיוציא העניינים מן הכח אל הפועל, על כן בבוא אליו עונש מקרה מות באחד מקרוביו אשר הטבע מחייב האהבה להם תחייבנו התורה לעשות מעשים בעצמו אשר יעוררוהו לקבוע מחשבתו על הצער שהגיע אליו, ואז ידע ויתבונן בנפשו כי עוונותיו גרמו לו להגיע אליו הצער ההוא, כי השם לא יענה מלבו ויגה בני איש כי אם מצד חטאים, וזאת היא אמונתינו השלימה אנחנו בעלי דת יהודית היקרה, ובתת האדם אל לבו עניין זה במעשה האבילות ישית דעתו לעשות תשובה ויכשיר מעשיו כפי כחו. והנה מצאנו עם זה במצות האבול תועלת רב לבני אדם. והמתחכמים הכופרים המהבילים על דברי העולם ומעשי השם הנוראים ישיתו און בלבם הרע יתלו מות בני איש למקרה הזמן ויחשבו במחשבותם הרעים כי מקרה האדם והבהמה מקרה אחד להם, כמות זה כן מות זה, ועל כן כתבו בספריהם שישרפו האומלל מי שידאג כלל. ולעקור ולשרש מלבבינו אמונתם זאת הרעה חייבתנו התורה במצוה זו, מלבד התועלת במה שזכרנו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שיום ראשון הוא דאוריתא והששה מדרבנן, ואף על פי שנאמר בתורה ויעש לאביו אבל שבעת ימים, ניתנה תורה ונתחדשה הלכה. ומכל מקום אמרו זכרונם לברכה כי משה רבינו תיקן להם לישראל ז' ימי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. מו"ק יד, א. — 12. איכה ג, לג. — 16. על, כ כל. — 17. כי מקרה, קהלת ג, יט. — 18. כתבו, נש כתוב. — 21 ואילך. לשון הרמב"ם (עם שנויים קטנים) בהלכות אבל א, א—ב. — 22. בראשית ג, י.

הערות וביאורים

2. האבילות, ובישראל לא אצטריך להטיל חובה עליהם בפירוש לטמא לקרוביהם, כי בלאו הכי אין איסור טומאה נוהג בהם. — 2—3. מיתה וקבורה דבעינן שניהם. — 3. דרבים, ושמחת בתניך (עיין מצוה תפח). — 4. דיחיד, אבל, דכתיב: אבל יחיד עשי לך (ירמיה ו, כו; רש"י מ"ק יד, ב, ד"ה עשה). — 5. הששה, ימים. — 12. ויגה, עיין ביאור מצוה קסט. — 18. שישרפו, דברי רבנו סתומים. ואפשר שלפי גרסת ספרינו כוונתו כך: על כן כתוב בספרי הכופרים (שראוי) לדון בשריפה את מי אשר יד הזמן כבדה עליו והוא דואג שעוונותיו גרמו לו להגיע אליו הצער ההוא, כי לפי דעת מתחכמים אלה מקרה האדם וכו' (ידידי הר"י ליינער העירני, שדברי רבנו נובעים ממקור הרמב"ן בתורת האדם: "בני אם יפתוך וכו' סאקראט אחד מחכמיהם אמר וכו' מי שיכיר העולם לא ישמח בטובתו ולא ידאג ברעתו, ואמרו האומלל מי שידאג כלל". ליפ"ז יבוארו דברי רבנו: בספריהם שישרפו, ספרים הראויים לדונם בשריפה, האומלל, האדם הירוד מאד הוא מי שידאג כלל). — 23. משה רבינו, כלומר אע"פ שמן התורה אין אבילות אלא יום אחד תקן להם שיהיה אבילות נוהג שבעת ימים, שיהיו ימי האבל

אבילות וז' ימי המשתה. ואמרו זכרונם לברכה שאין חיוב האבילות חל עד שייסתם הגולל, כלומר אחר שכסו גופו של מת בקבר, אבל כל זמן שלא נקבר אין האבל אסור בדבר מכל דברי האבילות, ומפני טעם זה רחץ דוד המלך וסך כשמת הילד קודם שיקבר. ומה שאמרו שכל שלא שהה שלשים יום באדם אין מתאבלין עליו לפי שהוא ספק, ובגמרא אמרו זכרונם לברכה שאם ידענו בבירור ששלמו לו חדשיו שדינו כשאר מתים לעניין אבילות, וכן לכל שאר הדברים דינו כאדם שלם. וכן אמרו זכרונם לברכה שהפורשים עצמם מכל דרכי צבור וכן המינין והמשומדים והמסורות כל אילו אין מתאבלין עליהן כלל שמיתתן שמחה היא לעולם ואין זה עינש לקרובים, אבל זכות הוא להם, וכל זה מן השרש שכתבתי, ועליהם נאמר הלא משנאיך יי אשנא. וכן הממית עצמו לדעת אין מתאבלין עליו, ובמקומו מתברר כיצד נדע שלדעת הכה את עצמו. וכן מדיני המצוה הדברים שאמרו זכרונם לברכה שהאבל אסור בהם ביום ראשון מן התורה, ובשאר הימים מדרבנן, ודין שבעה ושלשים ודין י"ב חדש באבילות אב ואם, ודין קריעה, מי הם הקרובים שקורעין ואי זה זמן וכיצד על הקרובים וכיצד על אב ואם ועל מי מקרוביו וממלמדיו ומגדוליו, ועל אי זה מקומות בחרבנן, ודיני הקרעים ששוללין אותו מיד או לאחר זמן, ודין האשה ששוללת מיד כדי שלא תתבזה, ודין הרגלים שמפסיקין ואינן עולין. ומה שאמרו שכל הקובר מתו אפילו שעה אחת קודם הרגל בטלה ממנו גזירת שבעה. ואם עברו שבעה קודם הרגל ונכנס אפילו שעה אחת תוך שלשים בטלו ממנו גזירת שלשים, וראש השנה ויום הכפורים דינו כרגלים של פסח שבועות וסוכות. ומה שאמרו שאף על פי שאין אבילות נוהג בחולו של מועד קורע אדם על מתו שחייב להתאבל עליו, ודין שמועה רחוקה לאחר שלשים יום שאין נוהגין אבילות אלא יום אחד, ואינו קורע, שהלכה כרבי מני דאמר הכי בגמרא משקין, אבל על אביו ועל אמו קורע אפילו בשמועה רחוקה לדעת הרמב"ם זכרונו לברכה. ולא לדעת הרב רבי אברהם ברבי דוד זכרונו לברכה. ועניין ההספד על מי מספידין, וכיצד, ושבת ויום טוב וחולו של מועד וחנוכה ופורים מה הן בהספד, ועל מי מבטלין תלמוד תורה במותן, ועניין צידוק הדין והברכות והנחמות שעושין בבית האבל, ועניין ליקוט עצמות של קרובים, וכן ליקוט עצמות אביו ואמו. ומה שאמרו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. כלומר, כ כלומר עד. — אבל—נקבר, חסר בכ. — 3. דוד המלך, שמואל ב יב, כ. — 4—11. לשון הרמב"ם שם א, ו—ז, י—יא. — 9. תהלים קלט, כא. — 10. ובמקומו, רמב"ם שם שם, יא. — 17. מו"ק יט, א. — 20. שם כד, ב. — 22. מו"ק כ, ב. — 23. הרמב"ן, תורת אדם סא, ב (ראה ביאורים לשורה זו). — 24. ולא לדעת, כ ולדעת.

הערות וביאורים

כימי שמחה (רדב"ז, הלכות אבל א, א). — 15. ששוללין, תופרין תפירה בלתי שוה. — 16. שמפסיקין, אם נהג אבילות קודם הרגל, הרגל מפסיק האבילות לגמרי ולאחר הרגל אין משלים כלום. ואם קבר מתו בתוך הרגל ולא בטלה ממנו גזרת שבעה אין ימי הרגל עולין למנין ז' ימי אבילות אלא לאחר הרגל צריך לישב ז' ימי אבילות. — 22. משקין, זה מועד קטן. —

23. הרמב"ם, צ"ל: הרמב"ן, דאלו דעת הרמב"ם היא דאינו קורע לאחר שלשים (הלכות אבל ז, ו, ועיין במפרשים).

שהקרובים שמתאבלים עליהם מתאבלים עמהם בפניהם מדברי סופרים, ומה שמתאבל אדם על אשתו, והיא על בעלה, ועל אחים מן האם מדברי סופרים, ובנו או אחיו מן השפחה ומן הנכרית אין מתאבלין עליהם אפילו נתגיירו לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים, והכהן מטמא לאשתו אף על פי שאבילות אדם על אשתו מדברי סופרים עשו אותה לו כמת מצוה, ומאחר שנסתם הגולל אין מטמא בהן עוד. ומה שאמרו שחייב אבלות בשלשה קרובים דרבנן, ואלו הם, אח או אחות מאם ואחות נשואה או ארוסה בין מאב בין מאם ובין אנוסה ומפותה, ולפיכך אין כהן מטמא באלו. ואלו העניינים עם יתר פרטיה מבוארים במסכת משקין ובמקומות מברכות וכתובות ויבמות ובספרא בפרשת אמור אל הכהנים.

ונוהגת מצוה זו על חיוב הטומאה במת הקרוב בכהן בכל מקום ובכל זמן וכן בזכרי כהונה, אבל הנשים אינן בחיוב זה, שכן בא הפירוש שמי שנמנע מלהטמא לזולת הקרובים הוא שנצטוה להטמא לקרובים, אבל הנשים הכהנות אחר שלא נמנעו מלהטמא במת כמו שמבואר במקומו, כמו כן לא נצטוו להטמא לקרובים על כל פנים, אבל מתאבלות הן מכל מקום, ולהן הבחירה להטמא אם ירצו, ודע זה וזכרהו.

ומצות חיוב האבלות הנגררת עם מצוה זו כמו שאמרנו נוהגת בכל מקום ובכל זמן ובכל אדם בין כהן בין ישראל בזכרים ונקבות. וכהן העובר על זה ולא רצה להטמא לששה הקרובים הנזכרים בכתוב, וכן כהן או ישראל שלא רצו להתאבל על קרוביהם בדברים שמנו חכמים בחיוב עקר האבלות ביום ראשון בטלו עשה זה. וכבר כתבתי למעלה שבית דין כופין על ביטול עשה. ויש מן המפרשים שכתבו שאין מצות איבול נחשבת למצוה דאוריתא, אולי דעתם לומר שאף על פי שאונן אסור בקדשים דאוריתא כל ענין אבילות מיהא דרבנן הוא.

(מצות קידוש זרע אהרן)

רסד. ב. לקדש זרע אהרן, כלומר לקדשם ולהכניסם לקרבן, וזהו עיקר העשה, וכן להקדימם לכל דבר שבקדושה, ואם מאנו בזה לא נשמע אליהם. וזה כולו לכבוד השם יתעלה אחר שהוא לקחם ובחרם לעבודתו, שנאמר וקדשתו כי את לחם וגומר, ובא הפירוש וקדשתו לכל דבר שבקדושה לפתוח ראשון ולברך ראשון וליטול

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. מו"ק כ, ב. — 5. כמת מצוה, יבמות פט, ב. — 6. אח, חסר בכ (!). — 8. משקין ובמקומות, חסר בכ. — 9. וכתובות, חסר בכ. — 10—14. לשון הרמב"ם סה"מ מ"ע לו. — 10. וכן, חסר בכ. — 13. במקומו, סוף מצוה רפז. — 19. למעלה, מצוה ו. — 23 ואילך. לשון הרמב"ם עם שנויים והשמטות בסה"מ מ"ע לב. — 24. ואם, ו ולא. — 25. ויקרא כא, ח. — 25—26. כי—הפירוש, חסר בכ. — 26. גיטין נב, ב.

הערות וביאורים

1. שמתאבלים עליהם, כיצד, הרי שמת בן בנו חייב לקרוע בפני בנו ולנהוג אבילות בפניו. — 5. כמת מצוה, כיון שאין לה יורש אלא הוא, לא תמצא מי שיתעסק בה (הלכות אבל, ב, ז). — 26. לפתוח, בכל דבר כבוד, בין בתורה בין בישיבה הוא ידבר בראש (רש"י גיטין נט, ב, ד"ה לפתוח). — ולברך, בסעודה (שם). — וליטול, אם בא לחלוק עם ישראל בכל דבר לאחר שיחלקו בשוה אומר לו ברור וטול איזה שתרצה (שם).

מגה יפה ראשון, ולשון סיפרא, וקדשתו על כרחו, כלומר שזאת המצוה אנחנו נצטוינו בה ואין זה בבחירת הכהן. ועוד אמרו קדושים יהיו לאלהיהם על כרחם, והיו קדש לרבות בעלי מומין, שלא נאמר אחר שזה אינו ראוי להקריב לחם אלהיהם למה זה נקדימהו ונכבדהו, על כן אמרו והיו קדש, כלומר הזרע הוא מיוחס כולו תמים ובעל מום.

משרשי המצוה לפי שידוע כי מכבוד האדון לכבד משרתיו ובכל עת כיבודינו הכהנים נזכור ונקבע במחשבתינו כבודו ברוך הוא וגדלו, ובזכות המחשבה הזכה והמעולה והרצון הטוב תחול ברכתו ברוך הוא וטובו הגדול עלינו, והוא חפץ בברכה כאשר הודענו כמה פעמים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שסדר קריאת התורה בצבור זהו, שהכהן קורא ראשון לעולם ואחריו לוי ואחריו ישראל, ואם אין שם כהן נתפרדה חבילה, ואם אין שם לוי, כהן קורא שני פעמים, וכהן אחר כהן לא יקרא משום פגמו של ראשון, ולוי אחר לוי לא יקרא משום פגם שניהם, וכבוד זה נעשה להם כשראויין לכך, אבל היו בעלי עבירות נמנעים מכבוד, וכבר אמרו זכרונם לברכה שממזר תלמיד חכם קודם לכהן עם הארץ. ועכשיו בזמן הזה לא ראינו מי שהקדים עצמו לשום כהן מפני חכמתו ועקב ענוה יראת יי. ויתר פרטיה נתבארו במקומות חלוקים מן גמר[א] מכות וחולין ובכורות ושבת וזולתם.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, שמצוה על כולן לכבד זרע אהרן, ועובר על זה ולא כיבדם במקום שראוי וכהן הראוי לכבוד ביטל עשה זה.

(מצות כהן גדול לישא נערה בתולה)

רסה. ג. שישא כהן גדול נערה בתולה, שנאמר והוא אשה בבתוליה יקח, והראייה שזה נחשב מכלל מצות עשה מה שאמרו זכרונם לברכה עושה היה רבי עקיבה ממזר אפילו מחייבי עשה, וביארו זה כשיהיה כהן גדול בא על אשה שאינה בתולה שהיא אסורה עליו בעבור שהעיקר הוא אצלינו לאו הבא מכלל עשה עשה. ועוד אמרו זכרונם לברכה מוזהר על האלמנה ומצווה על הבתולה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ויקרא כא, ו. — 5. בעל, ז ובעל, נש אין בו (!). — 10. גיטין נט, א. — 14. הוריות יג, א. — 15. ועכשיו בזה"ז, נוסד על רמב"ם הלכות תפלה יב, יח. — 21—25. סה"מ מ"ע לח. — 21. ויקרא כא, יג. — 22. כתובות ל, א. — 24. עליו, כ עליו בעשה. — 25. הוריות יא, ב.

הערות וביאורים

11. נתפרדה, נפסק הקשר, איבד הלוי את כבודו בשביל חבילתו הנפרדת ואינו קורא כלל (שם). — 12. פגמו, שמא יאמרו הראשון פסול ולפיכך עולה כהן אחר. — 13. פגם שניהם, כלומר, דלא ידעי אינשי פגמא בהי מינייהו ואמרי ראשון אינו לוי לפיכך חזר וקרא, אי נמי שני אינו לוי אלא ישראל (רש"י שם. ועיין בסוגית הגמרא שם דשקלו וטרו מ"ש הכא איכא פגם שניהם וגבי כהן ליכא. וברמב"ם ה' תפלה יב, יט כתב: וכן לא יקרא לוי אחר לוי שמא יאמרו אחד משניהם פסול). — 16. ועקב ענוה יראת ה' (משלי כב, ד), ענוה עיקר והיראה טפילה ועקב לה (רש"י שם). — 24. אסורה עליו, בעשה, בעבור שאין בה לאו אלא עשה דבתולה יקח דמשמע אבל לא בעולה, ולאו הבא מכלל עשה עשה.

משרשי המצוה לפי שהעקר הטוב שבאדם הוא שיהיה לו מחשבת טהרה ונקיות, כי אחרי המחשבות ימשך מעשה הגופות, על כן ראוי לו למשרת הגדול להדבק באשה שלא קבעה מחשבתה באיש אחר זולתי בו שהוא קדש קדשים, ומתוך כך יהיה חזרע אשר יתן לו השם ממנה טהור ונקי ראוי לעבוד בקדושה. ושמא תאמר ומי יודע אם גם הבתולה קבעה מחשבתה באיש זולתי בו ונתנה עיניה באחר? התשובה בזה שכל זמן שלא יצאה מחשבתה מן הכח אל הפועל אינה נפסלת, אבל כל זמן שנבעלה נפסלה, ואף על פי שאמרו זכרונם לברכה דמשתבגר אסורה עליו, הענין הוא דמכיון שהיא גדולה כל כך יצר מחשבת לבה רק רע ואולי קבעה מחשבתה באדם אחר, ומחשבתה רעה מכיון שהיא גדולה נחשבת לה כמעשה. וכן מזה הטעם אמרו גם כן שאם נתאלמנה מן האירוסין אפילו בעודה קטנה אסורה היא לכהן דמכיון שנעשה בה מעשה הקדושין כבר קבעה מחשבתה באיש אחר מתוך מעשה האירוסין ונפסלה, דמעשה פוסל אפילו בקטנות ומחשבה בגדלות, וכן אמרו שאם נבעלה שלא כדרכה גם כן פסולה שכבר נעשה בה מעשה רב אף על פי שבתוליה קיימין. וכן אמרו שאף מוכת עץ פסולה, והטעם בה לפי הדומה לפי שאינה קובעת עוד מחשבתה בכהן גדול מכיון שנאבדו בתוליה אינה כורתת ברית חזק לעולם לאיש, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה אינה אשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי, והרי זו לא עשאה שום אדם כלי, ומכל מקום לא החמירו זכרונם לברכה באלו הרבה ואמרו שאם נשא בוגרת או מוכת עץ דיעבד יקיים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד כהן גדול המשוח בשמן המשחה או המרובה בבגדים ואחד כהן גדול העובד או כהן גדול שמנוהו ועבר, וכן כהן משוח מלחמה, כולם מצווין על הבתולה ואסורין באלמנה. ומה שאמרו שאפילו ארס הקטנה ובגרה תחתיו קודם נישואין הרי זה לא יכנוס ואם כנס אינו מוציא, וכן מה שאמרו שאינו נושא שתים נשים ביחד לעולם שנאמר והוא אשה בבתוליה יקח דוקא אשה אחת אבל לא שתים, ומה שאמרו שאם כנס האלמנה בעודו הדיוט ונתמנה גדול שאינו מוציאה, ואפילו אירסה קודם שנתמנה גדול כונסה לאחר שנתמנה, ויתר פרטיה בפרק ששי ביבמות ובמקומות מכתובות וקדושין.

ונוהגת בארץ בזמן הבית והעבודה כי אז יתמנה הכהן גדול לא במקום אחר. וכהן גדול העובר על זה ונשא בעולת איש שאינה לא אלמנה ולא גרושה ביטל עשה ומוציאה בגט.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

9. קדש קדשים, עיש ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים (דה"א כג, יג). — 7. יבמות נט, א. — 8. יצד, בראשית ו, ה. — 10. יבמות נט, א. — 11. מחשבתה, כ מחשבתה מאד. — 12. דמעשה פוסל, חולין יב, ב: מפני שיש להן מעשה ואין להן מחשבה. — וכן אמרו, יבמות נט, א. — 16. סנהדרין כב, ב. — 19—21. לשון הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה יז, א. — 19—20. המשוח—שמנוהו, חסר בכ. — 21—22. רמב"ם שם, יז. — 22. יבמות נט, א. — 24. שם סא, א. — ונתמנה, כ ונתמנה כהן.

הערות וביאורים

22. לא יכנוס, דאישתני גופה. — 25. כונסה, משום דלא אישתני גופה כמו קידש את הקטנה ובגרה תחתיו. — 29. ב ג ט, לפי שקידושין תופסין בחייבי לאוין.

(מצות הקרבן להיות תמים)

רסו. ד. שיהיה כל קרבן שנקריבהו שלם במינו מן המומין שבאו בכתוב ומאות שבאה הקבלה עליהם שהם מומין, והוא מה שנאמר על זה תמים יהיה לרצון ואמרו בספרא תמים יהיה מצות עשה, והביאו ראיה על היות הנסכים וסלתם ושמנם בתכלית השלמות מההפסד מדכתיב תמימים יהיו לכם ונסכיהם.

שרש המצוה נגלה עם מה שהקדמנו למעלה בענין הקרבנות על צד הפשט שהם לעורר ולכוין מחשבת בני איש אל השם ברוך הוא, כי האדם מתפעל בכח מעשיו, על כן ראוי על כל פנים להיות הקרבן בלי מום, כי מזמות בן אדם לא ינוחו ולא יתפשטו במין הפחות כמו בחשוב, כי הלבבות יתעוררו בחשוב ובשלם במינו יותר, וזה דבר ידוע לכל מבין.

מדיני המצוה, המומין שמנו חכמים זכרונם לברכה שפוסלין בקרבן שהם ע"ג חמשים מהם בין באדם בין בבהמה, והכ"ג מיוחדין בבהמה ואינם ראויין להיות באדם, וכמו כן יש מומין שהן מיוחדין באדם שאינם ראויים להיות בבהמה והן תשעים, כמו שנכתוב בסדר זה גבי מומין הפוסלין בכהן. וכן מה שחלקו זכרונם לברכה בין מום קבוע למום עובר, ומה שאמרו שאין המומין פוסלין בקרבן עוף שלא נאמר בהן תמים זכר, ובמה דברים אמורים במומין קטנים אבל עוף שיבש גפו או נסמת עינו או נקטעה רגלו אסור לגבי המזבח. ויתר פרטיה מבוארים בפרק שמיני ממנחות.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית. ועובר עליה ושחט או זרק הדם או הקטיר האימורין מבבהמה בעלת מום על המזבח ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו, וכמו שנכתוב בעזרת השם. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה נמצאת למד שאם הקדיש בעל מום ושחטו וזרק דמו והקטיר אימוריו על המזבח לוקה ארבע מלקיות, ועל מה שאמרנו שאם הקדיש לוקה.

(מצות הקרבן שיהיה משמונה ימים ולמעלה)

רסז. ה. שיהיה כל קרבן שנקריב מן הבהמה מבן שמונת ימים ומעלה לא פחות מזה וזאת היא מצות מחוסר זמן בגופו, והמקרא המזהירנו בזה הוא שכתוב שור

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—5. סה"מ מ"ע סא. — 3. ויקרא כב, כא. — 5. במדבר כח, לא. — 7. השם, כ הקדוש. — 8. מזמות, ואם מומות, נש מחשבות. — 11—12. הלכות איסורי המזבח ב, א—ב. — 14. בסדר זה, מצוה רצו. — 15—17. לשון הרמב"ם שם ג, א. — 20. שנכתוב, עיין מצוות שח—שי. — 21. רמב"ם שם א, ד. — 22. שאמרו, כ שאמר. — 23. שאם, חסר בכ. — לוקה, ו לוקה צ"ת, פנש לוקה צ"ע. — 25 ואילך. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע ס, עם שנויים והשמטות. — 26. ויקרא כב, כז.

הערות וביאורים

22. ארבע, משום בל תקדיש (מצוה שו), בל תשחט (שח), בל תזרוק (שי), ומשום בל תקטיר (שט). — 23. לוקה, כלומר צריך עיון, לפי שאין בו מעשה. ועיין מצוה שו, מה שרבנו תירץ על זה. — 26. בגופו, יש שפטולין משום מחוסרי זמן בבעלים, שלא הגיע זמן בעליהם להקריב, כגון הזב והזבה בתוך ימי ספירתם.

או כשב או עז כי יולד והיה שבעת ימים תחת אמו ומיום השמיני והלאה ירצה ודברי התורה נוטריקון הם, ומורה הכתוב שקודם לכן לא ירצה הקרבן, וזה וכיוצא בו יקראו זכרונם לברכה לאו הבא מכלל עשה עשה, ולפיכך אין לוקין עליו, וכמו שביארו זכרונם לברכה בחולין פרק אותו ואת בנו שאמרו שם לענין מלקות, הנח למחוסר זמן שהכתוב נתקו לעשה.

משרשי המצוה מה שהקדמנו בענין הקרבן על צד הפשט, כי בכח הפעולה יתעורר האדם להכשיר מעשהו ולכן נצטוה להיות פעולת הדברים שבהן הכשר המעשה שלמה בכל כחו. ומשלימות הקרבן שיהיה מבן שמונת ימים והלאה כי קודם לכן איננו ראוי לכל דבר ולא יחמוד איש אותו לאכלה ולסחורה ולתשורה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שתורים שלא הגיע זמנן שהן אסורין לקרבן כמו בהמה שלא הגיע זמנה, וכן בני יונה גדולים הרבה אסורים, והטעם בהם שהגדלות בהן נחשב כמום, ודרך כלל אמרו זכרונם לברכה במשנה בתורים ובני יונה שתחלת הציהוב שבזה ושבזה פסול לפי שהוא גדלות ביונים וקטנות בתורים. ודרשו זכרונם לברכה בזה המקרא כי יולד פרט ליוצא דופן שפסול לקרבן, תחת אמו פרט ליתום, כלומר שנולד אחר שנשחטה אמו, ומן הדומה שבכל זה איפשר לומר שאין השלמות בהן כמו בנולדים כדרכו של עולם, וכבר כתבתי כי החיוב להיות הקרבן בתכלית השלמות מכל צד. ויתר פרטיה מתבארים בספרא וסוף מסכת זבחים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה כי להם מצות הקרבן ועל ידם יתקרבו, והם הוזהרו מן הדומה בענין, אבל מכל מקום ראיתי לרמב"ם זכרונו לברכה שכתב וזה לשונו, יכן המקדיש מחוסר זמן הרי הוא כמקדיש בעל מום עובר ואינו לוקה כמו שביארנו, עד כאן. נראה מדבריו שהוא סובר שחיוב מצוה זו אף על הישראל המקדיש אותו, וכיון שכן יש לנו לומר לדעתו שחיוב מצוה זו בין בכהנים בין בישראלים ובזכרים ונקבות. ועובר על זה והקריב מחוסר זמן או הקדישו לדעת הרמב"ם זכרונו לברכה ביטל עשה אבל אינו לוקה לפי שהוא לאו הבא מכלל עשה, כמו שכתבנו.

(מצות קידוש השם)

רסח. ו. שנצטוינו לקדש את השם, שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל, כלומר שנמסור נפשינו למות על קיום מצות הדת. וכבר ביארו זכרונם לברכה מפי הקבלה ומן הכתובים באי זה ענין ובאי זה מצוה נצטוינו בזה, ואף על פי שכתוב בתורת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. חולין 9, ב. — 11. וכן, ו ובין. — 12. חולין כב, א. — 14. שם לח, ב. — 16. כתבתי, במצוה רסו. — 20. הלכות איסורי המזבח ג, י. — 26. כמו שכתבנו, חסר בכ. — 28. ויקרא כב, לב.

הערות וביאורים

2. נוטריקון, כתובים בקצורים. — 5. לעשה, דמשמע בתוך זמנו בלא ירצה אלא הניחו לאחר זמן וירצה. —13. הציהוב, כשמתחיל להביא נוצה יפה צהובה סביב לצוארו. — 14. ליוצא דופן, שהיתה אמו מקשה לילד דרך הרחם ותחתכו דופנה והוציאו הולד.

וחי בהם דמשמע ולא שימות בהם, כבר קבלו הם שלא נאמר מקרא זה בכל ענין ובכל עבירה, ואפילו בקבלה אנו חיין בכל דברי התורה, ובפירוש אמרו זכרונם לברכה כי ג' מצות הן שחייב האדם שיהרג ואל יעבור בהן לעולם, והן עבודה זרה וכל אביזהרא, כלומר כל ענין שלה אסור לנו מכח הלאוין המיוחדין בה, וכמו שנפרש למטה בעזרת השם, וכן גילוי עריות וכל אביזהרא, ושפיכות דמים, שאם יאמרו לו לאדם עבוד עבודה זרה או נהרגך יהרג ואל יעבדה, ואף על פי שלבו תמים באמונת השם אף על פי כן נצטוה שיהרג ולא יעשה המעשה הרע ההוא ולא יתן מקום אל המעביר לחשוב שהוא כפר בשם. ולשון ספרי, על מנת כן הוצאתי אתכם מארץ מצרים שתקדישו את שמי ברבים. וכמו כן בשתים שזכרנו יהרג ואל יעבור, כמו שאמרנו.

שורש מצוה זו ידוע, כי האדם לא נברא רק לעבוד בוראו, ומי שאינו מוסר גופו על עבודת אדוניו איננו עבד טוב, והרי בני אדם ימסרו נפשותם על אדוניהם קל וחומר על מצות מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שבאלו הג' עבירות שזכרנו חייב האדם למסור נפשו בכל ענין בין בשעת שמד או שלא בשעת שמד ובין בפרהסיא או אפילו בצנעא ובין שיתכוין הגוי להעביר או אפילו להנאת עצמו, אבל בשאר העבירות אמרו דשלא בשעת שמד ובצנעא יעבור ואל יהרג, ואפילו יתכוין הגוי להעבירו, אבל בפרהסיא, כלומר בפני עשרה ישראל, אם להנאתו מתכוין המעביר יעבור ואל יהרג, ואם להעבירו יהרג ואל יעבור, ובשעת השמד אפילו בצנעא ואפילו להנאתו ואפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור, ומצוה קלה היא כעין מה שאמרו זכרונם לברכה אפילו אערקתא דמסאנא, כלומר שלא יעשה הישראל צורת מנעלו כמו הגוים העובדים עבודה זרה שלא ידמה להיות עובד עבודה זרה כהם. וזה שאמרנו אביזהרא דעבודה זרה, הענין הוא לומר כל מה שנאסר לנו מכל לאו המיוחד בעבודה זרה, וכעין מה שאמרו בפסח ראשון בכל מתרפאין במקום סכנה חוץ מעצי אשרה, ואמרו עלה בירושלמי לא סוף דבר בשאמר לו רופא הבא לי עלין של אשרה פלונית דמיחזי כמאן דמודה בה אלא אפילו אמר לו הבא לי עלין של אילן פלוני סתם והלך ולא מצא אלא של אשרה יהרג ואל יעבור, ואף על גב דהשתא כי מתסי בעצי אשרה לאו עבודה זרה ממש היא דהא לא פלח לה אלא מכל מקום דמתהני מינה ואיכא במילתא לאו דלא ידבק בידך מאומה מן החרם, דהוא לאו המיוחד בעבודה זרה. אבל איסורין טובא דאיכא בעבודה זרה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שם יח, ה. — 2. ואפילו, כ ומפי. — חיין, ו חייבים. — אמרו, סנהדרין עד, א. — 4. המיוחדין, ו המיוסדין. — 6—8. נוסד על סה"מ מ"ע ט. — 14. סנהדרין עד, א. — 15. בשעת שמד, כ בעת צרה (וכן בשאר). — ובין, כ וכן. — 21. סנהדרין שם. — כלומר, זהו כפירוש הר"ף שהיו רצועות ישראל משונות כדי שלא ילבשו מלבוש כותי, ורש"י פירש בענין אחר. — 24. פסחים כה, א. — 25. ירושלמי שבת יד, ד. — 29. לאו, חסר בכ. — דברים יג, יח; מצוה תעה.

הערות וביאורים

15. ש מ ד, שעת גזרה, והוא שיעמוד מלך רשע ויגזור גזרה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצות (הלכות יסודי התורה ה, ג).

דילפינן להו מלאו דלפני עור לא תתן מכשול ליתנהו בכלל אביזהרא דעבודה זרה ליהרג עליהם, כיון דלאו דלפני עור אינו מיוחד בעבודה זרה ממש, דבכולהו מצות נמי איתיה. אחר שכתבתי זה מצאתי במקצת חידושי מורי ישמרו אל שכתבו כי בירושלמי דעבודה זרה משמע דכל שאמר לו הרופא עליו סתם יעבור ואל יהרג. וענין שפיכות דמים למדו הענין מדרך הסברא ואמרו על דרך משל מאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי, כלומר הנרצח יהיה ראוי לעשות יותר מצוות מאותו שהרגו, ועל כן אינו בדין שיהרוג שום אדם לחבירו, ואפילו יהרג הוא על זה. ועוד אמרו זכרונם לברכה שאפילו היו כמה אלפים ישראלים ואמרו להם אנסים תנו לנו אחד מכם ואם לאו נהרוג כולכם. יהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל, ודוקא כשאמרו להם אחד סתם אבל ייחדוהו להם בפירוש שאמרו תנו לנו פלוני ואם לאו נהרוג כולכם רשאין ליתנו. כענין הידוע בשבע בן בכרי, וכן הדין בנשים שאמרו להן גוים תנו לנו אחת מכם וכולי, כדאיתא במסכת תרומות פרק שמיני. וענין עריות שנהרגין עליהן למדו אותן חכמים זכרונם לברכה לפי שהוקשה נערה מאורסה לרוצח, מה רוצח יהרג ואל יעבור כמו שאמרנו, כן נערה המאורסה יהרג אדם ולא יבעול אותה, כי התורה לא תמשל משלים חנם רק ללמד ענין. ועוד יש להם בזה סמך מן הקבלה שהיא חומת ברזל לכל דבריהם. וכתבו הראשונים דלא אמרינן יהרג ואל יעבור לעולם אלא לעבור עבירה, אבל להבטל ממצוה יעבור ואל יהרג. וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה באסתר קרקע העולם היתה, כלומר והוא כעין שב ואל תעשה, שהרי האשה על כרחה נבעלת, ואפילו סייעה האשה בתשמיש לאחר שהלבישה היצר לא תתחייב בכך שאין אונס גדול ממנו. ומה שמצינו מעשים לחסידים הראשונים שנהרגים על ביטול מצוה, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה מה לך יוצא ליסקל על שמלתי את בני, מה לך יוצא ליצלב על שנטלתי את הלולב, מדת חסידות עשו הם וראו שהדור היה צריך לכך, והיו חכמים גדולים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ויקרא יט, יד. — 3. הובא ג"כ בתוספות ע"ז כו, ב, ד"ה שאני. — 4. ירושלמי ע"ז ב, ב. — עליו, כ עלין. — 5. סנהדרין עד, א. — 8. ירושלמי תרומות ח, ד. — 12. בשבע בן בכרי, שמואל ב כ, יג—כב. — 13. תרומות, מפ ואילך: יבמות. — 14. סנהדרין עד, א. — 17. חומת ברזל, ירמי א, יח. — הראשונים, הובא בר"ן סנהדרין פ"ח. — 19. סנהדרין עד, א. — ז"ל, כ שם. — 22. נכילתא שמות כ, ו.

הערות וביאורים

1. דלפני עור, כגון הא דאסור למכור לגוי דברים לשם אידם לפני חגיהם משום שגורמים להם לעבוד ע"ז (ועיין מצוה רמ). — 12—13. אחת מכם, ונטמאה ואם לאו הרי אנו מטמאים את כולכם יטמאו את כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל (תרומות ח, יב). — 14. שהוקשה, שנאמר כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה (דברים כב, כו). — 16—17. סמך מן הקבלה, קשה לעמוד על סוף כוונת רבנו. ואולי כוון למה שדרשו חז"ל: וכאשר אבדתי אבדתי (אסתר ד, טז), כשם שאבדתי מבית אבא כך אובד ממך (מגילה טו, א), וקרי ליה קבלה לפי שבכתובים הוא (מהרב הגאון מ. כשר. וידידי הרב דוד שלמה שפירא הציע שרבנו אולי כוון לדרשות חז"ל בנדון זה הנמצאות בשמות רבה, טז).

ראוין לכך להורות על זה, שאלמלא כן שהיו גדולים וחכמים לא היו רשאין למסור נפשם למות, שלא לכל אדם יש רשות ליהרג במה שלא חייבונו זכרונם לברכה ליהרג עליו, ולא עוד אלא שמתחייב בנפשו. ועוד ראיתי בענין מצוה זו בספרי מורי ישמרו אל שבכל אשה שקדושים תופסין בה, כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לישראל בת ישראל לנתין וממזר, שאין בכלל עריות ליהרג עליהן, אבל מכל מקום להורות לשום אדם לבוא על אשה ואפילו פנויה אין מורין אלא ימות מחוליו אם העלה לבו טינא ואל תבעל לו ולא יספר עמה וכולי בסנהדרין פרק בן סורר ובספר מדע. ויתר פרטיה מבוארין בסנהדרין ובפסחים ויומא ובמקומות אחרים.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ולא קדש השם במקום שחייב לקדשו ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו דלא תחללו את שם קדשי, וכמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם, ועון חלול השם גדול וחמור עד מאד, עד שאמרו זכרונם לברכה שאין כח בתשובה ויום הכפורים ויסורין לכפר אלא במיתה כדאיתא בפרק אחרון מיומא.

(מצות שביתה ביום ראשון של פסח)

רסט. ז. לשבות ביום ראשון של פסח, שנאמר בו ביום הראשון מקרא קדש, ובכל מה שנאמר בתורה מקרא קדש פירשו זכרונם לברכה קדשהו, ועניין קדושתו הוא שלא נעשה בו מלאכה אלא מה שהוא מיוחד באכילה כמו שביאר הכתוב אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם. והראיה ששביתת יום טוב נחשבת עשה אמרם זכרונם לברכה האי שבתון עשה הוא, ולמדנו מעתה שבכל מקום שנאמר בתורה שבתון גבי יום טוב הוא עשה, וכבר בא הרבה בתלמוד גם כן, יום טוב עשה ולא תעשה.

משרשי המצוה כדי שנחשוב בעניין המועד בנס שנעשה לנו בו ונהלל ונפאר במחשבתינו מי שצונו ברוך הוא עליו ועשה לנו נסים בזמן ההוא, ואם יהיה האדם טרוד במלאכתו לא יהיה לו פנאי לחשוב בשום דבר. ועוד נאריך בשרשה ובדיניה בלאו דאיסור מלאכה ביום טוב שבסדר זה בעזרת השם.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה ועשה מלאכה שלא לצורך אוכל נפש ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לא תעשה, כמו שנכתוב במקומו. דיני המצוה מתבארים ביום טוב.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—3. נוסד על רמב"ם יסודי התורה, ח, ד. — 3. גם זה ברי"ן סנהדרין פ"ח. — 4. שקדושים תופסין, כן בכ אבל בפנים: שקדושים אין תופסין, אבל ברור שט"ס הוא. — 5. שאין, כ שאינן. — בכלל, חסר בכ. — 6—8. אבל—מדע, חסר בכ (!). — 11. ויקרא כב, לב; מצוה שיד. — 13. יומא פה, א. — 16—22. נוסד על סה"מ מ"ע קנט. — 16. ויקרא כג, ז. — 19. שמות יב, טז. — 20. שבת כה, א.

הערות וביאורים

ז. טינא, נימוק, מרוב אהבה נטמטם לבו והעלה חולי (רש"י סנהדרין עה, א). — יספר עמה, מאחורי הגדר.

(מצות קרבן מוסף כל שבעת ימי הפסח)

רע. ח. להקריב קרבן מוסף בכל שבעת ימי הפסח, שנאמר והקרבתם אשה ליי שבעת ימים, והוא כקרבן ראש חדש, שני פרים ואיל אחד ושבעה כבשים הכל עולות, וכמו שכתוב בפירוש על כולן בסדר פנחס אשה עולה, ומשפט העולה כבר פירשתיו למעלה, ושעיר אחד לחטאת והיא נאכלת.

משרשי המצוה כעניין מה שכתבנו למעלה בעניין הקרבן, כי האדם נפעל לפי מעשהו, כי מהיותו בעל חומר אין מחשבתו נדבקת כי אם על ידי המעשה. ומזה השרש ציונו האל ברוך הוא לעשות פעולה מיוחדת לשם היום למען נתפעל מתוך כך לתת אל לבינו גודל היום וקדושתו והנסים והטובות שגמלנו האל ברוך הוא באותו הזמן.

דיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה בפרק רביעי ממנחות התמידין אינן מעכבין את המוספין ולא המוספין מעכבין זה את זה, וכן מה שאמרו שם הפרים והאלים והכבשים אינם מעכבים זה את זה, הפר והאיל והכבשים אינן מעכבין את הלחם, כלומר מנחת הסלת שזהו הלחם, ולא הלחם מעכב את הכבשים, דברי רבי עקיבה. אמר רבי שמעון בן גמליאל לא כי אלא הכבשים מעכבין את הלחם והלחם אינו מעכב את הכבשים, שכן מצינו שכשהיו ישראל במדבר ארבעים שנה קרבו כבשים בלא לחם אף הן יקרבו כבשים בלא לחם, אמר רבי שמעון הלכה כבן גמליאל אבל אין הטעם כדבריו, שכל האמור בחומש הפקודים, כלומר בספר במדבר סיני, קרבו במדבר והאמור בתורת כהנים, כלומר בספר ויקרא, לא קרבו במדבר, משבאו לארץ קרבו אלו ואלו, ומפני מה אני אומר יקרבו כבשים בלא לחם שהכבשים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ויקרא כג, ח. — 4. במדבר כח, יט. — 5—6. ושעיר—למעלה, חסר בכ (!). — 6. למעלה, מצוה צה. — 11. מנחות מט, א.

הערות וביאורים

11. התמידין, אם הקריב תמיד השחר ותמיד הערביים קודם למוספין או המוספין קודם להם, או שהקריב התמידין ולא המוספין או המוספין ולא התמידין, הקרבנות כשירים.— 12. ולא המוספין, ביום שיש בו שני מיני מוספין הקריב את שאינו תדיר קודם, כשר. — 12—13. הפרים והאלים והכבשים, שבעה כבשים ופר אחד וב׳ אילים הבאים עם שתי הלחם של עצרת (הכתובים בפרשת אמור) וב׳ פרים ואיל אחד ושבעה כבשים של מוספי עצרת (הכתובים בפרשת פנחס) אינם מעכבים זה את זה, דמוספין אין מעכבים קרבנות הלחם, וקרבנות הלחם אין מעכבים המוספין. — 13. והאיל, כלומר והאילים (הב׳ אילים שבאים בגלל הלחם, וכן הוא במשנה). — 14. מנחת הסולת, פירוש זה של רבנו תמוה מאד, לפי שמסוגיית הש״ס משמע דמשנה זו נשנית על שתי הלחם של עצרת (אח״כ מצאתי שכבר תמה על זה ה״מנחת חינוך״). וה״מנחת יצחק״ תירץ שגם רבנו מירי בשתי הלחם. ומ״ש: מנחת הסולת, זהו משום דכתיב בתורה, והקרבתם מנחה חדשה להי... סלת תהיינה (ויקרא כג, טז—יז), הרי דקריא רחמנא לשתי הלחם: סלת, ולפיכך קרא רבנו הלחם הזה בשם מנחת הסלת. — 15. מעכבין את הלחם, שאם לא יהיו שם הכבשים לא יקריבו את הלחם. — 17. בלא לחם, לפי שלא היה במדבר לחם זולתי המן. — הלכה כבן גמליאל, דכבשים מעכבים את הלחם, אבל אין הטעם כדבריו, שהוא אומר במדבר קרבו כבשים, ולא היא שכל האמור בחומש הפקודים וכולי.

מתירין את עצמן ולחם בלא כבשים אין לו מי שיתירנו. וכן מה שאמרו שם פרק תשיעי מערבין נסכי פרים בנסכי אלים אבל אין מערבין נסכי כבשים בנסכי פרים ואלים. ועוד אמרו שם גם כן שבע מדות של לח היו במקדש, הין וחצי הין וכולי, רבי אלעזר ברבי צדוק אומר שנתות היו בהן, עד כאן לפר עד כאן לאיל ועד כאן לכבש. ויתר פרטיה מבוארים שם ובמקומות מקדשים.

וגוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה. ואם עברו הכהנים על זה ולא הקריבו את קרבן מוסף במועדו ביטלו עשה זה וחטאם ישאו ובני ישראל נקיים, כי עליהם מוטל חיוב הקרבנות ביותר. ואם אולי הרגישו ישראל בדבר גם עליהם יהיה הפשע, כי כל ענין הבית הקדוש וכל שכן תמידין ומוספין על הציבור כולו הוא מוטל.

(מצות שביתה בשביעי של פסח)

רעא. ט. לשבות ביום השביעי מחג הפסח, שנאמר ביום השביעי מקרא קדש, וכבר כתבתי למעלה סמוך מצוה זו שבכל מקום שנאמר בתורה מקרא קדש ענייננו לומר קדשהו שלא לעשות בו מלאכה, והיא מצות עשה, וגם שם כתוב רמז משרשי המצוה על צד הפשט. וקצת דיניה כמנהגינו נכתוב בעזרת השם בלאו דאיסור מלאכה שבסדר זה. וכל ענין שביתת השביעי כשביתת יום ראשון, ושניהם כרגל אחד הם חשובין לעניין שאין אומרים זמן בשביעי, וכן לכל דבר, מה שאין כן בשמיני עצרת שהוא חג בפני עצמו, וכמו שנכתוב במקומו בעזרת השם.

(מצות קרבן העומר של שעורים ביום שני של פסח)

רעב. י. שנקריב ביום שני של פסח יתר על המוסף של שאר ימי הפסח כבש בן שנתו לעולה, ועומר אחד של שעורים הנקרא עומר התנופה, שנאמר כי תבואו אל הארץ... והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן והניף את העומר... ממחרת השבת, ותרגומו מבתר יומא טבא, כלומר ביום שני של פסח, שהרי בפסח אירעי בפרשה של שלמעלה מזה, ונאמר שם ועשיתם ביום הניפכם את העומר כבש תמים בן שנתו וגומר, וקרבן זה של עומר נקרא מנחת בכורים, ואליה הוא הרמז באמרו יתברך ואם תקריב מנחת בכורים ליי אביב קלוי באש וגומר. ולשון מכילתא, כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה שהם חובה, וזה אחד מהם. ואמרו שם, אתה אומר חובה או אינו אלא רשות, תלמוד לומר תקריב את מנחת בכוריך, חובת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. תשיעי, לפנינו בגמרא הוא פ"י; מנחות פה, א. — מערבין, ו מעכבין (וכן בשאר). — 3. שם פז, ב. — 9. כולו, כ ועל כולן. — 11. ויקרא כג, ח. — 14—15. דאיסור מלאכה, מצוה שטו. — 17. במקומו, מצוה רפז. — 20. ויקרא כג, י—יא. — 23. של, חסר בכ. — ויקרא כג, יב. — 25. שם ב, יד. — 27. ויקרא שם. — 27—1 (עמ' שנן). תלמוד—רשות, חסר בכ.

הערות וביאורים

1. אין לו, שאין הלחם מותר באכילה לכהנים עד שיקרבו כבשים. — 2. בנסכי אילים, לפי שבלילת שתיהן שוה, שני לוגין לעשרון. — נסכי כבשים, ג' לוגין לעשרון. — 3. וחצי הין, ושלישית ההין ורביעית ההין, לוג וחצי לוג ורביעית לוג. — 4. שנתות, כלומר לא היה שם אלא הין, ובו היו סימנים מספרות או סגימות: עד כאן לפר, וכולי. — 16. זמן, שהחיינו.

ולא רשות. ועניין המנחה כן, שהיו מביאין שלשה סאין שעורין ומוציאין מן הכל עשרון אחד שהוא מנופה בשלש עשרה נפה והשאר נפדה ונאכל לכל אדם וחייב בחלה ופטור מן המעשרות. ולוקחין זה העשרון של סלת השעורים ובוללין אותו בלוג שמן ונותנין עליו קומץ לבונה כשאר המנחות ומניפו הכהן במזרת, מוליך ומביא מעלה ומוריד, ומגישו כנגד חודה של קרן מערבית דרומית כשאר המנחות. וקומץ ומקטיר, והשאר נאכל לכהנים כשירי כל המנחות.

משרשי המצוה כדי שנתבונן מתוך המעשה החסד הגדול שעשה השם ברוך הוא עם בריותיו לחדש להם שנה שנה תבואה למחיה, לכן ראוי לנו שנקריב לו ברוך הוא ממנה למען נזכור חסדו וטובו הגדול טרם נהנה ממנה, ומתוך שנהיה ראויין לברכה בהכשר מעשינו לפניו תתברך תבואתינו וישלם חפץ השם בנו, שחפץ מרוב טובו בברכת בריותיו. ונצטוינו בזה בשני של פסח ולא בראשון כדי שלא נערב שמחה בשמחה, כי הראשון נכון לזכר הנס הגדול שהוציאנו ברוך הוא מעבדות לחירות מיגון לשמחה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמצותו של עומר להביאו מן השעורים ולא מן החטים ולא מכוסמין ושיבולת שועל ושיפון, ומן הקרוב לירושלם שביכר תחילה היו מביאין אותו, לא ביכר הקרוב מביאין אותו מן הקרוב מארץ ישראל. מצותו להקצר בלילה, בליל י"ו בניסן, בין בחול בין בשבת, ומצותו להביאו מן הלח, פירוש כדי שיהיה נראה וניכר יותר לעין ביכורו, וכל העיירות הסמוכות לשם מתכנסות כדי שיהא נקצר בעסק גדול, וכל זה מן השרש שכתבנו כדי שיתנו לבם לדבר השם מתוך המעשה והשמחה. ושלש סאין אילו היו קוצרין אותן בשלשה אנשים, ושלשה קופות ושלשה מגלות, וכיון שחשכה אומר הקוצר לעומדים שם בא השמש אומרין לו הין, בא השמש אומרין לו הין, בא השמש אומרין לו הין. מגל זו אומרין הן, וכן שלשה פעמים, קופה זו אומרין הן, וכן שלשה פעמים, אקצור אומרין לו קצור שלשה פעמים, וכל כך למה מפני הטועין שיצאו מכלל ישראל בבית שני והיו אומרים שזה שנאמר בתורה ממחרת השבת שהוא שבת בראשית. ויתר פרטיה מתבארין משלם בפרק עשירי ממנחות.

ונחגגת בזמן הבית בזכרים, ואפילו ישראלים חייבין להשתדל במצוה זו, שהרי שלוחי בית דין יוצאין ועושין ברירות בשדות מערב יום טוב, וכמו שמפורש שם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—6. לשון הרמב"ם הלכות תמידין ומוספין ז, יב. — 12. נערב, מו"ק ח, ב. — מעבדות, ספרים קסז, ב. — 13. מיגון, כ ומיגון. — 14. מנחות סד, ב. — 20—26. לשון הרמב"ם שם ז, יא. — 24. הטועין, כ התועים. — 28. ברירות, ו בדירות. — מנחות סה, א.

הערות וביאורים

3. בחלה, דחיוב חלה בא בגלגול העיסה, וגלגול עיסה זו ביד הדיוט היא לאחר שנפדה. — המעשרות, דמירותו היה ביד הקדש, ומירוח הקדש פוטר מן המעשרות. — 25—26. שבת בראשית, כלומר ממחרת יום השבת דהיינו ביום ראשון בשבוע. כל סתם שבת נקרא שבת בראשית ע"ש שביתת הקב"ה בו ממעשה בראשית. — 26. בראשית, ומן השמועה למדו שאינה שבת אלא יום טוב (הלכות תמידין ומוספין ז, יא). — 28. ברירות, הטוב והנקי. ונראה שצ"ל כריכות, וכן הוא במשנה מנחות סה, א, וברמב"ם שם.

במנחות, אבל מכל מקום עיקר החיוב היא ההקרבה והתנופה וההגשה והקמיצה וההקטרה, וכל זה בכהנים, ומכל מקום כיון שיש בה חלק לכל ישראל ויסוד המצוה הוא מפני חדוש התבואה שהוא הדבר הצריך לכל יש לנו לכתבה בחשבון המצות המוטלות על כל בני ישראל.

(מצות ספירת העומר)

רעג. יא. לספור תשעה וארבעים יום מיום הבאת העומר שהוא יום י"ו בניסן, שנאמר וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עומר התנופה, והמניין הזה חובה, ועלינו למנות בו הימים יום יום, וכן השבועות, שהכתוב אמר תספרו חמשים יום, ואמרו גם כן שבעה שבועות תספר לך, ובפירוש אמר אביי בגמרא במנחות מצוה לממני יומי ומצוה לממני שבועי. ויש מן המפרשים שהיה דעתם כי כוונת הכתוב למנות השבועות דוקא כשהן שלימות, אבל להזכיר בכל יום ולומר שהן כך וכך ימים וכך וכך שבועות אין צורך, ויש מהם שאמרו כי הדרך הנבחר להזכיר מניין השבועות עם הימים תמיד בכל יום, וירא שמים יבחר דרכם להוציא מכל ספק ולא יחוש לתפארת המלות, וכן נהגו היום בכל המקומות ששמענו. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה, ואל יטעה אותך אומרם זכרונם לברכה מצוה לממני יומי ומצוה לממני שבועי ותחשוב שהן שתי מצות, שאין הכוונה בזה לומר שתהיה מצוה בפני עצמה, אבל הוא חלק מחלקי המצוה, ואולם אם היו שתי המצוות אלו אמרו מניין הימים מצוה ומניין השבועות מצוה, וזה מה שלא נעלם ממי שידקדק בדבר ויבארהו, שאתה כשתאמר יתחייב שיעשה כך וכך לא יתחייב מן המאמר הזה שהעניין ההוא מצוה בפני עצמה, והראייה המבוארת על זה היותינו מונין השבועות כמו כן כל לילה באומרנו שהן כך וכך שבועות וכך וכך ימים, ואילו היו השבועות מצוה בפני עצמה לא סדרו מניינה אלא בלילי השבועות בלבד, והיו להן שתי ברכות, אשר קדשנו במצותיו וצונו על ספירת ימי העומר ועל ספירת שבועי העומר, ואין הדבר כן, אבל המצוה היא ספירת העומר ימיו ושבועותיו כמו שכתבנו, עד כאן.

משרשי המצוה על צד הפשט לפי שכל עיקרן של ישראל אינו אלא התורה, ומפני התורה נבראו שמים וארץ, וכמו שכתוב אם לא בריתי יומם ולילה וגומר, והיא העיקר והסבה שנגאלו ויצאו ממצרים כדי שיקבלו התורה בסיני ויקיימוה, וכמו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. ויקרא כג, טו. — 8. ועלינו, מפ ואילך: עלינו. — יום יום, ו ליום יום, פנש מיום ליום. — ויקרא כג, טז. — 9. דברים טז, ט; מנחות סו, א. — 10. ויש מן המפרשים, נמצא ברי"ן בסוף פסחים. — 15—25. סה"מ מ"ע קסא (עם שנוים). — 17. ואולם..., כ ואמנם היו ב' מצות אילו אמר. — 23. שתי, חסר בכ. — 27. ירמי' לג, כה; נדרים לב, א.

הערות וביאורים

10. ש ב ו ע י, היינו כשיגיע למספר שבעה ימים יאמר שהם שבוע אחד, ובשמונה ימים יאמר שהם שבוע אחד ויום אחד. — 11. ש ל י מ ו ת, היינו בתשלום כל שבוע ושבוע. — 22. ה ש ב ו ע ו ת, כלומר בכל שבעת ימים במלאת שבוע אחד, והיינו מונין בכל יום הימים בלבד, ובכל שבוע היינו מונין מלבד הימים גם השבועות בפני עצמן. — 27. ו ל י ל ה, חקות שמים וארץ לא שמתי.

שאמר השם למשה וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, ופירוש הפסוק כלומר הוציאך אותם ממצרים יהיה לך אות שתעבדון את האלהים על ההר הזה, כלומר שתקבלו התורה שהיא העיקר הגדול שבשביל זה הם נגאלים והיא תכלית הטובה שלהם, וענין גדול הוא להם יותר מן החירות מעבדות, ולכן יעשה השם למשה אות צאתם מעבדות לקבלת התורה כי התפל עושין אותו אות לעולם אל העיקר, ומפני כן כי היא כל עיקרן של ישראל ובעבורה נגאלו ועלו לכל הגדולה שעלו אליה נצטוינו למנות ממחרת יום טוב של פסח עד יום נתינת התורה להראות בנפשינו החפץ הגדול אל היום הנכבד הנכסף ללבנו כעבד ישאף צל, וימנה תמיד מתי יבא העת הנכסף אליו שיצא לחירות, כי המנין מראה לאדם כי כל ישעו וכל חפצו להגיע אל הזמן ההוא. וזה שאנו מונין לעומר, כלומר כך וכך ימים עברו מן המנין, ואין אנו מונין כך וכך ימים יש לנו לזמן, כי כל זה מראה בנו הרצון החזק להגיע אל הזמן, ועל כן לא נרצה להזכיר בתחלת חשבוננו רבוי הימים שיש לנו להגיע לקרבן שתי הלחם של עצרת. ואל יקשה עליך לומר, אם כן אחר שעברו רוב הימים של שבעה שבועות אילו למה לא נזכיר מיעוט הימים הנשארים, לפי שאין לשנות מטבע החשבון באמצעו. ואם תשאל, אם כן למה אנו מתחילין אותו ממחרת השבת ולא מיום ראשון, התשובה כי היום הראשון נתיחד כולו להזכרת הנס הגדול והוא יציאת מצרים שהוא אות ומופת בחדוש העולם ובהשגחת השם על בני האדם, ואין לנו לערב בשמחתו ולהזכיר עמו שום ענין אחר, ועל כן נתקן החשבון מיום שני מיד. ואין לומר היום כך וכך ימים ליום שני של פסח, שלא יהיה חשבון ראוי לומר ליום שני, ועל כן הותקן למנות המנין ממה שנעשה בו, והוא קרבן העומר שהוא קרבן נכבד שבו זכר שאנו מאמינים כי השם ברוך הוא בהשגחתו על בני אדם רוצה להחיותם ומחדש להם בכל שנה ושנה זרע תבואות לחיות בו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמצוה למנותן מבערב כדי שיהו תמימות, כמו שאמר הכתוב תמימות תהיינה, ואמרו זכרונם לברכה אימתי הן תמימות בזמן שמתחיל מבערב. ומכל מקום פירשו המפרשים שאם שכח ולא מנה מבערב מונה למחר כל היום, ויש שאמרו שמי ששכח ולא מנה יום אחד שאין יכול למנות עוד באותה שנה לפי שכולן מצוה אחת הן, ומכיון ששכח מהן יום אחד הרי כל החשבון בטל ממנו, ולא הודו מורינו שבדורנו לסברא זו, אלא מי ששכח יום אחד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שמות ג, יב. — 2—4. פירוש זה הוא מרש"י שם. — 2—3. הוציאך—כלומר, חסר בכ (!). — 6—10. כעין זה כתב גם הרמב"ם במו"נ ג, מ"ג. — 9. איוב ז, ב. — 13. להזכיר—לנו, חסר בכ, בנש שמו המדפיסים את המשפט הזה בסימני הסגר. — 24. מנחות סו, א. — 25. ויקרא כג, טו.—26. המפרשים, תוספות מנחות סו, א, ד"ה זכר, וגם הרמב"ם הל' תמידין ומוספין ז, כג.—29—1 (עמ' שט). יום—ברכה, חסר בכ.

הערות וביאורים

12. ל ז מ ן, הקרבן של שתי הלחם. — 13. ר ב ו י ה י מ י ם, כי בתחלת חשבוננו עדיין יש ריבוי הימים להגיע לקרבן שתי הלחם, ועל כן לא נרצה להזכיר או ריחוק הזמן שיש לנו להגיע לזמן שתי הלחם של עצרת. — 17. ר א ש ו ן, של פסח. — 29. ב ט ל, דבעינן תמימות (שיטת הלכות גדולות, תוספות מנחות סו, א, ד"ה זכר).

יאמר אמש היו כך בלא ברכה, ומונה האחרים עם כל ישראל. ומצוה מן המובחר למנות מעומד, ומברך אשר קדשנו וכולי, ומי שמנה בלא ברכה יצא ואינו רשאי לחזור ולמנות בברכה. ויתר פרטיה במסכת מנחות.

ונוהגת מצות ספירת העומר מדאוריתא בכל מקום בזכרים. ועובר על זה ולא ספר ימים אלו בטל עשה.

(מצות קרבן מנחה חדשה מן החטים ביום עצרת)

רעד. יב. להקריב ביום חג השבועות לחם חמץ מן חטה חדשה, וזה נקרא בכתוב מנחה חדשה, והם שתי ככרות כמו שכתוב ממושבותיכם תביאו לחם תנופה שתים שני עשרונים. והענין היה כן, שהיו מביאין שלש סאים חטים חדשות ושפין אותן ובועטין בהן כדרך כל המנחות וטוחנין אותן ומניפין מהן שני עשרונים בשתים עשרה נפה ולוקחין אותן ועושין מהן שתי חלות ומביא שאור ונותנו לתוך העשרון, וארך כל חלה שבעה טפחים ורחבה ארבעה וגובהה ארבע אצבעות, ומרובעות היו ואופין אותן מערב יום טוב, ולמחר אחר הנפתן היו נאכלות לכהנים כל אותו יום וחצי הלילה, ואותה מנחה היא ראשונה לכל המנחות הבאות מן החטים, ומקריבים עם הלחם שבעה כבשים תמימים ופר בן בקר אחד ואילים שנים לעולה ושעיר לחטאת ושני כבשים לשלמים, ואלו הן הקרבנות האמורות בחומש הפקודים, כל זה היה קרב עם הלחם מלבד קרבן מוסף היום שהוא שני פרים ואיל אחד ושבעה כבשים לעולה ושעיר עזים לחטאת, ואלו הן הקרבנות האמורות בספר ויקרא. ובפירוש נתבאר כן בפרק רביעי ממנחות שזה הקרבן יבא עם הלחם חלוק ממוסף היום, ואחר הנפת הלחם היה נאכל לכהנים עם כבשי השלמים.

משרשי המצוה כתבתי במצות העומר י' שבסדר זה מה שמספיק גם לשתי הלחם על צד הפשט. ועוד אומר לי לבי בענין, כי מפני זה היתה המצוה בחטים להיות המנחה בככרות של לחם ובמנחת שעורים בקמח לפי שהחטים למאכל אדם ועל כן ראוי להכינם בענין שהאדם נהנה וניזון מהם, וכל זה מן השרש אשר נטענו בתחלה בענין הקרבן על צד הפשט, כי מתוך המעשה תתעורר מחשבת האדם אל הדברים, ועל כן כפי חשיבות הקרבן והכנתו הטובה לב אדם מתעורר עליו יותר. מדיני המצוה מה שאמרו שאם לא מצאו חדש יביאו מן העליה. וחטין שירדו בעבים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ומונה, כ מונה. — 4. בזכרים, בכ יש הוספה זו: בזכרים בזמן הבית שיש עומר שם קרב ועתה בעונותינו שאין לנו בית המקדש ולא מזבח מונין אנו הימים והשבועות. בגש הוספה זו בסימני הסגר. — 7. ויקרא כג, טז. — 8. שם כג, יז. — 9. והענין היה כו, כ והיה כך. — 9—11. לשון הרמב"ם חלי תמידין ומוספין ז, ג. — 16—18. בחומש— האצדרות, חסר בכ (ז). — 19. מנחות מה, ב.— 21. העומר, ו העמרים. — 27 ואילך. לעיין

הערות וביאורים

1. ומונה, דכל לילה ולילה מצוה בפני עצמה היא (דעת הר"י, רא"ש סוף פסחים ס' מא). — 9. ושפין, משפשף החטה בין ידו לכלי כדי שתהא נוחה להשיר קליפתה. — 10. ובועטין, בעובי אגרופו או בעובי פס ידו. — 16. בחומש הפקודים, צ"ל: בספר ויקרא (כג, יח—יט). — 18. ויקרא, צ"ל: בחומש הפקודים (כח, כו, ל). — 23. בקמח, ולא חלות. — 27. בעבים, עם המטר כששתו העבים

לא יביא לכתחלה מפני שיש בהן ספק אם אני קורא בהן ממושבותיכם, ואם הביא כשר. לישתן של שתי הלחם ועריכתן בחוץ, ואפייתן בפנים ככל המנחות, ואין אפייתן דוחה יום טוב, שנאמר יעשה לכם ולא לגבוה. הנפת הלחם עם שני כבשי השלמים היתה נעשית בעודן חיים. וכהן גדול נוטל אחת מן הככרות והשנייה מתחלקת לכל המשמרות. ויתר פרטיה מתבארים במנחות פרק ד׳ ה׳ ח׳ י״א.

ונוהגת מצוה זו בזכרים וכולי, כמו שכתבנו במצות העומר י״א.

(מצות שביתה ממלאכה ביום עצרת)

רעה. יג. לשבות מכל מלאכה זולתי מה שמיוחד לצורך אוכל נפש ביום ששה בסיון שזהו הנקרא חג השבועות, שנאמר וקראתם בעצם היום הזה מקרא קדש. וכבר כתבתי במצות עשה ז׳ שבסדר הזה שבכל מקום שנאמר בתורה מקרא קדש עניינו לומר קדשהו שלא לעשות בו מלאכה, וגם שם כתוב רמז.

משרשי המצוה שמספיק על צד המשל בכל חיים טובים, ובמי נוהגת, וקצת דיניה נכתוב בלאו דאיסור מלאכת דיום טוב שבסדר זה בעזרת השם.

(מצות שביתה ביום ראש השנה)

רעו. יד. לשבות מכל מלאכה חוץ ממה שמיוחד לצורך אוכל נפש ביום ראשון של חדש תשרי, שנאמר בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון, וחדש השביעי הוא חדש תשרי, לפי שניסן ראש השנה לחדשים וראשון יקרא בכתוב. וכתבתי במצות עשה שביעי מה שאמרו זכרונם לברכה האי שבתון עשה הוא, וכל שאר ענין המצוה כמו שכתוב שם.

(מצות קרבן מוסף ביום ראש השנה)

רעז. טז. להקריב קרבן מוסף ביום ראש השנה, שנאמר ובחדש השביעי באחד לחדש... ועשיתם עולה לריח ניחוח וגומר, ובסדר פנחס מזכיר הקרבן בארוכה. וכל ענייניה כמו שכתבתי במוסף הפסח במצות עשה ח׳ שבסדר זה.

(מצות תענית ביום עשירי בתשרי)

רעח. יו. לצום ביום העשירי בתשרי והוא הנקרא יום הכפורים, שנאמר ובעשור לחדש... ועניתם את נפשותיכם, ובא הפירוש בספרא, עינוי שהוא אבוד נפש, ואי זהו זה אכילה ושתיה, וכמו כן פירשו זכרונם לברכה בגמרא. ועוד באה הקבלה

חילופי גירסאות ומראי מקומות	הערות וביאורים
הרמב״ם שם ח, ג, ז—ח, יא (עם שנויים). — 3. שמות יב, טז. — הנפת, כ הנחת. — 6. העומר י״א, ו העמרים. — 9. ויקרא כג, כא. — 13. שבסדר זה, מצוה שב. — 16. ויקרא כג, כה. — 17. רה״ש ב, א. — 21. במדבר כט, א—ב. — 22. פנחס, במדבר כח, יט—כב. — 25. שם כט, ז (מם ואילך מזכירו את הכתוב מפי אמור, ויקרא כג, כז). — 27. יומא עד, ב.	באוקימתו בלעו ספינה מליאה חטים (רש״י מנחות סה, ב, ד״ה שירדו). — 2. ב ח ו ק, לעורה. — 17. ב כ ח ו ב, שנאמר ראשון הוא לכם לחדשי השנה (שמות יב, ב).

עליו שהוא אסור ברחיצה ובסיכה בנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. ולשון ספרא מנין שיום הכפורים אסור ברחיצה ובסיכה ובתשמיש המטה, תלמוד לומר שבת שבתון, כלומר כי כפל השביתה יורה על שביתה מהעסקים אלה ושביתה ממזון הגוף.

משרשי המצוה שהיה מחסדי השם על כל בריותיו לקבוע להם יום אחד בשנה לכפר כל החטאים עם התשובה, וכמו שכתבתי בארוכה בסדר אחרי מות מצות עשה א', ולכן נצטוינו להתענות בו לפי שהמאכל והמשתה ויתר הנאות חוש המשוש יעוררו החמר להמשך אחר התאוה והחטא, ויבטלו צורת הנפש החכמה מחפש אחר האמת שהוא עבודת האל ומוסרו הטוב והמתוק לכל בני הדעת, ואין ראוי לעבד ביום בואו לדין לפני אדניו לבא בנפש חשוכה ומעורבבת מתוך המאכל והמשתה במחשבות החמר אשר היא בתוכו, שאין דנין את האדם אלא לפי מעשיו שבאותה שעה, על כן טוב לו להגביר נפשו החכמה ולהכניע החמר לפניה באותו היום הנכבד למען תהיה ראויה ונכונה לקבל כפרתה, ולא ימנעה מסך התאוות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה ששיעור האכילה ביום הכפורים לחייב עליה דאוריתא מאוכלין הראויין היא ככותבת הגסה, והטעם שנשתנה שיעור האכילה דיום הכפורים משיעור שאר אכילת איסורין שבתורה שהן בכזית מפני שהתורה אסרה האכילה באותו היום בלשון עינוי, ולא נאמר עליה לא תאכלו כמו בשאר איסורין, ופירשו חכמים שקבלו הדברים מאשר קדמו להם שאכילה נקראת בכזית, אבל עינוי הוא באדם כל זמן שלא אכל עד ככותבת שאין דעת בן אדם מתישב בפחות. ושיעור כותבת הוא יותר מגרוגרת ופחות מכביצה ופחות מג' זתים גם כן, שג' זתים הן כביצה. כלל הענין כבר דקדק מי שהוא בקי ושקל בפלס שאין במשקל י"ב ארגינץ ועוד שיעור ככותבת, ודינו כחצי שיעור. וכן מה שאמרו ששיעור השתייה היא מלא לוגמיו של אדם שהוא כביצה, שכבר שיערו כי ביצה מחזיק מלא לוגמיו של אדם ובפחות מכאן אין בו איסור כרת אלא דינו כחצי שיעור, ולפיכך מי שהוא חולה אף על פי שאין בו סכנה גמורה, אם יהיה חלוש הרבה ראוי להאכילו ולהשקותו מעט מעט כשיעור שאמרנו, ונותנין ריוח בין אכילה ושתיה של פעם אחת לפעם אחרת כדי שיעור אכילת פרס שהן שלש בצים כדעת רוב המפרשים כדי שלא יצטרפו האכילות ותהיה נחשבת כאכילה אחת ושיעור אחת, אבל בין האכילה והשתיה אין צריך להפסיק, שאין מצטרפין אכילה ושתיה לענין זה, ושיעור שבין שתיה לשתיה כדי שתיית רביעית, ומותר לשקול ולשער דברים אלה ביום הכפורים לעת הצורך, מוטב נחוש ונרחיק שלא לאכול שיעור ולא נחוש לאיסור המשקל שהוא מדרבנן. וכן מעניין המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כי אלו העיניין שהן דרבנן כגון רחיצה וסיכה לא גזרו בהן רק שלא לעשותן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שהוא—ספרא, חסר מם ואילך. — 1—2. ולשון—המטה, חסר בו'. — 3. כפל, ו בעל. — 11. שאין דנין, רה"ש טז, ב. — 13. פסק התאות, חסר בכ. — 14. יומא פ, כ. — 20. מג', כ מב'. — 20—21. גם—כביצה, חסר בכ. — 23. יומא עג, ב. — 32. שם עו, ב.

הערות וביאורים

23. מלא לוגמיו, כל שאילו יסלקנו לצד אחד יהיה אותו הצד בולט ונראה, נקרא מלא לוגמיו (רע"ב יומא ח, ב).

שלא לצורך, אבל כל שעושה אותן לצורך לא גזרו כגון מי שיש לו חטטין בראשו שסך כדרכו ואינו חושש, ואפילו לנטורי פירי אמרו זכרונם לברכה שמותר לעבור במים עד הצואר, וכל שכן לדבר מצוה בין בהליכה בין בחזרה. ובענין הסנדל פירשו לנו מורינו ישמרם אל שסנדל הוא בכל מקום של עור, וזהו שאסור ביום הכפורים, אבל לא של מין אחר, וכללא דמילתא לפי קצת הפירושים דכל שהוא ראוי לענין חליצה, כלומר שהוא של עור, הוא אסור ביום הכפורים ומותר לצאת בו בשבת לרשות הרבים, וכל שאינו ראוי לחליצה כגון של שעם וגמי והוצי וכילי ושאר מיני עשבים מותרים ביום הכפורים, ובלבד שלא יצא בהם למקום שאינו מעורב, דמשוי חשבינן להו. ומן המפרשים רבים ונכבדים מתירין לצאת בכולן ברשות הרבים. ודין חולה שיש בו סכנה שמאכילין אותו על פי רופא בקי או על פי עצמו, ואפילו רופא אומר אינו צריך, ודין עוברה שהריחה, ודין מי שאחזו בולמוס, ודין קטנים בין תינוק בין תינוקת מאי זה זמן מענין אותן כל היום מדרבנן. וכן מאי זה זמן מחנכין אותן לשעות, וכללא דמילתא לפי קצת מן המפרשים דשתי שנים קודם גדלות בבריא משלימין מדרבנן, ושתי שנים קודם לכך מחנכין אותם לשעות, ויש שפירשו שנה אחת קודם גדלות משלימין מדרבנן בין תינוק בין תינוקת, ויש שפירשו שאין משלימין מדרבנן רק בתינוקת לבד שנה אחת קודם גדלות אבל תינוק אינו משלים כלל מדרבנן, וגדלות הוא בתינוק י"ג שנה ויום אחד, ובתינוקות י"ב שנה ויום אחד. והמלך והכלה ברחיצה ביום זה מה דינן. ועוד אכיר לך כאן מה שאמרו זכרונם לברכה גם כן בענין תענית תשעה באב הידוע שהוא מדרבנן, ואף על פי שרחוקים מאד שני הימים אלה בטעמן ובכל עניינם, לפי ששם תענית כוללם נדבר בו מעט ואודיעך שהחמירו בו חכמים בכל עניינו כמו ביום הכפורים להפסיק מבעוד יום, וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ועוברות ומניקות שמתענות בו כשאר העם, מה שאינן עושין כן בכל שאר תעניות חוץ משלש תעניות אמצעיות של עצירת מטר, כמו שנזכר במסכת תעניות בסוף פרק ראשון, דאסיק רב אשי התם נקוט מציעתא בידך. ויתר פרטי מצוה זו מבוארים במסכת יומא.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. לעבור, חסר בו. — 4. זה הרשב"א בחידושיו ליבמות קב, ב (וזו גם דעת הרי"ף ביומא). — 9. רבים, בכללן גם הרא"ש ביומא פ"ח, ס"ז. — 16. הובא במגיד משנה הלכות שביתת עשור ב, י. — 24. חוץ—במסכת תעניות, חסר בכ (!). — 25. תענית יד, א.

הערות וביאורים

1. חטטין, כעין אבעבועות דקות על עור הראש בין השערות. — 7. שעם, מין גמי. — והוצי, סנדל של כפות תמרים. — וכילי, דצילי, סנדל של עשבים (רש"י יומא עח, ב). — 11. שהריחה, העובר מריח ריח התבשיל והיא מתאוה לו, ואם אינה אוכלה שניהם מסוכנים. — 12. בולמוס, חולי האוחז מחמת רעבון ומסוכן למות. — 13. לשעות, היה רגיל לאכול בארבע שעות מאכילין אותו בחמש או שש כפי כח הבן. — 22. מבעוד יום, קודם ליל שלפני התענית. — 25. נקוט, אחוז ברייתא מציעתא בידך, דתני בה שלש תעניות ראשונות (שב"ד גוזרין על הצבור כשלא ירדו גשמים) עוברות ומניקות אין מתענין בהן, דלא תקיף רוגזא כולי האי, אבל מתענות באחרונות, כלומר, בשלש תעניות השניות שב"ד גוזרין על הצבור (אבל בשבע

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה ואכל ביום הכפורים כשיעור ככותבת ביטל עשה, ועבר על לאו שיש בו כרת, שנאמר כי כל הנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה ונכרתה. אכל או שתה כשיעור זה בשגגה חייב קרבן חטאת קבועה.

(מצות קרבן מוסף ביום עשירי בתשרי שהוא נקרא יום הכפורים)

רעט. יז. להקריב קרבן מוסף ביום הכפורים, שנאמר אך בעשור לחדש... והקרבתם אשה ליי, ובסדר פנחס פירש הקרבן כמו שכתוב שם, והקרבתם עולה ליי ריח ניחוח פר בן בקר אחד איל אחד כבשים בני שנה שבעה וגומר. וזה הכתוב שבפנחס הביא הרמב"ם זכרונו לברכה במנינו, ואני כתבתי הקודם בתורה, והכל עולה לענין אחד.

משרשי מצות קרבן המוסף וקצת דיניו כבר כתבתי שם מה שידעתי במוסף הפסח שבסדר זה וקשר אחד לכולם לפי הדומה.

(מצות שביתה ממלאכה ביום הכפורים)

רפ. יח. לשבות מכל המלאכה ביום הכפורים, שנאמר שבת שבתון הוא לכם, וכבר כתבתי מה שאמרו זכרונם לברכה האי שבתון עשה הוא, כלומר שפירושו כאלו יאמר שבתו ביום זה.

משרשי המצוה על צד הפשט כדי שלא נהיה טרודים בשום דבר ונשים כל מחשבתינו וכל כוונותינו לבקש מחילה וסליחה מאת אדון הכל ביום זה שהוא נכון לסליחת העונות מיום שנברא העולם, וכמו שכתבתי באחרי מות מצות עשה א'.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל דבר שאסור לעשותו בשבת אף על פי שאינה מלאכה גמורה אסור לעשותו ביום הכפורים. כללו של דבר, אין בין שבת ליום הכפורים אלא שזדון מלאכה בשבת בסקילה וביום הכפורים בכרת, ומכל מקום התירו זכרונם לברכה לקנב הירק ביום הכפורים מן המנחה ולמעלה כדי שנמצא אותו מוכן לערב מיד, מה שאינו מותר בשבת. ונהגו העם להחמיר בדבר ולנהוג בו איסור כשבת לכל דבר. ויתר פרטיה מבוארים במסכת יומא.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ועשה מלאכה ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו, וכמו שנכתוב בעזרת השם.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ויקרא כג, כט; מצוה שכב. — 6. ויקרא כג, כז. — 7. ובסדר—ליי, חסר בז. — במדבר כט, ח. — 9. סה"מ מ"ע מח. — 14. ויקרא כג, לב. — 19. מיום, עיין מה שכתבנו על זה במצות קמז. — 20—25. לשון הרמב"ם הלכות שביתת עשור א, ב—ג (עם שנויים קטנים). — 23. שבת קמו, א. — 24—25. ונהגו—דבר, רמב"ם שם א, ג. — 27. שנכתוב, במצה שכב.

הערות וביאורים

אחרונות לא מתענין דכיון דשבע הן לא מצו עוברות ומניקות למיקם בהו). — 23. ל ק ו ב, ומהו הקינוב, שיסיר את העלים המעופשות ויקצץ השאר ויתקן אותו לאכילה (הלכות שביתת עשור, א, ג). ועיין במגיד משנה שם דאין העלין האלו בסולת גמור, דאי בסולת גמור היינו בורר דהוא מלאכה גמורה, אלא אפשר שראויין לאכילה על ידי הדחק, ולפיכך אין בזה אלא משום שבות בשבת והוא ביה"כ.

(מצות שביתה ממלאכה ביום ראשון של חג הסוכות)

רפא. יט. לשבות ממלאכה שאינה צורך אוכל נפש ביום ראשון של חג הסוכות, שנאמר ביום הראשון מקרא קדש.

משרשי מצות השביתה בשבת ובימים טובים כתבתי בהן כבר מה שידעתי, וטעם אחד לכולן. וקצת דיניה נכתוב בלאו דאיסור מלאכה שבסדר זה בעזרת השם. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ביטל עשה, מלבד שעבר על לאו.

(מצות קרבן מוסף בכל יום משבעת ימי חג הסוכות)

רפב. כ. להקריב קרבן בחג הסוכות, שנאמר שבעת ימים תקריבו אשה, וזהו מוסף החג, ובסדר פנחס מאריך בו יותר ומפרש במוסף של כל יום ויום כמה בהמות היו מקריבין, כי כל יום ויום מהן חלוק מחבירו, שחשבון הפרים מתמעטים בכל יום, ואמרו זכרונם לברכה שבזכות מצוה זו יתמעטו שונאיהם של ישראל כמו שהפרים מתמעטין בכל יום. וכבר כתבתי בקרבן מוסף הפסח שרש מספיק לכל המוספין לפי דעתי על צד הפשט. והרמב״ם זכרונו לברכה הביא במניינו הכתוב שבסדר פנחס, ואני הבאתי הבא ראשון בתורה, והכל עולה לטעם אחד.

(מצות שביתה ממלאכה ביום שמיני של סוכות)

רפג. כא. לשבות ממלאכה שאינה צורך אוכל נפש ביום שמיני של חג הסוכות, שנאמר ביום השמיני מקרא קדש יהיה לכם, והוא יום כ״ב בתשרי.

משרשי מצות שביתת הרגל כתבנו למעלה. ועוד נכתוב בעניין בעזרת השם באיסור מלאכה שביום זה בסדר זה. ושם נבאר שיום טוב זה הוא יום טוב בפני עצמו.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ואף על פי ששביתת הרגל ממצות שהזמן גרמא הוא, אף על פי כן מכיון שנעשית המלאכה יש בה גם כן איסור לאו, הנשים חייבות בה מן הכלל שבידינו איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם, השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה. ועובר על זה ועשה מלאכה ביום זה ביטל עשה, מלבד שעבר על לאו, כמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם.

(מצות קרבן מוסף ביום שמיני של סוכות שהוא נקרא שמיני עצרת)

רפד. כב. להקריב קרבן מוסף ביום השמיני מחג הסוכות, וזהו מוסף שמיני עצרת, שנאמר והקרבתם אשה ליי עצרת היא וגומר, ובסדר פנחס מפרש אותו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא כג, לה. — 9. שם כג, לו. — 12. סוכה נה, ב (והשוה לשון רש״י עה״ת במדבר כט, יח). — 12—13. ואמרו—יום, חסר בכ. — 14. סה״מ מ״ע נ. — 18. ויקרא כג, לו. — 19. למעלה, מצוה רסט. — 20. שבסדר זה, מצוה שכה. — 23. שנעשית, ב שבעשיית. — 24. במדבר ה, ו. — 25. קידושין לה, א. — 29. ויקרא כג, לו.

הערות וביאורים

23. ג ר מ א ה ו א, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות. — 25. ל כ ל ע ו נ ש י ן, וכיון דהיא מוזהרת על הלאו מוזהרת ג״כ על העשה אף דהוי זמן גרמא (דין זה חידש רבנו מדעתו — מנחת חינוך).

בארוכה. ובביאור אמרו זכרונם לברכה שהוא רגל בפני עצמו וקרבן בפני עצמו, ועל כן יש לנו למנות מוסף זה מצוה בפני עצמה.
משרשי מצות מוסף ומכל ענייניה כתבתי הרבה פעמים למעלה מה שהשיגה ידי.

(מצות נטילת לולב)

רפה. כג. מצות לולב שנקח ביום ראשון של חג הסוכות בידינו פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, שנאמר ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, ובא הפירוש כי פרי עץ הדר זה האתרוג, וכפות תמרים הוא הלולב, ונכתב כפת חסר וי"ו לרמוז שהחיוב שנקח הלולב אחד ולא שנים ושלשה או יותר, וענף עץ עבות הוא ההדס, וערבי נחל היא הערבה הידועה בישראל.

משרשי המצוה. הקדמה. כבר כתבתי לך בני כמה פעמים במה שקדם שהאדם נפעל כפי פעולותיו שיעשה תמיד ורעיוניו וכל עשתונותיו נתפשות אחרי פועל ידיו אם טוב ואם רע, ועל כן כי רצה המקום לזכות את עמו ישראל אשר בחר הרבה להם מצות להיות נפשם מתפעלת בהן לטובה תמיד כל היום, ומכלל המצות שצונו להתפיש מחשבתנו בעבודתו בטהרה היא מצות התפלין להיותן מנחין כנגד איברי האדם הידועים בו למשכן השכל, והם הלב והמוח, ומתוך פעלו זה תמיד ייחד כל מחשבותיו לטוב, ויזכור ויזהר תמיד כל היום לכוון כל מעשיו ביושר ובצדק, וכמו כן מצות הלולב עם שלשת מיניו מזה השרש היא, לפי שימי החג הם ימי שמחה גדולה לישראל כי הוא עת אסיפת התבואות ופירות האילן בבית ואז ישמחו בני אדם שמחה רבה, ומפני כן נקרא חג האסיף, וצוה האל לעמו לעשות לפניו חג באותו העת לזכותם להיות עקר השמחה לשמו, ובהיות השמחה מושכת החמר הרבה ומשכחת ממנו יראת אלהים בעת ההיא צונו השם לקחת בין ידינו דברים המזכירים אותנו כי כל שמחת לבנו לשמו ולכבודו, והיה מרצונו להיות המזכיר מין המשמח כמו שהעת עת שמחה, כי צדק כל אמרי פיו, וידוע מצד הטבע כי ארבעה המינין כולם משמחי לב רואיהם. ועוד יש בארבעה מינין אלו ענין אחר, שהם דומים לאיברים שבאדם היקרים, שהאתרוג דומה ללב שהוא משכן השכל לרמז שיעבוד בוראו בשכלו, והלולב דומה לשדרה שהיא העקר שבאדם לרמז שיישיר כל גופו לעבודתו ברוך הוא, וההדס דומה לעינים לרמז שלא יתור אחר עיניו ביום שמחת לבו, והערבה דומה לשפתים שבהן יגמור האדם כל מעשהו בדבור לרמוז שישים רסן בפיו ויכוין דבריו ויירא מהשם אף בעת השמחה. וטעם שאינו נוהג במדינה אלא יום אחד, לפי שידוע כי עקר השמחה ביום ראשון הוא. ואם תשאל שמיני

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. יומא ב, ב. — 6. ויקרא כג, מ. — 7. סוכה לה, א. — 25. אחר, כ אחד. — 26. ויקרא רבה סוף פ' ל. — 29—30. שישים רסן בפיו, רמז למה שדרשו חז"ל: וישם דבר בפיו (במדבר כג, טז), נתן לו הקב"ה רסן וחכה בפיו.

הערות וביאורים

1. ר ג ל, שאין שם חג הסוכות עליו. — ו ק ר ב ן, שאין קרבנו כשאר ימי החג שהפרים מתמעטים בהם אחד אחד וזה אינו אלא פר אחד, ושאר הימים שני אילים וי"ד כבשים וזה איל אחד וז' כבשים (רש"י רה"ש ד, ב, ד"ה פו"ר).

עצרת שיש בו שמחה גדולה לישראל למה לא היה ניטל בו? התשובה, כי יום שמיני עצרת כולו לשם, וכמו שאמרו זכרונם לברכה משל למלך שעשה סעודה וכולי, כדאיתא במדרש, ולבסוף אמר להם עכבו עמי יום אחד שקשה עלי פרידתכם, ולפיכך נקרא עצרת, ואם כן אין צריך זכרון אחר, וחג הפסח אין צריך הזכרה בלולב שהרי מצה ומרור וגופו של פסח בין ידיו, ועוד שאינו זמן שמחה כמו חג האסיף, וחג השבועות גם כן אין צריך הזכרה אחרת כי עקר הרגל אינו אלא מצד מתן תורתנו והיא זכרוננו הגדול לישר כל ארחותינו. זהו הנראה לי בעניינים אלו על צד הפשט, והאמנתי כי יש אל המקובלים סודות נפלאים במצות הלולב ושלשת המינים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שארבעה מינין אלו מצוה אחת הן, ומעכבין זה את זה בשאין לו, אבל אם יש לו ונטלן בזה אחר זה יצא, דקיימא לן לולב אין צריך אגד. ונוטלין לולב אחד ואתרוג אחד ושני בדי ערבה ושלשה בדי הדס כשר, כלומר שיהו עליו עשרין תלתא תלתא בקינה, כמו שמפורש בגמרא, ולזה רמז הכתוב כשקראו עבות. ושיעור ארכו של לולב לכל הפחות ארבעה טפחים, והדס וערבה שלשה טפחים עצבות שהן עשר אצבעות בגודל, ושיעור אתרוג אין פחות מכביצה. ודין הדברים שהלולב והאתרוג והערבה וההדס נפסלין בהן, ודין שותפין שקנו אתרוג בשותפות או אחין שקנוהו מתפיסת הבית שאם קנוהו על דעת לצאת בו יוצאים בו כל אחד מהם ואין צריכין זכייה זה מזה, כן הורו לנו מורינו ישמרם אל. ודיני הנענוע שהחיוב להוליך ולהביא ולהעלות ולהוריד, והענין לעורר הנפש שתזכור בעת השמחה כי הכל לשם ממעלה עד מטה וארבע רוחות, שהכל נכלל בזה. ויתר פרטיה מבוארים במסכת סוכה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ולבסוף, מובא ברש"י עה"ת במדבר כט, לו. — 8. המקובלים, עיין ברמב"ן עה"ת ויקרא כג, מ. — 10. מנחות כו, א. — 13. בקינה, ו בקצה. — סוכה לד, ב. — 17. אחין שקנוהו, ב"ב קלז, ב. — 19. מורינו, זו דעת הרשב"א מובאה במגיד משנה הלכות לולב ח, יא. ולא כן דעת הרא"ה הפוסק הידוע, מובא בשבע שיטות להרשב"א סוכה מא, ב.

הערות וביאורים

2. ס ע ו ד ה, שבעה ימים וזימן כל בני אדם שבמדינה בשבעת ימי המשתה. כיון שעברו שבעת ימי המשתה אמר לאוהבו כבר יצאנו ידינו מכל בני המדינה, נגלגל אני ואתה במה שתמצא ליטרא בשר או של דג או ירק, כך אמר הקב"ה לישראל ביום השמיני עצרת תהיה לכם גלגלו במה שאתם מוצאים בפר אחד ואיל אחד (במדבר רבה כא, ס' כב). — 3. ו ל ב ס ו ף, זה לקוח מציור אחר: כבנים הנפטרים מאביהם והוא אומר להם קשה עלי פרידתכם עכבו עוד יום אחד (רש"י במדבר כט, לו). — 12. א ג ד, לאגוד שלשה המינים כאחד (רש"י סוכה יא, ב). — 14. ע ב ו ת, שענפיו קלועים כעבותות וכחבלים, וזהו הדס העשוי כמין קליעה. — 15. ש ל ש ה ט פ ח י ם, כדי שיהא שדרו של לולב יוצא מן ההדס טפח. — ע צ ב ו ת, מצומצמות, לא מרוחבות. — ע ש ר, ושיעור שדרו של לולב י"ג אצבעות בגודל.—17. מ ת פ י ס ת ה ב י ת, מה שירשו מאביהם ועדיין לא חלקו.— 18. י ו צ א י ם, דאו נחשב כשלו, ואין בזה משום אין אדם יוצא ידי חובתו בלולב של חבירו. — י ו צ א י ם ב ו, דאמרינן יש ברירה, שהרי בשעה שלקחוה היו יודעים שאינו ראוי ליחלק ועל דעת כן לקחוהו שבשעה שיטלנו כ"א מהם לצאת בו שיהא כולו שלו (מגיד משנה הלכות לולב ח, יא).

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ולא בנקבות. ועובר עליה ולא נטל ארבעה מינין אלו ביום ראשון של חג הסוכות שלא חל בשבת בכל מקום, וכן בכל שבעה במקדש, ביטל עשה זה, ובמקדש היה ניטל ביום ראשון אפילו בשבת.

(מצות ישיבת סוכה)

רפו. כד. מצות סוכה, שנצטוינו לשבת בסוכה שבעת ימים, שנאמר בסוכות תשבו שבעת ימים, ויום ראשון הוא יום ט"ו בתשרי.

משרשי המצוה מה שמפורש בכתוב למען נזכור הניסים הגדולים שעשה האל ברוך הוא לאבותינו במדבר בצאתם ממצרים שסיככם בענני כבוד שלא יזיק להם השמש ביום וקרח בלילה. ויש שפירשו שסוכות ממש עשו בני ישראל במדבר, ומתוך זכירת נפלאותיו שעשה עמנו ועם אבותינו נזהר במצוותיו ברוך הוא, ונהיה ראויים לקבלת הטובה מאתו, וזהו חפצו ברוך הוא שחפץ להיטיב.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה פסולה, וכן אם היא נמוכה למטה מעשרה טפחים, וברחבה צריך שבעה טפחים על שבעה, ופחות מיכן פסולה, וצריכה שלש דפנות, וצורת פתח שהיא קנה מיכן וקנה מיכן וקנה על גביהן, ודין צילתה מרובה מחמתה שכשירה, ואם לאו פסולה, והמעובת כמין בית כשירה, ודין העושה טוכתו בין האילנות והאילנות דפנות לה, ודין העושה כוכתו בראש העגלה או בראש הספינה, ודין סיכך על גבי אכסדרה שיש לה פצימין בין מבפנים בין מבחוץ כשירה, ודין הסכך שהחיוב לעשותו מדבר שאינו מקבל טומאה כגון פסולת גורן ויקב אבל לא בדבר המקבל טומאה, ודין סכך פסול באמצע או מן הצד. ודין אויר שלשה שפוסל בין באמצע בין מן הצד בסוכה קטנה, ודין פרש עליה סדין מפני החמה או תחתיה מפני הגשר שפסולה, פרסן לנאותה כשירה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. ויקרא כג, מב. — 8. בענני כבוד, כר' אליעזר בסוכה יא, ב, וכתרגום אונקלוס. — 9. ויש שפירשו, היא שיטת ר' עקיבא שם. — 12. סוכה ב, א.

הערות וביאורים

15. והמעובה, שסכך שלה עב מאד. — 17. אכסדרה, חצר המוקפת בתים ופתוחים לה סביב משלש רוחות, ולפני הבתים עשוין אכסדראות סביב לשלשה רוחות, והאכסדרה פתוחה היא ואין לה דופן לצד החצר. — פצימין, עמודים כמין חלונות, כגון חצר המוקפת אכסדרה וסיכך באוירה של חצר וסמך הסכך על שפת קירוי של אכסדרה, ואין מחיצות פנימיות מועילות לסוכה דיש בתקרת האכסדרה יותר מארבע אמות, אבל לצד הסוכה יש לאכסדרה פצימין, עמודים כמין חלונות וביניהם פחות פחות משלשה (רש"י סוכה יח, א). — 18. מבפנים, היינו העומד בסוכה רואה הפצימין שבולטין מן הכותל לצד פנים. — בין מבחוץ, היינו שמבחוץ ניכר שבולט ומבפנים נמשך עם הכותל בשוה. — כשירה, דאמרינן בהו לבוד אע"ג דהני עמודין לאכסדרה הן ולא לסוכה. — 19. פסולת גורן, קשין. — (ופסולת) יקב, זמורות ואשכולות ריקנים (רש"י סוכה יב, א). — 20. סוכה קטנה, ששיעורה מצומצם. — בסוכה קטנה, בודאי ט"ס היא, וצ"ל: אף בסוכה, כמבואר בש"ס וראשונים ואחרונים דאויר פוסל בג' בין בסוכה קטנה או גדולה (מנחת חינוך). — 21. הגשר, שלא יהיו עלין וקיסמין נושרים על שלחנו, וסדין דבר המקבל טומאה הוא ופסול לסכך (רש"י סוכה י, א).

שכל לנאותה כשירה, ודין סוכה על גבי סוכה, ודין ישן בכילה כסוכה שאם יש לה גג אפילו גג טפח אסור ואם לאו מותר, והישן תחת המטה בסוכה שאם גבוהה עשרה טפחים אסור ואם לאו מותר, ואף על גב דבקינופות אסור אף על גב דלא גביה עשרה, שאני מיטה הואיל ולגבה היא עשויה, והפורס סדין על שני נקליטין מותר לישן תחתיו לפי שאין לו גג והרי הוא כמי שעושה חלל באצילי ידיו שזה, דאי מותר, ודין סוכה גזולה שכשירה לפי שאין קרקע נגזלת ואפילו גזל העצים ועשה מהן סוכה כשירה מתקנת חכמים שתיקנו לשלם דמי עצים, ודין המצטער שפטור מן הסוכה שהתורה אמרה תשבו, כעין תדורו, וכל שכן חולה שפטור גם כן מטעם זה, ואפילו משמשי חולה פטורין, וכל שלוחי מצוה, וכן החתן וכל חבורתו דמצוה עבדי, ודין הולכי דרכים ושומרי גנות ופרדסים ושומרי העיר, ודין ירדו גשמים ודין סוכת גנב"ך ורקב"ש שכשירה, ודין עצי סוכה שאסורין כל שבעה מדאוריתא, וביום השמיני ותשיעי בגולה אסורין משום מוקצה, ונויי סוכה אסורין משום בזוי מצוה משם הרמב"ן זכרונו לברכה. ויתר רובי פרטיה מבוארים במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת סוכה.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנקבות. ועובר על זה ולא אכל אכילה של פת בסוכה או שלא ישן בה ואפילו שינת עראי והוא שלא יהיה חולה או מצטער או פטור מחמת הדברים שאמרנו בטל עשה. וכבר כתבתי למעלה שבית דין כופין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שני, ר גבי. — 9. וכל, ו כל, פגש וכן כל. — 13. הרמב"ן, במלחמות ה' ביצה פ"ד.

הערות וביאורים

1. בכילה, סדינים פרוסים סביבות המטה. על ד' קונדיסין והמטה באמצעה. והוא דגבוה עשרה טפחים, דפחות מעשרה לאו אוהל היא. — 2. אסור, משום דאינו יושב בסוכה. דאוהל מפסיק ביניהם. — 2—3. גבוהה עשרה טפחים, מן הארץ עד תחתית המטה. — 3. דבקינופות (ד' קונדיסין לד' רגלי המטה וגבוהין ומניח כלונסות מזה לזה על גביהן ופורס עליהן סדין ומרחיקן מן הסכך), היינו כעין כילה, אבל לפי שהיא קבועה יותר מכילה מיתסרה אף שאינה גבוהה עשרה, כיון שעכ"פ יש לה גג. — 4. ולגבה, לשכב על מכילה מיתסרה אף שאינה גבוה עשרה, כיון שעכ"פ יש לה גג. — 4. ולגבה, לשכב על גבה ולא תחתיה להיות לו אוהל. — נקליטין, שאינן אלא שנים והן יוצאות באמצע פסה אחד למראשותיה ואחד לרגליה ונותנים כלונסא מזה לזה ופורסין עליו סדין והוא משמש לכאן ולכאן ומשום דאין לה גג טפח רחב למעלה לא מיקרי אהל (רש"י סוכה י, א). — 6. גגזלת, והרי היא בחזקת בעליה הראשונים וכשאולה דמיא לדידיה. — 7. דמי עצים, לפיכך כשמשלם לו דמי עצים הוי אחר כך שלו ממש ומותר לישב בה וגם לברך עליה. — 8. תדורו, ואף בכל השנה אין אדם דר במקום שהוא מצטער. — 11. גנב"ך ורקב"ש, סוכת גוי, נשים, בהמה, כותים, רועים, קייצים (שומרי קציעות השטוחות בשדה לייבש), בורגנין (שומרי העיר), שומרי שדות. — 12. מדאוריתא, שנאמר חג הסוכות שבעת ימים לה' ותניא ר' יהודה בן בתירא אומר כשם שחל שם שמים על התגיבה (שלמי חגיגה שם) שמים חל עליהן לאוסרן עד לאחר הקטרת אימורין דזכו בהו בתר הכי משלחן גבוה כעבד הנוטל פרס — רש"י) כך חל שם שמים על הסוכה (סוכה ט, א). — מוקצה, מפני שיום השביעי כולו הסוכה מוקצה עד בין השמשות, והואיל והוקצה לבין השמשות של שמיני הוקצה לכל היום השמיני, ותשיעי בגולה.

על ביטול עשה. ולילה הראשון חייב כל אדם מדאוריתא לאכול בה כזית פת לכל הפחות, שאר הימים רשות שאם רצה לאכול חוץ מן הסוכה אוכל ובלבד שלא יאכל אכילת קבע של פת אלא בסוכה, וחסידים הראשונים לא היו אוכלין שום דבר כי אם בסוכה.

לא תעשה

(שלא יטמא כהן הדיוט במת זולתי הקרובים המבוארים בכתוב)

רפז. א. שלא יטמא כהן הדיוט במת זולתי בקרובים המבוארים בכתוב, שנאמר לא יטמא בעמיו, כלומר כל אחד מן הכהנים לא יטמא לנפש מת, ואף על פי שנפש טובה לא תמות, יכנה הכתוב הגוף בשם הנפש כי הוא העיקר.

משרשי המצוה לפי שהכהנים נבחרו לעבודת השם ברוך הוא, כמו שאמר הכתוב קדושים יהיו לאלהיהם, על כן הרחיקם מן המת, וכבר כתבתי למעלה שעניין הטומאה דבר נמאס ונאלח, וגוף האדם המת פירשו חכמים שהוא אבי אבות הטומאה, כלומר שיש לו טומאה חזקה עד מאד למעלה מכל טומאה. והעניין הוא כי בהפרד מעליו צורת השכל החיה הטובה וישאר הוא לבדו בשגם הוא בשר פחות וגרוע ומשתוקק אל הרעות, וגם ברעתו רבה החטיא הנפש היקרה בעודה שוכנת אצלו, על כן ראוי שיטמא כל סביביו בהתפשט מעליו כל הודו שזהו נפשו ולא נשאר בו כי אם החומר הרע, וראוי באמת למשרתי השם להתרחק ממנו זולתי לקרובים שהותר להם כי אחיהם בשרם הוא, וכל דרכי התורה דרכי נועם ונתיבותיה שלום, לא רצתה לצערם כל כך כי יחם לבבם על הקרוב המת שלא יוכלו להתקרב תוך האהל אשר הוא בתוכו ולשפוך את רוחם ולהשביע נפשם בבכי עליו. וראיתי רמז אל הטעם הזה שכתבתי בטומאת המת שאמרו זכרונם לברכה כי הצדיקים גמורים אינם מטמאין, ולפי הדומה כי הכוונה לפי שגופם טהור ונקי ולא החטיא נפשם, אבל סייע לזכותה ועל כן תעלה נפשם בנשיקה, ועל גוום ישכון אור זרוע לעולם. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמת מטמא במגע ובמשא ובאהל, וטומאת משא למדוה זכרונם לברכה מטומאת גבילה, וטומאת מגע האמורה בכל מקום בין במת בין בשאר המטמאין עניינה הוא שיגע האדם בטומאה עצמה בין בידו בין ברגלו או בשאר גופו אפילו בלשונו, נגיעה היא. והרמב"ן זכרונו לברכה כתב שאפילו נגיעה בצפורן או בשינים נגיעה הוא כגוף הם נחשבים. וטומאת משא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. ויקרא כא, א. — 10. שם כא, ו. — 11. למעלה, מצוה קנב. — 14. בשגם, בראשית ו, ג. — 18. דרכי נועם, משלי ג, יז. — 19. לא, כ ולא. — 21. ירושלמי ברכות ג, א (ועיין כתובות קג, ב, תוס'). — 24—27. לשון הרמב"ם הלכות טומאת המת א, א—ג (עם השמטות). — 27. והרמב"ן, כ והרמב"ם. — דמב"ם שם, ג. — 28 ואילך. לשון הרמב"ם שם א, ו—יא.

הערות וביאורים

14. ב ש ג ם, כאשר גם הוא. — 23. ז ר ו ע, נכון לפניו בכל מקום. — 25. מ ט ו מ א ת ג ב י ל ה, שנאמר בה, והנשא את נבלתה יכבס בגדיו (ויקרא יא, מ), וקל וחומר הדברים, אם נבלה שהיא טומאת ערב ואינה מטמאה באהל מטמאה במשא, המת לא כל שכן (הלכות טומאת מת, א, ב).

האמורה בכל מקום הוא שישא אדם הטומאה אף על פי שלא נגע בה, אפילו היה בינו לבינה כמה כלים הואיל ונשאה נטמא. ואחד הנושא אותה בידו או בכל דבר שבגופו הרי זה בכלל נושא וטמא. ומסיט בכלל נושא היא גם כן, וכיצד הוא ההיסט, כגון שיש בראש קורה טומאה מכיון שהניד האדם הקורה בשום צד הואיל ומכתו הנידה, ואף על פי שהטומאה בראש האחר של קורה, והאדם הנידה בראש האחר, הרי זו מסיט וטמא. וזו וכיוצא בו הוא טומאת היסט האמורה בכל מקום. וטומאת בית הסתרים אף על פי שאינה מטמאה משום נגיעה שאין בית הסתרים בכלל נוגע, מטמאה היא מדין נושא, שהנושא בבית הסתרים נושא נקרא וטמא. ואין מתטמא במשא בלא נגיעה אלא האדם בלבד ולא הכלים. וטומאת אהל אינה זולתי בטומאת מת בלבד ולא בשאר הטמאות, והצרעת אף על פי שמטמאה בביאה אינה מטמאה באהל, והמת מטמא באהל בין אדם בין כלים או אוכלין ומשקין, ואחד האדם שנכנס כולו באהל המת או אפילו מקצתו כגון שהכניס שם ידו או ראשי אצבעותיו או חוטמו הרי זה נטמא כולו. והנפלים אף על פי שלא נתקשרו איבריהם מטמאין, וכזית בשר מן המת, ואבר אחד שלם שנחתך מן האדם אף על פי שאין בו כזית בשר, כל אילו מטמאין במגע ובמשא ובאהל. ואבר נקרא כל אחד מרמ"ח איברים שבאדם, שבכל אחד מהם יש בשר וגידים ועצמות. ואין השיניים מן המניין. עצמות המת אף על פי שאין עליהם בשר, אם היתה ניכרת בהם צורת האדם מטמאין אפילו באהל. ואילו הן העצמות שאמרו זכרונם לברכה שמטמאין אפילו באהל, השדרת והגולגולת ורוב בניינו של גוף ורוב מניינו, כלומר רוב מניין העצמות. ושדרת וגולגולת שאמרו דוקא כשהן שלמות, אבל חסרה שדרה אפילו חוליא אחת וגולגולת כסלע אין מטמאין באהל, ושתי שוקיו של אדם וירך אחת, זהו רוב בניינו. חסר כל שהוא אינו מטמא באהל. ורוב מניינו הוא קכ"ה עצמות מן רמ"ח איברים שיש באדם. שאר עצמות שאין בהן רוב בניין ורוב מניין אם יש בהם רובע קב עצמות מטמאין אפילו באהל, ואם לאו אין מטמאין באהל. וטומאת המת היא שבעת ימים. ויתר פרטיה מבוארים בסדר טהרות וברוב במסכת אהלות.

ונוהגת מצוה זו בכהנים הזכרים בכל מקום ובכל זמן אבל לא בנקבות, שכן בא הפירוש אמור אל הכהנים בני אהרן... לנפש לא יטמא, בני אהרן דוקא ולא בנות אהרן. וכהן העובר על זה ונטמא לשום מת חוץ מחמשה מתי מצוה במזיד לוקה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

13—16. לשון הרמב"ם שם ב, א—ג, עם שנויים קטנים והשמטות. — 16. ואין השיניים, שם ה"ז. — 18—24. לשון הרמב"ם שם ב, ח—ט. — 19—20. ורוב—וגולגולת, חסר בכ"כ. — 23. בהן, חסר בכ"כ. — 27. קידושין לה, ב. — 28. מחמשה, נש משנה.

הערות וביאורים

10—11. אינה מטמאה באהל, כלומר אין טומאתו כטומאת אהל, דאם הכניס ידו לבית המנוגע טהור ואפילו נכנס כולו חוץ מחוטמו טהור, דביאה במקצת לאו שמה ביאה, ואפילו מחיצה מצלת בבית שהמצורע שם, וכל כהאי גונא במת מטמא באהל (רע"ב כלים א, ד). — 16. המניין, רמ"ח איברים. — 21. כסלע, שנחסרה כסלע. — 28. מחמשה, אמו ואביו, בנו ובתו ואחיו. וי"ג: ששה (ומוסיפים אחותו מאביו אשר לא היתה לאיש, ועיין בסה"מ להרמב"ם מהדורת ר' חיים העליר, מצוה לז).

(שלא ישמש כהן טבול יום עד שיעריב שמשו)

רפח. ב. שלא ישמש כהן טבול יום עד שיעריב שמשו, ואף על פי שטבל וטהר, צריך הערב שמש לפי שהוא כשני לטומאה עד שיעריב שמשו, שכן פירשו זכרונם לברכה במים יובא וטמא עד הערב וטהר, הכתוב קרא לטבול יום טמא אף על פי שטבל עד שיעריב שמשו, אבל מכל מקום אינו טמא כמו שהיה קודם טבילה, כי מתחילה היה ראשון לטומאה ואחר הטבילה נקרא שני לטומאה, ועל זה נאמר ולא יחללו שם אלהיהם, שכן בא עליו הפירוש המקובל, וכן הוא בפרק תשיעי מסנהדרין שאמרו שם קדשים יהיו לאלהיהם ולא יחללו שם אלהיהם, אם אינו עניין לטמא שכבר נתבאר, תנהו עניין לטבול יום ששימש, ויליף לה התם מחלול חלול.

משרשי המצוה לפי שהכהן הוא השליח בין ישראל לאביהם שבשמים, ומתוך מעשיו וקרבנותיו יתרצה האדם לפני בוראו ויכופר עוונו, על כן חובה עליו להיות נקי הגוף בתכלית בעת העבודה, ואולי רוח הטומאה לא יעבור לגמרי מעליו עד הערב השמש, וברוך אדון החכמה כי הוא היודע ולא אנחנו עד אי זה עת יכשר למי שנטמא לעסוק בעבודתו ברוך הוא, והודיענו כי הוא עת בוא השמש לקצת הטמאות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד טבול מטומאה חמורה כגון שטבל מטומאת מת וזיבות וצרעות או מטומאה קלה כגון טומאת שרץ וכיוצא בה טעון הערב שמש, וזה העניין הוא בין באדם בין בכלים בין בטומאה דאוריתא או אפילו טומאה דרבנן צריך הערב שמש. ופירוש טבול יום, כלומר מי שטבל ולא העריב שמשו, זהו פירושו בכל מקום. ואם נגע באוכלין ומשקין של תרומה פוסל אותן ועושה אותן שלישי לטומאה לפי שהוא כשני לטומאה כמו שאמרנו, נגעו הן אחר כן באוכלין אחרים אינן פוסלין אותן שאין שלישי עושה רביעי בתרומה, ואם נגע טבול יום באוכלין קדש או במשקין עשאן רביעי, כלומר שפסלן אבל אין חוזרין הן לטמא אחרים שאף על פי ששלישי עושה רביעי בקודש, טומאת טבול יום אינה חמורה כל כך שתטמא לרביעי, אבל אם נגע טבול יום באוכלי חולין או במשקין הרי הן טהורין שאין שני עושה שלישי בחולין, כן קבלנו הדברים מחכמינו זכרונם לברכה, והנה יתבאר מזה שאין שלישי שבתרומה ולא רביעי שבקדש מטמאין משקה אחר ואוכל אחר, ואין צריך לומר שאין מטמאין כלים, שאדם וכלים אין מקבלין טומאה אלא מאב הטומאה. וכל המטמאין בין חמורים בין קלשא טומאה. לפיכך פסול משוי, טמא לא משוי (כסף משנה, הלכות אבות הטומאות י, ג).

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—9. נוסד על סה"מ ל"ת עו (עם ביאורים). — 3—5. לשון הרמב"ם הלכות אבות הטומאות י, א. — 4. ויקרא יא, לב. — 6. ויקרא כא, ו. — 7. סנהדרין פג, ב. — 10. השלית, יומא יח, ב. — 11. וכופר, ו ויספר, כ ויכפר. — 15—18. מסגנון לשון הרמב"ם הלכות אבות הטומאות י, ב. — 26—28. רמב"ם שם י, ה. — 28—1 (עמ' שעג). שם י, ד.

הערות וביאורים

2. טבול יום, מבאר והולך. — 9. נתבאר, במצוה מיוחדת (רצט) שלא יעבוד כהן בעודו טמא. — מחלול חלול, מתרומה, מה להלן במיתה (שנאמר ומתו בו כי יחללהו—ויקרא כב, ט—למדנו מזה שכהן טמא שאכל תרומה טהורה חייב מיתה בידי שמים) אף כאן (בטבול יום, שנאמר בו ולא יחללו) במיתה. — 22. רביעי, ואינו כשאר שני שמטמא שלישי בקדש, משום דכיון דטבל

קלים, משקין היוצאין מהן כגון רוקן ומימי רגליהם דינן כמשקין שנגעו בהן. ויתר פרטיה במסכת טבול יום.

ונוהגת מצוה זו בכהנים הזכרים בזמן הבית שהם הוזהרו על העבודה ולהזהר מהטומאה, ולא הכהנות. ומי שעבר על זה ושימש טבול יום חייב מיתה בידי שמים. ולא בא על חיוב זה כתוב מבואר בתורה אלא שלמדו חכמים זכרונם לברכה העניין שם בסנהדרין בגזירה שוה דחלול חלול.

(שלא ישא כהן אשה זונה)

רפט. ג. שלא ישא כהן בין גדול בין כהן הדיוט אשה זונה לאשה, שנאמר אשה זונה וחללה לא יקחו, ולשון קיחה משמע דרך אישות, על כן אינו לוקה עליה אלא כשנשאה ובעלה, שכן בא הפירוש שאין החיוב עד שיבעלנה, כמו שנכתוב בעזרת האל. משרשי המצוה לפי שהכהנים נבחרו לעבוד עבודת השם תמיד ראוי ומחוייב להיותם קדושים ונקיים יותר מכל שאר העם בכל ענייניהם אף כי בענין הזיווג שהוא דבר עקרי באדם, וקצת מחשבות האדם על בת זוגו תמיד, לכן נתחייב שלא לישא הזונה שמזנה רע ומר, פן תסירנו ותטנו ברוב לקחה מדרכו הטובה וכוונתו הרצויה, גם היא בושת ופגם אל כל הקרב אליה שכל העם מרננים אחריה בטומאתה אשר בשוליה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהזונה האמורה כאן היא כל שאינה בת ישראל, דכולן בכלל זונות הן, ועוד שכיון שאין קדושין תופשין בהן זימה היא, וכן תקרא זונה כל בת ישראל שנבעלה לאדם שהיא אסורה לינשא לו איסור השוה בכל מקום, לאפוקי אלמנה שנבעלה לכהן גדול או גרושה לכהן הדיוט שאין איסור זה שוה בכל אדם ואינה נעשית זונה בכך. וכן תקרא נמי זונה כל שנבעלה לכהן חלל, ואף על פי שהיא מותרת להינשא לו שאין היותה זונה תלוי בבעילה של איסור אלא בפגימה, ומפי השמועה למדנו שאינה פגומה אלא מאדם האסור לו שתנשא לו או מכהן חלל. ולמדנו מעתה שהנרבעת לבהמה אף על פי שהיא בסקילה לא נעשית זונה, דדווקא בעילת אדם הוא שעושה אותה זונה, וכן אם נבעלה בעודה נדה למי שראויה שתנשא לו אינה נעשית זונה בכך, ואף על פי שהיא בכרת. וכן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. בין גדול, כ בין כהן גדול. — ויקרא כא, ז. — 13. וקצת, נוסד על מה שאמרו חז"ל: שלש עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום ואחד מהן הרהור עבירה (ב"ב קסד, ב). — 14. ותטנו ברוב לקחה, משלי ז, כא. — 15. בטומאתה, איכה א, ט. — 17—20. לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה יח, א (עם ביאורים). — 18. הן, כ היו. — 20. בכל מקום, כ לכל. — 21. תקרא, ו קרא. — 22. היותה, כן בכ (וכן ברמב"ם הלכות איסורי ביאה יח, ה ה). ובפנים: היתר. — 22—24. רמב"ם שם שם ה. — 24 ואילך. שם שם א—ג, ו.

הערות וביאורים

22. לכהן חלל, כהן שנולד מן הפסולות לכהונה, כגון אלמנה לכהן גדול, גרושה חללה זונה לכהן הדיוט. — 22—23. בבעילה של איסור, שהרי הבא על הנדה ועל הקדשה והנרבעת לבהמה נבעלה בעילה של איסור ולא נעשית זונה (הלכות איסורי ביאה יח, ה).

הבא על הפנויה אפילו היתה קדישה כלומר שהפקירה עצמה לכל אינה נעשית זונה כל זמן שלא נבעלה למי שאסורה להנשא לו, כלומר שהיא ערוה עליו, ואפילו מחייבי לאוין או אפילו מחייבי עשה בכלל איסור זה. ולפיכך אמרו שגוי או עבד או נתין או ממזר או גר עמוני ומואבי או מצרי ואדומי ראשון ושני או פצוע דכא וכרות שפכה שבא אחד מהן על יהודית עשאה זונה ונפסלה לכהונה, ואם היא כהנת נפסלה מן הכהונה. וכן הנבעלת למי שעושה אותה זונה בין באונס בין ברצון בין בשגגה בין כדרכה בין שלא כדרכה משהערה בה נפסלה משום זונה, ובלבד שתהיה בת שלש שנים ויום אחד ומעלה ויהיה הבועל בן תשע שנים ויום אחד ומעלה. וכן מעניין המצוה מה שאמרו באשת כהן שאמרה לבעלה נאנסתי ואפילו עד אחד מעיד לו עליה שכן הוא כדבריה שזינתה שאינה אסורה עליו בכך, דאמרינן שמא עיניה נתנה באיש אחר. ומכל מקום אסורה לכל כהן אחרי מות אישה דשוויתת נפשה חתיכה דאיסורה. ואם היתה נאמנת לו עוד העד נאמן לו הרי זה יוציאנה על כל פנים לצאת ידי ספק, והורונו מורינו ישמרם אל דדוקא שבאת לומר כן הוא או העד מתוך שלום שבינו לבינה, אבל אמרה כן בין היא בין העד מתוך קטטה שיש בינו לבינה יש לדון בדבר שאינו זקוק להוציאה על כל פנים, שחזקה היא דשקורי משקרא, ואין ראוי להאמינה בדיבורה בעד אחד אלא בשני עדים כשרים, אבל מכל מקום אם דעתו טומכת בדבריה או בדברי העד הרבה ראוי לו לחוש מלבוא עליה. ויתר רובי פרטי המצוה ביבמות ובקדושין.

ונוהגת בכהנים בכל מקום ובכל זמן. וכהן העובר עליה ונשא אשה זונה מאלו שביארנו דרך אישות ובעלה לוקה.

(שלא ישא כהן אשה חללה)

רצ. ד. שלא ישא כהן בין גדול בין הדיוט חללה, שנאמר אשה זונה וחללה לא יקחו, וחללה תקרא שנולדה מפסולי כהונה, כגון בת אלמנה מכהן גדול או בת גרושה מכהן הדיוט או שנתחללה על ידי ביאת אחד מן הפסולין לכהונה.

משרשי המצוה מה שכתבתי באיסור זונה הקודם לזה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב מלקות לכהן הנושא חללה עד שיבעול, אבל נשאה ולא בעל אינו לוקה שאין חיוב מלקות אלא בבעילה, והוא והיא לוקין, וזה שאמרו זכרונם לברכה לא הוזהרו כשירות לינשא לפסולין, אינו מעניין זה כלל, ולמטה בדף זה נפרש הדבר, דודאי זו אחר שהיא נבעלת למי שהיא אסורה עליו בלאו בכלל החיוב היא גם כן, וכעניין שאמרו זכרונם לברכה שאין הפרש בין אשה לאיש לכל עונשין שבתורה חוץ משפחה חרופה שכתבתי למעלה בסדר ויקרא מצות עשה י'. וכן מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהכהן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. וכן, כ וכל. — 9—13. שם יח, ט (עם ביאורים). — 12. עוד, כן בכ, בש או (וכן ברמב"ם הלכות איסורי ביאה יח, יח). — 18. שו"ת הרשב"א ס' אלף רלח. — 22. ויקרא כא, ז. — 26. יבמות נו, ב. — 28. שם סד, ב. — 30. שם. — 32. ואילך. לשון הרמב"ם

הערות וביאורים

6. מן הכהונה, מן התרומה. — 12. דאיסורה, שהרי הודתה שהיא זונה.

עצמו שעובר העבירה שהוא בא על החללה אין גופו מחולל בכך אף על פי שזרעו מחולל, ובין שנבעלה באונס או בשגגה בין כדרכה בין שלא כדרכה משהערה בה והוא שיהיה הכהן בן ט' שנים ויום אחד ומעלה והיא מבת ג' שנים ויום אחד ומעלה נתחללה. ומה שאמרו שאינה נעשית חללה אלא בבעילה אבל בקדושין לבד לא נתחללה, אבל בנישואין אף על פי שלא נבעלה נעשית חללה מפני שכל נשואה בחזקת בעולה, ואף על פי שנמצאת בתולה. ומה שאמרו שכהן שבא על הנדה אף על פי שהיא בכרת לא חללה, שאין עניין החילול אלא באיסור המיוחד בכהנים כמו אלמנה וגרושה וחללה זונה או הנבעלת לאחד מן הפסולין לכהונה כמו החללין. ומה שאמרו זכרונם לברכה שיש חללים מדברי סופרים, כיצד, כהן שבעל חלוצה שהיא אסורה לכהן מדרבנן ושהיא חללה מדרבנן וזרעה חללים מדרבנן, אבל כהן שבא על אחת מן השניות אין זרעו ממנה חללים אפילו דרבנן לפי שהוא איסור השוה בכל אחד ואינו מיוחד בכהנים, וכמו שכתבתי למעלה. כהן שבא על ספק זונה כגון ספק גיורת ומשוחררת או על ספק גרושה, וכן כהן גדול שבא על ספק אלמנה הרי זו ספק חללה והולד ספק חלל. נמצאו החללים שלשה, חלל מן התורה חלל מדבריהם וספק חלל, וכל ספק חלל או חלל מדבריהם נותנין עליו חומרי כהנים וחומרי ישראל, אינו אוכל בתרומה ואינו מטמא למתים, וצריך לישא אשה הראויה לכהן, ואם אכל תרומה או נטמא או נשא גרושה וחללה זונה מכין אותו מכת מרדות, אבל חלל של תורה הודאי הרי הוא כזר ונושא גרושה ומטמא למתים, שנאמר אמור אל הכהנים בני אהרן, אף על פי שהם בני אהרן עד שיהיו בכהונתן. ועוד קבלו זכרונם לברכה בפירוש זה הכתוב בני אהרן ולא בנות אהרן, מיכן שלא הוזהרו כשירות להנשא לפסולין, ועל כן הכהנת מותרת להנשא לחלל ולגר ולמשוחרר. ולפיכך אמרו זכרונם לברכה שהגר מותר לישא כהנת וממזרת, כהנת מפני טעם זה שאמרנו שלא הזהרו להנשא לפסולין, ממזרת משום דקהל גרים לא איקרי קהל, ובאיסור ממזר כתיב לא יבוא ממזר בקהל יי. ומה שאמרו שחלל שנשא בשירה כל זרעו חללים ופסולין לכהונה, אבל ישראל שנשא חללה כל זרעו ממנה כשרים לכהונה שהולד בעניין זה הולך אחר הזכר, שנאמר ויתילדו על משפחותם. ומשפחה שנתערב בה ספק חלל כל אלמנה מאותה משפחה אסורה לכהן לכתחילה, ואם נשאת לא תצא לפי שיש כאן שתי ספיקות ובספק ספיקא אפילו בדאוריתא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

הלכות איסורי ביאה יט, א—ג (עם שנויים קטנים והשמטות). — 2. משהערה בה, מם ואילך: משהערה בה נתחללה. — 4. נתחללה, חסר מם ואילך. — 6. יבמות ס, א. — 9—24. לשון הרמב"ם שם יט, ה—יא (עם ביאורים ושנויים). — 10. וזרעה, ו וזרעה חלל חללים. — 12—13. כהן—גרושה, חסר בכ. — 13. גדול, חסר בכ. — 19. ויקרא כא, א. — 24. דברים כג, ג. — 24—26. לשון הרמב"ם שם יט, יד (עם ביאורים והשמטות). — 27—1 (עמ' שעו). שם הלכה כג.

הערות וביאורים

7. המיוחד בכהנים, מה שאין כן איסור נדה שוה בכל. — 17. נטמא, למתים. — 21. לפסולין, פסולי כהונה. — 26. משפחותם, לבית אבותם, בית אביו היא משפחתו ואין בית אמו משפחתו. — 28. שתי ספיקות, שמא זו אלמנת אותו חלל שמא אינה אלמנתו, ואם נאמר שהיא אלמנתו שמא חלל הוא שמא אינו חלל

לא חישינן, אבל נתערב במשפחה ודאי הלל כל אשה מהן אסורה לכהן עד שיבדוק. ויתר פרטיה בקדושין וביבמות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ונשא חללה ודאית ובעלה חייב מלקות. נשא ספק חללה או חללה מדבריהן מכין אותו מכת מרדות. וזה יהיה בזמן שישראל דנין דיני נפשות. אבל בזמן הזה אין מלקין, וכמו שנכתוב למטה בעזרת השם בסדר כי תצא במצות עשה דמלקות.

(שלא ישא כהן אשה גרושה)

רצא. ה. שלא ישא כהן בין גדול בין הדיוט גרושה, שנאמר ואשה גרושה מאשה לא יקחו.

משרשי המצוה מה שכתבתי באיסור זונה הקודם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שגרושה היא נקראת אפילו מן האירוסין ואין צריך לומר מן הנשואין, אבל הממאנת אפילו גרשה בגט והחזירה ומאנה בו הרי זו מותרת לכהן. והחלוצה, כלומר אשה שיצאה מתחת יד יבם בחליצה, אסורה לכהן מדרבנן מפני שנתנו לה דין גרושה. וכהן שכנס ספק גרושה או זונה וחללה מוציאה בגט, אבל כנס ספק חלוצה אין מוציאה, שלא גזרו חכמים אלא על חלוצה ודאית. וכל שאינה ראויה לחלוץ אם נחלצה לא נפסלה לכהונה, יצא עליה קול שהיא חלוצה אין חוששין לאותו קול שהחכמים הם שגזרו על החלוצה להיות כגרושה והם הקלו בה בע"ינים אילו שאמרנו. ויתר פרטיה בקידושין וביבמות.

ונוהגת בכהנים בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ונשא גרושה ובעל חייב מלקות, אבל כל זמן שלא בעל אינו מתחייב מלקות, ואפילו כהן גדול שחייב שני לאוין משום לא יקח ומשום לא יחלל, וכמו שנכתוב למטה בעזרת השם, ולוקה על שניהם, אינו לוקה לעולם על אחד מהם אלא אחר שבעל, אבל לא בעל אינו לוקה משום לא יקח, דלא יקח אגיד הוא בלאו דלא יחלל, ופעמים שיתחייב כהן גדול ארבע מלקיות בביאה אחת, וכגון שהיא אלמנה ונעשית גרושה ונעשית חללה ונעשית זונה, ועל כיוצא בזה יאמרו חכמים זכרונם לברכה איסור מוסיף, שהרי בתחילה האלמנה היתה מותרת לכהן הדיוט וכשנתגרשה ניתוסף בה איסור שנאסרה להדיוט, ועדיין היא מותרת לאכול בתרומה, וכשנתחללה ניתוסף בה איסור שנאסרה מלאכול בתרומה, ועדיין היא מותרת לישראל, וכשנעשית זונה ניתוסף בה איסור לגבי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. דמלקות, מצוה תקנב. — 8. ויקרא כא, ז. — 11. יבמות נט, א. — 13. יד יבם בחליצה, ו ידה כחליצה, כ יבמה בחליצה. — 17. שגזרו, ו שנהגו, כ שנתנו. — 22. ויקרא כא, יד—טו. — למטה, מצוה רצה. — 25. ונעשית גרושה, חסר בוס. — 26 ואילך, לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה יז, ט—י (עם שנויים).

הערות וביאורים

(הלכות איסורי ביאה יט, כג). — 1. שיבדוק, ואם נשאת תצא. — 12. הממאנת, קטנה יתומה שהשיאה אמא או אחיה לדעתה ויוצאה במיאון שממאנת בבעלה. — 26. איסור מוסיף, כשהאיסור האחרון מוסיף על התחיכה עצמה דבר שלא היה בה על ידי האיסור הראשון ואוסר התחיכה במה שהיתה מותרת קודם שבא האיסור האחרון.

ישראל, שהרי מצינו איסור בישראל בזונה, שהמזנת ברצון תחת בעלה אסורה לבעל ולבועל. אבל אם נשתנה סדר זה וכגון שנעשית תחילה זונה וכולי, אין חייבין על ביאתה אלא מלקות אחת, לפי שאין שם איסור מוסיף. וכלל גדול בכל איסורין שבתורה אין איסור חל על איסור אלא אם כן היו האיסורין באין כאחת או שהיה האחד מוסיף דברים אחרים, כמו שאמרנו, או איסור כולל.

(שלא יכנס כהן גדול באהל המת)

רצב. ו. שלא יכנס כהן גדול באהל המת ואפילו לששה מתי מצוה, שנאמר ועל כל נפשות מת לא יבוא, כלומר לא יבוא בתוך הבית עמהם, דלשון ביאה ביאת בית משמע.

משרשי המצוה מה שכתבתי למעלה במצות לא תעשה א' בסדר זה, שעניין הטומאה ראוי להתרחק מן הכהנים שהם קדושים עושי מלאכת השם תמיד, והכהן הגדול הנבדל להיות קדש קדשים עם היותו בעל גוף נפשו תשכון תמיד בתוך המשרתים העליונים, על כן לא תחוש התורה עליו להתיר לו טומאה לעולם ואפילו בקרובים כמו לכהנים הדיוטים שכתבתי למעלה דחס רחמנא עליהן שישפכו נפשם בבית המת כי יחם לבבם על קרוביהם, מה שאינו כן בכהן גדול, כי מרוב דבקות נפשו למעלה יתפשט לגמרי מטבע בני איש וישכיח מלבו כל עסק העולם הזה הנפסד ועל חברת הקרוב לא תבכה נפשו כי כבר הוא נפרד ממנו בעודנו חיים. ובדיני טומאת המת ואהל המת דברתי מעט כמנהגי בסדר זה, אין ראוי להחזירו פן יכבד על הקורא.

ונוהג איסור זה בזמן הבית שיש שם כהן גדול ובכל מקום שיהיה, ואפילו אם היה מקרה שיצא לחוצה לארץ מחזר מהכנס באהל המת. ואם עבר ונכנס שם במזיד ואפילו אביו או אמו מתים בבית לוקה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—4. מוסיף—איסור (חל), חסר בכ. — 3—5. רמב"ם שם ה"ח. — 7. ויקרא כא, א. — 8. דלשון..., ו דלשון ביאת ביאה משמע, כ דלשון ביאה לא יבוא ביאה משמע. — 16. יתפשט לגמרי, א"ר אבהו וכהן גדול לא אדם היה (י"ש אחרי תקעא, ועיין בסדר"כ סוף אחרי). — 17. נזרד ממנו, דברים לג, ט. — 18. טומאת המת, מצוה רמז.

הערות וביאורים

4. כאחת, כששני האיסורין חלין על הדבר בבת אחת כגון שבת ויה"כ כשקידש היום ביחד באו. — 5. איסור כולל, היכא דאין האיסור האחרון מוסיף על החתיכה כלום אבל מרבה הוא איסור על האדם בדברים אחרים, כגון נבלה ביוה"כ דלא בא לאוסרה אלא באכילה, ובאכילה כבר היא אסורה משום נבלה, נמצא שלא הוסיף עליה האיסור האחרון כלום אבל ריבה איסורים על האדם לאוסרו בכל אוכלים שבעולם, ואמרינן מגו דחל יוה"כ על האדם לאיסור בשאר אוכלין כולל נמי את הנבלה עמה להתחייב משום יום הכפורים. — 7. לששה, עיין באור סוף מצוה רמז. — 16. וישכיח מלבו, יסודו ברמב"ם: זתפארתו וכבודו (של כה"ג) שיהיה יושב במקדש כל היום ולא יצא לביתו בלבד בלילה או שעה או שתים ביום (הלכות כלי המקדש ה, ז).

(שלא יטמא כהן גדול בשום טומאה במת)

רצג. ז. שלא יטמא כהן גדול אפילו במת מקרוביו וכל שכן בכל שאר מתים שבעולם במיני ממיני הטומאה בין בנגיעה בין במשא, שנאמר לאביו ולאמו לא יטמא, כלומר אפילו לאילו שהם קרוביו, ואף על פי שבראש הפסוק אסר עליו מהטמא על כל נפשות, זהו טומאת ביאה לאהל המת, כמו שפירשנו שם, שהרי כתוב שם לא יבוא דמשמע ביאה לאהל, וכאן יאסור עליו כל שאר מיני הטומאה בכלל, ואל תחשוב שזה שנאמר לאביו ולאמו וגומר הוא פירוש לראש המקרא שאמר ועל כל נפשות וגומר, שאין הדבר כן אבל הם שני לאוין, לא יבוא ולא יטמא. ולשון סיפרא, חייב בלא יבוא וחייב בלא יטמא, וכמו כן אמרו זכרונם לברכה שחייב כהן הדיוט בלא יבוא ולא יטמא, אף על פי שלא נכתוב בו, מדין גזירה שוה, ששניהם נאסרו מהטמא בנפש, וכמו שבא בגמרא. ואמנם אין למנות במניין הלאוין לא יבוא ולא יטמא בכהן הדיוט לשני לאוין כמו שמנינו אותן בכהן גדול, לפי שבכהן גדול נכתבו בפירוש ובהדיוט נלמוד האחד בגזירה שוה, וכבר הורה זקן הוא הרמב"ם זכרונו לברכה שאין לנו למנות במניין מצוות אלא המפורשות בכתוב אבל לא הנלמדות במדות שהתורה נדרשת.

משרשי המצוה מה שכתבנו במצוה הקודמת לזו, והוא הדין והוא הטעם, כי כוונת שתיהן בלא יבוא ובלא יטמא עניין אחד הוא.

ובדיני טומאת המת כבר כתבתי למעלה בסדר זה מצות לא תעשה א' קצת מהן.

ונוהג איסור זה בזמן הבית כי אז יהיה שם כהן גדול ובכל מקום שהכהן שם גם כן נוהג איסור זה, ואם עבר ונטמא ואפילו לקרוביו במין ממיני הטומאה חייב מלקות.

(שלא ישא כהן גדול אלמנה)

רצד. ח. שלא ישא כהן גדול לבד אלמנה, שנאמר אלמנה וגרושה וחללה זונה את אלה לא יקח, ולא היה צריך הכתוב לחזור איסור גרושה וחללה זונה בכהן גדול, שדרך כלל נאסרו על כל כהן והוא ראש הכהנים, ועל כן פירשו זכרונם לברכה כי ללמד לנו ענין זה בא כפל האזהרה בגרושה וחללה זונה בכהן גדול. ואמרו בגמרא קדושין שבא ללמד שבזמן שיקרה שיהיו כל איסורין אלו באשה אחת כסדר הזה, שבתחלה תתאלמן ואחר כך תתגרש ואחר כך תתחלל ואחר כך תעשה זונה ובא עליה כהן גדול שחייב על ביאה אחת ארבע מלקיות, והוא שהוזהר בארבעת הלאוין, ואם בא עליה כהן הדיוט לוקה שלש. והטעם שיתחייבו עליה הרבה מלקיות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—15. נוסד על סה"מ ל"ת קסח (עם שנויים וחילופים). — 3. ויקרא כא, יא. — 9. ספרא שם. — 14. הרמב"ם, כן בכ, אבל בפנים: הרמב"ן, וברור שט"ס היא. — סה"מ שורש ב'. — 15. נדרשת, כ נדרשת בהן. — 22 ואילך. נוסד על סה"מ ל"ת קסא. — 22. ויקרא כא, יב. — 26. קידושין עו, א.

הערות וביאורים

10. גזירה שוה, נאמר כאן (בכהן הדיוט) לא יטמא (ויקרא כא, א), ונאמר בכהן גדול לא יטמא (פ' יא), מה לא יטמא שבכהן גדול חייב בלא יבא ולא יטמא, אף לא יטמא האמור בכהן הדיוט חייב בלא יבא ובלא יטמא (תורת כהנים). — 11. בגמרא, אפשר דצ"ל: בספרא, אבל בגמרא אינו מבואר דבר זה (מנחת יצחק). — 29. שלש.

כשהיא כסדר הזה, לפי שיש בה בענין זה איסור מוסיף, וכמו שכתבנו למעלה סמוך במצות לא תעשה ה', שאין איסור חל על איסור אלא כשיהיה איסור מוסיף או איסור כולל או איסור באין כאחת, כמו שמתבאר במסכת כריתות. ואין צריך לומר שאם בעל ארבע נשים ואחת מהן אלמנה ואחת גרושה ואחת חללה ואחת זונה והותרה על כולן שחייב ארבעה מלקיות בין שיבא עליהן כסדר או שלא כסדר הואיל והן גופין מוחלקין. ואם תשאל ותאמר, ואיך ילקה הרבה מלקיות בין באשה אחת בין בהרבה והא קימא לן אין לוקין על לאו שבכללות, שהרי זה לאו שבכללות הוא שהרי בכולן באה המניעה בלאו אחד, וכמו שכתבנו למעלה לדעת הרמב"ם זכרונו לברכה? התשובה, דע שכבר ביארו זכרונם לברכה ענין זה, וזהו אמרם בגמר[א] קדושין במה שכתוב בכהן הדיוט ואשה גרושה מאשה לא יקחו שמפני כן נפרדה הגרושה בלאו ללמד שמלקין על הגרושה בפני עצמה, וכמו שמלקין על הגרושה בפני עצמה כך מלקין על החללה על הזונה בפני עצמה. ואמרו שם כשם שחלוקה גרושה מחללה וזונה בכהן הדיוט כך חלוקה בכהן גדול, וללמד דברים אלו נכפלה המניעה בכהן גדול, כמו שאמרנו.

משרשי המצוה לפי שיש בנישואי האלמנה מחשבת זרות, כעין מה שאמרו זכרונם לברכה שבחור שנשא אלמנה שלש דעות יש במטה וכולי.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאלמנה היא נקראת אפילו מן האירוסין, וכהן גדול שמת אחיו אפילו מן האירוסין הרי זה לא ייבם אלא חולץ. היתה מקודשת ספק קדושין ומת ארוסה הרי זו ספק אלמנה ואסורה, שכל ספק בדאוריתא אסור הוא מן התורה, ועל כן אמרו זכרונם לברכה בכל מקום שספיקא דאוריתא לחומרא. ויתר פרטיה ביבמות וקדושין. וכהן גדול העובר על זה וקדש אלמנה ובעלה לוקה שתי מלקיות, אחת משום אלמנה לא יקח ואחת משום ולא יחלל זרעו בעמיו, שהוא לאו בפני עצמו, וכמו שנכתוב אותו בסמוך, אבל קדש אותה ולא בעלה אחר כך אינו לוקה כלל ואפילו משום לא יקח, וכמו שאמרו שם בקדושין, בעל לוקה לא בעל אינו לוקה, דמה טעם קאמר לא יקח משום לא יחלל. אבל בעל האלמנה אף על פי שלא קדשה לוקה אחת משום לאו דלא יחלל שהרי חללה לאלמנה ועשאה זונה, והוא מוזהר שלא יחלל כשרים דבכלל לאו דלא יחלל משמע, שכן פירשו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. כריתות יד, ב. — 9. קידושין עז, ב. — 11. הגרושה, ו מגרושה. — 12. על (הזונה), כ ועל. — עצמה, כ עצמן. — 15. פסחים קיב, א. — 17—20. לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה יז, יא—יב (עם ביאור). — 23. בסמוך, מצוה רצה. — 24. קידושין עח, א. — 26—27. שהרי—יחלל (משמע), חסר בכ (ו).

ערות וביאורים

משום גרושה חללה וזונה. — 8. ל מ ע ל ה, סוף מצוה קכו, שעל לאו שבכללות כזה לוקין רק מלקות אחת על כל איסור הנפרט בכתוב. — 10. ש מ פ נ י כ ן, כלומר לפיכך ייחד הכתוב לאו לעצמו לגרושה (שנאמר ואשה גרושה מאישה לא יקחו) ולא כללו ביחד עם זונה וחללה, כמו אשה זונה וחללה וגרושה לא יקחו. — 13. ב כ ה ן ג ד ו ל, שאם היתה אלמנה וגרושה וחללה וזונה חייב על כל אחת ואחת. — 16. ש ל ש, בגמרא איתא: גרוש שנשא גרושה ארבע דיעות במטה, אבל דברי רבנו ברורים.

זכרונם לברכה ולא יחלל לא לה ולא לזרעו, וכן אמרו שם בקדושין, ומודה רבא בכהן גדול באלמנה שאם בעל ולא קדש לוקה, מאי טעמא, ולא יחלל זרעו אמר רחמנא והרי חלל, כלומר דבכלל ולא יחלל משמע דלא יחלל כשרים ולא זרעו.

(שלא יבעול כהן גדול אלמנה)

רצה. ט. שלא יבעול כהן גדול אלמנה ואפילו בלא קדושין, שנאמר ולא יחלל זרעו בעמיו, ואמרו בקדושין כהן גדול באלמנה לוקה שתים משום לא יקח ומשום ולא יחלל, כלומר שאם נשאה ובעלה לוקה שתי מלקיות, ואם בעלה מבלי שקדשה לוקה אחת משום לא יחלל, וכמו שאמר רבא שם, ומודה רבא באלמנה לכהן גדול שאם בעל ולא קדש לוקה, מאי טעמא ולא יחלל אמר רחמנא והרי חלל, קדשה ולא בעלה אינו לוקה משום לא יקח, דהא אמרינן התם דמה טעם קאמר, מה טעם לא יקח משום לא יחלל, משמע דכל זמן שלא חלל אינו לוקה. וזה הטעם למדנוהו אף בכהן הדיוט בנשים האסורות לו, ואף על פי שכתוב זה דלא יחלל בכהן גדול הוא ובאלמנה, למדנו ממנו שאין ההדיוט גם כן חייב מלקות בנשים האסורות לו עד שיקח ויבעול, דודאי לא החמיר ההדיוט מגדול, וכמו שביארו שם בקדושין, בעל לוקה לא בעל אינו לוקה, ואמרו שדין זה גם כן בכהן הדיוט שאינו חייב על הנשים האסורות לו עד שיקדש תחלה ואחר כך יבעול, אבל בעל זונה או גרושה וחללה בלא קדושין אף על פי שזה אסור לו ופוסלו לכהונה אינו לוקה, מכיון שלא נתבארה המניעה בו מזה הפירוש, דלא יחלל בפרשת מהן גדול הוא כתוב ובאלמנה דוקא, אבל בזונה וגרושה וחללה אף הכהן גדול גם כן אינו לוקה עליהן אלא מלקות אחת בשנשא אותן ואחר כך בעלן, אבל בעלן בלא קדושין אף על פי שזה אסור לו ופוסלו מן הכהונה אין לו בזה חיוב מלקות אלא דינו בזה כמו כהן הדיוט בשוה, שלענין האלמנה דוקא הוא שנתייחד הלאו בכהן גדול לחייבו בלא יחלל, כלומר בבעילה בלא קידושין כמו שאמרנו, אבל לא בשלש האחרות שלא נכפלו השלש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. קידושין שם. — 5. ויקרא כא, טו. — 6. קידושין עח, א. — לא יקח, ויקרא כא, יד. — 14. קידושין עח, א. — 18. הפירוש, כ בפירוש. — 20. בשנשא, כ כשנשא. — 23. לא, חסר בכ (!).

הערות וביאורים

1. ל א ל ה, וכאן כיון שבעלה אע"פ שלא קדשה הרי חללה, שהיתה ראויה לכהן הדיוט ועכשיו אסורה לו, לפיכך לוקה משום לא יחלל. — ו ל א ל ז ר ע ו, כגון שבא על חללה גרושה זונה שכבר מחוללות ועומדות הן, וכשהוא בא עליהן אינו מחללן אבל זרעו מחלל. — ו מ ו ד ה ר ב א, אע"ג דבעי באיסור כהונה תרתי, קידושין וביאה, דוקא ביאה אחר קידושין הוא דבעי, דאקידושין לחוד לא לקי, אבל בעל ולא קידש מודה הוא שהבעילה אינה תלויה בקידושין, דלא יחלל זרעו אמר רחמנא והרי חילל (רש"י קידושין עח, א). — 3. כ ש ר י ם, וכאן הרי כיון שבעלה חללה ופסלה לכהונה, אבל זונה וחללה וגרושה הרי הן מחוללות ועומדות קודם בעילתו, לפיכך בעל ולא קידש אינן לוקין (ועיין ג"כ במצוה רצד). — ו ל א ז ר ע ו, כמו שנתבאר לעיל. — 8. ו מ ו ד ה ר ב א, עיין לעיל מצוה רצד. — 17. ו פ ו ס ל ו, כלומר לזרעו הנולד מאותו ביאה האסורה.

האחרות בכהן גדול אלא לאותו ענין שאמרנו למעלה לחלק, כלומר לחייב על כל אחת ואחת. ועוד יש טעם אחר בדבר, שבאלמנה יש בה חילול בבעילה שהיתה כשרה להדיוט ונפסלה בבעילה, ועל כן יש לחייבו מלקות עליה ומשום לא יחלל, אבל בשלש האחרות אין לחייבו מלקות בבעילה מבלי קידושין שהרי אין לנו לומר בהן חילול, שהרי מחוללות ועומדות הן אף לכהן הדיוט קודם בעילה. משרשי המצוה בקודמת לה, וקצת דיניה גם כן.

ונהגת מצוה זו בזמן הבית שהיה לנו כהן גדול. עבר ובעל אלמנה אפילו בלא קדושין לוקה משום לא יחלל, שהרי חלל לאלמנה שהיתה ראויה לכהן הדיוט ועכשיו אסורה לו, וכבר אמרנו שהוא חייב שלא יחלל לא לה ולא לזרעו, וחלול זרעו שיך לומר כשבא על גרושה חללה זונה שהן מחוללות וכשהוא בא עליהן אינו מחללן שהרי מחוללות ועומדות הן, אבל זרעו הוא שמחלל שזרעו במקום חלל. וחלול האשה שיך לומר בבא על האלמנה שהיא כשרה עדיין לכהן הדיוט ובביאה זו של כהן גדול נעשית זונה והרי חללה מכשרותה, ואין ספק כי גם הזרע מחולל הוא בא ממילא, אבל החלוק שיש בין החלול שבה לחלול הזרע שהיא מחוללת בהעראה והזרע בגומר ביאתו, כדאיתא בגמרא.

(שלא יעבוד כהן בעל מום)

רצו. י. שלא יעבוד כהן בעל מום בעבודת בית המקדש, שנאמר איש מזרעך לדורותם אשר יהיה בו מום לא יקרב להקריב לחם אלהיו, כלומר לא יקרב לעבודה, כי כל ענייני מאכל קרוי לחם בהרבה מקומות. ומום זה עניינו מום קבוע, שכן פירשו בספרא אשר יהיה בו מום לא יקרב, אין לי אלא מום קבוע, מום עובר מניין, תלמוד לומר באותה פרשה כל איש אשר בו מום לא יקרב. ומום קבוע הוא כגון שבר יד או שבר רגל, ומום עובר כגון גרב או ילפת והיא החזזית.

משרשי המצוה לפי שרוב פעולות בני אדם רצויות אל לב רואיהם לפי חשיבות עושיהן, כי בהיות האדם חשוב במראהו וטוב במעשיו ימצא חן ושכל טוב בכל אשר יעשה בעיני כל רואיו, ואם יהיה בהפך מזה פחות בצורתו ומשונה איבריו ואם אינו ישר בדרכיו לא יאותו פעולותיו כל כך אל לב רואיו, על כן באמת ראוי להיות השליח שהכפרה תלויה עליו איש חן יפה תאר ויפה מראה ונאה בכל דרכיו למען יתפשו מחשבות בני איש אחריו. ומלבד זה איפשר שיש בשלימות צורתו רמז לענינים שמתוך מחשבות האדם בהן תטהר נפשו ותתעלה, ולכן אין ראוי בשום צד שיהיה בו שינוי צורה מכל צורותיו פן תתפזר נפש המחשב מצד השינוי ותגוד מן החפץ.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. למעלה, מצוה רצד. — 5. בהן חילול, ו כהן חלול, מפ ואילך: כהן חללה. — 9. יחלל, ו יחייב. — 12. לכהן, ו למין. — 14. הוא בא, כ בה. — 15. קידושין עח, א. — 17. ויקרא כא, יז. — 19. בהרבה מקומות, כגון דניאל ה, ג. — 24. ימצא, עיש משלי ג, ד. — 26. אינו, חסר בכ.

הערות וביאורים

22. גרב או ילפת, מיני שחין הם. גרב זה החרס היבש מבפנים ומבחוץ, וילפת זה שחין הלח מבחוץ ויבש מבפנים. — והיא, ילפת החזזית המצרית.

דיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה ששלשה מיני מומין הן, יש מומין שפוסלין הכהן מלעבוד ואם הן בבהמה פוסלין אותה מלקרב, ויש מומין אחרים שפוסלין האדם בלבד מלעבוד ולא הבהמה מלקרב, ויש מומין שאין פוסלין לא אדם ולא בהמה אלא משום מראית העין. וכל כהן שיש בו אחת משלשה מיני מומין אלו אינו עובד. אין פוסלין באדם אלא מומין שבגלוי אבל מומין שבחלל הגוף כגון שניטל כולייתו או טחול שלו או ניקבו מעיו, אף על פי שיעשה בהן טריפה, עבודתו כשרה, שנאמר שבר רגל או שבר יד, מה אלו בגלוי אף כל שהוא בגלוי. ומנו חכמים שהמומין שהם פוסלין בין באדם ובבהמה הם חמשים, מלבד שיש מומין מיוחדים בבהמה והם כ"ג, ונמצאו בבהמה ע"ג, ויש גם כן מומין מיוחדים באדם והם תשעים, נמצאו הפוסלים באדם מאה וארבעים. וזהו כלל התשעים המיוחדים באדם, שמנה יש בראש, ושנים בצואר, ארבעה באזנים, וחמשה בגבינים, ארבעה בריסי העינים, אחד עשר בעינים, ששה בחוטם, שלשה בשפתים, ושלשה בבטן, ושלשה בגבו של אדם, וששה בידים, ארבעה באיברי הזרע, חמשה עשר בשוקים וברגלים, ארבעה בכל הגוף, שמונה בעור הבשר, ועוד ארבעה מומין גדולים מיוחדים באדם ואינם בגלוי, ואלו הן חרש שוטה ונכפה ואפילו לימים ומי שרוח רעה מבעתתו אפילו בעתים ידועים, ומלבד אלה יש עוד שנים שפוסלין מפני מראית העין, ואלו הן, מי שנשרו ריסי עיניו אף על פי שנשאר השיער בעיקרן ומי שניטלו שיניו. וזהו כלל החמשים הפוסלין באדם ובבהמה, חמשה באזן, שלשה בריס של עין, ושלשה אלו בכלל חרוץ האמור בתורה, שמונה בעין, שלשה בחוטם, ששה בפה, שנים עשר באיברי הזרע, ששה בידים וברגלים, ארבעה ראויין להיות בכל הגוף, ואלו הן גרב והוא האמור בתורה, ב' יבלת שיש בו עצם, וזהו יבלת האמור בתורה, ג' מי שיש בו חזזית המצרית כל שהוא, וזו היא ילפת האמורה בתורה, ד' כל עצם שבגלוי שנחרץ בו חרץ, והוא בכלל חרוץ האמור בתורה, ואין הצלעות בכלל עצמות שבגלוי. ועוד שלשה אחרים, הזקן שהגיע להיות רותת ורועד כשהוא עומד, ב' החולה שהוא רועד מפני חוליו וכשלון כחו, אבל הטרפה כשר באדם ופסול בבהמה, וכן יוצא דופן כשר באדם ופסול בבהמה, ג' המוהם, הרי חמשים. ויתר פרטים במסכת בכורות פרק שביעי.

ונוהגת בזמן הבית בכהנים, וכהן העובר על זה ועבד, והוא בעל מום, אם הוא מן המומין הפוסלין באדם ובבהמה בין שוגג בין מזיד עבודתו פסולה, ואם היה מזיד חייב מלקות. וכן אמרו בספרא, אין בעל מום במיתה אלא באזהרה. ואם הוא מן התשעים מומין המיוחדין באדם אף על פי שהוא לוקה לא חלל עבודתו. ואם הוא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—7. לשון הרמב"ם הלכות ביאת המקדש ו, ה, ז (עם שנויים קטנים). — 5—18. לשון הרמב"ם שם פ"ח (ראשי הלכות). — 7. ויקרא כא, יט. — 18—26. לשון הרמב"ם שם פ"ז (ראשי הלכות). — 21. יבלת, ויקרא כב, כב. — 22. ילפת, ויקרא שם. — 29 ואילך. רמב"ם שם ו, 3.

הערות וביאורים

11. ב ג ב י נ י ם, גבות העין. — 14. ב כ ל ה ג ו ף, ואלו הן: מי שגופו גדול או קטן מאיבריו, הארוך ביותר והקצר ביותר משאר העם. — 21. י ב ל ת, ספחת נקשה בעור. — 23. ש נ ח ר ץ, שנפגם או שנסדק. — 26. ה מ ז ו ה ם, שיוצא ממנו ריח רע, אף שהוא מזוהם בזיעתו.

מן המומין שפסלותן אינו אלא מפני מראית העין אינו לוקה, ועבודתו כשרה.

(שלא יעבוד כהן בעל מום עובר)

רצז. יא. שלא יעבוד כהן בעל מום עובר, שנאמר כל איש אשר בו מום מזרע אהרן הכהן לא יגש, כל ריבויא הוא מרבה אפילו מום עובר, כי בתחילה יזהיר על מום קבוע, והייתי סבור שהוא מותר לעבוד במום עובר שהוא קל ממנו, לפיכך הזהיר גם על העובר, והוא הגרב והילפת.

משרשי המצוה כענין שכתבנו במצוה הקודמת לה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד מום קבוע או מום עובר פוסל העבודה, ולוקה הכהן עליו אם עבד במזיד. ומה שאמרו זכרונם לברכה שבית דין הגדול היו יושבין בלשכת הגזית, ועיקר מעשיהם בהתמדה שהיו בודקין הכהנים ביוחסין ובמומין וכל כהן שנמצא פסול ביוחסין לובש שחורים ומתעטף שחורים ויוצא מן העזרה, וכל מי שנמצא שלם וכשר לובש לבנים ונכנס ומשמש עם אחיו הכהנים. ומי שנמצא כשר בייחוסו ונמצא בו מום יושב בלשכת העצים ומתלע עצים למערכה, וחולק בקדשים עם אנשי בית אב שלו ואוכל, שנאמר לחם אלהיו מקדשי הקדשים. ומן הקדשים יאכל. ויתר דיני כל המומין בבכורות פרק שביעי.

ונוהגת בזמן הבית בכהנים. עבר ועבד במום עובר במזיד לוקה. והרמב"ן זכרונו לברכה לא ימנה זה הלאו של מום עובר ללאו בפני עצמו, וכתב דבכלל לאו דמום קבוע הוא, והוא כמו חלק מחלקי המצוה, וכבר הסכימו הוא והרמב"ם זכרונו לברכה ודבר ברור הוא שאין לחשוב חלק המצוה מצוה בפני עצמה.

(שלא יכנס בעל מום בהיכל)

רצח. יב. שלא יכנס בעל מום בהיכל בכללו, כלומר אל המזבח ובין האולם ולמזבח ובכל שאר המקומות שבהיכל, שנאמר אך אל הפרוכת לא יבא ואל המזבח לא יגש. ונתבאר בסיפרא ששני לאוין אלה של הפרוכת והמזבח לא יספיק אחד מהם בלתי חבירו, ושניהם באו להשלים הדין בענין אחד, והוא להרחיק המקום האסור עליהם להכנס בו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא כא, כא. — 8. קידושין סו, ב. — 9—15. רמב"ם שם ו, יא—יב. — 12—13. שלם—שנמצא, חסר בכ. — 14. ויקרא כא, כב. — 16. בהשגותיו לסה"מ ל"ת עא. — 21—25. לשון הרמב"ם סה"מ ל"ת סט (עם שנויים). — 22. ויקרא כא, כג. — 24. האסור, ום המסור.

הערות וביאורים

10. בהתמדה, תדיר. — 13. ומתלע, מסיר העצים שנמצא בהן תולעת לפי שהן פסולין למערכה. — 14. בית אב, עיין באור מצוה קנח. — 24. להשלים הדין, שאילו נאמר אל הפרוכת ולא נאמר אל המזבח הייתי אומר אל הפרוכת שהיא בפנים יהיה פסול, אל המזבח שאינו בפנים לא יהיה פסול, צריך לומר אל המזבח. ואילו נאמר אל המזבח ולא נאמר אל הפרוכת הייתי אומר אל המזבח שהוא כשר לעבודה יהיה פסול, אל הפרוכת שאינה כשרה לעבודה לא יהיה פסול, צריך לומר אל המזבח וצריך לומר אל הפרוכת (ספרא). — בענין אחד, לפיכך אין לנו למנותם בשני לאוין.

משרשי המצוה להגדיל כבוד הבית והדרה, על כן אין ראוי לבוא שם בעל מום כי הוא מקום השלמות אינו בדין לעמוד שם מי שיש בו שום חסרון. וכבר כתבתי למעלה הרבה פעמים התועלת הנמצא לנו בהגדילנו מעלת הבית הקדוש ותפארתו. דיני המצוה, כלומר מה הן המומין שבשבילן ימנע הכהן מליכנס זכרתים למעלה סמוך ברמז באזהרת בעל מום קבוע, ושם הודעתי מקומן בגמרא וכל הענין כמנהגי. וכתב הרמב"ן זכרונו לברכה שאין לנו לחשוב זה הלאו במנין הלאוין שאיסור היכנס בעל מום בהיכל וגם פרועי ראש וקרועי בגדים ושתוי אינו אלא מעלה מדבריהם זכרונם לברכה, ולא בא הכתוב הזה אלא לאסור מהם קריבה לעבודה, וזה בכלל לאו דבעל מום שלא יעבוד הוא. וכתב עוד שאף הם לא אסרו אלא המקום הנקרא בין האולם ולמזבח שהוא כ"ב אמה, אבל כנגד המזבח עצמו שהוא ל"ב אמה לא אסרו, וכמו שכתבתי למעלה בסדר ויהי ביום השמיני באזהרת פרוע ראש בשם הרב זכרונו לברכה.

(שלא יעבוד כהן טמא)

רצט. יג. שלא יעבוד כהן טמא, שנאמר וינזרו מקדשי בני ישראל ולא יחללו את שם קדשי, ואמרו זכרונם לברכה בפרק תשיעי מסנהדרין, מנין לטמא ששמש שהוא במיתה, כלומר מיתה בידי שמים, דכתיב דבר אל אהרן ואל בניו וינזרו מקדשי בני ישראל ולא יחללו וכתיב במקום אחר ומתו בו כי יחללוהו.

משרשי המצוה מה שכתבנו במקומות רבים כי לכבוד הבית ומעלת העבודה נתרחק ממנה כל דבר שאינו במעלתו וחשיבותו. ומעלת האדם בטהרה ידוע לכל מבין. דיני המצוה כגון מה הן הטמאות המטמאות מדרבנן ובאי זה ענין יטהר הטמא מטומאתו, ואי זו טומאה צריכה הזאה וקרבן לטהרתה ואי זו אינה צריכה אלא טבילה והערב שמש, ומכלל הענין שאי איפשר לעולם לעלות משום טומאה כי אם בטבילה, ואי זו טומאה צריכה שבעה ימים לטהרתה ואיזו יספיק לה יום אחד, ויתר רובי פרטי עניינים אלה אשר רבו למעלה יתבארו כלם בסדר טהרות.

ונוהגת בכהנים בזמן הבית. וכהן העובר עליה ועבד בטומאה חייב מיתה בידי שמים.

(שלא יאכל כהן טמא תרומה)

ש. יד. שלא יאכל כהן טמא תרומה, שנאמר איש איש מזרע אהרן... בקדשים לא יאכל עד אשר יטהר, ואמרינן במסכת מכות אזהרה לתרומה מנין, כלומר שלא יאכלנה טמא, תלמוד לומר איש איש וגומר, אי זהו דבר שהוא שוה בזרעו של אהרן, כלומר שיאכלהו הזרע כולו זכרים ונקבות, הוי אומר זו תרומה. ונכפלה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. קבוע, מצוה רצו. — 6. בסה"מ ל"ת סט. — 9. שלא יעבוד, מצוה רצט. — 12. פרוע ראש, מצוה קנה. — 14. ויקרא כב, ב. — 15. סנהדרין פג, ב. — 17. ויקרא כב, ט. — 21. הזאה, מצוה שצט. — 24. רבו למעלה, נתרבו מאד (דברי הימים־א כג, יז). — 31. זו תרומה, דאילו קדשי קדשים הנותנים לכהנים אינן נאכלין

28. ויקרא כב, ד. — 29. מכות יד, ב.

תשזהרה בזה הענין, כמו שכתוב ושמרו את משמרתי, וכמו שאמרו בסנהדרין פרק תשיעי גבי מחוייבי מיתה בידי שמים שילמדו שם האוכל תרומה מושמרו את משמרתי ולא ישאו עליו חטא.

משרשי המצוה להגדיל וליקר בלב כל אדם כל אשר בקדש, וכבר זכרתי כמה פעמים רבות התועלת הנמצא לנו בדבר, וממעלות הקדש לאכלו בטהרה ידוע. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכהן טמא שאכל תרומה טהורה הוא במיתה ולוקה עליה, אבל אכל תרומה טמאה אף על פי שהוא בלאו אינו לוקה לפי שאינה קדש. ומה שאמרו שהטמאים אוכלים בתרומה בהערב השמש ויראו ברקיע שלשה כוכבים בינוניות, וזה העת הוא כמו שליש שעה אחר שקיעת החמה, ומה שאמרו זכרונם לברכה במי שהיה אוכל תרומה והרגיש שנזדעזעו איבריו להוציא שכבת זרע, ומה שאמרו ברוכבי גמלים, ומה שאמרו בתרומת חוצה לארץ שהיא מותרת לכהן שאין טומאה יוצאה עליו מגופו כגון קטן שלא ראה קרי וקטנה שלא פירסה נדה, ומה שאמרו שכל עמי הארץ בחזקת טומאה ועל כן אין נותנין התרומת אלא לכהנים היודעים לשומרה בטהרה. ודיני הטמאות זכרתי למעלה גם כן קצתן בכלל ובפרט.

ונוהגת בכהנים בזכרים ונקבות בארץ ובזמן שהיא ביישובה, כי אז שם חיוב התרומה דאוריתא כדעת הרמב"ם זכרונו לברכה. ועובר על זה ואכל תרומה במזיד והוא טמא חייב מיתה בידי שמים, וכמו שנזכר בסנהדרין פרק תשיעי שמנו שם מחוייבי מיתה ומכללם מנו כהן טמא שאכל תרומה. ובזמן הזה אסור דרבנן בפירות ארץ ישראל.

(שלא יאכל שום זר תרומה)

שא. טו. שלא יאכל שום זר תרומה, שנאמר וכל זר לא יאכל קדש, ובא הפירוש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ויקרא כב, ט; סנהדרין פג, א. — 6—9. לשון הרמב"ם הלכות תרומות ז, א—ב (עם שנויים והוספות). — 7. אכל, חסר בכ. — 10—13. שם הלכות ד, ח. — 13. חולין קל, ב (הלכות תרומות ו, ב). — 14. למעלה, מצוה קנב. — 17. הלכות תרומות א, כו. — 18. סנהדרין פג, א. — 22. ויקרא כב, י.

הערות וביאורים

אלא לזכרי כהונה. — 1. משמרתי, מלאכול תרומה בטומאת הגוף (רש"י עה"ת). — 3. חטא. אסיפא דקרא סמיך — ומתו בו, הרי למדנו מזה שהוא במיתה בידי שמים. — 7. טמאה. כלומר כהן טמא שאכל תרומה טמאה (הלכות תרומות ז, א). אבל כהן טהור שאכל תרומה טמאה אינו לוקה מפני שהוא בעשה שנאמר ואחר יאכל מן הקדשים, מדבר שהוא בקדושתו הוא שיאכל כשיטהר אבל דבר כמא לא יאכל אע"פ שיטהר, ולאו הבא מכלל עשה עשה הוא (שם, ה"ג). — 8. שהטמאים, שטבלו. — 11. ברוכבי גמלים, שאסורין לאכול בתרומה עד שיטבלו ויעריב שמשן, שהן בחזקת טומאה מפני החיטום שהרכיבה על עור הגמל מוציא טיפה של שכבת זרע (שם, ה"ו). — בתרומת חוצה לארץ, הואיל ועיקרת מדבריהם אינה אסורה באכילה אלא לכהן שטומאה יוצאה עליו מגופו, כגון בעלי קריין ובניו. לפיכך כהן קטן שעדיין לא ראה קרי וקטנה שעדיין לא ראתה דם נדה אוכלין אותה תמיד בלא בדיקה (אבל גדול הוא בחזקת שראה קרי עד שיטבול. שם הלכות ח, י).

המקובל שזה הקדש הוא התרומה לבד וכל מה שנקרא תרומה, אבל לא בא להזהיר בכאן על קדשים אחרים. ומה שנקרא תרומה גם כן אלו הבכורים, וכמו שדרשו זכרונם לברכה מן הקבלה ותרומת ידיך אלו הבכורים.

משרשי המצוה כמצוה הקודמת. וממעלות הקדש שיאכלוה משרתי יי ונשיהם ובניהם ועבדיהם אשר קנו להם ויתנוה לבהמתם ולכל חייתם ולא לאחרים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שעבד כהן שברח אוכל בתרומה דקנין כספו הוא מכל מקום, וכן אשת כהן שמרדה הרי היא אוכלת, וכל אשת כהן אוכלת אפילו היא בת ג' שנים ויום אחד, וגם הארוסה לו היתה ראויה לאכול אלא שחכמים גזרו שלא תאכל עד שתנשא, כמו שבא בריש פרק קמא דכתובות. עבד עברי של כהן אינו אוכל, שהרי אסרה התורה שכיר עולם ושכיר שנים כמו שכתוב תושב כהן ושכיר לא יאכל קדש, אבל עבד כנעני אוכל דקנין כספו הוא, וגם אם קנה העבד עבדים גם הם אוכלים על ידו משום דכתיב כי יקנה נפש קנין שיש במשמע שהנפש יעשה קנין, אבל אם העבד השני קנה שלישי אינו אוכל, דכי יקנה הנפש קנין אמר רחמנא ולא קנין הקנין. וכל כהנת שנבעלה לפסולי כהונה אסורה לאכול בתרומה לעולם, וגם אנדרוגינס גם כן בין שנבעל דרך זכרותו או דרך נקבותו, ואף משוך, והוא מי שנמשכה ערלתו עד שנראה כאלו לא מל, אסור לאכול מדרבנן עד שימול פעם שנייה. ויתר פרטיה רבים יתבארו במסכת תרומות.

ונוהג איסור אכילת התרומה לזרים בכל ישראל זכרים ונקבות בכל מקום שיש שם תרומה דאוריתא דהיינו בזמן שארץ ישראל ביישובה כי או חיוב התרומה דאוריתא, כמו שנכתוב בסדר שופטים עשה ו' בעזרת השם. ובזמן הזה נוהג איסורה מדרבנן בפירות ארץ ישראל כמו שנכתוב שם. ועובר על זה ואכל תרומה והוא זר, כגון ישראל שהוא זר או אפילו כהן או כהנת שנתחללו מן הכהונה באחד ממיני החילול הידועים שהורונו חכמים זכרונם לברכה חייב מיתה בידי שמים, כמו שבא בסנהדרין פרק תשיעי מדכתיב ומתו בו כי יחללוהו ואחריו וכל זר לא יאכל קדש.

(שלא יאכל תושב כהן ושכיר תרומה)

שב. יו. שלא יאכל תושב כהן ושכיר תרומה, שנאמר תושב כהן ושכיר לא יאכל קדש.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. פסחים לו, ב; דברים יב, יז. — 6. גיטין יב, ב. — 9. קמא, צ"ל: פ"ה (מנחת יצחק), כתובות נו, ב. — 10. ויקרא כב, י. — 23. סנהדרין פג, ב. — 27. ושכיר, כ ושכירו. — ויקרא כב, י.

הערות וביאורים

1. וכל מה שנקרא תרומה, ואלו הן: תרומה גדולה ותרומת מעשר, והחלה והבכורים (שם טו, כ). — 8. גזרו, שמא ימזגו לה כוס בבית אביה ותשקה לאחיה ולאחיותיה (כתובות נו, ב). — 9. קמא, אינו מבואר בריש כתובות. — 10. שכיר עולם, זה עבד נרצע דעובד עד היובל, וקרי ליה קנין עולם על שם הכתוב ועבדו לעולם (שמות כא, ו) שהרשו עד היובל. — ושכיר שנים, היינו עבד עברי היוצא בשש שנים, דעבד עברי הרי הוא כתושב ושכיר (הלכות תרומות ו, ה). — 13. אבל, דבר זה חידש רבנו מדעתו ולא מצאתי דבר זה ברמב"ם ולא ראיתי גילוי לזה בש"ס (מנחת חינוך).

שורש המצוה וכל עניינה נפלל במצוה הקודמת, כי טעם איסורן מפני שנחשבו כמו זר אחר שאינן קנין כספו, כי התושב הוא שכיר עולם, והשכיר הוא שכיר שנים.

(שלא יאכל ערל תרומה)

שג. יז. שלא יאכל ערל תרומה, כלומר כהן שלא נימול בין שהוא מזיד או שוגג או אנוס וכגון שמתו אחיו מחמת מילה שיראת המות מנעתו מלמול, בכל ענין שיהיה מכיון שהוא ערל אסור לאכול בתרומה, והוא הדין שאסור בשאר קדשים. ומניעה זו לא נתבארה בכתוב אבל נלמדה בגזירה שוה. וכתב המעתיק בשם הרמב"ם זכרונו לברכה וביארו המקבלים זה עם זה שזה האיסור הוא מדאוריתא לא מדרבנן. ולשון יבמות, מנין לערל שאינו אוכל תרומה, נאמר תושב ושכיר בפסח ונאמר תושב ושכיר בתרומה, מה תושב ושכיר האמור בפסח ערל אסור בו אף תושב ושכיר האמור בתרומה ערל אסור בה, והוא הדין לשאר קדשים. וזה כמו כן לשון סיפרא, ושם נאמר רבי עקיבה אומר איש איש לרבות את הערל, ושם נתבאר כלומר בגמרא יבמות שדבר תורה משוך אוכל בתרומה, ומדבריהם גזרו עליו מפני שנראה כערל, ומשוך הוא שנמשכה הערלה בענין שנראה כמי שאינו מהול אחר שנימול. הנה כבר התבאר לך שערל אסור בתרומה מן התורה, והמשוך אסור מדרבנן, והבן זה. ושם נאמר משוך צריך שימול מדרבנן, עד כאן. ולפי הדומה כל אריכות דבריו כאן הוא מפני שכתוב בעקר השני מספר המצות שאין כל מה שילמד באחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן או ברבוי למנותו במנין המצות, והנה הגזירה שוה אחת מי"ג מדות היא, והנה הוא בעצמו ימנה איסור הערל בתרומה באחת ואף על פי שהוא נלמד כן, ולכן יתנצל באומרו כי המקבלים ביארו שזה האיסור מדאוריתא לא מדרבנן. ונראה כי כוונתו לומר שכל זמן שיבארו חכמים זכרונם לברכה בפירוש שהענין מדאוריתא נמנה אותו למצות, ואף על פי שהוא נלמד באחת מן המדות אחר שחכמים יעידו על הדבר שהוא דאורייתא. ואם לא שראוי להזהר מאד בגחלת הרב ואירא, הייתי אומר כי מדוחק גדול נכנס לזאת הפרשה, וכבר תפש עליו בזה הרמב"ן זכרונו לברכה בספר המצות שלו בעיקר השני והרבה עליו ראיות מדברי הגמרא ומן המדרשות, כבר רבו הדברים עד שלא יכילום שבעה דפין גדולים. וסוף דבר אמר הרב כי ספר מצות הרמב"ם זכרונו לברכה ענייניו ממתקים וכולו מחמדים מלבד העקר הזה שהוא עוקר הרים.

משרשי המצוה לפי שהערל כמו זר נחשב אחר שלא נכנס עם ישראל בברית המילה שהוא ענין גדול, והרחקת זר מן התרומה והטמאים מן הקדש שרש אחד להם, וכתוב למעלה סמוך.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—16. סה"מ ל"ת קלה (עם שנויים והוספות). — 8. זה (עם), חסר בכ. — 9. יבמות ע, א; שמות יב, מה. — 10. ויקרא כב, י. — 12. שם כב, ד. — 24. להזהר, אבות ב, ו: והוה זהיר בגחלתן. — 25. הפרשה, כ הפשרה. — 26. כבר, כ כמה. — 32. סמוך, מצוה רעט.

הערות וביאורים

10. ערל אסור בו, שמות יב, מח. — 28—29. עוקר הרים, גדולים ומפיל חומות בצורות בגמרא (רמב"ן סוף שורש שני).

ונוהגת בכהנים בכל מקום שיש שם תרומה דאוריתא כמו שאמרנו במצוה הקודמת. ומי שעבר על זה ואכל תרומה בין טהורה בין טמאה והוא ערל חייב מלקות.

(שלא תאכל חללה מן הקודש)

שד. יח. שלא תאכל חללה מן הקדש, כלומר מן התרומה וחזה ושוק שראויות בנות אהרן הכשירות לאכלן, שנאמר ובת כהן כי תהיה לאיש זר היא בתרומת הקדשים לא תאכל, ואמרינן בגמרא יבמות כי תהיה לאיש זר כגון שנבעלה לפסול לה שפסלה מן הכהונה. ומאשר כתוב בתרומת הקדשים אמרו זכרונם לברכה במורם מן הקדשים לא תאכל, כלומר מחזה ושוק, ושם נאמר לכתוב קרא בקדשים לא תאכל, מאי בתרומת הקדשים, שמעת מינה תרתי, חדא שהיא כשנבעלה לפסול נפסלה מלאכול בתרומה וחזה ושוק, ועוד אחרת שהיא כשתהיה נשואה לזר ומת בעלה שחוזרת לאכול בתרומה ואינה חוזרת לחזה ושוק. ונמצא שיהיה בכלל זה הלאו אזהרת החללה מלאכול הקדש, ואזהרת כהנת שנשאת לזר שלא תאכל חזה ושוק אף על פי שמת בעלה או גירשה, מה שלא בדין כן בתרומה, שכהנת שנשאת לזר ומת בעלה חוזרת היא לאכול בתרומה. ומשמעות הכתוב כן, כי תהיה לאיש זר בתרומת הקדשים לא תאכל כלומר כשתבעל לאיש זר, כלומר שהוא פסול לה, וזהו זרותו, לא תאכל בתרומת הקדשים דהיינו תרומה וחזה ושוק כדפרישית, ועוד יש גם כן במשמעות הכתוב כי תהיה לאיש זר למי שאינו כהן, כן כתב רש"י זכרונו לברכה, איש זר לוי או ישראל, כלומר שהוא זר מן הכהונה, בתרומת הקדשים אינה אוכלת בעת היותה לו, אבל אחר מותו או שגירשה שהיא אוכלת בתרומת הקדשים שהרי יצאת מתחת ידי הזר לא תאכל בחזה ושוק, דמכיון שנשאת לזר נפסלה בחזה ושוק לעולם. ואולם תדע שאיסור אכילת כהנת בתרומה בעודה תחת בעלה ישראל לא למדנוהו מזה הכתוב כלל שלא בא עליו הפירוש לדרוש בו כך אלא מה שכתבנו, אבל זה האיסור למדוהו חכמים זכרונם לברכה בעלי הקבלה ממקום אחר, מדכתיב וכל זר לא יאכל קדש שבא עליו הפירוש שכל זמן שהאשה תחת בעלה דהיינו בעלה הישראל שהוא זר מן הכהונה לא תאכל קדש, כי אשת הזר נחשבת כזר. הרי היא כמו אחת מצלעותיו. ודע זה וקבלהו, כי כן האמת המקובל.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן שיש שם תרומה דאוריתא כמו שאמרנו במצוות הקודמות. עברה הכהנת ואכלה תרומה או חזה ושוק והיא חללה, כלומר שנבעלה למי שפוסלה מן הכהונה, וכן אם עברה ואכלה חזה ושוק אחר שמת בעלה הישראל או שנתגרשה ממנו, וכן אם עברה ואכלה תרומה או חזה ושוק בעודה תחת בעלה הישראל, בכל צדדין אלו חייבת מלקות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—11. נוסף על סה"מ ל"ת קלו. — 5. ויקרא כב, יב. — 6. יבמות סח, ב. — 13. בדין, כ נדין. — 17. רש"י עה"ת ויקרא כב, יב. — 21—26. סה"מ ל"ת קלז (עם שנויים והוספות). — 23. יבמות סח, ב. — 24. ויקרא כב, י. — 26. אחת, בראשית ב, כא. — 28. ובכל זמן, חסר בכ. — 30—31. אחר—ושוק, חסר בכ.

הערות וביאורים

4. **וחזה ושוק**, הנתנים לכהן משלמים. — 5. **לאכלן**, בהיותן בבית אביהן הכהנים.

(שלא לאכול טבל)

שה. יט. שלא לאכול טבל בין ישראל בין כהן, והוא הדבר שלא ניטלה ממנו תרומה ומעשרות, שנאמר ולא יחללו את קדשי בני ישראל את אשר ירימו ליי, ובא הפירוש המקובל על זה שבאוכל הטבל הכתוב מדבר. וענין הכתוב לומר שלא יחללו הקדשים בעודן מעורבין עם החולין, וזהו לשון את אשר ירימו שהוא לשון עתיד, כלומר שעדיין לא הורמו. וכן הוא בגמרא סנהדרין, מנין לאוכל טבל שהוא במיתה, שנאמר ולא יחללו את קדשי בני ישראל את אשר ירימו ליי בעתידים להרים הכתוב מדבר, דיליף חלול חלול מתרומה שכתוב עליה ואת קדשי בני ישראל לא תחללו ולא תמותו והיא במיתה כמו שכתוב למעלה, מדכתיב ומתו בו כי יחללוהו וסמיך ליה וכל זר לא יאכל קדש. ועוד אמרו זכרונם לברכה בגמרא מכות בענין זה, יכול לא יהיו חייבין אלא על הטבל שלא הורם ממנו כל עיקר, אבל ניטלה ממנו תרומה גדולה ולא ניטלה ממנו תרומת מעשר או מעשר ראשון או מעשר שני ואפילו מעשר עני מנין, כלומר מנין שיהיה בדבר חיוב, תלמוד לומר לא תוכל לאכול בשעריך, ולהלן הוא אומר ואכלו בשעריך ושבעו מה להלן מעשר עני אף כאן מעשר עני, ואמר רחמנא לא תוכל. אמנם זה החיוב הוא למלקות, אבל עון מיתה אינו אלא על הטבל שלא ניטלה ממנו תרומה גדולה, וכן נמי באוכל מעשר קודם שניטלה ממנו תרומת מעשר, וזהו שנאמר בצוואת הלויים כשצום להוציא מעשר מן המעשר ואת קדשי בני ישראל לא תחללו ולא תמותו שזו היא מניעה שלא לאכול מעשר ראשון בטבלו, כן פירשוהו זכרונם לברכה, ולפיכך חייבין עליו מיתה, כמו שנתבאר במסכת דמאי. נמצא מכלל דברינו שהאוכל הטבל קודם שניטלה ממנו תרומה גדולה, וכמו כן קודם שניטלה ממנו תרומת מעשר הוא במיתה, ואם אכל ממנו אחר שנטל ממנו התרומה גדולה ונטל ממנו גם כן תרומת מעשר, וכגון שהקדים ליטול תרומת מעשר קודם מעשר, אף על פי שהוא עדיין טבול לשני המעשרות דהיינו מעשר ראשון ושני או מעשר עני אינו בחיוב מיתה, אבל הוא בחיוב מלקות, וכן כל זמן שהוא טבול אפילו לאחד מן המעשרות במלקות. ואזהרותיה מלא תוכל לאכול בשעריך וגומר, כמו שנכתוב למטה בסדר ראה. ושמור עניין זה, כי כן תמצא האמת אם תזכה ללמוד דברי חכמינו בעלי הקבלה זכרונם לברכה.

משרשי המצוה מה שכתבתי למעלה סמוך בלאו דכהן טמא באזהרת י״ד.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה באיסור הטבל שאוסר תערובתו בכל שהוא.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא כב, טו. — 4. סנהדרין פג, א. — 8. דיליף, כ ויליף. — חלול חלול, כ חלול. — במדבר יח, לב. — 9. למעלה, מצוה שא. — ויקרא כב, ט. — 10. שם כב, י. — מכות טז, ב. — 10—26. נוסד על סה״מ ל״ת קנג. — 13. כלומר מנין, חסר בכ. — 14. דברים יב, יז. — שם כו, יב. — 19. בטבלו, כ וטבלו (ז). — יבמות פו, א. — 21. תרומה—ממנו, חסר בכ. — 27. האמת, חסר בכ. — 29. באזהרת י״ד, ו בתרומה י״ד, כ בתרומת.

הערות וביאורים

19. ב ס ב ל ו, שלא נטלה ממנו תרומת מעשר. — 26. ל מ ט ה, לא מצאתי זה בסדר ראה. ואולי כיוון למצוות תמה ותמו (בסדר ראה) ששם כתב רבנו אודות מעשר שני ומעשר עני בדרך כלל.

מה שאינו כן בשאר איסורין שבתורה חוץ מיין נסך וחמץ בפסח כמו שכתבתי במקומו. ונתנו טעם בטבל מפני שאיסורו כמו היתרו, מה היתרו בכל שהוא כמו שאמרו זכרונם לברכה שאין לתרומה שיעור מן התורה אלא אפילו חטה אחת פוטרת כרי גדול של חטים אף איסורו כמו כן בכל שהוא, ונמצא שאם נתערבו מעט חטים של טבל בכמה של חולין שכולן אסורין. ובסדר זרעים ובמסכת תרומות ומעשר שני ומעשרות יתבאר אי זה דבר חייב בתרומה ומעשרות והן טובלין הפירות, ואי זה דבר פטור, ואי זה דבר חייב מן התורה ואי זה מדברי סופרים. ויתר משפטי הטבל שם, ובמקומות מן מסכת דמאי.

ונוהג איסור זה של טבל בכל ישראל בזכרים ונקבות, ואפילו בכהנים ולויים אף על פי שהם האוכלין התרומות ואפילו בדגן שלהם, וכן נוהג האיסור בכל מקום כלומר שאסור לאכול הטבל של פירות ארץ ישראל בכל מקום, אבל חיוב תרומות ומעשרות מן הפירות ידוע הוא שלא חייבתנו התורה בהן אלא בארץ ישראל, ובזמן שישראל שם, שנאמר בתרומה כי תבאו, ודרשו זכרונם לברכה ביאת כלכם ולא ביאת מקצתכם, כן פסק הרמב"ם זכרונו לברכה. ולפיכך אין איסור הטבל מדאוריתא אלא בפירות ארץ ישראל, ובדגן תירוש ויצהר דוקא, כמו שנכתוב במצות מעשר בסדר ויקח קרח עשה ד', וכבר כתבתי קצת חילוקין במקומות שסביב ארץ ישראל לענין שביעית בסדר אם כסף תלוה מצות עשה ד', ותחומי ארץ ישראל ידועים הם. ועוד אכתוב בארוכה כל ענין תרומות ומעשרות וחילוק המקומות ומה שהוא מדאוריתא או מדרבנן בסדר שופטים במצות תרומה עשה ו' וקחנו משם. ועוד אודיעך שם מחלוקת המפרשים בענין תרומה אם היא מדאוריתא או דרבנן היום אפילו בארץ, ומי שהוא במקום שיהיה מסופק עליו אם הוא מארץ ישראל אם לא בזמן שהארץ בישובה ראוי להחמיר בדבר על כל פנים לפי שזהו ספיקא דאוריתא וקימא לן ספיקא דאוריתא לחומרא, ומן הדומה שחכמים זכרונם לברכה היו מחמירין אפילו בפירות שחיוב המעשר שלהם דרבנן במקומות המסופקים להם אם הם מארץ ישראל, ואפילו אחר חרבן הבית, אף על פי שאיסור זה אינו נוהג אלא בפני הבית מדאוריתא. ועובר על זה ואכל כזית מן הטבל קודם שהפרישו ממנו תרומה גדולה וכן קודם שהפרישו ממנו תרומת מעשר חייב מיתה בידי שמים, וכמו שאמרנו למעלה, ואם אכל כזית טבל שניטלה ממנו תרומה גדולה ותרומת מעשר אבל עדיין לא הפרישו ממנו מעשרות ואפילו לא נשארו בו אלא מעשר עני חייב מלקות, ואם הוא טבל של דבריהם, כלומר דבר שאין חיוב התרומה והמעשרות בו אלא מדרבנן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. במקומו, מצוה קיב. — ע"ז עג, ב. — 4. כרי גדול, ו כדי גידול. — 13. במדבר טו, ב; כתובות כה, א. — 14. בהלכות תרומות א, כו. — 26 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות מאכלות אסורות י, יט—כב (עם השמטות וביאורים). — 26—27. תרומה—ממנו, חסר בכ.

הערות וביאורים

13. כי תבאו, (במדבר טו, ב), כן הוא הלשון גם ברמב"ם (הלכות תרומות א, כו) אבל מן ההכרח שמקור דרשה זו אינו מן הכתוב הזה שהרי אינו מדבר שם מתרומה ומעשר כלל, אלא ודאי כוונתם אל הכתוב בבואכם אל הארץ (במדבר טו, יח) ששם הוא מדבר לענין תרומה וחלה, ועל המקרא הזה דרשו חז"ל ביאת כולכם וכולי, בכתובות כה, א.

בגון כל שאר פירות חוץ מדגן ותירוש ויצהר ואפילו בזמן שישראל בארץ, או אפילו דגן תירוש ויצהר של ארץ ישראל ובזמן הזה, מכין אותו מכת מרדות. ומשקין היוצאין מפירות שהן טבל אסורין כמותן, ומכל מקום אף על פי שהן אסורין מן התורה אין חיוב המלקות על המשקין אלא על גוף הפירות חוץ מיין ושמן שלוקין עליהן כדרך שלוקין על הזתים והענבים, והטעם לפי הדומה מפני שעיקרן של אותן פירות למשקין הן לבריות.

(שלא נקדיש בעלי מומין להקריבם למזבח)

שו. כ. שלא נקדיש בעלי מומין להקריבם למזבח, ואף על פי שלא הקריבם, בהקדש לבד יש איסור לאו, ועל ההקדש לבד נאמר כל אשר בו מום לא תקריבו, משום בל תקדיש.

משרשי המצוה מה שכתוב למעלה בלאו י"ב ובעשה ד'.

ודיני המצוה כלומר מה הן המומין הפוסלין וכמה כתבתי גם כן קצת מזה למעלה בלאו י', והכל בארוכה במסכת בכורות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. וכל העובר עליה והקדיש בעל מום ואפילו בזמן הזה עבר על לאו זה. ומן הנראה שלא יהיה בזה מלקות לפי שאין בו מעשה, אבל ראיתי הרמב"ם זכרונו לברכה שכתב המקדיש בעל מום לוקה, ואולי יעשהו כממר שיש בו מלקות ואף על פי שאין בו מעשה, שזה וזה הקדש הוא, ואליו נשמע ותורה נבקש מפיהו כי מלאך יי צבאות הוא.

(שלא ניתן מום בקדשים)

שז. כא. שלא ניתן מום בקדשים, כלומר שלא נעשה בבהמה שהיא קדושה למזבח שום חבורה או שום שבר שיפסלה להקרבה, שנאמר כל מום לא יהיה בו, ואמרו זכרונם לברכה קרי ביה לא יהיה בו, ולשון ספרא, כל מום לא יהיה בו, אל תתן בו מום.

משרשי המצוה לפי שיהיה בזה בזיון הקדשים, וכבר כתבתי כמה פעמים התועלת הנמצא בהתיקר כבוד בית המקדש ומשרתיו וקרבנותיו אל לב בני האדם.

מדיני המצוה מה שאמרו שאחד המטיל מום בקדשים עצמן או בתרומתן עובר בלאו ולוקה חוץ מן הבכור ומן המעשר שהמטיל מום בתרומתן אינו לוקה, לפי שאין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—2. ואפילו—ויצהר, חסר בכ. — 2. הזה, כ הבית. — 9. ויקרא כב, כ. — 16. הלכות איסורי המזבח א, א — 17. כממר, מצוה שנו. — 18. ותורה נבקש, חסר בו, כ ותורה יבקשו. — ותורה, מלאכי ב, ז. — 21. ויקרא כב, כא. — ואמרו, בכורות לג, ב (ועיין ברש"י שם). — 26. ואילך, לשון הרמב"ם שם א, ט. — 26. בתרומתן, מפ ואילך: בתמורתן (וכן הוא ברמב"ם שם).

הערות וביאורים

12. וכפה, מומין יש שפוסלין. — 17. הקדש הוא, היינו כיון דבדיבורא אתעביד מעשה. — 22. לא יהיה, שלא יתהה ויתחדש בו מום. — 26. בתרומתן, צ"ל: בתמורתן.

ראויין לקרבנות כמו שהתבאר בתמורה. ויתר פרטיה מבוארים במקומות מפוזרים מזבחים ותמורה.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, אבל אין חיוב המלקיות כי אם בזמן שבית המקדש קיים שראויה הבהמה לקרבן, כמו שמתבאר בגמרא עבודה זרה.

(שלא נשחט בעלי מומין לשם קרבן)

שח. כב. שלא נשחט בעלי מומין לשם קרבן, שנאמר לא תקריבו אלה ליי, ולשון ספרא לא תקריבו משום בל תשחט. כל ענין מצוה זו מפורש במצוה הקודמת לה. אבל אין לחשוב איסור זה עם הנוהגים היום לפי שאין לנו מקדש בעונותינו לשחוט שם קרבנותינו.

(שלא נקטיר אימורי בעלי מומין)

שט. כג. שלא להקטיר אמורי בעלי מומין, פירוש אמורין כתבתי בסדר צו עשה ה', ועל זה נאמר ואשה לא תתנו מהם על המזבח. ענין מצוה זו גם כן וביאור מקום דיניה כתוב במצוה הקודמת לחבירתה. אבל אין לחשוב איסור זה עם הנוהגים היום לפי שאין לנו מקדש בעונותינו להקטיר בו.

(שלא נזרוק דם בעל מום על המזבח)

שי. כד. שלא נזרוק דם בעלי מומין על גבי המזבח, שנאמר עורת או שבור או חרוץ או יבלת או גרב או ילפת לא תקריבו אלה ליי, ובאה הקבלה שזה הלאו הוא מונע מזריקת דם בעלי מומין, וזהו דעת תנא קמא בגמר[א] תמורה, וכן הלכה, שאמרו שם, ותנא קמא האי לא תקריבו אלה ליי למה לי, מיבעי ליה לזריקת דמים. כל ענין אזהרה זו כאזהרת נתינת מום בקדשים ושחיטת בעל מום והקטרת אמורין. אבל אין לחשבו עם האיסורים הנוהגים היום לפי שאין לנו מזבח בעונותינו.

(שלא לסרס אחד מכל המינין)

שיא. כה. שלא נסרס אחד מכל המינין לא אדם ולא בהמה ולא עוף, שנאמר ובארצכם לא תעשו, אחר שזכר הכתוב ומעוך וכתות ונתוק וכרות שהוא נאמר על כלי התשמיש אמר ובארצכם לא תעשו, ובא הפירוש עליו כל שבארצכם לא תעשו, כלומר לא יעשה זאת בישראל, או פירושו מכל מין שבארצכם לא תעשו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. תמורה כא, א. — 4. ע"ז יג, ב. — 7. שלא נשחט, מם ואילך יש סה חילופין במצות אלה כזה: שלא נזרוק... שלא נשחט... שלא להקטיר. — ויקרא כב, כב. — 13. ויקרא שם. — 17. שם. — עורת, בתמורה ז, א, יליף איסור זה מפסוק ומעוך וכתות ונתוק וכרות לא תקריבו להי (ויקרא כב, כד). — 19. תמורה ו, ב. — 24 ואילך. נוסד על סה"מ ל"ת שסא (עם שנויים ביאורים והשמטות). — 24. ויקרא כב, כד. — 26. חגיגה יד, ב.

הערות וביאורים

1. לקרבנות, דרחמנא מעטינהו, קדש הם (במדבר יח, יז), הן קריבין ואין תמורתן קריבה (תמורה כא, א).

וכל שבארצינו יכלול האדם והבהמה וכל בעלי החיים. ואין ענין הכתוב לומר שלא יהא אסור הסרוס אלא בארץ, ובפירוש אמרו זכרונם לברכה בשבת פרק שמנה שרצים תניא, מנין לסרוס באדם שהוא אסור, תלמוד לומר ובארצכם לא תעשו, בכם לא תעשו.

משרשי המצוה לפי שהשם ברוך הוא ברא עולמו בתכלית השלימות לא חסר ולא יתר בו דבר מכל הראוי להיות בו לשלמותו והיה מרצונו ובירך בעלי חיים להיותם פרים ורבים, וגם צוה הזכרים ממין האדם על זה למען יעמודו, שאם לא כן יהיה המין כלה אחר שהמות מכלה בהם, ועל כן המפסיד כלי הזרע מראה בנפשו כמי שהוא קץ במעשה הבורא, ורוצה בהשחתת עולמו הטוב.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאפילו לומר לגוי לסרס בהמה של ישראל אסור, אבל אם לקחה הגוי מעצמו וסרס אותה מותר ללקחה מידו ולאכול אותה, ואם הערים הישראל כגון שאמר דברים בפני הגוי מראין חפצו בכל וכיוצא בעניינים אלה כמו שעושין המערימין הפחותין קונסין אותו שיוציאנה מתחת ידו וימכרנה לישראל אחר, ואפילו לבנו הגדול התירו זכרונם לברכה למוכרה שלא גזרו אלא שתצא מתחת ידו וימכרנה לישראל אחר, אבל לבנו קטן אינו מוכרה ולא נותנה. ומה שאמרו גם כן שהמסרס אחר המסרס חייב, וכדאמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יוחנן, הכל מודין במחמץ אחר מחמץ שהוא חייב, שנאמר לא תאפה חמץ, ולא תעשה חמץ, במסרס אחר מסרס שהוא חייב, שנאמר ומעוך וכתות ונתוק וכרות, אם על כרות חייב על נתוק לא כל שכן, אלא להביא נותק אחר כורת שהוא חייב. כיצד, הרי שבא אחד וכרת הגיד ובא אחר וכרת הביצים או נתקן חייב גם האחרון, וכן אם בא אחד ומעך את הגיד ובא אחר ונתקן כולן לוקין אף על פי שהאחרון אינו מסרס שכבר מסורס הוא. ומה שאמרו זכרונם לברכה שהמסרס את הנקבה בין באדם בין בשאר מינין פטור, ומה שאמרו שהמשקה עיקרין לאדם או לשאר הבריות כדי לסרסן אסור, אבל אין לוקין על זה, וכן המושיב חברו במים או בשלג עד שיבטל ממנו כח איברי הזרע אינו לוקה עד שיסרס ביד, אבל ראוי להכותו מכת מרדות. ואשה מותרת לשתות כוס עיקרין שמסרסין אותה שלא תלד, שהנשים אינן מצוות על פריה ורביה כמו שכתבתי במצוה ראשונה שבספר. ויתר פרטיה מבוארין במקומות ממסכת שבת וביבמות.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות שאסור גם להן לסרס הזכרים, אבל לא עצמן בכוס עיקרין כמו שאמרנו. ועובר עליה וסרס אחד מכל מיני בעלי חיים בין אדם בין בהמה ועוף בין טהורים בין טמאים לוקה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שבת קי, ב. — 10—16. לשון הרמב"ם הלכות איסורי המזבח טז, יג (עם הוספות). — 16. שבת קיא, א. — 17—18. לא—שנאמר, חסר בו, אפגש חסר מן במחמץ עד חמץ. — 17. ויקרא ו, י. — 18. שם ב, יא. — 19. אם על, ו אבל על, כ אבל אם על. — 22—27. לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה

הערות וביאורים

2. בארץ, שהרי כולם חובת הגוף היא וכל חובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ (רש"י עה"ת ויקרא כב, כד). — 4. בכם, באדם. — 19. כרות, לא נכרתו לגמרי ממקום וחבורן אלא עדיין מחוברין קצת. — נתוק, נכרתו לגמרי.

(שלא להקריב קרבן בעל מום מיד הגוים)

שיב. כו. שלא להקריב בעלי מומין מיד הגוים, שנאמר ומיד בן נכר לא תקריבו את לחם אלהיכם מכל אלה, שלא נאמר אחר שהוא גוי נקריב בעדו בעל מום. והוצרכה האזהרה בזה עליהם לפי שכבר התירתנו התורה לקבל מידם קרבנות תמימים, כמו שנאמר איש איש מבית ישראל ומן הגר בישראל אשר יקריב קרבנו לכל נדריהם ולכל נדבותם, ובא הפירוש עליו איש איש לרבות הגוים שנודרים נדרים ונדבות ומקבלים אותם מהם.

משרשי המצוה כבוד הבית כמו שכתבתי בלאו כ"א בסדר זה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל מום מן המומין הפוסלין בקרבנותינו כגון הע"ג מומין הידועים פוסלין גם כן במה שנקבל מהם, ולא נאמר שלא יהיה מום בקרבנותם אלא מה שהם מחשבין אותו מום כגון מחוסר אבר. וקצת יתר פרטיה מפוזרים במקומות מהתלמוד.

ונוהגת בכהנים בזמן שישראל שרויין על אדמתן כי אז הוא זמן ההקרבה. וכהן שעבר על זה והקריב בעל מום אף על פי שהוא מבן נכר לוקה.

(שלא לשחוט בהמה ובנה ביום אחד)

שיג. כז. שלא נשחוט בהמה ובנה ביום אחד בין בקדשים בין בחולין, שנאמר אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד.

משרשי המצוה שיתן האדם אל לבו כי השגחת השם ברוך הוא על כל מיני בעלי חיים בכלל ועם השגחתו עליהם יתקיימו לעולם, כי השגחתו בדברים זהו קיומן, ועל כן לא יבטל מן המינין לגמרי כל ימי עולם, ואף על פי שהשגחתו על מין האדם בפרט, וכמו שכתבתי למעלה בסדר אשה כי תזריע עשה ג', לא כן מיני שאר בעלי חיים אלא דרך כלל במין ישים השם השגחתו ברוך הוא, ועל כן נמנענו מלכלות האילן וענפיו ביחד לרמז זה. ועוד נוכל לומר בעניין על צד הפשט כמו כן שהוא לקבוע בפשוטינו מדת החמלה ולהרחיק מדת האכזריות שהיא מדה רעה, ולכן אף על פי שהתיר לנו האל מיני בעלי חיים למחייתינו צונו לבל נהרוג אותו ואת בנו ביום אחד ולקבוע בנפשינו מדת החמלה.

דיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חילוק בין אותו ואת בנו או בנו תחילה ואחר כך האם, ומה שאמרו דבארבעה פרקים בשנה המוכר בהמה לחברו צריך להודיעו אמה מכרתי לשחוט, לפי שבארבעה זמנים אילו כל הקונים מן הסתם לשחטן לשעה קונין, ואילו הן, ערב יום טוב האחרון של חג וערב יום טוב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

פז, יא—יב (עם ביאורים). — 2. ויקרא כב, כה. — 3—2. סה"מ ל"ת צו. — 5. ויקרא כב, יח. — 6. מנחות עג, ב. — איש איש, כ על איש. — 7. ומקבלים, נש דמקבלין. — 10. הע"ג, מצוה רצו. — פוסלין, כ פוסלין בם. — 16. ויקרא כב, כח. — 27. חולין פב, א. — 28. שם פג, א. — 30. טוב, חסר בכ.

הערות וביאורים

28. ב ש נ ה, דרך ישראל לעשות סעודות וסתם הלוקח בהמה אינו לוקח אלא לשוחטה מיד למיכך המוכר בהמה לחבירו ומכר תחלה אמה או בתה בו ביום צריך שיאמר לשני דע לך שהיום מכרתי אמה לשחוט או בתה מכרתי לשחוט שמא כבר נשחטה (רש"י חולין פג, א). — 30. ל ש ע ה, מיד.

הראשון של פסח וערב עצרת וערב ראש השנה, וכדברי רבי יוסי אף ערב יום הכפורים בגליל. והא דתנן צריך להודיעו דוקא המוכר צריך להודיע הדבר, אבל הלוקח אינו צריך לשאול אותו משום דספק ספיקא הוא עליו, שמא אין לה אם ואם יש לה שמא לא מכרה לשחוט, ומה שאמרו דשנים שלקחו פרה ובנה שזה שלקח ראשון [י]שחוט ראשון ואם קדם השני ושחט שלא כדין אסור הראשון לשחוט. ודין השוחט פרה ושני בניה או שני בניה ואחר כך היא, וכן היא ובתה ובת בתה. ומותר לשחוט האם עם בת בתה שלא אסר הכתוב אלא אותו ואת בנו, ומה שאמרו שאם שחט האם ובת בתה ואחר כך הבת שאין סופג אלא ארבעים, ואף על פי שבשחיטת בת זו עובר שני לאוין משום אותו ואת בנו, ובנו ואותו, מכל מקום חד מעשה הוא. ומה שאמרו זכרונם לברכה שאיסור אותו ואת בנו אינו נוהג אלא בנקבות שאמרו בפירוש בנו מי שבנו כרוך אחריו דהיינו הנקבה. ומכל מקום הכי אסיקנא בחולין עם הפירושים הטובים, שאם נתברר לנו הזכר שהוא אביו ודאי שאין שוחטין אותו עם בנו ביום אחד, משום דפסקינן התם הלכה כרבי יהודה, ורבי יהודה לפי הנשמע מדבריו ספוקי מספקא ליה אי חוששין לזרע האב אי לא, מדקאמר לעניין כלאים בפרדות אין מרביעין עליה לא סוס ולא חמור אלא מינה. ואי הוה סבירא ליה דאין חוששין ודאי לזרע האב לא היה אומר כן, אלא הכי הוה ליה למימר, אין מרביעין עליה אלא מינה מצד אם, אלא ודאי לרבי יהודה ספוקי מספקא ליה, וכי קאמר אין חוששין לזרע האב כוונתו לומר שלא נחוש לזרע האב להקל בדבר אבל להחמיר ודאי נחוש לזרע האב, ובכל מקום שיהיה חומרא כשנאמר שלא נחוש אז נאמר שאין חוששין לו, דכיון ספוקי מספקא ליה אזלינן לחומרא בכל מקום, ולפי זה היכא שאנו יודעין ודאי הזכר ניחוש לו בעניין אותו ואת בנו. ויתר פרטיה בחולין פרק ח'.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה ושחט אותו ואת בנו ביום אחד או בנו ואותו חייב מלקות.

(שלא לעשות דבר שיתחלל בו שם שמים בין בני אדם)

שיד. כה. שנמנענו מחלול השם והוא הפך קידוש השם שנצטוינו בו כמו שכתבנו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8—10. ומה—הוא, חסר בכ. — 10. שם עת, ב. — 16—17. ואי—מינה, חסר בכ (!). — 17. אלא (ודאי), חסר בכ ו לא. — 26 ואילך. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת סג (עם שנויים).

הערות וביאורים

6. ודין, אם שחט האם קודם ואחר זה שחט שני בניה חייב מלקות על כל בן ובן, ואם שחט הבנים ואחר כך האם חייב מלקות אחת, ואם שחט האם ובתה ובת בתה חייב ב' פעמים מלקות. — 15. פרדה, בת חמור וסוסה. — 17. מצד אם, כגון פרד זכר בן סוס עם פרדה נקבה בת סוס נקבה, דממה נפשך מותרים, אי חוששין לזרע האב שניהם שוין, שבשניהם יש צד סוס וחמור, ואי אין חוששין הרי כולן מין סוס. — 19. להקל, שלא תאמר פרדים הנולדים מן הסוס נקבה מותרים עם פרדים הנולדים מן החמור נקבה, דאי חוששין לזרע האב שניהם שוין שבשניהם יש צד סוס וחמור, קמ"ל שלא נחוש לזרע האב להקל בדבר, והוי האי כוליה סוס והאי כוליה חמור ואסורים זה עם זה. — ובכל מקום, כלומר וכל היכא שיהיה חומרא כשנאמר שלא נחוש לזרע האב אז נאמר וכולי.

למעלה בסדר זה, שנאמר ולא תחללו את שם קדשי. וכתב המעתיק בשם הרמב"ם זכרונו לברכה, והעון הזה יחולק לשלשה חלקים, השנים על הכלל והאחד על הפרט. והחלק האחד הכללי, שכל מי שיבוקש ממנו לעבור על מצוה מן המצוות בשעת השמד והיה האונס מתכוין להעביר בין מצוות קלות בין מצוות חמורות, או מי שיבוקש ממנו לעבור על עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים ואפילו שלא בשעת השמד, הוא חייב שימסור נפשו ויהרג ואל יעבור, ואם עבר ולא נהרג כבר חילל את השם ברבים, ועבר על אמרו ולא תחללו את שם קדשי וחטאו עצום מאד. אמנם אינו לוקה, בעבור שהוא אנוס לפי שאין לבית דין שיקיימו גבול מלקות או הרג אלא במזיד ברצון בעדים והתראה. ולשון סיפרא בנותן מזרעו למולך, ושמתי אני את פני באיש ההוא, אמרו זכרונם לברכה ההוא ולא אנוס ולא שוגג ולא מוטעה. וכבר התבאר לך שעובד עבודה זרה באונס אינו חייב כרת, וכל שכן מיתת בין דין, ואמנם עבר על חלול השם. והחלק השני הכללי, שיעשה האדם עבירה אין תאוה בה ולא ערבות אבל יכוין בפעולתו להכעיס, וזה כמו כן מחלל שם שמים וילקה, ולפיכך אמר ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך, שזה יראה הכעסה בזה הדבר ואין עריבות גשמי בזה. והחלק אשר על הפרט, שיעשה איש מפורסם בגמילות חסדים ומעשים טובים מעשה אחד שיראה לרבים שהוא עבירה, וכגון המעשה ההוא אינו ראוי לכמו האיש החסיד ההוא שיעשהו, אף על פי שהוא מעשה היתר, חילל השם, והוא אמרם זכרונם לברכה, היכי דמי חלול השם, כגון אנא דשקילנא בישרא מבי טבחא ולא יהיבנה דמי לאלתר. רבי פלוני אמר, כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין. וכבר נכפל לאו זה ואמר ולא תחלל את שם אלהיך אני יי, עד כאן.

שורש מצוה זו וקצת דיניה וכל ענייניה כמנהגי כתבתי במצות קדוש השם עשה ו' בסדר זה.

(שלא לעשות מלאכה ביום ראשון של פסח)

שטו. כט. שלא נעשה מלאכה ביום ראשון של חג הפסח שהוא יום ט"ו בניסן, שנאמר ביום הראשון מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו. וכבר הזהיר על זה הכתוב בסדר בא אל פרעה בצווי חג הפסח, שנאמר שם כל מלאכה לא יעשה בהם. וזה המקרא הביא הרמב"ם זכרונו לברכה במניינו אבל אני כתבתי זה האחר כדי שיהיו המועדות סדורים בסדר אחד, והכל עולה לעניין אחד. ואמר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. למעלה, מצוה רסח. — ויקרא כב, לב. — 3—4. בשעת השמד, כ בעת צרה. — 4. או מי, ו ומי. — 6. בשעת השמד, כ בעת צרה. — 9. ויקרא כ, ה. — 14. שם יט, יב. — 18. יומא פו, א. — 20. ויקרא יח, כא. — 26. שם כג, ז. — 27. שמות יב, טז. — 28. בל"ת שכג.

הערות וביאורים

19. א נ א, רב. — ל א ל ת ר, וכשאני מאחר לפרוץ הוא אומר שאני גוזל ולמד ממני להיות מזלזל בגזל (רש"י יומא פו, א, ד"ה ולא). — ס ל ו נ י, זה ר' יוחנן. — 20. ד מ ס ג י נ א, כגון אני ההולך ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין ואין הכל יודעין שנחלשתי בגרסתי ולמדים הימני להבטל מתלמוד תורה (רש"י שם).

הכתוב כאן מלאכת עבודה ולא אמר כל מלאכה לפי שצרכי אוכל נפש הותרו לעשות ביום טוב, כמו שבא בכתוב במקום אחר אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם, וזהו פרוש מלאכת עבודה, כלומר מלאכה שאינה לצורך אוכל נפש, כעניין שנאמר ובכל עבודה בשדה, וכן וקין היה עובד אדמה, מלך לשדה נעבד, עובד אדמתו, אבל המלאכה שהיא לאוכל נפש כמו בישול וכיוצא בו מלאכת הנאה היא לא מלאכת עבודה, כן פירש הרמב"ן זכרונו לברכה. וכתב עוד שזה הפירוש מתבאר בתורה, כי בחג המצות שאמר תחלה כל מלאכה לא יעשה בהם בסדר בא אל פרעה הוצרך לפרש אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם ובשאר כל ימים טובים יקצר ויאמר כל מלאכת עבודה לא תעשו לאסור כל מלאכה שאיננה אוכל נפש ולהודיע שאוכל נפש מותר בהן, ולא יאמר הכתוב לעולם באחד מכל שאר ימים טובים כל מלאכה ולא יפרש בהן היתר אוכל נפש, כי מלאכת עבודה ילמד על זה, אבל בפרשת כל הבכור בחג המצות אמר וביום השביעי עצרת ליי אלהיך לא תעשה מלאכה, והטעם מפני שכבר התיר בו בחג בפירוש אוכל נפש בסדר בא אל פרעה, ואחר כך בסדר זה הזכיר מלאכת עבודה דמשמע בו גם כן היתר אוכל נפש ולפיכך כשחזר והזכירו פעם אחרת בפרשת כל הבכור לא הוצרך לומר בו עוד ביאור והזכיר מלאכה סתם וסמך על הידוע, ומכל מקום לא אמר כל מלאכה כמו בשבת ויום הכפורים, אבל אמר מלאכה, כלומר המלאכה אשר הזהרתיך עליה. משרשי המצוה כדי שיזכרו ישראל הניסים הגדולים שעשה השם להם ולאבותיהם וידברו בם ויודיעום לבניהם ולבני בניהם, כי מתוך השביתה מעסקי העולם יהיו פנויים לעסוק בזה, שאלו היו מותרין במלאכה ואפילו במלאכה קלה היה כל אחד ואחד פונה לעסקו, וכבוד הרגל ישכח מפי עוללים גם מפי הגדולים, ועוד יש תועלות רבות בשביתה שמתקבצין כל העם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לשמוע דברי ספר וראשי העם ידריכום וילמדום דעת, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה משה תיקן להם לישראל שיהיו דורשין בהלכות הפסח בפסח והלכות עצרת בעצרת. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאף על פי שהתיר הכתוב המלאכות לצורך אוכל נפש דווקא הדברים שאי אפשר לעשותן מערב יום טוב הוא שהתיר הכתוב כגון לישה שחיטה אפייה בישול, שכל אילו המלאכות נפסדות קצת בשהייתן. וכמו כן מזה הטעם התירו לדוך סממנים ביום טוב משום דמפיגי טעמייהו בשהייה אחר שהן נידוכין, אבל המלאכות שאיפשר לעשותן מערב יום טוב ואינן מקבלות בזה שום הפסד כגון קצירה דישה ברירה טחינה רקידה וכיוצא בהן אסור לעשותן ביום טוב ואינן בכלל צרכי אוכל נפש כלל ולוקין עליהם כחרישה בשדה שהיא מלאכת עבודה באמת. ועוד ביארו המפרשים האחרונים עניין זה ואמרו כן דלא שרי קרא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שמות יב, טו. — 4. ובכל, שם א, יד. — בראשית ד, ב. — מלך, קהלת ה, ח. — עובד, משלי יב, יא. — 6—17. הרמב"ן עה"ת ויקרא כג, ז. — 7. שמות יב, טו. — 18. דברים טו, ח. — 23. מגילה לב, א. — 25. ביצה כח, ב. — 30. הלכות יו"ט א, ז. — 32. הרמב"ן ביצה ריש פ"ב.

הערות וביאורים

4. מ ל ך, אפילו המלך רוצה להיות בעל שדה נעבד על ידי אחרים. — 14. ב ס ד ר ז ה, כוונתו לפסוק שלפנינו (ויקרא כג, ז).

צורך אוכל נפש אלא מה שנעשה ליומו, כלומר לזמן מועט כמו בישול ואפייה וכיוצא בזה, כמו שאמרנו, וכן מה שדעתו של אדם סומכת בו להכינו לשעתו לאפוקי צידה שאין דעתו של אדם עליה, דשמא לא תזדמן לו צידה היום. ועוד אמרו דכי שרינן אוכל נפש במה שנעשה לשעתו כמו שאמרנו דווקא כשאדם משתמש בגופה של מלאכה, אבל אם משתמש בסלוקה של מלאכה אסור, וזהו שאסרו זכרונם לברכה לכבות הבקעת אף על פי שדעתו לכבותה כדי שלא תתעשן הקדירה. ולעניין צליית בשר על הגחלים דהיינו בישרא אגומרי הנזכר בגמרא אף על פי שהאש מתכבה בלחות הבשר אין זה נקרא משתמש בסלוקה של מלאכה כי צורך הצלייה לעשותה כן ומשתמש בגופה של מלאכה הוא ושרי. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה שאין בכלל היתר צרכי אוכל נפש מה שהוא אכילה ושתייה לבד אלא אף כל דבר הצריך לו לאדם בו ביום שהוא דבר מצוה כגון קטן למולו ולולב לצאת בו וכן ספר תורה לקרות בו דכל יומא ויומא זמן תורה הוא, ובין שאינו דבר מצוה אלא צרכי הגוף לבו ביום כגון רחיצת רגלים במים חמין שהוחמו ביום טוב או לעשות מדורה להתחמם בה, כל דברים אלו מותרין, ובכלל היתר דאוכל נפש נינהו, כן פירשו הדבר חכמים זכרונם לברכה. ומיהו דווקא דברים השווים בכל גוף אדם הוא שנתיר ונאמר שהוא בכלל היתר זה של אוכל נפש כגון רחיצת רגלים דכולי עלמא רחצי הכי לפעמים, אבל מה שאינו שוה לכל אדם כגון מוגמר דלאו כולי עלמא מגמרי כדאמרינן בכתובות ודאי אסור הוא וכל כיוצא בזה. ודווקא בעניינים אלו בעינן שיהיה העניין שוה בכל אדם אבל לעניין אוכלין אפילו מאכל שאין דרך לעשותו אלא המלכים והשרים הגדולים מותר לעשותו כל אדם, דמכל מקום עקר אכילה דבר השוה בכל נפש היא. וכן מה שאמרו באיסור הכנה דאין יום טוב מכין לשבת ולא שבת מכין ליום טוב, ולא משתכחה איסור הכנה מדאורייתא לדעתי כי מעיינת שפיר בדברי הגמרא כי אם בביצה בלבד, ועיקר איסורה הוא בשנולדה ביום טוב של אחר שבת או בשבת שלאחר יום טוב, בהכי מתוקמא הכנה דרבה בביצה, ובהכי אסירא איסורא דאוריתא ולא בעניין אחר, דהא אסרינן לה כשנולדה בשבת ליום טוב שלאחריו או בשנולדה ביום טוב לשבת שאחריו, וכן בשנולדה ביום טוב עצמו מדרבנן הוא איסורא, והכל משום גזירה דנולדה ביום טוב שלאחר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. ביצה כב, א. — 7. שם כג, א. — 9. שם יב, א. — 10. מה, ו מפני, מפ ואילך: דווקא מה. — 18. כתובות ז, א. — 25. אסרינן, כ דאסרינן. — 26. לשבת שאחריו, חסר בכ (!).

הערות וביאורים

7. אגומרי, על גחלים. — 17. מוגמר, בשמים מקוטרים על גחלים הבאים לפני המסובים לאחר סעודה. — 24. אחר שבת, נמצאת דשבת הכינה ליום טוב, משום דכל ביצה דמתילדא האידנא מאתמול גמרה לה. — שלאחר יו"ט, נמצאת שיו"ט הכין לשבת. — הכנה דרבה, אמר רבה מאי דכתיב והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו (שמות טו, ה) חול מכין לשבת וחול מכין ליו"ט, ואין יו"ט מכין לשבת ואין שבת מכינה ליו"ט (ביצה ב, ב). — 25—26. כשנולדה בשבת, כלומר כשחל יו"ט לאחר שבת והביצה נולדה בשבת הרי היא נגמרת ביום שהוא חול, וא"כ מאי הכנה איכא, אלא ע"כ מדרבנן הוא איסורא. וכן בשנולדה ביו"ט לשבת שאחריו, או ביו"ט עצמו שאינו אחר השבת. — 27. מדרבנן, דאילו מן התורה מותר לפי שנגמרה בחול.

שבת כדאמרן, ויאריך העניין אם באתי לכותבו בביאור רחב, ובמקומו בריש ביצה הארכתי בו כאשר למדוני רבותי ישמרם אלי. ודין מכשירי אוכל נפש שאסור לעשותן משום דכתיב הוא לבדו ולא מכשיריו, ודין זימון הגוים ביום טוב שאסור, דכתיב לכם ולא לגוים, וכן אין אופין שום דבר לכלבים דכתיב לכם ולא לכלבים, ומה שאמרו זכרונם לברכה בשני ימים טובים של גליות דנולדה ביצה בזה מותרת בזה, ומה שנתלש מן הקרקע בזה מותרת בזה, דשתי קדושות הן, ומה שאינו כן בשני ימים טובים של ראש השנה. ויתר פרטיה רבים יתבארו כולן בארוכה במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת יום טוב.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה ועשה מלאכה ממלאכות האסורות ביום טוב במזיד חייב מלקות.

(שלא לעשות מלאכה ביום שביעי של פסח)

שיו. ל. שלא נעשה מלאכה ביום שביעי של פסח שהוא יום אחד ועשרים בניסן, שנאמר ביום השביעי מקרא קדש כל מלאכת עבודה לא תעשו.

שורש מצוה זו וכל עניינה כתוב במצוה הקודמת דהיינו יום ראשון של פסח. ואולם ראוי שאבאר לך בני עניין שני ימים טובים של גליות, למה נהגנו לעשות שני ימים טובים בכל מועד ומועד, ותורתינו לא חייבתנו כי אם ביום טוב אחד כמו שבא בכתוב מפורש בפסח ביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי וכן בעצרת וראש השנה וסוכות. והאמת כי העניין הוא עכשיו מנהג לבד לא חיוב אחר, רצוני לומר, שאין אנחנו עושין אותו היום מפני הספק כי כל ישראל בקיאין עכשיו בקבוע החדשים ויודעים יום המועד מכוון על פי החשבון המקובל בידם, כמו שכתבתי למעלה בסדר בא אל פרעה עשה א'. ונקבע המנהג מפני שמתחלה כשהיו אנשים סמוכים בארץ היו קובעין החדש על פי הראייה כמצות התורה, כמו שכתבתי שם, על כן כל מקומות ישראל הרחוקים מן המקום הנבחר שהקבוע שם שלא היו יכולין שלוחין להגיע שם להודיעם יום הקבוע היה להם ספק באי זה יום קבעו החדש, אם ביום שלשים או בשלשים ואחד, והיו עושין המועד שני ימים מפני ספק זה, ואולם לא היה ספק להם לעולם ביותר מיום אחד לפי שלעולם היו קובעין ראש חדש ביום שלשים או בשלשים ואחד בין בעדים או שלא בעדים, כי ידוע הדבר וברור שאין חדוש הלבנה מתאחר יותר, ועל כן בין יבואו עדים או לא יבואו היו קובעין ראש חדש ביום שלשים ואחד. ומפני הספק הזה שיש לרחוקים מירושלם קבעו להם בתחלה לעשות שני ימים יום טוב, וחכמים זכרונם לברכה תיקנו גם עכשיו לרחוקים מן הארץ לעשות שני ימים כדת שהיו עושין בזמן ההוא, ואף על פי שכל ישראל היו בקיאין בקיבוע החדש, כמו שאמרנו, אבל הקרובים וכל שכן הדרים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שמות יב, טז. — 5. ביצה ד, ב. — 6. מותרת בזה, ו דמותר, כ דמותר בזה. — 13. ויקרא כג, ח. — 30. פסחים נב, א.

הערות וביאורים

5. מותרת, דממה נפשך אחד מהם חול. — 7. ראש השנה, דכקדושה אחת היא, כלומר שהחכמים קבעוה על בני הגולה לעשותן לדורות מחמת ספק זה והטילוה עליהם כחומר יום אחד ארוך.

בארץ ממש אין ראוי שיעשו כי אם יום אחד כמנהג אנשי המקום מעולם, וכן נהגו לפי מה ששמענו. ומן הטעם הזה שאמרנו שהדבר הוא תקנת חכמים לא ספק אמרו מן המפרשים שלא נאמר עכשיו בשני ימים טובים של גליות נולדה בזה מותרת בזה כמו שבא בגמרא דבזמן שהיה הדבר ספק היו אומרים כן, אבל עכשיו מכיון שמתקנת חכמים הוא ולא מתורת ספק כלל לא נאמר כן אלא דינם כקדושה אחת, ומהם שאמרו דמחמת הספק הראשון תקנום חכמים זכרונם לברכה ולא נחמיר בהם יותר מבראשונה. ועוד הכי איתמר בגמרא, נולדה בזה מותרת בזה, כבר היה בטל הקבוע על פי הראייה לפי הדומה, וכן נהגנו היום. וכל מה שאמרנו דווקא בשני ימים טובים של מועדי השנה חוץ מראש השנה דאלו בראש השנה בכל מקום כקדושה אחת היא ונולדה בזה אסורה בזה מפני שגם בבית הוועד היו עושין אותו לפעמים שני ימים יום טוב שלא מתורת ספק, וכגון שבאו העדים מן המנחה ולמעלה שנוהגין אותו היום קדש ולמחר קדש, ומכל מקום גם בראש השנה מתקנת חכמים הוא היום לעשות שני ימים בכל מקום אחר שאנו בקיאין בקיבועא דירחא.

(שלא לאכול מתבואה חדשה קודם כלות יום י"ו בניסן)

שיז. לא. שלא לאכול מתבואה חדשה קודם כלות יום י"ו בניסן, שנאמר ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה.

משרשי המצוה לפי שעיקר מחייתן של בריות היא בתבואות, ועל כן ראוי להקריב מהן קרבן ליי אשר נתנם טרם יהנו מהן בריותיו, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה בדומה לזה כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל, וכל זה להכשיר עצמינו שנהיה ראויין לקבל מטובו, וכמו שכתבתי בספר פעמים רבות. וביום י"ו בניסן היינו מקריבין בזמן הבית קרבן העומר מתבואה חדשה מן השעורים כי היא התבואה המבכרת יותר מן החטים, והיא מתרת כל התבואות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שחמש תבואות לבד הן שהן בכלל איסור החדש, והן חטה ושעורה וכוסמת ושיבולת שועל ושיפון. ובזמן הבית משקרב העומר ביום י"ו בניסן היה מותר החדש בירושלם, והמקומות הרחוקים מותרין אחר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. המפרשים, שיטת הרמב"ם הלכות יו"ט ו, יז—טו (אבל עיין בלחם משנה שם שכתב דדוקא באלו ענייינים שצריך תנאי סובר הרמב"ם דלא מועיל היום, אבל ביצה שנולדה בזה מודה הרמב"ם שמותרת בשני). — 3—4. מותרת בזה, חסר בו. — 6. שיטת הראב"ד שם. — 7. הכי, כ דכי. — ביצה ד, ב. — 8. נהגנו, כ נהגו. — 15. ויקרא כג, יד. — 19. בדומה, כ כדומה. — 23. מנחות ט, א. — 24. שם סח, א. — 25 ואילך. הלכות מאכלות אסורות י, ב (עם הוספות).

הערות וביאורים

4. היו אומרים כן, שמותרת, דממה נפשך אחד מהם חול. — 5. כקדושה אחת, לפיכך ביצה שנולדה בזה אסורה בזה. — 7. מבראשונה, לפיכך כמו בזמן שהיה הדבר ספק היתה מותרת עכשיו נמי מותרת. — 7—8. בטל הקבוע, ואפילו הכי אמרו בגמרא נולדה בזה מותרת בזה, ש"מ דמחמת הספק הראשון תקנום חז"ל ולא נחמיר בהם יותר מבראשונה. — 19. מעל, כנהנה מן ההקדש, דכתיב להי הארץ ומלואה (תהלים כד, א, רש"י ד"ה מעל, ברכות לה, א).

חצות לפי שאין בית דין מתעצלין בו עד אחר חצות, ועל כן היה מותר להם בכל מקום לסמוך על חזקה זו. והיום בעוונותינו שאין מקדש אסור מן התורה כל היום, ובמקומות שעושין שני ימים טובים אסור כל היום י״ז עד לערב מדרבנן. ויתר פרטיה במנחות פרק עשירי ובמקומות משבועות ומעשרות וחלה.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בין בפני הבית בין שלא בפני הבית בזכרים ונקבות. ומי שעבר על זה ואכל כזית מפת חדש קודם יום הקרבת העומר חייב מלקות.

(שלא לאכול קלי מתבואה חדשה עד היום ההוא)

שיח. לב. שלא לאכול קלי מתבואה חדשה קודם הזמן הנזכר, כלומר שאף על פי שלא עשה פת מן התבואה ולא טחנה ולא רקדה אלא שקלה מן החטים או מן השעורים באור ואכל מהן חייב גם עליהם, ועל זה נאמר וקלי וגומר. כל עניינה במצוה הקודמת, וחייב האוכל גם כן מלקות על כזית מן הקלי.

(שלא לאכול כרמל מתבואה חדשה עד הזמן הנזכר)

שיט. לג. שלא נאכל כרמל חדש קודם הזמן הנזכר, שנאמר וכרמל לא תאכלו. והכרמל נקרא תבואה קלויה בשבולים גראניש בלעז, וחייבין על הכרמל גם כן בכזית, ואמרו זכרונם לברכה אכל מן החדש לחם וקלי וכרמל חייב כל אחת ואחת, ואמרו גם כן קלי לא היה צריך לאומרו אבל הוכירו הכתוב לחלק שמתחייב על קלי בפני עצמו וכן על כרמל ולחם. ואמרו בגמרא על צד הדחייה, אולי יתחייב על קלי בפני עצמו וכן על כרמל בפני עצמו אחר שהוא מיותר, ויהיה חייב על לחם וכרמל מלקות אחת, והיתה התשובה למאי הילכתא כתביה רחמנא לקלי באמצע לומר לחם כי קלי וכרמל כדקלי, ויהיה חייב על כל אחד ואחד. כל עניינה כשתי המצות הקודמות חבירותיה.

(שלא לעשות מלאכה ביום חג השבועות)

שכ. לד. שלא לעשות מלאכה ביום עצרת שזהו יום ששי בסיון, שנאמר וספרתם לכם ממחרת השבת... תספרו חמשים יום. ופירוש ממחרת השבת כלומר מחרת יום טוב ראשון של פסח, שבו דבר תחלה, דאי בשבת בראשית אם כן לא יודיענו אי והו, ונמצא שחמשים יום כלים בששה בסיון, כיצד, ט״ו ימים מניסן שהוא מלא, לעולם, וכ״ט מאייר שהוא חסר לעולם, וששה מסיון הרי חמשים, וביום החמשים זה שהיה יום שניתנה בו תורה הוא חג העצרת, ונקרא גם כן חג השבועות, וכתוב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. פרק עשירי, חסר בכ (וכן בסה״מ ל״ת קצא, וכן בסדר פר׳ המש׳ שלפנינו, אכן זה נמצא במנחות פרק ו. ועי׳ בתפא״י שם ו, א לסדר פרקי המשניות במנחות). משבועות, מג ואילך: משביעית (וכן צ״ל וכן בסה״מ שם).—9. הנזכר, עין מצוה שיז.—11. ויקרא כג, יד.—14. שם.—15. גראניש, כ ראניש. — 16. כריתות ה, א. —17. לאומרו, כן בכ, אבל בפנים: לאוכל, וברור שט״ס היא. — 19. וכן—עצמו, חסר בכ — אחר, ו אחד. — 21. כי קלי, מם ואילך: לחם כקלי וכרמל ככלי. — 24. ויקרא כג, טו—טז.

הערות וביאורים

17. לאומרו, דנילף מלחם וקלי.—20. באמצע, כלומר אם כן נכתוב קרא לחם כרמל וקלי, אי נמי נכתוב קלי ולחם וכרמל, אמאי כתב לקלי באמצע, הכי קאמר לחם ככלי נחייב וכרמל נחייב ככלי (כריתות ה, א). — 26—27. א י׳ ז ה ו, שהרי כל שבת נקרא שבת בראשית.

בסוף הפרשה על זה היום הנכבד כל מלאכת עבודה לא תעשו. כבר כתבנו כי מלאכת עבודה נקראת כל מלאכה שאינה צורך אוכל נפש.

שורש מצות המועד הזה רמוז במצות ספירת העומר שבסדר זה י"א וקחנו משם. ודיניה כתבתי קצתם כמנהגי בשביתת מלאכה ביום ראשון של פסח עשה כ"ב שבסדר זה, ואין צורך להאריך בשאר ימי מועדי השנה, כי ששת ימי המועדים הידועים, והן ראשון ושביעי של פסח וראשון ושמיני של חג ועצרת וראש השנה, דין אחד לכולן לכל היתרן ולכל איסורן. וביאור כל דיניה בארוכה במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת ביצה.

(שלא לעשות מלאכה ביום ראשון של תשרי)

שכא. לה. שלא לעשות מלאכה ביום ראשון של חדש תשרי, שנאמר בחדש השביעי באחד לחדש... כל מלאכת עבודה לא תעשו, וחדש השביעי יקרא תשרי כי הוא שביעי לניסן שהוא ראש השנה לחדשים, וזה היום של אחד בתשרי אמרו זכרונם לברכה שנקרא ראש השנה למנות ממנו שנין ושמיטין ויובלות, וכן מונין ממנו לנטיעה ולירקות. ובגמרא דמסכת ראש השנה ביארו זכרונן לברכה אומרם שהוא ראש השנה לענייגים אלה למאי הילכתא. ועוד אמרו שם שביום זה נידונין כל בני העולם על מעשיהם, ואמרו שם על דרך המליצה לבאר שהשגחתו ברוך הוא על מעשה כל אחד ואחד ולא על כל המין דרך כלל שעוברין כל בני אדם לפניו ככבני מרון, כלומר אחד אחד ולא בערבוב.

ומשרשי מצות המועד הזה שהיה מחסדי האל על בריואיו לפקוד אותם ולראות מעשיהם יום אחד בכל שנה ושנה כדי שלא יתרבו העוונות ויהיה מקום לכפרה והוא רב חסד מטה כלפי חסד, וכיון שהם מועטים מעביר עליהן, ואם אולי יש בהן עוונות שצריכין מרוק נפרע מהם מעט מעט, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה אוהבו נפרע ממנו מעט מעט, ואם לא יפקדם עד זמן רב יתרבו כל כך עד שיתחייב העולם כמעט כלייה חלילה, נמצא שהיום הנכבד הזה הוא קיומו של עולם, ולכן ראוי לעשות אותו יום טוב ולהיותו במניין מועדי השנה היקרים, ואולם שהיותו יום מועד לדון כל חי ראוי לעמוד בו ביראה ופחד יותר מכל שאר מועדי השנה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שם כג, כא. — כתבנו, במצה שפו. — 10. ויקרא כג, כד—כה. — 13. רה"ש ב, א. — 15. שם טז, א. — 17. ולא על, כ ועל (!). — 22. ע"ז ד, א. — 25. יום טוב— שהיותו, חסר בו, מפ ואילך: יום מועד, ומצד שהוא יום הדין ראוי...

הערות וביאורים

13. שנין, למנין היצירה (פירוש המשניות לרמב"ם רה"ש א, א). — ושמיטין ויובלות, משנכנס תשרי של שנת שמיטה אסור לחרוש ולזרוע מן התורה.—14. לנטיעה, אילן שנטעו מ"ה יום קודם רה"ש כשהגיע רה"ש שבתשרי עלתה לו שנה בשנות הערלה. — ולירקות, למעשר ירק, שאין תורמין מן הירק שנלקט לפני רה"ש על הירק הנלקט לאחר ראש השנה. — 18. ככבני מרון, ככבני אמריא, כצאן שמוציאין אותן בפתח קטן זה אחר זה לעשרן, ואין שנים יכולים לצאת כאחד. — 21. רב חסד (שמות לד, ו), מטה כלפי חסד (רה"ש יז, א). — מטה, למי שעוונותיו מרובים על זכיותיו מטה כלפי חסד.

זהו עניין זכרון תרועה הנזכרים בו, כי התרועה קול שבור לרמז שישבור כל אחד תוקף יצרו ויתנחם על מעשיו הרעים, וכמו שנכתוב במצות שופר בארוכה בסדר פנחס בעזרת השם. וזהו הטעם שלא קבעו זכרונם לברכה לומר הלל במועד הזה, וכמו שאמרו שאין ראוי לו לאדם לומר שירה והוא עומד בדין, וכדאמר רבי אבהו בפרק האחרון דראש השנה, אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא מפני מה אין ישראל אומרים הלל בראש השנה ויום הכפורים וכולי, כדאיתא התם.

מדיני השביתה ביום טוב כתבתי קצתם כמנהגי במצות מועד הפסח עשה כ״ב, ועוד ראוי לכתוב כאן מעט מן העניינים הנזכרים במסכת ראש השנה שאמרו שם שארבעה ראשי שנים הן באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים, פירוש רגלים, כלומר רגל שבו תחלה לרגלים, כן פתרונו בגמרא, באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה, באחד בתשרי ראש השנה למה שכתבנו למעלה, באחד בשבט ראש השנה לאילנות כדברי בית שמאי, ובית הלל אומרין בחמשה עשר בו. ושם מתבאר בגמרא ראש שנים אילו לאי זה עניין. ושם אמרו שארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם, צדקה צעקה שינוי השם ושינוי מעשה. ועניין שינוי השם הוא לפי הדומה כדי שיחשוב האדם כאלו הוא אדם אחר ויכשיר כל דרכיו, ובכל עת שיקרא יזכור זה ויתן לבו אל העניין. ומה שאמרו שם שלשה ספרים נפתחין בראש השנה, אחד של צדיקים גמורים ואחד של רשעים גמורים ואחד של בינוניים. ועניין פתיחת הספרים נאמר לפי הדומה על דרך משל בעניין השגחתו ברוך הוא עליהם כדי שיכנסו הדברים באזני השומעים ידברו רבותינו לעולם במורגל בבני אדם. צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים, פירש מורי ישמרו אל, צדיק גמור בכאן שכולו זכאי, וכן רשע גמור בכאן שכולו חייב, ולפיכך נחתם מיד למיתה אחר שאין לו זכות בעולם שיגן עליו. בינוניים תלויין עד יום הכפורים ואז גמר דין שלהם נחתם. ומה שאמרו שם בסמוך לזה, בית שמאי אומרים שלש כיתות ליום

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שופר, מצוה תה. — 8. רה״ש ב, א. — 12. שם טז, ב. — 15. אדם אחר, נרמז בלשון הרמב״ם הלכות תשובה ב, ד. — 16. רה״ש טז, ב. — 20. מורי, ולא כמו שפירש הרמב״ן בסוף שער הגמול שצדיקים ורשעים בדינם קאמר. — 23. רה״ש טז, ב.

הערות וביאורים

6. ויום הכפורים, אמר להם אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה (שם לב, ב). — 9. למלכים, מלכי ישראל מונין להם מניסן, שאם מלך בשבט או באדר משהגיע ניסן כלתה לו שנה ומתחילין למנות לו שנה שניה (רע״ב רה״ש א, א). — לרגלים, דאם נדר דבר לבית המקדש אם לא קיים נדרו עד שעברו שלש רגלים כסדרן, דהיינו פסח שבועות סוכות, עבר בבל תאחר. — 10—11. למעשר בהמה, שאין מעשרין מן הנולדים בשנה זו על הנולדים בחברתה. — 12. לאילנות, לענין מעשר פירות, שאין מעשרין פירות אילן שחנטו קודם שבט על שחנטו לאחר שבט. — 21. שכולו זכאי, בלי שום חטא, וכן רשע גמור היינו ממש בלי שום זכות (לאפוקי משיטת התוספות ור״ן דצדיקים גמורים קרי למי שזכויותיו מרובין מעוונותיו, ורשעים גמורים למי שעוונותיו מרובים). — 22. בינוניים, שאר בני אדם בין שזכויותיהם מרובין מעוונותיהם או להיפוך (ולפי פירוש התוספות ור״ן היינו מחצה על מחצה דוקא).

הדין, כלומר אחר המות של כל אחד ואחד מבני אדם שזה קרוי יום הדין, כת אחד של צדיקים גמורים וכת של רשעים וכת של בינוניים, בכאן פירשו צדיק גמור ורשע גמור בדינם, ובזה הפירוש תסתלק קושיא גדולה מן העניין, אם תזכה בני תרגיש בה ויניח לך עמלי זה. ומה שאמרו שם שהצדיק גמור בדינו נחתם לאלתר לחיי העולם הבא, אל תחשוב שחיי העולם הבא דבר השוה לכל צדיק כי יש באותן החיים מעלות עד אין מספר, וכל צדיק וצדיק עולה בהם עד מקום הראוי לו לפי שכרו. ויתר פרטי עניינים אלה שם בראש השנה פרק ראשון.

ונהגת איסור מלאכה ביום זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ועשה מלאכה שלא לצורך אוכל נפש חייב מלקות, כמו שכתבנו בשאר ימי המועדים.

(שלא לעשות מלאכה בעשרה בתשרי)

שכב. לו. שלא לעשות שום מלאכה ביום הכפורים והוא יום עשירי לחדש תשרי, שנאמר בעשור לחדש השביעי... וכתיב בתריה וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה כי יום כפורים הוא לכפר עליכם. ומלת כי הוא נתינת טעם לביטול המלאכה, וכעניין שכתבתי למעלה בסדר זה במצות עשה דשביתה דכפורים י"ח, וגם כל עניין מצוה זו שם תמצאנו ולא אכתוב לך תוספת בדבר אינו צריך.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. אחר המות, כפירוש הרשב"א בשו"ת ס' תם (וכן משמע ברמב"ם הלכות תשובה ג, ג) ולא כפירוש התוספות ברה"ש טז, ב, ד"ה ליום, דדין זה כשיחיו המתים. — 3. בדינם, ו דינם, כ כמו כן (!). — 12. ויקרא כג, כז—כח.

הערות וביאורים

3. בדינם, בדין זה קאמר, שאותן בני אדם שזוכים בדין מחמת איזה זכות מיקרו הכא צדיקים גמורים בדין זה, אע"פ שעונותיהם מרובין מזכויותיהם, וכן נמי צדיקים שזכויותיהם מרובין מעוונותיהם כיון שהם מתחייבים בדין ואפילו מפני עבירה קלה שעשו, לגבי דין זה רשעים מיקרו. ובינונים היינו אותן בני אדם שהמשפט שלהם מעוין, מחצה על מחצה. — ובזה הפירוש, כלומר דבינונים דג' כתות היינו מחצה על מחצה, ולא כבינונים דג' ספרים. — קושיא גדולה, סתם רבנו ולא פירש לנו מהי הקושיא גדולה. ואולי כיון לזה: אי ס"ד דבינונים דג' כתות היינו שזכויותיהם מרובין מעוונותיהם או להיפך (כבינונים דג' ספרים), היכי קאמרי ב"ה בברייתא דג' כתות ורב חסד מטה כלפי חסד דמשמע בהטייה כל דהוא סגי, וכי משוא פנים יש בדבר דבהטייה כל דהוא יזכה בדין, אלא ע"כ בינונים דג' כתות היינו במחצה על מחצה, לפיכך בהטייה כל דהוא סגי (כך הבנתי מפני יהושע רה"ש שם, אח"כ מצאתי בטורי אבן שהכריח שגם רש"י מפרש כשטה זו, עיין שם).

ועוד י"ל שה"קושיא גדולה" מכוון למה שתלמיד אחד שאל את הרשב"א (שו"ת ס' תם) אמאי לא אמרינן ורב חסד מטה כלפי חסד בהא דג' ספרים, דאמרינן שם דשל בינונים תלוים ועומדים עד יוה"כ, אמאי לא אמרינן ורב חסד מטה כלפי חסד. ותירץ דמאמר דג' ספרים מירי בטובות עולם הזה, ומאמר דג' כתות דאמרי שם ב"ה ורב חסד מטה כלפי חסד מירי בתגמול עולם הבא. נמצא בזה שפירש רבנו פה דמאמר דג' כתות מירי לאחר מיתה, בזה הפירוש תסתלק קושיא גדולה (ובספרים שלנו שמו המדפיסים במקום: בדינם, את המלים: כמו כן, אבל לפי זה אין למצוא ידינו ורגלינו בכל הענין הזה).

(שלא לאכול ולשתות ביום הכפורים)

שכג. לו. שלא לאכול ולשתות ביום הכפורים, שנאמר כי כל הנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה ונכרתה. כל עניין מצוה זו כתבתי למעלה בסדר זה במצות עשה י"ו, עיין שם כי קרוב הוא.

(שלא לעשות מלאכה ביום ראשון של חג הסוכות)

שכד. לח. שלא לעשות מלאכה שלא לצורך אוכל נפש ביום ראשון של חג הסוכות שהוא יום חמשה עשר בתשרי, שנאמר דבר אל בני ישראל לאמר בחמשה עשר יום לחדש השביעי... ביום הראשון מקרא קדש כל מלאכת עבודה לא תעשו. עניין איסור מלאכה ביום טוב כתבתיו למעלה בפסח בסדר זה, ועניינו שוה בכל דבר.

(שלא לעשות מלאכה ביום שמיני בו)

שכה. לט. שלא לעשות מלאכה ביום שמיני של חג והוא יום כ"ב בתשרי, שנאמר ביום השמיני מקרא קדש... כל מלאכת עבודה לא תעשו, וזה נקרא חג העצרת, ואמרו זכרונם לברכה שהוא נקרא כן לפי שהוא סוף המועדים, ועל דרך משל הוא כאלו אמר הקדוש ברוך הוא לישראל עכבו עמי יום אחד שקשה עלי פרידתכם. כבר אמרנו הרבה פעמים שאיסור מלאכה בכל המועדים שוה, אמנם יש לי להרחיב המאמר בכאן ולהודיעך בני בענין יום טוב זה מה שהודיעונו בו חכמים זכרונם לברכה שהוא יום טוב בפני עצמו, כלומר שאינו מכלל חג הסוכות, ואף על פי שאתה רואה כל ישראל יושבים בסוכותיהם יום אחד משני ימים טובים של חג העצרת זה אין הדבר מפני שיהיה מכלל החג, שהרי בפירוש אנו אומרים בברכותיו את יום שמיני חג העצרת ואין זכר לחג הסוכות בו כלל, אבל מפני תקנת שני ימים טובים של גליות אנו צריכין לישב בסוכה שמנה ימים ולא יספיקו לנו שבעה כדין התורה, ועל כן אנו יושבים בסוכה ביום השמיני של חג הסוכות, ואמרו זכרונם לברכה מיתב יתבינן בסוכה כדי לצאת ידי חובה אחר שחייבונו זכרונם לברכה להוסיף יום אחד בכל מועד ומועד הוספנוהו גם כן בסוכות ועשינו ימי סוכה שמונה ימים, אבל מכל מקום ברוכי לא מברכין על הסוכה ביום זה אחר שהוא באמת יום מועד אחר, שהשתא בקיאין אנו בקיבועא דירחא, ויותר ראוי שנברך על יום טוב העצרת שהוא האמיתי ולא על האחר שהוא מפני התקנה. ושמא תאמר למה לא תקנו לברך על שניהם ונאמר ביום חג הסוכות וחג העצרת הזה, כמו בשבת ומועד שאנו זוכרים שניהם? הא ליתה, דאלו בשבת ומועד שניהם כיום אחד הן אבל שני מועדים אי אפשר שיהיו ביחד, ועל כן אין ראוי לנו לברך כן, אבל לישב בסוכה ראוי לנו שישיבת הסוכה לא גרעא מידי בחג העצרת, ויש בדבר מצות התקנה של שני ימים טובים של גליות שתיקנו זכרונם לברכה בכל מועד כמו שפירשנו למעלה. ועוד אודיעך בני מעט במה שאמרו זכרונם לברכה בענין חולו של מועד והם הימים האמצעיים שבפסח וסוכות שאמרו זכרונם לברכה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שם כג, כט. — 7. ויקרא כג, לד—לה. — 11. שם כג, לו. — 13—14. לשון רש"י עה"ת שם. — 23. סוכה מז, א. — 34. שאמרו, כ שאמרו.

בעשיית מלאכה מן התורה ואולם לא בא מפורש בתורה אי זו מלאכה אסורה בהם או מותרת, אבל מכל מקום התורה אסרה בהם מלאכה כמו שלמדו חכמים הדבר מן הכתוב בראש מסכת מועד קטן, יש מהם שלמדו הדבר ממקרא דאת חג המצות תשמור, והוא רבי יאשיה דמשמע ליה כל ימי חג המצות תשמור מעשיית מלאכה אבל לא שיהיו כלן שוין במלאכות. ורבי יונתן אתיא ליה בקל וחומר התם מראשון ושביעי שאין קדושה לפניהם ולאחריהם וכולי, ואיתא התם דיליף לה מכל מלאכת עבודה לא תעשו והוא רבי יוסי הגלילי והכי פרישנא ליה לקרא אליביה, כלומר ביום הראשון הוא אסור כל מלאכת עבודה חוץ מצורך אוכל נפש, אבל בחולו של מועד לא כל מלאכות של עבודה אסורות בו, אבל יש אסורות ויש מותרות ומסר הכתוב לחכמים. ורבי עקיבה יליף לה מאלה מועדי יי מקראי קדש דמוקים לה אחולו של מועד, ומדכתיב ביה מקראי קדש מלמד שאסור בעשיית מלאכה, ואיפשר דאליביה המלאכות המותרות בו נפקי ליה מעצרת היא, כלומר שיום שמיני הוא עצור בכל מלאכה ולא השאר ימים, אי נמי נפקי ליה מהשביעי הכתוב בפסח בסדר ראה אנכי, ששת ימים תאכל מצות, שאמרו זכרונם לברכה וביום השביעי עצרת, השביעי עצור בכל מלאכה ולא הששי ואי זו מלאכה אסורה או מותרת מסרן הכתוב לחכמים, ואחר שהדבר מסור בידם שלא אסרה התורה אלא במה שיאמרו הם חלקו המלאכות כפי רצונם ודעתם, ונמצא שכל מלאכה שאסרו הם זכרונם לברכה אסורה לנו מדאוריתא, ואשר התירו גם כן מותרת מן התורה, כי בידם נמסר איסור זה לפי משמעות הנדרש בכתוב. והם אמרו דרך כלל שכל מלאכה שאם לא יעשה אותה במועד ימצא בה הפסד הרבה מותר לעשותה, וזהו אמרם משקין בית השלחין במועד, כלומר גן ירק או כיוצא בו שמשקין אותו תמיד ואם לא ישקוהו יפסד. לשון שלחין כמו שלהין, מלשון משלהי שהוא צמא למים, ואמרו זכרונם לברכה דכשהוא משקה אותו לא ישקהו ממי הבריכה ומימי הגשמים שיש בדבר טורח הרבה, אבל משקין אותו מן המעיין, כלומר שממשיכן ומשקה בו. הרי שהחמירו בזה קצת שלא לטרוח בדבר טורח רב מפני שזה אינו נעשה אלא כדי שתהיה גינתו רעננה דשמא תיבש כולה או מקצתה, אבל בכל מלאכה האבידה או ודאי קרובה להפסד אם לא יעשנה במועד כגון מי שיש לו זתים וירא שלא יפסדו אם לא יוציאו מהן שמנן מיד, וענבים אם לא ידרוך אותם מיד, או כל דבר כיוצא בהן לא החמירו בזה, ולא חשו לטורח רב אלא עושה בהם כל צרכיו בלא שום שינוי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. בראש מסכת מ״ק, מפ ואילך: בפ״ב מסכת חגיגה, ובנש הוסיפו: (ובראש מסכת מועד קטן). — שמות כג, טו. — 6. ויקרא כג, ז, ועוד. — 10. שם כג, ד. — 12. מעצרת היא, שם כג, לו. — 14. דברים טז, ח. — 20. מ״ק ב, א.

הערות וביאורים

3. ב ר א ש, לא מצאתיה שם אלא בריש״ף ריש מסכת מ״ק (ונמצא בחגיגה יח, א) ואולי פירוש המלה: ב ר א ש היא הלכות הרא״ש שם שמביא כל הדרשות האלה. — 6. ו ל א ח ר י ה ם, אסור בעשיית מלאכה, חולו של מועד שיש קדושה ולפניהם ולאחריהם אינו בדין שיהא אסור בעשיית מלאכה. — 15. מ ס ר ן, כלומר מאחר שאמר לך הכתוב שהן עצורין ממלאכה ולא בכולן, ולא מידש אי זו מותרת ואי זו אסורה דע וראה שלא מסרן אלא לחכמים (רש״י חגיגה יח, א, ד״ה לא).

כדרך שהוא עושה בחול. וכן התירו זכרונם לברכה לבצור במועד כרם שהגיע זמנו להבצר. ועוד אמרו דרך כלל בעניין זה שההדיוט תופר כדרכו והאומן מכליב, ובודאי לא בתפירה לבד אמרו כן אלא הוא הדין לכל המלאכות לפי הדומה. ושאלתי מפי מורי אם נאמר כן בכתיבה שיכתוב ההדיוט כדרכו, ולא התירו לי אולי מפני שמצאנו בפירוש שאסרו זכרונם לברכה להגיה אפילו אות אחת בספר העזרה נחמיר בכתיבה. ואסרו לכל אדם שלא יכוין מלאכתו במועד, כלומר שיניח מלאכתו לדעת קודם המועד בעניין שיעשה אותה במועד מפני שהוא פנוי, כי לא לעסוק במלאכה הוקבעו ימי חולו של מועד כי אם לשמוח לפני יי, רוצה לומר להתקבץ במדרשות ולשמוע נועם אמרי ספר, הלכות הפסח בפסח והלכות עצרת בעצרת. וכל המכוין מלאכתו במועד ועשה אותה בית דין מאבדין אותה ומפקירין אותה לכל, ואם מת אותו שכיון אותה במועד אין קונסין בנו אחריו וגם אין מונעין הבן מלעשות אותה מלאכה במועד כדי שלא תאבד, וקורא אני על בן זה וצדיק יילבש. ודרך כלל התירו זכרונם לברכה כל מי שיש לו צורך, כלומר שאין לו מה יאכל, לעשות כל מלאכה, וכן לבעל הבית התירו לעשות כל מלאכה לצורך מי שאין לו מה יאכל. ופירוש אין לו מה יאכל לפי הדומה הוא מי שאין לו מעות במה שיקנה צרכיו ואף על פי שיש לו בית וכלי תשמיש, שאין מחייבין לו לאדם למכור כליו. ויתר פרטי חלוקי מלאכות המועד רבו עד מאד, וכולן יתבארו יפה במסכת מועד קטן. וכלל זה יהיה בידך שהלכות מועד והלכות שבותי שבת שאין לך לדמות ולהוציא בהן דבר מדבר, כי פעמים תמצא לרבותינו זכרונם לברכה מתירין מלאכה כבידה בעניין אחד ופעמים יחמירו על הקלה בעניין אחר. ואל תתמה על הדבר עם ההקדמה שהקדמתי כי התורה לא אסרה ולא התירה בחולו של מועד אלא במה שיסכימו הם, וכן בעניין שבותי שבת ויום טוב נמצא בגמרא מקומות שהעמידו דבריהם זכרונם לברכה אפילו במקום תורה ופעמים מקילין בהן במקום שראו טוב להקל, ולא דבר רק בכל דבריהם. וחכור בני כלל זה שהלכות מועד כהלכות שבותי שבת שאין דנין בהן דבר מדבר ואל תטעה בו, כי גדולי עולם אמרוהו. ודעת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שם ח, ב. — 3. מפי, כ פי. — 6. מו"ק יב, ב. — 9. המכוין, כ המכוין וכיון. — 10. ועשה, כ והעושה. — 12. זה, פם ואילך: זה יכין. — איוב כו, יז. — 13. מו"ק יג, א. — 18. והלכות, כ כהלכות. — 22. הם, כ הם על פי התורה אשר יורוך. — 25. דנין, חסר בו, פם ואילך: לדמות. — גדולי עולם, עיין בביאורים לשורה 18.

הערות וביאורים

2. מכליב, עושה תפירות כעין שיני הכלב שאינן שוין זו כנגד זו אלא אחת למעלה ואחת למטה. — 3. המלאכות, שמותר לעשות לצורך המועד על ידי שינוי. — 5. בספר העזרה, שכ"ג קורא בו ביוה"כ, ואע"ג דצריך לרבים. — 18. וכלל זה, במ"ק יב, א: א"ר חמא בר גוריא אמר רב הלכות מועד כהלכות כותים בהלכה, למאי הלכתא, א"ר דניאל בר קטינא לומר שהן עקורות ואין למידות זו מזו (דאימא כשם שזו מותרת כך זו מותרת, כמו בכותים דלא אמרינן כי היכי דמחזיק בהאי מחזיק בהאי אלא לא ילפי הני מהני—רש"י). ואחר זה: אמר אביי נקטינן הלכות מועד כהלכות שבת יש מהן פטור אבל אסור ויש מהן מותר לכתחילה, ע"כ. הנה מזה ברור שנתערבבו פה שני ענינים, ואולי נתרמה לדבנו גירסא בגמרא כמו שהוא בפנים.

הרמב"ם זכרונו לברכה שכל איסור מלאכה בחולו של מועד אינה אלא מדברי סופרים, וכל אותן הכתובין שאמרנו למעלה שהן בריש מסכת משקין ירצה הרב לומר דאסמכתא בעלמא נינהו. והרמב"ן זכרונו לברכה ורבים עמו אמרו שעיקר איסור מלאכה בו מן התורה כמו שכתבנו, ופרטי המלאכות וחילוקיהן נמסרו לחכמים זכרונם לברכה.

בהר סיני

יש בה כ"ד מצות, ז' מצות עשה וי"ז מצות לא תעשה.

(מצות ספירת שבע שבתות שנים)

שכו. א. למנות השנים שבע שבע שנים עד שנת היובל בהיותינו בארץ ישראל אחר התנחלנו בה, שנאמר וספרת לך שבע שבתות שנים שבע שנים שבע פעמים. וזאת המצוה, כלומר זאת הספירה של שני השמטה עד שנת היובל היא נמסרת לבית דין הגדול, כלומר הסנהדרין, וכן היא המצוה, שהיו מונין שנה שנה ושבוע שבוע של שנים עד שנת היובל, כמו שאנו מונין ימי העומר, ואחר כך מקדישין שנת החמשים בשביתת הארץ ולקרות דרור לכל העבדים והשפחות, וכל הקרקעות חוזרין לבעליהן.

משרשי המצוה על צד הפשט שרצה השם להודיע לעמו כי הכל שלו, ולבסוף ישוב כל דבר לאשר חפץ הוא ליתנה בתחלה כי לו הארץ, כמו שכתוב כי לי כל הארץ. ועם מצוה זו של הספירה שנה ירחיקו עצמם שלא יגזלו קרקע חבירם ולא יחמדוה בלבם בדעתם כי הכל שב לאשר חפץ האל שתהיה לו. וענין זה של יובל דומה קצת למה שנהוג לעשות במלכיותא דארעא שלוקחין אדנות מזמן לזמן מערי הבצורות אשר לשריהם להזכיר להם יראת האדון, וכן הדבר הזה שרצה השם שישוב כל קרקע לאשר לו אחוזת הארץ ממנו ברוך הוא, וכן כל עבד איש יצא מתחת ידו ויהיה ברשות בוראו, ואולם מלכי ארץ יעשו כן ליראתם פן ימרדו השרים בהם, והאל ברוך הוא צוה לעמו כן לזכותם להטיב להם כי השם חפץ להיטיב להם בטובו הגדול. ועוד שמעתי מחכמים שיש בענין היובל סוד נפלא וכי בו נרמז כל ימי עולם ושניו, גם בענין השביעיות שנצטוינו למנות השנים שבע שבע ולא שמנה שמנה או תשעה תשעה או פחות מהן גם בזה אמרו שיש ענין של חכמה גדול וטוב, ידעוהו הם ולא ירצו למוסרו לכל אדם, ואף כי לא נגלה לנו סודם השגחנו בדבר זה כי האמנם היקף השביעיות סדור בהרבה ממצותינו. הננו מחזיקין במלאכה ששת ימים ובשביעי נשבות, נעבוד האדמה שש שנים ובשביעי נשבות, ואחר שבע שביעיות של שנים גם כן נשבות שנה אחת,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. הרמב"ם, הלכות יו"ט ז, ב. — 3. והרמב"ן, בפירושו למו"ק. — 9—14. נוסד על סה"מ מ"ע קמ (עם שנויים והשמטות). — 9. שבע, חסר בכ. — בהיותינו, חסר בכ. — 10. אחר, ואמ אחר ת"כ (ז). — ויקרא כה, ח. — 17. שמות יט, ה. — 18. הספירה, מפ ואילך: הספירה של מ"ט. — 22. ברוך הוא, כ בה (ו). — 26. כל ימי עולם, מקורו באבן עזרא עה"ת ויקרא כה, ב: וסוד ימי עולם רמוז במקום הזה (ועיין ברמב"ן שם מה שפירש על זה).

זהו היובל שבאנו עליו, והנה חג הפסח שהוא שבעה ימים וחג הסוכות כמו כן שבעה, ואחר השבעה נחוג העצרת, וכמו כן נמנה שבע שבתות מפסח עד עצרת, ואחר מנין השבעה נחוג חג העצרת, וכמו כן נמצא כריתת ברית שהוא דבר הנעשה לקיום ענין על חשבון שבעה, כמו שכתוב כי את שבע כבשות תקח מידי, וכן בלעם שהיה חכם עשה מזבחות שבעה, וכמו כן לשון שבועה שהוא מתורגם קיום אמרו מן החכמים שהוא נגזר מלשון שבעה, וכן רבים, לא העליתים עתה בפי עטי. ואתה הבן היקיר תזכה ותחקור ותרבה הדעת ותבין בדברים, ואנכי כבר השלמתי מלאכתי זאת להעיר רוחך בשאלה. ואם תשאל, למה חייבו זכרתם לברכה למנות שבע שבע מדכתיב וספרת לך ולא ראינו מעולם שימנה הזב ימי ספירו ולא הזבה ימי ספירתה ואף על פי שכתוב בהם וספר לו, וספרה לה זולתי שחייבים שיתנו לב על הימים אבל לא שיתחייבו למנותם בפה ולברך על מניינן? תשובת דבר זה מה שהקדמתי לך בראש ספרי, כי כל ענין התורה תלוי בפירוש המקובל וכמה כתובים נראין בהפך זה מזה, וכמה קושיות וכמה סתירות יתחדשו על כל מי שלא ידעו, ואשר ידענו על בוריו יראה כי כל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה אמת, וכן באתנו הקבלה שצוני וספרת לך דיובל צריך מנין בפה, וצוני הספירה הכתוב בזב וזבה אינו אלא השגחה בימים, ומנהגן של ישראל בכל מקום כך הוא, ואף על פי שאינם נביאים בני נביאים הם. וכעין ענין זה מצאנו בתורה בלשון זכירה, דכתיב בענין עמלק זכירה ועל דבר מרים זכירה וכתיב גם כן זכירה בענין יציאת מצרים, ועל זכירת מצרים באתנו הקבלה לעשותה בפה, וכמו שאמרו זכרונם לברכה בברכת אמת ויציב דאוריתא ושאר הזכירות די לנו בהם בזכירת הלב בלבד והשגחתינו על הדברים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב מצות מנין זה עד אחר כבוש וחלוק הארץ, שנאמר שש שנים תזרע שדך וגו' וחצי שבט מנשה בטלה מצוה זו, לפי שבטלו היובלות מאותו זמן ואילך, שנאמר וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, בזמן שכל יושביה עליה דוקא, וגם שלא יהיו מעורבים אלא יושבים בתקנתם, ובזמן שהיובל נוהג בארץ נוהג בחוצה לארץ, שנאמר יובל היא, כלומר בכל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. בראשית כא, ל. — 5. מובחות שבעה, במדבר כג, א. — 10. וספר לו, ויקרא טו, יג. — וספרה לה, חסר מם ואילך. — ויקרא טו, כח. — 11. אבל לא, כ ולא. — 14. דרכיה, משלי ג, יז. — 15. אמת, כ שלום ואמת. — 17. בני צביאים, מסחים סו, ב. — 18. עמלק, דברים כה, יז. — מרים, שם כד, ט. — 19. יציאת מצרים, שמות יג, ג (ועיין ברמב"ם הלכות חמץ ומצה ז, א). — 22. עד, חסר בואתם. — 23—27. לשון הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל י, ב, ח. — 23. ויקרא כה, ג. — 25. שם כה, י.

הערות וביאורים

6. מלשון שבעה, עיין רמב"ן עה"ת (במדבר ל, ג): והסוד כי השבועה מלשון שבעה, כי בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה (משלי ט, א). — 20. דאוריתא, שמזכיר יציאת מצרים דחיובא דאוריתא היא דכתיב למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים (רש"י ברכות כא, א). — 26. מעורבים, שבט בשבט.

מקום, ובזמן שהיובל נוהג נוהג דין עבד עברי, דין בתי ערי חומה, ודין שדה חרמין ושדה אחוזה, ומקבלין גר תושב.

ונוהגת שביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מן התורה, ובזמן שאין היובל נוהג אין נוהגין כל אלו זולתי שמיטת קרקע בשביעית שנוהגת בארץ מדבריהם, וכן שמטת כספים בשביעית בכל מקום מדבריהם. ושנת השמיטה איזו היא הכי אסיקנא במסכתא, במסכת עבודה זרה במימריה דרב הונא בריה דרבי יהושע בפרק קמא, שהיא שנת י"ז לפרט לדעת רש"י זכרונו לברכה ושנת י"ח לדעת רבינו חננאל זכרונו לברכה. וכל ענין שמטת כספים יתבאר יפה בפרק אחרון דמסכת שביעית. ויתר פרטי כל דיני שביעית שם באותה מסכתא הבנויה על זה. וענין מצוה זו שהיא למנות השנים זכרוהו זכרונם לברכה בספרא ובמקומות אחרים, וכבר כתבתי למעלה כי זאת המצוה מסורה לבית דין הגדול דהייגר הסנהדרין שהם הנקראין עיני העדה, ושאינה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג.

(מצוה תקיעת שופר ביום הכפורים של יובל)

שכז. ב. לתקוע בשופר בעשירי בתשרי שהוא יום הכפורים, שנאמר והעברת שופר תרועה... ביום הכפורים תעבירו שופר בכל ארצכם... וקראתם דרור וגומר. וידוע שמצות התקיעה ביום זה היא לפרסם חירות כל עבד עברי שיצא בן חורין בלי דמים, ואין עניינה כענין תקיעת השופר בראש השנה, שהתקיעה ההיא אנו עושים לקבוע מחשבתנו על ענין עקידת יצחק ונצייר בנפשינו לעשות גם בנו כמוהו לאהבת יי, ומתוך כך תעלה זכרוננו לפני יי לטוב, כלומר שנהיה זכאים לפניו, וזאת התקיעה של יובל היא לפרסם החירות, כמו שאמרנו.

משרשי המצוה לפי שידוע כי קול השופר תעורר לב בני אדם אם לשלום ואם למלחמה, וענין שלוח העבד שעבד את אדוניו זמן רב הוא קשה מאד בעיני אדוניו, על כן לעורר לב הבריות על הענין ולחזק נפשם ולהזהירם על המצוה בשומעם את קול השופר בראותם כי דבר השוה הוא בכל הארץ ושהכל עושים כן נצטוינו על זה, שאין דבר שיחזק לבות בני אדם כמו מעשה הרבים, וכמאמר החכם צער רבים נחמה, גם העבד בעצמו מתעורר לצאת ככל העבדים מתחת ידי רבו אשר אהב בשמעו קול השופר, ומתוך כך המצוה מתקיימת לשוב הכל ברשות אדון הכל.

דיני המצוה כגון באי זה שופר תוקעין ביום זה ואי זו ברכה מברכין בו. וכבר אמרו זכרונם לברכה דרך כלל במסכת ראש השנה, שוה היובל לראש השנה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ערי חומה, מצוה שלא. — 2. חרמין, אחוזה, מצות שנד—ה. — 6. ע"ז ט, ב. — 14—20. לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע קלז (עם השמטות). — 14. ויקרא כה, ט—י. — 26. צער, יוסף אבן כספי בפירושו על איכה, פסוק מה אעידך; דברים רבה ב, כב. — 30. רה"ש כו, כב.

הערות וביאורים

ז. שנת י"ז, היא שנת ה' אלפים וי"ז ליצירה (= 1257. ועיין במבוא עמודים ו—ז). — 21. לשלום, ויתקע יואב בשופר ויעמדו כל העם... ולא יספו עוד להלחם (שמואל־ב ב, כח). — 22. למלחמה, קול שופר שמעת נפשי תרועת מלחמה (ירמי' ד, יט).

לתקיעה ולברכות. ובמצות שופר דראש השנה בסדר פנחס נדבר בו קצת בעזרת השם כמנהגנו. ומכל מקום אף על פי שאמרו זכרונם לברכה ששוין הן חלוק קצת יש ביניהם, דבראש השנה שחל להיות בשבת לא היו תוקעין אלא בבית דין, וביובל תוקע כל יחיד ויחיד כל זמן שבית דין יושבין בין בפני בית דין בין שלא בפניהם. וכן מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כי מראש השנה ועד יום הכפורים היו העבדים אוכלין ושותין ושמחין בבית אדונם, לא נפטרין לבתיהם ולא האדון משתעבד בהם, כיון שהגיע יום הכפורים תקעו בית דין בשופר נפטרין לבתיהם, וכמו כן שדות חוזרות לבעליהן. ורבים מפרטי דיני יובל בערכין, ודיני שופר במסכת ראש השנה.

ונוהגת מצוה זו בארץ ישראל בזמן שהיובל נוהג, והרי כתבתי לך בסמוך אי זה זמן היובל נוהג, ושמצות היובל מסורה לבית דין. ואם עברו בית דין על זה ולא תקעו בשופר, אף על פי שנשתלחו העבדים והוחזרו השדות לבעליהן מבלי תקיעה, בטלו מצות עשה זה.

(מצות קידוש שנת היובל)

שכח. ג. לקדש שנת החמשים כמו שנת השמטה, כלומר בבטול העבודה בארץ והפקר הצומח בה, שנאמר וקדשתם את שנת החמשים שנה, וביאר הכתוב שענין הקדושה הוא שיהיו פירותיה ותבואתה נפקרים, ושיהיו העבדים יוצאין מתחת יד האדון שאמר הכתוב אחר כן וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, כלומר חירות לעבדים, כי יובל היא קדש תהיה לכם מן השדה תאכלו את תבואתה, כלומר שתהיה התבואה הפקר ולא יאספה כל אחד ואחד לרשותו.

משרשי המצוה מה שכתבתי במצות מנין השנים מצוה ראשונה שבפרשה זו שרצה השם לזכות עמו בקבלת מלכותו וכולי, כמו שכתבתיו שם, וכאן היה מקומו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל שאסור בשנה השביעית מעבודת הארץ אסור ביובל, וכל שמותר בה מותר בה, והחיוב על העושה שוה בשניהם. ודין הפירות באכילה ובמכירה ובביעור שוה בשניהם. יתירה שביעית על היובל שהיא משמטת כספים ודוקא בסופה, ויתר יובל על השביעית שמשמט קרקע ומוציא עבדים בתחלתה. ושנת יובל אינו עולה ממנין שני השבוע אלא מונין תשע וארבעים שנה שהן שבע שנים שבע פעמים, ואחר שנת השמיטה שהיא בשביעי האחרון עושין יובל בשנת החמשים, ושנת אחת וחמשים מתחילים למנות יובל אחר והיא התחלת שש שנים של שבוע.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שופר, מצוה תה. — 5. רה"ש ח, ב. — 7. תקעו ב"ד, כ היו תוקעים הב"ד. — 10. בסמוך, מצוה שכו. — 16. ויקרא כה, י. — 18. שם. — 19. שם כה, יב. — 23—27. לשון הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל י, טו—טז (עם שנויים וחילופים). — 27. ממנין, כ למנין. — 27—30. שם שם, הלכה ז.

הערות וביאורים

1. לתקיעה ולברכות, למנין תקיעות ולמנין הברכות. דבעי למימר מלכיות זכרונות ושופרות ביוה"כ של יובל כמו בראש השנה. — 26. בסופה, כשתשקע חמה בלילי רה"ש של מוצאי שביעית. — 27. בתחלתה, בתחלת השנה.

ונוהגת מצוה זו בארץ ישראל, ובזמן שכל יושביה עליה, כמו שכתבתי למעלה. זמן הדומה שהיו סנהדרין מתקבצין בקידוש השנה ומברכין עליה לקדש שנים ואחר כך תוקעין בשופר, וכן כל יחיד ויחיד תוקע גם כן ברשותו, והקול נשמע בכל הארץ, והעבדים נפטרין לבתיהם, והקרקעות חוזרין לבעליהם. ויתר פרטיה במסכת ערכין. ועובר על זה ועבד אדמתו ביובל עבודה האסורה, וכן אם לא רצה לשלח עבדו חפשי ביטל עשה זה מלבד שעבר על לאו, וכמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם. ועונשו גדול מאד, שהוא כאלו כופר בחדוש העולם.

(מצות עשית דין בין לוקח ומוכר)

שכט. ד. שנדין בדין מקח וממכר כעניין שציותה התורה עליו, כלומר שיש צדדין שתתקיים המכר בין מוכר ללוקח ויש צדדין שאין לה קיום, והוא חובה עלינו לדון ביניהם כמצות התורה, ואף על פי שבאו מצוות אחרות על זה כמו שכתבנו במשפטים, שנצטוינו לדון בין טוען ונטען ובין מזיק וניזק וכיוצא בזה וכל מקח וממכר בכלל טוען ונטען הוא, אף על פי כן באה המצוה על עניין המקח וממכר מיוחדת מפני שהוא דבר תמידי אל הבריות שאי אפשר לבני אדם לחיות אפילו יום אחד זולתו, ואת מוצא שכך דרכה של תורה בחזרה מקומות, שלפי צורך הדבר או חומר שבו תתיחד המצוה בו וכמו כן תכפול האזהרות בדבר פעמים רבות, כמו שאתה רואה באזהרת עבודה זרה שנכפלה במ"ד מקומות, ויחד האזהרה במולך לבדו לפי שהיתה מצויה הרבה אותה העבודה הרעה, וכן באו בעניין שבת י"ב אזהרות בתורה ונתיחדה האזהרה בו בקצת מלאכות כמו הבערה והוצאה, ואף על פי שיש בהן מדרש אם לחלק יצאת אם ללאו, אין המדרש לנו סתירה, הרבה פנים לתורה.

שורש הדינין ידוע, כי הוא דבר ששכל בני איש מעיד עליו ומבקש אותו, כי בדין יתקיים ישוב בין בני אדם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שדיני המקח והממכר חלוקים לפי הדברים הנמכרים והנלקחים, שהקרקעות והעבדים נקנין בכסף ובשטר ובחזקה, ובכל אחד מאילו כיצד בכסף וכיצד בשטר וכן בחזקה יש בהן פרטים רבים כמו שבא בקידושין בפרק קמא. והמטלטלין נקנין בדרכים אחרים, יש מהן שנקנין בהגבהה והיא הקנייה גדולה ומספקת לכל המטלטלין, ויש מהן שנקנין בקנייה פחותה מזו והיא המשיכה, ומהן שנקנין בפחותה מזו והיא המסירה, והביאו זכרונם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. למעלה, מצוה שכו. — 6. בסדר זה, מצוה שלג. — 7. בחדוש העולם, עיין בשרשי מצוה שכו. — 18. במולך, מצוה רח. — 19. הבערה והוצאה, מצות קיד, כד. — 20. הרבה, רש"י עה"ת ויקרא יט, כו: להרבה פנים נדרש. — 23. בין, חסר בכ. — 29. ב"מ עו, ב.

הערות וביאורים

20. לחלק, עיין באור מצוה קיד. — ללאו, שאינה אב מלאכה להתחייב עליה כרת וסקילה אלא לאו בעלמא הוא. — 25. ובשטר, שכותב על הנייר שדי או עבדי קנויה לך. — ובחזקה, שחופר בקרקע מעט או נועל, ובעבד כגון שהתיר העבד מנעל לרבו. — 29. המסירה, בעלים מוסרים חדבר ללוקח.

לברכה ראייה על היות המטלטלין צריכין אלו הקנייות ושאינן נקנין כמו הקרקעות, מדכתיב או קנה מיד עמיתך, ופירשו הם זכרונם לברכה מצד הקבלה בפירוש או קנה מיד כלומר דבר הנקנה מיד ליד, וגם כן הביאו ראייה על קניית הקרקעות בכסף בשטר ובחזקה מכתובים אחרים כמו שבא שם בקידושין. ואין ספק כי אילו הקנייות כולן מתקנת חכמים הן, והביאו הכתובים לסמוך בהם דבריהם, והאמת כי חכמתם היקרה העתידה להגלות על ידם היתה רמוזה וגנוזה בתוך הכתובים, ואף על פי שעקר הכתובים אינו על אותן אסמכתות נלמדות הן מתוכן. ואמרו זכרונם לברכה בגמרא דבר תורה מעות קונות אף במטלטלין, אבל טעם הצריכים המשיכה בהן גזירה שמא יאמר לו מוכר ללוקח נשרפו חטיך בעלייה. ומפני שתקנת המשיכה בהם נעשית על זה אמרו זכרונם לברכה שאם היו המטלטלין ברשותו של לוקח אף על פי שנשכר אותו מקום למוכר, מכיון שהרשות הוא של לוקח ועיניו תמיד עליו ואם יארע שום מקרה באותן מטלטלין גם הוא יכול להרגיש בעניין כמו המוכר וישתדל בהצלה, שבצד זה לא יקנה במשיכה אלא בכסף כדין תורה. וכן אם הלוקח שוכר אותו מקום שהמטלטלין בו גם בעניין זה לא תקנו בהם משיכה ומסירה והגבהה. ואמרו גם כן שהקרקע נשכר עם הדברים שהוא נלקח והוא כסף ושטר וחזקה שהשכירות קנייה היא ליומיה. ואמרו גם כן כשם שמקומו של אדם קונה לו כך כליו קונה לו בכל מקום שיהיה לו רשות להניח אותו, ומכיון שיהיו המטלטלין בתוך הכלי אין אחד מהם יכול לחזור בו אלא הרי הן כמי שהגביהן או כמו שהונחו בתוך ביתו, אבל כל מקום שאין לו רשות ללוקח להניח שם הכלי אין כליו קונה לו שם, כגון רשות הרבים וכן רשות המוכר. ומכל מקום אמרו חכמים לעניין רשות מוכר שאם אמר לו מוכר ללוקח קנה בכלי זה או אפילו לא אמר לו כן אלא שקנה ממנו ברשות המוכר כלי אחר והגביהו כדי לקנותו ואחר כך קנה ממנו פירות והניחן בתוך הכלי מיד קנה אותן שמפני ההנאה שיש לו למוכר במכירת הכלי אינו מקפיד על מקומו של כלי, וכאלו הכלי ברשות הלוקח חשבינן ליה. והמסירה אינה כן, שאין המסירה קונה אלא ברשות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ויקרא כה, יד. — 2—3. ופירשו—מיד, חסר בכ. — 4. קידושין כו, א. — 7. ואע"פ שעקר הכתובים, חסר בכ. — אינו על אותן, מם ואילך: דיינו שאותן. — 8. ב"מ מז, ב. — 15. ואמרו, כ ואם. — 16—24. לשון הרמב"ם בהלכות מכירה ד, א (עם שנויים קטנים). — 20. אין, כ או (!), ובדפוסים האחרונים עוד הוסיפו: או כליו (!). — 22. כן, כ בו (!). — אחר, כ אחד. — 25 ואילך. נוסד על רמב"ם הלכות מכירה ד, ג (עם ביאורים מאת רבנו על כל פיסקא ופיסקא).

הערות וביאורים

3. מיד ליד, דבר שאפשר לתתו מיד ליד אינו נקנה אלא בנתינה מיד ליד, והיינו משיכה. — 9. נשרפו, שמא יניח לוקח מקחו בבית מוכר זמן מרובה ותפול דליקה בשכונת המוכר ולא יחוש לטרוח ולהציל, לפיכך העמידום ברשות המוכר לחזור בו אם ירצה, דכיון דאם יתיקרו ברשותו יתיקרו, ויחזור בו מן המכר ויהא חשכר שלו, כדידיה חשיב להו וטרח ומציל (רע"ב ב"מ ד, ב). — 15. נשכר, כלומר כשם שהקרקע נקנה בכסף בשטר ובחזקה כך שכירת הקרקע נקנה בכסף לבדו או בשטר לבדו או בחזקה, ואין אחד מהן יכול לחזור בו (הלכות מכירה א, יח).

הרבים ובחצר שאינה של שניהם, וקניין המסירה הוא במה שאין דרך בני אדם לרוב גדלן להגביהן ולא אפילו למושכן כגון הספינות הגדולות וכיוצא בהן שאי אפשר לבני אדם לזוז אותן כי אם בטורח רב וברבוי בני אדם. והמשיכה אינה כן, שאין המשיכה עושה קניין אלא בסימטא, והוא מקום סמוך לצד רשות הרבים שדרך בני אדם להניח שם כליהם, וכל הקודם להניח שם כליו אין חבירו רשאי לסלקו, וכמו כן קונה המשיכה בחצר שאינה של שניהם. וההגבהה קונה בכל מקום, לפי שבגופו הוא מגביה, ובו הוא קונה, וגופו רשותו הוא בכל מקום שהוא. ועוד יש קנייה אחרת בקרקעות ומטלטלין דבר תורה והיא החליפין, וזאת הקנייה היתה מורגלת לפנים בישראל. וענין החליפין הוא שאדם מחליף בהמתו בבהמת חבירו או כלי בכלי או כלים בקרקעות, ואמרו חכמים בכל אילו שכיון שמשך האחד הכלי מחבירו זכה חבירו באותו הכלי האחר שהוא רוצה לקנותו ממנו בכל מקום שיהיה, ואם יארע בו שום אבידה נאבד לצורך זה שזכה בו עכשיו בחליפין. ודין קניית החליפין אינו אלא בכלים אבל לא בפירות שאין הפירות עושין חליפין, שהרי בפירוש מצאנו באותו כתוב שלמדנו ממנו החליפין שבכלי הן, כמו שכתוב וזאת לפנים בישראל... שלף איש נעלו, כלומר בית יד שלו וזהו כלי. ומכל מקום אף על פי שאין הפירות נעשין חליפין לקנות בהן כמו בכלי נקנין הן בתורת חליפין, כלומר בכלי יכול אדם לקנותן כדרך חליפין שיתן אדם לחבירו כלי ויזכה בפירות חבירו בכל מקום שהן, מה שאין כן במטבע, שהמטבע אינו נעשה חליפין ולא נקנה בחליפין לפי שדעתו של אדם על הצורה והצורה עשויה להבטל ברצון המלך או גדולי המדינות, ועל מה שאין דבר קיים אין לב הבריות סומך בו לקנות בו, ועל כן אינו נקנה בחליפין ולא נעשה חליפין. אבל מטבע שאין חשיבותו מחמת הצורה נקנה בחליפין ונעשה חליפין ככל שאר המטלטלין, ואי זהו זה מטבע שפסלתו מלכות או בני המדינה, וכדאמר ריש לקיש בפרק הזהב אפילו כיס מלא מעות, ותרגמא רבי אבא בדינרא ניאקא ואנגרא חד פסלתו מלכות וחד פסלתו מדינה. ואין הכוונה באמרנו שאינו נעשה חליפין ולא נקנה בחליפין שמי שמשך פירות מחבירו בכך וכך מעות לא יתחייב לתת לו המעות דודאי מתחייב הוא להשלים לו מעותיו מכיון שמשך פירותיו, אבל העניין הוא שאינו נעשה חליפין שמי שהיו לו שק של מעות מטבע שאינו נפסל כמו שאמרנו ומשך מחבירו כלים או בהמה או פירות ואמר לחבירו הריני מושך פירות אלו חליפי אותו שק

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—3. שם ב, ג. — 7. ובו, כ וכן (!). — 14. רות ד, ז. — 16. נקנין, כ בקנין. — 17. כדרך, כ בדרך. — 24. ר' אבא, בגמרא: ר' אחא. — ב"מ מו, ב.

הערות וביאורים

15. בית יד, וכן תרגם התרגום: נעלו— נרתק יד ימיניה (רות ד, ז). — 24. מעות, כלומר ואפילו כיס מלא מעות בכיס מלא מעות קונין זה את זה בחליפין. — ניאקא ואנגרא, כלומר דבשתיהן מעות פסולות והוה ליה כשאר מטלטלין מחליף כיס מלא דינרי אניקון בכיס מלא של דינרין אינגרא (רש"י ב"מ מו, ב). — 24—25. מלכות, מדינה, המלך גזר שלא יוציאו ובני מדינה לוקחין אותו בהצנע, ואחד מהם פסלתו מדינה, בני מדינה שנאוהו אבל המלך לא צוה ומוציאין אותו בשאר מדינות המלך (רש"י שם).

של מעות שיש לי בבית שיש בו מאה דינרין אין חבירו זוכה באותן דינרין כלל, ואם נאבדו אחר שמשך זה הפירות בשום צד ואפילו באונס לא נאבדו לו כלל, אלא חבירו מחוייב לתת לו מאה דינרין מכל מקום. וזהו שאמרו זכרונם לברכה משך הימנו פירות ולא נתן לו מעות אינו יכול לחזור בו, כלומר מחוייב הוא לו להשלים הדמים מכל מקום דלאו בתורת חליפין איתמר אלא בתורת דמים. וכן הוא מבואר בריש פרק הזהב שאמרו שם הזהב קונה את הכסף, מאי לאו בחליפין, לא בדמים, ומקשה שם אי הכי קונה מחוייב מיבעי ליה, כלומר דלא נפיל לשון קניין אלא בדבר ידוע אבל זה מביא הוא לו אי זה דמים שירצה, ומתרץ תני מחייב, כלומר מחוייב הוא לתת לו הדמים מכיון שמשך ממנו את הפירות ואינו יכול לחזור בו. אבל הנותן לחבירו מעות לקנות ממנו פירות אינו מתחייב בעל הפירות לתתם לו שזו היא תקנת חכמים זכרונם לברכה שלא לקנות בכסף אלא במשיכה, אבל מכל מקום חייבוהו זכרונם לברכה לקבל מי שפרע לפי שחוזר בדברו, ואחר שעשה מעשה עם חבירו שקבל ממנו מעות. וקנייה זו חליפין שהיא הנקראת לחכמים זכרונם לברכה קניין היא קנייה חזקה לכל דבר בין במכר בין במתנה ובכל תנאין שבין אדם לחבירו, שנאמר בזה לקיים כל דבר... וזאת התעודה בישראל. ודין מי הוא ראוי למכור ויתקיים מכרו או מי שאינו ראוי כגון בן דעת ושאינו בן דעת, ודין מוכר דברים סתם ואינו מפרש כל העניינים שצריך לפרש, ודין משייר בממכרו שום דבר בגוף או בפירות, ודין מצרים שצריך אדם להזכיר במכר קרקע, ואם הזכיר קצתם ולא כולם היאך תורתו, ודין מוכר ממון שאינו שלו מה דינו,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. אין, ו או, פ אז (נ"א אין), בש אז אין. — 3. ב"מ מד, א. —3—4. לתת—לו (להשלים), חסר בכ (!). — 6. ב"מ מה, ב. — בחליפין, לא בדמים, כ חליפין ולא בדמים. — 12. ב"מ מד, א. — 14. במכר ואם במדבר (!). — 15. רות ד, ז.

הערות וביאורים

2. נ א ב ד ו, הדינרין. — 5. א י ת מ ר, הזהב קונה את הכסף, דהא אין מטבע (הכסף) נקנה בחליפין אלא בתורת דמים, דהיינו כשמשך הזהב (וכיון דאין טבעו חשוב וחריף דין פירות יש לו ומשיכתו היא קיום הדבר) נתחייב בדינרי כסף. — 6. ב ח ל י פ י ן, דהיינו כשמשך זה הזהב נקנים לו לאחר דינרי כסף וברשותו הם. — ב ד מ י ם, כלומר שיתחייב לו בדינרי כסף שהתנה עמו. — 7. ק ו נ ה, הזהב ק ו נ ה את הכסף, מחייב מבעי ליה. הזהב קונה משמע מעכשיו הכסף קנוי לו בכל מקום שהוא שם, ואין לשון הזה נופל אלא בדבר שהוא בעין ומחליף זה בזה, ואי בתורת דמים שמושך הימנו דינר זהב בכ"ה דינר כסף אין כאן כסף קנוי אלא המושך הזהב נתחייב לו מעות במשיכה זו, והכי איבעי ליה למיתני, הזהב מחייב את הכסף וגורם למושך לחייבו כסף (רש"י ב"מ מה, ב, ד"ה הזהב). — 12. מ י ש פ ר ע, אוררין אותו בב"ד ואומרין מי שפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום ועמורה וממצרים שטבעו בים הוא יפרע ממי שאינו עומד בדבורו, ואחר כך יחויר הדמים (הלכות מכירה ז, ב). — 19. ט א י נ ו ש ל ו, כגון שאמר לו מה שאירש מאבא מכור לך, או שדה זו לכשאקחנה קנויה לך, לא קנה כלום (שם כב, ה).

דין מי שנאנס למכור קרקעו מה דינו, והחילוק שבין תלוה וזבין או תלוה ויהיב, דין המתנה עם חבירו שאם ירצה למכור קרקעו שימכרהו לו, ודין המוכר קרקעו על דעת לעשות שום עניין ולא עלה בידו לעשותו אם יתקיים מכרו אם לא כגון המוכר אותן לעלות לארץ ישראל ולבסוף לא עלה שם וכן כל כיוצא בזה, וזה שאני אומר על דעת לעשות שום דבר לא שיפרש המוכר אותו דבר בשעת המכר אלא שהבריות יודעות מתוך מעשיו ודבריו שכן חפצו. ודין מכירת הקדשות או בתי כנסיות כיצד, ולאי זה עניין הותר המכר בהן, ודין קניית שטרות שצריך בהן מסירת השטר וכתיבה מצד אחר שיפרש בו שהוא מוכר לו אותו שטר וכל שיעבודה דאית ביה, ודין נותן מעות לחבירו לקנות בו דבר וקנאו לעצמו באותן מעות מה יהא בזה, ודין שלשה שנתנו מעות לאחד והלך וקנה במקצת הדמים היאך יחלוקו, ודין מה שאמרו שבארבעה פרקים בשנה מעות קונות לעניין קנה בהמה, ולפיכך אמרו זכרונם לברכה בפרק אותו ואת בנו שמשחיטין את הטבח על כרחו, וכדאוקימתא דרבי אלעא אמר רבי יוחנן שפירש דבארבעה פרקים אילו העמידו דבריהם על דברי תורה, וכדרבי יצחק אמר רבי יוחנן דבר תורה מעות קונות, ודין מוכר בהמה ונמצאת טריפה מה דינו, ודין מוכר אומר במנה ולוקח בחמשים והלך כל אחד ואחד ואחר כך לקחו סתם, ודין מה שאמרו שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ודין בעל המיצר, ודין שלוחו של אדם ושותפו במקחו וממכרו בהפסדו ובשכרו, ויתר פרטי המצוה רבים יתבארו בפרק ראשון מקידושין ובפרק ד' וה' וט' ממציעא, ובפרק ג' ד' ה' ו' ז' מבתרא, וקצת מהן במקומות אחרים מן התלמוד בפיזור.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים כי להם לעשות דין. ובית דין העובר על זה ודן בין מוכר ולוקח שלא כדין שצותה על זה תורתינו השלימה ביטל עשה זה זולתי אם עשה כן מדעת שניהם, שאילו בקבלת שניהם רשאי, דכל תנאי שבממון קיים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ודין מי שנאנס—דינו, חסר בכ. — תלה, מם ואילך: מלוה (ו). — 6. שהבריות יודעות, כשיטת התוספות קידושין מט, ב, ולא כרמב"ם הלכות מכירה יא, ח—ט. — 12. חולין פג, א. — 17. המיצר, כ המכר (עיין במבוא, עמ' כד).

הערות וביאורים

1. תלוה וזבין, מי שאנסוהו עד שמכר, או מי שאנסוהו עד שנתן במתנה או במחילה, דבתלוה וזבין זביניה זבין, ובמתנה בטילה. — 12. שמשחיטין, היה לטבח שור אפילו שוה מאה דינרין ולקח דינר אחד מן הלוקח כדי ליתן לו בשר כשישחוט, ולא נתקבצו לו כל דמי השור אינו יכול לחזור בו אלא משחיטין את הטבח בעל כרחו, וכופין אותו לשחוט וליתן הבשר ללוקח (הלכות מכירה ט, ז). — 13. דבארבעה פרקים, ערב יו"ט האחרון של חג, וערב יו"ט הראשון של פסח, וערב העצרת, וערב רה"ש. — 14. העמידו, לפי שהעם כולם צריכים לבשר. — 17. בעל המיצר, שכן על גבול נחלת חבירו שלו זכות קדימה בקניית נחלתו (אמנם בכל הדפוסים הגירסא: ודין בעל המכר. ולפי שגרסא זו קשה להולמה הגיה בעל מנחת יצחק שצ"ל: ודין בטול המכר. אבל כמו שהגירסא לפנינו הלשון נכון וברור).

(מצות השבת קרקע לבעליהן ביובל)

של. ה. להשיב כל הקרקעות בין בית בין שדה וכרם ופרדסין בשנת היובל לבעליהן בלא כסף ובלא מחיר, שנאמר ובכל ארץ אחוזתכם גאולה תתנו לארץ, כלומר בכל ארץ ישראל שהיא אחוזתכם גאולה תתנו לארץ. ועניין הגאולה ביאר הכתוב שהיא חזרת הקרקע לבעליו, וכמו שכתוב בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו.

משרשי המצוה מה שכתבנו בראש הסדר.

מדיני המצוה קצתם מבוארים בכתוב איך יהיה דין המוכר עם הקונה כשירצה לפדות נחלתו הנמכרת קודם שנת היובל, והחילוק שביאר הכתוב שהוא בין מוכר בית בעיר חומה למוכר אותו בערי הפרזות שנקראת בלשון הכתוב ערי החצרים, שדין ערי בתי הפרזות כדין השדות. ועוד אמרו זכרונם לברכה במצוה זו שאם מכר בית בבתי ערי חומה לאחד ומכרה הלוקח ראשון לשני בתוך השנה מונין לראשון, וכיון ששלמה שנה לראשון הוחלט הבית לשני מפני שענין מוכר בית בבתי ערי חומה שהוא מוחלט לשנה כעניין קנס הוא שקנסה התורה למוכר מפני חבת הארץ, ומכיון שעמד זולתו שנה ראוי הוא שיוחלט גם ביד השני, ועוד שהראשון מכר לשני כל זכות שלו, ואלו עמדה שנה שלימה ביד הראשון כבר היתה מוחלטת בידו. ומה שאמרו זכרונם לברכה גם כן שאם הגיע יום שנים עשר חדש ולא נמצא הלוקח לפדות ממנו הרי זה מניח מעותיו בבית דין ושובר את הדלת ונכנס לבית ואימתי שיבוא הלוקח יבוא ויטול מעותיו. ומה שאמרו שהמוכר בית בערי חומה ותגיע יובל בתוך שנת המכר שאינו חוזר מיד ביובל אלא דינה כמו בשאר שנים שבתוך שני היובל שהוא נחלט לשנה אם אין המוכר רוצה לגאלה. ומה שאמרו שהמוכר בית בערי החצרים שאם רצה לגאול מיד גואל כדין בית בבתי ערי חומה, ואם לא רצה לגאול מיד גואל אותה אפילו אחר שנה כדין שדות, דכח יפה שבשדות ושבבתי ערי חומה יש להן. ומה שאמרו שכל שהוא לפנים מן החומה כגון גנות מרחצאות ושובכות דינם כבתים דמדכתיב אשר בעיר ריבה הכל, אבל אם היו שדות בתוך העיר דינן כשדות שחוץ לעיר, שנאמר וקם הבית כלומר בית וכל הדומה לבית כמו מרחצאות ושובכות ואף פרדסין, אבל לא שדות. ובית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות אינו נקרא בית ולפיכך אינו נחלט.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא כה, כד. — 4. ישראל, חסר בכ. — 5. שם כה, יג. — 7. בראש הסדר, מצוה שכו. — 12—17. לשון הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל יב, ד (עם שנויים וביאורים). — 13. בית, חסר בכ. — 17—19. שם ה"ז. — 18—19. לפדות—הלוקח, חסר בכ (ז). — 18 ואילך. שם הלכות ט—יג (עם ביאורים והוספות). — 20. שאינו, ו שאינו המוכר. — 24. דכתי, ואם דברו, נש דכתן. — 25. ויקרא כה, ל. — 26. שם.

הערות וביאורים

10. בעיר חומה, שהדין אם רוצה לגאול בשנה ראשונה גואלה ולאחר מכאן אינו גואלה. — 11. השדות, אם הגיע י"ב חודש ולא גאל הרי זה גואל עד שנת היובל כדין השדות, הגיע יובל ולא גאל חוזר הבית בלא דמים כדין השדות. ועוד כח יפה יש לו שגואל כדין הבתים הסוקפין חומה, והוא, שאם רוצה לגאול מיד בתוך י"ב תדש גואל, כמו שמבאר והולך (ועי"ע במצוה [illegible]).

ובירושלם אין הבית נחלט בה, ועיר שגנותיה חומתה אין דינה כמוקפת חומה אלא בעינן שתהיה לה חומה מלבד גנותיה, ובעינן גם כן שהוקפה חומה תחילה ואחר כך נתישבה אבל נתישבה ואחר כך הוקפה אין זו עיר חומה. ואין סומכין אלא על חומה המוקפת בשעה שכבש יהושע את הארץ. וכיון שגלו בחרבן ראשון בטלה קדושת עיר חומה, וכשעלה עזרא בביאה שנייה נתקדשו כל הערים המוקפות חומה באותו העת מפני שביאתן בימי עזרא שהיא ביאה שנייה כביאתן בימי יהושע, מה ביאתן בימי יהושע מנו שמיטין והובלות וקדשו ערי חומה ונתחייבו במעשר אף בימי עזרא כן, וכן כשיבוא משיח בביאה שלישית נתחיל למנות שמיטין ויובלות ויתקדשו בתי ערי חומה שיהיו מוקפין באותה העת, ויתחייב כל מקום שנכבש במעשרות, שנאמר והביאך יי אלהיך וגומר, זאמרו מקיש ירושתך לירושת אבותיך וכולי. ויתר פרטיה במסכת ערכין.

ונוהגת בזכרים ונקבות בארץ ישראל ובזמן שהיובל נוהג, וכבר כתבתי למעלה באי זה זמן היובל נוהג, והוא בזמן שכל ישראל על אדמתן ביישובן. ועובר על זה וכבש הקרקע שבידו ולא החזירו לבעליו ביטל עשה זה, ועונשו גדול מאד כאילו כופר במעשה בראשית.

(מצות פדיון הנחלות שהן תוך העיר עד השלמת שנה)

שלא. ו. שיהיה פדיון הנחלות שהן תוך העיר המוקפת חומה עד השלמת שנה אחת, ואחר השנה תהיה בחזקת הקונה אותן ולא יהיו חוזרות ביובל, שנאמר ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה וגומר. וכבר כתבתי למעלה שעניין היות בית בעיר חומה נחלט לשנה מצד חיבת הארץ הוא כדי שישתדל המוכרה לגאול אותה מהרה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמוכר יכול לגאלה בכל עת שירצה תוך שנה, וכשפודה אותה נותן לו כל הדמים שקיבל במכירתה ואינו מנכה לו כלום מחמת הזמן שדר בה, ואף על פי שבעלמא אסור דהיינו צד אחד ברבית

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ועיר, כ ועוד (!). — 4—11. רמב"ם שם יב, טו—טז (עם השמטות). — 10. דברים ל, ה. — 15. במעשה בראשית, עיין בשרשי מצוה שכו. — 17—19. סה"מ מ"ע קלט (עם שינויים). — 18. ויקרא כה, כט. — 19. למעלה, מצוה שלו. — 22. ערכין לא, א.

הערות וביאורים

3. ואין סומכין, כלומר קודם שגלו בחורבן ראשון (עיין בכסף משנה הלכות שמיטה ויובל יב, טו). — 10. והביאך ה' אלקיך, אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה (דברים ל, ה). — 11. אבותיך, מה ירושת אבותיך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו אף ירושתך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו (רמב"ם שם הלכות שז). — 24. שבעלמא אסור, שהרי זה כמין ריבית, שכשמחזיר לו מעותיו בתוך שנה ואין זה מנכה לו כלום, נמצא שנשתמש בביתו בשכר המתנת מעותיו (רש"י ערכין לא, א). — צד אחד, שמא יבא לידי ריבית שמא לא יבא, צד הפדייה בא לידי ריבית צד המכר אינו בא לידי ריבית.

התורה התירתו כאן, כדאיתא במסכת ערכין. ושאר קרובין אין פודין אותה אלא המוכר בעצמו, זהו דעת הרמב"ם זכרונו לברכה, ולא כן נראה בקדושין. ואינו לוחה וגואל אלא ימכור נכסים אחרים אם יש לו ויגאלנה או אם רווח מעות אם נתנו לו יכול לגאלה בהן. ואינו גואל אותה לחצאין, כלומר שיפרע לו קצת המעות בפעם אחת וקצתן בפעם האחרת כמו שאמרו זכרונם לברכה בקדושין פרק קמא. ואם מת הלוקח תוך שנה פודה אותה מיד בנו, ואם מת המוכר פודה אותה גם כן בנו של מוכר מיד הלוקח. ויתר פרטיה במסכת ערכין.

ונהגת בארץ ישראל בזכרים ונקבות בזמן שהיובל נוהג.

(מצות עבודה בעבד כנעני לעולם)

שלב. ז. שנעבוד בעבד כנעני לעולם, כלומר, שלא נשחרר אותו לעולם ושלא יצא לחירות כי אם בשן ועין כמו שבא בכתוב או בראשי איברים הדומין להם, כלומר איברים שאינן חוזרין כמו שבא על זה הפירוש המקובל, שנאמר לעולם בהם תעבדו, ואמרו זכרונם לברכה בפרק השולח במסכת גיטין אמר רב יהודה כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר לעולם בהם תעבודו. ועבד כנעני נקרא אחד מכל האומות שקנהו ישראל לעבדות, אבל נתיחסו כל העבדים בשם כנען מפני שכנען נתקלל להיות עבד הוא וזרעו לעולם. ואף על פי שפרשה זו שנצטוינו בה להשתעבד בהם תדבר בכנעניים כמו שכתוב מאת הגוים אשר סביבותיכם מהם תקנו עבד ואמה, וכתיב למעלה מזה לתת לכם את ארץ כנען, ידוע לחכמים זכרונם לברכה דלאו משפחת כנען ואשר בארצם דוקא נקראים עבדים כנעניים דהוא הדין לכל שאר האומות שיש להם דין עבד כנעני לכל דבר. וכן ישראל שבא על שפחה כנענית, כלומר על אשה מן האומות שקנה אותה אחד מישראל, הרי הגולד ממנה ומישראל כעבד כנעני לכל דבר, ואפילו היא שפחתו של אותו ישראל שבא עליה. וכן אחד מן האומות שבא על שפחה כנענית שלנו הרי הבן עבד כנעני, שנאמר אשר הולידו בארצכם, אבל עבד שלנו שבא על אחת מן האומות אין הבן עבד, שהעבד אין לו יחוס. וכן גר תושב, כלומר גוי שקיבל שלא לעבוד עבודה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ושאר..., כ ושאין הקרובים פודין אותו אלא. — 2. הלכות שמיטה ויובל יב, ב. — 3—4. אם נתנו, כ או נתנו. — 5. בפעם אחת וקצתן, חסר בכ. — קידושין ל, ב. — 10—14. נוסד על סה"מ מ"ע רלה (עם שנויים). — 11. בכתוב, שמות א, כו—כז. — 12. בקידושין כד, א. — ויקרא כה, מו. — 13. גיטין לח, ב. — 16. בראשית ט, כה. — 17. ויקרא כה, מד. — 18. שם כה, לח. — 20—23. נוסד על רמב"ם הלכות עבדים ט, א. — 23 ואילך. שם ט, ג. — 24. ויקרא כה, מה. — 25. וכן גר, כ ובגר.

הערות וביאורים

1. התירתו, מפני שאינה ריבית גמור, דריבית לא קריא אלא על ידי הלואה שודאי בא לידי ריבית, שאינה נחלטת לעולם, ולא על ידי מכר שהרי אם לא יגאלנה ותחלוט לו אין כאן ריבית (רע"ב ערכין ט, ג). — 2. בקדושין, כא, א, ועיין בלחם משנה הלכות עבדים ב, ז. — 24. בארצכם, דהיינו שהאם היא מארצכם, שהיא כנענית (כסף משנה שם ט, ג). — עבד שלנו, אחד מהכנענים. — 25. יחוס, ולא אמרינן ביה: הולידו (אשר הולידו בארצכם) והוי כאילו אמר לא אמרתי שנלך אחר צד עבדות

זרה והוא שוכן בארצינו, שמכר עצמו לישראל, הרי דינו כעבד כנעני. ואמרו זכרונם לברכה בעניין עבד כנעני שמטפל בו אדוניו עד שנה אם רוצה לכפור בעבודה זרה ולהניחה ושימול ויטבול לשם עבדות ויתחייב במצות שהנשים ישראליות חייבות בהן מוטב, ואם לאו אסור לנו לשהותם בביתינו יותר מי"ב חדש אלא מוכרין אותן מיד. ועל אלה העבדים שמלו וטבלו לשם עבדות נצטוינו לעבוד בהן לעולם.

ומשרשי המצוה לפי שעם ישראל הם מבחר המין האנושי ונבראו להביר בוראם ולעבוד לפניו וראויים להיות להם עבדים לשמש אותם, ואם אין להם עבדים מן האומות על כל פנים יצטרכו להשתעבד באחיהם ולא יוכלו להשתדל בעבודתו ברוך הוא, על כן נצטוינו להחזיק באילו לתשמישנו אחר שהוכשרו ונעקרה עבודה זרה מפיהם ולא יהיו למוקש בבתינו, וזהו שאמר הכתוב אחר כן ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה, כלומר ובכן לא תצטרכו להשתעבד באחיכם והיו גבוהים כולכם לעבודת השם. ואף על פי שיש במשמעית הכתוב שיבוא להזהיר שלא להשתעבד בעבודת פרך בעבד עברי, שבעים פנים לכתובים. ומהיות יסוד המצוה כדי שירבו בני אדם בעבודת בוראם ברוך הוא התירו חכמים זכרונם לברכה [ל]עבור על מצוה זו בכל עת שביטול מצוה זו יהיה גורם למצוה אחרת, ואפילו בשביל מצוה דרבנן אם היא מצוה דרבים, כגון שלא היו עשרה בבית הכנסת וצריכין לשחרר העבד ולהשלים המניין. ואל יוקשה עליך, ואיך נדחה מצות עשה זו דאוריתא בשביל מצוה דרבנן? כי מפני שיסוד המצוה אינו אלא כדי להרבות עבודתו ברוך הוא אחר שבשחרורו עכשיו נעשית מצוה זו, ועוד שגם הוא מתרבה בגופו במצוות שלא היה חייב קודם השחרור, בין זה וזה אמרו זכרונם לברכה שמותר לשחררו, שכן קיבלו העניין.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהוא קונה עצמו בכסף ובשטר שחרור ובראשי איברים שאינן חוזרין, והם כ"ד איברים, ואף על פי שדינו לצאת בראשי איברים שאינן חוזרין צריך גט שחרור מן האדון וכופין את רבו לכתבו לו אחר שחיסרו מאחד מכ"ד איברים הידועים. ואמרו זכרונם לברכה שהמוכר עבדו לגוים או לכותים או אפילו לגר תושב יצא בן חורין, וכן ישראל הדר בארץ שמכרו לישראל הדר בחוצה לארץ כדי שיוציאנו מן הארץ יצא בן חורין. וכמו כן אמרו זכרונם לברכה שאם השיאו רבו לעבד בת חורין או הניח לו תפילין בראשו או

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. יבמות מח, ב. — 5. מוכרין, ו מזכירין. — 11. ויקרא כה, מו. — 14. שבעים, אותיות דר"ע. — 17. — ברכות מו, ב. — 21. חייב, חסר בכ. — בין..., ו בן, כ כן וזה אמרם ז"ל... — 23. קידושין כב, ב. — 26. גיטין מג, ב. — 29. שם מ, א.

הערות וביאורים

אלא במי ששייך ביה הולדה לאפוקי עבד דלא שייך בו הולדה, שאין הולכים אחר צד עבדות שלו (כסף משנה, שם).— 17. דרבים להוציא רבים ידי חובתם בקדושה (רש"י ברכות מז, א). — 21. במצוות, שהרי משוחרר הוא בישראל גמור. — 23. קונה עצמו, להיות ברשותו. — בכסף, שנותן לרבו על מנת שיהיה בן חורין. — 27. בן חורין, קנס חכמים הוא הואיל והפקיעו מן המצות (רש"י גיטין מג, ב).

שאמר לו רבו לקרות שלשה פסוקים בספר תורה בפני הציבור וכל כיוצא באילו הדברים שאינן חייבין בהן אלא בני חורין יצא לחירות בכך וכופין את רבו אחר כך לכתוב לו גט שחרור, ולפיכך צריך הרב להזהר שלא לעשות לו מכל אלו הדברים כלל כדי שלא יבטל מצות עשה זה אלא אם כן עשה כן לדבר מצוה. כמו שפירשנו.

ודיני כתיבת גט השחרור ותורתו ויתר פרטיה בקידושין וגיטין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות אף על פי שהנקבות אסור להן לקנות להן עבדים מפני החשד, מכל מקום אם קנו אותם אסיר להן לשחררן אלא ימכרו אותם. ועובר על זה ישיחרר עבדו שלא לדבר מצוה כמו שאמרנו ביטל עשה זה.

לא תעשה

(שלא נעבוד האדמה בשנה השביעית)

שלג. א. שלא נעביד האדמה בשנה השביעית שהיא נקראת שנת השמטה, שנאמר ובשנה השביעית... שדך לא תזרע.

שורש מצוה זו ופרטיה וכל ענייניה כתוב בכסף תלוה עשה ד׳ וקחנו משם. ועובר על זה ועבד אדמתי בזמן הבית באחת מן העבודות האסורות מדאוריתא כמו שאמרנו שם לוקה.

(שלא נעבוד עבודה גם באילנות)

שלד. ב. שלא נעשה עבודה גם באילנות בשנה השביעית, שנאמר וכרמך לא תזמור. ולשון סיפרי, הזרע והזמיר, פירוש לא תזרע ולא תזמור, בכלל היו, כלומר בכלל שביתה היו, שכבר אמר ושבתה הארץ, וכן שנת שבתון יהיה לארץ, ולמה יצאו להקיש אליהם, מה זרע וזמיר מיוחדין שהן עבודה בארץ ובאילן וכולי, כדאיתא התם. עניין מצוה זו כמצוה הקודמת. וקצת פרטיה כתבתי גם כן בפרשת אם כסף תלוה, תראנו משם.

(שלא נקצור ספיחים בשנה השביעית)

שלה. ג. שלא נקצור מה שתצמיח הארץ מעצמה בשנה השביעית ולא מה שתצמיח בשנה זו ממה שנזרע בה בשנה הששית וזהו נקרא ספיח, שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור, רצה לומר שלא נקצור אותו כדרך שאנו קוצרין תבואתינו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. לדבר, ו לכבד, כ לכבוד. — 7. אסור, ב״מ עא, א. — 12. ויקרא כה, ד. — 18. ויקרא שם, שם. — 19. סיפרי, מצ ואילך; סיפרא (וכן צ״ל, וכן בסה״מ ל״ת רכא, מקור לשון מצוה זו). — 20. ויקרא כה, ב. — שנה, שם כה, ה. — 22. כתבתי, מצוה סט. — 25 ואילך. נוסד על סה״מ ל״ת רכב. — 26. ויקרא כה, ה.

הערות וביאורים

21. ובאילן, אף אין לי אלא דבר שהיא עבודה בארץ ובאילן (ספרא), כלומר שמה שכתוב ושבתה הארץ אינו שביתה כוללת שתשבות מכל מלאכה שעושין בקרקע, רק שתשבות מזריעת השדות ומלאכת הכרמים (מלבי״ם שם).

בשאר שנים, אבל מכל מקום אכילתו הותרה לנו, ובלבד שנאכלהו דרך הפקר, כלומר בלי הכנה, וכמו שנפרש במצות שלפנינו כי לא תקפיד התורה בדברים אלו זולתי שיראה ממעשה האדם בכל עניין שנה זו כאלו אין דבר מיוחד ברשותו רק שהכל ברשות אדון הכל, וכמו שאמרנו למעלה.

משרשי המצוה זו מה שכתוב בעניין זה בכסף תלוה עשה ד'.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאפילו עבר אדם ונטע שדהו בשביעית וצמחה פירותיה מותרין באכילה מדאוריתא, ובלבד שלא יקצור כדרך הקוצרים בכל שאר שנים שקוצרים כל השדה ומעמרין כרי ודשין בבקר אלא הדין הוא מדאוריתא לקצור מעט מעט ולחבוט ולאכול, אבל חכמים גזרו להיות הספיחין אסורין באכילה מפני עוברי עבירה שיזרעו גנתם בסתיו ויאמרו ספיחין הן, וגזירה זו אינה אלא בירקות ותבואה וקטניות שדרך בני אדם לזרען, אבל פירות האילנות והעשבים שאין דרך בני אדם לזורען מותרין.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בארץ ישראל בלבד מן התורה, ובזמן שישראל שם, ולעניין שאר מקומות הכל כמו שכתבתי בכסף תלוה עשה ד'. ועובר על זה בזמן הבית וקצר תבואה שזרע כדרך הקוצרים כגון שקצר את כל השדה והעמיר כרי ודש בבקר כדרך שבני אדם עושים בשאר שנים לוקה, והמלקט מספיחי תבואות הנזרעות אף על פי שלא קצר הכל ביחד מכין אותו מכת מרדות שחכמים גזרו עליהן, כמו שאמרנו.

(שלא נאסוף פירות האילן בשביעית כדרך שאוספין אותן בכל שנה)

שלו, ד. שלא לאסוף מה שיוציאו האילנות בשנה השביעית כדרך שאוספין בני אדם פירות אילנותיהן בכל שנה. אבל יש לנו לעשות בדבר שינוי כדי להראות שהכל בהפקר בשנה זו, וזהו פירוש ואת ענבי נזירך לא תבצור, כלומר שלא תבצור כדרך הבוצרים, שכן בא עליו הפירוש המקובל, וכמו שאמרו זכרונם לברכה מיכן אמרו תאנים של שביעית אין קוצין אותן במקוצה אבל קוצה הוא בחרבה, ואין דורכין ענבים בגת אבל דורך הוא בערבה, ואין עושין זתים בכר ובקוטב אבל כותשם הוא ומכניס לבוררה. ופירוש נזירך כלומר, שהנזרת והפרשת אותם מבני אדם ולא עשית מהם הפקר לא תבצור אותם עד שתפקירם, כן הוא דעת רש"י זכרונו לברכה, כי הוא טובר שהשומר שדהו ופירותיו בשביעית אין הפירות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7—11. נוסד על הלכות שמיטה ויובל ד, א—ב. — 8. כרי, חסר בכ. — 20—26. לשון הרמב"ם סה"מ ל"ת רכב. — 22. ויקרא כה, ה. — 23. שביעית ח, ו. — 25. בכר, כ בבד. — 26. לבוררה, כ לבודרם. — 26 ואילך, כל זה ברמב"ן עה"ת ויקרא כה, ה. — 27. בפירושו עה"ת שם.

הערות וביאורים

10. בסתיו, ברמב"ם הלכות שמיטה ויובל ד, ב: בסתר. — 24. במקוצה, כלי המיוחד לקוץ בו תאנים. — בחרבה, סכין. — 25. בערבה, שלשין בה את העיסה. — ואין עושין, אין סותמים זיתים בבד ובקוטב (עץ גדול וכבד ובראשו אבן גדולה שנותנים על הזיתים בבית הבד). — 26. לבוררה, במשנה: בודידה, בית הבד קטן כעין עריבה.

נאסרין, וכן כתב בפירושיו בסוכה וביבמות, וכן הדבר מדין התורה בראיות נכונות. ומה שאמרו בתורת כהנים ואת ענבי נזירך לא תבצור מן השמור בארץ אי אתה בוצר אבל בוצר אתה מן המופקר, נפרש לדעתינו זה מן השמור בארץ אי אתה בוצר, בעוד שיהא שמור אסור לך לבצור מהם אבל לא שיאסרו הפירות בכך. והרמב"ן זכרונו לברכה פירש נזירך כלומר, גפן שלא עבדוהו ולא זמרו אותו, כי כל גפן שלא יזמר ולא יעבד אמר שיקרא כן, ויאמר הכתוב שאפילו כרם הנזירות לא נבצור כדרך שבוצרין בשאר השנים וכל שכן כרם שנעבד.

שורש מצוה זו עם מצוות שביעית שלפניה אחד הוא, והנה כתבתי לך מקומה איה, ושם תמצא באי זה מקום נוהגת ובאיזה זמן, ובמסכתא הבנויה על עניינים אלה והיא מסכת שביעית שם יתבארו כל דיני מצות אילו בארוכה, תזכה ותלמוד ותלמד.

(שלא נעבוד הארץ בשנת היובל)

שלז. ה. שלא נעבוד הארץ בשנת היובל כמו שנמנענו מעבודתה בשנת השמיטה, שנאמר ביובל לא תזרעו כמו שנאמר בשמטה שדך לא תזרע, וכמו שהשמטה נאסר בה בין עבודת הארץ בין עבודת האילנות כך היובל, ולפיכך אמר לא תזרעו על הכלל, יכלול ארץ ואילן.

משרשי מצות היובל כתבתי למעלה במצוה ראשונה שבסדר זה מה שיכולתי. דיניה בעניין עבודת הארץ והאילנות כמו בשביעית, ובכסף תלוה עשה ד' כתבתי קצת מן העניינים לעורר לב הקורא על ענייני המצוה כמנהגי, עיין שם אם תחפוץ בו.

(שלא נקצור ספיחי תבואות של שנת היובל)

שלח. ו. שלא נקצור ונלקוט ספיחי תבואות שנת היובל כמו שאדם קוצר בשאר השנים, אבל יש לנו לעשות בדברים שינוי. וכל הענין כמו שפירשנו בסמוך בספיחי שביעית.

(שלא לאסוף פירות האילנות בשנת היובל כדרך שאוספין אותן בשאר שנים)

שלט. ז. שלא נאסוף פירות האילנות בשנת היובל כמו שאנו אוספין אותן בשאר השנים, שנאמר ולא תבצרו את נזיריה, והוא אזהרה דרך כלל לכל פירות האילן, והזהיר הכתוב ביובל בפירות האילן אזהרה בפני עצמה ובתבואות אזהרה בפני עצמה כמו בשביעית, וכמו שכתבנו למעלה, והדין בשניהם כלומר בשמטה וביובל בלאוין אלה אחד הוא, ומשורש אחד יעלה וכל לפי הדומה, ואין צורך להאריך

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. סוכה לט, ב, ד"ה אבל; יבמות קכב, א, ד"ה של. — 3. מן—זה, חסר בכ (!). — 10. ותלמוד, כ ללמוד. — 13—16. סה"מ ל"ת רכד. — 14. ויקרא כה, יא; שם כה, ד. — 23. בסמוך, מצוה שלה. — 27. ויקרא כה, יא.

הערות וביאורים

8. כתבתי לך, איה תמצא שורש מצוה זו, והוא במצוה סט.

על כולן. וכבר כתבתי כי כל זה אינו נוהג אלא בארץ, ועל תנאי שיהיו כל ישראל יושבים עליה, ויהיה כל שבט ושבט דר במקומו.

(שלא להונות במקח וממכר)

שם. ח. שלא להונות אחד מישראל בין זכר בין נקבה במקח ובממכר, שנאמר וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו, ואמרו זכרונם לברכה בסיפרא אל תונו איש את אחיו זו אונאת ממון, ובגמרא אמרו זכרונם לברכה מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד, כלומר מטלטלין, ואין כוונת המדרש שלא יזהיר הכתוב על אונאת הקרקעות כמו כן אלא העניין הוא לומר שדיני אונאה כגון החילוקין שאמרו זכרונם לברכה שהיא חזרת ביתר משתות, ודיניה בפחות משתות ובשתות אינן נוהגין בקרקעות אלא במטלטלין. ועוד דרשו בזה הכתוב אם באת לקנות קנה מישראל, שנאמר או קנה מיד עמיתך. ואולי זה שדקדקו בכאן להיות דיני האונאה במטלטלין לבד לפי ששנה הכתוב בלשון זה שאמר וכי תמכרו ממכר לעמיתך דמשמע כל ממכר בין קרקע בין מטלטל, ואחר כך ייחד האזהרה במטלטל שנאמר או קנה מיד דמשמע דווקא מטלטל שהוא נקנה מיד ליד, למדו מזה לומר שיש במטלטלין דין מחודש שאינו בקרקע, וזהו חזרת הממון בקצת הצדדין שבו, אבל עיקר האזהרה בין בקרקע בין במטלטל הוא באמת שהוזהרנו שלא להונות את הבריות לדעת, אבל החילוק שביניהן הוא שאם נמצאת אונאה במטלטל ביתר משתות שיבטל המכר, שדעת הבריות שלא לסבול אונאה יתירה מכאן במטלטלין, אבל בקרקע לפי שהקרקע דבר קיים לעולם דרך הבריות למחול בו כל אונאה אחר שלקחו אותו. וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה על דרך ההפלגה שהקרקע דבר השוה כל כסף הוא. והראייה לדברינו אלה, כלומר שאיסור אונאה אף בקרקע שהרי עיקר אזהרה זו בקרקעות הוא דכתיבה, וכמו שמפורש בפרשה. זהו דעת הרמב"ן זכרונו לברכה בעניין זה וכמו שכתוב בפירוש החומש.

שורש המצוה ידוע כי הוא דבר שהשכל מעיד עליו, ואם לא נכתב דין הוא שיכתב שאין ראוי לקחת ממון בני אדם דרך שקר ותרמית אלא כל אחד יזכה בעמלו במה שיחננו האלהים בעולמו באמת וביושר, ולכל אחד ואחד יש בדבר הזה תועלת, כי כמו שהוא לא יונה אחרים גם אחרים לא יונו אותו, ואף כי יהיה אחד יודע לרמות יותר משאר בני אדם אולי בניו לא יהיו כן וירמו אותם בני אדם, ונמצא שהדברים שוים לכל, ושהוא תועלת רב בישובו של עולם, והשם ברוך הוא לשבת יצרו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמוכר והלוקח שניהם מוזהרים באזהרה זו, שנאמר וכי תמכרו ממכר... או קנה, ולא יאמר הלוקח דרך המוכר לדעת שוטי ממכרו, ואחר שהוא מוכרו לי בדמים קלים אין עלי עון, שאינו כן אלא שניהם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שם כה, יד. — 6. ב"מ נו, ב. — 9. שם נ, ב. — 10. ספרא ויקרא כה, יא. — 17. שאם, חפר בב. — 20. ב"ק יד, ב. —

24. ואם לא נכתב, ע"ש סגנון לשון רש"י עה"ת בראשית כו, ה. — 31. ב"מ נא, א.

הערות וביאורים

22. בקרקעות, כמו שנאמר אל תונו איש את אחיו... במפרש שני תבואות יסכר לך.

באחורה, וכמו כן שניהם הן בדיני האונאות כמו שחלקום זכרונם לברכה, וכן הוא במשנה אחד המוכר ואחד הלוקח יש להם אונאה, וכל מי שנתאנה מהן יכול לחזור בו, ואמרו זכרונם לברכה ששיעור האונאה שמחזירין אותה ויהיה המקח קיים הוא שתות המקח או שתות הדמים, ושיעור האונאה שאין מחזירין אפילו אותה ואין צריך לומר שאין מבטלין המקח בשבילה היא פחות משתות המקח והדמים, אבל היה בדבר שתות אחד מהם, כלומר שתות המקח או שתות הדמים, מחזירין האונאה. ושיעור האונאה שמבטלת המקח כולו הוא כל זמן שהיא יתר משתות המקח והדמים, שהלכה היא כשמואל, דאמר בגמרא שתות מעות נמי שנינו, כלומר שאם האונאה אינה יתירה על שניהם לא יתבטל המקח אלא יחזיר אונאה. ומה שאמרנו שבאונאה שיתירה על שתות יתבטל המקח ואף על פי שזה הלך לביתו במעותיו חה בפירותיו דוקא שבא לחזור בו מי שנתאונה, אבל בא לחזור בו המאונה מחמת שנתייקרו הפירות בנתיים או בטענה אחרת אין שומעין לו משום דאמר ליה מי שנתאונה אי לאו דאוניתן לא מצית הדרת בך והשתא מצית הדרת בך. וכן הוא הלשון בגמרא, ורב חסדא הוא דאמר לשמעתא בפרק הספינה, ורב אלפס זכרונו לברכה פסקה בביטול מקח ופירות, כלומר דאמר ליה מי שנתאונה למאונה בשעת המכר הריוח היה עמך וכבר נתקיים ממכרנו או מקחנו מחמתך, מה זה שבא לבטל אותו האונאה שעשית לי, הריני מחזלה, כי רבותינו לא בטלו הקנין אלא מחמת המתאונה מכיון שהוא רוצה בדבר הרי הוא קיים. וזהו ששנינו יפות ונמצאו רעות לוקח יכול לחזור בו, כלומר ולא מוכר, רעות ונמצאו יפות מוכר יכול לחזור בו, כלומר ולא לוקח. ואמרו זכרונם לברכה בענייני האונאה שאין ראוי להיות דין החזרה או הביטול נמשך לעולם אלא זמן קצוב הוא שנתנו בדברים כדי שיתקיימו עניני המקח והממכר בין בני אדם, והזמן שנתנו אינו שוה בכל הדברים וגם אינו שוה בלוקח ומוכר, כי בכל סחורה שתהיה בחלוף המטבעות נתנו בה שיעור כדי שיראה אותה הלוקח לשולחני אם הוא בכרך, ואם הוא בכפר יהיה השיעור עד יום

חילופי גירסאות ומראי מקומות

ז. הן, חסר בכ, ו או. — ב״מ שם. — 8. שם מט, ב. — 14. ב״ב נה, א. — 14—15. בפרק—ופירות, חסר בכ. — 14. אלפס שם. — 18. שם נה, ב. — 23. ב״מ מט, ב.

הערות וביאורים

4. שתות המקח, ההשתות הוי במקח, כמו שוה שש בשבע או שוה שש בחמש. — שתות הדמים, ההשתות הוי בדמים, כמו שוה חמש בשש או שוה שבע בשש. — 8. נמי שנינו, מתניתין דקתני שתות למקח לאו דוקא בעינן ההשתות ליהוי במקח אלא לעולם הולכים אחר שתות בין שיהיה השתות במקח בין במעות. — 9. שנים, שתות מקח או שתות דמים. — 13. דאוניתן, אי לאו דאוניתן בשעת מכירה היה מתקיים המקח ולא מצית הדרת ביך ואע״פ שהוקר אחרי כן והשתא מצית הדרא, בתמיה. וכי בשביל שאוניתני וייפו חכמים את כחי לחזור אם ארצה ונתנו ידי על העליונה תחזור בך גם אתה כשהוקר לבסוף ותהי גם ידך על העליונה, אם כן מצינו חוטא נשכר (רשב״ם בבא בתרא קד, א). — 18. יפות, התנה עמו שיתן לו חטים יפות ונמצאו רעות הוי כאונאה ולפיכך יכול לחזור בו מי שנתאנה בלבד, דהוא לוקח, אבל מוכר אינו יכול לחזור בו ואפילו הוקרו החטים הרבה.

השוק שיעלה לכרך או למקום ששולחני שם, ובשאר כל הסחורות אין חילוק בין כפר לכרך, והשיעור בהם כדי שיראה האדם מה שלקח לתגר או לקרובו, ושיעור זה הוא לפי ראות עיני הדיין שאי אפשר לקבוע בענין זה חשבון שעות, ורבא נתן טעם בגמרא בחלוק המטבע משאר סחורות ואמר דרך כלל, טלית לכל איניש קים ליה, סלע לשולחני הוא דקים ליה. עבר זה העת ולא חזר בו הלוקח אפילו יש באונאה יתר משתות כמה אין יכול לחזור בו מן הדין, אבל אמרו חכמים שממדת החסידות ראוי להחזירה לעולם. ושיעורין אילו הן בלוקח, אבל המוכר חוזר בו לעולם לפי שאין הסחורה בידו כדי שיוכל לימלך עליה. ולא נאמרו דינין אילו שכתבנו אלא בלוקח מן התגר אבל בלוקח מבעל הבית אין בו אונאה ולא ביטול מקח בתוך הזמן הקצוב שאמרנו ולא אחר כן, שלא נאמרו אלו הדברים אלא בתגרים לתיקון העולם ולישובי המדינות, אבל בעלי בתים אין מוכרין כליהם אלא ביוקר ובני אדם בדעתם עניין זה שהוא בהן מוחלין הדבר לעולם בבעל הבית. ואלו דברים שאין בהם דיני אונאה לשום אדם אפילו נמכרו פי שנים בשיווין, ואף על פי שיש בהן איסור אונאה כמו שכתבתי בראש המצוה לדעת הרמב"ן זכרונו לברכה, הקרקעות, והעבדים שהוקשו לקרקעות כמו שלמדו בגמרא מדכתיב והתנחלתם אותם, והשטרות וההקדשות, וכמו שאמרו זכרונם לברכה, תנו רבנן וכי תמכרו... או קנה מיד, דבר הנקנה מיד ליד, יצאו הקרקעות שאינן מטלטלין ויצאו עבדים שהוקשו לקרקעות ויצאו שטרות דאמר קרא ממכר, מי שגופו קנוי יצאו אילו שאין גופן קנוי אלא לראיה שבהן, מכאן אמרו המוכר שטרותיו לבשם יש להם אונאה, והטעם לפי שאין מוכרן לו לראייה שבהן אלא להשתמש בנייר. וקא מתמה עליה בגמרא, מאי קא משמע לן, כלומר פשיטא וכי מגרע גרע נייר מכל שאר מילי, ומשני לאפוקי מדרב כהנא דאמר אין אונאה לפרוטות. וההקדשות אמעיטו מדין אונאה, מדכתיב עמיתך. ותדע שכל ענייני אונאה נאמרו בשווי החפץ כגון שמכר שוה שש בחמש או שוה חמש בשש וכיוצא בזה, אבל המאונה במדתו של חפץ בארכו ורחבו בעוביו או במשקלו ואפילו בדבר מועט חוזר, והיינו דאמר רבא בגמרא כל דבר שבמדה, ושבמשקל ושבמניין אפילו פחות מכדי אונאה חוזר. והרוצה להנצל מכל חשש עניינים אילו שכתבנו יכול לומר ללוקח חפץ זה שאני מוכר לך יודע אני שיש בו אונאה עד כן וכן, אם תרצה ליקח אותו על מנת שלא יהא לך עלי אונאה קחנו, ואם לאו הנח אותו, אין לו עליו אונאה אחר כן ולא אפילו תרעומת דברים. ויתר פרטיה בפרק רביעי ממציעא.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שם נב, ב. — 6. שם. — 8. כדי, כ כפי. — 13. בשיווין, ו כשיורין. — 15. ויקרא כה, מו. — 16. ב"מ נו, א. — 22. שם נו, ב. — 25. קידושין מב, ב.

הערות וביאורים

9. אונאה, דין אונאה. — 16. והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה (ויקרא כה, מו), הוקשו לשדה אחוזה. — 19. שאין גופן, שאינן עומדין אלא לראיה. — לבשם, לצור בהם אבקת סממנים. — 22. לפרוטות, סתם מוכר שטרות לבשם אין שם המקח של איסר ביחד אלא של פרוטות, ואין אונאה לפרוטות בפחות מאיסר שהוא מטבע של כסף, קמ"ל יש אונאה לפרוטות. — 23. עמיתך, ולא של הקדש.

ונהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה ועשה אונאה לחברו לדעת בשתות או יותר עבר על לאו זה, אבל בפחות משתות התירו זכרונם לברכה להשתכר לתגר מפני תיקון היישוב שימצאו בני אדם צרכיהם מוכנים בכל מקום. ואין לוקין על לאו זה לפי שניתן להישבון.

(שלא להונות אחד מישראל בדברים)

שמא. ט. שלא להונות אחד מישראל בדברים, כלומר שלא נאמר לישראל דברים שיכאיבוהו ויצערוהו ואין בו כח להעזר מהם. ובפירוש אמרו זכרונם לברכה כיצד, אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, היו חלאים באין עליו לא יאמר לו כדרך שאמרו חבריו לאיוב הלא יראתך כסלתך וגומר, ראה חמרים מבקשים תבואה לא יאמר להם לכו אצל פלוני והוא יודע שאין לו, ולא יאמר לו לתגר בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח, ועל זה נאמר ולא תונו איש את עמיתו.

שורש מצוה זו ידוע כי הוא לתת שלום בין הבריות, וגדול השלום שבו הברכה מצויה בעולם, וקשה המחלוקת, כמה קללות וכמה תקלות תלויות בו.

מדיני המצוה כמה אזהרות וכמה זירוזין שהזהירונו זכרונם לברכה בענין זה שלא להכאיב הבריות בשום דבר ולא לביישם, והפליגו בדבר עד שאמרו שלא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים. וראוי להזהר שאפילו ברמז דבריו לא יהי נשמע חירוף לבני אדם, כי התורה הקפידה הרבה באונאת הדברים לפי שהוא דבר קשה מאד ללב הבריות והרבה מבני אדם יקפידו עליהן יותר מן הממון, וכמו שאמרו זכרונם לברכה גדולה אונאת דברים מאונאת ממון, שבאונאת דברים הוא אומר ויראת מאלהיך וגומר. ולא יהיה באפשר לכתוב פרט כל הדברים שיש בהן צער לבריות אבל כל אחד צריך להזהר כפי מה שיראה כי השם ברוך הוא יודע כל פסיעותיו וכל רמיזותיו, כי האדם יראה לעינים והוא יראה ללבב. וכמה מעשים כתבו לנו זכרונם לברכה במדרשים ללמד על זה מוסר, ועיקר העניין בפרק רביעי ממציעא.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ואפילו בקטנים ראוי להזהר שלא להכאיבן בדברים יותר מדאי זולתי במה שצריכין הרבה כדי שיקחו מוסר, ואפילו בבניו ובנותיו של אדם, והמיקל בהם שלא לצערן בעניינים אלה ימצא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ב"ב צ, א. — 6—12. נוסד על סה"מ ל"ת רנא (עם שנויים והשמטות). — 7. ב"ב נח, ב. — 9. איוב ד, ו. — 11. ויקרא כה, יז. — 13. וגדול השלום, ויק"ר פ"ט: גדול השלום שכל הברכות כלולות בו. — 14. בעולם, חסר מפ ואילך. — וקשה המחלוקת, בראשית רבה נסכ"ו: קשה היא המחלוקת — 16. ב"מ נח, ב. — 20. שם. — 21. ויקרא כה, יז. — 23. שמואל־א פז, ז. — 24. תיקר, ז ועניו, כ יתוכן. — 28. ימצא, ע"ש משלי כא, כא: ימצא חיים צדקה וכבוד.

הערות וביאורים

9. כ ס ל ת ך, לשון בטחון, כלומר היה לך לירא מה' וזה היה בטחונך ותום דרכיך היא תקותך. זכור נא מי הוא נקי אבד, אם היית נקי לא היית אובד (תוספות ב"מ נח, ב, ד"ה הלא). — 21. מ א ל ק י ך, ובאונאת ממון לא נאמר בו ויראת מאלקיך.

חיים ברכה וכבוד. ועובר על זה והכאיב את חבירו בדברים באותן שפירשו חכמים זכרונם לברכה בבעל תשובה ובחולה ובכיוצא בהן עבר על לאו זה, אבל אין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה. וכמה מלקיות מבלי רצועה של עגל ביד האדון המצוה על זה יתעלה ויתברך. ואולם לפי הדומה אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל והרשיע לצער חבירו בדברים הרעים שלא יענהו השומע, שאי אפשר להיות האדם כאבן שאין לה הופכים, ועוד שיהיה בשתיקתו כמודה על החירופין, ובאמת לא תצוה התורה להיות האדם כאבן שותק למחרפיו כמו למברכיו אבל תצוה אותנו שנתרחק מן המדה הזאת ושלא נתחיל להתקוטט ולחרף בני אדם, בכן ינצל אדם מכל זה, כי מי שאינו בעל קטטה לא יחריפוהו בני אדם זולתי השוטים הגמורים ואין לתת לב על השוטים, ואם אולי יכריחנו מחרף מבני אדם להשיב על דבריו ראוי לחכם שישיב דרך לחכם סלסול ונעימות ולא יכעס הרבה כי כעס בחיק כסילים ינוח וינצל עצמו אל השומעים מחירופיו וישליך המשא על המחרף, זהו דרך הטובים שבבני אדם. ויש לנו ללמוד דבר זה שמותר לנו לענות כסיל לפי הדומה מאשר התירה התורה הבא במחתרת להקדים ולהורגו, שאין ספק שלא נתחייב האדם לסבול הנזקין מיד חבירו כי יש לו רשות להנצל מידו, וכמו כן מדברי פיהו אשר מלא מרמות ותוך בכל דבר שהוא יכול להנצל ממנו, ואולם יש כת מבני אדם שעולה חסידותם כל כך שלא ירצו להכניס עצמם בהוראה זו להשיב חורפיהם דבר פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בענין זה יותר מדאי, ועליהם אמרו זכרונם לברכה נעלבין ואינם עולבין שומעין חרפתם ואינם משיבין עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו.

(שלא נמכור שדה בארץ ישראל לצמיתות)

שמב. י. שלא נמכור שדה בארץ ישראל לצמיתות, שנאמר והארץ לא תמכר לצמיתות, כלומר שלא יתנו ביניהן מוכר ולוקח לעשות ממכרם לצמיתות, ואף על פי שהיובל מפקיעה בעל כרחם, שאי אפשר להם להתנות על זה לפי שהוא כנגד מצות התורה, אף על פי כן אם עשו כן עברו על הלאו הזה, זהו דעת הרמב"ם זכרונו לברכה. והרמב"ן זכרונו לברכה כתב שדברי הרב בזה הענין המוכר בראשון של תמורה דאמר רבא התם חולק על אביי דכל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. למחרפיו..., כ למחרפין, למברכין. — 9—10. ואין לתת לב על השוטים, שמ"ר פמ"א: וכי שומעין לשוטה. — 11. קהלת ז, ט. — 14. שמות כב, א. — 15. פיהו, ע"ש תהלים י, ז — 18. שבת פח, ב. — 19. שופטים ה, לא. — 22. ויקרא כה, כג. — 25. בהלכות שמיטה ויובל יא, א. — 26. בהשגותיו לסה"מ ל"ת רכו. — בזה הענין, כ כענין. — 27. תמורה ד, ב.

הערות וביאורים

6. כאבן, ע"ש הריני מוטל לפניהן כאבן שאין לה הופכין (סנהדרין יד, א). — 11. סלסול, חשיבות. — 16. תוך, מרמה הנסתרת בתוך הלב. — 19. נעלבין, אחרים באין עליהם בתוצפה ולא הן על אחרים (רש"י שבת פח, ב). — 27. אביי, דסבירא ליה אם עביד מהני, ורבא סובר לא מהני והאי דלקי משום דעבר אהרפנא דמלכא אמימרא דרחמנא.

אי עבד לא מיהני ולקי משום דעבר אהרמנא דמלכא, והוא זכרונו לברכה פירש בענין אחר שמזהיר אותנו שלא נצמית הארץ ביד הגוים כלומר שלא נמכרנה להם לצמיתות, ופירוש הכתוב כן לא תמכור למי שיחזיק בה לעולם וזהו הגוי, אבל הישראל יחזיר אותה, ואם התנה עם הגוי להחזירה מותר למוכרה לו.

משרשי מצות היובל מה שכתבתי במצות מנין שני היובל הראשונה שבסדר זה. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמוכר שדהו לששים שנה או יותר, כלומר כל זמן שיזכור לו סכום שנים אינו חוזר ביובל שאין חוזר ביובל אלא דבר הנמכר סתם או הנמכר לצמיתות, כמו שאמרנו למעלה, ששניהם עוברים על הלאו כשהמכר נעשה לצמיתות ולא הועילו מעשיהם שאין מתנין לעבור על דברי תורה, שהתורה אמרה והארץ לא תמכר לצמיתות, אבל כל זמן שמזכירין ביניהם סכום שנים אין זה צמיתות, ואולי למדו זכרונם לברכה דבר זה מאשר אמר הכתוב לא תמכר לצמיתות ולא אמר לא תמכר אלא עד היובל דמשמע שכל זמן שלא מכרה לחלוטין אינה חוזרת ביובל. ובפירוש כתב הרמב"ן זכרונו לברכה בחדושיו במסכת מכות שהמתנה על מנת שלא תחזור השדה ביובל שאין תנאו תנאי וחוזר הוא ביובל, אף על פי שבשמטה אינו כן שהמתנה על מנת שלא תשמטנה בשביעית אינו נשמט בשביעית דכל תנאי שבממון קיים, ונתן טעם לדבר לפי שבשמטה לא החזר על שמטת הכספים כי אם המלוה, וכמו שכתוב שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו, אבל לא הלוה שאם רצה לפרוע בידו הוא, אבל בענין היובל שניהם החזרו עליו מוכר ולוקח, וכמו שכתבנו שלשניהם נאמר לא תמכר לצמיתות, כלומר לא יתנו ביניהן מוכר ולוקח מכירת צמיתות כי ליי הארץ ואין ביד בן אדם למוכרה לחלוטין, ומכיון שהחיוב על שניהם אין ביד אחד מהם למחול על הדבר אבל על כרחם ישוב הקרקע לאשר לו אחזת הארץ ואף על פי שהתנו אלף פעמים על מנת שלא ישוב ביובל, וטעם נכון הוא. וכן מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שתמוכר שדה אחוזה והיו לו שדות אחרות, כלומר שדות שקנת הוא או נתנו לו במתנה ומכר מאותן שדות כדי לגאול שדה אחוזתו שמכר שאין שומעין לו דכתיב בפרשת שדה אחוזה ומצא כדי גאולתו, ובא הפירוש עליו עד שימצא לו דבר שלא היה לו מצוי בשעה שמכר, וכן אם לוה ורצה לגאול באותה הלואה אין שומעין לו, שנאמר והשיגה ידו ולא שילוה. וענין שדות אחוזה יקראו השדות שנפלו בירושה לכל אחד מישראל בחלוק הארץ, וכן מי שזכה ונוספו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. עם, חסר בכ. — 5. הראשונה, ו במצוה הראשונה. — 6. ב"מ עט, א. — 7. כלומר, חסר בכ.—12. לא תמכר (אלא), חסר בכ.—אלא, חסר מס ואילך. — 14. מכות ג, ב. — 14—15. שהמתנה—ביובל, חסר בכ. — 16. לדבר, כ בדבר. — 17. דברים טו, ב. — 20. ליי, כ לי. — 21. למוכרה, ו למוסרה. — 24—27. לשון הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל יא, יז (עם שנויים). — 26. ויקרא כה, כו. — 28. שם.

הערות וביאורים

1. ד מ ל כ א. וא"כ לפי שדברי הרמב"ם בזה כענין המוזכר שם בתמורה היה צריך הש"ס להזכיר זה במחלוקתם של אביי ורבא (עיין בהשגת הרמב"ן לסה"מ). ויען שלא הוזכר ענין זה שם, לפיכך פירש הרמב"ן אזהרה זו בדרך אחר.

אחוזתו מחמת הסיבת נחלה על ידי בת יורשת נחלה, שדבר ידוע הוא שלא נאמר ולא תסוב נחלה אלא באותו הדור בלבד, אלו הן הנקראין שדות אחוזה, ונתחדש דינם בתורה משאר שדות לענין הגאולה ששדה אחוזה נגאל על יד המוכר או על יד גואלו לאחר שתי שנים בעל כרחו של לוקח, ושאר שדות שנקראין שדה מקנה אינם נגאלין אלא ברצון הלוקח אלא יעמדו ביד לוקח עד היובל. ובחלוק בתים משדות כבר כתבנו למעלה דינם, כי בתי החצרים דינם כשדה אחוזה, כלומר שיש להם גאולה על כרחו של לוקח כמו שכתוב בהן גאולה תהיה לו, ויפה כחן משדות שהן נגאלין אפילו תוך שנה כדין בית בערי חומה. ודין בתי ערי חומה מפורש בכתוב וכבר כתבנוהו למעלה גם כן. ומענין המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה גם כן שהלוקח שדה אחוזה ונטע בה אילנות והשביחה כשהיא חוזרת שמין שבח האילנות שבתוכה ללוקח, שנאמר ויצא ממכר בית, ובא עליו הפירוש המקובל ממכר חוזר ואין שבח חוזר. ומה שאמרו זכרונם לברכה גם כן שהמוכר שדהו בין שדה אחוזה או שדה אחר אין רשאי לגאלה לפחות משתי שנים ואפילו ברצון הלוקח, שהכתוב צוה שיעמוד המכר קיים שתי שנים על כל פנים, שנאמר במספר שני תבואות ימכר לך, אזהרה למוכר, ואזהרה ללוקח מדכתיב: במספר שנים... תקנה, ומיעוט שנים שנים. ומן הדומה שהענין הוא כדי שימכור כל אדם קרקעו בקושי ואל יחשוב כי למחר ישוב ויקחנו לו מיד הלוקח, אבל ידע שאינו יכול לאכול מתבואותיו בשום פנים עד שתי שנים מיום ליום מעת המכירה. וגם אמרו זכרונם לברכה גם כן שצריך שיאכל הלוקח שתי תבואות באותן שתי שנים, שנאמר שני תבואות, לפיכך אם היתה אחת משתי שנים אלו שנת שדפון וירקון או שנת שביעית אינה עולה מן המנין, אבל שנה בורה אמרו זכרונם לברכה שעולה היא מן המנין. מכרה בשנת היובל עצמה אין המכירה מכירה וחוזרין הדמים לבעליו. מכר האילנות לבד אין נגאלין לפחות משתי שנים, ואם לא גאלן בתוך שני יובל אינם חוזרין ביובל, שנאמר ושב לאחוזתו ולא לאילנות. מכר שדהו לראשון וראשון לשני ושני לשלישי ואפילו מאה או יותר השדה חוזרת ביובל לראשון, שנאמר לאשר לו אחוזת הארץ. ויתר פרטיה בסוף ערכין.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. במדבר לו, ז. — 6. למעלה, מצוה של. — 7. ויקרא כה, לא. — 8. בית בערי, כ בתי ערי. — 9. בכתוב, ויקרא כה, כט—ל. — 11. שם כה, לב. — 12. ב"מ קט, א. — ערכין כט, ב. — 15. ויקרא כה, טו. — 19—23. לשון הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל יא, י—יא. — 21—22. אבל—המנין, חסר בכ. — 23—26. רמב"ם שם יא, יד—טו. — 24. ויקרא כה, כח. — 26. שם כז, כד.

הערות וביאורים

2. באותו הדור, בעת חלוקת הארץ (ב"ב קכ, א). — 6. החצרים, ערי הפרזות. — 8. משדות, כלומר אין דינן כדין שדה אחוזה שאינו גואל פחות משתי שנים, אלא אם רצה לגאול מיד גואל כדין בתי ערי חומה. — 16. תקנה, ואפילו רצה הלוקח אסור (הלכות שמיטה ויובל יא, ט). — שנים, מעת לעת מיום המכירה (שם). — 21. בורה, הניח השדה בלתי עבוד. — 23. משתי שנים, שהרי ראויים לתבואות (שם הלכות יד). — 26. אחוזת הארץ, מירושת האבות.

ונוהגת בזכרים ונקבות בארץ ישראל בזמן שיושבים עליה כי כל ענייני היובל אינם אלא בזמן שיושביה עליה, כמו שכתבנו למעלה. ועובר על זה ומכר שדהו לצמיתות וכן הלוקחו ממנו בענין זה שניהם לוקין אף על פי שלא הועילו דבריהם, והוא שעשו מעשה בדבר שאין לוקין בלאו שאין בו מעשה, זהו דעת הרמב"ם זכרונו לברכה, אבל דעת הרמב"ן זכרונו לברכה אין בזה מלקות כלל כמו שכתבתי בראש המצוה.

(שלא לשנות מגרשי ערי הלוים ושדותיהם)

שמג. יא. שלא לשנות מגרשי ערי הלוים ושדותיהן, כלומר שלא יחזירו העיר מגרש, ולא המגרש עיר ולא השדה מגרש ולא המגרש שדה, והוא הדין מגרש עיר או עיר מגרש שאין לשנות בעניינם דבר. והענין הזה ידוע, כי התורה צותה שיתנו שאר השבטים ערים ידועים לשבט לוי והם ארבעים ושמנה עיר עם שש ערי מקלט שהיו בהן וצותה גם כן להיות באותן ערים אלף אמה מגרש, כלומר מקום פנוי לרווחה ונוי לעיר, ואלפים אמה חוצה לה לצורך שדות וכרמים, וגם זה מנויי העיר וממה שצריך לה כמו שמפורש בסוטה. ובאה המניעה בזה שלא לשנות עניינים אלה לעולם, ועל זה נאמר ושדה מגרש עריהם לא ימכר, שכן בא הפירוש על לשון מכירה זו, כלומר לא ישנה, דאלו במכירה ממש לא קאמר, שהרי בפירוש כתיב גאולת עולם תהיה ללוים, מכלל שרשות יש להם למכור.

משרשי המצוה לפי שערי הלויים היו נכונים לצרכי כל שאר השבטים, כי הוא השבט הנבחר לעבודת השם, וכל עסקם היה בחכמה שלא היו טרודים בעבודת האדמה כשאר שבטי ישראל, ועליהם נאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, ומתוך שהחכמה בתוכם היה עסק כל ישראל תמיד עמהם, מלבד שהיו בתוך עריהם ערי מקלט הרוצח, ומתוך כך גם כן היו עיני כל ישראל על עריהם כי לא ידע האדם מה ילד יום, ולכן היה בדין להיות אותן הערים אשר יד הכל שוה בהן ולב הכל עליהם להיותן בתכלית היופי והחמדה, ושבח כל עם ישראל בכך, ומפני כן באה הצוואה עליהם שלא לשנות בעניינם דבר כי אדון החכמה ייסדן ותקנן והגביל גבולם וירא כי כן טוב, וכל חלוף אחר דבריו אינו אלא גרוע וגנאי.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כי מלבד אלו הג' אלף אמה שאמרנו שהן בין מגרש ושדות וכרמים נותנין לכל עיר בית הקברות חוץ לתחום זה, שנאמר ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכושם ולכל חייתם, ובא הפירוש בזה לחיים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. למעלה, מצוה שכו. — 5. דעת, כ לדעת. — 8—16. נוסד על סמ"ה ל"ת רכח (עם שינויים וחילופים). — 9. והוא הדין מגרש..., מפ ואילך: והה"ד מגרש (נ"א שדה) עיר או עיר מגרש (נ"א שדה). — 11. במדבר לה, ו. — 14. סוטה כו, ב. — 15. ויקרא כה, לד; ערכין לג, ב. — 16. דאלו במכירה, כ ואלו במכירתה. — 17. ויקרא כה, לב. — 19. בעבודת, כ בעסקי עבודת. — 20. דברים לג, י. — 21—22. תמיד—ישראל, חסר בכ (!). — 22. עיני, ע"ש נלכים־א א, כ.—לא ידע, ע"ש קהלת י, יד ומשלי כו, א.—24. והחמדה, כ והחבורה.—27 ואילך. לשון הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל יג, ג, ז—ח (עם שינויים והשמטות).—28. בית הקברות, ו בין לכל הקברות, מפ ואילך: וכן לכל הקברות (!). — 29. במדבר לה, ג.

ניתנו ולא לקבורה. ומה שאמרו גם כן שכהנים ולויים שמכרו שדה משדותיהם או בית אפילו בעיר חומה נגאלין לעולם ואפילו מיד הקדש, שנאמר גאולת עולם תהיה ללויים. וישראל שירש אבי אמו לוי הרי זה גואל כלויים. ויתר פרטיה מבוארים בסוף ערכין.

ונוהגת מצוה זו בארץ ישראל בזמן שישראל שם בין בלויים בין בישראלים בזכרים ונקבות שהכל חייבין שלא לשנות שלש מקומות האמורין לעולם, העיר והמגרש ומקום השדות והכרמים, ומן הדומה כי כל מי ששנה בהן בעדים והתראה חייב מלקות, ולא ידעתי שיעור לשינוי זה כמה יהיה ויתחייב עליו, חכם בני ודעהו. והרמב"ם זכרונו לברכה כתב על מצוה זו למה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובבזותה עם אחיו, מפני שהובדל לעבוד השם ולשרתו ולהורות דרכיו הישרים, ולפיכך הובדלו מדרכי העולם לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן אלא חיל יי, שנאמר ברך יי חילו וגומר, והוא ברוך הוא זכה להם חלקו, שנאמר אני חלקך ונחלתך וגומר. ולא שבט לוי בלבד בכלל זה אלא כל איש ואיש מבאי העולם אשר נדבה רוחו להבדל ולעמוד לפני יי לעבדו לדעת דרכיו הישרים והצדיקים וללמדם לאחרים פורק מעל צוארו עול חשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, והרי זה נתקדש להיות קדש קדשים ויהיה יי נחלתו לעולמי עולמים, ויזכה בעולם הזה בדבר המספיק לו כמו שזכה שבט לוי, וכן בדוד הוא אומר יי מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי.

(שלא להלוות ברבית לישראל)

שמד. יב. שלא להלוות ברבית לישראל, שנאמר את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך, ואין אלו שני לאוין, שהרבית הוא הנשך והנשך הוא הרבית, וכמו שאמרו זכרונם לברכה במציעא אי אתה מוצא נשך בלא רבית ולא רבית בלא נשך, ולמה חלקם הכתוב, כלומר למה חלקם ולא כתב את כספך ואכלך לא תתן לו בנשך, לעבור עליו בשני לאוין, כלומר להרבות האזהרות עליו. וזה הענין הוא ממה שאמרתי למעלה כי התורה תכפול האזהרות לפעמים על מה שחפץ האל להרחיקנו ממנו הרבה, ואיפשר שנאמר בזה כעין מה שאמרו זכרונם לברכה בעניינים אחרים דברה תורה כלשון בני אדם, וכמו כן תתמיד התורה התראות במה שיש עלינו להזהר בו כדרך בני אדם בהזהירם זה את זה בדבר חמור יכפלו תנאם וירבו דבריהם על הדבר כדי שיהא המזורז נזכר וזריז על הענין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ויקרא כה, לב. — 9—18. רמב"ם שם יג, יב—יג. — 12. דברים לג, יא. — 13. במדבר יח, כ. — 15. עול, קהלת ז, כט. — 18. תהלים טז, ה. — 20—24 נוסד על סה"מ ל"ת רלה. — 20. ויקרא כה, לז. — 22. ב"מ סא, א. — 25. למעלה, מצוה רלו. — 26. שאמרו, ברכות לא, ב, ועוד.

הערות וביאורים

1. ולא לקבורה, לפיכך מיחדין להם מקום לקבורה חוץ למגרשיהם.—3. כלויים אע"פ שאינו לוי הואיל והערים אֵו השדות של לוים גואל לעולם, שדין זה תלוי במקומות אלו ולא בבעלים (שם יג, ח). — 17. המספיק לו, שה' יזכה לו להרויח בעולם דבר המספיק לו ולא שישליך עצמו על הציבור (רדב"ז שם יג, יב).

על כל פנים. ואם אמנה כי ראוי האדם להזהר בדבר השם עד מאד ואף כי ישמע דברו ברמז קטן, כל זה מחסדיו הרבים על בריותיו שכפל להם האזהרות פעמים רבים בקצת מקומות כאשר ייסר איש את בנו, על כן נודה לשמו הגדול סלה ברוב הטובות אשר גמלנו ברוך הוא.

משרשי המצוה כתבתי באזהרת ערב ועדים וסופר שלא יתעסקו במלות רבית בכסף תלוה ב' וקחנו משם.

דיני המצוה כגון החלוקים שלמדונו זכרונם לברכה באזהרה זו שאמרו שיש רבית שהוא אסור מן התורה וזהו הנקרא לרבותינו זכרונם לברכה רבית קצוצה, ויש רבית שהוא למטה ממנו והוא אסור מדרבנן וקראוהו זכרונם לברכה אבק רבית, ויש רבית אחרת שהוא למטה משני אלו הראשונים והוא מן הדין מותר לפי שהוא רחוק הרבה מן רבית האסור מן התורה עד שאין לגזור עליו כלל אבל חכמים החמירו בענין בראותם החומר שהחמירה התורה ורוב האזהרות בדבר הרבית ואסרוהו כדי שלא יצרימו בני אדם ליטול רבית, לא מפני דבר אחר. ואלו הן שלשה מיני הרבית שאמרנו. רבית האסור דבר תורה הוא כל מי שאומר לחבירו הלויני מנה ואתן לך ממנו פרוטה בכל יום או שלשים פרוטות בחדש או פחות או יתר עד שאפרענו לך, וכן כשאמר לו הלויני מאה דינרין במאה ועשרים לשנה, וכן המלוה לחבירו מעות ומשכן להם בהן בית או חצר שיחזיק בהם ויקח הפירות עד שיחזיר לו מעותיו מבלי שינכה לו כלום מן ההלואה, זהו רבית קצוצה האסור מן התורה. ודרך כלל אמרו זכרונם לברכה כל אגר נטר לי אסור מן התורה, והוא שבא מיד לוה למלוה, זהו הרבית האסור מדבר תורה, ועליו יאמרו זכרונם לברכה רבית קצוצה יוצאה בדיינין, כלומר שבית דין יורדין לנכסי המלוה ומוציאין ממנו כמו בגזלות וחבלות. ויש מן המפרשים שפירשו יוצאה בדיינין לענין כפיה, כלומר שכופין בית דין את המלוה להחזירה בשוטים כמו שעושין לכל מי שיאמר שלא יעשה מצות עשה. כל שאר הרבית שאיפשר לקבל חוץ מאילו שאמרנו הן נקראין רבית דרבנן ונקראין אבק רבית ואינה יוצאה בדיינין, ואסרום חכמים משום גזרה שלא יבא האדם לידי רבית דאוריתא, ומהם כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מקבלין צאן ברזל מישראל, פירוש צאן ברזל המקבל ממון מישראל על תנאי שיהיה הקרן קיימת לבעל הממון על המקבל ויטול חלקו בריוה. וכן אין פוסקין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. כאשר, דברים ח, ה. — 8. ב"מ סא, ב. — 9. ב"מ, שם. — 10. והוא, כ והיה. — 17. להם, כ לו. — 19. שם כג, ב. — לי, מם ואילך: ליה. — 20. ועליו, ו ושלא. — שם סא, ב. — 22. דעת רש"י, שם ד"ה ע"כ. — 26. ב"מ ע, ב. — 28. שם עב, ב.

הערות וביאורים

9. אבק, מידי דלא הוי עיקר האסור תלוי בו קרי אבק... כמו אבק העולה מדבר הנכתש במכתשת (רש"י סוכה מ, ב, ד"ה כמה). — 16. שאפרענו, שאפרע לך כל המנה שלויתי ממך ולבסוף בבת אחת. — 19. אגר נטר לי, שכר המתנת המעות. — 28. בריוה, נמצא שבעל הצאן קרוב לשכר ורחוק להפסד. — אין פוסקין, אין נותנין מעות לישראל חבירו על מנת ליתן לו בהם פירות לסך כך לזמן פלוני, דכיון שלא יצא השער בכמה נמכרים שמא יתיקרו כשיצא שער שלהם, נמצא שהיה משתכר זה בהמתנת מעותיו, שיתן לו פירות כפי מה שפסקו בזול

על הפירות עד שיצא השער, אבל יצא השער פוסקין אף על פי שאין לזה יש לזה, ובמה דברים אמורים שאין פוסקין לעולם עד שיצא השער בשלא היה לו, כלומר מאותו המין שפסק עליו, אבל היה לו ממנו כלום פוסק עליו אף על פי שלא יצא השער עדיין, ואף על פי כן שלא היה לו ממנו אלא סאה אחת פוסק עליו כמה סאין שהלכה כשמואל דאמר הכי בגמרא. וזה שאנו אומרים שצריך שיהיה לו מאותו המין, יש מן המפרשים שאמרו דוקא מאותו המין ממש צריך שיהיה לו שאם הוא פוסק על חטין חדשות לא יפסוק אליו אם היו לו חטים ישנות אלא כעין אותו המין ממש שפוסק עליו צריך שיהיה לו, ויש מהם שאמרו שאין חלוק בין חדש לישן דכל שיש לו מאותו המין מותר, ומכל מקום אם היה לו מאותו המין אף על פי שהוא מחוסר מלאכה אחת או שתים פוסק עמו עליו, אבל אם היה מחוסר שלשה מלאכות אינו פוסק דכיון שמחוסר שלשה מלאכות הרי זה כמי שאין לו מאותו המין כלום. ובגמרא פרק אי זהו נשך בא הביאור בארוכה בחילוק מלאכות אלו בחטים, וכן בכלי יוצר ובדברים אחרים. וכן מענין המצוה מה שאסרו להלוות על הקרקע מעות ולהתנות עם הלוה אם לא תחזור לי המעות מכאן ועד יום פלוני תהא הקרקע שלי לפי שהקנין הזה אינו מועיל מפני שהוא אסמכתא, כלומר שדעתו של אדם היתה סומכת בכך, כלומר שיחזיר המעות, בשעת המעשה ולא השיגה ידו להשלים הדבר וכעין אונס הוא, וכל כי האי גוונא יש לחוש באכילת הפירות משום רבית. והרבה דרכים נאמרו בגמרא באסמכתא בענין רבית ובענייניים אחרים, ודרך כלל למדני רבי ישמרו אל בענין דיני האסמכתא שכל שיתנה האדם עם חבירו דרך קנס, כלומר אם לא יהיה כן יענש בממון כן וכן יקרא אסמכתא, ועל זה יאמרו זכרונם לברכה דאסמכתא לא קניא, ובלשון אחרת אמרוה זכרונם לברכה גם כן כל דאי לא קני, אבל כל תנאי שיתנה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. שאנו, כ אשר אנו. — 6—9. עיין בבית יוסף טוי"ד ס' קעה. — 7. יפסוק, כ יספיק. — 7—8. אם—אלא, חסר בכ. — 12. ב"מ עד, א. — 14. שם סו, ב. — 19. רבי, כ רבותי. — רבי, כן בשו"ת הרשב"א ס' אלף קמט.—21—22. ב"מ סו, ב.—כל חסר בכ.

הערות וביאורים

(נימוקי יוסף ב"מ עב, ב). — 1. שאין לזה, המוכר. — 1—2. יש לזה, לאיש אחר ויכול לקנותו עכשיו בדמים שקבל (רש"י שם סב, ב). — 5. כשמואל, דברי רבנו אלו הם כתמוהים, דבאמת אין שום רמז מזה בגמרא ומעולם לא אמר שמואל הכי, ואדרבה דעת הרמב"ן והרשב"א (ולדעת המגיד משנה בהלכות מלוה ולוה ט, א, גם דעת הרמב"ם כן היא) דאינו פוסק אלא כשיעור שיש לו דוקא ולא יותר, רק הבית יוסף כתב בטור יו"ד קעה, דמשט דברי הרמב"ם משמע דאם יש לו סאה אחת פוסק עליה כמה סאין, וכולי. ע"כ אין ספק שט"ס יש כאן, ובמקום שהלכה כשמואל, צ"ל: כמו בהלואה (כדין הלואת סאה בסאה), דבהלואה שמעינן דאמרו הכי בגמרא ב"מ עה, א: "ר' יצחק אומר אפילו יש לו סאה לוה עליה כמה כורין". דכל חדא וחדא אמרינן זו תהי תחתיה, שהרי אינה קנויה למלוה ובידו לאוכלה ולמוכרה ונמצאת אותה שלוה נזקקת על פירות שבשוק וזו פנויה ללוות עליה, וכשלוה כל אחת ואחת לוה בהיתר — רש"י שם (מגחת יצחק). — 22. דאי, אם יהיה כך או אם תעשה כך אתן לך מנה או אקנה לך בית זה, ואם לא יהיה או לא תעשה לא אקנה לך ולא אתן לך, אע"פ שעשה או שהיה הדבר לא קנה, שכל

תאדם עם חבירו ויאמר אם אתה תעשה כן אף אני אעשה כן וכן כדרך בני אדם שמתנין בלשון זה אין זה בכלל אסמכתא כלל חלילה, שאם כן איך נמצא ידינו ורגלינו על כל תנאי בני אדם זה עם זה שכולם בלשון אם הם, דאי איפשר בלאו הכי, ועוד בכל התנאין הנזכרים בענין גיטין וקדושין שכולן בלשון אם מה נאמר בהן אלא ודאי טעם נכון מה שכתבנו, שלא נאמר אסמכתא לא קניא אלא במה שיתנו בני אדם זה עם זה דרך קנס כגון אם לא פרעתיך עד יום פלוני תהא השדה שלך או המשכון אי זה שיהיה וכל כיוצא בזה, אבל לא בכל שאר התנאים רבים שמתנים בני אדם, כגון אם תלך למקום פלוני אתן לך כן וכן או אם תעשה בשבילי ענין פלוני אתן לך מאתים זוז וכל כיוצא בזה. והבן זה בני ותן לבך עליו כי בזה תסיר מבין עיניך ענן גדול בדברי הגמרא במקומות הרבה. וכמו כן אמרו זכרונם לברכה שהוא אבק רבית ואסור מדרבנן רבית מוקדמת ורבית מאוחרת, כיצד, נתן עיניו ללות ממנו והיה משלח לו סבלונות בשביל שליוהו, זהו רבית מוקדמת. לוה ממנו והחזיר לו מעותיו ואחר כך שלח לו סבלונות בשביל מעותיו שהיו בטלין אצלו זהו רבית מאוחרת. וכן אמרו קצת מן המפרשים שהמלוה מעות לחבירו על מקום שפירותיו מצויין לו תדיר כגון חצר ומרחץ וחנות בלא ניכוי הרי זה רבית קצוצה, ובניכוי הרי זה אבק רבית, אבל המלוה מעות בלא ניכוי על מקום שאין פירותיו מצויין תדיר כגון שדה וכרם שאין פירותיו מצויין כי פעמים בהם ההוצאה מרובה על השבח הרי זה אבק רבית, ובניכוי הרי זה מותר. ומהם שאמרו שאפילו בשדה וכרם ובניכוי אסרוה חכמים זכרונם לברכה ולא מצאו משכונה מותרת אלא משכנתא דסורא שהיו כותבין במשלם שניא אילן תיפוק ארעא דא בלא כסף. והאמת לפי הנראה מדברי הגמרא לרבותי ישמרם אל עם הפירושים הטובים שכל משכונה בניכוי בין בית דירה ומרחץ שפירותיהן מצויין וכל שכן שדה וכרם הכל בניכוי מותר, וכן נהגו בארצינו על פיהם, והחושש לדברי גאוני עולם שהחמירו בדבר יתברך מן השמים. ואי זהו רבית האחרת שאמרנו למעלה שאסרו זכרונם לברכה משום הערמת רבית כגון שאמר אדם לחבירו הלויני מנה ואמר לו מנה אין לי, חטים במנה יש לי, ונתן לו חטים במנה וחזר ולקחן ממנו בתשעים, זה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. איך נמצא, ע"ש גיטין מח, א: לא מצא ידיו ורגליו בבית המדרש. — 3. דאי, ו ודאי, ד ודאי אי איפשר. — 10. ענן, האם ענן. — ב"מ עה, ב. — 14. המפרשים, הובא ברמב"ם הלכות מלוה ולוה ו, ז, בשם הורו רבותי. — 18—19. ומהם שאמרו, הגאונים שנזכרו ברמב"ם הלכות מלוה ולוה ו, ח. — 21. לרבותי, דעת הרשב"א, מובאת בנימוקי יוסף ב"מ סז, ב ובמגיד משנה הלכות מלוה ולוה ו, ז. — 25 ואילך. רמב"ם שם ה, טו (עם שנויים). — 25. משום, כ מן.

הערות וביאורים

האומר אם יהיה אם לא יהיה לא גמר והקנה, שהרי דעתו עדיין סומכת שמא יהיה או שמא לא יהיה (רמב"ם הל' מכירה יא, ו).—15. בלא ניכוי, שאינו מנכה לו סך כסף בכל שנה בשכר החצר או המרחץ.—20. משכנתא דסורא, כגון שהלוהו מאה דינרין ומשכן לו בהן בית או שדה והתנה עמו שאחר עשר שנים תחזור קרקע זו לבעליה חנם הרי זה מותר לאכול פירותיה כל עשר שנים, אפילו היה שכרה שוה אלף דינרין בכל שנה, שאין זה אלא כמי ששכר במחות (הלכות מלוה ולוה ו, ח).

בודאי היה מן הדין מותר אלא שאסרוהו חכמים מפני הערמת רבית, שהרי דבר זה נראה הוא כרבית שזה נתן תשעים דינרין ולוקח מאה, אבל אם עבר ועשה כן מוציא ממנו כל המאה שאפילו אבק רבית אין כאן אלא משום גדר הוא שהחמירו חכמים בדבר, וכן מי שהיתה שדה ממושכנת בידו לא יחזור וישכור אותה לבעל השדה מפני הערמת רבית וכיוצא בענייניים אלו, כמו שבא בגמרא. ואף על פי שדברים אלו אסרו משום הערמת רבית יש דברים אחרים שהן כעין רבית ממש והתירו אותן חכמים שלא ראו לחוש בהן ולגזור כלל, וזהו שהתירו שימכור אדם חובו בפחות, והתירו גם כן שיתן אדם לחבירו דינר שיאמר לישראל אחר שילוהו מנה. ודרך כלל אמרו זכרונם לברכה שלא אסרה תורה אלא רבית הבאה מיד לות למלוה, והענין הוא לפי שהתורה תבחר ברוב לעולם ותניח הפרטים, על כן תזהיר ללוה ומלוה כי כן דרכו של עולם. ואף על פי שאמרו כן והוא האמת ראוי לכל בעל נפש להתרחק מכל ענין שיש בו הערמת רבית בכל כחו, וכל המחזר ומבקש צדדים ליטול רבית מישראל סופו מתרושש, וכמו שאמרו זכרונם לברכה שכל העוסק ברבית מתמוטט, גם אמרו שפרוטה של רבית גורמת לו לאדם לאבד כמה אוצרות של ממון. ויתר רובי פרטי המצוה בבבא מציעא פרק אי זהו נשך.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה והלוה ברבית האסור מן התורה עבר על לאו ומוציאין אותו ממנו בדיינין שיורדין בית דין לנכסיו כדרך שיורדין לנכסין בגזלו או בנזקיו כדעת קצת המפרשים, או מוציאין אותו ממנו דרך כפייה כדרך שכופין לישראל שלא רצה לקיים מצות עשה, כדעת קצת מרבותינו ישמרם אל. ואם הלוה ברבית האסור מדבריהם שהוא הנקרא אבק רבית עבר על לאו דרבנן ואין רבית זו יוצאה בדיינין, אבל אם תפש הלוה מן המלוה בכדי אותו רבית אין מוציאין מידו, ואם עבר והלוה ברבית שאסרו זכרונם לברכה מפני הערמת רבית לבד אין צריך לומר שאין מוציאין אותו מן המלוה אם לקחו, שאפילו מן הלוה מוציאין אותו ונותנין אותו למלוה מכיון שעברו והתנו ביניהם בכך, דמכיון שלא החמירו זכרונם לברכה בדבר אלא משום הערמת רבית לא חששו בדבר, בדיעבד נקרא, מכיון שנתקיימו הדברים בין מלוה ללוה.

(שלא נעבוד בעבד עברי עבודת בזיון כמו עבודת כנעני)

שמה. יג. שלא נעבוד בעבד עברי בעבודה שיש בה בזיון גדול והבנעה שדרך לעבוד כן בעבד כנעני, שנאמר לא תעבוד בו עבודת עבד, ואמרו זכרונם לברכה בספרא בפירוש ענין זה שלא יטול אחריך בלינטא, והוא כלי של בגד קטן שעושין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5—6. וכיוצא—רבית, חסר בכ. — 6—10. רמב"ם שם ה, יד. — 13. ב"מ עא, א. — 14. שם עה, ב. — 18—19. המפרשים—קצת, חסר בכ. — 19. מרבותינו, דעת הרשב"א מובאת בנימוקי יוסף ב"מ סא, ב. — 26. בדיעבד..., כ בדבר בדיעבד, ודיעבד נקרא מכיון... — 28 ואילך. סה"מ ל"ת רנז. — 29. ויקרא כה, לט.

ציורות וביאורים

4. לא יחזור וישכור, שהרי זה עומד בשדהו כשהיה ונותן לזה שכר בכל חודש בשביל מעותיו שהלוהו (שם ה, טו). — 8. בפחות, לוקח אדם שטרותיו של חבירו בפחות ואינו חושש.

בני אדם לישב עליו בכל מקום שהם כשהם יגעים, ודרך העבד הנבזה שנוטל אותו כלי ומוליכו אחר אדוניו, וכמו כן אמרו ולא יטול לפניך כלים לבית המרחץ, והם זכרונם לברכה ביארו אלו המלאכות, והוא הדין שנלמוד מהם לכל כיוצא בהן. נמצא שיש לו לאדם שיתן אל לבו אי זו מלאכה יצוה לעבדו עברי, וזהו מכלל מה שאמרו זכרונם לברכה כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו. ומכל מקום ממה שאמר הכתוב כשכיר כתושב יהיה עמך יש ללמוד שיכול אדם לצוותו בכל הדברים שדרך בני אדם לצוות השכיר והתושב, ובאמת השכיר שהוא אדם בן חורין ברוב איננר נשכר במלאכה בזויה, וכמו כן התושב שהוא אדם שבא לגור בארץ אחרת ודרכן של תושבים לעבוד בעל הבית שהם מתגוררים עמו לרצונם ועל כן לא יעשר מלאכה בזויה ביותר, ועל כן אמר הכתוב כשכיר כתושב יהיה עמך ששני אנשים אלו אף על פי שהם עובדים אין עבודתם עבודה בזויה ברוב הפעמים, ואף על פי כן צריך העבד לנהוג בעצמו מנהג עבדות ויכבד אדניו בכל כחו ולא יתגאה בכל זה שאמרנו.

משרשי המצוה כדי שיתן האדם אל לבו כי האומה שלנו היא הנכבדת מכולן ומתוך כך יאהב אומתו ותירתו ויתן אל לבו גם כן כי כמו שזה העבד עברי נמכר לו מפני דוחקו כך איפשר שיקרה לקונה אותו או לאחד מבניו אם אולי יגרום להם החטא ובכבדו עבדו יחשוב מחשבה זו בלי ספק, ומתוך מחשבתו זאת יזהר מחטוא ליי. ועוד תועלת אחר בדבר שילמד האדם נפשו במדת החסד והרחמים ויתרחק ממדת האכזריות הרעה, ובהכין נפשו אל הטובה תקבל טוב, והשם חפץ להעניק מברכותיו אל בריותיו כמו שכתבתי פעמים הרבה במצוות הקודמות.

מדיני המצוה מה שדקדקו זכרונם לברכה פרק קמא דקדושין ממה שאמר הכתוב כי טוב לו עמך, עמך במאכל ועמך במשתה, שלא תהא אתה אוכל פת נקיה והוא אוכל פת קיבר, אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש, אתה ישן על גבי מוכין והוא ישן על גבי התבן. וכן אמרו זכרונם לברכה שלא ידור האדון בכרך והעבד בכפר, שנאמר ויצא מעמך. ויתר פרטיה בספרא ובקדושין.

ונוהגת בזכרים ונקבות בזמן שהיובל נוהג, וכבר כתבתי בראש הסדר באיזה זמן היובל נוהג. ואף על פי שאין ראוי לאשה שתקנה עבד מפני החשד בכלל המצוה חיא מכל מקום. ועבר על מצוה זו ועבד בעבד עברי בעבודות הבזויות עבר על לאו זה, אבל מן הדומה שאין בזה חיוב מלקות, לפי שאין בו מעשה כי בדברים יוסר עבד לעשות מלאכתו בזויה או נכבדת. וכבר כתבתי למעלה כי כל לאו שאיפשר לעבור עליו מבלי מעשה אף על פי שנעשה בו שום מעשה שאין לחייבו מלקות עליו דלאו שאין בו מעשה נקרא מכל מקום, זה דרכי זך בעיני.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שאמרו, קידושין כב, א. — 6. ויקרא כה, מ. — 14. היא, כ היתה ע"ו). — 21. קידושין כב, א. — דברים טו, טז. — 24. ספרא ויקרא כה, מא. — 25. ויקרא כה,

הערות וביאורים

29. בדברים, ע"ש הכתוב: בדברים לא יוסר עבד (משלי כט, יט), בדברים לבד לא יקבל מוסר, אבל בכ"ז בדברים יוסר עבד לעשות מלאכתו בזויה או נכבדת.

(שלא נמכור עבד עברי על אבן המקח)

שמו. יד. שלא נמכור עבד עברי כדרך שמוכרין העבדים כנעניים בהכרזה על אבן המקח אלא בהצנע ודרך כבוד, וכן אמרו בספרא לא ימכרו ממכרת עבד שלא ימכרם בסמטא ויעמידם על אבן המקח.

שרש מצוה זו ידוע, שאין ראוי לו לאדם להקל בכבוד חבירו אף על פי שהביאוהו עונותיו לימכר כי לא ידע אם אולי למחר יבא גם הוא לכך. ביאור מצוה זו בקדושין, ודיניה כלולים בעיקרה, אין להאריך בהם.

ונוהגת בזכרים ונקבות בזמן שהיובל נוהג שאין עבד עברי נוהג אלא בזמן היובל, כמו שכתבתי למעלה. ועובר על זה ומכר עבד עברי כדרך שהעבדים כנעניים נמכרים עבר על לאו, אבל מן הדומה שאין בו חיוב מלקות לפי שאיפשר לעבור עליו מבלי מעשה.

(שלא לעבוד בעבד עברי בעבודת פרך)

שמו. טו. שלא נעביד עברי בעבודת פרך, שנאמר לא תרדה בו בפרך, ואי זו היא עבודת פרך, פירשו זכרונם לברכה שהיא עבודה שאין לה קצבה, וכן עבודה שאין אדם צריך לה אלא יעשנה כדי שלא יתבטל העבד, וכמו שאמרו זכרונם לברכה לא יאמר אדם לו עדור תחת הגפנים עד שאבא, שהרי לא נתן לו קצבה, אלא יאמר לו עבוד עד שעה פלונית או עד מקום פלוני. ואמרו גם כן בספרא שלא יאמר לו החם לי כוס זה והוא אינו צריך לו, וכן כל כיוצא בזה, אבל הביאו זכרונם לברכה במשל קלה שבמלאכות והנמהרת לעשות, וכל שכן האחרות. והכלל שלא נעבידהו זולתי בהיות הצורך לנו לעשות המלאכה ההיא שנצוהו עליה. פרטי המצוה קצרים והנה כתבתי קצתן.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בזמן שהיובל נוהג, ואין לחייב מלקות עליה לפי שאיפשר לעבור עליה בדבור לבד מבלי מעשה, ואף על פי שאינה נוהגת בזמן הזה לפי שאין קנין עבד עברי נוהג, מכל מקום ראוי לו לאדם להזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו ולהזהר בה הרבה ויתן אל לבו כי העושר והעניות גלגל הוא שחוזר בעולם, ומהשם הוא, ויתננו לאשר ישר בעיניו הזמן שירצה ולא יותר ואפילו רגע, שגם כי יצבור כעפר כסף ויטמנהו בקרקע ויקנה קרקעות עד אין מספר וטובה הרבה יהיה לו הכל יאבד ממנו יחד בחטאו ליי, ואם יצדק תתקיים בו הטובה כי כל מין במינו ידבק.

(שלא להניח לגוי לעבוד בעבד עברי הנמכר לו)

שמח. יו, שלא נניח הגוי השוכן בארצותינו להעביד בעבד עברי שמכר עצמו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—3. נוסד על סה״מ ל״ת רנח. — 3. ויקרא כה, מב. — 9. למעלה, מצוה שכו. — 13. ויקרא כה, מג. — 13—14. ואי—פרך, חסר בכ. — 14—15. ספרא שם. — 26. גלגל, שבת קנא, ב. — ויתננו לאשר ישר בעיניו, סנהדרין לשון רש״י עה״ת בראשית א, א. — ישר, כ ייטב. — 27. כי יצבור, איוב כז, טז. — 28. וטובה הרבה, קהלת ט, יח. — 31 ואילך. לשון הרמב״ם

הערות וביאורים

4. בסמטא, מקום סמוך לצד רשות הרבים. — אבן המקח, מקום מרהסיא מיוחד למכירת עבדים.

לו בעבודת פרך, שנאמר לא ירדנו בפרך לעיניך, ולא נאמר אחר שזה העברי עבר על נפשו ומכר עצמו לגוי נניחנו לסבול כל עבודה. ואמרו בספרא לא ירדנו בפרך לעיניך אין אתה מצווה אלא לעיניך, כלומר שאין אנו חייבים לחזר עליו ולהכנס בבית הגוי לראות אם יעבידנו בפרך אם לא, אלא כל זמן שנראה הדבר נמנענו ממנו.

שרש מצוה זו נגלה הוא לכל רואי השמש.

דיניה כלולים בעיקרה.

ונוהגת בזכרים ונקבות בזמן שידינו תקפה על האומות שיש בנו כח עליהם לצוותם לעשות דבר או שלא לעשותו. ועובר על זה וראה הגוי מעביד הישראל בעבודת פרך ויש כח בידו למנענו ולא מנעו עובר על לאו זה, אבל אין מלקין אותו עליו לפי שאין בו מעשה.

(שלא נשתחוה על אבן משכית אפילו לשם)

שמט. יז. שלא נשתחוה על אבן משכית אפילו לשם יתברך ברוך הוא, שנאמר ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה. ואבן משכית תקרא אבן מצויירת, וכן אבני גזית מגוררות במגירה בכלל איסור אבן משכית.

ומשרשי המצוה כתב הרמב"ם זכרונו לברכה שהוא לפי שהיו עושין כן לעבודה זרה, ישימו אבנים מצוירות במלאכה נאה לפני הצלם והיו משתחוים עליה לפניו. ואיפשר לומר גם כן שהטעם מפני שנראה כמשתחוה לאבן עצמה אחר שהכינוה וציירוה והיא נאה יש מקום לחשד, אבל המשתחוה על גבי בגדים נאים אין שם מקום לחשד שהבגד דבר שהוא כלה במהרה ולא יעשנו בריה אלהה, אבל האבן שהוא דבר קיים ויש לה שר בשמים, וכמו שאמרו זכרונם לברכה בחולין הא דאמר להר הא דאמר לגדא דהר, יפול בהם החשד, והתורה תרחיק האדם הרבה מלעשות דבר שיחשד בו. ועוד שלא יכשלו אחריו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב מלקות בזה אלא בפישוט ידים ורגלים שנמצא כולו מוטל על האבן, שכן בא הפירוש המקובל שזו היא השתחויה האמורה בתורה, אבל בלא פישוט ידים ורגלים אין בו מלקות, אבל מכין העושה כן מכת מרדות. ולענין עבודה זרה אין חילוק בפישוט ידים ורגלים אלא משעה שיכבוש האדם פניו בקרקע לפניה נסקל. ומה שאמרו שאם פרס מחצלאות על רצפת האבנים וכסה אותן מותר להש[ת]חוות עליהם. ומה שאמרו זכרונם לברכה דבכל מקום הוא האיסור, חוץ מן המקדש שמותר להשתחוות ליי על האבנים, שנאמר לא תתנו בארצכם, בארצכם אי אתם משתחוים אבל אתם משתחוים על

חילופי גירסאות ומראי מקומות

(עם שנויים) בסה"מ ל"ת רס. — 1. ויקרא כה, גג. — 13. שם כו, א. — 14. מצויירת, כן פירש אבן עזרא שם. — 16. בסה"מ ל"ת יב. — 17. הצלם, כ האליל. — 18. גם, חסר בכ. — 21. חולין מ, א. — 24—26. רמב"ם הלכות עכו"ם ו, ו. — 27. משעה, ו מעשה. — 28—29. נוסד על רמב"ם הלכות עכו"ם ו, ז. — 29 ואילך, שם.

הערות וביאורים

22. לגדא, למלאך הממונה על ההרים (רש"י חולין מ, א). — 28. שיכבוש, שיטה.

האבנים המפוצלות במקדש. וזה הענין לפי הדומה מן הטעם שאמרתי כי יחשדו בני אדם המשתחוה שלא יעשה האבנים אלוה, ומפני שהבית הקדוש נבחר לעבודת השם ברוך הוא ומפורסם לכל העולם כשמש בחצי היום שאין עבודה שם בלתי ליי לבדו אין שם מקום לחשד. אבל אם כטעם הרמב"ם זכרונו לברכה שהוא להרחיק עבודה זרה שהיו עושין לה כן כל שכן שהיה ראוי להרחיק כל הדומה לה ממקום המקודש שלא לפגל מחשבת המשתחוה לשם בזוכרו אותם. ואולם ידעתי כי יש לרבינו טעם נכון בכל אשר יפנה ונעלם לפעמים מחסרון הבנת השומע. ויתר פרטי המצוה בגמר[א] מגלה.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה והש[ת]חוה על האבנים בפישוט ידים ורגלים לוקה, ושומר מצוה אשריו.

אם בחוקותי

יש בה י"ב מצות, ז' מצות עשה וה' מצות לא תעשה

(מצות מעריך אדם שיתן דמיו הקצובין בתורה)

שנ. א. לדון בערכי אדם, כלומר מי שאמר ערכי עלי או ערך פלוני עלי שיתן לכהן כפי הערך שאמר ולא פחות, כמו שבא בכתוב מפורש בזכר ונקבה ולפי חשבון השנים, שנאמר איש כי יפליא נדר בערכך נפשות ליי. וענין הערכין הוא מכלל נדרי הקדש, ולפיכך חייבין עליהן משום לא יחל דברו ומשום בל תאחר לשלמו, ומשום כל היוצא מפיו יעשה.

ומשרשי המצוה לפי שהאדם לא ישתתף בעליונים זולתי בדיבור והוא כל החלק הנכבד שבו, וזה יקרא אדם באדם נפש חיה, כדמתרגם אנקלוס והות באדם לרוח ממללא, כי שאר חלקי הגוף מתים הם, ואם יפסיד האדם זה החלק הטוב ישאר הגוף מת וככלי אין חפץ בו, על כן נתחייב לקיים דבורו במה שהוא משתמש בו בדברי שמים מכל מקום, כגון בהקדשות ובכל דברי הצדקות, וביתר כל ענייני העולם אף על פי שלא נתיחדו בהן עשה ולאו צוו חכמים והזהירו כמה אזהרות שלא ישנה אדם בדבורו, גם תקנו לקלל המשנה בדבורו כל זמן שנעשה בענין מעשה, וזהו ענין מי שפרע הנזכר להם בהרבה מקומות שאמרו בו דברים ומעות קאי אבל אמרו וכולי, כמו שבא בגמרא בפרק הזהב, וכבר הארכתי הרבה בשרשי שבועות ונדרים בסדר וישמע יתרו לא תעשה ה'.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה ששנים אלו האמורים בערכין כך קבלנו שהם שנים הנמנין מיום ליום, כלומר מיום הלידה, וכל השקלים האמורים שם גם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. מגילה כב, ב. — 10. ושומר, ע"ש: ושומר תורה אשרהו (משלי כט, יח).—16. ויקרא כז, ב. — 17. במדבר ל, ג, מצוה תז; בל תאחר, מצוה תקסו. — 18. במדבר ל, ג; מצוה תו. — 20. בראשית ב, ז. — 21. הגוף ו כגוף. — 26. קאי, כן בכ, נש קני, לא לא קני. — 27. ב"מ מד, א. — 29. ערכין יח, ב.

הערות וביאורים

26—27. א ב ל א מ ר ו, מי שפרע מאנשי דור המבול ומדור הפלגה הוא עתיד להפרע ממי שאינו עומד בדבורו (ב"מ מד, א).

כן הם שקלי הקדש, ושקל הקדש ידענו בקבלה שהוא משקל שלש מאות ועשרים גרעיני שעורה מכסף טהור, וכבר הוסיפו חכמים עליו ועשו משקלו כמשקל המטבע הנקרא סלע בזמן בית שני שהוא משקל שלש מאות וארבע ושמונים שעורה בינונית. וסלע זה אמרו זכרונם לברכה שהוא ארבע דינרין, והדינר שש מעין, ומעה היא הנקראת בימי משה גרה, כדמתרגם אנקלוס גרה מעה, ומשקלה י"ו שעורות. ומה שאמרו גם כן שאין חילוק בערכין בין יפה או כעור או חולה או סומא או גדם אלא הכל נערכין לפי השנים כמו שצותה התורה בהן, ומה שאמרו שהדמים אינם כערכין, שהאומר דמי פלוני עלי נותן כמה שהוא שוה, ואין משגיחין בשנים כלל שלא צותה התורה לתת ערך לפי השנים אלא במעריך דוקא כמו שפירשנו. והערכין ודמים סתמן לבדק הבית, ונותנין הכל לעולם בלשכה שהיתה מוכנת במקדש לקדשי בדק הבית. ודין טומטום ואנדרוגינס וגוי ועבד שהעריכו או שנערכו, ודין הגוסס שאין לו ערך ולא דמים, ודין היוצא ליהרג, ודין המעריך אבר אחד, ודין האומר משקלו עלי, ודין האומר קומתי עלי או מלא קומתי עלי, והאומר הרי עלי כסף חהב ולא פירש מאי זה מטבע, ודין מי שהעריך ולא השיגה ידו לפרוע מה שהעריך כיצד מסדרין לו, וזהו שאמרו חכמים בענין זה חייבי ערכין ודמים ממשכנין אותם ואין מחזירין להם המשכון ביום ובלילה, ומוכרין כל הנמצא להם מן הקרקע ומן המטלטלין ואפילו כסות וכלי תשמיש, ואין צריך לומר עבדים ובהמות, ואין מוכרין להם לא כסות נשותיהם ובניהם ובנותיהם ולא אפילו בגדים שצבען לשמן ולא סנדלים חדשין מכיון שלקחן לשמן קודם שהעריך, וכן המקדיש כל נכסיו לא הקדיש את אלו. וענין הסדור הוא, שנותנין לו זה שיש עליו ערכין או דמים מזון שלשים יום וכסות שנים עשר חדש וכסות הראויה לו וסנדליו ותפליו אבל לא שאר ספרים, ומטה ומצע הראויה לו, אבל לאשתו ולבניו אף על פי שהוא חייב במזונותיהם ובכסותם אין נותנין להם מזון וכסות וכשנותנין לו לבדו כסות שנים עשר חדש דווקא מכסות הראויה לו אבל היה לבוש כלי משי ובגדים מוחבין מעבירין אותם מעליו, ונותנין לו כסות הראויה לאיש כמותו לחול אבל לא לשבתות וימים טובים, ואם היה אומן נותנין לו כלי אומנותו שני כלי אומנות מכל מין ומין, כיצד, אם היה חרש נותנין לו שני מעצדות ושני מגלות. ואם היו לו כלים מרובים ממין אחד ומועטין ממין אחר אין מוכרין מן המרובה כדי ליקח לו מן המועט אלא נותנין לו שני כלים מן המרובים וכל שיש לו מן המועט. ואם היה חמר או ספן אין נותנין הבהמה או הספינה אף על פי שאין להם מזונות אלא מהם. וכן אם היה תלמיד חכם ואין לו במה שיתפרנס כי אם בשכר למודו אמרו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—5. לשון הרמב"ם הלכות שקלים א, ב—ג. — 4. ארבע, חסר בכ (!). — 5. שמות ל, יג. — י"ו, חסר בואפ. — 6. ערכין ב, א. — 15—31. לשון הרמב"ם הלכות ערכין וחרמין ג, יד—יח (עם שנויים, השמטות וחילופין). — 27. מגלות, במשנה ערכין כג, ב וברמב"ם הל' ערכין ג, ז: ושתי מגרות.

הערות וביאורים

5. י"ו שעורות, נמצא שהדינר צ"ו שעורות, והסלע שהוא ד' דינרין שפ"ד שעורות. — 11. שהעריכו, אם אמרו על אחר ערך פלוני עלינו. — שנערכו, אם אמר אחד עליהם ערך פלוני עלי. — 15. מסדרין, מבאר והולך. — 27. מעצה, קופין קטן.

המפרשים שאין מניחין לו ספריו שאין זה גם כן בכלל כלי אומנות. ומכאן יש לי ראיה שעל התלמיד להביא ספר לרב. ויש מן המפרשים שאמרו שאותה מסכתא שהוא לומד באותה שעה מניחין לו, ויפה אמרו משום כבוד תורה. ומה שאמרו זכרונם לברכה שנשאלין על הערכין ועל הדמים כדרך שנשאלין על שאר נדרים והקדשות, ואמרו גם כן שאם היו בנכסי המעריך בהמות או עבדים ומרגליות ואמרו התגרים אם ילקח לעבד זה כסות בשלשים דינר משביח בו יותר משלשים, ואם תמתינו לבהמה זו עד חדש ימים משבחת היא כפלים בדמיה, ומרגלית זו אם מעלין אותה למקום פלוני תשוה ממון רב, אין שומעין להם כלל אלא מוכרין הכל במקומם ובשעתן, שנאמר ונתן את הערכך ביום ההוא קדש ליי, ובא הפירוש עליו שזה הכתוב מלמד על כל דבר הקדש שאין מפרנסין אותן ואין ממתינין להם ליום השוק ואין מוליכין אותם ממקום למקום, וזה הכלל, שאין לך בהם אלא מקומן ושעתן בלבד. ובמה דברים אמורים במטלטלין אבל הקרקעות מכריזין עליהם ששים יום רצופים בקר וערב ואחר כך מוכרין אותם. והואיל ואתא לידן ענין סדור נכתוב כאן מה שאמרו זכרונם לברכה בענין סדור בבעל חוב בפרק המקבל שדה מחבירו בבבא מציעא, דאמרינן התם תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק כדרך שמסדרין בערכין כך מסדרין בבעל חוב, והביאו שם בזה הרבה קושיות ותירוצין וסוף הענין מביא בגמרא מעשה דאליהו דאשכחיה רבה בר אבוה דהוה קאים בבית הקברות של גוים, אמר ליה מה הוא שיסדרו בבעל חוב, ורש"י זכרונו לברכה ואחרים גרסי מניין שיסדרו בבעל חוב, כלומר דפשיטא ליה לרבה בר אבוה דמסדרין, אבל היה שואל מאליהו מאיזה מקרא אנו למדין אותו, ואהדר ליה אליהו דהכי הוא דגמרינן מיכה מיכה מערכין, כלומר דכתיב גבי הלואה וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו דהיינו הלואה כדכתיב בסופיה אל תקח מאתו נשך ותרבית וגומר, וכתיב בערכין ואם מך הוא מערכך, ובא הפירוש המקובל החייהו מערכך, וגמרינן מיכה מיכה לסדר בבעל חוב כדרך שמסדרין בערכין. ואין לפקפק אחרי דברי אליהו, וכן פסקו כל הגאונים ורבינו אלפסי. ואף על גב דרבי יעקב משמיה דרבי פדת ורבי ירמיה משמיה דאלפא אמרו דרך פשיטות בגמרא דאין מסדרין בבעל חוב, אנו אין לנו אחר דברי אליהו פקפוק, ואף על פי שמצאנו לרבינו תם שכתב כמאן דאמר אין מסדרין, וראיותיו בספרו, אחרי רבים להטות. גם הרמב"ם זכרונו לברכה פסק כשאר הגאונים דמסדרין, ומכל מקום אף על פי כן כתב דאין שליח בית דין מניח לבעל חוב אלא כלים שאי אפשר לו בלא הם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—2. המפרשים, שתי דעות אלו הובאו בנימוקי יוסף סוף פרק המקבל, ב"מ. — 3. ויפה, ו מפה. — 5—13. לשון הרמב"ם שם ג, יט—כ (עם שנויים קטנים). — 6. דינר, חסר בו. — 9. ויקרא כו, כג. — 14. ב"מ קיג, ב. — 17. ב"מ קיד, א. — 21. ויקרא כה, לה. — 22. שם כה, לו: — 23. שם כו, ח; ערכין כו, א. — 28. מובא בתוספות ב"מ קיד, א, ד"ה מהו. — שמות כג, ב. — 29. הרמב"ם בהלכות מלוה ולוה א, ז.

הערות וביאורים

4. שנשאלין, מבקשים מחכם התרה על ידי שאלות שישאלוהו כדי למצוא פתח חרטה לערכו. — 23. החייהו, תעשה לו הויה וחיות מדמי הערך.

כגון מטה ומצע ומה שהוא לבוש. ונראה שהזקיקו לרב לומר כן כשראה בפרק זה דמקבל גבי שליח בית דין שאמרו במשנה היו לו שני כלים נוטל אחד ומחזיר אחד את הכר בלילה ואת המחרישה ביום ולא מנו כלי האומנות. וזה ודאי מן הנראה שאינו הכרח גדול, דכיון דקיימא לן דמסדרין בו כדרך שמסדרין בערכין שיין הם בכל דבר, ואף על גב דלא חשיב להו במשנה אין בכך כלום, דלאו כי רוכלא חשיב ותני בכל מקום, ונקט כר ומחרישה והוא הדין לכל מה שראוי להניח לו. וכללא דמילתא לפי הנראה והמוסכם לרוב גאוני העולם אשר יצא להם שם בתורה שמסדרין בבעל חוב כדרך שמסדרין בערכין בשוה, ויש להם על מה שיסמוכו מדברי הגמרא ומדאליהו זכור לטוב כדכתבינן. ואם תשאל והיכי מסדרין לו כסותו, והרי אמרו בגמרא מניה ואפילו מגלימא דעל כתפיה? איפשר לומר דלשון גזמא הוא, אי נמי מגלימא החשובה ביותר, כגון כלי משי וזהב, מאותה הוא דאמרינן שאינה בכלל הסדור. ויתר רובי ערכין מבוארים במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת ערכין.

ונוהגת מצות ערכין בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, כלומר נוהגת לענין שאם העריכו ערכן נתפס והוא קדש. ומכל מקום אמרו חכמים דבזמן הזה לכתחלה אין מעריכין, וכדאמרינן במסכת עבודה זרה פרק קמא אין מקדישין ואין מעריכין ואין מחרימין בזמן הזה, ואם הקדיש או העריך או החרים בהמה תעקר, פירות [illegible] יקלים ירקבו, מעות וכלי מחכת יוליכם לים המלח. ואי זהו עיקור, נועל דלת בפניה והיא מתה מאליה. וזה ההקדש פירושו הקדש דבדק הבית, דהא גבי ערכין תני ליה דסתמן נמי הוי לבדק הבית. ואף על גב דאמר שמואל בערכין הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל, והיינו נמי הקדש דבדק הבית, דאלו הקדש דעניים ודאי אינו בר חילול אלא פורעין אותו משלם, ולאו דוקא דקאמר שמואל שחיללו דיעבד דהוא הדין דקא סבר דמחללין אותו על שוה פרוטה לכתחלה כדמוכח בגמרא מבורר, לא קשיא מידי ההיא בהא דאמרינן הכא בהמה תיעקר וכולי דהכא קתני דינא ושמואל קאמר תקנתא, והכי נראה דתרצינהו רבינו אלפסי זכרונו לברכה בהלכותינו בפרק קמא דעבודה זרה דמייתי להו התם תרוייהו בהדי הדדי, ועובר על זה והעריך בזמן הבית ולא השלים לתת בערך הקצוב בתורה או שלא עשה בדבר בזמן הזה מה שאמרו זכרונם לברכה מדינא לאבד הכל או מה שאמר שמואל בתקנתא, ביטל עשה זה וענשו גדול מאד, שמועל מעל ביי, ואם עברו עליו שלשה רגלים אחר שהעריך יש בדבר עוד עונש אחר שעובר משום בל תאחר. ויש שפירשו שמיד עובר גם כן משום בל תאחר דבכל מידי דאיהו חייב נפשיה וחזי לשלומי כצדקה וכיוצא בה לאלתר אית ביה משום בל תאחר, לאפוקי קרבן דלאו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ב"מ קיג, א. — ומחזיר, במשנה: ומניח אחד ומחזיר את הכר בלילה ואת המחרישה ביום. — 5. כי רוכלא, גיטין לג, א. — 10. ב"ק יא, ב. — 16. ע"ז יג, א. — 20. ערכין כט, א. — 25. והכי נראה, וכן כתב הר"ן בפ"ק דע"ז. — 31. עיין בר"ן רה"ש פרק א. ד"ה וצדקה.

הערות וביאורים

19. דבדק הבית, לאפוקי הקדש דעניים. — 31. חייב נפשיה, כגון ערכין. — 32. לשלומי, מיד. — כצדקה, דהא קיימי עניים. — קרבן, כגון חטאת ואשם.

איהו חייב נפשיה דלא עברינן עלה עד שלשה רגלים, וכדברי רבי שמעון עד שלש רגלים וחג המצות תחלה. ויש שאמרו שאפילו בצדקה וכל שכן בשאר נדרים גם כן אין עוברין משום בל תאחר עד אחר שלש רגלים וכדאשכחן בגמרא גבי לקט שכחה ופאה, ואין מחלקין בין חייב נפשיה ללא חייב נפשיה. ומה שאמרו בגמרא בראש השנה וצדקה מחייב עליה, כלומר מחייב בה בעשה.

(מצות הממר בהמת קרבן בבהמה אחרת שתהיינה שתיהן קדש)

שנא. ב. להיות התמורה קדש, כלומר הממר בהמת קרבנו בבהמה אחרת כגון שאמר זו תהיה לקרבן תמורת זו, שתהיינה היא והתמורה שתיהן קדש, שנאמר והיה הוא ותמורתו יהיה קדש. וזה הכתוב מצות עשה הוא, כלומר שתצוה אותנו התורה להיות התמורה קדושה ולנהוג קדש בשתיהן. והראיה שזה מצות עשה הוא אמרם זכרונם לברכה במסכת תמורה בענין ממר לא אתי עשה ועקר תרי לאוי, כלומר שהמניעה בתמורה נכפלה שני פעמים שנאמר לא יחליפנו ולא ימיר אותו, ולא אתי עשה דוהיה הוא ותמורתו עקר תרי לאוין אלו. הנה התבאר מה שרצינו דמצות עשה הוא.

משרשי המצוה שרצה השם ברוך הוא להטיל מורא בלב בני אדם בכל ענייני הקדש, וכמו שכתבתי בבנין הבית הקדוש וכליה בסדר ויקחו לי תרומה עשה א', שם תראה על צד הפשט כוונתנו בחומר הגדול הראוי לנו לנהוג בקדש, ועל כן כדי לקבוע בלבנו מוראת ענין הקדש צוה הכתוב לבל נשנה הדברים אלא מכיון שנתקדשה הבהמה תהיה בקדושתה לעולם, ולא נחשוב להפקיעה מקדושתה ולהחליפה בבהמה אחרת. ואם יוציא הדבר מפיו שתהפך מחשבתו וכל מעשהו ותהיינה שתיהן קדש כי הוא בא במעשיו להפקיע קדושה ותהיה להפך שתתפשט יותר ותתפוש הכל. והרמב"ם זכרונו לברכה כתב בטעם מצוה זו, ובמה שנצטוינו להוסיף חומש בפדיון הקדש שירידה התורה לסוף מחשבת האדם ויצרו רע שטבעו להרבות קנייניו ולחוס על ממונו, ואף על פי שנדר והקדיש איפשר שיחזור בו וינחם וירצה לפדותו בפחות מטיוויו לפיכך יוסיף חומש, וכמו כן יחליף בהמה שהקדיש בפחותה ממנה ואם יותן לו רשות להחליף רע בטוב יחליף טוב ברע ולפיכך סתם הכתוב הדלת בפניו. ועוד האריך בענין זה וכתב אף על פי שכל חוקי התורה גזירות הן ראוי אתה להתבונן בהן על שאתה יכול ליתן בו טעם תן, ויזכר הרב לטובה שסייע ידי עם דבריו במלאכתי זאת.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. רה"ש ד, ב. — 2. ויש שאמרו, דעת הרשב"א, הובאה בר"ן שם. — 5. רה"ש ו, א. — עליה, לא עליה לאלתר. — כלומר, מג ואילך: כלומר לאלתר. — 8. ויקרא כז, י. — 11. תמורה ד, ב. — 12. ויקרא כז, י. — 13. הנה התבאר, לשון הרמב"ם בסה"מ מ"ע פז. — 22—29. לשון הרמב"ם הלכות תמורה ד, יג.

הערות וביאורים

5. בעשה, מוצא שפתיך תשמור מחייב בה מיד, אבל משום בל תאחר אינו עובר עד אחר שלש רגלים. — 11. תרי לאוי, לפיכך לוקין על תמורה אף על פי דלאו שניתק לעשה הוא. — 29. בלא כתיב זאת, כלומר בכתיבת שרשי וטעמי המצות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה הממר בכלאים או בטרפה ויוצא דופן או בטומטום ואנדרוגינוס אין הקדושה חלה עליהם, והרי זה כמי שהמיר בגמל או בחמור לפי שאין במינן קרבן, ולפיכך אינו לוקה. ובהמה בעלת מום עושה תמורה לפי שיש במינה קרבן. וכמו שאמרו שאין אדם ממר בהמתו בקרבן שאינו שלו אבל אם אמר בעל קרבן כל הרוצה להמיר ימיר ממר בה כל אדם. והממר בקר בצאן או צאן בבקר או כבשים בעזים או עזים בכבשים או נקבות בזכרים או זכרים בנקבות או שהמיר בהמה אחת במאה או מאה באחת בין בבת אחת בין בזו אחר זו הרי אלו תמורה ולוקה כחשבון הבהמות שהמיר. ואין התמורה עושה תמורה ולא ולד בהמת הקדש עושה תמורה, שנאמר והיה הוא ותמורתו יהיה קדש, ודקדקו זכרונם לברכה עם הפירוש המקובל הוא ולא ולדו, ותמורתו ולא תמורת תמורתו. אבל הממיר בבהמה וחזר והמיר בה אפילו אלף פעמים כלן תמורה ולוקה על כל אחת. והעופות והמנחות אינם עושין תמורה, שלא נאמר בכתוב אלא בהמה. ואין קדשי גוים עושין תמורה מן התורה אבל מדרבנן גוי שהמיר מומר. והכל ממירין אחד אנשים ואחד נשים, לא שאדם רשאי להמיר אלא שאם המיר מומר, וסופג את הארבעים. ומה שאמרו כיצד דין התמורה ליקרב ודין ולדותיה וולדי וולדות, ויתר פרטיה מבוארין במסכת תמורה.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה והמיר ולא נהג קדושה בשתי הבהמות, כלומר בראשונה ובתמורתה, ביטל עשה מלבד העונש שיש בדבר שמועל בקדש.

(מצות מעריך בהמה שיתן כפי שיעריכנה הכהן)

שנב. ג. לדון בדין ערכי בהמה כמו שצותנו התורה עליה, שנאמר והעמיד את הבהמה לפני הכהן והעריך הכהן אותה, ולתת כפי הערך שיערכנה הכהן ולא פחות, שאין לפחות ולשקר במה שאדם פותח פיו לשמים, ואפילו בדברי הדיוט אסור לשקר, כמו שפירשתי למעלה.

ומשרשי המצוה מה שכתבתי בדין ערכי אדם בראש הסדר.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמקדיש בהמה תמימה למזבח ונפל בה מום ונפסלת הרי זו נערכת ונפדית, ויביא בהמה אחרת קרבן תחתיה, ועל זה נאמר ואם כל בהמה טמאה אשר לא יקריבו ממנה קרבן ליי והעמיד את הבהמה וגומר, שכן בא על זה הפירוש המקובל שהוציאוה הכתוב בלשון טומאה, ובין שהקדיש אדם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—4. שם א, יז. — 4—5. שם א, ג. — 5—11. שם א, יד—טו. — 11—12. שם א, יא. — 12—13. שם א, ו. — 13. ערכין ב, א. — 19. שמועל, עיין מצוה קכב. — 21. ויקרא כז, יא—יב. — 24. למעלה, מצוה שנ. — 26. תמורה לב, ב. — 27. ויקרא כז, יא. — 29. בא..., ו בא הפירוש על זה פירוש מקובל. — תמורה לב, ב.

הערות וביאורים

12. ב ה מ ה, ואם המר ימיר בהמה בבהמה (ויקרא כז, י).—ל י ק ר ב, כגון תמורת העולה תקרב העולה, תמורת החטאת תמות (עיין הלכות תמורה ג). — ו ל ד ו ת י ה, כגון ולד תמורת העולה וולד ולדה עד סוף העולם הרי אלו כעולה והן עצמן יקרבו עולה (שם ז, ה).

בהמה טהורה למזבח ונפל בה מום כמו שאמרנו, או טמאה לבדק הבית צריכה העמדה לפני הכהן, שנאמר והעמיד את הבהמה לפני הכהן, והוא מעריך אותה. ואם מתה קודם שתערך ותפדה אין מעריכין ולא פודין אותה אחר שמתה. ואם שחט בת שנים או רוב שנים אף על פי שהיא כמתה לענין שחיטה כדקימא לן, שכן נצטוו משה על רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה, הרי היא כחיה לענין ערכין ומביאה לפני הכהן ומעריכה. ויתר פרטיה במקומות מתרומה ומעילה.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בזמן הבית, אבל בזמן הזה אמרו חכמים זכרונם לברכה שאין מקדישין ואין מעריכין ואין מחרימין, ואם הקדיש או העריך או החרים מן הדין הוא שהבהמה תעקר ופירות כסות וכלים ירקבו, אבל אם רוצה בתקנתן עביד להו כדשמואל דאמר הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל, כדכתיבנא. וכיון שכן יש לנו לכתוב שאין דין העמדה לפני הכהן נוהג עכשיו כלל, אבל מקום דין ערכי בהמה נוהג לענין שמי שעבר והעריך בהמה בזמן הזה שצריך לעשות בדבר מה שצוונו חכמים, ומכיון דבדיעבד צריכין אנו תקנת בדבר אפילו בזמן הזה יש לי למנותה היא וכל כיוצא בה בכלל המצות הנוהגות בזמן הזה.

(מצות מעריך בתים שיתן בערך שיעריכם בהכהן ותוספת חומש)

שנג. ד. לדון בערכי בתים, כלומר מי שהקדיש ביתו ורצה לפדותה מיד הקדש הוא או אשתו או יורשיו שמעריך אותה הכהן ונותן לו כפי הערך שיאמר הוא ועוד חומש, כמו שכתוב ואיש כי יקדיש את ביתו קדש וגומר.

משרשי המצוה מה שכתבתי בתמורה עשה ב' בסדר זה, כי האל רצה לטובתנו לתת מוראת הקדש בלב בני אדם, ואף על פי שהיה מחסדיו הרבים לתת להם מקום לפדותן רצה שיוסיפו חומש בפדיונן כדי להתרחק שלא לפחות מדמי ההקדש כלום. ואף על פי שבשדה מקנה אין בו חומש לפי שאינו מצוי שיקדיש אדם שדה מקנתו שחביבה עליו ביותר מכיון שקנאה במעותיו לא תקפיד התורה לעולם במה שאינו מצוי.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמקדיש ביתו וכן בהמה טמאה או מטלטלין שכל אלו נערכין בשוויהן בין טוב בין רע. וכשבאין הכהנים לערוך אותן כופין הבעלים לפתוח ראשון ולומר בכן וכן אני נוטלה לעצמי והדמים נופלין לבדק הבית. אבל בזמן הזה אמרו זכרונם לברכה שאין מקדישין, ונראה דאי שאם עבר והקדיש ביתו בזמן הזה לבדק הבית שמעריכין אותה בשוויה ועביד כתקנתא דשמואל או משליך כל שוויה לים המלח. ובין שהיה הבית בערי חומה בין שהיה בערי החצרים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. חולין כח, א. — 7. ע"ז יג, א. — 11. כדכתיבנא, מצוה שג. — 12. מקום, כ מכל מקום. — 19. ויקרא כז, יד. — 26—27. לשון הרמב"ם הלכות ערכין וחרמין ה, ג. — 29—30. אבל—הבית, חסר בכ — 31 ואילך. רמב"ם שם, ה, ג—ד.

הערות וביאורים

3. אחר שמתה, אלא תקבר (הלכות ערכין וחרמין ה, יב). — 4. רוב שנים, ועדיין היא מפרכסת (שם). — 30. דשמואל, דאמר הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל.

לעולם יכולים הבעלים או יורשים לגאול אותם מיד ההקדש, אבל גאלו אדם אחר אם היה בבתי ערי חומה וקם ביד הגואל שנים עשר חדש נחלט. ואם היה בבתי החצרים והגיע יובל והוא ביד הגואל חזר לבעליו ביובל. וממה שאמר הכתוב כי יקדיש את ביתו ולא אמר בית דקדקו זכרונם לברכה מה ביתו ברשותו אף כל דבר שאדם רוצה להקדיש צריך שיהא ברשותו, אבל אם אינו ברשותו אף על פי שהוא שלו אינו יכול להקדישו. וכן אמרו זכרונם לברכה גזל ולא נתייאשו הבעלים שניהן אינם יכולים להקדיש זה לפי שאינו שלו וזה לפי שאינו ברשותו. ודוקא במטלטלין אבל קרקע בחזקת בעליה עומדת, ואפילו מטלטלין שהפקידן כל שיכול להוציאן בדיינין יכול להקדישן. ויחר פרטיה במסכת ערכין.

ונוהגת בזמן שהיובל נוהג שאין דין ערכי בתים נוהג, כלומר להקדיש בית לכתחלה אלא בזמן שהיובל נוהג. ועובר על זה והקדיש ביתו ולא נתן הערך בזמן הבית כמשפט הכתוב בפרשה או שלא תקן הדבר בזמן הזה כמו שאמרנו ביטל עשה, ועוד יש לו עונש שמועל בהקדש.

(מצות מעריך שדה שיתן בערך הקצוב בפרשה)

שנד. ה. לדון בדין ערכי שדות, כלומר המקדיש שדהו ורצה לפדותו שיתן בערך הקצוב בפרשה זרע חומר שעורים בחמשים שקל כסף לכל שני היובל שהם מ״ט שנה, ולפי החשבון מכוון יהיה ערך שדה הראוי לזרוע חומר שעורים סלע ופונדיון לשנה, לפי שהשקל האמור בתורה הוא הנקרא סלע סתם בלשון חכמים, והגרה האמורה בתורה היא המעה בדברי חכמים, והוסיפו חכמים על השקל הנקרא סלע כמו שאמרנו שתות. והסלע זה שוה ארבעה דינרין, והדינר שש מעין והמעה שני פונדיונין, נמצא לכל שנה סלע ופונדיון, שאף על פי שהסלע מ״ח פונדיונין לפי חשבונינו זה, מכל מקום הרוצה ליקח סלע מן השולחני מ״ט פונדיונין הוא צריך לתת כדי שירויח בו השולחני פונדיון אחד, ואחר שהוא צריך לתת מ״ט פונדיונין כפי החשבון שיקחם המקדיש מן השולחני מחשבין לו, שיד ההקדש על העליונה לעולם. ואחד המקדיש שדה טובה שאין בכל ארץ ישראל כמותה או שדה רעה שאין כמותה לרוע כזה מעריכין אותה, שלא רצה הכתוב לחלק בענין זה והשוה כל הקרקעות לערך אחד. ואחר שפירשנו השקלים ראוי שנפרש החומר כמה הוא.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. בבתי, ו בתי. — 4. ב״ק סט, ב. — 6. שם סח, ב. — 18—27. לשון הרמב״ם שם ד, ב—ג (עם שנויים וביאורים וחלופים). — 22. השולחני, מפ ואילך: יתן השולחני. — 22—23. היא—פונדיונין, חסר בכ.

הערות וביאורים

7—8. אבל קרקע, שגזלה אחר וכפר בה, אם יכול להוציאה בדיינין הרי זה יכול להקדישה ואע״פ שעדיין לא הוציאה, שהקרקע עצמה הרי היא ברשות בעליה (שם ו, כג). — 8. שהפקידן, וכפר בהן הנפקד. — 19. והוסיפו, ברמב״ם הלכות ערכין וחרמין ד, ג, הלשון: והוסיפו על השקל ועשו אותו סלע (כעין זה ג״כ בהלכות שקלים א, ב). — 21. נמצא, שהרי קצב דמיה של ארבעים ותשע שנה חמשים שקל, הרי שקל לכל שנה ושנה ושקל יתר על כולן. והשקל מ״ח פונדיון, הרי סלע ופונדיון לשנה. ואע״פ שהסלע מ״ח פונדיונין וכולי.

דע שהחומר הוא מדה אחת שנקראת כור, והכור הוא שני לתכים והלתך ט"ו סאין, נמצא החומר שלשים סאין שהן עשירית האיפה, שהאיפה שלש סאין ידוע הדבר, וכבר ידענו גם כן מדברי רבותינו זכרונם לברכה שמקום שיש בו חמשים אמה על חמשים אמה הוא בית סאה, כלומר שהוא מזרע סאה שעורים והן אלפים וחמש מאות בתשבורת, נמצא שמקום הראוי לזרוע חומר שעורים שהוא שלשים סאין יש בו חמשה ושבעים אלף אמה בתשבורת. וכיצד דרך החשבון בערכי שדות, שדה אחוזה חלוק בעניינו משדה מקנה, וכשמודדין אותה אין מודדין בה אלא מקומות הראויין לזריעה, וערכה הוא הקצוב בתורה זרע חומר שעורים בחמשים שקל כסף, כמו שביארנו, בין יפה בין רעה, ומוסיף חומש על הערך הזה הקצוב. וכלל זה יהיה בידך בכל חומש האמור בתורה שהוא רביע הקרן כדי שיהא הקרן עם החומש הנוסף עליו הכל חמשה. ואם כל השדה שהקדיש אינה ראויה לזריעה כלל פודין אותה בשוויה. ואי זו היא נקראת שדה אחוזה, זה שדה שירשה האדם ממורישיו, ושדה מקנה הוא שדה שלקחה אדם משלו או שזכה בה בשום צד שלא מחמת ירושה. ודין המקדיש שדה מקנתו ששמין אותה בשוויה רואין כמה שוות עד שנת היובל, ואם פדאה המקדיש אינו מוסיף בה חומש. ופדיונה לבדק הבית כשאר ערכין ודמים, וכשיגיע היובל תחזור השדה לבעלים שמכרוה, בין שנפדית מיד הגזבר על יד שום אדם ויוציאה מתחת ידו בין שלא נפדית ויצאה מיד הקדש חחר לעולם לאשר לו אחחת הארץ ואינה יוצאה לכהנים לפי שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו, וזה הקרקע לא היה ללוקח כי אם עד שנת היובל, ולא כן שדה אחוזה שאם הגיע היובל ולא פדאוה הבעלים מיד הקדש או מיד אחר שקנאה מן ההקדש הכהנים נותנין דמיה לפי שאין הקדש יוצא בלא פדיון והיא אחוזה להם לעולם, ואותן הדמים נופלין להקדש בדק הבית. וכל שדה ששמין אותה להקדש למכור אותה בדמיה מכריזין עליה ששים יום בבקר ובערב שהוא שעה שהפועלים נכנסין למלאכתן ויוצאין כדי שישמעו הכל בדבר, ומסמנין מצרניה ואומרין כך היא יפה ובכך היא שומה וכל הרוצה ליקח יבא ויקח. ויתר פרטיה מבוארין משלם במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת ערכין.

ונוהגת בזכרים ונקבות בזמן שהיובל נוהג, אבל בזמן הזה כבר אמרו חכמים שאין מקדישין ולא מחרימין ולא מעריכין כמו שכתבנו למעלה. ומכל מקום אם עבר והקדיש קרקע עכשיו לבדק הבית איפשר ליה בתקנה כדשמואל שמחללו על שוה פרוטה או יותר ומשליכם לים המלח, ואם אינו רוצה בתקנה זו נראה ודאי שיש לו להעריכו כמשפט שכתבנו ומשליך הדמים לים המלח כדי שלא יהיו למכשול לו או לבניו, מוטב יאבדו ואל יכשלו בהם בני אדם משיניחם בקרן זוית לבדק הבית, כי לעתיד לא נחסר ממון לחזק את בית אלהינו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

ב—ג. לשון הרמב"ם שם ד, ד. — 12—13. שם ד, א. — 14—25. שם הלכות כו—כז (עם ביאורים ושנויים קטנים). — 17. ויוציאה, ו ויוצאה. — 28. למעלה, סוף מצוה שנ. — 29. כדשמואל, עיין ביאור מצוה שנג.

הערות וביאורים

4. א ל פ י ם ו ת " ק, 2500 = 50 X 50. — 5. ג מ צ א, 75.000 = 30 X 2500. — 18. ל פ י, שהשדה לא היתה של הלוקח שהקדיש אותה אלא עד היובל, ואין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.

(מצות דין מחרים מנכסיו שהוא לכהנים)

שנה. ו. לדון בדיני חרמים, כלומר שכל מי שהחרים דבר מנכסיו סתם כגון שאמר דבר פלוני ממה שיש לי יהי חרם שינתן אותו דבר לכהן, שנאמר אך כל חרם אשר יחרים ליי וגומר, אלא אם כן אמר בפירוש שהחרם יהיה ליי או לבדק הבית, שכך אמרו זכרונם לברכה סתם חרמים לכהנים, וראיתם ממה שכתוב בפירוש בפרשה כשדה החרם לכהן תהיה אחוזתו.

משרשי המצוה לפי שישראל הוא העם אשר בחר האל מכל שאר העמים לעבודתו ולהכיר שמו והם אינם תחת ממשלת המזלות אשר חלק יי לכל שאר העמים אבל הם תחת ידו של הקדוש ברוך הוא מבלי אמצעות מלאך ומזל, וכמו שכתוב כי חלק יי עמו יעקב חבל נחלתו, וכמו שאתה מוצא כשגאלם ממצרים שהיה נס כולל כל האומה שהוא בעצמו ובכבודו הוציאם משם, כמו שדרשו זכרונם לברכה ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך, והכיתי כל בכור אני ולא שרף וגומר, כמו שבא בהגדה, ולכן בכל עת היות ישראל מחזיקים בתורתו ומתעטרים בעבודתו לא תנוח בהם רק טובה ושפע ברכה ורוח נדיבה וטהורה תסמכם, וההפך והיא המארה והחרם על אויביהם ושונאיהם. ועל כן כי יקצר רוח אחד מהם ויוציא מפיו לשון קללה וחרם על ממונו וקרקעותיו שהם תחת הברכה הודיעו הכתוב שאי אפשר לו להוציאו מרשות המבורך לרשות אחר, לפי שכל אשר לישראל שהם חלק השם לו הוא, ומה שקנה עבד קנה רבו, אבל מכל מקום אחר שידענו באמת כי כוונת המחרים להוציא אותו הדבר מרשותו ראוי להשלים חפצו וישוב ברשות אדוניו ויהיה קדש. וזה שאמר הכתוב בסמוך כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת, שעניינו על דרך הפשט שהמחרים מן האדם שאינו שלו כגון הנלחמים על אויביהם שנודרים נדר אם נתן תתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם שימותו, כי שאר האומות אינם בתוך מעיין הברכות כמו שאמרנו, ולשון חרם נתפס עליהן ופועל בהם, וכן פירש הכתוב הזה הרמב"ם זכרונו לברכה על צד הפשט, ואף על פי שיש בכתוב מדרשות רבים, שבעים פנים לתורה וכולם נכוחים למבין. ומזה השרש היא מה שאמרו זכרונם לברכה שכל הקרקעות אשר ללויים ולכהנים בין בקרקע בין מטלטלין אין מחרימין אותם, כלומר שאפילו אמר הכהן או הלוי על שדהו שיהא חרם אין נתפס בו כלל, כי הוא כשוכן בית אדוניו מקום הברכה והחסד והטוב וכל יש לו ליי הוא, ובתוך הברכה אין מקום לחרם חלילה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה מה בין חרמי כהנים לחרמי שמים, שחרמי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ויקרא כז, כח. — 5. ערכין כח, ב. — 6. ויקרא כז, כא. — 8. לכל שאר העמים, כי לעמים מ"ה. — 9. דברים לב, ט. — 12. שמות יב, יב. — 14. ורוח נדיבה, ע"ש: ורוח נדיבה תסמכני (תהלים נא, יד). — 18. ומה שקנה, ספחים פח, ב. — 20. ויקרא כז, כט. — 22. במדבר כא, ב. — 23. שאר, חסר בפש. — האומות, ו' האומות מ"ה, גש העכו"ם. — 24. הרמב"ם, צ"ל: הרמב"ן (בפירושו ע"ה"ת ויקרא כז, כט). — 25. שבעים, אותיות דר"ע. — וכלם נכוחים למבין, משלי ח, ט. — 26. ערכין כח, ב. — 30 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות ערכין וחרמין ו, ד—ה.

הערות וביאורים

30. חרמי שמים, אם אמר הרי זה חרם לשמים.

שמים הקדש ונפדין בשווייהן ויפלו הדמים לבדק הבית ויצאו הנכסים לחולין, וחרמי הכהנים, כלומר חרם סתם שהוא לכהנים, אין להם פדיון לעולם אלא ניתנין לכהנים כתרומה, ועל חרם כהנים נאמר לא ימכר ולא יגאל, לא ימכר לאחר ולא יגאל לבעלים. ואחד המחרים קרקע או מטלטלין ניתנין לכהנים שבאותו משמר בשעה שמחרים, וחרמי כהנים כל זמן שהם בבית הבעלים הרי הם הקדש לכל דבריהם, שנאמר כל חרם קדש קדשים הוא ליי, נתנם לכהן הרי הם כחולין לכל דבריהם, שנאמר כל חרם בישראל לך יהיה. ושדה חרמו של כהן אינה חוזרת לבעלים הראשונים לעולם. ויתר פרטיה בפרק שמיני מערכין וראשון מנדרים.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקבות אבל בזמן הזה כבר אמרנו במצוה הראשונה שבסדר זה שאין מחרימין, אבל אם עבר והחרים בזמן הזה כתב הרמב"ם זכרונו לברכה שאם החרים בחוצה לארץ מטלטלין סתם או קרקע לכהנים בפירוש שהם ניתנין לכהנים הנמצאים באותו מקום שהקרקע שבחוצה לארץ דינו כמטלטלין לענין זה, אבל אם החרים קרקע בארץ ישראל אינה חרם שאין שדה חרמים נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג. ועובר על זה והחרים מנכסיו ולא נתנם לכהן או לבדק הבית באותן צדדין שפירשנו שניתנין לבדק הבית ביטל עשה זה ועונשו גדול מאד שמועל בקדש.

(מצות מעשר בהמה טהורה בכל שנה)

שנו. ז. לעשר כל הבהמות טהורות שהן בקר וצאן ועזים הנולדות בעדרינו בכל שנה ושנה ולהביא המעשר לירושלם ולאוכלו שם אחר שיהיה קרב החלב והדם מהם במזבח, שנאמר וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבור תחת השבט העשירי יהיה קדש, ואמרו זכרונם לברכה בבכורות כיצד מעשרין, כונסן לדיר ועושה להם פתח קטן כדי שלא יהיו שנים יכולים לצאת כאחד, ומעמיד אמותיהן מבחוץ וזן גועות כדי שישמעו הטלאים קולם ויצאו מן הדיר לקראתם מעצמם ולא מכח אחר, ומונה אותן בשבט אחד שנים שלשה ארבעה וכן עד עשרה, והיוצא עשירי סוקרו בסיקרא ואומר הרי זה מעשר.

משרשי המצוה שהאל ברוך הוא בחר בעם ישראל וחפץ למען צדקו להיות כולם עוסקי תורתו ויודעי שמו, ובחכמתו משכם במצוה זו למען ילמדו יקחו מוסר, כי יודע אלהים שרוב בני אדם נמשכים אחר החומר הפחות בשגם הוא בשר ולא יתנו נפשם בעמל התורה ובעסקה תמיד, על כן סבב בתבונתו ונתן להם מקום שידעו הכל דברי תורתו על כל פנים, שאין ספק כי כל אדם נמשך לקבוע דירתו במקום שממונו שם, ולכן בהעלות כל איש מעשר כל בקר וצאן שלו שנה שנה במקום שעסק

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. אלא, ו ולא. — 3. ויקרא כז, כח. — 6. שם. — 7. במדבר יח, יד. — 10. רמב"ם שם ה, יא. — 20. מהם, חסר בכ. — ויקרא כז, לב. — 21. בכורות נח, ב. — 28. בשגם, בראשית ו, ג.

הערות וביאורים

4. לבעלים, שחרמי כהנים אין להם פדיון עד שיבואו לידי כהן. — 7. שלכהן, כלומר: כהן שזכה בשדי חרם הרי היא שלו ואינה יוצאה להמחרים לעולם. — 24. סוקרו, מכה בשבט צבועה בסקרא (רש"י ערכין ויקרא כז, לב).

החכמה והתורה שם והיא ירושלם ששם הסנהדרין יודעי דעת ומביני מדע, וכמו כן נעלה לשם מעשר תבואתנו בארבע שני השמטה, כמו שידוע שמעשר שני נאכל שם וכן נטע רבעי שנאכל שם, על כל פנים או ילך שם בעל הממון עצמו ללמוד תורה או ישלח לשם אחד מבניו שילמוד שם ויהיה ניזון באותן פירות, ומתוך כך יהיה בכל בית ובית מכל ישראל איש חכם יודע התורה אשר ילמד בחכמתו כל בית אביו, ובכן תמלא הארץ דעה את יי, כי אם חכם אחד לבד יהיה בעיר או אפילו עשרה יהיו הרבה מבני אדם שבעיר וכל שכן הנשים והילדים שלא יבאו לפניהם פעם בשנה או אפילו ישמעו דבריהם פעם בשבוע ילכו הבית וישליכו כל דברי החכם אחרי גוום, אבל בהיות המלמד בכל בית ובית שוכן שם ערב ובקר וצהרים ויזהירם תמיד אז יהיו כלם אנשים ונשים וילדים מוזהרים ועומדים, ולא ימצא ביניהם שום דבר חטא ועון ויזכו למה שכתוב ונתתי משכני בתוככם... והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מעשרין מן הבקר על הצאן ולא מן הצאן על הבקר אבל מעשרין מן הצאן על העזים ומן העזים על הצאן, ששניהם הוציאם הכתוב בלשון צאן וכמין אחד נחשבים. ואין מעשרין מן הנולד בשנה זו לשנה אחרת כמו שאין מעשרין בזרע הארץ מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש, שנאמר בה היוצא השדה שנה שנה, אבל מכל מקום אם עבר ועשר מן הבהמה הישנים על החדשים או מן החדשים על הישנים, כתב הרמב"ם זכרונו לברכה שיראה לו שהן מעשר מפני חומרת מעשר, שהרי לא כתיב שנה שנה אלא בזרע הארץ ודי לנו שנלמוד ממנו להיות מעשר בהמה כמוהו לענין לכתחלה אבל לא דיעבד. וכן מענין המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין הטלאים הנולדים כמו הטבל שאסור לאכול ממנו עד שיתעשר אלא מותר לאכול ולשחוט מן הטלאים כל מה שירצה וכשיגיעו הזמנים שקבעו חכמים לעשר והם נקראין גורן מעשר בהמה יעשר אותן הנמצאים לו. ומשהגיעו אותם זמנים אסור לו למכור ולשחוט עד שיעשר אותם, ואם עבר ושחט הרי זה מותר. ושלשה זמנים הם שקבעו זכרונם לברכה בזה, ואלו הן, יום אחרון של חדש אדר ויום ל"ה מספירת העומר ויום אחרון מחדש אלול, ולמה קבעו זמנים אלו שהם סמוכים למועדים כדי שיהיו בהמות מצויות לעולי רגלים, שאף על פי שמותר למכור קודם מעשר כמו שאמרנו מכל מקום נמנעים היו מלמכור עד שיעשרו אותן כדי שיעשו בהן מצוה. ודין המונה אותם וטעה במניינו וקרא לשמיני עשירי או שנים עשר עשירי שלא נתקדשו, ואם טעה בתשיעי ואחד עשר וקראן עשירי נתקדש מפני שהם סמוכים לעשירי, ודבר זה מפי הקבלה ידענוהו. ומה שאמרו שכל בהמה שהיא ספק

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. תמלא, ישעי' יא, ט. — 8. ויליכו, ע"ש נחמי' ט, כו. — 11. ונתתי, ע"ש ויקרא כו, יא—יב. — 13—21. לשון הרמב"ם הלכות בכורות ז, ד—ה (עם ביאורים ושנויים קטנים). — 17. דברים יד, כב. — 18. רמב"ם הלכות בכורות ז, ה. — 21—30. שם ז, ז—ח; — 30—32. שם ח, א. — 32—1 (עמ' תנב). שם ו, טז.

הערות וביאורים

2. בארבע, והן שנות א, ב, ד וה' של השמטה, מה שאין כן בשנה שלישית וששית, שאז נותנים מעשר עני במקום מעשר שני.

אם בת מעשר היא או אינה בת מעשר הרי היא פטורה מן המעשר. והכל נכנסין לדיר להתעשר בין תמימים בין בעלי מומין חוץ מן הכלאים והטרפה ומחוסר זמן וכן היתום שמתה אמו או שנשחטה עם לידתו ודברים אלו מפי השמועה ידענום. ויתר פרטיה בפרק אחרון מבכורות.

וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה שמצוה זו נוהגת בזכרים ונקבות בין בישראלים בין בכהנים ולויים ובארץ ובחוצה לארץ בין בפני הבית ושלא בפני הבית, וזהו דין תורה. ואולם בגזירה מדרבנן כדי שלא יאכל שלא במום אחר שאין לנו מקדש ונמצא בא לידי איסור גדול שהוא שוחט קדשים בחוץ אמרו זכרונם לברכה שאינו נוהג אלא בפני הבית, וכשיהיה שם מקדש בנוי נוהג בארץ ובחוצה לארץ, עד כאן לשונו. ועוד כתב במקום אחר שאם עבר ועשה בזמן הזה הרי זה מעשר ויאכל במומו בכל מקום כי הוא כחולין גמורים. והתמים שנאכל בירושלים בזמן הבית דינו שיאכל לבעלים כולו כפסח חוץ מן האמורים והדם שהוא קרב, כמו שאמרנו למעלה.

לא תעשה

(שלא נמיר הקדשים)

שנו. א. שלא נמיר הקדשים, כלומר בהמה שהקדישה למזבח שלא ימירוה אחר כן בבהמה אחרת אלא תקרב היא בעצמה, ועל זה נאמר לא יחליפנו ולא ימיר אותו, ומכיון שהמירה, כלומר שאמרו זו תחת זו או זו תמורת זו וכיוצא בלשונות אלו שזהו ענין התמורה, אף על פי שאין שם מעשה יש בדבר חיוב מלקות, ואפילו היה בדבר שגגה קצת יש בו חיוב מלקות. כיצד, המתכוין לומר הרי זו תמורת עולה שיש לי ואמר תמורת שלמים שיש לי הרי זו תמורה ולוקה, דמכל מקום מזיד הוא בתמורה, אבל אם היתה מחשבתו שמותר להמיר ודאי אינו לוקה, חדא דשוגג הוא ועוד דלא מלקין אלא בעדים והתראה והרי אין כאן התראה. ואם תשאל ולמה לוקין על התמורה, והרי הוא לאו שניתק לעשה והוא שאם המיר יהא הוא ותמורתו קדש, כבר פירשו חכמים זכרונם לברכה טעם הדבר ואמרו מפני שיש בה שני לאוין כמו שכתבתי בסדר זה עשה ב' ולא אתי עשה ועקר תרי לאוי. ועוד אמרו טעם אחר לפי שאין לאו דתמורה שוה לעשה שבה, שהצבור וכן השותפין אין עושין תמורה אם המירו, ואף על פי שהם מוזהרים שלא ימירו, ומכיון שאין הלאו שוה לעשה לא נאמר בזה שיהא דינו כלאו שניתק

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—3. שם, הלכה יד. — 5—9. סה"מ מ"ע עח. — 10. במקום אחר, הלכות בכורות ו, ב, ד. — 13. למעלה, בתחלת מצוה זו. — 17. ויקרא כז, י. — 20—23. לשון הרמב"ם הלכות תמורה א, ב (עם שנויים). — 24—29. שם א, א. — 25. תמורה ה, ב.

הערות וביאורים

7. שלא במום, כלומר גזירה שמא יאכלוהו כשהוא תם ונמצא בא לידי איסור כרת שהוא שחיטה קדשים בחוץ (הלכות בכורות ו, ב). — 12. לבעלים, ואין לכהנים בו כלום אלא כולו לבעלים כפסח (שם הלכה ד). — 26. שני לאוין, שהאזהרה בתמורה נכפלה שתי פעמים, שנאמר לא יחליפנו ולא ימיר אותו.

לעשה. ואם תשאל עוד ולמה לוקין על לאו זה אחר שאפשר לעבור עליו מבלי מעשה בדבור לבד, וכללא הוא דקימא לן כל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו? התשובה כבר כתבנוה במקומות הרבה כי בפירוש הוציאו זכרונם לברכה מכלל זה נשבע וממר ומקלל חבירו בשם, שהתורה החמירה בהם הרבה לחייב בהם מלקות אף על פי שאין בהם מעשה. ואל תהרהר דמשום עקימא שפתים הוא דהויא מעשה דהא אסיקנא בגמרא בסנהדרין דלא הויא מעשה, אבל ודאי בלא מעשה כלל איכא חיוב מלקות בקצת עבירות והן שלשה הנזכרות, ומוציא שם רע ועד זומם, מהם שהמלקות מפורש בתורה בהם, כגון מוציא שם רע ועד זומם, ומהם דנפיק לן מקרא כגון נשבע כדילפינן בשבועות פרק שבועות שתים, ומהם שאמרו קצת מפרשים משום מעשה דנפיק מיניה בסוף, כגון הא דממר שהבהמה נעשית קדש בדבורו ונהגה ממנה מעל בה.

שרש המצוה וקצת דיניה הכל כתוב בסדר זה עשה ב'.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, שאפילו בזמן הזה אם עבר אדם והקדיש בהמה למזבח ואחר כך המירה בעדים והתראה חייב מלקות.

(שלא לשנות הקדשים מקרבן לקרבן)

שנת. ב. שלא לשנות הקדשים מקרבן לקרבן כגון שנחזיר השלמים אשם או האשם שנחזירהו חטאת, בזה והדומה לו יש בו לאו, ועל דבר זה נאמר בכאן בבכור לא יקדיש איש אותו, כלומר שלא יעשה הבכור לא עולה ולא שלמים ולא קרבן אחר, ובאה הקבלה דלאו דוקא בבכור הקפיד הכתוב דהוא הדין לכל הקדש מזבח, שכן אמרו בסיפרי, אין לי אלא בכור, מנין לכל הקדשים שאין משנין אותן מקדושה לקדושה, תלמוד לומר בבהמה לא יקדיש איש אותו, ירמוז בכל בהמה קדושה בין בקדושה לקדשי מזבח או אפילו לבדק הבית שאין משנין אותה מקדושתה, ועל הכל נאמר לא יקדיש איש אותו אבל יונח כמות שהוא.

משרשי המצוה מה שכתבתי במצות עשה ב' בתמורה כי כל זה למוראת הקדש.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שבועות כא, א. — 6. סנהדרין סה, א. — 9. נשבע, עיין מצוה רלה. — 10. משום מעשה, תמורה ג, ב: משום דבדיבורו עשה מעשה (שעושה מהולין קדשים. רש"י). — 15—23. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת קו (עם שנויים). — 18. ויקרא כו, כו. — 20. בסיפרי, ברמב"ם שם: בספרא, וכן צ"ל. — 22. בקדושה, ז' קדושה.

הערות וביאורים

7—8. ומוציא שם רע, שנאמר ויסרו אותו (דברים כב, יח) זו מלקות (כתובות מו, ב). — 8. ועד זומם, והיה אם בן הכות הרשע (דברים כה, ב) מכאן רמז לעדים זוממין שלוקין מן התורה (מכות ב, ב), היכי דאין הזמה יכולה להתקיים בהם, כגון שאומרים מעידים אנו באיש פלוני שהוא בן גרושה או בן חלוצה ונמצאו זוממים אין אומרים יעשו הם בני גרושה וחלוצה תחתיו אלא לוקין את הארבעים. — 9. כדילפינן, נשבע מנלן א"ד יוחנן משום רשב"י אמר קרא לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא כי לא ינקה, ב"ד של מעלה אין מנקין אותו אבל ב"ד של מטה מלקין אותו ומנקין אותו (שבועות כא, א).

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שאם הקדיש לבדק ההיכל לא ישנה לבדק מזבח וכן כל כיוצא בזה. ועוד אמרו גם כן שאין מעריכין על בהמת ההקדש להקדיש עוברה קדושה אחרת אלא הרי הוא בקדושת אמו, שוולדות קדשים ממעי אמן הן קדושים מה שאין כן בבכור, שהבכור ביציאתו הוא מתקדש דבפטר רחם תלה הכתוב ולפיכך איפשר להערים על הבכור קודם שנולד להקדישו קדושה אחרת, ועל זה נאמר אשר יבוכר ליי... לא יקדיש איש אותו, משיבוכר אי אתה מקדישו אבל אתה מקדישו בבטן, ולפיכך מי שאמר אם תלד זכר המבכרת הרי הוא עולה יקרב אותו לעולה, אבל אינו יכול לעשותו זבחי שלמים לפי שאינו יכול להפקיעו מקדושתו דקדושת השלמים למטה היא מן הבכור, שהבכור נאכל לכהנים לבד והשלמים לכל אדם. ויתר פרטיה בפרק חמישי מתמורה.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, שאפילו בזמן הזה שאין מקדישין מי שעבר והקדיש בהמה להקדש אחד אינו יכול לשנותה להקדש אחר. ועובר על זה ושנה אותו מקדושה לקדושה כגון שהקדישו לשלמים ואחר כך אמר שתהא קדושה לעולה או לקרבן אחר עבר על לאו זה, ואין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה.

(שלא ימכר קרקע שהחרים אותה בעליו אלא תנתן לכהנים)

שנט. ג. שלא ימכור שדה החרם וכן כל שאר קרקעות והוא הדין למטלטלין שהחרימו אותן בעליהם אלא ינתנו לכהנים שבאותו משמר, כמו שכתבנו בסדר זה עשה ו', ואפילו לגזבר ההקדש אסור לבעלים למוכרו אלא זוכה בו בלא כלום, כי השם זכה החרמים לכהנים, וזה יהיה בסתם חרמים כמו שאמרנו למעלה דקימא לן כמאן דאמר סתם חרמין לכהנים, כלומר מי שהחרים ולא פירש למי, שאלו מחרים בפירוש לבדק הבית לא זכו בהם הכהנים, ועל חרמי כהנים נאמר כאן כל חרם... לא ימכר, אבל הכהנים ודאי מוכרים אותם כרצונם, שחרמי כהנים אחר שיצאו מיד הבעלים שהחרימום והגיעו ליד הכהנים הרי הן כחולין לכל דבריהם, שנאמר כל חרם בישראל לך יהיה, אבל בעוד שהם תחת ידי הבעלים נאמר עליהם כל חרם קדש קדשים ליי.

ושרש המצוה וכל ענינה כתוב למעלה עשה ו' עיין שם כי קרוב הוא.

(שלא יגאל שדה החרם)

שס. ד. שלא יגאל שדה החרם והוא הדין לכל שאר קרקעות ומטלטלין המוחרמין שאין להם פדיון אלא ניתנין לכהנים והם עושים בהם כל חפצם, ועל זה נאמר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—2. לשון הרמב"ם הלכות תמורה ד, יא. — 2. תמורה כה, ב. — 2—10. נוסד על רמב"ם הלכות תמורה ד יב, עם חילופים ושנויים. — 20. למעלה, מצוה שנה. — 23. ויקרא כז, כח. — 25. במדבר יח, יד. — 26. ויקרא כז, כח. — 30. שם.

הערות וביאורים

1. לבדק ההיכל, כלומר כמו שאין משנין מקדשי הבית אפילו מקרבן לקרבן כך אין משנין בבדק הבית אפילו מבדק לבדק (ועיין בהשגת הראב"ד הלכות תמורה ד, יא). — 19. זוכה בו, הכהן.

כל חרם... ולא יגאל, ואמרו בספרא, לא ימכר לאחר, ולא יגאל לבעלים. משרשי המצוה כתוב למעלה עשה ו'.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמחרים לשמים הקדיש אבל נפדה הוא בשיוויו ויפלו הדמים לבדק הבית ויצאו הנכסים לחולין, אבל חרמי כהנים אין להם פדיון לעולם אלא הרי הם לכהנים ולזרעם לעולם. וכהן שזכה בשדה חרמים ומכרו חוזרת לו או לזרעו ביובל, שנאמר לכהן תהיה אחוזתו, מלמד ששדה חרמו לו כשדה אחוזתו לישראל. ויתר פרטיה וכל עניינה הכל כמו שכתבתי למעלה עשה ו'. ומתבאר הכל במסכת ערכין. ואין ספק כי שני לאוין אלו שהן לא ימכר ולא יגאל נוהגין היום, וכמו שכתבתי למעלה עשה ו' לדעת הרמב"ם זכרונו לברכה שהמחרים בזמן הזה קרקע או מטלטל בחוצה לארץ שניתן לכהנים, ואף על פי שאין נוהג שדה חרמין בארץ אלא בזמן שהיובל נוהג, כן כתב הרמב"ם זכרונו לברכה בספר הפלאה.

(שלא למכור מעשר בהמה אלא יאכל בירושלם)

שסא. ה. שלא נמכור מעשר בהמה בשום צד אלא יאכלוהו בעליו או מי שירצו הם בירושלם, ועל זה נאמר כאן במעשר בהמה לא יגאל, ואמרו בספרא במעשר והוא אומר לא יגאל אינו נמכר לא חי ולז שחוט ולא תמים ולא בעל מום. לשון גאולה ישמש כאן בלשון מכירה לפי שהגאולה מעין מכירה הוא, שהאדם נותן דמים ולוקח קרקע.

משרשי המצוה מה שכתבתי בסדר זה במצות מעשר בקר וצאן עשה ז'. ומן הטעם ההוא שתראה שם נצטוינו שלא למכור המעשר בשום צד אלא יאכל על כל פנים בירושלם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמעשר בהמה היה נאכל כולו לבעלים בירושלם ואין לכהנים בהם כלום, אבל היה נשחט בעזרה ומקריבין אמוריו וזורקין דמו זריקה אחת כנגד היסוד, ואם נפל בו מום נאכל בכל מקום. אבל אסרו חכמים למוכרו בכל מקום ואפילו הוא בעל מום ואפילו שחוט אסור למוכרו גזירה שמא ימכרנו חי, ולפיכך אמרו שאין שוקלין ממנו מנה כנגד מנה מפני שנראה כמוכר, ואף על פי שדבר זה הותר לעשות אפילו בבכור תמים שאמרו זכרונם לברכה כהנים שנמנו על הבכור מותרין לשקול מנה כנגד מנה. ומה שאמרו זכרונם לברכה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—5. לשון הרמב"ם הלכות ערכין וחרמין ו, ו. — 5. ערכין כו, א. — 11. הלכות ערכין וחרמין ח, יא—יב. — 15. ויקרא כז, לג. — 17. לשון, כ ולשון. — 22—24. לשון הרמב"ם הלכות בכורות ו, ד (עם שנויים). — 24—28. שם ה"ו. — 28 ואילך. שם ה"ח.

הערות וביאורים

11. נוהג, אבל לפי שהקרקע בחוץ לארץ דינו כמטלטלין לענין זה לפיכך תנתן לכהנים. — 26. מנה כנגד מנה, אם יש לו חתיכת בשר חולין שנשקלה בליטרא אינו יכול לשקול בשר מעשר כנגדה. — 28. מותרין, משום דבבכור כתיב לא תפדה (במדבר יח, יז) ומשמע בעלים אין פודין אותן אבל נמכר הוא לאחרים משיבוא ליד כהן, אבל במעשר כתיב לא יגאל ונאמר ולא יגאל בחרמים מה להלן מכירה עמו אף כאן מכירה עמו (עיין בכורות ל ב / לב א).

שמעשר בהמה שנשחט מותר למכור חלבו וגידיו ועורו ועצמותיו, שלא אסרו למכור אלא בשרו בלבד, ואם היו העצמות יקרים והבליע דמי הבשר בעצמות מותר. וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה שיראה לו שהמוכר מעשר לא קנה לוקח ולפיכך אין לוקה עליו המוכר לפי שלא הועילו מעשיו, כמו מוכר חרמי כהנים שלא קנה לוקח, וכמו מוכר יפת תואר שלא קנה לוקח, כמו שיתבאר במקומו, עד כאן. ויתר פרטי המצוה יתבארו במסכת בכורות ובמסכת מעשר שני בתחלה.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות ישראלים וכהנים ולויים בכל מקום ובכל זמן. ואף על פי שחכמים אסרו לעשר בהמה בזמן הזה גזירה שמא יאכלום תמימים ויהיה בדבר איסור כרת שהוא שחיטת קדשים בחוץ כמו שכתבנו למעלה, אף על פי כן מי שעבר ועשר בזמן הזה יש בו קדושת מעשר, ואם ימכרנו בשום צד יעבור עליו הלאו הזה שהוא לא יגאל, אבל אין לוקין עליו כמו שאמרנו סמוך בשם הרמב"ם זכרונו לברכה.

נשלם ספר ויקרא

והנני עודני בא להזכירך במה שהתנצלתי הרבה פעמים על השרשים אשר מלאני לבי לכתוב במצות, שאין הכוונה רק לחנך הנערים ולתת אל לבם כי יש במצות תועלות רבות גלויות לכל אדם באשר יוכלון הבין בילדותם, ועל כן קראתי שם הספר חינוך, ועומק חכמתן ורוב תועלתם אם יזכו ישיגו בם בימי זקנתם. הלא ידעת כי יש פרי נמצא אשר בו כמה תרופות בסגולה וגם טוב לאכלה, ואיש חכם יודע לספר בשבחי תרופותיו, ואשר לא ידע בכל אלה יאמר שהוא טוב לאוכליו. גם אני אספר המושג אלי במעלות המצוות באזני בני וחבירי יאכלו פרי מגדי ישבעו תבואתי שאספתי אחרי הקוצרים בשדה רבותי ודשתי במדושתי. ואחת שאלתי מאת יי' כל ימי היותי להיות לרצון לפניו שיחתי, אמצא חן בעיניו ויקח נא מידי מעט מנחתי אשר הכינותי בעניי בגלותי, הוא בחסדיו יתן בלב שומעי קולי לדון לזכות אותי, ואם עשיתי זאת להזכיר שמי להגדיל תהלתי, אל יהי לי מושך חסד ודורש בטובתי, רק לשם אל חי אשר לו נאוו תהלות, מחסי ומצודתי, יתברך ויתעלה, אמן.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—5. שם הלכה ה. — 4. חרמי כהנים, מצוה שנט. — 5. יפת תואר, מצוה תקנט. — 16. באשר, כ כאשר. — 20. וחבירי, ו וחביריו. — יאכלו, שה"ש ד, טז. — 21. שאספתי, רות ב, ז. — 22. ואחת, תהלים כז, ד. — אמצא, בראשית לג, י. — 23. הכינותי, דה"א כב, יד. — 25. יהי, ע"ש תהלים קט, יב. — לשם, כ בשם. — לו נאוו, ע"ש תהלים לג, א: לישרים נאוה תהלה. — 26. ויתעלה, כ ויתעלה שמו.

סדר ראשון אין בו מצוה לחשבוננו

נשא

יש בה י"ח מצות, ז' מצות עשה וי"א מצות לא תעשה

(מצות שלוח טמאים חוץ למחנה שכינה)

שסב. א. לשלח הטמאים חוץ למחנה שכינה, שנאמר צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש, וידוע היה להם במדבר עד היכן גבול מחנה שכינה, וכמו כן לדורות תקרא מחנה שכינה, והיא בכלל מצוה זו בית המקדש וכל העזרה שהיא לפניה. ואמרו בספרי וישלחו מן המחנה אזהרה לטמאים שלא יכנסו למקדש, ואמרו בפסחים ויצא אל מחוץ למחנה מצות עשה. ונכפלה מצות זו במקום אחר שנאמר כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה ויצא אל מחוץ למחנה, ופירושו מחוץ למחנה שכינה. וכמו כן נכפלה במקום זה בעצמו שחזר ואמר פעם שנית אל מחוץ למחנה תשלחום. וכבר כתבתי כי בהכפל האזהרות במצות הוראה קצת בחומר המצוה, שהשם חפץ בטובת בריותיו והזהירם וחזר והזהירם עליה כדרך בני אדם יזהירו זה את זה הרבה פעמים בכל דבר הצריך להם צורך רב, ואם אמנם שמצינו גופי תורה נאמרו ברמז, הכל בטעם נכון. משרשי המצוה לפי שענין הטומאה ידוע לחכמים שיחליש כח הנפש השכלית ויערבב אותה ויפריד בינה ובין השכל עליוני השלם ותהי נפרדת עד אשר תטהר, וכמו שכתוב בענין הטומאה ולא תטמאו בהם ונטמאתם, ודרשו זכרונם לברכה ונטמתם בם כלומר שמעיינות השכל מטמטמים בטומאה. על כן במקום הקדוש והטהור אשר רוח אלהים שם אין ראוי להיות בו האיש המלוכלך בטומאה. והענין הזה יש לדמותו על דרך משל לפלטרין של מלך שמרחיקין ממנו כל איש צרוע

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6—13. מיוסד קצת על לשון סה"מ מ"ע לא. — 6. במדבר ה, ב. — 9. ספרי שם. — 10. פסחים סח, א; דברים כג, יא. — 11. דברים כג, יא. — 13. במדבר ה, ג. — כתבתי, בשורש מצוה שכט. — 18. ובין השכל, בפנים: ובי והשכל (וברור שצ"ל כמו בב: ובין השכל), ו חסר ובין. — 19. ויקרא יא, מג. — ודרשו, יומא לט, א.

הערות וביאורים

9. ל פ נ י ה, עד שער נקנור שהוא תחלת עזרת ישראל.—א ו ה ר ה, כותנת הספרי לסוף הפסוק: וישלחו מן המחנה... ולא יטמאו את מחניהם. — 16. ג ו פ י ת ו ר ה, רש"י עה"ת בראשית כה, מב: יפה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה והרבה גופי תורה שלא נתנו אלא ברמיזה (ועיין בב"ר פ' ס). — 20. ו נ ט מ ת ם, אטומים וסתומים מכל חכמה (רש"י יומא לט, א).

ונמאס בגופו או אפילו במלבושיו, וכעין מה שכתוב כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמצורע שהוא חמור בטומאתו שמטמא באהל חמור גם כן בשלוחו, והוא משתלח חוץ לשלשה מחנות דהיינו חוץ לירושלם, וזבין וזבות ונדות ויולדות שאין טומאתם חמורה כל כך שלוחם חוץ לשתי מחנות שהן מחנות כהנים ולויים וזהו חוץ להר הבית, וטמא מת שאין טומאתו חמורה כל כך אינו משתלח אלא חוץ למחנה אחת, לפיכך מותר ליכנס בהר הבית. ומה היא החומרא בזבין יותר מטמא מת, שהזב מטמא משכב ומושב אפילו מתחת האבן מה שאין המת מטמא כן. וטמא מת ובועלי נדות וכל הגוים דרך כלל משלחין אותם מן החיל, אבל טבול יום נכנס לשם. עזרת ישראל ועזרת נשים משלחין ממנה טבול יום אבל לא מחוסר כפורים, ומעזרת ישראל ולפנים אפילו מחוסר כפורים אינו נכנס שם. ויתר פרטיה מבוארים בפרק אבות הטמאות שהוא פרק ראשון מסדר טהרות.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בכל זמן, שאפילו בזמן הזה שהמקדש שמם בעונותינו אסור להכנס בו טמא. ועובר על זה ונכנס במקום שאינו רשאי בעודו טמא בצדדים שפירשנו ביטל עשה, מלבד שעבר על לאו, כמו שנפרש בסדר זה בעזרת השם.

(מצות וידוי על החטא)

שסג. ב. שנצטוינו להתוודות לפני ה' על כל החטאים שחטאנו בעת שנתנחם עליהן, וזהו עניין הוידוי שיאמר האדם בעת התשובה אנא השם פשעתי ועויתי כן וכן, כלומר שיזכיר החטא שעשה בפירוש בפיו ויבקש כפרה עליו ויאריך בדבר כפי מה שיהיה צחות לשונו, ואמרו זכרונם לברכה שאפילו החטאים שחייבה התורה קרבן עליהם צריך האדם אל הוידוי עם הקרבן. ועל זה נאמר דבר אל בני ישראל איש או אשה כי יעשו מכל חטאות האדם למעול מעל ביי' ואשמה הנפש ההיא והתוודו את חטאתם אשר עשו. ואמרו במכילתא לפי שנאמר והתודה אשר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שכתוב, ו שכתבנו. — אסתר ד, ב. — 3—12. מיוסד על לשון הרמב"ם בהלכות ביאת המקדש ג, ב—ו, עם שינויים. — 16. בסדר זה, מצוה שסט. — 19 ואילך. מיוסד על סה"מ מ"ע עג עם שינויים. — 20. פשעתי ועויתי, כ חטאתי עויתי ופשעתי.— 23. במדבר ה, ו—ז. — 25. במכילתא. רבנו יצא בעקבות הרמב"ם שקרא לספרי זוטא בשם מכילתא. אלא שהוסיף ביאוריו משלו על לשון הספרי זוטא. — ויקרא ה, ה.

הערות וביאורים

4. ב א ה ל, שאם בא מצורע אל הבית נטמא כל אשר בבית, ואע"פ שלא נגע. — ל ש ל ש ה מ ח נ ו ת, מחנה ישראל מפתח שער ירושלים עד הר הבית, מחנה לויה מפתח הר הבית עד העזרה שהוא שער נקנור. ומחנה שכינה מפתח עזרת ישראל ולפנים עד אחרי קדש קדשים. — 8—9. מ ת ח ת ה א ב ן. כגון שהושכב תחת האבן והסהור מלמעלה (דהוי נישא על גבי הזב), טמא. — 9. ה מ ת, הטמא מת. — 10. ה ח י ל, לפנים מחומת הר הבית היה כותל גבוה עשרה טפחים ולפנים ממנו מקום פנוי עשר אמות והוא החיל. — 11. ט ב ו ל י ו ם, מי ששבל מטומאה ולא דייריב שמשו. — מ ח ו ס ר כ פ ו ר י ם: עיין מצוה ר — 16. ש נ פ ר ש, במצוה שסט.

חטא, יתודה על חטא שחטא עליה, על חטאת כשהיא קיימת לא משנשחטה, כלומר בעוד שבהמת הקרבן חיה ולא משנשחטה. ועוד אמרו שם למדנו חיוב הוידוי למטמא מקדש וקדשיו, מניין אתה מרבה שאר כל המצוות, כלומר שהמקרא הזה בא בפרשת ויקרא במטמא מקדש וקדשיו, מניין אתה מרבה שאר כל המצוות, דכתיב דבר אל בני ישראל וגומר והתוודו, כלומר שנדרוש הכתוב כאילו לא נכתב על דבר מיוחד. ומניין שיש במשמע הזה אף מיתות וכריתות, שנאמר גבי וידוי אהרן באחרי מות לכל חטאתם, ודרשו זכרונם לברכה לרבות מצות לא תעשה, וכי יעשו דכתיב כאן לרבות מצות עשה, כלומר אם ביטל מצות עשה שהיה יכול לעשות שחייב להתוודות עליה. ועוד דרשו זכרונם לברכה שם במכילתא מכל חטאות האדם ממה שבינו לבין חבירו, על הגניבות ועל הגזילות ועל לשון הרע, וזה הוידוי צריך באמת שישיב החמס אשר בכפיו שאם לא כן מוטב שלא יתודה על זה. למעול מעל לרבות כל חייבי מיתות שיתודו. יכול אף הנהרגין על פי זוממין, כלומר אף על פי שהוא יודע שלא חטא אלא שהועד עליו עדות שקר שיהא חייב להתוודות על זה תלמוד לומר ואשמה הנפש, לא אמרתי אלא כשיהיה שם אשמה אבל לא כשידע שאין לו חטא אלא שהועד שקר עליו. הנה התבאר שכל מיני העוונות הגדולים והקטנים ואפילו מצות עשה חייב האדם עליהם הוידוי. ולפי שבאה מצוה זו של וידוי עם חיוב הקרבן כמו שכתוב בפרשת ויקרא דכתיב שם והביא את אשמו וגומר, שמא יעלה במחשבה שאין הוידוי לבדו מצוה בפני עצמה אלא מהדברים הנגררים אחר הקרבן על כן היו צריכין לבאר במכילתא שאינו כן אלא מצוה בפני עצמה היא. וכן אמרו שם יכול בזמן שהם מביאין מתוודין, ומניין אף בזמן שאין מביאין, שנאמר בני ישראל... והתוודו, כלומר שהקבלה באה לדרוש כן. ועדיין הייתי אומר שאין הוידוי אלא בארץ, כלומר אף על פי שמתודין בלא קרבן מכל מקום שלא יהיה חיוב הוידוי אלא בארץ כי שם עיקר הכפרה ושם הקרבנות ועיקר הכל בה, מניין אף בגלייות, דכתיב והתודו את עונם ואת עון אבותם, כלומר עון אבותם שחטאו וגורשו מן הארץ, וכן אמר דניאל בחוצה לארץ לך יי׳ הצדקה ולנו בושת הפנים וגומר. הנה התבאר שהוידוי מצוה בפני עצמה.

ונוהג בכל מקום. ואמרו בסיפרא גם כן והתודה זה וידוי דברים.

משרשי המצוה לפי שבהודאת העוון בפה תתגלה מחשבת החוטא ודעתו שהוא מאמין באמת, כי גלוי וידוע לפני האל ברוך הוא כל מעשהו ולא יעשה עין רואה כאינה רואה, גם מתוך הזכרת החטא בפרט ובהתנחמו עליו יזהר ממנו יותר פעם אחרת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. על חטאת, חטר בו. — 7. ויקרא סז, סז. — 18. שם ה, סו. — 22. שהקבלה, כ שהקבלה היתה. — 24. ויקרא כו, מ. — 26. דניאל ט, ז. — וגומר, כ כיום הזה. — 28. ויקרא סז, כא, ספרא. — 30. עין רואה..., ב״ק עט, א: עשה עין של מטה (כלומר, של מעלה) כאילו אינה רואה. — כאינה, ו שאינה.

הערות וביאורים

1. ע ל י ה, והתודה אשר חטא עליה (ויקרא ה, ה). — 8. ד כ ת י ב כ א ן, במצוה שלפנינו, דבר אל בני ישראל איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם.

לבל יהי מכשול נכשל בו אחר שיאמר בפיו כזו וכזו עשיתי ונסכלתי במעשיי יהיה נגדר שלא ישוב לעשות כן, ומתוך כך ירצה לפני בוראו והאל הטוב החפץ בטובת בריותיו הדריכם בדרך זו יזכו בה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהתשובה היא שיעזוב החוטא חטאו ויסירנו מלבו וממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשה כן עוד כדכתיב יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו, ואחר כך יתודה עליו, כלומר שיאמר דברי התשובה בפיו, שנאמר ויעשו להם אלהי זהב. וגם כן צריך להזכיר בפירוש שלא ישוב לעשות החטא עוד, שנאמר ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו וגומר. ואמרו זכרונם לברכה ששעיר המשתלח היה מכפר כשעשה תשובה על כל עבירות שבתורה הקלות והחמורות בין שעבר עליהן בזדון או בשגגה בין שהודע לו או לא הודע לו, אבל אם לא עשה תשובה אין שעיר המשתלח מכפר אלא על הקלות. ומה הן הקלות ומה הן החמורות, עבירות שחייבין עליהן מיתת בין דין או כרת וכן שבועת שוא ושקר אף על פי שאין בהן כרת מן החמורות הן, ושאר מצות עשה ולא תעשה שאין בהן כרת נקראות קלות כנגד החמורות. ועכשיו בעוונותינו שאין לנו מקדש ולא מזבח כפרה אין לנו אלא תשובה, והתשובה מכפרת על כל העבירות, אפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה שלימה באחרונה אין מזכירין לו שום רשעו, שנאמר ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו. במה דברים אמורים שהתשובה לבדה מספקת בעבירות שבין אדם למקום, כגון האוכל דבר איסור או בועל בעילה אסורה, וכן המבטל אחת ממצות עשה וכיוצא בזה. אבל עבירות שבין אדם לחבירו כגון החובל בחבירו או הגוזל ממונו או בכל דבר אחר שהזיקו שלא כדין בין במעשה בין בדיבור אין נמחל לו לעולם בתשובה בלבד עד שיתן לחבירו מה שהוא חייב לו ועד שירצהו, ואם לא רצה חבירו להתרצות לו כבר אמרו זכרונם לברכה מה תקנתו. ומעניין המצוה כמו כן מה שאמרו בתוספתא שעשרים וארבעה דברים הם שמעכבין את התשובה ושם מנו אותן חכמים. ויתר פרטי המצוה יתבארו בפרק אחרון מיומא.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה ולא התודה על חטאיו ביום הכפורים שהוא יום קבוע מעולם לסליחה וכפרה ביטל עשה זה, ואוי לו לאדם אם ימות בלא ווידוי ונשא עונו. ועיקר הוידוי שקיבלנו מרבותינו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. מכשול, חסר בכ. — 4—6. לשון הרמב"ם בהלכות תשובה ה, ב. — 5. ישעי' נה, ז. — 7. שמות לב, לא. — 8. הושע יד, ה. — זגומר, כ אשר בך ירותם יתום. — 8—17. לשון הרמב"ם הלכות תשובה א, ב—ג. — 12. מיתת, ו מיתות. — 14. החמורות, כ האחרות. — 17. יחזקאל לג, יב. — 17—22. הלכות תשובה ב, ט, בשינויים והוספות. — 18. שהתשובה, ו שהתשובה שלימה. — 24. בתוספתא, נמצאות במסכתות קטנות לעצמן (הר"ז).

הערות וביאורים

14. כ נ ג ד ה ח מ ו ר ו ת, זוהי הוספת רבנו על לשון הרמב"ם שם בהלכות תשובה. — 23. מ ה ת ק נ ת ו, מביא לו שורה של שלשה בני אדם מריעין ופוגעין בו ומבקשין ממנו. לא נתרצה להן, מביא לו שנייה ושלישית. לא רצה מניחו והולך לו, וזה שלא מחל הוא החוטא (רמב"ם הלכות תשובה ב, ט).

ונהגו בה כל ישראל לאומרו בימי התשובה הוא אבל חמאנו אשמנו וכולי. ואמרו זכרונם לברכה במסכת שבת פרק במה מדליקין מי שחלה ונטה למות אומרין לו התודה, שכן דרך כל המומתין מתודין, וכן במסכת שמחות תניא נטה למות אומרין לו התודה עד שלא תמות, הרבה שהתודו ולא מתו והרבה שלא התודו ומתו, והרבה שמהלכין בשוק ומתודין, שבזכות שאתה מתודה אתה חי. אם יכול להתודות בפיו יתודה ואם לא יתודה בלבו. וכתב הרב משה בן נחמן זכרונו לברכה שכך קיבל מחסידים ואנשי מעשה שסדר וידוי של שכיב מרע כך הוא, מודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שרפואתי בידיך ומיתתי בידיך, יהי רצון מלפניך שתרפאני רפואה שלימה, ואם אמות תהא מיתתי כפר על כל חטאים עוונות ופשעים שחטאתי ושעויתי ושפשעתי לפניך ותן חלקי בגן עדן תכיני לעולם הבא הצופה לצדיקים. ותזכור הסדר הזה לומר חטאים תחילה ואחר כך עוונות ואחר כך פשעים כמו שזכרנו חטאתי עויתי פשעתי לפי שכבר חלקו בזה בגמרא רבי מאיר וחכמים, ורבי מאיר סבר דאיפכא הוא דאמרינן וכמו שאמר משה נושא עון ופשע וחטאה, והלכה כחכמים דסברי שהחטאים מזכיר תחילה, וטעם העניין מפורש בגמרא.

(מצות סוטה שיביאה הבעל אל הכהן ויעשה לה כמשפט הכתוב)

שסד. ג. להביא האשה השוטה אל הכהן שיעשה לה כמשפט הכתוב עליה בפרשה, ועניין הסוטה מפורש הוא בכתוב שהיא האשה שקנא בה בעלה, וכבר פירשו זכרונם לברכה מאי לשון שוטה כלומר סטת מן בעלה, כי רוב הקנאות יבואו בסיבת פריצות האשה ולכן תקרא שוטה מבעלה מכיון שקינא בה, והכתוב המורה על מצוה זו הוא איש כי תשטה אשתו וגומר והביא האיש את אשתו אל הכהן.

שורש מצוה זו נגלה לכל רואי השמש שהוא שבח גדול באומה להיות לנו תחבולה להוציא מתוך לבבינו החשד בנשותינו ולדעת באמת אם זינתה האשה תחת בעלת או לא זינתה, מה שאי איפשר לכל גוי וממלכה להיות ביניהם כן, ועליהן נאמר אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און, כי מי יגלה על בנותיהם כי תזנינה ועל כלותיהם כי תנאפנה, ועמינו נתקדש בכל דבר שבקדושה ונתן לנו האל מופת לדעת עניין זה הנעלם משאר העמים, ומתוך כך תגרבה בין איש לאשתו אהבה ושלום שלם ורעינו יהיה קדוש. ומה אאריך עוד בפרטי עניינים אלה והכל נגלה בלב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. השה לשון הרמב"ם בהלכות תשובה ב, ח. — 2. שבת לב, א. — 3. שמחות, במס' שמחות שלפנינו ליתא, אלא איתא ברמב"ן בספר תורת האדם. — 6. תורת האדם, סוף שער הסוף. — 9. כפר, כ כפרה. — 13. בגמרא יומא לו, ב. — שמות לד, ז. — 19. רש"י עה"ת במדבר ה, יב. — 21. במדבר ה, יב, טו. — 23. שורש מצוה זו, מיוסד על מה שכתב הרמב"ן עה"ת במדבר ה, כ. — 25. שאי, כ שלא היה. — משלי ל, כ. — 26. הרשע ד, יד. — 29. שלם, חסר בכ.

הערות וביאורים

11. חטאים תחלה, לפי שחטא מורת על שוגג, עון על מזיד, פשע על מורד, וצריך לומר הקל תחלה. — 18. שקנא, התרה בה בעלה אל תסתרי עם איש פלוני.

כל מבין. ולכן בהיות טעם הענין גם באומתינו וכבוד גדול להם, פסק משעה שנתקלקלו בעבירות, כמו שאמרו זכרונם לברכה משרבו הנואפים פסקו מי סוטה שנאמר לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה וגומר, ופירוש הכתוב לומר שלא יעשה להם הנס הגדול הזה להיות המים בודקין את האשה אם זנתה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שעניין הקינוי הוא כגון שאמר לאשתו בפני עדים אל תסתרי עם פלוני, ואפילו היה אביה או אחיה או גוי או עבד או שחוק, והוא האיש שאינו מוליד, ונסתרה עם אחד מהם בפני עדים או שהתה עמו כדי טומאה, שהיא כדי לצלות ביצה ולגמעה, הרי זו אסורה על בעלה עד שתשתה מי המרים ויבדק הדבר. ובזמן שאין שם מי סוטה תאסר עליו לעולם ותצא בלא כתובה. אבל אמר לה אל תדברי עם איש פלוני אין זה קינוי ולא תאסר עליו בקינוי זה אף על פי שנסתרה עמו. קנא לה בפני שנים וראה אותה הוא בלא עדים שנסתרה עם אותו שקינא לה הרי זו אסורה עליו ויוציא ויתן כתובה, שאין יכול להשקותה על פי עצמו. וכן אם שמע העם מרננים אחריה שזנתה עם האיש שקינא לה עד שהגשים המוות לאור הלבנה מדברות עליה יוציא ויתן כתובה. ומה שאמרו זכרונם לברכה גם כן שיש נשים שבית דין מקנין עליהן, והן מי שנתחרש בעלה או נשתטה או שהיה במדינה אחרת או שהיה חבוש בבית האסורים, ולא להשקותה אלא לפוסלה מכתובתה. וזה הענין הוא כששמעו בית דין שהעם מרננים אחריה מאדם אחר שקודאין לה ואומרים לה אל תסתרי עמו, ואם נסתרה עמו אחר כן בית דין אוסרין אותה על בעלה לעולם וקורעין כתובתה, וכשיבוא בעלה נותן לה גט. ומה שאמרו שאם שתת מי המרים פעם אחת על איש אחר ונקתה מהם וחזר וקנא לה עליו ונסתרה עמו אינה שותה על ידו פעם אחרת לעולם אלא תאסר על בעלה ותצא בלא כתובה, אבל אם קינא לה באנשים חלוקים אפילו מאה פעמים היא שותה. ולעולם אין כופין אותה לשתות בין שאמרה נטמאתי או שאמרה איני טמאה ואיני שותה אלא תצא בלא כתובה ותאסר לבעלה לעולם. ואם בעלה הוא שאומר איני רוצה להשקותה תצא ותיטול כתובה. ויש נשים שאינן שותות אף על פי שרצו הן ובעליהן, וחמש עשרה נשים הן, ואילו הן, אנוסה ושומרת יבם, דכתיב תחת אישה ואילו עדיין אינן תחת איש, וקטנה אשת גדול, דכתיב אשר תשטה אשה וזו אינה אשה עדיין, וגדולה אשת קטן, דכתיב תחת אישה וזה עדיין אינו איש, ואשת אנדרוגינוס, דכתיב אישה וזה אינו איש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. סוטה מז, א. — 3. הושע ד, יד. — 5—11. רמב"ם הלכות סוטה א, א, ב, ד. — 11—14. שם א, ח. — 15—23. שם א, יא—יב. — 15. מקנין, כ מקנאין. — 23 ואילך. שם ב, א—ב. — 27. אנוסה, ברמב"ם שם ובלא אנוסה. — במדבר ה, כט. — 28. שם.

הערות וביאורים

3. ופירוש הכתוב, כתן למה שכתב הרמב"ן בפירושו עה"ת: שאין הכתוב אומר שתהיינה הנשים הנואפות פטורות מן העון בעבור שבעליהן נואפים רק שלא יעשה בהן הנס הגדול הזה שהוא נעשה להם לכבודם ולהיותם עם קדוש. — 14. הסוותו, נשים שטחות לאור הלבנה ומפחד בלילות מתקבצות לטוות יחד, ומדברות יחד דברים של יום, ואורחא דמלתא נקט. — 20. גט, ואינו יכול להשקותה מפני שלא קינא לה הוא (הלכות סוטה א, יא).

גמור, ואשת סומא, דכתיב ונעלם מעיני אישה וזה אין לו עינים, והחיגרת, דכתיב והעמיד הכהן את האשה וזו אינה יכולה לעמוד, ומי שאין לה כף יד, דכתיב ונתן על כפיה וזו אין לה כף, וכן אם היתה ידה עקומה או יבשה שאינה יכולה ליקח כי אם ביד באחת לבד אינה שותה, דכתיב כפיה, והאלמת, דכתיב ואמרה האשה, ומי שאינה שומעת, דכתיב ואמר אל האשה, וכן הוא שהיה חגר או קטוע או אלם או חרש, וכן היא שהיתה סומא, דכתיב אשה תחת אישה עד שתהיה היא שלימה כמוהו והוא כמותה. ויתר פרטיה וסדר השקאת הסוטה, ובאי זה צד בודקין המים אותה ובאי זה צד אין בודקין אותה, הכל מתבאר יפה במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת סוטה.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בזכרים לפי שעליהם מוטל שיעשו לנשים המעשה הזה כדי לבדוק אותן אם ראו שצריכות הן לכך, ודווקא כשיש שם בית דין של שבעים ואחד, שכך קבלנו שאין משקין הסוטה אלא בבית דין של שבעים וקנים במקדש. ועובר על זה וקינא לאשתו ונסתרה ולא הביאה אל הכהן לעשות לה המעשה הכתוב בפרשה ביטל עשה זה.

(מצות גידול שער נזיר)

שסה. ד. שנצטוה הנזיר, והוא האדם שהפריש עצמו מן היין, לגדל שער ראשו כל ימי הזירו ליי, שנאמר גדל פרע שער ראשו. ולשון מכילתא גדל פרע מצות עשה, ומניין בלא תעשה, תלמוד לומר תער לא יעבור על ראשו.

משרשי המצוה. הקדמה. כבר כתבתי בפתיחת הספר כי בהיות בעולמו של הקדוש ברוך הוא בריה משותפת מחומר ושכל וזהו האדם, היה דבר ראוי ומחוייב כדי להיות קילוסו ברוך הוא עולה יפה מבריותיו שעם בריה זו לא יחסר מעולמו כל האיפשרות שיש בדעתינו להשיג וכולי, כמו שכתבתי שם, ואין ספק כי לולא מן הטעם הזה שנתחייב שכלינו לשכון בתוך חומר בעל התאוות והחטאים ראוי היה שיכלנו לעמוד לשרת לפני בוראו ולהכיר כבודו כאחד מבני אלהים הנצבים עליו. ואמנם מפני החיוב הזה נשתעבד לשכון בתי חומר ואחר שנשתעבד לזה מוכרח על כל פנים לנטות מעבודת בוראו לפעמים ולהשתדל בצרכי הבית אשר ידור שם, כי לא יתקיים בניין הבית עציו ואבניו ויסודותיו מבלתי שישגיח האדם עליו, ואם כן אחרי היות כוונת האדם ביצירתו על מה שאמרנו, בכל עת שיוכל שכלו למעט בעבודת החומר וישים מגמתו לעבודת קונו אז טוב לו, ובלבד שלא יטוש מלאכת הבית לגמרי ויחריבהו, כי גם זה יחשב לו עון אחר שהמלך חפץ להיות לו בריה כזו, וכדאמר רבי יוסי במסכת תענית פרק שלישי שאין היחיד רשאי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שם ה, יג — שם ה, יח. — 4. שם ה, כב. — 5. שם ה, יט. — 6. שם ה, כט. — 17. שם ו, ה. — מכילתא, זה ספרי זוטא. — 18. במדבר ו, ה. — 23—24. ראוי היה שיכלנו, כ ראוי היה שכלינו. — 24. מבני א' הנצבים עליו, איוב א, ו. — 25. לשכון בתי חומר, שם ה, יט. — 28. כתונת, חסר בכ. — שאמרנו, ו שאמר. — 31. תענית כב, ב.

הערות וביאורים

25. החיוב הזה, שנתחייב שכלינו לשכון בתוך החומר.

לסגף עצמו בתענית, ופריש רב יהודה בשם רב טעמיה דרבי יוסי משום דכתיב ויהי האדם לנפש חיה אמרה תורה נשמה שנתתי בך החיה, ועל זה אמר המלך החכם אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם. וזו היא קדושת הנזיר ומעלתו בהניחו מלאכת החומר וישבור תאוותיו במה שאינו חרבן גמור אל הבית, כגון מניעת שתיית היין וגידול השיער, כי בזה יכנע היצר ולא ידלוף הבית בעבורו ולא יהרסו פינותיו אבל תתחזק בו עבודת השכל ויאורו מהלכיו וכבוד יי תשכון עליו ויתקיים באיש הזה כוונת הבריאה מבלי התמעט עבודת שכלו אל בוראו מפני שתוף החומר שבו. והראייה שעניין גידול השיער הוא כמו כן מפני הכנעת היצר כמו שאמרנו מה שאמרו זכרונם לברכה בנזיר ריש פרק קמא אמר רבי שמעון הצדיק מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא אלא פעם אחת בא אדם אחד לפני מן הדרום ראיתיו יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים, אמרתי לו מה ראית להשחית שערך זה נאה אמר לי רועה הייתי לאבא בעירי והלכתי למלאות מים מן המעין ונסתכלתי בבבואה שלי ופחז יצרי עלי וביקש לטורדיני מן העולם, אמרתי לו רשע למה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך במי שהוא עתיד להיות רימה ותוליעה, העבודה שאגלחך לשמים, מיד עמדתי חמדתיו ונשקתיו על ראשו ואמרתי לו בני כמותך ירבו נודרי נזירות, עליך הכתוב אומר איש כי יפליא לנדור נדר נזיר להזיר ליי, ועל כן כדי להכניע היצר גם כן נצטווה לגלח כל שערו במלאת ימי נזרו ולא הורשה לתקן אותם וליטול מהם קצת כדי שלא ישוב יצרו עליו כאשר בתחילה, אבל נתחייב לגלחם מכל כי אין ספק שהשער הגדול ביותר או הגילוח הגמור יפסיד תואר האדם. ואל תתפשיני בטעם זה שכתבתי ממה שאמרו זכרונם לברכה יביא כפרה על עצמו שציער עצמו מן היין, כי גם זה יתכן על טעמינו, כי אחר שאמרתי שאין רשות נתונה לאדם להשחית ביתו ולקלקל דבר בבניין אשר בנה הבונה הראשון ראוי לו להביא כפרה על נפשו כי אולי נטה מן הגדר המחוייב עליו בעניין גופו ונשמתו, כי שמא טבעו ובניינו נכון על צד שהנזירות ענוי יתר מדאי על נפשו, וכל דרכי השם ישרים וצדיקים ילכו בם. והרב משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב בפירושיו על דרך הפשט בטעם החטאת שמביא הנזיר לכפרה כי העניין הוא שצריך כפרה בשובו להטמא בתאוות העולם דמכיון שהיתה עליו רוח ה' והתחיל להיות נזוף לה' ראוי היה לעמוד כן כל ימיו, ושבעים פנים יש לתורה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאם נתגלח הנזיר בין בזדון בין בשגגה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. בראשית ב, ז. — 3. קהלת ז, טז. — 9. נזיר ד, ב. — 16. במדבר ו, ב. — 21. נזיר יט, א. — 25. שהנזירות, ו הנזירות. — 26. וצדיקים, הושע יד, י. — והרמב"ן שם ואילך: והרמב"ם. — רמב"ן ע"ת במדבר ו, יד. — 30. נזיר לט, א.

הערות וביאורים

1. לסגף, לענות נפשו. — 10. אשם נזיר טמא, שהתחיל למנות ונטמא במת, שסותר מגינו ומביא קרבן ומונה בתחלה. — 11. וקווצותיו, שערותיו מסולסלים, ועל כי יתהפכו בסלסולם, פעמים נכנסים ופעמים יוצאים, לכן המה נראים תלים תלים, מלשון תל וגובה (מצודת דוד). — 17. להזיר לה', שנזירתו לשם שמים.

ואפילו באונס הרי זה סותר מניינו ומתחיל למנות שלשים יום, דקיימא לן סתם נזירות שלשים יום כדי שיהיה לו פרע. ובמה דברים אמורים כשנתגלח ברוב ראשו בין בתער בין במין תער ולא נשאר כדי לכוף ראשן לעיקרן, אבל גילח מיעוט שער ראשו אינו סותר מניינו מפני כן, וכמו כן אינו סותר מניינו מפני שתיית היין ואפילו שתה ממנו ימים רבים, אבל סותר הוא מניינו מפני הטומאה כמו שמפורש בכתוב. ומה שאמרו זכרונם לברכה גם כן בעניין נזירות דכל כינויי נזירות כנזירות, כלומר מי שהיה לו עלג או מקומות שהכל עלגין ודרכן לומר במקום נזיר נזיק או נזיח או פזיח ואמר אחד מלשונות אילו על עצמו, כגון שאמר אהא נזיק או נזיח או פזיח הרי זה נזיר, שאין אומרים בנזירות שיהיו דברי פיו בכיוון כלבבו כמו בשבועה, אלא מכיוון שבלבבו להנזר ואמר דברים שיש להבין בהן שיהא נזיר אף על פי שהן מלות שאין עניין הנזירות מובן מתוכן יפה הרי זה נזיר, וכן מה שאמרו שידות נזירות כנזירות, ומה הן הידות, כגון שאמר אהא והיה נזיר עובר לפניו הרי זה נזיר, או שאמר אהא נאה ותפס בשערו הרי זה נזיר. וכן האומר הריני נזיר מן החרצנים בלבד או מן התגלחת או מן הטומאה בלבד הרי זה נזיר גמור. והאומר הריני נזיר על מנת שאשתה יין או אטמא למתים או אגלח הרי זה נזיר ואסור בכולם מפני שהתנה על מה שכתוב בתורה ותנאו בטל. ונשאלים על הנזירות כדרך שנשאלין על שאר הנדרים. והאב מדיר את בנו קטן עד י"ג שנה ויום אחד בנזיר, אבל לא האם, ודבר זה קבלה. והגוים אין להם נזירות, אבל יש נזירות בעבדים ובנשים. והבעל והאב מיפר לאשה נדר נזירות כמו שאר נדרים, וכן האדון אם ירצה כופה לעבד לשתות יין ולהטמא.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. במדבר ו, ט. — 6—9. הלכות נזירות א, ח. — 7. לו, חסר בכ. — 9. פזיח, ו פסיח. — 9—13. שם א, ה—ו, עם שינויים. — 13—14. או—הרי זה נזיר, חסר בכ. — 14—17. הלכות נזירות א, ט, יג.

הערות וביאורים

7. עלג, משנה את הדבור. — 9. שאין אומרים בנזירות, המעיין בדברי הרמב"ם הלכות נזירות א, ה, מקור דברי רבנו אלה, יראה שאין הדברים הללו הטעם על דין כינוי נזירות אלא על ידות נזירות. ונמצא שצריכים לבאר דברי רבנו ככה. זה "שאין אומרים בנזירות שיהיו דברי פיו וכו'" זהו היסוד של "וכן מה שאמרו שידות נזירות כנזירות, ומה הן הידות, כגון וכו'". משא"כ בשבועות שהמתפיס בהן פטור, כגון שמע חבירך נשבע ואמר ואני כמותך, הואיל ולא הוציא שבועה מפיו ולא השביעו חבירו הרי זה פטור (עיין בהלכות שבועות ב, ח). ובזה נדחית הגהת מל"מ, שציין פה על המלים "כמו בשבועה": "אף בשבועה ק"ל כינוי שבועה כשבועה, וזה הטעם גבי ידות נזירות שיך וכ"כ הר"מ ריש פ"א מהלכות נזירות". אבל כמו שאמרנו יש להמליץ בעד רבנו שעקרי דבריו מוסבים על דין ידות, וכן האמת יורה דרכו. — 12. שידות נזירות, מתחיל במקצת דבורו של נדר נזירות. אלא שאינו גומר אותו, ואותו מקצת הדבור הוי כאלו נודר כל שלמות הדבור, כאדם האוחז כלי בבית יד שלו ומטלטלו (ר"ן נדרים ב, א). — אהא, אהיה. — 13. נאה, בגידול שער זה. — 17. ונשאלים, להכמים להתירם. — והאב מדיר, שיכול לבנו קטן הרי אתה נזיר ושתק הבן הרי זה נזיר וחייב האב לנהוג בו כל דקדוקי נזירות. (הלכות נזירות ב, יד).

ונהגת מצוה זו שחייב בגידול השיער כל מי שנדר בנזיר בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, שאף על פי שלמדונו זכרונם לברכה שהנזירות נוהגת בארץ ישראל, כלומר שחייב כל אדם להיות נוהג נזירותו בארץ ישראל כמניין הימים שנדר, ושאין עולין לו הימים לימי נדר נזרו אלא שם, בחוצה לארץ גם כן כל דקדוקי נזירות עליו, לפיכך מי שנדר בנזיר בזמן הזה הרי זה נזיר לעולם, לפי שעכשיו בעוונות אין לנו בית כדי שיביא קרבנותיו במלאת ימי נזרו. ועוד אמרו זכרונם לברכה שכופין אותו אם יש בנו כח לכופו לעלות בארץ ולנהוג נזירותו שם עד שימות או עד שיבנה בית המקדש וישלים קרבנותיו.

(מצות גילוח הנזיר והבאת קרבנותיו)

שסו. ה. שיגלח הנזיר שערו ויביא קרבנות כשישלים נזירותו, וכן בשיטמא, שנאמר וביום מלאת ימי נזרו, וכן כי ימות מת עליו וגומר. ואמרי בסיפרא שלשה מגלחין ותגלחתן מצוה, הנזיר והמצורע והלויים. אולם שלשה אלה אינם שוים לכל דבריהם, שגילוח הלוים היה לשעה במדבר ובשנים האחרים מצוה נוהגת לדורות. וכתב הרב משה בן מימון זכרונו לברכה ששני גילוחים אילו של נזיר שהן גילוח טומאה וגילוח טהרה אין ראוי למנותן כי אם מצוה אחת, לפי שעניין גילוח הטומאה אינו מצוה בפני עצמה כלל אלא דין מדיני מצות הנזירות הוא שביאר הכתוב שאם נטמא הנזיר בימי הנזירות שיגלח ויביא קרבן ואז ישוב ויגדל פרע בקדושה כבתחילה כל ימי הנזירות שאסר על נפשו, כמו שיש למצורע גם כן שתי תגלחות והן מצוה אחת, ואחר שאין זה עיקר המצוה אלא דין מדיניה אין ראוי למנותו מצוה בפני עצמה, וכמו שביאר הרב זכרונו לברכה בספר המצות שלו בעיקר השביעי. ובסדר זאת תהיה, מצות עשה ב', כתבתי גם כן בשם הרב זכרונו לברכה מה היא הסיבה במנותינו תגלחת נזיר וקרבנותיו מצוה אחת ותגלחת מצורע וקרבנותיו שתי מצוות, ושם תראנו מבואר אם תרצה ללמוד.

משרשי מצוה זו של גילוח כל השיער במלאות ימי הנזירות והבאת הקרבנות כתבתי בכלל שורש המצוה הקודמת מה שידעתי.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה היכן מגלח שערו בעזרת נשים, ולשכת נזירים היתה שם בקרן דרומית מזרחית ושם מבשלים שלמיהן ומשליכין שערן לאש, ואם גלח במדינה יצא, ובכל מקום שמגלח תחת הדוד משליך שערו, ואינו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—8. לשון הרמב"ם שם ב, כ—כא עם שינויים. — 7. אם, ו ואם. — 11. במדבר ו, יג; ו, ט. — ויקרא יד, ח, ספרא, ונם בנגעים יד, ו. — 14—20. סה"מ מ' צו. — 18. כל ימי, ו כי ימי, כ מנין כל ימי. — 26 ואילך. לשון הרמב"ם בהלכות נזירות ח, ג.

הערות וביאורים

12. והלויים, בעת שנבחרו לשירות במדבר. — 18. למצורע, תגלחת הראשונה כשנרפא מצרעתו ומביא עץ ארז ואזוב ושני תולעת ושני צפרים עם מים חיים. כל הדברים הללו ביחד עם התגלחת מטהרין אותו מלטמא בביאה לבית, ומלטמא משכב ומושב. והתגלחת השנייה כשסופר שבעה ימים וטובל ומגלח, והיא מטהרתו מלטמא בקדש ומתירתו במעשר ובתרומה. — 28. במדינה, בירושלים.

מגדח עד שיהא פתח העזרה פתוח, שנאמר פתח אהל מועד, ואין פירוש הכתוב שיגלח כנגד הפתח שבזיון מקדש יהיה בזה. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה במצוה זו נזיר ממורט אינו צריך להעביר תער. ואף על פי שאין לו שיער, וכן אם אין לו כפים, הרי זה מקריב קרבנותיו ושותה יין אחר כן ומטמא, ואפילו יש לו שיער מכיון שהביא קרבנותיו אף על פי שלא גלח אין התגלחת מעכבת ושותה ומטמא לערב דמשנזרק עליו אחד מן הדמים מקרבנותיו הותר אף על פי שלא נתן על כפיו ולא הניף, שכל הדברים האלה למצוה ולא לעכוב. ואף על פי שאין התגלחת מעכבת מצוה לגלח אפילו לאחר זמן מרובה. ונזיר שגלח בלא תער או שגלח בתער ושייר שתי שערות לא עשה ולא כלום, ולא קיים מצות גילוח בין נזיר טהור בין נזיר טמא. גילח על השלמים ונמצא פסול תגלחתו פסולה וזבחיו לא עלו לו, גלח על שלשת הבהמות שהוא מקריב ונמצאת אחת מהן כשירה תגלחתו כשירה ויביא שאר הזבחים ויקרבו כהלכתן. שלש בהמות אילו שאמרנו הם כבש לעולה וכבשה לחטאת ואיל לשלמים, ומביא עם האיל ששה עשרונות ושני שלישית עשרון סולת ואופה מהן עשרים חלות. ויתר פרטיה במסכת נזיר.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקבות. ועובר על זה ולא גלח או שגלח בלא תער או שגלח ושייר שתי שערות ביטל עשה. אבל שייר אחת לבדה אין המצוה מתבטלת בשביל שער אחת, ואפילו גלח ושייר שתי שערות ואחר כך נשרה אחת מהן מעצמה אם גילח האחרת אף על פי ששער אין כאן, שהרי שערה אחת אינה חשובה שיער כמו שאמרנו, מצות גילוח יש כאן לפי שכבר גלח כל ראשו חוץ מן השתים ונפילת האחת אינה כלום ששערה אחת אינה חשובה לכלום, וכשגלח האחרת הרי השלים גילוחו לגמרי וקיים מצות גילוח, ואף על פי שהתגלחת אינה מעכבת משתות היין ומהטמא כמו שאמרנו, הבאת הקרבנות מעכבת הכל, ואם לא הביאן ביטל עשה זה והוא אסור לשתות יין ולהטמא עד שיביאם, ואף על פי שגלח לא נשלמה המצוה עד שהביא הקרבנות.

(מצות ברכת כהנים בכל יום)

סמג. ו. שנצטוו הכהנים שיברכו ישראל בכל יום, שנאמר כה תברכו את בני ישראל אמור להם.

משרשי המצוה שחפץ השם בטובו הגדול לברך עמו על יד המשרתים החונים תמיד

תילופי גירסאות ומראי מקומות

1. במדבר ו, יח. — 2—10. הלכות נזירות ח, ה—ו. — 10—12. שם ח, י. — 14. עשרים, ש עשרה. — 23. ואע"פ, ו שאע"פ. — 26. במדבר ו, כג.

הערות וביאורים

4. כפים, דתנופה לא מעכבא. — 10. ונמצא פסול, כגון שנשפך דמו או יצא או נטמא, תגלחתו פסולה, הואיל ונפסל הזבח הרי זה כגלחוהו לסטים דסותר שלשים יום. — וזבחיו לא עלו לו, שאר הזבחים שהקריב אחר תגלחתו הפסולה לא עלו לו, דכיון דצריך לסתור עד שיגדל שערו הוי כאלו הקריבם קודם וזמנם (רע"ב נזיר ו, ו). — 11. שלשת הבהמות, גלח אחר שהקריבו שלשתן. — אחת מהן כשירה, והשאר פסולות. — 14. עשרים חלות, עשר חלות מצות ועשרה רקיקי מצות.

בית יי וכל מחשבתם דבקה בעבודתו ונפשם קשורה ביראתו כל היום, ובזכותם תחול הברכה עליהם ויתברכו כל מעשיהם ויהי נועם השם עליהם. ואל תתמה לאמור ולו חפץ השם בברכתם יצו אתם את הברכה ואין צורך בברכת הכהנים, כי כבר הקדמתי לך פעמים רבות כי בכח הכשר מעשינו תחול הברכה עלינו, כי ידו ברוך הוא פתוחה לכל שואל בהיותו מוכשר ומוכן לקבלת הטוב. ועל כן כי בחר בנו מכל העמים ורצה שנזכה בטובו הזהירנו וצונו להכין מעשינו ולהכשיר גופנו במצותיו להיותינו ראוים אל הטוב, גם צונו בטובו הגדול לבקש ממנו הברכה ושנשאל אותה על יד המשרתים הטהורים כי כל זה יהיה זכות לנפשותינו ומתוך כך נזכה בטובו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין הכהנים נושאים כפיהם אלא בעשרה, והכהנים מן המניין. וכיצד היא נשיאות כפים, בשעה שיגיע שליח צבור לעבודה, כלומר כשירצה להתחיל בברכת רצה, כל הכהנים העומדים בבית הכנסת עולין לדוכן ופניהן למול ההיכל ואחוריהם כלפי העם, ואצבעותיהם כפופות על כפיהם עד שישלים שליח ציבור ברכת הודאה, ואחר כך מחזירין פניהן כלפי העם ופושטין אצבעותיהם ומגביהין ידיהן כנגד כתפיהם, ומתחילין יברכך ושליח ציבור מקרא אותן מלה מלה, שנאמר אמור להם, והם עונין אחריו בקול נאה, וכשמשלימין פסוק ראשון כל העם עונין אמן, וכן בפסוק שני ושלישי. וכשישלימו הג' פסוקים מתחיל שליח ציבור בשים שלום וגומר, והכהנים מחזירין פניהם כלפי הקודש וכופתין אצבעותיהן ועומדין שם בדוכן עד שיגמור ברכת שים שלום וחוזרין למקומן. ומנהגינו היום שהכהנים אינן עולין בדוכן אלא עומדין לפני הארון ועושין כסדר שכתבנו. וקודם שיחזירו פניהם לברך העם מברכים ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו בקדושתו של אהרן וצוונו לברך את עמו ישראל באהבה. וכל פונות שיהיו פונין כגון חזרת פניהם לציבור או להיכל יהיו לעולם דרך ימין. ושאה דברים מונעין מן הכהנים נשיאות כפים, הלשון והמומין והעבירה וטומאת הידים והשנים והיין. וביאור דברים אלה עם יתר פרטי המצוה הכל מבואר בפרק אחרון ממגילה ותענית ובשביעי ממסכת סוטה. ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בכהנים, כי עליהם מצוה זו לברך את ישראל, ובשחרית ובמוסף ובנעילה חייבין לברכם, אבל במנחה של כל יום אין שם נשיאות כפים מפני שבמנחה כבר סעדו כל אדם ויש שם חשש יין ושכור אסור בנשיאות כפים. אפילו במנחת תענית גזרו זכרונם לברכה אטו מנחה של כל יום, וכדפסק

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. לבקש... יבמות סד, א: הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. — 10. מגילה כג, ב. — 11—20. לשון הרמב"ם הלכות תפלה יד, ג—ד. — 19. וכופתין. טס ואילך: וכופפין (וברמב"ם. מקור לשון רבנו פה: ויקופצין). — 21—24. שם הלכות יב, יו (עם שינויים). — 24—25 שם הל' יג, א.

הערות וביאורים

2. נועם השם. שכינתו ותגחומיו (רש"י). — 25. הלשון. בגון העלגים שאין מוציאין את האותיות בתיקונן — ושומאת הידים. כהן שלא נטל את ידיו. — והשנים. כהן נער לא ישא את כפיו עד שיתמלא זקנו (הלכות נשיאת כפים יג, ו). — והיין. כהן ששתה יין ביום אחת.

רב נחמן בפרק בתרא דתענית, אבל אמרו שם אלא האידנא מאי טעמא פרסי ידייהו כהני במנחתא דתעניתא הואיל וסמוך לשקיעת החמה מצלו לה כתפילת נעילה דמיא.

(מצות משא הארון בכתף)

ששה. ז. שנצטוו שישאו הכהנים הארון על הכתף כשמוליכין אותו ישראל ממקום למקום, שנאמר כי עבודת הקודש עליהם בכתף ישאו. וכתב הרב משה כן מימון זכרונו לברכה אף על פי שמצוה זו באה ללוים בעת ההיא היה, כלומר במדבר למיעוט מספר הכהנים בימים ההם, ואולם לדורות הכהנים חייבין במצוה זו והם ישאוהו כמו שהתבאר בספר יהושע וספר שמואל. והרב משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב זה שאמר הרב שנעתקה המצוה לכהנים אינו אמת, חלילה לנו שנאמר שנשתנה שום מצוה בתורה שיהיו נפסלין הלוים ממשא הארון לעולם, ויפה פירש, והלוים נשאוהו בימי דוד, שנאמר ויהי בעזור האלהים את הלוים נושאי ארון ברית יי, וכתיב וכל הלוים הנושאים את הארון וגומר. אבל באמת כי הכהנים והלוים כולן כשירין במשא הארון מן התורה, שכולן נקראו לויים, וכמו שכתוב והכהנים הלוים, וכן כתוב ויתקדשו הכהנים והלוים להעלות את ארון יי אלהי ישראל... כאשר צוה משה כדבר יי בכתפם במוטות עליהם. ואמרו בספרי, והיכן צוה, ולבני קהת לא נתן וגומר, כי כולם נקראו בני קהת. ועוד כתב כי מה שאמר הרב משה בן מימון זכרונו לברכה שהתבאר זה בספר יהושע ושמואל לא מצא הוא הביאור הזה אבל מצא בהפך, שהרי נאמר שם ויצוו את העם לאמר כראותכם את ארון ברית יי אלהיכם והכהנים הלוים נושאים אותו. אבל האמת כמו שאברנו שכל השבט כשר למשא הארון, ועוד שמפורש הדבר במסכת סוטה שאמרו זכרונם לברכה כיצד עברו ישראל את הירדן, בכל יום לויים נושאים את הארון והיום נשאוהו כהנים, כלומר ביום שעברו את הירדן נשאוהו הכהנים לבדם, כי כן כתוב ויאמר יהושע אל הכהנים לאמר שאו את ארון הברית, כדי להעשות הנס על ידי כהנים שהם קדש קדשים בשבט. ולפי הדומה מה שאמר הרב משה בן מימון זכרונו לברכה שמבואר הוא ביהושע מזה המקרא הוא, ואיננו ביאור הכרחי כלל כמו שאמרו, וזה שנאמר בספר מלכים ויביאו הכהנים את ארון ברית יי אל מקומו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. תענית כו, ב. — 6. במדבר ז, ט. — סה"מ מ"ע לד. — 10. בשורש ג. — 12. דה"א טו, כו—כז. — 14. יחזקאל מד, טו. — 15. דה"א טו, יד—טו. — 17. במדבר ז, ט. — 19. יהושע ג, ג. — 21. סוטה לג, ב. — 24. יהושע ג, ו. — 27. שאמרו, מפ ואילך: שבירנו. — מלכים־א ח, ו.

הערות וביאורים

2. הואיל, שמאחרין עד שקיעת החמה ומתפללין כל שעה ואינן הולכין לבית הכנסת משש שעות ומחצה ולמעלה כמו שהיו עושין באותן הימים, כתפלת נעילה דמיא, דהשתא ליכא למיגזר משום מנחה דכל יומא, דמנחתא כי הא ליתא בכל יומא (רש"י תענית כו, ב, ד"ה כיון). — 8. למיעוט, כי לא היו אז במדבר אלא שלשה כהנים (אהרן ואלעזר ואיתמר בניו), ופנחס איכא מ"ד שלא נתכהן עד שהרג לזמרי. — 9. יהושע ושמואל, כמו שמבאר והולך. — 27. כמו שאמרו, ר"ל: כמו שביארנו, כדי להעשות הנס על ידי הכהנים שהם קדש קדשים בשבט, אבל מצד הדין גם הלויים כשרים, כשיטת הרמב"ן.

אל דביר הבית אל קודש הקדשים, גם זה אל יקשה בעיניך, כי מפני שהלוים אינם נכנסים לבית קדש הקדשים הכניסוהו הכהנים לבדם. והעיקר לפי הדומה כדברי הרב משה בן נחמן זכרונו לברכה שכל השבט כשר למשא הארון, ומה שכתוב ויאמר ללוים... תנו את ארון הקודש בבית אשר בנה שלמה בן דוד מלך ישראל אין לכם משא בכתף, עוד עניינו שלא יצטרכו ישראל לישא הארון ממקום למקום, אבל אין העניין שאם יצטרכו לשאת אותו שלא ישאוהו הלוים, וזה דבר ברור ונגלה לכל. ומה שאמרו זכרונם לברכה מומין פוסלין בכהנים ואין שנים פוסלין בכהנים לא אמרו כן אלא בעבודת הכהונה שאין שנים פוסלין באותה עבודה, אבל בעבודת המשא גם בכהנים פוסלין שנים כמו בלוים.

משרשי המצוה לפי שכל עיקר כבודן של ישראל הוא התורה שבה נבדלו משאר העמים ונעשו חלק יי', על כן ראוי וכשר לשאת אותה בכתפי האנשים הנכבדים והמקודשים שבנו, ואין צורך להאריך במובן לתינוקות של בית רבן. כל עניין מצוה זו מבואר בכתוב, והוא שישאו הכהנים והלוים הארון בכתף בעת שיצטרכו לנשאו ממקום למקום, כגון בעת מלחמה או לשום דבר אחר, ולא ישאוהו בעגלה או על גבי בהמה, וכבר שמו חכמים לדוד טועה בדבר שהתינוקות קורין אותו בנשאו הארון על העגלה.

ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל על אדמתן כי אז היו צריכין לשא, ארון ברית יי' מפני מלחמה או כאשר יצוה מלכם, אבל עכשיו בעוונותינו אין לנו מלך ולא ארון לשאת בשום מקום. ומצוה זו מוטלת על שבט לוי ועל שאר ישראל שיסכימו על ידם. וזה שנהגו בגליות היום להוציא ספר תורה לקראת מלכי האומות אין זה בחיוב מצוה זו כלל, שכל בני ישראל רשאין לישא אותו, ואם מדרך כבוד התורה יבחרו גם היום שישאוהו מבני לוי תבוא עליהם ברכה.

לא תעשה

(שלא יכנס טמא בכל המקדש)

שסט. א. שנמנע כל טמא מהכנס בכל המקדש שדמיונו לדודות כל העזרה משער ניקנור ולפנים שהוא תחילת עזרת ישראל, שנאמר ולא יטמאו את מחניהם, כלומר מחנה שכינה. והראייה מהיות זה מכלל הלאוין מה שאמרו זכרונם לברכה בגמרא מכות הבא אל המקדש טמא חייב כרת, כתיב עונש וכתיב אזהרה, כתיב עונש את מקדש יי' טמא ונכרתה, אזהרה ולא יטמאו את מחניהם. ואמרו במכילתא גם כן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ומה, כ וכמו. — 4. דה"ב לה, ג. — 5. עוד, חסר מם ואילך. — 7. חולין כז, א. — 15. סוטה לה, א. — 25 ואילך. מיוסד על סה"מ מל"ת עז. — 26. במדבר ה, ג. — 28. במדבר יט, יג (עי' סה"מ מהד' ר"ח הליר עמ' קיח הע' 20). — 29. במדבר ה, ג. — מכילתא, זה ספרי זוטא.

הערות וביאורים

5. שלא יצטרכו, כי יאשיהו גנז את הארון. — 7. שנים, ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה (במדבר ח, כה). — 12. לתינוקות, רמז למה שאמרו חז"ל: שהקב"ה אמר לדוד, הריני מכשילך בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו, דכתיב ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקודש עליהם בכתף ישאו, ואיהו אתייה בעגלתא (סוטה לה, א).

צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה בעשה, מניין בלא תעשה דכתיב ולא יטמאו את מחניהם. ונכפלה המניעה במלה אחרת דכתיב זאל המקדש לא תבוא, ואמרו בסיפרא לפי שנאמר והזרתם את בני ישראל מטומאתם שומע אני בין מתוכו בין מאחריו, כלומר שמי שקרב למקדש מאחוריו והוא טמא שיהא חייב כרת, תלמוד לומר ביולדת ואל המקדש לא תבוא, כלומר שאין לשון ביאה אלא בנכנס לפנים, ושם נתבאר שדין יולדת ודין שאר טמאים שוין בזה.

משרשי המצוה בעניין הרחק הטומאה ממקום הקדש כתבתי למעלה בסדר זה מצוה ראשונה מה שידעתי, וגם מדיני המצוה כתבתי קצת. ועוד אודיעך כלל בעניין זה, שכל הטעון ביאת מים מן התורה, והיא הטומאה שהנזיר של תורה מגלח עליה, חייב כרת על ביאת מקדש אם נכנס לשם קודם טבילה והערב שמש, אבל הטמא בטומאת מת שאין הנזיר מגלח עליהן אף על פי שהוא טמא טומאת שבעה הרי זה פטור על ביאת מקדש, וכן הנוגע בכלים שנגעו באדם שנגע במת או שנגע באדם שנגע בכלים הנוגעים במת אף על פי שהוא טמא ראשון לעניין הטומאה ולטמא בשר הקדשים הרי זה פטור על ביאת מקדש, ודברים אלו הלכה. ואף על פי שהוא פטור מכין אותו מכת מרדות. והטומאות שהנזיר מגלח עליהן או שאינו מגלח במסכת נזיר יתבאר הכל. והזורק כלים טמאים למקדש אפילו היו כלים טמאים שנגעו במת פטור מן הכרת אבל חייב מלקות, שנאמר ואם לא יכבס ובשרו לא ירחץ, ולמדנו מפי השמועה שעל רחיצת גופו ענוש כרת ועל כיבוס בגדים לוקה ארבעים. ויתר פרטיה נתבארו בפרק ראשון משבועות ובהוריות ובכריתות ובמקומות מזבחים.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות, ואפילו בזמן הזה יתחייב כרת הנכנס לשם והוא טמא בצדדין שכתבנו, שקדושת השם עליו אפילו היום שהוא שמם, וכמו שדרשו זכרונם לברכה מדכתיב והשימותי את מקדשיכם, כמו שכתבתי למעלה באחרי מות לא תעשה א'.

(שלא ליתן שמן בקרבן סוטה)

שע. ב. שלא ניתן שמן בקרבן סוטה, שנאמר והביא את קרבנה וגומר לא יצוק עליו שמן.

משרשי המצוה אמרו רבותינו זכרונם לברכה כדי שלא יהיה קרבנה מהודר, שהשמן קרוי אור והיא עשתה בחושך, ועשתה מעשה בהמה שנרבעת לכל, לפיכך מנחתה גרועה להיות שעורים. והרב משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב בעניין קרבנה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ויקרא יב, ד. — 3. שם טו, לא. — 9—15. לשון הרמב"ם הלכות ביאת המקדש ג, יד—טו. — 16—19. שם ג, טז. — 17. ויקרא יז, טו. — 22. השם, כל המקום. — שדרשו, מגילה כח, א. — 23. ויקרא כו, לא. — 26. במדבר ה, טו. — 28. סוטה יד, א. — 30. כפירושו ע"ש.

הערות וביאורים

9. מ ג ל ח ע ל י ה, תגלחת הטומאה, ומביא קרבנותיו בשמיני וסותר כל הימים הקודמין ומתחיל למנות נזירותו. — 17—18. ו ב ש ר ו ל א י ר ח ץ, ונשא עונו (ויקרא יז, טז), ומדסמיך רחיצת גופו לונשא עונו (שזהו כרת) דרשו חז"ל: על רחיצת גופו ענש כרת, ועל כבוס בגדים לוקה ארבעים.

של סוטה על צד הפשט גם כן כי הקרבן הזה הבעל מביא אותו משלו על קנאתו שקנא בה כדי שינקום יי׳ נקמתו ממנה. וטעם השעורים שתהיה שערת יי׳ חמה יוצאה וסער מתחולל על ראש הרשעה הזונה יחול, וכעניין צליל שעורים האמור בגדעון שפתרו אותו לסער ומהומה רבה, וכן בכלי חרש סימן שתשבר ככלי יוצר, וכן העפר סימן שתמות ותשוב אל עפר. ובעניין השמן לא דיבר מאומה, ואענה בו אני חלקי, כי השמן עליון על כל המשקין שהוא צף על כולן, ועתה השוטה שקילקלה מעשיה ויסירה בעלה מגבירה ונתנה למטה בשפל ובזיון אין ראוי להביא בקרבנה השמן הנכבד שהוא נכון לאורה ולגדולה למשחה בו המלכים והכהנים הגדולים, וכלל העניינים שנצטווינו בהם לתקן מחשבת העושים במלאכה ולתת אל לבם כי המקולקל במעשיו כל דרכיו יבואו בחרפה ובבושת וכדי בזיון וקלס, ולטובים ייטיב יי׳ ושמחה וששון ויקר ישיגם. מצוה זו עם דיניה מבוארת בכתוב ואין להאריך בה.

ונוהגת בזמן דבית וכמו שכתבנו למעלה בסדר זה במצות שוטה עשה ג׳ שאין משקין הסוטה אלא בית דין של שבעים ואחד במקדש, וכהן העובר על זה ויצק שמן במנחת סוטה עבר על לאו ולוקה.

(שלא להשים לבונה בקרבן סוטה)

שעא. ג. שלא להשים לבונה בקרבן סוטה, שנאמר ולא יתן עליו לבונה. משרשי המצוה כעניין מה שכתבתי בשמן, כי הלבונה הידור בקרבן וריח טוב ולכן אין ראוי לאשה החוטאת להדר קרבנה. ועוד אמרו זכרונם לברכה על זה שהאמהות הכשרות והצנועות קרויות לבונה, שנאמר ואל גבעת הלבונה זו פירשה מדרכיהן. ומצוה זו גם כן מבוארת בכתוב, ועניינה כתוב בחברתה, אין להאריך בה.

(שלא ישתה הנזיר יין או כל מיני שכר)

שעב. ד. שלא ישתה הנזיר יין או כל מיני שכר שעיקר עירובו יהיה יין שהוא מיחל העגבים, דאילו מיחל שאר פירות אף על פי שנקרא שכר לא נאסר על הנזיר אלא בתערובת היוצא מן הגפן, ועל זה נאמר מיין ושכר יזיר וגומר וכל משרת ענבים לא ישתה, כלומר שכל תערובת שיש בו ענבים בכלל האיסור, והפליג במניעה ואמר שאפילו נתחמץ היין או השכר שנתערב היין עמו אסור לשתותו, ועל זה אמר הכתוב חומץ יין וחומץ שכר לא ישתה, ואין אלו שני לאוין, כלומר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שערת ה׳ חמה, ירמי׳ כג, יט. — 4. שפתרו אותו, שופטים ז, יג. — בכלי חרש, ירמי׳ יט. — 5. בראשית ג, יט. — 6. ועתה, כ עתה. — 10. המקולקל, כ המקולל. — 11. וקלס, כ וקצף. — ושמחה, ע״ש ישעי׳ נא, יא. — 17. במדבר ה, טו. — 18. הלבונה הידור בקרבן, ו הלבונה כקרבן, שם ואילך: הלבונה הידור הקרבן. — וריח, ו וריחה. — 19. תנחומא פ׳ נשא. — 20. שה״ש ד, ו. — 23—28. מיוסד על סה״מ ל״ת רב. — 25. במדבר ו, ג. — 28. שם.

הערות וביאורים

3. מתחולל, יחול. — צליל, מלשון צלי, שהיתה צלויה בגחלים. — 4. בכלי חרש, שהכהן מביא ונותן לתוכה מים קרושים ועפר.

לאו ביין ולאו אחר בחומץ שהרי לא אמר יין לא ישתה וחומץ יין לא ישתה. ולמדנו מעתה כי השותה היין והחומץ אינו לוקה אלא על אחת.

משרשי ענין הנזירות כתבתי במצות עשה ד' בסדר זה מה שידעתי, וגודל הרחקת הנזיר מכל תערובת היין הכל מן הטעם הכתוב שם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל היוצא מן הגפן בין פרי בין פסולת, כלומר הזג שהיא הקליפה, והחרצן שהוא הזרע שבתוכו אסור לנזיר, וכמו שמפורש בכתוב, אבל העלין והלולבין והגפנים והסמדר הרי אילו מותרין שאינן לא פרי ולא פסולת אלא כמו עץ הם נחשבים. ויתר רובי פרטי המצוה מבוארין במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת נזיר.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן, שכל מי שנדר נזירות חייב להזיר מיין ושכר וחומץ יין וחומץ שכר ומכל משרת ענבים. ועובר על זה ושתה רביעית לוג יין או אכל כזית ענבים לחים או יבשים או מפסולת שלהם שהוא החרצנים והזגין חייב מלקות, ואפילו אכל כזית בין הכל, כלומר שלקח מעט מעט מכל אחד מאילו שזכרנו עד שהיו בין כולם שיעור כזית ואכלו לוקה, שכל איסורי נזיר מצטרפין זה עם זה לכזית להלקות עליהן, אבל שאר איסורין שבתורה אין מצטרפין זה עם זה חוץ מבשר נבילה עם בשר טריפה ופיגול עם נותר שמצטרפין. ושאר דברים שבקרבן תודה שהן חלב ובשר וסלת ושמן ויין ולחם גם כן מצטרפין, ואין צורך לומר שכל דבר שהוא משם אחד שמצטרף כגון נבלת שור ונבלת שה ונבלת צבי וכל כיוצא בזה. ולמדונו זכרונם לברכה שאיסור באיסור הוא שמצטרף לכזית כאילו שזכרנו, אבל היתר אינו מצטרף לאיסור בכל האיסורין שבתורה, כלומר שמי שאכל חצי זית איסור וחצי זית היתר מעורבין ביחד לא יתחייב מלקות, בין באיסורי נזיר בין בכל שאר האיסורין, ואפילו בקדשים ובשר בחלב וגיעולי גוים שיש בהן קצת חדוש כמו שמפורש בפסחים ובנזיר גם כן מכיון שלא אכל כזית מן האיסור אין חיוב מלקות בדבר לעולם.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5—8. הלכות נזירות ה, א—ב. — 15—19. השוה הלכות מאכלות אסורות ד, טז—יז. — 23. פסחים מד, ב. — 24. נזיר לז, ב.

הערות וביאורים

7. והלולבים, ענפים רכים. — והגפנים, ומי גפנים — המים היוצאים מן הגפנים כשחותכים אותם או את הזמורות בימי ניסן (הלכות נזירות ה, ב). — והסמדר, הוא הפרח שממנו יוצא הבוסר. — 18. מצטרפין, לשעור כזית מפגול ונותר וטמא. — 23. בקדשים, דדין קדשים להיות חמורין (רש"י ד"ה חולין, פסחים מה, ב). — קצת חדוש, חדוש בבשר וחלב: דאי שוריהו בחלב כל היום שרי, כלומר מותר לשרותו בתוכו ואינו עובר עליו ואפילו על אכילתו, דלא אסרה תורה אלא דרך בישול, ואפילו יהיב ביה טעמא. בשיל ליה בישולו אסור, עובר על בישולו ועובר על אכילתו. גיעולי נכרים (קדירה שבישל בה נכרי וכשחוזר ישראל ומבשל בה היא מגעלת בליעתה לתוך של ישראל) נמי חדוש הוא, דהא כל נותן טעם לפגם מותר, והכא אסור, דהאי נמי לפגם הוא, דאותה בליעה משהתחת בדופנו של כלי לילה אחת הופג טעמו ונתקלקל (רש"י פסחים פד, ב).

שאין הלכה כרבי עקיבה דסבירא ליה הכי במסכת נזיר פרק שלשה מינין, ויליף לה מקרא דוכל משרת, אלא הלכה כרבנן דפליגי עליה ומוקמי האי קרא התם וכן במסכת פסחים ללמוד ממנו שטעם האיסור אסור כמו עיקרו בין בנזיר בין בכל איסורים שבתורה, וכן נאמר שם, והאי וכל משרת להכי הוא דאתא ההוא מיבעי ליה לכדתניא משרת ליתן טעם כעיקר, שאם שרה ענביו במים ויש בהם טעם יין אסור מכאן אתה דן לכל איסורים שבתורה ומה נזיר וכולי, עד הא מני רבנן ואיכא דאמרי כרבי עקיבה. ופירוש טעם כעיקר הרבה פרושים נאמרו בו, ואחד מהם, והוא הטוב לפי הדומה, שכל איסור שאינו בעינו אלא שנתערב בתוך היתר ונתן טעם בו לאפוקי אם נתערב במינו שאין כאן נתינת טעם על זה אמרו זכרונם לברכה שטעם האיסור אסור כמו עיקרו של איסור, ולזה הוצרך מקרא זה דוכל משרת, שאם לא שלמדנו דבר זה מן המקרא הזה הייתי דן שכל שנתערב איסור בהיתר במינו או אפילו בשאינו מינו שיבטל ברוב מן הכלל הידוע לנו מדין התורה דחד בתרי בטל, כלומר ברובא, דלשון תרי לאו דוקא. ואחר שידענו זה יש לנו לדון הטעם כמו הממש, ומה הוא הדין הידוע לנו בממשו מבלי תערובת, שמי שאכל כזית איסור מבלי שהיית שיעור אכילת פרס שלוקה עליו, אבל שהה יותר מזה פטור, וזה הדין בעצמו הוא שנאמר בטעמו שאם נתערב מן האיסור בהיתר כזית בכדי אכילת פרס ואכל ממנו שיעור אכילת פרס מבלי שהייה הנזכרת לוקה עליו, אכל ממנו פחות מיכן או שנתערב בו מן האיסור פחות משיעור זה אינו ליקה עליו, וכמו כן אמרו קצת המפרשים שבכלל איסור טעמו ולא ממשו להלקות עליו הוא כל זמן שנתן האיסור טעם בהיתר כל כך כאלו נתערב בו איסור כזית בכדי אכילת פרס ואף על פי שלא ידענו כמה שיעור נבנס בו מממשות האיסור, ולא כך דעת הרב משה בן מימון זכרונו לברכה לפי הנראה מדבריו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. ופירוש, ו ובפירוש. — 8. ואחד מהם והוא הטוב, כתן לשיטת התוספות בחולין צח, ב, דטעם כעיקר אסור מדאוריתא, אבל כמה ראשונים ס"ל דטעם כעיקר אינו אסור רק מדרבנן. — 10. של איסור, חסר בו. — 16. שאם נתערב מן, ו שאין נתערב מין. — 19. קצת המפרשים, דעת הראב"ד בהלכות נזירות ה, ז, ועי"ע בלחם משנה הלכות מאכלות אסורות טו, א.

הערות וביאורים

1—2. ויליף לה, שהרי אמרה תורה משרת שחייב על שריית פתו ביין, כלומר אם אכל חצי זית ענבים וחצי זית לחם בבת אחת חייב, דאם יש ביין לחודיה כזית, למה לי צירוף. — 3. שטעם האיסור, שאם שרה ענבים במים ויש בהם טעם יין חייב. — 4. להכי, להיתר מצטרף לאיסור. — 6. ומה נזיר, שאין איסורו איסור עולם (אלא כמה שפירש, ואם סתם שלשים יום) ואין איסורו איסור הנאה, ויש היתר לאיסורו (אף תוך זמן על ידי התרת הכם) עשה בו טעם כעיקר, כלאים שאיסורו איסור עולם, ואיסורו איסור הנאה, ואין היתר לאיסורו, אינו דין שיעשה טעם כעיקר. — 6—7. הא מני רבנן, הא מני דאפיקתיה להאי קרא לטעם כעיקר, רבנן, דפליגי אדרבי עקיבא בהיתר מצטרף לאיסור. — 7. ואיכא דאמרי, ר"ל, ורבי יוחנן דאמר דילפינן מהאי קרא להיתר מצטרף לאיסור, כרבי עקיבא דשמעינן דסבירא ליה דהיתר מצטרף לאיסור. — 15. פרס, אכילת ארבע ביצים.

בהפלאה וקדושה, אלא דלא לקי לעולם לדעתו עד דעתינו שאכל ממשות האיסור כזית או בפני עצמו או בתערובת כזית בכדי אכילת פרס, ולפי סברתו זאת מה שאמרו שם משרת ליתן טעם כעיקר כגון ששרה ענבים במים לעניין איסורא הוא שאמרו כן ולא למלקות.

(שלא יאכל הנזיר ענבים לחים)

שעג. ה. שלא יאכל הנזיר ענבים לחים, שנאמר וענבים לחים... לא יאכל. ואמרו זכרונם לברכה במסכת נזיר וענבים לחים... לא יאכל להביא את הבוסר. כל עניין מצוה זו במצוה הקודמת לה.
ומשרשי עניין הנזירות כתבתי למעלה עשה ד', אין צורך להחזירו.

(שלא יאכל הנזיר צמוקים)

שעד. ו. שלא יאכל הנזיר צימוקים, שנאמר וענבים לחים ויבשים לא יאכל, שלא תאמר הואיל ונשתנה שמם שנקראין צימוקים ולא ענבים הותרו, לפיכך ביאר הכתוב האיסור גם בהם. וכל עניינה במצוות הקודמות. ומי שאכל כזית מהם לוקה.

(שלא יאכל הנזיר זרע הענבים)

שעה. ז. שלא יאכל הנזיר זרע הענבים, שנאמר מחרצנים... לא יאכל. כל עניינה במצוות הקודמות, ואם אכל מהן כזית לוקה.

(שלא יאכל הנזיר קליפת הענבים)

שעו. ח. שלא יאכל הנזיר קליפת הענבים, שנאמר ועד זג לא יאכל, ופירוש זג היא הקליפה. כל עניינה במצוות הקודמות, ונתרבו האזהרות בהרחקת היין ובכל היוצא מן הגפן לפי הדומה, מפני שיש בכל היוצא ממנה כח להגדיל היצר, וזה ידוע לחכמי הטבע. וכתב הרב משה בן מימון זכרונו לברכה והראיה על היות אלה החמש, כלומר היין והענבים והצימוקין והחרצן והזג, כל אחד ואחד מצוה בפני עצמה, שהרי מתחייב אדם מלקות אחת על כל אחד ואחד, וכמו שאמרו זכרונם לברכה במשנה, וחייב על היין בפני עצמו ועל הענבים בפני עצמן ועל החרצנים בפני עצמן ועל הזגין בפני עצמן, ואמרו כמו כן במסכת נזיר אכל ענבים לחים ויבשים חרצנים וזגים וסחט אשכול של ענבים ושתה לוקה חמש, וכשרצו שם לקיים שזה התנא דתני מלקיות תנא ושייר ושיתחייב הנזיר יותר מחמש מלקיות, שאמרו והא שייר לאו דלא יחל ולא אמרו והא שייר לאו דחומץ, והטעם לפי שלא יתחייב על היין ועל החומץ שתים כמו שאמרנו מפני שהחומץ נאסר מחמת עיקרו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. הפלאה, הלכות נזירות ה, ז; קדושה, הלכות מאכלות אסורות טו, ב. — 3. כגון, ו כמו. — 6. במדבר ו, ג. — 7. ירושלמי נזיר ו, ב. — 11. במדבר ו, ג. — 15. שם ו, ד. — 18. שם ו, ד. — 20. כת, כ כח רב. — 21 ואילך, סה"מ ל"ת רו. — 23. נזיר לד, ב. — 25. שם לח, ב. — 28. דלא יחל, מצוה תו.

הערות וביאורים

2. או בתערובת, ר"ל: או שאוכל כזית מן האיסור בכל ד' ביצים מן התערובת.

שהוא יין, ועניין הכתוב כאילו אמר שעיקר איסורו של יין לא סר ממנו בהפסדו, כמו שזכרנו למעלה במקומו. וממה שראוי שתדעהו שאלה איסורי נזיר מצטרפין כולן לכזית ולוקין על כזית, עד כאן.

(שלא יגלח הנזיר שערו כל ימי נזרו)

שעז. ט. שלא יגלח הנזיר שערו כל ימי נזירותו, שנאמר תער לא יעבור על ראשו.

משרשי המצוה כתבתי למעלה עשה ד'.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד המגלח בתער או במספרים כעין תער או שתלש השיער בידו כל זמן שקצצה מעיקרה לוקה, אבל כל זמן שהניח ממנו כדי לכוף ראשו לעיקרו אינו לוקה שאין זה כעין תער. העביר על ראשו סם שמשיר את השער והשיר את שערו אינו לוקה משום התגלחת אלא אחת, ואם התרו בו על כל שיער ושיער ואמרו לו אל תגלח והוא מגלח לוקה על כל אחת ואחת. וכן מעניין המצוה מה שאמרו במסכת שבת נזיר חופף ומפספס אבל לא שורק, כלומר שחופף שערו בידיו וחוכך בציפרניו ואם נפלו שערות מתוך החפיפה והפספוס אינו חושש אחר שאין כוונתו להשירו, ואיפשר גם כן שלא יהא נישר מפני זה, אבל לא סורק במסרק לפי שהמסרק מפיל ומשיר השיער בלי ספק. וכן לא יחוף באדמה מפני שמשרת השיער ודאי, אבל אם עשה כן אינו לוקה. ויתר פרטיה במסכת נזיר. ולעניין במי נוהגת ובאי זה זמן ועונש העובר עליה הכל כדין שאר מצוות הנזיר שכתבנו. ומכל מקום יש לברר כאן שאם גלח אפילו שערה אחת יתחייב מלקות עליה, וכמו שאמרו בנזיר פרק שלשה מינין אמר רב חסדא ללקות באחת, לעכב בשתים, כלומר שלא קיים מצות עשה דגלוח כל זמן שנשתיירו בראשו שתי שערות, לסתור אינו סותר אלא ברוב ראשו, כלומר אינו סותר חשבון ימי נזרו אלא אם כן גלח רוב ראשו אבל גלח מיעוטו אף על פי שעבר על לאו דתער לא יעבור על ראשו אינו סותר חשבון הימים בכך.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, שכל מי שקיבל עליו נזירות ואפילו בזמן הזה אסור לגלח אפילו שערה אחת. ועובר על זה וגילח אפילו שערה אחת חייב מלקות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. במדבר ו, ה. — 8—17. לשון הרמב"ם הלכות נזירות ה, יא—יב. — 10—11. ראשו סם, ו ראשיתם. — 13. שבת נב, ב. — 20 נזיר מ, א. — 21. חסדא, חסר בו.

הערות וביאורים

11. א ל א א ח ת, הגהה מר' ישעי' סיק: צריך תיקון, שהרי מבואר וכ"כ הרמב"ם פ"ה מהלכות נזירות דין יב: העביר על ראשו סם שמסיר את השער והסיר את השער אינו לוקה אלא ביטל מצות עשה. ולכן נראה דכך צ"ל: העביר על ראשו סם שמשיר את השער והשיר את שערו אינו לוקה אלא ביטל מצות עשה. נזיר שגלח כל ראשו אינו לוקה משום התגלחת אלא אחת, ע"כ. — 17. ב א ד מ ה, מין ממיני אדמה שהיא משרת השער. — א י נ ו ל ו ק ה, דאינו חייב אלא כעין תער, שקצצה מעיקרה כעין תער (הלכות נזירות ה, יא). — 21. מ צ ו ת ע ש ה ד ג ל ו ח, של סוף ימי נזירותו (עיין מצוה שסו).

(שלא יכנס הנזיר לאהל המת)

שעח. י. שלא יכנס הנזיר לאהל המת, שנאמר על נפש מת לא יבא. משרשי הרחקת הטומאה ממקום הקדוש כתבתי בסדר זה במצוה ראשונה מה שידעתי והוא הדין והוא הטעם להרחיק האיש הקדוש ממנה, ובטעם טומאת גוף האדם המת כתבתי גם כן מפני שהשגתי בסדר אמור אל הכהנים לא תעשה א'. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין הנזיר חייב משום ביאה באהל המת עד שיכנס שם כולו, ואף על פי שמעת שיכניס שם חוטמו או אצבעות רגליו נטמא, מכל מקום אין נקרא ביאה עד שיכנס כולו, לפיכך נזיר שנכנס לבית שהמת בתוכה בשידה תיבה ומגדל ובא חבירו ופרע גג התיבה מעליו מדעתו לוקה שתים, אחת משום לא יבוא ואחת משום לא יטמא, שהרי עכשיו טומאה וביאה באין כאחת. ונזיר שנכנס באהל המת או בבית הקברות בשגגה ואחר שנודע לו שהה לשם כדי השתחויה במקדש חייב מלקות. ויתר פרטיה מבוארים במסכת נזיר. ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליו ונטמא בצדדין שאמרנו חייב מלקות.

(שלא יטמא הנזיר במת ובשאר טומאות)

שעט. יא. שלא יטמא הנזיר במת, שנאמר לאביו ולאמו... לא יטמא וגומר. אף על פי שכבר כתבתי במצוה ראשונה שבסדר זה טעם בהרחקת הטומאה מן הקדש, עוד אגיד העולה על רוחי בטעם החומר הגדול שבנזיר שנצטוה שלא יטמא גם לאביו ולאמו ואין צריך לומר בשאר קרובים, והרי הכהן הדיוט שגם הוא קדוש מטמא בהן. והעניין הוא לפי הדומה כי קדושת הכהן חלה עליו ממילא, לא הסכים הוא עליה ומדעתו לא נהייתה כי אם מלידה ומבטן נתקדש בכח שבטו שכולו קדש, והנהגתו עם קרוביו בכל שאר בני העולם כי אין חילוק בין האיש הכהן לשאר העם זולתי כי לעתים יעבוד בית אלהיו, ואמנם לעתים גם כן ישכון בהיכליו ויגל עם אוהביו ולשמחה ולמשתה יקרא ריעיו וקרוביו, על כן יחם לבבו עליהם וגם הם עליו, ומפני זה הורשה להטמא להם כי כל דרכי התורה נועם וכל נתיבותיה שלום, אכן האיש הנזור ליי' כל ימי נדר נזרו קדוש הוא ליי', וכמו שהעיד עליו הכתוב כי נזר אלהיו על ראשו, לא יטמא בתאוות העולם ולא ימצא בית משתאות ובסעודת רעים כי הפרשתו מן היין מוכחת עליו שנתן לבו להבין ולהתענות לפני ה' ולתקן דרכי נפשו ולהניח תענוגי הגוף החשוך, ואחרי שומו כל לבו וכל מחשבותיו אחר נפשו היקרה, וצרכי עצמו ובשרו נטש, מה חפצו בקרבת ריעיו ואוהביו עוד זולתי למצוה, אין ספק כי בהתעלות הנפש יקל מאד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. במדבר ו, ו. — 5. מפני, כ מה. — 6. נזיר מג, א. — 8—12. הלכות נזירות ה, יח—יט. — 10. לא יטמא, מצוה שעט. — 16. במדבר ו, ז. — 22. בכל, כ ככל. —

הערות וביאורים

11. שנודע לו, התרו בו ולא קפץ ויצא אלא עמד ושהה שם. — 23. לעתים, היינו במשמרתו.

25. משלי ג, יז. — 27. במדבר ו, ז. — 28. שנתן לבו, דניאל י, יב: נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלקיך. — להבין, כ להכין. — 30. מה חפצו, ו מחפצו, כ מהחפצו.

בעיניה הנאת הגוף וכל ענייניו, כל שכן שלא תפנה אחר חברת גופים אחרים, ואם קרובים המה או רחוקים, ולא תמצא תענוג בכל דבר מהדברים זולתי בעבודה הקדושה אשר נתקשרה בה ועיניה אליה תמיד. ועל כן לרוב קדושתו ומעלתו ופרישותו מאחיו תמנענו התורה מהטמא להן, וכעניין הכהן הגדול כי מהיותו מעולה מאד בעניינו ונפרש מחברת האוהבים ואין כל עסקיו ומחשבותיו זולתי בעבודת אלהיו יתברך תמנענו התורה גם כן מהטמא לאחד מכל קרוביו, וטעם הנאמר עליו בכתוב בהרחקת הטומאה נאמר גם על הנזיר זולתי שבכהן הזכיר שמן, מפני שהוא משוח בו, ובנזיר לא הזכיר שמן, שבכהן נאמר כי נזר שמן משחת אלהיו עליו, ובנזיר נאמר כי נזר אלהיו על ראשו. ואולי תחשוב להשיב עלי כי הנזיר לזמן בהשלים זמנו ישוב לימי עלומיו וירדוף תאוותיו, ואם כן למה יהיה חמור יותר מכהן הדיוט, התשובה כי האדם אחר הזירו לה' פעם אחת תקוה יש בו לקדש עצמו ולהוסיף יום יום בטובו ומן השמים מסכימין על ידו, וכעניין שאמרו זכרונם לברכה בא ליטהר מסייעין אותו, ואחר שהזיר אפילו יום אחד יסתייע וישלים כל ימיו בטהרה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שיש טומאת מת שאם נטמא הנזיר בה מגלח וסותר הימים הקודמין ומתחיל למנות ימי נזירותו אחר כן, ויש טומאת מת שאין מגלח בעבורה ולא סותר הימים הקודמים ואף על פי שהיא טומאת שבעה, לפי שלא נאמר בו וכי יטמא לנפש אלא וכי ימות מת עליו דמשמע עד שיטמא בטומאות שהן בעצמו של מת. ואילו הן הטמאות שהנזיר מגלח עליהן, על הנפל ואפילו לא נתקשרו איבריו בגידין, ועל כזית מן המת, ועל כזית נצל, ועל העצמות שהן רוב מניין העצמות אף על פי שאין בהן רובע הקב, ועל עצמות שהן בניינו של מת ואף על פי שאין בהן רובע הקב, ועל חצי קב עצמות אף על פי שאין בהן רוב בניינו ולא רוב מניינו ובלבד שכל העצמות יהיו משל מת אחד ולא משני מתים, ועל שדרה הבאה מן המת ועל הגלגלת של מת אחד, ועל אבר מן המת, ועל אבר מן החי מאדם שיש עליהן בשר שראוי לעלות בו ארוכה כחי, ועל חצי לוג דם הבא ממת אחד, ועל מלא חפנים רקב המת. ואי זהו נצל זה בשר המת שנמוח ונעשה לחה סרוחה, ואין רקב המת מטמא עד שיקבר ערום בארון של שיש ויהיה כולו שלם, חסר ממנו אבר או שנקבר בכסותו או בארון של עצמות או של מתכת אין לו רקב, ולא אמרו רקב אלא למת בלבד להוציא הרוג, שהרי חסר דמו. קברו שני מתים כאחת או שגזזו שערו או צפרניו וקברום עמו, או אשה עוברה שמתה ונקברה ועוברה במעיה אין הרקב שלהן מטמא, וכן אם טחן המת עד שנעשה רקב אינו מטמא עד שירקב מאיליו. וכן אם נטמא ברובע העצמות הבאים משדרה או מן הגלגלת באהלן הרי זה ספק טמא. כל אילו שתים עשרה טומאות שמנינו אם נגע נזיר באחת מהן או אם נשאה או האהיל הנזיר עליה או

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. לאחד, כ להם דהיינו לאחד. — 8. ויקרא כא, יב. — 9. במדבר ו, ז. — 13. שבת קד, א. — 15 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות נזירות ז, א—ז. — 33. באהלן, חסר מם ואילך.

הערות וביאורים

20. נצל, מבאר והולך. — 25. עליהן, אשבר מן המת נמי קאי.

האהילה הטומאה על הנזיר, אם היה הנזיר ואחת מטומאות אילו באהל הרי זה מגלח תגלחת טומאה ומביא קרבן טומאה וסותר את הכל חוץ מן הרקב שאינו מטמא במגע שאי אפשר שיגע בכולו, שהרי אין גוף אחד, אבל אם נשאו או נטמא באהלו מגלח. וכן נזיר שנגע בעצם המת אפילו בעצם כשעורה או נשאו הרי זה מגלח עליו ומביא קרבן טומאה וסותר את הקודמין, ואין עצם אחד מטמא אהלו. אבל אם נטמא בגוש ארץ העמים או בשדה שנחרש קבר בתוכה שהן מטמאין במגע ובמשא או שהאהילו עליו ועל אחת מן השתים עשרה טמאות הנזכרות, שריגים היוצאים מן האילנות או הפרעות היוצאות מן הגדר או מטה או גמל וכיוצא בו ונטמא באהלן או ברובע עצמות שאין בהן לא רוב מניין ולא רוב בניין או שנטמא בריבית דם ואף על פי שהיא מטמא במגע ובמשא ובאהל או שנטמא בגולל או בדופק שהן מטמאין במגע ובמשא, או שנטמא באבר מן החי או באבר מן המת שאין עליהם בשר כראוי לפי הענין שזכרנו הרי זה אינו סותר, אף על פי שבכל אלה הוא טמא טומאת שבעה ומזה בשלישי ובשביעי אינו מגלח תגלחת טומאה ולא מביא קרבנות ולא סותר את הקודמין, אבל כל ימי הטומאה אין עולין לו למניין ימי נזירותו. וכן מעניין המצוה מה שאמרו שהמטמא הנזיר אם היה הנזיר מזיד לוקה וזה שטמאו עובר משום ולפני עור וגומר, ואם הנזיר שוגג וזה שטמאו מזיד אין אחד מהן לוקה, ולמה אינו לוקה המטמא הנזיר, לפי שנאמר בנזיר וטמא ראש נזרו, כלומר שאין חיוב מלקות אלא בו כשהוא מטמא מדעתו. ויתר פרטיה במסכת נזיר.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה וטמא עצמו במזיד בצדדין שביארנו לוקה. וכתב הרב משה בן נחמן זכרונו לברכה שהנזיר שטמא עצמו במזיד יתחייב ד' מלקיות, משום לא יטמא ומשום לא יחל דברו ומשום לא תאחר לשלמו ומשום לא יבוא, אם היתה ביאה וטומאה באין כאחת.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. שהן, בפנים ובכ: שאין, אבל ברור שצ"ל: שהן, וכן ברמב"ם שם ז, ו. — 8. שריגים, מם ואילך: ושריגים. — 9. ברובע, כ ברוב. — 15—18. לשון הרמב"ם הלכות נזירות ה, כ. — 21. הרמב"ן כ הרמב"ם (וכן צ"ל). — שם ה, כא. — 22. לא יחל, מצוה תז. — 23. לא תאחר, מצוה תקפז.

הערות וביאורים

5. ואין עצם אחד, ר"ל: ואין עצם כשעורה מטמא באהל. — 6. בגוש, עפר שבא מחוץ לארץ שהוא מטמא במגע ובמשא. — 8. שריגים, או שהאהיל עליו ועל השריגים. — הפרעות, אבנים או עצים בולטים מן הכותל וטומאה תחת אחד מהן. — 11. בגולל, כסוי הארון. — בדופק, הוא הארון עצמו שהכסוי דופק עליו. — 13. אינו מגלח, לפי שאינן מטומאות שהן מעצמו של מת. — 18. אלא בו, אינו לוקה עד שיטמא עצמו מדעתו (הלכות נזירות ה, כ). — 23. לא תאחר, שהרי איחר נזירות טהרה ועשה מעשה.

בהעלותך את הנרות

שלש מצות עשה, ושתים מצות לא עשה

(מצות פסח שני בארבעה עשר באייר)

שם. א. שיעשה פסח שני בארבעה עשר באייר כל מי שלא יכול לעשות פסח ראשון בארבעה עשר בניסן, כגון מחמת טומאה או שהיה בדרך רחוקה, שנאמר בחדש השני בארבעה עשר יום לחדש יעשו אותו, ועוד הורונו חכמים זכרונם לברכה דלאו דוקא טומאה וריחוק הדרך לבד אלא כל ששגג או נאנס או אפילו הויד ולא הקריב בראשון מקריב בשני.

משרשי המצוה לפי שמצות הפסח הוא אות חזק וברור לכל רואה השמש בחדוש העולם, כי אז בעת ההיא עשה עמנו האל ברוך הוא ניסים ונפלאות גדולות ושינה טבע העולם לעיני עמים רבים, וראו כל עמי הארץ כי השגחתו ויכלתו בתחתונים, ואז בעת ההיא האמינו הכל ויאמינו כל הבאים אחריהם לעולם באמת שהוא ברוך הוא ברא העולם מאין בעת שרצה, והוא העת הידוע, ואף על פי שבריאת היש מן האין הוא דבר נמנע מדרך הטבע, כי כמו כן נמנע לבקוע מצולות ים עד עבור בתוכו עם כבד ביבשה וישובו למקומן, ולהחיות עם גדול ורב ארבעים שנה מלחם היורד מן השמים יום יום, ויתר האותות והמופתים שעשה לנו בעת ההיא שכולן נתחדשו בהפך הטבעים. ועניין חידוש העולם הוא העמוד החזק באמונתינו ובתורתינו, כי למאמיני הקדמות אין תורה וחלק לעולם הבא עם ישראל, ידוע הדבר, אין להאריך במפורסם. על כן היה מרצונו ברוך הוא לזכות במצוה זו הנכבדת כל איש מישראל ואל יעכבהו אונס וריחוק מקום מעשותה כי אם יקרהו עון שנאנס בחודש הראשון ולא זכה בה עם הקודמין יעשה אותה בחדש השני, ולפי שהוא יסוד גדול בדת הגיע החיוב גם כן אף על הגר שנתגייר בין פסח ראשון לשני, וכן קטן שהגדיל בין שני הפסחים שחייבין לעשות פסח שני.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה בפסחים פרק מי שהיה טמא, מה בין ראשון לשני הראשון חמץ אסור בבל יראה ובבל ימצא והשני חמץ ומצה עמו בבית, והשני אינו נוהג אלא יום אחד ואין שם יום טוב ואיסור מלאכה, והראשון טעון הלל באכילתו והשני אין טעון הלל באכילתו, וזה וזה טעונין הלל בעשייתו, ושניהם נאכלין צלי על מצות ומרורים, שבפירוש נאמר בכתוב כן, ושניהם דוחין את השבת, ובשניהם אין מותירין ולא שוברין עצם, שבפירוש הזהיר הכתוב גם בזה בלא תותירו ועצם לא ישברו בו. ואם תשאל בני ולמה לא ישוו שניהם בכל דבר שהרי בפירוש נאמר כאן בפסח שני ככל חקת הפסח יעשו אותו, דע כי כבר עוררו אותנו חכמים זכרונם לברכה בזה וביארו בפירוש מי שהיה טמא שבמצוות שבגופו של פסח הכתוב מדבר, כגון לאוכלו על מצות ומרורים ושלא להשאיר ממנו ושלא לשבור בו עצם כמו שפירשנו, ולמדונו לומר כן מאשר פירש הכתוב כאן בפסח שני קצת מדיניו ואילו היה שוה לגמרי עם הראשון יאמר ככל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. במדבר ט, יא. — 6. פסחים צב, ב. — 24. שם צו, א. — 28. שבפירוש, במדבר ט, יא. — 29. שבפירוש, שם ט, יב. — 31. בפירוש, שם. — 32. פסחים צו, א.

חקת הפסח וגומר ודיו, וכן אמרו שם מה עצם מיוחד שבגופו אף כל וכולי. וכן מעניין המצוה מה שאמרו גם כן שהטמא שנדחה לפסח שני הוא מי שנטמא בטומאה חמורה המעכבתו מלאכול הפסח כגון זבים וזבות נדות ויולדות ובועלי נדות, וכן טמא מת שנטמא בטומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה וכמו שפירשנו בסדר נשא, אבל אם היה טמא בשאר טמאות מן המת שאין הנזיר מגלח עליה. וכן אם נגע בנבלה ובשרץ וכיוצא בהן ואפילו ביום י"ד הרי זה טובל ושוחטין עליו אחר טבילה ולערב כשיעריב שמשו אוכל פסחו. וכן מעניין המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שם בפרק מי שהיה טמא על דרך ההלכה המקויימת שדרך רחוקה תקרא כל שהוא רחוק מחומות ירושלם חמשה עשר מילין, אבל פחות מיכן אין נקרא דרך רחוקה. ויתר פרטיה במסכת פסחים.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בזכרים בתורת חיוב ובנקבות בתורת רשות, שכן הורונו זכרונם לברכה שנשים שנדחו לפסח שני מפני טומאה או מפני אחד מהדברים שזכרנו שעשיית הפסח שני להם רשות, רצו שוחטין רצו אין שוחטין, ומן הטעם הזה אין שוחטין עליהן בפני עצמן בשבת. והאיש העובר על זה וביטל עשה זה ולא הקריב פסח שני כשנאנס ולא יכול להקריב פסח ראשון חייב כרת, זהו דעת רבי במשנה, אבל רבי נתן ורבי חנינא ורבי עקיבא פוטרין אותו מן הכרת מכיון שלא הזיד בראשון. ואין צריך לומר שאם הזיד ובטל הראשון ובטל גם השני בין בזדון בין בשגגה שחייב כרת לדברי הכל מכיון שהזיד ולא הקריב קרבן ה' במועדו. וזאת היא אחת משתי מצוות עשה שבתורה שמתחייבין עליה כרת, כמו שאמרנו בסדר בא אל פרעה.

(מצות פסח שני שיאכל על מצות ומרורים)

שפא. ב. שכל המחוייב בפסח שני שיאכל בשר הפסח על מצות ומרורים, שנאמר על מצות ומרורים יאכלהו.

משרשי מצות כל עניין הפסח כתבתי בסדר בא אל פרעה, ואין ספק כי כל עניין פסח שני אינו כי אם מיסודו של ראשון, ידוע הדבר.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמצות צריכות שימור גדול שלא יבואו לידי חימוץ עד שחייבונו זכרונם לברכה להזהר בהם אפילו מזמן קצירה שלא יבואו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. חקת הפסח, ו חקותיו. — 2—7. לשון הרמב"ם הלכות קרבן פסח ו, א—ב (עם שנויים וחילופים). — 5. בסדר נשא, מצוה שעט. — 8. פסחים צג, ב. — 12. שם צא, ב. — 16. שם צג, א. — 20. מצוה ה. — 22. במדבר ט, יא. — 26. פסחים מ, א.

הערות וביאורים

1. אף כל, מצוה שבגופו, כגון שיהיה שה תמים זכר בן שנה וסדר עבודותיו ואכילת צלי. — 9. מחומות ירושלם, יום ארבעה עשר עם עליית השמש (הלכות קרבן הפסח ה, ט). — 9—10. אין נקרא, מפני שהוא יכול להגיע לירושלם אחר חצות כשיהלך ברגליו בנחת (שם). — 16. דעת רבי, דסובר פסח שני רגל בפני עצמו הוא, ואית ליה חיובא באנפיה נפשיה אפילו למאן דלא אימזי בראשון. — פוטרין אותו, לפי שסוברין דשני תשלומין דראשון, ומאן דלא אימזי בראשון לא מחייב בשני.

עליהן מים סן יבואו לידי חימוץ, ויתר ריבוי פרטיהן בעניין הלישה והאפייה בפסח ראשון, וכלל הכל הוא שנעשה בהן שמירה גדולה מחימוץ, וכן מה שפירשו במרורים שכל עשב מר הוא בכלל מרורים שהזכיר הכתוב, ושאדם יוצא ידי חובתו בפסח בכולן, לפי שהצטוואה לנו במרור זכר לוימררו את חייהם, ובכל עשב מר יזכר הדבר, אבל מכל מקום ביררו לנו חכמים זכרונם לברכה לאכול החזרת כי בה זכר התמרור מצד הקלח שטעמו מר קצת, וגם יש בה הידור למצוה יותר מבשאר עשבים מרים, גם כי שמה הדור שנקראת חסה ורמז ברכה בו שחס רחמנא עלינו ופדאנו מיד המצריים הקשים, ומכל אלה יש התעוררות וזכר אל לב בני אדם בעניין הנסים שנעשו לנו במצרים, ולפיכך הוקבעה ההלכה שראוי לנו לחזר אחר החזרת. פרטיה גם כן במסכת פסחים.

זנוהגת בזמן הבית בזכרים ולא בנקבות כי כמו שאין שחיטת פסח שני חובה להן אלא רשות, כמו שאמרנו במצוה הקודמת, כן אכילת מצה ומרור עמו אינה חובה להן, ומבואר גם זה שם במסכת פסחים. ועובר על זה ואכל פסח שני מבלי מצה ומרור ביטל עשה זה.

(מצות תקיעת חצוצרות במקדש ובמלחמה)

שפב. ג. לתקוע בחצוצרות במקדש בכל יום בהקריב כל קרבן וכמו כן בשעת הצרות, שנאמר וכי תבואו מלחמה וכולי, וכתוב אחריו גם כן וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם וגומר. ואף על פי שהזהיר הכתוב ביום שמחה ומועד וראש חדש לאו דוקא, דבכל יום היו תוקעין במקדש בחצוצרות על הקרבן, וכן מבואר בראש השנה פרק ראוהו בית דין שאמרו שם, הכל חייבין בתקיעת שופר כהנים לויים וישראלים, ומתמהא תלמודא עלה בגמרא פשיטא אי הני לא מחייבי מאי בו מחייב, ומהדר ליה כהנים איצטריכא ליה סלקא דעתך אמינא הואיל וכתיב יום תרועה וגומר, והני כהני הואיל ואיתנהו בתקיעה דכל השנה כולה, דכתיב ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם וגומר, ומהדר ליה מי דמי התם חצוצרות הכא שופר, למדנו מכל מקום דבכל השנה כולה, כלומר בכל יום ויום איכא חצוצרות במקדש. ואמרו במסכת ערכין, פרק שני אין פוחתין מעשרים ואחת תקיעה במקדש ולא מוסיפין על ארבעים ושמונה.

משרשי המצוה לפי שבשעת הקרבן היו צריכין לכוין דעתם יפה בענייני כמו שידוע שהוא נפסל במחשבות ידועות, וגם כן צריך הקרבן כוונה שלימה לפני אדון הכל שציוונו עליו, וגם כן בעת הצרה צריך האדם כיוון גדול בהתחננו לפני בוראו שירחם עליו ויצילהו מצרתו, ולכן נצטוו בתקיעת החצוצרות בעתים אלה, לפי שהאדם מהיותו בעל חומר צריך התעוררות גדול אל הדברים, כי הטבע מבלי

חילופי גירסאות ומראי מקומות	הערות וביאורים
3. שם לט, א. — 4. שמות א, יד. — 5. פסחים לט, א. — 7. גם חסר בו. — 13. זה, כ כן. — 17. במדבר י, ט—י. — 20. ר"ה כט, א.	23. תרועה, מאן דליתיה אלא בתקיעה דחד יומא הוא דמיחייב. — 24. על עולותיכם, אימא לא יחייבו, קמ"ל.

מעיר יעמוד כישן, ואין דבר יעוררהו כמו קולות הנגון, ידוע הדבר וכל שכן קול החצוצרות שהוא הקול הגדול שבכל כלי ניגון. ועוד יש תועלת נמצא בקול החצוצרות לפי הדומה מלבד ההתעוררות אל הכוונה כי בכח הקולות יסיר האדם מלבו מחשבת שאר עסקי העולם ולא יתן לב באותה שעה כי אם בדבר הקרבן, ומה אאריך וידוע זה לכל אשר הטה אוזן לשמוע חצוצרות וקול שופר בכוונה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה במסכת מנחות שהחצוצרת היתה באה מן העשת של כסף כמו שבא בכתוב, ומשאר מיני מתכות פסולה, ומה שאמרו זכרונם לברכה שאין פוחתין לעולם במקדש משתי חצוצרות ולא מוסיפין על מאה ועשרים, ויתר פרטיה מבוארין בסיפרי וראש השנה, וגם כן במסכת תענית ביארו שאנו מצווין בתקיעת החצוצרות בעת הצרה.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בכהנים, שעליהם המצוה לתקוע בחצוצרות, וכעניין שכתוב בהן במסע המחנות ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות. ושמא תאמר לא היו תוקעין הם על הקרבן אלא הלוים, אינו כן שהרי בפירוש אמרו במסכת מדות פרק ששי נתנו לו יין לנסך הסגן עומד על הקרן והסודרין בידו ושני כהנים עומדים על שלחן החלבים ושתי חצוצרות בידם תקעו והריעו ותקעו, הרי נתבאר שעל ידי כהנים נעשית מצוה זו, ושהיא מצוה תמידית להן, כלומר שבכל יום היו תוקעין ולא ביום מועד וראש חדש בלבד. אבל ראיתי להרב משה בן מימון זכרונו לברכה שכתב בימי המועד כולן ובראשי חדשים היו הכהנים תוקעין בחצוצרות והלוים אומרים שירה, נראה מדבריו שדעתו שבשאר הימים אף הלוים תוקעין בחצוצרות. ואם עברו על זה הכהנים ולא תקעו בשעת הקרבן וכן אם לא תקעו בעת הצרה ביטלו עשה זה.

לא תעשה

(שלא להותיר כלום מבשר פסח שני למחרתו)

שפג. א. שלא להותיר כלום מבשר הפסח שני למחרתו שהוא יום חמשה עשר באייר, שנאמר לא ישאירו ממנו עד בקר. כל עניינה בלאו הבא על זת בפסח ראשון הכתוב בסדר בא על פרעה, והוא שם לאו שני.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. מנחות כח, א. — 7. ערכין יג, א. — 9. תענית טו, ב. — 12. במדבר י, ח. — 13. צ"ל: תמיד ז, ג. — 17. הלכות כלי המקדש ג, ה. — 25. במדבר ט, יב.

הערות וביאורים

7. העשת, חתיכה גדולה של מתכת כשמוציאים אותה מן המחצב (רע"ב כלים יא, ג). — 14. הקרן, של המזבח. דעל גגו של מזבח היה בכל אחד מארבע זויותיו בולט מהבנין מרובע אמה על אמה ברום אמה והוא הנקרא קרן המזבח. — והסודרין בידו, להניף כשינסך הכהן כדי שידעו הכהנים העומדים על שלחן החלבים ויתקעו בחצוצרות. — 15. שלחן החלבים, שני שלחנות היו במערבו של כבש המזבח, אחד שלחן של כסף שבו נותנין כלי שרת ואחד שלחן של שיש שבו נותנין האברים והוא הנקרא שלחן החלבים (רע"ב תמיד ז, ג).

(שלא לשבור עצם מעצמות פסח שני)

שפד. ב. שלא לשבור עצמות מכל עצמות הפסח, שנאמר ועצם לא ישברו בו. כל עניין לאו זה מכוון בלאו הבא על זה גם כן בפסח ראשון בסדר בא אל פרעה, והוא שם לאו ח', תראינו משם אם רצונך לדעת.

שלח לך אנשים

יש בה שתי מצות עשה, ואחת מצות לא תעשה

(מצות חלה)

שפה. א. להפריש חלה מכל עריסה וליתן אותה לכהן, שנאמר ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה, ודרשו זכרונם לברכה ראשית עריסותיכם כדי עיסתכם, ועיסת המדבר היתה עומר, והעומר עשירית האפה הוא, והאיפה שלש סאין, והסאה ששה קבין, וקב ארבעת לוגין, ולוג ששה בצים, נמצאת האיפה תל"ב בצים, עשיריתה מ"ג בצים וחומש ביצה, וזהו שיעור עיסה המחוייבת בחלה.

משרשי המצוה לפי שחיותו של אדם במזונות ורוב העולם יחיו בלחם, רצה המקום לזכותינו במצוה תמידית בלחמנו כדי שתנוח ברכה בו על ידי המצוה ונקבל בה זכות בנפשינו, ונמצאת העיסה מזון לגוף ומזון לנפש, גם למען יחיו בו משרתי השם העוסקין תמיד בעבודתו והם הכהנים מבלי יגיעה כלל, שאלו בתרומת הגורן יש להם עמל להעביר התבואה בכברה ולטחון אותה, אבל כאן יבוא חוקם להם מבלי צער של כלום.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב העיסה משנתן הקמח בעריסה אלא החיוב הוא משעת גילגול, כלומר משיערב הקמח והמים מיד חיוב החלה חל, וחמשת המינין הם שחייבין בחלה, החטים והשעורים וכוסמין ושיבולת שועל ושיפון, שנאמר והיה באכלכם מלחם הארץ. ואין קרוי לחם אלא פת הנעשית מאילו. וכולן מצטרפין לשיעור חלה. ומי שלא הפריש חלה בעיסה מפרישתה מן הלחם, שנאמר באכלכם מלחם, מלמד שהחיוב גם בלחם, ואפילו הלש פחות מכשיעור שהוא פטור מחלה אם אחר כך לש פעם אחרת והשלים השיעור ונתערב כל הפת בכלי אחד שיש לו תוך הכלי מצרפן לחלה. ושמעתי מפי מורי ישמרו אל דדוקא בשנתן הפת מן התנור לכלי שיש לו בית קיבול דוקא, אבל הניח אותו כשהוציאו מן התנור על גבי לוח או על הקרקע ובכל מקום שאין לו תוך, אף על פי שנתנו אחר כן בסל כבר נפטר מחלה, וזהו שאמרו הרודה ונותן לסל דדוקא לסל בשעת רדיה מן התנור ואין צריך לומר שהתנור אינו עושה צירוף לחלה. הסובין שבקמח קודם שרקדו משלים לשיעור אבל אחר שרקדו אם חזר ועירבו אינו משלים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שם ט, יב. — 8. במדבר טו, כ. — 9. עירובין פה, א. — 10. והעומר, שמות טז, לו. — 13. שחיותן של אדם, ו שחיותנו. — 19. חלה ב, א—21—23. רמב"ם הלכות בכורים ח, ב. — 22. במדבר טו, יט. — 26. ושמעתי..., לא מצאתי שיטה זו נזכרת להלכה. — 28. על (הקרקע), כ על גבי. — מקום כ דבר. — 29. חלה ב, ד.

הערות וביאורים

9. כדי עיסתכם, שאתם רגילים ללוש במדבר. — 29. הרודה, המוציא את אפויה מן התנור.

לשיעור. החלה אין לה שיעור ידוע מן התורה אפילו לא הפריש אלא כשעורה מן העיסה פטר כל עיסה שבעריסה מדין חלה, שלא נאמר בתורה אלא ראשית עריסותיכם חלה תרימו, וכל שהוא מרים ממנה פטור הוא בכך, אבל חכמים חייבונו להפריש חלק אחד מן העיסה מעשרים וארבעה, וסמכו הדבר במה שאמר הכתוב במצוה זו תתנו ליי, כלומר תן לכהן מתנה ראויה, ושיערו הם שהיא כן. והנחתום שהוא עושה עיסתו למכור בשוק והיא מרובה וגם צריך לרויח לא חייבוהו לתת אלא אחת מארבעים ושמונה, ובין שהרבה בעל הבית בעיסה ובין שמיעט נחתום דינם כמו שאמרנו למעלה. עיסה שנילושה בשתי קצוות העריסה ואין באחד מן החלקים שיעור חלה אינה מתחייבת בחלה אלא אם כן נשכו זה את זה והן מאיש אחד. עיסה שנילושה בין במים בין בכל שאר משקין ובין שאפאה בתנור או בקרקע או במחבת ומרחשת ובין שהדביק הפת תחילה בהן ולבסוף הרתיח, כלומר שהדליק האש תחתיה או הרתיח ולבסוף הדביק, בכל עניינים אילו יש חיוב חלה שבכל עניינים אילו לחם נקרא, שאין הלכה כמאן דאמר אין לחם אלא האפוי בתנור בלבד, אבל העושה עיסה ליבשה בחמה או לבשלה בקדירה אין בה חיוב חלה. ועיסת ארנונא, כלומר משותפת בין ישראל וגוי חייבת בחלה אם יש בחלק הישראל שיעור חלה. עיסה הנעשית בשביל בהמות פטורה מן החלה, ואם בשביל בהמות ואדם חייבת בחלה. עיסה מתוקנת, כלומר שהורמה ממנה חלה ונתערבה בה עיסה אחרת שלא הורמה ממנה חלה כיצד עושה, מביא עיסה אחרת וסומכה עליה ונוטל חלה על הכל, ואם אין לו עיסה אחרת נוטל ממנה חלה בלא ברכה לפי הדומה, לפי שנעשית כולה טבל ואפילו מעט ממנה טובלת כמה עיסה מתוקנת, שהטבל אסור בכל שהוא, כמו שכתבתי בסדר אמור אל הכהנים לאו י"ט. ויתר פרטיה מבוארין במסכת חלה וכן במסכת ערלה.

ונוהגת בזכרים ונקבות בארץ ישראל בלבד מדאורייתא, שנאמר באכלכם מלחם הארץ, ודווקא ב:מן שכל ישראל שם, כלומר רובם, שנאמר בבואכם, ובא הפירוש על זה בביאת כולכם ולא בביאת מקצתכם. ומדברי סופרים להפריש חלה בחוצה לארץ כדי שלא תשתכח תורת חלה מישראל, ומפני שאין החיוב בה אלא שלא תשתכח מישראל נהגו להקל בה בענין שאין מפרישין מעיסה גדולה אלא כזית ומשליכין אותה באש ואינה נאכלת לשום כהן קטן או גדול. ושמעתי שיש מקומות שנהגו להפריש חלה גדולה כשיעור שנתנו לנו חכמים בה ונותנין אותה לכהן קטן שאין טומאה יוצאת עליו מגופו או לכהנת קטנה שעדיין לא ראתה, ואפילו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—5. מיוסד על רמב"ם הלכות בכורים ה, א—ב, עם ביאורים ושינויים. — 2. מן העיסה, חסר בו. — 8—13. מיוסד על הלכות בכורים ו, יב. — 13—14. כמאן דאמר, והו ריש לקיש, פסחים לו, א. — 24. כתובות כה, א.

הערות וביאורים

8. ד י נ ם, כדי שלא לחלוק בעיסת בעל הבית ובעיסת נחתום. — 9—10. נ ש כ ו ז ה א ת ז ה, שהתדבקו זו בזו עד שכשיפרידן ישאר קצת בזו פזו ונראות כנשוכות. — 11. ו מ ר ח ש ת, כלי עמוק. — 28. ו א י נ ה נ א כ ל ת, מפני שהיא טמאה באויר ארץ העמים (הלכות בכירים ה, יב). — 30. מ ג ו פ ו, והם בעלי קריין וזבים וחבות ונדות ויולדות ומצורעין, אבל שאר הטמאים במגע שאר הטומאות אפילו טמאי מת מותרים לאוכלה (שם ה, ט).

לכהן גדול שטבל לקירויו או לזיבתו נותנין אותה ואף על פי שהוא טמא מת נהגו להאכילה לו באותן מקומות. ועוד נראה שיש להקל בה עוד בחלת חוצה לארץ שאדם יכול לבטלה לכתחילה ברוב, כמו שבא במסכת יבמות ובמקומות אחרים בגמרא. ואין בכל האיסורין שבתורה כן לפי ידיעתי זולתי בעצים שנשרו מן הדקל ביום טוב לתוך התנור שמבטלין אותן גם כן לכתחילה. וכדאמרינן ביום טוב אדם מרבה עליהם עצים ומתירן, ואמרו בטעם הדבר משום דמיקלא קלי איסורייהו, כלומר שהוא דבר שכלה באש ולכן היקלו בדבר. והרב משה בן מימון זכרונו לברכה כתב בספר זרעים הלכות תרומה וביכורים פרק חמישי ובזמן הזה שאין שם עיסה טהורה מפני טומאת המת מפרישין חלה אחת בכל ארץ ישראל אחד ממ"ח ושורף אותה מפני שהיא טמאה ויש לה שם עיקר מן התורה, ומכזיב עד אמנה מפרישין חלה שנייה לכהן לאכילה ואין לה שיעור כמו שהיה הדבר מקדם. חלת חוצה לארץ אף על פי שהיא טמאה הואיל ועיקר חיובה מדבריהם אינה אסורה באכילה אלא על כהן שטומאה יוצאה עליו מגופו, וכן בעלי קריין וזבין וזבות ונדות ויולדות ומצורעין, אבל שאר הטמאין במגע הטמאות אפילו טמא מת מותר לאוכלה. לפיכך אם היה שם כהן קטן בחוצה לארץ בין בסוריא בין בשאר ארצות רצה להפריש חלה אחת מפריש אחד ממ"ח והיא נאכלת לקטן שעדיין לא ראה קרי ולקטנה שעדיין לא ראתה נידה, ואין צריך להפרישו שנייה לאש, וכן אם היה שם כהן גדול שטבל משכבת זרע או מזיבתו אף על פי שלא העריב שמשו ואף על פי שהוא טמא מת הרי זה מותר לאכול תחילה הראשונה ואינו צריך להפריש שנייה בחוצה לארץ, עד כאן.

(מצות ציצית)

שפו. ב. להטיל ציצית בבגד שנתכסה בו, שנאמר ועשו להם ציצית וגומר, וזה החיוב הוא כשיהיה לבגד ארבע כנפים או יותר, דכתיב על ארבע כנפות כסותך, ויש בכלל חמש או יותר ארבע, ויהיה שיעורו גדול כדי שיוכל להתכסות בו ראשו ורוב גופו של קטן המתהלך בשוק לבד מבלי שומר, ולפי הדומה שזמן זה הוא כבר שית כבר שבע, ושיהיה הטלית מצמר או מפשתים, זהו הבגד שאנו חייבין להטיל בה ציצית כשנתכסה בו. היה חסר דבר אחד מכל אלה כגון שיש לו פחות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. יבמות, נראה שיש כאן ט"ס דביבמות לא נמצא, אלא בבכורות כו, א (מנחת יצחק): רבה מבטלה ברוב ואוכל לה בימי טומאתו. — 5. ביצה ד, ב. — 8—20. הלכות בכורים ה, ט—י. — 22 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות ציצית א, א—ב, עם שנויים והוספות. — 22. במדבר טו, לח. — 23. דברים כב, יב.

הערות וביאורים

7. שכלה באש, שאין נהנה מהם עד שעת ביעורן מן העולם ואז אין ממש באיסור. — 10. ומכזיב, שהוא המקום שכבשו עולי מצרים ולא עולי בבל וקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבא, והיא טמאה כארץ העמים ואין ביכולת לאכול החלה ובהכרח לשורפה, וכדי שלא יאמרו ראינו חלה נשרפת והטומאה אינה מפורסמת, לכן

חייבו להפריש חלה שנייה לכהן ונאכלת, לפי שהעיקר היא הראשונה ויש לה שיעור והשנייה אין לה שיעור. — 26. מצפרדעים, רמלים או כבשים.

מארבע כנפים או שיעור גדלו פחות מזה שאמרנו, או שהוא משאר המינין פטור מן הציצית מן התורה, כגון בגדי משי או אפילו של צמר גמלים או ארנבים או מנוצה של עזים, כל אילו פטורין מן הציצית מן התורה, שאין נקרא בגד סתם אלא בגד של צמר רחילים וכבשים או בגד פשתים, וכן לעניין צרעת הבגד, כמו שכתבתי במקומו.

שורש המצוה נגלה בכתוב שהיא למען נזכור כל מצוות השם תמיד, ואין דבר בעולם יותר טוב לזכרון כמו נושא חותם אדוניו קבוע בכסותו אשר יכסה בו תמיד ועיניו ולבו עליו כל היום, וזהו שנאמר בו בכתוב וזכרתם את כל מצות ה', ואמרו זכרונם לברכה כי מלת ציצית תרמוז לתרי"ג מצוות עם צירוף שמונה חוטין שבציצית וחמשה קשרין שבו. ועוד אומר לי לבי שיש בו רמז וזכרון שגופו של אדם ונפשו הכל לה' ברוך הוא, כי הלבן רמז לגוף שהוא מן הארץ שנבראת מן השלג שהוא לבן, כדאשכחן בפירקי רבי אליעזר, הארץ מהיכן נבראת משלג שתחת כסא הכבוד, וחוטין רמז אל הגוף כעניין אמרם כי תחילת בריאת הגוף הוא כעין חוטין, וכמו שאמרו זכרונם לברכה פרק המפלת אמר רב עמרם תנא שני ירכותיו כשני חוטין של זהורית, שני זרועותיו כשני חוטין של זהורית, והתכלת אשר עינו כעין הרקיע ירמוז לנפש שהיא מן העליונים, ולזה רמזו באמרם מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין מפני שהתכלת דומה לים והים דומה לרקיע והרקיע דומה לכסא הכבוד, שנאמר ויראו את אלהי ישראל וגומר, ואומר כמראה אבן ספיר דמות כסא, ותחת כסא הכבוד מקום שנפשות הצדיקים גנוזות שם, ומפני כן אמרו שכורכין חוט התכלת על הלבן, שהנפש היא העליונה והגוף תחתון. ואמרו שעושין ממנו ז' כריכות או י"ג לרמז הרקיעים והאוירים שביניהם, וכמו שאמרו תנא הפוחת לא יפחות משבע והמוסיף לא יוסיף על י"ג, לא יפחות משבע כנגד ז' רקיעים, ולא יוסיף על י"ג כנגד ז' רקיעים וששה אוירים ביניהם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהכסות של חמש כנפים או שש או יותר אין מטילין בו ציצית אלא בארבע כנפים ממנו המרוחקות, ומה שאמרו שארבע ציציות מעכבות זו את זו שארבעתן מצוה אחת, ומה שאמרו שהתכלת אינו מעכב את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת, ואין העניין לומר שהן שתי מצוות שהכל מצוה אחת היא אלא לומר שאין מעכבין זה את זה, כגון אנו היום שאין אנו מוציאין תכלת שלא נמנע מפני זה מהטיל חוטין לבנים מבלי תכלת בטלית ונברך עליהן כאילו הוא בשלימותו עם התכלת, וכן בזמן שהתכלת נמצא מי שלא היו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. במקומו, מצוה קע. — 8. במדבר טו לט. — 8—9. ואמרו ז"ל, לא נמצא זה בגמרא אלא ברש"י מנחות מג, ב, ד"ה שקולה. — 12. פדר"א ג. — 14. נדה כה, ב. — 16. מנחות מג, ב. — 18. שמות כד, י. — יחזקאל א, כו. — 21. מנחות לט, א. — 24—25. רמב"ם הלכות ציצית ג, ג, וכתב הכ"מ שמה שכתב "המרוחקות" מסברא אמר הרמב"ם כן. — 25. מנחות כח, א. — 29. ונברך, ף ונכריך.

הערות וביאורים

14. ירכותיו, כשהוא מתחיל להבראוה בחיתוך רגלים וידים. — 16—17. מה נשתנה תכלת, שיחדו הקב"ה למצוה זו (רש"י). — 17. לים, שנעשו בו נסים לישראל. — 18. לכסא הכבוד, ומכח התכלת מזכיר היושב על הכסא (רש"י מנחות מג, ב, ד"ה ורקיע).

לו חוטין לבנים יכול להטיל תכלת בסדינו ומתעטף בו ומברך עליה, וצבע התכלת הזה שנצטוינו בו דומה לעין הרקיע בטהרו והוא נעשה בדם דג אחד שנקרא חילזון שעינו דומה לעין הים, ובים המלח הוא מצוי, וצובעין בו פתיל של צמר, וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מה שזכה לתכלת בטליתו. וצריך צביעה לשם מצותו, והחוטין הלבנים גם כן צריכין טויה לשם המצוה, ואין טוין אותן מצמר הנאחז בקוצין כשהצאן רובצין, ולא מן הגימין הנתלשין מן הבהמה, ולא משייורי שתי שהאורג משייר בסוף הבגד, ואין עושין אותן מצמר הגזול ולא משל עיר הנדחת ולא משל קדשים ואם עשה פסול. ציצית שטוה אותה גוי פסולה, שנאמר דבר אל בני ישראל... ועשו, אבל עשאה ישראל בלא כוונה דיעבד כשירה. ושמעתי מגדולים שהעשייה אינה כשרה בנשים. כיצד עושין הציצית, מעבירין ארבעת חוטין בכנף הבגד שהן שמונה ראשי חוטין כשהן תלויין בכנף ואין תולה אותן סמוך ממש לשפת הבגד ולא רחוק אלא סמוך כשיעור גודל מראשו עד הפרק ראשון, כדאמר רבי יעקב אמר רבי יוחנן בגמרא וצריך להרחיק כמלוא קשר גודל, ועושה אחד מהן גדול כדי שיכרוך בו האחרים וקושרן בחמשה מקומות קשר כפול, ובין קשר וקשר עושה ג' חוליות ובאמצעות הקשר האחרון עושה ד' חוליות שנמצאו בין כולן י"ג חוליות, ועושה החוטין ארוכים בכדי שיספיקו שיהיה בהן שני חלקים ענף, כלומר בלא קשרים וחוליות מלבד הקשרים והחוליות, זהו עיקר מציצה לכתחילה, אבל דיעבד אפילו בחוליה אחת יצא, וכן בדיעבד אם נתמעטו חוטי הציצית אפילו לא נשאר בהן אלא כדי עניבה כשר, אבל נפסק אפילו חוט אחד מהן מעיקרו פסול. ומי שיש לו כסות ד' כנפים כל זמן שאינו מתכסה בה אינו חייב להטיל בה ציצית, שהלכה כרב דאמר ציצית חובת גברא, כלומר חיוב האיש הוא לעשות ציצית בבגד כשהוא מתכסה בו, אבל בבגד המונח בקלפסא אינו חייב להטיל בה ציצית שאין הלכה כמאן דאמר חובת מנא הוא, כלומר שאם היו לו לאדם כמה טליתות של ד' כנפים בביתו אפילו לא יתכסה בהן לעולם חייב להניח בכולן ציציות, זה אינו אלא הלכה כרב כדאמרן, ומי שיש לו טלית של פשתן מטיל ב ציציות של פשתן, דלית הלכתא כבית שמאי דאמרי סדין בציצית פטורה, כלומר דטלית של פשתן מכיון שאי אפשר לו להטיל בו תכלת לעולם משום כלאים, כי התכלת ודאי עמרא הוא שצבע התכלת לא היה יפה בפשתן לעולם אלא בצמר והתורה חייבה אותנו בתכלת גמור, ומכיון שאי אפשר להטיל חוט צמר בפשתן לעולם משום כלאים, אף חוטין של לבן כלומר של פשתן אין מניחין בו, חהר שאמרו סדין בציצית בית שמאי פוטרין ואין הלכה כמותם, דטעמא דידהו משום דלא דרשי סמוכין, והלכה כבית הלל דדרשי סמוכין דסברי דלאו דכלאים אינו בציצית, שהתורה אמרה לא תלבש שעטנז... גדילים תעשה, כלומר אבל גדילים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ובים המלח, כן ברמב"ם הלכות ציצית ב, ב. — 4. מה, כ מי. — 4—9. הלכות ציצית א, יא—יב. עם שנויים. — 13. מנחות מב, א. — 21. מנחות שם. — 25. אלא, חסר בו. — 26. מנחות מ, א. — 33. דברים כב, יא—יב.

הערות וביאורים

26. סדין, כל סדין מפשתן הוא. — 30. כלאים, דשעטנז. — 32. סמוכין, כמו שמבאר והולך.

תעשה לך משעטנז, ומשום הכי קא סברי בית הלל דסדין בציצית חייבת, כלומר דמניחין ציצית של פשתן בטלית של פשתן והלכה כמותם, אבל אין מניחין בו תכלת גזירה משום קלא אילן, כלומר גזירה שמא יצבעו אותו בצבע אחר שאינו תכלת ויהיה כלאים שלא במקום מצוה. והקשו בגמרא במנחות על דבר זה לא יהא אלא לבן, כלומר לבית הלל דדרשי סמוכין למה נגזור בזה שאפילו יהיה קלא אילן מה בכך, הרי אמרנו דכלאים הותרו בציצית, כלומר אפילו בלבן, כלומר אפילו להניח בטלית של פשתן ציציות של צמר לבן ואין צריך לומר של צמר צבוע בתכלת כמצוותו, ופריק הני מילי דאמרי בית הלל דכלאים הותרו בציצית מדרשא דסמוכין היכא דליכא מיניה, כלומר היכא דלא איפשר לן במיניה כגון טלית שהוא של פשתן, שאם אתה רוצה להטיל בו תכלת על כל פנים אתה צריך צמר שאי איפשר לתכלת אלא מצמר בעניין זה סמכי בית הלל אדרשא דסמוכין ומחייבי להטיל תכלת בסדין, אבל היכא דאיכא מיניה, כלומר היכא שאתה רוצה להניח חוטין לבנים בלא תכלת בטלית של פשתן אי איפשר לך להניחם בו צמר מכח אותה דרשא דסמוכין, שהרי חוטין לבנים מפשתן איפשר לך לעשותם והיינו דרבי שמעון בן לקיש, דאמר רבי שמעון בן לקיש כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם אתה יכול לקיים את שניהם מוטב ואם לאו יבוא עשה וידחה את לא תעשה, ועכשיו יכול אתה לקיים את שניהם דכיון שאי אתה רוצה להניח בו תכלת, לגבי לבן הרי בפשתן איפשר לך, וכיון שכן אם תעשה מצמר הוו להו כלאים ואסור, ותו לא מידי. ומפני שיש בעניינים אלה הרבה פירושים הארכתי לך מעט בכאן, ובמה שעלה במצודתי ערכתי לפניך שלחן ואם תזכה בני האמת תבחן, ואם אולי מדרך היושר יראה לך לסתור דרכי במקום זה או באחר לא תשא פני אב ורבן והנגי קורא מעתה סתירתך בנין. ודע שאף על פי שאין חיוב מצוה זו מן התורה אלא כשיש לו לאדם כסות ד' כנפים כמו שאין חיוב מצות מעקה אלא במי שיש לו גג, אף על פי כן הזהירונו חכמים במצוה זו הרבה ואמרו שראוי לחזר עליה, ואמרו שהזהיר בה זוכה ומשמשין אותו עבדים רבים שהרי הכתוב שקלה ותלה בה כל המצוות, שנאמר וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות יי', ואמר רבי אלעזר שהזהיר בה ובתפילין ובמזוזה מובטח הוא שלא יחטא לעולם, שנאמר והחוט המשולש לא במהרה ינתק.

ודיני מצוה זו במסכת מנחות פרק רביעי תמצא אותן.

ונוהגת מצוה זו בזכרים בכל מקום ובכל זמן אבל לא בנקבות, ואם רצו הנקבות להתעטף מתעטפות בלא ברכה כדעת קצת המפרשים, וקצתם אמרו אפילו בברכה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. מנחות מ, א. — 22. סתירתך בנין, כזן למאמר חז"ל: שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין (מגילה לא, ב), ורמז לו רבנו שאע"פ שעודו רך בשנים מ"מ סתירתו תהיה נחשבת לו כבנין. — 24. שבת לב, ב. — 26. מנחות מג, ב. — 27. קהלת ד, יב. — א, ד"ה הא ר' יהודה.

הערות וביאורים

8. ופריק, ותירץ. — 16. שגיהם, כגון חוטין לבנים מפשתן בסדין של פשתן מקיים עשה דציצית ושלא יחזה לאו דכלאים. — 18. ותו לא מידי, אין להשיב על זאת. — 31. וקצתם אמרו, שיטת ר"ת בתוס' ר"ה לג,

ועובר על זה ולבש בגד צמר או פשתים גדול כשיעור שאמרנו והוא שלו ולא הטיל בו ציצית ביטל עשה זה, ואם הוא של שאר מינין ביטל מצוה מדרבנן, ואם אינו שלו אלא ששאל אותו כל שלשים יום, כלומר מיום ששאלה עד תשלום שלשים יום פטורה מן הציצית, מיכן ואילך חייב להטיל בו ציצית.

לא תעשה

(שלא לתור אחר מחשבת הלב וראיית העינים)

שפז. א. שלא נתור אחר מחשבת הלב וראיית העינים, שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם. עניין לאו זה שנמנענו שלא נייחד מחשבותינו לחשוב בדעות שהם הפך הדעת שהתורה בנויה עליו, לפי שאיפשר לבוא מתוך כך למינות אלא אם יעלה על לבו רוח לחשוב באותן דעות הרעים יקצר מחשבתו בהם וישנה לחשוב בדרכי התורה האמתיים והטובים, וכמו כן שלא ירדוף האדם אחר מראה עיניו, ובכלל זה שלא לרדוף אחר תאוות העולם הזה כי אחריתם רעה וכדי בזיון וקצף, וזה שאמרו זכרונם לברכה ולא תתורו אחרי לבבכם זו מינות, ואחרי עיניכם זו זנות, שנאמר ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני.

שורש מצוה זו נגלה כי בזה ישמר האדם מחטוא ליי כל ימיו, והמצוה הזאת באמת יסוד גדול בדת כי המחשבות הרעות אבות טומאות והמעשים ילדיהן, ואם ימות האדם טרם יוליד אין זכר לבנים, נמצאת זאת המניעה שורש שכל הטובות יוצאות ממנה, ודע בני ותהא מרגלא בפומך מה שאמרו זכרונם לברכה עבירה גוררת עבירה ומצוה גוררת מצוה, שאם תשית דעתך למלאות תאותך הרעה פעם אחת תמשוך אחרים כמה פעמים, ואם תזכה להיות גבור בארץ לכבוש יצרך ולעצום עיניך מראות ברע פעם אחת יקל בעיניך לעשות כן כמה פעמים, כי התאוה תמשוך הבשר כמשוך היין אל שותיו, כי הסובאים לא תשבע נפשם לעולם ביין אבל יתאוו אליו תאוה גדולה, ולפי הרגילם נפשם בו תחזק עליהם תאותם, ולו ישתו שם כוס יפוג יקוד אש תאות היין ויערב להם, כן הדבר הזה כל איש בהרגילו בתאוות ובהתמידו בהן יחזק עליו יצרו הרע יום יום, ובהמנעו מהם ישמח בחלקו תמיד כל היום ויראה כי האלהים עשה את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים ללא תועלת של כלום.

דיני המצוה זו קצרים, הרי ביארנו בזה רוב עיקרן.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה וייחד מחשבתו בעניינים אלו שזכרנו שמביאין האדם לצאת מדרך דעות תורתינו השלימה והנקיית

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. במדבר טו, לט. — 8—15. מיוסד על סה"מ ל"ת מז, עם ביאורים ושינויים. — 10. למינות אלא, כ לטעות אבל. — 13. ברכות יב, ב. — 14. שופטים יד, ג. — 19. ותהא, כ ותהא נא. — אבות ד, ב. — 21. אחרים, כ אחריה. — ולעצום, ישעי' לג, טו. — 25. כוס, ו מים, כ כוס מים. — 27. קהלת ז, כט.

הערות וביאורים

14. מינות, אותם ההופכים טעמי התורה למדרש טעות וע"א (רש"י). — 25. כוס יפוג, ולו ישתו שם כוס מים להסיר שכרון היין.

ולהכנס בדעת המהבילים הכופרים רע ומר, וכן מי שהוא תר אחר עיניו, כלומר שהוא רודף אחר תאוות העולם כגון שהיה משים לבו תמיד להרבות תענוגים גדולים לנפשו מבלי שיכוין בהן כלל לכוונה, כלומר שלא יעשה כדי שיעמוד בריא ויוכל להשתדל בעבודת בוראו רק להשלים חפצו בתענוגים, כל מי שהוא הולך בדרך זה עובר על לאו זה תמיד בכל עת עסקו כמה שאמרנו. ואין לוקין על לאו זה לפי שאין זה דבר מסויים שנוכל להתרות בו העובר עליו, כי מהיות האדם בנוי בעניין שאי איפשר לו שלא יראה בעיניו לפעמים יותר ממה שראוי, וכמו כן אי איפשר לו שלא תתפשט המחשבה לפעמים יותר מן הראוי, על כן אי איפשר להגביל האדם בזה בגבול ידוע, גם כי פעמים איפשר לעבור על לאו זה מבלי שום מעשה, וכבר כתבתי למעלה שכל לאו שאיפשר לעבור עליו מבלי מעשה אף על פי שעשה בו מעשה אין לוקין עליו לפי הדומה.

ויקח קרח

יש בה חמש מצות עשה, וארבעה מצות לא תעשה

(מצות שמירת המקדש)

שפת. א. שנצטוו הכהנים והלויים לשמור המקדש וללכת סביבו תמיד בכל לילה ולילה כל הלילה. ושמירה זו היא כדי לכבדו ולרוממו ולפארו, לא מהיות שום פחד מאויב חלילה, שנאמר ושמרו את משמרת אהל מועד. ולשון ספרי, ואתה ובניך אתך לפני אהל העדות, הכהנים מבפנים והלויים אף מבחוץ, כלומר לשמור אותו וללכת סביבו. ובמכילתא אמרו ושמרו את משמרת אהל מועד, אין לי אלא בעשה וגומר, הנה התבאר ששמירתו מצות עשה היא. ושם נאמר עוד גדולה למקדש שיש עליו שומרין, אינו דומה פלטרין שיש עליה שומרין לפלטרין שאין עליה שומרין, וידוע שפלטרין שם ההיכל.

משרשי המצוה מה שכבר כתבתי כמה פעמים כי בכבוד הבית סבה לתת מוראו אל לב בני אדם ובבואינו שם לבקש תחנה וסליחה מאת אדון הכל יתרככו הלבבות אל התשובה במהרה, וכענין שאמרנו בארוכה בסדר ואתה תצוה. ומכבודו של בית הוא למנות עליו שומרין כדרך המלכים הגדולים אשר בארץ שיעשו כן, וכמו שבא במכילתא אינו דומה וכולי, כמו שכתוב סמוך.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שארבע ועשרים עדה שומרים אותו בכל לילה בארבעה ועשרים מקומות, הכהנים שומרים בג' מקומות מבפנים והלויים בכ"א מקומות מבחוץ, ומעמידין אחד שהוא מחזר על המשמרות כל הלילה ואבוקות דולקות לפניו ואיש הר הבית נקרא, וכל משמר שאינו עומד ואומר לו איש הר הבית שלום עליך ניכר שהוא ישן וחובטו במקלו ורשות היה לו לשרוף את כסותו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. לכוונה, כ לכוונה טובה. — 4. חפצו, כ נפשו. — 9. גם כי, ו כי גם. — 15—22. מיוסד על סה"מ מ"ע כב. — 17. במדבר יח, ד. — שם יח, ב. — 19. מכילתא, זה ספרי זוטא. — 22. ההיכל, כ להיכל. — 25. ואתה תצוה, מצוה צח. — 28. מדות א, א—ב. — עדה, שם ואילך: אחת. — 30 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות בית הבחירה ח, י.

הערות וביאורים

18. פ ב ח ו ץ, לחומת העזרה.

עד שהיו אומרים בירושלם מח קול בעזרה, קול בן לוי לוקה ובגדיו נשרפין שישן על משמרו. ויתר פרטיה כגון היכן היו הלויים והכהנים שומרים, ואם אירע קרי לאחד מהם כיצד הוא עושה, וכיצד סדרן ומעשיהן סמוך לשחר, הכל מתבאר יפה בפרק ראשון ממסכת תמיד ומסכת מדות.

וגוהגת בכהנים ולויים בזכרים בזמן הבית כי הם נתייחדו בצוואת שמירת המקדש ולא הישראלים, ואם עברו על זה ובטלו שמירה זו בטלו עשה מלבד שעברו על לא תעשה כמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם.

(מצות פדיון בכור אדם)

שפט. ב. לפדות בכור אדם, כלומר שמצוה על כל איש מישראל שיפדה מן הכהן בנו שהוא בכור לאמו הישראלית, שנאמר אך פדה תפדה את בכור האדם, ומצאנו במקום אחר שתלה הכתוב הבכורה בפטר רחם שנאמר בסדר בא אל פרעה כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא, ופירוש פטר רחם פתיחת רחם, כלומר שהיה ראשון לפתוח רחם אמו, ומפני כן אמרו זכרונם לברכה שהבא אחר הנפלים כל נפל שאמו טמאה לידה מחמתו הבא אחריו אינו בכור לכהן, מפני שלא פתח זה רחם אמו שהנפל פתחו קודם שקדם לו, אבל כל נפל שאין אמו טמאה לידה בשבילו הבא אחריו בכור לכהן. ובמסכת נדה יתבאר חילוק זה ובמסכת בכורות יתבאר כמו כן איזהו בכור לכהן ולא לנחלה או בכור לנחלה ולא לכהן, גם אמר שם שיש בכור לכל ויש שאינו בכור לאחד מהם.

משרשי המצוה כתבתי מה שידעתי בסדר בא אל פרעה עשה ו'.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמצות הפדיון הוא משיש לו שלשים יום ומעלה שיצא מכלל נפל, שנאמר ופדויו מבן חדש תפדה, ומצוה זו מוטלת על האב, עבר האב ולא רצה לפדותו מצוה על הבן לפדות עצמו משיגדיל, והפדיון הוא בין בכסף השוה חמש סלעים בין בשוה כסף מן המטלטלין שגופן ממון, יצאו עבדים וקרקעות ושטרות שאם פדהו בהן אינו פדוי. חמש סלעים של פדיון האב יכול ליתנם לכהן אחד או לכהנים הרבה והחיוב ליתנו לכהן זכר ולא לכהנת, דאהרן ובניו כתיב בכסף פדיון בכור, ואם רצה הכהן להחזיר לו הפדיון אחר שנתנו לו יצא ידי חובה, ובלבד שלא יתננו הוא לו על מנת כן, ואם נתנו לו על מנת כן אין בנו פדוי עד שיגמור בלבו ליתנו לו מתנה גמורה, ואם פירש ונתן לו על מנת להחזיר ונתפייס הכהן בכך בנו פדוי. וכן למדונו רבותינו שבזמננו, שבסדר כזה עושין פדיון הבן, מביאין כוס יין והדס לבית אבי הבן או למקום אחר, והכהן שיבחר בו האב לתתן לו פדיון בנו מברך תחלה על היין ועל ההדס, ואחר כך מברך ברכה זו ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדש עובר במעי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

10. במדבר יח, טו. — 11. שמות יג, ב. — 13. בכורות מו, א. — 16. נדה כא, א. — 20. בכורות מה, א. — 21. במדבר יח, טו. —

30 ואילך. המקור ברמב"ן הלכות בכורות ח, בשם שמושא עתיקא דגאונים, וגם בראי"ש סוף הלכות בכורות כמעט מלה במלה.

הערות וביאורים

18. לכל, לכהן ולנחלה. — 31. ועל הדס, בורא עצי בשמים.

אמו ולארבעים יום חלק את איבריו רמ״ח איברים ואחר כך נפח נשמה בו, כדכתיב ויפח באפיו וגומר, עור ובשר הלבישו ובעצמות וגידים סיככו כדכתיב עור ובשר תלבישני ובעצמות וגידים תסוככני, וצוה לו מאכל ומשתה דבש וחלב להתענג בו וזימן לו שני מלאכי השרת לשומרו בתוך מעי אמו כדכתיב חיים וחסד וגומר, אמו אומרת זה בני הבכורי שבו פתח הקדוש ברוך הוא דלתי בטני, אביו אומר זה בני בכורי הוא ואני מוזהר לפדותו, שנאמר וכל בכור אדם בבניך תפדה, יהי רצון מלפניך יי׳ אלהי שכשם שזכית אביו לפדותו כן תזכהו תורה חופת מעשים טובים, ברוך אתה ה׳ מקדש בכורי ישראל לפדיונם. ואבי הבן מברך שתים, על פדיון הבן ושהחינו, ונותן לכהן הפדיון הידוע שהוא חמש סלעים כמו שקצוב בתורה והם ששים ארגירץ של כסף צרוף במשקל ארצנו, ואחר הפדיון מברך הכהן שלשה ברכות אלו שכתבנו. עוד כתב הרב משה בן נחמן זכרונו לברכה שבשעה שנותן האב כסף פדיונו לכהן שנותן בנו ביד הכהן ואומר לו הכהן אי זה חביב עליך יותר בנך או חמש סלעים הללו, והאב משיב בני חביב עלי, מיד נוטל הכהן הדינרין ומוליכן בידו על ראש הבן ואומר זה תחת זה, זה חלוף זה, זה מחול על זה, יצא זה לכהן ויכנס זה הבן לחיים לתורה וליראת שמים, יהי רצון שכשם שנכנס לפדיון כן יכנס לתורה חופה מעשים טובים ונאמר אמן, ונותן הכהן את ידיו על ראש הבן ומברכו כפי שיודע לברכו כגון השם שומרך וגומר, כי ארך ימים ושנות חיים וגומר, השם ישמרך מכל רע ישמור את נפשך וגומר, ונוטל הכהן הכסף ומוציאו לכל חפצו. ויתר פרטיה במסכת בכורות.

ונהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בישראלים הזכרים אבל לא בנקבות, שכך קבלנו שהאיש שהוא בחיוב לפדות עצמו הוא חייב לפדות בנו, אבל לא האשה שהיא אינה בת פדייה, וכן אינה נוהגת בכהנים ולויים מקל וחומר אם הם פטרו ישראל במדבר מפדיון בכורות דין הוא שיפטרו את עצמן. ועוד אמרו זכרונם לברכה שאפילו בן ישראל הבא מן הכהנת או הלוייה בנו ממנה פטור מפדיון לפי שהדבר תלוי באם, שבפטר רחם תלה הכתוב. ועובר על זה ולא פדה בנו משהוא ראוי, כלומר משעברו עליו שלשים יום, אם מת קודם שיפדנו ביטל עשה זה, אוי לו שנשא עונו על נפשו, ואף על פי שאין למצוה זו זמן קבוע דבכל שעתא ושעתא אחר שלשים יום זמנה היא, אף על פי כן חכם לב יקח מצות, ויקדים ויעשה אותן מיד שאיפשר לו וחפץ ה׳ בידו יצלח. ולפי הדומה שהאב חייב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. בראשית ב, ז. — 2. איוב י, יא. — 6. שמות יג, יג. — 10. ארגירץ, כ ארגינץ. — 11. לא מצאתיה ברמב״ן הלכות בכורות. — 15. מחול, שלא מחולל. — 17. תהלים קכא, ה. — 18. כי ארך, משלי ג, ב. — השם ישמרך, תהלים קכא, ז. — 19. ונוטל הכהן הכסף, חסר בכ. — 23. בכורות ז, א. — 28. משלי י, ח.

הערות וביאורים

4. חיים וחסד, עשית עמדי ופקדתך שמרה רוחי (איוב י, יב). — 11. שלשה ברכות, על היין ועל ההדס ואשר קדש במעי אמו וכו׳. — 22. סברו, הלויים הפקיעו קדושת בכורי ישראל במדבר (במדבר ג, מה), ואם הפקיעה קדושת הלויים את קדושתן של ישראל דין הוא שתפקיע את של עצמן (רע״ב בכורות א, א). — 26. אם מת, האב קודם שיפדנו.

לעולם לפדות בנו ואפילו אחר שהגדיל הבן המצוה מוטלת על האב, וכמו שאמר הכתוב וכל בכור אדם בבניך תפדה, הרי שהטיל המצוה על האב, וכן נראה בקדושין.

(מצות עבודת הלוי במקדש)

שץ. ג. להיות הלוים עובדים במקדש להיות שוערים ומשוררים בכל יום על הקרבן, שנאמר ועבד הלוי הוא וגומר, ולשון ספרי שומע אני אם רצה יעבוד ואם לא רצה לא יעבוד תלמוד לומר ועבד הלוי הוא על כרחו, כלומר שהדבר ההוא חובה וענין מוטל עליו בהכרח, ונתבאר כמו כן בפרק שני מערכין שהשיר בפה לא יאמר אותו לעולם אלא הלוי. ונכפלה מצוה זו בלשון אחר בתורה, שנאמר ושרת בשם יי׳ אלהיו, ואמרו שם בערכין אי זהו שירות שהוא בשם יי׳ הוי אומר זו שירה.

משרשי המצוה לפי שכבוד המלך והמקום הוא להיות שם אנשים ידועים משבט ידוע קבועים לשירות, ולא יכנס זר ביניהם לעבודה, כעין מלכותא דארעא, ימנו להם אנשים ידועים נכבדים להיות כל מלאכת ההיכל נעשית על ידם כי לא ראוי למלך שישנה בכל יום משרתים לפניו ויהיו הכל משתמשים בכתר שירות המלך, זה דבר ברור הוא.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שבן לוי שקבל עליו כל מצות לוייה חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו עד שיקבל את כולם, ועבודה שלהן היתה שהיו שומרים את המקדש, כמו שכתבנו בסדר זה, והיו מהם שוערים לפתוח ולסגור שערי המקדש, ועיקר עבודתם לשורר על הקרבן, ולא היו אומרים שירה אלא בעולות צבור שהן חובה ועל שלמי עצרת בעת ניסוך היין, אבל על עולות נדבה שעושין הצבור לקיץ המזבח וכן בנסכים הבאין בפני עצמן אין אומרין עליהם שירה. לוי האונן מותר לעבוד ולשורר, ואין פוחתין לעולם משנים עשר לויים שעומדין על הדוכן לומר שירה על הקרבן ומוסיפין עד לעולם, והשירה שאומרים הלוים היא בפה שעיקר שירה בפה היא, ואחרים היו עומדים שם שמנגנין בכלי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5—11. מיוסד על סה״מ מ״ע כג. — 6. במדבר יח, כג. — 8. וענין, כ וענין וה. — ערכין יא, א. — 9. דברים יח, ז. — 17 ואילך. לשון הרמב״ם הלכות כלי המקדש ג, א—ח, עם שנויים והוספות.

הערות וביאורים

3. בקדושין, היינו דכולל בקידושין הרבה דברים שאב חייב לבנו, להשיאו אשה ולפדותו וכו׳, וכמו להשיאו אשה דהוא בגדלות, ובפסוק כתיב בכור בניך וגו׳, וגדול גם כן בכלל בן, וגם סובר שם רבי יהודה הוא לפדות ובנו לפדות בנו קודמו שזה מצותו על אביו וזה מצות בנו עליו. מבואר דאף דהוא גדול מ״מ מצותו על אביו, ובזה לא פליג הת״ק רק ס״ל דמצות דגופו עדיף (מנחת חינוך). — 5. שוערים. לפתוח ולסגור שערי המקדש. — 10. בשם. שמזכירין בו שם שמים (רש״י ערכין יא, א, ד״ה בשם). — 22. לקיץ המזבח, כשהמזבח בטל מביאים עולות, כמו שדרך בני אדם להעלות מיני מחיקה של השלחן בגמר סעודתן, כך אחר שגמרו להביא חובת היום מביאים עולות הללו, כשאין נדרים ונדבות והזבח בשל (רע״ב שקלים ד, ב). — בנסכים. פגון שהביאו היום קרבן צבור ולא הביאו נסכים עמו והביאום למחר (רש״י ערכין יב, א).

שיר מהם לויים ומהם ישראלים מיוחסין שמשיאין אותם לכהונה, שאין עולת על הדוכן לעולם אלא מיוחס, ואין פותחין לעולם מתשעה כנורות ומוסיפין עד לעולם, והצלצלים היה אחד בלבד, ומן הדומה כי הטעם לפי שקול המצלתים גדול ומבעית קצת, ואלו היו שם הרבה לא היו נשמעין יתר כלי הניגון ששם וכל שכן שירת הפה, והחלילין שהיו מנגנין בהם היה אבוב שלהם של קנה מפני שקולו ערב. ושנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח והוא דוחה שבת, לפי שהוא מעבודת הקרבן וקרבן דוחה הוא את השבת. ואין בן לוי נכנס לעבודה עד שילמדוהו חמש שנים, וכמו שלמדו זכרונם לברכה מן הכתוב, ומכאן אמרו זכרונם לברכה שתלמיד שלא ראה סימן יפה בתלמודו חמש שנים שוב אינו רואה. ואינו נכנס לעבוד לעולם עד שיהא גדול, שנאמר איש איש על עבודתו. ואין הלוי נפסל לעבודה בשנים ולא במומין אלא בקלקול הקול כגון הזקנים שמתקלקל קולם לעת זקנה, וזהו שנאמר בתורה ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה אינו אלא בזמן שהיו נושאין המשכן ממקום למקום, ואפילו בעת זקנה שנתקלקל קולו אינו נפסל לשמירת המקדש ולהגפת דלתות. וכל זה עם יתר פרטיה יתבאר יפה במקומות מתמיד ומדות, גם בפרק שני מערכין מבואר קצת מענין זה, והארכתי לך בני מעט בזה כי מהרה יבנה בית המקדש ותצטרך לו, אמן כן יעשה השם.

ונוהגת בזמן הבית בלויים, ולוי העובר על זה ולא שר על הקרבן ביומו הקבוע לו, כי ימים קבועים להם לפי חלוק המשמרות, אלא ששתק ביטל עשה זה וענשו גדול מאד שנראה שאינו חפץ בכבוד עבודת השם, ועל כן ימנענו האל מכבוד, ואשר יחפוץ מן הלויים בעבודת בוראו החיים והשלום והברכה והכבוד יהיו אתו.

(מצות מעשר ראשון)

שצא. ד. שנתחייבו בני ישראל לתת חלק אחד מעשרה חלקים מזרע הארץ ללויים, שנאמר כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו ליי תרומה נתתי ללויים, ונאמר בסדר אם בחוקותי וכל מעשר הארץ... ליי הוא, וזהו הנקרא מעשר ראשון. משרשי המצוה לפי ששבט הלוי בחר השם בתוך אחיו לעבודתו תמיד במקדש על כן היה מחסדו עליהם לתת להם מחייתם דרך כבוד, כי כן יאות למשרתי המלך שתהיה ארוחתם מזומנת להם על ידי אחרים שיכינוה להם ולא יצטרכו הם ליגע בדבר זולתי בעבודת המלך היקרה, ואף על פי שהם היו שנים עשר שבטים ולפי חלוקה שוה היה ראוי שיטלו חלק אחד משנים עשר, גם זה הייתרון להם לכבודם,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. ושנים עשר יום, ז ושביום. — 8. חולין כד, א. — 10. במדבר ד, מט. — 12. שם ח, כה. — 13—14. ואפילו—לשמירת, חסר בנש. — 23. במדבר יח, כד. — 24. ויקרא כו, ל.

הערות וביאורים

6. ושנים עשר יום, שבאלו הימים גומרין את ההלל, והן: בשחיטת פסח ראשון ובשחיטת פסח שני, וביו"ט ראשון של פסח, וביו"ט של עצרת, ובשמונה ימי החג. — 8. הכתוב, כתוב אחד אומר: זאת אשר-ללויים מבן חמש ועשרים שנה (במדבר ח, כד), וכתוב אחד אומר: מבן שלשים שנה (שם ד, כג), הא כיצד, כ"ה ללימוד ושלש לעבודה (חולין כד, א).

כי מהיותם מבית המלך ראוי שתהיה חלקם יתרה על כולם ויתרון גדול הוא שיבא להם חלק העשירי נקי מכל הוצאת הקרקע, והמחיה משרתי האל בממונו ברכת השם יתברך תנוח עליו בכל אשר יש לו, וזהו אומרם זכרונם לברכה מעשרות סייג לעושר. גם אמרו זכרונם לברכה שאסור לאדם לחשוב בלבבו ולומר אנסה אם ייטיב השם לי בהתעסקי במצותיו, ועל כיוצא בזה נאמר לא תנסו את יי׳ אלהיכם, וזולתי במצוה זו שמותר לנסות אם יברכהו האל בעשותו אותה, ובהיות זריז עליה, ומפורש הוא על ידי הנביאים שנאמר הביאו את כל המעשר אל בית האוצר... ובחנוני נא בזאת אמר יי׳.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמעשר הזה אשר ללויים הוא חולין גמורים ומותר לאוכלו כל אדם בין לוי בין ישראל, ואפילו בטומאה, שנאמר ונחשב לכם תרומתכם, כלומר המעשר שהוא מורם מתרומת הישראל שהוא לכם, כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב, ודרשו זכרונם לברכה מה גורן ויקב חולין לכל דבר אף מעשר ראשון שנטלה תרומתו חולין לכל דבר, פירוש שנטלה תרומתו, כלומר אחר שהרימו הלויים מעשר מן המעשר שלהם ונתנוהו לכהנים, זהו הנקרא תרומתו. וכל מקום שנאמר במעשר קדש או פדייה אינו אלא במעשר שני. ואמרו בספרי שכל שהוא אוכל אדם ונשמר וגדולו מן הארץ חייב במעשר ובהרומה, ומייתי לה מדכתיב בתרומה ראשית דגנך וגומר שדרשו זכרונם לברכה מה דגן ותירוש ויצהר מאכל אדם וגידולו מן הארץ ויש לו בעלים, שנאמר דגנך, אף כל כיוצא בהם חייב בתרומה ומעשרות. אבל הירקות אף על פי שהן מאכל אדם אין בהם חיוב מעשר אלא מדרבנן, לפי שנאמר במעשר כל תבואת זרעך, וירק אינו נקרא תבואה. ומדברי הגמרא שאנו סומכין בה יותר נראה שגם בכל הפירות חוץ מדגן תירוש ויצהר אין חיוב המעשר בהן אלא מדרבנן, וקרא דמייתו בספרי אסמכתא בעלמא הוא, הכי אסיקנא בריש פרק השוכר את הפועלים גבי ההיא דפריק רב פפא בתאנה עומדת בגנה ונופה נוטה לחצר, אמנם הרב משה בן מימון זכרונו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. אבות ג, יב. — 4. תענית ט, א. — 5. דברים ו, טז; מצוה תכה. — 7. מלאכי ג, י; ועיין במצוה תכה, מה שרבנו כתב על זה. — 9. יבמות פה, ב, רש״י ד״ה מי לא אכלה. — 11. מתרומת, בא הגירסא: מתבואת.—הובא ברמב״ם הלכות מעשרות, א, ב. — 17. דברים יח, ד. — 19. חייב בתרומה, ו כתרומה. — 20. דברים יד, כב. — 23. ב״מ פה, א. — 24. הלכות תרומות ב, א.

הערות וביאורים

8. ובחנוני, בחנו אותי בהמצוה הזאת אם אני משלח לכם גמול המצוה. — 9—10. חולין גמורים, אחר שהפרישו ממנו תרומת מעשר ואז הוא חולין גמורין ונאכל בטומאה. — 11. מתרומת הישראל, לפי הגרסא שלנו צ״ל שכך היא הכוונה: המעשר שהוא מורם אחר שהישראל הרים את התרומה. — 16. ונשמר, למעט הפקר שאין לו שומרים. — מן הארץ, למעט כמהין ופטריות היונקים מן האויר. — 24. לחצר, דמכי חלשה מיד רואה פני החצר ונקבעת למעשר. וכוונת רבנו פה למה שכתבו התוספות שם בב״מ פה, א ד״ה הכא, דלאו דוקא נקט תאינה דאין בה מעשר אלא מדרבנן, דמדאוריית׳ לא מיחייב אלא דגן ותירוש ויצהר, והכא אירי מדאוריית׳, אלא נקט תאינה לפי שהיו מצויין ביניהם (וע״ע ר״ה יב, א, תוס׳ ד״ה תנא).

לברכה כתב הפך מזה וכמו שמצא בספרי. וכן מענין המצוה מה שאמרו שאין מעשרין מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש, ולא ממין על שאינו מינו, ולא מן החיוב על הפטור ולא מן הפטור על החיוב. ואם עשר אינו מעושר, אבל מעשרין שלא מן המוקף אף על פי שבתרומה אינו כן שאין תורמין אלא מן המוקף, ומכל מקום בשאר דברים שוים הן תרומה ומעשרות, דכל שאנו אומרים בתרומה אין תורמין ואם תרם תרומתו תרומה כך במעשר אם הפריש מעשרותיו מעשרות, וכל שהוא פטור מן התרומה פטור מן המעשר, ובסדר שופטים עשה ו' נאריך בדברים בגזרת השם ותראנו משם. וכן מענין המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין אדם חייב להפריש מעשר מן התורה אלא הגומר פירותיו לאוכלן לעצמו. אבל הגומרן למוכרן בשוק פטור מן התורה, שנאמר עשר תעשר וגומר ואכלת, וכן הלוקח אחר שנגמרה מלאכתן, כלומר שנמרחו ביד מוכר פטור מן התורה וחייב מדבריהם, שנאמר תבואת זרעך, כלומר שנגמרה מלאכתן ברשותך, ואין חיוב מעשר חל בפירות עד שיגיעו לעונת מעשר, שנאמר מזרע הארץ מפרי העץ, כלומר עד שיעשה פרי, וכן התבואה עד שתהא תבואה, שנאמר תבואת זרעך, ומכאן למדו זכרונם לברכה עונת המעשרות שהיא משיגיעו הפירות להזריע ולצומח, הכל לפי מה שהוא. כיצד, התאנים משיעשו רכין שראויין לאכול, התפוחים והאתרוגים משיתעגלו, וכן לכל פרי ופרי קבעו עונתו למעשר, כלומר שקודם זמן זה הקבוע להם אוכלין מהן כל הצריך לפי שאינם בתורת מעשר כלל, אבל אחר זמן זה אין אוכלין מהן אלא עראי עד שיקבעו להם גורנן למעשר, ואחר שגרנן קבוע למעשר אסור לאכול מהם אפילו אכילת עראי, ואי זהו גורנן למעשר, התבואה משימרח, כלומר שימרח פניה ברחת כדרך שעושין בני אדם אחר שעושין ממנה כרי. ובירושלמי מצינו עוד שאם אין דעתו למרח, משיעמיד ערימה מתבואתו הוי גורנו למעשר, דבגורן תלה הכתוב ואפילו בלא מרוח כיון שאין דעתו למרח, ואפילו עשה ממנה גורן בתוך ביתו גם שם עושה הגורן קביעות למעשר. והא דאמר רבי אושעיא מערים אדם על תבואתו ומכניסה במוץ שלה כדי לפוטרה ממעשר, והיא הלכה פסוקה כדאמרינן במסכת ברכות, ההיא מירי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—7. הלכות מעשר א, ו—ז. — 8. במדת השם, כ בע"ה (בעזרת השם, וכן בכ"מ שנמצא בפנים בג"ה). — 8—12. שם ב, א—ב. — 10. דברים יד, כב. — 13. ויקרא כג, ל. — 15—17. הלכות מעשר ב, ה. — 16. רכין, ו דכיון. — 22. פ"ק דמעשרות ה"ד. — 25. אושעיא, ו יהושע. — 26. ברכות לא, א.

הערות וביאורים

2. **החדש**, פירות שנה זו. — **על הישן**, פירות שנה שעברה. — 3. **הפטור**, כגון פירות שלא הביאו שליש, הפטורים ממעשרות. — 4. **המוקף**, הסמוך. — 11. **ואכלת**, אינו חייב אלא הגומר תבואתו לאוכלה. — **שנמרחו**, מבאר והולך. — 15. **להזריע**, שאם יתלשו וזורעים אותו ראוי להצמיח. — 21. **שימרח**, משוה את פני הכרי של התבואה ברחת. — 26. **כדי לפוטרה**,

בגמרא הגרסא: כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר, וברש"י: מכניסה במוץ שלה קודם שיורה אותה, שאין מתחייב במעשר מן התורה אלא בראיית פני הבית ומשגמרה בכרי, אבל לפני מירוח אין ראיית פני הבית קובעתו, לפיכך כשמכניס לבית קודם מירוח לא

בשלא העמיד ממנה ערימה בתוך ביתו, וכן שלא מירחה אלא דש זרה מעט מעט בלא מרוח ונתן לאוצר מעט מעט, זהו הנראה בענין זה ובזה הדרך כל השמועות עולות בקנה אחד בריאות וטובות. ואמרו זכרונם לברכה שעונת הקישואין והאבטיחין והדלועין משישפשף, כלומר שיסיר אותו שער דק שעליהן. ועונת כלכלה של פירות משיחפה הפירות שבה בעלין ובהוצין, וכן לכל פרי ופרי קבעו זמן גורנו לפי מה שהוא, הכל כמו שבא במסכת מעשר. ועוד ראיתי בענין קביעות המעשר מן התורה שדעת קצת מן המפרשים שאין קביעות מעשר לעולם בשום צד עד ראיית פני הבית וגם שיהא בית הראוי לכך, שנאמר בערתי הקדש מן הבית, והוא שיכניסם לפירות דרך השער, שנאמר ואכלו בשעריך ושבעו, אבל הכניסן דרך גגין וקרפיפות פטורין מן המעשר והתרומה, וכן כתב הרב משה בן מימון זכרונו לברכה, נראה לי שאין לוקין מן התורה על אכילת הטבל עד שיקבע בכניסתו לביתו, אבל אם נקבע בשאר דברים הקובעין למעשר אין לוקין עליו אלא מכת מרדות. ויתר פרטיה מבוארים במסכת מעשרות.

ונוהגת בזכרים ונקבות בישראלים ובכהנים ובלויים, שאף על פי שכהנים ולויים נוטלין המעשר מישראל חייבים הם לעשר הפירות שלהם בקרקעותיהם, ובאיסור טבל הם עליהם עד שיעשרו אותן, שנאמר כן תרימו גם אתם ובא הפירוש עליו אתם הלויים, גם אתם לרבות הכהנים, אבל אחר שיעשרו אותן אם רצו אוכלין הם בעצמם המעשר או יתנו אותו לכהן אחר. ומצוה זו של מעשר וגם מצות התרומה אינה נוהגת מן התורה אלא בארץ ישראל לבדה, ובזמן שיהיו שם כל ישראל, כן פסק הרב משה בן מימון זכרונו לברכה, ובסדר שופטים במצות תרומה עשה ו' סימן תצו נבאר עוד בעזרת השם החלוקין שיש במעשר ותרומה בין ארץ ישראל לסוריא או חוצה לארץ, ואם חפצך בני לדעת גמור אותו משם.

(מצות הלויים לתת מעשר מן המעשר)

שצב. ה. שנצטוו הלויים להפריש מעשר מן המעשר שהם נוטלים מישראל ושיתנו אותו לכהנים, שנאמר ואל הלוים תדבר וגומר והרמותם ממנו תרומת יי' מעשר מן המעשר, וזהו נקרא בכל מקום בגמרא תרומת מעשר, וכנו לשון זה על דרך הכתוב שאמר תרומת יי', וביאר הכתוב שהוא ניתן לכהנים וכמו שנאמר ונתתם ממנו את תרומת יי' לאהרן הכהן, והזהיר הכתוב להפריש זה המעשר מן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. זרה, ו חורה. — 3. עולות, בראשית מא, ה. — מעשרות א, ה. — 7. קצת מן המפרשים, עיין ב"מ פח, א, תוס' ד"ה עד שיראה. — 8. דברים כו, יג. — 9. שם כו, יב. — 10—13. הלכות מעשר ד, ב. — 16. במדבר יח, כח. — 20. בהלכות מעשר א, כו. — 24 ואילך. מיוסד על סה"מ מ"ע קכט. — 25. במדבר יח, כו. — 27. שם יח, כח.

הערות וביאורים

הוקבעה למעשר מן התורה, ורבנן הוא דאסרו אכילת קבע בדבר שלא נגמרה מלאכתו, אבל אכילת עראי לא אסרו, ומאכל בהמה עראי הוא, הלכך בהמתו אוכלת ופטורה, אבל איהו אסור באכילת קבע. — 10. קרפיף, חצר שאחורי בתים. — 12. בשערים, כגון החצר והמקח והאש והמלח והתרומה והשבת, שכולן קובעין הפירות שנגמרו מלאכתן למעשרות.

הטוב והנבחר, שנאמר מכל חלבו את מקדשו ממנו, ועוד נאמר על זה ולא תשאו עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו יורה שאם יוציאוהו מן הרע יהיה עליהם חטא, וזה ענינו כענין לאו הבא מכלל עשה ולכן אין למנות אותו מן הלאוין. משרשי המצוה. הקדמה. אין ספק כי כל שבט הלוי הבדיל יי׳ מעדת ישראל לעבודתו תמיד, ואמנם בשבט בעצמו נבחר בהם אחד להיות לכולם לראש ולקציז ולשר הוא חרצו לעולם והוא קודש מקודש בשבט לעמוד ולשרת פני יי׳ תמיד, ושאר כל השבט ניתן תחתיו לסייע בעבודה, כמו שכתוב ויאמר יי׳ אל אהרן אתה ובניך ובית אביך אתך תשאו את עון המקדש, כלומר כי כל השבט יקבל שמירת המקדש, ואתה ובניך אתך תשאו את עון כהונתכם, כלומר שעיקר העבודה דהיינו הכהונה עליכם היא, וכתיב בתריה וגם את אחיך מטה לוי שבט אביך הקרב אתך וילוו עליך וישרתוך, כלומר שאתה העיקר ולא הם, וכן כתוב במקום אחר ונתת את הלוים לאהרן ולבניו נתונים נתונים המה לו, ועל כן בהיות הכהנים עיקר הבית בעבודת אלהינו זכו בכ״ד מתנות שניתנו להם המפורשות בכתוב, וכמו שמנו אותם חכמים זכרונם לברכה עשר במקדש וארבע בירושלם ועשר בגבולין, ושאר שבטו שהוא נבחר עמו לסייע על ידו זכו גם כן לחיות בטובה מבלי יגיעה עם מעשר הפירות שנוטלין מכל ישראל. ולמען ידעו ויתבוננו כי כל חלקם בטובה וחלק אחיהם היא סבת העבודה ליי׳ נצטוו לתת מכל אשר יטלו מבני ישראל חלק העשירי למשרתים הגדולים, ובכן יתנו אל לבם כי יש גבוהים עליהם וגבוה מעל לכולם הוא שומר הכל יתעלה, גם כי יש בזה זכות וכבוד ומעלה ללויים לבלתי יגרע שמם ממצות מעשר בחלקם בתבואות ואל יאמרו בניהם לבניהם זכיתם בתבואה ואנחנו במצוה, ועכשיו יהיה המענה יש תורה ויש קמה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שבן לוי שלקח המעשר שבלים לא יתן תרומתו שבלים אלא קונסין אותו לדוש ולזרות וליתן לו מעשר מן המעשר מעשר דגן ואינו חייב לתת מעשר התבן אחר שידוש הכל ויזרה, אבל אם תחלה הפריש המעשר שבלים ודש וזרה נותן לו חלקו מן הכל. ומה שאמרו שתרומת מעשר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שם יח, כט. — שם יח, לב. — 7. שם יח, א—ב. — 12. שם ג, ט. — 14. ב״ק קי, א. — 19. ובגבוה מעל, ע״ש קהלת ה, ז. — 21—22. יש תורה, רמז לאבות ג, יז. — 23 ואילך. רמב״ם הלכות תרומות ג, יד, טז, כ.

הערות וביאורים

3. מכלל עשה, כלומר, כתיב ולא תשאו עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו, הנה זה הלאו שלילת החיוב הוא, אמרו לא תשאו עליו חטא כשיוציאוהו מן היסה, ויורה זה כשיוציאוהו מן הרע יחטאו, וזה ענינו כענין לאו הבא מכלל עשה שאינו נמנה עם הלאוין, כלומר אחר שהוא צוה להוציאו מן היסת הדה שלא יוציאוהו מן הרע (לשון סה״מ מ״ע קכט). — 14. במקדש, נאכל לפנים מן הקלעים. — בירושלם, בכל העיר. — 15. בגבולין, בערי ארץ ישראל. — 21. בני ה, בני ישראל לבני הלוים. — 21—22. יש תורה, יש עלינו ג״כ מצוה להפריש מעשר מן המעשר. — 25. מעשר התבן, מעשר מן התבן או העצה. — 26. המעשר שבלים, אם הפריש תרומת מעשר שבלים כמו שנתנו לו הרי זה כותש ונותן לכהן את הזרע ואת התבן (הלכות תרומות ג, יד).

שהיה בה אחד משמונה השמינית מוליכה לכהן ובלבד שתהא תרומה ודאית וטהורה, פחות מכן אינו מטפל להוליכה אלא משליכה באור ושורפה. ומה שאמרו שתרומת מעשר מפרישין אותה שלא מן המוקף, שנאמר מכל מעשרותיכם תרימו, כלומר אפילו יש לך מעשר אחד במדינה זו ואחד במדינה אחרת אתה מפריש תרומה אחת על הכל, ומכל מקום אמרו זכרונם לברכה שתלמידי חכמים אין תורמין אותה אלא מן המוקף. ויתר פרטיה מבוארים במסכת תרומות ומעשרות ובמקומות ממסכת דמאי.

ונוהגת מצוה זו במקום שתרומה ומעשר נוהגין שם, וגבי מצות תרומה עשה ר' סימן תצו בסדר שופטים נבאר הכל בעזרת השם.

לא תעשה

(שלא יתעסקו הכהנים בעבודת הלויים ולא הלויים בעבודת הכהנים)

שצג. א. שלא יתעסקו הלויים בעבודת הכהנים ולא הכהנים בעסק הלויים אלא כל אחד יעשה מלאכתו המיוחדת לו, מדכתיב איש איש על עבודתו ואל משאו. ולשון המניעה שבאה בזה הוא שנאמר בלוים אך אל כלי הקדש ואל המזבח לא יקרבו, ואחר כן שב הכתוב ודבר אל הכהנים ואמר ולא ימותו גם הם גם אתם, ירצה לומר בזה שאתם כמו כן יכלול אתכם לאו זה, כי כמו שהלוים נמנעים ממלאכתם כך אתם ממלאכתם. ולשון ספרי, אל כלי המקדש המזבח אזהרה, ולא ימותו עונש, אין לי אלא הלוים שענושין ומוזהרין על עבודת הכהנים, כהנים על עבודת הלוים מניין, תלמוד לומר גם הם, ומעבודה לחברתה מניין, תלמוד לומר גם אתם, ומצאנו שבקש רבי יהושע בן חנניא לסייע את רבי יוחנן בן גדגדה בהגפת דלתות, אמר לו חזור לאחוריך שכבר אתה מתחייב בנפשך שאני מן השוערים ואתה מן המשוררים. הנה התבאר שכל לוי שיעשה במקדש שלא מלאכתו המיוחדת לו חייב מיתה בידי שמים, וכמו כן הכהנים הוזהרו שלא יקרבו במלאכת הלויים, ואולם אם עברו בזה אינם במיתה אלא במלקות. ואמרו במכילתא אל כלי הקדש ואל המזבח לא יקרבו, יכול אם נגעו יהו חייבין תלמוד לומר אך, משום עבודה הם חייבים ולא משום נגיעה, אין לי אלא הלויים על ידי כהנים, הכהנים על ידי הלויים מניין, תלמוד לומר גם אתם, ושם נאמר הלויים על של כהנים במיתה ואין הכהנים על של הלויים אלא בלא תעשה.

משרשי המצוה לפי שעבודת שתי כתות אלה היא עבודה יקרה ומקודשת על כן צריכה המלאכה להשמר מאד מן היאוש מן העצלה והשכחה, ואין ספק כי כל השכחה המוטלת על שני אנשים או יותר הפשיעה מצויה בו יותר ממלאכה המוטלת על

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. במדבר יח, כט. — 5. גיטין ל, ב. — 12—28. מיוסד על סה"מ ל"ת עב. — 13. במדבר ד, יט. — 14. שם יח, ג. — 17. ממלאכתם, בכ"י ישן: ממלאכתכם. — המקדש המזבח, כ הקודש והמזבח. — 24. זה ספרי זוטא. — 30. השכחה, כ מלאכה.

הערות וביאורים

19. ומעבודה לחברתה, לוי שעבד בעבודת לוי אחרת, כגון לוי משורר שסייע לשוער, ושוער למשורר. — 25. אך, וכל אך למעט (ועיין בסה"מ למרן ר' חיים העליר דף קיז, הגה 4). — 26. על ידי כהנים, שהלויים נמנעים ממלאכת כהנים.

האחד לבדו, כי הרבה פעמים יסמכו שניהם כל אחד על חבירו ותתבטל המלאכה מביניהם, זה דבר ברור לכל אדם, ודרך משל אמרו זכרונם לברכה על כיוצא בזה קדדה דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה חמשה עשר ממונים היו במקדש, אחד על הזמנים, כלומר לכוין עת הקרבן ומיד מזרז אותם ואומר עמדו כהנים לעבוד ולויים לדוכן וישראל למעמד, וכיון ששומעין קולו באין כל אחד למלאכתו, וכהנים ולויים ידועים היו עובדים שם, וכמו שאמרו זכרונם לברכה כי משה ושמואל הרואה ודוד המלך חלקום לארבעה ועשרים משמרות כדאיתא בתענית, ועובד כל משמר שבת אחת וחוזרין חלילה, וכל אנשי המשמר מחלק אותם ראש המשמר לבתי האבות, וכל יום מימי השבת עובדין בו אנשים ידועים וראשי האבות מחלקין להם אנשים ידועים איש איש על עבודתו, ולא היו רשאין לסייע זה את זה, וכן הלויים לא היה רשאי לסייע המשורר לשוער ולא השוער למשורר. ומאלו הט"ו ממונים שזכרנו הראשון כבר אמרנו שהיה ממונה על הזמנים, והשני היה ממונה על נעילת שערים, שלישי על השומרים, רביעי על המשוררים, וכולי כמו שבא במשנה. ויתר פרטיה במקומות בסדר קדשים ובספרי ובמכילתא כמו שאמרו למעלה.

ונוהגת בזמן הבית בכהנים ולויים, ולוי העובר על זה ועשה במקדש במלאכת כהן או אפילו במלאכת חברו הלוי חייב מיתה בידי שמים, וכן כהן שעבר ועשה במלאכת הלוי עבר על לאו אבל אינו חייב מיתה, כמו שאמרנו למעלה, ומן הדומה כי הכהן שסייע במלאכת חבירו הכהן גם כן במיתה.

(שלא יעבוד זר במקדש)

שצד. ב. שלא יעבוד זר במקדש, כלומר כל מי שאינו מזרע אהרן, שנאמר וזר לא יקרב אליכם, ונכפלה המניעה בזה בלשון אחר בכתוב והוא שנאמר ולא יקרבו עוד בני ישראל אל אהל מועד לשאת חטא למות.

משרשי המצוה כתבתי למעלה בסדר זה עשה ג'.

מדיני המציה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב אזהרת קריבה זו אלא הקרב לעבודה מכל העבודות שהן מיוחדות לכהן, וכמו שאמרו זכרונם לברכה מקבלת הדם ואילך מצות כהונה כגון יציקות בלילות תנופות הגשות והרבה עבודות כאלו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. עירובין ג, א. — 4—14. מיוסד על לשון הרמב"ם בהלכות כלי המקדש ז, א, עם שנויים והוספות. — 8. תענית כז, א. — 14. שקלים ה, א. — 21. במדבר יח, ד. — 22. שם יח, כב. — 26. ברכות לא, ב, ועוד.

הערות וביאורים

6. למעמד, כשרים ויראי חטא שהיו שלוחים של כל ישראל לעמוד על הקרבנות. — 7. משה ושמואל, משה רבנו חלק הכהנים לשמונה משמרות, ארבעה מאלעזר וארבעה מאיתמר, ובימי שמואל חלקם הוא ודוד המלך לכ"ד משמר (הלכות כלי המקדש ד, ג). — 13. נעילת שערים, על פיו נועלין ועל פיו פותחין השערים (הלכות כלי המקדש ז, ג). — 14. השומרים, הוא איש הר הבית שמסבב על הלויים בכל לילה, וכל מי שישן על משמרו מלקה אותו במקלו (שם, ד). — המשוררים, הוא בורר בכל יום המשוררים שעומדים על הדוכן לומר שירה בפה (שם, ה). — 27. יציקות, נתינת השמן בכלי. — בלילות, בלילת השמן והסולת. — הגשות, הכהן היה מוליך המנחה אצל המזבח ומגישה

מפורשות בגמרא שמצותן בכהן, הרי אלו כולן באזהרה לזר והקרבן פסול, אבל יש שם עבודות שאינן בכלל אזהרה זו כגון שחיטה שכשרה אפילו לכתחלה בזרים ואפילו בקדשי קדשים, וכן הולכת העצים וכן הדלקת הנרות שאם הוציא הכהן לחוץ אחר שהטיב אותן שמותר לזר להדליקן, ויש מהן ארבע עבודות לבד מיוחדות שהן חמורות שיש בהן חיוב מיתה והן זריקה הקטרה הקרבה ניסוך ועליהן נאמר והזר הקרב יומת, וכמו שנתבאר במסכת יומא בפרק בראשונה כל מי שהוא רוצה לתרום. ויתר פרטיה מבוארים שם ביומא ובפרק בתרא ממסכת זבחים.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות בזמן הבית, ואף בזמן הזה אף על פי שהוא שמם בעוונותינו. ועובר על זה ועשה במקדש אפילו היום אחת מכל העבודות שהם בכהנים עובר על לאו כמו שכתבנו, ואם עשה אחת מארבע עבודות שזכרו חייב מיתה בידי שמים.

(שלא לבטל שמירת המקדש)

שצה. ג. שלא לבטל שמירת המקדש ללכת סביבו תמיד בכל לילה, שנאמר ושמרתם את משמרת הקדש, וידוע שלשון שמירה עומד במקום לאו. וכמו שאמרו זכרונם לברכה כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה. ואמרו במכילתא ושמרו את משמרת אהל מועד אין לי אלא בעשה, ומנין בלא תעשה תלמוד לומר ושמרתם את משמרת הקדש, עד כאן. ואולי דרשו עשה ולאו כשימצאו שני המקראות מורים על דבר אחד, ומאותו שבא דרך צווי לנכח למדו הלאו והצווי הנסתר שהוא קל ממנו דרשו בעשה, וכל שוקל הדברים במאזני צדק יודה בזה שהנסתר קל מצווי שהוא לנכח.

משרשי המצוה עם קצת דיניה כמשפט הספר כתוב בסדר זה במצוה ראשונה.

(שלא לפדות בכור בהמה טהורה)

שצו. ד. שלא נפדה בכור בהמה טהורה. מפני שהתורה צותם לפדות פטר חמור אולי יעלה על דעתנו לפדות גם כן בכור בהמה טהורה בבהמה אחרת על כן באתנו המניעה בזה שלא נפדה אותו לעולם, ואפילו עבר ופדהו אינו פדוי, ועל זה נאמר אך בכור שור או בכור כשב או בכור עז לא תפדה קדש הם, ביאר הכתוב שלש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. במדבר יח, ז. — 6. יומא כד, א. — 13—17. מיוסד על סה"מ ל"ת סז, עם שנויים. — 13. במדבר יח, ה. — 14. עירובין צח, א. — 15. ספרי זוטא. במדבר יח, יד. — 17—20. ואולי—לנכח, חסר בוא. — 25. במדבר יח, יז.

הערות וביאורים

בקרן דרומית מערבית כנגד חודה של קרן. — 5. ה ק ר ב ה, כגון שהפך באיברים שלא נתעכלו וקרב שריפתן, והיא בכלל הקטרה (הלכות ביאת המקדש ט, ד). — נ י ס ו ך, ניסוך המים בחג וניסוך היין תמיד. לשון הרמב"ם: אין הזר חייב מיתה אלא על ארבע עבודות בלבד, על הזריקה ועל הקטרה ועל ניסוך המים בחג ועל ניסוך היין תמיד (שם ט, ב). — 17. ש נ י ה מ ק ר א ו ת, ושמרו את משמרת אהל מועד (במדבר יח, ד, מצוה שפח), ושמרתם את משמרת הקדש (והוא הכתוב שלפנינו). — 18. צ ו ו י ל נ כ ח, "ושמרתם", והצווי הנסתר הוא "ושמרו".

הבהמות הטהורות שהן בחיוב מצות בכור כי מיני החיה שהן שבעה אינם בתורת בכורות, וכמו שכתבתי בסדר בא עשה ו' סימן ט'.
משרשי מצות הבכור לתתו לכהן כתבתי שם, וענין האזהרה שלא לפדותו נקשר עמו וקחנו משם.

מדיני המצוה כתב הרב משה בן מימון זכרונו לברכה הבכור כמו שאין פודין אותו כך אין הכהן יכול למוכרו בעודו תם דכיון שהוא עומד לקרבן אין לכהן זכות בו למוכרו, ובזמן הזה שאין בית הואיל ולאכילה עומד הרי זה מותר למוכרו ואף על פי שהוא תמים בין לכהן בין לישראל, עד כאן. ודאי שזה שאמר רבינו זכרונו לברכה הואיל ולאכילה עומד כוונתו לומר לכשיפול בו מום, ובכור בעל מום יש לכהן למוכרו בכל זמן בין בפני הבית ושלא בפני הבית בין חי בין שחוט לכל אדם ואפילו לגוי דכחולין גמורין הוא, כמו שכתוב הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל. ומכל מקום הזהירו חכמים שלא למוכרו בשוק דרך פרהסיא אלא בבית. ויתר פרטיה מבוארים במסכת בכורות.

ונוהגת מצוה זו בארץ ישראל כמו מצות קדוש בכור בהמה טהורה שהוא נוהג בארץ ישראל בלבד כדעת קצת המפרשים, בין בפני הבית ושלא בפני הבית, שנאמר ואכלת לפני יי' אלהיך... מעשר דגנך... ובכורות בקרך וצאנך, ודרשו זכרונם לברכה ממקום שאתה מביא מעשר דהיינו ארץ ישראל אתה מביא בכור צאן ובקר. ומי שהביא מחוצה לארץ בכור לארץ אין מקבלין ממנו ולא יקרב דחולין גמורין הוא. והכל חייבין במצוה זו כהנים לויים וישראלים, שנאמר כל הבכור אשר יולד וגומר, ואף על פי שנפטרו כהנים ולויים מסדיון בכור אדם ופטר חמור כמו שכתבנו בכל אחד מהם בסדר זה ובסדר בא אל פרעה חייבין הם בזו. ועובר על זה ופדה בכור בהמה טהורה אף על פי שלא הועילו לו מעשיו ואינו פדוי אלא בקדושתו הוא כמו שהיה, עבר על לאו, שלענין העברת לאו לא איכפת לן אי אהנו מעשיו או לא, וכדאיתא בתמורה פרק ראשון במחלוקת אביי ורבא, אבל אינו לוקה לפי שאיפשר לעבור עליו מבלי מעשה.

זאת חוקת

יש בה שלש מצות עשה

(מצות פרה אדומה)

שצז. א. שנצטוו ישראל לשרוף פרה אדומה להיות אפרה מוכן למי שיצטרך אליה מטהרה מטומאת מת, שנאמר דבר אל בני ישראל ויקחו אליך פרה אדומה וגומר, וכתיב למטה מזה והיתה לעדת בני ישראל למשמרת וגומר. אף על פי שמלאני

חילופי גירסאות ומראי מקומות	הערות וביאורים
5—8. הלכות בכורות א, יז. — 11. דברים טו, כב. — 15. דברים יד, כג. — 16. תמורה כא, ב. — 17—18. ומי שהביא מחוצה לארץ, עיין בכ"מ הלכות בכורות א, ה, שדברים הללו מספר מוטעה שהיה להרבה ראשונים בדברי הרמב"ם, והנרסא הנכונה היא שמצות בכור בהמה טהורה נוהגת בארץ ובח"ל. — 19. דברים טו, יט. — 21. בסדר זה, מצוה שפט. — 24. תמורה ד, ב. — 30. במדבר יט א, ט.	1. ש ב ע ה, אל תצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר (דברים יד, ה) שהן החיות המתורות.

לבי לכתוב רמזים מטעמי המצות שקדמו על צד הפשט עם ההתנצלות שהמלאכה לחנך בה בני והנערים חביריו ישמרם אל, במצוה זו רפו ידי ואירא לפצות פי עליה כלל גם בפשט, כי ראיתי לרבותינו זכרונם לברכה האריכו הדבור בעומק סודה וגודל עניינה עד שאמרו שהמלך שלמה השיג לדעת ברבוי חכמתו כל טעמי התורה חוץ מזו שאמר עליה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, גם אמרו במדרש רבי תנחומא רבי יוסי ברבי חנינא אומר אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה לך אני מגלה טעם פרה אדומה ולא לאחרים וכיוצא באלו הדברים רבים. ועתה אל יחשוב שומע שענין סודה וסדר חוקה הוא מהיותה מטהרת בהגיע אפרה על גוף המטהר, שהרי כעין דבר זה ימצא בשאר הקרבנות בענין הזב והיולדת שתשלום טהרתן בקרבנן היא, אבל עיקר הפלא לפי מה ששמעתי הוא על היותה מטהרת הטמאים ומטמאה העוסקין בשריפתה, ואף על פי שבכל החטאות הנשרפות מן הפרים ומן השעירים הדין כן שהשורף אותם מטמא בגדים בשעת שריפתן עד שיעשו אפר, מכל מקום אין אפרן מטהרת, וגם כן התימה הגדול בה בהיותה נעשית מחוץ למחנה שלא כדרך שאר הקרבנות, ועל דבר זה מונין האומות את ישראל עליה כי יחשבו שהיא נזבחת לשעירים על פני השדה כמנהגם היום. ואמנם כמה תרופות בעשבי האדמה ובאילנות מן הארז אשר בלבנון עד האזוב אשר בקיר מלאים סגולות בהפכים, יקרדו החמים ויחממו הקרים, ואלו ידענו מהות הנפש ושרשה ומחלתה ובריאותה נבין באולי כי סגולת הפרה גם כן להחליא הנפש ולטמאה בעסק השריפה ואחרי היותה אפר מרפא מחלת הטומאה, וזה אינו ברור להשיג בענין כלום אלא שחבת הקדש והחשק להשיג ידיעה בנסתר ויד הקנה לכתוב.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמצות פרה אדומה שתהיה בת ארבע שנים או בת שלש, ואם היתה זקנה כשרה ואין לוקחין עגלה ומגדלין אותה אלא פרה, שנאמר ויקחו אליך פרה, וזה שנאמר בה תמימה כלומר תמימות של אדמימות ששתי שערות שתודות או לבנות פוסלות בה, אפילו היתה נגוסה כשרה ובלבד שכולה אדומה שאינה צריכה תמימות יותר משאר הקרבנות, ואם היו בה שערות שעיקרן אדום וראשן מצבע אחר הכל הולך אחר העיקר, וגרזו במספרים את ראשן עד האדום. והעבודה פוסלת בה, שנאמר אשר לא עלה עליה עול, וכל העבודות הן כעול, לפיכך אמרו זכרונם לברכה שאפילו נתן טליתו עליה פסולה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. חביריו ישמרם אל, וא אחריו. — 4. במדבר רבה פ' יט. — 5. קהלת ז, כג. — פ' חקת פ"ט. — 15. היום, חסר בו, פם ואילך: הרע. — 16. מן הארז, מלכים־א ה, יג. — 18. באולי, ז בחלי, כ אולי. — 20. שחבת חקדש, חולין לג, א — ויד, כ יגיד. — 21—27. לשון הרמב"ם הלכות פרה אדומה א, א — 27. במדבר יט, ב. — 28. פרה ב, ג.

הערות וביאורים

14. מונין, מצערין. — 17. ואלו ידענו, יסוד דברי רבנו בספרו של ר' סעדיה גאון: „איננו דבר זר שימעל דבר אחד שני פעליב זה הפך זה בערך על הנוף הפוגע בו, כי אנחנו רואים האש מתכת העופרת ומקפיאה החלב... ונמצא הרפואה החשובה תועיל לחולה ותזיק לבריא. ואיננו זר שיהיה דבר משהר השמא ומטמא הטהור" (אמונות ודעות ג, יב). — 24. נגוסה כשרה, שהרי שנאמר בתורת תמימה תמימת אדמימות לא תמימת קומה.

אבל היתה צריכה שמירה וקשירה במוסירה כשרה, אבל אם לא היתה צריכה שמירה פסולה, שכל שמירה שאינה צריכה משוי הוא. והיתה נלקחת ממעות תרומת הלשכה, ופרה שנולד בה פסול פודין אותה ויוצאה לחולין. ומה שאמרו בענין זה ששורף אותה שהוא טמא הוא המסייע בשריפה כגון המהפך בבשר והמשליך עצים והמהפך באש והמחתה בגחלים כדי שתבער האש וכיוצא בזה, אבל המצית את האור לכבשן והמסדר את המערכה טהור, וכן המתעסק בה משנעשית אפר. ומעלות גדולות עשו חכמים בטהרת פרה בשריפתה, ומהן שהיו מפרישין שבעת ימים קודם שריפת הפרה כהן השורף אותה מביתו ומאשתו כמו שמפרישין כהן גדול לעבודת יום הכפורים, ודבר זה קבלה, ובכל יום ויום מימי הפרישה מזין עליו מאפר פרה מן הפרות שנשרפו כבר, ואין מזה עליו אלא אדם שלא נטמא במת מעולם שהמזה צריך שיהיה טהור. ואם תאמר אם כן שאין הצורך אלא כדי שיזה עליו טהור היה איפשר שיזה עליו איש ואף על פי שנטמא מכיון שהוזה עליו, אינו כן דחיישינן שמא זה שהזה עליו לא היה טהור מטומאת מת, וכן כל הכלים שממלאין בהן להזות על הכהן השורף אותה כולם כלי אבנים היו שאין מקבלין טומאה. ואם תשאל כיצד ימצא איש שלא נטמא מטומאת מת מעולם, אמרו חכמים שהיו בירושלם חצרות בנויות על גבי סלע ותחתיהן חלול מפני קבר התהום ומביאים נשים עוברות ויולדות שם ומגדלות שם את בניהן, וכשרוצין להזות על הכהן השורף מביאין שוורין מפני שכריסן נפוח ומניחין על גביהן דלתות ויושבין עליהן התינוקות על גבי הדלתות כדי שיהא אהל מבדיל בינם לבין הארץ מפני חשש קבר התהום, וכוסות של אבן ביד התינוקות והולכין עד מי השילוח ויורדין שם וממלאין שאין לחוש שם מפני קבר התהום שאין דרך בני אדם לקבור בנהרות, וחוזרין ועולין על הדלתות שעל השוורים והולכין להר הבית ושם יורדין והולכין ברגליהן מפני שכל הר הבית והעזרות תחתיהן חלול מפני חשש קבר התהום, ומהלכין עד פתח העזרה ונוטלין מן האפר ונותנין בכוסות ומזין על הכהן השורף, ומטבלין היו התינוקות מפני חשש שמא נטמאו בטומאה אחרת, וכל הדברים האלו מן המעלות יתירות שבפרה, ובהר המשחה היתה נשרפת. ודין כיצד שורפין אותה ובאי זה מקומות מניחין אפרה, וכיצד מקדשין את המים באפר הפרה, וכיצד מטהרין טמאי מת במי נדה, ויתר רובי פרטיה במסכתא המחוברת על זה והיא מסכת פרה.

ונוהגת בארץ ישראל בזמן הבית, והיא מן המצות שאמרנו בראש הספר שהן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—7. הלכות פרה אדומה ה, ד. — 8—11. מיוסד על לשון הרמב"ם שם ב, א, ד. — 11—26. לשון הרמב"ם שם ב, ז.

הערות וביאורים

7. משנעשית אפר, כתנתו אחר שנעשית אפר ונקבץ האפר כבר על מקומו, אבל אין הכוונה על שעת קיבוץ האפר שהוא טהור, שהרי מקרא מלא דיבר הכתוב: והאוסף את אפר הפרה יכבס בגדיו וטמא עד הערב (הגהה מרי ישעי' פיק). — 17. קבר התהום, קבר מכוסה כתהום הזה שאינו גלוי, ר"ל שמא יש תחתיו קבר ואין לו למת אהל חלל ספח וטומאה שהיא רצוצה בוקעת ועולה, לפיכך היו בונים אותו על גבי כיפין שאפילו יש קבר תחתיהן החלל מפסיקו. — 20. אבן, שאין מקבלים טומאה. — 28. במי נדה, מים חיים שניתן עליהן אפר הפרה.

מוטלות על תצבור כולן, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה שתשע פרות אדומות נעשו משנצטוו במצוה זו עד שחרב הבית בשנייה, הראשונה עשה משה עליו השלום, שנייה עשה עזרא, ושבע מעזרא עד חרבן הבית, ועשירית יעשה המלך המשיח שיגלה במהרה בימינו. ומפני שענין זה של פרה אדומה הוא דבר גדול באומתינו שהיתה מטהרת מידי טומאה חמורה, חולתה אי איפשר לטמא מת לעשות פסח שהיא מצוה גדולה מאד נהגו כל ישראל לקרות פרשה זו בכל שנה ושנה בשבת קודם לפרשת החדש, ולעולם אין מפסיקין בין פרשת פרה לפרשת החדש, והשבת הקבוע לפרשת החדש לעולם הוא שבת קודם ניסן.

(מצות טומאה של מת)

שצח. ב. שנצטוינו להתנהג בענין טומאת המת כמו שצותה אותנו התורה עליו, שנאמר זאת התורה אדם כי ימות באהל כל הבא אל האהל וכל אשר באהל יטמא שבעת ימים.

משרשי ענין טומאת הגוף המת כתבתי בסדר אמור אל הכהנים לא תעשה א' סימן רמז מה שיכולתי, וכמו כן קצת הדינים כמנהגי, וקחנו משם, ובמסכת אהלות יתבארו כל דיני טומאת מת, ובסדר ויהי ביום השמיני עשה ד' סימן קנב תראה כתוב גם כן כי הרב משה בן נחמן זכרונו לברכה יחלוק על הרב משה בן מימון זכרונו לברכה שלא לחשוב כל דיני הטמאות בחשבון המצות, ונמוקו עמו.

(מצות מי נדה שמטמאין אדם טהור ומטהרין אדם טמא מטומאת מת בלבד)

שצט. ג. שנצטוינו בדיני מי נדה, כלומר בדיני מי הזייה, דהיינו מים חיים מעורבין באפר פרה שמזין בהם על הטמאים. ולשון נדה, כלומר הזיה מלשון זריקה, כמו וידו אבן בי, ונצטוינו בדינם הידועים בכתוב שמטהרין הטמא, כמו שנאמר והזה הטהור על הטמא וגומר, ומטמאין הטהור טומאה חמורה כמו שכתוב ומזה מי הנדה וגומר. ומה נאמר במצוה זו וחוקת הפרה פליאה נשגבה לא אוכל לה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמים שנותנין על האפר אין ממלאין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. פרה ג, ה. — 2. משנצטוו, ו ושנצטוו. — 4. שיגלה, כ שיגאלנו. — 11. במדבר יט, יד. — 20. ולשון נדה... לשון רש"י עה"ת שם יט, ט. — 21. איכה ג, נג. — 22. במדבר יט, יט. — 23. שם יט, כא. — 25 ואילך. לשון הרמב"ם בהלכות פרה אדומה ו, א—ב.

הערות וביאורים

7. אין מפסיקין, כדי לסמוך טהרה לקרבן. — 22. טומאה חמורה, הנוגע במי חטאת שלא לצורך הזאה טמא (ואינו מטמא בגדים בשעת מגעו), שמי הנדה אב מאבות הטומאות של תורה, וטומאת מגעו בכל שהוא. ואם היה בהן כדי הזאה מטמאין במגע ובמשא. והנוגע בהן או שנושאן שלא לצורך מטמא בגדים בשעת מגעו או בשעת משאו, שנאמר ומזה מי הנדה יכבס בגדיו. אינו מדבר במזה על הטמא. אם טיהר את הטמא קל וחומר שיהיה הוא טהור, אלא לשיעור שהנוגע או הנושא מי נדה שיש בהן כדי הזייה שלא לצורך הזאה טמא ומטמא בגדים דין תורה (הלכות פרה אדומה טו, א).

אותן אלא בכלי מן המעיינות הנובעים ומן הנהרות המושכין, ונתינת האפר על המים הוא הנקרא לרבותינו זכרונם לברכה קידוש מי חטאת, והמים שהוא נותן עליהם האפר הן נקראות בכתוב מי נדה, והכל כשרין למלאות ולקדש חוץ מחרש שוטה וקטן, והמתעסק במלאכה אחרת בשעת מילוי המים ובהולכתן פסלן, ואחר שנתן בהן האפר אין המלאכה פוסלת בהן, כן קבלנו הדבר, והשכר גם כן פוסל בקדוש ובהזיה, כיצד, הנוטל שכר לקדש או לזהות מימיו כמי מערה ואפרו כאפר מקלה, אבל הנוטל שכר על המלוי אינו פוסל. ויתר רובי פרטיה מבוארים במסכת פרה.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקבות שכולם צריכין הזאה אם נטמאו במת קודם שיכנסו למקדש או יאכלו הקדשים, ומי שעבר על זה ולא קבל הזאה אם צריך לה ביטל עשה זה. וכבר כתבתי במצוה הקודמת כי הרב משה בן נחמן זכרונו לברכה לא ימנה בחשבון המצות כל דיני הטמאות, וראיותיו החזקות בספר המצות שלו במצות ט״ו.

סדר וירא בלק אין בו מצוה

פנחס

יש בה שש מצות עשה

(מצות דיני נחלות)

ת. א. שנצטוינו בדיני נחלות, כלומר שמצוה עלינו לעשות ולדון בענין הנחלה כאשר דנה התורה עליה, שנאמר איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו ואם אין לו בת וגומר, וסוף הפרשה והיתה לבני ישראל לחוקת משפט כאשר צוה יי׳ את משה. ואל תחשוב שאמרו בזה שהמצוה היא שנעשה בענין הנחלה כאשר דנה התורה עליה שארצה לומר שיהיה האדם מצווה מהאל לתת מה שיש לו ליורשו על כל פנים, כי האל ברוך הוא לא רצה להוציא נכסי האדם מרשותו שלא לעשות מהם כל חפצו בשביל יורשו כל עוד נשמתו בו כמו שיחשבו חכמי האומות, אבל הודיענו שזכות היורש קשור בנכסי מורישו ובהסתלק כח המוריש מן הנכסים במותו מיד נופל עליהם זכות היורש, כענין השתלשלות חיצירות שרצה היוצר ברוך הוא זה אחר זה מבלי הפסק, ורבותינו זכרונם לברכה יקראו לזכות החזק שיש ליורש בנכסי מורישו בלשון משמוש, כלשון אמרם בהרבה מקומות נחלה ממשמשת והולכת, כלומר שזכות היורש במוריש כאלו הגופים דבוקים זה בזה, שכל היוצא מן האחד נופל על השני, ומפני כן אמרו זכרונם

אילופי גירסאות ומראי מקומות

4—7. שם ז, א—ב. — 13. ט״ו, צ״ל: צ״ו. — 19. במדבר כז, ח—ט, יא. — 29. ב״ב קטו, ב. — 30. שם קכו, ב.

הערות וביאורים

4. פ ס ל ן, אבל אין המלאכה פוסלת בהזאה.— 6. כ מ י מ ע ר ה, מי מערה אינם מותרים לקידוש אלא מן מים חיים (פירוש המשניות להרמב״ם, בכורות ד, ו). — 6—7. כ א פ ר מ ק ל ה, אפר כירה קרויה אפר מקלה, כלומר אפר בעלמא שאין בו קדושה (רע״ב בכורות ד, ו).

לברכה שאם צוה ואמר המוריש אל ירשני בני, או בני פלוני לא יירש עם אחיו, או בתי תירשני במקום שיש בן וכיוצא בדברים האלה, אין בדבריו ממש שאין בידו לעקור דבר האל שאמר שיירש היורש מורישו. ואף על פי שאמרנו שנכסיו בידו לכל חפציו הענין הוא לומר שיכול האדם ליתנם לכל מי שירצה ולעשות בהם כל חפצת נפשו ואפילו לאבדם בכל לשון חוץ מזה של ירושה, לפי שזה הדבור הוא כנגד דברו של מקום וגזרתו כי הוא אמר יירש היורש, ועל כן אין כח ביד אדם לומר לא יירש, והיינו מתניתין דיש נוחלין, האומר איש פלוני לא יירש עם אחיו לא אמר כלום שהתנה על מה שכתוב בתורה, וכן האומר איש פלוני יירשני במקום שיש בת, בתי תירשני במקום שיש בן, לא אמר כלום שהתנה על מה שכתוב בתורה, רבי יוחנן בן ברוקה אומר אם אמר על מי שראוי ליורשו דבריו קיימין ועל מי שאינו ראוי ליורשו אין דבריו קיימין, פירוש אם אמר על בן בין הבנים או על בת בין הבנות שיירשנו אחד מהם לבדו דבריו קיימין, ודריש ליה בגמרא מדכתיב והיה ביום הנחילו את בניו שהתורה נתנה רשות לאב להנחיל מי שירצה מן הראויין לירש, ונפסקה שם הלכה בזה כרבי יוחנן לגבי פשוטין אבל לא לגבי בכור שאין כח באב לעקור ירושה מן הבכור בעניין זה. ועוד אמרו שם המחלק נכסיו ריבה לאחד ומיעט לאחד והשוה להן את הבכור דבריו קיימין, ואם אמר משום ירושה לא אמר כלום, כתב בין בתחלת דבריו בין באמצע דבריו בין בסוף משום מתנה דבריו קיימין, ולפי הדומה אף על פי שאין ממש בדברי האומר לשון ירושה ומעשיו אינם כלום, כך מפרש במתניתין, בצוותו כן הוא מבטל מצות עשה זה של ירושה משום דעבר אהרמנא דמלכא, וכן אם שמא אחר מותו קיימו בית דין את דבריו אלה יש עליהם גם כן עון ביטול מצות עשה זה מלבד עונש לאו דלא תטה משפט, ולפי הנראה מדברי הרב משה בן מימון זכרונו לברכה שכל עיקר האזהרה אינה רק על הבית דין שדנו בענין הנחלה כן, וזהו לשונו שכתב הוא, מצוה לדון בדין הנחלה, וכמו שביאר הענין במצות הפרת נדרים שלפנינו.

משרשי המצוה כדי שידע האדם ויתבונן כי העולם ביד אדון משגיח על כל בריותיו, וברצונו וחפצו הטוב זוכה כל אחד ואחד מבני העולם בחלק הנכסים שהוא משיג בעולמו, ומתנתו ברוך הוא מבורכת שתמשך לעולם לאשר יתננה לו, אם לא כי מחטא הקדמוני נקנסה מיתה בעולם ומפני סלוק גופו אינו בדין להיות הפסק למתנת האל המבורכת, אבל תתפשט מאיליה בגוף המשתלשל ממנו שזהו בנו או בתו, ואם הוא בעונו ימות ובנים לא יהיו לו ראויה ברכת השם שתשוב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. שם. — 12. ודריש, שם קל, א. — 13. דברים כא, טז. — 15. ב"ב קכו, ב. — 22. לאו דלא תטה, שגרת לישנא הוא, שהרי בודאי כוונתו ללאו דלא תעשו עול במשפט (מצוה רמא), דאילו הלאו דלא תטה משפט אביונך בריבו מוסב על ענין אחר (מצוה פה). — סה"מ מ"ע רמח. — 24. במצוה תו. — 31. בעונו, יחזקאל ג, יט. יש כאן גם רמז לדברי רש"י ויקרא כ, כ.

הערות וביאורים

20. אהרמנא, על פקודת המלך. — 28. לעולם, רמז למאמר חו"ל: כשהקב"ה פוסק גדולה לאדם פוסק לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות (מגילה יג, ב).

אל הקרוב אליו, כי זאת הברכה שזכה בה זה או זכותו גרמה לו או זכות אבותיו או עם הקרובים לו יותר למד כשרון המעשה שזכה עמו לנכסים, ולכן בהסתלק הוא חזרו מהן בחטאו ראויים הקרובים שסייעו אותו לזכות להיות קודמין בהם לכל אדם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה במתניתין דיש נוחלין סדר נחלות כך הוא, איש כי ימות וגומר, הבן קודם לבת, וכל יוצאי ירכו של בן קודמין לבת, הבת קודמת לאחין, וכל יוצאי ירכה של בת קודמין לאחין. האחין, או האחיות במקום שאין אחין, קודמין לאחי האב, וכל יוצאי יריכיו של אחין או של אחיות קודמין לאחי האב. ואחי אביו, או אחיות אביו במקום שאין אחין לאב, קודמין לשאר קרובים. זה הכלל כל הקודם בנחלה יוצאי יריכו קודמין, והאב קודם לכל יוצאי יריכו, ועל הדרך הזה שאמרנו הולך ועולה עד ראש הדורות, לפיכך אין לך אחד מישראל שאין לו יורש. ומה שאמרו שם שאין האם יורשת בניה ודבר זה קבלה, והאחים מן האם אינם יורשין זה את זה דמשפחת אם אינה קרויה משפחה, וכן ממזר או אח ממזר הרי זה יורש כשאר הבנים, ואפילו בן ממזר שנשתמד יורש הוא, אבל בן שפחה ונכרית אינו יורש ואינו כבן לשום דבר, וחכמים תקנו שיהא האדם יורש את אשתו מן הנישואין וסמכו הדבר מן הכתוב. וכתב הרב משה בן מימון זכרונו לברכה ומכלל זה הדין של נחלות בלי ספק היות הבכור נוטל פי שנים שזו היא מכלל מצות הנחלות. ופי שנים פירושו שני חלקים, כלומר שאם היו שני אחין עושין מן הממון שלשה חלקים והבכור נוטל השנים, ואם היו שלשה עושין ממנו ארבעה חלקים ונוטל השנים, ועל הדרך הזה לעולם. ואין הבכור נוטל פי שנים אלא בנכסים המוחזקים לאביו, כלומר שבאו ברשות אביו בחייו אבל לא בראויים לבוא אל אביו, שנאמר בכל אשר ימצא לו, כיצד אחד ממורישי אביו שמת לאחר מיתת אביו אין הבכור נוטל באותה ירושה פי שנים, וכן אם היתה לאביהם חוב שחייבים לו ואפילו בשטר או אפילו היתה לו פפינה בים אין לבכור בזה פי שנים, שאין זה פי שנים שאין זה מצוי לאביו. וכן מטעם זה אין הבכור נוטל בשבח ששבחו נכסים אחר מיתת אביו, כגון שחת שנעשה דגן והאילנות שהוציאו פירותיהן, שכל זה לא היה מצוי לאביו בימיו, אבל אילן קטן שנעשה גדול שלא מחמת הוצאה אלא מעצמו גדל אחר מיתת אביו קודם חלוקה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. ב"ב קטו, א. — 7—8. וכל—האב, חסר מפ ואילך. — 8. יריכיו, בכ"י ישן: ירכם. — 12. ב"ב קח, א. — 15. שנשתמד, כ שהמיר דת. — 17. בסה"מ מ"ע רמח. — 20. השנים, ו השנים, ואם הם חמשה עושין ממנו ששה. — 20—25. לשון הרמב"ם בהלכות נחלות ג, א. — 22. דברים כא, יז.

הערות וביאורים

6. וכל יוצאי ירכו, אם לא נמצא לו בן לעולם מעיינין בזרעו של בן, אם נמצא לבנו זרע, בין זכרים בין נקבות, אפילו בת בת בת בנו היא תירש את הכל. לא נמצא לו זרע בן חוזרין אצל הבת (הלכות נחלות א, ג). — 10. והאב קודם, לעולם לאחי האב ולבניהם. — 16. הכתוב, ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה (במדבר כז, יא), שארו זו אשתו, מלמד שהבעל יורש את אשתו, יכול אף היא תירשנו, ת"ל וירש אותה, הוא יורש אותה ואין היא יורשת אותו (ב"ב קיא, ב).

הבכור נוטל בזה פי שנים דמצוי לאביו נקרא מכיון שלא נשתנה ענייניו. והאב נאמן לומר זה בני בכורי, ונאמן לומר זהו בני או זה אינו בני, שהתורה האמינתו בזה דכתיב כי את הבכור... יכיר, ודרשו זכרונם לברכה יכירנו לאחרים, ואפילו היה אחד מוחזק שהוא בן ראובן ואמר ראובן שאינו בנו נאמן עליו ולא יירשנו. וכתב הרב משה בן מימון זכרונו לברכה וירא[ה] לי שאפילו היו לבן בנים אף על פי שאינו נאמן עליו לומר אינו בנו לעניין ייחוס ואין מחזיקין אותו ממזר על פיו, נאמן הוא לענין ירושה ולא יירשנו. ומה שאמרו זכרונם לברכה גם כן בענין זה שהאומר לאדם נכסי לך ואחריך לפלוני אם הראשון ראוי ליורשו אין לשני במקום ראשון כלום, דמכיון שזכה בנכסים והוא הראוי לירש אותם אין לירושה הפסק עוד מפני תנאו של מוריש. ועם הפירושים הטובים והסברא הוגנת למדנו בפרק יש נוחלין שאפילו אמר לו בלשון מעכשיו כגון שאמר לו נכסי לך ומעכשיו אחריך לפלוני, אף על פי כן אין לשני במקום ראשון כלום מכיון שהראשון ראוי ליורשו, אבל אם אין ראשון ראוי ליורשו ואמר לו מעכשיו אחריך לפלוני זכה השני בגוף הנכסים, והראשון יאכל הפירות לבד כל ימי חייו, ואם לא אמר לו מעכשיו אלא נכסי לך ואחריך לפלוני לא קנה שני אלא מה שישאר לראשון ואם מכרן ראשון אין כח בשני להוציאו מיד לוקח לעולם, שבחזקת הראשון עומדין כל ימי חייו לכל חפציו בין למכרם בין לתתם במתנה לכל מי שירצה. וכל כך הם נכסים אלו בחזקתו של ראשון שאם אמר הנותן נכסי לך ואחריך לפלוני ואחריו לפלוני, אם מת שני בחיי ראשון אמרו זכרונם לברכה בגמרא שיחזרו הנכסים ליורשי ראשון, לפי שהנותן לא שייר כלום במתנתו של ראשון אלא שינתנו הנכסים אחריו לשני, ומיד השני ומכחו יבאו לשלישי, ומכיון שהשני מת ואי אפשר לשלישי עוד שיזכה בהם מכח השני כמו שאמר הנותן ישארו הנכסים ביד מי שהן ברשותו לו וליורשיו לעולם. והוא הדין שיש לנו לדון על הדרך שאמרנו היכא שאמר הנותן מתנתו בלשון אם, כגון שאמר נכסי לפלוני ואם מת ינתנו לפלוני שאין אנו באין לדון כן מטעם לשון אחריך אלא טעם הדבר מפני שאנו אומרים כי הראשון זוכה בגופן של נכסים ובפירותיהן, ולעולם מוחזקין בידו עד שנוכל להוציאן ממנו בראיה חזקה. אבל היכא שכתב נותן נכסי לך ואחריך לי או ליורשי אף על פי שלא הזכיר לשון מעכשיו בשיור זה יש לנו לדון שאם מת מקבל מתנה שיחזרו הנכסים לנותן או ליורשיו, ואפילו ירד ומכר מקבל מתנה הנותן מוציאן מיד לוקח לכשימות מקבל מתנה, שאמרו חכמים בזה שכל שמשייר לעצמו או ליורשיו אינו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שם כא, יז. — קידושין עד, א. — 5. הלכות נחלות ד, ב. — 7. ב"ב קכט, ב. — 10. הפירושים הטובים, כן כתב הרשב"א (הובא בב"י ח"מ סי' רמח). — 30. ב"ב קלו, ב.

הערות וביאורים

6. ייחוס, משום דלענין יחוס אי אפשר שבנו יהיה פסול בממזרות ובן בנו יהיה כשר, אבל בירושה אין לבן בנו חלק ושייכות להירושה, וגם יכול להפקיע ממנו בחייו ולומר שיהיו כל נכסיו לפלוני (סמ"ע חושן משפט רעט, ס"ב). — 8. ראוי ליורשו, כגון שיהיה בן מכלל הבנים. — 12. כלום, שכל לשון מתנה ליורש הרי הוא כלשון ירושה, וירושה אין לה הפסק. — 25. לשון אחריך, ר"ל ואחריך לפלוני.

אלא כמפרש מתנה זו תהיה לך לאכילת פירות כל ימי חייך. וכלל הדברים שעלו בידינו בענין זה אחר יגיעה רבה שכל זמן שהראשון ראוי לירש מכיון שאמר לו המוריש נכסי לך אין בידו עוד לתתם לאחר ואפילו ליורשו אחר שמיד נכנסו הנכסים בחזקת יורש ואינו אחר כן אלא כמתנה תנאים בנכסי אדם אחר, וכענין הנאמר בענין זה בגמרא הוא סבר יש לה הפסק, כלומר לירושה, ורחמנא אמר אין לה הפסק, וגדולה מזאת למדונו מורינו ישמרם אל בראיות חזקות וברורות שאפילו האומר למי שראוי ליורשו נכסי לך ואחריך להקדש, או אפילו אמר ומעכשיו אחריך להקדש, שהיורש זוכה בנכסים ויש לו למוכרן ולעשות בהן כל חפצת נפשו ואין כח בהקדש לעולם להוציאן מיד לוקח או מקבל מתנה מן הטעם שכתבנו, ומכיון שאמר המוריש ליורשו נכסי לך זכה בנכסים ואין בידו להקדיש אותן עוד אלא הרי הוא כמקדיש נכסי אחרים. ומה שיש לעיין בענין זה שנראה בתחלת העיון קושיא כגון מה שאמרו זכרונם לברכה אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט ועוד דברים אחרים כבר נשאנו ונתנו בהן ודקדקנו את כולן יפה, ועלה הענין מבורר כמו שכתבנו, ויארך הענין אם באתי לכתוב הכל ולא ממלאכת ספרי הוא, ואם תזכה בני ותפרוש מכמורת בים התלמוד היא תעלה לך הכל. ויתר פרטי המצוה מבוארים בבבא בתרא פרק יש נוחלין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה וצוה בין בריא בין שכיב מרע שלא יירשנו הראוי ליורשו ביטל עשה זה, והוא שצוה כן בלשון ירושה כמו שאמרנו, ואף על פי שאין בדבריו ממש כמו שכתבנו למעלה בתחלת הענין. והרב משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב כי הרב משה בן מימון זכרונו לברכת חסר במקום זה שתי מצות, אחת מצות עשה ואחת לא תעשה, ושתיהן בבכור שהאדם מצווה להכיר הבכור במתת פי שנים לו, וזאת היא מצות עשה על האב שלא חשב אותה הרב משה בן מימון זכרונו לברכה במניינו, וכמו כן מחהר עליו מהעביר הבכורה ממנו, ועל זה נאמר לא יוכל לבכר וגומר, וזאת האזהרה גם כן לא חשב אותה הרב הנזכר אלא שכלל הכל במצות דין הנחלות.

(מצות תמידין בכל יום)

תא. ב. שנצטוו ישראל שיקריבו על ידי משרתי השם יתברך שהם הכהנים שני כבשים בני שנה תמימים לעולה בכל יום, האחד בבקר והשני בין הערבים, שנאמר צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי וגומר שנים ליום עולה תמיד. ומכל מקום עיקר האזהרה לבית דין, כלומר החכמים מורי התורה שבישראל, כי עליהם מוטלת מלאכת הצבור, וכמו שדרשו זכרונם לברכה ואמרת אליהם אזהרה לבית דין.

משרשי מצות הקרבנות כתבתי במצות המקדש בסדר ויקחו לי תרומה עשה א'.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. שם קלג, א.—6. רשב"א שו"ת ס' תשד (ראה הערות גוס' בסוף הספר).—12. קידושין כח, ב, ועוד. — 20. בסוף ספר המצות. — 24. דברים כא, טז. — 29. במדבר כח, ב. — 31. בספרי.

הערות וביאורים

3. בידו, ביד המוריש. — 5. ורחמנא אמר, והוי מתנה על מה שכתוב בתורה, והוי מעשה מעשה והתנאי בטל (רשב"ם ב"ב קלג, א).

שעלה על רוחי בפשט הענין, ואחר אותם הטעמים אני ממשיך גם כן טעם התמידין לומר שנצטוינו בעבודה זו התמידית שהיא פעמים ביום בזריחת השמש ובנטותו לערוב למען נתעורר מתוך המעשה הזה ונשים כל לבנו וכל מחשבותינו לדבקה בשם ברוך הוא, ואומרי כמה פעמים שהאדם נפעל וטבעו מתעורר לפי עסק מעשהו, ולכן בהיות האדם נכון בטבעו שצריך לתקן לו מזון פעמים ערב ובקר, נצטוה שישים מגמתו ועסקו בעסק עבודת בוראו גם כן שתי פעמים לבל תהיה עבודת העבד לעצמו יתרה על עבודתו לרבו, וכל זה למה כדי לעורר רוחו וחפצו תמיד לזכות את בוראו, ובכן יכשיר מעשיו ויתברך ממנו כי חפץ חסד הוא, וכמו שדרשו זכרונם לברכה אשה ריח ניחוח ליי שאמרתי ונעשה רצוני, כלומר שכל חלק גבוה מכל קרבן אינו רק חפצו ברוך הוא שעשה העבד מה שצוהו למען יכשר לזכות בטובו ברוך הוא.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שזמן שחיטתן של תמידין הוא הכבש האחד של בקר קודם שתעלה חמה משיאור כל פני מזרח, ופעם אחת דחקה שעה את הצבור בבית שני והקריבו תמיד של שחר בארבע שעות ביום, והכבש השני של בין הערבים משש שעות ומחצה למעלה עד סוף היום זהו זמנו, אבל היו שוחטין אותו לעולם בשמונה שעות ומחצה וקרב בתשע ומחצה, ושתי שעות אלו שמאחרין אותו היה כדי שיקריבו קרבנות היחידים או של צבור בנתים, לפי שאסור להקריב קרבן אחר תמיד של בין הערבים. וכמעשה תמיד של שחר היה מעשה תמיד של בין הערבים אלא שאותו של שחר נשחט על קרן צפונית מערבית של בית המטבחיים על טבעת שנייה, ושל בין הערבים על קרן צפונית מזרחית על טבעת שנייה כדי שיהא נגד השמש. ויתר פרטיה מבוארים במסכת תמיד ובפרק שני מיומא.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית, והיא מן המצות שהן מוטלות על הצבור ויותר על הכהנים, ואם שמא חס ושלום יתרשלו בה שלא להקריבם בכל יום בטלו עשה זה, והשגגה נתלית על כל עדת בני ישראל היודעים בדבר אם יש כח בידם לתקן בשום צד. והרב משה בן נחמן זכרונו לברכה חשב בחשבון המצות שני תמידין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. ואומרי, ו באמרי, כ ואמרתי. — 6. לבל תהיה, קידושין לג, ב: שלא יהיה כבודו מרובה מכבוד שמים. — 9. במדבר כח, ח; ספרי. — 12—18. מיוסד על לשון הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין א, ב—ג, עם שנויים. — 18—21. שם הלכה יא. — 24. יתרשלו, ו יתבטלו.

הערות וביאורים

19. מערבית, לפי שבבקר שמש במזרח וזורחת כנגדה למערב, והכתוב אומר שנים ליום, כנגד היום, כלומר כנגד השמש, שהשמש קרוי יום, לפיכך קרבן תמיד של שחר היה נשחט על קרן צפונית מערבית. — 20. על טבעת שנייה, רחוק מן המזבח, לפי שהמזבח גבוה ומאפילו כולו. הטבעות היו קבועות ברצפה עשויות כמין קשת, ולפי שלא היו כופתים את התמיד היו מכניסין צואר הבהמה באותן הטבעות בשעת שחיטה ונועצים ראש הטבעת בארץ (רע"ב תמיד ד, א). — ושל בין הערבים, שחמה במערב ומאירה כנגד המזרח היה נשחט על קרן צפונית מזרחית. — 25—26. לתקן בשום צד, כגון הא, דהיו משלשלים להם בכל יום בקופה דינרין והיה מעלין להם תמידים, כשצרו בית חשמונאי זה על זה (ב"ק פב, ב).

לשני מצות עשה, לפי שהן מצות שאין מעכבות זו את זו, וזמנה של זו לא זמנת של זו.

(מצות קרבן מוסף של שבת)

תב. ג. שנצטוו ישראל להקריב שני כבשים קרבן בכל יום שבת מוסף על קרבן התמיד של כל יום, והוא הנקרא מוסף שבת, שנאמר וביום השבת שני כבשים. משרשי מצות המוספין של ימים טובים כבר כתבתי בסדר אמור אל הכהנים במוסף פסח עשה ח' מה שנראה לי על צד הפשט, ומוסף שבת באשכול יתר המוספין תלוי גם הוא, והענין כדי שנקבע במחשבתנו עם מעשה הקרבן גודל היום ורוב קדושתו וכי ששת ימים עשה יי' את השמים וגומר, כמו שכתוב שם, ושם כתבתי גם כן מעט מדיני המוספין וכלל הענין כמנהגי.

(מצות קרבן מוסף בכל ראש חודש)

תג. ד. שנקריב קרבן מוסף בכל ראש חדש על תמיד של כל יום, שנאמר ובראשי חדשיכם תקריבו עולה ליי' פרים בני בקר שנים ואיל אחד כבשים בני שנה שבעה תמימים ומנחתם ונסכיהם וגומר, ושעיר עזים אחד לחטאת ליי'. משרשי המצוה. הקדמה. ידוע לכל חכם לב בבני אדם כי גלגל השמש וגלגל הירח פועלים בכחם הנאצל עליהם מאדון כל הכחות בעולם השפל פעולות גדולות בגופות בני אדם, ובכל מיני שאר בעלי חיים, גם בכל הצומח בארץ מן הארזים הגדולים עד העשבים הדקים, ודרך כלל בכל שהוא מארבע יסודות שהם למטה מהם ותחת ממשלתם, וכן כתוב בסדר ראת הברכה וממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים, ומפורסם בכל המון העם נערים עם זקנים כי כח הלבנה ניכר בכל אשר נעשה בארץ כידוע לכורתי האילנות לבנינות כי לא יכרתום בזמן שהלבנה בחדושה עד עבור חמשה ימים או יותר, ויורדי הים גם כן אין מפליגין בה עד אחר חמשה ימים של חדוש הלבנה, וכן נזהרים כל בני אדם מהקיז דם סמוך לחדושה, וכמה מלאכות אחרות קטנות וגדולות צריכות שמירה שלא לעשותם בעוד שהלבנה מתחדשת, עד שיאמרו שהפשתן שימצא במשרה או בתוך היורה לבשל בחדוש לבנה שהוא לוקה ולא יצלח אחר כן לכל, וכלל עניינים אלה גלויים ונודעים לכל, האריכות בהן ילדות, ולכן כי בחידושה של לבנה לפעולות אדם יתחדש ענין והכל בדברו של מקום ברוך הוא ובגזרתו, ראוי לנו גם כן לחדש ולהקריב קרבן נוסף על שאר הימים לשמו ברוך הוא להעיר רוחינו ולקבוע בלבבינו כי כל החדושים ההווים בעולם מאתו ברוך הוא, וכל כחם של גלגלים לא ימצא רק מיי' לבדו, ועם המחשבה הזכה הזאת והאמתית תתעלה נפשינו וברכת השם תחול על ראשינו.

דיני המצוה בענין המוספין וכלל הענין כמנהגי כתבתי במוסף הפסח בסדר אמור אל הכהנים. ועוד אודיעך כאן שראש חדש שחל להיות בשבת שיר של מוסף ראש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. במדבר כח, ט. — 7. במוסף פסח, מצוה רע. — 9. שמות לא, יז. — 12. במדבר כח, יא—טו. — 19. דברים לג, יד.

הערות וביאורים

19. ש מ ש, כי תבואת הזרע והכרם תלויה בשמש, ויש ג"כ פירות שהלבנה מבשלתן (רש"י ואבן עזרא).

חדש דוחה שיר של מוסף שבת כדי לפרסם שהיום ראש חדש, וידוע ששירת מוספי שבת במקדש היא שירת האזינו, והיו מחלקין אותה לששה פרקים בששה שבתות, והסימן הזי"ו ל"ך כדרך שאנו קורין אותה בבית הכנסת.

(מצות קרבן מוסף ביום חג השבועות)

הד. ו. שנצטוו ישראל להקריב קרבן מוסף ביום חג השבועות שהוא יום ששי בסיון, שנאמר וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה ליי' בשבועותיכם וגומר, כבר כתבתי פעמים כי בסדר אמור אל הכהנים במוסף דפסח עשה ח' דברתי מענין המוספים.

(מצות שופר בראש השנה)

תה. ו. שנצטוינו לשמוע קול שופר ביום ראשון של תשרי שהוא ראש השנה, וכדתנן במסכת ראש השנה, באחד בתשרי ראש השנה לשנים, שנאמר יום תרועה יהיה לכם, ואף על פי שאין כאן זכר לתרועה זו אם בשופר או במצלתים או בכל שאר כלי ניגון מפי השמועה למדו זכרונם לברכה שהיא בשופר, שכמו שמצינו ביובל שנאמר בו שופר.

משרשי המצוה לפי שהאדם בעל חומר לא יתעורר לדברים כי אם על יד מעורר כדרך בני אדם בעת מלחמה יריעו אף יצריחו כדי שיתעוררו יפה למלחמה, וגם כן ביום ראש השנה שהוא היום הנועד מקדם לדון בו כל באי עולם, וכמו שאמרו זכרונם לברכה בראש השנה כל באי העולם עוברין לפני השם כבני מרון, כלומר שהשגחתו על מעשי כל אחד ואחד בפרט, ואם זכיותיו מרובין יצא זכאי ואם עונותיו מרובין בכדי שראוי לחייבו מחייבין אותו למות או לאחת מן הגזירות כפי מה שהוא חייב, על כן צריך כל אחד להעיר טבעו לבקש רחמים על חטאיו מאדון הרחמים, כי אל חנון ורחום הוא נושא עון ופשע וחטאה ונקה לשבים אליו בכל לבם, וקול השופר מעורר הרבה לב כל שומעיו, וכל שכן קול התרועה, כלומר הקול הנשבר, ומלבד ההתעוררות שבו יש לו לאדם זכר בדבר שישבור יצר לבו הרע בתאוות העולם ובחטאים בשומעו קולות נשברים, כי כל אדם כפי מה שיראת בעיניו ובאזניו ישמע יבין לבבו ויבין בדברים, והיינו דאמר רבי יהודה בראש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. במדבר כח, כו. — 11. ר"ה ב, א. — במדבר כט, א. — 13. ר"ה לג, ב. — 16. יריעו, ישע' מב, יג. — 18. ר"ה שז, א. — 24. שישבור, רמז לדברי הרמב"ם בהלכות תשובה ג, א. — 26. ר"ה כו, ב.

הערות וביאורים

3. ה ז י "ו ל "ך, האזינו, זכור ימות עולם, ירכיבהו על במתי ארץ, וירא ה' וינאץ, לולי כעס אויב אגור, כי ידין ה' עמו (רש"י ר"ה לא, א). — 11. ל ש ב ו ר, נ"ל שכוון לפירוש הרמב"ם בפה"מ שביאר לשנים, רוצה בו למנין היצירה. — 14. ש ו פ ר, והעברת שופר תרועה (ויקרא כה, ט). — 16. י צ ר י ח ו, יצעקו בקול גדול. — 17. ה ג ו ע ד מ ק ד ם, שהרי אדם הראשון שבו נגמרה בריאת העולם נברא באחד בתשרי, ובו ביום סרח ונידון ויצא בדימוס, ואמר לו הקב"ה זה סימן לבניך כשם שעמדת לפני בדין ביום זה ויצאת בדימוס כך עתידין בניך להיות עומדין לפני בדין ביום זה (עיין ר"ן פ"ק דר"ה על ענין זה).—18. כ כ ב נ י פ ר ן, כבני אמריא, כבשים הללו שמוציאין אותן בפתח קטן זה אחר זה לעשרן, ואין שנים יכולים לצאת כאחד (רע"ב ר"ה א, ב).

השנה תוקעין בשל זכרים, כלומר בקרן הכבשים הכפוף כדי שיזכור האדם בראותו אותו שיכוף לבו לשמים, ורבי לוי פסק הלכה כמותו, ומנהגן של ישראל כן.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה ששיעור השופר הוא כדי שיאחזנו אדם בידו ויראה לכאן ולכאן, וכל השופרות כשרין חוץ משל פרה מפני שהוא קרן, פירוש כל מה שהוא שופר, כלומר שהוא חלול שלשון השופר הכי משמע לעולם דבר שיש בו חלל כגון השופר של כבש שיש לו חלל שהזכרות בתוכו, וכל שופר בעולם שיש לו חלל כמו שפירשנו כשר לתקוע בו בראש השנה, לאפוקי קרני ראם ושאר חיות שקרניהם אינם נכללין בלשון שופר כלל לפי שאין בהן דבר חלול אלא הזכרות לבד, אבל קרן הפרה אף על פי שהוא בכלל שופר שהרי יש לו נקבות וזכרות אינו כשר מפני שהכתוב כללו עם הפסולין שקראו קרן, וכדכתיב בכור שורו וגומר וקרני ראם קרניו. נמצא לפי פירושנו זה שכל הקרנות שבעולם פסולין לתקוע בהן בראש השנה חוץ מקרני הכבשים והרחלים וגם התישים ועזים, לפי שלא מצינו בעולם קרנות חלולין חוץ מאלו ושל פרה, כי קרני כל החיות אינן חלולין ונמצא שאינם בכלל לשון שופר שצותנו התורה לתקוע, ושל פרה גם כן כבר הוציאו הכתוב מכלל הכשרים והכניסו עם כלל הפסולים מפני שקראו בשמם. ואל יקשה בעיניך לדברינו אלה שהרי הכתוב קורא שופר התישים בלשון הפסולין כדכתיב והצפיר קרן חזות בין עיניו, שהענין ההוא היה במראה הנבואה והודיע הכתוב שהיה נראה לנביא לרוב תוקף הצפיר כאלו היה לו קרן הפסולין, כלומר שהיה חזק מבלי נקבות, ואין הענין שיכניסנו הכתוב עם הפסולין כלל כי אם בהפך לכל מבין, והארכתי לך בני מעט בכאן לפי שהפירוש הזה נתחדש במשנה זו מזמן קרוב ואשר היו לפנים פירושה בענין אחר. וכן מענין המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל הקולות כשרים בשופר, ואמרו גם כן שאם גרדו השופר עד שהעמידו על גלדו כשר, ומה שאמרו זכרונם לברכה שיום טוב של ראש השנה שחל בשבת אין תוקעין בו שופר גזירה שמא יטלנו ישראל אחר ויוליכנו ארבע אמות ברשות הרבים ויבא לידי איסור סקילה, ודבר זה לא גזרו אותו חכמים במקום שיש שם בית דין שהוא גדול בחכמה, ודוקא שתוקעין אותו שם בישיבת הבית דין. והרב משה בן מימון זכרונו לברכה כתב שצריך להיות הבית דין סמוך בארץ ישראל ושיהיה בית דין מעולה מאותן שקדשו את החדש. ואני שמעתי שהרב רבי יצחק אלפסי זכרונו לברכה היה תוקע שופר בישיבתו בשבת, ואתה בני אם תזכה תבחר לך הטוב בעיניך. וכן מענין המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שחייב אדם לתקוע בראש השנה שלש שלש תקיעות של שלש שלש, כלומר שלש פעמים תקיעה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. שם כו, ב. — 10. דברים לג, יז. — 17. דניאל ח, ה. — 21. מזמן קרוב, הפירוש הזה נמצא ברין ר"ה פ"ג. — ר"ה כו, ב. — 23. שם כט, ב. — 27. הלכות שופר ב, ט. — 30. ר"ה לג, ב.

הערות וביאורים

6. שהזכרות בתוכו, כשהוא מחובר בבהמה עצם בולט מן הראש ונכנס לתוכו, ומוציאין אותו מתוכו (רש"י ר"ה כו, ב). — 11. קרניו, של בכור שוויו, קרן אשכחן דאקרי (רש"י שם כו, א). — 17. והצפיר, והשעיר קרן גדול נראה בין עיניו, הרי הכתוב קורא שופר התישים בלשון קרן. — 23. גלדו, גלד דק.

ותרועה ותקיעה שנמצא שהן שש תקיעות ושלש תרועות, ופירוש תרועה כתרגומו יבבא, וענין יבבא הוא קול שבור כלומר קול יללה. נמצא שהתורה צותה אותנו לעשות בשופר קול הדומה ליללה. ומפני שמקומות העולם חלוקים בענין היללה שבמקום אחד מיללין בגניחות גסות ובמקום אחר בדקות, ובמקום אחר עושין הכל גסות ודקות, נהגו בכל מקום ומקום להיות מתריעין בראש השנה על דרך שהיו מיללין איש איש במקומו, ובכן היו יוצאין ידי חובתן במצוה שהתורה צותה בקול יללה, ובאי זה שיהיה בשום מקום בכך היה יוצא ידי תורה בכל מקום, ואף על פי שבמקומו אין מיללין כן, שהרי קיים כוונת הכתוב ועשה ביום זה יללה בשופר, עד שקם רבי אבהו ולא ישר בעיניו להיות ישראל חלוקים במנהג התרועה זה בכה וזה בכה, שנעשה תורה כשתי תורות, וקבץ כל המנהגים, והתקין שיהו תוקעין בכל המקומות בשוה ולצאת ידי חובה מכלל היללות שנעשות בעולם תיקן לעשות התרועה בשלשה צדדין כעין גניחות גסות, דהיינו שברים, וכעין גניחות דקות, דהיינו שאנו קורין תרועה, ועוד בצד אחר גניחות גסות ודקות כמנהג אחד מהמקומות שעושין הכל כיללותיהם, ונמצא לפי זה שאנו צריכין לתקוע שלש של שלש שלש פעמים שלש. ודין שופר שנסדק לאורכו או לרחבו, וניקב וסתמו במינו או שלא במינו, ודין נותן שופר בתוך שופר, ודין תוקע לתוך הבור והדות, ודין שופר של עבודה זרה ועיר הנדחת, והמודר הנאה מחבירו, ודין נתכוון שומע ולא משמיע, ויתר פרטיה מבוארים במסכת ראש השנה.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ולא בנקבות לפי שהיא מכלל המצות שהזמן גרמה שהנשים פטורות. ועובר על זה ולא שמע קול שופר ביום ראש השנה כסדר תקיעות שאמרנו שלש של שלש שלש לכל הפחות ביטל עשה זה, ואם שמען בהפסק ואפילו בכל היום יצא, וכמו שאמרו זכרונם לברכה שאם שמע אדם תשע תקיעות המאריכות בתשע שעות ביום ואפילו מתשעה בני אדם יצא, ולמדתי מן החכמים ישמרם אל שצריך מכל מקום שלא לשמוע קול פסול באמצע.

ראשי המטות

יש בה מצות עשה אחת, ומצות לא תעשה אחת

(מצות דין הפרת נדרים)

תו. א. שנצטוינו במצות הפרת נדרים, כלומר שנדון במי שנדר כאשר תצוה התורה, שנאמר איש כי ידור נדר וגומר, כמו שבא מבואר בפרשה. וכתב הרב משה בן מימון זכרונו לברכה במצוה זו וזה לשונו, ואין הענין שנתחייב להפר על כל פנים, וזה הענין בעצמו הבין ממני כל זמן שתשמעני מונה דין אחד מהדינין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—14. כשיטת רבנו האי גאון, הובא ברי"ן שם. — 22. ר"ה לד, ב. — 23. החכמים, הובא במגיד משנה בשם הרמב"ן הלכות שופר ג, ב. — 29. במדבר ל, ג. — בסה"מ מ"ע צה.

העדות וביאורים

15. פעמים שלש, תשר"ת תש"ת תר"ת שלש פעמים. — 16. הבור, חפירה בקרקע. — והדות, הוא מקום מוקף מחיצות על הארץ (רע"ב ר"ה ג, ז). — 17. והמודר, אם חבירו מותר לתקוע לו תקיעה של מצוה. — 24. קול פסול, קול שופר שאינו ראוי באותה בבא.

שאין זו מצוה בפעולה מהפעולות בהכרח, ואולם המצוה היא בחיותינו מצווין שניתן בדין זה בדבר זה, אולם היות הבעל והאב מפירים כבר ביאר הכתוב זה ודקדק בו, ובאתנו הקבלה שהחכם יתיר הנדר לכל וכמו כן השבועה, וההערה על זה מאמרו לא יחל דברו, ודרשו זכרונם לברכה הוא אינו מוחל אבל אחרים מוחלין לו, והכלל שאין ראיה על זה מן הכתוב, והם עליהם השלום כבר אמרו התר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמכו אלא הקבלה האמתית לבדה, עד כאן. והעולה מכל זה לדעתו לפי הדומה כי בהתיר החכם המומחה את הנדר במצות התורה או שלשה הדיוטות ויעשו הענין ככל אשר תצוה התורה עליו כהוגן וכישר אז קיימו עשה, ואם התירו הנדר שלא כמצות התורה כגון שני הדיוטות או יחיד שאינו מומחה אף על פי שהתירם אינו היתר יש עליהם עונש ביטול עשה זה, וכענין שכתבתי למעלה בענין מצות הנחלות שהמצווה אל יירשני בני אף על פי שדבריו בטלים יש עליו עונש ביטול המצוה דעבר אהרמנא דמלכא שצוה אותנו בדין הירושה. ואולם הרב משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב שאין למנות דין זה כלל מחשבון המצות וזה לשונו, וכן יראה שהפרת נדרים לא תמנה לפי שהיא שלילות, שנצטוינו לעשות כל היוצא מפינו ושלא נחל דברינו רק על פי האב או הבעל, עד כאן. ודברי פי חכם חן.

משרשי ענין הנדר והשבועה וההיתר שלהם כבר הרחבתי המאמר בהן כאשר השיגה ידי בסדר וישמע יתרו באזהרת לא תשא ה' סימן ל"ג.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כל כנויי נדרים כנדרים חרמים כחרמים שבועות כשבועות נזירות כנזירות, כגון האומר קונם קונח קונס הרי אלו כינויין לקרבן, חרק חנך חרף הרי אלו כינויין לחרם, נזיק נזיח פזיח הרי אלו כינויין לנזירות, שבותה שקוקה נדר במוהא הרי אלו כינויין לשבועה. וענין לשונות אלו שאמרו חכמים שהם נידונין כאלו הוציא האדם בשפתיו הלשון כתקנו, ולא נחוש למה שאנו מצריכין פיו ולבו שוין והרי לא הוציא הדבר כתקנו מפיו, הטעם מפני שיש בלשונות אלו משמעות הענין שכל השומע יגזור עליו שזאת כוונת הנשבע או הנודר, ואחר שכן הוא הרי הוא כאלו אמר הדבר מבואר כתקנו, שאם לא תאמר כן נמצא שאין בעלגים נדר ושבועה לעולם, וזה אינו באמת. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה שארבעה נדרים הן שהן מותרין, כלומר מותרין לגמרי שאין צריכין שאלה לחכם, וכדעת שמואל בפרק ארבעה נדרים דהלכתא כוותיה, ואלו הן נדרי זירוזין,

חילופי גירסאות ומראי מקומות והערות וביאורים

4. במדבר ל, ג. — חגיגה י, א. — 13. בסה"מ מ"ע צו. — 16. ודברי, קהלת י, יב. — 18. ל"ב, צ"ל: ל"ב. — 19. נדרים ב, א. — 27. נדרים כ, ב. 2. שנית ן, שנדון (וכן הוא בסה"מ). — 6. פורחין, מעט רמז יש במקרא שיוכל החכם להתיר הנדר ואין לסמוך עליו אלא כך מסרו לחכמים בתורה שבעל פה (רע"ב חגיגה א, ח). — 19. כנויי, כמו המכנה שם לחבירו שאינו עיקרו של שם. — 22. נדר במוהא, כלומר נשבע והוא כנוי של מומתא שהיא שבועה בלשון תרגום, ונקט דקאי בנודרים (רא"ש). — 29. זירוזין, כגון שהדיר חברו שיאכל אצלו ונדר זה שלא יאכל מפני שאינו רוצה להסריח עליו, בין אכל בין לא אכל שניהן פטורין (הלכות נדרים ד, ג).

נדרי הוי, נדרי שגגות, נדרי אונסין, ושם באותו הפרק מברר כיצד בכל אחד ואחד, וגרסינן בירושלמי גבי נדרי זירחין, אמר רבי זעירא הדא דתימר בשאין מעמידין אבל אם היו מעמידין צריכין היתר חכם, כלומר אם היו מעמידין דבריהם כלומר שלא נדרו אותו נדר לזרז אלא בדוקא נדרו אותו צריכין שאלה לחכם, והוא הדין בודאי לשאר השלשה השנויים במשנה שאם היו מעמידין דבריהם שצריכים שאלה לחכם, ומיהו בכל ענין החכם מתירן כל זמן שימצא פתח להתיר, כלומר שימצא שום ענין שיאמר עליו הנודר אלו הייתי יודע בשעת הנדר דבר זה לא הייתי נודר, ואפילו בנולד פותחין להיתר, ובלבד שיהא הנולד מצוי אבל לא בנולד שאינו מצוי, כן הוא מפורש בגמרא בנדרים. וכן נמי פותחין בחרטה וכדפסק רבא משמיה דרב נחמן במסכת נדרים דפותחין בחרטה ונזקקין להתיר אפילו למי שנשבע באלהי ישראל שהיא שבועה חמורה, ודוקא בחרטה דמעיקרא כגון לב זה עליך, כלומר שמתוך הכעס נדר אותו הנדר ואחר שנתיישבה דעתו תוהא בנדרו לגמרי ואינו רוצה בו כלל אבל אם נתחרט עכשיו מחמת ענין שנתחדש לאחר שנדר וחפץ הוא בנדרו עד עכשיו זו אינה חרטה מעלייתא ואין פותחין בה כלל, שהרי כל הבא לישאל על נדרו ודאי מתחרט הוא עכשיו ואם כן לא היינו צריכין בגמרא לחזר למצוא פתח היתר בנדר, ומצינו בגמרא שהיו מחזירין למצוא פתחים לנודרים, אלא ודאי האמת כמו שכתבנו דבעינן חרטה דמעיקרא, ועוד שכל יסוד היתר נדרים הוא טענת שגגה או אונס שהתורה אמרה האדם בשבועה פרט לאנוס, וכמו כן בעינן פיו ולבו שוין, ואם כן משום חרטה דמעכשיו אי איפשר לתלות שגגה או אונס בעת השבועה כלל, אבל בחרטה דמעיקרא יש טענת שגגה ואונס שהרי מודה עכשיו שלא היה עושה הנודר מעיקרא אם היה יודע זה. ויש מגדולי המפרשים שכתב דאף על גב דפסקינן הלכה כרבא אמר רב נחמן דפותחין בחרטת ונזקקין לאלהי ישראל ועכשיו נהגו להחמיר ולא כהלכה, ואין אנו נזקקין למי שנשבע באלהי ישראל אלא במה שהוא כעין ארבעה נדרים השנויין במשנה, ועוד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. נדרים ג, א. ענין הירושלמי הזה הובא בר"ן בפירושו למשנה זו, נדרים כא, ב. — 9. דף סד, א. — 10. דף כב, ב. — 18. ויקרא ה, ד; שבועות כו, א. — 22. המפרשים, עיין בר"ן נדרים כב, ב, שמביא שיטה זו. — 23. ועכשיו, נש עכשיו.

הערות וביאורים

1. הוי, גוזמא ושפת יתר, והוא בעצמו יודע שלא היה כך, כגון דאמר קונם עלי ככר זו אם לא ראיתי בדרך הזה כיוצאי מצרים, שזהו לא גמר בלבו שהדבר כך בלא פחות ולא יותר ולא נתכוון אלא לספר את רוב העם. — שגגות, אמר קונם עלי ככר זו אם אכלתי ואם שתיתי ונזכר שאכל ושתה ובשעת הנדר היה סבור שלא אכל ולא שתה לא הוי נדר. — אונסין, הדירו חבירו שיאכל אצלו וחלה הוא או שחלה בנו, דמעיקרא לא היה בדעתו שיחול הנדר אם יעכבנו אונס, ובכהאי גוונא שהדברים מוכיחים, דברים שבלב הוו דברים (רע"ב נדרים ג, ג). — 8. בגולה, דבר שנתחדש אחר שנדר, ואילו ידע בשעת הנדר שיתחדש דבר זה לא היה נודר. — 10. ונזקקין, נמי לכתחילה. — 18. האדם בשבועה, לכל אשר יבטא האדם בשבועה (ויקרא ה, ד) שיהיה חפשי לקיים שבועתו. — 23. ולא כהלכה, ואין הלכה כשיטה זו. — 24. ארבעה נדרים, הנזכרים לעיל.

דלא מזדקקינן לשבועות אלא במילתא דאית בה מצוה כגון עשיית שלום בין איש לאשתו או בין אדם לחבירו וכיוצא בעניינים אלו, וכן אמרו זכרונם לברכה בענין זה שהיתר נדרים בשלשה הדיוטות ואפילו דלא גמירי וסבירי, והוא דאסברי לתו וסברי, וכשחד מנייהו גמיר מכל מקום. וכמו כן אמרו שהיתר נדרים ביחיד אם הוא מומחה, והוא הדין כל היכא שיש לו רשות להתיר נדרים ממי שהוא סמוך שדינו כמומחה, ויש שפירשו שכל שהוא חכם גדול בישראל או אפילו היום שאין לנו סמיכה יקרא מומחה, וחביריו חלוקין עליו. ודין החוזר תוך כדי דבור מנדרים ושבועות שחזרתו חזרה, ומה שאמרו שהאב מפר כל נדר, והבעל נדרי עינוי ודברים שבינו לבינה, ודין האומר כל נדר שאדור כל שנה זו או מכאן עד עשר שנים הרי הן בטלים, ודין סתם נדרים להחמיר ופירושן להקל, ודין שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ודין האומר לחבירו ככרי אסור עליך או ככר זה, ודין המודר הנאה מחבירו שפורע לו את חובו, ודין הנודר מן הבשר שמותר ברוטב ואם אמר בשר זה אסור אף ברוטב, ודין מי שנאסרה הנאתו עליו שמותר ללמדו תורה שבעל פה אבל לא שבכתב לפי שנוטלין עליה שכר, ודין מה שאמרו בנדרים הלך אחר לשון בני אדם באותו מקום ובאותו לשון ובאותו זמן שנדר או שנשבע, ודין התרת נדרים שהוא כל היום, כלומר לילה ויום, לא מעת לעת, שנאמר ביום שמעו. ויתר רובי פרטיה יתבארו בארוכה במסכת המחוברת על זה והיא מסכת נדרים.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנקבות שאינן ראויות להיתר נדרים. והעובר על זה והתיר את הנדר שלא כמצות התורה בצדדין שכתבנו אף על פי שאינו היתר ביטל עשה זה כמו שכתבנו בראש המצוה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. בכורות לו, ב. — 6. שפירשו, הובא בר"ן נדרים עח, ב. — 16. במדבר ל, ו.

הערות וביאורים

7. חלוקין עליו, דסברי דבעינן דוקא סמוך. — 8. כל נדר, אפילו אותם שאינם של עינוי נפש. — 9. שבינו לבינה, כגון אם נשבעה או נדרה שלא תכחול או שלא תתקשט. — 10. סתם נדרים, מי שנדר ויש לפרש לשונו להחמיר ולהקל, כל שלא פירש למה נתכוין הולכין בסתמא להחמיר, ופירושן להקל, אם פירש אחר כך ואמר לכך נתכונתי סומכין על דבריו אע"פ שהוא מיקל (ר"ן נדרים יח, ב). — 12. שפורע, ראובן שנאסרה עליו הניית שמעון מותר לו ששמעון יפרע חוב שעליו, שהרי לא הגיע ליד ראובן כלום אלא מנע ממנו התביעה, ומניעת התביעה אינה בכלל איסור הנייה (הלכות נדרים ו, ד). — 13. ללמדו, ראובן שנאסרה עליו הניית שמעון מותר לו ששמעון ילמדו, וכר. — 15. ובאותו זמן, כיצד נדר או נשבע מן המבושל, אם דרך אותו מקום באותו לשון באותו זמן שקוראין מבושל אפילו לצלי ולשלוק הרי זה אסור, אין דרכם לקרות מבושל אלא לבשר שנתבשל במים ובתבלין הרי זה מותר בצלי ובשלוק (הלכות נדרים ט, א). — 16. כל היום, כיצד נדרה בתחלת ליל שני הרי מיפר אותה הלילה וכל יום שני. נדרה ביום שני בתחלת היום מפר כל אותו היום. נדרה בסוף היום עם חשכה אם הפר לה עד שלא תחשך מופר, ואם לא הפר לה עד שחשיכה אינו יכול להפר (שם יב, סו).

לא תעשה

(שלא נחל דברינו בנדרים)

תז. א. שנמנענו שלא לשנות מה שנחייב בנפשותינו בדבור ואף על פי שהוא בלא שבועה, ואלה הם הנדרים כגון שיאמר האדם פירות העולם או פירות מדינת פלונית או מין פלוני של פירות אסורין עליו, וכמו כן שיאמר אשתו אסורה עליו וכיוצא באלו העניינים שחייב לקיים עליו, ועל זה נאמר לא יחל דברו, ופירשו זכרונם לברכה לא יעשה דבריו חולין, כלומר שיחייב על נפשו דבר ולא יקיימהו, ולשון גמרא שביעות אמרו זכרונם לברכה קונמות עובר משום לא יחל דברו. וכן בכל מה שידור האדם לקרבן או לבדק הבית או לצדקה או לבית הכנסת וכיוצא בהן עובר עליהן משום לא יחל, אבל בעניינים אחרים כגון הנודר לחבירו דבר או האומר דבר פלוני אעשה או לא אעשה שלא בלשון נדר ואיסר וקונמות אף על פי שהוא מכוער ולא יעשו כן רק פחותי הנפש בבני אדם אינו עובר בלא יחל אלא בענין שכתבנו. ואמנם על הכל נאמר בתורה מדבר שקר תרחק. והרב משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב ששתי מצות חלוקות הן נדרי גבוה ונדרי ביטוי, וכמו שנכתוב למטה בסדר כי תצא עשה ט"ו בסימן תקמו.

שורש המצוה בענין הנדרים והשבועות לקיים כל דבר כתבתי כבר בסדר וישמע יתרו לא תעשה ה'.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה הוא אינו מיחל אבל אחרים מוחלין לו, כגון שלשה הדיוטות או יחיד מומחה כמו שכתבנו במצוה הקודמת, והוא הדין גם כן שנשאלין על ההקדשות ועל הצדקות כל זמן שלא באו לידי גבאי, ואפילו על התרומה ועל החלה אמרו זכרונם לברכה שנשאלין עליהן עד שלא באו ליד כהן. ויתר פרטי המצוה מבוארים במסכת נדרים.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה ונדר או אסר איסר על נפשו בלא שבועה ולא קיימו עבר על לאו זה אבל אינו לוקה עליו לפי שאין בו מעשה, וזהו שאמרו זכרונם לברכה שהנשבע וממר ומקלל חבירו בשם לוקה אף על פי שאין שם מעשה זהו נשבע, אבל משום לאו דלא יחל בנדר או איסר שלא בשבועה אין בו מלקות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. שם ל, ג, ספרי. — 8. שבועות כ, ב. — 13. שמות כג, ז. — 14. בסה"מ מ"ע צד. — 18. חגיגה י, א. — 20. הצדקות, הובא ביו"ד רכת, מב, בשם תשובות הרשב"א. — 21. התרומה, בנדרים נט, א: והרי תרומה דאי בעי מתשיל עלה. — שנשאלין, עיין בב"מ הלכות תרומות ד, יז. — 25. תמורה ג, א.

הערות וביאורים

8. קונמות, כינוי לקרבן, שאמר קונם ככר זה עלי. — 14. נדרי ביטוי, כל מה שיחייב האדם עצמו מדברי הרשות קראו חכמים ביטוי, כגון שנדר אוכל או לא אוכל, אלך למקום פלוני או לא אלך. — 20. שנשאלין, להכם ומתיר לו. — 26. והו נשבע, כי לרוב חומר העניך חייבתו התורה מלקות אע"פ שאין שם מעשה.

אלה מסעי

יש בה שתי מצות עשה וארבע מצות לא תעשה

(מצות ישראל לתת ערים ללויים לשבת בהן והן קולטות)

תת. א. שנצטוו ישראל לתת לשבט לוי ערים לשבת בהן אחר שאין להם חלק בארץ, שנאמר צו את בני ישראל ונתנו ללוים מנחלת אחוזתם ערים לשבת, ונאמר בסוף הפרשה כל הערים אשר תתנו ללוים ארבעים ושמונה עיר, ומאלה הערים של לויים היו מהם ערים מיוחדות להיות מקלט הרוצח, ואולם בכולן היו לו מקלט, ובסדר שופטים במצות ערי מקלט בסימן ת״ק נכתוב בעזרת השם מה בין מיוחדות לכך לאותן האחרות, והיו קולטות אותו בצדדים ידועים כמו שמפורש בכתוב ומבואר במסכת מכות.

שורש המצוה זו ידוע הוא כי שבט הלוי מבחר השבטים ונכון לעבודת בית יי׳ ואין לו חלק עם ישראל בנחלת שדות וכרמים, אבל ערים היו צריכים להם על כל פנים לשבת הם ובניהם וטפם וכל חיתם, ומפני גודל מעלתם וכושר פעלם וחין ערכם נבחרה ארצם ללקוט כל הורג נפש בשגגה יותר מארצות שאר השבטים אולי תכפר עליו אדמתם המקודשת בקדושתם. ועוד טעם אחר בדבר, כי בהיותם אנשי לבב ידועים במעלות המדות וחכמות נכבדות ידוע לכל שלא ישטמו הרוצח שינצל אליהם ולא יגעו בו, ואף כי יהרוג אחד מאוהביהם או מגואליהם אחר אשר בפתע בלא איבה יהרגנו, ועל השבט הזה הנבחר נאמר האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו, כלומר שלא יעשו דבר בעולם זולתי מדרך היושר ועל כיוון האמת, ולא יטה לבם אהבת אדם ואפילו אהבת אב ואם ואחים ובנים שהטבע חייב אהבתם ותכריחה וכל שכן אהבת שאר בני אדם. ועוד כתבתי בענין עוד טענה אחרת בסדר בהר סיני מצות לא תעשה י״א בסימן שמ״ג.

דיני מצוה זו קצרים, ובמצות הנסמכות אליה כגון אזהרת שדה מגרש עריהם לא ימכר שבסדר בהר סיני לאו י״א כתבתי קצת מן הדינים, וכמו כן במצות להבדיל ערי מקלט שבסדר שופטים עשה י׳ בסימן ת״ק נכתוב מהן בגזירת השם, ששלשתן מענין אחד הן, ואם נפשך לדעת הפוך והפך בהן.

ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל שרויין על אדמתן, והיא מן המצות המוטלות על הצבור כולם ויותר על ראשי העם, ולעתיד לבא אחר ירושה וישיבה מיד נקיים מצות עשה זו במהרה בימינו אמן.

(מצוה על בית דין להשליך מכה נפש בשגגה מעירו לערי מקלט ועל הרוצח בעצמו ללכת שם)

תט. ב. שנצטוו בית דין של ישראל להשליך מכה נפש בשגגה מעירו ולהושיבו בערי מקלט, שנאמר והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו וגומר וישב בה עד מות הכהן הגדול, וגם המכה גם הוא בכלל מצות עשה זו שנאמר עליו כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן הגדול.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. במדבר לה, ב, ז. — 18. דברים לג, ט. — 32. במדבר לה, כה, כח.

הערות וביאורים

7. ב כ ו ל ן, בארבעים ושמונה עיר. — 9. ב צ ד ד י ם י ד ו ע י ם, כגון שהרגו בשגגה וכו׳. — 25. ש ש ל ש ת ן, שלש מצות אלה.

משרשי המצוה לפי שעון הרציחה חמור עד מאד שבה השחתת העולם עד שאמרו זכרונם לברכה שההורג נפש מזיד אפילו עשה כל המצות אינו ניצל מן הדין, שנאמר אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס ולא ימלט, ולכן ראוי למי שהרג אפילו שוגג מכיון שבאת תקלה גדולה כזו על ידו שיצטער עליה צער גלות ששקול כמעט כצער מיתה שנפרד האדם מאוהביו ומארץ מולדתו ושוכן כל ימיו עם זרים. ועוד יש תיקון העולם במצוה כמו שביאר הכתוב שינצל עם זה מיד גואל הדם לבל יהרגנו על לא חמס בכפיו שהרי שוגג היה, ועוד תועלת בדבר לבל יראו קרובי המוכה הרוצח לעיניהם תמיד במקום שנעשתה הרעה, וכל דרכי התורה נועם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין הרוצח בשגגה גולה אלא אם כן מת הנהרג לשעה שהרגו, אבל חבל בו אף על פי שאמדוהו למיתה וחלה ומת אין זה גילה שמא הוא בעצמו קרב מיתתו או הרוח נכנסה בחבורה והרגתו, ואפילו שחט בו שני סימנין ועמד מעט אינו גולה על ידו, ומה שאמרו שישראל גולה אם רצח עבד או גר תושב, וכל שכן עבד שהרג ישראל או גר תושב, וכן עבד שהרג עבד או גר תושב, שנאמר והיתה לבני ישראל לחקת משפט ולגר הגר בתוככם, אבל גר תושב שהרג את ישראל בין מזיד בין שוגג נהרג עליו, וגוי שהרג את הגוי אין ערי מקלט קולטין אותו. ומה שאמרו שהבן גולה על רציחת אביו והאב ברציחת הבן, ובמה דברים אמורים שלא בשעת לימוד אבל בשעת לימוד והוא שוגג, שכוונתו היתה ללמדו ולהועיל לו בחכמה או באומנות פטור מגלות, וכן הרב את תלמידו כמו כן. ומה שאמרו שתלמיד שגלה מגלין את רבו עמו, שנאמר ונס אל אחת מן הערים האלה וחי, ודרשו זכרונם לברכה עשו לו כדי שיחיה, והחכמה תחייה את בעליה. ודין אשה ועבד ושפחה שגלו אם חייב הבעל או האב במזונותם שם, ודין רוצח שמת קודם שיגלה שמוליכין עצמותיו לשם, ודין רוצח שהרג בעיר מקלטו וכן לוי שהרג במדינתו, ודין אי זהו שונא שנאמר עליו כי באיבה הרגו, ודין מה שאמרו שכל שהרג בדרך ירידה גולה ואפילו עליה שהיא צורך ירידה,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ברמב"ם הלכות רוצח ד, ט.—3. משלי כח, יז. בכ"י ישן (עפ"י הפסוק) : ינוס אל יתמכו בו.— 9—16. מיוסד על רמב"ם הלכות רוצח ה, ב—ה, עם שנויים.—13. ישראל או גר תושב, בו חסר „או גר תושב". — 14. שנאמר והיתה, אין מקרא כזה, וברמב"ם יש : שנאמר לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם (במדבר לה, טו). — 16. מכות ח, ב. — 19. דברים ה, מב. — 20. מכות י, א. — והחכמה, קהלת ז, יב.

הערות וביאורים

3. אדם עשוק, מי שנפשו נשחתה בעון שפיכות דמים, הנה עד כי ימות ויקבר ינוס מפחד רודפים ולא ימצא מי יתמוך בידו (מצודת דוד). — 13. גר תושב, גר שקבל עליו שבע מצות דבני נח. — 15. נהרג עליו, דלא סגי ליה בגלות דתלינן שבשגאה הרגו. — וגוי וכו', שנאמר לבני ישראל (במדבר לה, טו). — 24. בדרך ירידה, כגון אם היה משלשל את החבית מלמעלה למטה ונפלה על חברו והרגתהו, גולה, מפני שדרך נפילה היא ומצוי להיות כן, שסבע הדבר הכבד לירד למטה במהירות והיה לו לזרז עצמו ולתקן מעשיו יפה, וכיון שלא עשה כן יגלה. — ואפילו עליה שהיא צורך ירידה, כגון הרוצה להוריד ידו בכח וגרזן בידו ומרים תחלה את ידו, ובהרמתו הרג, גולה.

וכל שבדרך עליה אינו גולה ואפילו בירידה שהיא צורך עלייה, ודין רוצח שרצו בני עיר מקלט לכבדו שחייב לומר רוצח אני ואם אמרו אף על פי כן מותר לקבל, ודין מזבח שקולט כמו עיר מקלט רוצח בשגגה ודוקא גגו ובמזבח בית עולמים, ודוקא כהן ועבודה בידו אבל לא אחר, ולא היו מניחין אותו שם אלא לשעה, ואחר כך מוסרין לו שומרין ומוליכין אותו לעיר מקלטו, ובמה דברים אמורים במחוייבי גלות מן הדין אבל מי שפחד מן המלך שלא יהרגנו בהוראת שעה וברח למזבח ונסמך ואפילו הוא זר הרי זה ניצל ואין לוקחין אותו מעל המזבח לעולם, כן ראיתי שכתב הרב משה בן מימון זכרונו לברכה. ויתר פרטיה מבוארים במסכת מכות.

ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל על אדמתן ובסנהדרין של שבעים ואחד יושבין במקומן המוכן להם בירושלם לדיני נפשות. ואם עברו על זה בית דין שבכל מקום ומקום ולא הגלו הרוצח בשגגה ביטלו עשה זה ועונשם גדול מאד לפי שהוא סיבה לשפיכות דמים.

לא תעשה

(שלא להרוג מחוייב קודם שיעמוד בדין)

תי. א. שנמנענו שלא להרוג החוטא כשנראהו עושה מעשה החטא שיתחייב עליו מיתה קודם שנביאהו לבית דין, אבל נתחייבנו להביאו לפני בית דין ונביא עליו תעדים לפניהם והם ידינוהו במה שהוא חייב, שנאמר ולא יומת הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט. ולשון מכילתא יכול שיהרגו אותו משהרג או שנאף, תלמוד לומר ולא ימות הרוצח עד עמדו וגומר, ואם ראוהו בית דין הגדול שהרג יהיו כולם עדים וישאו עידותן אצל בית דין אחר שידינוהו. ועוד אמרו במכילתא הרי עדה שראו אחד שהרג את הנפש, יכול יהרגו אותו עד שלא יעמוד אצל בית דין, תלמוד לומר ולא ימות הרוצח עד עמדו.

משרשי המצוה לפי שעניין דיני נפשות הוא דבר קשה מאד שצריך דקדוק גדול ביותר ונצטוו העדה להיות מצילים הנדון בכל דבר הראוי להצילו בשבילו, לא שיטו הדין כדי להצילו חלילה, וכמו שדרשו זכרונם לברכה ושפטו העדה... והצילו העדה כלומר שצריכין להפך בזכותו ואם יש לו זכות יצילוהו ואם לא יהרג, ועל כן הזהרנו שיבוא הדין על כל פנים לפני בית דין ולא ידינוהו העדים שראו הדבר בעיניהם לעולם כי אולי מתוך ראותן העניין לא יוכלו להפך בזכותו כי יתעורר לבבם בחיובו על כל פנים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. הלכות רוצח ה, יג. — 15—22. לשון הרמב"ם ל"ת רצב. — 17. במדבר לה, יב. — 18. ספרי זוטא. — 19. ואם כ ואפילו. — 25. במדבר לה, כד, כה; ר"ה כו, א.

הערות וביאורים

1. עלייה, כגון מי שהיה דולה את החבית להעלותה לגג ונפסק החבל ונפלה על חברו והרגתהו פטור מן הגלות, שזה כמו אנוס הוא, שאין זה דבר הקרוב להיות ברוב עתים אלא כמו פלא הוא (הלכות רוצח, פ"ו הלכה יב). — ואפילו בירידה שהיא צורך עלייה, כגון הרוצה להרים ידו בכח וגרון בידו ומשפיל תחלה את גופו ושוחה לפניו כדי להרים בכח ובהשפלתו הרג, אינו גולה. — 2. אף על פי כן, אנו רוצים לכבדך. — 20. וישאו עידותן, שהם אינם יכולים לדונו, שאסור לעד להיות דיין בדיני נפשות.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה דבמה דברים אמורים שלא נהרוג החוטא עד שנביאהו לבית דין כשעבר ועשה החטא, אבל מי שהיה רודף אחר חבירו להורגו או אחר נערה מאורשה והוהירוהו ולא נמנע מלרדוף אף על פי שלא קיבל התראה חייבין אנו להורגו ומוזהרין עליו, וכמו שנכתוב בעזרת השם בסוף סדר כי תצא באזהרת וקצותה את כפה לא תחוס עיניך. ויתר פרטיה במסכת מכות. ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות כל זמן, שאנו מוזהרין שלא נהרוג שום חוטא ואף על פי שראינוהו שעשה מעשה שיתחייב מות בבית דין, ובזמן הבית אנו חייבין להביאו לבית דין והם ידינוהו. ועובר על זה והרגו לחוטא קודם שיבוא לבית דין אפילו אם היה דינו שיתחייב בבית דין, דין ההורגו כדין רוצח ונהרג עליו בזמן הבית אם יש עדים.

(שלא יורה העד בדין שהעיד בו בדיני נפשות)

תיא. ב. שלא ידבר העד בדין אשר יעיד עליו בדיני נפשות וולתי בהגדת עדותו לבד ואף על פי שהוא משכיל וחכם, שהעד אינו נעשה דיין בדיני נפשות, שנאמר ועד אחד לא יענה בנפש למות. וכתב הרב משה בן מימון זכרונו לברכה ונכפל הלאו בזה העניין, שנאמר לא יומת על פי עד אחד, כלומר לא יהרג במשפט העד, ואמרו בסנהדרין ועד... לא יענה בנפש בין לזכות בין לחובה, וביארו שטעם זה הוא משום דמיחזי כנוגע בעדותו, ובדיני נפשות בלבד הוא עניין זה שאינו יכול לענות בו בין לזכות בין לחובה כמו שאמרנו.

משרשי המצוה מה שכתוב במצוה הקודמת לזו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שעד שהעיד בדיני נפשות ואמר אחר כן יש לי ללמד עליו זכות משתקין אותו שאין מקבלין ממנו להורות עליו שום דבר אחר שהוא עד עליו, ובמה דברים אמורים בדיני נפשות אבל בדיני ממונות יש לעד ללמד זכות או חובה, אבל לא ימנה מן הדיינין ולא נעשה דיין שאין עד נעשה דיין אפילו בדיני ממונות, ובמה דברים אמורים בדבר שצריך עדים מן התורה אבל בשל דבריהם עד נעשה דיין, ומפני כן נעשה דיין בקיום שטרות דקיימא לן קיום שטרות דרבנן דמדאוריתא עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין. ויתר פרטיה בסנהדרין ובמכות.

ונוהגת מצוה זו בזכרים לבד ובזמן הבית וסנהדרין במקומן כי אז נדין דיני נפשות ולא בזמן אחר, ואז נצטרך לעדות אנשים על זה. ועד שהעיד ועובר על זה ודיבר בדין בין לזכות בין לחובה עבר על לאו זה אבל אינו לוקה עליו לפי שאין בו מעשה. והרב משה בן נחמן זכרונו לברכה פירש זה הכתוב של לא יומת על פי עד אחד בלאו אחר, והוא שלא לקבל עדות מיוחדת בדיני נפשות, וזהו כגון שיהו העדים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. סנהדרין עג, א. — 5. דברים כה, יב. — 13. במדבר לה, ל. — 14. בסה"מ ל"ת רצא. — 15. דברים יז, ו. — 16. סנהדרין לג, ב. — 20—25. מיוסד על לשון הרמב"ם בהלכות עדות ה, ח—ט. — 26. כתובות כא, ב. — 31. בסה"מ ל"ת רצ.

הערות וביאורים

4. ומוזהרין, שבאה המניעה עלינו שלא לחמול עליו אלא שנהרגהו (עין מצוה תרג).

רואין אותו אחד מחלון זה ואחד מחלון אחר רחוק מן הראשון עד כדי שאין העומדין בחלונות יכולין לראות זה את זה אבל כולן רואין בבעל העבירה, ונתבאר זה בפרק כיצד העדים במסכת מכות.

(שלא ליקח כופר להציל ממות הרוצח)

תיב. ג. שלא נקח כופר כלומר פדיון ואפילו כל ממון שבעולם להציל נפש הרוצח שלא להורגו, שנאמר ולא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות. שורש מצוה זו ידוע שאם הורשו אדוני הארץ ליקח כופר מיד הרוצח נמצא שכל הגדול מחבירו ועשיר ממנו יהרגנו אם יחרה אפו עליו ויתן כפרו, ונמצא חרב איש באחיו, והישוב בטל.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאפילו רצה גואל הדם לפוטרו ואמר ג'דיין שהוא מוחל על דמו ושיקחו ממנו כופר אם ירצו אינן רשאין ליקח הכופר ולא לפוטרו בכל ממון שבעולם אלא יומת כמצות האל עלינו. ויתר פרטיה במסכת מכות.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים ונקבות, שעכשיו בזמן הזה אין לנו עסק בדיני נפשות. ואומרי' בכאן שנוהג איסור זה בנקבות ואף על פי שהן אינן דנות, העניין הוא שאם אולי בזמן ההוא מחמת מלכות או סיבה אחרת יבוא ביד אשה עניין שישאלו ממנה להציל נפש רוצח בשביל ממון שהיא מוחרת משום לאו זה שלא ליקח ממון ויצילנו. ועובר על זה בין איש בין אשה ולקח כופר להציל הרוצח עבר על לאו זה, ועונשו גדול מאד כי הוא סיבה לאיבוד כמה נפשות מישראל.

(שלא ליקח כופר ממחוייב גלות לפוטרו מן הגלות)

תיג. ד. שלא נקח כופר מהמחויב גלות מחמת שהרג שוגג לפוטרו מן הגלות, שנאמר ולא תקחו כופר לנוס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ. ולפי משמעות זה לפי הדומה יהיה לנוס פעול, כלומר לא תקחו כופר על מי שהוא ינוס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ מגורי אבותיו.

שורש איסור הכופר בהורג שוגג וכל ענייניו כעניין בהורג מזיד, אין צורך להאריך בו הדיבור.

נשלם ספר במדבר סיני

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. מכות ו, ב. — 6. במדבר לה, לא. — 8—9. חרב איש באחיו, יחזקאל לח, כא. — 10. כתובות לז, ב. — 15. ואומרי', ושו ואומרים, ם ואמרי. — 22. במדבר לה, לב.

הערות וביאורים

23. ם ע ו ל, על מי שגס כבר וקורהו נוס, כלומר מוברח, לא תקחו כופר על מי שגס כבר. ולא יתכן לפרשו למי שיש לו לברוח לפסרו מן הגלות, כי היאך יאמר לשוב לשבת בארץ הרי עדיין לא גס ומהיכן ישוב (רש"י עה"ת).

ספר אלה הדברים

כתב הרב רבנו משה בן מימון עניין הספר הזה ידוע שתוא משנה תתורה, יחזור בו משה רבנו עליו השלום לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל, ויזהיר אותם עליהם אזהרות מרובות ויפחידם הרבה בעתשים, ופעמים יוסיף בהן ביאור בקצתם, אבל בכל מצות הכהנים לא ידבר ולא יוסיף אזהרה, שהכהנים זריזין הם. ועוד יוסיף בספר הזה קצת מצוות שלא נזכרו כלל כגון היבום ודין מוציא שם רע ודין גירושין באשה והעדים זוממין וזולתם, ואין ספק כי כולן נאמרו למשה בסיני או באהל מועד בשנה הראשונה, כי בערבות מואב לא נתחדש לו אלא דברי הברית כאשר נתפרש בו. ועל כן לא נאמר בספר הזה וידבר יי׳ אל משה לאמר, צו את בני ישראל, או דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם מצוה פלונית. עד כאן. וזה שלא הוזכרו אלה המצות בספרים הראשונים כמו שאר המצות, אל תתמה בדבר אחר אמרם זכרונם לברכה בכמה מקומות אין מוקדם ומאוחר בתורה.

ושורש עניין זה לפי הדומה כי התורה תכלול כל החכמות מלבד פשט עניניה המתוקים ויסודות מצותיה החזקים, ואיפשר כי מפני כן צריך להיות פרשיותיה ואותיותיה במקום שהם, והכל מכוון מאת אדון החכמה ברוך הוא, וזה טעם מספיק.

אלה הדברים

יש בה שתי מצות לא תעשה

(שלא למנות דיין אדם שאינו חכם בדיני תורה אף על פי שהוא חכם בחכמות אחרות)

תיד. א. שנמנע בית דין הגדול או ראש גלות שלא יעמיד דיין לשפוט את העם שלא למד חכמת התורה וביאור משפטיה הישרים והצדיקים, ואפילו היו בו כמה מדות נכבדות, אחר שאינו יודע ובקי בחכמת התורה אין ראוי למנותו דיין, ועל זה נאמר לא תכירו פנים במשפט. וכן פירשו זכרונם לברכה לא תכירו פנים במשפט זה הממונה להושיב דיינים, כלומר שאליו באה אזהרה זו. ואמרו זכרונם לברכה, שמא תאמר איש פלוני נאה או גבור או עשיר או שיודע בכל לשון אושיבנו דיין, לכך נאמר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—10. הרמב״ן בהקדמתו לספר דברים. — מימון, כן בכ, אבל צ״ל: נחמן. — 12. פסוחים ו, ב. — 19 ואילך. מיוסד על סה״מ ל״ת רפד, בהשמטות. — 22. נאמר—זה, חסר בו. — דברים א, יז. ספרי. — 23. ספרי שם.

הערות וביאורים

9. כ א ש ר נ ת פ ר ש ב ו, אלה דברי הברית אשר צוה ה׳ את משה (דברים כח, סט). — ו ע ל כ ן, בשביל שכבר נאמרו למשה בסיני או באהל מועד כל המצוות כגון היבום ומוציא שם רע וזולתם.

לא תכירו פנים במשפט, לפי שנמצא מזכה את החייב ומחייב את הזכאי ולא מפני שהוא רשע אלא מפני שאינו יודע.
שורש מצוה זו נגלה הוא לכל.
דיניה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה שכשם שצריך הראוי להיות דיין להיות יודע דיני התורה כמו כן צריך להיות בעל מדות ואדם כשר שלא יאמר לו הנידון טול קורה מבין עיניך, כלומר קשט עצמך ואחר כך קשט אחרים. הרי הוא אומר בתורה, גבי דיינים אנשים חכמים, כלומר יודעי החכמה לדון דין אמת, וידועים לשבטיכם, אילו שרוח הבריות נוחה מהם, אנשי חיל, שהם גבורים במצות ומדקדקים על עצמם וכובשים את יצרם עד שלא יהא להם שום גנאי ושום כיעור, ופרקם נאה, ובכלל אנשי חיל שיהיה להם לב אמיץ להציל עשוק מיד עושק, כעניין שנאמר ויקם משה, ויושיען, ומה משה רבנו עליו השלום עניו אף כל דיין צריך להיות עניו. ויתר פרטים מבוארין בסנהדרין ובמקומות אחרים בפיזור.
ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן, ועובר על זה ומינה דיין שאינו חכם מחמת עשרו או טוב מדותיו או מאהבתו אותו או מחמת כבוד קרוביו ביטל עשה זה, ועונשו גדול מאד, שכל עונש דיני שקר שידין אותו דיין מחסרון ידיעתו תלוי עליו כי הוא הגורם. ומכלל מצוה זו גם כן לפי הדומה שכל מי שבירדו אותו בני הקהל למנות עליהם ממונים לשום עניין, שישים כל השגחתו וכל דעתו למנות מהם הראויין והטובים על אותו מינוי שהקהל צריכין אותו, ולא יגור מפני איש למנות מי שאינו ראוי. אמרו חכמים על מי שהוא מעמיד דיין שאינו הגון כאילו הקים מצבה, שנאמר ולא תקים לך מצבה, ואם הוא מקום שיש בו תלמידי חכמים אמרו שהוא כאילו נטע אשירה, שנאמר לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח יי אלהיך. ועוד אמרו שכל הממנה דיין מחמת עושרו על זה נאמר לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב. ועוד האריכו בעניין זה ואמרו שדיין שנתן ממון כדי שיתמנה דיין אסור לעמוד מפניו ומקילין הרבה בכבודו, ואמרו עליו שהטלית שמתעטף בו תהיה בעיניך כמרדעת החמור. ודרך חכמים הראשונים שבורחין מלהתמנות דיינים אלא במקום שאין גדול מהם.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. נגלה, ו ידוע. — 4. יומא כו, א. — 7—11. לשון רמב"ם ה' סנהדרין ב, ז. — 7. דברים א, טו. — שם א, יג. — 8. שמות יח, כא. — 10. שם ב, יז. — 15. עונש, חסר בו. — 16. הגורם, ו כגורם. — 18. מי, ו כדי. — 19—26. לשון הרמב"ם ה' סנהדרין ג, ח—י, עם שינויים והשמטות. — 19. דברים טז, כב. — 21. שם טז, כא. — 22. שמות כ, כב.

הערות וביאורים

9. ופרקם נאה, שלא יצא עליהם שם רע בילדותם. — 20. ולא תקים, שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך (דברים טז, יח) וסמיך ליה ולא תקים לך מצבה (ובגמרא שלנו הגירסא: כל המעמיד דיין שאינו הגון כאלו נוטע אשירה בישראל, ועיין בכ"מ הלכות סנהדרין ג, ח). — 21. אשירה, ובגמרא שלנו הגירסא: כאילו נטעו אצל מזבח, אבל רבנו הלך בעקבות לשון הרמב"ם. — 22. כסף, אלוה הבא בשביל כסף ואלוה הבא בשביל זהב, זת הדיין שמינהו על ידי שנתן ממון להממונה להושיב דיינים.

(שלא ייראו הדיין בדין מאדם רע)

תטו. ב. שנמנע הדיין מלירא מאיש מלדין דין אמת ואפילו הוא איש מזיק עז פנים עבה המוח, אלא יחתוך את הדין ולא ישים לבו כלל למה שיקרה עליו מההיזק בשביל דינו, ועל זה נאמר לא תגורו מפני איש. ולשון ספרי, שמא תאמר ירא אני מאיש פלוני שמא יהרגני או יהרוג אחד מבני ביתי, שמא ידליק את גדישי או שמא יקצוץ את נטיעותי, תלמוד לומר לא תגורו מפני איש.

שורש מצוה זו השכל מעיד עליו.

דיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שנים שבאו לפניך בדין אחד רך ואחד קשה, עד שלא תשמע את דבריהם או אפילו משתשמע את דבריהן ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה אתה רשאי לומר להם איני נזקק לכם, שמא יתחייב ונמצא רודף אחר הדיין להורגו, אבל משתשמע את דבריהן ותדע להיכן הדין נוטה אי אתה רשאי לומר להם איני נזקק לכם, שנאמר לא תגורו מפני איש. וכן תלמיד הישב לפני רבו וראה זכות לעני חובה לעשיר אינו רשאי להיות שותק, שנאמר לא תגורו מפני איש. ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים, כי להם המשפט, ועובר על זה ולא רצה לדון משיודע להיכן הדין נוטה כמו שאמרנו מיראת הנדון עבר על לאו זה, ואם הטה הדין גם כן מיראתו עבר על לאו זה מלבד שעבר על לאו דלא תטה משפט.

ואתחנן

יש בה שמונה מצות עשה, וארבע מצות לא תעשה

(מצות אחדות השם)

תיז. א. שנצטוינו להאמין כי השם יתברך הוא הפועל כל המציאות אדון הכל אחד בלי שום שיתוף, שנאמר שמע ישראל יי אלהינו יי אחד, וזה מצות עשה הוא אינה הגדה, אבל פירוש שמע כלומר קבל ממני דבר זה ודעהו והאמן בו כי יי שהוא אלהינו אחד הוא. והראייה שזו היא מצות עשה אמרם זכרונם לברכה תמיד במדרשם על מנת לייחד שמו, כדי לקבל עליו מלכות שמים, כלומר ההודאה ביחוד והאמונה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—6. לשון סה"מ ל"ת רעו, עם שינויים קטנים. — 4. דברים א, יז. — 8—13. הלכות סנהדרין כב, א—ב. — 10—12. שמא—לכם, חסר בו (יש לציין כי הגהה מי"מ סה מיוסדת על הגירסא שבו). — 21. דברים ו, ד.

הערות וביאורים

16. ד ל א ת ט ה, עיין בהערות בתחילת מצוה ת. — 21—22. א י נ ה ה ג ד ה, לא ספור דברים אלא צוי (ואולי כתן להוציא מהמדרש שהרמב"ם מביא שבני יעקב אמרו לאביהם: שמע ממנו אבינו ישראל ה' אלקינו ה' אחד, עיין ברמב"ם הלכות ק"ש א, ד; ע"ז כתב רבנו שמשטות הכתוב הוא צוי). — 24. ל י י ח ד, "רוצים בזה המאמר שהוא אמנם הוציאנו מן העבדות ועשה עמנו מה שעשה מן החסד והטוב על מנת שנאמין היחוד, כי אנחנו חייבים בזה" (סה"מ להרמב"ם). — כ ד י ל ק ב ל, וקוראים גם כן זאת המצוה מלכות שמים כי הם יאמרו "כדי לקבל עליו מלכות שמים" (שם). — ה ה ו ד א ה, להודות ביחוד ולהאמינו (שם).

שורש מצוה זו ידוע, כי זה עיקר אמונת כל בני העולם, והוא העמוד החזק שלב כל בן דעת סמוך עליו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שחייב כל אחד מישראל ליהרג על מצות ייחוד, לפי שכל שאינו מודה ביחודו ברוך הוא כאילו כופר בעיקר, שאין שלימות הממשלה וההוד אלא עם האחדות הגמור, ולב כל חכם לב יבחן זה, ואם כן הרי מצוה זה מכלל איסור עבודה זרה שאנחנו מצווין ליהרג עליו בכל מקום ובכל שעה. ויתר פרטיה מפוזרין במדרשות ובמקומות בתלמוד, ושם מעשים הרבה מכמה בני ישראל גדולים וקטנים שנהרגו על קדושת יחודו ברוך הוא זכר כולם לברכה.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ואינו מאמין ביחודו ברוך הוא ביטל עשה זה וגם כל שאר מצות התורה, כי כולם תלויות באמונת אלהותו וייחודו, ונקרא כופר בעיקר ואינו מכלל בני ישראל, אלא מכלל המינין, והבדילו יי׳ לרעה, והמאמין ביי׳ ובוטח בו ישוגב. וזאת אחת מן המצות שאמרנו בתחלת הספר שהאדם חייב בהן בהתמדה, כלומר שלא יפסיק חיובן מעליו לעולם ואפילו רגע קטן.

(מצות אהבת השם)

היו. ב. שנצטוינו לאהוב את המקום ברוך הוא, שנאמר ואהבת את יי׳ אלהיך. ועניין המצוה שנחשוב ונתבונן בפיקודיו ופעולותיו עד שנשיגהו כפי יכולתינו ונתענג בהשגחתו בתכלית העונג, וזאת היא האהבה המיוחדת. ולשון ספרי, לפי שנאמר ואהבת איני יודע כיצד אוהב אדם המקום, תלמוד לומר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם, כלומר שעם התבוננות בתורה תתישב האהבה בלב בהכרח, ואמרו זכרונם לברכה שזאת האהבה תחייב האדם לעורר בני אדם באהבתו לעבדו כמו שמצינו באברהם. שורש מצוה זו ידוע, שלא יקיים האדם מצוות השם ברוך הוא יפה רק באהבתו אותו. דיני המצוה שראוי לו לאדם שישים כל מחשבתו וכל מגמתו אחר אהבת השם, ויעריך בלבו תמיד כי כל מה שהוא בעולם מעושר ובנים וכבוד הכל כאין וכאפס

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ברכות סא, ב. — 4. כאילו כופר בעיקר, רמב״ם הלכות תשובה ג, ז: חמשה הן הנקראים מינים, ואחד מהם האומר שיש שם מנהיג אבל הן שנים או יותר. — 11. המינין, ש אפיקורסים. — 12. והבדילו, דברים כט, כ. — ובוטח, משלי כט, כה. — 16—22. מיוסד על לשון סה״מ מ״ע ג. — 16. דברים ו, ה. — 17. בפיקודיו ופעולותיו, ו בפעולותיו ובפיקודיו. — 18. בהשגחתו, כ בהשגתו. — המיוחדת, כ המתוייבת. — 19. דברים ו, ו. — 25. הכל כאין וכאפס, ו הכל באים מאתו ב״ה וכאפס.

הערות וביאורים

4. בעיקר, עיין בביאורים מצוה כה. — 17. בפיקודיו, במצותיו הישרים. — 18. בהשגחתו, במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, כמו שבאר הרמב״ם בהלכות יסודי התורה כללים גדולים ממעשי רבון העולמים במעשה בראשית ומעשה מרכבה. — המיוחדת, במצוה זו. — 22. לעורר, לדרוש ולקרוא האנשים כולם לעבודתו יתברך ולהאמין בו. — באברהם, בעבור שהיה אוהב השם דרש האנשים אל האמונה מחוזק אהבתו, כן אתה אהוב אותו עד שתדרש האנשים אליו (סה״מ מ״ע ג).

ותותו כנגד אהבתו ברוך הוא, ויגע תמיד כל היום בבקשת החכמה למען ישיג ידיעת בו. סוף כל דבר יעשה כל יכלתו להרגיל מחשבות לבו כל היום באמונתו ויחודו עד שלא יהי רגע אחד ביום ובלילה בהקיצו שלא יהא זוכר אהבת אדוניו בכל לבו. והענין על דרך משל שיהא נזכר באהבת השם תמיד כזכרון החושק תכלית החשק בחשוקתו היום שישיג להביאה אל ביתו. ויתר פרטיה מבוארים במקומות בתלמוד בפיזור ובמדרשים.

ונותנת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה וקובע מחשבותיו בענייניים הגשמיים ובהבלי העולם שלא לשם שמים רק להתענג בהם לבד, או להשיג כבוד העולם הזה, הכואב להגדיל שמו, לא לכוונה להיטיב לטובים ולחזק ידי ישרים, ביטל עשה זה ועשו גדול. וזאת מן המצות התמידיות על האדם ומוטלות עליו לעולם.

(מצות תלמוד תורה)

תיח. ג. מצות עשה ללמוד חכמת התורה וללמדה, כלומר כיצד נעשה המצוות ונשמור ממה שמנענו האל ממנו, ולדעת גם כן משפטי התורה על כיוון האמת, ועל כל זה נאמר ושננתם לבניך, ואמרו זכרונם לברכה בניך אילו תלמידיך, וכן אתה מוצא שהתלמידים קרויין בנים, שנאמר ויצאו בני הנביאים. ושם נאמר ושננתם שיהיו מסודרין בתוך פיך, כשאדם שואלך דבר אל תהא מגמגם לו אלא תהא אומר לו מיד. ונכפלה מצוה זו במקומות רבים שנאמר ולמדתם, ועשיתם, למען ילמדון, ולמדתם אותם את בניכם.

שורש מצוה זו ידוע, כי בלמוד ידע האדם דרכי השם יתברך, וזולתו לא ידע ולא יבין ונחשב כבהמה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה מאימתי מתחיל האב ללמד את בנו תורה, משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה, ופסוק ראשון מקריאת שמע שהוא שמע ישראל, ואחר כך מלמדו מעט מעט מפסוקי התורה עד שיהא בן שש או בן שבע שמוליכו אצל מלמדי תינוקות. וראוי לכל בן דעת שיתן לבו שלא להכביד על הילד בלימוד בעודנו רך האיברים ורך הלבב, עד שיגדל ויתחזק כח לבו ותוקף איבריו, ועצמותיו ימלאו מוח, ויוכל לסבול יגיעת הלימוד ולא יקרנו חולי ההתפעלות בסיבת היגיעה רבה עליו, ואולם אחר התחזק כוחו ויאורו עיניו להבין לקול מוריו אז ראוי וכשר הדבר ומחוייב להביא צוארו בעולה של תורה ולא ירפוהו ממנה אפילו כחוט השערה, ישקוהו תמיד מין רקחה ויאכילוהו מדבשה. וכן מעניין המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה עד היכן חייב אדם ללמד את בנו תורה. אמר רב יהודה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. כל דבר, ו דברי, מפ ואילך חסר „כלי". — 3. בכל, ו בתוך. — 4. והענין על דרך משל, השוה הלכות תשובה י, ג. — 5. היום, חסר בכ. — 12—18. מיוסד על סה״מ מ״ע יא, עם השמטות וביאורים. — 13. על, ו עד. — 14. דברים ו, ז, ספרי. — 15. מלכים־ב ב, ג. — 17. ולמדתם, דברים ה, א (ועי׳ בסה״מ מהדי ר״ח הלוי עמ׳ לט הע׳ 4). — ועשיתם, במדבר טו, לט. — למען ילמדון, דברים לא, יב. — 18. ולמדתם, שם יא, יט. — 21—24. רמב״ם הלכות תלמוד תורה א, ו. — 22. דברים לג, ד. — 26. יקרנו חולי ההתפעלות, ו יקחנו חולי ההתפעלות, ב יקרבו חולי ההתעלפות, ש יקרבו ההתעלפות. — 30. קידושין ל, א.

אמר שמואל כגון זבולון בן דן, פירוש אדם שהיה בדורם ששמו כן שלמדו אבי אביו מקרא ומשנה תלמוד הלכות ואגדות. והקשו על זה בגמרא מה שהקשו והיה התירוץ שהחיוב ללמדם מקרא דהיינו תורה כמו שעשה אבי אביו של זבולון, ואף על פי שזבולון בן דן למדו אבי אביו יותר, ומי שהוסיף על חיוב המצוה כאבי אביו של זבולון בן דן תבא עליו ברכה. ומי שלא למדו אותו אבותיו שהם חייבין בזה כגון אביו ואבי אביו חייב ללמד עצמו כשיהיה גדול ויכיר בדבר שנאמר ולמדתם ועשיתם אותם, ואם היו האב והבן צריכין ללמוד ואין בידו של אב שיוכלו שניהן ללמוד תמיד הוא קודם לבנו, ואם בנו נבון ממנו ותלמודו מתקיים בידו יותר ממנו בנו קודמו. ועד אימתי חייב כל אדם ללמוד תורה, עד יום מותו, שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך. ועד הפליגו חכמים בדבר על דרך המוסר וללמד בני אדם חפץ ואמרו שאפילו בשעת מיתה חייב אדם ללמוד תורה שנאמר זאת התורה אדם כי ימות באהל. וכל אחד מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין בריא בין בעל ייסורין, וכבר אמרו זכרונם לברכה שבעסק התורה יתרפאו כל האיברים, ואפילו עני המחזר על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים, הכל חייבים לקבוע עתים לתורה ביום ובלילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה. ותחילת דינו של אדם אחר המות הוא על שנתבטל מן הלימוד, וכמו שדרשו זכרונם לברכה מדכתיב פוטר מים ראשית מדון, כלומר מי שפוטר עצמו מן המים ראשית קטטה הוא לנפשו אחר שימות, ואין מים אלא תורה, שנאמר הוי כל צמא לכו למים, ונמשלו דברי תורה למים לפי שאין התורה מתקיימת אלא באיש דכא ושפל רוח ולא בגבה לב כמו שהמים גם כן אין עומדין בהרים אלא בעמקים. וכן מה שאמרו זכרונם לברכה שחייב אדם לחלק זמנו לשלשה חלקים, שליש בעסק תורה שבכתב, ושליש בעסק תורה שבעל פה, כלומר להרגיל עצמו להיות בקי בגירסת המשניות והברייתות שתהיינה שגורות בפיו, ושליש להבין העניינים משורש, ולא ישית כל לבו באחת מהן פן ישכח השאר, ושלשתן הן עיקר התורה שאי אפשר לדעות זולתם. וכן מה שאמרו שחייב הציבור שבכל מקום ומקום להושיב מלמדי תינוקות, ועיר שאין בה תינוקות של בית רבן תיחרב, וכ"ה תינוקות מושיבין אצל מלמד אחד. ומה שאמרו שלא יאמר אדם לכשאפנה אשנה שמא לא יפנה לעולם, כי לא ידע האדם מה ילד יום, שעסקו של

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5—9. הלכות ת"ת א, ג—ד, עם שנויים. — 9—10. הלכות ת"ת א, י. — 9. ללמוד, עם ואילך: בלימוד. — 10. דברים ד, ט. — ועד כ ועוד. — 11. שבת פג, ב. — במדבר יט, יד. — 12—14. הלכות ת"ת פ"א, ה"ת. — 15. יהושע א, ח. — שנאמר — ולילה, חסר בכ"ו. — 16. קדושין מ, ב.—17. משלי, יו, יד.— 18. ישעי' נה, א. — 21. קדושין ל, א. — 25. ב"ב כא, ב. — 27. אבות פ"ב, מ"ד. — 28. כי לא ידע, משלי כו, א.

הערות וביאורים

2. והקשו, מהא דתנינן „למדו מקרא אין מלמדו משנה", כלומר אין חובת בנו עליו אלא במקרא, מכאן ואילך ילמד הוא עצמו (רש"י ד"ה אליו, קדושין ל, א). — 14. כל האיברים, חש בכל גופו יעסוק בתורה (עירובין נד, א). — 23. להבין, וזה הוא גמרא. — 28. לכשאפנה, מעסקי אעסוק בתורה.

עולם מתחדש יום יום ומדיח את האדם מדבר לדבר ומטרדה לטרדה ונמצאו כל ימיו יוצאין בבהלה אם לא יתן פנאי על כל פנים וידחוק עצמו לעסקה של תורה, וכל שעושה כן וחפץ בברכה מן השמים מסייעין אותו ומקילין מעליו טרדות העולם המבהילות ומעבירין ממנו עולן של בריות ושוכן בשמחה כל ימיו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא, ואשרי המדבר לאוזן שומעת. ויתר פרטיה מבוארין בקידושין פרק ראשון ובמקומות מפוזרים בתלמוד.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנקבות, שנאמר בניכם, ודרשו זכרונם לברכה ולא בנותיכם, וכן אינה חייבת ללמוד בנה, דכל שאינו בחיוב ללמוד אינו בחיוב ללמד. אבל מכל מקום ראוי לכל אשה להשתדל שלא יהו בניה עמי הארץ אף על פי שאינה מצווה מדין התורה, ושכר טוב יש לה בעמלה, וגם האשה שלמדה תורה שכר יש לה, ואף על פי כן צוו חכמים שלא ילמד אדם לבתו תורה לפי שדעת הנשים קלה ומוציאין דברי תורה לדברי הבאי בעניות דעתן. ועובר על זה ולא למד את בנו תורה עד שידע לקרות בספר תורה ויבין פירוש הכתובים כפשטן ביטל עשה זה, וכן כל מי שיש סיפק בידו ללמוד בשום צד הוא בכלל עשה זה, ועונשו גדול מאד אם לא יקיימנו, כי המצוה הזאת היא אם לכולן.

(מצות קריאת שמע שחרית וערבית)

תיט. ד. שנצטוינו לקרות בכל יום ערבית ושחרית פסוק אחד מן התורה שבסדר זה, חהו שמע ישראל יי׳ אלהינו יי׳ אחד, ועל הפסוק זה נאמר ודברת בם בשבתך... בשכבך ובקומך, ובא הפירוש על זה בשעה שבני אדם שוכבין ובשעה שבני אדם קמין, וקא משמע להו לרבנן שבשעה שבני אדם שוכבין תקרא כל הלילה עד שיעלה עמוד השחר, וכענין שכתוב ושכבתם ואין מחריד, וכן לא ישכב עד יאכל טרף, דמשמע כל שעת שכיבה, ועוד שבני אדם חלוקים הם במדותם בעניין השכיבה, יש מהם שאינם שוכבין עד חצי הלילה ויש עד סופה ויש ששוכבין מיד בתחילת הלילה, ומפני כן אמרו שזמן קריאת שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן, דהיינו צאת הכוכבים, עד שיעלה עמוד השחר. ושעה שבני אדם קמין משמע להו מתחילת היום, כלומר כשהבקר אור כשאדם מכיר את חבירו ברחוק ארבע אמות, עד שלש שעות שלמות, ולא משמע להו הקימה כל היום כמו השכיבה שאין דרך אחד מבני אדם שהוא בריא שיקום ממיטתו בסוף היום או אפילו באמצעו, ואמרו זכרונם לברכה בקריאת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. ומעבירין ממנו, יסודו באבות ג, ה. — 5. ואשרי, בן סירא כה, יב: אשרי מצא רע נאמן, מפיק תבונה על אזן קשבת. — 7. דברים יא, יט. — 8. קדושין כט, ב. — 11. סוטה כא, ב, ועיין בתוס׳ שם. — 19. דברים ו, ז, ז. — 20. ברכות י, ב. — 21. ובשעה—שוכבין, חסר בו. — 22. ויקרא כו, ו. — במדבר כג, כד. — 25. ברכות ב, א. — 30. שם ט, ב.

הערות וביאורים

10. ושכר טוב יש לה, ברכות יז, א: נשים במאי זכיין, באקרויי בנייהו לבי כנישתא וכו׳. — 26. שהכהנים, שנטמאו וטבלו קודם הערב שמש.

שמע בשחרית דמכל מקום מיכן ואילך, כלומר מסוף שלש שעות עד סוף היום, מי שלא קרא לא הפסיד, שלא יוכל לקרותה עם ברכותיה.

משרשי המצוה שרצה השם לזכות עמו שיקבלו עליהם מלכותו וייחודו בכל יום ולילה כל הימים שהם חיים, כי בהיות האדם בעל חומר נפתה אחר הבלי העולם ונמשך לתאוותיו צריך על כל פנים זכרון תמידי במלכות שמים לשמרו מן החטא, על כן היה מחסדו לזכותינו וצונו לזוכרו שני העתים האלה בקבע ובכוונה גמורה אחת ביום להועיל לכל מעשינו שביום, כי בהיות האדם זוכר בבוקר אחדות השם ומלכותו, וכי השגחתו ויכלתו על הכל, ויתן אל לבו כי עיניו פקוחות על כל דרכיו וכל צעדיו יספור לא יתעלם ממנו דבר מכל דבריו, ולא יוכל ממנו להחביא אחת מכל מחשבותיו, הלא יהיה [לו] למשמר מחשבתו זאת והודאת פיו בדבר הזה כל היום ההוא, ויהיה לו הודאת הלילה בזה גם כן למשמר כל הלילה. ומפני שיסוד המצוה מה שזכרנו חייבונו זכרונם לברכה בה בכוונת הלב, ואמרו שאם לא כיוון לבו בה לא יצא ידי חובתו, שאין אדם נזכר בשום דבר אלא אם כן ישים כוונתו בו, וזהו שאמרו זכרונם לברכה בברכות פרק היה קורא, תנו רבנן שמע ישראל יי׳ אלהינו יי׳ אחד, עד כאן צריכה כוונת הלב. והצריכונו להאריך באחד, וכדתניא התם ספקום בן יוסף אומר כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו, ואמר רב אחא בר יעקב ובדל״ת, אמר רב אשי ובלבד שלא יחטוף בחי״ת, ואמרו שם עד כמה יהיה אריכות זה, והיתה התשובה עד כדי שתמליכהו בשמים ובארץ ובארבע רוחות העולם, כלומר שתכוין ממשלתו בכל היא ואין כל דבר נעלם ממנו, ובחפצו קיום כל הדברים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שחיוב פסוק ראשון מן הפרשה הוא מן התורה כמו שאמרנו, אבל חכמים חייבונו לקרות שלש פרשיות שהן שמע, והיה אם שמוע, ויאמר, ומקדימין לקרות פרשת שמע שיש בה ציווי על ייחוד השם יתברך ואהבתו ותלמוד תורתו שהוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו, ואחריה והיה אם שמוע שיש בה ציווי על שאר המצוות כולן, ואחריה פרשת ציצית שגם היא יש בה ציווי על זכירת כל המצוות. ואם כן באמת בהיות האדם זוכר אלה בכל יום פעם אחת ובכל לילה פעם אחרת בכוונה ינצל מן העבירה על כל פנים אם יש דעת בו. וכן מעניין המצוה מה שחייבונו זכרונם לברכה לברך קודם הקריאה ואחריה, בשחר מברך שתים לפניה יוצר אור ואהבת עולם, ואחת לאחריה אמת ויציב, ובערב שתים לפניה מעריב ערבים ואהבת עולם, ושתים לאחריה אמת ואמונה והשכיבנו, ואין צורך להאריך בהן שידועות הן בכל ישראל בפתיחתן ובחתימתן ובנוסח שלהן, ועזרא ובית דינו תיקנום עם שאר כל הברכות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שלא מפ ואילך : אלא שלא (ועיין במבוא עמ׳ כג). — 6—7. בקבע ובכוונה גמורה אחת. ג בכיוון ובכוונה אחת. — 8. עיניו פקוחות. ירמיה לב, יט. — 9. וכל צעדיו, איוב לא, ד. — 10. [לו], הוספה עפ״י כ״י ישן. — 11. למשמר, ו למזכיר. — 14. ברכות יג, ב.— 22—26. שלש פרשיות—כל המצוות, לשון רמב״ם הלכות ק״ש א, ב.

הערות וביאורים

2. ש ל א י ו כ ל, אלא הדין שיכול לקרותה עם ברכותיה. — 17. ב ח י ״ ת, בשביל אריכות הדל״ת לא ימהר בקריאתה, שלא יקראנה בחטף בלא פתח ואין זה כלום (ברכות יג, ב, רש״י ד״ה ובלבד).

הערוכות בפי כל ישראל. וכן מענין המצוה מה שאמרו שהקורא את שמע צריך להשמיע לאזנו, ואם לא השמיע לאזנו אבל מכל מקום קרא הדברים בשפתיו יצא ידיעבד, וכן מה שאמרו שצריך לדקדק באותיותיה, ואם לא דיקדק בהן יצא, ואמרו מן המפרשים שאין הענין שלא יזכיר התיבות והאותיות שבה ודאי לא נאמר שאם לא דקדק יצא, שכל שלא קרא קרית שמע כולו לא יצא ידי חובתו, אבל ענין לא דקדק הוא שלא נתן ריוח בין הדבקים כגון בכל לבבך, עשב בשדך, ואבדתם מהרה, בכל לבבכם, הכנף פתיל, וכן שלא התיז ז' דתזכרו שצריך להתיזה, או שלא האריך בדל"ת כפי הראוי לכתחילה לעשות הכל. וכן מענין המצוה מה שאמרו שאדם שואל בשלום מי שהוא חייב לכבדו ומשיב שלום לכל אדם בין הפרקים, ובאמצען שואל מפני היראה, כלומר למלכי האומות או לשרים הגדולים ומשיב מפני הכבוד, וזה כמה שלא ראינו מי שיקפיד על חבירו כלל לא יפסיק לו ואפילו בין הפרקים. ויתר דיני המצוה וכל העניינים שמבטלין בשבילן קריאת שמע יתבארו בברכות בפרקים ראשונים.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנקבות לפי שהיא מכלל מצות עשה שהזמן גרמא שהנשים פטורות. ועובר על זה ולא קרא קרית שמע בכל יום ובכל לילה בזמנה שקבעו לה חכמים ביטל עשה זה. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה מנה בחשבון המצות קרית שמע ביום מצוה אחת ובלילה מצוה אחרת, לפי שזמנה של זו לא זמנה של זו, וזו אינה מעכבת זו.

(מצות תפילין של יד)

תכ. ה. לקשור תפילין של יד על היד, שנאמר וקשרתם לאות על ידיך, ובא הפירוש על זה המקרא שנקשור על ידינו מדברי תורה ארבע פרשיות והן נקראות תפילין כשהן קשורות ברצועות, כמו שבאה הקבלה בהן. ואילו הן ארבע פרשיות אלו, שתים מהן בסוף סדר בא אל פרעה, והן פרשת קדש לי כל בכור עד ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה שהיא פרשה אחת בכל ספר מדוייק, ומוהיה כי יביאך עד סוף הסדר שגומר כי בחוזק יד הוציאנו יי' ממצרים פרשה שניה. ובסוף סדר ואתחנן בספר אלה הדברים פרשת שמע ישראל עד ובשעריך פרשה שלישית, ובסוף סדר והיה עקב פרשת והיה אם שמע תשמעו עד לתת להם כימי השמים על הארץ פרשה רביעית. ארבע פרשיות אילו כותבין בקלף אחד וגוללו כמין ספר תורה מסופו לתחילתו, ומניחו בבית של עור, ומעביר בקצה העור רצועה אחת וקושר אותו העור שהפרשיות בתוכו על הזרוע שמאל, ואחר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שם ב, ח—ט. — 6. עשב בשדך, חסר בכ. — 7. בכל לבבכם, חסר בכ. — 12. לא יפסיק, כ אם לא יפסיק. — 16. בסוף סתים בהשגותיו. — 20. של יד, חסר בכ. — דברים ו, ח. — 23. שמות יג, ב—י. — 25. שם יג, יא—טז. — 26. דברים ו, ד—ט. — 27. שם יא, יג—כא.

הערות וביאורים

6. הדבקים, תיבת שהתחלתה כסוף תיבת שלפניה, כגון בכל לבבך. — 8. בדל"ת "אחד". — 10. הפרקים, בין פרקי קריאת שמע וברכותיה. — ובאמצען, ובאמצע הברכות או הפרשיות. — 11. הכבוד, לאדם חשוב שחייבים בכבודו.

שהן קשורות בזרוע הן שוכבות כנגד הלב והן הנקראין תפילין של יד בכל מקום. משרשי המצוה לפי שהאדם בהיותו בעל חומר ימשך בהכרח אחר התאוות כי כן טבע החומר לבקש כל הנאות אליו והערב כסוס כפרד אין הבין, אם לא שהנפש שחננו האל תמנענו לפי כחה מן החטא, ומאשר תשכון בגבולו שהיא הארץ ורחוקה מאד מגבולה שהיא השמים לא תוכל לו יגבר כוחו עליה תמיד, לכן היא צריכה על כל פנים להרבה שומרים לשומרה משכינה הרע פן יקום עליה ויהרגה אחר היותה בגבולו ותחת ידו. ורצה המקום לזכותינו אנחנו עם הקודש, וציוונו להעמיד שומרים גבורים סביב לה והם שנצטוינו לבל נפסיק דברי תורה מפינו יומם ולילה, ושניתן ארבע ציציות בארבע כנפות כסותינו ומזוזה בפתחינו והתפילין בידינו ובראשינו, והכל להזכירנו למען נחדל מעושק ידינו ולא נתור אחרי עינינו ואחרי יצר מחשבות לבינו. ומפני כן אמרו זכרונם לברכה שהכהנים והלוים בשעת עבודה פטורין מהן. ובהיות מיסוד התפילין מה שזכרנו נצטוינו עליהם לבל נסיח מהן דעתינו, ועתה בני ראה גם ראה כמה כח גופינו גדול על נפשינו, כי על כל אלה יעלה לפעמים ופרץ גדרינו, האל ברחמיו יהי בעזרנו וישמרנו ממנו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שעשרה דברים יש בתפילין בין של ראש ובין של יד כולן הלכה למשה מסיני, והמשנה באחת מכולן הרי התפילין פסולות, שנים מהן בכתיבתם ושמונה בחיפויין וקשירת רצועותיהן, ואילו הן השנים שבכתיבתן, שכותבין אותם בדיו ושיהיו נכתבות על הקלף, ואילו הן שמונה שבחפויין: א. שיהיו מרובעות וכן תפירתן בריבוע ואלכסונין בריבוע עד שיהיה להן ארבע זויות שוות. ב. ושיהיה בעור של ראש צורת שי"ן מימין ומשמאל. ג. ושיכרוך הפרשיות במטלית. ד. ושיכרוך אותן בשער של בהמה או חיה טהורה על המטלית ואחר כך מכניסן בבתיהן של עור. ה. ושיהיו תופרין בגידין. ו. ושעושין להן מעבורת מעור החיפוי שתיכנס בה הרצועה עד שתהא עוברת והולכת בתוך תיבה שלה. ז. ושיהיו הרצועות שחורות. ח. ושיהיה הקשר שלהן ידוע בצורת ד'. ומה שאמרו שאין עושין התפילין ורצועותיהן אלא ישראל, ואורך הרצועה של יד כדי שתקיף הזרוע במקום הנחתן בו ויקשור ממנה הקשר הידוע שצריך להיות כצורת יו"ד, ותמתח עד האצבע האמצעית ויכרוך ממנה על אצבעו שלש כריכות ויקשור, ואם היתה ארוכה יותר מזה כשירת, ובאי זה מקום מן הזרוע קושרין אותה על הקיבורת והוא הבשר התפוח שבמרפק שבין פרק

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. כסוס, תהלים לב, ט. — 11. זבחים יח, א. — 12. מהן, ו הם. — מנחות לו, ב. — 15—17. רמב"ם הלכות תפילין א, ג. — 19—25. שם ג, א. — 25. בצורת, כ כצורת. — גיטין מה, ב. — 26—28. רמב"ם הלכות תפילין ג, יב. — 27. יו"ד, ו ד'. — 29. שבמרפק, ו שבדבק.

הערות וביאורים

4. ומאשר תשכון בגבולו, כנוי לנפש האדם, שמפני שהיא שוכנת יחד עם החומר על הארץ והיא רחוקה מאד מן השמים ואין ביכולתה לגבור על החומר תמיד, לכן היא צריכה וכו'. — 19. ואלכסונין בריבוע, שיהא ריבוען מכוון אורכן כרוחבן, כדי שיהא להם אותו אלכסון, שאמרו חז"ל כל אמתא בריבועא אמתא וחצי חומשי באלכסונא. — 23. מעבורת, עיין מצוה תכא.

הכתף ופרק הזרוע שנמצא כשהוא מדביק מרפקו לצלעיו יהיו התפילין שוכבין כנגד לבו, ונמצא מקיים והיו הדברים האלה על לבבך. ומה שאמרו שתפלה של יד אינה מעכבת של ראש ושל ראש אינה מעכבת של יד מפני שהן שתי מצוות, ועל של ראש מברך על מצות תפילין ועל של יד להניח תפילין, ובמה דברים אמורים בשהניח אחד מהן אבל אם הניח שניהן יחד מברך ברכה אחת בלבד והיא להניח תפילין, ומניח תחילה של יד ואחר כך של ראש, וכשהוא חולצן חולץ של ראש תחילה. ומה שאמרו שזמן הנחת תפילין ביום משיראה חבירו עד שתשקע החמה, שנאמר ושמרת את החקה הזאת מימים ימימה, וחקה זו היא מצות תפילין. ושבת ויום טוב והוא הדין לחולו של מועד אינו זמן הנחת תפילין שנאמר עליהם והיו לאות, ושבת וימים טובים הן עצמן אות ואין צריכין לאות אחר. ומה שאמרו שתפילין צריכין גוף נקי, ואמרו בגמרא מאי גוף נקי שיוהר שלא יפיח בהן, אבל אין הענין לומר שצריכין גוף נקי מעבירות או מטומאה, כי כל אדם ואפילו טמא ובעל עבירות מחוייב במצוות תפילין ובלבד שידע להזהר שלא יפיח בהן, ואולי מתוך התמדתו במצות התפילין שהן הזכרון גדול לאדם במלאכת שמים ישוב מדרכו הרעה ויטהר מכל גלוליו, והחכמים זכרונם לברכה חייבונו במצות התפילין לחנך בה אפילו הנערים הקטנים כל זמן שהגיעו לכלל שידעו לשמור אותן, ומזה יש להבין שדעת רבותינו זכרונם לברכה להיות כל אדם מחזיק במצות זו ורגיל בה כי היא עיקר גדול ושמירה רבה מן העבירות וטולם חוק לעלות עמה להכנס בעבודת הבורא ברוך הוא, והמחמירים בקדושת המצוה ומניאים לב ההמון בדבריהם מהתעסק בה אולי כוונתם לטובה, אבל באמת יש בזה מניעה לבני אדם בכמה מצוות והיא רעה רבה, ואם ידעתי כי יסמכו הדורשים דרשות אילו על מעשה שנזכר בירושלמי בחד בר נש דאפקיד גבי חבריה כסא דכספא ולזמן תבעיה ניהליה וכפר ביה, ואמר ליה בעל הכוס לא לך הימנית אלא לאלין שבראשך, וכוונתם לומר שיש חילול השם להתחסד בקצת מצוות ולהרשיע בקצתן, לא כן ביתי אני עם האל, כי ידעתי שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. דברים ו, ו. — 2—10. הלכות תפילין ד, ד—ה. — 8. שמות יג, י. — 11. שבת מט, א. — 15. סוכה מב, א. — 16. כל זמן, ו זמן, מס ואילך: בזמן. — 19. והמחמירים, השוה סמ"ג מ"ע ג. — 19—20. ומניאים לב ההמון, ו ומביאים ההמון. — 22. ירושלמי ברכות ב, ג. — 25. לא כן, שמואל־ב כג, ה. — שאין צדיק, קהלת ז, כ.

הערות וביאורים

10. לאות אחר, ואם מניחים בהם אות אחר היה זלזול לאות שלהם. — 13. ובעל עבירות, השוה לשון הסמ"ג מ"ע ג: „כי יותר חפץ הקב"ה באדם רשע שיניח תפילין מאדם צדיק (שיניח תפילין), שעיקר תפילין נצטוו להיות זכרון לרשעים ולישרפ דרך טובה ויותר הם צריכים זכר וחזוק מאותם שגדלו ביראת שמים כל ימיהם. והבאתי ראיה גדולה וחזקה, כי בתפילין יש ארבע פרשיות ובכל אחת כתב לטוטפות חוץ מאחת ששינה בה הכתוב וכתוב בה ולזכרון, ללמד שעיקר חיוב תפילין לאותם שצריכין יותר זכר". — 19. והמחמירים, אריכות רבנו בענין זה הוא רמז למה שהעיד רבנו משה מקוצי בספרו הסמ"ג שהרבה יהודים בזמנו התרשלו במצות הנחת תפילין (מ"ע ג), ולאלה אנשים כוון גם רבנו במה שכתב ב־.

ועם כל זה לא נמנעהו מהתעסק במצוה בעת רוח אלהים טובה ילבשהו לעשות טוב כי מי יודע אם אולי ימשוך בדרכו הטובה עד עת מותו והמות פתאום תבוא, וכבר למדונו זכרונם לברכה שמצוה גוררת מצוה, וששכר מצוה מצוה, בכל אלה הדברים ומוסרים טובים קדמונו והורונו זכרונם לברכה, והמתחכמים להוסיף על דבריהם או לגרוע אינה חכמה. ומה שאמרו שסידור הפרשיות בקלף התפילין כך הוא, שכותבין תחילה פרשת קדש לי, ואחר כך פרשת והיה כי יביאך, ואחר כך פרשת שמע ישראל, ואחר כך פרשת והיה אם שמוע, ואשר אמרו שכותבים הויות באמצע, כלומר פרשת והיה כי יביאך ופרשת והיה אם שמוע באמצע ופרשת קדש לי בראש ופרשת שמע בסוף לא כיוונו הענין יפה, והרי רש"י והרמב"ם זכרונם לברכה ורבנו האיי כולם דעת אחת שלא נכתוב הויות באמצע אלא כסדר שהן כתובין בתורה. והראיה ממה שנמצא בפרק הקומץ במנחות גבי סדור התפילין שאמרו שם והקורא קורא, כלומר שיהיה הקורא קורא כסדר התורה, ונוסח זה ודאי לא מצאוהו בספרים אותם בני אדם שהיה דעתם לומר דכתבינן הויות באמצע, ומכל מקום כן הסכימו מורינו ישמרם אל עכשיו כמו שכתבנו שנכתבם בסדר הפרשיות שכתובות בתורה. ודין כתיבתן ודין התגין שבהן, ודין הכותב בהן את השם בין השיטין או אות אחת מהן מה דינו, ודין עיבוד העור ומאיזה צד מן העור הן נכתבין, ודין אם כתבן מין או גוי, ודין שאינן צריכין בדיקה ואפילו למאה שנה כמו מזוזה, ודין הלוקח תפילין ממי שאינו מומחה, ודין תפירתן בגידין של בהמה או חיה טהורה, ודין תפילין שנפסקו התפירות שלהן או רצועותיהן, ודין מי שתפילין עליו וצריך לאכול או להכנס בבית הכסא קבוע או עראי או ששכח ונכנס בהן, ודין הנכנס בהן לבית המרחץ, ויתר פרטי המצוה מבוארין במנחות פרק רביעי.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים אבל לא בנקבות לפי שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, ומכל מקום אם רצו להניח אין ממחין בידם ושכר יש להן, אבל לא כשכר האיש, שאינו דומה שכר המצווה ועושה כשכר שאינו מצווה ועושה. ובמסכת עירובין בריש פרק המוצא תפילין אמרו זכרונם לברכה שמיכל בת שאול היתה מנחת תפילין ולא מיחו בידה חכמים, ושם אמרו אשתו של יונה היתה עולה לרגל ולא מיחו בידה חכמים. ועובר על זה ואינו מניח תפילין של יד ושל ראש ביטל שמונה עשה, שהרי בארבע פרשיות צוה הכתוב על תפילין של יד ושל ראש.

(מצות תפילין של ראש)

הכא. ו. להניח תפילין על הראש, שנאמר והיו לטוטפות בין עיניך. הנה כתבתי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. אבות פ"ד מ"ב. — 11. מנחות לד, ב. — 12. ודאי, עיין בתוספות מנחות לד, ב, ד"ה והקורא, שמתרצים גירסא זו. — 12—13. מצאוהו בספרים, ו מצאנוהו בספרם. — 14. מורינו, הרשב"א בתשובותיו, תרלח. — 24. קדושין לא, א. — 25. עירובין צו, א. — 28. מנחות מד, א. — 30. דברים ו, ח.

הערות וביאורים

12. כ ס ד ר ה ת ו ר ה, כסדר שהן כתובין בתורה, מוקדם מוקדם ומאוחר מאוחר (רש"י ד"ה והקורא, מנחות לד, ב). — 26. ו ל א מ י ח ו, דהוי כתוספת על דברי תורה שפטרה נשים ממצות עשה שהזמן גרמא (רש"י ד"ה ולא, עירובין צו, א). — ש ל י ו נ ה, בן אמיתי.

במצוה הקודמת מהו ענין התפילין שהוא ארבע פרשיות הכתובות בתורה בסדר בא אל פרעה ובסדר ואתחנן ובסדר והיה עקב, ונצטוינו לכתוב ארבע פרשיות אילו בקלף ולהניחן על ראשינו בין עינינו ועל זרועינו כנגד הלב. והענין בארבע פרשיות אילו יותר מבשאר פרשיותיה של תורה לפי שיש באילו קבלת מלכות שמים ואחדות השם, וענין יציאת מצרים שהוא מכריח אמונת חדוש העולם והשגחת השם בתחתונים, ואלה הם יסודות דת יהודית, ולכן נצטוינו להניח יסודות אילו כל היום בין עינינו ועל לוח לבינו, כי שני אלה האיברים יאמרו חכמי הטבע שהן משכן השכל, ובהניחנו עליהם דברים אילו לזכרון נתחזק בהם ונוסיף זכר בדרכי השם ונזכה לחיי עד. וקצת דיני התפילין כתובין למעלה בשל יד. והנני אודיעך החילוק שביניהם בעורן ובתפירתן. דע שהעור שגונזין בתוכו תפילין של יד עושין אותו בית אחת ומניחין שם ארבע פרשיות שזכרנו כתובות בקלף אחד, והעור של ראש עושין אותו חלוק לארבעה בתים ובכל אחד מניחין פרשה אחת מארבע פרשיות אילו, והוא עשוי כגון זה: [| | |]

ועושין מן העור בעודנו רטוב דמות שי"ן עם שלשה ראשין מימין המניח התפילין, ודמות שי"ן עם ארבע ראשין משמאל המניח, ומכניסים רצועת הראש בתוך אותו העור העודף בסוף הבית, והוא שקורין אותו חכמים מעבורת, כלומר שמעבירין בו הרצועה, ואחר כך מקיפין מן הרצועה כשיעור הראש של מניח, ועושין באותו מקום קשר אחד העשוי בצורת ד', וזאת הצורה אי אפשר לציירה במכתב אבל כל אחד מלמדה לתלמידיו, וידועה היא בינינו עם הקדוש, וזהו קשר תפילין שאמרו זכרונם לברכה שכל תלמיד חכם צריך לידע אותו, ומנו אותו עם שאר דברים גם כן שאמרו עליהן שראוי לידע אותן על כל פנים, והן כתב ושחיטה ומילה וברכת חתנים וציצית. ואורך רצועת הראש כדי שיקיף בה הראש ויקשור בה הקשר מאחוריו ויהיה בה כדי להמתח שני ראשי הרצועה עד כנגד טיבורו, או לכל הפחות ראשה האחד עד כנגד הלב והאחר עם כנגד הטיבור. ומקום הנחת תפילין בראש, כלומר קצוצת העור שהפרשיות מונחות בתוכה הוא כנגד המוח, מקום שמוחו של תינוק רופס, וזהו הפירוש המקובל לנו בוהיו לטוטפות בין עיניך, שזהו הנקרא בין העינים, והמניחן בין העינים ממש הרי זה מכחיש דברי קבלה. ויתר פרטי המצוה וכל ענינה כמו בחבירתה הקודמת.

(מצות מזוזה)

תכב. ז. לקבוע מזוזה במזוזת ביתינו, שנאמר וכתבתם על מוזזות ביתך ובשעריך.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

10—11. של יד—והעור, חסר בו. — 15—20. רמב"ם הלכות תפילין ג, יג, עם שנויים. — 19. חולין ט, ב. — 24. עם, כ עד. 30. דברים ו, ט.

הערות וביאורים

5. מ כ ר י ח, יציאת מצרים תורה על המציאות ועל החפץ ה' כי בידיעה ובשגחה ממנו יצאו, וגם תורה על החדוש בעולם "כי עם קדמות העולם לא ישתנה זבר מטבעו" (רמב"ן עה"ת שמות כ, א). — 21. כ ת ב, לכתוב, שידע לחתום שמו אלו ישב בדין או לעדות (רש"י ד"ה כתב, חולין ט, א). — ו ש ח י ט ה, לאמן ידר לכך אפילו שבקי בהלכותיה (שם).

ועניין המזוזה הוא שכותבין שתי פרשיות מן התורה בקלף אחד, והן שמע עד ובשעריך, והיה אם שמוע עד על הארץ, וקובעין אותה במזוזת פתח הבית.
ומשרשי המצוה להיות זכרון לאדם באמונת השם בכל עת בואו לביתו וצאתו, וכמו שכתבתי בעניין התפילין, וכעניין שאמרו זכרונם לברכה במצוה זו, אמר רבי זירא אמר רב מתנא אמר שמואל מצוה להניחה בתחילת שליש העליון, אמר רבה מצוה להניחה בטפח הסמוך לרשות הרבים, מאי טעמא רבנן אמרי כי היכי דתפגע ביה מצוה מיד.
מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה ששתי פרשיות אילו מעכבות זו את זו, ואפילו כתב אחד מעכבן, כלומר אפילו אות אחת שאינה עשויה כהוגן, כלומר שאין גויל מקיף אותה מארבע רוחותיה, מעכבת במזוזה. ומה שאמרו שחיוב המזוזה להניחה במזוזת הפתח מימין, שנאמר ביתך, ומפרשי לה רבנן ביאתך, וכי עקר איניש רגליה דימינא עקר ברישא. ומה שאמרו זכרונם לברכה, תנו רבנן ובשעריך, אחד שערי בתים חצירות מדינות עיירות רפת לולין מתבן אוצרות יין ואוצרות שמן כולן חייבין במזוזה, יכול שאני מרבה בית שער אכסדרה ומרפסת, תלמוד לומר בית, מה בית מיוחד לדירה אף כל שמיוחדין לדירה, ויצאו אילו, יכול שאני מרבה אף בית הבקר ובית המרחץ ובית הטבילה, תלמוד לומר בית, מה בית העשוי לכבוד אף כל העשוי לכבוד, ויצאו אילו, יכול שאני מרבה הר הבית והלשכות והעזרות, תלמוד לומר בית מה בית שהוא חול אף כל שהוא חול, יצאו אילו שהן קודש, ובית הכנסת בכלל בתי קודש הוא כל זמן שאין בה דירה, אבל אם יש בה דירה כגון בית הכנסת דכפרים דדיירי בה אורחין, ומה שאמרו שמזוזת יחיד נבדקת פעמים בשבוע ושל רבים פעמים ביובל, ומה שאמרו גם כן במזוזה בעניין התגין, אמר רבא שבעה אותיות שבמזוזה צריכין שלשה שלשה זיינין, ואילו הן שעטנ"ז ג"ץ, כלומר כל אות שבמזוזה מאילו צריכה שלשה תגין. ומה שאמרו שהשוכר בית בחוצה לארץ

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. מנחות לג, א.—8. שם כח, א.—11. שם לב, א.—12. יומא יא, א/ב.—20. אורחין, כ אורחין חייבת. — שם יא, א. — 21. מנחות כט, ב. — 22. שלשה שלשה שלשה, מם ואילך: שלשה (וכן בגמרא שלפנינו). — 23. מנחות מד, א.

הערות וביאורים

3. באמונת השם, השוה לשון הרמב"ן עה"ת (סוף פרשת בא): הקונה מזוזה בזוז אחד וקבעו בפתחו ונתכוון בעניני כבר הודה בחדוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו וגם בנבואה, והאמין בכל פנות התורה מלבד שהודה שחסד הבורא גדול יותר מאד על עושה רצונו שהוציאנו מאותו עבדות לחרות, וכבוד גדול לזכות אבותינו החפצים ביראת שמו, ולפיכך אמרו הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שכולן חמודות וחביבות מאד, שבכל שעה אדם מודה בהן לאלהיו. — 6. לרשות הרבים, אם היה עובי החלל ארבעה טפחים או חמשה כגון חומת אבנים יניחנה בחלל טפח הסמוך לרשות הרבים כדי שיפגע במזוזה כי אתי לביתיה (מנחות לג, א, רש"י ד"ה בטפח). — 13. רפת, בקר. — לולין, מקום גידול התרנגולין. — 14. בית שער, בית קטן שעושין לפני החצר, והכל עושין אותו קפנדריא (יומא יא, ב, רש"י ד"ה בית). — אכסדרא, פרוזדור שלפני בתים (שם). — ומרפסת, דרך לעלות בה לעליות. — 20. בשבוע, בשמיטה. — 21. פעמים ביובל, כל דבר שהוא של רבים אין להטריח עליו הרבה, שאם תטרח יהא כל אחד אומר יעשו חבירי (יומא יא, א, רש"י ד"ה פעמים).

והדר בפונדק בארץ ישראל פטור מן המזוזה שלשים יום, אבל השוכר בית בארץ ישראל חייב במזוזה מיד, והמשכיר בית לחבירו על השוכר להביא מזוזה ולקבוע אותה דחובת הדר היא, וכשהוא יוצא לא יטלנה בידו אלא אם היתה הבית של גוי. ועשרה תנאים צריך לבית קודם שיתחייב במזוזה, ואלו הן: א. כדי שיהיה לדבע בו ארבע אמות על ארבע אמות. ב. ויהיו לו שתי מזוזות. ג. ומשקוף. ד. ותקרה. ה. ודלתות. ו. ושיהיה השער גבוה עשרה טפחים או יותר. ז. ויהיה הבית תול. ח. ויהיה עשוי לדירת אדם. ט. ושיהיה עשוי לדירת כבוד. י. ושיהיה עשוי לדירת קבע. בית שיש לו פתחים הרבה חייב לקבוע מזוזה בכל אחת מהן, ואף על פי שאין רגיל להכנס בהתמדה אלא באחד מהם, ופתח קטן שבין בית ועלייה שעושין בני אדם לפעמים ברגלי סולם שעולין בו בני אדם לעלייה חייב במזוזה, וחדר שבבית אפילו חדר בחדר חייבין במזוזה כולן, שכולן עשויין לדירה. ויתר פרטי המצוה מבוארין במסכת מנחות פרק שלישי.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ובנה בית ונתן עליו תקרה ולא הניח בה מזוזה מיד, או ששכר בית בחוצה לארץ או פונדק בארץ ועברו עליו יותר משלשים יום ולא הניח בה מזוזה מיד ביטל עשה זה, ואף על פי כן שעברה השעה שהיה חייב להניחה מוזהר הוא לקובעה לעולם בכל עת שידור בבית.

(מצות הריגת שבעה עממין)

תכג. ח. להרוג שבעה עממים המחזיקין בארצינו טרם כבשנו אותה מהם, והם הכנעני והאמורי וכולי, ולאבדם בכל מקום שנמצאם, שנאמר עליהם החרם תחרים אותם, ונכפלה המצוה בסדר שופטים, שנאמר שם כי החרם תחרימם החתי והאמורי וגומר.

משרשי המצוה לפי שאילו השבעה עממים הם שהחלו לעשות כל מיני עבודה זרה וכל תקרובת ותועבות השם אשר שנא, ועל כן בהיותם עיקר עבודה זרה ויסודה הראשון נצטוינו עליהן למחותן ולאבדן מתחת השמים, לא יזכרו ולא יפקדו בארץ החיים, ובמצותינו זאת עליהם להחרימם ימצא לנו תועלת שנאבד זכרם מן העולם ולא נלמוד ממעשיהן. וגם יש לנו ליקח מוסר בזה שלא נפנה אחר עבודה זרה, כי ברדפנו אחר כל איש מהמשפחה הרעה הזאת להרגו על התעסקם בעבודה זרה לא יעלה על לב איש לעשות כמעשיהם בשום פנים. ואין לשאול כלל למה נבראו האומות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—8. לשון הרמב"ם הלכות מזוזה ו, א. — 7—8. כבוד קבע, ו קבע כבוד. — 14. מיד, חסר בכ. — 19. דברים ז, ב. — 20. שם כ, יז. — 23. תקרובת, חסר בכ. — 25. ובמצותינו זאת, עיין מו"נ א, נד.

הערות וביאורים

2. מ י ד, משום ישוב ארץ ישראל, "דלאחר שקבעה שוב אינו נוטלה משם אפילו יוצא ממנה, הלכך בקושי יצא ממנה מפני טורח מזוזה אחרת, ואפילו יוצא ממנה ישכרנה אחר מהר כשימצאנה מוזמנת במזוזה ונמצאת ארץ ישראל מיושבת" (רש"י ד"ה משום, מנחות מד, א). — 5. מ ז ו ז ו ת, הם הזקופות אחת מכאן לפתח ואחת מכאן. — ו מ ש ק ו ף, הוא העליון שהדלת שוקף (מכה) עליו. — ו ת ק ר ה, שיהיה הבית מקורה. — 19. ו ה א מ ו ר י, הכנעני והפרזי החוי והיבוסי.

הרעות אלו אחר שסופן לאבד לגמרי מן העולם, כי כבר ידענו שרשות נתונה בידו של אדם להיות טוב או רע ושלא יכריח השם את האדם על אחד מהן, ואחר שכן נאמר כי שבעה עממים אילו קילקלו מעשיהן והרשיעו עד שנתחייבו כולן אבדון ומות, ובתחילת הבריאה היו ראויין גם לטובה, ואל הטעם הזה נסמוך מצות כליון עמלק שבסדר כי תצא בסוף מצות עשה שבסדר. ואם נחפוץ נאמר עוד כי אפשר שהיה להם בזמן מן הזמנים שעת הכושר, ומפני אותה השעה זכו להבראות, או אולי נאמר שיצא מבין כולם אדם אחד הגון ובשבילו זכו כולן להבראות, וכעניין שמצינו חכם אחד שאמרו זכרונם לברכה שהיה מבני בניו של עמלק והוא אנטונינוס, ואין מן הנמנע אצל הבורא לבראות כמה בני אדם בשביל אחד כי הוא ברוך הוא לא יראה עמל בכל אשר יחפוץ עשוהו בהנחת חפצו יעשה כל אשר חפץ, והוא ברוך הוא המבין את כל מעשינו ויודע מה צורך לאחרים אל האחד המיוחד כי יבראו כולם בשבילו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מלך ישראל נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה שהיא מלחמת שבעה עממין הנזכרים ומלחמת עמלק ומלחמת עזרת ישראל מצר שבא עליהם, ובמלחמות אילו אינו צריך ליטול רשות מבית דין. ויתר פרטיה מבוארים.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן שיש כח בידינו להורגם. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה אולי חושב יחשוב שזו מצוה שאינה נוהגת לדורות אחר ששבעה עממין כבר אבדו, וזה אמנם יחשבהו מי שלא יבין ענין נוהג לדורות ואינו נוהג לדורות, וכלל דבריו זכרונו לברכה שיש לדעת כי כל מצוה שלא תהיה עשייתה נעדרת מחמת שעבר זמנה, כגון מצוות שהיו במדבר ולא אחר כן בארץ, וכן מצות הסבת נחלה שלא היתה אלא לאותו הדור שהיו בחילו' הארץ בכניסתן לארץ, כגון אילו הן שנקראות אינן נוהגות לדורות, אבל כל מצוה שהיא נעדרת ממנו מחמת שאינו נמצאת לנו שנוכל לעשותה, אבל לא שהכתוב יתלה אותה בזמן מן הזמנים כגון זו של אבדון שבעה עממים ועמלק, שהכתוב צונו למחות שמם ולאבדם לעולם בכל דור ודור שנמצאים, ואף כי כבר עשינו בהם המחוייב על ידי דוד מלכנו שהשחיתם כולם עד שלא נשארו מהם רק מתי מספר שנתפזרו וטבעו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. ע"ז י, ב. אבל שם איתא כי בא מאדום. ועל המן נמצא בגיטין נז, ב: מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק. — 10. בכל אשר יחפוץ, קהלת ח, ג. — 13—16. לשון הרמב"ם הלכות מלכים ה, א—ב. — 18 ואילך — בסה"מ מ"ע קסז, עם שנויים והוספות. — 22. בחילו, כ

הערות וביאורים

8—9. ואין מן הנמנע, שרשי דברי רבנו אלה יונקים משיטת הרמב"ם בהקדמתו לסדר זרעים, וז"ל: ונשאר בכאן שאלה אחת, והיא שיוכל אדם לומר אתם כבר אמרתם שהחכמה האלקית לא המציאה דבר לריק אלא לענין, וכי תכלית היות האדם לצייר לנפשו המושכלות, וא"כ מדוע המציא הקב"ה כל האנשים אשר לא ציירו מושכל לנפשם וכולי, ע"ש. — 17. ונקבות, אולי מפני שהלאו של לא תחיה כל נשמה נוהג בנקבות גם העשה נוהג בהן. עיין בלשון רבנו בסוף המצוה: ועובר על זה ביטל עשה זה מלבד וכו' (וע' מה שכתבנו בענין זה במצוה תקנו). — 21. במדבר, כגון ולא יבאו לראות כבלע את הקדש, ועוד, עיין בסה"מ שורש ג. — 22. הסבת נחלה, במדבר לו, ז.

בין האומות עד שלא נודע זכרם ואין בידינו עתה לרדוף אחריהם ולהשרגם, אף על פי כן לא תקרא מצוה זו מפני זה מצוה שאינה נוהגת, והבן זה העיקר והחזק בו. ועובר על זה ובא לידי אחד מהם ויכול להורגו מבלי שיסתכן בדבר ולא הרגו ביטל עשה זה מלבד שעבר על לאו שנאמר עליהם לא תחיה כל נשמה, כמו שנבתוב בסוף סדר שופטים בעזרת השם בסימן תקכ״ט.

לא תעשה

(שלא להתאוות מה שביד אחינו בני ישראל)

תכד. א. שנמנענו לקבוע מחשבותינו להתאוות מה שביד אחד מאחינו בני ישראל, לפי שקביעות המחשבה בתאוה על אותו דבר יהיה סיבה לעשות תחבולה לקחת אותו ממנו ואף על פי שאין רצונו למוכרו או על ידי מקח או חליפין או בחזקה אם לא נוכל בעניין אחר, ועל זה נאמר ולא תתאוה בית רעך וגומר. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה שאין שני הלאוין, שהן לא תחמוד שבסדר וישמע יתרו ולא תתאוה שבסדר זה, לאוין כפולין בעניין אחד אבל הם שני ענינים, שלאו דלא תחמוד ימנענו מלקחת בשום צד בין בדמים בין שלא בדמים מה שקנה זולתנו אם איננו חפץ למכור אותו דבר, ולאו זה דלא תתאוה ימנענו אפילו התאוה בו בתוך לבנו, כי עם התאוה יבוא להתחנן לו ולהכביד עליו למוכרו או להחליפו לו בכלי אחר על כל פנים, ואף על פי שהאחד מאלו הלאוין מושך את חבירו, שניהם יחשבו מכל מקום, והרי אתה רואה החילוק שביניהם. ואל תתמה לומר ואיך יהיה בידו של אדם למנוע לבבו מהתאוות אל אוצר כל כלי חמדה שיראה ברשות חבירו והוא מכולם ריק וריקם, ואיך תבוא מניעה התורה במה שאי אפשר לו לאדם לעמוד עליו, שזה הדבר אינו כן ולא יאמרו אותו זולתי הטפשים הרעים והחטאים בנפשותם, כי האמנם ביד האדם למנוע עצמו ומחשבותיו ותאוותיו מכל מה שירצה, וברשות ודעתו להרחיק ולקרב חפצו בכל הדברים כרצונו ולבו מסור בידו על כל אשר יחפוץ יטנו, והשם אשר לפניו נגלו כל תעלומות חופש כל חדרי בטן ריאה כליות ולב, אין אחת קטנה או גדולה טובה או רעה מכל מחשבות האדם נעלמת ממנו ולא נסתרת מנגד עיניו, ישיב נקם לעוברי רצונו בלבבם ונוצר חסד לאלפים לאוהביו המפנים לעבודתו מחשבותם, שאין טוב לאדם כמו המחשבה הטובה והזכה כי היא ראשית כל המעשים וסופן, וזהו לפי הדומה עניין לב טיב ששבחו חכמים במסכת אבות. והראיה שאלו שני הלאוין שזכרנו חלוקים בענייניהם ונחשבין לשנים, מה שאמרו במכילתא לא תחמוד בית רעך, ולהלן הוא אומר ולא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

בחילוק. — 3. ובא—הרגו, חסר מם ואילך. — 8—22. מיוסד על לשון סה״מ ל״ת רסו, עם באורים. — 11. דברים ה, יח. — 12. לא תחמוד, מצוה לח. — 11—16. בסה״מ ל״ת רסו, עם באורים ושנויים. — 18. ואל תתמה, השוה אבן עזרא שה״ת, שמות כ, יד. — 19. אוצר, הושע יג, טו. — 20. התורה, כ״י ישן: בתורה, כ דתורה מניעה. — 23. וברשות, ב וברשותו. — 24. חופש, משלי, כ, כז. — 25. קטנה..., במדבר כב, יח; כד, יג. — 29. אבות, ב, ט. — 29 ואילך. מיוסד על סה״מ ל״ת רסו.

הערות וביאורים

13. כ פ ו ל י ן, שלא יעמו אלא למצוה אחת, כמו שכתב הרמב״ם בשורש ט.

תתאוה לחייב על התאוה בפני עצמה ועל החימוד בפני עצמו, ושם נאמר מניין שאם נתאוה סופו לחמוד, תלמוד לומר לא תתאוה ולא תחמוד, מניין שאם חמד אדם סופו לגזול, תלמוד לומר וחמדו שדות וגזלו.

שורש מצוה זו ידוע הוא כי הרחקת הגזל מבין בני אדם תועלת הכל, והשכל עד נאמן בדבר, ואין בה אריכות דינין שכל עניינה מבואר בכתוב.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, גם כל בני העולם מחוייבין בה לפי שהיא ענף למצות גזל שהיא אחת מן השבע מצוות שנצטוו עליהם כל בני העולם. ואל תטעה בני בזה החשבון של שבע מצוות בני נח הידוע והמוזכר בתלמוד כי באמת שאותן שבע הן כעין כללות אבל יש בהן פרטים הרבה, כמו שאתה מוצא שאיסור העריות נחשב להם דרך כלל למצוה אחת ויש בה פרטים כגון איסור אם ואיסור אחות מן האם ואיסור אשת איש ואשת אב וזכר ובהמה, וכן ענין עבודה זרה כולו נחשב להם מצוה אחת ויש בה כמה וכמה פרטים שהרי הם שוים בה לישראל לענין שחייבין בכל מה שבית דין של ישראל ממיתים עליה, וכמו כן נאמר אחר שהזהרנו בענין הגזל שהוזהרו גם כן בכל הרחקותיו, ואין כוונתי לומר שיהיו כמונו מוזהרין על זה בלאו, שהם לא נזהרו בפרטי הלאוין כמו ישראל אבל נזהרו דרך כלל באותן שבעה כאלו תאמר על דרך משל שהזהירם הכתוב איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו אל האם והאחות וכל השאר, וכמו כן בעבודה זרה גם כן דרך כלל, וכן בגזל כאילו נאמר להם אל תגזלו אבל תירחקו ממנו בתכלית, ובכלל ההרחקה שלא לחמוד, אבל בישראל אין הענין כן שרצה המקום לזכותם והרבה להן מצות יותר מהן, וגם באותן שנצטוינו אנחנו להיות ציווינו עליהן במצוות עשה ולאוין נפרדים, וכל זה זכות וטובה לנפשינו, שכל העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד. ועובר על זה וקובע מחשבתו להתאוות במה שיש לזולתו עובר על לאו זה ואין בו מלקות לפי שאין בו מעשה, אבל עונשו גדול מאד כי הוא סבה לכמה תקלות כמו שידוע במעשה אחאב ונבות.

(שלא לנסות נביא אמת יותר מדאי)

תכה. ב. שנמנענו שלא לנסות יותר מדאי הנביא המיסר את העם והמלמדם דרכי התשובה אחר שנדע אמתת נבואתו, ועל זה נאמר לא תנסו את יי׳ אלהיכם כאשר נסיתם במסה, כלומר לא תנסו גמולי השם ועונשיו שהודיע לכם על ידי נביאיו על צד שתספקו בהם.

משרשי המצוה לפי שבנסיון היתר בנביא האמת ימצא הפסד, כי פעמים יחלקו עליו מתוך כך בני אדם המקנאים בו והכואבים למעלתו, ודבר הנבואה אינו ענין תמידי לכל נביא כי פעמים לא יתנבא כי אם מעט, ואם בכל פעם ופעם נטרידהו לתת אות ומופת נאמן שהוא נביא יהיה סבה לעם שימרדו בו ויקילו בדבריו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. מיכה ב, ב. — 9. בתלמוד, כ בגמרא. — סנהדרין נו, א. — 22. אבות ד, יא. — 24. אחאב, מלכים־א, כא. — 27. דברים ו, טו. — 33. נביא, ו נביא נאמן.

הערות וביאורים

2. נ ת א ו ה, בלבו סופו לחמוד במעשה — 7. ה ש ב ע מ צ ו ו ת, עיין לעיל עמ׳ פא. ביאורים לשו׳ 4. — 22. פ ר ק ל י ט, מלאך מליץ טוב.

הרבה פעמים, ועל כן הוזהרנו להאמין בו ושלא לנסותו יותר מדאי אחר שיהיה מְוחזק עמנו כטוב ונאמן לנביא, והדבר הזה אירע לנביאי האמת עם נביאי השקר שהיו מכחישים נבואתם ומחטטים אחריהם ומכחישים דבריהם עד שלא היה מספיק להם אות אחר אות ומופת אחר מופת, וכמו כן בכלל האזהרה שלא לעשות מצוות השם ברוך הוא על דרך הנסיון, כלומר שיעשה אדם מצוה לנסות אם יגמלהו השם כצדקו לא לאהבת האל ויראתו אותו. ואל יקשה עליך מה שאמרו זכרונם לברכה בפרק קמא דמסכת תענית עשר תעשר, עשר בשביל שתתעשר, שכבר תירצוה שם ואמרו שבכל המצוות נאמר לא תנסו חוץ מזו דמעשר, שנאמר הביאו את כל המעשר אל בית האוצר... ובחנוני נא בזאת וגומר. והטעם בזו כענין שכתוב מלוה ה' חונן דל, כלומר שהודיענו האל ברוך הוא כי בפרנסינו משרתי ביתו במעשר נמצא התועלת והברכה בממונינו על כל פנים ולא יעכב זה שום דבר חטא ועון. וטעם איסור הניסיון במצוות מפני ששכר מצוות אינו בעולם הזה, וכמו שדרשו זכרונם לברכה בריש מסכת עבודה זרה, היום לעשותם, ולמחר, כלומר לעולם הבא, ליטול שכרם, וזהו שאמרו זכרונם לברכה האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני הרי זה צדיק גמור, תירצוה חכמים המפרשים כשגומר הנותן בלבו לתת אותה בין שיחיה או לא יחיה שאין זה מנסה את השם.

דיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהודיעונו זכרונם לברכה במה תתאמת לנו נבואת הנביא עד שלא נספק בדבריו אחר כן, הוא שיאמר דברים העתידים להיות בעולם פעמים או שלש ויאמנו דבריו בכיוון, ולא נחייבהו לעשות אות או מופת בשינוי הטבע כמו שעשה משה או כאליהו ואלישע, וגם כן צריך האיש שנחזיק אותו בנביא ונאמין בו להיות איש ישר תמים הולך, כי ידוע שאין הנבואה שורה כי אם על החסידים ואנשי מעשה, ונביא שהבטיח על רעה שתבוא אף על פי שלא באת אין סתירה בנבואתו בכך כי השם ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה כשעושין בני אדם תשובה, כמו באנשי נינוה, וכמו בחזקיהו שהוסיפו מן השמים על ימיו אחר הגזירה שימות, אבל כל נביא שהבטיח על הטובה אם לא נתאמתה נבואתו היא סתירה באמת לנבואתו, שכל דבר טובה שיגזור האל על יד נביא שלוח אפילו על תנאי אינו חוזר לעולם, וזה מרוב טובו וחסדו הגדול, נמצא שבדברי הטובה יבחן הנביא. ויתר פרטיה במקומות בתלמוד. ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן שיקום נביא לישראל. ועובר על זה ומנסה הנביא יותר מדאי עבר על לאו זה, ואין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. השקר, כ הבעל. — 7. תענית ט, א. דברים יד, כב. — 8. מלאכי ג, י, ועיין במצוה שצא. — 10. משלי יט, יז. — 13. ע"ז ג, א. — דברים ז, יא. — 14. ר"ה ד, א. — 17. הלכות יסודי התורה י, ד. — במה, ו כמה. — 21—22. שאין הנבואה שורה, נדרים לח, א: אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור דעשיר וחכם ועניו. — 26. שכל דבר טובה, שבת נה, א.

הערות וביאורים

10. מ ל ו ה ה', החונן את הדל בתת לו צדקה הוא כמלוה את ה' והוא יפרע לו דמי ההלואה ויוסיף עוד לשלם לו גמול על טובת ההלואה (מצודת דוד).

(שלא לחון על עובדי עבודה זרה)

תכו. ג. שלא נחמול על עובדי עבודה זרה ולא יישר בעינינו דבר מהם, כלומר שנרחיק ממחשבתנו ולא יעלה על פינו שיהיה במי שהוא עובד עבודה זרה דבר תועלת, ולא יהי מעלה חן בעיניו בשום עניין, עד שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שאסור לומר כמה נאה גוי זה או מה נחמד ונעים הוא, ועל זה נאמר ולא תחנם, ובא הפירוש על זה לא תתן להם חן, כענין שאמרנו. ויש מרבותינו שלמדו מלא תחנם לא תתן להם מתנות חנם, והכל שורש אחד. ובירושלמי דעבודה זרה אמרו לא תחנם, לא תתן להם חן בלא תעשה.

משרשי המצוה לפי שתחילת כל מעשה בני אדם היא קביעות המחשבה במעשים והעלות הדברים על שפת לשון, ואחר המחשבה והדבור בה תעשה כל מלאכה, ועל כן בהמנענו במחשבה ובדבור ממצוא בעובדי עבודה זרה תועלת וחן הננו נמנעים בכך מלהתחבר עמהם ומלרדוף אחר אהבתם ומללמוד דבר מכל מעשיהם הרעים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כשאין נותנין להם מתנות חנם דדוקא למי שעובד עבודה זרה, אבל לא למי שאינו עובד עבודה זרה ואף על פי שהוא עומד בגיותו לאכיל שקצים ורמשים ושאר כל העבירות כגון גר תושב, דמכיון שקבל עליו שבע מצוות מפרנסין אותו ונותנין לו מתנת חנם. ואמרו זכרונם לברכה שאין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג, ועוד אמרו זכרונם לברכה שמותר לפרנס עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום. ויתר פרטיה מבוארים במסכת עבודה זרה.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ושיבח עובדי עבודה זרה ומעשיהם זולתי בעניין שימצא שבח יתר מאד לאומתנו מתוך שבחם עבר על לאו זה, ואין בו מלקות לפי שאין בו מעשה, אבל עשו גדול מאד כי הוא סיבה לתקלה מרובה שאין לה תשלומין, כי הדברים ירדו לפעמים בחדרי בטן השומעים וכל יודע דעת יבין זה.

(שלא להתחתן בעובדי עבודה זרה)

תכז. ד. שלא נתחתן עם האומות. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה, לא עם שבעה עממים ולא עם שאו האומות, שנאמר ולא תתחתן בם. וענין החתנות הוא שיתן בתו לבנו או בנו לבתו, וכמו שביאר הכתוב, בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך, וכל שכן המזדווג עמהם שהוא בעצמו בכלל האיסור, ואמרינן במסכת עבודה זרה דרך חתנות אסרה תורה, ואף על פי שהכתוב הזה דלא תתחתן בשבעה עממים הוא דכתיב ובגרותן דוקא, והכי משמע להו לרבנן שאמרו בגמרא בגרותן אית להו חתנות בגיותן לית להו חתנות, במה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—7. מיוסד על סה"מ ל"ת ג, עם הוספות. — 4. ע"ז ז, א. — 5. דברים ז, ב. — 7. פ"א, ה"ט. — 14. ע"ז כד, ב. — 15. אבל—זרה, חסר בו. — 17—18. ואמרו—נוהג, חסר בו. — 17. ערכין כט, א. — 18. גיטין סא, א. — 24. מרובה, כ גדולה ומרובה. — ירדו, משלי יח,ח.— 25. דעת, כ דתות (!)—27. בהלכות איסורי ביאה יב, א.—29,28. דברים ז, ג.—31. ע"ז ל"ד, ב.

שחזר הכתוב בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך ירבה שבעה עממים וכל שאר האומות באיסור אף בגיותן, אבל שבעה עממין נאסרו אף בגרות לפי שהיו עיקר עבודה זרה ויסודה הראשון, ושאר עממים מותרין בגרות, ואיסור זה יהיה דוקא כשהוא מיחדה לו לאשה, אבל הבא על הגויה דרך מקרה כאדם הבא על זונתו שלא בפרהסיא אין בזה אלא איסור דבריהם, והוא איסור נשג"ז המוזכר בעבודה זרה.

משרשי המצוה לפי שרוב המון העם דרך טפשות ימשכו אחר עצת נשותיהם ואם ישא אדם בת אל נכר תמשכהו לעבודת עבודה זרה, ועוד כי גם בניה ממנו תגדל לעבודה זרה ואוי לו לפוסל את זרעו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה הבועל ארמית בפרהסיא, כלומר לעיני עשרה ישראל או יותר, קנאין פוגעין בו, וראיה לדבר מעשה פנחס וזמרי, ומכל מקום אין הקנאי רשאי לפגוע בו אלא בשעת מעשה הזמה, וכמעשה שהיה, שנאמר ואת האשה אל קבתה, אבל אם פירש אין הורגין אותו אבל מביאין אותו לבית דין ומלקין אותו מכיון שעשה המעשה בפרהסיא. לא פגעו בו קנאין ולא הלקוהו בית דין ידענו מדברי קבלה שהוא בכרת, דכתיב ובעל בת אל נכר יכרת ה' לאיש אשר יעשנה. וגוי הבא על בת ישראל אם היא אשת איש נהרג עליה, ואם לאו אינו נהרג, אבל ישראל הבא על הגויה בזדון ואפילו דרך זנות היא תיהרג מכל מקום מפני שבא לישראל תקלה על ידה, כדין הבהמה, ודבר זה מפורש בתורה, שנאמר הן הנה היו לבני ישראל...וכל אשה יודעת איש למשכב זכר הרגו. ויתר פרטי דברים אלה מבוארים בעבודה זרה ובסנהדרין וביבמות וקידושין. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ונתחתן עם שבעה עממים בגירותן, כלומר שייחד לו אשה מהן ובא עליה לוקה, והמייחד אשה מהן לבנו, או שנתן בתו לאחד מהן האב עבר על לאו, אבל אינו לוקה לפי שאין בו מעשה, אבל הבן שעשה מעשה הביאה לוקה, ובשאר עממים וכן בשבעה עממים בגיותן המייחד לו אשה מהן לבוא עליה תמיד לוקה מדאורייתא בביאה ראשונה מאחר שייחדה והיא תיהרג, ואם לא יחדה אלא שבא עליה פעם אחת דרך זנות מכין אותו מכת מרדות מדרבנן.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. שם לו, ב. — 10. סנהדרין פא, א. — 12. במדבר כה, ח. — 15. מלאכי ב, יא—יב. — 16—20. לשון רמב"ם הלכות איסורי ביאה יב, ט—י. — 16. נהרג עליה, ש היה נהרג עליה בזמן הבית. — 18. כדין הבהמה, חסר בש. — 19. במדבר לא, טז—יז.

הערות וביאורים

2. א ף ב ג ר ו ת, ולא כן דעת הרמב"ם שכתב בהלכות איסורי ביאה ב, כב, שמי שנתגייר משבעה עממין אינן אסורין מן התורה לבוא בקהל, רק דוד גזר על הנתינים, ועיין במ"מ שם. — 5. נ ש ג "ז, נדה שפחה גויה וזונה. — 11. ק נ א י ן, בני אדם כשרין המתקנאין קנאתו של מקום פוגעין בו (ממיתין אותו) בשעה שרואין את המעשה. — 18. ה ב ה מ ה, "הבא על הבהמה והאשה המביאה את הבהמה עליה בסקילה. אם אדם חטא בהמה מה חטאת, אלא לפי שבאה לאדם תקלה על ידה לפיכך אמר הכתוב תסקל" (סנהדרין נד, א).

והיה עקב

יש בה שש מצות עשה ושתי מצות לא תעשה

(מצות ברכת המזון)

תכח. א. לברך את השם יתברך אחר שיאכל האדם וישבע מלחם או משבעת המינין הנזכרים בכתוב כשהוא זן מהן, ולחם סתם נקרא פת העשוי מחטה ושעורה, ובכלל החטה הכוסמת, ובכלל השעורה שיבולת שועל ושיפון, ועל כלל שבעת המינין הזנין נאמר ואכלת ושבעת וברכת את יי׳ אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, וזאת השביעה אינה שוה בכל אדם, אבל כל אדם יודע שביעתו, וידענו שיעור שביעת הצדיק שהוא באוכלו לשובע נפשו, ארצה לומר כדי מחייתו לבד, והראייה שאין חיוב הברכה מן התורה רק אחר השביעה מה שאמרו זכרונם לברכה בפרק מי שמתו בברכות דרש רב עוירא וכולי, עד אמר להם לא אשא פנים לישראל שאני כתבתי בתורתי ואכלת ושבעת וברכת והם דקדקו על עצמם עד כזית ועד כביצה, ועוד ארחיב המאמר בפירוש הכתוב הזה ובדינין היוצאים ממנו בדיני המצוה זו בעזרת השם, ואודיע המחלוקת שיש לרבותינו במשמעותו. משרשי המצוה, הקדמה. הלא הגדתי לך בני במה שקדם כי לשם ברוך הוא כל הכבוד והשבח וכל הטוב וכל החכמה וכל היכולת וכל הברכה, ודברי בני אדם וכל מעשהו אם טוב ואם רע לא יוסיף ולא יגרע, על כן צריך אתה להבחין כי באמרנו תמיד בברכות ברוך אתה השם או יתברך, אין המשמעות לפי הדומה להוסיף ברכה במי שאיננו צריך לשום תוספת חלילה, כי הוא האדון על הכל ועל הברכות הוא מחדש אותן וממציאן מאין ומשפיע מהן שפע רב באשר תהיה שם רצונו הטוב, על כן צריכין אנו לחפש כוונת העניין מהו ולא נוציא זמננו במה שהעסק בו תמיד מבלי הבנה בו כלל. ואני המעורר אין מחשבתי שישיג שכלי אפילו כטפה מן הים באמתת הענין, כי כבר הוגד לי ושמעתי מפי חכמים כי יש בדברים אלה יסודות חזקים וסודות נפלאים יודיעום חכמי התורה לתלמידיהם כשהם נבונים וכשירים ובכל מעשיהם נאים, אבל רוב חפצי להשיג בזה קצת טעם ישיאני לדבר בו, ואולי היתה טובה השתיקה אבל האהבה תקלקל השורה. ידוע הדבר ומפורסם כי השם ברוך הוא פועל כל הנמצא וברא האדם והשליטו על הארץ ועל כל אשר בה, וממדותיו ברוך הוא שהוא רב חסד והוא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. דברים ח, י. — 8. אינה שוה, כ אין לה שיעור שוה. — אבל כל אדם, כ אלא כל אחד. — 9. שביעת הצדיק, משלי יג, כה: צדיק אוכל לשובע נפשו. — 11. ברכות כ, ב. — 16. בני, כ״י ישן: בן. — 20. ועל, כ וכל. — 25. כשהם נבונים, רמז למאמר ר׳ אמי אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמשה דברים וכו׳ (תגיגה יג, א).—26. האהבה תקלקל, ב״ר פ׳ נה: אהבה מקלקלת את השורה.

הערות וביאורים

11. דרש רבי עוירא, אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבש״ע כתיב בתורתך אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד (דברים י, יז) והלא אתה נושא פנים לישראל, דכתיב ישא ה׳ פניו אליך (במדבר ו, כו), אמר להם וכו׳. — 13. כזית, לרבי מאיר, כביצה, לר׳ יהודה (רש״י ברכות כ, ב).

חפץ בטובת בריותיו ורוצה להיותן ראויין וזכאין לקבל טובה מאתו, וזה באמת משלימותו ברוך הוא, כי לא יקרא שלם בטובה רק מי שהוא מטיב לאחרים זולתו, אין ספק בזה לכל בן דעת. ואחר הסכמה זו שידענו בחיוב מרוב שלמות טובו שחפצו להריק עלינו מברכתו, נאמר שענין הברכה שאנו אומרים לפניו אינגו רק הזכרה לעורר נפשינו בדברי פינו כי הוא המבורך ומבורך יכלול כל הטובות, ומתוך ההתעוררות הטוב הזה בנפשינו ויחוד מחשבתינו להודות אליו, שכל הטובות כלולות בו והוא המלך עליהם לשלחם על כל אשר יחפוץ, אנו זוכים במעשה הטוב בזה להמשיך עלינו מברכותיו, ואחר הזכרה והודאה זו לפניו אנו מבקשים ממנו מה שאנו צריכים דעת או סליחה לעוונותינו או רפואה או עושר וכל דבר, וכן אחר הבקשה ממנו אנו חוזרים ומודים אליו בזה לומר כי ממנו יבוא אלינו וזהו פתיחה וחתימה של ברכות, פן נחשב כעבד שנטל פרס מרבו והולך לו בלא רשות כמתגנב. ונמצא לפי הנחת טעם זה שיהיה ברוך תואר, כלומר הודאה אליו כי הוא כולל כל הברכות, ובלשון יתברך שאנו מזכירין תמיד שהוא מהתפעל נאמר שהכוונה בו שאנחנו מתחננין אליו שיהי רצון מלפניו לסבב לב בריותיו להיות נכון לפניו שיודו הכל אליו ובו יתהללו, וזהו פירוש יתברך, כלומר יהי רצון מלפניך שכל בני העולם יהיו מיחסים הברכה אליך ומודים כי ממך תתפשט בכל, ועם הודאת הכל בזה תגוח ברכתו בעולם ויושלם חפצו שהוא חפץ להיטיב כמו שאמרנו, ותשלום החפץ תכלית כל המבוקש. והנה מצאנו קצת טעם אף בלשון יתברך המתמיה. ומן השורש הזה הוא שמה שאמרו זכרונם לברכה שהקדוש ברוך הוא מתאוה לתפילתן של צדיקים, לומר שחפצו שיעשו פעולה שיזכו בה לפניו וימשיכו עליהם מטובו כי חפץ חסד הוא ולתת עליהם מברכתו מרוב שלמותו כמו שכתוב, וזהו השורש הגדול לכל אשר יעשה האדם טוב בעולם הזה שזהו שכרו מאת השם שמשלים חפצו באשר הוא רוצה בטובתן של בריות. ומן השורש הזה שאמרתי שהזכרת ברוך הוא הודאה לפניו על הברכות שהן לו, ושצריך להודות אליו בזה בתחילת השאילה ובסופה לבל יהי כעבד שנטל פרס מאת רבו והלך בלא רשות, יצאו לפי דעתי החילוקין שקבעו לנו רבותינו זכרונם לברכה בעניין הברכות שיש מהן פותחות בברוך וחותמות גם כן בברוך, ויש חותמות ולא פותחות, ויש פותחות ולא חותמות. כיצד, כל ברכה בעולם שיש בה בקשת דבר מאת השם או הזכרת נס ואינה סמוכה לברכה אחרת פותחת בברוך וחותמת בברוך, כגון יוצר אור דשחרית ומעריב ערבים דערבית וכיוצא בהן כמה מן הטעם הנזכר, וכל ברכה שסמוכה לחברתה חותמת בברוך אבל אינה פותחת מן הטעם הזה, שהרי מכיון שהודה ונתן הממשלה לאל בסוף הברכה הסמוכה לזו ולא הפסיק אחר הודאה זו בדבר קטן או גדול אין ראוי לכפול הודאת קבלת האדנות פעמים בבת אחת בשביל חילוק השאילות שאנחנו שואלין לפניו,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. זולתו, כ וזולתו. — 11. כעבד, רמז למאמר חז"ל ברכות לד, א: (ברכות) אחרונות דומה לעבד שמקבל פרס מרבו ונפטר והולך לו. — 19. יבמות סד, א.

הערות וביאורים

13. ה ו ד א ה א ל י ו, הודאה שייכת לו כי הוא כולל כל הברכות.

אבל ראוי להיות חותמת בברוך כי אחר שהפסיק בשאילת צרכיו ראוי לו לחזור ולהזכיר ולהתת אל לבו פעם אחרת קבלת מלכותו ואדנותו עליו. ועל הדרך הזה תמצא לפי דעתי טעם כולן אם תחשוב בהן. ואשר בהן סמוכות יוצאות מגדר זה כגון ברכת חתנים וקידושא ואבדלתא ואחדות, כבר תירצום לנו כולן מורי' ישמרם אל. והטעם שלמדונו בקצתם לפי שפעמים נאמרות אותן הברכות שלא בסמיכות, ורבותינו לא רצו לחלק ולומר כשתבוא בסמיכות תאמר בעניין כן וכשלא בסמיכות כן, כי הם יברחו מן החילוקין לעולם בכל מה שמסור ביד ההמון, וכן הדעת. וכל ברכה בעולם שאין בה בקשת דבר מהאל ולא הזכרת נס של ישראל, כגון הברכות שלפני מאכל ומשתה וכל הנאות הגוף וכן ברכת נס של יחיד שאין באלו הברכות לעולם נוסח ארוך ידוע הדבר לכל יודע ספר שכולן פותחות בברוך ולא חותמות מן הטעם הנזכר, דמכיון שהזכיר מלכות השם ואדנותו ומיד גמר דבריו אינו מן החיוב לחזור פעם שנית הזכרת ברוך שידמה בכפל דבר במה שאין צורך, דבר ברור הוא, וכל הברכות שהן קבועות לשבח השם לבד, כגון הרואה הים הגדול ואילנות טובות וכן שומע קול רעמים, ויתר העניינים הנזכרים בפרק הרואה מהן פותחות בברוך ולא חותמות, ומהן חותמות ולא פותחות, והכל מן הטעם הנזכר, כי המזכיר שבחים די לו לפי הנראה בהזכרת האדנות בתחלה או אפילו בסוף אחר שאינו מבקש דבר לו ואינו מברך בשביל הנאה שירצה לקבל, שאלו המבקש דבר או רוצה ליהנות ראוי באמת להאיר פתח דבריו ולהתחיל בהזכרת אדנותו ברוך הוא, וזהו שאמרו שהברכות של נהנין פותחות בברוך וכן ברכת המצות פותחות בברוך לרוב התועלת שהועילנו האל ברוך הוא בהן.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאף על פי שהתורה לא תחייב אותנו לברך כי אם אחר שנשבע במזון, חכמים זכרונם לברכה חייבונו לברך גם כן אחר כל דבר שיהנה אדם ממנו בין שהוא מפירות שבעת המינין שנשתבחה בהן הארץ או מכל שאר דברים, ולמדו הדבר בראותם שהתורה תחייב האדם לברך האל אחר שישבע האדם מן המזון המקיים גופו קיום חזק והלכו הם אחר הטעם הזה, וחייבונו לברך גם כן על כל אשר יאכל הגוף ממנו בין שיהיה מזון או שאינו דבר הזן מכיון שיהנה האדם בו, וכמו כן חייבונו זכרונם לברכה לברך קודם אכילה ולמדו לומר כן מן הסברא שראוי לו לאדם שלא יהנה מן העולם הזה בלא ברכה, עשו הברכה על דרך משל כנטילת רשות מבעל הבית לאכול מן הנמצא בביתו. ויש מרבותינו שדעתן לומר כי התורה תחייבנו ברכה אחר כל שבעת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. כבר תירצום, הרשב"א בחדושיו לברכות יא, א. — 27. ברכות לה, א.

הערות וביאורים

3—4. סמוכות יוצאות מגדר זה, ואשר יש סמוכות הפותחות בברוך, כגון ברכת „אשר ברא ששון ושמחה" בברכת חתנים, שפותחת בברוך אע"פ שסמוכה לחברתה. — 5—6. שלא בסמיכות, כגון „אשר ברא ששון ושמחה" נאמרת יחידה ברוב ימי המשתה כשאין שם פנים חדשות, לפיכך אינה מן הסמוכות והוצרך לפתוח בה בברוך (כתובות ח, א, רש"י ד"ה שמח). — 15. חותמות ולא פותחות, כגון ברכת הודאת הנשמים שתחילתה „מודים אנחנו לך ה' אלקינו על כל טפה וטפה" וחיתמת „ברוך אתה ה' אל רוב ההודאות" (ברכות נט, ב).

המינין כמו שנתחייבנו באמו לברך אחר אותן מהן שזנין כמו תמרים ויין ודבלת תאנים, ואמרו שעל כולן נא"ר ואכלת ושבעת וברכת, ואמרו גם כן ששביעה דאורייתא היא בכביצה לבד דבהכי מיתבא דעתיה דאיגיש. ורואה אני בזה ראיה קצת לדבריהם ממה שאמרו בריש פרק כיצד באותה שקלא וטריא שהיה בגמרא למצוא חיוב ברכה דאורייתא אמרו שם, מה שבעת המינין דבר שנהנה וטעון ברכה אף כל שנהנה טעון ברכה. נראה מיכן שאין חילוק בשבעת המינין בין אותן הזנים מהן לאחרים שבכולן חיוב הברכה מן התורה. אבל מכל מקום ראיתי הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה ואחרים עמו שנראה לי מדבריהם לומר שאין עיקר חיוב ברכה דאורייתא אלא על אכילת שביעת מזון ולא על שאר מינין אף על פי שהן משבעת מינין, כגון רמונים וענבים ותאנים לחים ויתים, מכיון דלא זייני, כי התורה לא תחייב אלא על מזון, ומפני כן סמך לחם אל הברכה כמו שכתוב תאכל בה לחם, והדר ואכלת ושבעת. ואל הגדולים שבדורינו נשמע במצות התורה.

ואחר הכרעה זו אם נסתפק לו אם בירך מעין שבע אחר כל חמשה מינין חייב לברך מספק, וכן אם נסתפק לו בברכת המזון, ואפילו כשאכל פחות מכדי שביעה, זייב לברך, ובלבד שאכל כביצה. אבל האוכל כזית או יותר עד כביצה אם נסתפק אם בירך או לא מן הדומה שאינו חייב לברך לדברי כולם ששיעור זה דרבנן הוא, ולפי הנראה לי מדברי הראשונים כל זמן שלא שבע במזון לא יתחייב לחזור ולברך מספק, ואומר אני באולי כי מה שנראה רבים מהמון העם מקילין בברכת מעין שלש ואין אחד אפילו עם הארץ גמור מיקל בברכת המזון, כי היא מיסוד הראשונים שדעתן לומר שעיקר ציווי התורה לא יבוא כי אם על שביעת מזון, ומפשוטו של מקרא כך היה נראה. נמצא עניין הברכות כן הוא, שחיוב מצות התורה אינו רק לברך אחר המזון לא לפניו, ובדברי האחרונים אף על כל שבעת מינין הנזכרים בתורה, וכל שאר הברכות כולן הן מדרבנן חוץ מאחת שהיא מן התורה וכן הוא מפורש בגמרא בברכות, והיא ברכת התורה לפניה, גם הרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה יחשוב אותה מצות עשה בפני עצמה. והענין הזה שחייבנו האל ברוך הוא ברכה בקריאת התורה לפניה ובמזון לאחריו, מן הדומה שהטעם לפי שהוא ברוך הוא לא ישאל מן החומר לעבדו ולהודות בטובו רק אחר שיקבל פרס ממנו, כי החלק הבהמי לא תכיר בטובה רק אחר ההרגש, אבל קריאת התורה שהוא חלק השכל והשכל יודע ומכיר וקודם קבלת התועלת יבין אותו על כן יחייבנו האל להודות לפניו קודם קריאת התורה, ומודה על האמת ימצא טעם בדברי. ואחרי זאת נגיד דרך כלל חיוב הברכות דרבנן, והם לברך קודם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ואמרו גם כן, הראב"ד הלכות ברכות ז, טו. — 4. ברכות לה, א. — 8. הלכות ברכות א, א. — לי, ו לו. — 19. באולי, ום ואילך: שאולי. — 23. על כל שבעת, כ על שבעת. — 25. ברכות כא, א. — 26. במנין המצוות שבסוף סה"מ מצוה טו.

הערות וביאורים

1. שנתחייבנו, מן התורה לברך אחר חטה ושעורה שזנין, כן התורה תחייבנו לברך אחר כל שבעת המינים כמו תמרים ויין ודבלת תאנים. — 19. באולי, באפשרות.

אכילה ושתיה בכל דבר שיש בו טעם כלל לחך ואחריו כמו כן, וכן חייבונו לברך על כל ריח טוב שנריח קודם הריח אבל לא אחריו, וכללו של דבר על כל שהגוף נהנה בו קבעו ברכה, וכן חייבונו לברך השם ולהודות לפניו על כל הטובה אשר גמלנו בעשותינו מצוותיו היקרות, ואמרו שמברכין עליהן ועובר לעשייתן, והענין הוא לדעתי כטעם הנזכר סמוך בקריאת התורה, וכמו כן חייבונו לברך ברכות בשבח הבורא על עוצם גבורותיו כגון הרואה הים לפרקים וכיוצא באלו העניינים כמו שמוזכר בפרק הרואה, ונוסח הברכות כולן עזרא ובית דינו תקנום, ואף על פי שאמרו זכרונם לברכה משה תקן ברכת הזן יהושע ברכת הארץ, על עיקר הענין אמרו כן, אבל כל נוסח הברכות עזרא ובית דינו תקנום, ואין ראוי להוסיף או לגרוע בנוסח שלהן, וכל המשנה בהן אינו אלא טועה, ומכל מקום בדיעבד מי ששינה או ששכח קצת מנוסח הברכה כל זמן שהזכיר עיקר משמעותה ואמר חתימתה כתקנה אין מחזירין אותו, ואמרו זכרונם לברכה שהברכות נאמרות בכל לשון ובלבד באזכרת השם ומלכות שמים, וחייבונו זכרונם לברכה להזכיר בברכת המזון קדושת היום, כלומר ענין שבת או ימים טובים כמו שידוע, והשוכח ולא זכר אותן בברכה מחזירין אותו באותן הימים שחייב אדם לאכול על כל פנים והן שתי סעודות מחוייבות דהיינו ליל ראשון של פסח וליל ראשון של חג הסוכות, ודעת קצת המפרשים בכל שבת ובכל יום טוב מחזירין אותו גם כן, ואכתוב לך בני עוד מעט בדיני ברכות הסעודה, ואף על פי שהרבה הרווחנו הדבור בזאת המצוה מחפצי בברכה, ולא כן דרכי במקום אחר בזאת המלאכה, כל ישראל צריך ליטול ידיו קודם אכילת פת במים הראויין, כלומר שלא נפסלו מלשתות לכלב ולא נעשה בהן מלאכה, ושיעורן רביעית לוג שהוא ביצה ומחצה לנטילה אחת, ולכל הפחות צריך ליטול לאכילת פת עד הפרק שסוף האצבעות, ומברך ברוך אתה יי׳ אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת ידים, ומברך על אכילת הפת בתחלה ברוך אתה יי׳ אלהינו מלך העולם המוציא לחם מן הארץ, ולבסוף אם אכל ממנו כזית מברך ארבע ברכות הידועות, הזן וברכת הארץ ובונה ירושלם, והטוב והמטיב שתקנו ביבנה, וכל דבר שבא בסעודה משהתחיל לברך על הפת בין דברי׳ הזנים כגון תבשילין הרבה שעושין בני אדם מחמשת מיני דגן, בין כל שאר מיני פירות שבעולם, כל שאוכל אותו אדם להשביע בטנו למלא רעבונו בין שיאכל אותן דברים באמצע סעודתו בין אחר שגמר מלאכול

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. פסחים, ו, ב.—ועובר, כ עובר. — 7. ברכות נד, א. — 8. שם מח, ב. — 12. סוטה לב, א.— 15—16. הרשב״א בחדושיו לברכות מט, ב. — 16. פסח, הסוכות, עיין מצוות ח, רפו. — 17. רמב״ם ברכות ב, יב, ועוד. — 22. שסוף, פנז שסוף האצבעות בו, ש שבסוף האצבעות.

הערות וביאורים

4. ו ע ו ב ר. קודם לעשייתן. — 6. ל פ ר ק י ם, משלשים יום לשלשים יום. — 13. ש מ י ם, היינו „מלך העולם״. — 17. ב כ ל ש ב ת ו ב כ ל י ו ם ט ו ב, שמחויב לאכול דוקא פת, וא״כ חיוב ברכת המזון קבוע הוא בימים האלה, לכך תקנו רבנן לעיכובא להזכיר מעין המאורע, לאפוקי ראש חדש, אע״ג שאסור להתענות בו, מכל מקום אינו מחויב לאכול דוקא פת, א״כ אין חיוב ברכת המזון קבוע בו, ולכן לא תקנו חכמים הזכרת מעין המאורע לעיכובא. — 21. ל נ ט י ל ה א ח ת, לשתי ידים.

פתו הכל ברכת הפת פוטרת לפניו ולאחריו, וכן הדין ואם אינן באין דברים אלו להשביע אלא ללפת הפת שברכת הפת פוטרתן לפניהם ולאחריהם, ואם אין באין לא להשביע ולא ללפת אלא לתענוג בעלמא בתוך הסעודה, אי מידי דזיין הוא כגון תבשיל מחמשת המינין פטור בברכת הפת בין לפניו בין לאחריו, ואי מידי דלא עבדי אינשי למזון ובא לתענוג בתוך המזון כגון פירות שאוכלין בני אדם לתענוג בתוך המזון מברך לפניהן ולא לאחריהן, דברכת המזון פוטרתן, ובכלל תענוג זה הוא מי שאוכל בתוך הסעודה זית מליח וכיוצא בו לפתוח תאות המאכל ולפיכך מברך לפניו ולא לאחריו, תמרים אף על פי שהן פירות דין מזון יש להן ופטורין בברכת הפת לפניהן ולאחריהן. הביאו לפניו מיני פירות הרבה אם ברכותיהן שוות, כגון שכולן של עץ מברך על האחד החביב לו ואחר כך אוכל כל השאר בלא ברכה. ואם אין אחד מהן חביב לו יותר מן השאר, אם יש ביניהם משבעה פירות המנויין בתורה לשבח ארץ ישראל מברך תחלה על הקודם בפסוק וכולן פטורין מברכה, ואם אין ברכותיהן שוות כגון פרי עץ ופרי אדמה מברך על כל אחד ואחד, ומקדים החביב לו, כלומר אותו שרצונו לאכול בתחלה, ואם אין שם חביב לו יותר מחבירו מקדים החשוב בברכה דהיינו פרי עץ שהברכה מיוחדת לו יותר מפרי האדמה שכולל כל מה שבאדמה. יין אינו בכלל פת כלל ואין ברכת הפת פוטרתו, ועניין שתייה הוא ומברכין עליו אפילו בא בתוך המזון. ועוד קבעו חכמים זכרונם לברכה ברכה אחרת על היין היכא שהביאו יין שני בתוך הסעודה או אחר סעודה מלבד אותו שהביאו תחלה והיא הטוב והמטיב, והוא שיהו האוכלים שנים או יותר. ויין שלפני המזון פוטר מברכה ראשונה כל היין הבא אחריו בין בתוך הסעודה בין אחריה, אבל יין שבתוך המזון אינו פוטר את של אחר המזון מברכה ראשונה אבל מברכה אחרונה ברכת המזון פוטרת הכל, דיין בכלל מזון הוא דאיהו נמי זיין וישמח. מים אחרונים חובה, וצריכים להיות מים קרים ושיפלו לכלי או לכל דבר שחוצץ ביניהן ולקרקע כגון קסמין וכיוצא בהן, ומי שלא אכל דבר מזוהם ולא טלטל מלח בסעודתו אינו צריך להן. בשבת ויום טוב צריך אדם להזכיר קדושת היום בברכה שלישית כמו שאמרנו, ואם לא הזכיר ופתח בהטוב והמטיב חזר לראש, לא פתח בו אלא שחתם ברכה שלישית, אם בשבת אומרים נוסח זה, ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר נתן שבת מנוחה לעמו ישראל לאות ולברית ברוך אתה יי מקדש השבת, ואם ביום טוב אומרים ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל לששון ולשמחה ברוך אתה יי מקדש ישראל והזמנים, וכן ראש חדש וחולו של

חילופי גירסאות ומראי מקומות

16. כלל, חסר כש. — 17. ועניו, ו דעניו, מם ואילך: דבעניו.

הערות וביאורים

12. בפסוק, ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש (דברים ח, ח). כל הקודם בפסוק זה קודם לברכה, וארץ בתרא הפסיק הענין וכל הסמוך לו חשוב מהמאוחר ממנו לארץ קמא. לפיכך תמרים קודמים לענבים, שזה שני לארץ בתרא וזה שלישי לארץ קמא. — 18. יין שני, מין יין אחר, כגון שהיו שותין אדום והביאו שחור, או ישן והביאו חדש. — 19. הטוב והמטיב, אבל אין צריכים לברך ברכת היין פעם שנייה. — 21—22. של אחר המזון, קדם שיברך ברכת המזון.

מועד וחנוכה ופורים יש להם הזכרה בברכת המזון בברכה שלישית, אבל שכח וחתם הברכה אין מחזירין אותו ואין מזכירין כלל, כך מקובל אני מרבותי ישמרם אל שכל הזהיר בברכת המזון מזונותיו מצויין לו בכבוד כל ימיו. ויתר פרטי המצוה יתבארו במסכת ברכות.

ונוהגת מצוה זו מן התורה בכל מקום ובכל זמן בזכרים, ובנקבות הוא ספק לרבותינו אם חייבות בה מן התורה אם לאו. ואיש העובר על זה ואכל מזון ולא בירך אחריו בטל עשה זה, ואשה שעברה ולא ברכה בטלה מצוה מדרבנן ואולי מצוה דאורייתא. וכן כל שקרא בתורה בשחרית קודם שיברך הברכות המתוקנות בתורה או ברכת אהבת עולם בטל מצוה דאורייתא, ולפיכך מי ששכח אם ברך ברכת התורה בשחרית אם לא ברך חוזר ומברך, ומי שעבר ולא ברך כל שאר הברכות שבעולם לבד אלו שזכרנו בטל מצות חכמים לבד, ופורץ גדר ישכנו נחש, והזהיר בהן יתברך מדה כנגד מדה, וצריך האדם להזהר מאד מהזכיר ברכה לבטלה שיש בדבר עונש חמור שמזכיר שם שמים המקודש שלא לצורך, וחכמים כמכו הדבר ללאו דלא תשא את שם יי׳ אלהיך לשוא, ובוא וראה כמה היו זהירין בזה בדורות הראשונים, שהרי שמשון נזיר אלהים נשא אשה מפלשתים אשר אהב בנחל שורק והיה זהיר כל כך בהזכרת השם שלא להזכירו כלל בין לצורך או שלא לצורך, שדלילה הכירה כי הגיד לה את כל לבו בהזכירו אלהים בתוך דבריו באומרו אליה כי נזיר אלהים אני, וכמו שכתוב אחריו ותרא דלילה כי הגיד לה את כל לבו, ואמרו זכרונם לברכה מנה ידעה ומהן שאמרו ניכרין דברי אמת, ומהם שאמרו על שהזכיר שמשון אלהים בתוך דבריו, ואף על פי שלא אמר דרך שבועה אלא דרך סיפור.

(מצות אהבת הגרים)

תכט. ב. שנצטוינו לאהוב הגרים, כלומר שנזהר שלא לצער אותם בשום דבר אבל נעשה להם טובה ונגמול אותם חסד כפי הראוי והיכולת, והגרים הם כל מי שנתחבר אלינו משאר האמות שהניח דתו ונכנס בדתנו, ועליהם נאמר ואהבתם את הגר כי גרים הייתם, ואף על פי שיכללהו כמו כן הצווי בישראל, שנאמר עליו ואהבת לרעך, שהרי גר צדק בכלל רעך הוא, הוסיף לנו השם בו מצוה מיוחדת לו באהבתו, וכמו כן הדבר במניעה מלרמות אותו שאף על פי שהיה בכלל ולא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

11. ופורץ, קהלת י, ח. — 14. ברכות לג, א. שמות כ, ז. — 18. שופטים טז, יז—יח. — 19. סוטה ט, ב. — 23 ואילך. מיוסד על סה״מ מ״ע רו, עם שנויים ובאורים. — 25. דברים י, יט. — 26. ויקרא יט, יח; מצוה ריט. — 28. שם כה, יז; מצוה שמא.

הערות וביאורים

1. ב ב ר כ ה ש ל י ש י ת, קאי רק על ר״ח וחולו של מועד, דאילו חנוכה ופורים הזכרתן בברכה שנייה. — 11. ל ב ד, לפיכך מי ששכח אם ברך כל שאר הברכות אינו חוזר ומברך. — 19. מ נ ה י ד ע ה, הלא כמה כזבים אמר לה קודם לכן ומצאתו שקרן (רש״י סוטה ט, ב). — נ י כ ר י ן, מתקבלין ומישבין ודבורים על אופניהם, ראתה שערו גדול ולא היה שותה יין והבינה שהדברים האחרונים שאמר לה שבדבר הזה היה כחו גדול אמת הן (רש״י שם).

תונו איש את עמיתו הוסיף לנו הכתוב בו מניעה מיוחדת לו באמרו וגר לא תונה, ואמרו בגמרא שהמאנה הגר עובר משום לא תונו וגומר, ומשום וגר לא תונה, וכמו כן מבטל מצות ואהבת לרעך, ומצות ואהבתם את הגר.

משרשי המצוה כי השם בחר בישראל להיות לו לעם קדוש ורצה לזכותם, ולכן הדריכם וציום על דרכי החנינה והחמלה, והזהירם להתעטר בכל מדה חמודה ויקרה למצוא חן בעיני כל רואיהם, ויאמרו עם יי׳ אלה, וכמה היא דרך נעימות וחמדה להתחסד ולגמול טובה לאשר הניח אומתו וכל משפחת בית אביו ואמו ויבא לחסות תחת כנפי אומה אחרת באהבתו אותה ובבחירתו באמת ושנאת השקר, ובהיותנו זוכים למדות טובות הללו תחול טובת האל עלינו ותדבק בנו, ושום דבר לא תמנענו ממנו כי הטובה תתפשט בטובים והפכה ברעים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שלא יאמר אדם לגר זכור מעשיך הראשונים, ומה שאמרו גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באנפיה, וכל זה שלא לצערו בשום ענין, והפלגת האהבה שהפליגו בהם עד שאמרו שהשוה הכתוב אהבתם לאהבת המקום, שבהם נאמר ואהבתם, ובאהבת המקום ואהבת וגומר, כמו שכתבתי בסדר משפטים לא תעשה ו׳, ויתר פרטיה במדרשות ובמקומות בגמרא.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר עליה ומצער אותם או שמתרשל בהצלתם או בהצלת ממונם או שמקל בכבודם מצד שהם גרים ואין להם עוזר באומה בטל עשה זה, ועונשו גדול מאד, שהרי בכמה מקומות הזהירה תורה עליהם. ויש לנו ללמוד מן המצוה היקרה הזאת לרחם על אדם שהוא בעיר שאינה ארץ מולדתו ומקום משפחת אבותיו, ולא נעביר עליו הדרך במוצאינו אותו יחידי ורחקו מעליו עוזריו, כמו שאנו רואים שהתורה תזהירנו לרחם על כל מי שצריך עזר. ועם המדות הללו נזכה להיות מרוחמים מהשם יתברך, וברכות שמים ינוחו על ראשינו. והכתוב רמז טעם הצווי באמר כי גרים הייתם בארץ מצרים, הזכיר לנו שכבר נכוינו בצער הגדול ההוא שיש לכל איש הרואה את עצמו בתוך אנשים זרים ובארץ נכריה, ובזוכרנו גודל דאגת הלב שיש בדבר וכי כבר עבר עלינו והשם בחסדיו הוציאנו משם יכמרו רחמינו על כל אדם שהוא כן.

(מצות יראת השם)

תל. ג. להיות יראת יי׳ על פנינו תמיד לבלתי נחטא, כלומר שנירא ביאת עגשו ולא יהיה לבבנו בלי מגור אליו כל היום, ועל זה נאמר את יי׳ אלהיך תירא. והראיה שזהו מצות עשה אחת מחשבון תרי״ג מצוות שנצטוינו מה שאמרו בסנהדרין על דרך הגיוחו בפירוש ונוקב שם יי׳ וגומר, ואימא פרושי דכתיב אשר נקבו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שמות כב, כ; מצוה סג. — 2. ב״מ נט, ב. — 6. ויאמרו, יחזקאל לו, כ. — 8. ויבא לחסות, רות ב, יב. — 9. תחול, מם ואילך: תחת. — 11. ב״מ נח, ב. — 12. סנהדרין צד, א. — 14. דברים ו, ה. — 24. שם י, יט. — 27. בחסדיו, כ ברחמיו ובחסדיו. — 29 ואילך. מיוסד על סה״מ פ״ע ד. — 30. דברים י, כ. — 31. סנהדרין נו, א. — 32. ויקרא כה, מג. — במדבר א, יז.

הערות וביאורים

32. פ ר ו ש י, מבאר והולך.

בשמות, ואזהרותיה מן את יי אלהיך תירא, ירצה לומר על דרך הויכוח כי אולי נפרש ונוקב בהזכרת השם לבד מבלי שיברך, והעון שיהיה בזה לפי שהפסידו היראה כי מיראת השם שלא יזכר שמו לבטלה, והשיבו שם דליכא למימר הכי, דשתי תשובות בדבר, חדא דבעינא שם בשם וליכא, כלומר שיברך השם בשם כגון יכה יוסי את יוסי, ועוד אזהרת עשה הוא, וכל אזהרת עשה לאו שמה אזהרה, כלומר דקרא דאת יי אלהיך תירא מצות עשה היא.

שורש המצוה ביראת יי גגלה לכל רואי השמש, כי השמירה הגדולה מן החטא הוא יראת ענשו.

ודיני הכצוה כלולים בחפשנו הכתוב.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן ובכל מין האדם, וזאת אחת מן המצות התמידיות על האדם שלא יפסק חיובן מעל האדם לעולם אפילו רגע אחד, ומי שבא דבר עבירה לידו חייב להעיר רוחו ולתת אל לבו באותו הפרק שהשם ברוך הוא משגיח בכל מעשה בני אדם וישיב להם נקם כפי רוע המעשה, ועובר על זה ולא שת לבו בכך באותן שעות בטל עשה זה, שזו היא שעת קיום עשה זה בכיחן. ואולם כל ימי האדם וכל עתותיו בכלל המצוה לעמוד זריז ונזכר עליה.

(מצות תפלה)

תלא. ד. לעבוד את השם, שנאמר אותו תעבוד, ונכפלה זאת המצוה כמה פעמים, שנאמר ועבדתם את יי אלהיכם, ובמקום אחר אומר ואותו תעבוד, ובמקום אחר ולעבדו בכל לבבכם, וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה אף על פי שמצוה זו היא מהמצות הכוללות, כלומר שכוללות כל התורה כי עבודת האל תכלול כל המצות, יש בזו כמו כן פרט, והוא שיצונו האל להתפלל אליו, וכמו שאמרו בספרי ולעבדו בכל לבבכם, אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה, ובמשנתו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אמרו מנין לעיקר תפלה בתוך המצות, מהכא את יי אלהיך תירא אותו תעבוד.

משרשי המצוה מה שהקדמתי הרבה פעמים כי הטובות והברכות יחולו על בני אדם כפי פעולותם וטוב לבבם וכושר מחשבותם, ואדון הכל שבראם חפץ בטובתם והדריכם והצליחם במצותיו היקרות שיזכו בהן, והודיעם גם כן ופתח להם פתח באשר ישיגו כל משאלותיהם לטוב, והוא שיבקשו ממנו ברוך הוא אשר בידו ההסתפקות והיכולת כל חסרונן כי הוא יענה את השמים לכל אשר יקראוהו באמת.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

17—24. מיוסד על לשון סה״מ מ״ע ה. — 17. דברים י, כ. — 18. שמות כג, כה. — דברים ו, יג. — 19. שם יא, יג. — במ״ע ה. — 27. ופתח להם פתח, ספרי ואתחנן ג, כד: אתה פתחת לי פתח.

הערות וביאורים

2. ש י ב ר ך, לשנא מעליא נקט. — 5. י כ ה. י ו ס י, עיין בבאורים למצוה עו. — א ז ה ר ת ע ש ה, רוצה לומר שזה שאמרת „אזהרו,זית. מן את ה׳ אלקיך תירא״ אינו אמת, כי זה צווי והוא מצות עשה ואין מזהירין בעשה, הנה נתבאר לך כי אמרו את ה׳ אלקיך תירא זו מצות עשה (סה״מ מ״ע ה, מהדורת ר׳ חיים העליר). — 20. ה כ ו ל ל ו ת, הצוים כאלה לא יבואו בחשבון המצוות.

ומלבד ההודאה להם בזאת המדה צום שישתמשו בה ויבקשו ממנו תמיד כל צרכיהם וכל חפצת לבם, ומלבד השגת חפצי לבנו יש לנו זכות בדבר בהתעורר רוחינו וקבענו כל מחשבתינו כי הוא האדון הטוב והמטיב לנו, וכי עיניו פקוחות על כל דרכינו, ובכל עת ובכל רגע ישמע זעקתנו אליו, לא ינום ולא יישן שומר ישראל, והאמיננו במלכותו ויכלתו מבלי שום צד פקפוק, וכי אין לפניו מונע ומעכב בכל אשר יחפוץ, ואמנם אין לנו בתירה בזאת המצוה זמן קבוע לעשותה ומפני כן מספיקים רבותינו בענין, הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה כתב בחבורו הגדול שמצוה היא להתפלל בכל יום, והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה תפש עליו ואמר שהתורה לא צותנו להתפלל בכל יום וגם לא בכל שבוע ולא תייחד זמן בדבר כלל, ותמיד יאמרו זכרונם לברכה תפלה דרבנן, והוא כמספק יאמר שהמצוה היא להתפלל ולזעוק לפני האל ברוך הוא בעת הצרה. גם הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה בעצמו כתב שאין מנין התפלות ולא מטבע התפלה מן התורה, ואין לתפלה זמן קבוע ביום מן התורה, אבל מכל מקום חיוב התורה הוא להתחנן לאל בכל יום ולהודות לפניו כי כל הממשלה אליו והיכולת להשלים כל בקשה, עד כאן. ומן הדומה כי בהיות עקר מצות התורה בכך ולא יתר תקנו זכרונם לברכה למי שהוא במקום סכנה ואינו יכול לעמוד ולכוין תפלה כדי לצאת ידי חובתו במצות התורה לומר צרכי עמך ישראל מרובין וגומר, כמו שבא במסכת ברכות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שחייב אדם להתפלל שלשה פעמים ביום, שחרית ובין הערבים ובלילה פעם אחת, ואלו השלש תפלות כנגד הקרבנות תקנום שבכל יום היו מקריבים במקדש תמיד של שחר ותמיד של בין הערבים, ותפלת הערב גם כן תקנו כנגד איברי העולה של בין הערבים שהיו מתאכלין והולכין כל הלילה. ומפני שזאת התפלה של לילה היא כנגד ענין מהקרבנות שאינה חובה, שאם נתאכלה מבעוד יום עולת הערבים לא היה מתאכלת בלילה, אמרו זכרונם לברכה גם כן שתפלת הערב רשות היא, אם יהיה פנאי לאדם וימצא לעצמו נחת להתפלל יתפלל ואם לאו לא יתפלל ואין עליו אשם בכך, ואף על פי כן נהגו ישראל היום בכל מקום להתפלל תפלת הערב בקבע בכל לילה, ואחר שקבלוה עליהם דרך חובה חייב כל אחד מישראל להתפלל אותה על כל פנים. וכמו כן תקנו זכרונם לברכה בשבתות ובמועדים תפלה רביעית והיא הנקראת תפלת מוסף והיא כנגד הקרבן שהיה נוסף במקדש בזמן שהיה קיים, ועוד תקנו תפלה חמשית ביום הכפורים לבד לרוב קדושת היום, ובעבור היותו יום סליחה וכפרה לכל, והיא רבנו את שאר הפרקים והזכיר רק יום הכפורים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. לא ינום, תהלים קכא, ד. — 7. הלכות תפלה א, א. — 8. בהשגותיו לסה"מ מ"ע ה. — 18. ברכות כט, ב. — 19. שם לא, א. — 20 ואילך. הלכות תפלה א, ה—ז. עם שנויים וצאורים. — 21—22. ותפלת—הערבים, חסר בו.

הערות וביאורים

12. מטבע, נוסח וסדר התפלה.

30—31. ביום הכפורים לבד, ברמב"ם הלשון: "ביום התענית לבד", כי בפרק בתרא דתענית כו, ב, משמע דבתעניות ויום הכפורים איכא תפלת נעילה, ואולי משום שאין תענית צבור בבבל לכן השמיט

הנקראת תפלת נעילה, וכל נוסח התפלות עזרא ובית דינו תקנום. ובימי החול תקנו להתפלל שמונה עשרה ברכות הידועות בכל פנות ישראל, מלבד ברכת המינין שתקן שמואל הקטן בהסכמת רבן גמליאל ובית דינו כדאיתא במגלה, ומהן שלשה מספרות שבח השם ושלשה הודאה לפניו, ושנים עשרה שנכלל בהם שאלת צורך כל איש מישראל, והם זכרונם לברכה סדרום כסדר שהם סדורות היום בפי כל ישראל, השלש ראשונות בשבח השם ובאמצעיות בבקשת צרכים ואחרונות בהודאת האל על כל הטובה שעושה עמנו ברוך הוא, ואחר כך לזמן רב נשכח כיוון סדורם ושמעון הפקולי ידע אותם והסדירם על הסדר המכוון כמו שסדרום עזרא ובית דינו לשאול תחלה דעת, כי הוא ראש ואב לכל הקנייניים שאם אין דעת אין כלום, ואחר כך תשובה וכולי, כמו שהם מסודרות. ובשבתות וימים טובים כדי שלא להטריח הצבור ביום שמחתם תקנו להתפלל בהם שבע ברכות לבד, שלש ראשונות ושלש אחרונות וברכה אחת באמצע שמזכירין בה ענין היום כל מועד ומועד ושבת כפי ענייניו, זולתי ביום טוב של ראש השנה שיש במוסף שלו תשע ברכות, שלש ראשונות ושלש אחרונות ושלש אחרות שהן מלכיות זכרונות ושופרות, הכל כמו שמקובל בפי כל ישראל גם בפי התינוקות, אין צורך לאריכות בדברים אלו, ואולם יש לך לדעת כי בתפלת מוסף ראש השנה יש דין מחודש משאר תפלות ששליח צבור מוציא בהן הבקי ושאינו בקי, ובשאר הימים אינו מוציא הבקי, כן תמצא הענין אם תזכה ללמוד על דרך האמת. וכן מענין המצוה מה שהזהירו אותנו בכוונת הלב הרבה בתפילה, ויותר בברכה הראשונה שאמרו זכרונם לברכה שמי שלא כיוון בה מחזירין אותו, ועניו הכוונה זו שחייבו בשבילה חזרה היא לפי הדומה שיתן האדם אל לבו שלפני יי׳ הוא מתפלל ואליו הוא קורא ויפנה מחשבתו מכל שאר מחשבות העולם וייחד אותה על זה ומה שאמרו שיש דברים שהם מעכבים את האדם מהתפלל אף על פי שהגיע זמן תפלה, ומהם טהרת הידים וכסוי הערוה וטהרת מקום התפלה ודברים החופזין אותו, כגון הצריך לנקביו, ומה שאמרו שיש דברים שצריך המתפלל להזהר בהן, אבל אין מעכבין התפלה בשבילם, ואלו הן, עמידה ולכוין שיתפלל נכח המקדש ושיתקן הגוף, כלומר שיעמוד ביראה ופחד עיניו למטה ולבו לשמים ומניח ידיו על לבו כעבד העומד לפני רבו ושיתקן מלבושיו ולא יעמוד לבוש דרך הדיוטות וישוה הקול לא גבוה יותר מדאי ולא נמוך, ויכרע בברכות הידועות, ואלו הן באבות תחלה וסוף, ובהודאה תחלה וסוף. וזמני התפלות אלו הן, תפלת השחר מהנץ החמה עד סוף שעה רביעית, ומי שעבר והתפלל אחר כן עד חצות יצא ידי חובת תפלה אבל לא חובת תפלה בזמנה, ומי שהתפלל בשעת הדחק, כגון הרוצה להשכים לדרך אומר תפלת שחרית אחר שיעלה עמוד השחר יצא, ותפלת המנחה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. מלבד ברכת, חסר בז. — 3. מגילה יז, ב. — 4. לפניו, מפ ואילך: לאחריו. — 21. שיתן האדם, השוה לשון הרמב״ם הלכות תפלה ד, טו: כיצד היא הכוונה, שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה. — 23. הלכות תפלה ד, ח. — 25—30. שם פ״ה.

הערות וביאורים

2—3. ברכת המינין, ולמלשינים אל תהי תקוה.

כשש שעות ומחצה ביום עד הערב, ותפלת הערב כל הלילה עד שיעלה עמוד השחר, וצריך כל אדם להזהר שיתפלל קודם שיתעסק במלאכות אחרות כדי שלא יפשע, ודין טעה ולא התפלל תפלה אחת שמתפלל שתים מן הסמוכה לה, ודין המתפלל שלא יפסיק בשביל כבוד שום אדם ואפילו מלך ישראל שואל בשלומו, ואפילו נחש כרוך על עקביו לא יפסיק תפלתו אם ידע ודאי שהוא מן הנחשים שאינם ממיתין, וכן מענין המצוה מה שאמרו שחייב כל אדם לחזר על כל פנים להיות מתפלל עם הצבור, שתפלת הצבור נשמעת יותר מתפלת יחיד, ויתר פרטי המצוה מבוארים במסכת ברכות בארוכה.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ועמד יום ולילה בלא תפלה כלל בטל עשה זה כדעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה, ומי שצר לו ולא קרא אל יי׳ להושיעו בטל עשה זה כדעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה, ועונשו גדול מאד שהוא כמסיר השגחת השם מעליו.

(מצות החברה והדביקה עם חכמי התורה)

תלב. ה. שנצטוינו להתחבר ולהתדבק עם חכמי התורה כדי שנלמוד עמהם מצותיה הנכבדות ויורונו הדעות האמתיות בה שהם מקובלים מהם, ועל זה נאמר ובו תדבק, ונכפל הצווי במקום אחר שנאמר ולדבקה בו, ואמרו זכרונם לברכה וכי אפשר לו לאדם להדבק בשכינה, והא כתיב כי יי׳ אלהיך אש אוכלה הוא, אלא הדבק לתלמידי חכמים ולתלמידיהם כאלו נדבק בו ברוך הוא, ומזה למדו זכרונם לברכה לומר שכל הנושא בת תלמיד חכם והמשיא בתו לתלמיד חכם ומהנו מנכסיו כאלו נדבק בשכינה, ועוד דרשו בספרי ולדבקה בו, למוד דברי אגדה שמתוך כך אתה מכיר מי שאמר והיה העולם.

שורש המצוה נגלה הוא כדי שנלמוד לדעת דרכי השם.

ודיני המצוה כבר זכרתי קצתן.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים, וגם הנקבות מצוה עליהם גם כן לשמוע דברי חכמים כדי שילמדו לדעת את יי׳. ועובר על זה ואינו מתחבר עמהם וקובע בלבו אהבתם ומשתדל בטובם ותועלתם בעתים שיש ספק בידו לעשות כן מבטל עשה זה, ועונשו גדול מאד כי הם קיום התורה ויסוד חזק לתשועת הנפשות, שכל הרגיל עמהם לא במהרה הוא חוטא, והמלך שלמה אמר הולך את חכמים יחכם, ורבותינו זכרונם לברכה אמרו הוי מתאבק בעפר רגליהם. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב כי עיקר מצוה זו היא להשבע בשמו ברוך הוא לקיים מצוה, והראיה ממה שאמרו בתמורה מנין שנשבעין לקיים המצוה, שנאמר נשבעתי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

12. מימון, כ נחמן (וכן צ״ל). — 14—21. מיוסד על לשון סה״מ מ״ע ו, עם שנויים והוספות. — 15. דברים י, כ. — 16. שם יא, כב. — כתובות קיא, ב. — 17. דברים ז, כד. — 28. משלי יג, כ. — 29. אבות א, ד. — 30. בסה״מ מ״ע, ז. — 31. תמורה ג, ב. — תהלים קיט, קו.

הערות וביאורים

29. מ ת א ב ק, לך אחריהם, שהמהלך מעלה אבק ברגליו, וההולך אחריו מתמלא מאבק שהוא מעלה ברגליו (רע״ב אבות א, ד). — 31. ש נ ש ב ע י ן, כדי שלא יוכל לחזור בו.

ואקימה לשמור משפטי צדקך, והשיבו שם ההוא מובו תדבק נפקא וכולי, כמו שבא לשם.

(מצוה על כל הצריך לישבע שישבע בשם השם)

תלג. ו. להשבע בשמו ברוך הוא בעת שנצטרך להחזיק ולקיים דבר או להרחיקו לפי שיש בזה גדולה בחוקו והגבורה והרוממות, ועל זה נאמר ובשמו תשבע, ובביאור אמרו זכרונם לברכה אמרה תורה השבע בשמו, ואמרה תורה אל תשבע, כלומר כי כמו שהשבועה שאינה צריכה היא נמנעת והיא מצות לא תעשה, כן השבועה בעת הצורך היא חובה והיא מצות עשה, ולפיכך אין נשבעין לעולם בשום דבר מכל הנבראים, ואמרו זכרונם לברכה כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם. ואמנם זה נאמר במי שמכוין להשבע באותו דבר מן הנבראין לבד אבל הנשבע בשמים או בשמש ובירח לכוונת האדון שעליהם שבראם זה אינו בכלל האיסור כלל, ותמיד נראה שנשבעין כן בכל גבול ישראל.

משרשי המצוה כי בהיותינו מקיימים דברינו בשמו הגדול תתחזק בלבנו האמונה בו והשגחתו עלינו ועל כל דברינו, וזה דבר ברור.

ובדיני מצות השבועות והנדרים הארכתי בהם הרבה בסדר וישמע יתרו. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ולא רצה להשבע בשמו לעת הצורך בטל עשה זה לדעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה, אבל הרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב שאין השבועה בשמו גם בעת הצורך מצות עשה כלל כי אם רשות גמורה שאם נרצה נשבע ואם לא נרצה להשבע לעולם אין בכך כלום, וגם כי יש במניעה מהשבועה מצוה, וכענין שאמרו במדרש רבי תנחומא, אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל לא תהיו סבורים שהותר לכם להשבע בשמי אפילו באמת אלא אם כן יהיו בך כל המדות האלה את יי׳ אלהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק ואחר כך ובשמו תשבע, ואם נרצה נוכל לומר שיבוא ובשמו תשבע ליתן עשה ולא תעשה לנשבע בשם עבודה זרה, כלומר בשמו תשבע ולא בשם אלהים אחרים. וענין מה שאמרו זכרונם לברכה שנשבעין לקיים המצוה כבר כתב הרב זכרונו לברכה כי מובו תדבק נפקא לן.

לא תעשה

(שלא ליהנות מציפוי עבודה זרה)

תלד. א. שנמנענו שלא ליהנות מציפויי עבודה זרה, ואף על פי שהעבודה זרה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—10. מיוסד על סה״מ מ״ע ז, עם שינויים והשמטות. — 5. בחוקו, מפ ואילך: בחקו יתברך. — דברים י, כ. — 6. שבועות לה, ב. — 9. סנהדרין סג, א. — 18. בהשגותיו לסה״מ שם. — 20. תחלת פ׳ מטות. — 22. דברים י, כ. — 24. לנשבע, עיין מצוה סח. — 25. עיין סוף מצוה תלב.

הערות וביאורים

6. השבע בשמו, ובשמו תשבע. — ואמרה תורה אל תשבע, לא תשא את שם ה׳ אלקיך לשוא (שמות כ, ז).

עצמו; אינה אסורה בהנאה כגון המשתחוה לדבר שאין בו תפיסת יד אדם כגון הר או בהמה או אילן שאינם נאסרין בהנאה, אבל הצפוי שעליהם מכל מקום אסורים בהנאה שהוא בכלל משמשי עבודה זרה שאסורין, ועל זה נאמר לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך, ואף על פי שנאמר במקום אחד דרך כלל ולא ידבק בידך וגומר, נתיחד לאו בצפוי לפי שיתנו עיניהם בו הפתאים.

משרשי המצוה כדי להרחיק כל ענין עבודה זרה וכל הנטפל לה.

דיני המצוה יתבארו בפרק שלישי מעבודה זרה.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ונהנה בצפויין ואפילו בכל שהוא חייב מלקות.

(שלא להדביק שום דבר מעבודה זרה עם ממונינו וברשותינו ליהנות בו)

תלה. ב. שלא נדביק שום דבר מעבודה זרה עם ממונינו וברשותנו ליהנות בו, ועל זה נאמר ולא תביא תועבה אל ביתך וגומר.

משרשי המצוה כדי להרחיק כל ענין עבודה זרה הנמאסת.

דיני מצוה זו גם כן בפרק שלישי ממסכת עבודה זרה. וביארו לנו שהמבשל בעצי אשרה לוקה שתים, משום ולא תביא תועבה, ומשום ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, ששני ענינים הם, אחד המכניס דבר עבודה זרה לרשותו כדי ליהנות בו, ואחד הנהנה בו, שבשניהם מראה האדם בנפשו החפץ עליה, ולוקה על שניהם כמו שכתבנו. ואף על פי ששניהם עיקר אחד להם והיא ההנאה שהרי אינה לוקה אלא בשביל ההנאה, מכל מקום מכיון שיהנה לוקה שתים. וכענין שאמרנו למעלה בסדר אמור לאו ח' בסימן רצ"ד בכהן גדול שבעל אלמנה שלוקה שתים, ואף על פי ששני הלאוין עיקר אחד להן כמו שכתבנו שם. ובכלל איסור זה בין עבודה זרה עצמה בין משמשיה בין תקרובת שלה ובין עבודה זרה של ישראל או של גוי. ומה בין זו לזו, של גוי אסורה מיד שנעשית, שנאמר פסילי אלהיהם משפסלו, ושל ישראל אינה אסורה עד שתעבד שנאמר ושם בסתר, עד שיעשה לה דברים שבסתר. ומן הכלל במצוה זו שלא ידביק האדם אל ממונו שחננו האל בצדק ממון אחר שהוא של גזל או חמס או מרבית או מכל דבר מכוער, שכל זה בכלל משמשי עבודה זרה הוא, שיצר לב האדם רע חומד אותו ומביאו אל הבית, והיצר הרע נקרא בשם עבודה זרה, וכמו שאמרו זכרונם לברכה שבו נאמר פן יהיה דבר עם לבבך בליעל, וכתיב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. דברים ז, כה. — 4. במקום אחר, חסר בו. — דברים יג, יח. — 5. מצוה תעה. — 12. דברים ז, כו. — 14. פסחים מה, א. — לנו כ ד"ל. — 22. ע"ז נב, א. — 23. דברים ז, כה. — 24. שם כג, טו. — 28. כתובות סה, א; דברים טו, ט.

הערות וביאורים

1. תפיסת יד אדם, שאדם נטען. — 2. אילן, אע"פ שאדם נטען, אבל הואיל ובתחלת נטיעתו לא נתכוין לעובדו אין עבודה שעובד אותו אחר שהוא מחובר אוסרתו, דהוי כמי שעובד להר. — 20. שתים, משום לא יקח ומשום לא יחלל. ע"ש. — 23. משפסלו, מיד כשפסלו אף שעדיין לא עבדו. — 24. שבסתר, כלומר כישום דישראל העובד עבודת כוכבים עובד בסתר, שלא ישמעו בית דין ויענשוהו.

בענין עבודה זרה יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידיחו וגומר, ובממתות כאלו שזכרנו ובמשמשי עבודה זרה על כולן נאמר והיית חרם כמהו, כלומר שכל הנדבק עמו הוא חרם, שאין ברכת האל מצויה בו ואבד וכלה, וכענין שיאמרו זכרונם לברכה שפרוטה של רבית מכלה כמה אוצרות של ממון, שבא זה ומאבד את זה.

ונהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה ולקח שום דבר מעבודה זרה והביאו לרשותו ונהנה בו לוקה שתים. משום ולא תביא וכולי, ומשום ולא ידבק וכולי, כן כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה.

ראה אנכי

יש בה שבע עשרה מצות עשה ושלשים ושמונה מצות לא תעשה

(מצוה לאבד עבודה זרה ומשמשיה)

הלו. א. שנצטוינו לאבד בתי העבודה זרה כולם בכל מיני איבוד בשברון ובשרפה בהריסה ובכריתה כל מין במה שראוי לו, כלומר במה שיהיה יותר משחית וממהר בחרבנו, והכוונה שלא נניח רושם לעבודה זרה, ועל זה נאמר אבד תאבדון את כל המקומות וגומר, ונאמר גם כן כי אם כה תעשו להם מזבחותיהם תתצו, ואמר עוד ונתצתם את מזבחותם וגומר, והראיה שזה מצות עשה מה שאמר בסנהדרין בעבודה זרה מאי מצות עשה איכא, כלומר לאבדה, תרגמה רב חסדא ונתצתם וגומר, ולשון ספרי מנין אתה אומר שאם קצץ אשירה והחליפה אפילו עשר פעמים שחייב אדם לקוצצה, תלמוד לומר אבד תאבדון, וגומר, ונאמר שם עוד ואבדתם את שמם מן המקום ההוא בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריהם ואי אתה מצווה לרדוף אחריהם בחוצה לארץ.

משרשי המצוה למחות שם עבודה זרה וכל זכרה מן העולם.

ודיניה כלולים בפשט הכתוב.

ונוהגת בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן שמצוה עלינו לאבד שם עבודה זרה: אם יש כח בידינו, אבל אין אנו חייבין לרדוף אחריהם לאבדה אלא בארץ ישראל בזמן שידינו תקיפה על עובדיה. ועובר על זה ולא אבדה כל זמן שיש ספק בידו בטל עשה זה.

(מצוה להקריב כל הקרבנות שיש על האדם בחובה או בנדבה ברגל ראשון שפוגע בו)

הלו. ב. שכל מי שנדר או התנדב שום קרבן למזבח או שום דבר לבדק הבית: בתוך השנה שיביא אותו ברגל שפוגע ראשון אחר נדרו, שנאמר ובאת שמה והבאתם שמה עולותיכם וגומר, ונדריכם זהו נדר, כלומר דאמר הרי עלי קרבן ולעולם חייב באחריותו עד שיקרב אותו, ונדבותיכם, זו נדבה כגון דאמר הרי זו עולה ואם נאבדה אינו חייב באחריותה, ואמרו בספרי ובאת שמה והבאתם שמה לקבעם חובה להביאם ברגל ראשון, וכן משמעות הכתוב, מיד שתבא שמה דהיינו רגל ראשון והבאת הקרבן.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דברים יג, יד. — 2. שם ז, כו. — 3. ב״מ עה, ב. — 7. הלכות ע״ז ז, ב. — 11—20. לשון סה״מ מ״ע קפה. — 13. דברים יב, ב. — 14. שם ז, ה. — 15. שם יב, ג. — סנהדרין ז, א. — 29. דברים יב, ה—ו.

משרשי המצוה לפי שאין ראוי לו לאדם שיתעצל במה שנדר לעשות מצוה כידוע בין בני אדם שזהירים הרבה במה שיש להם לעשות במצות מלכי ארץ, כל שכן מצות מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, ומכל מקום לא תטריחנו התורה לעלות מיד פן ימנעו בני אדם מנדרים ונדבות, אבל ברגל שיש להם לעלות שם יזהירם לשלם נדרם. ולענין לעבור עליהם בבל תאחר אינו אלא עד שלשה רגלים, וכמו שנכתוב בגזרת השם בסדר כי תצא במצוה ט"ו בסימן תקמ"ו.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה בספרי ובאת שמה והבאתם שמה לא נאמר אלא לקבעם חובה שיובאו ברגל ראשון שפגע בו, ושם אמרו אינו עובר עליו בבל תאחר עד שיעברו עליו שלש רגלים, אבל מכל מקום מכיון שעבר עליו רגל אחד ולא הביא עובר בעשה, וכן אמר רבא בגמרא דראש השנה בפירוש. ויתר פרטיה שם בראש השנה.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית שאז לנו רשות לעשות נדרים ונדבות והיה לנו מקום להקריב, אבל בזמן הזה אמרו זכרונם לברכה שאין מקדישין, וכענין שכתבתי בסדר אם בחוקותי עשה ראשון בסימן ש"נ. ואפילו מי שעבר והקדיש אין ספק בידו היום להביאו למקדש לפי שהבית חרב בעונו'.

(מצוה להקריב כל הקרבנות בבית הבחירה ולא בחוץ)

תלת, ג. שנצטוינו להקריב כל קרבן בבית המקדש ולא בחוצה לארץ, ועל זה נאמר כי אם במקום אשר יבחר יי'... שם תעלה עולותיך ושם תעשה כל אשר אנכי מצוך, וכן הוא בספרי, אין לי אלא עולות שאר קדשים מנין, תלמוד לומר ושם תעשה כל וגומר, ועדיין אני אומר עולה בעשה ולא תעשה, פירוש עשה זה שזכרנו, ולאו ממה שנאמר בפרשה השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה, שהזכיר עולותיך בפירוש, אבל שאר קדשים לא יהו אלא בעשה, תלמוד לומר ושם תעשה וכולי, כמו שבא לשם, וכמו שנכתוב בסדר זה בלאו שני בעזרת השם. וכלל הענין שאפילו בשאר קדשים המקריבין בחוץ עובר בעשה ולא תעשה וחייבין עליהן כרת.

משרשי המצוה כי בהיות מקום מיוחד בעולם לקרבנות וההתמדה בו לבקש משם את יי' אלהיך יתקדש המקום ונחה עליו רצון האל ושפע ברכתו שופע עליו תמיד, ויהיו לבבות בני אדם מתפחדים ומתרככים לזכרו וישוב כל איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיו בראותו אותו, ואם כל המקומות אשר יוכשרו להקרבה לא יהיה כן בכולן ידוע הדבר, וזה נאמר אצל הילדים עד אשר יגדלו בחכמה ויבינו בכל דברי התורה סודות נפלאים.

דיני המצוה בלאו שני שבסדר זה נכתוב קצת מהם, ויתר פרטיה בסוף מסכת זבחים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

10. ר"ה ו, א. — 12. שאו, ו שאין. — 15. בעונו, כ בעונותינו. — 17—23 מיוסד על סה"מ מ"ע פד, עם שנויים גדולים. — 18. דברים יב, יד. — 21. שם יב, יג. — 28. וישוב, ע"ש יונה ג, ח. — 29. אשר יוכשרו, כ"י ישן : המקומות יוכשרו. — 30. אצל, כ"י ישן : אל.

הערות וביאורים

23. ושם תעשה עולותיך, עולה בכלל היתה, ולמה יצאת להקיש אליה ולומר לך, מה עולה מיוחדת שהיא בעשה ולא תעשה כך כל שהוא בעשה הרי הוא בלא תעשה.

ונהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן, ארצה לומר שהעובר על זה אפילו בזמן הזה והקריב קרבן חוץ לבית הבחירה שהוא מבטל עשה זה, ועובר על לאו הבא על זה כמו שנכתוב למטה בסדר זה לאו שני, אבל אין הכונה לומר שיהיה עלינו חיוב להקריב קרבן בבית המקדש עכשיו שהוא חרב, זה דבר ברור הוא.

(מצות סדיית קדשים שנפל בהם מום ואחר כך מותרים באכילה)

הלט. ד. שנצטוינו לפדות קדשים שנפל בהם מום ולוקחין בדמיהן בהמה אחרת לקרבן ואחר הפדיון הם יוצאין לחולין וזובחים ואוכלין אותן הבעלים כחולין גמורים, ועל זה נאמר רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר... הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל. אחר שהזכירה הפרשה הקרבנות התמימים, וחייבה שלא להקריבם כי אם במקום אשר יבחר יי' אמר אחרי כן על הקרבנות בעצמם שאם נפל בהם מום שנפדם ונאכלם בכל אות נפשינו, כלומר שנעשה בהם כל חפצנו כמו בצבי ואיל שאין גופן קדוש לעולם, וכן בא אלינו הפירוש המקובל שאינו מדבר זה הפסוק אלא בפסולי המוקדשין שיפדו.

משרשי המצוה שהיה מחסדי האל עלינו להרשות אותנו ליהנות מבהמות הקרבן אחר שנפל בהם מום, ואף על פי שכבר נפרשו להיות קדש וכח שם שמים חל עליהם, צדיק הוא השם וצדקה יעשה עם בריותיו ושבט מלכותו ורוממותו יקל מעליהם, ולא ידקדק עמם לאמר אל תגעו בקדש מאחר שהיה לי אפילו רגע אחד, ועוד הפליא חסדו עמנו וחייבנו בדבר במצות עשה, שאלו הניח הדבר ברשותנו לבד אולי עדיין נחוש מדרך חסידות ליגע בהן, אבל אחר שיש קיום מצוה בדבר לא ישאר שום חשש בענין, ומטעם זה ביאר הכתוב ביאור רחב לאמר הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל, כלומר שאין קדושת הגוף חלה עליהם לעולם, כלומר אכלהו מבלי פקפוק כלל.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאם מתה הבהמה קודם שתפדה תקבר כדין קדשים התמימים שמתים שהם נקברים שלא יהנה אדם בהם, שאי איפשר לפדותה אחר מיתה שהכתוב הצריכה העמדה והערכה כמו שכתבתי בסדר אם בחוקותי עשה ג' בסימן שנ"ב, ואם ילדה קודם פדיון הולד שהוא תמים מקריבין אותו, אבל אם נתעברה קודם שתפדה וילדה אחר שנפדית הולד אסור ואינו נפדה, אלא כיצד יעשה, סמוך לפדיון אמו מתפיס ולדה לשם הזבח שהקדיש אמו לפי שאין יכול

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. והקריב—זה, חסר בנש. — 8. דברים יב, טו, — 12. ספרי שם. — 20—21. ביאר—יאכלנו, חסר בנש. — 25 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות איסורי מזבח א, יא—יב, עם שנויים.

הערות וביאורים

27. אסור ואינו נפדה, דהיכי ליעבד, לקרבינהו, מכח קדושה דחויא קא אתי (דאמר בעלת מום שנראה ונדחה, ועוד דלאחר פדיונה נולד, והוא עצמו אין יכול להתפיסו לקדושה גמורה להקרב הואיל ואידחו תו לא מיחזי), ליפרקינהו לא אלימי למיתפס פדיונן (בקדושתן כדי שיצאו לחולין, שכבר יצאו קדושתן אגב פדיון דאמן). אלא כיצד יעשה וכו' (בכורות טו, ב, ורש"י). — 28. הזבח, לשם אותו הזבח, דהשתא חיילא עלייהו קדושה לעצמן דחשבינהו ולא פקעה קדושתייהו על ידי פדיית אמן (רש"י בכורות טו, ב, ד"ה סמוך).

להקריבו מכח אמו מפני שהיא קדושה דחויה מחמת מומה. וכל פסולי המוקדשים כשיפדו מותר לשחוט אותם בשוק הטבחים ולמכור אותם שם ולשקול בליטרא כשאר החולין, חוץ מן הבכור ומן המעשר שאין שוחטין אותן שם ואין מוכרין אותם שם, וטעם הדבר מפני ששאר קדשים חוזרין דמיהם להקדש שחוזרין וקונים בהם בהמה אחרת לקרבן, ולפיכך שלא למעט בדמיהן מוכרין אותם בכל מקום, אבל הבכור והמעשר שנאכלין במומן ואין צורך לקנות בדמיהן בהמה אחרת לקרבן אין שוחטין ומוכרין אותן בשוק של טבחים. ובענין המומין הפוסלין בקרבן כבר דברתי בהן בסדר אמור, ויתר פרטי המצוה מבוארים במסכת בכורות ובתמורה ובמקומות מחולין וערכין ומעילה.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בזמן הבית, אבל עכשיו בזמן הזה אמרו זכרונם לברכה שאין מקדישין והוא הדין שאין פודין, וכל הענין כמו שכתבתי בסדר אם בחוקותי עשה א' בסימן ש"נ, קחנו משם. ואף על פי שכתבתי שם שמי שהקדיש אפילו בזמן הזה שהקדשו נתפס וצריך תקנה לדבר כמו שכתוב שם, מכל מקום לענין הפדייה ודאי יש לנו לכתוב שאינה נוהגת בזמן הזה בשום צד, וכענין שכתבתי שם בדין ערכי בהמה עשה ג' בסימן שנ"ב, משם תראה כוונתי בזה.

(מצות שחיטה)

תמ. ה. שכל מי שירצה לאכול בשר בהמה חיה או עוף שישחוט אותם תחלה כראוי ולא יהיה לו היתר אלא בזביחה, ועל זה נאמר וזבחת מבקרך ומצאנך... כאשר צויתיך וגומר. ולשון ספרי מה מוקדשים בשחיטה אף חולין, כאשר צויתיך מלמד שנצטוה משה רבינו על הוושט ועל הגרגרת ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה, פירוש לא שיהיה כן כמשמע הכתוב אלא שהצווי הזה באה הקבלה עליו שהיה כן שנצטוה בכל ענין השחיטה כמו שידוע לנו בסכין ושיעור מקום השחיטה בוושט ובקנה ושאר העניינים, ואף על פי שלא הזכיר הכתוב רק בקר וצאן ידענו שהחיה בכלל בהמה, שהכתוב הקישן בפסולי המוקדשין, דכתיב אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל כן תאכלנו, והעוף גם כן צריך שחיטה דאיתקש לבהמה, דכתיב זאת תורת הבהמה והעוף, אלא שחכמים דקדקו והקבלה שמסייעת דמכיון שהטילו הכתוב לעוף בין בהמה שצריכה שחיטה לדגים שאין בהם שחיטה, דכתיב זאת תורת הבהמה והעוף וכל נפש החיה הרומשת במים שבשחיטת סימן אחד די לו, ומהיכן למדו למי שאין שחיטה בדגים דכתיב בהו אם את כל דגי הים יאסף להם, באסיפה בעלמא, בין שהם נאספים חיים או אפילו מתים, וכן כל מין חגב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. אמור, מצוה רסו. — 15. כתונתי בזה, כ העניין. לא: תראה הענין ושש לבך — 18. דברים יב, כא. — 20. הגרגרת, ו הקנה. — 21. כמשמע, כ וכן בכ"י ישן: במשמע. —

הערות וביאורים

19. מוקדשין בשחיטה, דכתיב בהך ושחט את בן הבקר (ויקרא א, ה), ושחט אותו (שם א, יא), ועוד.

24. הקישן בפסולי המוקדשין דכתיב, מם ואילך: הקישן דכתיב בפסולי המוקדשין (אבל י"ל שזו שעות, כי הפסוק הזה לא נמצא בפסולי המוקדשין אלא בבשר תאוה). — דברים יב, כב. — 26. ויקרא יא, מו. — חולין כו, ב. — 29. לו, כ לך. — למי, כ לומר. — במדבר יא, כב.

אין לו שחיטה שבהן כתיב גם כן לשון אסיפה כמו בדגים, דכתיב אוסף החסיל, ועוד דבתר דגים אדכרינהו קרא בסוף סדר ביום השמיני, שנאמר זאת תורת הבהמה והעוף וכל נפש החיה הרומשת במים, אלו דגים, ולכל נפש השורצת על הארץ, אלו חגבים, ועוד דקשקשין אית להו בגופן כדגים. כבר כתבתי בסוף סדר צו באיסור דם בסימן קמ״ח, ובראש אחרי מות עשה דכסוי הדם בסימן קפ״ה בענין הרחקה שהרחיקה ממנו התורה דם כל בשר מה שידעתי, ואומר גם כן על צד הפשט כי מצות השחיטה היא מאותו הטעם לפי שידוע כי מן הצואר יצא דם הגוף יותר מבשאר מקומות הגוף, ולכן נצטוינו לשחטו משם טרם שנאכלהו, כי משם יצא כל דמו ולא נאכל הנפש עם הבשר, ועוד נאמר בטעם השחיטה מן הצואר ובסכין בדוק כדי שלא נצער בעלי החיים יותר מדאי, כי התורה התירן לאדם למעלתו ליזון מהם ולכל צרכיו לא לצערן חינם, וכבר דברו חכמים הרבה באיסור צער בעלי חיים בבבא מציעא ובשבת אם הוא אסור דאוריתא והעלו לפי הדומה שאיסור דאוריתא. מדיני המציה מה שאמרו זכרונם לברכה שחמשה דברים הם שמפסידין השחיטה, אם אירע אחת מהן בשחיטה, ואלו הן:

ש ה י י ה, ד ר ס ה, ח ל ד ה, ה ג ר מ ה ו ע י ק ו ר.

ענין השהייה הוא כגון אחר שהתחיל לשחוט הושט, וקודם שנשחט רובו, פסק מלשחוט, אם שהה בהפסקה זו כשיעור שחיטה אחרת שחיטתו פסולה, פירוש כדי שחיטת העור והסימנין של בהמה אחרת כמותה, וכדי שחיטת בהמה דקה לעוף, ויש מחמירין שאין השעור אלא כדי שחיטת רוב הסימנין בבהמה ורוב אחד בעוף, אבל השוחט בסכין רעה אפילו הוליך והביא כל היום כולו שחיטתו כשרה זולתי אם הוליך והביא אותו אחר ששחט בבהמה רוב סימן אחד לבד, שאם באותו המיעוט הנשאר ממנו הוליך והביא סכין רעה כשיעור שהייה שחיטתו פסולה. וענין הדרסה הוא מי שדרס הסכין בעת השחיטה כמו שחותכין הצנון, כלומר שלא הוליך והביא הסכין בענין זה שחיטתו פסולה. וענין חלדה הוא שקבלנו שבשעה ששוחטין צריך לעמוד הסכין מגולה, ומפני כן אמרו זכרונם לברכה שאם הטמין הסכין תחת סימן האחד ושחט השני, או אפילו טמן אותו תחת העור ושחט הסימנין, או אפילו תחת הצמר המסובך או אפילו תחת מטלית דבוקה הרבה בצואר השחיטה פסולה, אבל אם אינה דבוקה הרבה אינה נפסלת בכך. וענין הגרמה הוא שקבלנו שאף על פי שהשחיטה היא מן הצואר, גבולים ידועים הם בצואר שהשחיטה כשרה בהן ולא למטה מאותו גבול ולא למעלה, וגבול מקום השחיטה בקנה הוא משפוי כובע ולמטה עד ראש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ישע׳ לג, ד. — 12. ב״מ לב, א; שבת קכח, ב. — 25. חולין ל, ב.

הערות וביאורים

20. **בסכין רעה**, שפיה חלק ואינה חדה. הראיל ואין בה פגם אפילו הוליך וכו׳. — **זולתי וכו׳**. והטעם דכיון שצריך שחיטת שני סימנים בבהמה ואם עיכב זה כשיעור שהייה בשחיטת מיעוט האחרון של סימן הראשון אע״פ שהוליך והביא דרך שחיטה פסול, כיון ששחט רובו של הסימן מיעוט הנשאר חשוב כשחוט, ומה שנתעכב בשחיטתו אינו נחשב מן השחיטה והוה כחותך ביותה או ברגלה, משא״כ בעוף שהכשירו בסימן אחד (ט״ז יו״ד כג, ס״ק ג). — 30. **משפוי כובע**, בסוף הקנה למעלה יש סבעת גדולה ועל פיה יש שם בשר, ופי הבשר עשוי חתים, ועל אותן חתים כיסוי שדומה

הכנפים הקטנים של ריאה, לא עד עיקרן של כנפים שמחוברים בריאה אלא עד ראשן, ושיעור זה הוא כל מקום מן הצואר שהבהמה פושטת אותו בשעה שהיא רועה כדרכה בלא אונס, ובוושט מניח למעלה כדי תפיסת יד, ולמטה שיעורו עד המקום שהוושט משעיר, כלומר שעומד שם פרצות פרצות כדמות הכרס, ופירוש תפיסת היד יש אומרים שהוא כדי שלשה אצבעות, ויש אומרים כדי שיתפוס בשתי אצבעות משני צידי הצואר, וזהו שיעור רוחב אצבע, ושיעור זה הוא בבהמה וחיה אבל בעוף הכל לפי גודלו וקטנו. ואמרו בגמרא שמי שהתחיל לשחוט במקום שחיטה בקנה ושחט שליש ואחר כך הוציא הסכין ממקום השחיטה, דהיינו למעלה משיפוי כובע וחתך בו שליש, ואחר כן חזר הסכין במקום השחיטה ושחט בו שליש שזו השחיטה פסולה, דלעולם בעינן כדין זה של הגרמה שיהא רוב מיתת הבהמה בשחיטה, ובשעת יציאת החיות ממנה דהיינו שליש אמצעי שיהיה אז רובו בשחיטה, כל שהיא כן כשרה, בענין אחר פסולה. וענין זה של הגרמה אינו נמצא כי אם בקנה ולמעלה סמוך לשיפוי כובע, דאלו למטה סמוך לכנפי ריאה נקובתה שם במשהו ולא שייך בה הגרים שליש כלל, וכן בוושט בין למעלה בין למטה נקובתו במשהו ולא שייך ביה דין הגרים שליש כלל. כל מי שאינו בקי בארבעה דברים אלה שהן פוסלין השחיטה אינו רשאי לשחוט, ואם שחט אסור לאכול משחיטתו, ואפילו אם אחר ששחט שאלו אותו אם נזהר בהן ואמר הין הין, אין ממש בדבריו דמכיון שלא ידע אותן מתחלה שמא פשע בהן ואינו זכור כלל. ומלבד ארבעה דברים אלו שזכרנו שצריך כל שוחט לדעת חייבונו חכמים עוד לדעת דבר חמשי, ואף על פי שאינו מהלכות שחיטה מפני שענין זה תמיד יבא בשעת שחיטה והבהמה נעשית נבלה בדבר ואם לא ידע אותו השוחט יאכיל נבלות לכל, ולפיכך אמרו גם כן בזה כל טבח שאינו יודע אותו אסור לאכול משחיטתו והוא האיסור הנקרא עיקור, וענינו הוא שנעקרו הקנה והוושט שניהם או אחד מהם ממקום חבורן שהן מחוברין בלחי ובבשר שעליו ונעקרו משם לגמרי, או אפילו לא נעקרו לגמרי אלא שנדלדלו רובם הרי זו אסורה והוא דאפרוק אפרוקי, כלומר כשאנו אוסרין אותו כשנדלדלו רובן, כלומר שיהיה הדלדול כאן וכאן דכל שהוא כענין זה אפילו מה שמחובר מהן אינו חבור יפה והרי הן נחשבין כעקורים לגמרי, אבל אם נדלדל הסימן בצד אחד, כלומר שנפסק ונעקר מן הלחי במקום אחד לבד אפילו נעקר ממנו רובו כיון שהעיקור אינו אלא במקום אחד אף על פי שהוא ברוב הסימן ולא נשאר ממנו אלא המיעוט מחובר חבור קיים אותו מיעוט מציל וכשירה, וכל שכן שנכשיר אותו היכן שהסימן כולו מחובר אל הבשר שבלחי ואף על פי שנגמם הלחי וניטל לגמרי ממקום חבורו בראש חבור הבשר עם הסימן מציל, נמצא שהעיקור אוסר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. ויש אומרים, עיין ביו"ד כ, ב. — 7. חולין יט, א. — 9. ואחר כן—שליש, חסר בו. — 10. כדין—הגרמה, חסר בב.—14—15. הגרים—ביה, חסר בב. — 29. כיון שהעיקור אינו, ז כל העיקור אינו. — 30. חבור קיים, חסר בו.

הערות וביאורים

לעלה של הדס, ועליה עצם אחד מטבעת הגדולה ומכסה סביב זה הבשר כמו כובע, ובאמצע זה העצם יש שיפוי אחד בגוף העצם ונקרא שיפוי כובע (ט"ז יו"ד כ, ס"ק א, בשם הכל בו). — 12. הגרמה, של הגרים שליש. — 31. שנגמם, שנכרת.

הוא כשנעקרו הסימנין בהרבה מקומות הנה והנה ברובן, אבל בכל ענין במקום אחד אין איסור העיקור אוסר, ועיקור זה שאמרנו אינו עושה הבהמה טרפה, אבל כך למדנו מפי שמועה שסימנין עקורין אינם בני שחיטה, כלומר שמצות השחיטה לא היתה בסימנין שהן עקורין, ולפיכך השוחט בסימנין עקורין הרי הוא כאלו לא שחט וכאלו שמתה הבהמה מאליה שהיא נבלה. ועוף אף על פי שהכשירו בסימן אחד כמו שאמרנו כל זמן שנעקר האחד קודם ששחט האחר אין השחיטה מתיר אותו ואסור, כך למדנו מפי השמועה. אלו החמשה הלכות שזכרתי שהן שהייה דרסה הלדה הגרמה ועיקור צריך כל אחד מישראל לידע אותם ולהיות בקי בהן קודם שישחוט, וכל שאינו בקי בהם ושחט אסור לאכול משחיטתו, ואפילו נשאל אחרי כן ואמר בריא לי ששחטתי כראוי אין שומעין לו כלל, וגם כן צריך לדעת כל הרוצה לשחוט ענין בדיקת הסכין שהצריכו חכמים לבדוק אותו עם הצפורן עם הבשר ובשלש רוחותיה של סכין, ואם נרגיש בו פגימה אפילו כל שהיא השחיטה אסורה, ומותר לשחוט בכל דבר שחותך יפה ואין בו פגימה כלל, ואם נמצאת הסכין פגומה אחר השחיטה נאמר שבעור נפגמה והסימנין נשחטו בסכין פגום, וזה נאמר היכא שלא נשברו עצמות באותו סכין אחר שחיטה, כלומר שלא נגע הסכין בדבר שאיפשר לו שיפגם בו, אבל אם ידענו בודאי שנגע בסכין אחר שחיטה בדבר שאיפשר לו להפגם בו תלינן פגימתו באותו דבר, וכל זמן שיסתפק לנו אם נגע בדבר הפוגם אותו אם לא תלינן בעור, זהו הנראה יפה בפלוגתא דרב הונא ורב חסדא בענין זה בריש פרק קמא דחולין. ודין מה שאמרו זכרונם לברכה שכל המצוי אצל שחיטה מחזיקין אותו שהוא מומחה ואפילו הוא בפנינו אין אנו צריכין לבודקו דסמכינן אחזקתיה, ומן המפרשים שאמרו שאם ישנו לפנינו בודקין אותו. ויתר פרטי המצוה מבוארים במסכת חולין בשני פרקים ראשונים.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, שאף הנקבות מזהרות שלא לאכול מבהמה חיה ועוף אלא אחר שחיטה הראויה, ורשות יש להן לשחוט ושחיטתן כשרה לכל אדם אם יודעות הלכות שחיטה ובקיאות בהם, ואפילו שחיטת הקטנים אמרו חכמים שכשרה כל זמן שאדם גדול ובקי בהלכות שחיטה רואה אותן שוחטין כראוי, אבל הזהירונו חכמים שלא נמסור להם לשחוט לכתחלה לפי שהם מועדים לקלקל מפני מיעוט דעתם וימצא הפסד בדבר. ועובר על זה ולא נזהר מלאכול בשר בהמה חיה או עוף שאירע בהן אחד מן החמשה פסולין שזכרנו, או שנשחטה גם כן בסכין שאינו בדוק בטל עשה זה מלבד שעבר על לאו דלא תאכלו כל נבלה, ולוקה באכילת כזית מהן, וכמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם. וכן אמרו זכרונם לברכה בפרק שני דחולין כל שנפסלה בשחיטתה נבלה, כלומר כל זמן שנפסלה הבהמה במקום שחיטתה דהיינו הסימנין כגון שאירע בהן אחד מן החמשה פסולין שזכרנו או ששחטן בסכין שאינו בדוק הרי זו נקראת נבלה, וכל ששחיטתה כראוי ודבר אחר גורם לה להפסל טרפה, כלומר אם לא אירע שום פיסול בענין השחיטה בבדיקת

חילופי גירסאות ומראי מקומות — **הערות וביאורים**

1—2. ענין—העיקור, בכ"י ישן: ענין אחר אין העיקור. — 16—17. אבל—בו, חסר בו. — 18. ב ע ו ר, ושחיטתו פסולה.

19. חולין י, א—ב. — שם ג, ב. — 27. חולין יב, ב. — 31. בסדר זה, מצוה תס. — חולין לב, א—ב.

הסכין ובסימנין אלא שדבר אחר גורם לה להפסל כגון שנטרפה באחד משמנה עשרה טרפות הידועים שזכרתי למעלה בכסף תלוה בסימן ע"ט הרי זו נקראת טרפה, כלומר ולוקין על זו משום טרפה, ואף על פי שבשניהם מלקות איכא נפקא לן מיניה לענין התראה, וזה ששנינו כל שנפסלה בשחיטתה גבלה, אין הענין שעיקר הגבלה הנזכרת בכתוב תהיה המתגבלת בשחיטתה דודאי גבלה סתם תקרא בהמה שמתה מאיליה מחמת חולי או באי זה ענין שתמות, אבל בעל המשנה בא ללמד שכל שלא נשחטה כראוי כמתה מאיליה היא חשובה.

(מצוה להטפל בהבאת הקרבן לארץ לבית הבחירה)

תמא. ו. להביא אל בית הבחירה ולהקריב שם מה שנחייב נפשינו בחטאת ואשם ועולה ושלמים, ואף על פי שהבהמות ההן בחוצה לארץ חובה עלינו להביאם אל המקום הנבחר, ועל זה נאמר רק קדשיך אשר יהיו לך ונדריך תשא ובאת, ואף על פי שבאתנו מצוה להקריב כל קרבן בבית הבחירה כמו שכתבתי בסדר זה, אף על פי כן באה לנו מצוה מיוחדת על קרבנות חוצה לארץ, וכן הוא בספרי, רק קדשיך אינו מדבר אלא בקדשי חוצה לארץ, תשא ובאת מלמד שחייב בטפול הבאתם עד שיביאם לבית הבחירה, ושם אמרו שזה החיוב הוא בחטאת ואשם ועולה ושלמים, ואיפשר שנאמר שנתייחדה לנו מצוה בקדשי חוצה לארץ להזהירנו עליהן מפני שהטורח בהן מרובה מבקדשי הארץ שהן קרובים אל הבית יותר. אבל הרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב שבכל הקדשים בין בקדשי הארץ או של חוצת לארץ הכל מצוה אחת היא, ולא נעשם שתי מצות, ואף על פי שהאמת כי בספרי נדרש לקדשי חוצה לארץ אין זה באמת ראיה לעשותן שתי מצות, ובמסכת תמורה בפרק שלישי דרשוהו זכרונם לברכה בענין אחר, שאמרו שם רק קדשיך אלו התמורות, אשר יהיו לך אלו הוולדות, ונדריך זה נדר, תשא ובאת יכול יכניסם לבית הבחירה וימנע מהם מים ומזון כדי שימותו, תלמוד לומר ועשית עולותיך הבשר והדם כדרך שאתה נוהג בעולה כך אתה נוהג בתמורה, וכדרך שאתה נוהג בשלמים כך אתה נוהג בולדי שלמים ובתמורתן, כל ענין מצוה זו כענין מצוה ג' שבסדר זה, ושורש אחד לשתיהן, אין צורך להאריך בזה הדבור.

(מצות חקירת העדים היטב)

תמב. ז. לחקור עדות חקירה גדולה ולדרוש אותה היטב בכל כחינו כדי לדעת שורש הדבר ואמתתו על הכיוון הגמור, ומיסוד ענין זה אמרו זכרונם לברכה הוו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

9—15. סה"מ מ"ע סה. — 11. דברים יב, כו. — 12. שכתבתי, במצוה חלת. — 14. מלמד, חסר בכ. — 16. להזהירנו עליהן, חסר בו. — 18. בהשגותיו שם לסה"מ. — 20. תמורה יז, ב. — 29. אבות א, א.

הערות וביאורים

4. ה ת ר א ה. אם צריכים להתרות בו משום אל תאכל גבלה או משום אל תאכל טרפה (וע"ע בפרי מגדים בפתיחה להלכות שחיטה שמנה עוד שמונה דברים דנפקא לן מיניה בין נבלה לטרפה). — 23. כ ד י ש י מ ו ת ו, כמו שעושים בולד חטאת ובתמורת חטאת דלמיתה אזלי.

מתיצים בדין, והכל למען נחיישב על הדבר ונדע בו כל האמת ולא נהיה נמהרין בדין פן נמית הזכאי או נפסיד ממנו בהעלמת האמת, ועל זה נאמר ודרשת וחקרת ושאלת היטב והנה אמת נכון הדבר. כל אשר עיניו בראשו יביט ויראה כי ריבוי האזהרות וכפל הענין במלות שונות שתכפלו התורה בדבר זה הוא להזהירנו יפה בענין, כי דבר גדול הוא ועמוד חזק שדם נפש הבריות מונח עליו, ואין להאריך בשורש המצוה כי נגלה הוא.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שבשבע חקירות בודקין פל עד, ואלו הן, באי זו שמטה משבע שמטות שביובל אירע המעשה שהוא מעיד עליו, ובאי זו שנה משבע שנים שבשמטה, ובאי זה חדש מן השנה, ובכמה ימים בחדש, ובאי זה יום משבת יום השבוע, ובכמה שעות ביום, ובאי זה מקום, ואפילו אמר היום הרגו או אמש שואלין אותו כל זה. ומלבד שבע החקירות אלו ששנות בכל עדות יש בכלל מצוות החקירה לשאול אותו אם העיד עליו שעבד עבודה זרה אי זו עבודה זרה עבד ובאי זו עבודה, ואם העיד שחלל שבת אומרים לו באיזו מלאכה חללו והאיך עשה המלאכה, ואם העיד שאכל ביום הכפורים אומרים לו איזה מאכל אכל וכמה אכל, וכן כל כיוצא בזה. ומלבד כל זה שזכרנו שהן נקראות חקירות ודרישות שהן עיקר העדות ועמהן יתחייב או יפטר הנדון ובהן יוחמו העדים, עוד מרבין הבית דין לבדוק העדים בענינים אחרים שאינם עיקר גדול בעדות, ועל שאינן עיקר יקראו אותם זכרונם לברכה בדיקות, ועליהן אמרו כל המרבה בבדיקות משובח. ומהו זה שנקרא בדיקות, כגון מה היה לבוש הנהרג או ההורג, וכמו כן שואלין אותו עפר הארץ שנהרג עליה היה לבן או אדום וכיוצא בענינים אלה. ואמרו זכרונם לברכה שבחקירות אם כיוון העד האחד עדותו והשני אומר איני יודע עדותן בטלה, אבל בבדיקות אפילו שניהם אומרים אין אנו יודעין עדותן קיימת, וכל שכן אם אמר האחד לבד איני יודע. ובמה דברים אמורים בשלא הכחישו זה את זה, אבל הכחישו זה את זה אפילו בבדיקות עדותן בטלה. ואחד דיני נפשות או דיני ממונות בכלל מצוה זו, שנאמר משפט אחד יהיה לכם, אבל אמרו חכמים כדי שלא לגעול דלת בפני לחין שלא נצריך בעידי ממון דרישה וחקירה, כיצד, אמרו העדים בפניני הלוה זה את זה מנה בשנה פלונית אף על פי שלא כוונו את החדש ואת המקום שהלוה בו ולא את המנה מאי זה מטבע, אבל עדות שניהם שוה בשווי המנה עדותן קיימת בכך. ובמה דברים אמורים בהודאות והלואות ומתנות ומכירות וכיוצא בהן,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. דברים יג, טו. — 7. סנהדרין מ, א. — 11—20. מיוסד על לשון הרמב"ם הלכות עדות א, ד. — 20—24. לשון הרמב"ם שם ב, א. — 24 ואילך. שם הלכות עדות ג, א—ג. — 25. ויקרא כד, כב.

הערות וביאורים

21. ב ט ל ה. דשבע חקירות מקרא נפקי לן ובעינן בכולהו שתהא יכול להזימן וכיון שאמר איני יודע אי אתה יכול להזימו באותה חקירה, וכיון דאי אפשר לקיים בה מצות הזמה באותו העד בטלה כל העדות (סנהדרין מ, א, רש"י). — 22. ק י י מ ת, לפי שמצות הזמה ראויה להתקיים בהן, דאין הזמה תלויה אלא בחקירות לומר עמנו הייתם באותו שעה במקום אחר (רש"י שם). — 26. ב פ נ י ל ו ו י ן, שימנע מלהלות מחשש שמא יכפור הלוה והעדים יטעו ולא יכתבו עדותן, ויפסיד את ממונו.

אבל בדיני קנסות צריכין דרישה וחקירה, ואין צריך לומר בפלקות ובגלות. וכמו כן אמרו זכרונם לברכה שאם ראה הדיין אפילו בדיני הודאות והלוואות שהדין מרומה שצריך לעשות בהן דרישה וחקירה. ואם הכחישו זה את זה בחקירות ודרישות עדותן בטלה, אבל אם הכחישו זה את זה בבדיקות עדותן קיימת. כיצד, אם אמר האחד בניסן לוה והאחר אמר לא כי אלא באייר או שאמר האחד בירושלם והאחר אמר לא כי אלא בלוד, וכן שאמר האחד חבית יין לוה והאחר אמר לא כי אלא חבית של שמן, זהו חקירה ודרישה ועדותן בטלה. אבל אם אמר האחד מנה שחור לוה והשני אמר מנה לבן וערך שניהם שוה, או שהאחד אומר בדיוטה העליונה היו כשהלוהו והשני אומר בדיוטא התחתונה זהו בדיקות ועדותן קיימת. ויתר פרטיה במסכת סנהדרין.

ונוהגת מצוה זו לענין ממון בכל מקום ובכל זמן בזכרים כי להם לעשות משפט ולא לנשים, ולענין נפשות ומלקיות וקנסין נוהגת בארץ בזמן שהסנהדרין יושבין במקומם כמו שכתבתי בסדר משפטים. ועובר על זה ולא חקר העדים כראוי בטל עשה זה ועונשו גדול מאד מפני שהוא סבה לחייב נפשות ולהפסיד ממון שלא כדין, והוא רשע ומחטיא את הרבים להאכילם ממון של אחרים. ומי שדן דין אמת לאמתו אמרו זכרונם לברכה שזכותו גדולה, ודימו אותו על דרך משל כאלו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית, כלומר שיש בענין קיום העולם ויישובו.

(מצות שריפת עיר הנדחת וכל אשר בה)

תמג. ח. לשרוף עיר הנדחת ואת כל אשר בה, ועיר הנדחת נקראת עיר מישראל שנדחו על ידי אנשים בני בליעל לצאת מתחת כנפי השכינה וילכו אחרי שרירות לבם הרע לעבוד עבודה זרה, ועל זה נאמר ושרפת באש את העיר, ואת כל אשר בה, ואת כל שללה.

שורש מצוה זו ידוע הוא שאנשים רעים וחטאים כאלה שהסכימו יחד הסכמה רעה ונמאסת כזו ראוי למחות שמם ולאבד זכרם מן העולם ולא ישאר בעולם מקום זכר להם כלל, ואין להם כליון חרוץ יותר מן השריפה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין העיר נעשית עיר הנדחת, כלומר לדון אותם בדין עיר הנדחת שאנשיה נהרגין בסייף וממונם נשרף עם העיר, עד שיהיו מדיחיה שנים או יותר על שנים, שנאמר יצאו אנשים וגומר, ויהיו מדיחית מאותו השבט ומאותה העיר, שנאמר מקרבך וידיחו, ועד שידיחו רובה ויהיו המודחים ממאה ועד רובו של שבט, אבל אם לא הודח רובו של שבט אינם נידונין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. קנסות, עיין מצוה מו. — 13. משפטים, מצוה מה. — 16. שבת סו, א. — 21. ערבוב פסוקים של דברים יג, טז—יז. — 26 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות עכו"ם ד, ה, עם הוספות ובאורים. — 28. דברים יג, יד. — 29. שם. — 30. לא הודח, כן בכ, ועיין בכ"מ הלכות עכו"ם ד, ב, שכן היה הנוסח בספרי הרמב"ם הישנים, אבל זו טעות, שצ"ל "אבל אם הודח רובו". לפי זה גם בדברי רבנו צריך להגיה כן (וכן מצאתי במנחת חינוך).

הערות וביאורים

1. צריכין דרישה וחקירה. דבקנסות ליכא למיחש לנעילת דלת. — 3. ואם הכחישו, כלומר אע"פ שאין עדי ממונות צריכין דרישה וחקירה, אם הכחישו זה את זה וכו'.

בדין עיר הנדחת אלא כיחידים, שהם נסקלים וממונם ליורשיהם, שנאמר יושבי העיר, ולא כפר קטן ולא כרך גדול, ופחות ממאה כרך קטן ורובו של שבט כרך גדול. ודין ערי מקלט וכן ירושלם שאין נעשין עיר הנדחת, וכן עיר שהיא בספר אינה נעשית עיר הנדחת, ודין האיך עושין אותה עיר הנדחת, וההתראות ששולחין לה על ידי שני תלמידי חכמים, ומה שאמרו בענין רחובה, ומה שאמרו בנכסי צדיקים שבתוכה שלא הודחו עמה, ודין הקדשות שבתוכה, ודין פירות דקלים שבתוכה, ודין נכסי אנשי עיר אחרת שבתוכה או נכסי אנשי עיר הנדחת שבמקום אחר, ויתר פרטיה במסכת סנהדרין.

ונוהגת מצוה זו בזכרים כי להם המשפט, ובזמן שישראל על אדמתן, ובית דין הגדול של שבעים ואחד במקומן, שאין דנין עיר הנדחת אלא בבית דין הגדול. וזאת מן המצות המוטלות על הציבור, ויותר על הסנהדרין. ואם עברו על זה, כגון שידעו על אחת מערי ישראל שראויה להעשות עיר הנדחת ולא עשו בה דין בטלו עשה זה ועונשן גדול מאד פן תתפשט רעתה בעיירות אחרות.

(מצות בדיקת סימני העוף)

תמד. ט. לבדוק בסימני העוף, ועל זה נאמר כל צפור טהורה תאכלו, וכן אמרו בספרי כל צפור טהורה תאכלו זו מצות עשה. כל ענין מצוה זו שרשה ודיניה ובאי זה מקום נוהגת ובאי זה זמן, הכל כתבתי בראש סדר ויהי ביום השמיני בענין בדיקת סימני בהמה וחיה ודגים וחגבים, שדין כולם שוה. וגם שם כתוב שהרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה יחלוק עם הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה בחושבו הבדיקה בבהמה ובשאר המינין מצות עשה, והוא סובר שלא בא אלא ליתן עשה ולא תעשה לאכול מן הטמא, ושם באותו סדר בלא תעשה ז' בסימן קס"א כתבתי בסימני העוף קצת ממה ששמעתי בהן מרבותי ישמרם אל וקחנו משם.

(מצות מעשר שני)

תמה. י. להוציא מעשר שני מן התבואה בארבע שני השמטה, כלומר אחר שנפריש מעשר ראשון הניתן ללוים שנפריש עוד מעשר אחר, ועל כן הוא נקרא שני, וזה המעשר היה דינו שיאכל בירושלם ועל זה נאמר עשר תעשר את כל תבואת זרעך, וביאר הכתוב שאם ירחק ממנו המקום ולא נוכל שאתו שם רק בטורח גדול ובהוצאה מרובה שנפדה אותו ונעלה דמיו בירושלם ונוציאם שם בצרכי אכילה ושתיה לבד. וביאר הכתוב כמו כן שהפדה מעשר שלו שצריך להוסיף חומש בדמים, כלומר שאם הוא שוה ארבעה דינרים שיאכל במקומו חמשה דינרים בירושלם, ועל זה נאמר

חילופי גירסאות זמראי מקומות

1. דברים יג, טז. — 15. שם יד, יא. — 26. שם יד, כב. — 30. ויקרא כז, לא.

הערות וביאורים

3. בספר, כדי שלא יכנסו עובדי כוכבים ויחריבו את ארץ ישראל (הלכות עכו"ם ד, ד). — 6. הקדשות, קדשי מזבח ימותו, קדשי בדק הבית ישרו ואח"כ שורפין אותן (שם, הלכה יג). — פירות דקלים, בזמן שהן מחוברין מותרין, שנאמר תקבון ושרפת, מי שאינו מחוסר אלא קבון לשריפה, יצאו פירות המחוברים שהן מחוסרין תלישה וקבון ושריפה (שם)—21. עשה ולא תעשה, ע' בביאורים למצוה קנ.

ואם גאל יגאל איש ממעשרו חמישיתו יוסף עליו, ודקדקו זכרונם לברכה ממעשרו ולא ממעשר חבירו, איש ממעשרו ולא אשת.

משרשי המצוה כתבתי במצות מעשר בהמות בסדר אם בחוקותי עשה ד' בסימן שנ"ו, ואף על פי שהענין מבואר טעמו בכתוב שהוא למען תלמד ליראה את יי' אלהיך כל הימים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מעשרין מעשר שני משנה לחברתה, וכן הוא בספרי, שנה שנה מלמד שאין מעשרין אותו משנה לחבירתה, אין לי אלא מעשר שני שבו דבר הכתוב, מנין לרבות שאר מעשרות תלמוד לומר עשר תעשר, ואמרו זכרונם לברכה שיום חמשה עשר בשבט הוא ראש השנה למעשר האילנות, כלומר שכל אילן שהגיע לעונת המעשרות קודם חמשה עשר בשבט מתעשר במעשר של אותה שנה, שאם היא שנת מעשר שני מפרישין ממנו מעשר שני, ואם היא שנת מעשר עני מפרישין ממנו מעשר עני. וכבר כתבתי למעלה בסדר ויקח קרח במצות מעשר ראשון עשה רביעי בסימן שצ"א עונת המעשר במקצת מן האילנות, ושם כתוב שעיקר חיוב מעשר מדאוריתא אינו אלא בדגן תירוש ויצהר, וכל השאר דרבנן. ויתר רובי דיני מעשר שני כלם מבוארים במסכתא הבניה על זה והיא מסכת מעשר שני. ומצות זו אינה נהגת בכל מקום אלא בזמן שישראל שרויין על אדמתם וירושלם בישובה, נזכה ותחזינה עינינו בטובה. ובסדר שופטים במצות תרומה עשה ו' בסימן תצ"ו אכתוב בגזירת השם המקומות שנוהג שם מעשר ראשון ושני ותרומה.

(מצות מעשר עני תחת מעשר שני בשנה שלישית)

תמו. יא. להוציא מעשר עני בשנה השלישית ושישית מן השמטה, ועל זה נאמר מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא והנחת בשעריך, ובשנה הזאת היו מפרישין מעשר עני במקום מעשר שני של שאר שנים, ואין מפרישין מעשר שני כלל.

משרשי המצוה בענין זה מה שכתבתי במצות הלואה לעני בכסף תלוה עשה א' בסימן ס"ו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שבעל השדה שעברו עליו עניים נותן לכל אחד מהם מן המעשר כדי שבעו, שנאמר ואכלו בשעריך ושבעו, וכמה כדי שובעו, מן החטים לא יפחות מחצי קב, משעורים לא יפחות מקב, כוסמין לא יפחות מקב וחצי, דבלה לא יפחות ממשקל חמש ועשרים סלע, יין לא יפחות מחצי לוג, שמן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. קדושין כד, א. — 4. דברים יד, כג. — 6. בכורות נג, ב. — 9. ר"ה ב, א. — 21. עני, נש שני. — דברים יד, כח. — 27 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות מתנות עניים ו, ז—ט. — 29. משעורים—מקב, חסר בו.

הערות וביאורים

2. ולא אשה, האשה פודה מעשר שני בלא חומש, ופירש"י דאירי במעשר שני של בעל, וקמ"ל דאמרינן דכאחר דמיא. אבל במע"ש שלה פודה בחומש כמו איש. ולגרסת ר"ת אירי במע"ש שלה, וגורת הכתוב היא שאין אשה משלמת חומש (קדושין כד, א, תוס' ד"ה אלא).

מרביעית לוג, אורז רובע קב, ירק משקל ליטרא, חרובין שלשה קבין, אגוזים עשרה, אפרסקים חמשה, רימונים שתים, אתרוג אחד, היה לו דבר מועט והעניים מרובים מניח לפניהם והם מחלקין ביניהם, ומעשר עני המתחלק בגורן אין בו טובת הנאה לבעלים, ואיש ואשה שבאו ליטול נותנין תחלה לאשה ואחר כך לאיש, ויתר פרטי המצוה מתבארים במסכתות פיאה ומעשרות ודמאי ובמקומות מזרעים ומכשירים וידים, ובסדר שופטים בגזירת השם עשה ו' אכתוב באי זה מקום נוהגת ובאי זה זמן.

(מצוה לנגוש את הנכרי)

תמז. יב. לנגוש הנכרי עובד עבודה זרה שיפרע מה שהוא חייב לנו ולא נחמול ונרחם עליו להאריך לו המלוה, ועל זה נאמר את הנכרי תגוש, וכן אמרו בספרי את הנכרי תגוש זו מצות עשה.

ומשרשי המצוה שלא נלמד נפשותינו לחמול ולרחם עליהם למען לא נמשך אחר מעשיהם ואחר עצתם בשום דבר. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב שאין זה מצות עשה כלל, אבל ענין הכתוב להזהיר על החמלה בישראל בעשה ולא תעשה, ואמר את הנכרי תגוש ולא אחיך, והוא לאו הבא מכלל עשה דקימא לן שהוא כמו עשה, והלאו המבואר בו כמו כן ולאחיך לא תגוש, וכן הענין ממש באיסור רבית כמו שנכתוב בסדר כי תצא בגזירת השם.

דיני המצוה כלולים בביאור בכתוב לפי דעתי.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר עליה והאריך זמן פרעונו מן הנכרי על צד החמלה עליו לבד, לא מצד היראה ללוה או להפסד חובו או לשום תועלת אחר, בטל עשה זה, לדעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה, ולדעת הרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה הנוגש ישראל בחובו בטל עשה זה מלבד שעבר על לאו, אבל אריכות חוב לנכרי לא מעלה ולא מוריד.

(מצות השמטת כספים בשנה שביעית)

תמח. יג. לעזוב החובות בשנת השמטה, ועל זה נאמר ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידיך, ונכפלה האזהרה בזאת המצוה, שנאמר וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו, ואמרו בתוספתא בשתי שמטות הכתוב מדבר אחת שמטת קרקע ואחת שמטת כספים. כבר כתבתי בכסף תלוה במצוה ז' עשה רביעי בסימן ס"ט מה שידעתי בשרש המצוה, ושמטת כספים גם כן אחר אותו הטעם נמשך ללמד

חילופי גירסאות ומראי מקומות — הערות וביאורים

10. דברים טו, ג. — 13. בסה"מ שורש ו', — 15. כי תצא מצוה תקמה. — 25. דברים טו, ב. — 26. שם טו, ב.

4. טובת הנאה, הכרת טובה בעד הנאה שעשה, אלא העניים באים ונוטלין על כרחו. — 27. שמיטת קרקע, איסור חרישה וזריעה בשביעית. — 28. ואחת שמטת כספים, מומן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע (כגון עכשיו שבטלה קדושת הארץ) אי אתה משמט כספים (ואע"פ שהשמטת כספים חובת הגוף היא ואינה תלויה בארץ ילפינן בהיקשא דלא נהגא. רש"י, גיטין לו, א).

נפשינו במדות המעולות מדת הנדיבות ועין טוב ונקבוע בלבבינו הבטחון הגדול בשם ברוך הוא, ואז תכשר נפשינו לקבל טוב מאת אדון הכל כלול הברכה והרחמים, וגם נמצא מזה גדר חזק ומחיצה של ברזל להתרחק מאד מן הגזל ומן החמדה בכל אשר לרעינו, כי נשא קל וחומר בנפשינו לאמר אפילו הלויתיו ממוני הגיע שנת השמטה אמרה תורה להשמיט בין המלוה שלא לגזול ושלא לחמוס משלו לא כל שכן שראוי לי להתרחק עד הקצה האחרון.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין השביעית משמטת אלא בסופה כשתשקע חמה בערב ראש השנה של מוצאי שביעית, שנאמר מקץ שבע שנים, ומשמטת אפילו מלוה שבשטר שיש בו אחריות נכסים, ואם סיים לו שדה בהלואתו אינו משמט, כן כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה, ותימה הוא דרבי יחנן דחי לה בפרק השולח. הקפת חנות ושכר שכיר אינו נשמט, ואם זקפו אותם במלוה נשמט, וכן הדין בקנסות. המגרש אשתו קודם שמטה אין כתובתה נשמטת אלא אם כן פגמה או זקפתה עליו במלוה, והמלוה על המשכון אינו משמט והוא שיהיה החוב כנגד המשכון, כן כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה, ובפרק חזהב אמרינן דאף על פי דאינו שוה אלא פלג חובו, והני מילי במשכון של מטלטלין אבל במשכון של קרקע באתרא דמסלקי שביעית משמטת, ובכור אינו נוטל בה פי שנים לפי שהוא כחוב גמור אבל באתרא דלא מסלקי אין שביעית משמטתו, והשתא דקימא לן סתם משכנתא שתא, דהכי אסיקנא בגמרא לדעת קצת המפרשים,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. בין, כ ביד. — המלוה, לא הלוה (וכן צריך להיות). — 7. ערכין כח, ב. — 8. דברים טו, א. — 10. בהלכות שמיטה ויובל ט, ו. — 11. גיטין לו, א. — 14. הלכות שמיטה ויובל ט, יד. — 15. ב״מ מח, א. — 18. ב״מ סה, א. — לדעת קצת המפרשים, ו לדעתו מורינו ר״א, מפ ואילך שמו המדפיסים

הערות וביאורים

11. ד ח י, ל ה, כלומר ר״י דוחה הלכה זו — היינו, שאם סיים לו שדה אינו משמט — וא״כ מתמה רבנו מדוע פסק הרמב״ם שאם סיים לו שדה אינו משמט, הלא ר״י דחי לה בגמרא. ועיין בהגהות ר״י״ם שתמה הרי בגמרא איתא שר״י דחה רק את הברייתא ששטר שיש בו אחריות נכסים אינו משמט, מפני שאולי בית שמאי הוא, שאומרים שטר העומד לגבות כגבוי דמי, אבל הדין של סיים לו שדה לא דחה, א״כ מדוע תמה רבנו על הרמ״ב״ם? — 12. ב מ ל ו ה, שחשב עם הקונה או עם השוכר וזקפו אותן במלוה. — 13. פ ג מ ה, שתיפרע קצת דגלי דעתה דעומדת ליגוש וליפרע (גיטין, יח, א, רש״י ד״ה משתפגום). — ה מ ש כ ו ן, שכנגבוי דמי. — 16. ד מ ס ל ק י, במקום שנהגו להלוות סתם ומלוה אוכל פירות ולא פסק עמו בנכייתה, ונהגו לסלק את המלוה ממנה בכל עת שתשיג יד הלוה למעות. — ש ב י ע י ת מ ש מ ט ת, כשאר מלוה בשטר שנכסי לוה משועבדין להן ושביעית משמטתן, דאין זה מלוה על המשכון שאין שביעית משמטתו, דהתם במשכון של מטלטלין קיימינן, ושעמא משום דבעל חוב קונה משכון שבידו דילפינן מולך תהיה צדקה והוה ליה כגבוי (רש״י ב״מ מז, א, ד״ה באתרא, וע״ב ד״ה ושביעית). — 17. פ י ש נ י ם, למאן דאמר שאין הבכור נוטל פי שנים במלוה, הא נמי תואיל ואתרא דמסלקין מלוה בעלמא הוא, ואין השדה למניו אלא לשיעבוד פירות והוה ליה ראוי, ואין הבכור נוטל בראוי לבא לפניהם לאחר מיתה לחלוק כבמוחזק ביד אביו (רש״י, שם ד״ה ואין).

כל המשכונות כאתרא דלא מסלקי דיינינן להו, ואין שביעית משמטת משכונא ובכור נוטל בה פי שנים ובעל חוב דיתומים גובה ממנו דבקרקע שלהם הוא. והמוסר שטרותיו לבית דין ואמר להם אתם גבו לי חוב זה אינו משמט, שנאמר ואשר יהיה לך את אחיך וזה כבר נתנו ביד בית דין, ומזה הטעם אמרו זכרונם לברכה שחוב שיש ליתומים על אחרים אין שביעית משמטתו דרבן גמליאל ובית דינו אביהן של יתומים, ואחריהם כל בית דין שבכל דור ודור, וכאלו מסרו שטרותיהם ביד בית דין דמי. וכן מענין המצוה מה שאמרו שהמלה את חבירו לעשר שנים אין שביעית משמטתו, דכי אמר רחמנא לא יגוש בחוב הראוי לנגוש, וזה לא הגיע זמנו לנגוש עדיין, ומה שאמרנו שהמתנה עם חבירו בחובו על מנת שלא תשמיטנו שביעית הרי זה משמט לפי שהוא כמתנה על מה שכתוב בתורה, אבל אמר לו על מנת שלא תשמיט חוב זה ואפילו בשביעית, כלומר אף על פי שחוב שביעית להשמיט, אם מתנה עמך שלא ישמיט חוב זה אין שביעית משמטתו בענין זה שכל תנאי שבממון קיים, כמו שכתבתי בסדר בהר סיני לא תעשה י"ב. ויתר פרטיה במסכת שביעית.

תוהגת מצוה זו מדאוריתא בארץ ישראל ובכל מקום בזמן שהיובל נוהג בזכרים ונקבות, וכבר כתבתי למעלה בסדר בהר סיני באי זה זמן היובל נוהג, אבל בזמן שאין היובל נוהג אין שמטת קרקעות וכספים נוהגת מדאוריתא, אבל מדברי סופרים נוהגת שמטת כספים אפילו בזמן הזה ואפילו בכל מקום כדי שלא תשתכח תורת השמטת כספים מישראל. וכבר כתבתי למעלה בסדר בהר סיני בסוף מצוה ראשונה אי זו היא שנת השמטה לדעת המפרשים הגדולים היודעים דרכי התלמוד, ועובר על זה ותבע את חברו על חוב שעברה עליו שנה שביעית בזמן הבית בטל עשה זה מלבד שהוא עובר על לאו כמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם, ובזמן הזה קא עביד איסורא דרבנן, ואם ידעו הבית דין ששביעית עברה עליו אין נזקקין לנגוש אותו כלל, ואפילו בזמן הזה, ואף על פי שהשמטת כספים עכשיו דרבנן וקימא לן שעבודא דאוריתא, הא איפסיקא הלכתא דבכל דבר שבממון יש כח ביד חכמים לדחות דבר תורה מטעם דהפקר בית דין הפקר.

(מצות צדקה)

תמט. יד. לעשות צדקה עם הצריך אליה בשמחה ובטוב לבב, כלומר שיתן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

שני תבטויים ביחד. — 4. גיטין לו, א. — 7. מכות ג, ב. — 8. דכי, כ דהכי. — 11. שחוב, כ שדין. — 12. עמן, מס ואילך: עמו. — 22. בסדר זה, מצוה תמא. — 26. הפקר..., ש הפקר ב"ד בזה"ב.—28. בשמחה, דברים כח, מו.

הערות וביאורים

2. ובעל חוב דיתומים, אם מת המלוה ונפלה המשכנתא לפני בניו, כאתרא דמסלקי אין בעל חוב של אביהם גובה תימנה דאין להם לאביהם בגופה של קרקע כלום, ומשלשלי בעלמא ניתנו, ומשלשלי דיתמי לא מישתעבדי לבעל חוב. משא"כ באתרא דלא מסלקי הרי זה כמכר אצל אביהן ונשתעבדו נכסיה מחיים ומיחייב מדין ערב (מרש"י ב"ב סז, ב). — 10. כמתנה, שהשביעית אינה מסורה בידו להתנות שלא תהא משמטת. — 12. מתנה, תנאי זה אגברא קאי ומועיל (רא"ש).

מממונינו למי שיחסר לו ולחזק העני בכל מה שצריך למחייתו בכל יכולתנו, ועל זה נאמר פתוח תפתח את ידך לו, ודרשו זכרונם לברכה פתוח תפתח ואפילו כמה פעמים, ועוד נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך, ואמר עוד וחי אחיך עמך.

משרשי המצוה כתבתי בכסף תלוה מצוה א' בסימן ס"ו מה שידעתי.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שעיקר מצוה זו ליתן הצדקה ליד גבאי שיתננה למי שצריך לה כדי שלא יתבייש המקבל כשהוא מקבלה מיד הנותנה בכל עת שיראנו, וגם הנותן לא יביישנו עליה לעולם שזה אינו יודע למי נותנה וזה אינו יודע ממי מקבלה. ואתה בני אל תחשוב שענין מצות הצדקה לא יהיה רק בעני אשר אין לו לחם ושמלה, כי אף בעשירים גדולים תתקיים גם כן מצות הצדקה לפעמים, כגון עשיר שהוא במקום שאין מכירין אותו וצריך ללוות, ואפילו בעשיר שהוא בעירו ובמקום מכיריו פעמים שיצטרך מפני חולי או מפני שום מקרה אחר לדבר אחד שהוא בידך ולא ימצא ממנו במקום אחר, גם זה בכלל מצות הצדקה הוא בלי ספק, כי התורה תבחר לעולם בגמילות חסדים ותצוה אותנו להשלים רצון הנבראים בני ברית באשר תשיג ידינו. וכלל הענין שכל המהנה את חבירו בין בממון בין במאכל או בשאר צרכיו או אפילו בדברים טובים דברים ניחומים בכלל מצות הצדקה היא ושכרו הרבה מאד, ויכנסו דברי באזניך כי טובים המה, באזן תבחן מלים. ואמרו זכרונם לברכה שעני שאינו רוצה ליקח מערימין עליו ונותנין לו לשם הלואה, ואחר כך אין שואלין אותה ממנו, אבל עשיר המסגף עצמו ויש לו צרה בממונו אין משגיחין בו, ואמרו זכרונם לברכה די מחסורו אתה מצווה להשלים הסרונו אבל אין אתה מצווה לעשרו. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה כי מעולם לא ראה ולא שמע עיר שיהיו בה עשרה מישראל שלא יהיה להם קופת של צדקה. ואמרו זכרונם לברכה שאפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב לעשות צדקה אם ימצא למטה ממנו שצריך לה. ואמרו זכרונם לברכה שאין שום אדם בא לעניות לעולם בשביל ריבוי הצדקה שיעשה, שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום, ואין ישראל נגאלין אלא בזכות הצדקה, שנאמר ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. ויתר פרטיה במקומות בתלמוד בפיזור, ורובם במסכת כתובות ובבבא בתרא.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ולא עשה צדקה בעת שנשאל עליה או שראה שצריך הדבר ויש יכולת בידו לעשותה בטל עשה זה.

(מצות הענק עבד עברי)

תנ. טו. לתת ממה שיש לנו לעבד עברי בזמן שיצא מתחת ידינו לחירות ולא נשלחנו בידים ריקניות, ועל זה נאמר העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך אשר ברכך יי' אלהיך תתן לו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שם טו, ח. — ב"מ לח, ב. — 3. ויקרא, כה, לה—לו. — 5. ב"ב י, ב: ליתיב לארנקי של צדקה. — 15. דברים ניחומים, הלכות מתנות עניים י, ז. — 16. באזן, איוב יב, יא. — 17. כתובות סז, ב. — 19. כתובות שם. דברים טו, ח. — 20. הלכות מתנות עניים ט, ג. — 22—25. מיוסד על לשון הרמב"ם שם י, א—ב, עם שונים. — 24. ישעי' לב, יז. — 25. שם א, כז. — 32. דברים טו, יד.

משרשי המצוה למען נקנה בנפשינו מדות מעולות יקרות וחמודות, ועם הנפש היקרה והמעולה נזכה לטוב, והאל הטוב חפץ להטיב לעמו, והודנו והדרנו הוא שנרחם על מי שעבד אותנו וניתן לו משלנו בתורת חסד מלבד מה שהתנינו עמו לתת לו בשכרו, דבר מושכל הוא, אין צורך להאריך בו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד העבד היוצא בסוף שש או ביובל או במיתת אדון, וכן אמה שיצאת באחד מכל אלו או בסימנין, הרי אלו מעניקין להם. אבל היוצאין בגרעון כסף אין מעניקין להם, שנאמר וכי תשלחנו חפשי וגו' לא שלחו הוא אלא שהעבד הוא שגרם בנתינת הכסף לצאת מתחת ידו. וכן מה שדרשו זכרונם לברכה במה שהזכיר הכתוב צאן וגורן ויקב שבדברים שיש בהן ברכה מחמת עצמם הוא שחייב אדם להעניקם אבל לא כספים ובגדים. ומה שאמרו זכרונם לברכה שאין פותחין לו משלשים סלע, ובין נתברך בעל הבית לרגלו או לא נתברך חייב להעניק לו, וענק העבד לעצמו ואין בעל חובו גובה מימנו. ויתר פרטיה מבוארים בפרק ראשון מקדושין.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בזמן הבית, שאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג כמו שכתבתי במה שקדם, ומכל מקום אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם.

(מצוה לשמוח ברגלים)

תנא. יו. לשמוח ברגלים, שנאמר ושמחת בחגך, והענין הראשון הרמוז בשמחה זו הוא שנקריב שלמים על כל פנים בבית הבחירה וכענין שכתוב וזבחת שלמים, והדר ושמחת בחגך, ובשביל הקרבת השלמים אמרו זכרונם לברכה נשים חייבות בשמחה, לומר שאף הן חייבות להביא שלמי שמחה, ועוד אמרו זכרונם לברכה שמח בכל מיני שמחה, ובכלל זה הוא אכילת הבשר ושתיית היין וללבוש בגדים חדשים וחילוק פירות ומיני מתיקה לנערים ולנשים, ולשחוק בכלי שיר במקדש לבד, הו היא שמחת בית השואבה הנזכרת בגמרא, כל זה בכלל שזכרתי בכלל ושמחת בחגך, ואמרו זכרונם לברכה במסכת פסחים חייב אדם לשמח בניו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5—13. מיוסד על רמב"ם הלכות עבדים ג, יד—טו, עם שנויים. — 6. או בסימנין, חסר בו. — 7. דברים טו, יג. — 15. משלי א, ה.— 19 ואילך. מיוסד על סה"מ מ"ע נז, עם שנויים. — 19. דברים טז, יד. — 20. שם כז, ז. — 21. חגיגה ו, ב. — 26. פסחים קט, א.

הערות וביאורים

6. בסימנין, סימני נערות.—12—13. גוזבת: הימנו, שאין האדון מגבה את ההענקה לב"ח של העבד בחובו (רש"י קדושין טו, א. ועיין במ"ל הלכות עבדים ג, טו, שפירש שיטת הרמב"ם דלעולם אין ב"ח גובה ממנו אף אחר שבא ליד העבד). — 20. וזבחת שלמים, פסוק זה אינו כתוב בחג אלא גבי

הר עיבל בפי תבא, ולא כתבו רבנו אלא ללמוד משם דסתם שמחה הוי בזביחת שלמים, ומינה דושמחת בחגיך היינו בזביחת שלמים (כ"מ הלכות תגיגה א, א). — 21. זהדר ושמחת בחגך, וכן בכ"י ישן (וכן נראה מסה"מ מ"ע נד וכן תיקן המנחת חינוך); והדר ושמחת לפני ה' אלקיך (והכוונה לסוף הפסוק בפרשיות כו, יא).

ובני ביתו ברגל, ושם נאמר תניא רבי יהודה בן בתירה אומר בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר, שנאמר וזבחת שלמים וגומר, עכשיו אין שמחה אלא ביין, שנאמר ויין ישמח לבב אנוש, ואמרו עוד במה משמחים אנשים בראוי להם ביין ונשים בראוי להן בבגדים נאים. והזהירתנו התורה כמו כן להכניס בכלל השמחה העניים והגרים והחלושים, שנאמר אתה... והלוי והגר והיתום והאלמנה.

משרשי המצוה לפי שהאדם נכון על ענין שצריך טבעו לשמוח לפרקים כמו שהוא צריך אל המזון על כל פנים ואל המנוחה ואל השינה, ורצה האל לזכותינו אנחנו עמו וצאן מרעיתו וציונו לעשות השמחה לשמו למען נזכה לפניו בכל מעשינו, והנה קבע לנו זמנים בשנה למועדים לזכור בהם הנסים והטובות אשר גמלנו, ואז בעתים ההם צונו לכלכל החומר בדבר השמחה הצריכה אליו וימצא לנו תרופה גדולה בהיות שובע השמחות לשמו ולזכרו, כי המחשבה הזאת תהיה לנו גדר לבל נצא מדרך היושר יותר מדאי, ואשר עמו התבוננות מבלי החפץ בקטרוג ימצא טעם בדברי.

מדיני המצוה כתבתי קצתן למעלה, ויתר פרטיה במסכת חגיגה ובמקומות מן התלמוד בפיזור.

ונוהגת מצוה זו לענין השמחה אבל לא לענין הקרבן בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ואינו משמח עצמו ובני ביתו והעניים כפי יכולתו לשם מצות הרגל בטל עשה זה, ועל הדרך הזה יאמרו זכרונם לברכה יהיו כל מעשיך לשום שמים.

(מצוה להראות ברגלים בבית המקדש)

תנב. יז. שנצטוינו להראות כל זכר בירושלם בבית הבחירה שלש פעמים קבועים בשנה והן פסח ושבועות וסוכות, ועל זה נאמר שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני יי אלהיך. וענין המצוה שיעלה כל אדם עם כל בן זכר שיש לו שיוכל ללכת לבדו ברגליו למקדש ויתראה לשם, ומחיוב ראייה זו שיקריב שם קרבן עולה, וזה הקרבן נקרא עולת ראייה, ואין לקרבן זה שיעור אפילו תור אחד או גוזל פוטר. וכבר כתבתי בכסף תלוה עשה ששי מה שאמרו זכרונם לברכה שלש מצות נצטוו ישראל ברגל, חגיגה ראייה שמחה, ועל כל אחת משלש מצוות אלו היו מביאין קרבן ונקראים קרבן חגיגה שלמי שמחה עולת ראייה.

משרשי המצוה למען יראו כל ישראל ויתנו אל לבם בפעולת הקרבן המעורר הלבבות כי כולם מקטנם ועד גדולם חלק יי ונחלתו, עם קדוש ונבחר, נוצרי עדותו, סגולת כל העמים אשר תחת כל השמים לשמור חוקיו ולקיים דתו, על כן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. תהלים קו, טו. — 5. העניים... כי החלושים והעניים והגרים. — דברים טז, יד. — 19. אבות ב, יב. — 22—30. מיוסד על סהים מ"ע נג. — 23. דברים טז, טז. — 32. כולם... ירמיה לא, לג.

הערות וביאורים

12. שובע השמחות, שמחה שאין לה קץ ותכלה. — 15. למעלה, בתחלת מצות זו. — 19. כל מעשיך, אף בשעה שאתה עוסק באכילה ושתיה לא תתכוין להנות גופך אלא לעשות רצון קונך.

יובאו שלש פעמים בשנה בית השם, והוא באומרם על דרך משל הננו לאל לעבדים נכנסים ובאים בצל קורתו ובחזקתו סמוכים לעד לעולם באהבתו וביראתו, זר לא יבא בתוכינו כי אנחנו לבדנו בני ביתו, ועם המעשה הזה יתעורר דעתינו ונכניס בלבנו מוראו ונקבע ברעיוניגו אהבתו ונזכה לקבל חסדו וברכתו, ובא עלינו החיוב בזכרים לבד כי הם עיקר הבית, והטף והנשים טפילה להם, ועם החזקה בהם לעבדים נעשית החזקה בכל שהוא תחת ידם, ומזה היסוד נתייחדה לנו מצוה במועד שנת השמטה בחג הסכות להקהיל שם האנשים והנשים והטף והגרים לפי שאותה השנה משחררת הכל ומפקעת השעבוד מכל החי מכל בשר להשיב הכל תחת יד האדון יי' צבאות, ואז באותה השנה לא תועיל חזקתם לאשר תחתיהם שאין שם אדנות בארץ בעת ההיא. ועוד יש עמנו טעם אחר במצות הקהל נכתוב אותו במקומו בסדר אתם נצבים בגזירת השם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שעולת ראייה ושלמי שמחה אין דוחין לא שבת ולא טומאה אבל דוחין יום טוב, אף על פי שאין מקריבין ביום טוב גדרים ונדבות. ועוד כתבתי קצת מדיניה בסדר אם כסף תלוה במצות חגיגה עשה ו' בסימן ע"א, ושם כתוב במי נוהגת ובמי אינה נוהגת, וכל ענינה כמנהג הספר.

לא תעשה

(שלא למחות ספרי הקודש והשמות של הקדוש ברוך הוא הכתובים שם וכן בתי עבודת הקודש)

תנג. א. שלא נאבד ונמחה הדברים ששם הקדוש ברוך הוא נקרא עליהם, כגון בית המקדש וספרי הקודש ושמותיו היקרים ברוך הוא, ועל כל זה נאמר לא תעשון כן לי' אלהיכם, אחר שקדם המצוה לאבד עבודה זרה ולמחות שמה ולחרוס בתיה ומזבחותיה כולם מנע ואמר לא תעשון כן לי' אלהיכם. ובסוף מסכת מכות אמרו זכרונם לברכה מי ששרף עצי הקדש לוקה, ואוהרותיה מואבדתם את שמם... לא תעשון כן וגומר, וכמו כן אמרו שם שמחוחק את השם לוקה ואזהרותיה מזה הכתוב בעצמו.

שורש המצוה נגלה כי בגשת בני ישראל אל הקדש באימה ברתת בזיע מתוך כך יכניסו בלבם הפחד והיראה גדולה אל השם ברוך הוא.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה ששבעה שמות הם שהם מאסור לאו זה, ואלו הם, שם של י"ד ה"א ואי"ו ה"א שיקראו אותו חכמים שם המפורש, וכן השם שנכתב אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד ואל ואלה ואלהים ושדי ואהיה אשר אהיה. ועוד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

10. הקהל, מצוה תריב. — 12—15 הלכות חגיגה א, ז. — 18—24. השוה סה"מ ל"ת סה. — 19. כל, חסר בכ. — דברים יב, ז. — 21. מכות כב, א. — 27—29. לשון הרמב"ם הלכות יסודי התורה ו, א (אבל שם יש השם צבאות במקום אהי' אשר אהי'). — 27. מאסור, כ באיסור. — 29. ואהיה אשר אהיה כ

הערות וביאורים

5. ועם החזקה, כזה שהזכרים נעשו עבדים לה' נעשית החזקה ג"כ בטף ונשים הטפלים להם, ולכן אין הטף ונשים בחיוב להראות ברגלים. — 14. ונדבות, מ"מ מקריבים עולות ראייה ושלמי חגיגה ושלמי שמחה ביו"ט שאין אלו נדרים ונדבות אלא חובה (הלכות חגיגה א, ז).

אמרו זכרונם לברכה שכל אות שנטפל לשם מלפניו מותר למחקו, כגון שלשים מליי' ב' מבאלהים, אבל הנטפל לשם מלאחריו כגון ך' של אלהיך ומ"ם של אלהיכם וכיוצא בהם אין נמחקים מפני שהשם מקדשם, והכותב אל מאלהים ויה מיי' אינו נמחק מפני שאלו הן שמות בפני עצמן, אבל הכותב ש"ד משדי וצ"ב מצבאות הרי זה נמחק, שאר הכינויין שמשבחין בהן השם כגון רחום וחנון גדול גבור נורא וכיוצא בהן הרי הן כשאר כתבי הקדש שמותר למוחקן לצורך שום דבר, ומה שאמרו זכרונם לברכה שכל כתבי הקדש ופירושיהן בכלל איסור זה מדברי סופרים שאסור לאבדן ולשרפן, וכל זה שאמרנו בשכתבן ישראל אבל כתבן מין ישראל שורפין הכל, ומותר ומצוה לשרפם שלא להניחם שם למינין ולכל מעשיהם, אבל גוי שכתב השם גונזין אותו, ומה שאמרו שכל השמות האמורים באברהם בענין המלאכים שבאו אליו קדש, והאמורין בלוט חול חוץ אחד, אל נא אדני הנה נא מצא עבדך חן בעיניך, וכל השמות האמורים בגבעת בנימין קדש, וכל האמורים במיכה מהם חול ומהם קדש, א"ל חול י"ת קדש, חוץ מאחד שהוא א"ל והוא קדש, כל ימי חיות בית האלהים בשילה, וכל האמורים בנבות קדש, כל שלמה האמור בשיר השירים קדש והוא כשאר הכינויים חוץ מאחד האלף לך שלמה, כל מלכיא האמורין בדניאל חול חוץ מאחד, אנת מלכא מלך מלכיא, והרי הוא כשאר הכינויים, ויתר פרטיה במסכת שבועות.

תוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ומחק אפילו אות אחת משבעה השמות שזכרנו חייב מלקות, ואם סתר אות אחת מן האותיות הנטפלות לאחריהן מכין אותו מכת מרדות, וכן הסותר אפילו אבן אחת דרך השחתה מן המזבח או מן ההיכל או מן העזרה חייב מלקות.

(שלא להעלות קדשים בחוץ)

תנד. ב. שלא להעלות שום דבר מהקרבנות חוץ לעזרה וזה יקרא מעלה בחוץ, ועל זה נאמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום, פירוש עליה שריפה. ואמרו בספרי אין לי אלא עולות שאר קדשים מנין, תלמוד לומר ושם תעשה כל אשר אנכי מצוך, ועדיין אני אומר עולה בעשה שהכתוב אומר שם תעלה [עולותיך],

חילופי גירסאות ומראי מקומות

הצבאות (וכן ברמב"ם והלכות יסודי התורה שם. ועיין שם בכ"מ). — 1—17. לשון הרמב"ם והלכות יסודי התורה ו, ג—ט, עם שנויים וחלופים. — 1. שלשים, כ למיד. — 12. בראשית יט, יח—יט. — 14. שופטים יח, לא. — 16. שה"ש ח, יב. — דניאל ב, לז. — 23 ואילך. מיוסד על סה"מ ל"ת סט. — 24. דברים יב, יג. — 25. שם יב, יד. — 26. עולה בעשה, מצוה תלת.

הערות וביאורים

1. ש ל ש י ם, הלמ"ד מלה. — 3. ו ה כ ו ת ב א ל, שהתחיל לכתוב אלקים וכתב אליף למ"ד אין נמחקין, ואע"פ שלא גמר את השם, שהרי שתי אותיות הללו שם לעצמו (שבועות לה, ב, רש"י ד"ה כתב). — 12. ב נ ב ע ת ב נ י מ ן, וישאלו בני ישראל בה' (שופטים כ, כז, רש"י שבועות לה, ב). — 13. א ל ח ו ל, כגון לו בית אלהים (שם יז, ה). — 14. ב נ ב ו ת, ברך נבות אלהים (מלכים־א כא, יג). — 24. ה ש מ ר, כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה.

דמשמע עולה לבד, וכן היא גם כן בלא תעשה שהכתוב אומר השמר לך פן תעלה [עולותיך] דמשמע עולה לבד, שאר קדשים לא יהו אלא בעשה, כלומר שהמקריב קדשים בחוץ לא יהא עובר אלא בעשה שאמר הכתוב ושם תעשה, דמשמע ישם תעשה ולא בחוץ, ולאו הבא מכלל עשה עשה, תלמוד לומר שם תעלה עולותיך, עילה בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה ולומר לך מה עולה מיוחדת שהיא בעשה ולא תעשה כך כל שהוא בעשה הרי הוא בלא תעשה. כל עניינה המו לאו דזביחה בחוץ שכתבתי באחרי מות לאו ב' בסימן קפ"ז.

(שלא לאכול מעשר שני של דגן חוץ לירושלם)

תנה. ג. שלא לאכול מעשר שני של דגן חוץ לירושלם, ועל זה נאמר לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך, והכתוב הבא אחריו יורה עליו שבמעשר שני הוא מדבר, שנאמר כי אם לפני יי' אלהיך תאכלנו... אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך, ואלו שאר מעשרות לעניים או ללויים הם. וענין מעשר שני מהו כתבתי למעלת בסדר זה עשה י', וטעם היותו נאכל בירושלם כתבתי בסדר אם בחוקותי במצות מעשר בהמה עשה ז' בסימן שנ"ו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חייבין מלקות על אכילתו אלא אם כן יאכלו אותו בלי פדיון אחר שראה פני הבית, וכן אמרו בסוף מכות מאימתי חייבין עליו משיראה פני הבית, וכבר הרחבתי דברי בדיני קביעות פירות למעשר בסדר ויקח קרח עשה ד' בסימן שצ"א, ושם תראנו אם תחפוץ. ויתר פרטי המצות מבוארים במסכת מעשר שני.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות בזמן שחיוב מעשר שני נוהג, ובסדר שופטים עשה ו' בסימן תצ"ו נבאר בגזירת השם הזמן והמקומות שנוהג שם. ועובר על זת ואכל כזית ממנו חוץ לירושלם חייב מלקות.

(שלא לאכול מעשר שני של תירוש חוץ לירושלם)

תנו. ד. שלא לאכול מעשר שני של תירוש חוץ לירושלם, שנאמר לא תוכל לאכול בשעריך [מעשר דגנך] ותירושך. כל ענין מצות איסור התירוש כענין מצות הדגן. אין צורך להאריך בה הדיבור.

(שלא לאכול מעשר שני של יצהר חוץ לירושלם)

תנז. ה. שלא לאכול מעשר שני של יצהר, פירוש שמן, חוץ לירושלם, שנאמר לא תוכל לאכול בשעריך [מעשר דגנך ותירושך] ויצהריך, כל ענין היצהר כענין הדגן והתירוש. ושיעור אכילת השמן לחייב עליו הוא בכזית לפי מה ששמעתי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

9. דברים יב, יז. — 11. שם יב, יח. — 16. מכות יט, ב. — 21. והמקומות ו' המקום. — 30—1 (עמ' תקפב). ששמעתי ממורי, ויש רמז לזה ג"כ ברמב"ם הלכות מע"ש ב, ה: כל האוכל כזית מעשר שני וכו'.

הערות וביאורים

17. פני הבית, אחר שנכנס לחומת ירושלים (הלכות מעשר שני ג, ו).

ממורי ישמרו אל, ואף על פי שהוא משקה לאכילה הוא עומד לכל בני אדם, ואם ידענו כי מקצת מן הישמעאלים ישתוהו בטלה דעתם אצל כל בני אדם. ואל תחשוב לומר שזה הלאו דלא תוכל שיהיה לאו שבכללות, שכל ענין וענין הוא לאו בפני עצמו, וכן הוא מפורש במסכת מכות, אבל מעשר דגן ותירוש ויצהר חייב על כל אחד ואחד. וקא פריך התם וכי לוקין על לאו שבכללות, ומהדר ליה קרא יתירא הוא, מכדי כתיב ואכלת לפני יי׳ אלהיך... מעשר דגנך תירושך ויצהריך, לכתוב רחמנא לא תוכל לאכול אותם בשעריך, פרשינהו כולהו הכא למה לי שמע מינה ליחודי להו לאו לכל חד וחד. וזה הכתוב של ואכלת הוא בסוף סדר זה. ומה שהזכיר במקרא זה ובכורות בקרך וצאנך, ואף על פי שהם לכהנים בספרי נדרש כי בא להקיש מעשר לבכור וגומר.

(שלא לאכול בכור תמים חוץ לירושלם)

תנת. ו. שלא יאכל הכהן בכור תמים חוץ לירושלם, ומן כן שלא יאכל זר מן הבכור בשום מקום כי המצוה בו שיאכלוהו הכהנים משרתי השם מן הטעם שכתבתי בסדר בא אל פרעה עשה ו׳ בסימן ט׳. ועל כל זה נאמר לא תוכל לאכול בשעריך...ובכורות בקרך וצאנך. ולשון ספרי, ובכורות זה הבכור, ולא בא הכתוב אלא לזר שאכל בכור בין לפני זריקת דמים בין לאחר זריקה שעובר בלא תעשה. ואין הכוונה שלא ילמד הכתוב זולתי ענין זה, אבל יאמר שזהו בכלל הלאו הזה ונמצא שכלולים בו שני הענינים שזכרנו, מניעת הזר מאכול בכור תמים בשום מקום ומניעת הכהן כמו כן מלאכול אותו חוץ לירושלם, ושני הענינים תלויין בבכור תמים. ושם בסדר בא אל פרעה כתבתי מצות הבכור באי זה זמן ובאי זה מקום נוהגת וחלוק הדעות לרבותי ישמרם אל בענין הבכור בזמן הזה. ובטעם היותו נאכל בירושלם אין צורך להאריך כי הוא מכלל הקדשים, וכמו שבא במשנה בזבחים פרק ה׳ הבכור והמעשר והפסח קדשים קלים וכולי, וכבר העתרתי דברי בכמה מקומות בטעם אכילת הקדשים במקום הקדש ואכול אותם משרתי השם. מדיני המצוה מי הוא הזר אצל אכילת הבכור והמומין הפוסלין בו וזמן אכילתו, הכל מבואר במסכת בכורות ובמקומות אחרים מקדשים קצת מדינין אלו. וכהן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—8. מיוסד על סה״מ ל״ת קמג. — 4. מכות יז, ב. — 8. וזה—זה, חס ואילך בסוגריים. — 8—10. ומה—וגומר, חסר בחא. — 12—20. מיוסד על סה״מ ל״ת קמד, עם שנויים ובאורים. — 23. זבחים נו, ב. — 26. מקדשים, נש מפרשים.

הערות וביאורים

1. משקה, ושיעורו רביעית. — 3. שבכללות, שכולן בלאו אחד נאמרו. — 7. ספרשינהו, מיהדר פרושי בכל חד למה לי. — 8. בסוף סדר, ראה, וכוונתו לפרק יד, פסוק כג (ועיין ברש״י מכות יח, א, ובמסורת הש״ס שטרחו לכוון הפסוק). — 9. לכהנים, ומה זה דאוהיר רחמנא לא תוכל לאכול בשעריך, הרי הבכורות הם לכהנים והזר מוזהר שלא יאכל מהם בשום מקום. — 10. להקיש מעשר לבכור, מה בכור אינו נאכל אלא לפנים מן החומה, אף מעשר אינו נאכל אלא לפנים מן החומה (ספרי דברים יד, כג). — 23. קדשים קלים וכולי, ונאכלין בכל העיר (זבחים נו, ב). — 26. מקדשים, מסדר קדשים.

העובר על זה ואכל כזית מבכור תמים חוץ לירושלם, וכן ישראל בכל מקום חייב מלקות.

(שלא לאכול בשר חטאת ואשם חוץ לקלעים ואפילו הכהנים)

הנט. ז. שלא לאכול מבשר חטאת ואשם ואפילו הכהנים חוץ לקלעים, ופירשו בעלי הקבלה שאיסור זה הוא בכלל לא תוכל לאכול בשעריך... בקרך וצאנך, שכן אמרו זכרונם לברכה לא בא הכתוב אלא לאוכל חטאת ואשם חוץ לקלעים שהוא עובר בלא תעשה, וכמו כן אוכל קדשים קלים חוץ לחומה בכלל איסור זה כמו שבא בגמרא מכות שאמרו שם שכל האוכל דבר חוץ למקום אכילתו לא תוכל לאכול בשעריך קרינא ביה, ואמרם זכרונם לברכה לא בא הכתוב אלא לזה הכוונה לומר שגם זה בכלל.

משרשי המצוה לאכול כל קרבן במקום מיוחד כדי שיכוונו לבם אוכלין על הכפרה שנאכלין בשבילה, וכענין שאמרו זכרונם לברכה כהנים אוכלים ובעלים מתכפרים, ואלו יאכלום במקומות אחרים יסיחו כוונתם מן הענין, ידוע דבר זה וברור.

דיני המצוה בזבחים.

ונוהג איסור זה בכל מקום שאפילו המקדיש היום חטאת ואשם ועברו ואכלו מהם אפילו הכהנים כזית חייבין מלקות מזה הלאו, מלבד האיסור שהוא בנהנה מן ההקדש.

(שלא לאכול בשר העולה)

תס. ח. שלא לאכל שום דבר מבשר העולה, שנאמר לא תוכל לאכול בשעריך... נדריך אשר תדור, ואמרו רבותינו בעלי הקבלה נדריך זו עולה, ולא בא הכתוב אלא ללמדך לאוכל עולה בין לפני זריקת דמים בין לאחר זריקת דמים בין לפנים מן הקלעים בין חוץ לקלעים שהוא עובר בלא תעשה. גם אמרו זכרונם לברכה שזה הלאו הוא אזהרה לכל מועל בקדשים. כבר כתבתי בסדר ויקחו לי תרומה מה שידעתי על צד הפשט בענין הקרבן והתועלת היוצא לנו בשרפנו בעלי החיים בבית הגדול, והאזהרה בהם שלא נאכל מהם אלא שישרף הכל נמשך אחר אותו הטעם, קשר אחד הוא. ונתיחדה האזהרה בעולה כי היא מצותה להיותה כליל. ובכלל האזהרה כל מועל בקדשים כמו שכתבתי.

דיני המצוה במסכת מעילה ובמקומות מסדר קדשים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—9. סה״מ ל״ת קמה. — 6. מכות יז, א. — 12. מסחים נט, ב. — 20—24. סה״מ ל״ת קמו עם שנויים. — 21. אשר תדור, כ יש פה הוספה זו: ופירוש הכתוב כאילו יאמר לא תוכל לאכול נדריך אשר תדור. — מכות יז, א. — 22. בין לאחר זריקת דמים, חסר בו. — 24. תרומה, מצוה צח.

הערות וביאורים

4. לקלעים, לפי שבמשכן היו קלעים היקף לחצר אהל מועד, ובבית עולמים היתה חומת העזרה במקום הקלעים. — 7. לחומה, חומת ירושלים.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, שאפילו המקדיש בהמתו היום לעולה אסור לו לאכול ממנה כלום. והעובר על זה ואכל מבשר בהמת עולה וכן כל האוכל גם כן משאר קדשים מעל, וחייב מלקות במזיד כשיש עדים והתראה, כמו שידוע בכל מקום, ואם הוא שוגג יקריב קרבן מעילה ויחזיר מה שנהנה בתוספת חומש כמו שמבואר במסכת מעילה. ובפרק תשיעי מסנהדרין אמרו זכרונם לברכה הזיד במעילה רבי אומר במיתה וחכמים אומרים באזהרה, ויש לדון גם כן שאיסור זה וכל כיוצא בו אינו נוהג אלא בזמן הבית.

(שלא לאכול בשר קדשים קלים קודם זריקת דמים)

תסא. ט. שלא לאכול שום דבר מבשר קדשים קלים קודם זריקת דמים, וקדשים קלים הן כמו תודה ושלמים וכיוצא בהן מאותן השנויין במשנת זבחים פרק ה', ועל זה נאמר לא תוכל לאכול בשעריך... ונדבותיך, שפירושו כאלו אמר לא תוכל לאכול נדבותיך, ואמרו בעלי הקבלה זכרונם לברכה לא בא הכתוב אלא לאוכל תודה ושלמים לפני זריקת דמים שהוא עובר בלא תעשה.

משרשי המצוה לתת אל לבינו שראוי לנו להקדים לעולם תועלת נפשותינו לתועלת גופנו בכל דבר בעולם, על כן אין ראוי שיהנה הגוף באכילה טרם זריקת דמים שבאין לכפרה על הנפש.

דיני המצוה גם כן מבוארים במעילה ובמקומות מקדשים.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות שאפילו המקדיש בהמתו היום לקדשים קלים ועבר ואכל ממנה אחר כן כזית חייב מלקות.

(שלא יאכלו כהנים בכורים קודם הנחתם בעזרה)

תסב. י. שנמנענו מלאכול בכורים, ועל זה נאמר לא תוכל לאכול... ותרומת ידיך, ופירשו בעלי הקבלה ותרומת ידיך אלו הבכורים, ונתבאר בסוף מסכת מכות שאין חייבין עליהם אלא קודם שיונחו בעזרה אבל משהונחו בעזרה אדם פטור עליהם, ולשון ספרי, לא בא הכתוב אלא לאוכל בכורים שלא קרא עליהן שהוא עובר בלא תעשה. ופירוש הענין מפני שלא קרא עליהן, מפני שלא הונחו בעזרה, אבל אם הונחו שם אף על פי שלא קרא עליהם אין בהן חיוב מלקות, וכמו כן יש בהן לענין חיוב המלקות התנאי שהוא במעשר שני שאין חייבין על

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—6. ספר המצוות ל"ת קמו. — 4. קרבן מעילה, עיין מצוה קכד. — 5. סנהדרין פג, א. — 12. מכות יז, א. — 21 ואילך. מיוסד על ספר המצוות ל"ת קמט, עם שנויים והשמטות. — 22. ופירשו—ידיך, חסר בו. — 23. מכות יז, א.

הערות וביאורים

3. משאר קדשים, שהם להשם לבדו. — מעל, וכתב המנחת חינוך: מה שכתב הרב המחבר דאף היום מעל אפשר בבנה מזבח, אבל אם היה שחיטי חוץ אינו מועל דהוי ליה כקדשים שמתו דאין מועלין בהם מן התורה. — 6. באזהרה, במלקות. — 10. ושלמים, של יחיד והבכור והמעשר יהפסח נקראים קדשים קלים. — 22. אלו הבכורים, דכתיב בהם ולקח הכהן הטנא מידך (דברים כו, ד).

אכילתן עד שיראו פני הבית תחלת ואחר כך שיאכל מהם קודם הנחה בעזרה, בענין זה יש בהן חיוב מלקות לכהן האוכל מהם, וישראל חייב בהם מיתה בידי שמים כל זמן שיאכל מהם ואפילו אחר שקרא עליהם הקריאה הידועה, והיא המפורשת בסדר והיה כי תבא. וכן אמרו זכרונם לברכה התרומה והבכורים חייבין עליהן חומש בשוגג ומיתה במזיד, וזהו כדין התרומה בשוה שאחר שקראן הכתוב לבכורים בשם תרומה נתחייבו בדיני התרומה. והבן בני זה החלוק שיש בהן בין ישראל לכהן, וזכור אותו, שהבהן כשיאכל בכורים משיראו פני הבית קודם הנחה בעזרה לוקה ואזהרותיה מלא תוכל וגומר, ואל תתמה לומר איך יתחייב מלקות הכהן עליהם אחר שהוא בעצמו יאכלם אחר הנחה בעזרה, שהרי כמו כן בשוה הדין במעשר שני שיתחייב הישראל עליו מלקות באוכלו אותו חוץ לירושלם, ואף על פי שהוא בעצמו אוכל אותו במקום הראוי לו, וישראל שיאכל בכורים כל זמן שיאכלם חייב מיתה בידי שמים, ואזהרותיה מוכל זר לא יאכל קדש, וכמו שכתבתי בסדר אמור אל הכהנים לא תעשה ט"ו בסימן ש"א.

משרשי ענין הבאת הבכורים לבית המקדש שיאכלום משרתי השם כתבתי בדבר מה שידעתי בכסף תלוה בסוף מצות עשה בסימן ע"ב, וטעם מצוה זו שלא יאכלום הכהנים קודם שיניחו אותם בעזרה ושלא יאכל מהם ישראל בשום ענין נמשך אחר אותו השרש הכתוב שם, ימצאהו מבואר ונגלה כל שיש בו דעה לדעת טוב ורע, ולהג הרבה במה שאינו צריך יגיעת בשר.

דיני המצוה מבוארים במסכת מכות.

זנוהג איסור זה בזכרים ונקבות, ודוקא בזמן הבית כי אז החובה עלינו בהבאת הבכורים, והחיוב מן התורה דוקא בפירות ידועים ובמקומות ידועים, וכמו שכתבתי שם בכסף תלוה סוף מצות עשה, ואף על פי שאמרנו שם שחיוב מצות הבאת הבכורים הוא על הזכרים לבד ולא על הנקבות, באיסור אכילתן בכל מקום שוה אשה לאיש, וכענין שיאמרו זכרונם לברכה בגמרא דרך כלל בפסוק איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם, השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה. וכהן העובר על זה ואכל מבכורים כזית כענין שאמרנו עבר על לאו וחייב מלקות, וכן ישראל שיאכל מהן כזית בשום צד, כלומר בין קודם שהונחו בעזרה או לאחר מיכן.

(שלא לעזוב את הלוים מלתת להם מתנותיהם ומלשמחם ברגלים)

הסג. יא. שהזהרנו שלא לעזוב הלוים ולא נתרשל מהשלים להם חוקם, כלומר שלא נשהה להם מעשרותם, וכל שכן ברגלים שאנו מוזהרין עליהן ביותר כדי לשמחן במועד, ועל זה נאמר השמר לך פן תעזוב את הלוי כל ימיך על אדמתך. משרשי המצוה לפי שהאל ברוך הוא חפץ בטוב עמו ישראל אשר בחר לו לעם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. בכורים ב, א. — 12. ויקרא כב, י. — 18. ולהג, ע"ש קהלת יב, יב. — 24. סוכה בח, ב. — במדבר ה, ו. — 32. דברים יב, יט.

הערות וביאורים

1. פני הבית, שנכנסו לפנים מן חומת ירושלים (הלכות בכורים ג, ג). — 11—12. שיאכל בכורים, משיראו פני הבית כל זמן בין קודם הנחה ואו אחר הנחה.

ורצה לזכותם ולעשותם סגולה בעולמו עם חכם ונבון, למען יכירום כל רואיהם כי הם זרע ברך השם אנשי אמת אנשי שם, ובהיות רצונו יתברך ברוך הוא בזה הביא עצות מרחוק לסבב דרכים להיות עסקם בחכמה ותמיד כל היום יהיו עליה שוקדים, והנהיג וסדר אותם במנהגים נכונים ונעימים ובנימוסים יקרים וחוקים למען ילמדו לדעת את יי מקטנם ועד גדולם ויעמוד זרעם ושמם קיים לעולם. ומן החקים המחזיקים והמעמידים החכמה בתוכם היה להיות שבט אחד כולו בהם מבלי חלק ונחלה בקרקעות, לא יצא השדה לחרוש ולזרוע ולחפור בורות להשקות, וכל זה להיות סבה אליו להוציא עתותיו על כל פנים ללמוד חכמות ולהבין דרכי האל הישרות, והמה יורו משפטיו לאחיהם בכל מדינה ומדינה ובכל העיירות, ועל כן בהיות השבט הזה נבחר הוא זורע לעולם אל עסק החכמה והתבונה, וכל ישראל צריכין לבקש תורה מפיהם ולהסכים דעתם וללכת אחר עצתם ככל אשר יורו אותם, היה מרצונו שיספקו להם אחיהם כל מחיתם פן תתבלע חכמתם בחסרון חוקם, ומן היסוד הזה באה על כל ישראל האזהרה כפולה בזה הכתוב בהשמר ופן לבלתי עזבם ולבלתי התרשל כלל בכל ענינם. והזכיר להם באזהרת האדמה שאמר כל ימיך על אדמתך לומר הזהרו מאד בהם כי לכם נחלת האדמה, והשם שהוא מצמיח זירזיה הוא נחלתו, כלומר ואל תחשבו להתגאות כנגדו בשביל נחלתכם באדמה כי הוא הגביר. או נאמר שהזכרת האדמה הוא לומר כי צריך הוא אליך על כל פנים שאתה בעל הנחלה והכל צריכין אליה, שכל מי שאין לו קרקע אפילו יש לו כמה כספים צריך הוא רחמים, כי הכל מן הקרקע, ואין כל דבר קיים לו לאדם שיהא לבו סמוך עליו כמוהו, ובעלי הקרקעות הם המגדלים עגלי מרבק וברבורים אבוסים, להם תרנגולות פטומות ויוני שובך גדיים וטלאים, וכדרך מלכי ארץ ושריה יביאו להם עובדי האדמה מכל אלה בחגים החזהרו בני ישראל לעשות כמו כן ללוים, ועל זה נכפלו כמה אזהרות בכתוב בכמה מקומות באומרו והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו, וענין אומרו אשר בשעריך אין הכוונה שיחזרו על הפתחים חלילה רק לומר שאין לו נחלת קרקעות כמו לישראל.

דיני המצוה מבוארים בכתוב.

ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל שרויין על אדמתן, ועובר על זה ועוזב את הלוי מלשמחו ומשהא ממנו מעשרותיו ברגלים עבר על לאו זה, אבל אין בו מלקות לפי שאין בו מעשה. ובמצוה הזאת יש ללמוד לכל מבין לסעוד ולהטיב אל כל המשתדלים תמיד בחכמת התורה כי הם המעמידים דת האמת ומחזקים האמונה, מרבים שלום בעולם, ואוהבים הבריות ושמחים בישוב המדינה, בצדק יחזו פנימי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. עצות מרחוק, ישעי׳ כה, א. — 4. נכונים ונעימים, כ נעימים ונכונים. — 4—5. למען ילמדו, ע״ש ירמי׳ לא, לג. — 7. מבלי, כן בכ״י ובב, ובמנים: מסבלי. — 9. יורו, דברים לג, י. — 18—19. שאין לו קרקע, יבמות סג, א: כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם. — 31. מרבים שלום, ברכות סד, א: ת״ח מרבים שלום בעולם.

הערות וביאורים

31. בצדק יחזו פנימו ובו׳, רמז למה שאמרו חו״ל דר׳ אלעזר יהיב פרוטה לעני והדר מצלי, אמר כתיב אני בצדק אחזה פניך (תהלים יז, טו), ופרש״י: ואני בצדק בתחלה ואחר כך אחזה פניך בתפלה (ב״ב י, א).

כל הצריך חנינה, שאין להם פנאי לשוטט בחוצות אחר מחיתם הנה והנה, על כן המרחמם ומבקש תועלתם ירוחם מן השמים וחלק כחלק יאכל עמהם לעולם הבא.

(שלא לאכול אבר מן החי)

תסד. יב. שנמנענו שלא לאכול אבר מן החי, כלומר אבר שנחתך מבעל חיים בעודנו חי, ועל זה נאמר ולא תאכל הנפש עם הבשר, זה אבר מן החי, ואמרינן במסכת חולין אכל אבר מן החי ובשר מן החי לוקה שתים, לפי שיש על זה שני לאוין, האחד זה שזכרנו, והשני ובשר בשדה טרפה [לא תאכלו] שהוא לא תעשה באוכל בשר מן החי, כמו שכתבתי בכסף תלוה לאו ז' בסימן ע"ט. ונכפלה האזהרה באבר מן החי במקום אחר בפרשת נח, שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו. משרשי המצוה כדי שלא נלמד נפשינו במדת האכזריות שהיא מדה מגונה ביותר, ובאמת שאין אכזריות בעולם גדול ממי שיחתוך אבר או בשר מבעל חיים בעודנו חי לפניו ויאכלנו, וכבר כתבתי כמה פעמים התועלת הגדול לנו בקנותינו המדות הטובות ונתרחק מן הרעות כי הטוב ידבק בטוב, והאל הטוב חפץ להטיב, ולכן יצוה עמו לבחור בטוב, וזהו דרכי ברוב המצוות על צד הפשט. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאיסור אבר מן החי נוהג בבהמה חיה ועוף בטהורים, אבל לא בטמאים. ומה שאמרו שאחד אבר שיש בו בשר וגידים ועצמות כגון היד והרגל ואחד אבר שאין בו עצם כגון הלשון והבצים והטחול והכליות והלב וכיוצא בהן באיסור זה, אלא שהאבר שאין בו עצם בין שנחתך כולו בין שנחתך מקצתו הרי זה אסור משום אבר מן החי, והאבר שיש בו עצם אינו חייב משום אבר מן החי עד שיפרוש כברייתו בשר גידים ועצמות, אבל אם פירש מן החי הבשר בלבד חייב משום טרפה, כמו שביארנו, ולא משום אבר מן החי. האוכל מאבר מן החי כזית לוקה עליו, ואפילו אכל אבר שלם אם יש בו כזית חייב, פחות מכזית פטור, חתך מן האבר כברייתו בשר וגידים ועצמות כזית ואכלו לוקה אף על פי שאין בו בשר אלא כל שהוא, אבל אם הפריד האבר אחר שתלשו מן החי והפריש הבשר מן הגידין ומן העצמות אינו לוקה עד שיאכל כזית מן הבשר לבדו, יאין העצמות והגידין מצטרפין בו לכזית מאחר ששינה ברייתו. חלקו לאבר זה ואכלו מעט מעט אם יש במה שאכל כזית בשר חייב, ואם לאו פטור. לקח כזית מן האבר כברייתו בשר גידין ועצמות ואכלו אף על פי שנחלק בפיו קודם שבלעו חייב, לפי שכן דרך אכילה. תלש אבר מן החי ונטרפה בנטילתו ואכלו חייב שתים, משום אבר מן החי ומשום טרפה, שהרי שני האיסורין באין כאחד, וכן התולש חלב מן החי ואכלו לוקה שתים, משום אבר מן החי ומשום

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. על כן, ו כן, cg ואילך: וכל. — 4—9. מיוסד על סה"מ ל"ת קפב. — 5. דברים יב, כג. — 6. חולין קב, ב. — 9. בראשית ט, ד. — 15 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות מאכלות אסורות פ"ה, הלכות א—ט. — 28—29. כברייתו—בפיו, חסר בנש. — 29. בפיו, ולא בפיו בפניהם. — 31—1 (עמ' תקפח). שתים—לוקה, חסר בו.

הערות וביאורים

2. ו ח ל ק כ ח ל ק, רמז לשמואל"א ל, כד: כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלוקו.

חלב, תלש חלב מן הטרפה ואכלו לוקה שלש. בשר המדולדל בבהמה ואבר המדולדל בה אם אינו יכול לחזור ולחיות אף על פי שלא פירש אלא שנשחטה אסור ואין לוקין עליו, ואם מתה הבהמה רואין אותו כאלו נפל מחיים, לפיכך לוקין עליו משום אבר מן החי, אבל היכול לחזור ולחיות אם נשחטה הבהמה הרי זה מותר. אם נשמט אבר מן החי או מעכו או דכו כגון הבצים שמעך אותן או ניתקן הרי זה אינו אסור מן התורה שהרי יש בו מקצת חיים ולפיכך אין מסריחין, ואף על פי כן אסור לאכלו ממנהג שנהגו ישראל מקדם, שהרי הוא דומה לאבר מן החי. עצם שנשבר אם היה הבשר חופה רוב עוביו של עצם הנשבר ורוב היקף השבר הרי זה מותר, ואם יצא העצם לחוץ הרי האבר אסור, וכשישחטו הבהמה או העוף יחתוך האבר וממקום השבר מעט וישליכנו והשאר מותר. נשבר העצם והיה הבשר חופה את רובו אם היה אותו הבשר מרוסס שנתאכל כבשר שהרופא גורדו, או שהיה הבשר שעליו נקבים נקבים או שנסדק הבשר או שנגרד כמין טבעת או שנגרד הבשר מלמעלה עד שלא נשאר על הבשר אלא כקליפה, או שנתאכל הבשר למטה מכל העצם שנשבר עד שנמצא הבשר החופה אינו נוגע בעצם, בכל אילו מורין לאיסור עד שיתרפא הבשר, ואם אכל מכל אילו מכין אותו מכת מרדות. המושיט ידו למעי הבהמה וחתך מן הטחול ומן הכליות וכיוצא בהן והניח החתיכות תוך מעיה ואחר כך שחטה הרי אותן החתיכות אסורות משום אבר מן החי ואף על פי שהוא בתוך מעיה, אבל אם חתך מן העובר שבמיעיה ולא הוציאו ואחר כך שחטה הרי חתיכות העובר מותרות הואיל ולא יצא.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ואכל אבר מן החי או כזית ממנו כעניין שזכרנו חייב מלקות. וזאת אחת מן השבע מצוות שהזהיר על כל בני העולם בכלל, אבל מכל מקום חילוק יש בפרטי המצוה בין ישראל לשאר האומות, והכל כמו שכתבנו בסדר וישמע יתרו לא תעשה ח' סימן כ"ח. ומן הדומה שהחיוב לשאר האומות באבר מן החי בין בטהורים בין בטמאים, וכן הורה זקן.

(שלא להוסיף על מצות התורה)

תסה. יג. שנמנענו שלא נוסיף בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה, ועל זה נאמר לא תוסף עליו, וכיצד יהיה התוספת, כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה כגון המורה שבשר עוף בחלב אסור מן התורה, וזה מוסיף על דבר הקבלה, שכך קבלנו בפירוש לא תבשל גדי וגומר, שבשר בהמה וחיה נאסרו לבשל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

12. שנגרד, ברמב"ם הלכות מאכלות אסורות ה, ח: שנגרר. — 15. נפל, ו כלל, נש כל. — 25. הרמב"ם בהלכות מלכים ט, יב. מקור המצוה הזה בשבת נה, א: כבר הורה זקן. — 28. דברים יב, א. — הלכות ממרים ב, ט.

הערות וביאורים

5. מעכו, כתשו. — או דכו, שבירה גמורה. — 8. עצם שנשבר, באיברים שאינן טורפין. — 16. הטחול, הכליות, שאין הבהמה נטרפת בחתוכן. — 17. אסורות, שכיון שנתחכו מחיים ואין שחיטה מפהרתן חרי הן אבר מן החי (כ"מ הלכות מאכלות אסורות ה, ט). — 19. מותרות, בשחיטת אמו כדיליף בגמרא מכל בהמה תאכלו (חולין פה, א, רש"י ד"ה מותר).

בחלב אבל לא בשר עוף, וכן אם הורה שבשר חזיה מותר בחלב עובר משום לא תגרע, לפי שזה גורע הוא שכך קבלנו שבשר בהמה וחיה בכלל האיסור, עד כאן. ורובי המפרשים יאמרו דלא שייך לא תוסיף כלל אלא במצות עשה, והענין הוא לפי מה ששמעתי אני מפי מורי ישמרו אל כגון מי שמניח שני תפילין כשרין בראשו או בידו, וכן העושה חמש טוטפות בתפילין, וכמו כן הנוטל שני לולבין כשרין בידו, וכל כיוצא בזה, וכן היושב בסוכה אחר החג בכוונה לעשות מצות סוכה אף על פי שיודע שעבר זמנה, שאין עוברין משום בל תוסיף אלא כמכין לעשות המצוה, וכן הנוטל לולב אחר החג ומכוין לעשות בו מצוה עם היותו יודע שעבר החג. וכן הוא בגמרא בראש השנה פרק ראוהו בית דין דמסיק התם, אלא אמר רבז לצאת לא בעי כוונה, כלומר שמצוות צריכות כוונה, לעבור בזמנו לא בעי כוונה, שלא בזמנו בעי כוונה, אבל הנוטל לולב בחג אפילו מאה פעמים ביום על דעת לצאת בכל פעם ופעם אין כאן בל תוסיף, וכן התוקע בשופר ביום ראש השנה ואפילו כמה פעמים וכן כל כיוצא בזה, ואין צריך לומר שהנוטל לולב פסול וכן אם אגד עמו מין פסול אליבא דהלכתא דקיימא לן אין צריך אגד שאין כאן משום בל תוסיף, זהו כלל הדברים בענין איסור זה שהעלו מורי ישמרו אל מדברי הגמרא אחר יגיעה רבה, ועתה בני אם תזכה ותאכל יגיע כפיך גם אתה אשריך וטוב לך.

משרשי המצוה כי האדון המצוה אותנו על התורה ברוך הוא בתכלית השלמות, וכל מעשיו וכל ציוויו הם שלמים וטובים, והתוספת בהם חסרון וכל שכן הגירעון, זהו דבר ברור הוא.

דיני המצוה במסכת סנהדרין וכמו כן במסכת ראש השנה פרק ראוהו בית דין וגם בעירובין דברו בענין פרק המוצא תפילין.

ונהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה והוסיף במצוות כגון שעושה חמש טוטפות בתפילין או מניח שני תפילין כשרין עשויין כתיקנן בראשו, וכן הנוטל שני לולבין בידו וכל כיוצא בזה, וכן היושב בסוכה אחר החג או הנוטל לולב בכוונה לעשות המצוה אף על פי שיודע שעבר זמנה עבר על לאו זה וחייב מלקות ובעדים והתראה, כמו שידוע בכל מקום.

(שלא לגרוע ממצוות התורה)

תסו. יד. שנמנענו שלא לגרוע דבר ממה שחייבתנו תורתינו השלימה, ועל זה נאמר ולא תגרע ממנו, וכיצד יהיה זה האיסור, כגון מה שאמרו זכרונם לברכה בפרק

זיהוי גירסאות ומראי מקומות

3. ורובי המפרשים, ובכללם הראב"ד שם. — 9. ריה כה, ב. — 15. הרשב"ץ בחדושיו לריה טז, ב; וכן דעת התוס' בריה טז, ב ד"ה ותוקעים. — 16. ותאכל, תהלים קכח, ב. — 21. סנהדרין, פח, ב. — 22. עירובין ק, א.

הערות וביאורים

11. שלא בזמנו בעי כוונה, שיתכוין לשום מצוה, ואי לא לא עבר. — מאה פעמים, דלא שייך בל תוסיף בעשיית המצוה שתי פעמים. — 14. אין צריך אגד, לאגוד שלשה המינין כאחד, ליכך אפילו אם אגד עכו מין פסול אין כאן משום בל תוסיף, דכיון שאין צריך אגוד אין מין הפסול מן המצות.

ג' מראש השנה שאם נתערב דם הניתן במתנה אחת עם דם הניתן במתן ארבע, רבי אליעזר אומר ינתנו במתן ארבע, רבי יהושע אומר ינתנו במתנה אחת, שאם אתה נותן במתן ארבע עובר על בל תוסיף ועושה מעשה וכשאתה נותן במתנה אחת אף על פי שאתה עובר על בל תגרע אי אתה עושה מעשה, עד כאן. ידענו מזה שבדרך זו וכל כיוצא בה הוא לאו דלא תגרע.

משרשי המצוה כענין שאמרנו במצות בל תוסיף הקודמת לה, ויתר כל ענינית כמותה.

(שלא לשמוע ממתנבא בשם עבודה זרה)

תסז. טו. שלא נשמע נבואת המתנבא בשם עבודה זרה, כלומר שלא נשאלהו ונחקרהו על אות או מופת שיתן על נבואתו כמו שאנו עושים במתנבא בשם השם. אבל נמנעהו מן הדבר כמו שראוי בכל פושע ואשם, ואם יחזיק ברעתו נקיים בו העונש הידוע שחייבתו התורה, והוא להמיתו בחנק, ועל זה נאמר לא תשמע אל דברי הנביא ההוא.

משרשי המצוה לפי שהטעות נמצא אצל בני אדם תמיד ושכלם איננו בריא לבוא עד תכלית האמת בדברים, ותחוש התורה כי אולי מתוך הטענות המכזיבות ואריכות הדיבור והויכוח עם הזר דובר שקרים המתנבא בשם עבודה זרה יתפתה האדם לדבריו, ואף כי לא יתפתה אליו אולי יפקפק בלבבו אפילו שעה אחת להיות שום סרך בכזביו, ואף על פי שידענו שאין תקומה לדבריו רק לשעה כי האמת יורה דרכו ויעיד על דברי הנביא ההוא כי שקר בפיו, אף על פי כן חסה התורה עליו לבל נאבד אפילו שעה אחת מכל ימינו בפקפוק המחשבה הרעה ההיא.

ודיני המצוה בפרק י"א מסנהדרין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ושמע אל הנביא המתנבא בשם עבודה זרה כגון שהאריך עמו בדברים או ששאל ממנו אות או מופת עבר על לאו זה, אבל אין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה.

(שלא לאהוב המסית)

תסח. יז. שנמנענו כמו כן שלא להטות אוזן לדברי מסית ולא לחבב אותו בשום דבר, וענין מסית הוא מי שמסית אחד מבני ישראל ללכת לעבוד עבודה זרה, כגון שישבח לו פעולת עבודה זרה וישבחנה לו כדי שילך אחריה ויעבדה ויצא מתחת פנפי השכינה, ועל זה נאמר לא תאבה לו.

משרשי המצוה כענין הכתוב במצוה הקודמת לה, ודיניה והנהגתה בכל תגיד עלית חברתה.

(שלא לעזוב השנאה מן המסית)

הסט. יז. שתהיה שנאת המסית קבועה בלבבנו, כלומר שלא נקל בנטירת

תילופי גירסאות ומראי מקומות	הערות וביאורים
1. ר"ה כח, ב. — 10. בשם השם, עיין מצוה תכה. — 11. ברעתו, כ ברעתי. — 12. דברים יג, ד. — 29. שם יג, ט.	1. במתנה אחת, כגון דם בכור. — במתן ארבע, שלמים ואשם ועולה ותודה, הניתנין בשתי מתנות שתן ארבע.

הנקמה ממנו על כל הרעה אשר חשב לעשות, ועל זה נאמר ולא תשמע אליו, כלומר אל תהי נשמע אליו להעביר מלבך נטירת נקמתך ממנו, וכן אמרו זכרונם לברכה בפירוש זה הכתוב, מכלל שנאמר בישראל עזוב תעזוב עמו, ותרגם אונקלוס משבק תשבק מה די בלבך עלוהי, יכול אתה עוזב לזה המסית גם כן, תלמוד לומר ולא תשמע אליו.

משרשי המצוה בענין שתי המצוות הקודמות שהכל להרחיק כל ענין עבודה זרה לבלתי הכשל בה בשום ענין.

ודיניה בסנהדרין ושאר כל ענינה כמותן.

(שלא להציל המסית)

תע. יח. שנמנע המוסת שלא להציל המסית כשיראהו בסכנת מות ואבוד, ועל זה נאמר ולא תחוס עינך עליו, וכן אמרו זכרונם לברכה מכלל שנאמר לא תעמוד על דם רעך יכול אי אתה עומד על דמו של זה, תלמוד לומר ולא תחוס עינך עליו. שורש המצוה כתוב בקודמות הבאות על מסית, וכל ענינה כמותן.

(שלא ילמד המוסת זכות על המסית)

תעא. יט. שנמנע המוסת שלא לטעון דבר של זכות על המסית ואפילו יודע לו זכות, ולא ילמדהו ולא יזכרהו עליו, ועל זה נאמר ולא תחמול, וכן אמרו זכרונם לברכה לא תלמד עליו זכות, וענינה כמו האחרות שזכרנו בסמוך.

(שלא ישתוק המוסת מללמד חובה על המסית)

תעב. כ. שלא יחריש המוסת מללמד חובה על המסית אבל ילמדה עליו, ועל זה נאמר ולא תכסה עליו, ואמרו זכרונם לברכה בפירוש לא תכסה אם אתה יודע לו חובה אי אתה רשאי לשתוק. כל ענינה כמו בחבירותיה הסמוכות לה. ומרוב אזהרות אלה על המסית יש לי להבין שמותר וגם מצוה עלינו לשנאות גם כן אפילו הרשעים בשאר עבירות אחר ראותינו שהשחיתו והתעיבו מעשיהם עד שאין תקוה בהם, ולא ישמעו לקול מורים אבל יבוז דבריהם ולמלמדם לא יטו אזן, אבל להזיקם מגמת פניהם, הנה אלה רשעים שהיה דוד אומר עליהם הלא משנאיך יי אשנא ובתקוממיך אתקוטט.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שם יג, ט. — 3. שם ספרי. — שמות כג, ה; כביה סח. — 6. בענין, בכ"י: כעניין. — 11. דברים יג, ט; ספרי שם. — ויקרא יט, טז; מל"ת רמד. — 16. דברים יג, ט. — 20. שם; ספרי שם. — 25. הגה..., תהלים עג, יב. — שם

הערות וביאורים

4. מ ש ב ק, התרגום מוסב על לשון המקרא: כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו, ר"ל: ותאמר לחדול מלפרק את משאו בשביל שהוא שנאך, זה תאמר כן, אלא עזב תעזוב עמו — משבק תשבוק מה דבלבך עלוהי, עזוב את השנאה שיש בלבך עליו, ופרק עמו יחד את המשא מעל חמורו. — 25. ל ה ז י ק ם, כל נטיית רוחם הוא להזיק את מוריהם. — 26. ו ב ת ק ו מ מ י ך, ובאלה הרשעים הקמים עליך להכחיש את השגחתך, אעשה עמהם מריבה וקטטה (מצודת דוד).

(שלא להסית אחד מישראל אחר עבודה זרה)

העג. כא. שלא נסית אחד מישראל לעבודת עבודה זרה, והעושה כן נקרא מסית, ועל זה נאמר בסוף הפרשה של מסית ולא יוסיפו לעשות כדבר הרע הזה בקרבך.

שורש המצוה נגלה לכל.

דיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה כיצד הוא ענין ההסתה של מסית, כגון האומר לחבירו נלך ונעבוד עבודה זרה פלונית, או נלך ונזבח או נלך ונקטר או נלך וננסך או נלך ונשתחוה, או שאמר לחבירו בלשון יחיד אלך אעבוד, אלך אזבח, או אקטור אנסך אשתחוה, בין בלשון יחיד בין בלשון רבים, הרי זה נקרא מסית, ואף על פי שלא נעשה המעשה שלא עבדו העבודה זרה לא המסית ולא המוסת אף על פי כן דינו כדין מסית מפני הדיבור לבד. ומה שאמרו שהמסית לשנים הן הן עדיו והן מביאין אותו לבית דין וסוקלין אותו על פיהם, ומה שאמרו שהמסית אינו צריך התראה מפני חומר ענינו שהוא ענין רע, וכמו כן אמרו זכרונם לברכה בעדים זוממין שאינן צריכין התראה לרוב רעתם, וכמו שנכתוב בעזרת השם בסדר שופטים עשה י"א בסימן תק"א, ומה שאמרו שהמסית לאדם אחד שחייב המוסת לאמר אליו יש לי חברים שרוצים בכך אמור להם גם כן, וזה יעשה כדי שיעידו עליו שנים ויהיה נידון על פי בית דין, ועוד אמרו זכרונם לברכה שאם לא רצה להסית לשנים שמצוה להכמין לו עדים, ואעפ"ן הוא שמסתיר עדים במקום שיראו הם המסית והוא לא יראם ונכנס עמו באותן דברים שאמר לו ביחוד, והמוסת משיבו האיך נניח אלהינו שבשמים ונעבוד העצים והאבנים, ואם חזר בו מסית או שתק פטור, ואם אמר לו כך ראוי לעשות וכן יפה לנו, מביאין אותו העדים לבית דין לידון, וכל חייבי מיתות שבתורה אין מכמינין להם עדים חוץ מזה, וכל ענין זה להרחקת עבודה זרה, ואמרו זכרונם לברכה שמצוה הוא ביד המוסת בעצמו להורגו אחר שדנוהו בית דין, ועל זה נאמר ידך תהיה בו בראשונה להמיתו, ואת המצוה חלק מצוה היא ואין לנו לחשוב אותה למצוה בפני עצמה. ויתר פרטיה במסכת סנהדרין.

ונהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, וכל העובר על זה בין שהוא הדיוט או חכם ונביא והסית אחד מישראל בין איש או אשה כענין שאמרנו חייב סקילה.

(שלא לבנות עיר הנדחת לכמות שהיתה)

תעד. כב. שלא לבנות עיר הנדחת לעולם, ועל זה נאמר והיתה תל עולם לא תבנה עוד.

שורש המצוה כענין מה שכתבתי בסדר זה בשרשית עיר הנדחת עשה ח'.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

קלט, כא. — 3. דברים יג, יב. — 6—25. מיוסד על לשון רמב"ם בהלכות עכו"ם ה, א—ד, עם שנויים וחלופים ובאורים. — 13. כתובות לג, א. — 24. דברים יג, י. — 25. המצוה, כ המצוה להרגו. — 31. דברים יג, יז.

הערות וביאורים

25. וזאת המצוה, שהמסית בעצמו יהרגהו.

דיני המצות מה שאמרו זכרונם לברכה בפירוש לא תבנה שאין בונין אותה לעשותה מדינה, דהיינו בתים כמו שהיתה, אבל מותר לעשותה גנות ופרדסים. ויתר פרטיה מבוארין בפרק עשירי מסנהדרין. ואיסור זה נוהג בזמן שדין עיר הנדחת נוהג, והוא בזמן שישראל על אדמתן וסנהדרין יושבין במקומן כמו שכתבתי למעלה.

(שלא ליהנות בממון עיר הנדחת)

תעה. כג. שנמנענו מלהנות ולקחת דבר מממון עיר הנדחת, ועל זה נאמר ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, וגם בכלל הלאו הזה גם כן כל דבר עבודה זרה כמו שכתבתי למעלה בסדר והיה עקב באזהרה אחרונה שבסדר בסימן תל"ה, ובה כתבתי משרשי מצוה זו וכל ענינה שוה.

(שלא להתגודד כמו עובדי עבודה זרה)

תעו. כד. שלא להתגודד גופינו כמו שיעשו עובדי עבודה זרה, ועל זה נאמר לא תתגודדו, ונכפל לאו זה במלה אחרת, שנאמר ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם וגומר, ובמסכת יבמות אמרו זכרונם לברכה לא תתגודדו לא תעשו חבורה, ושם נאמר עוד לא תתגודדו מיבעי ליה לגופיה דאמר רחמנא לא תעשו חבורה, ושם נאמר עוד לא תתגודדו על מת, ובמסכת מכות אמרו זכרונם לברכה ששריטה וגדידה דבר אחד הוא, ושם נאמר שהשורט על המת בין ביד בין בכלי חייב, ועל עבודת זרה בכלי חייב וביד פטור, שכן היה מנהגם להתגודד לפני עבודה זרה בכלי, וכענין שכתוב ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים. ומכל מקום לפי הנראות מדברי רבותינו זכרונם לברכה שאין חיוב הלאו רק במתגודד על מת או על עבודה זרה, אבל המתגודד בלא טענה או מתוך כעס על ביתו שנפל או ספינתו שטבעה אף על פי שהוא דבר נמאס ביותר ומכוער ואסור אין חיוב הלאו על זה.

משרשי המצוה כדי שלא נעשה בנו שום ענין בעולם דומה לעובדי עבודה זרה, וכענין שכתבתי בלאו דהקפת הראש בסדר קדושים תהיו לא תעשה ל"א בסימן רנ"ה, ונמנענו מן הגדידה על מת כי לא יאות לעם הנבחר בעלי חכמה התורה היקרה להצטער בדבר ממעשה האל רק על ענין שציונו בה להצטער בו, ומן הטעם שכתבתי בסדר אמור אל הכהנים במצוה ראשונה, אבל שנשחית גופנו ונקלקל עצמינו כשוטים לא טוב לנו ולא דרך חכמים ואנשי בינה, היא מן מעשה הנוון הנשים הפתיות וחסירי הדעת שלא הבינו דבר במעשה האל ונפלאותיו. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב מיכן סמך לרבותינו זכרונם לברכה בזסרן להתאבל על מת יותר מדאי.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. למעלה, מצוה תמב. — 7. דברים יג, יח. — 8. תלי"ה, ועיין ג"כ מצוה קיב. — 12—21. מיוסד על סה"מ לי"ת מה, עם שנויים. — 12. דברים יד, א. — 13. ויקרא יט, כח. — 14. יבמות יג, ב. — 16. מכות כא, א. — 19. מלכים־א יח, כח. — 30. בפירושו עה"ת שם.

הערות וביאורים

26. ש צ י ו נ ו ב ה, כוון לדיני אנינות ואבלות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהשורט על המת חייב על כל שריטה ושריטה מלקות אחת, והוא שהתרו בו על כל אחת ואחת, והשורט שריטה אחת על חמשה מתים חייב חמש מלקיות, ויתר פרטיה בסוף מסכת מכות. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה כי עוד דרשו זכרונם לברכה בכלל אזהרה זו שלא יהו שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג במנהג אחד וזה נוהג במנהג אחר, שדבר זה גורם למחלוקת, ולשון לא תתגודדו כלומר לא תעשו אגודות אגודות, כלומר שתהיו חלוקין אילו על אילו. ממורי ישמרו אל למדתי שאין איסור זה אלא בחבורה אחת שחולקין קצתן על קצתן והן שוין בחכמה שאסור לעשות כל כת מהן כדבריו שזה גורם מחלוקת ביניהן, אלא ישאו ויתנו בדבר הרבה עד שיסכימו כולם לדעה אחת, ואם אי אפשר בכך יעשו הכל כדברי המחמירין אם המחלוקת הוא על דבר שהוא מן התורה, אבל בשני בתי דינין חלוקין והן שוין בחכמה לא נאמר על זה לא התגודדו, והביאו ראייה ממעשה דמסכת חולין שאמרו שם נפקי שיפורי דרב ואפרי, ונפקי שיפורי דשמואל ושרו.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ושרט שריטה אחת בכל מקום שבגופו על מת או לשם עבודה זרה חייב מלקות.

(שלא לעשות קרחה על מת)

תעז. כה. שלא לקרוע שער הראש על המתים כמו שיעשו חסירי הדעת, ועל זה נאמר ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, ונכפל לאו זה על הכהנים שנאמר עליהם, לא יקרחו קרחה בראשם, ולמדנו משם לחייב על כל הראש כמו בבין העינים, כמו שבא במסכת מכות, ומן הכתוב הזה למדו גם כן שאין התחיוב בקרחה כי אם הקורח על מת דוקא, ונמצא עם שני הכתובים תשלום המצוה וביאורה בין בישראל בין בכהנים שהכל מתחייבין על כל הראש כבין העינים. ואין לך לשאול במקום הזה ובכל כיוצא בו למה לא בא ביאור הכתוב כולו במקום אחד עם ההקדמה שכתבתי לך בראש ספר זה של אלה הדברים, הלא היא תניח דעתך בענינים אלה במקומות רבים.

משרשי המצוה כתוב במצוה הקודמת.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהקורח קרחה אחת על חמש מתים לוקה חמש, והקורח חמש קרחות על מת אחד לוקה חמש כשהתרו בו על כל אחת ואחת, הקורח ביד או בסם חייב, ואפילו הטביל אצבעותיו בסם והניחן בחמש מקומות בראשו בבת אחת הואיל וקרח חמש קרחות לזקה חמש, ואף על פי שהיא התראה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. מכות כ, ב. — 4. בהמ"מ ל"ת מה. — 7. עיין בכ"מ הלכות ע"ז יב, יד. — ממורי, כ וממורי. — 17—22. מיוסד על סהמ"ם ל"ת קצא, עם שנויים. — 18. דברים יד, ז. — ויקרא כא, ה. — 20. מכות כא, א. — 27—1 (עמ' תקצה). רמב"ם הלכות עכו"ם יב, טו, עם שנויים.

הערות וביאורים

3. חמשה מתים, דכתיב ושרט לנפש לא תתנו, לחייב על כל שריטה ושריטה ועל כל נפש ונפש, ואע"פ שלא היתה שם אלא התראה אחת, והיו כל החמש שריטות בבת אחת חייב (רע"ב מכות ג, ה). — 12. חולין, לא מצאתיה בחולין אלא בע"ז ס, א, נפק שיפורי (שופר) דרבא ואסר ושיפורי דרב הונא בר חיננא

אהת הואיל וכולן באין כאחת. ויתר פרטי המצוה בסוף מכות, וכל ענינה כדין חברתה הקודמת בשוה.

(שלא לאכול פסולי המקודשין)

תעה. כו. שלא נאכל פסולי המוקדשין, והלאו הזה בפסולי המוקדשין פירשו זכרונם לברכה במסכת בכורות שהוא דוקא כשנעשה אנחנו המום במוקדשין שיפסלו על ידינו ואחר כך אם נאכל מהן אז יהיה באכילתן לאו, וכמו כן אם יפסל הקרבן בשום צד אחר זביחתו בזה גם כן יש בו לאו, ועל כל זה נאמר לא תאכל כל תועבה, וכן הוא אומר בספרי לא תאכל כל תועבה בפסולי המוקדשין הכתוב מדבר, ושם נאמר עוד רבי אליעזר בן יעקב אומר מניין לצורם אוזן הבכור ואכל ממנו שעובר בלא תעשה, שנאמר לא תאכל כל תועבה, ועוד אמרו זכרונם לברכה שיש בכלל זה הלאו אזהרה שלא לאכול פגול ונותר, וכבר כתבתי ענינם בסדר צו, וכן כל איסורי מאכלות, וכענין שדרשו זכרונם לברכה לא תאכל כל תועבה כל שתיעבתי לך הרי הוא בבל תאכל, ומכל מקום אינו נקרא לאו שבכללות לפי שעיקרו לא בא אלא על פסולי המוקדשין ושאר האיסורין יוצאין מכללן, כלומר ממה שהוציא הכתוב אזהרה זו בלשון כלל שאמר כל תועבה ולא אמר לא תאכל פסולי המקודשין בפירוש, ומפני כן נחשבהו לאו מיוחד לעיקרו ונלמוד ממנו אזהרה לשאר הענינים, וקבל האמת ממי שאמרו. כבר כתבתי כמה פעמים כי משרשי המצוות שתמנענו התורה מהתקרב אל הקדש ומנגוע בקצתו הוא כדי לתת מוראת הענינים האלה אל לבנו וליקרם בעינינו למען יתעורר רחנו ויהמו רעיונינו וירך לבבינו, ויתחדש בנו רוח נבון בבואינו לבקש סליחה על עוונותינו, ומתוך כך יעתר לנו האל ברוך הוא וישפיענו מכל צרותינו ונהיה טובים, ואף גם זאת לטובה זו נפרש שרשה. ודיני המצוה במסכת בכורות.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן שאף על פי שאמרו זכרונם לברכה שבזמן הזה אין מקדישין כמו שכתבתי בראש סדר אם בחוקותי, מכל מקום מי שהקדיש בהמה לקרבן קדושה חלה עליו ודין קדשים יש לה, ומי שהטיל בה מום ואכל ממנה עובר על לאו זה וחייב מלקות משום זה, וכשאכל ממנה כזית ויש עדים והתראה.

(שלא לאכול חגב טמא וכן כל שרץ העוף)

תקצ. כו. שלא לאכול שרץ העוף כגון הזבובים והדבורים והצרעות וזולתן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6—10. מיוסד על סה"מ ל"ת קכ. — 5. בכורות לד, א. — 7. דברים יד, ג. — 11. בסדר צו, מצוה קמת. — 12. חולין קיד, ב.

הערות וביאורים

ושרי. — 9. לצורם, כתן הפוגם אוזן הבכור כדי שיהיה חולין בידו ויאכלנו במומו. — 10. כל תועבה, דדרשינן כל שתעבתי לך הרי הוא בבל האכל, ר"ל כל דבר שצויתי לך לבלתי עשותו הרי הוא תעוב ואסור באכילה (ועיין מצוה שז). — 11—12 איסורי מאכלות, נכללו גם כן בכלל זה הלאו, כגון בשל בחר בחלב, הרי דבר שתעבתי לך והזהיר כאן על אכילתו. — 17. ממי שאמרו, אולי כתן לתוס' ע"ז סו, א, ד"ה

מינין אלו, ועל זה נאמר וכל שרץ העוף טמא הוא לכם לא יאכלו, ולשון ספרי, וכל שרץ העוף וכולי מצות לא תעשה. ודע כי מפני שאסרה התורה העופות הטמאים והזכירן בפירוש לפי שהן מועטין, וכמו שכתבתי בארוכה בסדר ביום השמיני בלא תעשה ז' בסימן קס"א, נשארו כל שאר העופות בחזקת היתר הוצרך הכתוב לאסור שרץ העוף להודיענו שאינו מכלל המותרין, ואף על פי שהסימנין של טהורין מקובלים וידועים הם לנו. או נאמר כי מהיות שרץ העוף מין בפני עצמו הוצרכו לאסרן בפירוש, והנה בסדר ביום השמיני אמר ואת אלה תשקצו מן העוף, וכאן אמר וכל שרץ העוף נתייחד בהן לאו, כי עוף ושרץ העוף שני ענינים חלוקין הם לגמרי.

משרשי המצות הבאות באיסור המאכלות כתבתי מה שעלה במחשבתי בסדר אם ככף תלוה באיסור טריפה בסימן ע"ט, וקחנו משם.

דיני המצוה במסכת חולין.

ונוהג איכור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ואכל כזית משרצי העוף או שאכל שרץ אחד מן העוף כולו ואף על פי שאין בו כזית מכיון שאכלו כולו ואפילו הוא כעדשה, או שאכל ממנו כזית ואפילו גדול חייב מלקות. וכבר הארכתי בביאור איסור שרצים ותומר איסור בריה בסדר ביום השמיני בלא תעשה ח' ט' י' סימן קס"ב.

(שלא לאכול מבשר בהמה וחיה ועוף שמתו מאליהם)

תס. כת. שלא לאכול מבשר בהמה חיה ועוף שמתו מאליהן, ועל זה נאמר לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי, וכבר כתבתי למעלה בסדר זה במצות שחיטה הכלל שאמרו זכרונם לברכה דכל שנפסלה בשחיטתה תקרא גם כן נבלה, וענין טומאתה כתוב גם כן בסדר ביום השמיני עשה ז' בסימן ק"ס, והיא מצוה בפני עצמה.

משרשי המצוה מה שכתבתי באיסור טרפה בכסף תלוה בסימן ע"ט.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שנבלה הראויה לגר היא קרויה נבלה ויש חיוב באכילתה, אבל נבלה שאינה ראויה לגר, כלומר נבלה מסרחת, אין חיוב באכילתה, ומפני זה האריך הכתוב לומר לגר תתננה ללמד זה, שאם לא כן אין צורך ללמדנו למי נתן מה שיש לנו, ואין לומר שבא להתירה בהנאה, שכבר כתוב במקום אחר וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה. ומיכן למדו זכרונם לברכה לומר דין נותן טעם לפגם מותר, שידענו בזה שהתורה לא תאסור ותחייב כי אם על אכילת הדברים שראויים לאכילת בני אדם לא על דבר שנפשו של אדם קצה בו דכעפר בעלמא הוא חשיב, וזהו ההיתר הנזכר בגמרא בתומץ איסור שנפל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דברים יד, יט. — 7. ויקרא יא, יג. — 8. וכאן, מם ואילך: וכן. — 19. דברים יד, כא. — 21. מצוה תמ; חולין לב, א. — 23 ק"ס, צ"ל: קנד. — 25. ע"ז סז, ב. — 29. ויקרא ז, כד. — ע"ז סה, ב.

הערות וביאורים

כל, שמבארים שם חידוש זה. — 30. ל מ ג ס. אם נתקלקל טעמה ונפגמה ששוב אינה ראויה למתנה בטל איסורה.

שלא לתבוע ההלואה שעבר עליה שביעית. שלא למנוע מלהחיות העני ומליתן לו מה שצריך תקצו

לתוך גרוסין מפני שפוגם בהן, ומן היסוד הזה נהגנו להגעיל הכלים שאינן בני יומן במים רותחין, ואף על פי שאין במים ששים חלקים כנגד הכלי מכני שהבלע היוצא מהן כשאינן בני יומן הוא פגום, ומכיון שיצא הבלע מן הכלי בכח המים שטבען למרק ולהוציא כל הבלע שבכלי אף על פי שהכלי עומד אחר כן עם בלעו שהקיא בתוך המים ריתחין בפחות מששים וחוזר ובולע ממנו אינו נאסר בכך, לפי שהוא כנבלה מסרחת שהתירה התורה כמו שאמרנו. ואולי תאמר ואיך אנו מתירין אפילו נבלה מסרחת לאכלה לכתחלה, הא איכא בה משום בל תשקצו, התשובה בזה דכל שהוא דבר מועט כזה ועוד שנבלע בכלי ונפגם בתוכו ונחלש כוחו, בכעין זה ודאי ליכא משום בל תשקצו, ומותר לכתחלה. ואין לך להקשות כלל ולומר אם כן כלי מדין איך התירה אותן התורה בדגעלה והלא לא היה הבלע פגום לפי מה שאמרו בגמרא דלא אסרה תורה אלא קדרה בת יומא, שיש לי לומר לך שהגעילו אותן הכלים במים רבים שהיה בהן ששים כנגד הכלים. ומזה יש ללמוד גם כן שאם נפל אחד מכל השרצים המאוסים שבעולם בקדרה אף על פי שאין אוכל בקדרה ששים כנגד אותו השרץ שהכל מותר אחר שנוציא מן הקדרה גופו של שרץ ולא נחוש לפליטתו כלל הואיל והוא מן המאוסים ופוגם טעם הקדרה, שהרי זה דומה לנבלה מסרחת שאין בה איסור כמו שאמרנו, ומכל מקום צריך שיהיה במה שבקדרה שני חלקים כנגד גופו של שרץ כדי שיבטל ברוב, שאם לא כן יהיה נדון האוכל כגופו של שרץ ממש, וגופו אף על פי שהוא מאוס התורה אסרתו. ויתר רובי ענינים אלה יתבארו במסכת חולין עם סברי המסרשים הטובים. והמעט הזה שכתבתי לך בני אינו כנגד רוב הדינין שנאמר בענין זה כנקודה דקה בשטח הארץ, וכבר הודעתיך בכמה מקומות שאין כוונתי רק להעיר רוחך בענינים ומראה מקום אני לך, ואם תזכה ותורה תהא אומנותך תבין כל הדברים ותשמח בהם.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ואכל כזית מגבלה חייב מלקות.

(שלא לתבוע ההלואה שעבר עליה שביעית)

תסא. כט. שלא לתבוע החוב בשנת השמטה אבל יהא נשמט ולא נתבענו עוד, ועל זה נאמר לא יגוש את רעהו.

משרשי המצוה זו וכל ענינה כמנהגי כתבתי במצות עשה י"ג שבסדר זה. ועובר על זה ותבע הלואתו אחר שנת השמטה בזמן הבית עבר על לאו זה אבל אין בו מלקות לפי שאין בו מעשה.

(שלא למנוע מלהחיות העני ומליתן לו מה שהוא צריך)

תסב. ל. שלא נמנע החסד והצדקה מאחינו בני ישראל וכל שכן מן הקרובים בדעתינו חלשת עניינם ויש בנו יכולת לסעדם, ועל זה נאמר לא תאמץ את לבבך

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. ונפגם, בסנים: ונפגה, כ ונבגם. — 10. איך התירה, ו איך חייבה או התירה. — 11. ע"ז סו, ב. — 28. דברים טו, ב. — 33—1 (עמ' תקצח). מיוסד על כה"מ ל"ת רלב, עם שנויים. — 34. דברים טו, ז.

ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון, כלומר אל תשליט עליך מדת הכילות והגבלת אבל הכן לבבך על כל פנים במדת הנדיבות והחמלה, ואל תחשוב שיהיה לך בדבר חסרון ממונך כי בגלל הדבר ההוא יברכך השם, ויפה לך ברכתו רגע קטן מכמה אוצרות של זהב וכסף.

משרשי מצות הצדקה כתבתי בכסף תלות מצוה ראשונה בסימן ס"ו, וקצת דיניה וענינה כמנהגי.

(שלא נמנע מהלוות לעני מפני השמטה)

תפג. לא. שלא להמנע מהלוות אל הצריכים מפני פחד השמטה שלא תפקיע החוב, ועל זה נאמר השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה וגומר, ולשון ספרי, השמר בלא תעשה, פן יהיה בלא תעשה, כלומר שאלו שני לאיזן באו בזה הענין זה אחר זה לחזוק.

משרשי המצוה לחזק ולקבוע בלבבינו מדת הנדיבות ולהרחיק תכלית ההרחקה מדת הכילות, ואין נדיב בעולם כמלוה מעותיו עם היותו יודע שהזמן קרב להשמיט הלוואתו ולהפסידה ממנו אם אולי יארע בו אונס או שום מקרה שלא יוכל לתבוע הלוואתו קודם שנת השמטה, וכל מבין דרכי התורה ומשיג לדעת אפילו מעט בחין ערכה ידע בבירור כי המפזר מממונו אל הצריכים נוסף עוד ועושך מיושר אך למחסור, כי השם יודין את האדם לפי מעשיו ויעניקהו מברכתו ככי התקרבו אליה, ומדת הכילות מחיצה של ברזל ביניו ובין הברכה, והנדיבות חלק מחלקי הברכה ונמצא המתנהג בו שהוא בתוכה, ישמע חכם ויוסף לקח.

דיני המצוה קצרים כלולים בפשט הכתוב לפי דעתי.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן, שאף בזמן הזה שאין שמטת כספים נוהגת מן התורה אלא מדרבנן מכל מקום אנו מחהרים גם כן שלא נמנע מלהלוות אל הצריך מפני פחד שנת השמטה שמשמטת מדרבנן בזמן הזה, ומן התורה בזמן הבית, ועובר על זה ונמנע מהלוות אל הצריך מפני זה עבר על לאו אבל אין בו מלקות לפי שאין בו מעשה, ואולי יעלה במחשבתך בני לאמר, ואיך ימנע אדם מהלוואה לעולם מפני זה ולמה נכתב על זה לאו, והלא בידו להתנות עמו על מנת שלא תשמיטנו בשביעית וכדרך שאנו עושין תמיד בשטרותינו, אל יבהילך דבר זה כי התורה תזהירנו בדברים ואף על פי שאיפשר בתקנות ותנאים.

(שלא לשלח עבד עברי ריקם כשיצא חפשי)

הפד. לב. שלא נוציא עבד עברי בידים ריקניות מעבדותינו כשיצא בן חורין לסוף שש שנים אבל נעניקהו מהתינו על כל פנים, ועל זה נאמר וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם.

משרשי מצוה זו וכל ענינה ומקום ביאורה כתוב במצות עשה דהענקה שבסדר זה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

9. דברים טו, ט. — 16. ותשך, משלי יא, כד. — 19. ישמע, משלי א, ה. — 31. דברים טו, יג. — 33. מצוה תנ.

הערות וביאורים

1. כ י ל ו ת, קמצנות. — 16. ו ת ש ך, ומונע ממנו מעש:ת יזיר שלא יתן לעניים אך למחסור יהיה לו. — 27. ש ל א ת ש מ י ט נ ו,

(שלא לעבוד בקדשים)

הפה. לג. שלא נעבוד עבודה בבהמות הקדשים, ועל זה נאמר לא תעבוד בבכור שורך, ושאר הקדשים נלמדים מן הבכור כמו שבא בבכורות.

משרשי המצוה להרחיקנו מהתקרב אל הקדשים ומנגוע בהן כתבתי בסדר זה בלאו דאיכור פסולי המוקדשין כ"ו ובכמה מקומות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כל קדשי מזבח בין קדשי קדשים בין קדשים קלים אסורים בגזה ועבודה, ואסור להדיוט ליהנות מקדשי השם יתברך בין מדברים הקרבים על גבי המזבח בין מקדשי בדק הבית, וכל הנהנה בשוה פרוטה מקדשי השם מעל. דברים שהותרו באכילה מן הקרבנות כגון בשר חטאת ואשם אחר זריקת דמן או שתי הלחם אחר זריקת דם שני הכבשים אין בהן מעילה, אפילו אכל הזר מאילו וכיוצא בהן הואיל והן מותרין למקצת בני אדם ליהנות בהן כל הנהנה מהן לא מעל, ואפילו נפסלו ונאסרו באכילה הואיל והיתה להן שעת היתר אין חייבין עליהן מעילה. כל המועל בזדון לוקה ומשלם מה שפגם מן ההקדש בראשו, ואזהרה של מעילה מזה שנאמר לא תוכל לאכול בשעריך ...ונדריך, מפי השמועה למדנו שזו אזהרה לאוכל בשר עולה כמו שאמרנו למעלה, הואיל וכולה ליי', והוא הדין לשאר כל קדש שהוא ליי' לבדו בין מקדשי מזבח בין מקדשי בדק הבית אם נהנה מהן בשוה פרוטה לוקה. מעל בשגגה משלם מה שנהנה ותוספת חומש וזביא איל בשתי סלעים ומקריבו אשם ומתכפר לו, וזהו הנקרא אשם מעילות שנאמר בשגגה מקדשי יי' והביא את אשמו ליי' ..ואת אשר חטא מן הקדש ישלם ואת חמישיתו יוסף עליו, ושילום הקרן עם תוספת חומש והבאת הקרבן מצות עשה. תשלום הקרן והבאת האשם מעכבין את הכפרה ואין החומש מעכב, שנאמר באיל האשם ונסלח לו, איל ואשם מעכבין ואין החומש מעכב. הביא מעילתו עד שלא הביא אשמו לא יצא. נסתפק לו אם מעל אם לא מעל פטור מן התשלומין ומן הקרבן. והחומש הרי הוא בתחלת ההקדש, ואם נהנה בו מוסיף חומש על חומש, וכבר ביארנו כמה פעמים שהחומש אחד מארבעה על הקרן עד שיהיה הוא וחומשו חמשה. ויש דברים שאין חייבין עליהן מעילה מדברי תורה אבל אסור ליהנות בהן מדברי סופרים, והנהנה מהם משלם קרן לבד ואינו מוסיף חומש ואינו מביא אשם כמו שמבואר במסכת מעילה. וכל קדשי מזבח בין קדשי קדשים בין קדשים קלים אסורין בגיזה ועבודה, שנאמר לא תעבוד בבכור שורך ולא תגוז בכור צאנך, והוא הדין לשאר קדשים, והגוזז את השור או העובד בו לוקה מן התורה, ותולש אינו כגוזז. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה יראה לי שאינו לוקה עד שיגוזו כדי רוחב הסיט כפול, לא יהיה זה חמור משבת. ספק

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. דברים טו, יט. — 6 ואילך. ממש לשון הרמב"ם הלכות מעילה ס"א (אע"פ שבאמצע הדינים הכסיק והוסיף "וכתב הרמב"ם ז"ל")— 14. דברים יב, יז. — 15. למעלה, מצוה תס. — 19. ויקרא ה, טו—טז. — 21. מצות עשה קכב. — 22. ויקרא ה, טז.

הערות וביאורים

תנאי זה אגברא קאי ומועיל (עיין סוף מצוה תמח). — 11. למקצת בני אדם, היינו הכהנים. — 23. לא יצא, שצריך שתחלת יביא אשמו ואח"כ יביא מעילתו. — 24. והחומש, ודין החומש אם מעל בו. — 32. כפול, כדי שיטוה מאותו צמר חוט ארוך

קדשים כגון בהמה שהיא ספק בכור וכיוצא בה הרי הן אסורין בגזה ובעבודה, והגוזז או העובר בהן אינה לוקה. בהמת הקדש שנפל בה מום ונפדת כמו שביארנו אינה מותרת בגיזה ועבודה, והרי היא באיסורה עד שתשחט, נשחטה אחר פדיונת הותרה באכילה, במה דברים אמורים בשקדם הקדישן את מומן או קדם מום עובר להקדישן, אבל המקדיש בעלת מום קבוע למקדש אינה אסורה בגזה ועבודה אלא מדבריהם, נפדית הרי היא כחולין לכל דבר ותצא לחולין להגזז ולהעבד, חוץ מן הבכור והמעשר שהקדושה חלה על גופן אף על פי שהן בעלי מומין קבועין מתחלה, ואינן יוצאין לחולין ליגזז וליעבד לעולם. ואסור להרביץ בבכור או בפסולי המוקדשין, ומותר לתלוש את השער לכתחלה מן הקדשים כדי להראות המום למומחה, ואותר השער שתלש או שנשאר מן הבהמה או מן הבכור או מן המעשר הרי זה אסור. בהנאה אפילו לאחר שישחטו מפני מומן גזירה שמא ישהה אותן הואיל ואינן בני כפרה, אבל צמר הנושר מן החטאת והאשם מותר בהנאה לאחר שחיטתן מפני מומן, הואיל ולכפרה הן באין אינו משהא אותן, ואם נתלש מן העולה הרי זה ספק. וכל שנתלש מן הקדשים אחר שנפל בהן מום הרי זה מותר בהנאה מכיון שלא תלש בידו, חוץ מן הבכור שאף הנתלש ממנו אחר שנפל בו מום אסור בהנאה. השוחט בכור או שאר המקודשין תולש השיער מיכן ומיכן לעשות מקום לסכין ולא יזיזנו ממקומו. קדשי בדק הבית אפילו בגיזה ועבודה אסורין מדברי סופרים, אבל מן התורה אינן אסורין, לפיכך הגוזז אותן או העובד בהן אינו לוקה אבל מכין אותו מכת מרדות. המקדיש עובר למזבח אמו אסורה בעבודה מדברי סופרים אבל מן התורה אינה אסורה, אבל ליגזוז אותה מותר, מפני שעבודתה מכחשת את העובר גזרו בה, והרי היא מותרת בגזה לפי שאין בה הפסד לולד. הקדיש אבר אחד מן הבהמה בין לבדק הבית בין למזבח הרי הדבר ספק אם אסורה כולה בגזה ועבודה או אינה אסורה. לפיכך אין לוקין עליה. ויתר פרטיה במסכת בכורות.

ונוהג איסור זה בכל זמן ובכל מקום בזכרים ונקבות, שאף על פי שאמרו זכרונם לברכה שאין מקדישין בהמה לקרבן ולא לבדק הבית בזמן הזה כמו שכתבתי הרבה פעמים, מכל מקום מי שהקדיש הקדשו הקדש, ועובר על זה ועבד בבהמת קדשים כעגין שאמרנו חייב מלקות.

(שלא לגזוז את הקדשים)

תפו. לד. שלא נגוז הצמר מבהמת הקדשים, ועל זה נאמר ולא תגזו בכור צאנך.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

13. העולה, מס ואילך: התודה. — 16. ולא, ו שלא. — 29. דברים טו, יט.

הערות וביאורים

כהפסק שבין גודל לאצבע שנקרא סיט כפול, ונקרא כך מוכפל בשיעורו ממרחק שיש בין אמה לאצבע שנקרא סיט (תפארת ישראל שבת יג, ד). — מ ש ב ת, דתנינן בה והטוה כמלא רוחב הסיט כפול (שבת קה, ב). — 8. ל ה ר ב י ץ, משום איסור מלאכה נגעו בה (משנה למלך הלכות מעילה א, ט). — 13. ס פ ק, בעיא דלא אפשיטא, והוא כיון דעיקר עולה לאו לכפרה אתי כשהיו ליה, או דילמא כיון דעולה נמי מכפרה אעשה לא משהי ליה (בכורות כו, ב). — 15. ה ב ב ו ר, והמעשר. — 16. ו ל א י ז י ז נ ו, שיניח השער מסובב עם הצמר מכאן ומכאן ולא יזיזנו ממקומו, כדי שיראה שתולש רק לצורך השחיטה ולא לצרכו. — 19. ע ו ב ר, בעוד שהוא במעי אמו.

זכל שאר הקדשים נלמדים מן הבכור באיסור זה. וכל ענין איסור הגזה כאיסור העבודה, אין ראוי להאריך בו עוד. הנה כתבתי קצת דיני הגזה למעלה עם דיני העבודה.

(שלא לאכול חמץ אחר הצות)

תפז. לה. שלא נאכל חמץ אחר הצות ביום ארבעה עשר בניסן, ועל זה נאמר לא תאכל עליו חמץ. כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה מלת עליו שבאה על כבש הפסח שהחובה בזביחתו בין הערבים ביום ארבעה עשר, ואמרו מעת שיגיע זמן זביחתו לא תאכל חמץ, ובפסחים אמרו זכרונם לברכה מניין לאוכל חמץ משש שעות ולמעלה שהוא בלא תעשה שנאמר לא תאכל עליו חמץ, ושם נזמר לכולי עלמא מיהת חמץ משש שעות ולמעלה דאוריתא. כן מצאנו לשון כל הנוסחאות המדוייקות שנקראו על זקני התלמוד, ושם נאמר בטעם איסור החמץ בשעה ששית עבדו רבנן הרחקה יתירה כי היכי דלא ליגע באיסורא דאוריתא, ומי שיעבור ויאכל חמץ אחר חצות לוקה, עד כאן.

משרשי המצוה לפי שענין איסור חמץ בפסח הוא איסור חמור ביותר מצד שענין זה יסוד גדול בדתינו כי יציאת מצרים הוא אות ומופת מוכרח בחדוש העולם שהוא העמוד הגדול שאולמי התורה נסמכים בו, כמו שכתבתי כמה פעמים, ועל כן כל מצוה שהיא לזכר יציאת מצרים חמורה עלינו וחביבה הרבה, על כן מצד החומר הגדול שבה תזהירנו התורה להתחיל בה שש שעות קודם הגיע זמן הנועד לאותו הנס שהוא התחלת יום חמשה עשר, וכל זה למען נתן אל לבנו חומר המצוה וגודל ענינה בראותינו כי התורה תעשה לנו גדר סביב לה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאוכלין חמץ כל ארבע שעות מיום זה, ותולין כל חמש, כלומר לא אוכלין גזירה משום יום המעונן ולא שורפין אלא נהנין להאכילו לכל בריה או למוכרו לכל אדם, ושורפין אותו בתחלת שעה ששית, וזו היא תקנת חכמים במצה כדי להרחיק את האדם מן העבירה שלא יכשל לאוכלו בתחלת שעה שביעית שהוא אסור מן התורה כמו שאמרנו, וכמו שדרשו זכרונם לברכה גם כן מכתוב אחר שאמרו שם בפסחים, כתיב שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם, וכתיב אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם, הא כיצד לרבות ארבעה עשר לביעור, ויהיה פירוש ראשון כמו הראשון זדם תולד, שפירם קודם. וממה שחייב הכתוב להשביתו באותו יום ידענו שמקצת היום הוא מותר בהכרח, שאי אפשר לכוין רגע הראשון של יום ולהשביתו בו, ואחר שכן שמקצתו של יום

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. דברים טז, ג. — 6. בספר המצוות, לא תעשה קצט. — 8. פסחים ד, ב. — 21. שם יא, ב. — 26. שם ד, ב; שמות יב, יט. — 27. שמות יב, טו. — 28. איוב טו, ז.

הערות וביאורים

7. בין הערבים, אחר הצות. — 22. יום המעונן, שאין חמה זורחת ואין יכולים לבדוק בחמה (רש"י פסחים יב, ב). — 26. שבעת ימים, אפילו שעה אחת בתוך השבעת ימים, וכתיב אך ביום הראשון תשביתו, הרי שהה בו שעה אחת (רש"י ד"ה שבעת, פסחים ד, ב). — 28. ארבעה עשר, דעל כרחיך זאי הראשון ראשון קודם לכל שבעה קאמר, דהיינו ארבעה עשר (רש"י שם).

מותר ולא ביאר לנו הכתוב אי זה חלק ממנו הוא שמותר נחלקנו אנחנו בשוה מן הסברה האמתית, שאם תחלקהו בענין אחר לא יהיה שורש בדבר כלל, וזהו אומרם שם אך חלק, והמפרשים כי מלת אך באלפא ביתא חץ לא יבינו דברי חכמים, ויתר פרטי המצוה במסכת פסחים פרק ראשון.

ונוהגת בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן, ואפילו בזמן הזה שאין לנו קרבן פסח, ועובר על זה ואכל כזית חמץ אחר חצות חייב מלקות לדעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה כי הוא סובר שהלכה כרבי יהודה דאמר דחמץ לפני זמנו, ארצה לומר ביום ארבעה עשר בניסן מחצות היום ולמעלה, עובר עליו האוכלו בלאו זה שזכרנו, אבל הרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה חולק עליו, ולדעתו אין בזה לאו שהלכה כרבי שמעון דפליג עליה דרבי יהודה ואמר בין לפני זמנו בין לאחר זמנו אינו עובר בלא כלום, ודריש מילתיה מדכתיב לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות, בשעה שישנו האדם בקום אכול מצה ישנו בבל תאכל חמץ, בשעה שאינו בקום אכול מצה, דהיינו בין לפני זמן הפסח בין לאחריו, אינו באזהרת בבל תאכל חמץ, ולדעת רבי שמעון מלת עליו תשוב על אכילתו של פסח שהיה נאכל לערב, וכן הוא מפורש בירושלמי שלדברי רבי יהודה מלת עליו שבה על שחיטתו ולדברי רבי שמעון על אכילתו שהיה נאכל לערב. וזה שבא בגמרא לכולי עלמא חמץ משש שעות ולמעלה אסור, וכן מה שאמרו עבדו רבנן הרחקה יתירא דלא ליגע לידי איסורא דאוריתא, כל זה אמת שיש איסור דאוריתא בנהנה מן החמץ אחר חצות, ואמנם האיסור הוא דקאי עליה במצות השבתה מדאוריתא משש שעות ולמעלה, אבל ודאי אין בו איסור לאו כלל כרבי שמעון דקיימא לן כוותיה, וכן הוא מפורש הענין שם בגמרא שאמרו דכולי עלמא מיהת חמץ משש שעות ולמעלה דאוריתא מנא לן, אמר אביי תרי קראי כתיבי, וכולי, וסיום דבריו שם הא כיצד לרבות ארבעה עשר לביעור, הנה זה מבואר שאין האיסור בו אחר חצות אליבא דהלכתא זולתי מצות השבתת דאוריתא, הנה לדעתנו זכרונו לברכה אין לאו זה דלא תאכל בכלל מניין המצות, הט אזנך ושמע דברי חכמים, אלו ואלו דברי אלהים חיים הם וכולם נר, ודע כי יש בתורה שבעים פנים וכולם נכוחים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. והמפרשים, נזכר ברש"י פסחים ה, א, בשם איכא דאמר. — באלפא ביתא, נש באח"ס בע"ט. — 6. בהלכות חמץ ומצה א, ח, ובסה"מ ל"ת קצט. — 9. בהשגותיו לסה"מ שם. — 10. פסחים כח, ב. — 11. דברים טז, ג. — 19. מצות השבתה, מצוה ז. — 25. הט אזנך, משלי כב, יז. — 26. אלו ואלו, עירובין יג, ב. — וכולם נר, חסר בל. — 26—27. שבעים פנים, אותיות דר"ע.

הערות וביאורים

3. אך חלק, אכין ורקין מיעוסין, אלמא מקצת היום מותר ומקצתו אסור, מעתה יש לנו לחלק חציו לאיסור וחציו להיתר (רש"י שם ה, א, ד"ה חלק). — באלפא ביתא, דאח"ס בט"ע גי"ף דכ"ץ, ותופס ה' תחת אל"ף וצד"י במקום כ' (רש"י שם). — 11. לאחר זמנו, משעבר הפסח. — 26. וכולם נר, אין זה בכל הדפוסים, ולא ידעתי מירושו (וזולי יש פה איזו ט"ס וצ"ל: וכולם נתנו ונר, וכתנתו וכולם נתנו מרועה אחד, כמו בחגיגה ג, ב).

(שלא להותיר מבשר קרבן החגיגה שנקריב ביום י״ד בניסן עד יום השלישי)

הפס. לו. שלא להותיר דבר מבשר חגיגת ארבעה עשר עד יום השלישי, והוא הקרבן הבא עם הפסח להגדיל השמחה אלא יאכל כולו בתוך שני הימים שהם ארבעה עשר וחמשה עשר, ועל זה נאמר ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבוקר, ובא הפירוש המקובל על זה שבחגיגה הבאה עם הפסח הכתוב מדבר שזמן אכילתו עד שני ימים, ועל זאת החגיגה אמר הכתוב וזבחת פסח ליי׳ אלהיך צאן ובקר, כלומר שיביא עם הפסח קרבן אחר לחגיגה, כלומר להרבות השמחה.

ומשרשי המצוה היסוד הקבוע לנו במצות ענין הפסח שהיא מצוה ויסוד חזק בתורתינו, על כן נצטוינו לעשות יום שחיטתו יום שמחה, ואין שמחה שלימה לבני אדם רק בריבוי בשר, וזהו שנצטוינו שלא להותיר כלל מכל בשר הנשחט לכבוד שמחת הפסח עד יום השלישי אלא יאכל כולו ביומו להרבות בו גילה ושובע שמחות, וזה נאמר בכאן מלבד הטעם הכתוב בנותר בסדר צו עשה ח׳ בסימן קל״ח שנותן טעם לשבח בכל איסור הנותרות.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שחגיגת ארבעה עשר אין אדם יוצא בה ידי חובתו מחיוב חגיגת המועד שהיא מצות עשה גם כן, כמו שכתוב בכסף תלוה עשה ו׳ בסימן ע״א, אבל יוצא בה ידי חובתו מחיוב שמחת המועד שהוא מצות עשה גם כן כמו שכתבנו בסדר זה לפי שענין חיוב השמחה אינו אלא להרבות בשר כדי לשמוח, והרי יש בשר, ומזה הטעם אמרו זכרונם לברכה שיוצאין ידי שלמי שמחה אפילו בנדר או נדבה של שלמים ואף על פי ששחטן קודם הרגל ובלבד שיאכל מהם ברגל ששלמי שמחה אין צריך לשחטן בשעת שמחה, וגם כן אין אדם צריך לשחטן לשם שלמי שמחה, שאין עיקר המצוה רק להרבות השמחה בבשר, כמו שאמרנו, ויתר פרטי המצוה מבוארין במסכת חגיגה ובמקומות ממסכת פסחים.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בזכרים ונקבות, שאפילו הנשים חייבות בשלמי שמחה אף על פי שהזמן גרמא כמו שהן חייבות בשביתה בו, ועובר על זה והותיר כלום מחגיגה זו ליום השלישי חייב לשרוף אותו באש כמו שהדין בנותר, ולפיכך אין חיוב מלקות בלאו זה אחר שהרי ניתק לעשה מן הכלל הידוע לנו בזה.

(שלא להקריב קרבן פסח בבמת יחיד)

הפס. לז. שנמנענו מהקריב שה הפסח בבמת יחיד ואפילו בשעת היתר הבמות,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—8. מיוסד על ס״מ ל״ת קיח עם שנויים ובאורים. — 4. דברים טז, ד. — 5. פסחים צא, א. — 6. דברים טז, ב. — 10. ואין שמחה, כסחים קט, א. — 15—21. מיוסד על רמב״ם הלכות חגיגה ב, י, עם שנויים וחלופים. — 18. בסדר זה, מצוה תנא. — 19. חגיגה ו, ב. — 29. הפס. מצוה זו העתיק רבנו מהדורא ראשונה מסה״מ לרמב״ם, אבל בסהמ״צ שלנו איננה, ועיין ב״פתח דבר״ בסהמ״צ מאת

הערות וביאורים

4. ולא ילין, וכן משמעות המקרא, בשר חגיגה אשר תזבח בערב לא ילין ביום טוב הראשון עד בקרו של שני, אבל נאכלת היא ביי״ד ובט״ו (רש״י עה״ת). — 7. צאן ובקר, צאן לפסח ובקר לחגיגה ולא לפסח, כי אין הפסח בא אלא מן הכבשים ומן העזים.

וענין הבמות הוא שהיה כל יחיד ויחיד מישראל שרצונו להקריב קרבן בזמן בניין בכל מקום שירצה ומקריב שם קרבנותיו לשם יתברך קודם בניין בית הבחירה, ואפילו בזמן ההוא שהיה מותר להם לעשות כן דווקא בשאר הקרבנות אבל קרבן הפסח אין מקריבין אותו לעולם אלא בבמת רבים, והוא המקום שהיה תמשכן שם, ועל זה נאמר לא תוכל לזבוח את הפסח באחד שעריך, וכן אמרו זכרונם לברכה בסוף פרק א' ממסכת מגילה, אין בין במה גדולה לבמה קטנה אלא פסחים.

פשרשי המצוה לקבוע בנפשינו גודל ענין הפסח ויוקר המצוה מן הטעם שכתבתי בו כמה פעמים, ובאמת כי כבוד המצוה ופירסומה יותר כשיעשוה במקום מסויים הכל יחד ולא כל יחיד ויחיד במחוז חפצו.

דיני המצוה במגילה פרק א'.

ונוהג איסור זה בזמן הבית כי אז נקריב קרבן הפסח בזכרים ונקבות שאף הן חייבות בקרבן הפסח, וכמו שכתבתי במצות הפסח ב' בסדר בא בסימן ה', ואיפשר לומר שאף בזמן הזה העובר והקדיש שה לפסח והקריבו בבמת יחיד עבר על לאו זה וחייב מלקות.

(שלא לעלות לרגל בלא קרבן שיהיה עמנו שנקריבו שם)

תצ. לח. שלא נעלה לבית הבחירה ברגל בלא קרבן שנקריב שם, והוא הקרבן שפירשנו למעלה בסדר זה עשה אחרון שנקרא עולת ראייה, ועל זה נאמר ולא יראו פני ריקם, פירוש פני כמו לפני, ושם כתבתי משרשי המצוה וכל ענינה, וזאת האזהרה אינה נוהגת בנקבות כמו שאין מצית חעשה הבאה על זה נוהגת בהן.

שופטים

יש בה ארבע עשרה מצות עשה ועשרים ושבע מצות לא תעשה

(מצות מינוי שופטים ושוטרים בכל קהל וקהל מישראל)

תצא. א. למנות שופטים ושוטרים שיכריחו לעשות מצוות התורה ויחזירו העוטים מדרך האמת אליה בעל כרחם ויצוו בראוי לעשות וימנעו חדברים המגונים, ויקיימו הגדרים על העובר עד שלא יהיו מצוות התורה ומניעותיה צריכות לאמונת כל איש ואיש, ומתנאי המצוה הזאת שיהיו אלה הדיינין מדרגה עליונה ממדרגת, וזה שנעמיד בכל עיר ועיר עשרים ושלשה דיינין מקובצין כולן במקום אחד משערי המדינה הראויה לזה המניין, וזאת היא סנהדרי קטנה, ונעמיד בירושלם בית דין גדול משבעים דיינין ונעמיד אחד על השבעים ההם והוא הנקרא ראש הישיבה,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

מרן ר' חיים העליר, דף א, תבהה א. — 5. דברים טז, ד. — 6. מגילה ט, ב. — 17. דברים טז, טז. — 23 ואילך. מיוסד על סה"מ מ"ע קעו. — 24. בראוי, ו פרואי.

הערות וביאורים

6. במה גדולה, במת צבור שתיתה בגוב וגבעון קודם שנבנה המקדש. — 13—14. לא יהיה מלכד הלאו דשוטרי תורה— 25. הדיינים, העונשין. — צריכות. נדונות לפי אמונת כל איש ואיש. —

28. הראויה, וכמה יהיו בעיר והראויה לסנהדרין, מאה ועשרים (סנהדרין יז, ב).

והוא אשר יקראו החכמים נשיא כמו כן, ויהיו כולן מקובצין במקומן המיוחד להם, ומקום שהוא מעט המנין שאינו ראוי לסנהדרי קטנה יעמידו בו שלשה ישפטו הם הדבר הקטן והדבר הקשה יביאון למי שהוא למעלה מהם, וכמו כן ימנו נוגשים בעם הסובבים בעיר בשוקים וברחובות יביטו עניני בני אדם בסחורת ממכרם ומקחם עד שלא יהיה ביניהם העוול ואפילו בדבר מועט. והמצוה שבאה בזה הוא אמרו יתברך שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך, ולשון ספרי, מנין שממנין בית דין לכל ישראל, תלמוד לומר שופטים ושוטרים, ומנין שממנין אחד על גבי כולם, תלמוד לומר תתן לך, ומנין שממנין בית דין לכל שבט ושבט, תלמוד לומר בכל שעריך, רבן שמעון בן גמליאל אומר לשבטיך ושפטו מצוה על כל שבט ושבט להיות דן את שבטו, ושפטו את העם על כרחם. וכבר נכפלה המצוה למנות שבעים זקנים, והוא אמרו יתברך למשה ע״ה אספה לי שבעים איש, ואמרו זכרונם לברכה כל מקום שנאמר לי הרי הוא קיים לעולם, וכן וכהנו לי וגומר, כלומר שהיא מצות נצחיית ואינה לפי שעה אבל יהיה זה עוד כל ימי הארץ.

שורש המצוה נגלה הוא, שעם הדבר הזה נעמיד דתינו בהיות אימת אלופינו ושופטינו על פני ההמון, ומתוך תרגלם בטוב וביושר מחמת יראה ילמדו העם טבעם לעשות משפט וצדק מאהבה בהכרתם דרך האמת, וכענין שיאמרו חכמים שרוב תורגל הוא מה שאחר הטבע, כלומר כי כמו שהטבע יכריח האדם למה שהוא מבקש כן התרגל הגדול תחר בו כעין טבע קיים ויכריחנו ללכת בדרך תורגל לעולם, ובלכת העם בדרכי היושר והאמונה ובוחרים בטוב תדבק בהם הטוב וישמת יי׳ במעשיו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהגדול שבשבעים יושב למטה מן הנשיא והוא הנקרא אב בית דין, ושאר השבעים ישבין לפי שניהם וכפי מעלתם קרוב לנשיא, כלומר שכל הגדול מחברו בחכמה סמוך לו יותר, והשוין בחכמה הולכין בהן אחר רוב שנים, וכולן יושבין בעיגול עשוי כמו חצי גורן עגולה כדי שיהו רואין כולן אלו את אלו, ועוד מעמידין לפניהם שני בתי דינין של עשרים ושלשה ועשרים ושלשה, כת אחת מהן על פתח העזרה וכת אחרת על פתח הר הבית, והגדול שבכל כת וכת ראש לכת שלו, ואין מעמידין בסנהדרין בין גדולה בין קטנה אלא אנשים חכמים ונבונים בחכמת התורה, ויחדעין גם כן קצת משאר החכמות כגון רפואות וחשבון תקופות ומולות ואיצטגניגות ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים כדי שיהו יחדעין לדון העם בכל דרכים אלו אם יצטרכו לכך, ואין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ישפטו, ע״ש שמות יח, כו. — 6. דברים פז, יח. — 11. במדבר יא, פז; ספרי שם. — 12. שמות כח, מא. — 21—27. מיוסד על לשון הרמב״ם הלכות סנהדרין א, ג. — 24. עגולה, חסר בכ. — 27 ואילך. לשון הרמב״ם שם ב, א—ג.

הערות וביאורים

1. במקומן המיוחד, במקום המקדש והשכינה, והוא בלשכת הגזית. — 7. אחד, פרשי״ה סנהדרי גדולה, ותוס׳ כתבו דהוא הנשיא או המוכלא שבבית דין (שם פז, ב). — 17. שאחר הטבע, ההרגל הוא טבע שני. — 26. פתח העזרה, פתח עזרת ישראל, וכת אחרת על פתח הר הבית, שער מזרחי שלפנים מן החיל לפני עזרת נשים.

מעמידין בסנהדרין אלא כהנים לוים וישראלים מיוחסים הראויין להשיא בנותן לכהונה, שנאמר במשה והתיצבו שם עמך ודרשו זכרונם לברכה בדומין לך. ואין מעמידין סנהדרין לעולם בין סנהדרי גדולה בין סנהדרי קטנה אלא סמוכין, ומשה רבנו סמך לתלמידו יהושע בידיו כמו שכתוב ויסמוך את ידיו עליו, וכמו כן סמך לשבעים הזקנים שאסף אליו, ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים לאחרים עד סוף כל הסמוכים, ואמנם הסמיכה בכל הדורות לא היתה ביד כמו סמיכה של משה אלא שהיו בודקין איתו שהיו רוצין לסמוך אם היה בקי בחכמת התורה ואם היה שכלו בריא ושלם ואם הוא איש אוהב אמת ושונא העול וכל ענינו, ואחר חקירה רבה בעניבו ובחכמתו אומרין לו שלשה חכמים סמוכים או אפילו כשאחד מהן סמוך, הרי אתה סמוך וקורין לו רבי מאותה שעה והיה לו רשות לאחר מיכן לדון אפילו דיני קנסות, ודין זקן ממרא וסריס וסומא אפילו באחת ומי שאין לו בנים שאינן ראויין להיות סנהדרין, ודין מלכי בית דוד שדנין ודנין אותן, אבל לא מלכי ישראל לפי שאינם בחזקת כשרות כמו הם, ודין עד אימתי יושבין בדין סנהדרי גדולה או קטנה ובית דין של שלשה, ויתר פרטיה מבוארין במסכת סנהדרין.

ונוהגת מצוה זו, כלומר סנהדרי גדולה וקטנה ובית דין של שלשה, בארץ ישראל שיש שם סמיכה אבל לא בחוצה לארץ שאין סומכין בחוצה לארץ, אבל מכל מקום כל הנסמך בארץ ראוי לשפוט אפילו בחוצה לארץ, וזהו מה שאמרו זכרונם לברכה סנהדרין נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, ואולם אין להם רשות לדון בדיני נפשות לא בארץ ולא בחוצה לארץ אלא בזמן הבית ובזמן שיהיו סנהדרין קבועה בירושלם, ואת אחת מן המצות המוטלות על הצבור כולן שבכל מקום ומקום, וצבור הראוי לקבוע ביניהם בית דין כמו שמבואר במסכת סנהדרין ולא קבעו להם בטלו עשה זה, וענשן גדול מאד כי המצוה הזאת עמוד חזק בקיום הדת, ויש לנו ללמוד מזה שאף על פי שאין לנו היום בעוונותינו סמוכים שיש לכל קהל וקהל שבכל מקום למנות ביניהם קצת מן הטובים שבהם שיהיה בהם כח על כולם להכריחם בכל מיני הכרח שיראה בעיניהם בממון או אפילו בגוף על עשיית מצוות התורה ולמנוע מקרבם כל דבר מגונה וכל הדומה לו, ואלו הממונים גם כן ראוי לישר דרכם ולהכשיר מעשיהם ויסירו חרפת העם מעליהם פן יענו אותם על מוסרם שיטלו קורה מבין עיניהם, וישתדלו תמיד בתועלת חביריהם הסמוכים עליהם ללמדם דרך האמת ולתת שלום בכל כוחם ביניהם, ויטשו וינוחו וישכיחו מלבם כל תענוגיהם ועל זה ישיתו לבם ובו יהיה רוב מחשבותם ועסקיהם, ויתקיים בהם מקרא שכתוב והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—6. שם ה, א. — 10. דיני קנסות, עיין מצוה מו. — 17. מכות ו, א. — 29. וינוחו, כ ויניחו. — 30. דניאל יב, ג.

הערות וביאורים

2. בדומין לך, מיוחסים בלא פגם משפחה. — 11. מופלא, בשנים. — 12—13. שאינם בחזקת כשרות, לפי שאין נכנעים לדברי תורה שמא תבוא מהן תקלה (הלכות סנהדרין ב, ה). — 27. שיטלו קורה, ע"ש המאמר בב"ב סו, ב: מהו שכתוב השופטים, אי"ר יוחנן דור ששופט את שופטיו, השופט אומר לו טול קיסם מבין שיניך (ר"ל: מעט הפסולת שלך), משיב לו הוא טול קורה מבין עיניך (ר"ל: הלא אתה הוא עין העדה, ובכל

(מצוה לשמוע מכל בית דין הגדול שיעמדו להן לישראל בכל זמן)

תצב. ב. לשמוע בקול בית דין הגדול ולעשות כל מה שיצוו אותנו בדרכי התורה באסור ומותר וטמא וטהור וחייב ופטור ובכל דבר שיראה להם שהוא חיזוק ותיקון בדתינו, ועל זה נאמר ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך, ונכפל בסמוך לחיזוק הדבר, על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה, ואין הפרש בזה בין הדבר שיראוהו הם מדעתם או הדבר שיוציאוהו בהיקש מן ההיקשים שהתורה נדרשת בהן, או הדבר שיסכימו עליו שהוא סוד התורה או בכל ענין אחר שייראה להן שהדבר כן, על הכל אנו חייבין לשמוע להן. והראיה שזה ממנין מצות עשה אומרם זכרונם לברכה בספרי ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה זו מצות עשה.

כישרשי המצוה כמו שכתבתי בכסף תלוה עשה ב' בסימן ס"ז.

מדיני המצוה כגון מה שדרשו זכרונם לברכה על פי התורה אשר יורוך אילו הגזירות והמנהגות, ועל המשפט אילו הדברים שילמדו אותם מן הדין באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן, מכל הדבר אשר יגידו לך זה הקבלה שקבלו איש מפי איש. ומה שאמרו זכרונם לברכה שבזמן שבית דין הגדול בירושלם כל מחלוקת שהיה לכל בית דין במקומו שואלין אותו לבית דין הגדול ועושין על פיהם, ועכשיו בעוונותינו שאין שם בית דין כל מחלוקת שיבוא בין חכמינו שבדורינו והחולקין יהיו שוים בחכמה אם אין אנו ראויין להכריע ביניהן ולא נדע להיכן הדין נוטה, בשל תורה יש לנו לילך אחר המחמיר ובשל סופרים אחר המיקל. ומה שאמרו שאין בית דין רשאי לבטל מה שאסר בית דין הקודם לו, ואפילו אם יראה בדעתו שאין אותו הדבר אסור מדין ההלכה כל זמן שיראה שפשט אותו איסור בישראל, אלא אם כן הוא גדול מן הבית דין שאסר הדבר בחכמה וגם במניין, ובמה דברים אמורים שיוכל לבטל כשהוא גדול ממנו בחכמה ובמניין כשלא אסר הבית דין הקודם לו אותו דבר כדי לעשות סייג לעם באיסורין, אבל אם אסר הבית דין הקודם לו אותו איסור כדי לעשות בו גדר לעם באיסורין אין כח בבית דין הבא אחריו לבטל תקנתו ואפילו הוא גדול ממנו בחכמה ובמניין. ואחר שכן הוא הדין יש לכל בית דין ובית דין בדורו להתיישב בדבר ולחקור הרבה ולתת לב בכל איסורין שיראה שהדור נוהג בו שלא לפרוץ ולהורות עליו להקל, כי שמא הקודם לו לגדור העם אסרו עם היותו יודע שהדבר מותר מדין ההלכה, ופורץ גדר וכולי. ויתר פרטי המצוה בסוף סנהדרין.

ונוהגת מצוה זו בזמן שבית דין הגדול בירושלם בזכרים ונקבות שהכל מצווין לעשות כל אשר יורו, ובכלל המצוה גם כן לשמוע ולעשות בכל זמן וזמן כמצות השופט. כלומר החכם הגדול אשר יהיה בינינו בזמנינו, וכמו שדרשו זכרונם לברכה,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—10. סה"מ מ"ע קעד, עם שנויים. — 4. דברים יז, י—יא. — 12—19. לשון הרמב"ם בהלכות ממרים א, ב, ד—ה. — 19—26. רמב"ם הלכות ממרים ב, ב—ג.

הערות וביאורים

זאת נכשלת בעונות גדולות). — 22. ב מ נ י ן, מנין חכמי הדור שהסכימו וקבלו חדבר. — 25. ג ד ר, ופשט איסורן בכל ישראל, אין כח בבית דין וכו'. — 29. ו פ ו ר ץ ג ד ר, ישכנו נחש (קהלת י, ח).

ואל השופט אשר יהיה בימים ההם, יפתח בדורו כשמואל בדורו, כלומר שמצוה עלינו לשמוע בקול יפתח בדורו כמו לשמואל בדורו. ועובר על זה ואינו שומע לעצת הגדולים שבדור בחכמת התורה בכל אשר יורו מבטל עשה זה ועשו גדול מאד שזהו העמוד החזק שהתורה נשענת בו, ידוע הדבר לכל מי שיש בו דעת.

(מצות מינוי מלך עלינו)

תצג. ג. שנצטוינו למנות עלינו מלך מישראל יקבצנו כולנו וינהיגנו כחפצו, ועל זה נאמר שום תשים עליך מלך וגומר, ואמרו בספרי שום תשים עליך מלך מצות עשה.

משרשי המצוה כתבתי בכסף תלוה בלאו דנשיא בסימן ע"ז, ושם הארכתי בתועלת הנמצא לעם בהיות עליהם איש אחד לראש ולקצין כי לא יתקיים ישוב העם בשלום בלתי זה, והנה תראה בספרי הנבואה בא בקללה להיות אנשים רבים לראש במקום אחד, וכמו שכתוב.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מעמידין מלך בישראל בתחלה אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא כיהושע שמינהו משה רבנו ובית דינו, וכשאול ודוד שמינה אותם שמואל הרמתי ובית דינו, ומה שאמרו שאין מעמידין אשה במלכות, שנאמר מלך ולא מלכה, וכשמעמידין המלך היו מושחין אותו בשמן המשחה, ומאחר שנתמנה זכה במלכות לו ולבניו כמו שכתוב למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל, הניח בן קטן משמרין לו המלוכה עד שיגדל כמו שעשה יהוידע ליואש, וכל הקודם בנחלה קודם לירושת המלוכה, והבן הגדול קודם לקטן ממנו, ולא המלכות בלבד אלא כל השררות שהם במעשה או בשם כבוד מן השמות הנכבדים וכל המנויין שבישראל בירושה הם לו לאדם שזוכה בה בנו אחריו ובן בנו ובן בן בנו עד לעולם, והוא שיהא ממלא מקום אבותיו ביראת שמים, אבל כל שאין בו יראת שמים אף על פי שחכמתו מרובה אין צריך לומר שאין ממנין אותו במיני מן המנויין שבישראל אלא שראוי לשנאתם ולהרחיקם, ועליהם אמר דוד שנאת כל פועלי און. ומה שאמרו זכרונם לברכה שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך, כלומר שנירא אותו ונאמין לדבריו בכל דבר שלא יצוה כנגד התורה, ונכבדהו בתכלית הכבוד הראוי לבשר ודם, וכל מי שיעבור מצות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דברים יז, ט; ר"ה כה, ב. — 6. יקבצנו, כ כדי יקבצנו. — 7. דברים יז, טו. — 10. יתקיים ישוב העם, ו יתקיים קיום העם וישובו. — 13—24. רמב"ם הלכות מלכים א, ה, ז, עם השמטות. — 17. דברים יז, כ. — 19. יהוידע ליואש, מלכים ב, יא. — 25. תהלים ח, ו. — כתובות יז, א.

הערות וביאורים

11. בספרי הנבואה, כגון שופטים ט, ב. — 20. במעשה, כגון ממונה על חלוקת המים. — 20—21. בשם כבוד, כגון הגזברין והאמרכולין שבבית המקדש (עיין הלכות כלי המקדש ה, כ). — 22—23. ביראת שמים, ברמב"ם הלכות מלכים א, 1: בחכמה וביראה, היה ממלא ביראה אע"פ שאינו ממלא בחכמה מעמידין אותו במקום אביו ומלמדין אותו. — 25. שום תשים, ישראל הוזהרו שישימו עליהם שימות הרבה, כלומר שתהא אימתו עליהן (רש"י כתובות יז, א).

מלך שהוקם על פי התורה או מורד בשום ענין הרשות ביד המלך להורגו ואין עליו צד עון בכך, עד שאמרו זכרונם לברכה שאוריה נתחייב בנפשו כשאמר בפני דוד ואדני יואב, שלא היה לו להזכיר אדנות לשום אדם בפני המלך, ומה שאמרו זכרונם לברכה שרשות ביד המלך לעשות לו דרך באמצע השדות והכרמים, ושהוא יכול לדון בני אדם כפי מה שיראה לו האמת ואפילו בלא עדים ברורים, ומה שאמרו שאין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין נושאין אלמנתו ואין משתמשין בשרביטו ולא בכתרו ולא בכל כלי תשמישו, וכל זה למעלתו ולכבודו, וכשהוא מת כליו נשרפין לפני מטתו, ומה שאמרו שמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, וכל הדברים האלו הכל לטובת העם ולתועלתם, ודיני המלך על העם הכל כמו שמפורש בספר שמואל. ויתר פרטי המצוה מבוארים בפרק שני מסנהדרין ובפרק ראשון מכריתות ובפרק שביעי מסוטה, וזאת מן המצוות המוטלות על הציבור כולן הזכרים כי להם יאות לעשות ענינים אלה.

ונוהגת בזמן שישראל על אדמתן, וכמו שאמרו זכרונם לברכה שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, למנות עליהן מלך, ולבנות בית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק, ואל תהרהר בני אחרי דברי לומר ואיך יחשוב אבי זאת המצוה מן הנוהגות לדורות, והלא משנמשח דוד המלך נסתלקה זאת המצוה מישראל שלא יהיה להם למנות עוד מלך, כי דוד וזרעו נשיאים עליהם לעד כי יבא שילה שיהיה מזרעו מלך לעולם במהרה בימינו, שענין המצוה אינו למנות מלך חדש לבד אבל מענינה הוא כל מה שזכרנו, למנות מלך חדש אם תהיה סבה שנצטרך לו וגם כן להעמיד המלוכה ביד היורש ולתת מוראו עלינו ונתנהג עמו בכל דבר כמצוה וכתורת הידועה, וזה באמת נוהג הוא לעולם.

(מצוה על המלך לכתוב ספר תורה אחד יתר על שאר בני ישראל)

תצד. ד. שמצוה על המלך שיהיה על ישראל לכתוב ספר תורה מיוחד לו מצד המלוכה, שתהיה עמו תמיד ויקרא בו, מלבד ספר תורה אחר שמצוה עליו לכתוב ככל אחד מישראל, כמו שנכתוב במצוה האחרונה שבספר בעזרת השם, ועל זה נאמר וכתב לו את משנה התורה הזאת וגומר.

משרשי המצוה לפי שהמלך ברשות עצמו לא יעציבהו אדם על מעשיו ולא ינעץ בו ובשבט פיו יכה ארצו, וברוח שפתיו ימית מי שירצה בכל עמו, על כן באמת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שבת נו, א. — 3. שמואל־ב יא, יא. — 4. סנהדרין כ, ב. — 6. שם כב, א. — 8 קדושין לב, ב. — 10. שמואל־א ח, יא—יז. — 11. כולן הזכרים, בכ״י: כולן על הזכרים. — 13. סנהדרין כ, ב. — 17—18. מורעו מלך, כ מזרעו ומלך. — 20 כמצוה, וכתורה, ו בתורה וכמצוה, כ כתורה וכמצוה. — 26. דברים יז, יח. — 28 ובשבט, ע״ש ישעי׳ יא, ד.

הערות וביאורים

4. לעשות לו דרך, לפרוץ גדרות אחרים לעשות לו דרך לשוחו ולכרמו (רש״י סנהדרין כ, ב). — 8. אין כבודו מחול, שלמיכך ריבה הכתוב שימות הרבה (רש״י שם). — 17. שילה, מלך המשיח שהמלוכה שלו (רש״י עה״ת בראשית מט, י). — 27. יעציבה ו, יוכיח אותו (ע״ש ולא עצבו אביו מימיו, מלכים־א א, ו). — 28. ובשבט פיו, בקללת פיו יכה רשעי ארץ, והרי הוא

צריך שמירה גדולה וזכרון טוב יעמוד נגדו יביט אליו תמיד למען יכבוש את יצרו ויטה לבו אל יוצרו, וזהו שאמרו זכרונם לברכה יוצא למלחמה וספר תורה עמו, יושב בדין והוא עמו, מסב לאכול והוא כנגדו, כלל הדברים שלא היה זו מנגד עיניו אלא בעת שהוא נצרך לנקביו או נכנס למרחץ.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שספר תורה של מלך מצוה עליו להגיהו מספר העזרה על פי בית דין כדי שיכוין על פי מעשיו ביושר. ויתר פרטי דיני ספר תורה אכתוב אותם בעזרת השם במצוה אחרונה שבספר. וזאת אחת מן המצוות שאמרנו בתחילת הספר שהן מוטלות על המלך לבד. ואין צורך לכתוב בה באי זה זמן היא נוהגת שידוע הדבר שאין מלכות בישראל אלא בזמן שארצם בישובה, תחזינה עינינו במהרה בביאת הגואל ומלך עלינו בתורה.

(מצות מתנות זרוע לחיים וקיבה לכהן)

תצה. ה. שנצטוו ישראל לתת הזרוע והלחיים והקיבה מכל בהמה טהורה שנזבח לכהן, ועל זה נאמר וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זובחי הזבח אם שור אם שה ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקבה. כבר אמרו זכרונם לברכה בטעם מצוה זו כי בזכות פנחס אביהם שקנא לאלהיו על דבר כזבי ומסר נפשו להרוג נשיא שבט מישראל על קדושת השם זכו בניו הכהנים לעולם במתנה זו מאת האל, הזרוע כנגד ויקח רומח, הלחיים בזכות שנתפלל על צערן של ישראל כמו שכתוב ויעמוד פנחס ויפלל, והקיבה כנגד והאשה אל קבתה. ולמדנו מזה שהמקדש שם שמים בגלוי זוכה לו ולדורותיו בעולם הזה מלבד זכותו קיימת לנפשו לעולם הבא.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה אי זהו זרוע זה זרוע ימין מפרק הארכובה עד של יד שהן שני איברים זה מעורה בזה, והלחיים מן הפרק של לחי עד הפרק של גרגרת שהיא טבעת גדולה עם הלשון שביניהם, והקיבה נותנין אותה לכהן עם חלב שבה, וכבר נהגו הכהנים להניח חלב הקיבה לבעלים, וכן מה שאמרו שאין חיוב המתנות אלא בבהמה טהורה ולא בחיה שנאמר אם שור אם שה, ובכלל השה ומינו התיש. ועוד דרשו יכרונם לברכה אם שור לרבות הכוי, ואפילו למאן דאמר בריה בפני עצמה היא. אם שה לרבות הכלאים כגון ולד הבא מעז וכבש, ואם בא מצבי ותישה חייב בחצי מתנות לכד משום דכתיב אם שה ודרשו זכרונם לברכה אפילו מקצת שה, אבל תיש הבא על הצביה אין הולד חייב במתנות כלל משום דמספקא להו לרבנן אי חוששין לזרע האב אי לא, וכיון שכן יש לו לישראל לומר לכהן הבא ראיה דחוששין לזרע האב ואתן לך חצי המתנות ואינו יכול, ולפיכך יש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. סנהדרין כא, ב. — 5. ירושלמי סנהדרין ב, ה"ו. — 13. דברים יח, ג. — 14. חולין קלה, ב. — 17. במדבר כה, ז. — תהלים קו, ל. — 20. חולין שם. — 23. חולין קלה, א. — 25. שם עט, ב.

הערות וביאורים

כשבט המכה (מצודת דוד). — 6. מ ס פ ר ה ע ז ר ה, עיין בבאורים מצוה שכה. — 20. ה א ר כ ו ב ה, פרק התחתון של הזרוע. — 28. מ ק צ ת ש ה, לכולי עלמא חוששין לזרע האם, והאם היא תישה, ומצד אביו פסור דצבי הוא, ושמא חוששין לזרע האב, לכן חייב בחצי המתנות לבד.

לי לכתוב דבתיש הבא על הצביה אין בה חיוב מתנות כלל. כבר כתבתי דעת רבנו אלפסי זכרונו לברכה ומפרשים אחרים בענין חשש זרע האב בסדר קדושים תהיו לאו כ"ה בסימן רמ"ט. וכן מענין המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמותר לאכול מן הבהמה עד שלא הורמו ממנה המתנות, שאין הלכה כרבי יוחנן שאמר שהאוכל ממנה קודם שהורמו מתנותיה כאלו אוכל טבלים כי מופרשות ומיוחדות הן במקום אחד, ומפני כן אינן טובלות. ויתר פרטיה במסכת חולין בפרק הזרוע המיוחד בדיני מצוה זו.

ונוהגת מצוה זו בבהמות של חולין אבל לא בשל מוקדשין ובזכרים ונקבות ישראלים אבל לא בכהנים משום דכתיב בהו משפט הכהנים מאת העם, מכלל שאינן בכהנים, ועוד דכהנים לא איקרו עם, וכמו שכתוב ועל הכהנים ועל כל עם הקהל יככר, והלויים יש בהם בענין זה דין מיוחד שאין הכהנים נוטלים מהם המתנות לפי שנסתפק לרבותינו אם נקראו עם אם לא, ולפיכך אין כח בידם ליטול מהם כספק ואם נטלו לא יחזירו ולענין אם נוהגות עכשיו בזמן הזה אם לא כבר חלקו על זה הרבה מגדולי המפרשים והעולה מן השמועה בפרק הזרוע עם הפירוש הטוב, שנוהגות הן היום, וכן דעת רבנו אלפסי זכרונו לברכה והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה. אבל עכשיו אין בנו כח על הטבחים להכריחם ליתנם, וקרוי יי יחליפו כח. ושם בפרק הזרוע אמרו זכרונם לברכה שנותנין המתנות לכהנות כמו לכהנים ואפילו הן נשואות לישראל, וכן איתמר התם כי אתא עולא אמר הבו מתנתא לכהנתא, אלמא קסבר עולא כהן ואפילו כהנת, ושם נאמר עוד רב כהנא אכיל בשביל אשתו, וכן רב פפא ורב יימר ורב אידי. וישראל העובר על זה ושחט בהמתו ולא נתן המתנות לכהן או לכהנת בטל עשה זה, ואמרו זכרונם לברכה שאם אין עמו כהן או כהנת מעלה המתנות בדמים ואוכלן מפני הפסד כהן שאין בהן קדושה, ואחר כך נותן הדמים לכל כהן שירצה.

(מצות הפרשת תרומה גדולה)

הצו. ו. שנצטוינו להפריש מן הדגן והתירוש והיצהר תרומה ונתן אותה לכהן, והיא הנקראת תרומה גדולה, ועל זה נאמר ראשית דגנך תירשך ויצהרך... תתן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. חולין קלב, ב. — 10. ויקרא טז, לג. — 14. הפירוש הטוב, א"א לומר שכוונתו לרש"י שהרי רש"י בחולין קלו, ב, סובר שראשית הגז והיא מתנות אינן נוהגים אלא בארץ, אלא עיין בר"ן בתחלת פרק ראשית הגז שמסיק שמתנות נוהגות בכל מקום, וכן דעת הרמב"ם בהלכות בכורים ט, א. — 16. ישעי' מ, לא. — 17. חולין קלא, ב—קלב, א. — 25. ונתן, בכ"י ישן: ונותן.—26. דברים יח, ד.

הערות וביאורים

5. מופרשות, דלא דמי לטבל דעלמא שמתנות כהונה שבו הן מעורבין בכל הדגן, אבל בבהמה מתנות כהונה שבה דהיינו זרוע לחיים וקיבה חלוקים הם לעצמם, וגם אינם קדושים, שמותרין נמי להדיוט, אלא שיש בהם משום גזל השבט (הריטב"א מגילה כח, א). — 17. יחליפו, אולי כוון רבנו שקוי ה', היינו הכהנים, עוד יחליפו כח חדש ויקבלו המתנות כאשר ישובו שופטינו כבראשונה. — 22—23. שאין בהן קדושה, רק ממון כהן הן.

לו, ואמרו זכרונם לברכה כי מדין התורה אין לה שיעור אלא אפילו חטה אחת פוטרת כרי גדול, אבל חכמים אמרו להפריש יותר, ואמרו מי שיש לו עין בינונית מפריש חלק אחד מחמישים, וסמכו הדבר על לשון תרומה, כלומר תרי ממאה, דהייגו אחד מחמשים.

משרשי המצוה לפי שהדגן והתירוש והיצהר הן עיקר מחייתן של בריות והעולם כולו להקדוש ברוך הוא הוא, על כן ראוי לאדם לזכור את בוראו על הברכה אשר ברכו ושיפריש קצת ממנו לשמו ברוך הוא ויתננו למשרתיו שהם הכהנים העסוקים תמיד במלאכת שמים טרם יגע בו יד אדם ויהנה ממנו כלל, ומן היסוד הזה אמרו זכרונם לברכה שאפילו חטה אחת פוטרת את הכרי כי זכירת האדנות על הדבר אין הפרש בין רב למעט, אמנם רבותינו זכרונם לברכה הוסיפו בדבר לתת בו שיעור ראוי כדי שיתעורר לב האדם בענין יותר, כי בהיות האדם בעל חומר לא ישית אל לבו על הדבר המועט כמו על המרובה שימלא עיניו ויעידו עליו יותר תנועותיו כדרך טבע האדם והרגלו שישמח במאכל רב, וכבר כתבתי עוד בטעם מנות הכהנים בסדר ויקח קרח במצות מעשר ומעשר מן המעשר בסימן שצ"א ושצ"ב.

דיני המצוה כגון מה שנראה בגמרא שעיקר חיוב התרומה דאוריתא וכן המעשרות הוא בדגן ותירוש ויצהר לבד לפי שהן עיקר מחייתן של בריות, אבל מדברי סופרים חייב גם כן כל שהוא אוכל אדם ונשמר וגדולו מן הארץ, ואף על פי שמצאנו בספרי שסמכו הדבר לקרא, אסמכתא בעלמא הוא, וכמו שכתבתי בסדר ויקח קרח במצות מעשר, שאמרו שם ראשית דגנך וגומר, מה דגן תירוש ויצהר מאכל אדם וגידולו מן הארץ ויש לו בעלים שנאמר דגנך אף כל כיוצא בהן חייב בתרומה ומעשרות, ואמרו זכרונם לברכה שהכרשינין אף על פי שאינן מאכל אדם הואיל ואוכלין אותן בשני רעבון חייבין בתרומה ומעשרות, והפיאה והאזוב והקורנית שזרען תחלה לאדם חייבין במעשר, וכן כל כיוצא בהן, זרען לבהמה אף על פי שנמלך וחשב עליהן לאדם כשהן מחוברין פטורין שמחשבת אדם בחיבור אינה כלום, עלו מאליהן בחצר אם חצר המשתמרת פירותיה היא הרי גילו חייבין שסתמן לאדם, ואם אינה משמרת פטורין, זרעוני גנה שאינן נאכלין כגון זרע לפת וזרע צנון וזרע בצלים וכיוצא בהן פטורין מן התרומה ומן המעשרות מכני שאינן מאכל אדם, אבל הקצח חייב בתרומה ומעשרות. זרע של תלתן ושל חרדל ושל פול הלבן ושל צלף ושל קפריסין פטורין מפני שאינן פרי, במה דברים אמורים שזרען לזרע אבל זרען לירק הרי אילו חייבין, וכן האביונות של צלף חייבין מפני שהן פרי. קסבר שזרעו לזרע פטור מן התרומה ומן המעשרות, זרעו לירק מפריש תרומה ומעשרות מן הירק ומן הזרע, וכן השבת זרעה לזרע פטור זרעה לירק מתעשרת.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. חולין קלו, ב. — 2. תרומות ד, ג. — 3. וסמכו הדבר, בסירוש המשניות לרמב"ם, תרומות ד, ג: "ואמרו תרומה תרי ממאה". — 16. ר"ה יב, א, וכן דעת התוס' ב"מ פח, א, ד"ה הכא.— 22 ואילך. לשון הרמב"ם ו, תרומות ב, ב—ה.

הערות וביאורים

29. ה ק צ ח, זרע כמון שחור, ונותנין אותו בפת ובתבשיל. — 31. א ב י ו נ ו ת, גרגירי הצלף, עיקר הפרי, קרויים כך. — 33. מ ן ה י ר ק ו מ ן ה ז ר ע, בין שאוכל הזרעוניך ובין שאוכל העלין. — ה ש ב ת, דילקרויט.

זרע וירק, הגרגיר שזרעו לזרע מתעשר לזרע ולירק שאם לקח הירק לאכלו מפריש ממנו תרומה ומעשרות ואחר כך אוכל וכשייבש ויאסוף הזרע שלו מפריש מן הזרע. וכן מענין המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב תרומות ומעשרות בפירות עד שיביאו שליש, וכן מה שאמרו שהלקט והשכחה והפיאה והעוללות של ישראל אף על פי שהעמיד מהן כרי בבית פטורין מן התרומה ומן המעשרות. וכן מה שאמרו שאין תורמין התרומה לא במדה ולא במניין אלא באומד לפי שלא נאמר בה בתורה שיעור, מה שאין כן במעשרות, וכבר כתבתי בראש המצוה שעין יפה מפריש אחד מחמשים באומד, ולא יתן הפירות בסל ובקופה שמדתן ידועה אבל תורם בהן חציין או שלישן, ומותר לתרום שלא מן המוקף, ואף על פי כן תלמידי חכמים אין עושין, כן כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה. ומה שאמרו שעושה אדם שליח ישראל להפריש תרומה ומעשרות שנאמר כן תרימו גם אתם לרבות השליח שהוא בן ברית כמו כן, ועוד דינין רבים בגמרא מענין השליחות, ומה שאמרו שהתרומה נאכלת לכהנים בין גדולים בין קטנים להם ולנשיהם ולעבדיהם הכנעניים ואפילו לבהמתן, ועוד דינין רבים בגמרא על זה כגון אשה שמרדה והעבד שברח ודין גירושין ואירוסין וכמה כיוצא בהן ודיני התרומה בענין ביטולה שנתנו לה שיעור חכמים זכרונם לברכה באחד ומאה, ויתר רובי פרטיה במסכת תרומות ובהרבה מקומות מהתלמוד בפיזור קצת מדיניה.

ונוהגת מצות התרומה גם מצות המעשרות מן התורה בארץ ישראל ובזמן שישראל שם, וכן כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה סוף פרק ראשון דהלכות תרומות וזה לשונו: התרומה בזמן הזה אפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהם שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל ובזמן שהיו שם כל ישראל, שנאמר כי תבאו ביאת כולכם כשהיו בירושה ראשונה, וכמו שהם עתידים לחזור בירושה שלישית ולא כשהיו בירושה בימי עזרא שהיתה ביאת מקצתכם, ולפיכך לא היתה מן התורה, וכן הדין נראה לי במעשרות שאין חייבין בהן בזמן הזה אלא מדברהם כתרומה, עד כאן. והרב רבי אברהם ברבי דוד זכרונו לברכה תפס עליו בענין זה, וזה לשונו: אמר אברהם, לא כיון להלכה יפה דהא קיימא לן כרבי יוחנן דאמרינן ביבמות תרומה בזמן הזה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. ר"ה יב, ב. — 4—5. הלכות תרומות ב, ט. — 7. שעין יפה, בנש עין בינוני. — 10 שאמרו, קדושין מא, ב. — 11. שנאמר, במדבר יח, כח. — 19. הלכות תרומות א, כו — 22. במדבר טו, ב. — 27. יבמות סא, א.

הערות וביאורים

1. הגרגיר, חרדל לבן. — 5. בבית, אבל אם עשה מהן גורן בשדה הוקבעו למעשרות ומפריש מהן תרומה ומעשרות, אבל אם עשה הגורן בעיר פטורין שהרי קול יש להן, שהכל יודעין שהן לקט או שכחה או פאה (הלכות תרומות ב, ט).—8—9. חציין או שלישן, דכיון דאינו ממלא אותן ליכא למגזר — 10. הרמב"ם, בהלכות תרומות ג, כ. הנה המעיין שם יראה שהרמב"ם מדבר על תרומת מעשר, ועיין ברדב"ז ובכ"מ שם. והמנחת יצחק הגיה בלשון רבנו שצ"ל: "והרומת מעשר מותר לתרום שלא מן המוקף", דאלו תרומה גדולה הלא כתוב שם בהלכה יז דאין תורמין תרומה גדולה אלא מן המוקף. — 15. ביטולה, אם נפלה לחולין.

דאוריתא, כלומר בארץ ישראל, והוא עצמו נראה שכך כתב בתחלת הספר, ואם איתא להא מילתא בחלה הוא דאיתא, עד כאן.

ועתה אם האמת כדברי הרב רבי אברהם בן דוד זכרונו לברכה יהיה לנו לחשוב בכלל מצות הנוהגות עכשיו בארץ מדאוריתא זאת המצוה וגם ששה עוד שהם בענין התרומה בסדר אמור והן י"ד ט"ו י"ו י"ז י"ח י"ט מן הלאוין ואחת שהיא בכסף תלוה לאו ה', ושתים שהן בסדר ויקח קרח מצות מעשר ומעשר מן המעשר, אבל אני דברי הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה אשים בין עיני ומבורו אשאב כי הוא סבת זה העסק של חשבון המצות לי ולכל שבאו אחריו. ומכל מקום אין חולק בעולם שנוהגות מדרבנן אף בארץ שנער מפני שהיא סמוכה לארץ ישראל ורוב ישראל הולכים ושבים שם, וגם התקינו שיהו נוהגין תרומות ומעשרות אף בארץ מצרים ובארץ בני עמון ומואב מפני שהן סביבות ארץ ישראל. וארץ ישראל האמורה בכל מקום הן ארצות שכבש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל, וזהו שיקראו חכמים זכרונם לברכה כבוש רבים, אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שנתנו כבוד לעצמם וכבשו מקום אחד, ואפילו הוא תוך תחומי הארץ שניתנה לאברהם אבינו אינו נקרא ארץ ישראל, והמקומות שחלק יהושע לשבטים אף על פי שלא נכבשו כלם דינן כדין ארץ ישראל כדי שלא תהיה רובה ככבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו. הארץ שכבש דוד כגון ארם נהרים וארם צובה כל יד פרת עד בבל ודמשק ואחלב וחרן וכיוצא בהן אף על פי שברשות בית דין הגדול כבשם אינם כארץ ישראל לכל דבר אלא יצאו מכלל חוצה לארץ ולכלל ארץ ישראל לא באו, והם הנקראים בכל מקום סוריא, ויש דברים שדינם כארץ ישראל ויש שדינם כחוצה לארץ כמו שתמצא בגמרא במקומות בפיזור, והטעם מפני שכבש אותם קודם שיכבוש כל ארץ ישראל, שאלו תפש כל ארץ ישראל לגבולותיה תחלה ואחר כך כבשם היו כארץ ישראל בכל דבר, ולענין תרומות ומעשרות ושביעיות אמרו חכמים שיהו כארץ ישראל אבל מכל מקום בארץ הוא החיוב מן התורה בזמן שישראל שם כמו שאמרו לדעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה, ובזותן מקומות מדרבנן בכל זמן. ואמרו זכרונם לברכה כל מקום שהחזיקו בו ישראל כשעלו מגלות מצרים ונתקדש על ידן מכיון שגלו גלות ראשון בטלה אותה קדושה לפי שלא קדושה כי אם בכבוש בלבד לשעה, אבל כשעלו שנית מגלות בבל עם עזרא הסופר קדושה שנייה לשעתה ולעתיד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שכך כתב, עיין בכ"מ שם לאיזה הלכה כוון. — 3. הראב"ד, ו הרמב"ן. — 6. לאו ה' צ"ל : ו, שלא להקדים חוקי התבואה שלא כסדרן. — 10—23. לשון הרמב"ם הלכות תרומות א, א—3. — 26—1 (תרטו). שם א, ה.

הערות וביאורים

15. ש ח ל ק י ה ו ש ע, ר"ל : ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל לשבטים אע"פ שלא נכבשה, כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו (הלכות תרומות א, ב). — 28. ל ש ע ה, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפסרה מן התורה ממעשרות ומשביעית (הלכות בית הבחירה ו, טו). — 29. ע ז ר א ה ס ו פ ר, וקדשה, לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה ולסיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום ואע"פ שנלקח הארץ ממנו (שם).

לבא, כלומר קדושה העזמדת לעולם, אבל מכל מקום אין חיוב תרומות ומעשרות מן התורה שם לדעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה אלא בזמן שישראל מיושבים שם, וכמו שכתבתי סמוך, ומקצת מקומות שהיו שם שהחזיקו בהם בתחלת עולי מצרים ולא החזיקו בהן בשנייה עולי בבל הניחום ולא קדשום, ומכל מקום לא פטרו אותם מתרומות ומעשרות כדי שיסמכו עליהם עניי עולם בשביעית, נמצא כל העולם כולו לענין מצוות התלויות בארץ נחלק לשלש מחלקות, ארץ ישראל וסוריא וחוצה לארץ, וארץ ישראל נחלקת לשני חלקים, כל מקום שהחזיקו בו עולי בבל חלק אחד, והשאר שהחזיקו בו עולי מצרים בלבד חלק שני, וחוצה לארץ נחלקת גם כן לשנים חלקים, ארץ מצרים ושנער ועמון ומואב מצות תרומות ומעשרות בהן מדברי סופרים ושאר כל הארצות אין תרומות ומעשרות נוהגות בהן כלל, ואי זו היא הארץ שהחזיקו בה עולי מצרים, מרקם שהיא במזרח ארץ ישראל הים הגדול, ומאשקלון שהיא לדרום ארץ ישראל עד עכו שהיא בצפון, ומי שהיה מהלך מעכו לכזיב כל הארץ שהיא על ימינו שהיא במזרח הדרך הרי היא בחזקת חוצה לארץ טמאה משם ארץ העמים ופטורה ממעשר ושביעית עד שיודע לך שאותו מקום הוא מארץ ישראל, וכל הארץ שעל שמאלו שהוא מערב הדרך הרי היא בחזקת ארץ ישראל וטהורה משום ארץ העמים וחייבת במעשר ושביעית עד שיודע לך שאותו המקום הוא חוצה לארץ, וכל ששופע ויורד מטורי אמנום ולפנים הוא ארץ ישראל, מטורי אמנום ולחוץ הוא חוצה לארץ, והנסין שבים רואין אותם כאלו חוט מתוח עליהם מטורי אמנום ועד נחל מצרים, מן החוט ולפנים ארץ ישראל, מהחוט ולחוץ חוצה לארץ, זו היא צורתה:

ועובר על זה ולא הוציא תרומה מדגן תירוש ויצהר שבארץ בזמן שישראל שם בטל עשה זה, ועונשו גדול מאד שאוכל טבלים, וכבר כתבתי בסדר אמור אל הכהנים בלאו י"ט סימן ש"ה עונש האוכל טבל, ובשאר פירות בטל מצות עשה דרבנן, ובדעת קצת המפרשים גם בשאר פירות יש בהן חיוב דאוריתא וכמו שכתבנו, ובזמן הזה גם כן מי שלא הפריש תרומה מפירות הארץ וכן מפירות סיריא וכן מפירות אותן מקומות שכתבנו שחייבין בתרומה מדרבנן כגון מצרים ושנער ועמון ומואב בטל עשה דרבנן, אבל בפירות שאר ארצות אין בהם חיוב תרומות לעולם לא דאוריתא ולא דרבנן.

(מצות ראשית הגז שינתן לכהן)

תצו. ז. שנצטוינו לתת ראשית גיזת הצאן לכהנים, ועל זה נאמר וראשית גז צאנך תתן לו. וענין המצוה הוא שכל שיש לו חמש צאן בין זכרים בין נקבות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—20. שם א, ה—ז. — 10. מדברי סופרים, ברמב"ם שם: מדברי סופרים ונביאים. — 12. ישראל הים, בכ"י: עד הים. — 30. דברים יח, ד.

הערות וביאורים

15. ש י ו ד ע לך, תבא למקום שיאמר לך בקי כאן הדרך מתעקם ונכנס לתוך א"י קצת וימין הורך הוי א"י (רש"י גיטין ז, ב). — 18. ו ל פ נ י ם, לצד א"י היינו לצד דרום הוי א"י דגובה ההר הוא הגבול (רש"י שם ז, א). — ו ל ח ו ץ, לצד צפון חוצה לארץ (שם). — 25. ו ב ז מ ן ה ז ה, שאין כל ישראל בארץ.

בין טלאים בין כבשים גדולים, אפילו גזן כמה פעמים, בכל פעם חייב לתת מן הצמר מתנה לכהן, ואין למתנה זו שיעור ידוע מן התורה, אבל רב ושמואל ורבי יוחנן אמרו במסכת חולין ראשית הגז בששים, כלומר שיתן לו חלק אחד מששים, ולפי שהזכיר הכתוב לשון נתינה בזה שאמר תתן לו אמרו חכמים שמי שיש לו גזות הרבה ורוצה לחלקם להרבה כהנים לא יתן לכל אחד פחות ממשקל חמשה סלעים מלובן כדי שיהא ראוי לעשות בו בגד קטן, לא שילבננו הישראלי ואחר כך יתננו לו אלא שיהא ראוי לעשות בו כל כך אחר שילבננו הכהן כדי שיהא בו מתנה המועלת. וכמו כן אמרו זכרונם לברכה שאין חיוב מצוה זו אלא בחמש צאן שתעלה הגיזה שלהן לששים סלעים, ולא תהא כל אחת מהן פחות ממשקל שנים עשר סלע.

משרשי המצוה כענין מה שכתבתי במעשר הניתן ללויים בסדר ויקח קרח עשה ד' בסימן שצ"א. והכהנים כמו כן שהם המשרתים תמיד פני השם ואין להם נחלה בקרקעות ולא בגזה זכה להם השם יתברך כל צורך מחייתם על ידי אחיהם, והנה נתן להם התרומה ומעשר מן המעשר שהם לחמם ויינם, ומתנות בהמה שהם זרוע ולחיים וקיבה וחלקם בקדשי מקדש שיש להם בשר די ספקם, ועדיין חסר להם מלבוש זכה להם ראשית הגז למלבושים, ועוד זכה להם שדה אחוזה וגזל הגר והחרמים ופדיון בכורות לשאר הוצאות וצרכים שהאדם צריך.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין בחיוב מצוה זו אלא גזת הכבשים שצמרן רך וראוי ללבוש, אבל היה הצמר קשה ואינו ראוי ללבישה פטור מראשית הגז מן הטעם שאמרתי כי לצורך לבישה זכו בזה הכהנים, אבל היה הצמר אדום או שחור או שחום חייב בראשית הגז מכיון שראוי ללבישה. ויתר פרטיה מבוארים בחולין בפרק י"א.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות ישראלים ולויים בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, ודוקא בארץ ישראל, אבל לא בחוצה לארץ, וכדאמר רב נחמן בר יצחק בחולין בפרק ראשית הגז, נחוג עלמא כתלתא סאבי כרבי אילעאי בראשית הגז, כלומר דפטר בחוצה לארץ, וכולי, כדאיתא התם. ועובר על זה ולא נתן ראשית גזתו לכהן כשיש לו גזה הראויה על הענין שכתבנו בטל עשה זה.

(מצוה להיות הכהנים עובדים במקדש משמרות משמרות ובמועדים עובדים כאחד)

תצה. ז. שיהיו הכהנים והלויים עובדים במקדש למשמרות, כלומר לכתות כתות, ולא תהיה יד הכל מתעסקת יחד בעבודה חוץ מן הימים טובים בלבד שהיו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. חולין קלו, ב. — 4. מיוסד על לשון הרמב"ם בכורים י, טז. — 7. ראוי לעשות, חסר בכ. — 8. חולין קלו, ב. — 13. בגזה, ולא בבוה, כ ביזה (!). — 16. למלבושים, כ למלבושיהם. — 18. שם קלו, א. — 25. שם קלו, ב. — עלמא, ו עמא. — כתלתא, ו בתלתא. — 29 ואילך. לשון סה"מ מ"ע לו בשנויים

הערות וביאורים

10. פ ח ו ת, אע"פ שממשתן גוזזות ששים סלע או יותר הרי אלו פטורין מראשית הגז (הלכות בכורים י, יב). — 19. ה צ מ ר, של כבשים. — 20. ל ב י ש ה, שאין מתנה זו לכהן אלא כדי ללבוש ממנה (שם ה"ד). — 21. ש ח ו ם, אדמדם. — 30. י מ י ם ט ו ב י ם, שלש רגלים.

הכל עובדים יחד, כל הבא יפלא את ידו לשמחת תרגל, ובספר דברי הימים מבואר איך חלקו אותם דוד ושמואל שעשו מהן עשרים וארבעה משמרות כהנים ועשרים וארבעה משמרות לויים כדי שתעבוד כל משמרה מהם שתי שבתות בשנה, ובמסכת סוכה אמרו זכרונם לברכה שברגלים היתה יד הכל שוה, ועל זה נאמר וכי יבא הלוי וגומר, ובכלל הלוי הכהן כי הלוי היה אב לכל השבט, ובא בכל אות נפשו... ושרת בשם יי אלהיו ככל אחיו הלוים העומדים שם... חלק כחלק יאכלו. ולשון ספרי, ובא בכל אות נפשו יכול לעולם, כלומר אפילו שלא ברגלים, תלמוד לומר לבד ממכריו על האבות מה שמכרו אבות זה לזה, טול אתה בשבתך ואני בשבתי, כלומר הסכמתם בסדר משמרות העבודה כל שבוע משמרה, וכן פירשו התרגום בר ממטרתא דייתי בשבתא דכן אתקינו אבהתנא.

משרשי מצות המשמרות ידועות וקבועות לפי שכל המלאכות המוטלות על מספר אנשים ידועים נעשות כראוי ואין העצלה והיאוש והקפדנות מצויה בהן, אבל המוטל על הרבים מבלי שיהיה בהם זכאים ידועים לעשותה בעמים יטילו אותה קצתן על קצתן, ובעמים יקפידו אלו על אלו בענין, אין להאריך בדברים אלו, ידועות הן בכל אנשי מגין, אבל ברגל מפני השמחה נצטוו להיות יד הכל שוה בהן, מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שבכל משמר ומשמר היה ממונה איש אחד חזק ראש לכל אנשי המשמר, הוא מחלק אותן לבתי אבות ובכל יום ויום מימי השבוע מחלקים ראשי האבות ביניהם אנשים ידועים לעבודה, איש איש על עבודתו, ומיום שבת ליום שבת מתחלפין המשמרות וחוזרים חלילה, ונביאים ראשונים תקנו שיתמנו מישראלים כמו כן עשרים וארבעה משמרות אנשים כשרים ויראי חטא והם הנקראים בכל מקום בתלמוד אנשי מעמד, כלומר שהם שלוחי ישראל לעמוד על קרבנות צבור, וכענין שאמרו זכרונם לברכה אפשר יהא קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו, ועל כל מעמד היה אחד גדול ממונה על כולם, והוא הנקרא ראש המעמד, וכן היה דרכם של אנשי המעמד, בכל שבת ושבת מתקבצים מי שהוא מהם בירושלם או סביב לה נכנס למקדש, ובין בירושלם בין

חילופי גירסאות ומראי מקומות וביאורים. — 1. כל הבא, מלכים־א יג, לה: התמך ימלא את ידו. — 4. סוכה נה, ב. — 5. דברים יח, ו—ח. — 12—13. אבל המוטל על הרבים, עירובין ג, א: קדירא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא. — 16—19. כיוסד על לשון הרמב"ם בהלכות כלי המקדש ד, יא. — 19 ואילך, שם ו, א—ב, עם שנויים וחלופים. — 21. בתלמוד, חסר בו.

הערות וביאורים

1. ובספר דברי הימים, א כג, ו—יט; כד, ט—לא. — 8. שמכרו, וזכו זה לזה שכל אחד יקריב במשמרתו ולא יהיה לאחר זכיה בהם, בזה אין זכיה לכהן הבא (מלבי"ם עה"ת). — 10. בשבתא, דהמשמרות היו מתחלפין ביום השבת, משמר יוצא והאחר שהוא אחריו נכנס. — 17. מחלק, משמרו לבתי אבות, עד שיהיה כל בית אב ואנשיו עובד ביום אחד מימות השבת, והאחר ביום של אחריו (הלכות כלי המקדש ד, יט). — 23. על גבי ו, וקרבנות הציבור הן קרבן של כל ישראל ואי אפשר שיהיו ישראל כולן עומדין בעזרה בשעת קרבן, לפיכך תקנו שיבררו מישראל כשרים ויראי חטא ויהיו שלוחי כל ישראל לעמוד על הקרבנות (שם ו, א). — 25. לפקדש, עם משפר כהונה ולוייה של אותה שבת. — ובין בירושלים, כלומר: ומה הן עושין אלו המתקבצין

בשאר מקומות מתקבצין בבית הכנסת ומרבין בתפלות ומתענין יום שני ושלישי ורביעי וחמישי מן השבוע, ושאר כל ענינם בתפילה ובקריאת התורה, כמו שמפורש במסכת תענית ומגלה, ואמרו זכרונם לברכה במשמרות כתונה ולויה שברגלים, אין יד הכל שוה בהן כי אם בקרבנות הרגלים ובחלוק לחם הפנים ובחלוק שתי הלחם של עצרת, אבל נדרים ונדבות ותמידין אין מקריבין אותם ואפילו ברגל אלא משמר שזמנו קבוע, שנאמר חלק כחלק יאכלו לבד וגומר, כלומר חלק כחלק יאכלו בקרבנות צבור, ואינם חלק כחלק בשאר דברים שכבר חלקו אותם האבות וקבעו אותם כל משמר ומשמר בשבתו, וכהן שהיה לו קרבן הרי זה בא למקדש ומקריבו בכל עת שירצה, שנאמר ובא בכל אות נפשו, כלומר בקרבן שהוא שלו בכל עת יבא להקריבו והעור שלו. ויתר פרטי המצוה במסכת תענית ומגלה ובסוף כוכה.

ונוהגת מצוה זו בזכרי כהונה ולויה בזמן הבית, ועובר על זה ומיחה ביד חבירו ברגל שלא לעבוד בכל אות נפשו בטל עשה זה. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה השיג בזאת המצוה על הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה ואמת שהיות הכהנים עובדים למשמרות אינו במשמע הכתוב כלל כדעתו של הרב זכרונו לברכה, אלא הלכה למשה מסיני הוא שיחלקו ביניהם העבודה למשמרות, ומשה רבינו הוא שהתחיל תחלה לחלקם, והוא עשה מהן שמונה משמרות ארבעה מאיתמר וסיעתו וארבעה מאלעזר וסיעתו, כך היא הקבלה, וזה שאמר הכתוב לבד ממכריו וגומר שלילות הוא ולא מצוה כלל, כלומר שיעבדו הכהנים בכל אות נפשם בכל עת בין בחול בין ברגל, לבד אם רצו והסכימו לחלק ביניהם העבודה למשמרות, וקבלנו הלכה למשה מסיני שראוי לעשות כן כדי שתעשה המלאכה כסדר ובזריזות, וזהו תורף דברי חרב זכרונו לברכה.

(מצוה לשמוע מכל נביא ונביא שיהיה בכל דור ודור אם לא יוסיף ולא יגרע במצות התורה)

תצט. ט. שנצטוינו לשמוע בקול כל נביא מהנביאים בכל מה שיצונו, ואפילו יצוה אותנו לעשות בהיפך מצוה אחת מן המצות או אפילו הרבה מהם לפי שעה חוץ מעבודה זרה שומעין לו, כי באמת אחר שהוא נביא אמת כל כוונותיו לטובה, וכל אשר יעשה הוא עושה לחזק הדת ולהאמין בשם ברוך הוא, ועל זה נאמר נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך יי׳ אלהיך אליו תשמעון, וכן אמרו בספרי אליו תשמעון אפילו יאמר לך לעבור על אחת מן המצות לפי שעה שמע לו.

משרשי המצוה לפי שהכלית מעלת האדם היא השגת הנבואה ואין לו לבן אדם בעולמו אמתת ידיעה בדברים כאמתת ידיעתו בנבואה שהיא הידיעה שאין אחרית

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. בתפלה, כ בתפלות. — 3. תענית כו, א; מגילה כב, א. — סוכה נה, ב. — 13. במ״ע לו. — 24—29. סה״מ מ״ע קעב, עם באורים והשמטות. — 27. דברים יח, טו.

הערות וביאורים

בין בירושלים בין בשאר מקומות. — 19. ש ל י ל ו ת, שהוא יתעלה מצוה להיותם עובדים ואוכלים חלק כחלק חוץ מן הממכרים (לשון הרמב״ן בהשגותיו לסה״מ מ׳ לו). — 29. ל פ י ש ע ה, אבל אם אומר לעקור לגמרי מצוה שבתורה אין שומעין לו ומיתתו בחנק.

פקפוק, כי היא תבא ממעיין האמת, ומעטים מבני העולם זוכים בה ועולים אליה, כי הסולם גדול מאד, רגלו בארץ וראשו מגיע השמימה, ומי זה האיש ירא השם יזכה ויעלה בהר יי ויקום במקום קדשו, אחד מאלפי רבבות אנשים והוא המשיג למעלה זו, ובדור שראוי לכך, על כן צותנו התורה כי בהגיע איש אחד בדור אל המעלה הזאת ויהיה ידוע אצלינו בעניינו ובכושר מעשהו כי נאמן לנביא שנשמע אליו בכל אשר יצוה, כי הוא היודע דרך האמת וידריכנו בו ולא נשא נפשינו להמרות פיו ולחלוק עמו, כי המחלוקת עליו בשום דבר הוא טעות גמור וחסרון ידיעת האמת.

דיני המצוה מבוארים בסוף סנהדרין.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בכל זמן שימצא נביא בינינו, ועובר על זה ולא ישמע אליו חייב מיתה בידי שמים, וכמו שכתוב והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי הנביא ההוא... אנכי אדרוש מעמו. ואמרו חכמינו זכרונם לברכה בסנהדרין שלשה מיתתן בידי שמים, העובר על דברי נביא, ונביא שעבר על דברי עצמו, והכובש נבואתו, וכל זה במשמע הכתוב, שאמר אשר לא ישמע וגומר, ואמרו זכרונם לברכה קרי ביה לא ישמע לא ישמע.

(מצוה להבין שש ערי מקלט)

חק. י. להבדיל שש ערי מקלט מערי הלוים שתהיינה מועדות לנוס שמה מכה נפש בשגגה, ושיתוקנו הדרכים לעומת הערים ויתישרו, וכענין שיזמרו זכרונם לברכה שמקלט מקלט היו כותבין בפרשת הדרכים ומפנין הדרכים שלא יהא בהן דבר שיאחר הבורח מן המרוצה, ועל זה נאמר תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך וגומר.

שורש מצוה זו ידוע וברור שהוא כדי שלא יומת ההורג שוגג על ידי גואלי הדם. כדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כי שש ערים אלה שלש מהם הבדיל משה רבינו עליו השלום בעבר הירדן, ושלש הבדיל יהושע בארץ כנען ולא קלטו של משה עד שהובדלו השלש של יהושע, ואם כן למה הבדילן משה, אמר מצות שבאה לידי אקיימנה, ובימי מלך המשיח נוסיף עוד שלש, שנאמר ויספת לך עוד שלש ערים וגומר. ואמרו זכרונם לברכה שכל ערי הלוים היו קולטות, שנאמר ועליהם תתנו ארבעים ושתים עיר כל הערים אשר תתנו ללוים וגומר, הקישן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. וראשו, ברי כח, יב. — ומי זה האיש, ע"ש תהלים כה, ג. — 11. דברים יח, יט. — 12. סנהדרין פט, א. — 15. לא ישמע..., נש: לא ישמע וקרי בה לא י ש מ י ע. — 17—21. סה"מ מ"ע קסב, עם שנויים והשמטות. — 19. מכות י, ב. — הדרכים ו הורן. — 20. הבורח, פם ואילך: הברחו. — דברים יט, ג. — 23—27. לשון הרמב"ם הלכות רוצח ח, ב—ג, עם שנויים. — 26. דברים יח, ט. — 27. מכות י, א. — במדבר לה, ו—ז. — 28 ואילך, רמב"ם שם, ח, ט—י.

הערות וביאורים

4. ובדור, כסנהדרין יא, א: יש כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכינה אלא שאין דורו זכאי לכך. — 14. לא י ש מ ע, כפשוטו, היינו העובר על דברי נביא. — 15. לא י ש מ ע, שהוא עצמו אינו נשמע, היינו נביא שעבר על דברי עצמו. — לא י ש מ ע, היינו כובש נבואתו.

הכתוב כולן. אבל הפרש זה היה ביניהם שערי מקלט קולטות בין לדעת בין שלא לדעת, ושאר ערי הלויים אינם קולטות אלא לדעת. ורוצח הדר בערי מקלט אינו נותן שכר בית, ובשאר הערים נותן שכר בית, ואמרו זכרונם לברכה שרוחב דרך עיר מקלט צריך שלשים ושתים אמות, ובחמשה עשר באדר בית דין שולחין שלוחים לתקן את הדרכים, ואם נתרשלו בדבר כאלו שפכו דמים, ואמרו זכרונם לברכה שכל עיר הקולטת תחומה קולטת. ויתר פרטי המצוה בסנהדרין ומכות ושקלים וסוטה. ונהגת מצוה זו בזמן שישראל שרויים על אדמתן, והיא מן המצוות המוטלות על המלך ועל הצבור כולן.

(מצוה לעשות לעדים זוממים כמו שדמו לעשות)

הקא. יא. שנצטוינו לעשות לעדים אשר העידו עדות שקר כפי מה שבקשו להזיק בעדותם לאשר העידו עליו הן בממון הן במלקות הן במיתה, ואף על פי שאפשר מבלי מעשה, כדאיתא פרק ארבע מיתות, לוקין הן מריבויא דקרא, והצדיקו את הצדיק וגומר, ועל זה נאמר ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו, וזהו דין עדים זוממים הנזכר בגמרא בהרבה מקומות. וענין ההזמה הוא שיבואו שני עדים ויכחישו הראשונים על עדותן כגון שיאמרו להם, ואיך אתם מעידים על דבר פלוני והלא באותו יום שאתם אומרים שהיה המעשה ההוא לא הייתם אתם באותו המקום שאתם אומרים שנעשה שם, אבל עמנו הייתם במקום אחר, זו היא עיקר הזמת העדות, והתורה צותנו להאמין העדים האחרונים על הראשונים בין שהראשונים שנים או אפילו מאה או יותר, דלענין עדות תרי כמאה ומאה כתרי. ומשרשי המצוה ליסר כל איש אשר מלאו לבו להעיד בדבר אשר אינו יודע אותו באמת ובברור בעבור היות הדבר ענין שכל אשר לבריות תלוי עליו הן ממון

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. (העדים) גותן, כ הוא גותן. — 4—6. שם הלכות ה—ו, יא, עם חלופים. — 12. סנהדרין מה, ב: יצאו עדים זוממין שאין בהם מעשה. — דברים כה, א. — 13. דברים יט, יט. — 20. אשר אינו, כ שאינו. — 21. ובברור, כ וברור, פ ובבירור. — הדבר, כ הדבר הזה. — ממון..., ו ממון הן ממון.

הערות וביאורים

1. ל ד ע ת, בין שברח שם לדעת קליטה בין ברח שם שלא לדעת קליטה, שלא היה יודע שהיא קולטת (מכות י, א, רש"י). — 6. ת ח ו מ ה, אלפים אמה סביב. — 8. ה ט ל ן, יש לעיין מניין הוציא רבנו שמצוה זו מוטלת ביחוד על המלך, ואפשר שלמד את זה ממה שמצינו שמשה ויהושע שניהם התעסקו בדבר, ולשניהם היה דין מלך. — 12. ל ו ק י ן, לפי מסקנת הגמרא במכות ב, ב, צ"ל כותנת דתרי דבנו ככה: וכאשר אין יכולין הב"ד לעשות לעדים כמו שהזימו לעשות — כגון העידו על מתן שהוא חלל והזומו, וכן אם העידו על אדם שהרג בשגגה והוזמו — אז לוקין הן מרבוי דקרא ותצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע והיה אם בן הכות הרשע (דברים כה, א—ב), על זה הקשו בגמרא: משום דהרשיעו את הרשע והיה אם בן הכות הרשע (אי ס"ד דצדיק ורשע בבעלי דיניז משתעי, וכי כל מקום שהצדיקו ב"ד את הזכאי וחייבו את החייב יש מלקות, אלא על כרחך בעדים אחרים), עדים שהרשיעו את הצדיק בעדותן, ובאו עדים אחרים והזימום והצדיקו את הצדיק המעיקרא והשיבוהו להגך רשעים, הרי העדים הראשונים לוקין אע"פ שלא הרשיעו הצדיק להלקותו. — 13. ו ע ל ז ה, היינו על עיקר הדין שנצטוינו לעשות לעדים זוממין כפי מה שבקשו להזיק

הן גוף. ובאשר תאמין התורה האחרונים על הראשונים לא ידענו טעם ברור בזה, אכן הגיד לי אחד מן החכמים קצת טענה בדבר, כי התורה תאמין עדים, ואין ספק שאלו יעידו שני עדים כשרים על שלשה אנשים או יותר שהרגו את הנפש שנאמנים השנים המעידים ואפילו יכחישום המרובים מפני שאלו הם עדים והאחרים בעלי דבר, ובעדים זוממין כמו כן אחר שהאחרונים מעידים על העדים עצמן לומר להם עמנו הייתם שזהו עיקר ההזמה חזרו הראשונים בעלי דבר והאחרונים עדים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שענין ההזמה היא בעדים בעצמן כמו שאמרנו כגון שיאמרו להם עמנו הייתם במקום פלוני, אבל בענין הכחשה אין מאמינין אלו על אלו ותהא עדות כולם בטלה, ומהו ענין ההכחשה, כגון שמעידין בעדות בעצמו, שהכת הראשונה אומרת היה דבר פלוני והאחרונה אומרת לא היה, או שיבא מכלל דבריהם שלא היה. ומה שאמרו זכרונם לברכה שאין עדים זוממין נהרגין ולא משלמין ממון ולא לוקין עד שיזומו שניהם, ומה שאמרו זכרתם לברכה שעדים זוממין אין צריכין התראה אלא מכיון שהוזמו נידונין, ועדים שהוכחשו תחלה ולבסוף הוזמו הרי אלו גם כן נדונין, שכן אמרו זכרונם לברכה הכחשה תחלת הזמה היא, ומה שאמרו שאין מזימין העדים אלא בפניהם אבל מכחישין אותם שלא בפניהם, ואם הוציאו בעדותם ממון מחזירין בית דין הממון לבעליו ומשלמין העדים כסך הממון שחשבו להפסידו, אבל בדיני נפשות אינו כן, שאם נהרג אחד על פיהם והזמו אחר כן אינם נהרגים שכן באה הקבלה לא הרגו נהרגין הרגו אינם נהרגין. ויש לומר קצת טעם לדבר כי אלהים נצב בעדת הדיינין, ולולי שנתחייב הנדון במעשיו הרעים לא נגמר עליו מעשה המשפט אבל ודאי ראוי היה לכך וגלגלו עליו דינו מן השמים על יד זה הרשע, ועל כיוצא בזה נאמר וגם רשע ליום רע, ואחר שנתגלה הדבר לעינינו כי זה האיש בן מות היה לא רצתה התורה שנהרוג העדים עליו, והמשל בזה מי שהרג את הטרפה שאינו נהרג עליו, גם זה כמו כן מכיון שידענו על הדרך שאמרנו שנתחייב בבית דין של מעלה אין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. נמצא ברמב"ן עה"ת דברים יט, יח. — 8 מכות ה, א. — 12—13. ומה—שניהם, חסר פס ואילך. — 12. מכות ג, א; ה, ב. — 13. כתובות לג, א. — 15. ב"ק עג, ב. — 16 כתובות כ, א. — 18. הממון, בפנים: המון. — 19. מכות ה, א. — 20. עיין ברמב"ן עה"ת דברים יט, יט. — אלהים...; תהלים פב, א — 22. משלי טז, ד.

הערות וביאורים

בעדותם הן בממון הן במלקות הן במיתה. — 4. המרובים, ואפילו יכחישום הבעלי דבר, שהם המרובים, את העדים.—14. שהוכחשו, עדים שהוכחשו ולבסוף הוזמו (כגון שנים אומרים הרג ושנים אומרים לא הרג, ולבסוף הוזמו שבאת כת שלישית ואמרו עמנו הייתם) הרי אלו נהרגין או לוקין או משלמין, מפני שהכחשה תחלת הזמה היא אלא שעדיין לא נגמרה (הלכות עדות ח, ז).— 19. לא הרגו, עדיין, והוזמו, נהרגין העדים. אבל נהרג זה שהעידו עליו ואח"כ הוזמו אין נהרגין מן הדין. — 22. הרשע, עדים שהוזמו. — 23. ליום רע, וגם הרשעים הללו שהוזמו (אע"פ שאין נהרגין על ידי ב"ד) פוכנים הם ליום רעה, שה' ישלם להם כגמולם.

לו דמים. ורי"י השיב שאם הרגו ניחוש שלא יעידו השנים בשקר, ויתר פרטי המצוה מבוארים במסכת מכות.

ונוהגת מצוה זו בארץ ישראל בזמן שיש לנו בית דין סמוך לפי שתשלומין של עדים זוממין קנס הוא, וידוע שאין דנין דיני קנסות אלא בבית דין סמוך, ובית דין הראוי לדון דיני קנסות שלא עשה לעדים זוממים כאשר זממו לעשות לאחיהם בטל עשה זה.

(מצוה למשוח כהן למלחמה)

תקב. יב. שנצטוינו למשוח כהן אחד בשמן המשחה ולמנותו להיות מדבר עם העם בשעת מלחמה, וזה הכהן נקרא משוח מלחמה, וכן המצוה זו שיאמר הכהן המשוח אל העם בשעת המלחמה שלשה כתובים הנזכרים בתורה, מי האיש וגומר. ומי האיש וגומר, ומי האיש וגומר, ויוסף עוד משלו דברים אחרים יעוררו בני אדם למלחמה וישאום לסכן בנפשם לעזור דת האל ולשמרה ולהנקם מהסכלים המסטירים סדרי המדינות, וכן אמרו זכרונם לברכה במסכת סוטה ודברו השוטרים כהן מדבר ושוטר משמיע.

שורש מצוה זו ידוע כי בשעת מלחמה צריכים אנשי המלחמה חזוק, ומפני שהאדם נשמע יותר כשהוא נכבד צותה התורה להיות הממונה לחזק בדברים טובים מן הכהנים שהם מבחר העם. והענין להיות מחזירין מן המלחמה מי שנטע כרם ולא אכל ממנו או אירש אשה ולא לקחה או בנה בית ולא שכן בו וכן הירא מעבירות שבידו, גם זה הדבר ראוי וכשר כי כל אלו בני אדם חלושים מאד מבוא במלחמה, כי מחשבתם נתפסת הרבה על הדברים הנזכרים בכתוב, ואילו יניאו לב חביריהם, וכענין שכתוב בפירוש ולא ימס את לבב אחיו, וכן הירא מעבירות שבידו יראוי להחזירו פן יספו אחרים בעונו, וכל דרכי התורה יושר ואמונה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מחזירין מעורכי המלחמה אלו הנזכרים בכתוב אלא במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ורי"י—בשקר, חסר בכ (לפי דעת החכם דוד ראזין בספרו דף 99 אין המאמר הזה מלשון רבנו אלא תוספת היא מאיזה מגיה). — 10. דברים כ, ה—ז. — 13. סוטה מג, א; דברים כ, ה. — 21. דברים כ, ח. — 23. סוטה מד, ב. — 24 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות מלכים ז, ה, עם שנויים.

הערות וביאורים

1. ג י ח ו ש, שאם היו ב"ד הורגים את העדים אחר שנהרג הגדון לא יהיה לדבר סוף, שיהו קרובי הגדון מביאים עדים אחרים להזים את העדים, וכן קרובי העדים האחרונים. לפיכך אם כבר נהרג אחד על פיהם והוזמו אחר כן אינם נהרגין. — 11. ו י ו ס ף, עיין במנחת חינוך שכתב: נראה פשוט דהכהן והשוטרים אסורים להוסיף על הפסוקים שבתורה, כמו ברכת כהנים דאסור להוסיף ברכה, וכאן נמי הוא בכלל כל תוסף, וצ"ע על רבנו המחבר, דמאי שנא מכל המצות וברכת כהנים, וצ"ע, ע"כ. ואולי י"ל שהוספה זו שרבנו כיוון אליה היא להזהיר אותם על מצות לא תעשה שאסור לערוץ מפני האויב במלחמה (עיין מצוה תקכח). — 14. מ ד ב ר, כהן משוח מלחמה מדבר ושוטר משמיע את דבריו לכל העם בקול רם. — 24. מ צ ו ה, בגון מלחמת שבעת עממין ועמלק.

ניחדרו וכלה מחופתה, ומה שאמרו שאחר שחזרו במלחמת הרשות כל החוזרים שהנשארים מתקנין את המערכות ופוקדין שרי צבאות בראש העם, ומעמידין מאחורי כל מערכה שוטרים חזקים וכשילין של ברזל בידיהם, וכל המבקש לחזור מן המלחמה הרשות בידם לחתוך את שוקיו מפני שתחילת נפילה ניסה. ויתר פרטיה מביארים במסכת סוטה.

ונוהגת מצוה זו בזכרים בזמן שארץ ישראל ביישובה, וזו מן המצוות המוטלות על הצבור כולם, ואם עברו העם על זה שלא מינו ביניהם כהן משיח על הענין שזכרנו ולא דבר אל העם הדברים הנזכרים בכתוב בטלו עשה זה.

(מצוה לעשות במלחמת הרשות כמשפט הכתוב)

תקג. יג. שנצטוינו בהלחמנו בעיר אחת מצד הרשות שנרצה להלחם בה וזו היא שנקראת מלחמת הרשות שנבטיח אותם שלא נהרגם אם ישלמו עמנו ויהיו לנו לעבדים, כלומר מעלים מס למלכנו וכבושים תחת ידינו, ואם לא ישלמו עמנו עד הענין הנזכר אנו מצווים להרוג מהם כל זכר שבעיר ההיא שהגיע לפרקו ונקח לנו הטף והנשים וכל שללה, ועל זה כולו יאמרו זכרונם לברכה מלחמת הרשות, ואמרו בספרי אם אמרו מקבלין אנו עלינו מסים ולא שעבוד, שעבוד ולא מסים אין שומעין להם עד שיקבלו עליהם זו וזו.

משרשי המצוה לפי שמדת הרחמנות היא מדה טובה וראוי לנו זרע הקדש להתנהג בה בכל ענינינו גם עם האויבים עובדי עבודה זרה למעלתנו אנחנו, לא מצד היותם הם ראויים לרחמים וחסד, וגם כי יש בדבר הזה תועלת לנו להיות למלכנו עבדים יעבדוהו להעלות לו מס תמיד ולעשות מלאכותיו אם יצטרך מבלי שיוציא בהם הוצאה של כלום, ובהמיתנו אותם לא יהיה בדבר תועלת אחר שהם רוצים לעמוד כבושים תחתינו, אבל יהיה בדבר השחתה והוראה עלינו במדת האכזריות ויחסדנו שומע, ולהועיל על כל שזכרנו נצטוינו בזה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שדין קריאת השלום הוא בכל מקום, כלומר בין במלחמת מצוה בין במלחמת רשות, ומלחמת מצוה היא כגון שבעה עממין ועמלק, והכל אם השלימו עמנו, כלומר שקבלו עליהם מס ועבדות וכמו כן שקבלו עליהם שבע מצות, אין הורגין מהם כל נשמה ויהיו למס ועבדונו, אבל כשלא השלימו יש חלוק בין מלחמת מצוה לרשות, שבמלחמת מצוה אין מחיין מהם כל נשמה, ובמלחמת הרשות מניחין מהם הטף והנשים, כמו שכתבנו בסמוך, וכן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

10—16. מיוסד על סה"מ מ"ע קצ עם שנויים והשמטות. — 14. מלחמת, כ במלחמת. — 15. דברים כ, יא, ספרי. — 17 ואילך. מיוסד על לשון הרמב"ם הלכות מלכים ו, א, ד, ז עם שנויים. — 18. עם, חסר בו. — 21. תועלת, מס ואילך תועלת לנו.

הערות וביאורים

2. וכשילין, קרדומים של ברזל. — 22. והוראה, וקיזה סורה דבר זה על אכזריות שבנו. — 23. ויחסדנו שומע, ויחרף אותנו כל השומע, ע"ש: מן יחסדך שומע (משלי כה, י). — 27. אין הורגין, הלך בזה בשיטת הרמב"ם, אבל לפי שיטת רש"י במלחמת מצוה אין קוראין אליה לשלום ואין מקבלין אותן בתשובה (ועיין בלחם משנה הלכות מלכים ו, א)

מניחין רוח אחת בעיר מצור במלחמת רשות שיברחו משם, ספרי, וילפינן זה מדכתיב ויצבאו על מדין כאשר צוה יי׳ וגומר, ובמלחמת שבעה עממין מקיפין אותם מכל צד, ומכל מקום מודיעים אותם תחלה שאם רצונם להניח העיר ושילכו להם הרשות בידם. וכן מענין זה מה שאמרו גם כן דבין מלחמת רשות או מצות מותר לחלוצי הצבא כשיכנסו בגבול הגוים והם רעבים ואין בידם צידה לאכול אוכלין אפילו מאכלות אסורים, כגון נבלות וטרפות וחזירים ולשתות יין ונסך, וכן דרשו זכרונם לברכה ובתים מלאים כל טוב אפילו קדלי דחזירי הותרו לנו, ועל זה נאמר כי תקרב אל עיר וגומר עד גמר הפרשה.

ויתר פרטי המצוה בפרק שני מסנהדרין ושמיני מסוטה.

ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל על אדמתן בזכרים שהם ראויים למלחמה, והיא מן המצוות המוטלות על הצבור ויותר על המלך ועל ראשי העם, ואם עברו על זה ולא שלחו אל העיר לקרוא אליה לשלום ולהתנהג עמהם על הענין שזכרנו בטלו עשה זה.

(מצות עריפת העגלה בנחל)

תקד. יד, שנצטוינו בעריפת עגלה בנחל איתן, פירוש איתן שמימיו שוטפין בחוזקה, וענין המצוה הוא כשנמצא בשדה או בדרך הרוג ולא נודע מי הכהו, וכמו שבא מפורש בכתוב, ועל זה נאמר כי ימצא חלל וגומר עד גמר הפרשה, וזהו ענין עגלה ערופה הנזכר בגמרא.

משרשי המצוה כדי שיתעורר לב כל העם בראותם את המעשה הגדול הזה אסיפת זקני העיר וגדוליה, ויקחו פרה שהיא בהמה גדולה וילכו באסיפה ובהמון שהכל המצים לראות ענינים אלה אל מחוץ לעיר, ולקול עריפתה יחרדו כל השומעים ויתעורר רעיונם על הדבר, וכל היודע בדבר מיד יהמה לבבו ותעיר מחשבתו להגיד מה שהוא יודע לפני הזקנים, ומתוך כך יבערו הרעים והרוצחים מקרבם, ומלבד הידיעה יש תועלות רב במעשה הגדול הזה להראות ולפרסם בהמון פרסום גדול כי חפץ הזקנים ואנשי הדעת יהיה למצוא הרוצח לנקום ממנו נקמת הנרצח, וכן מצאתי להרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שירושלם אינה מביאה עגלה ערופה לפי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. במדבר לא, ז. — 3. תחלה, ו תקלה. — 4 וכן, כ גם. — הלכות מלכים ח, א. — 5. ואין בידם צידה, ברמב״ם מלכים ח, א: אם ירעב ולא מצא מה יאכל. — 6. יין ונסך, כ יין נסך. — 7. חולין יז, א. — דברים ו, יא — 8. שם ב, י, — 10. ראויים, כ הראויים. — 15. בנחל, ו אל נחל. — 15—16. פירוש—בחוזקה, מם ואילך בסוגריים. — 17. דברים כא, א. — 26. מרי׳ ג, מ. — 27 ואילך. הלכות רוצח ט, ד—ו, עם שנויים והשמטות.

הערות וביאורים

2. כאשר צוה ה׳, ומפי שמועה למדו שבכן צוהו (הלכות מלכים ו, ז). — 3. מודיעים אותם, רמז לשלשה כתבים שיהושע שלח עד שלא נכנס לארץ (הלכות מלכים ו, ה). — 7. קדלי, פרסי. — 15. שמימיו, כפירוש הרמב״ם שנחל איתן הוא נהר, אבל רשיי על התורה פירש, שנחל איתן הוא קרקע קשה שלא נעבד.

שנאמר בזה באדמה אשר יי׳ אלהיך נותן לך, וירושלם לא נתחלקה לשבטים, וכן אפי נמצא סמוך לספר או לעיר שרובה גויים אין מביאין עגלה, שחזקה היא שהגויים הרגוהו. היו שם שתי עיירות אחת קרובה ואחת אינה קרובה אבל יש בה ריבוי אנשים יותר מן הקרובה הולכין אחר הרחוקה שיש בה רוב, שכן אמרו זכרונם לברכה בגמרא רוב וקרוב הלך אחר הרוב, ואף על פי שרוב וקרוב שניהם דאורייתא, כלומר שהתורה תצוינו לחוש על הקרוב ועל הרוב, הרוב עדיף, ומהיכן מודדין מחוטמו של הרוג, ודין עריפתה שהוא בקופיץ מאחריה, ודין רחיצת הידים, ודין נמצא הגוף במקום אחד והראש במקום אחר, ודין מה שאמרו חלל ולא חנוק, באדמה ולא טמון בגל, נופל ולא תלוי באילן, בשדה ולא צף על פני המים, ויתר פרטיה מבוארים בפרק אחרון ממסכת סוטה.

ונוהגת מצוה זו בארץ ישראל בזמן שהיא בישובה, וכן בעבר הירדן, וחיובה על הזכרים ויותר על גדולי העיר, וכענין שכתוב ולקחו זקני העיר ההיא, ומה שאמר הכתוב תחלה ויצאו וקניך ושופטיך על זקני ירושלים הוא מדבר, שכן אמרו זכרונם לברכה שחמשה זקנים של בית דין הגדול שבירושלים היו יוצאין ומודדין, ועליהם מצות המדידה, ועל זקני העיר מצות העגלה ורחיצת הידים וקריאת אותם הכתובים שנאמר ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו, כלומר לא בא לידינו הנהרג ופטרנוהו בלא מזונות, ועינינו לא ראו אותו יוצא מעירנו ופטרנוהו בלא לוייה.

לא תעשה

(שלא לטעת אילן במקדש)

תקח. א. שלא לנטוע אילנות במקדש או אצל המזבח, ועל זה נאמר לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח יי׳ אלהיך וגומר. בטעם איסור זה כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה לפי שכך היו עושים עובדי עבודה זרה בבתי עבודה זרה שלהם שנוטעין שם אילנות יפים וכדי להרחיק כל הדומה להם ממחשבת בני אדם הבאים לעבודת האל ברוך הוא במקום ההוא הנבחר נמנענו מלנטוע שם כל אילן, וקרוב הוא על צד הפשט.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרנם לברכה שאין האיסור בנוטע האילן אצל המזבח ממש כפשט הכתוב אלא אף הנוטע בכל עזרה לוקה, שבכל העזרה נקרא אצל מזבח, ובין הנוטע אילן מאכל או אילן סרק הכל בכלל האיסור ולוקה עליהם, ועוד אמרו חכמים לגדר איסור זה שאסור לעשות אכסדראות של עץ במקדש כדרך שעושין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דברים כא, א. — 5. ב״ב כג, ב. — 8. סוטה מד, ב. — 12. דברים כא, ג. — 13. שם כא, ב. — 14. סוטה מד, ב. — 16. דברים כא, ד. — 21. שם יט, כא. — 22. בלית יג. — 24. שנוטעין, כ שהיו נוטעין. — להם ו לה. — 26. הוא, חסר בכ. — 27 ואילך, מיוסד על לשון הרמב״ם הלכות עכו״ם ו, ט—י.

הערות וביאורים

6. ע ד י ך, והיא מביאה העגלה.—8. ו ה ר ג ש, מוליכין הגוף אצל הראש וקוברים אותו במקומו (הלכות רוצח ט, ט). — 13. ו ש ו פ ט י ך, ומדדו אל הערים (דברים כא, ב).

בני אדם בחצרותיהם ואף על פי שהוא בבנין ולא בנטיעה, שבאמר כל עץ, אלא כל הסבכות ואכסדראות היוצאות מן הכתלים שהיו במקדש של אבן היו, ויתר פרטיו מבוארים במסכת המידות.

ונוהג איסור זה בין בזכרים בין בנקבות, ואפילו בזמן הזה הנוטע אילן בכל עזרה חייב מלקות.

(שלא להקים מצבה)

הקו. ב. שלא להקים מצבה בשום מקום, ועל זה נאמר ולא תקים לך מצבה אשר שנא יי אלהיך, ועניין המצבה שאסרה תורה כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה שהוא בנין גבוה של אבנים או של עפר שהיה מנהג העובדים עבודה זרה לבנות ולהתקבץ עליו לעבודתם הרעה, ולכן תרחיקנו הכתוב שלא נעשה כמוהו אנחנו ואפילו לעבוד עליו האל בריך הוא כדי להרחיק ולהשכיח כל ענין עבודה זרה מבין עינינו וממחשבתנו, כטעם שכתבנו בסמוך בנטיעת אילן במקדש על דעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה. ואין בכלל איסור זה בנין המזבח כי עליו נאמר בפירוש אבנים שלמות תבנה את מזבח וגומר, אלא שלא נעשה כן בשאר מקומות. דיני המצוה קצרים.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה וקים מצבה על דעת לעבוד עליה ואפילו לשם חייב מלקות.

(שלא להקריב קרבן בעל מום עובר)

תקו. ג. שנמנענו שלא נקריב קרבן מבהמה שיהיה בה מום, ואפילו הוא מום עובר, ועל זה נאמר לא תזבח ליי אלהיך שור ושה אשר יהיה בו מום וגומר, ונתבאר בספרי שבבעל מום עובר הכתוב מדבר.

משרשי המצוה כתבתי בסדר אמור אל הכהנים במצות עשה ד' ובלאו י"ב וגם בלאו יש רמז מזה.

משרשי המצוה כגון החילוקים שאמרו זכרונם לברכה שהן בבהמה בין מום קבוע למום עובר, שכל בהמה שיש בה מום קבוע נפדית, וגם מצות עשה לפדותה כמו שבארנו בסדר ראה אנכי עשה ד', ואם יש לה מום עובר לא קריבה ולא נפדית אלא ממתינין לה עד שתתרפא או עד שתסתאב, ובענין מומין קבועין ומספרם כבר כתבתי קצת מזה כמנהגי בסדר אמור אל הכהנים עשה ד' בסימן רס"ו, והנה אזכיר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. דברים טז, כב. — 8. בהלכות עכו"ם ו, ו (אבל ברש"י עתי"ת: מצבה—אבן אחת). — 14. דברים כז, ו. — 17. לשם כ לש"י. — 20. שם יז, א.

הערות וביאורים

1. ולא בנטיעה, הרחקה יתירה היא, שנאמר כל עץ (הלכות עכו"ם ו, י). — כל עץ, והכי קאמר, לא תטע לך אשרה, לא תטע לך כל עץ, ועל אסמכתא זו אסרו חכמים כל בניני עץ, אע"פ שעיקר — 6. ואכסדראות היוצאות, ברמב"ם שם הלשון: האכסדראות והסבכות היוצאות מן הכותלים. — 27. שתסתאב, שיפול בה מום קבוע.

לך מהו מום עובר, כגון גרב לח וחזזית שאינו מצרית, וכן מים היורדים מן העין ואינו חולי קבוע וכיוצא בזה, ויתר דיני המצוה בענין מום קבוע ומום עובר מבוארים במסכת בכורות.

ונוהג איסור זה בזמן הבית כי אז בידינו להקריב קרבנות, ובכלל איסור זה של זביחה בין כהנים או ישראלים זכרים ונקבות שהשחיטה בקרבנות כשרה היא בזכרים, וכמו כן נאמר שעוברים עליה אם עשאוה שלא כדין.

(שלא להמרות על פי בית דין הגדול שיעמדו לישראל)

תקח. ד. שנמנענו מלחלוק על בעלי הקבלה עליהם השלום ומלשנות את דבריהם ולצאת ממצותם בכל עניני התורה, ועל זה נאמר לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, ואמרו זכרונם לברכה בספרי לא תסור וגומר, זו מצות לא תעשה. משרשי המצוה לפי שדעות בני האדם חלוקין זה מזה לא ישתוו לעולם הרבה דעות בדברים, וידע האדון הכל ברוך הוא שאלו תהיה כוונת כתובי התורה מסורה ביד כל אחד ואחד מבני אדם איש איש כפי שכלו, יפרש כל אחד מהם דברי התורה כפי סברתו וירבה המחלוקת בישראל במשמעות המצוות, ותעשה התורה ככמה תורות, וכענין שכתבתי במצות אחרי רבים להטות בכתף תלוה בסימן ס"ו, על כן אלהינו שהוא אדון כל החכמות השלים תורתנו תורת אמת עם המצוה הזאת שצונו להתנהג בה על פי הפירוש האמתי המקובל לחכמינו הקדמונים עליהם השלום, ובכל דור ודור גם כן שנשמע אל החכמים הנמצאים שקבלו דבריהם ושתו מים מספריהם ויגעו כמה יגיעות בימים ובלילות להבין עומק מליהם ופליאות דעותיהם, ועם ההסכמה הזאת נכוין אל דרך האמת בידיעת התורה, חולת זה אם נתפתה אחר מחשבותינו ועניות דעתנו לא נצלח לכל, ועל הדרך האמת והשבח הגדול בזאת המצוה אמרו זכרונם לברכה, לא תסור ממנו ימין ושמאל, אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל לא תסור ממצותם, כלומר שאפילו יהיו הם טועים בדבר אחד מן הדברים אין ראוי לנו לחלוק עליהם אבל נעשה כטעותם, וטוב לסבול טעות אחד ויהיו הכל מסורים תחת דעתם הטוב תמיד ולא שיעשה כל אחד ואחד כפי דעתו, שבזה יהיה חורבן הדת וחלוק לב העם והפסד האומה לגמרי, ומפני ענינים אלה נמסרה כוונת התורה אל חכמי ישראל, ונצטוו גם כן שיהיו לעולם הכת מועטת מן החכמים כפופה לכת המרובין מן השרש הזה, וכמו שכתבתי שם במצות להטות אחרי רבים. ועל דרך ענין זה שעוררתיך בני עליו אפרש לך אגדה אחת שהיא בבבא מציעא בסוף פרק הזהב גבי ההוא מעשה דרבי אליעזר בתנורו של

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. בזכרים, מג ואילך: זרים. — 9. דברים יז, יא. — 14. ככמה, ו בכמה. — 22. ספרי שם. — 23. שאפילו, חסר בו. — 29. עניין, חסר בכ. — 30. בבא מציעא נט, ב.

הערות וביאורים

1. גרב לח, שחין לח מבחוץ ומבפנים. וגרב האמור בתורה דהוי מום הוא שחין יבש. — וחזזית, מין שחין שיש לו רפואה. — 23. שאפילו יהיו הם טועים, ולא כן דעת הרמב"ן בפירושו עה"ת שכותב על ספרי זה: "ועניינו אפילו תחשוב בלבך שהם טועים וכו'".

עכנאי המתמהת כל שומעה. אמרו שם, אשכחיה רבי נתן לאליהו וכולי, אמר ליה מה עביד הקדוש ברוך הוא בההיא שעתא, אמר ליה חייך ואמר נצחוני בני, שהיה שמח הקדוש ברוך הוא על שהיו בניו הולכים בדרך התורה ובמצותה להטות אחרי רבים. ומה שאמר נצחוני בני חלילה להיות נצחון לפניו ברוך הוא, אבל פירוש הדבר הוא על ענין זה, שבמחלוקת הזה שהיה לרבי אליעזר עם חביריו האמת היה כרבי אליעזר וכדברי הבת קול שהכריע כמותו, ואף על פי שהיה האמת אתו בזה בייתרון פלפולו על חביריו לא ירדו לסוף דעתו ולא רצו להודות לדבריו אפילו אחר בת קול, והביאו ראיה מן הדין הקבוע בתורה שצוותנו ללכת אחרי הרבים לעולם, בין יאמרו אמת או אפילו טועים, ועל זה השיב הבורא ברוך הוא נצחוני בני, כלומר אחר שהם נוטים מדרך האמת שרבי אליעזר הוא היה מכוין בזה אל האמת, והם באים עליו מכח מצות התורה שצויתים לשמוע אל הרוב לעולם, אם כן על כל פנים יש להודות להם בפעם הזאת כדבריהם שתהיה האמת נעדרת, והרי זה כאלו בעל האמת נצוח.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאף על פי שהעובר על מה שפירשו חכמים בדברי התורה עובר על לאו זה דלא תסור, מכל מקום אין לו לאדם דין זקן ממרא הידוע בגמרא בסוף סנהדרין שהוא חייב מיתה עד שיהא חולק על בית דין הגדול ושיהא הוא חכם שהגיע להוראה סמוך לסנהדרין ויחלוק עליהם בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, ובין שהוא מקל והם מחמירין או בהפך ויורה לעשות כהוראתו או יעשה הוא מעשה על פי הוראתו, שנאמר אשר יעשה בזדון ולא שיורה לבד, אבל אם היה תלמיד שלא הגיע להוראה והורה פטור, שנאמר כי יפלא ממך דבר, מי שלא יפלא ממנו אלא דבר מופלא, וכן אם מצאן חוץ ללשכת הגזית והמרה עליהם פטור, שנאמר וקמת ועלית אל המקום מלמד שהמקום גורם לו מיתה. ובין שחלק עליהם בדבר ממש שיש בזדונו כרת או בדבר המביא לידי דבר שחייבין עליו כרת חייב. כיצד בדבר שיש בזדונו כרת כגון שנחלקו באשה אם היא ערוה או אינה, אם דם זה מטמא או אינו מטמא, אם אשה זו זבה או אינה זבה, אם חלב זה אסור או מותר, וכן כל כיוצא בזה, וכיצד בדבר המביא לידי דבר שיש בו חיוב זה כגון שנחלקו בעיבור השנה שמביא לידי אכילת חמץ בפסח, וכן אם נחלקו בדיני ממונות שלדברי האחד כדין נטל זה ממון מחבירו ואם קדש בו האשה מקודשת, חבא עליה במזיד ענוש כרת ובשוגג חייב חטאת, ולדברי האחר פטור, וכן בכל ענין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. המתמהת, ו המתמהת. — 10. אל האמת, ו אל האמת ולא הם. — 12. שתהיה, כ שתהא. — שתהיה האמת נעדרת, ישעי׳ נט, טו. — 14 ואילך. לשון הרמב״ם הלכות ממרים ה, ה, ז, ופ״ד, ב, עם שנויים קטנים. — 17. לסנהדרין, מג ואילך: כסנהדרין (וכן ברמב״ם שם). — 19. דברים יז, יב. — 20. שם יז, ח. — דבר, ו דבר למשפט. — 22. שם יז, ח.

הערות וביאורים

1. ע כ נ א י, שהקיפו דברים כעכנא (נחש דרכו לעשות בעגולה להכניס זנבו אצל פיו. רש״י) וטמאוהו (ב״מ נט, ב). — 2. ב ה ה י א ש ע ת א, דמחלוקת ר׳ אליעזר וחכמים. — ח י י ך, שחק. — 12. נ ע ד ר ת, נחסרת, ע״ש ותהי האמת נעדרת (ישעי׳ נט, טו). — 15. ז ק ן מ מ ר א, חכם אחד שמסרב על דברי ב״ד הגדול שבלשכת הגזית.

שיש להוציא ממון כגון וחייבי חרמים וערכים אם וחייבים ליתן או אינם חייבים שלדברי האומר אינם חייבים כל שלקחו מהם גזל ואם קדש בו האשה אינה מקודשת, וכן כל כיוצא בזה. ואפילו חלקו בדיני מכות חייב עליהם, שהרי לדברי האומר אינו חייב מלקות בבית דין וחייבים לשלם לו דמי חבלו ובדין יטול מהם תשלומיו. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה בענין לאו זה דלא תסור שאחד דברים שלמדו אותם חכמים מפי הקבלה, ואחד דברים שלמדו אותם מדעתן באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן, ואחד דברים שנעשו סייג לתורה והם הגזרות והתקנות, בכל אחד מהשלשה דברים אלו מצות עשה לשמוע להם, והעובר על כל אחת מהם עובר בעשה ולא תעשה. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה תפש עליו הרבה ואמר הנה סבור הרב שיש בכלל לאו דלא תסור כל מה שהוא מדברי חכמים בין שהן מצות כגון מקרא מגילה ונר חנוכה, או שהן מן התקנות כגון בשר עוף בחלב ושניות לעריות, בין שהן בקום עשה כגון שלש תפלות בכל יום ומאה ברכות ולולב שבעת בגבולין, ובין שהן בלא תעשה כגון כל שהוא משום שבות בשבת ויום טוב וכן יום טוב שני בגולה ותשעה באב ודרך כלל כל מה שיאסור אותו התלמוד או יצוה עליו, והנה הרב בונה חומה בצורה סביב לדברי חכמים, אבל היא כפרץ נופל גבעה בחומה נשגבה אשר פתאום לפתח יבא שברה, לפי שהיא סברה נפסדת ברוב מקומות בתלמוד, כי הנה לדעתו המשתמש במחובר כגון הנסמך על האילן בשבת או המטלטל מחמה לצל או שאמר לגוי ועשה או אפילו המפסיע פסיעה גסה בשבת עובר הוא על עשה ולא תעשה מן התורה וראוי הוא ללקות ארבעים, אלא שפטרו הרב שם בספר שופטים מפני שניתן לאזהרת מיתת בית דין שכל חכם שממרה על דבריהם מיתתו בחנק, והנה לדבריו לוקה הוא לדעת האומר בתלמוד לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין לוקין עליו כמו שהחכר בפרק מי שהחשיך, וראוי לפי הדעת הזה להחמיר מאד בדברי סופרים שכולם תורה הם, אין ביניהם ובין המצות המפורשות בכתוב שום הפרש ואין בתורה דבר חמור מן השבות שהוא מדבריהם אלא מה שיש בה חיוב כרת או מיתת בית דין אבל לא כל שיש בה חיוב עשה או לאו שהרי בכל דבריהם לדעתו יש חיוב עשה ולאו, עשה דוחשית על פי הדבר אשר יגידו לך, ולאו דלא

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. הלכות ממרים א, ב. — 9 ואילך. כל זה לשון הרמב"ן בסה"מ שורש ג. — 11. או שהן, ו שהן, כ בין שהן. — 14. התלמוד, כ הגמרא (וכן להלן). — 15. והנה, וסר בז. — כפרץ, ישעי' ל, יג. — 16. לפתח, כ לפתע. — 21. שבת קנד, ב. — 22. הלכות סנהדרין יח, ב.

הערות וביאורים

4. תשלומיו, ולדברי האומר בן מלקות הוא כל שיטול מהן גזל הוא בידו ואם קדש בו אשה אינה מקודשת. — 13. בגבולין, חוץ למקדש. — 15. כפרץ, של חומה שנפל. — גבעה, מגולה. — 20. לאזהרת מיתת בי"ד, דכל לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד כגון: לא תעשה מלאכה בשבת, אין לוקין עליו, והכא בדברי סופרים מפני שניתנין לאזהרת מיתת בית דין — שכל חכם שממרה על דבריהם מיתתו בחנק — לסיכך הן פטורין ממלקות. אבל כל זה ניתא לדעת האומר לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד אין לוקין עליו, אבל לדעת האומר בגמרא וכו'. — 22. וראוי, ועוד, ראוי היה להחמיר מאד בדברי סופרים ולא להקל בהם.

תסור, והנה נראה לרבותינו בכל התלמוד אומרים היפך מזה, שהרי הם דנין כל דברי סופרים להקל כמו שיאמרו תמיד ספיקא דאוריתא לחומרא ספיקא דרבנן לקולא, והקלו בחשש איסורין של דבריהם לומר בהן שאני אומר, ואמרו בפרק ראשון מפסחים אימור דאמרינן שאני אומר בדרבנן בדאוריתא מי אמרינן שאני אומר, והאמינו הקטנים שאינם ראויים להעיד במה שהוא מדרבנן כמו שאמרו שם בדיקת חמץ דרבנן והמנינהו רבנן בדרבנן, וכן בענין תחומין נאמן הקטן לומר עד כאן תחום שבת קסבר תחומין דרבנן והמנינהו רבנן בדרבנן כדאיתא בעירובין ובכתובות, ועוד הקלו בדרבנן כמו כן בספקות כמו שאמרו זכרונם לברכה ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל, ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר חוזר ואמרו, מאי טעמא, תפלה דרבנן אמת ויציב דאוריתא, ולא עוד אלא אפילו בדברים הסותרים זה את זה הקלו כמו שאמרו בפרק במה מדליקין, אמרו לו שנים צא וערב עלינו אחד ערב עליו מבעוד יום וכולי, כמו שבא לשם, וגם נראה בגמרא שעוקרין דבריהם הדיר משום איסור דאוריתא כמו שאמרו במסכת שבת הדביק פת בתנור התירו לו לרדותה קודם שיבא לידי איסור סקילה, ושם בשבת אמרו ביטול כלי מהיכנו דרבנן וצער בעלי חיים דאוריתא ואתי דאוריתא ומבטל דרבנן וגומר, כמו שבא לשם, וזה רב מאד בתלמוד אתי עשה דאוריתא ודחי עשה דרבנן, וכן במחלוקת שיבא בין החכמים אמרו אם היה אחד גדול בחכמה ובמנין הלך אחריו ואם לאו בשל תורה הלך אחר המחמיר ובשל סופרים אחר המיקל, וגדולה מזו אמרו בשל סופרים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4 פסחים י, א. — 5. שם ד, ב. — 7. עירובין נה, א; כתובות כח, ב. — 8. ברכות כא, א. — 11. שבת לד, א. — 13. שבת ג, ב. — 14. שבת קכח, ב.—17. ע"ז ז, א.—18. עירובין

הערות וביאורים

3. שאני אומר, היתר לתוך היתר נפל ואיסור לתוך איסור, ואע"ג דאיכא למימר איפכא. — 5—6. בדיקת חמץ דרבנן, דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה. — 10. אמת ויציב, שמזכיר בה יציאת מצרים דחיובא דאורייתא היא דכתיב למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים (דברים טז, ג. רש"י ד"ה אפת, ברכות כא, א). — 12. מבעוד יום, ואחד ערב עליו בין השמשות, זה שערב עליו מבעוד יום נאכל עירובו בין השמשות, וזה שערב עליו בין השמשות נאכל עירובו משחשיכה, שנים קנו עירוב. ושאלו מה נפשך, אי בין השמשות יממא הוא בתרא ליקני קמא לא ליקני, אי בין השמשות ליליא הוא קמא ליקני בתרא לא ליקני, ומתרץ בין השמשות ספקא הוא וספקא דרבנן לקולא, כלומר זיל הכא לקולא וזיל הכא לקולא (דלגבי האי שנאכל עירובו בין השמשות משוינן ליה ליליא ואמרינן כבר קידש היום בעוד העירוב קיים וקנה עירוב, ולגבי האי שהונח עליו בין השמשות זנתקיים עד שחשיכה משוינן לבין השמשות יממא ועדיין לא קדש היום כשהונח, ונמצא שהיה שם כבר בשעת קניית עירוב (שבת לה, ע"א; רש"י ד"ה שניהם). — 14. לרדותה, וקיימא לן דרדייתו הפת שבות היא, והתירו לו את האיסור מדבריהם וירדנה קודם שתאפה ויתחייב משום אופה שהיא אב מלאכה. — 15. ואתי דאורייתא, ואע"פ שהצער הזה לא עשאו אדם זה ולא גרם אותו, אלא בהמה היא שנפלה מאליה לאמת המים, והנה ביטול כלי מהיכנו (בזה שהוא סביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ואם עלתה עלתה, דמשתניהם תחתיה אין יכול לסלסלן דדומה לסותר בנין) קל בעיניהם מאד מפני שאינו מן התורה ודחו אותה בידים (הרמב"ן). — 17. ובמנין, תלמידים הרבה, א"נ שרוב התלמידים אומרים כמותו (ראי"ש ע"ז ב).

עושין מעשה ואחר כך דנין, ובמרק מי שתחשיך אמרו מוד דתימא להפסד מועט נמי חששו קא משמע לן שהרי חדוש הוא אצלם כשאינם דוחים דברי סופרים אפילו להפסד מועט, ואמרו שמטמאים כהנים עצמם בטומאה של דבריהם לראות מלכי אומות העולם כדי שאם יזכה יבחין מה בין מלכי ישראל וגומר, ואף בעונשן של דברי חכמים אין להם אלא נדוי כמו שאמרו מנדין על שני ימים טובים של גליות ואמרו בעושה מלאכה בפורים ולשמתיה מר, ובמקומות יש להם מכת מרדות והוא למי שעובר על דבריהם שהן כעין תורה והן כל הגזרות שגזרו בהם מדבריהם שמכין אותו עד שיקבל אותה עליו או עד שתצא נפשו כמו שמפורש בתוספתא דסנהדרין, וכללו של דבר שדברי סופרים חלוקים הם בכל דיניהם מדברי תורה להקל בקצתן ולהחמיר בקצתן, אבל הדבר הברור המנוקה מכל שבוש הוא שאין הלאו הזה דלא תסור אלא במה שאמרו זכרונם לברכה בפירוש תתורה, כגון הדברים הנדרשים בגזרה שוה או בבנין אב ושאר שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהם או במשמעות לשון הכתוב עצמו, וכן במה שקבלו הלכה למשה מסיני, ועל זה יאמרו זכרונם לברכה שיש עשת ולא תעשה בדבר, ואם בענין הזה נחלק אחד הראוי להוראה במה שיש על זדונו כרת ובשגגתו חטאת על בית דין הגדול שנעשה בזה זקן ממרא בזמן שנדין דיני נפשות, וזהו אומרם זכרונם לברכה אפילו יאמרו לך על שמאל שהיא ימין, כלומר שכך היא המצוה לנו מאדון התורה יתברך שנאמין אל הגדולים במה שיאמרו ולא יאמר בעל המחלוקת היאך אתיר לעצמי ואני יודע בודאי שהם תועים שאפילו יהיה כן הוא מצוה להאמין להם, וכמו שכתבתי למעלה בראש המצוה, וכענין שנהג רבן גמליאל עם רבי יהושע ביום הכפורים שחל בחשבונו להיות כמו שמחכר במסכת ראש השנה, ויש בענין הזה תנאי אחד לפי מה שאמרו זכרונם לברכה במסכת הוריות שאם היה בזמן הסנהדרין איש חכם וראוי להורות או שהוא מכלל הסנהדרין והורו בית דין הגדול בדבר שלא כדעתו שאינו רשאי להתיר עצמו באותו הדבר האסור לדעתו עד שישא ויתן עמהם על

חילופי גירסאות ומראי מקומות

סז, ב. — 1. שבת קנד, ב. — 3. ברכות יט, ב. — 5. פסחים נב, א. — 21. ר"ה כה, א. — 22. הוריות ב, ב.

הערות וביאורים

1. עושין מעשה, שבקינן לתכם לעשות כהוראתו ואח"כ מותבינן ליה ללמוד אם יפת הורה, אבל באיסור של תורה וחכם מורה בו היתר, ויש בתלמידים שיודע להשיב, ישיב קודם מעשה שלא לעבור על דברי תורה (עירובין סז, ב). — מהו דתימא להפסד וגו'. זוהי סוגית הגמרא: א"ר הונא היתה בהמתו טעונה כלי זכוכית (שאין ניטלין בידו להניחן לארץ) מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ומתיר התבלים והשקין נופלין. מיתיבי, היתה בהמתו טעונה כבל וששיות (של זכוכית) מתיר את התבלים והשקין נופלין ואע"פ שמשתברין (אלמא אסור להניח כרים וכסתות תחתיהן לפי שמבטל כלי מהיכנו דשוב לא ימלם משם ודמי לסותר), ומשני התם בכולסא (חתיכות רחבות של זכוכית שאינם כלים ועושין מהן חלונות, וכיון דליכא פסידא בשבירתן וסומן לחתוך בתתיכות קסנות לא שרו להביא כרים ולהניח תחתיהן). והקשו: ומאי אע"פ שמשתברין (הא קאמרת דליכא פסידא), ומשני: מהו דתימא להפסד מועט שניצוצות ניתזין בשבירתן שאינם ראויין לכלום) קמ"ל (שבת קנד, ב, ורש"י שם).

הדבר, ואחר שיסכימו כלם או רובם בבטול הדעת הנזא וישבשו עליו סברתו ויעשו הסכמה שהוא טועה אז הוא רשאי לנזוג לעצמו היתר במה שהיה דעתו לאיסור, וגם מצוה הוא על זה לקבל דעתם על כל פנים, אבל התקנות והגזרות שעשו חכמים למשמרת התורה ולגדר שלה אין להם בלאו זה אלא סמך בעלמא ואין בהם דין המראה כלל, ויתר פרטי המצוה מבוארים בסוף סנהדרין.

וניהגת מצוה זו לענין זקן ממרא בזמן הבית, ולענין החיוב עלינו לשמוע לדברי חכמינו הקדמונים ואל גדולינו בחכמת התורה ושופטינו שבדורינו נוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ופורץ גדר בדבר אחד מכל מה שלמדונו רבותינו בפירוש התורה כגון באחת משלש עשרה מדות או בדבר שהוא אסור מחלכה למשה מסיני, וכענין שכתבנו בסמוך, עבר על לאו זה מלבד שבטל עשה שבו, אבל אין לוקין על לאו זה לפי שניתן לאזהרת מיתת בית דין בזקן ממרא, וכמו שכתבנו.

(שלא למנות מלך על ישראל כי אם מבני ישראל)

תקם. ה. שנמנענו מלהקים מלך עלינו איש שלא יהיה מזרע ישראל ואפילו יהיה גר צדק, ועל זה נאמר לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא, ואמרו זכרונם לברכה בספרי לא תוכל לתת עליך איש נכרי זו מצות לא תעשה, וכמו כן שאר המנויין אין ראוי שנמנה עלינו בדבר מהדברים לא מנוי תורה ולא מנוי מלכות איש שיהיה מקהל גרים עד שתהא אמו מישראל מדכתיב שום תשים וגומר, ודקדק זכרונם לברכה כל שימות שאתה משים עליך לא יהיו אלא מקרב אחיך.

שורש המצוה ידוע, כי מהיות הממונה לראש נשמע לכל בכל אשר ידבר צריך להיות על כל פנים מזרע ישראל שהם רחמנים בני רחמנים, כדי שירחם על העם שלא לתכביד עולם בשום דבר מכל הדברים, ויאהב האמת והצדק והיושר, כידוע בכל שהוא ממשפחת אברהם שיש בה כל טובות אלו, וכעין שאמרו חכמי הטבע שטבע האב צפון בבניו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מעמידין אלא מזרע ישראל ראש שרדית ואפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות, ואמרו גם כן שאין מעמידין מלך ולא כהן גדול לא ספר ולא בלן ולא בורסי, ולא מפני שיהיו פסולים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

14—19. מיוסד על סה"מ ל"ת שסב. — 15. דברים יז, טו. — 19. יבמות מה, ב. — 21. ישראל, חסר בכ. — בני רחמנים, חסר בו. — רחמנים בני רחמנים, עי' לעיל עמ' עז. — 25. ואילך. מיוסד על לשון הרמב"ם ומלכות מלכים-א, ה, ו-ז.

הערות וביאורים

11. מיתת ב"ד, שכל חכם שמורה על דבריהם מיתתו בחנק. — 17. מנוי תורה, כגון דיין או נשיא סנהדרין. — 18. מקהל גרים, אפילו אחר כמה דורות (הלכות מלכים א, ד). — 21—22. שלא להכביד, מיוסד על דעיון הרמב"ם במו"נ ג, נ, שלכן האריכה התורה בשמות מלכי אדום (בראשית לו) ללמדנו כי בני עשו שמו עליהם מלכים נכרים שלא היו מיחוסם ואותם המלכים השפילו את העם, וזהו שצותה התורה לשים עלינו מלך מקרב אחינו שהם רחמנים בני רחמנים. — 27. סופר, מגלח וגוזז שערות אנשים. — בלן, בעל בית המרחץ. — בורסי, מעבד עורות.

למלכות אלא מפני שאומתן נקלה מזלזלין בהם העם לעולם, ומי שיעשה במלאכות אלו אפילו יום אחד נפסל לשררות אלו. ובמלכות ישראל כבר זכה בו דוד וזרעו לעולם, ואין בידינו עוד לשנותה, כמו שאין בידינו עוד לשנות הכהונה מזרע אהרן שנאמר עליו כסאך יהיה נכון עד עולם, ובביאור אמרו זכרונם לברכה כתר מלכות זכה בו דוד, וכל המאמין בתורת משה יודה על זה. ויתר פרטי המצוה מבוארים במקומות מיבמות וסנהדרין וסוטה ונדה, וכבר כתבתי קצת בדיני המלוכה כמנהגי למעלה בסדר זה עשה ג'.

ונוהג איסור זה לענין מלוכה בזמן שישראל על אדמתן ביישובן, והיא מן האזהרות שהן על כלל הצבור, ולענין שאר שררות שבישראל נוהג איסור זה בכל מקום שהם שאסור להם מן התורה למנות על הצבור אדם שאינו מבני ישראל, ומשרש המצוה אתה דן שאסור גם כן למנות על הצבור אנשים רשעים ואכזריים, והממנה אותם מפני קורבה או מיראתו להם או להחניפם לא תסור רעה מביתו ועל קדקדו חמסו של אותו רשע ירד, ומי שלא ירא מכל אדם להועיל לרבים בכל כחו שכרו יהיה אתו מאת השם תמיד בעולם הזה ונפשו בטוב תלין לעולם הבא, וזרעו יירש ארץ.

(שלא ירבה המלך סוסים)

הקי. ו. שלא ירבה לו המלך שימלוך עלינו סוסים זולתי הצריכים למרכבתו ומרכבת פרשיו, וכמו שכתוב לא ירבה לו סוסים, וענין המצוה שלא יהיו לו סוסים שירוצו לפניו לכבוד בעלמא ואפילו על סוס אחד בטל יהיה עובר על זה, ואמנם אם יהיו לו סוסים באצטבלאות שלו מוכנים למלחמה ופעמים שירכבו עליהם פרשיו אין זה בכלל לאו זה כלל, שאין עיקר הענין אלא על הצד שאמרנו שלא ינהיג לפניו תמיד סוסים בטלים למעלה ולכבוד, אבל יהיה לו בהמה אחת לבד למרכבתו, וכבר אמר הכתוב בטעם מצוה זו שהיא לבל ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס וגומר, כלומר שלא ישלח למצרים מעמו שיקבעו דירתם במצרים לגדל לו שם סוסים שאין האיסור רק בקביעות דירה שם, וכמו שדרשו זכרונם לברכה לישיבה אי אתה חוזר אבל אתה חוזר לפרקמטיא, וגם שלא ירום לבבו בהרבות לו סוסים וכסף וזהב כי הסוסים לרוב יופיים וקלותם יתגאו בהם אדוניהם. דיני המצוה בפרק שני מסנהדרין.

ונוהג איסור זה בזמן שארץ ישראל ביישובה שיהיה לנו מלך, וזאת מן המצוות שהן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שמואל־ב ז, טז. — יומא עב, ב. — 5. וכל המאמין, מקורו בסהי"מ ל"ת שסב. —

הערות וביאורים

20. ב א צ ט ב ל א ו ת, ארוות סוסים.

9—10. ולענין—ישראל, חסר בש"ס. — 12. ועל קדקדו, תהלים ז, יז. — 13. חמסו, חסר בכ. — חמסו של אותו רשע, לפי גירסתנו רעיון רבנו עולה יפה עם מה שאמרו חז"ל על מי שמנה אינו בקי בדיניו "נמצא מחייב את הזכאי ומזכה את החייב מעלה אני על מי שמנהו כאלו הכיר פנים בדין" (רש"י דברים א, יז), אבל לפי גירסת שאר הספרים שחסר המלה "חמסו" כל הרעיון נשתבש. — מכל, ו יוכל. — 14. ונפשו, תהלים כה, יג. — 18. דברים יז, טז. — 25. ירושלמי סנהדרין פ"ו, ה"ח.

על המלך לבד, ומלך העובר על זה והוסיף אפילו סוס אחד פנוי להיות רץ לפניו כדרך ששאר מלכי אומות העולם עושים חייב מלקות.

(שלא לשכון בארץ מצרים לעולם)

תקיא. ז. שלא נוסיף לשוב בדרך מצרים לעולם, כלומר שלא נלך לקבוע דירתנו במצרים, ועל זה נאמר ויי' אמר לכם לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד, ונכפלה המניעה בזה שלשה פעמים, אמרו זכרונם לברכה בשלשה מקומות הזהירה תורה שלא לשוב בארץ מצרים בשלשה חזרו ובשלשתן נענשו, ושלשה מקומות אלו אחד מהם הוא זה שזכרנו, והשני הוא בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד וגומר, והשלישי כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו וגומר, ואף על פי שמן הנגלה שבו נראה שיהיה ספור באה הקבלה עליו שהוא מניעה.

משרשי המצוה לפי שאנשי מצרים רעים וחטאים והאל ברוך הוא הוציאנו משם וגאלנו בחסדיו מידם לזכותינו ללכת בדרכי האמת, ורצה בטובו הגדול עלינו לבלתי נשוב עוד להטמא בתוכם כדי שלא נלמוד כפירותיהם ולא נלך בדרכיהם המגונים אצל תורתנו השלימה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שלא העיר מצרים לבדה היא בכלל האיסור אלא אף בכל אסכנדריא אסור לשכון ומים אסכנדריא באורך ארבע מאות פרסה וברוחב ארבע מאות פרסה באיסור זה, ויתר פרטיה מבוארים.

ונוהג איסור זה בכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה וקבע דירתו שם עבר על לאו זה, אבל אין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה לפי שבשעת הכניסה מותר הוא, ובהשתקעו שם אין בו מעשה. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה שיראה לו שאם כבש מלך ישראל על פי בית דין ארץ מצרים שמותר יהיה לנו לשכון בה, ודברי פי חכם חן.

(שלא ירבה לו המלך נשים)

תקיב. ח. שלא ירבה לו המלך נשים הרבה, ועל זה נאמר ולא ירבה לו נשים. וטעם המצוה מבואר בכתוב כי הנשים מסירות לב בעליהן, כלומר שמפתות אותן לעשות מה שאינו ראוי בהתמדתן עליהם תחרות וריבוי דברים וחלקלקות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—10. סה"מ ל"ת מו, עם שנויים גדולים. — 5. דברים יז, טז. — 6. מכילתא שמות יד, יג. — 8. דברים כח, סח. — 9. שמות יד, יג. — 13. כפירותיהם, פ בפירותיהם, מג ואילך: סעיפותיהם. — 15. סוכה נא, ב. — 16. אסכנדריא, כ אלכסנדריא. — 20. הלכות מלכים ה, ח. — 22. ודברי, קהלת י, יב. — 24. דברים יז, יז.

העדות וביאורים

6. שלשה פעמים, מבאר והולך. — 7. בשלשה חזרו ונגרו, אחת בימי סנחריב מלך אשור, שנאמר: הוי היורדים מצרים לעזרה (ישעי' לא, א), מה כתיב ביה: ומצרים אדם ולא אל (שם ג), ואחת בימי יוחנן בן קרח: והיתה החרב אשר אתם יראים ממנה שם תשיג אתכם בארץ מצרים (ירמי' מב, טז), ואחת בימי טרוגיינוס הרשע (ירושלמי סוכה ה, א). — 25. בכתוב, ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שעד שמונה עשרה נשים הוא מותר לישא ולא יותר, ואפילו הן כאביגיל שהיתה צדקנית וזריזה וטובה. ויתר פרטיה בפרק שני מסנהדרין. וזאת מן המצוות שהן על המלך לבדו.

ונוהגת בזמן שיש לנו מלך, ואם עבר על זה והוסיף ליקח אחת על שמונה עשרה חייב מלקות ויש לו לגרשה.

(שלא יהיה לשבט לוי נחלה בארץ)

תקיג. ט. שלא יטול כל שבט לוי חלק בארץ זולתי יערים הידועות ומגרשיהם כמו שמבואר בכתוב, ועל זה נאמר לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה. משרשי המצוה כדי שהיה כל עסק השבט הזה בעבודת האל ברוך הוא ולא יצטרכו לעבוד את האדמה, ושאר השבטים נותנין להם חלק מכל אשר להם מבלי שיגעו הם בדבר כלל, כענין שכתבתי למעלה במצות מעשר בסדר ויקח קרח.

דיני המצוה כלולים בפשט הכתוב לפי הדומה.

ונוהגת מצוה זו בלויים בזמן שארץ ישראל ביישובה.

(שלא יטול שבט לוי חלק בביזה בשעת כבוש הארץ)

תקיד. י. שלא יטול כל שבט לוי חלק בביזה במה ששללו ישראל בהכנסם בארץ ובמה שישללו מאויביהם אחרי כן, ועל זה נאמר לא יהיה לכהנים... חלק ונחלה, וכן בא בספרי חלק בבזה, ונחלה בארץ. ואל יקשה עליך בזה הלאו ענין לאו שבכללות, שהרי כבר באו בכתוב על שני ענינים אלה שני לאוין, והם לא יהיה לכהנים הלויים... חלק ונחלה, ואמרו עוד אחר כן ונחלה לא יהיה לו וגומר. ונכפלו שני הלאוין אלו בעצמם בכהנים, שנאמר באהרן בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם, ואמרו זכרונם לברכה בארצם לא תנחל בשעת חלוק הארץ, וחלק לא יהיה לך בתוכם בביזה. ואף על פי שהכהנים בכלל שבט לוי היו נכפלה המניעה בהם לחיזוק, וכן כל מה שדומה לזה בתורה שתכפול הלאוין במקומות הכל לחזוק הענין או להשלים הדין כשלא יהיה שלם מהלאו האחד, ותבין ממה שכתבתי לך בראש ספר אלה הדברים למה יחסרנו האל במקום אחד וישלימנו באחר. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה אלו מנינו אלו הלאוין שהם בארצם לא תנחל וגומר בכהנים תוספת על הלאוין הנאמרים בלויים שהם לא יהיה לכהנים הלויים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. סנהדרין כא, א. — 2. וזריזה וטובה, כ וטובה וזריזה. — 8. דברים יח, א. — 19 שם יח, ב. — 20. במדבר יח, כ. — 21. בספרי שם. — 26 ואילך. בסה"מ ל"ת קע, בשנוי לשון קצת.

הערות וביאורים

13. ונוהגת, ואם נטל נחלה בארץ מעבירין אותה ממנה (רמב"ם הלכות שמיטה יג, ט), ולכן אין לוקין עליה לפי שניתן להשבון. — 17. ואל יקשה, אל יקשה עליך מדוע מניתי ענינים אלו לשתי מצוות — שלא יטול שבט לוי נחלה בארץ, ושלא יטול חלק בביזה — הלא שניהם בלאו אחד נאמרו. — 18. שהרי כבר באו, כלומר שכבר נחלק זה הלאו באומרו לא יהיה לכהנים הלוים חלק, והיא אזהרה מקחת חלק משלל העיר, והשני ונחלה לא יהיה לו, והיא אזהרה מקחת חלק בארץ (סה"מ ל"ת קע).

וגומר, והיה ראוי לנו כמו כן לפי זה ההיקש שנמנה איסור הגרושה וחללה זונה על כהן גדול בשלשה לאוין נוספין על השלשה שבאו על זה בכל כהן, בין גדול בין הדיוט, ואם אמר אומר שכן הוא הדין נשיבתו ממה שאמרו זכרונם לברכה בקידושין שאין כהן גדול חייב בגרושה אלא אחת, ואלו יהיה הדין כן יתחייב עליה שתים. אחת משום כהן שהגרושה אסורה עליו, והשנית מצד שהוא כהן גדול והיא אסורת עליו בלאו האחר, ומזה המין בעצמו הן המניעות שבאו על הכהנים בלא יקרחו קרחה בראשם ופאת זקנם לא יגלחו ובבשרם לא ישרטו שרטת, שכבר קדמו בכל ישראל בכלל באומרו לא תקיפו פאת וגומר, ולא תשימו קרחה, ושרט לנפש וגומר, ואמנם נכפלו אלו בכהנים להשלים הדין כמו שנתבאר בסוף מסכת מכות, ולפיכך כהן העובר על אחת מאלה אינו מתחייב אלא מלקות אחת, והבן זה העיקר ושמרהו. משרשי המצוה לפי שהם משרתי השם לא נאה להם להשתמש בכלים החטופים מיד בני אדם לא יבא בית השם רק דבר הבא דרך שלום ויושר ואמונה ולא שידאג עליו לב איש ואשה.

דיני המצוה.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בשבט הלויים, והעובר על זה ונוטל חלק מן הבזה עיבר על לאו זה ואין בו מלקות לפי שאפשר לעבור עליו מבלי מעשה וניתן להשבון.

(שלא ירבה לו המלך כסף וזהב לבד מה שצריך לו)

תקטו. יא. שלא ירבה המלך ממון רב, כלומר שלא יהיה תחת ידו אלא כשיעור מה שהוא צריך למרכבתו ועבדיו המיוחדים לו, ועל זה נאמר וכסף וזהב לא ירבה לו.

משרשי המצוה מה שמבואר בכתוב לבלתי רום לבבו וגומר.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה של עצמו הוא דאינו מרבה אבל מרבה הוא לצורך ישראל ולתועלתם, כלומר לשמור אותם ועריהם ומקומותם מן האויבים, ויתר פרטיה בסנהדרין, ומלך העובר על זה ושם מגמתו למלא אוצרות ממון להשלים חפצו לבד, לא שתהא כוונתו לתועלת העם ושמירתם, עבר על לאו זה ועונשו גדול מאד כי כל העם תלויים במלך, על כן צריך הוא להשים כל השגחתו בטובת עמו ולא בכבוד עצמו והשלמת תאוותיו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. הדין, חסר בכ. — 7. ויקרא כא, ה. — 8. לא תקיפו, ויקרא יט, כז. — קרחה, דברים יד, א. — ושרט, ויקרא יט, כח. — 9. מכות כ, א. — 14. דיני המצוה, חסר בכ (וברור שגם פה חסרים כמה מלים, ואולי צ"ל: דיני המצוה כלולים במשט הכתוב). — 16. תקטו, Ed ואילך סדר המצות ל"ת כמו שהן סדורות בתורה: שלא ירבה לו המלך נשים, ממון, שלא ליטול שבט לוי חלק בארץ. — 19. דברים יז, יז.

הערות וביאורים

16. **ואין בו מלקות**, דעת הרמב"ם בהלכות שמיטה יג, י, שלוקה (ועיין במשנה למלך ומנחת חינוך). ואולי י"ל שדעת הרמב"ם שזה לא ניתן להשבון, שהרי בשלל אינו יודע למי ישיבו, והוא כעין מוכסן, שתשובתו קשה מפני שגזל את הרבים ואינו יודע למי יחזירו. — **מבלי מעשה**, כגון שאחרים הניחו לו את הבזה בביתו.

(שלא לקסום)

תקיו. יב. שנמנענו שלא לקסום. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה שענין הקסימה הוא המניע כחו ומחשבתו לחשוב במין ממיני ההנועה כאשר יעשו בעלי הכחות כולם שיגידו מה שיתחדש קודם היותו, ואמנם יתאמת להם זה בהיות כח המחשבה והשיעור מהם חזק מאד. פירוש לפירושו, כלומר שמתבודדים במחשבתם וקובעים כל הכוונה וכל ההרגש שלהם על אותו הענין שיחפצו לדעת, ומתוך ההתבודדות והקביעות החזק והתפשטות כל המחשבה מכל עניני העולם הגופני תתערב נפשם עם הרוחניים הקולטים העתידות הקרובות כידוע בין החכמים, אבל ניכל מקום אין כח בהם לעולם ולא אפילו בשדים לדעת העתידות הרחוקות, ולא יעלה אל המעלה הגדולה הזאת זולתי נביאי אמת, וגם בעתידות הקרובות לא ישיגו בהן הקוסמין כל האמת אבל יתקיימו דבריהם ברוב, ובענין הזה בעצמו אין כל האנשים שוים בו אבל יש מהם שיש להם יתרון גדול בענינים אלו כיתרון בני אדם בגבורה וענינים אחרים קצתן על קצתן, ואלה בעלי הכחות אין פעולתם בענין הזה שוה, כי יש מהם שיתבודדו במדברות לחשוב בזה ומהם שיכה במטה אשר בידו בארץ מכות ממהרות זו את זו ויצעק צעקות משונות ויניח מחשבתו ויביט לארץ זמן ארוך עד שיבין במה שיהיה, והעיד הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה שהוא ראה זה במערב פעם אחת, ומהם מי שיישר החול ויעשה בו צורות, וזה יעשו הרבה בני אדם במערב, ומהם מי שישליך אבנים דקים בחתיכת עור ויאריך להביט בם, ואחר כן יספר דברים, ומהם מי שיעשה מלאכה זו בשעלי שעורים וגרגיר מלח ופחם מעורב בו, וזה מפורסם ביניני יעשו אותו תמיד לעיניני הישמעאלים והישמעאליות, ומהם מי שישליך חגורת עור בארץ ויביטו בה יגיד והכוונה בזה כולו להעיר כח נפש המביט. ומכל ענינים אלו תרחיקנו תורתנו השלימה, ועל כל זה נאמר לא ימצא בך... קוסם קסמים וגומר, וכבר כתבתי באזהרת לא תנחשו בסדר קדושים לאו כ"ט בסימן רנ"ג בטעם איסור ענינים אלו מה שידעתי. וראיתי בספרי הראשונים בטעם איסור זה לפי שכל ענינים אלו מטעים ההמון ויחשבו בשביל שיצדקו עליהם קצת מן הדברים שיגידו להם בעלי הקסם שכל הפעולות שהם בעולם סבתם המזלות והכחות וכמעט יקראו מן הכת הרע האומרים עזב אלהים את הארץ, ובעד זה הענין שהיה מפורסם הרבה בזמן הנביאים אמר הנביא עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו.

דיני המצוה מבוארים במקומות מסנהדרין ותוספתא דשבת ובספרי.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ועשה עצמו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—29. לשון הרמב"ם בל"ת לא, עם הוספות ושנויים. — 16. שם. — 23. דברים יח, י. — 25. וראיתי בספרי הראשונים, אין זה לשון הרמב"ם בסה"מ אלא לשון רבנו הוא, ודבריו נרמזים ברמב"ן עה"ת דברים יח, ט. ובסה"מ (מהדורת ר' חיים העליר) כתב הרמב"ם: ובזה סעה ההמון כי הם בעבור שיצדקו להם קצת אותם הספורים יחשבו שאלו הפעולות יורו על מה שיהיה והגיע בהם הענין בזה הסעות עד שחשבו כי קצת אותן הפעולות סבת מה שיהיה. — 28. עזב, יחזקאל ח, יב. — 29. הגשע ד, יב.

הערות וביאורים

19—20. בשעלי שעורים, מלא התוכן שעורים.

קוסם על דרך אחד מכל הענינים שזכרנו או בענין אחר ויגיד לבני אדם הדברים שיראה בקסמיו חייב מלקות, והוא שעשה שום מעשה בדבר, שאין לוקין עליו מבלי מעשה, אבל השואל מן הקוסם איננו בחיוב מלקות, ואמנם הוא מגונה מאד כל הקובע מחשבותיו ומוציא עתיו בהבלים אלה, כי לאשר חננו האל דעה והנחילו דת האמת לא יאות לו לחשוב בהבלים אלו רק שיקבע מחשבותיו בעבודת הבורא יתעלה ולא ייראַ דברי קוסם, כי השם בחסדיו ישנה מערכת הכוכבים ויבטל כח המזלות להטיב לחסידיו, וידוע שאנחנו עם הקודש שאין אנו תחת כוכב ומזל, יי הוא נחלתינו כאשר דבר אלינו, וכענין שמצינו באבות ששם האל מעלתם למעלה משרי מעלה, כענין שכתוב ביעקב כי אם ישראל יהיה שמך כי שרית עם אלהים וגומר, כלומר שעשאו האל שר על השרים, וכן יצחק נקרא ישראל, שנאמר אלה בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו, וכן אברהם נקרא ישראל כמו שכתבתי בפתיחת הספר, וזהו מה שכתוב בענין מחלוקת הנביא אליהו עם נביאי הבעל כמספר שבטי בני יעקב אשר נקרא שמו ישראל, שהוא היה מוכיחם למה היו פונים לעבד הכחות ומניחין עבודת האדון יי צבאות אשר בידו לבטל כל פעולת הכחות והמזלות, וכענין שעשה באבות ששם המזלות תחת ידם, וזהו אומרו במקום ההוא כמספר שבטי בני יעקב אשר היה דבר יי אליו לאמר ישראל יהיה שמך, כלומר שעשאו שר על שרים לשנות מערכתם וכחם בזכותו, כלומר וישראל שהם בני יעקב גם הם שרים על שרי מעלה, ועל כן היה ראוי להם שלא לעבוד בלתי יי לבדו, וכן מצינו ביהושע שגזר על השמש והירח לעמוד כמו שכתוב ביהושע שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון, ועמדו, וכן כמה חסידים מישראל שנשתנו מערכת המזלות וכחם בזכותם, יארך הענין להביא כמה מעשים שנעשו בישראל בענין זה.

(שלא לכשף)

תקיז. יג. שלא נשתדל בכל מעשה כשוף כלל, ועל זה נאמר לא ימצא בך... ומכשף, וענין הכשוף ידוע לכל דרך כלל שיעשו בני אדם תחבולות בלי מספר במיני עשבים ואבנים והדבק מן הדברים שמשתמשים בהן בני אדם אלו עם אלו, ומהם שיכוונו המעשים הרעים ההם בעתים ידועים ובחדשים מכוונין לאותם מלאכות, ומכל אלו הדברים המגונים והמכוערים תרחיקנו התורה תכלית הריחוק כי הבל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. הבורא, כ האל. — 7. ומזל, אין מזל לישראל (שבת קנו, א). — 9. בראשית לב, כט. — 10. שר על השרים, מקורו: יעקב נעשה שר למלאך (חולין צב, א). — שם מו, ח. — 11. אברהם, ו באברהם. — 10—11. מקורו בב"ר פ' סג, ג. — 12. בפתיחת הספר, דף ג. — 16. מלכים־א יח, לא. — 19. יהושע י, יב. — 23. דברים יח, י

יאיר שנחלק ליה גינאי נהרא (חולין ז, א), ועוד.

הערות וביאורים

11. יעקב ובניו, יען שהוא כולל יעקב בכלל בניו, ע"כ „ישראל" בתחלת המקרא הוא יצחק. — נקרא ישראל, שנאמר ומושב בני ישראל וגו' (שמות יב, מ), וישראל לא שהו במצרים אלא ר"י שנה, אלא ע"כ שחשב משעה שדיבר ה' עם אברהם בין הבתרים, ומאז עד יציאת מצרים תי"ל שנה. הרי דקרא חשיב מזמן אברהם וקרי ליה ישראל. — 21. חסידים, כגון ר' פנחס בן

המה ואין ראוי לעם קדוש מחזיקי דת האמת לתת מחשבה בכיעורין אלו רק בעבודתו יתעלה, כי הוא ישלים כל חפץ עמו לטוב בחסותם בשמו הגדול ושומם כל מבטחם ומשענתם על חסדיו לבד, ומהיות הענינים אלו רחוקים מאד וכעורים לפניו ברוך הוא ובהם ניצוץ מעניני עבודה זרה הזהירנו על זה בלאו, וחייב סקילה על העובר ומשתדל בזה אם הוא מזיד וחטאת קבועה אם היה שוגג, וגם מחומר הענין הזהיר הכתוב בזה מבשאר עבירות על הבית דין שלא למחול לעובר על זה, וכמו שנאמר מכשפה לא תחיה.

וכבר דברתי משרשי מצוה זו בלאו דמכשפה לא תחיה בסדר ואלה המשפטים.

דיני המצוה במקומות בתלמוד בפיזור, והעיקר בפרק ז' מסנהדרין, וכל שהוא דיין על זה צריך לדעת חכמת הכישוף כדי שידע להבחין במעשה הנעשה אם הוא מין כמיני הכישוף או אולי הוא מן הדברים הנעשים בכח טבע ובצדדין המותרין, וכענין שאמרו זכרונם לברכה כל שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי, וכבר דברתי על זה שם בלאו דמכשפה כפי כחי, ודברים אלו צריכין עיון רב כי הנה נמצא בגמרא מעשים כמה שאם לא ידענו אותם מפיהם זכרונם לברכה היינו אוסרין אותם משום חשש איסור זה, ומכל מקום אשר ישא נפשו ליכנס בתחבולות אלו וידמה דבר לדבר מהדברים שהזכירו זכרונם לברכה הרי הוא כפותח לו פתח לבוא בגיהנם.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות.

(שלא לחבור חבר)

הקיח. יד. שנמנענו מלעשות השבעות על שום ענין, וזה הענין הוא שיאמר אדם דברים ויאמר לבני אדם שאותם הדברים יועילו או יזיקו לאחד מכל הענינים, ועל זה נאמר לא ימצא בך... וחובר חבר, ולשון ספרי אחד חובר את הנחש ואחד חובר את העקרב, כלומר שיאמר עליהם דברים כדי שלא ישכחו לפי דעתו, וכן האומר דברים על המכה כדי שינוח מעליו הכאב, ויש שפירשו חובר חבר שמקבץ בתחבולותיו והשבעותיו נחשים או עקרבים או שאר חיות למקום אחד, והכל בכלל האיסור. ואולי בני תקשה עלי בהא דגרסינן בשבועות בפרק ידיעות הטומאה שיר של פגעים בכנורות ובנבלים ואומר יושב בסתר עליון עד כי אתה יי' מחסי, ואומר יי' מה רבו צרי עד ליי' הישועה, ופירוש פגעים, כלומר שאמירת אלו המזמורים תעיל לשמור מן הנזקין, ואמרו בברכות רבי יהושע בן לוי מסדר להו להני קראי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. שמות כב, יז. — 12. שבת סז, א. — 22 דברים יח, י—יא. — 24. ויש שפירשו, זה רש"י עה"ת בשם גמרא. — 26. שבועות טו, ב. — 29. בברכות, בהלכות רב אלפס ברכות ג, א: ריב"ל מסדר להן וכו', ובנש, יען שלא מצאו את זה בש"ס ברכות החליפו ושמו "בשבועות", אבל ראה ששם כתוב: ריב"ל "אמר" להו, ורבנו שכתב "מסדר להו" נראה

הערות וביאורים

14. מעשים, כהא דסנהדרין סח, א: דר"א עשה מעשה בכישוף ולמד לר"ע. — 26—27. שיר של פגעים, היו אומרים שם בכנורות ובנבלים בשעה שהוסיפו על העיר ועל העזרות. ומהו שיר של פגעים: יושב בסתר עליון. — 29. להני קראי, שיר של פגעים.

וגאני ואין הדבר חלילה דומה לענין חובר חבר שזכרנו, וכבר אמרו זכרונם לברכה על זה אסור להתרפאות בדברי תורה, אבל הזכירו לומר מזמורים אלו שיש בהם דברים יעוררו נפש היודע אותם לחסות בשם ולהשים בו כל מבטחו, ולקבוע בלבבו יראתו ולסמוך על חסדו וטובו, ומתוך התעוררות על זה יהיה נשמר בלי ספק מכל נזק, וזהו שהשיבו בגמרא בענין זה דקא פריך התם והיכי עביד רבי יהושע כן, והאמר רבי יהושע אסור להתרפאות בדברי תורה, ואמרו להגן שאני, כלומר לא אסרה תירה שיאמר אדם דברי תורה לעורר נפשו לטובה כדי שיגן עליו אותו הזכות לשומרו.

משרשי מצוה זו מה שכתבתי במצוה הקודמת לה.

דיני המצוה בפרק ז' משבת.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ועשה השבעות במזיד חייב מלקות.

(שלא לשאול באוב)

הכיט. טו. שלא נשאל בעל אוב שיודיענו דבר, ועל זה נאמר לא ימצא בך... ושואל אוב, וענין הכשוף הזה הוא שיש בני אדם שעושין מכשפות ששמו פיתום, שהוא מעלה את המת מבין שיחיו ושומע השואל מן המת תשובה על שאלותיו.

משרשי המצוה מה שכתבתי בסמוך בעניני הכשוף.

דיני המצוה בספרי ובסנהדרין, ושם בסנהדרין אמרו שהעושה כשוף זה הוא בסקילה, והשואל בהם באזהרה, כלומר בחיוב לאו ואין בו מלקות לפי שאין בו מעשה.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות.

(שלא לשאול בידעוני)

תקכ. יו. שלא לשאול ידעוני, והענין הזה הוא שמשים המכשף עצם חיה ששמה ידוע לתוך פיו, ואותו העצם מדבר על ידי כשפיו, וזאת החיה ששמה ידוע ראיתי בספר מן הגאונים שהיא גדלה בחבל גדול שיוצא מן הארץ כעין חבל הקשואין והדלועין וצורתו כצורת אדם בכל דבר בפנים וגוף וידים ורגלים ומטבורו מחובר לחבל, ואין כל בריה יכולה ליקרב אליה כמלוא החבל לפי שהיא רועה סביבותיה כמלוא החבל וטורפת כל מה שיכולה להשיג, וכשבאין לצודה מורין בחצים אל החבל עד שנפסק והיא מתה מיד, ובירושלמי דכלאים אמרו זכרונם לברכה בפירוש כי עם אבני השדה בריתך בר נש דטור הוא, והוא חי מן טבוריה, אי פסיק טבוריה לא חי.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

ברור שכוונתו להלכות רב אלפס. — 5. שבועות לו. ב. — 14. דברים יח, י—יא. — 17. הכשוף, מצוה תקיו. — 18. סנהדרין סה, א. — 25. הובא בפירוש הר"ש על מס' כלים ז, ד. — 29. ירושלמי כלאים פ"ח ה"ד. — 30. איוב ה, כג. — אי פסיק, כ איפסיק.

הערות וביאורים

1 וגאני, כשהוא הולך לישן בלילה. — 30. חיי מן טבוריה, מטבוריה יוצא כמין חבל ומחובר בארץ וזהו חיותו, והוא אוכל מן העשבים שסביב החבל וכשנפסק מזה החבל מיד הוא מת.

שורש המצוה זו וכל ענינה בדיניה ובחיובה כענין מצות אוב שכתבנו בסמוך.

(שלא לדרוש אל המתים)

תקכא. יג. שלא לדרוש אל המתים, וענין דרישה זו הוא שיש בני אדם מרעיבין עצמם והולכים ולנין בבית הקברות כדי שיבא להם המת בחלום ויודיעם מה שישאלו עליו, ויש אחרים שלובשין בגדים ידועים ואומרים דברים ומקטרין קטורת ידועה וישנים לבדם כדי שיבא המת שהם רוצים בו ויספר להם בחלום. ועל כל מלאכות אלו וכיוצא בם נאמר לא ימצא בך וגו' ודורש אל המתים.

משרשי המצוה מה שכתבתי באיסור כשוף בסדר זה ובסדר משפטים.

ודיני המצוה בסנהדרין.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר עליו ועשה שום מעשה כדי שיבא המת ויודיעהו שום דבר חייב מלקות.

(שלא להתנבאות בשקר)

תקכב. יח. שנמנענו שלא להתנבא בשקר, כלומר שלא יאמר שום אדם שנאמרו לו דברים בנבואה מהשם והשם לא אמרם, וכן בכלל הלאו אפילו אם יאמר דברים שנאמרו בנבואה לזולתו ויאמר בשקר שהוא נצטוה לאומרן, ועל זה נאמר אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי את אשר לא צויתיו לדבר וגומר, וכן אמרו זכרונם לברכה בסנהדרין, אשר יזיד לדבר דבר בשמי זה המתנבא מה שלא שמע, את אשר לא צויתיו הוא לא צויתיו אבל לחבירו צויתיו זה המתנבא מה שלא נאמר לו ונאמר לחבירו,

משרשי המצוה לפי שיהיה בזה חרבן גדול ורעה רבה בדתנו המקודשת והשלימה, כי עקר האמת מבלי סיג המגיע אצל בני אדם הוא על ידי הנביאים, והתורה תצונו להאמין בהם וללכת אחר עצתם הנכונה ודעתם השלם, ועל כן במקום בני בליעל לאמר דברים שלא צוום השם יוציאו לעז בנבואה שהיא העקר הגדול אשר ביניננו עם הקודש ויפקפק בסבתם לב כל העם אף בנביאי האמת. ואם יאמר אדם גם כן מה שנצטוה אדם אחר עליו יש בזה חרבה גדולה, כי האיש הזה באומרו שהוא נביא ונצטוה בזה ונראה דבריו מתקיימין כדברי נביאי האמת נחזיק אותו כאיש אלהים קדוש שליח האל ונאמין אליו ונקח ראייה בכל הנהגותינו ממעשיו, ואולי אחר שאין זכות ענינו גדול להיות הוא שליח באותה נבואה שאמר אינגו ראוי לסמיך בי בכל אשר יעשה ויאמר ויטעה ההמון בלכתם אחר עצתו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. ויודיעם. ו ויודעים. — 7. דברים יח, י—יא. — 11. ויודיעהו, כ ויודיענו. — 13—19. מיוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת כז. עם שנויים. — 14. מהשם, כ מהש"י. — 15. דברים יח, כ. — 17. סנהדרין פט, א. — 22 במקום, כ בקום.

הערות וביאורים

17. שלא שמע, מה שלא נאמר כלל לשום נביא. — 21. מבלי סיג, רמז לדברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה י ג, על ההפרש שבין הנביא למעוננים, וכתב: "אבל הנביא כל דבריו קיימין". — 22. עצתם, בא להוסיף כגון זה שנביא האמת (מלכים"א ט, לה): אמר אל רעהו בדבר ה' הביני נא, שמצוה לשמוע לו.

דיני המצוה קצרים והם בסנהדרין.
ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה וניבא בשקר, כלומר שהגיד דברים בשם האל שלא אמר לו האל, וכן המתנבא מה שאמר האל לחבירו ולא לו, חייב מיתה ומיתתו היא בחנק, שנאמר על זה ומת הנביא ההוא, ואמרו זכרונם לברכה שכל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק.

(שלא להתנבאות בשם עבודה זרה)

תקכג. יט. שלא להתנבא בשם עבודה זרה כגון שיאמר עבודה זרה פלונית צותה לעבדה ותבטיח גמול לעובדיה ותפחיד מעונש למי שלא יעבדה, כמו שהיו אומרים נביאי הבעל והאשרה כמו שהזכר בספרי הנביאים, וכן בכלל זה אם יאמר שהאל צוה לעבוד עבודה זרה פלונית, ולא בא על זה בכתוב באזהרה מבוארת מיוחדת בזה, אמנם נתבאר בכתוב עונש המתנבא בשם עבודה זרה שהוא חייב מיתה שנאמר על זה ואשר ידבר בשם אלהים אחרים ומת הנביא ההוא, ומיתה זו היא חנק כמו שכתבתי בסמוך, וכבר ידענו העקר שהורונו זכרונם לברכה לא ענש אלא אם כן הזהיר, ועל כן נאמר שיהיה אזהרת הענין הזה בכלל ושם אלהים אחרים לא תזכירו שכתבנו בכסף תלוה ללאו בפני עצמו בענין אחר, ואין בנמנע להיות לאו אחד מונע דברים רבים ולא יהיה דינו כדין לאו שבכללות מכיון שיתבאר העונש בכל ענין וענין, זהו דעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה.
שורש המצוה בכל ענין עבודה זרה ידוע.
מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה אחד האומר אמרה לי עבודה זרה פלונית או ככב פלוני שמצוה לעשות כן וכן או שלא לעשות, אפילו כיון את ההלכה לטמא את הטמא ולטהר את הטהור דינו במיתה במזיד כשיש עדים והתראה כידוע בכל מקום, ויתר פרטיה בסנהדרין בפרק י"א.
ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות.

(שלא נמנע מהריגת נביא שקר ולא נגור ממנו)

תקכד. כ. שלא נירא מלהרוג נביא השקר ולא נפחד שיהיה לנו בזה שום עונש, ואפילו היה מתנבא בקיום המצות אחר ששקר בפיו אין לנו עונש במיתתו, אבל היא עלינו מצוה, ועל זה נאמר לא תגור ממנו, ולשון ספרי, לא תגור ממנו לא תמנע עצמך מללמד עליו חובה.
משרשי המצוה מה שכתבתי סמוך במתנבא בשקר.
דיני המצוה קצרים והם בסנהדרין.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. אמר לו, ו אמרו. — 5. סנהדרין נב, ב. — 7—17. מיוסד על סה"מ ל"ת כו. — 12. דברים יח, כ. — 14. שמות כג, יג. — 15. בפני עצמו, מצוה פח. — 17. בל"ת כו שם. — 19—22. מיוסד על לשון הרמב"ם בהלכות עכו"ם ה, ו. — 21 במזיד, בפנים: כמזיד. — 27. דברים יח, כב.

הערות וביאורים

10. עבודה זרה פלונית. ואפילו לפי שעה זו בלבד.

ונחגת מצוה זו בזמן הבית שישראל ביישובן, כי אז בידינו לדון דיני נפשות, ואמרו זכרונם לברכה שאין דנין גביא השקר אלא בבית דין של שבעים ואחד.

(שלא להשיג גבול)

תקכה. כא. שלא נסיג גבול, והענין הוא שלא נשנה גבול שיהיה ביניגו ובין זולתנו עד שיתקן למשקר שיאמר שארץ זולתו היא שלו, וכן אם שנה סימני הגבול וקבעם בתוך קרקע של חבירו ויאמר שלא שנתו ושהקרקע הוא שלו עד הגבול, על כל זה נאמר לא תסיג גבול רעך וגומר, ואמרו בספרי לא תסיג גבול והלא כבר נאמר לא תגזול, ומה תלמוד לומר לא תסיג, מלמד שכל העוקר תחומו של חבירו עובר בשני לאוין, יכול אף בחוצה לארץ תלמוד לומר בנחלתך אשר תנחל, בארץ ישראל עובר בשני לאוין, בחוצה לארץ עובר בלאו אחד. נמצא הענין כן, המשיג גבול אפילו מלא אצבע אם בחזקה עשה עבר על לא תגזול, ואם בסתר עובר על לא תגנוב, חוה יהיה בחוצה לארץ, ובארץ ישראל עובר בשני לאוין.

שורש המצוה בכל ענין גזל ידוע הוא כי הוא דבר שהשכל מעיד עליו ותועלת הכל היא.

דיני המצוה קצרים.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות ועובר על זה עבר על לאו, אבל אין לוקין עליו מן הכלל הידוע לנו שלאו הניתן לתשלומין אין לוקין עליו.

(שלא להתוך הדין על פי עד אחד)

תקכו. כב. שנמנענו שלא נעמיד גבולי העונש בגוף הנענש וכן שלא נוציא ממון על פי עדות עד אחד ואפילו הוא בתכלית הכשרות והחכמה, או אפילו נביא, ועל זה נאמר לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת.

משרשי המצוה לפי שיצר לב האדם רע ולפעמים יעלה בלבו טינא על חבירו ואפילו יהיה האדם בתכלית הכושר לא ינצל מחטא לפעמים, ואף כי יעמוד אדם ימים רבים בדרכי הישר אינו מן הנמנע להתהפך במחשבתו ולהרשיע, שהרי אמרו זכרונם לברכה כי יוחנן שמש בכהונה גדולה ולבסוף נעשה צדוקי, גם אמרו בו שהיה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. תקכה. Dm ואילך סדר מצות לא תעשה כך הוא : תקכז, תקכה, תקכו. — 4—10. סה"מ לית רמו, עם הוספות והשמטות. — 5. שיתקן, Dm ואילך : שיתבן. — 7. דברים יט, יד. — 8. ויקרא יט, יג. — 16—17. אבל—עליו, חסר בו. — 21. דברים יט, טו. — 25. ברכות כט, א. — בו, ו כן. — 25—1 (עמ' תרמ"ד). גם—שקר, חסר Dm ואילך.

הערות וביאורים

5. שיתקן, שיהיה אפשר. — וכן אם שנה, י"ל בלשון רבנו איזה הבדל בין זה למה שכתב בתחלת המצוה. ונראה שבהתחלה כתב איסור לשנות גבול אע"פ שלא עשה מעשה, כגון שטוען טענות כאלה עד שהיה אפשר לו למשקר לומר שארץ זולתו היא שלו, ואח"כ כותב רבנו איסור על מי שעושה מעשה ולוקח סימני הגבול וקבעם בתוך קרקע של חבירו.— 16. בכל מקום, בזאי טעות המעתיק היא, וצ"ל : ונוהג בארץ ישראל (מנחת חינוך) — 22. סיגא, תרעומת ושנאה.

תחלת נביא אמת ולבסוף נעשה נביא שקר, על כן הוא ראוי וכשר הדבר שלא לסמוך על לב אדם לענוש חבירו על פיו, ואפילו יהיה הנענש רשע גמור והדיום שבהדיוטות והמעיד חכם גדול שבישראל, אבל בהיות המעידים שנים אנשים כשרים חזקה בכל זרע ישראל שלא יסכימו שנים להעיד בשקר, וגדולה חזקה בכל הדברים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה בעד אחד דלכל עון ולכל חטאת הוא דאינו קם, כלומר שלא נעניש שום אדם על פי עד אחד בעונש גוף או בעונש ממון, זהו פירוש עון וחטאת, אבל קם הוא לשבועה, כלומר שמחייב הוא שבועה לאותו שמעיד עליו, כגון שאמר אחד לחבירו תן לי מנה שהלויתיך אמר לו אין לך בידי כלום, ועד אחד מעיד כדברי התובע חייב הנתבע לישבע. ומה שאמרו גם כן שאף על פי שעד אחד לא האמינתו תורה לענוש על פיו חבירו בגוף או בממון מכל מקום נאמן הוא באיסורין, וכמו שאמרו זכרונם לברכה בהרבה מקומות בגמרא עד אחד נאמן באיסורין, כלומר שיעיד בשר זה או יין זה אסור הוא או כשר נאמן, וכן כל כיוצא בזה בכל האיסורין שבתורה. וכמו כן אמרו זכרונם לברכה שבדיני ממונות מקבלין עדות מיוחדת, כיצד, אחד אומר בפני הלוהו ואחד אומר בפני הודה לו מצטרפין, ועוד אמרו זכרונם לברכה שאם העיד אחד בבית דין זה ואחד בבית דין אחר יבא בית דין אצל בית דין ויצטרפו עדותן, וכדאמרינן בראש פרק גט פשוט, שלחו ליה חבריה לרבי ירמיה עד אחד בכתב ועד אחד על פה מהו שיצטרפו, שנים שהעידו אחד בבית דין זה ואחד בבית דין אחר מה הוא שיבוא בית דין זה אצל בית דין זה ויצטרפו, שניהם שהעידו בבית דין זה וחזרו והעידו בבית דין זה מהו שיבוא אחד מכל בית דין ויצטרפו, שלח להו אני איני כדי שאתם שלחתם לי אבל דעת תלמידכם נוטה שיצטרפו, וכן הלכה. ומה שאמרו בכתובות פרק האשה שנתאלמנה שעד ודיין אין מצטרפין במה שהוא דאוריתא, ומה שאמרו זכרונם לברכה שבשני מקומות האמינה התורה עד אחד בסוטה שלא תשתה מי המרים ובעגלה ערופה שלא תערף, כלומר אם מעיד אחד שהוא יודע בהריגת הנרצח אין עורפין את העגלה שהתורה אמרה לא נודע והרי נודע לאיש אחד, וחכמים האמינו עד אחד שיעיד באשה שמת בעלה פדי שלא תתעגן, ואמרו זכרונם לברכה בטעם זה שהיא מדקדקת אחר האמת בזה

זילופי גירסאות ומראי מקומות

2. והדיוט שבהדיוטות, ע"ש לשון רש"י בבראשית נט, כא: קל שבקלים. — 5. כתובות פו, ב. — 11. גיטין ב, ב. — 13. מכות ו, ב. — 16. ב"ב קסה, ב. — 21. כתובות כא, א. — 22. סוטה לא, א. — 24. דברים כא, א. — 25. יבמות קיו, א. — 26. שם פח, א.

הערות וביאורים

1. ג ב י א א מ ת, רבנו כתן לסה שחז"ל מסרו לנו אודות יוחנן כה"ג ששמע בת קול יוצאת מבית קדשי קדשים שהוא אומר נצחו טליא דאולא לאגחא קרבא לאנטוכיא (סוטה לג, א), הרי שהיה בראשונה בבחינת נביא אמת, ולבסוף נעשה נביא שקר (לא ידוע לי המקור). — 21. ש ע ד ו ד י י ן, שטר שכתבו בו הנפק וחתמו הדיינים על הנפק שלו ולאחר זמן שהוציאו המלוה לגבות, ערער הלוה לומר מזויף הוא ובא אחד מעידי השטר והעיד על כתב ידו ואחר מן הדיינים העיד על כתב ידו אין מצטרפין, משום מאי דקא מסהיד סהדא לא קא מסהיד דיינא ומאי דקא מסהיד דיינא לא קא מסהיד סהדא, דעידי השטר מעידין על מנה שבשטר, והדיינים מעידים בפנינו נתקיים (כתובות כא, א, רש"י ד"ה עד).

שאם שמא תגשא ואחר כך יבוא בעלה תצא מזה ומזה והולד ממזר. ואמרו זכרונם לברכה שבכל מקום שיועיל עדות עד אחד מועיל גם כן עדות אשה ופסול חוץ מעד אחד של שבועה שאין מחייבין שבועה אלא בעדות עד כשר, וכן מה שאמרו שפעמים ישלם הנתבע ממון על פי עד אחד, כיצד, האומר לחבירו מנה לי בידך והרי עד אחד מעיד עליו והנטען אומר כן הוא אבל אתה חייב לי מנה כנגד אותו מנה הרי זה מחויב שבועה בשביל עדות העד ואינו יכול לישבע להכחיש העד שהרי הוא מודה במה שהעד מעיד בו והדין הוא כן שכל מחויב לחבירו שבועה ואינו יכול לישבע שמשלם, ואין נשבעין בהעדת עד אחד לעולם אלא אם כן יכחיש הנשבע את העד ויכפור בעדותו וישבע על זה. ומפני טעם זה כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה ששטר שיש בו עד אחד והנתבע טוען שפרעו שעכשיו אינו מכחיש עדות העד שמעיד בהלואה שמשלם, וחלוקין עליו אחרים. וכן כפרן שבא עליו עד אחד וטען שפרע או שהחזיר הפקדון בכל זה אמרינן שהוא מחויב שבועה ואינו יכול לישבע ומשלם, ובגמרא בבבא בתרא בפרק חזקת הבתים מעשה באחד שחטף לשון של כסף מחבירו בפני עד אחד ואמר כן הוא האמת שחטפתיה ממנו אבל שלי חטפתי ואתא לקמיה דרבי אמי ואמר היכי לידיינוה דייני להאי דיבא, לישלם ליכא תרי סהדי, ליפטריה איכא חד סהדא, לישתבע דלא חטף הא קא מודה ואמר אין חטפי, ותוה יתיב רבי אבא קמיה ואמר הוה ליה מחויב שבועה, כלומר מפני עדות העד, ואינו יכול לישבע שהרי אינו מכחיש דברי העד, וכל המחויב שבועה ואינו יכול לישבע משלם, וכן הדין בכל כיוצא בזה. ומי שתבע חבירו מנה הלויתיך וכפר בו ואמר לו לא הלויתני כלום מעולם והביא עד אחד שלוה ממנו בפניו, הואיל ואלו היו שנים היה מוחזק כפרן ודינו שישלם הרי זה נשבע על פי עד אחד, שכל מקום ששנים מחייבין אותו ממון אחד מחייבו שבועה, חזר ואמר פרעתי משלם בלא שבועה, לפי שהוא מחויב שבועה מפני עדות העד ואינו יכול לישבע שהרי אינו מכחישו בעדות ההלואה אלא שאומר פרעתי, וכבר אמרנו שכל מחויב שבועה שאינו יכול לישבע משלם. ויתר פרטי המצוה רבים מבוארין במקומות מפוזרין ביבמות וכתובות וסוטה וגיטין וקידושין ובכל סדר נזיקין.

ונוהגת מצוה זו לענין דיני ממונות שנוהגין היום בכל מקום ובכל זמן בעברים כי

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. סוטה מז, א. — 3—9. הלכות טוען ונטען ד, ח. — 9. שם ובהלי מלוה ולוה יד, י. — 13. ב"ב לג, ב. — 19—25. לשון הרמב"ם הלכות טוען ונטען, ד, ט, עם שנויים קטנים ובאורים.

הערות וביאורים

11. ו ח ל ו ק י ן, דעתם היא שעד אחד בשטר אינו כלום (ועיין במ"מ שם). — 13. ו מ ש ל ם, שהרי אינו מכחיש את העד שמעיד בהלואה או בפקדון, אלא שטוען פרעתי או החזרתי הפקדון. — 15. ל י ש ל ם, דהא מודי שחטף ולא כל הימנו של חוסף לומר שלי חטפתי והעמד ממון על חזקתו. — 15—16. ל י כ א ת ר י ס ה ד י, דחטף ובמיגו דאי בעי למימר לא חטפתי מהימן נמי למימר דידי חטפתי (רשב"ם ב"ב לו, א). — 16. ל י פ ט ר י ה, משום דאי מיגו, איכא חד סהדא, ואי אמר לא חטפתי הוה בעי אישתבעי להכחיש את העד. — ק א מ ו ד ת, והעד מחייבו לישבע שלא חטף להכחיש את העד, והשבועה הזאת, שהעד מחייבו, אינו יכול לישבע דהא מודי דחטף.

להם לעשות משפט, ועובר על זה והקים גבולי העונש זולתי בצדדין שפירשנו הן בגוף הן בממון בעד אחד עבר על לאו זה.

(שלא לרחם על המזיק בדיני קנסות)

תקכז. כג. שנמנענו מלחמול על מי שהרג חבירו או חסר אחד מאיבריו שלא יאמר הדיין עני זה שכרת יד חבירו או סמא עינו לא בכוונה עשה זה ויחמול עליו וירחמהו מלשלם לו כדי רשעתו, על זה נאמר ולא תחוס עינך נפש בנפש וגומר, ונכפלה המניעה בזה במקום אחר שנאמר לא תחוס עינך עליו ובערת דם הנקי. שורש מצוה זו ידוע שאם לא גייסר המזיקין ונבער הרע מקרבנו איש את רעהו חיים בלענו ולא יתיישבו המדינות, אין הצורך להאריך בו הדיבור.

דיני המצוה קצרים מביארים בלשון הכתוב.

ונוהג איסור זה בזכרים כי להם לעשות המשפט, ובזמן הבית, והדיין העובר על זה והעלים עינו מלענוש המחויב כפי רשעתו עבר על לאו זה אבל אין בו מלקות לפי שאין בו מעשה, וענשו גדול מאד מן הטעם שזכרנו שיש בדבר חרבן בישוב העולם, ואף בחוצה לארץ אף על פי שאין בנו כח לדין דיני נפשות חייבין כל בית דין לענוש המחוייבין כפי רשעתן כאשר תשיג ידם הן בממון או בגוף אם יוכלו להם כפי שיראו שהשעה צריכה, שאי אפשר לקיום העם אם אין השבט נטוי תמיד על גו כסילים.

(שלא לערוץ מפני האויב במלחמה)

תקכח. כד. שנמנענו שלא לערוץ ולפחד מן האויבים בעת המלחמה ושלא נברח מפניהם אבל החובה עלינו להתגבר כנגדם ולהתחזק ולעמוד בפניהם, ועל זה נאמר לא תערוץ מפניהם, ונכפלה המניעה במקום אחר באומרו לא תיראום.

כשרשי המצוה שיש לכל אחד מישראל לשום לשם יתברך מבטחו ולא ירא על גופו במקום שיוכל לתת כבוד לשם ברוך הוא ולעמו.

דיני המצוה כגון מה שהזהירו זכרונם לברכה שלא יחשוב אדם בעת המלחמה לא באשתו ולא בבניו ולא בממונו אלא יפנה לבו מכל דבר למלחמה, ועוד יחשוב שכל דמי ישראל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—7 השוה לשון סה״מ ל״ת רעט. — 6. דברים יט, כא. — 6—7. ולא—שנאמר, חסר בוא. — 7. דברים יט, יג. — דם הנקי, עיין בהגהות ר״י פיק בסוף הספר. — 8. הרע, כ הדם. — איש את רעהו, אבות, ג, ב. — 14. ואף בחוצה לארץ, מקורו ברשב״א הובא בב״י חו״מ סימן ב, ועיין בסמ״ע שם שדין ב״ד מכין ועונשין לצורך שעה אפילו בח״ל (ועיין ברמב״ם הלכות סנהדרין כד, ה). — 16. השבט נטוי, משלי כו, ג. — 21. לא תערוץ, דברים ז, כא (סדר עקב) וכן בסה״מ ל״ת נח, אכן מפ ואילך (וכן בהלכות מלכים ז, טו) הביאו את הפסוק „אל תיראו ואל תחפזו״ (דברים כ, ג) הנאמר מפי כהן משיח לעודד את אנשי הצבא. וקשה למצוא בזה זכר, ונראה, שהמדקדקים שינו את הפסוק בגירסתנו לפי שהיה קשה להם שלפי הפסוק הנ״ל היתה מצוה זו צריכה להיות בסדר עקב, ואולי חכה רבנו עד כאן לפי שכל הפרשה עסוקה בעניני מלחמה. — דברים ג, כב. — 24 ואילך, מיוסד על לשון הרמב״ם בהלכות מלכים ז, ד. עם שנויים.

הלויין עליו והרי הוא כאלו שפך דמי כולן אם יפחד וישוב אחור ימינו, וכענין שכתוב ולא ימס את לבב אחיו כלבבו, ומפורש בדברי קבלה ארור עושה מלאכת יי׳ רמיה וארור מונע חרבו מדם, ואמרו זכרונם לברכה שכל הנלחם בכל לבבו וכונתו לקדש השם מובטח הוא שלא ימצא נזק ויזכה לו ולבניו להיות להם בית נכון בישראל ויזכה לחיי העולם הבא, וכענין שכתוב כי עשה יעשה יי׳ לאדני בית נאמן כי מלחמות יי׳ אדני נלחם וגומר. ויתר פרטי המצוה בפרק ח׳ מסוטה.

ונהגת מצוה זו בזכרים כי להם להלחם בזמן שישראל על אדמתן, ועובר על זה והתחיל לחשוב ולהרהר ולהבהיל עצמו במלחמה עבר על לאו זה וענשו גדול מאד כמו שכתבנו.

(שלא להחיות אחד מכל שבעה עממין)

תקכט. כה. שהוזהרנו בלא תעשה שלא נחיה אחד משבעה עממים בכל מקום שנמצאם ונוכל להורגם בלי סכנה לנפשותינו, ושבעה עממים הן הכנעני והפריזי והחוי והיבוסי והחתי והגרגשי והאמורי, ועליהם נאמר לא תחיה כל נשמה, ואף על פי שהאמת כי דוד המלך הרג מהם רבים עד אשר כמעט כלה אותם ואבד זכרם עדיין נשארו מהן קצת שטבעו בין האומות, וכל מי שימצא מהם חייב לאבדם בכל מקום שהם, וכל ענין מצוה זו כתבתי למעלה בארוכה בסדר ואתחנן עשה ח׳ בסימן תכ״ג וקחנו משם.

(שלא להשחית אילני מאכל במצור וכן כל השחתה בכלל הלאו)

תקל. כו. שנמנענו מלכרות האילנות כשנצור על עיר כדי להצר לאנשי העיר ולהכאיב לבותם, ועל זה נאמר לא תשחית את עצה... ואותו לא תכרות, וכמו כן נכנס תחת זה הלאו שלא לעשות שום הפסד כגון לשרוף או לקרוע בגד או לשבר כלי לבטלה, ובכל ענינים אלו ובכל כיוצא בם שיהיה בהם השחתה יאמרו זכרונם לברכה תמיד בגמרא והא קא עבר משום בל תשחת, ומכל מקום אין מלקין אלא בקוצץ אילני מאכל שהוא מפורש בכתוב, אבל בשאר ההשחתות מכין אותו מכת מרדות. שורש המצוה ידוע שהוא כדי ללמד נפשינו לאהוב הטוב והתועלת ולהדבק בו ומתוך כך תדבק בנו הטובה ונרחיק מכל דבר רע ומכל דבר השחתה, וזהו דרך החסידים ואנשי מעשה אוהבים שלום ושמחים בטוב הבריות ומקרבים אותן לתורה, ולא יאבדו אפילו גרגר של חרדל בעולם ויצר עליהם בכל אבדון והשחתה שיראו, ואם יוכלו להציל יצילו כל דבר מהשחית בכל כחם, ולא כן הרשעים אחיהם של

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. אם יפחד, ברמב״ם שם הלשון: ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבבו ובכל נפשו הרי זה כמי ששפך דמי הכל. — וישוב אחור, איכה ב, ג. — 2. דברים כ, ח. — ירמי׳ מח, י׳. — 5. שמואל־א כה, כח. — 8. והתחיל, כ והמתחיל. — ולהבהיל, מפ ואילך ולהבדיל. — במלחמה, כ למלחמה. — 13. דברים כ, טז. — 15—16. וכל—שהם, חסר בש. — 19—22. מיוסד על סה״מ ל״ת נז. — 20. דברים כ, יט. — 23. בקדושין לב, א, ועוד. — 28. ולא יאבדו, אולי יצא זה ליבנו ממדרש חז״ל: ויותר יעקב לבדו, א״ר אליעזר שנשתייר על פכין קטנים, מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר מגופן (חולין צא, א).

מזיקין שמחים בהשחתת עולם והמה משחיתים במדה שאדם מודד בה מודדין לו, כיומר בה הוא נדבק לעולם, וכענין שכתוב שמח לאד לא ינקה רע, והחפץ בטוב ושמח בו נפשו בטוב תלין לעולם, זה ידוע ומפורסם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שלא אסרה תורה שלא לקוץ אילני מאכל אלא בקוצץ אותם דרך השחתה, אבל ודאי מותר לקוץ אותם אם ימצא בדבר תועלת, כגון שיהיו דמי אותו העץ יקרים וזה רצה למוכרו או לסלק בקציצתן נזק כגון שהיו מזיק אילנות אחרים טובים ממנו או מפני שמזיק בשדות אחרים, בכל צדדין אלו ובכל כיוצא בו מותר, וכל אילן סרק אמרו זכרונם לברכה שמותר לקוץ ואפילו בשאינו צריך לו, וכל אילן מאכל שהוא זקן מאד עד שאינו עושה אלא מעט פירות שאין ראוי לטרוח בו בשבילן, ואמרו זכרונם לברכה בזית כל שהיא עושה, פחות מרובע זתים מותר לקוץ אותה, ובדקל שיעשה פחות מקב תמרים. ודרך כלל אסרו זכרונם לברכה לעשות כל דבר של השחתה, והמשחית שום דבר מתוך חמת אמרו עליו שהיא כעובד עבודה זרה שכן דרכו של יצר הרע היום אומר לו עשה כן ואם יאמין אותו למחר יאמר לו לך עבוד עבודה זרה, כלומר שכל אדם חייב לגעור ביצרו ולכבוש תאותו עד שיגבור נפש המשכלת על נפש המתאוה עד שתהיה לה לאמה והיא גברת לעולם ועד. ואמנם הביאו בגמרא מעשים בקצת החכמים שמראים עצמן כעוסים כדי ליסר בני ביתם ולזרזן ומשליכין מידם שום מאכל או שום דבר, ומכל מקום השגחתם היתה בהם לעולם שלא ישלכו דבר שיהא נשחת בזה. ויתר פרטי המצוה בבבא בתרא פרק ב'.

ונהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה והשחית אילני מאכל עבר על לאו זה וחייב מלקות, ועל שאר השחתה בכל שאר דברים שאינן מפורשין מכין אותו מכת מרדות.

(שלא לעבוד ולזרוע בנחל איתן)

תקלא. כו. שנמנענו מלעבוד ולזרוע בנחל איתן, הוא הנחל שנערפה שם העגלה, ועל זה נאמר אשר לא יעבד בו ולא יזרע.

משרשי המצוה מה שכתבתי בסדר זה במצות עריפת העגלה עשה אחרון שבסדר שענין העריפה לפרסם ענין הרציחה כדי לעורר ההמון על הדבר, ויבניסו יראת בלבם על הדבר הרע הזה, וגם מניעת העבודה והזריעה שם לעולם מן הטעם הזה בעצמו היא לפי הדומה על צד הפשט, כדי להזכיר לעולם בלב כל עוברי דרך פי על דבר שנרצח איש אחד בדרך נערפה העגלה במקום ההוא ונשאר חרב לעולם.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. משלי יז, ה. — רע, חסר בכ. — 3. נפשו, תהלים כה, יג. — 4. ב"ק צא, ב. — 4—12. לשון הרמב"ם הלכות מלכים פ"ו הלכות ח—י, בשנויים. — 8. ב"ק שם. — 12. שבת קה, ב. — 16. שם. — 17. כעוסים, ו כעוסי, נש כעושים. — בני ביתם, ו בני אדם. — 25. דברים כא, ד.

הערות וביאורים

12. כ ל ד ב ר, כגון המשבר כלים וקורע בגדים והורס בנין וסותם מעין ומאבד מאכלות, דרך השחתה (רמב"ם הלכות מלכים ו, י).

ויניעץ לבבם עם זה להרחיק ענין הרציחה מאד. ואם תקשה בטעם זה כי הנחל לא מקום זרע, נשיב שראוי הוא לכך אחר שתמנענו התורה מלזרוע בו.

דיני המצות מה שאמרו זכרונם לברכה מה זריעה בגופה של קרקע אף עבודה שאסרה תורה היא בגופה של קרקע כגון חורש וחופר וכיוצא באלו, אבל מותר לסרוק שם פשתן ולעשות שם כל עבודה שאינה בגוף הקרקע. ויתר פרטיה בסוף מסכת סוטה. ואף על פי שכתבתי למעלה שמצות דין עגלה ערופה אינו נוהג אלא בזמן הבית כשאנו דנין דיני נפשות, איסור העבודה בנחל איתן נוהג הוא לפי הדומה לעולם, אלו ידענו בקבלה אמתית שיש שם בארצינו נחל שערפו בו עגלה בזמן שהיתה הארץ בישובה כי לא הזכיר הכתוב באיסור העבודה באותו מקום זמן, ואם כן יש לנו לכתבה עם המצוות הנוהגות היום בארצינו.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות, ועובר על זה וזרע בנחל איתן חייב מלקות, וכן אמרו זכרונם לברכה שם בגמרא מכות כשזכרו שם מחוייבי מלקות אמרו והא איכא זורע בנחל איתן, ואוהרותיה מהכא אשר לא יעבד בו ולא יזרע. הנה התבאר לנו מזה שזה שאמר הכתוב לא יעבד ולא יזרע שהכל אזהרה אחת, כלומר שהעובד והזורע שם לא עבר אלא לאו אחד ולא נחייבהו בשני לאוין בעבודה ובזריעה, ולמדנו שם גם כן שיש בדבר חיוב מלקות.

כי תצא

יש בה עשרים ושבע מצות עשה וארבעים ושבע מצות לא תעשה

(מצות דין יפת תואר)

תקלב. א. שנצטוינו באשת יפת תואר לעשות לה כמשפט הכתוב בפרשה זו, שנאמר וראית בשביה אשת יפת תואר וגומר, יפת תואר כלומר שתהיה יפה בעיניו, וענין הציווי בה שיביאנה הישראל אל בית וצוה אותה לגלח ראשה ולגדל צפרניה ולהסיר מעליה הכסות הנאה שתביאה מביתה, שכן דרכן של גוים הארורים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. סוטה מו, ב. — 3—4. אף—קרקע, חסר בו. — 12. מכות כב, א. — 20. באשת, ו בדין אשת. — 21. דברים כא, יא. — 22. ביתו, כ ביתו. — וצוה, כ ויצוה. — 23. שכן דרכן, בכפרי וברש"י שם כא, יג. — גוים הארורים, ב האומות.

הערות וביאורים

1—2. לא מקום זרע, הולך לשיטתו, שמבאר כמו הרמב"ם שנחל איתן הוא נחל, אך לשיטת רש"י, שזהו קרקע קשה אין מקום לקושיא זו. — 2. שראוי הוא, דהן אמת דכל זמן שמימיו שוטפין אינו ראוי כלל לזריעה אבל התורה הזהירתנו שלא נזרע בתוכו לאחר זמן כשיבשו המים שבתוכו, וזהו שכתב שראוי הוא לכך אחר כן שתמנענו התורה מלזרוע בו, כלומר העת שראוי לזרוע בו תמנענו התורה מלזרוע (מנחת יצחק). — 14. אזהרה אחת. מגמרא דמכות מוכרח דאינו אלא אזהרה אחת, וטעם הדבר הוא דשניהם באו להשלים הדין, כמ"ש חוזל: מה ת"ל ולא יזרע (הלא בכלל לא יעבד בו היתה), לומר לך, מה זריעה מיוחדת שהיא בגופה של קרקע אף כל שהיא בגופה של קרקע, יצא סריקת פשתן ונקור אבנים (סוטה מו, ב). — 22. בעינית, אע"פ שאינה נאה במראיתה.

שבנותיהן מתקשטות במלחמה לונות, וירשה אותה לבכות אביה ואמה חדש ימים כרצונה. אלו הם הדברים המפורשים בכתוב בדין אשת יפת תואר, מן הדומה שעל כל אלה יבוא חיוב העשה.

ומשרשי המצוה אמרו זכרונם לברכה לפי שלא התירה התורה יפת תואר בשביה אלא כנגד יצר הרע שאם לא התירה הכתוב ישאנה באיסור לתוקף יצר לב האדם רע בענין החשק, ועל כן סתם הכתוב דלת בפניו להבאישה בעיניו, וצוה לגלח ראשה כדי לאבד תואר שערותיה הנאים ולגדל צפורניה כדי לנוול תואר ידיה ושירשה אותה לבכות חדש ראשון לנוול פניה ולכלות בדמעות עיניה. גם חייב הכתוב שתשב עמו בביתו בעשותה כל זה בחדש הראשון, והכל להמאיסה בעיניו שיהא נכנס ויוצא ומסתכל בה ורואה בניוולה. ואמרו מן המפרשים שהיתר יפת תואר ביאה ראשונה היא בגיותה, וקרובים דבריהם אחר שההיתר שלה הוא מפני תוקף יצר הרע, אבל מהם שאמרו שאינה מותרת כלל עד לאחר כל המעשים האלו שזכרנו, ומשפט הכתוב נראה כן, גם בירושלמי חלקו על זה.

דיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה ששאת יפת תואר בין בתולה בין בעולה בין אשת איש, ואין מותר ליקח שתים שנאמר בה ולא בה ובחברתה. ומה שאמרו שלא ילחצנה במלחמה אלא ייחדנה לו בבית, שלא תהא סבור שהתירתה התורה בכל ענין ואפילו בפרסום, וצריכה להתגייר קודם שישאנה לו לאשה, ואחר הגירות נושאה בכתובה וקידושין ודינה כדין בנות ישראל, ואם לא רצתה להתגייר מגלגל עמה שנים עשר חדש ומשלחה לנפשה, ואחר חדש הבכייה ממתין לה שני חדשים עוד, ואם נתעברה מביאה ראשונה הולד גוי ואינו בנו לשום דבר מכל הדברים, וכמו שאמרו זכרונם לברכה בנך הבא מן הגויה אינו בנך אלא בנה, ותמר אחות אבשלום מביאה ראשונה של יפת תואר היתה ואבשלום אחיה נולד אחר הנישואין, ונמצאת תמר אחות אבשלום מאמו ומותרת להנשא לאמנון, וכן הוא אומר דבר נא אל המלך כי לא ימנעני ממך. ויתר פרטי המצוה בקדושין פרק א' ובסנהדרין. ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל על אדמתן כי אז היה להן רשות ויכולת בידם להלחם, ועובר על זה ולא עשה המעשים שזכרנו בטל עשה זה.

(מצות דין תלייה למי שיתחייב לתלות)

תקלג. ב. שנצטוינו לתלות מי שיתחייב תלייה בבית דין, וידוע שכל הנתלין נסקלין בתחילה, ועל זה נאמר ותלית אותו על עץ, ודין התלייה הוא במגדף ועובד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. לנוחל, ו לטול. — 10. דעת ר"ת בקדושין כב, א, תוס' ד"ה שלא. — 12. מהם שאמרו, זו שיטת רש"י שם. — 13. ירושלמי מכות פ"ב, ה"ו. — 14—24. מיוסד על רמב"ם הלכות מלכים ט, ג, ה, ז—ח, עם שנויים ובאורים. — 17. ואפילו, Bo ואילך : ושי. — 23. שמואל"ב יג, יג. — 29. דברים כא, כב.

הערות וביאורים

19. ל ג ם ש ה, והרי היא ככל הגרים התושבים, ואינו נושאה שאסור לישא אשה שלא נתגיירה (הלכות מלכים ח, ח). — 20. ג ו י, עיין ברמב"ם הלכות מלכים ט, ח : "ואם נתעברה מביאה ראשונה הולד גר", וברור שזו טעות סופר, וצ"ל : גוי, כמו שיש למנינו, שרבנו שאב את דבריו מה ממקור הלשון של רבני הרמב"ם.

עבודה זרה לבדם כדברי חכמים בפרק נגמר הדין דסליגי עליה דרבי אליעזר דאמר כל הנסקלין נתלין.

משרשי מצות ארבע מיתות בית דין כתבתי קצת בסדר משפטים עשה ד' בסימן מ"ב, ושם כתבתי מחלוקת הרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה עם הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה בענין זה, ועוד נאמר כי דין התלייה כדי להגביה הנידון ולפרסמו לעין כל, גם בראותם עסק זקיפת העץ וקשירת הנידון עליו תיכנס יראה ופחד בלבם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמצות הנתלין אחר שסוקלין אותו משקיעין קורה בארץ והעץ יוצא ממנה ומקיפין שני ידיו זו על זו ותולין אותו סמוך לשקיעת החמה ומתירין אותו מיד, וקוברין אותו עם העץ שנתלה בו, ועם האבן שנסקל בו, שלא יאמרו הבריות זה העץ שנתלה בו פלוני, ואם הלינוהו שם עוברין בלא תעשה כמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם, ויתר פרטיה בפרק ו' מסנהדרין. ונוהגת מצוה זו בזמן הבית שהיה כח בידינו לדון דיני נפשות, ובזכרים דוקא כי להם לעשות המשפט.

(מצות קבורה לנהרג על פי בית דין וכן לכל מת)

תקלד. ג. לקבור מי שנתלה ביום ההוא, שנאמר כי קבור תקברנו ביום ההוא וגומר, ולשון ספרי, כי קבור תקברנו ביום ההוא מצות עשה.

משרשי המצוה מה שהזכירו זכרונם לברכה במשנה בפרק נגמר הדין שאמרו שם כי קללת אלהים תלוי, כלומר שלא יאמרו הבריות מפני מה זה תלוי מפני שקלל את השם, ונמצא בהזכירם זה ובהעלותם הדבר בפיהם שהם מחללים שם שמים וגומלים רע לנפשם והאל שחפץ בטובת בריותיו מנעם מזה מפני כך.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין מצוה זו בנתלה לבד אלא אף כל הרוגי בית דין מצוה לקוברן ביום הריגתם, גם בכלל המצוה לקבור כל מת מישראל ביום מותו, ומפני כן יקראו זכרונם לברכה המת שאין לו מי שיתעסק בקבורתו מת מצוה, כלומר שמצוה על הכל לקוברו מצד הצווי הזה. ואמרו זכרונם לברכה במשנה הנזכרת ששני קברות היו נתקנין לבית דין, אחד לנסקלים ולנשרפים שדינם חמור, ואחד לנהרגין ולנחנקין שדינם קל, ואחר שנתאכל בשר הנידון

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. סנהדרין מה, ב. — 4. מ"ב, צ"ל: מ"ה. — 8—10. לשון הרמב"ם בהלכות סנהדרין יח, ז. — 9. שני, כ שתי. — 12. בסדר זה, מצוה תקסא. — 13. דיני נפשות, ו דיני נפשות ובשבעים ואחד. — 16. דברים כא, כג. — 18. סנהדרין מו, ב. — 19. דברים כא, כג. — 22. סנהדרין מו, ב.

הערות וביאורים

9. ומקיפין, סומכין. — ותולין אותו, בידיו. — 9—10. סמוך לשקיעת החמה, ואין תולין אותו שחרית שמא יתרשלו בקבורתו ויבוא לידי שכחה, אלא סמוך לשקיעת החמה כדי שיקברוהו מיד (רש"י סנהדרין מו, ב). — 19. שקלל, כי דין התלייה הוא רק במגדף ועובד ע"ז (ובעובד ע"ז כתיב את ה' הוא מגדף — במדבר טו, ל). — 26. שני קברות, לפי שאין קוברין רשע חמור אצל רשע קל, והא דלא תקנו ארבע קברות אלא שנים הלכתא גמירא לה.

לשם מלקטין את העצמות וקוברין אותן בקברות אבותיהן. ויתר פרטיה בפרק הנזכר. ונוהגת מצוה זו לענין הרוגי בית דין בזמן שנוהג דיני נפשות, ולענין שאר מיתי ישראל בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות שמצוה לקברם ביום מיתה, ועובר על זה והלין את המת שלא לכבודו בטל עשה זה מלבד שעבר על לאו כמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם.

(מצות השבת אבדה)

תקלה. ד. להשיב האבדה לבעליה, שנאמר השב תשיבם לאחיך, ובביאור אמרו זכרונם לברכה השב אבדה עשה הוא, ונכפלה המצוה במקום אחר בתורה שנאמר כי תפגע שור אחיך וגומר השב תשיבם לאחיך.

שורש מצוה זו ידוע כי יש בזה תועלת הכל וישוב המדינה שהשכחה בכל היא מצויה, גם בהמתם וכל חייתם בורחים תמיד הנה והנה, ועם המצוה הזאת שהיא בעמנו יהי נשמרות הבהמות והכלים בכל מקום שיהיו בארצינו הקדושה כאלו הן תחת יד הבעלים, וכל פקודי יי׳ ישרים משמחי לב.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שיש מציאות שהאדם מוצא בענין ובמקום שאינו חייב להשיבן לבעליהן אלא זוכה בהן לעצמו, שלא חייבנו התורה באלו, וכמו שאמרו במשנה אלו מציאות שלו מצא פירות מפוזרין מעות מפוזרות כריכות ברשות הרבים, פירוש עמרים, עגולי דבילה ככרות של נחתום ומחרוזות של דגים וחתיכות של בשר וגיזי צמר הבאות ממדינתן ואניצי פשתן ולשונות של ארגמן, ואמרו בגמרא אמר רב זביד הלכתא כריכות ברשות הרבים הרי אלו שלו ברשות היחיד אי דרך נפילה הרי אלו שלו ואי דרך הנחה חייב להכריז, ושם ביארו כיצד הוא דרך הנחה או דרך נפילה, וזה בדבר שאין בו סימן אבל בדבר שיש בו סימן בין ברשות הרבים בין ברשות היחיד בין דרך נפילה בין דרך הנחה חייב להכריז, חוץ מן הדברים הנמצאים בזוטו של ים ובשלוליתו של נהר שבאותן המקומות אף על גב דאית ביה סימן רחמנא שרייה, ודקדקו זה ממה שאמר הכתוב אשר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. דברים כב, א.— 8. ב״מ לב, א. — שמות כג, ד. — 11. בהמתם..., ע״פ במדבר לה, ג. — 13. פקודי ה, תהלים יט, ט. — 16. ב״מ כא, א. — 19. שם כג, א. — 24. דברים כב, ג.

הערות וביאורים

4. לכבודו, להביא לו ארון ותכריכין, וה״ת במלינו שיבואו ויתאספו קרוביו או לחשמיע בעיירות (יו״ד שנו). — בטל עשה, ברמב״ם הלכות סנהדרין טו, ח: כל המלין את מתו עובר עליו בלא תעשה. אכן דברי רבנו שעוברין גם בעשה נובעים מילקוט, הובא בגליון סנהדרין מו, ב, שבמלין את מתו עובר אף בעשה שנאמר כי קבר תקברנו (העירני על זה ידידי הרב ליינער מברוקלין). — 17. עגולי דבלה, תאנים יבשות וכבשות בצורת עגול. — נחתום, אין בהם סימן. — 18. ממדינתן, כמות שהן גזוזות כשאר כל גיזת המדינה, לאפוקי הבאות מבית האומן (ב״מ כא, א, רש״י). — זלשונות של ארגמן, צמר סרוק ומשוך כמין לשון וצבוע ארגמן (שם).—23. בזוטו, מקומות בשפת הים, שדרך הים לחזור לאחוריו עשר פרסאות או ט״ו פרסאות סעמים ביום ושוטף מה שמצא שם והולך (שם, ע״ב). — ובשלילותו, כשהוא גדל ויוצא חוץ לגדותיו ושולל שלל ושוטף הנמצא (שם).

תאבד ממנו ומצאתה מי שאבדה ממנה ומצויה אצל כל אדם, כלומר בשווקים ובדרכים אותה אתה חייב להשיב יצאתה זאת של נהר שאבדה ממנו ומכל אדם שאין אתה חייב להשיבה אלא המוצא זוכה בה. וטעם היות האדם זוכה במציאה שאין בה סימן אמרו זכרונם לברכה לפי שבעלה מתיאש ממנה, כלומר שמסלק דעתו וזכותו מעליה אחר שאין לו בה סימן, או אפילו בשיש בה סימן כשנפל במקום שהבעלים מתיאשים ממנו על כל פנים כגון שווקים שרובן גוים והרי המציאה כזוכה מן ההפקר. ודיני הדברים שאדם חייב להכריז וכיצד יעשה ההכרזה ואי זה דבר יהיה סימן שנשיב האבדה לבעליה בו, ומה שאמרו בזה דמדה ומניין ומשקל ומקום הוי סימן, ודין זה אומר ארכו וזה אומר מדת רחבו, או זה שאמר ארכו ורחבו וזה משקלותיו, ודין ראה סלע שנפלה מחבירו ונטלה לפני יאוש או לאחר יאוש, כלומר אחר ששמע חברו שאמר ויי ליה על מה שאבד או כיוצא בזה, ודין מה שאמרו שאבדה שאין בה שוה פרוטה שאין חייב להטפל בה ולא להשיבה, ומה שאמרו דמשרבו הרמאים אומרים לו הבא עדים שאין אתה רמאי וטול, ודין כל דבר שעושה ואוכל או האוכל ואינו עושה מה דינם, וכמה זמן יטפל בפרה וחמור ובעגלים וסייחין ואווזין ותרנגולין, ודין ספרים או תפילין או כלים של צמר ופשתן או כלים אחרים איך יתנהג בהם, ומה שאמרו שיש צדדים שלא יתחייב המוצא להשיב האבדה כגון זקן ואינה לפי כבודו או כהן והוא בבית הקברות, ויתר פרטי המצוה בבבא מציעא בפרק שני.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ומצא מציאה שחייב להשיבה על העניין שזכרנו ולא השיבה בטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו כמו שנכתוב בסדר זה בלאוין בגזרת השם.

(מצות הקמת משא לישראל)

תקלו. ה. שנצטוינו לעזור את אחינו כשיהיו צריכים לתת המשא על הבהמה או על האיש ואין מי שיעזרם על הדבר, ועל זה נאמר הקם תקים עמו, וזה יקראו זכרונם לברכה טעינה, ואמרו זכרונם לברכה שנוטלין שכר על הטעינה אבל הפריקה, כלומר לעזור את אחיו לפרוק המשא מעליו או מעל בהמתו החיוב הזה הוא עלינו לעשותו בחנם.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. ב״מ כא, ב. — 7. המציאה, ו המוצאה. — תקסב. — 24. דברים כב, ד.—25. ב״מ לב, א. 8. ומה שאמרו, שם כח, א. — 21. מצוה המתין לה ולא הודיע לבעלים ולא נטל הסלע

הערות וביאורים

10. ראה סלע, ולא ידע בו חבירו ונטל הסלע קודם יאוש עובר על עשה ועל שמי לאוין (לא תוכל להתעלם ועל לא תגזול), עד שידעו שנטל הרי נתייאשו ואחר כך נטל הסלע אינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם (הלכות גזלה ואבדה יד, ו—ז). — 13. דמשרבו הרמאים, אע״פ שאמר סימניה אומרים לו וכו׳. — 14. שעושה. שהאבדה דבר שיכולים להאכילו את שכר מעשיו כגון שור וחמור. — 17. לפי כבודו, שישיבנה. — הקברות, האבידה בבית הקברות. — 26. מעליו, דבר גידול חידש רבנו סה, שמצות פריקה היא לא רק לפרוק מבהמה אלא גם מאדם, ולא מצאתי שנזכר דין זה להלכה. ובמצות פריקה (מצוה סה) לא הזכירו רבנו.

ומשרשי מצוה זו וקצת דיניה כתבתי במצות פריקה בסדר אם כסף תלוה עשה ג׳ בסימן ס״ח, וכל ענינה תגיד עליה חברתה.

(מצות שלוח הקן)

תקלו. ו. לשלח האם מן הקן קודם שיקח הבנים, שנאמר שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך.

משרשי המצוה לתת אל לבינו שהשגחת האל ברוך הוא על בריותיו במין האדם בפרט, כמו שכתוב כי עיניו על כל דרכי איש וגומר, ובשאר מיני בעלי חיים במינין דרך כלל, כלומר שחפצו ברוך הוא בקיום המין, ועל כן לא יכלה לעולם מין מכל מיני הנבראים, כי בהשגחת החי וקיים לעד ברוך הוא על הדבר ימצא בו הקיום, ובהניח האדם דעתו על זה יבין דרכי השם ויראה כי המשכת קיום המינין בעולם שלא כלה ואבד אחד מכולם מביצי כינים ועד קרני ראם מיום שנבראו הכל במאמרו וחפצו על זה, וכמו כן ידע האדם כי אשר ישמור מצוות בוראו ויישיר כל דרכיו והוא נקי כפים ובר לבב תהיה השגחת האל עליו ויתקיים גופו זמן רב בעולם הזה ונפשו לעד לעולם הבא, וכגון זה יאמרו זכרונם לברכה מדה כנגד מדה, כי בהיות זה האיש נותן דעתו כי הקיום והטובה בהשגחת האל בדברים, ולא בסבה אחרת יזכה הוא גם כן שיפנה עליו האל לטובה ויקיים אותו, ובשכר הקיום והיכולת שהוא מאמין בבורא בענין זה אמרו זכרונם לברכה במדרש שהאדם זוכה לבנים בשכר מצוה זו, כלומר שימשוך קיומו, שהבנים הם קיום האדם וזכרו. ודקדקו הדבר לפי הדומה מאמרו שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך, כלומר בנים תקח לנפשך, שהיה יכול לומר תשלח האם ולא ואת הבנים תקח לך. ומן השורש הזה אמרו זכרונם לברכה שהאומר בתפילתו רחמינו שאתה המרחם כי על קן צפור יגיעו רחמיך שמשתקין אותו, שאין הענין רחמים אלא כדי לזכותינו על הענין שזכרתי, ואמרו בטעם זה בגמרא מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזירות, ואין הענין לומר שאין הקדוש ברוך הוא מרחם חלילה שהרי הוא נקרא רחום, ואמרו זכרונם לברכה מה הקדוש ברוך הוא רחום אף אתה היה מרחם, אבל כוונתם לומר שאין מדת הרחמנות בו חלילה כמו בבני אדם שהרחמנות בהם מוכרח בטבעם ששם בהם הבורא ברוך הוא, אבל הרחמנות אליו מחפצו הפשוט שחייבה חכמתו לרחם מפני שהוא מדה טובה, וכל הטובות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. דברים כב, ו. — 7. איוב לד, כא. — 9. לעד, כ לעולם. — 11. מביצי..., ע״ז ג, ב: מקרני ראמים ועד ביצי כינים. — ראם כ ראמים. — 14. וכגון, כ וכמו. — 17. דברים רבה פ״ו. — 19. לפי הדומה, חסר בו. — 20. ואת..., ו ואת הבנים תקח. — 21. ברכות לג, ב. — 25. שבת קלג, ב.

הערות וביאורים

7. ב פ ר ט, ר״ל: על כל יחיד ויחיד. — 8. כ ל ל, בקיום המין אבל לא בקיום היחיד. — 18. מ צ ו ו ה ז ו, של שלוח הקן. — 23. מ ד ו ת י ו, מצותיו, והוא לא לרחמים עשה אלא להטיל על ישראל חוקי גזרותיו להודיע שהם עבדיו ושומרי מצותיו וגזרות חוקותיו אף דברים שיש לשטן ולאומות העולם להשיב עליהן ולומר מה צורך במצוה זו (ברכות לג, ב, רש״י ד״ה מדותיו).

נמצאות מאתו, ואמרו כי בצוותו אותנו על זה לא מצד הכרח מדת הרחמנות צונו בדבר שהרי התיר לנו השחיטה בהן, כי כל המינין לצורך האדם הן נבראין, אבל הצוואה על זה ובאותו ואת בנו שהיא כיוצא בה ובשאר מצוות רבות אינו אלא כגזירה לסניו שגזר על זה בחפצו הפשוט ואלו רצה בהפך מזה לא יכריחנו דבר ולא ימנענו סבה חלילה כמונו אנחנו הבנויים בכח הטבעים, שמדת הרחמנות תעכבנו מלהשחית או תכריחנו להטיב למעמים, זהו ענין אמרם אינה אלא גזירות ומשורש הענין מה שזכרנו. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב בטעם מצוה זו ובטעם אותו ואת בנו לפי שיש לבהמות דאגה גדולה בראותן צער בניהן כמו לבני אדם, כי אהבת האם לבן איננו דבר נמשך אחר השכל, אבל הוא מפעולות כח המחשבה המצואה בבהמות כאשר היא מצואה באדם. ואמר הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה בענין זה, ואל תשיב מילין ממאמר החכמים האומרים על קן צפור וכולי, כי זו סברת מי שיראה שאין טעם למצוות אלא חפץ הבורא, ואנו מחזיקים בסברא השנית שהיא שיש בכל המצוות טעם, והוקשה עליו מה שנמצא בבראשית רבה וכי מה איכפת לו להקדוש ברוך הוא בין שוחט מן הצואר לשוחט מן העורף הא לא ניתנו המצוות אלא לצרוף בהן את הבריות, שנאמר כל אמרת יי צרופה. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה תירץ הקושיות ובירר הענין בירור שלם ונחמד, וזה לשונו שכתב בפירוש התורה שלנו: זה הענין שכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה במצוות שיש להם טעם דבר מבואר הוא מאד כי בכל אחת טעם ותועלת ותיקון לאדם מלבד שכרן מאת המצוה עליהם יתברך, וכבר אמרו זכרונם לברכה מפני מה לא נתגלו טעמי תורה וכולי, ודרשו זכרונם לברכה ולמכסה עתיק זה המכסה דברים שכיסה עתיק יומיא. ומאי ניהו טעמי תורה, וכבר דרשו בפרה אדומה שאמר שלמה על הכל עמדתי ופרשת פרה אדומה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. בפירושו עה"ת. — 10. המצואה, ג המציאה, ש המצויה. — מצואה, ש — מצויה. — במו"נ ג, מת. — 14. שנמצא, ו שמצא. — בראשית רבה פמ"ד, ועיין במו"נ ג, כו, מה שהרמב"ם טרח בזה המאמר. — 16. ה' ו אלוה. — 17. שלנו, כ שלו. — 17 ואילך. לשון הרמב"ן בפירושו עה"ת בפרשה זו. — 19. עליהם, ו בהן. — 20. סנהדרין כא, ב. — 21. ישעי' כג, יח; פסחים קיט, א. — 22. במדבר רבה פי"ט.

הערות וביאורים

4. בחפצו הפשוט, החפץ במעשהו ואינגו מוכרח ולא צריך ולא מוטבע (וראה למעלה עמ' צ בביאורים על כוונת המלת "המשוטי"). — 11. ואל תשיב, ואל תקשה על שיטתי, שהמצוות כולן נמשכות אחר החכמה של הש"י ומפני התועלת צוה בהן, ממאמר החכמים וגו'. — 12. חפץ הבורא, שכולן נמשכין אחר רצון הש"י לבד לא לבקשת תכלית כלל. — 15. לצרוף, ר"ל כי אין שום תועלת לאדם בין שישחוט מן הצואר ויאכל בין שישחוט מן העורף ויאכל, ולא צוה השם זה יותר מזה אלא כדי לנסות את האדם אם יעשה מה שיצוה השם, וזה אמרו לצרף הבריות, כמו שיעשה הצורף שיבחין הכסף והזהב אם הוא טוב ואם רע, וא"כ יראה מזה המאמר שהמצוות אין להם טעם אלא המצוה לבד (שם טוב, מורה נבוכים ג, כו). — 19. ולמכסה, למכסה סתרי תורה שהיו מכוסין מתחלה, שעתיק יומיא (זה הקב"ה) כיסה אותן, הנה ביארו שיש למצוות טעמים.

חקרתי ושאלתי ופשפשתי אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, ואמר רבי יוסי ברבי חניגא אמר לו הקב"ה למשה לך אני מגלה טעם פרה אבל לאחר חקה, דכתיב והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון, קפאון דברים המכוסין מכם בעולם הזה עתידין להיות צופין לעולם הבא כהדין סמיא דצפי, דכתיב והולכתי עורים בדרך לא ידעו, וכתיב אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים שכבר עשיתים לרבי עקיבה, כלומר שרבי עקיבה ידעם בעולם הזה, הנה ביארו שאין מניעת טעמי תורה ממנו אלא עוורון בשכלינו ושכבר נתגלה טעם החמורה שבהן לחכמי ישראל, וכאלה רבות בדבריהם ובתורה ובמקרא דברים רבים, והרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה הזכיר מהם, אבל אלו ההגדות אשר נתקשו על הרב כפי דעתו ענין אחר להם, שרצו לומר שאין התועלת במצוות להקדוש ברוך הוא בעצמו יתברך אבל התועלת באדם עצמו למנוע ממנו נזק או אמונה רעה או מדה מגונה או לזכור נסים ונפלאות הבורא יתברך לדעת את יי', וזהו לצרוף בהם, שיהיו ככסף צרוף כי הצורף כסף אין מעשהו בלא טעם אבל להציא ממנו כל סיג, וכן המצוות להוציא ממנו כל אמונה רעה ולהודיענו האמת ולזוכרו תמיד, ולשון זה ההגדה עצמה בילמדנו בפרשה זאת החיה, וכי מה איכפת ליה להקדוש ברוך הוא בין שוחט בהמה לאוכל לנוחר ואוכל כולם אתה מוציאו או אתה מזיקו, או מה איכפת לו בין אוכל טהרות או טמאות ואם חכמת חכמת לך, הא לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות, שנאמר אמרות יי' אמרות טהורות, אמרת יי' צרופה, למה שיהיה מגין עליך, הנה מפורש בכאן שבאו לומר שאין התועלות אליו יתברך שיצטרך לאורה כמחושב מן המנורה ויצטרך למאכל הקרבנות וריח הקטורת כנראה מפשוטיהן, ואפילו הזכר לנפלאותיו שצוה לעשות לזכור יציאת מצרים ומעשה בראשית אין התועלת רק שנדע אנחנו האמת ונזכה בו עד שנהיה ראויין להיות מגין עלינו כי כבודינו וסיפורינו בתהלותיו מאפס ותהו נחשבו לו, והביא ראיה מן השוחט מן הצואר והעורף לומר שכולן לנו ולא להקדוש ברוך הוא, לפי שלא יתכן לומר בשחיטה שיהא בה תועלת וכבוד לבורא יתברך בציאר יותר מן העורף או הנחור אלא לנו הם להדריכנו בנתיבות הרחמים גם בעת השחיטה, והביא ראייה אחרת או מה איכפת לו בין אוכל טהרות והם המאכלים המותרין לאוכל טמאים והם המאכלים האסורים שאמרה בהם התורה טמאים הם לכם רק שהוא להיותנו נקיי הנפש חכמים משכילי האמת, ואמרם אם חכמת חכמת לך הזכירו כי המצות

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. קהלת ז, כג. — 2. זכרי' יד, ו. — 4. ישעי' מב, טז. — 17. ואם חכמת, משלי ט, יב. — 18. תהלים יב, ז. — 19. אליו יתברך..., מם ואילך: אליו יתברך במצות ד"ם שיצטרך לאורה על שצוה להליק את המנורה.

הערות וביאורים

3. המכוסין, זה "אור יקרות", אור התורה שיקר בעולם הזה יהיה "קפאון", קפוי וקל לעולם הבא. — 4. צופין, מגולין לכם. — סמייא, כטומא הזה שנתפתחו עיניו וריאוה, כן יתפתחו עיני ישראל בתורה לעתיד לבוא. — 17. הא לא ניתנו המצוות, ויהיה הפירוש לפי זה כך: לא נתנו המצוות אלא לצרף בהן הבריות, לצרף דעותם ולתקן מידותם ויהיו קדושים ונכבדים וראויים שתחול בהם ההשגחה אלקית (קרקס, מורה נבוכים ג, כו).

המעשיות כגון שחיטת הצואר ללמדנו מדות הטובות והמצוות והגזירות במינים לזקק את נפשותינו, וכמו שאמרה תורה ולא תטמאו את נפשותיכם בבהמה ובעוף ובכל אשר תרמוש האדמה אשר הבדלתי לכם לטמא, אם כן כולם הם לתועלתינו בלבד, וזה כמו שאמר אליהוא אם צדקת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו, ואמר או מה מידך יקח, וזה דבר מוסכם בכל דברי רבותינו. ושאלו בירושלמי בנדרים אם פותחין לאדם בכבוד המקום בדברים שבינו לבין המקום, והשיבו על השאלה הזאת אי זהו כבוד המקום, כגון סוכה שאיני עושה לולב שאיני נוטל תפילין שאיני נותן, והיינו כבוד המקום משמע דלנפשיה הוא דמהני, כהדא אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח, וחטאת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו, הנה ביארו שאפילו הסוכה והלולב ותפילין שצוה בהן שיהו לאות על ידך ולזכרון בין עיניך כי ביד חזקה הוציאך יי׳ ממצרים אין לכבוד חשם יתברך אבל לרחם על נפשותינו, וכבר סידרו לנו בתפילת יום הכפורים אתה הבדלת אנוש מראש ותכירהו לעמוד לפניך כי מי יאמר לך מה תעשה ואם יצדק מה יתן לך, וכן אמר בתורה לטוב לך, וכן ויצונו יי׳ אלהינו לעשות את החקים האלה לטוב לנו כל הימים, והכוונה בכולם לטוב לנו ולא לו יתעלה, אבל כל מה שנצטוינו שיהיו נפשותינו צרופות ומזוקקות בלא סיגי מחשבות רעות ומדות מגונות, וכן מה שאמרו לפי שעושה גזרותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזירות, לומר שלא חס האל על קן צפור ולא הגיעו רחמיו על אותו ואת בנו שאין רחמיו מגיעות בבעלי נפש הבהמות למנע אותנו מלעשות בהם צורכינו שאם כן היה אוסר השחיטה, אבל טעם המניעה ללמד אותנו מדת הרחמנות ושלא נתאכזר כי האכזריות תתפשט בנפש האדם כידוע בטבחים שוחטי השורים הגדולים והחמודים שהם אנשי דמים זובחי אדם אכזריים מאד, ומפני זה אמרו טוב שבטבחים שותפו של עמלק.

והנה המצוות האלה בבהמה ובעוף אינן רחמים עליהן אבל גזירות בנו להדריכנו וללמד אותנו המדות הטובות, עד כאן בפירושי הרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה. והנה הארכתי לכתוב לך בני על זה להעיד על כל שרשי ספרי עדים נאמנים שני עמודי עולם חכמים גדולים ונבונים בעלי שכל מזוקק ובסתרי התורה מקובלים, כי הנך רואה בעיניך דעת שניהם כי יש במצוות התורה טעם להועיל בני אדם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. והגזירות, ואת הגזורות. — 2. ויקרא כ, כה. — תטמאו, שם: תשקצו. — 4. איוב לה, ו—ז. — צדקת, שם: חטאת. — 5. פ״ט ה״א. — 6. אם, ז אין. — 14. דברים י, יג; ו, כד. — 26. עדים נאמנים, ישעי׳ ח, ב. — 27. ובסתרי, ו ובספרי.

הערות וביאורים

1. במינים, במיני בהמה הטמאה והטהורה. — 6. פותחין, אם פותחין פתח חרטה בכבוד המקום לומר אילו היית יודע שהיית מיקל בכבוד המקום. — 7. כבוד המקום, כלומר איזהו דבר שבינו לבין המקום דמיבעי לך, כגון סוכה שאיני עושה וכו׳, שאלו כבוד המקום הן שנודר לעבור על מצותיו. — 8. והיינו כבוד המקום משמע, בתמיה, דודאי אין זה בינו לבין המקום דלנפשיה הוא מהני, להמקיים המצות הוא דמהני, אבל להמקום ב״ה אין בקיום המצות תועלת כדכתיב אם צדקת וכו׳ (קרבן העדה, שם). — 13. ותכירהו, שראוי הוא לעמוד לפניך.

בדעותיהם להכשירם ולהרגלים להכשיר בהן כל פעולותיהם, ושאין התועלת בעשייתן חלילה לבורא ברוך הוא, ואם אמנם כי יש מן המצות שלא השגנו בטעמן במיעוט שכלינו מרוב עומקן ותכלית גודלן לא נמנע ממנו מהגיד בהן כל אשר נשיג למצוא מן התועלת שיש לו לאדם בעשייתן, וזה דרכי בכל שיחתי בספרי זה שיש במצוות תועלות מצוי לנו אך לא אל המצוה בהן, ואם תתן לבך בדברים תמצא זאת הכוונה בכולן, והרבה יגעתי במקצתן להשיג בעניות דעתי לראות בהן מעט קט מרוב התועלות שבהן, וכתבתיו על כל אחת, וזה חלקי מכל עמלי. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כי יקרא קן צפור לפניך בדרך, מה דרך שאין קנוי לך אף כל וכולי, מכאן אמרו יוני שובך ויוני עליה וצפרין שקננו בטפיחין ובשיחין ובבורות ובמערות ותרנגולין ואוזין שקננו בפרדס חייב לשלח, קננו בתוך הבית וכן יונים דורסיות פטור מלשלח, ואמר רב יהודה המוצא קן בים חייב לשלח, שבכלל לשון בדרך הוא, שנאמר הנותן בים דרך, היתה האם מעופפת על הקן ואין כנפיה נוגעות בקן פטור מלשלח, היתה רובצת על הביצים מוזרות פטור מלשלח, שנאמר אפרוחים או ביצים, מה אפרוחים בני קיימא אף ביצים כמו כן, שלחה וחזרה אפילו כמה פעמים חייב לשלח, שנאמר שלח תשלח. ויתר פרטי המצוה מבוארים בפרק אחרון מחולין.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ולקח האם בעודה על הבנים בטל עשה זה מלבד שעבר על לאו דלא תקח האם, ואם מתה האם קודם שישלחנה או ששלחה אדם אחר אין לו תקנה לקיים העשה ולתקן הלאו, אבל אם שלחה הוא קודם שתמות ניתקן לאויה בכך ופטור, שזה הלאו ניתק הוא אל העשה, וכמו שנכתוב בלאו ח' הבא על זה בעזרת השם.

(מצות מעקה)

הקלת. ז. להסיר המכשולים והנגפים מכל משכנותינו, ועל זה נאמר ועשית מעקה לגגך, והענין הוא שנבנה קיר סביב הגגות וסביב הבורות והשיחין ודומיהן כדי שלא תכשל בריה ליפול בהם או מהם, ובכלל מצוה זו לבנות ולתקן כל כותל וכל גדר שיהיה קרוב לבוא תקלה ממנו, וזה שהזכיר הכתוב לגגך דבר הכתוב בתורה, ולשון ספרי, ועשית מעקה מצות עשה.

משרשי המצוה לפי שעם היות השם ברוך הוא משגיח בפרטי בני אדם ויודע כל מעשיהם וכל אשר יקרה להם טוב או רע בגזירתו ובמצותו לפי זכותן או חיובן,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7. וזה חלקי, קהלת ב, י (ג"ל שרבנו כוון בזה לרמז לנו שרק שרשי המצות הוא „חלקי", זהשאר מיוסד על ספרי הרמב"ם ועוד. ועיין במבוא על זה). — 8. חולין קלט ב; דברים כב, ו. — 12. ישעי' מג, טז. — 23—27. מיוסד על סה"מ פ"ע קסד, עם שנויים גדולים. — 23. המכשולים והנגפים, כ הנגפים והמכשולים. — דברים כב, ח.

הערות וביאורים

10. בטפיחין, כלי חרס בנוי בכתלים. — בפרדס, שמרדו ויצאו מן הבית, ואינן חוזרות לבית ונעשו מדבריות, ופרדס לאו מזומן הוא מפני שיכולים לברוח (רע"ב חולין יב, א). — 11. דורסיות, שדרכן ליגדל עם בני אדם, ועל שם הורדוס המלך שהיה מתעסק בגדולן (שם). — 14. מוזרות, נשחתות, שאינן ראויין עוד להוליד.

וכענין שיאמרו זכרונם לברכה אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה, אף על פי כן צריך האדם לשמור עצמו מן המקרים הנהוגים בעולם כי האל ברא עולמו ובנאו על יסודות עמודי הטבע וגזר שיהיה האש שורפת והמים מכבין בלהבה, וכמו כן יחייב הטבע שאם תפול אבן גדולה על ראש איש שתרצץ את מוחו או אם יפול האדם מראש הגג הגבוה לארץ שימות, והוא ברוך הוא חנן גופות בני אדם ויפח באפיו נשמת חיים בעלת דעת לשמור הגוף מכל פגע ונתן שניהם הנפש וגופה בתוך גלגל היסודות והמה ינהגום ויפעלו בם פעולות, ואחר שהאל שעבד גוף האדם לטבע כי כן חייבה חכמתו מצד שהוא בעל חומר צוהו לשמור מן המקרה, כי הטבע שהוא מסור בידו יעשה פעולתו עליו אם לא ישמר ממנו. ואמנם יהיו קצת מבני אדם אשר המלך חפץ ביקרם לרוב חסידותם ודבקות נפשם בדרכיו ברוך הוא המה החסידים הגדולים אשר מעולם אנשי השם כמו האבות הגדולים והקדושים והרבה מן הנבנים שהיו אחריהם כמו דניאל חנניה מישאל ועזריה ודומיהם שמסר האל הטבע בידיהם ובתחלתם היה הטבע אדון עליהם, ובסופן לגודל התעלות נפשם נהפוך הוא שהיו הם אדונים על הטבע כאשר ידענו באברהם אבינו שהפילוהו בכבשן האש ולא הזוק, וארבעת החסידים הנזכרים עשמו אותם לגו אתון נורא יקידתא ושער ראשיהון לא איתחרך, ורוב בני אדם בחטאם לא זכו אל המעלה הגדולה הזאת, ועל כן תצונו התורה לשמור משכנותינו ומקומותינו לבל יקרנו מות בפשיעותינו ולא נסכן נפשותינו על סמך הנס, ואמרו זכרונם לברכה שכל הסומך על הנס אין עושין לו נס, ועל הדרך הזה תראה רוב עניני הכתובים בכל מקום כי גם בהלחם ישראל מלחמת מצוה על פי השם תיו עורכין מלחמתן ומזיינין עצמן ועושין כל ענינם כאלו יסמכו בדרכי הטבע לגמרי, וכן ראוי לעשות לפי הענין שזכרנו, ואשר לא יחלוק על האמת מרוע לב יודה בזה. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב המעקה אלא בבית שיש בה דירה, אבל בית האוצרות ובית הבקר וכיוצא בהן וכל בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות פטור מן המעקה, וכן בתי כנסיות ובתי מדרשות לפי שאינן עשויין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. חולין ז, ב. — 4. בלהבה, כ הלהבה. — 6. באפיו, כ בהם. — 7. ינהגום, כ ינהיגום. — 16. ושער ראשיהון, דניאל ג, כז. — איתחרך, שם: התחרך, —18. סמך, ו סמוך. — 19. שבת לב א. — 23 ואילך. מיוסד על לשון הרמב"ם בהלכות רוצח יא, א—ג, עם שנויים והשמטות.

הערות וביאורים

1. נוקף, נוגף. — מכריזין, צווחין. — 7. גלגל היסודות, אש רוח מים וארץ הם יסודות כל הנבראים. אמנם הבטוי „גלגל היסודות" לא מצאתי בספרי חוקרינו, וגם הרמב"ם כשהוא מדבר על תשעה הגלגלים (בס"ג מהלכות יסודי התורה) לא הזכירו, ונ"ל שרבנו בנה את הבטוי על יסוד לשון הרמב"ם: „וכל אחד ואחד (מן הארבעה יסודות) מקיף את שלמטה ממנו מכל רוחותיו כמו גלגל" (שם ג, י). — פעולות, „כל המחובר מארבעה יסודות אלו הוא נפרד בסוף" (שם ד, ג). — 10—11. ודבקות נפשם, מקורו במו"נ ג, יח: „ומפני זה הקרובים אליו בתכלית השמירה, ורגלי חסידיו ישמור, והרחוקים ממנו מוכנים למה שיקרה שימצאם". — 15. וארבעת, מוסב על אברהם וחנניה מישאל ועזריה, דאילו דניאל לא מצינו שהושלך לכבשן האש (ועיין בהגהת רי"ם).

לדירה, ומה שאמרו זכרונם לברכה שאם היתה רשות הרבים גבוה מגגו אין זקוק למעקה, שנאמר כי יפול הנופל ממנו, ולא בתוכו, ושיעור גובה מעקה עשרה טפחים. והרבה דברים אסרו זכרונם לברכה כדי להשמר מן הנזקים ומן המקרים הרעים שאין ראוי לו לאדם שיש בו דיעה לסכן בנפשו, ועל כן ראוי שיתן לבו לכל הדברים שאפשר להגיע לו נזק בהם, והעובר עליהם חייב מכת מרדות דרבנן, מהן מה שאמרו שלא יניח אדם פיו על הסילון וישתה, וכן לא ישתה מן הנהרות והאגמים שמא ישתה עלוקה, ואסרו מים מגולין מפני חשש שלא ישתה מהן הרחש בעל הארס, ושעור גלויין כדי שיצא הרחש מאוזן כלי וישתה, ואמרו בענין זה שיש משקין שיש בהן משום גילוי ומהן שאין בהם משום גילוי, ומחשש זה בעצמו אסרו ניקורי תאנים וענבים ורמונים וקישואין ודילועין והמלפפונות אפילו הן ככר, ודרך כלל כל פרי שיש בו ליחה ונמצא נשוך אמרו שהוא אסור, וכמו כן אסרו שלא יתן אדם מעות לתוך פיו שמא יש עליהן רוק יבש של מוכה שחין או מצורעין או זיעה, שכל זיעת אדם היא סם המות חוץ משל פנים. ויתר פרטיה מבוארין בבבא קמא ובמקומות מסנהדרין ובשקלים ירושלמי פרק א׳.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ומניח גגו או בורו בלא מעקה בטל עשה זה, וגם עבר על לאו דלא תשים דמים בביתך, כמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם.

(מצות קדושין באשה)

תקלט. זה. שנצטוינו לקנות אשה באחת משלשה דרכים קודם הנישואין, ודרכים אלו ביארו חכמים שהן בכסף או בשטר או בביאה עליה, ועל זה נאמר כי יקח איש אשה ובא אליה, כלומר אם ירצה איש ליקח לו אשה יקנה אותה תחלה בביאה. ומה שאמר הכתוב ויצאה והיתה בא עליו הפירוש כי כמו שיציאת האשה היא בשטר, כמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם, כן ההוייה אליו, כלומר קניית האשה היא בשטר, ולמדו זכרונם לברכה גם כן שהיא נקנת גם כן בכסף מדכתיב באמת העבריה ויצאה חנם אין כסף ובא עליו הפירוש אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר ומנו אב.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. דברים כב, ח. — בתוכו, ברמב״ם הלכות רוצח יא, ב: לתוכו. — 6—8. רמב״ם שם יא, ו, יא, עם שנויים. — 6. מהן, כ ומהם. — 11—13. רמב״ם שם יב, ב, ד. — 12. אסרו שלא, ו אסר ושלא, בש אוסר שלא. — 17. בסדר זה, מצוה תקסז. — 20. דברים כב, יג. — 22. דברים כה, ב. — 25. שמות כא, יא. — כתובות מו, ב.

הערות וביאורים

2—3. עשרה טפחים, כדי שלא יפול ממנו הנופל (הלכות רוצח ושמירת הנפש יא, ג). — 5. והעובר עליהם, ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד בכך. — 6. הסילון, המקלח. — לא ישתה, בלילה (הלכות רוצח יא, ו). — 7. עלוקה, תולעת מים המוצצת דם. — 8. וישתה, ברמב״ם (שם הלכה יא): וישתה ויחזור למקומו. — 9 גילוי, והן: מים, יין, חלב, דבש, ציר; אבל שאר כל המשקין אין מקפידין על גילויין שאין בעלי ארס שותין מהן (שם ה״ז). — 11. ככר, כלומר שהן גדולים הרבה והנקור מצד אחד לא יאמר הוא אכל מצד אחד אני מצד אחר. — 25. לאדון זה, שיוצאת ממנו, אבל יש כסף

שרשי המצוה שתצונו התורה לעשות מעשה באשה יורה ענין זיווגם טרם ישכב עמה ולא יבוא עליה כבוא על הזונה מבלי מעשה אחר קודם ביניהם, וגם נאמר שהוא כדי שתתן אל לבה לעולם שהיא קניה לאותו האיש ולא הזנה תחתיו ולא תמרוד בו ותתן לו יקר והוד לעולם כעבד לאדוניו, ובכן יהיה שבתם וקימתם בשלום לעולם ויתקיים הישוב ברצון האל שחפץ בו. ומהיות מיסוד המצוה מה שזכרתי נהגו ישראל לקדש בטבעת להיות בידה תמיד בידה למזכרת, ואף על פי שבשוה פרוטה לבד אפשר לקדש מן הדין, ואפלו בפחות משוה פרוטה אין מקדשין, שכך אמרו זכרונם לברכה דבפחות מכן לא מקניא נפשה, כלומר שלא תחוש מעשה קטן כזה לכלום, ואף על פי שהיא נקנית בשטר ואף על פי שאין בו שוה פרוטה שטר מעשה חשוב הוא בעיניה שכן רוב קניות העולם הן בשטר, ומזה הטעם אין חליפין קונין בה לפי שחליפין הן בכלי ואף על פי שאינו שוה פרוטה. כידיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמקדש בכסף או בשוה כסף צריך שיהיה בו שוה פרוטה דכל פחות משוה פרוטה אינו ממון ואין האשה נקנית בו, ואומר לה המקדש הרי את מקודשת לי בכסף זה או בשוה כסף זה או הרי את מאורסת לי או הרי את לי לאשה, וכבר נהגו כל ישראל לומר הרי את מקודשת לי בדבר זה כדת משה וישראל, ונותנו לה בפני עדים, ואם אין שם עדים ואפילו אמרו שניהם האיש והאשה שקידשה אינן קידושין, והאיש הוא שצריך לומר דברים אלה שמשמעתן שקנה אותה לו ויתן לה הכסף, אבל נתנה היא לו שום דבר ואמרה לו הריני מקודשת לך או בכל לשון הקנאה אינה מקודשת, וכן אם נתנת היא לו ואמר הוא, אבל נתן הוא ואמרת היא הרי זו ספק מקודשת. והמקדש בשטר כיצד, כגון שכתב על הנייר או על תחרס או על העלה ועל כל שאר דברים הרי את מקודשת לי או מאורסת לי וכיוצא בלשונות אלו ונותן לה אותו כתב בפני עדים הרי היא מקודשת, וצריך לכותבו לשם האשה ולדעתה, ואם כתבו שלא לדעתה ושלא לשמה אפילו נתנו לה לדעתה אינה מקודשת. והמקדש בביאה אומר לה גם כן הרי את מקודשת לי בביאה זו, ומתייחד עמה בפני עדים ובועלה, וכשיגמור ביאתו תהא מקודשת דמסתמא המקדש בביאה דעתו על גמר ביאה, ובין שבא עליה כדרכה או שלא כדרכה מקודשת. ומה שאמרו זכרונם לברכה שהאומר לאשה כשיקדשנה הריני בעליך או אישיך או ארוסיך אין כאן קידושין לפי שענין לשונות אילו שהוא הקנה עצמו לה, וצריך להיות ענין הלשון שהוא קנה אשת כגון שיאמר לה הרי את אשתי או ארוסתי או קניתי לי או הרי את שלי או הרי את ברשותי או זקוקה לי לקוחתי חרופתי וכל כיוצא בזה שמשמעון שהוא קנת אשה והרי זה מקודשת בכל אחד מלשונות אלו, והכל מן השרש שכתבנו. אמר לת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שבתם וקימתם, איכה ג, סג. — 8. קדושין ג, א, ועיין בתוס׳ ד״ה ואשה. — 12 ואילך. לשון הרמב״ם הלכות אישות ג, א—ז, עם שנויים והוספות ובאורים.

הערות וביאורים

לאדון אחר כשיוצאת ממנו, ומנו ושב, שהוא ווכה בכסף קידושיה, וממילא משמע דמקניה בכסף. — 11. חליפין, קנין סודר. — 20. ספק מקודשת, וצריכה גט מספק. — 31. חרופתי, דאשכחן לשון חרופת בשפיר

ישות, נחרפת לאיש (ויקרא יט, כ), דנחרפת היינו מיועדת (ועיין בכ״מ הלכות אישות א, ו).

הרי את מיוחדת לי או מיועדת לי או הרי את עזרתי נגדי צלעתי סגורתי תחתי תפישתי בכל לשונות אלו ספק מקודשת, והוא שהיה מדבר עמה על עסקי קדושין, אבל לא היו מדברים על זה אינה מקודשת כלל בלשונות אלו, ודין המקדש אשה לחצאין, ודין המקדש במלוה והמקדש במלוה ופרוטה והמקדש במשכון, ומה שאמרו שאדם עושה שליח לקדש לו אשה בין אשה ידוע בין אשה סתם, וכן השליח עושה שליח והשני עושה שלישי וכן עד כמה אם צוה המקדש בזה, וכן אשה גדולה עושה שליח לקבל קידושיה, והאב זוכה בקידושי בתו קטנה ויכול לקדשה לכל מי שירצה אפילו בעל כרחה בין על ידי עצמו בין על ידי שליח ואומר אדם לבתו קטנה צאי וקבלי קדושיך. ואין האשה מתקדשת אלא לרצונה אבל בעל כרחה אינה מקודשת, אבל האיש שאנסוהו לקדש הרי זו מקודשת. והמקדש אשה שהיא ערוה עליו אינה מקודשת שאין קדושין תופסין בעריות חוץ מן הנדה שקדושין תופסין בה בעודה נדה ואין ראוי לעשות כן, אבל קדושין תופסין באיסורי לאוין ועשה וכל שכן בשניות, ואף על פי שאמרו זכרונם לברכה ששת איש שקבלה קדושין מאחר שהיא מקודשת ואין לך ערוה גדולה מזו לא אמרו כן אלא בפני בעלה דוקא, ומטעם שאנו מחזיקין אותה שגירשה בעלה אחר שהיא מעיזה פניה לומר כן. ומה שאמרו שהמקדש אשה באיסורי הנאה כגון חמץ בפסח ובשר בחלב וכיוצא בהן וכן מכל שאר איסורי הנאה אינה מקודשת, ואפילו באיסור הנאה דרבנן כגון חמץ בשעה ששית ביום ארבעה עשר בניסן אינה מקודשת, והורונו חכמינו שבדורינו שהרוצה לשמור בתו גדולה שלא יקדשנה שום אדם שלא לדעתו יאמר לה שתאסור על נפשה כל כסף ושוה כסף בעולם שיתן לה שום אדם לשם קדושין שלא לדעת אביה, ולשון חכמים מרפא. ויתר פרטי המצוה רבים מבוארין במסכתא המחוברת על זה והיא מסכת קדושין.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—9. שם הלכה יד. — 9—10. לשון הרמב"ם הלכות אישות ד, א. — 10—16. לשונו שם ד, יב—יג (רבנו מקשר פה את שתי ההלכות של הרמב"ם באופן נפלא). — 16—18. לשון הרמב"ם שם ה, א. — 18. תשובות הרשב"א תרו. — 21. ולשון, משלי יב, יח. וי"ל שכוון למה שאמרו בנדרים כב, א: כל הבוטה ראוי

הערות וביאורים

1. מ י ו ע ד ת, לשון: אשר לא יעוד (שמות כא, ח) שהוא לשון קידושין באמה העבריה אבל לשון מושאל הוא בודאי ולא לשון מיוחד באישות, כדכתיב: הילכו שניהם יחדיו בלתי אם נועדו (עמוס ג, ג), למיכך מקודשת מספק (כ"מ שם ג, ו). — ע ז ר ת י, נ ג ד י, לשון אעשה לו עזר כנגדו (בראשית ב, יח). — ס ג ו ר ו ת י, ת ח ת י, לשון ויסגור בשר תחתנה (שם ב, כא). — 2. ת פ י ש ת י, נתפסת עמי בבית (תוס' ר"י הזקן). — 4 ב מ ל ו ה, דאמר לה: התקדשי לי במלוה שהלויתיך. — ב מ ש כ ו ן, שהיה לו אצלה מלוה על המשכון וקדשה באותה המלוה והחזיר לה המשכון (הלכות אישות ה, יד). — 9. ו ק ב ל י ק ד ו ש י ך, דהוי כאלו אמר לה כל מי שיתן לך מנה מעלה אני עליו כאלו נתנו לי והתקדשי בו (חלקת מחוקק אבן העזר לו, ז, ס"ק ח, ע"ש). — 10. ש א נ ס ו ה ו ל ק ד ש, והטעם דעד כאן לא אפקעינהו רבנן הקדושין אלא כשנאנסה האשה מפני שאם היו הקדושין קדושין לא היתה יכולה להפקיע עצמה ממנה אלא ברצונו, אבל האיש הרי הוא יכול לגרשה בעל כרחה והלכך הרי היא מקודשת (מ"מ הלכות אישות ד, א). — 13. ש נ י ו ת, עריות שאסורין מדרבנן. — 15. ג ע ל ה, שקבלה קדושין מאחר בפני בעלה.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן, ועובר על זה ונשא אשה מבלי שיקדשנה תחילה ביטל עשה זה. וחייבונו חכמים לברך על מצוה זו המקדש או אחר בעבורו, והוא עונה אמן כדרך שמברכין על כל המצוות דקיימא לן בברכת המצוות אף על פי שיצא מוציא, ונוסח הברכה כך היא: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו והבדילנו מן העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה וקידושין, ברוך אתה יי מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין, זהו נוסח ברכת אירוסין שנהגו לברך בארצינו. ומנהגינו להסדירה על אשישה מליאה יין ולברך אותה אחר מעשה הקדושין, ואמרו בטעם זה כי מפני שמעשה הקדושין תלוי בדעת אחר דהיינו האשה אינו ראוי לברך הברכה קודם המצוה כשאר המצוות, ואמנם הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה כתב שאם קדש ולא בירך תחלה כמו בשאר מצוות שלא יברך אחר כן שתהיה ברכה לבטלה.

(מצוה שתשב אשת מוציא שם רע תחתיו לעולם)

תקמ. ט. שנצטוה מוציא שם רע על אשתו שתשב תחתיו לעולם ואפילו היא עורת או מוכת שחין, שנאמר ולו תהיה לאשה, ומכלל דין זה שנצטוו בית דין גם כן להלקותו על אשר הוציא שם רע בשקר ולעונשו מאה סלעים כסף מזוקק כמו שנאמר בפרשה, ופירשו זכרונם לברכה שאזהרת מוציא שם רע היא בכלל לא תלך רכיל בעמך.

משרשי המצוה ליסר הגבלים מעשות גבלות רעות כאלת, וכענין שנכתוב למטה בסמוך בעזרת השם בדיני אונס.

ודיני המצוה כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה כיצד הוצאת שם רע הוא שיבוא לבית דין ויאמר נערה זו בעלתי ולא מצאתי לה בתולים וכשבקשתי על הדבר נודע לי שזנתה תחתי אחר שארסתיה ואלו הם עדי שזנתה בפניהם, ובית דין שומעין דברי העדים וחוקרין עדותן, אם נמצא הדבר אמת נסקלת, ואם הביא האב עדים והזימו העדים שהביא הבעל ונמצאו שהעדים העידו שקר יסקלו, וילקה הוא, ואף על פי שאין בזה מעשה אלא דבור התורה חייבתו כאן במלקות כדכתיב ויסרו אותו, ויתן מאה סלע, ועל זה נאמר ואלה בתולי בתי אלו העדים שיזימו עידי הבעל, חזר הבעל והביא עדים אחרים והזים עידי האב הרי הנערת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

לדוקרו בחרב אלא לשון חכמים מרפא (שמתירין לו הנדר). — 10. הלכות אישות ג, כג. — 14. דברים כב, יט. — 16. כתובות פו, א. — 17. ויקרא יט, טו. — 19. אונס, מצוה תקמב. — 20 ואלך. בהלכות נערה בתולה ג, ו. — 25. שאין, בפנים: שיש שאין. — 26. דברים כב, יח. — שם כב, יז.

הערות וביאורים

2. המקדש, כל המקדש אשה בין על ידי עצמו בין על ידי שליח צריך לברך קודם הקדושין הוא או שלוחו (הלכות אישות כ, כב). — 5. הארוסות, מדרבנן הוא שנזדו על הייחוד של פנויה ואף ארוסה לא התירו עד שתיכנס לחופה ובברכה (כתובות ז, ב, רש"י ד"ה ואסר). — והתירלנו, את נשותינו הנשואות לנו על ידי חופה וקדושין (רש"י שם). — 17. רכיל, שרוכל מטעים דבריו של זה לזה, ומוציא שם רע גם כן מטעים לאנשים את השם רע שמצא (ועיין מצוה רמג). — 26. ויסרו, זה מלקות (כתובות מו, א).

ועידי האב נסקלין, ועל זה נאמר ואם אמת היה הדבר הזה, מפי השמועה למדו שפרשה זו היא שיש בה עדים זוממין וזוממי זוממין, הוציא שם רע עליה והיא ברגרת אף על פי שהביא עדים שזנתה תחתיו כשהיא נערה הרי זה פטור מן המלקות ומן הקנס, ואם נמצא הדבר אמת הרי זו תסקל אף על פי שהיא בוגרת האיל ובעת שזנתה נערה היתה. ויתר פרטיה בפרק ג' וד' ממכות ובפרק ג' וד' מכתובות.

ונוהגת לענין המלקות והקנס בזמן הבית שהיינו דנין דיני קנסות, ולענין שתשב אשה תחת בעלה לעולם אף בזמן הזה שמצוה עליו בכך, שזה באמת מצוה היא ולא קנס.

(מצוה על בית דין לסקול באבנים מי שיתחייב סקילה)

תקמא. י. שנצטוו בית דין לרגום באבנים מי שעבר על קצת עבירות, ואחת מהן הבא על נערה מאורסה, שנאמר וסקלתם אותם באבנים, וזו היא אחת מארבע מיתות בית דין הידועות שהן סקילה שריפה הרג וחנק, ובמסכת סנהדרין פרק ארבע מיתות חלקו רבי שמעון ורבנן סקילה ושריפה אי זו מהן חמורה יותר, ורבנן הוא דאמרי סקילה חמורה. וענין הסקילה כך היא, רחוק מבית הסקילה ארבע אמות מפשיטין האיש המחוייב סקילה בגדיו עד שנשאר ערום ומכסין ערותו מלפניו, והאשה אינה נסקלת ערומה אלא בחלוק אחת, ובית הסקילה היה גבוה שתי קומות ועולה לשם הוא ועידיו וידיו אסורות, ואחד מן העדים דוחפו על מותניו ונופל על לבו לארץ, ואם לא מת בדחיפה מגביהין העדים אבן שהיתה מונחת שם משא שני בני אדם ומרפים ידיהם ומשליכין האבן על לבו, ואם לא מת בזה רגימתו בכל ישראל, שנאמר יד העדים תהיה בו וגומר.

משרשי מצוה ארבע מיתות בית דין כתבתי קצת בסדר משפטים עשה ד' בסימן מ"ה. דיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה סקילה חמורה משריפה ושריפה מהרג והרג מחנק, וכל מי שנתחייב בשתי מיתות בית דין בין משתי עבירות או מעבירה אחת נידון בחמורה, וכל חייבי מיתות שנתערבו זה בזה ולא הכירו אותם נידונין כולם בקלה שבהן, ויתר פרטיה מבוארין בסנהדרין בפרק ו'.

ונוהגת בזמן הבית, ובית דין שעברו על זה ולא סקלו מי שנתחייב סקילה אפילו המיתוהו במיתה אחרת בטלו עשה זה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שם כב, כ. — 12. שם כב, כד. — 14. סנהדרין מט, ב. — 15—21. לשון הרמב"ם בהלכות סנהדרין ו, א. — 21. דברים יז, ו. — 23. סנהדרין פא, א.

הערות וביאורים

3—4. פטור מן המלקות ומן הקנס, אם כיחש, דכי כתיב ויסרו אותו מלקות וענשו אותו ממון בנערה כתיב, וזה עיקימת שפתיו גורמין לו ליענש ועקימת שפתיו בבוגרת הואי (כתובות מה, א, רש"י ד"ה ואינו). — 25. מעבירה אחת, כגון חמותו והיא אשת איש, שמצד חמותו הבא עליה בשריפה, ומצד אשת איש הבא עליה בחנק, נידון בחמורה, שהיא שריפה.

(מצוה על האונס שישא אנוסתו לאשה)

הקמב. יא. שנצטוה האונס נערה בתולה שישא אותה לאשה ושיתן לאביה חמשים כסף.

משרשי המצוה כדי ליסר הגבלים מן המעשה הרע הזה ושלא יהיו בנות ישראל בהפקר, שאם יחשוב האונס למלאת נפשו בה וילך לו יקל בעיניו לעשות כן פעמים הרבה, אבל אם בדעתו שתהיה קשורה עמו ומוטלת עליו כל ימיו לחיוב שאר כסות ועונה, ואפילו אם יקוץ בה לא יהיה לו רשות לגרשה לעולם, ושיתחייב ליתן לאביה חמשים כסף, מיד באמת יכבוש יצרו וימנע מעשות הנבלה עם הקנס הזה, וגם יש בזה קצת תנחומין אל הענייה המבויישת שתשאר עמו לעולם פן יבוישנה איש אחר בדבר הרע שאירע לה, ופקודי יי׳ ישרים משמחי לב.

בדיני המצוה כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה כל הנבעלת בשדה בחזקת אנוסה, וכל הנבעלה בעיר בחזקת פיתוי עד שיעידו עדים שהיא אנוסה. ואמרו חכמים שהאנוסה שלא רצתה היא או אביה שתנשא לו אין כופין אותה, אבל לא רצה הוא כופין אותו, ואפילו היא חגרת או סומא ומצורעת, ואינו מוציאה לעולם, ולזו אין לה כתובה, דמה טעם תקנו חכמים כתובה כדי שלא תהא האשה קלה בעיני בעלה לגרשה, זו אינו יכול לגרשה, היתה האנוסה אסורה עליו ואפילו מחייבי עשה, ואפילו שנייה, הרי זו לא ישאנה, וכן אם נמצא בה דבר זמה אחר שכנסה יגרשנה, שנאמר ולו תהיה לאשה, אשה הראויה לו. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה שאין האונס או המפתה חייב בקנס עד שיבוא עליה כדרכה ובעדים ואינו צריך התראה, ובכתובות פרק ד׳ נראה הפך דבכל התורה כולה אין חילוק בין כדרכה לשלא כדרכה למכות ולעונשין אלא במוציא שם רע בלבד. ואין בה חיוב קנס עד שתהא בת שלש שנים גמורות, ומשלש שנים גמורות עד שתבגור יש לה קנס, ובוגרת נקראת אחר ששה חדשים משנראה בה סימן התחתון שהן שתי שערות, ובששה חדשים אלו נקראת נערה, וזהו שאמרו זכרונם לברכה אין בין נערות לבגרות אלא ששה חדשים בלבד, ואחר שבגרה אין לה קנס שנאמר נערה בתולה, ובא עליו הפירוש בתולה ולא בעולה, נערה ולא בוגרת וממאנת ואילונית, ועניין סימני האילונית ידוע, וכל שלא נראה בה סימן התחתון והיא בת ל״ה שנים ויום אחד אף על פי שאין לה סימני אילונית בחזקת אילונית היא. ובין שיש לה אב או שאין לה אב יש לה קנס, ועשר נשים מנו חכמים שאין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4—5. ושלא יהיו בנות ישראל בהפקר, קדושין יב, א. — 10. תהלים יט, ט. — 11—18. בהלכות נערה בתולה א, ב—ה. — 19. שם א, ח. — 20. כתובות מו, א. — הפך, עיין במגדל עוז הלכות נערה בתולה א, ה. שגם הראב״ד השיג על זה, אכן בספרי דרמב״ם שלנו הגרסא אחרת. — 24. שם לט, א. — 26. דברים כב, כח. — 29 ואילך. לשון הרמב״ם בהלכות נערה בתולה א, ט.

הערות וביאורים

12. פיתוי, מפני שלא צעקה. — 27. ממאנת, יתומה קטנה שהשיאוה אמה ואחיה ולא רצתה בבעל הרי זו ממאנת והולכת ואינה צריכה ממנו גט. — אילונית, שאין לה ימי נערות אלא מקטנותה תצא לבגרות. — ידוע, כל שאין לה דדין וקולה עבה ואינה ניכרת בין איש לאשה, ועוד (עיין ברמב״ם הלכות אישות ב, ו).

להן קנס ואלו הן, בוגרת ממאנת מגורשת אילונית שוטה חרשת גיורת שבויה משוחררת והיוצא עליה שם רע, ושאר הבנות יש להן קנס. וכל שיש לה קנס יש לה בושת ופגם, שהחמשים כסף דמי הנאת השכיבה בלבד הם, ושאין לה קנס אין לה בושת ופגם אם נתפתתה, אבל אם נאנסה אף על פי שאין לה קנס יש לה בישת דלא גרעה מחובל בחבירו שחייב בחמשה דברים. והרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה כתב דאפילו באנוסה כל שאין לה קנס אין לה בושת, ותמיה אני עליו, ודמי דברים אלו הן של אב שהתורה זכתה שבח נעורים לאב, ואם אין לה אב לעצמה. ויתר פרטי המצוה בכתובות בפרק שלישי ורביעי.

ונוהגת מצוה זו לענין הברח פרעון הקנס בזמן הבית שיש כח בידינו לדון דיני קנסות, ולענין שישאנה האונס אף בזמן הזה היא מצוה עליו שהנשואין מצות הם ולא קנס.

(מצוה להתקין יד במחנה)

תקמג. יב. שנצטוינו כשיצאו חיילותינו למלחמה שנכין וניחד לחיל מקום ידוע שיהיה שם כל איש יוצא לעשות צרכיו, כדי שלא יעשו צרכיהם בכל מקום ובינות המלונות כמו שיעשו האומות, ועל זה נאמר ויד תהיה לך מחוץ למחנה, וגומר, ולשון ספרי אין יד אלא מקום, שנאמר והנה מציב לו יד.

משרשי המצוה כענין שכתוב בפרשה כי יי׳ אלהיך מתהלך בקרב מחניך... והיה מחניך קדוש וגומר, כלומר שנפשותן של ישראל דבקות בשכינה לעולם, וכל שכן במחנה שכולן נקיי הנפש, כי כל הירא מעבירות שבידו כבר הלך לו ושב אל הבית ונשארו הטובים אשר רוח אלהים שוכן בתוכם וראוי להם לעמוד בנקיות, כאשר ידוע ומפורסם שהנקיות מדה מן המדות הטובות המביאה לידי רוח הקדש, ובדרש רבי פנחס בן יאיר בפרק קמא דעבודה זרה, וגם יש בזה שבח לאומה כי יבואו אליהם מלאכי גוי וירואו מחניהם קדוש ונקי מכל טינוף.

דיני המצוה כלולים בפשט הכתוב.

ונוהגת בזמן הבית בזכרים כי הם הנלחמים לא הנקבות, ועובר על זה ולא התקין לו מקום מחוץ למחנה וליכלך מקום המחנות בטל עשה זה, ועשו גדול מאד שגורם לשכינה להסתלק ממחנה ישראל, וכמו שכתוב ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, כלומר בהיותכם בתוך הליכלוך תרחקו עצמכם מן הטוב.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. שם ב, י. — 13—16. מיוסד על סה״מ מ״ע קצב. — 13. למלחמה, חסר בכ. — 15. שיעשו, ו היו עושים, כ שהיו עושים. — דברים כג, יג. — 16. שמואל־א טו, יב. — 17. דברים כג, טו. — 21. ובדרש, כ וכדרש. — 23. מלאכי גוי, ישעי׳ יד, לב. — גוי, כ נכרים. — 27. דברים שם.

הערות וביאורים

3. ו פ ג ם, לפי יפ״ה, רואין אותה כאלו היא שפחה נמכרת בשוק כמה היא שוה בעולה וכמה היתה שוה בתולה, ורואין כמה פחתה וישלם (הלכות נערה בתולה ב, ו). — 6. ו ת מ י ה, דמה תלוי צער בשת ופגם בקנס דאע״פ שאין להן קנס למה לא יהא להן שאר הדברים (עיין בכ״מ הלכות נערה בתולה ב, י). — 7. ש ה ת ו ר ה ז כ ת ה, שנאמר בנעוריה בית אביה (במדבר ל, יז) כל שבת נעורים לאביה (כתובות מו, ב). — 21. ה מ ד ו ת ה ט ו ב ו ת, ואלה הן בסדר המנויין שם: תורה, זהירות, נקיות, פרישות, טהרה, קדושה, ענוה, יראת חטא, חסידות, רוח הקדש (ע״ז כ, ב).

(מצוה להתקין יתד במחנה)

תקמד. יג. להיות לכל אחד מבני החיל יתד תלויה עם כלי מלחמתו או כלי אחר שראוי לחפור בו כדי שיחפור בו מקום בארץ לעשות בו צרכיו בדרך המוכנת לזה, ועל זה נאמר ויתד תהיה לך על אזנך, פירש אזניך כלי זיין.

ושורש מצוה זו וכל ענינה במצוה הקודמת לה. וזה הפסוק הואיל ובא לידינו נכתוב עליו המדרש שסמכו לו זכרונם לברכה בגמרא שאמרו, למה אצבעותיו של אדם עשויין כיתידות, כלומר שהן משופין, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יתן אצבעו לתוך אזנו, שנאמר ויתד תהיה וגומר, אל תקרי אזניך אלא אוזנך.

(מצות הלואה לנכרי ברבית אם יצטרך ללוות מה שאינו כן בישראל)

תקמה. יד. שנצטוינו לבקש רבית מן האומות כשנלוה להם, ולא נלוה להם בלא רבית, ועל זה נאמר לנכרי תשיך, וכמו כן מותר ללוות מהן ברבית, ואמרו בספרי, לנכרי תשיך מצות עשה, ולאחיך לא תשיך לא תעשה.

משרשי המצוה שאין ראוי לנו לגמול חסד זולתי אל העם יודעי האל ועובדים לפניו, ובהמנע החסד משאר בני האדם ונעשה אותו לאלו נבחן כי עיקר האהבה והחמלה עליהם מצד החזיקם בתורת אלהים יתברך, והנה עם הכוונה הזאת יהיה לנו שכר במניעת החסד מהם כמו בעשותינו אותו אל בני עמינו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמצוה להקדים הלוואת ישראל בחנם מהלוואת הגוי ברבית, ומה שאמרו שהגוי שלוה מעות מישראל ברבית אף על פי שנתגייר גובה ממנו כל מה שעלה מרבית עד שנתגייר, שלא יאמרו בשביל שלא יפרע הרבית נתגייר, וכענין שנצטוינו לבקש מהם רבית כמו כן מותר לתת להם רבית שלא אסר לנו הכתוב אלא רבית של ישראל, ידוע הדבר. ואמרו זכרונם לברכה שהגוי שלוה מעות מישראל ברבית ובקש לפרעם לו ומצאו ישראל אחר ואמר לו תנם לי ואני אתן לך רבית מהם כדרך שאתה נותן לישראל הרי זה מותר, ואם העמידו אצל ישראל אף על פי שנתן הגוי המעות בידו הואיל ומדעת ישראל נתן הרי זה רבית קצוצה. ואמרו זכרונם לברכה שאף על פי שהרבית שלהם מותר מן הדין אסור לישראל להלוות להם ברבית קצוצה אלא בכדי חייו כדי שלא יהא רגיל עמו תמיד וילמוד ממעשיו, אבל אבק רבית מהם מותרת אפילו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—4. סה״מ מ״ע קצג. — 4. דברים כג, יז. — 6. כתובות ה, ב. — 8. אל תקרי... ו אויניך אלא אוזניך, נש אל תקרי אזנך אלא אוזניך, לא אל תקרא אזניך אלא אזנך. — 10—12. מיוסד על סה״מ מ״ע קצה, עם שנויים והשמטות. — 10. מן האומות, ש ד עממין. — 11. דברים כג, כא. — 13—16. כל שרש המצוה חסר בלא. — 13. שאין ראוי, ש שלא היה ראוי. — 13—14. זולתי—לפניו, ו לנכרים. — 17. ב״מ עא, א. — 18. שם עב. — 22. שם עא, ב. — 25. שם ע, ב.

הערות וביאורים

8. אזניך, (מלשון כלי זיין) אלא אוזניך. — 23. ואמרו לו, ואמר ישראל אחר לגוי. — 24—25. ומדעת ישראל נתן, חשוב הגוי שלוחו של ישראל ולמיכך הרי זה רבית קצוצה (שהסכימו עליה המלוה והלוה). — 27. אבק רבית, מעין רבית, שחכמים אסרוהו.

ביותר מכדי חייו דמשום אבק רבית לא יהא רגיל עמו כל כך, ותלמיד חכם מותר להלוותו בכל מה שירצה שאין חשש עליו שילמוד ממעשיו כי החכמה תעוז לחכם ותשמרנו לעולם. ויתר פרטיה מבוארין בבבא מציעא פרק אי זהו נשך.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה והלוהו בלא רבית מתורת חסד לבד לא מתקוה אליו לרווח עמו מצד אחר או מפני דרכי שלום בטל עשה זה. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה לא ימנה בחשבון המצוות עשה זה, ואמר שהכתוב הזה לא בא אלא ליתן עשה ולא תעשה במלוה לישראל ברבית, וזו היא כוונת המדרש בספרי באומרו זו מצות עשה, וכן נראה כדבריו בגמרא בסוף פרק אי זהו נשך, ועם כל זה דרך המלך נלך לא נטה ימין ושמאל מחשבונו, והגדול מי ששגותיו ספורות.

(מצות קיום מוצא שפתים)

תקמו. טו. שנצטוינו לקיים כל מה שנחייב עצמינו בדבור משבועה ונדרים חולת זה, ועל כל זה נאמר מוצא שפתיך תשמור וגומר. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה וכבר הפרישו מלות זה הפסוק ושמו כל מלה ממנו לענין, ואולם המגיע מכל מה שזכרתי לך הוא שמצות עשה הוא שיקיים האדם כל מה שידבר בו מחיוב עצמו בדבר מהדברים. וכבר נכפל הלשון בזאת המצוה והרא אמרו ככל היוצא מפיו יעשה, עד כאן. והרב רבנו משה בן נחמן ז"ל תפש עליו ואמר כי הוא כלל שתי מצוות בכאן שהן חלוקות בדיניהן וענינן ועשאן אחת, כי הכתוב הזה של מוצא שפתיך וגומר נאמר בענין מה שאדם מחייב נפשו לי"י יתברך בין שיהיה דבר מקרבנות או מצדקות, והוא שנאמר כי דרש ידרשנו מעמך, כלומר שיבקש ממך הממון הנידר לו ויהיה לך באיחורו חטא, וכן אמרו זכרונם לברכה חייבי החרמים והערכים וההקדשות והחטאות והאשמות ועולות ושלמים צדקות ומעשרות בכור ומעשר ופסח לקט שכחה ופיאה כיון שעברו עליו שלשה רגלים עובר בבל תאחר, אבל בכל מה שיחייב האדם עצמו מדברי הרשות שקראו חכמים ביטוי והוא שנדר או נשבע אוכל או לא אוכל, אלך למקום פלוני או לא אלך, וכל כיוצא בזה, זה אינו נכנס בכלל מצות הכתוב הזה, ווהו שהוצרך הכתוב להבטיח וכי תחדל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. החכמה, קהלת ז, יט. — 6. בהשגותיו לסה"מ שורש ששי. — 8. בגמרא, עיין במפרשי הרמב"ם בהלכות מלוה ולוה ה, א, שהשינו על הרמב"ם מסוגית הגמרא, וזו תהי' ראי' לדברי הרמב"ן. — 9. דרך המלך, במדבר כ, יז. — 13. דברים כג, כד. — 13—17. בסה"מ מ"ע, צד. — 16. במדבר ל, ג. — 17. בהשגותיו שם למ"ע צד. — 20. דברים כג, כב. — 21. הגידר, ו הנדור, נש הנודר. — ר"ה ד, א. — 23—24. בבל תאחר, מצוה תקסז. — 26. דברים כג, כג.

הערות וביאורים

2. ה ח כ מ ה, יותר עוז וכח יש לחכמה מעוז שליטים רבים (אבן עזרא). — 7. ע ש ה ו ל א ת ע ש ה, ר"ל שענין מצות עשה זו הוא ליתן גם עשה לישראל הנושך, מלבד הלא תעשה דלאחיך לא תשיך, דעיקר הלשון לנכרי תשיך בא להורות לנכרי תשיך ולא לאחיך, ולאו הבא מכלל עשה עשה, נמצא המלוה לישראל ברבית עובר על עשה ולא תעשה, אבל הלואה לעכו"ם ברבית רשות ולא מצוה. — 26. ל ה ב ט י ח, לנו שאין בהמנע מהנדרים חטא, נראה א"כ שבנדרי גבוה הכתוב מדבר,

לנדור לא יהיה בך חטא, שאלו בנדרי ביטוי ידבר באמת לא היה צריך לומר שלא יהיה בנו חטא אם נחדל מנדרי ביטוי, ואמנם בנדרי ביטוי מצוה אחרת נתיחדה בו והיא פרשת נדרים בסדר ראשי המטות ששם כתוב לאסור אסר על נפשו... ככל היוצא מפיו יעשה, ופירשו זכרונם לברכה לאסור את המותר. וההפרש עוד שבין נדרי ביטוי לנדרי גבוה שבנדרי גבוה אין צריך להזכיר בו נדר אלא שיאמר בהמה זו קרבן או כלי זה לבדק הבית או אתן מנה לבדק הבית או לעניים, ובזה בלבד הוא מחוייב לקיים דברי פיו בעשה ולא תעשה הנזכר בזה הכתוב, שאם עברו שלשה רגלים ולא קיים נדריו עובר משום בל תאחר, אבל משום בל יחל דברו אינו עובר עד שיעבור על הנדר בענין שאי אפשר לו לקיימו עוד, אבל בדברי הרשות צריך להזכיר בהן נדר או דבר המורה עליו כגון מת שיקראו ידות הנדרים או בטויים, אבל אמר בדבור בלבד לא אוכל ככר זה אלך למקום פלוני או אתן מנה לפלוני עשיר איננו מתחייב בעשה כלל, אבל ראוי לכל מי שחננו האל דעת לקיים כל דבריו, ונאמר כן בנדרי ביטוי איננו עובר בבל תאחר ואפילו לאחר כמה רגלים. והיוצא מכל זה לדעתו של הרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה שנמנה מצות עשה אחת לקיים האדם מוצא שפתיו בנדרי גבוה, ונמנה מצות אחרת לקיים הנדרים והשבועות של ביטוי.

משרשי המצוה כתבתי בסדר ראה אנכי במצות חיוב הבאת הקרבנות ברגל ראשון עשה ב' בסימן תל"ז.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה בפרק קמא דראש השנה שצדקה מחוייב האדם לעשותה מיד, ואמרו בטעם זה משום דהא קיימי עניים, כלומר מכיון שבידו לקיים המצוה מיד חיוב העשה גם כן עליו מיד, ומכל מקום לענין לעבור עליו בבל תאחר אין עוברין עד שיעברו עליו שלשה רגלים, שדרך כלל תחייב התורה בכל נדרי שמים בבל תאחר אחר שלשה רגלים ולא קודם לכן, וכדברי הבריתא שכתבתי במצוה זו סמוך, זהו דעת קצת המפרשים. אבל יש מהם שאמרו שאף בבל תאחר מחייבינו בצדקה בשאינו פורע אותה לאלתר, ואמרו שחילוק יש בין מה שאדם מחייב עצמו בו כגון צדקה למה שאין אדם מחייב עצמו בלקט שכחה ופיאה, דמה שחייב הוא עצמו בו ובידו לקיים דאית ביה הני תרתי כגון צדקה מחוייב עלה בבל תאחר מיד, אבל בלקט שכחה ופיאה לא חייב הוא עצמו בהן, וקרבנות שחייב הוא עצמו בהן אין בידו להקריבם מיד, ולפיכך אינו עובר עליהן עד אחר שלשה רגלים. תזכה בני ותבחן דבריהם. ויתר פרטי המצוה, כלומר ביאור הדיקדוק, כלומר להזהיר האדם לעשות מה שחייב לעשותו ואיך ינצל מזה כשיפול

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2 מצוה אחרת, מצוה תז. — 3. במדבר ל, ג. — 4. בספרי. — 11. ידות, עיין מצוה תו.— בטויים, כ כנויים (וכן בלשון הרמב"ן). — 13. ונאמר כן, ו וכמו כן. — 19. ר"ה ו, א. — 21. (ג"כ) עליו, חסר בו. — 24. המפרשים, הובא ברי"ן שם בשם הרשב"א. — אבל יש מהם שאמרו, כתן להרמב"ם בהלכות מתנות עניים ח, א. — 25. מחייבינו, ו מחייבין, כ מחייבנו.

הערות וביאורים

שאילו בנדרי ביטוי וכו'. — 9—10. ל ק י י מ ז ע ו ד. ד"אין לבל יחל ענין ברגלים" (רמב"ן שם).

לי ספק במה שאמר הכל מבואר במקומות משבועות ונדרים וסוף מנחות ובמסכת קינים כמו כן.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ולא קיים דברו בנדרי גבוה כגון קרבנות ונדרי בדק הבית בזמן הבית תכף שאפשר לו לקיים, וכמו שכתבנו בסדר ראה אנכי עשה ב', בטל עשה זה, וכשעברו עליו שלשה רגלים ולא קיים דברו עבר על לאו דלא תאחר, וכמו שנכתוב בסדר זה בעזרת השם. ובזמן הזה הנודר צדקה ולא פרעה ביום שנדרה לגבאים או לעניים אם ישנן שם בטל עשה זה, וגם עבר בבל תאחר מיד כדעת קצת המפרשים, ואם אחר לעשות הדבר שלשה רגלים לדברי הכל. ולענין חיוב נדרי ביטוי כבר נתיחדה בהן מצוה שחייב לקיימן בסדר ראשי המטות כמו שאמרנו, ואם איחר לקיימן עד שבא עליהן ביטול שאין בידו עוד לקיים אותן אז נאמר בהן שבטל עשה דכל היוצא מפיו יעשה והלאו דלא יחל דברו ולא קודם לכן ואפילו עברו עליו כמה רגלים.

(מצוה עלינו להניח השכיר לאכול בזמן שכידותו מדברים ידועים)

תקמז. יו. שנצטוינו להיות השכיר אוכל בשעת עבודה מהדבר אשר יעבוד בו כשיהיה הדבר ההוא דבר שגידולו מן הארץ ולא נגמרה מלאכתו, ועל זה נאמר כי תבוא בכרם רעך וגומר, ובא עליו הפירוש שבשכיר הכתוב מדבר, וכן תרגם אונקלוס ארי תתגר, וכן כתוב כמו כן כי תבוא בקמת רעך וגומר, ופירשו זכרונם לברכה בבבא מציעא בפרק השוכר את הפועל שמשני אלה הכתובים למדנו שהאדם אוכל במחובר בשעת גמר מלאכה, וביארו שם שלא יספיק לנו ללמוד מה שצריך מאחד מן הכתובים בלתי האחר.

כשרשי המצוה ללמד את בני ישראל להיות להם נפש יפה ורצון טוב ומתוך כך תחול ברכת יי' עליהם, ובאמת שהדקדוק עם הפועל שלא יאכל באשר הוא עמל בעודו הוא עמל בדבר, וכל שכן כשהן עושין בגדולי הקרקע שהאדם שמח בו בברכת השם אשר נתן לו שיש הודאה בזה על הנבלה ועל המזג רע מאד, וכבר כתבתי כמה פעמים שהמארה והרעות ידבקו ברעים והטובות בטובים מין במינו. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה מה בין העושה בתלוש לעושה במחובר, שהעושה בתלוש אוכל עד שלא יגמור עבודתו ומשיגמור עבודתו אסור לו לאכול, והעושה במחובר כגון קוצר ובוצר אינו אוכל אלא כשיגמור עבודתו כגון קוצר ובוצר אחר שימלא הסל, זהו דין תורה, אבל חכמים אמרו מפני השב אבידה לבעלים, כלומר כדי שלא יתבטלו ממלאכה שיאכלו בהליכתן מאומן לאומן ובחזירתן, ובחזירתן מן הגת, כדי שלא יבטלו ממלאכתן וישבו לאכול אלא אוכלין בתוך המלאכה כשהן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

14—20. מיוסד על סה"מ מ"ע רא, עם הוספות ושנויים. — 15. דברים כג, כה. — 17. שם כג, כו. — 18. ב"מ פח, ב. — 24. הוראה, כ הוראה. — 26 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות שכירות יב, ב—י, עם שנויים והשמטות.

הערות וביאורים

27. ש ל א י ג מ ו ר ע ב ו ד ת ו, למעשר אם הוא בר מעשר, או עד שלא יגמור עבודתו לחלה אם הוא בר חלה, ואין שעת גמר מלאכתן למעשר פיטרתן (רע"ב ותי"ט ב"מ ז, ב).—ו מ ש י ג מ ו ר, מלאכתו למעשר ולחלה. 30. ב ה ל י כ ת ן, משורה לשורה

והמתבטל בשעת המלאכה ואוכל עובר בלאו, ועל זה נאמר וחרמש לא תניף ועומר, כמו שנכתוב במדר זה בלאוין בעזרת השם, וכן מה שאמרו בענין זה, שהחולב והמחבץ והמגבן וכל כיוצא בזה אינו אוכל מפני שאינן גדולי קרקע, דמנכש בבצלים ובשומים אף על פי שתולש קטנים מבין גדולים אינו אוכל מפני שאין זה גמר מלאכה, ואין צריך לומר שומרי גנות ופרדסים וכל דבר המחובר לקרקע שאינן אוכלין כלל. ומה שאמרו שאין הפועל אוכל מדבר שנגמרה מלאכתו למעשר וכן לחלה, הקוצר והדש והזורה והבורר והמוסק והבוצר והדורך וכל כיוצא במלאכות אלו הרי הן אוכלין מן התורה, ושומרי גרנות וערמות וכל דבר התלוש מן הקרקע שעדיין לא נגמרה מלאכתן למעשר אוכלין מהלכות מדינה אבל לא מן התורה, לפי שאין השומר עושה מעשה, ולא הותרה האכילה אלא לפועל שעושה מעשה, ובעושה מעשה אין חילוק כשעושה אותו בידיו או ברגליו או אפילו בכתפיו הכל אוכלין מן התורה, היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים, שנאמר בכרם רעך ואכלת ענבים, כלומר ולא דבר אחר, והעושה בגפן זו לא יאכל בענבים בגפן אחר, ואסור לפועל למוץ בענבים, שנאמר ואכלת לא מציצה, ולא יאכל אכילה גסה, שנאמר שבעך אבל לא יותר. ויתר פרטי המצוה מבוארין בפרק השוכר את הפועלים בבבא מציעא.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ולא תניח שכירו לאכול על הענין הנזכר בטל עשה זה.

(כיצוה על הרוצה לגרש את אישתו שיגרשנה בשטר)

תקמח. יז. שנצטוינו כשנרצה לגרש נשותינו לגרש אותן בכתב, ועל זה הכתוב יאמר הכתוב ספר כריתות, והוא שיקראו אותו רבותינו זכרונם לברכה גט, וכמו כן המתרגם תרגם ספר זה גט, ועל זה נאמר וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה מביתו.

משרשי המצוה לפי שהאשה נבראת לעזר לאדם והיא לו כאחד מכלי חמדתו, וכענין שאמרו זכרונם לברכה אין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי, ואחר שכן היה מרצונו ברוך הוא שכל זמן שיקוץ נפשו בכלי הזה שיוציאנו מביתו, ומן הטעם הזה יש מרבותינו שיאמרו בגמר[א] גיטין שאפילו הקדיחה תבשילו יכול לגרשה, כלומר מפני דבר קטן אחר שאינה לו אלא ככלי יקר שבבית, ומהם שיאמרו כי מהיות הכלי הזה בצלמו בדמותו וחננה האל לצרכו ולכבודו, עינים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דברים כג, כו. מצוה תקפט. — 2. בסדר. 5 בסי, ג בסימן. — 9. מדינה, ו מדינם. — 13 ענבים, כ ענבים כנפשך. — 20. הכתב, ו הכתוב. — 22. דברים כד, א. — 24. לעזר, בראשית ב, יח. — 25. סנהדרין כב, ב. — כורתת, ז כומרת. — 27. גיטין צ, א.

הערות וביאורים

מהלכין ואינן מבטלין (הלכות שכירות יב, ב). — 3. והמחבץ, מיני חריצי חלב. — 7. והמוסק, המלקט בזיתים, — והבוצר, בענבים. — והדורך, ענבים בגת. — 14. למוץ, היין וזורק החרצנים. — 27. הקדיחה תבשילו, שרפתהו ע"י האור או ע"י מלח. — 29. לצרכו ולכבודו, ניקורו ביבמות סג, א: לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו.

לראות ואזנים לשמוע ונפש שכלית, אין ראוי להוציאה ולשלחה מעליו כי אם בטענה גדולה, וכענין שאמר הכתוב כי מצא בה ערות דבר, אבל מכל מקום דברי הכל שכשמצא בה דבר גדול שראוי לגרשה מן הטעם שזכרתי, שהיא לא נבראת אלא בשבילו, ואחר שהיא לו מורת רוח ונפשו קצה בה אין הכרח עליו להיות אתה על כל פנים כאשר יעשו קצת מן האומות שיכרתו ברית עם האשה ברית חזקה עד שאול תחתית ולא תירא על הפירוד, ואם תעשה לעיניו הזימה ותחריב כל אשר בבית ותבעיר באש כל אשר לו מגדיש ועד קמה ועד כרם זית, ואמנם צותנו התורה בשלחנו אותה לבלתי שלחה בדבור לבד פן יהיה לנו זה לאבן נגף ולצור מכשול להיות זמה בתוך עמנו, שתטעון המזנה על בעלה כי הוא גרשה ממנו, גם יהיה מעשה הגירושין מצוי הרבה, אכן עתה שנתחייבנו לכתוב הדברים בספר והעד עדים צריכה להראות שטר כל הטוענת גירושין, ועוד תועלת בדבר כי בתוך כך תנוח חמת האיש לפעמים וינחם מלגרש אותה, וגדול השלום.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהגט שזכרנו צריך האיש ליתנו ביד האשה או ביד שלוחה ששלוחו של אדם כמותו, וכן יכול ליתנו לתוך חצירה ומתגרשת בכך, והוא שתהא עומדת שם בתוך רשותה לפי שהגט חוב הוא לה ואין הבין לאדם אלא בפניו, ומה שאמרו גם כן שזה שכתב בתורה וכתב לה ספר כריתות אין כוונת הכתוב שיכתוב הוא בידו אלא אחד הכותב בידו או שאמר לאחר לכתוב וליתן לה ואחד הנותן בידה או שאמר לאחר ליתן לה, לא נאמר וכתב אלא להודיע שאין מתגרשת אלא בכתב, ולא נאמר ונתן אלא לומר שלא תקח מעצמה. והאומר לשנים כתבו גט וחתמו ותנו לאשתי הרי אלו כותבין וחותמין ונותנין לה והרי אלו שלוחין והן הן עדיו ואי אפשר לנתינת גט בלא עדים, שנאמר על פי שנים עדים יקום דבר, ואי אפשר שתהיה זו ערוה היום והבא עליה במיתת בית דין ולמחר תהי מותרת בלא עדים, ולפיכך אמרו זכרונם לברכה שאם נתן לה גט בינו לביניה ואפילו בעד אחד שאינו גט כלל, ובמה דברים אמורים בכתב ידי סופר אבל אם כתב הבעל הגט בכתב ידו וחתם עליו עד אחד הרי זה גט פסול, ולפנינו נבאר בעזרת השם מה בין גט פסול לשאינו גט כלל. ועשרה דברים הם הנקראין עקרי גירושין מן התורה ואלו הן: א'. שלא יגרש האיש אלא ברצונו, ומהן שכופין אותו על ידי ישראל עד שיאמרו רוצה אני. ב'. ושיגרש בכתב ולא בדבר אחר. ג'. ושיהיה ענין הכתב שגירשה ושמירה מקניינו. ד'. ושיהיה ענינו דבר הכורת בינו לביניה. ה'. ושיהא נכתב לשמה. ו'. שלא יהיה הגט מחוסר מעשה אחר כתיבתו אלא נתינתו. ז'. ושיתננו לה. ח'. ושיתננו לה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. דברים כד, א. — 5—7. כאשר—כרם זית, חסר בש. — 7. מגדיש, ע"ש שופטים טו, ה. — 8. לאבן נגף, ישעי' ח, יד. — 12. וגדול, ו ויגדל. — וגדול השלום, ספרי נשא פ' מב. — 13. קדושין מא, א. — 16—22. לשון הרמבים הלכות גירושין ב, א—ב. — 22—26. שם א, יג—יד. — 27 ואילך. שם א, א. — 28. שיאמרו, כ שיאמר.

הערות וביאורים

5. מן האומות, כתן לדת הרומית שאוסרת גירושין בכלל. — 26. גט פסול, מדברי סופרים, ופסול לכהונה. — 30. הכורת, שלא ישאר לו עליה רשות. — 31. מחוסר מעשה, יצא דבר שמחוסר קציצה אחר

בפני עדים. ט. ושיתננו לה בתורת גירושין. י. ושיהיה הבעל או שלוחו הוא שיתננו לה. וכל אלו מבוארין במשמעות הכתוב. ושאר הדברים שבגט כגון הזמן וחתימת העדים וכיוצא בהן הכל מדברי סופרים. ועיקרו של גט הוא שיאמר האיש לאשה אני פלוני מגרש אותך פלונית שהיית אשתי קודם מעשה גט זה, והרי את מותרת לכל אדם. ומכל מקום נהגו כל ישראל לכתוב הגט בלשון ארמי. אף על פי שמותר לכתבו בכל לשון לכתחילה, וזהו נוסח הגט שנהגו בו הכל בארצינו. ביום פלוני בשבת כך וכך ימים לירח פלוני, ואם עשו ראש חדש שני ימים אומרים בכך וכך ליום החדש הראשון או לשני, מפני שגט מאוחר פסול מה שאין כן בשאר שטרות, בשנת כך וכך ליצירה למנייא דרגילנא למימני ביה במקום פלוני איך אנא פלוני בן פלוני דממקום פלוני וכל שום אחרן וחניכא דאית לי ולאבהתי ולאתריהון דאבהתי צביתי ברעות נפשי בדלא אניסנא ופטרית ושבקית ותריכית יתיכי ליכי אנת פלונית בת פלוני דממקום פלוני וכל שום אחרן וחניכא דאית ליכי ולאבהתיכי ולאתריכי ולאתריהון דאבהתייכי די הוית אינתתי מן קדמת דנא וכדו פטרית ושבקית ותרוכית יתיכי לייכי דתהויין רשאה ושלטאה בנפשייכי למיהך לאתנסבא לכל גבר דתצביין ואנש לא ימחה בידיכי מן שמי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל אדם ודן די יהוי ליכי מינאי ספר תירוכין וגט פטורין ואגרת שבוקין כדת משה וישראל.

והעדים חותמין מלמטה. ונהגו העם לכותבו בי"ב שיטין כמנין גט. ובשיטה האחרונה כותבין כדת משה וישראל לבד. וכמו כן גט שחרור גם כן כותבין בי"ב שיטין, ונוסח גט שחרור כנוסח הנזכר לבד לשון השחרור שמשנין בו וזהו: בכך בשבת בכך וכך ימים לירח פלוני שנת פלונית לבריאת עולם למניין שאנו מונין כאן במקום פלוני דיתיב על נהר פלוני או על כיף ימא איך אנא פלוני בן פלוני וכל שום אחרן וחניכא וכולי צביתי ברעות נפשי בדלא אניסנא ופטרית ושחררית ושבקית יתיך ליך אנת פלוני הדר עכשיו במקום פלוני וכל שום וחניכא דאית ליך ולאתריך דהוית עבדי מן קדמת דנא וכדו פטרית ושבקית ושחררית יתיך

חילופי גירסאות ומראי מקומות

7—17. כל זה לשון הרמב"ם בהלכות גירושין ד, יב. — 7—9. ואם—שטרות, מפ' ואילך בסוגריים.

הערות וביאורים

הכתיבה, לפיכך אם כתב במחובר אע"פ שחתמו בו העדים אחר שתלשו ונתנו לה אינו גט. — 1. בתורת גירושין, ולא בתורת שטר חוב או מזונה. —

2. במשמעות הכתוב: (א') אם לא תמצא חן בעיניו, מלמד שאינה מגרשה רק ברצונו. (ב') וכתב, מלמד שאינה מתגרשת אלא בכתב. (ג—ד') ספר כריתות, שיהיה מסופר שם דברים מהגירושין שכורתין ביניו לבינה, שלא ישאר עליה שום רשות ושייכות. (ה') לה, לשמה. (ו') וכתב ונתן, מלמד שאינה מתגרשת רק בגט שאין מחוסר מעשה בין כתיבה לנתינה. (ז') בידה, מלמד שאינה מתגרשת עד שינתן הגט בידה. (ח') דבר וכתב, ילמדנו מהא דבר דבר מממון על פי שנים עדים יקום דבר, ה"נ בגט צריך שני עדי מסירה, כדקי"ל עדי מסירה כרתי. (ט') כריתות ונתן, מלמד שאינה מתגרשת עד שינתן לה הגט בתורת גירושין. (י') ונתן, מלמד שיתננו הבעל או שלוחו, ולא שתקחנו היא ממנו. — 16. ודן, זה הספר יהיה לך ממני. — 19. שחרור, לעבד ושפחה כנענים.

ליך דיתהויין רשאה ושלטאה בנפשיך ואינש לא ימחה בידיך מן שמי מן יומא דנן ולעלם והרי אנת לעצמיך והרי את בן חורין ותשתרי את וזרעיך למיעל בקהלה דישראל ורשו דאנש לית עלך ועל זרעך ודין דיהוי׳ ליך מינאי ספר שחרורין ואגרת שבוקין וגט פטורין כדת משה וישראל, וכותבין כדת משה וישראל בשיטה אחרונה, וחותמין העדים, ומנהג לעולם להזהיר המגרש שיבטל כל מודעא ומודעא דמודעא, ואומרים לו שיאמר כתבו גט זה לשם אשתי פלונית ומעמידין אותו שם על הסופר, ומכל מקום אם הלך לו אחר שצוה לכתוב הגט ולחתום ולתת נותנין אותו, ואין חוששין למיתה כי נעמיד אותו בחזקת חי. והזהירונו זכרונם לברכה שלא יכתוב בגט ודן ביו״ד שמא יקרא הקורא ודין, ויהיה המשמע כלומר משפט יהיה ביני ובינך, והגט צריך לשון ברור מבלי ספק, וכמו כן אמרו שלא יכתוב אגרת ביו״ד שמא יקרא הקורא אי גרת, כלומר אם זינת, ולא יכתוב למהך ביו״ד שמא יקרא הקורא לי מהך, כלומר לי שחוק, ולא יכתוב תהויין ותצביין בשתי יו״דין שמא יקרא הקורא תהויין תצבין, כלומר שהוא מדבר עם שתי נשים ונמצא שאינו מגרש לזו אלא לשתים אחרות, וכן יאריך בויו״ד דתירוכין ושבוקין שמא תדמה ליו״ד ויהיה משמעו תריכית ושביקית, כלומר שהיא שבקה אותו, ועל דרך זו צריכין להזהר בכל לשון ובכל כתב שיכתוב לגט שלא יהיה בו משמע שני ענינים. וכמו כן צריך הכותב להזהר בכתיבה שתהיה כתב מבואר עד שידעו לקרותו הקטנים שאינם לא סכלים ולא נבונים, ויכול לכותבו בכל לשון ובכל כתב ובלבד שיהיה הלשון והכתב ברור על הענין שזכרנו, וכבר נהגו ישראל לכתבו בלשון ארמי ובכתב אשורי.

והנה אכתוב לך בני מעט בכאן בנוסח שטרות דעלמא, ואף על פי שאין זה מכלל המצוה ומענינה, שם גט שדברנו עליו שם כולל הוא לכל שטר ומן השם הוא זה. תחלת כל דבר אומר שראוי לכל עדים כשרים לחקור ולהבין עיקרי הדברים שיעידו עליהם מאי זה ענין שיהיה ושיודיעו לבעלי הדבר שיעידו להן בלשון ברור כל התנאים שביניהם, ויחזרו לפניהם כל הדברים עד שישכילו אותם יפה, ולא כאשר יעשו העדים הסכלים המפשיטים גלמות בני אדם ונכסיהם וקניינם בזנב גלימתם שלוחשים מעט באזני ההמון הטעשים וטרם יודיעום ויבינו עיקרי התנאים הולכין וכותבין וחותמין כטוב בעיניהם עליהם עד שיוציאו אותם נקיים מנכסיהם, ואנחנו עם הקודש לא כן נתן לנו יי׳ אלהינו לעשות שום דבר כי אם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. והרי אנת לעצמיך, חסר בכ. — 9—17 לשון הרמב״ם הלכות גירושין ד, יג.

הערות וביאורים

5—6. ש י ב ט ל כ ל מ ו ד ע א, קודם שיתן הגט, שאם מסר מחאה בפני עדים ואמר גט שאני רוצה ליתן לאשתי דעו שאני אנוס ליתנו ולכן אני אומר בפניכם שיהא בטל הרי הוא בטל, לפיכך צריך שיבטל קודם כתיבת הגט כל מודעה שמסר. — 12. ל י ש ח ו ק, מצחק אני בך. — 14. ש ת י נ ש י ם, לפיכך כותבין דתיהויין דתיצביין שלשה יודי״ן רצופין. — 16. ש ה י א ש ב ק ה, ובגט צריך שיהיה ברור שהוא המשלח אותה, לא שתשלח עצמה או שהוא אומר לה שהיא שבקה וגירשה אותו. — 26. ג ל מ ו ת, מעילים של בני אדם. — 27. ב ז נ ב ג ל י מ ת ם, בקצה לשונותם.

בדרך אמת, ועל כן נכפלה האזהרה על האונאות בתורה שלשה פעמים כדכתיב ולא תונו איש את עמיתו בשלשה מקומות, ורבותינו זכרונם לברכה גם כן הודיעונו בכמה מקומות בגמרא לקיים כל דבר אחר אמתת הענינים וכדעת המוכרים והלוקחים, ולא נטה הדין כולו אחר הדבורים כי אם אחר כוונת האנשים בהיות לנו כוונתם ברורה, וכענין שאמרו זכרונם לברכה בכתובות בפרק אלמנה ניזונת זבין ולא איצטריכו ליה זוזי דהדרי זביני והוא דגלי אדעתיה דמשום דצריך ליה לזוזי למעבד בהו כך וכך הוא דמזבן, ואמרינן נמי בקידושין בפרק האיש מקדש בו ובשלוחו ההוא גברא דזבנינהו לנכסי אדעתא למיסק לארץ ישראל סליק ולא אתדר ליה אמר רבא כל דסליק אדעתא למהדר ולא אתדר ליה, כלומר והדרי זביני, הנה שדעתם לומר שיגמרו המעשים כולן אחר האמת וכוונת העושים, והוא דרך ישרה שיבור לו האדם ובה יצליח בכל מעשיו.

הנוסח הנהוג בכל שטרי מכירות ומתנות זכיות ומחילות בינינו כן הוא: יודעים אנו עדים חתומי מטה עדות ברורה שאמר לנו פלוני בן פלוני היו עלי עדים וקנו ממני וחנו לו לרבי פלוני בר פלוני להיות לו לראיה ולזכות מחמת שנטלתי ושקבלתי מידו כך וכך מעות ומכרתי לו בהם כרם או שדה או בית פלוני כמו שמסומן וממוצר בסימניו ובמיצריו, ואלו הן מצירי אותו מקום מצר פלוני כן ומצר פלוני וכולי, עד שממצר אותו מארבע רוחותיו, כל מה שיש תוך מצרים אלו מכרתי אני פלוני מכירה גמורה בקניין גמור מעכשיו בממון הנזכר וכולי, ואחר כך מזכיר בפרט ענייני אותו המקום כגון עצים ואבנים קורות וקירות ותקראות וכל זה לשופרא דשטרא, וצריך להזכיר עומקא ורומא, וכמו כן נהגו עכשיו לכתוב בשטרי חוב על מנת שלא תשמיטנו בשביעית דאי לא שביעית תהיה משמטת, דקימא לן שמטת כספים נוהגת בחוצה לארץ מדרבנן כמו שכתבתי למעלה. ועוד אמרו זכרונם לברכה בענין זה של שטרות דלא לכתוב איניש מחשבון שלשה עד עשרה בסוף שטה דילמא מזיף וכתוב משלשה שלשים ומארבעה ארבעים ומחמשה חמשים וכולי, ואי איתרמי ליה בסוף שטה נהדרה תרי תלתא זימני ואפשר דמתרמי ליה באמצע שטה, וכן אמרו בענין זה שאם כתוב בשטר מלמעלה מנה ומלמטה מאתים או בהפך שהכל הולך אחר התחתון, וכן אמרו שכותבין שטר למוכר או ללוה אף על

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שלשה פעמים, ויקרא יט, לג; כה, יד; כה, יז. — 5. כתובות צז, א. — 7. קדושין ג, א. — 22. ב"ב קסז, א. — 26. שם קסה, ב — 27. שם קסז, ב.

הערות וביאורים

9. ולא אתדר ליה, ולא יכול לדור או משום חיסור מזונות או לא מצא דירה (רש"י קדושין ג, א). — ולא אתדר ליה (השני), והוה ליה כמאן דלא מצי למיסק והדר זביני (שם). — 20. לשופרא, לנויי השטר, דאע"פ שלא פירש אותם קנה כל אלו. — עומקא ורומא, כתן למאמר רב דימי בב"ב סג, ב: שכותב לו הקניתי לך עומקו ורומו, ועוד כותב לו קנה לך מקרקע התהום עד רום הרקיע, שהעומק והרום אינו נקנה בסתם, וכתן שקנה העומק והרום קנה הרום שהוא האויר בלבד והעומק שהוא עובי הארץ, אבל לא קנה הבנינות שבעמקים ושבאויר, וכיון שכתב לו מקרקע התהום עד רום הרקיע קנה הבור והדות שבעובי הקרקע (הלכות מכירה כד, טו). — 21. תשמיטנו, עיין מצוה תמח.

פי שאין הלוקח או המלוה עמו, אבל אין כותבין שטרי אריסות וקבלנות ושטרי בירורין וכל מעשה בית דין אלא מדעת שניהם. ואמר רב יצחק בר יוסף בפרק גמ משוט שכל המחקין כולן צריך איניש למכתב קיומייהו וצריך גם כן לחזור מענינו של שטר בשטה אחרונה לפי שאין למדין משטה אחרונה, ומפני כן אם הרחיקו העדים מן הבתב שטה אחת כשר, וזה שנהגו לכתוב הכל שריר וקיים בשטה אחרונה מפני שהלשון זה אינו מעכב בשטר ואפילו אם לא נלמד ממנו אין בכך כלום. ואמר רבא שם ששטר הבא הוא ועידיו על המחק שכשר, ואם תאמר מוחק וחוזר ומוחק אינו דומה וכולי, ואמר רב שישא בריה דרב אידי בפרק הזהב דכתבינן בשטרות וקנינא מניה במנא דכשר למקנייא ביה, במנא לאפוקי מדרב ששת דאמר קונין בפירות, דכשר לאפוקי מדשמואל דאמר קונין במריקה, למקנייא לאפוקי מדלוי דאמר בכליו של מקנה, ורב ואיתימא רב אשי אמר דכשר למעוטי איסורי הנאה.

ונוסח שטר חזקה כך הוא, בפנינו אנו עדים תתומי מטה וכולי נתן פלוני לפלוני שפתחות מקום פלוני שמכר לו כמו שכתוב ותחתום בשטר המכירה שעשה לו שעידיו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. ב"ב קסא, ב. — 8. ב"מ מז, א.

הערות וביאורים

1. אריסות, היורד לקרקע לעבדה למחצה לשליש ולרביע. — וקבלנות, בכך וכך כורין לשנה בין עשתה בין לא עשתה. — 1—2. ושטרי בירורין, זה בורר לו אחד שידון לו וזה בורר לו אחד וכותבין בכתב, פלוני בירר דיין פלוני וטענותיו כך וכך כדי שלא יהיו חוזרים וטוענים. — 3. שכל המחקין, אם נמחק דבר אחד ואח"כ כתב על המחק צריך לקיימן בסוף השטר קודם והכל שריר וקיים וצריך לכתוב קיומיהון. — 3—4. מענינו של שטר, וצריך שלא יהא כתוב בסוף השטר בשיטה אחרונה שום דבר חידוש ושום תנאי שהשטר תלוי בו שאינו כתוב למעלה, לפי שלא נלמד משיטה אחרונה, ונמצא שיתקיים השטר העליון בלא התנאי ויגבה בו שלא כדין, אלא בדברים שאין לנו צורך בהן ללמוד ממנו יסיים שפרו כגון מענינו של שטר, ומעתה לא נפסיד כלום אם לא נלמד משיטה אחרונה שהרי כבר מפורש למעלה מה שכתב בשיטה אחרונה (רשב"ם ב"ב קסא, ב). — 4—5. הרחיקו העדים, שהרי גם אם זייפו ויוסיפו בשיטה החלקה שאחר ענייננו של שטר שבשיטה אחרונה אין השטר לעדים לא מעלה ולא מוריד, שהרי אין למידין משטה אחרונה. — 6. שהלשון, בשיטה אחרונה אינו מעכב בשטר. — 7. על המחק שכשר, דמה לי אם חתמו עדים על קלף חלק או על הקלף שחור הואיל ואנו מכירין חתימת ידיהן, וגם העליון לא נמחק אלא מעט אחת כמו מקום שהעדים חותמין בו (רשב"ם שם קסג, א). — ואם תאמר, והלא חוזר הוא ומוחק את השטר וזייף וחתימי עדים, ומשני אין דומה חתימת העדים שחתום על המחק שנמחק מעט אחת לכתיבת השטר הכתובה על נמחק שתי פעמים דהא ניכר הזיוף (רשב"ם שם קסד, א). — 9. דכתבינן, למאן כתבינן היום בשטרות. — 10. קונין בפירות, קס"ל דאין קונין קנין חליפין אלא בכלי, אבל בפירות, דהיינו כל דבר שאינו כלי, לא, ואפילו שוה הרבה. חליפין, שמחליף כלי זה בחפץ שכנגדו (ב"מ מז, א, רש"י). — במריקה, כלי העשוי מגללי בקר (רש"י שם). — 11. מקנה, קס"ל למיקניא ולא לקנויי מי. למיקניא משמע לקנות בו ולא משמע להקנות בו, אלמא כליו של קונה קאמר (רש"י שם).

פלוני ופלוני ובפנינו אנו עדים אמר לו פלוני לפלוני לך חזיק וקני ורבי פלוני הנזכר פתח ונעל בפנינו והחזיק בו חזקה גמורה ומה שהיה בזמן פלוני.

נוסח שטר מכירת חוב, אני פלוני מוכר לך פלוני שטר חוב פלוני שחייב לי פלוני שהוא מחזיק כן וכן ותזכה בו ובכל שעבודו בכח שטר זה ובמסירת השטר, ואם אין השטר בידם מזכה אותו בה אגב ארבע אמות קרקע, וכל מלוה על פה אמרו זכרונם לברכה שאינה נקנית כי אם במעמד שלשתן, וזה מתלת מילי שאמרו זכרונם לברכה שהן הלכתא בלא טעמא.

נוסח שטר צוואה, אנו עדים חתומי מטה נכנסנו אצל רבי פלוני לבקרו ומצאנוהו חולה ומוטל במטה, ודבריו מכוונים בפיו ודעתו מיושבת עליו להשיב על הן הן ועל לאו לאו, ואמר לנו הריני חולה ומתירא שמא אמות מחולי זה בבקשה מכם היו עידי צוואתי והריני מצוה בפניכם מחמת מיתה ונותן אני לבני פלוני כן וכן ולבני האחר כן ולפלוני כן וכן, ואחר כל דבריו כותבין כל זה צוה בפניו רבי פלוני הנזכר מחמת מיתה וידענו בבירור שמתוך אותו חולי נפטר לבית עולמו וחיים לנו ולכל ישראל הנית.

נוסח שטר קיום בית דין, במותב תלתא כחדא הוינא כד הנפק שטרא דנא קדמנא אנחנא בי דינא דחתימין לתתא ואיתברר לנא חתימות ידא דסהדייא אלין דחתימין לעיל בשטרא דנא דהיא היא חתימות ידיהון ואשרנוהי וקיימנוהו כדחזי והרי הוא מאושר ומקויים, וחותמין שמותיהם. ויתר רובי הפרטים היוצאים בעניני הגט ובשאר שטרות מבוארים במסכתא הבנויה על זה והיא מסכת גיטין ובבבא בתרא בפרק גט פשוט ובקצת מקומות בתלמוד בפיזור.

ונוהגת מצות גיטין בכל מקום ובכל זמן, ועובר על זה וגירש את אשתו ולא כתב לה הגט כמצות התורה וכענין שפירשו חכמינו זכרונם לברכה בטל עשה זה ועונשו גדול מאד לפי שדינה כאשת איש ותצא מחזיק אותה כמגורשת, ועונש אשת איש ידוע כי הוא מן העבירות החמורות בתורה יותר.

(מצוה שישמח חתן עם אשתו שנה ראשונה)

תקמט. יח. שנצטוינו שישמח החתן עם אשתו שנה אחת, כלומר שלא יסע חוץ לעיר לצאת למלחמה ולא לענינים אחרים לשבת זולתה ימים רבים אלא ישב עמה שנה שלימה מיום הנישואין, ועל זה נאמר נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח.

משרשי המצוה כי האל ברוך הוא עלה במחשבה לפניו לבראת העולם וחפצו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. קדושין מח, א. — 7. גיטין יד, א. — 12. האחר כן, בכ"י ישן: האחר כן וכן. — 16. לתתא—דחתימין, חסר בו. — 28. דברים כד, ה.

הערות וביאורים

2. בזמן פלוני, היה. — 6. שלשתן, לוה ומלוה ולוקח, ולא הזקיקו חכמים להקנות בקנין ובעדים. — 7. בלא טעמא, כאלו קבלה משה הלכה מסיני שאין צריך לתת בה טעם (רש"י גיטין יד, א). ורשב"ם בב"ב קמד, א, דיה קנה כתב: כך תקנו חכמים לפי שהדבר תדיר הוא בין הבריות. — 15. הנפק, אשור בייד על שטר. — 24. ידוע, עיין מצוה לה.

שיתישב בבריות טובות הנולדות מזכר ונקבה שיזדווגו בהכשר כי הזנות תועבה הוא לפניו, על כן גזר עלינו העם אשר בחר להיות נקרא על שמו שנשב עם האשת המיוחדת לנו להקים זרע שנה שלמה מעת שנשא אותה כדי להרגיל הטבע עמה ולהדביק הרצון אצלה ולהכניס ציורה וכל פעלה בלב עד שיבא אצל הטבע כל מעשה אשה אחרת וכל עניניה דרך זרות, כי כל טבע ברוב יבקש ויאהב מה שרגיל בו, ומתוך כך ירחיק האדם דרכו מאשה זרה ויפנה אל האשה הראויה לו מחשבתו ויוכשרו הוולדים שתלד לו ויהיה העולם מעלה חן לפני בוראו, וזהו שאמרו זכרונם לברכה שאחד הנושא את הבתולה או האלמנה או יבמה חייב בזה שכולן ראויין לכך לפי הטעם הנזכר, אבל לא המחזיר גרושתו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל השנה כולה אינו יוצא למלחמה ואף לא מספק מים ומזון לאחיו שהם במלחמה ולא נותן לפסי העיר ולא יעבור עליו שום דבר, שנאמר לא יצא בצבא ולא יעבור עליו לכל דבר, כלומר לא לצרכי המלחמה ולא לצרכי העיר. ויתר פרטיה מבוארים בפרק שמיני מסוטה.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית לענין שאין בני העיר מכריחין אותו למלחמה כי אז היינו נלחמים לפעמים, ולענין שראוי לכל אדם לשמחה ולישב עמה שנה אחת נוהגת בכל מקום ובכל זמן, ועובר על זה ופרש ממנה תוך שנה לעמוד זולתה ימים רבים ואפילו במחילתה בטל עשה זה, ומכל מקום הרוצה לצאת לדבר מצוה או לשמוח עם ריעיו על דעת שישוב לימים מועטים בשמחה מן הדומה שאין בזה ביטול המצוה, ויש אומרים שבמחילתה מותר.

(מצות השבת משכון לבעליו בעת שהוא צריך לו)

תקנ. יט. שנצטוינו להשיב המשכון לבעליו הישראל בעת שיצטרך אליו, כלומר שאם המשכון הוא מה שצריך האדם ביום כגון כלי מלאכתו ישיבהו אליו ביום והלוה יחזירהו לו בלילה, ואם הוא כלי שצריך אליו בלילה כגון כסת ומכסה ישיבהו לו בלילה והלוה יחזירהו למלוה ביום, ולשון מכילתא, עד בוא השמש תשיבנו לו זה כסות יום. שאתה מחזירו כל הלילה מנין תלמוד לומר השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש. מכאן אמרו ממשכנין כסות יום בלילה וכסות לילה ביום, ומחזירין כסות יום ביום וכסות לילה בלילה. והראיה שזה ממנין מצות עשה מה שאמרו זכרונם לברכה בגמרא מכות כי לאו דלא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו הוא לאו שניתק לעשה, והעשה הוא השב תשיב לו וגומר.

משרשי המצוה שהאל ברוך הוא חפץ בטוב בריותיו וזכותם ורצה שילמדו נפשותם במדת החסד והחמלה למען יזכו לטוב, וכענין שכתבתי בכסף תלוה עשה א׳ בסימן ס״ו ובהרבה מצות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. סוטה מד, א. — 10. שם. — 12. דברים כד, ה. — 19. שבמחילתה, לא שבתחילתה. — 21—29. מיוסד על סה״מ מ״ע קצט. — 24. שמות כב, כה. — 25. זה, חסר בוא. — דברים כד, יג. — 28. מכות טו, א.

הערות וביאורים

11. לפסי העיר, המסים המוטלים בנוגע לשמירת שערי העיר ולחזוקם. — 25. כסות יום, שניתנה לחבול בלילה. — שאתה מחזירו, ר״ל ומנין לכסות לילה שאתה מחזירו כל הלילה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה בפרק המקבל המלוה את חבירו אינו רשאי למשכנו, כלומר שלא בבית דין, ואם משכנו חייב להחזיר לו המשכון את הכר בלילה ואת המחרישה ביום, במה דברים אמורים שמשכנו שלא בשעת הלואתו אבל משכנו בשעת הלואתו כגון המלוה את חבירו על המשכון אינו חייב להחזירו לו כלל, ועד מתי חייב להחזיר לו המשכון עד לעולם. ואם תשאל אם כן הוא מה יועיל לו המשכון למלוה, יועיל לו שלא ישמט החוב בשביעית, דקיימא לן המלוה על המשכון אין שביעית משמטתו, וכמו שכתבתי במצות שמיטה למעלה, וכמו כן יועילו לו לענין שאינו נעשה אותו משכון מטלטלין אצל בניו של לוה דקימא לן מטלטלי דיתמי לבעל חוב לא משתעבדי אלא אם כן הקנו לו בפירוש הלוה למלוה כדרך שאנו עושין היום בשטרותינו, ומשכן זה אחר שהוא בחזקת המלוה אפילו מת הלוה בעוד שהמשכון בביתו אינו נעשה מטלטלין אצל בניו אלא שומטו המלוה ונפרע ממנו, ועוד יועיל לו שאם רצה להפרע מחובו מוכרו ונפרע ממנו אם לא רצה הלוה לפדותו, שלא אמרו להחזיר עד לעולם אלא כשלא רצה המלוה להפרע מחובו. ואם המשכון הוא מכלים שאינם צריכים למלאכה ביום ולכסות בלילה אמרו זכרונם לברכה שמניחן אצלו שלשים יום כדי שיוכל הלוה לחזר אחר מעות שיפרע לו, ואחר שלשים יום אם לא פרעו מוכרו בבית דין. ויתר פרטיה מבוארים שם בפרק המקבל בבבא מציעא.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן, ועובר על זה ולא השיב העבוט על הדרך שכתבנו בטל עשה זה מלבד שעבר על לאו כמו שנכתוב אותו בסדר זה בגזרת השם.

(מצות נתינת שכר שכיר ביומו)

תקנא. כ. לתת שכר שכיר ביומו ולא נאחר לו שכרו ליום אחר, שנאמר ביומו תתן שכרו, וביארו זכרונם לברכה בבא מציעא פרק ט' דבין בשכיר ישראל או אפילו בגר תושב חיוב המצוה לפורעו ביומו, אבל לא תעשה הבא על זה אינו בגר תושב.

משרשי המצוה מה שמביאר בכתוב כי כל שכיר ברוב צריך לשכרו למזונותיו, על כן אין ראוי לאחר לו מזונותיו, וכענין שכתוב כי עני הוא ואליו הוא נושא את

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1 ב"מ קיג, א. — 5. ואם תשאל, ב"מ קסו א. ועיין בלשון הרמב"ם הלכות מלוה ולוה ג, ה. — 8. יועילו, כ יועיל. — 10. ומשכן, כ ומשכון. — 15. ב"מ קיג, א. — 20. בסדר זה. מצוה תקצה. — בגזרת השם, כ בעזרת השם. — 22. דברים כד, טו. — 23. ב"מ קיא, א. — 27. דברים כד, טו.

הערות וביאורים

3. שלא בשעת הלואתו, בבית דין. — 4. בשעת הלואתו, שהביא לו משכונו. — 11. אינו נעשה מטלטלין, דמדמשכיה קנייה וכי מהדר ליה ללוה הוה מקדון גביה (ב"מ קסו, א, רש"י). — 12. מוכרו, מירי שמחויר על דעת שלא לחזור לקחתו בתורת משכון ומגלה דעתו שאינו חפץ ליטלו עוד מידו בתורת משכון להיות עליו דין השבת העבוט, כי אילולי זה אינו יכול למכרו לעולם כיון שלקחו בתורת משכון (תיין בח"מ צז, כב). — 24. הבא על זה, שלא נאחר שכר שכיר, מצוה רלח.

נפשו, ופירשו זכרונם לברכה על השכר הזה עלה בבבש ונתלה באילן, והאל בחסדיו צונו ללמד נפשנו במדת החמלה והחסד, ונשלים לכל בריה חוקה בעת הצורך למען נזכה ונכשר לקבל טובו, כי חפץ לעשות חסד הוא כמו שכתבתי הרבה פעמים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה אחד שכר האדם ואחד שכר הבהמה ואחד שכר הכלים חייב ליתן לבעליו בזמנו, ואי זהו זמנו שכיר יום גובה כל הלילה, ועל זה נאמר לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר, ושכיר לילה גובה כל היום, ועל זה נאמר ביומו תתן שכרו, ושכיר שעות של יום גובה כל היום, ושכיר שעות של לילה גובה כל הלילה, שכיר חדש שכיר שבת שכיר שנה שכיר שבוע יצא ביום גובה כל היום יצא בלילה גובה כל הלילה. ומה שאמרו שהקבלנות לענין מצוה זו דינו כמו שכירות דמכיון שגמר המלאכה והחזירה לבעליה חייב לתת לו שכרו באותו יום, אבל לא החזיר המלאכה לבעליה אינו עובר עליו, וכענין שאמרו זכרונם לברכה הנותן טליתו לאומן גמרה והודיעו אפילו אחר עשרה ימים כל זמן שהכלי ביד האומן אינו עובר, ומה שאמרו שאין השוכר עובר אלא כשתבעו השכיר אבל לא תבעו או שאין לו כלום שיפרע לו אינו עובר שלא חייב הכתוב אלא בשיש לו בביתו, או שיכול לפורעו, אבל אם אינו יכול לפורעו באותו יום אלא אם כן יאבד הרבה משלו לא חייב הכתוב בזה לפי הדומה, ומכל מקום ראוי לכל בן דעת להיות הכסף בידו טרם ישכור הפועלים. והשוכר בערב שבת ונדחה מלפרוע השכר בשביל שבת יש לדון בזה שאינו עובר עוד בשל תורה הואיל ואדחי אדחי אבל חייב מדבריהם משום אל תאמר לרעך לך ושוב. ויתר פרטיה מבוארים שם בבא מציעא פרק ט'.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ולא פרע שכירו על הענין שכתבנו בטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו כמו שנכתוב בסדר זה בלאו הבא על זה בגזרת השם.

(מצוה להניח עומרי השכחה)

תקנב. כא. שנצטוינו כשנישכח עומר בשדה להניחו שם ולא נשוב לקחתו כשיודע

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ב"מ קיב, א. — 4—19. מיוסד על לשון הרמב"ם הלכות שכירות יא, א—ה, עם שינויים וחילופים. — 6. ויקרא יט, יג. — 7. ושכיר שעות של יום..., בש ושכיר שעות שכיר הלילה גובה כל הלילה, שכיר חדש..., לא ושכיר שעות של הלילה גובה כל הלילה. — 19. משלי ג, כח. — בבא, בב"י ישן: בבבא. — 22. שנכתוב, מם ואילך: שכתבנו (ועיין בבאורים).

הערות וביאורים

5. שכיר יום, שכיר שמעולותיו ליום ויוצא לערב גובה כל הלילה, ואין השוכר עובר עליו משום לא תבא עליו השמש אלא משום לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר. — 6. ושכיר לילה, שיוצא ממלאכתו בבוקר. — 8. יצא ביום, שכלתה שכירתו לבוקר או ביום. — 18. בשל תורה, דאינו עובר על איסור תורה אלא בוקר ראשון, מכאן ואילך עובר משום בל תשהה, והוא אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך. — 22. שנכתוב, הגהה מרי ישעי' פיק: בסדר זה לא נמצא דבר מענין זה. ולכאורה נראה שצ"ל: כמו שכתבנו בענינה בסדר קדושים במצות (רלח) שלא

אלינו הדבר, ועל זה נאמר ושכחת עומר בשדה... לגר ליתום ולאלמנה יהיה, כלומר הניחהו שם להם.

משרשי המצוה לפי שהעניים והאביונים בחטאם ובעניותם תולין עיניהם על התבואות בראותם בעלי השדות מאלמים אלומים בתוך השדה כברכת השם אשר נתן להם, וחושבים בלבם לאמר מי יתן והיה לי כן לאסוף עמרים לביתי ולו אחת אוכל להביא אשמח בה, ועל כן היה מחסדיו ברוך הוא על בריותיו למלאות תשוקתם זו כשיהיה מקרה שישכחנה בעל השדה, גם יש בזה תועלת לבעל השדה שיקנה בזה נפש טובה, כי באמת במדת הנדיבות ונפש ברכה לבלתי תת לבו על העומר הנשכח ויניחהו לאביונים, ועל בעלי הנפש טובה ינוח ברכת השם לעולם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה עומר שיש בו סאתים אינו שכחה, שנאמר ושכחת עומר ולא גדיש, ומה שאמרו עומר ששכחוהו פועלים ולא בעל השדה, או בעל השדה ולא פועלים, או ששכחוהו שניהם ויש שם אחרים שלא שכחוהו אין זה שכחה עד שישכח מכל אדם, ויתר פרטיה מבוארים במסכת פיאה.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות במקומות שתרומות ומעשרות נוהגים שם. וכבר כתבתי כל ענין תרומות ומעשרות ומקומות שנוהגין שם בארוכה בסדר שופטים עשה ו' בסימן תצ"ו. ועובר על זה וחזר לשוב לקחתו בטל עשה זה ומראה בעצמו נפשו רעה.

(מצות מלקות לרשעים)

תקנג. כב. שנצטוו הבית דין שבישראל להלקות העוברים על קצת מצות התורה, וזהו ענין מלקות המוזכר בתלמוד, וכענין שכתבתי בכל מצוה ומצוה שיש בה חיוב מלקות ואכתוב בעזרת השם במה שאני עתיד לכתוב, ועל זה נאמר והפילו השופט והכהו לפניו כדי רשעתו וגומר.

משרשי המצוה לפי שישראל נקראים בניו של מקום ורצה ברוך הוא לייסרם על העבירות כדי שישובו אליו ויזכו באחרונה בעולם שכולו טוב, וכענין שכתוב יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו אל תשא נפשך, ומזה היסוד אמרו זכרונם לברכה שאומדין המחוייב מלקות שלא ימות במכת המלקות, וכפי מה שהיו משערין בו שיכול לסבול מן המכות ולא ימות בהן היו מכין אותו, ואפילו אחר שאמדוהו והתחילו להכותו אם ראו שאינו יכול לסבול האומד שאמדוהו מניחין אותו כדאמרינן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דברים כד, יט. — 6. בה, בכ"י ישן: בהש'. — זו, חסר בש. — 8. תת, ו תה. — 10. פאה ו, ו. — 21. דברים כה, ב. — 24. בעולם שכולו טוב, קדושין לט, ב. — משלי יט, יח. — 25. מכות כב, א.

הערות וביאורים

נאחר שכר שכיר. ע"כ. — 11. ולא בעל השדה, וכגון שבעל השדה קאי בשדה דליזכי ביה, אבל אי הוי בעה"ב בעיר הוי שכחה אע"ג דלא שכחו בעה"ב. — 12. אחרים, עוברין ורואין אותן בעת ששכחוהו אינה שכחה, כיון דאיכא אחרים שיזכירוהו. — 24—25. יסר בנך, אל תסיר ידך מלייסרו אף אם תראה שאין בה תועלת, כי יש תקות אולי ברבות המוסר יועיל, אבל לא תפנה נפשך להמיתו על רוע מעשהו (מצודת דוד).

בפרק אלו הן הלוקין במסכת מכות, לקה מקצת וראו שאינו יכול לקבל מה שאמדוהו פטור.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שם בפרק הנזכר כיצד מלקין אותו כופת שתי ידיו לעמוד וחזן הכנסת אוחז בבגדיו אם נקרעו נקרעו, ואם נפרמו נפרמו עד שהוא מגלה את לבו, והאבן נתונה מאחוריו וחזן הכנסת עומד עליה ורצועה של עגל בידו כפולה אחת לשנים ושנים לארבעה, ושתי רצועות עולות ויורדות בה, ידה טפח ורחבה טפח ומכה אותו שליש המכות מלפניו ושתי ידות מאחוריו, והקורא קורא אם לא תשמור לעשות והפלא יי׳ את מכותך וגומר. ויתר פרטיה מבוארים בפרק הנזכר במסכת מכות.

ונוהגת מצוה זו בארץ ישראל שיש בית דין סמוך, ואמרו זכרונם לברכה במסכת סנהדרין מכות בשלשה, כלומר ששלשה בית דין סמוכין מלקין, ואין צריך לענין מלקות בית דין של כ״ג. ובית דין העובר על זה ולא הלקה המחוייב מלקות בטל עשה זה ועונשו גדול מאד כי ביראת הדין תתקיים הדת בהמון.

(מצות ייבום)

תקנד. כג. שנצטוה מי שמת אחיו ולא הניח בנים ליקח אשת אחיו המת לו לאשה וזהו הנקרא יבם בתורה ובדברי רבותינו זכרונם לברכה, ועל זה נאמר יבמה יבא עליה וגומר.

משרשי המצוה לפי שהאשה אחר שנשאת לאיש הרי היא כאחד מאיבריו שכן יחייב הטבע מפני מעשה האב הראשון שלוקחה אחת מצלעותיו וממנה בנה לו האל אשה, והאיש הזה שמת בלא בנים שיהיה חלק ממנה לזכרון לו ולמלאת מקומו בעולם לעבודת בוראו, ועוד אין זכר לו בעולם הגופני זולתי זאת האשה שהיא עצם מעצמיו ובשר מבשרו, היה מחסדי האל עליו להקים לו זרע ממנה על ידי אחיו שהוא גם כן כחצי בשרו כדי שיהיה אותו הזרע ממלא מקומו ועובד בוראו תחתיו ליזכה על ידו בעולם הנשמות אשר הוא שם, כמו שידוע דברא מזכה אבא, שכן אמרו זכרונם לברכה ברא מזכה אבא אבא לא מזכה ברא, וכמו כן באמת האח החי אשר הוליד הבנים מן היבמה גם אליו חלק בהם וזוכה גם הוא בזכותם, אמנם

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שם. — 3. שם כב, ב. — 5. את, ו אל. — 7. מאחוריו, ו מאחריו. — 8. דברים כה, נח—נט. — 11. סנהדרין ב, א. — 16. דברים כה, ה. — 18. כאחד מאיבריו, ברכות כד, ב: אשתו כגופו. — 23. שהוא גם כן כחצי בשרו, במדבר יב, יב. — 25. סנהדרין קד, א.

הערות וביאורים

4. נ פ ר מ ו, קריעה של תפירה (ריב״ן מכות כב, ב). — 5. מ א ח ו ר י ו, של נידון. — 6. א ח ת ל ש נ י ם, ועוד רצועה אחרת כפולה לשתים, היינו שתים רצועות שהן ארבע, ואותן השתי רצועות עולות ויורדות בה, כלומר אותן שתי רצועות היו תלויות באמצע הרצועה (ריב״ן שם). — 7. י ד ת ט פ ח, מקל שתלויה בה ארכה טפח ורצועה עצמה רחבה טפח. — מ ל פ נ י ו, על הבטן, ושתי ידות מאחוריו. — 10. ב א ר ץ י ש ר א ל, לאו דוקא, דבית דין סמוכים אף בחוצה לארץ דנים (מנחת חינוך). — 24. מ ז כ ה א ב א, בעולם הנשמות.

לא לו יהיה כל הזכות כי גם אחיו יטול חלקו בשביל החלק הגדול שיש לו בהם והיא האשה שנפלה לחלקו בתחלה כמו שאמרנו, ולפי זה שזכרנו על צד הפשט כשיאמר הכתוב וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע ענייננו לומר כי כל זכות הזרע לא יהיה לו שאחיו יטול חלק בהם ולמקצת הזכות לא היה חושש, גם כי אולי שעיקר הזכות לאח המת לפי שהוא כבעל הקרקע והאח החי כאריס, וכענין שידוע באירוסין שיש מהם שיתנו הזרע משלם, וזהו שיאמרו זכרונם לברכה שכל זמן שיש לאחיו שום זכר בעולם בן או בת או בני בנים מאשה אחרת ואפילו ממזר או ממזרת שפוטרים את אשתו מן הייבום, נראה בזה שאין הענין רק להזכיר שמו ולתת לו חלק וזכות בעולם הזה הגופני.

והנני עם דעתי שיש במצוה הזאת עקר גדול וטעם נכון אמתי אצל המקובלים אסמוך על מה שכתבתי בראש ספרי, וערכתי שם התנצלותי לבל אחשוך עצמי מכתוב כל מחשבתי בפשט טעם המצות לעורר רוח הילדים לשאול שאלות בהם אל גדוליהם ומוריהם, מתוך העסק בהם אולי יתגלגל זכות על ידי לגלות אמתת ענייניהם ואזכה אני במקומי עמהם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמצות הייבום היא בין שהיתה אשתו של אחיו מן הנישואין או אפילו מן האירוסין, ומה שאמרו שלענין ייבום וחליצה ולירושה אינם חשובים אחים אלא אחים מאב אף על פי שלענין אבילות ולענין עדות נקראים אחים אפילו אחים מאם, ומה שאמרו שמי שיש לו נשים רבות ומת ולא הניח בן מאחת מהן שאחד מן האחים מיבם או חולץ לאחת מהן ויותרו כולן, ואינו יכול ליבם שתים לא הוא ולא שאר אחיו, שנאמר אשר לא יבנה את בית אחיו ובא הפירוש עליו בית אחד הוא בונה, כלומר האח האחד, ואינו בונה שני בתים, וגם אם עשה כן עובר בעשה, שנאמר יבמה יבא עליה, ודרשו זכרינם לברכה ולא עליה ועל צרתה, ומצוה לכתחלה בגדול ליבם, וכמו כן אין יכולין לחלוץ כי אם לאחת וכיון שנחלצה האחת נאסרה היא וכל צרותיה על החולץ ועל כל שאר האחים מדברי סופרים כמו שניות, אבל ודאי אין בהן איסורי תורה מאחר שמת אחיו בלא ולד נסתלק איסור מעל נשיו, לפיכך תופסין בהן קדושין כשנייות, והחולץ ליבמתו כשם שהיא אסורה עליו כך קרובותיה אסורות לו, והקרובות זכרתים בסדר אחרי מות, וכן היא אסורה לבנו או לאחיו, כללו של דבר הרי היא כאשתו שגירשה. וכן אם מתה יבמה קודם ייבום וחליצה הרי דינה לענין קרובותיה כאשתו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. בראשית לח, ט. — 5. באירוסין, מפ ואילך: באריסין. —6. משלם, כ משלהם. — 15. יבמות יג, ב. — 17. (חשובים) אחים, ו אחיו. — 20. דברים כה, ט. — 21. יבמות מד, א. — 28. אחרי מות, מצוה רה.

הערות וביאורים

1. גם אחיו יטול חלקו, דברי רבנו מתאימים עם מה שהובא בתורה שלמה וישב לח, ט (הערה מא) בשם תלמיד הרשב"א שכתב בשם רבו: נצטוה היבום באשת האח המת כי כח קיום שמו שמור בה שאם זכה לבנות ממנה היתה שלשלת שלו משיתוף שניהם כי זיקת אחיו מחייבת נישואין (ורבנו הלא היה תלמיד הרשב"א, כמו שהוכחנו הרבה פעמים, ולפי זה מובנים מאד דבריו). — 5. באירוסין, בשוכרי שדה מבעליו לעבדו, שיתנו ג'-גדי הזרע משלהם.

שמתה תחתיו, וכל איסורין אלו מדבריהם. ומה שאמרו זכרונם לברכה שהיבמה לא תתייבם ולא תחלוץ עד שתמתין תשעים יום חוץ מיום המיתה ומיום הייבום או יום החליצה כדי להבחין בין זרע שני האחין, וזה שאמרו לא תחלוץ בתוך זמן זה למדו הדבר מדרשא בגמרא, ואמרו זכרונם לברכה בענין זה שאם הניח האח הראשון אשתו מעוברת והפילה אחר מותו הרי זו תתייבם או תחלוץ, ואם ילדה ויצא הולד חי פטורה מן הייבום ומן החליצה, ואפילו מת הולד מיד מדין תורה, אבל חכמים אמרו שלא תפטר עד שיודע בודאי שכלו לו חדשיו לולד, אבל אם לא נודע חולצת ולא מתייבמת, וכן אמרו זכרונם לברכה בענין זה שהבא על יבמתו בין בשוגג בין במזיד בין באונס בין ברצון בין שהוא מזיד והיא שוגגת או אנוסה בין שהיתה היא מזידה והוא שוגג או אנוס בין שהיתה היא ערה או ישנה בין שבא עליה כדרכה או אפילו שלא כדרכה, ואחד המערה או הגומר ביאתו עליה הרי זה ייבום וקנה אותה, ובמה דברים אמורים בשנתכוון לבעול אבל לא נתכוון לבעול לא קנה, ומדברי סופרים שלא יבא היבם על יבמתו עד שיקדש אותה בפני עדים, וזהו הנקרא בגמרא מאמר, ואין מאמר זה קונה ביבמה קנין גמור לפי שהתורה אמרה יבמה יבא עליה, הנה שענין היבמה תלוי בביאה. וכן אמרו זכרונם לברכה בענין זה שיש נשים שהן פטורות מן הייבום וגם מן החליצה, ואלו הן: אשת סריס חמה ואנדרוגינוס ואשת השוטה ואשת הקטן והאילונית ומי שהיא ערוה על היבם, שנאמר ולא ימחה שמו מישראל, פרט לסריס חמה ואנדרוגינוס ששמם מתוי הוא הואיל ואינם ראויים לילד מתחלת ברייתן הרי הן כמין בפני עצמו, ונאמר והיה הבכור אשר תלד פרט לאילונית שאינה ראויה לילד מתחלת ברייתה, לא תהיה אשת המת החוצה פרט לאשת שוטה וקטן שאין להם אישות כלל, ולקחה לו לאשה פרט לערוה שאין לו בה ליקוחין. וחמש עשרה נשים לקוחין מנו חכמים שהן פוטרות צרותיהן מן החליצה ומן הייבום, ואמרו גם כן שיש מן הנשים שמתייבמות ולא חולצות ומהן חולצות ולא מתייבמות, ויש אחים גם כן שהם ראויין ליבום או לחליצה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. יבמות מה, א. — 4. שם לה, ב. — 8 שם נג, ב. — 16—22. לשון הרמב"ם בהלי יבום וחליצה ה, ח. — 18. דברים כה, ו. — 19. שם. — 20. שם, כה, ה. — 22. נשים לקוחין, מפ ואילך: נשים שאין בהן לקוחין.—יבמות ב, א. — 23. שם כ, א; קיב, ב.

העורות וביאורים

4. מ ד ר ש א, אמר קרא ואם לא יחפוץ האיש לקחת את יבמתו, הא אם חפץ יבם, כל העולה ליבום עולה לחליצה וכל שאינו עולה ליבום אינו עולה לחליצה, וזו הואיל ואינה עולה ליבום בתוך שלשה חדשים אינה עולה השערה לפני הוקנים לחליצה (יבמות מא, ב). — 8. ח ו ל צ ת ו ל א מ ת י ב מ ת, ולא מפטרה בלא כלום דדילמא לא כלו לו חדשיו, לשיכך חולצת, ולא מתיבמת דדילמא כלו לו חדשיו והרי עליה איסור אשת אח. — 9. ב ש ו ג ב, כסבור אשה אחרת היא. — ב מ ז י ד, לשם זנות ולא למצות יבום. — 16—17. ס ר י ס ח מ ה, סריס ממעי אמו, שלא ראה חמה אלא בשהוא סריס. — 22—23. ט ו ט ר ו ת צ ר ו ת י ה ן, שאם היתה אחת מן החמש עשרה נשים נשואה לאחיו ולו שתי נשים ומת בלא בנים, שתיהן, הערוה וצרתה, פטורות מן החליצה ומן היבום. — 23—24. ש מ ת י י ב מ ו ת ו ל א ח ו ל צ ו ת, כגון החרשת והשוטה והקטנה לפי שאין בהן דעת לקרוא ולהבין (רמב"ם הלי יבום וחליצה ו, ו). — 24. ח ו ל צ ו ת ו ל א

זיש שאינם ראויין לא ליבום ולא לחליצה ואין להם זיקה כלל ויש שהם ראויים לחליצה ואינם ראויים לייבום ויש שהם ראויים לייבום ולא לחליצה. ויתר רובי פרטי ענינים אלה מבוארים כולם משלם במסכתא המחוברת על זה והיא מסכת יבמות.

זנוהגת מצות זו בבל מקום ובכל זמן בזכרים, ועובר על זה ולא ייבם יבמתו, כלומר שלא בא עליה ביאה אחת שחייא עיקר מצות עשה זה או שלא פטרה בחליצה בטל עשה זה.

(מצות חליצה)

תקנה. כד. שנצטרינו לחיות היבמה חולצת ליבם נעלו כשלא ירצה לישא אותה לו לאשה, ועל זה נאמר וחלצה נעלו מעל רגלו.

משרשי [illegible] לפי שהאשה הזאת היתה ראויה לשמש האיש הזה תחת אחיו מן הטעם שזכרנו למעלה במצות ייבום והוא אינו רוצה בה, צותה התורה שתעשה אליו מעשה שמרש זה של חליצת נעל שהוא שמרש העבד הקנוי בפרסום לפני בית דין להראות לכל שקנויה היתה לו לגמרי וכי ראוי היה לו ליבם אותה מן הטעם הנזכר במצוה הקודמת. אבל שהוא אינו רוצה לעשות מה שמוטל עליו לתקים לאחיו שם היא יוצאת מתחת ידו ויריקה בפניו, לתודיע שנפטרה ממנו לגמרי ואינה משועבדת לו עוד לחלוק לו כבוד בשום דבר אבל הוא חשוב אליה כאיש זר שאין משגיחין עליו מלירוק בפניו ותלך לה מאתה ותנשא לכל מי שתרצה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין כי ישבו אחים יחדיו פרט לאשת אח שלא היה בעולם כלומר שאין בה חיוב של יבום ולא של חליצה, כגון שנולד זה קודם לפי אחר שמת אחיו, ומה שדרשו גם כן אחים יחדיו המיוחדים בנחלה, פרט לאחים מן הצד שאינם בחיוב יבום וחליצה, ובן אין לו עין עליו, כלומר שאם יש לאח בן או בת מכל מקום או בן בן או בת בת או בת בת וכל יוצאי ירך אין שם מצות ייבום וחליצה מן הטעם שזכרנו במצות ייבום. וזהו סדר חליצה כמו שלמדנוהו מדברי רבותינו זכרונם לברכה בגמרא, וכן נהוג היום: יבררו שלשה אנשים שיודעים להקרות היבם והיבמה מה שחייבים לקרות והם הנקראים דייינים, ויוסיפו עוד עמהם כדי שיהו חמשה כדי לפרסומי מילתא או עד עשרה, וכן נהגו העם,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

9. להיות היבמה, כן הוא הלשון גם בסה"מ מל"ת ריז, ומשמע שעיקר המצוה עליה היא, אבן בהלכות יבום א, ב, הלשון: לא רצה לייבם... הרי זה חולץ לה. ועיין בסוף מצוה זו שם רבנו כתב שמצוה זו נוהגת בזכרים, ולא הזכיר נקבות. — נעלו, כ נעלו מעל רגלו. — 10. דברים כה, ט. — 19. שם כה, ח. יבמות יז, ב. — מן, במים: מי.

הערות וביאורים

מחייבמות, איסורי לאוין והשניות ואיסורי עשה (שם ה"ז). — 1. לא ליבום ולא לחליצה, סריס חמה ואנדרוגינוס מפני שאינן ראויין לילד (שם ה"ב). — 2. לחליצה, הטפיקות, כגון סומטום חולץ ולא מייבם מפני שהוא ספק (שם ח"ד). — לייבום ולא לחליצה, התרש והשומה והקטן, מפני שאין בהם דעת לחלוץ (שם ה"ג). — 21. המיוחדים בנחלה, הראויין לירש זה את זה (רשי יבמות יז, ב). — 26—27. ויוסיפו עוד, שיהם עמהם כדי שיהיו חמשה. — 27. לפרסומי מילתא, דחליצה שריא ולא לינסבא לכתן, אי מפי

ויזהרו החמשה דיינים שלא יהו קרובים זה לזה ולא ליבם וליבמה, ויאמרו זה לזה נלך למקום פלוני ונקבע מקום לחליצה של פלונית, כי כן אמר רבא צריכי דייני למקבע דוכתא, וילכו שם וישבו הדיינין והיבם והיבמה יעמדו כמו בדין שהדיינין בישיבה ובעלי דין בעמידה, ובזה אין עכבא שאם עשו בישיבה אין חליצתן פסולה בכך, ואחר כך ישאלו הדיינין אם היבם הוא גדול בן י"ג שנה ויום אחד ושהביא שתי שערות, וידעו גם כן בבירור אם זאת האשה החולצת היא אשת המת אחיו של זה החולץ, כדאמר רבא אין חולצין אלא אם כן מכירין, וכשידעו כל זה בודאי ויתבררו להם הדבר ישאלו גם כן על האשה אם אכלה אותו היום ואם אכלה אין חולצין אותה באותו היום חוששין שמא אכלה דברים המביאין אותה לידי רקיקה ובעינן רקיקה מעצמה, כדאמר רבא אכלה תומא ורקה אכלה גרגושתא ורקה לא כלום הוא, וירקה מעצמה בעינן וליכא, מיהו אין דבר זה מעכב, ואם חלצו בענין זה חליצתן כשרה בדיעבד שהרי רקיקה עצמה אינה מעכבת. ואחר כך אם רואים בית דין שהיבם והיבמה הגונים זה לזה יפתחו לו בייבום ויאמרו לו אי ניחא לך ליבומי יבם ואי לאו חלוץ, ואם חפץ לחלוץ יקח לו סנדל שכולו של עור, או מנעל במקום שאין סנדל, שכבר נהגו בו כל העם, ויזהר שיהיה תפור כולו מעור ושלא יהא גדול ביותר אלא בינוני כדי שיוכל להלך בו וגם לא יהיה יותר קטן אלא יהא חופה מכל מקום את רוב רגלו, וצריך לכתחלה שיחלוץ במנעל שלו ובמנעל של ימין, מיהו בדיעבד אין דבר זה מעכב, ויהיו שתי רצועות של עור או של שער תפורות במנעל ויהיו גדולות כדי שיוכל לכרוך אותן סביב הרגל, ויתן המנעל ברגלו הימנית והוא יחף ולא עם בתי שוקים כדי שלא יהא מעל דמעל, ואם חלץ בשמאל חליצתו פסולה, ויזהר שלא יהיה המנעל ארוך כל כך שיעלה למעלה מן הארכובה שזה גם כן הוא מעל דמעל אבל למטה מן הארכובה אינו ודאי מעל דמעל, ואחר כך יכרוך הרצועות סביב רגלו ויקשור אותן שני קשרים, ויעמוד היבם אצל הכותל או אצל עמוד וידחוס רגלו בארץ, כדאמר אמימר האי מאן דחליץ צריך למדחסיה לכרעיה, ואחר כך בית דין מקרין את היבמה בלשון הקדש מן מאן יבמי עד לא אבה יבמי, ותזהר שלא תפסיק בין לא אבה אלא תקרא שתי תיבות אלו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. ולא ליבם וליבמה, כ לא ליבם ולא ליבמה. — 2. יבמות קא, ב. — 7. שם קו, א — 10. שם קו, ב. — 22—23. אבל— דמעל, חסר בוא. — 24. יבמות קג, א. — 25. למדחסיה, וא למדחמא.

הערות וביאורים

דליתו אינשי וליקפצו עלה (רש"י יבמות קא, ב). — 3. דוכתא, לשם כך (רש"י שם). — 5. גדול, דקטן שנחלץ לא עשה כלום, מאי טעמא איש כתיב בפרשה (ואם לא יחפץ האיש. יבמות קה, ב). — 10. תומא, שומים. — גרגושתא, גוש עפר מדברים שמרבים את הרוק. — 14. סנדל, שהוא של עור קשה, וכי קרוע לא מיתיב אכרעיה לשיכך ליכא למגזר שמא יחלוץ בסנדל קרוע, הילכך עיקר חליצה בסנדל היא. — מנעל, של עור רך, וכי קרוע מתיב אכרעיה הואיל והוא רך ואגן מידי דמגין בעינן, הילכך חלצה במנעל של עור רך חליצתו כשרה, אבל לכתחילה לא, גזירה שמא יחלוץ במנעל קרוע. — 15. נהגו בו, בסנדל. — 20. מעל דמעל, כשני גלים זה על גב זה. — 26. בין לא אבה, יבמי, אלא תקרא שתי תיבות, לא אבה, בבת אחת.

בבת אחת בלא הפסק כי היכי דלא לישתמע אבה יבמי, ומקרין ליבם לא חפצתי לקחתה, ואחר כך באה היבמה אצל היבם ונגשה אליו ומתרת את הרצועות בלא סיוע של היבם כלל, ומשמטת את המנעל מרגלו, ובזה גם כן לא יסייע היבם כלל אלא שיעמוד סמוך לכותל וידחוס רגלו יפה בקרקע והכל מעומד, כמו שאמרנו, ולפי הגמרא שלנו היא חולצת בין בשמאל בין בימין שלא מצינו בגמרא קפידא על זה, אבל בירושלמי אמרו שצריכה לחלוץ בימין, לפיכך החולצת תוחזש לעצמה ותחלוץ לכתחלה בימין, ואם היא גדמת תחלוץ בשניה לכתחלה כמו שמפורש בגמרא, ואחר כך וירקה בפניו רוק שהוא נראה לדיינים, כדאמר רבא צריכין דייני למיחזי רוקה כי נפיק מפומה דיבמה, ובעינן דמטי רוקא להדי אפיה דיבם כדאמרינן בגמרא שאם הוא ארוך והיא גוצא וקולטתו הרוח קרינן ביה בפניו, ואם היא ארוכה והוא גוץ וקלטתו הרוח לא מיהני מידי דבעינן דמטי עד להדי אפיה, מיהו בתר דמטא להדי אפיה אי קלטתו הרוח לית לן בה, ואחר כך מקרין אותה בית דין בלשון הקדש מן ככה יעשה לאיש עד חלוץ הנעל, ואחר כך עונין כל העומדים שם חלוץ הנעל חלוץ הנעל שלשה פעמים, כדתניא אמר רבי יהודה פעם אחת היינו יושבים לפני רבי טרפון ובאת יבמה לחלוץ אמר ענו כולכם חלוץ הנעל שלשה פעמים, ואמרינן בגמרא אמר רב יהודה אמר רב מצות חליצה קוראה וקורא חולצת ורוקקת וקוראה, מאי קמשמע לן מתניתין היא, קמשמע לן מצוה ואי אפיך לית לן בה, וכן הלכה, ואחר שחלצה בבית דין כראוי בית דין כותבין לה גט חליצה כדי שתנשא בו לשוק, וכתב הרב אלפסי זכרונו לברכה בהלכותיו וזהו לשונו: וכד כתב גט חליצה צריך לסרגוליה במסרגולא ולא בדיותא, וצריך למכתב במותב תלתא כחדא הוינא ומיחתם עליה תלתא, ובלבד שיודעין להקרות, ודין הוא גט חליצה, ביום פלוני דהוא יום כדין וכדין לבריאת העולם למניינא דרגילנא במתא פלונית אנחנא דייני דמקצתנא חתימיא לתתא במותב תלתא כחדא הוינא בבי דינא וסליקת קדמנא פלנית בת פלוני ארמלתא דפלוני והקריבת קדמנא גברא חד דשמיה פלוני בר פלוני, וכן אמרה לנא פלנית דא פלוני בר פלוני אחוהי דפלוני בר פלוני מאבוה הוינא נסיבנא ליה ושכיב וחיי לרבנן ולכל ישראל שבק, ובר וברת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4 וידחוס, ו וידחוק. — 6. ירושלמי יבמות יב, א. — 7. יבמות קה, א. — 8. שם קו, ב. — 14 שם. — 16. שם. — 19 ואילך. לשון הרי"ף יבמות פי"ב.

הערות וביאורים

7. גדמת, קטועת ידים. — 10. וקולטתו הרוח, לרוק והעבירו, שלא בא לפני היבם. — קרינא ביה בפניו, כיון ש'צא מפיה היה בפניו (יבמות קו, ב, רש"י). — 11. דבעינן דמטי, לנגד פניו שיראהו למול פניו קודם שיקלטהו הרוח (שם). — 16. קוראה, היא תחלה: מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל לא אבה יבמי. — וקוראת, ואח"כ הוא אומר: לא חפצתי לקחתה. — 17. וקוראה, אחר שרקקה בפניו תקרא: ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל. — 18. לית לן בה, ר"ל שאין הסדר מעכב אלא אם לא קראה בתחלה לא היא ולא הוא או שרקקה ואח"כ חלצה או שקראה ואח"כ רקקה חליצתה כשרה (רמב"ם הל' יבום וחליצה ד, י). — 19. שתנשא, כדי שתהיה בידה ראיית שנחלצה. — 20. לסרגוליה, מפני המקראות שבו. — ולא בדיותא, וכל דבר הנובע

ירית ומוחסין ומוקי שמא בישראל לא שבק, והדין פלוני אחותי חזי ליבומי יתי, כעין רבנן דיניי אמרו ליה אי צבי ליבומי יתי ייבם ואי לא ליטלץ לי קדמיכון רגליה דימינא ואשריה סיניה מעל רגליה ואירוק באנפוהי, ואישתמודענוהי לפלוני דנא דאחותי דפלוני מאבוה הוא, ואמרנא ליה אי צבית ליבומי יתה יבם ואי לא איטלץ לה קדמנא רגלך ימינא ותשרי סינך מעל רגלך ותירוק באנפך, ועני ואמר לית אנא צבי ליבומי יתה, מיד אקרינוה לפלונית דא מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל לא אבה יבמי, ואף להאי פלוני אקרינא ליה לא חפצתי לקחתה, ואטלץ לה רגליה דימינא ושרת סיניה מעל רגליה ורקת באנפוהי רוקא דאתחזי לנא מן פומא על ארעא, ותוב אקרינוה לפלוניתא דא ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו, ותוב אקרינוה ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל, ואנחנא דייני וכל דהוו יתבין תמן עניגא בתרה חלוץ הנעל תלתא זימני, ומדאיתעבד עובדא דנא קדמנא שרינוה לפלניתא דא למיהך להתנסבא לכל גבר דתיצבי ואינש לא ימחה בידה מן יומא דנן ולעלם, ובעית מינגא פלניתא דא גיטא דחליצותא דנא וכתבנא חזתמנא ויהיבנא לה לזכו כדת משה וישראל וחתימין תלתא עליה, ויתר פרטי המצוה מבוארים במסכתא המחוברת על מצות לבום וחליצה והיא מסכת יבמות, ומפני כן נקראת יבמות ולא חליצות מפני שאמרו זכרונם לברכה מצות יבום קודמת למצות חליצה.

ונהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ועובר על זה ולא רצה ליבם יבמתו ולא לחלוץ ברוע לבבו בטל עשה זה.

(מצוה להציל הנרדף)

תקנו, כה. שנצטוינו להציל הנרדף מיד מי שירדפהו להורגו ואפילו בנפש הרודף, כלומר שאנו מצווין להרוג הרודף אם לא נוכל להציל הנרדף אלא אם כן נהרוג הרודף, ועל זה נאמר וקצותה את כפה לא תחוס עינך, ואמרו בספרי והחזיקת במבושיו, מה אותו מקום מיוחד שיש בו סכנת נפשות, ונאמר על זה וקצותה את כפה, כך כל דבר שיש בו סכנת נפשות הרי הוא בקצותה את כפה, ומניין שאם אינו יכול להצילו בכפה בלבד שחייב להצילו בנפשה, תלמוד לומר לא תחוס עינך, וזה שאמר הכתוב אשת האחד דבר הכתוב בהווה ששתו של אדם אצלו תמיד ומשתדלת להצילו מיד מכהו בכל כחה, אבל הוא הדין בכל אדם.

משרשי המצוה לפי שהשם ברוך הוא ברא העולם ורצה ביישובו וישום העולם יתקיים בתשועת החלש מיד חזק ממנו, ועוד כי הנרדף לעולם עיניו ולבו אל השם להושיעו מיד רודפו, וכענין שכתוב והאלהים יבקש את נרדף כלומר הנרדף מבקש לאלהים ומתחנן אליו, על כן צונו ברוך הוא לעזור לו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאפילו היה הנרדף קטן והרודף גדול

חילופי גירסאות ומראי מקומות

11. יתבין תמן, בכ"י ישן: יתבי קמן. — 16. ומפני כן... סה"מ מ"ע ריז. — 21—23. לשון סה"מ מ"ע רמז. — 23. דברים כה, יב. — שם כה, יא. — 26. שם כה, יב. — 31. קהלת ג, טו. — 33. סנהדרין עג, א.

הערות וביאורים

33. שאפילו היה הנרדף קטן, ברמב"ם הלכות רוצח א, ו: אפילו היה הרודף קטן, ומקורו בסנהדרין עב, ב: אי"ר הונא קטן הרודף ניתן להצילו בנפשו. ולשון רבנו קשה להולמו, דמאי "אפילו" היה

ממנו בכל דבר הכל חייבין להצילו, ואפילו בנפשו של רודף, ובמה דברים אמורים שמצילין בנפש הרודף בשאי אפשר לנו להצילו באחד מאיבריו אבל כל שאפשר להצילו באחד מן האיברים והציל בנפש הרי זה שופך דמים, זכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין מיתת אבנר כשהרגו יואב שכתוב שם וימת בדם עשהאל אחיו, באה הקבלה על זה שתבעו יואב לאבנר על דם עשאל ודנו בדין מנהדרין, כלומר הרגו בטענה שהיה ראוי למות עליה על פי סנהדרין, אמר לו למה הרגת עשאל, אמר לו אבנר עשאל רודף היה, אמר לו יואב היה לך להציל עצמך באחד מאיבריו, אמר לו אבנר לא ידעתי לכוין לו, אמר לו יואב בדופן חמשית כוונת לו באחד מאיבריו לא ידעת לכוין לו, ועל זה נאמר וימת בדם עשהאל אחיו, ואמרו זכרונם לברכה בענין רודף שאף על פי שלא קבל התראה מכיון שהתרו בו והוא עדיין רודף אין לו דמים ומותר להורגו. ומטעם רודף הורו זכרונם לברכה באשה המקשה לילד לחתוך העובר במעיה בין בסם בין ביד מפני שהוא כרודף אחריה להורגה, ואם הוציא ראשו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש, וזהו טבעו של עולם, ואחד הרודף אחר חבירו להרגו או אחר כל העריות שיש בו כרת לבועלן מצילין אותן מהם בנפשותם של רודפים, והוא הדין לרודף אחד הזכור לבוא עליו, אבל הרודף אחר הבהמה וכן הרץ לעשות אחת מכל שאר העבירות שבתורה ואפילו לעבוד עבודה זרה אין הורגין אותו עד שיעבור העבירה שדנין אותו בבית דין, שבשתי עבירות אלו לבד באה הקבלה שמצילין אותן בנפש הרודף, אבל בכל שאר העבירות שבתורה מביאין אותם לבית דין ותם דנין אותן. ויתר פרטי המצות מבוארים במסכת סנהדרין פרק שמיני.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ויכול להציל הנרדף ולא הצילו מאחד מאיבריו של רודף או אפילו בנפשו ביטל עשה זה מלבד שעבר על שני לאוין שהן לא תחוס עינין, ולא תעמוד על דם רעך, כמו שנכתוב בלאוין בעזרת השם, ועשה גדול מאד כאלו הוא מאבד נפש מישראל.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—3. כל שאפשר להצילו, כ שאפשר לו להציל. — 3. סנהדרין מט, א. — 4. שמואל־ב ג, כז. — 6. אבר לו, ו אמרו לו, נש אמר. — 7. רודף, ו רודף אחרי. — 8. אבנר, חסר בו. — 9. ידעת, כ יכולת. — 10. סנהדרין עב, ב. — 11—19. לשון הרמב"ם בהלכות רוצח, א, ט—יא, עם שינויים. — 19. אותן, ו אותו, חסר בנש. — 23. לא תחוס, מצוה תרג. — ולא תעמוד, מצוה רמד.

הערות וביאורים

הנרדף קטן, היש סלקא דעתך דמותרין? ואולי י"ל שכוונתו רבנו מוסב על עריות, והייתי אומר שאם הנרדף קטן יש רק מיגמא ווטא ולא ניתן להצילו בנפשו של רודף, קמ"ל "אפילו" הכי מצילין הנרדף. — 4. עשהאל אחיו, בעבור שאבנר שפך דם עשהאל, אחיו של יואב. — 6. כלומר וכו', אבל מרש"י סנהדרין מט, א, ד"ה שדנו, משמע שבאמת תביאו לפני הסנהדרין להשפט עמו. — 8. מאיבריו, של עשהאל ולא יהרגנו. — לכוין לו, באחד משאר איבריו. — בדופן חמשית, כנגד צלע חמישי, דכתיב ויכהו אבנר באחרי התנית אל החמש (שמואל־ב ב, כג), ואי"ר יותנן בדופן חמישית, במקום שמרה ובבד תלוין בו (סנהדרין מט, א). — 17. עבודה זרה, אע"פ שמעיקרי הדת היא (רמב"ם הל' רוצח א, יא) וכן אם רדף לעשות מלאכה בשבת (שם).

(מצוה לזכור מה שעשה עמלק לישראל בצאתם ממצרים)

תקנז. כו. שנצטוינו לזכור מה שעשה עמלק לישראל שהתחיל להתגרות בם בצאתם ממצרים בטרם נשא גוי וממלכה ידו עליהם, וכענין שכתוב ראשית גוים עמלק, ותרגומו ריש קרביא דישראל הוה עמלק, שהכל היו יראים מהם בשומעם היד הגדולה אשר עשה להם השם במצרים, והעמלקים ברוע לבם ובמזגם רע לא שתו לבם לכל זה ויתגרו בם והעבירו מתוך כך יראתם הגדולה מלב שאר האומות, וכענין שמשלו בזה משל רבותינו זכרונם לברכה ליורה רותחת שאין כל בריה יכולה לירד לתוכה ובא אחד וקפץ וירד לתוכה אף על פי שנכוה הקר אותה לאחרים, ועל זכירת ענינם זה נאמר זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים. משרשי המצוה לתת אל לבנו שכל המיצר לישראל שנוי לפני השם ברוך הוא, וכי לפי רעתו וערמת רוב נזקו תהיה מפלתו ורעתו כמו שאת מוצא בעמלק כי מפני שעשה רעה גדולה לישראל שהתחיל הוא להזיקם צונו ברוך הוא לאבד זכרו מני ארץ ולשרש אחריו עד כלה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שחיוב זכירה זו היא בלב ובפה, וכן הוא בספרי זכור את אשר עשה וגומר, יכול בלבבך כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך, עד כאן בספרי, כדי שלא ישכח הדבר, פן תחלש איבתו ותחסר מהלבבות באורך הזמנים. ואל הזכירה הזאת בלב ובפה לא ידענו בה זמן קבוע בשנה או ביום כמו שנצטוינו בזכירת יציאת מצרים בכל יום ובכל לילה, והטעם כי בזכירה ההיא עיקר בדת, וכמו שהרחבנו הדבור על זה בהרבה מקומות בספרי, אבל טעם זכירת מה שעשה עמלק אינו רק שלא תשכח שנאתו מלבנו, ודי לנו בזה לזכור הענין פעם אחת בשנה או בשתי שנים ושלש. והנה בכל מקומות ישראל קוראים ספר התורה בשנה אחת או בשתים או שלש לכל הפחות, והנה הם יוצאים בכך מצוה זו, ואולי נאמר כי מנהגן של ישראל בפרשת זכור לקרותה בשבת מיוחד בכל שנה תורה היא, ומפני מצוה זו היא שקבעו כן, והוא השבת שלפני פורים לעולם, ודין יהיה לקרותה ביום פורים לפי שהוא מעניינו של יום כי המן הרשע היה מזרעו, אבל להודיע שקודם גס זה נצטוינו בזכירה זו קבעו הפרשה קודם לפורים, אבל סמכוה לפורים על דרך מה שיאמרו זכרונם לברכה במקומות סמכו ענין לו.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים כי להם לעשות המלחמה ונקמת האויב

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. במדבר כד, כ. — 7. מסיקתא רבתי פי״ב וגם ברש״י עה״ת. — 9. דברים כה, יז. — 10. שכל המיצר לישראל... ברש״י עה״ת שמות יז, ז. — 11. לפי רעתו וערמת רוב נזקו... ב״ר פי״ט: לפי ערמתו (של נחש) וגדולתו היתה מפלתו. — תהיה, ו היתה. — 14. מגילה יח, א. — 19. בדת, כ הדת. — 22. ישראל קוראים, מם ואילך: קוראים ישראל. — 26. היה מזרעו, מגילה יג, א. — 28. כמו ברכות כא, ב.

הערות וביאורים

23. שלש לכל השנה, עיין ברמב״ם הלכות תפלה יג, א: יש מי שמשלים את התורה בשלש שנים. — 29. ונקמת האויב, ג״ל שומר מגיל ושמיענו רבנו מה בלשונו הזהב, ונזכה בזה להסיר ממנו תמיה רבתי שתמהו עליו (עיין הנהת משנה למלך) וזהו: מדוע כאן כתב רבנו שרק על

לא לנשים, ועובר על זה ולא זכר בלבו וקרא בפיו מעולם מה שעשה עמלק לישראל בטל עשה זה, וגם עבר על לאו הבא על זה שהוא לא תשכח, כמו שנכתוב בסוף הלאוין שבסדר זה בעזרת השם.

(מצוה להכרית זרעו של עמלק)

תקנת. כז. שנצטוינו למחות זרעו של עמלק ולאבד זכרו מן העולם זכר ונקבה גדול וקטן, ועל זה נאמר תמחה את זכר עמלק שבכלל זכר הוא הכל, וכבר טעה בנקוד תיבה זו גדול הדור והוא יואב בן צרויה והשאיר מהם הנקבות לפי שרבו לא השגיח יפה עליו כשלמדו מקרא זה ונשתבש יואב וקרא זכר, כמו שבא בבבא בתרא פרק לא יחפור.

משרשי המצוה הענין שכתבנו במצוה הקודמת לה.

דיני המצוה קצרים והם מבוארים בפרק שמיני מסוטה, וזאת מן המצות המוטלות על הצבור כולן, וכענין שאמרו זכרונם לברכה שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרע עמלק, ובאמת כי גם על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם ולאבדם מן העולם אם יש כח בידם בכל מקום ובכל זמן אם אולי ימצא אחד מכל זרעם, ועובר על זה ובא לידו אחד מזרע עמלק ויש ספק בידו להורגו ולא הרגו בטל עשה זה.

לא תעשה

(שלא למכור אשת יפת תואר)

תקנט. א. שלא למכור אשת יפת תואר שיבא עליה החושק בה ביאה אחת, ועל זה נאמר והיה אם לא חפצת בה ושלחתה לנפשה ומכור לא תמכרנה בכסף, משרשי המצוה ללמד נפשנו מדות טובות ויקרות, וכבר כתבתי בהרבה מקומות כי הנפש היקרה ראויה לקבל הטובות, ועליה יחולו הברכות לעולם, וכי חפץ האל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. לא לנשים, כ ולא לנשים. — 6. דברים כה, יט. — 8. וקרא זכר, מס ואילך: וקרא זְכָר במקום זָכוֹר. — ב״ב כא, ב. — 12. סנהדרין כ, ב. — 14—16. ובאמת—זה, חסר בלא. — 14. מוטל..., ש שהיה מוטל החיוב למחות זרעם בעולם אם היה כח בידם, והעובר על זה בטל עשה זה — 20. דברים כא, יד.

העדות וביאורים

הזכרים לעשות המלחמה, ובמצוה תכג (הריגת ד׳ עממין) כתב שנוהגת גם בנקבות, וני״ל שזהו המכוון בלשונו הנ״ל: בהריגת שבעה עממין כתב רבנו (לעיל עמ׳ תקמ): ״ועל כן בהיותם עיקר עבודה זרה ויסודה הראשון נצטוינו למחותן״ והכתוב מעיד על זה: למען אשר לא ילמדו אתכם (דברים כ, יח) ולפיכך בא אליהם הלאו של לא תחיה כל נשמה, לכן העשה והלאו נוהגים גם בנשים. משא״כ המצוה של מחיית עמלק אינה מטעם עבודה זרה אלא מצד המלחמה ״ונקמת האויב״, ובזה שייכים רק אנשים ולא נשים. — 6. שבכלל זכר. — 7. גדול הדור, קידושין לב, ב: אברהם גדול הדור היה. וני״ל שרבנו השתמש בתואר זה על יואב מפני שמציאו שביתו היה מוסכר לכל, לכל עניים להתפרנס מביתו (סנהדרין מט, א), הרי שהיה ליואב מדות אברהם אבינו, ולכן הבתירו רבנו בשם ״גדול הדור״. — 8. וקרא זכר.

בטוב עמו הכתירם בכל מדה חמודה ומהודרת, ואין ספק כי ממדת הגבלים הפחותים במכלית למכור האשה אחר שהשכיבוה בחיקם, ידוע הדבר, אין להאריך בו, ועניין יפת תואר וקצת דיניה ומקום ביאורן בגמרא והזמן שדין יפת תואר נוהג הכל כתוב במצוה ראשונה שבסדר זה.

(שלא להעביד באשת יפת תואר אחר שבא עליה כמו בשפחה)

תקס. ב. שלא נעביד באשת יפת תואר אחר ביאה עליה, ועל זה נאמר לא תתעמר בה תחת אשר עניתה. פירוש מתעמר לשון שמוש, וכן אמרו בספרי לא תתעמר בה לא תשתמש בה, והענין הוא שלא נעמידה כפלגש או שפחה לעבדות, ואין ענין הכתוב שלא נשתמש בה בכל שימוש שהנשים עושות לבעליהן, אבל הכתוב יאסור מלעשותה שפחה כמו שאסר מלמוכרה גם כן לשפחה, והכונה אחת. וכמו כן בגונב נפש מאחיו שכתוב בו והתעמר בו פירשו זכרונם לברכה שיכניענו לרשותו וישתמש בו.

בשורש מצוה זו יגיד עליו ריעו הסמוך, ושאר הענין כתוב במצות ראשונה שבסדר.

(שלא ילין הצלוב על העץ וכן המת בביתו אלא לכבודו)

תקסא. ג. שלא נעזוב התלוי להלין על העץ, שנאמר לא תלין נבלתו על העץ, זו מצות לא תעשה. כל ענין המצוה כתוב במצות עשה ג' שבסדר זה, ואין להאריך במה שאין צורך בו, ושם כתוב שאף המלין מתו שלא לכבודו עובר בלאו.

(שלא להתעלם מן האבדה)

תקסב. ד. שלא נעלים עין מאבידת אחינו אבל נקחה ונשיבה אליו, ועל זה נאמר לא תוכל להתעלם. כל ענין המצות כתוב במצות עשה ד' שבסדר זה.

(שלא להניח בהמת חבירו רובצת תחת משאה)

תקסג. ה. שהוזהרנו שאם נראה אחד מישראל שנפל לו חמורו או בהמה אחרת מכובד המשא או בסבה אחרת או שהוא בעצמו רובץ תחת משאו שלא להניחו בדרך ונלך, אבל נעזרהו ונקים עמו בהמתו ונעמוד שם עד שיתקן משאו או על גבו או על בהמתו, ועל זה נאמר לא תראה את חמור אחיך וגומר, ואמרו בספרי לא תראה את חמור וגומר מצות לא תעשה. והנה העובר על זה ולא סייע חבירו בדרך עובר על לא תעשה זה, ועל עשה הנזכר בכסף תלוה ג' בסימן ס"ח, ושם ביארנו שורש מצוה זו וכל ענינה כמנהגנו בספר זה תראנו משם.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6–12. מיוסד על לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת רסד, עם שינויים והוספות. — 6. דברים כא, יד. — 11. שם כד, ז. — סנהדרין פה, ב. — 15. דברים כא, כג. — 19. שם כב, ג. — 23. שהוא בעצמו, מפ' ואילך יש פה תוספת באמצע דברי רבנו, וז"ל: אמר המגיה, זה לא נמצא בשום פוסק כי אם ברלב"ג בפי' משפטים. — 25. שם כב, ד.

הערות וביאורים

23. שהוא בעצמו, גם פה חוזר רבנו על אותה שיטה שמצות פריקה נאמרה גם על אדם, אבל לא מצאתי דין זה בפוסקים.

(שלא תעדה אשה ערי איש)

תקסד. ו. שלא ילבשו הנשים מלבושי האנשים ולא יתדיינו בזיונם, ועל זה נאמר לא יהיה כלי גבר על אשה, ותרגם אנקלוס לא יהא תיקון זין דגבר על אתתא. ומן הדומה כי מפני כן פירש הכתוב בכלי זין לפי שהם הכלים המיוחדים לגמרי לאנשים, שאין דרך אשה בעולם לצאת בכלי זין, אבל הוא הדין שאסור להם מדאוריתא לצאת במלבושים שדרך האנשים באותו המקום להשתמש בהם כגון שתשים בראשה מצנפת או שאר כלים המיוחדים לאיש.

משרשי המצוה להרחיק מאומתינו הקדושה דבר ערוה וכל ענין וכל צד שיהיה הכשלון באותו דבר מצוי מתוכו, וכענין שיאמרו זכרונם לברכה על דרך משל שאלהינו שונא זמה הוא, כלומר שלאהבתנו הרחיקנו מן הזמה שהיא דבר מכוער ביותר ויקח לב האדם ומדיחו מדרך טובה ומחשבה רצויה לדרך רעה ומחשבה של שטות, ואין ספק כי אם יהיו מלבושי האנשים והנשים שוים יתערבו אלו עם אלו תמיד ומלאה הארץ זמה. ועוד אמרו בטעם מצוה זו שהיא להרחיק כל ענין עבודה זרה שדרכן של עובדי עבודה זרה היה בכך. ואלה שני הטעמים מצאתים בספרי הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה אחר כתבי אותם.

דיני המצוה קצרים, בפשט הכתוב הם נכללים.

ונוהגת איסור זה בכל מקום ובכל זמן בנקבות, ואשה העוברת על זה ולבשת המלבושים המיוחדים באנשים לבד באותו המקום שהיא בו חייבת מלקות.

(שלא יעדה האיש ערי אשה)

תקסה. ז. שלא ילבשו האנשים מלבושי הנשים, ועל זה נאמר ולא ילבש גבר שמלת אשה.

משרשי המצוה מה שכתוב במצוה הקודמת.

דיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין האיסור והמלקות בלבוש לבד, דהוא הדין בתקון שלהם, שכל המתקן עצמו בתיקונים המיוחדים לנשים חייב מלקות, כגון המלקט שערות לבנות מתוך שחורות מראשו או מזקנו, וכן הצובע שערותיו כדרך שנשים צובעות אותן, וכן תרגם אנקלוס ולא יתקן גבר בתקוני אתתא. ומה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. שם כב, ה. — 9. סנהדרין צג, א. — 12. יתערבו, ו ותערבו, ז יתערב. — 13. ומלאה, ויקרא יח, כט. — 15. בסה״מ ל״ת מ. — 17. ונוהגת, כ ונוהג. — בנקבות, חסר בו. — 20. דברים כב, ה. — 23. שבת צה, ב.

הערות וביאורים

3. תיקון זין, הנח באר התרגום שאין האיסור בלבוש לבד אלא שכל המתקנת עצמה בתיקונים המיוחדים לאנשים בכלל האיסור. — 26. כדרך שנשים צובעות, דייק רבנו שרק זה הוא בגדר האיסור, אבל לא משמע כן מרמב״ם שכתב: וכן אם צבע שערו שחור משיצבע שיקר לבנה אחת לוקה (הלכות עכו״ם יב, י), ולשון הש״ע (קפב, ו): וכן אסור לאיש לצבוע (שערות לבנות שיהיו) שחורות. ואולי גם רבנו כוון לדעת הש״ע שרק צביעת שערות לבנות שיהיו שחורות זהו גוי אשה, כדרך שנשים צובעות, אבל איסכא, שהיו שחורות ולעשות לבנות, מותר אפילו לכתחילה (ועיין ט״ז שם).

שאמרו זכרונם לברכה שיבשום ואנדרוגינוס אינו עוטף ראשו כאשה ואינו מגלח ראשו כאיש ואם עשה כן אינו לוקה, וכן בכל מקום נותנין עליהם חומרי האנשים והנשים, ואם עברו אינם לוקין לפי שהן ספק, אבל אם עברו באיסור שאיש ואשה שוין בו בזה אין צריך לומר שלוקין עליו. ויתר פרטיה מבוארים במסכת נזיר פרק שני נזירים.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים, ועובר על זה ולבש מלבושי הנשים או שתקן עצמו בתיקוני הנשים כגון שלקט שערות לבנות מתוך שחורות או שצבע אפילו שערה אחת חייב מלקות משילקוט אותה או יצבענה.

(שלא ליקח האם מעל הבנים)

תקסו. ח. שלא נקח קן צפור האם והאפרוחים או הבצים בכללו אלא שנשלח האם, ועל זה נאמר לא תקח האם על הבנים.

משרשי המצוה וקצת דיניה וכל ענינה כתבתי בעשה ו' שבסדר זה תראנו משם. ושם דברנו גם כן על הלאו הזה שהוא ניתק לעשה דשלח תשלח את האם. וכבר למדונו זכרונם לברכה במסכת מכות פרק אלו הן הלוקין שכל מצות לא תעשה שיש בה קום עשה קיים עשה שבה פטור לא קיים עשה שבה, ואי אפשר לו לקיימו עוד, חייב מלקות, וכדאיתמר התם דאמר ליה רבי יוחנן לתנא תני קיימו ולא קיימו, וזו היא הגרסא הנכונה, ומן הדעת הזו למדנו שכל זמן שמתה האם או שלחה אדם אחר שחייב, ואף על פי שעכשיו לא בטל הוא העשה בידיו שהרי לא המיתה הוא אלא שמתה מאליה, ואין צריך לומר שאם המיתה הוא בידיו שחייב לכולי עלמא, אבל כל זמן ששלחה קודם שתמות אף על פי שלא שלחה בשעה שלקחה מן הקן לא בטל הלאו ולא העשה מכיון שהתורה נתקו לעשה והרי קיימו, ואף על פי כן אין ראוי לעשות כן, דשמא תמות האם או המשלח קודם שלוח ולא יוכל לתקן, ועוד שהזריזין מקדימין למצות, ודבר בעתו מה טוב.

(שלא להניח מכשול)

תקסז. ט. שלא להניח המכשולים והמוקשים בארצותינו ובבתינו כדי שלא ימותו ולא יזוקו בם בני אדם, ועל זה נאמר ולא תשים דמים בביתך, ואמרו בספרא ועשית מעקה לגגך עשה, ולא תשים דמים בביתך לא תעשה.

משרשי המצוה וכל ענינה כתבתי בעשה ז' שבסדר זה וקחנו משם אם נפשך לדעת.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. מיוסד על רמב"ם הלכות ע"ז יב, ד. — 8 משילקוט, ו משליקט. — 11. דברים כב, ו. — 14. מכות יז, ב. — 23. ודבר, משלי יז, כג. — 25. המכשולים והמוקשים, כ המוקשים והמכשולים. — 26. דברים כב, ח.

הערות וביאורים

1. אינו עוטף ראשו, כדרך אשה לגדל שער כלילות. — 15—16. ואי אפשר לו לקיימו עוד, כגון שמתה אע"פ שלא בטלה בידים שלא הרגה הוא (והו ביאור רבנו בסוגיא לפי שיטת הרמב"ן ושאר הראשונים, משא"כ לרש"י, שיש לו דרך אחרת לגמרי בסוגיא עיין). — 17. הנכונה, בא להוציא מגרסת רש"י בגמרא כמו שהוא לפנינו (עיין ברמב"ן ובריטב"א ובמאירי).

(שלא לזרוע כלאים בכרם בארץ ישראל דאוריתא)

תקסת. י. שלא לזרוע מיני התבואה בכרם ולא קנבוס ולוף וזה המין מן הכלאים יקרא כלאי הכרם, ועל זה נאמר לא תזרע כרמך כלאים, ואמרו זכרונם לברכה מה אני צריך והלא כבר נאמר שדך לא תזרע כלאים מלמד שכל המקיים כלאים בכרם עובר בשני לאוין, וכלאי הכרם פירשו זכרונם לברכה שהם שני מיני זרעים של תבואה עם גרעיני הענבים, וזהו שאמר רבי יאשיה אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד דהכי משמע לתו כרמך כלאים, כלומר דבעינן כלאים לבד מכרמך.

משרשי מצות כלאים כתבתי על צד הפשט כמנהגי בלאו דהרבעה כ"ה בסדר קדושים תהיו בסימן רמ"ט וקחנו משם. ועדיין צריכין אנו לדבר פה מה טעם נתחדש האיסור בכרם דבעינן בו כלאים מלבד הכרם, ואולי נאמר כי מהיות כרם דבר חשוב מאד וכח טבעו רב יהיה בטל עמו מין אחד לעולם ולא יחשב לכלאים ולכלום, ועל כן הצריך הכתוב שני מינים מלבד הכרם, ואולי מכח טעם זה נאמר גם כן ששני המינים הצריכן הכתוב שיהיו ממיני התבואות שהם חשובים בעניגם כמו קנבוס ולוף שהם חשובין בעניגם, אבל שאר המינין כולם יתבטלו עם הגפנים ואינם אסורים מדאוריתא אלא מדרבנן.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין איסור משום כלאי הכרם מן התורה אלא מיני תבואה וקנבוס ולוף בלבד אבל לזרוע ירקות ושאר מינין וחרצן אסור מדרבנן, וכן אסרו רבנן לזרוע מיני תבואות וכן ירקות בצד הגפנים או ליטע גפן בצד הירק או התבואה מפני חשש הרכבה לפי שהגפן רך יותר מכל שאר אילנות חששו בה יותר, ואם עשה כן אף על פי שאינו לוקה הרי זה קדש ונאסרו שניהם בהנאה ושורפין הכל, ואפילו הקש של התבואה והעצים של הגפנים שנאמר פן תקדש המלאה הזרע וגומר, ודרשו זכרונם לברכה פן תוקד אש, כלומר שהכל ראוי לשרוף כמו שנכתוב בסמוך. ויתר פרטיה מבוארים במסכת כלאים.

ונהג איסור כלאי הכרם בזכרים ונקבות מן התורה בארץ ישראל לבד ומדרבנן אפילו בחוצה לארץ, ואף על פי שכלאי זרעים אינם נוהגים בחוצה לארץ אפילו מדרבנן כמו שביארנו בסדר קדושים לאו כ"ו בסימן ר"נ, החמירו זכרונם לברכה בכלאי הכרם לאוסרן אפילו בחוצה לארץ אחר שהם חמורים כל כך שאסורים בהנאה בארץ כמו שמפורש טעם זה בסוף פרק ראשון מקדושין, ועובר על זה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. דברים כב, ט. — ספרי שם. — 6. ברכות כב, א. — 14—15. חשובים בעניגם כמו, בו: חשובים או—15. כמו—בעניגם, חסר בכ. — 17—24. מיוסד על לשון הרמב"ם הלכות כלאים ד, ו—ז, עם תוספות ובאורים. — 17. איסור, בכ"י ישן: אסור. — 22. דברים כב, ט. — 23. קדושין נו, ב. — 24. בסמוך, מצוה תקסט. — 28. אחר, ו אמרו. — 29. קדושין כט, א.

הערות וביאורים

2. ה ת ב ו א ה, חמשה מיני התבואה כולם אסורים מן התורה, ומיני ירקות הלוף (מין בצלים) וקונבוס מן התורה והשאר מדרבנן (והטעם שהלוף והקונבוס אסורים לזרוע בכרם מן התורה, פירש הרמב"ם לפי שהם נגמרים עם תבואת הכרם. ר"ל שאינם עושים אלא לשלש שנים, כמו שתבואת הכרם אינה ניתרת עד שלש שנים — הלכות כלאים ה, ג, כ"מ). — 7. ב מ פ ו ל ת י ד, היינו ביחד.

וזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד בארץ לוקה מדאוריתא מיד שזרען, ובחוצה לארץ לוקה מכת מרדות מדרבנן, אבל לענין שיאסרו בהנאה אינם אסורים מיד שזרען עד אחר השרשה, וכמו שאמרו זכרונם לברכה זרוע מעיקרו בהשרשה זרוע ובא בתוספת.

(שלא לאכול כלאי הכרם בארץ ישראל)

תקסט. יא. שנמנענו מלאכול כלאי הכרם לבד, וכבר פירשנו במצוה הקודמת מהו כלאי הכרם, ועל זה נאמר פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם, ופירשו זכרונם לברכה פן תוקד אש, כלומר שאין ראוי להיות בו תועלת שהכל אסור בהנאה, והראיה שיש בזה לאו שכתוב במניעה פן, ואמרו זכרונם לברכה שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה.

משרשי המצוה, הקדמה, ידוע הדבר בכל מצות התורה כי כל דבר לפי הכשלון שמצוי בו יותר ירחיקנו האל ממנו, ואין ספק כי נטיעת הכרם סבת ליין שבו כמה מכשולות לבני אדם הפיל רבים חללים בחמדם אותו, כי יתאדם מעורר יצר לב האדם רע ומדיח יצר טוב וכל עצתו אכזל ושתה ולשכב להיות נרדם, וכענין שכתוב ואף כי היין בוגד, ואשר יזיר ממנו יקרא קדוש ככתוב, ואולם התירו לנו השם ברוך הוא בשביל קצת תועלת שנמצא במיעוטו אל הגופים, ואחר שלא הותר רק לצורך גדול חייבנו הכתוב שאם גם בתחלת נטיעתו או זריעתו יהיה בעינינו צד עון וחטא שלא לקיימו ולא נהנה בו כלל, אבל ישרף הכל ויאבד מן העולם הלא די ברוב המכשולות היוצאין ממנו אחר גמר בישולו, לא טוב להיות עוד גם התחלתו בעבירה אבל תוקד הכל הפרי והקש והעצים וכל אשר בו. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה אחד הזורע ואחד המקיים כלאים בברמו, כלומר שראה שצמחו כלאים בכרמו והניחן שם, נתקדשו, כלומר נתחייבו בשריפה, והוא שעמדו בכרם לרצונו אחר שידע בהם שיעור שהוסיפו בגידולן חלק אחד ממאתים ממה שהיו גדולים בשעה שידע בהם, וכמו שאמרו זכרונם לברכה זרוע מעיקרו בהשרשה זרוע ובא בתוספת, וזה תוספת פירשוהו זכרונם לברכה מפי הקבלה שהוא במאתים, וזה שאנו אומרים שלא יתקדש אלא אם כן הוא רוצה בקיומן משום דכתיב בהו אשר תזרע, כלומר לדעתך, וטעם דבר זה מבואר בשרש

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. מסחים כה, א. — 7. דברים כב, ט. — 8. קדושין נו, ב. — 9. עירובין צו, א. ועיי. — 13. רבים חללים, משלי ז, כו. — 15. חבקוק, ב, ה. — כתוב, במדבר ו, ח. — 21. כלאים ה, ה. — 25. מסחים כה, א.

הערות וביאורים

3. זרוע מעיקרו, זרוע מעיקרו בתוך הכרם נאסר מיד בהשרשה, וזרוע ובא — כגון עציץ נקוב שתביאה או ירק מושרשים בו בהיתר חוץ לכרם והעבירו את העציץ בכרם — אז נאסר דוקא על ידי תוספת, כלומר, שצריך לשער אם הוסיף חלק מאתים

באיסור נגד קצ"ט חלקים שבדלו. תחלה בהיתר אסור בהנאה, דכלאי הכרם אינם בטלים עכשיו בהם מאתים דהיתר והאחד ממאתים של איסור. — 13. יתאדם, כי יין אשר יתאדם במראיתו והוא נחמד מעורר יצר לב האדם. — 24—25. זרוע מעיקרו, עיין בבאורים שבסוף הקונטרס.

כלאים דהרבעה ומכשפה שכתבתי במקומן בסדר קדושים ומשפטים, וזהו שאמרו זכרונם לברכה מחיצת הכרם שנפרצה אומרים לו גדור, כלומר שאף על פי שהוסיף במאתים בעודנו משתדל לעשות הגדר לא קדש מכיון שלא נפרצה ולא עמדה פרוצה לרצונו, וכן אמרו זכרונם לברכה שהמסכך גפנו על גבי תבואתו של חבירו הרי זה קדש גפנו ולא נתקדשה התבואה, ואמרו בטעם זה גם כן לפי שאין אדם מקדש דבר שאינו שלו שאין איסור זה אלא לדעת הבעלים, ומפני זה אמרו גם כן שהמסכך גפן חבירו על גבי תבואת חבירו לא קדש אחת מהן, ומטעם זה חזורע כרמו בשביעית לא קדש שבשנה שביעית הארץ הפקר היא לכל. ואמרו זכרונם לברכה בענין זה שהזורע ירק או תבואה בכרם או המקיימו עד שהוסיף במאתים הרי זה קדש מן הגפנים שסביבותיו שש עשרה אמה לכל רוח, והבא לזרוע ירק או תבואה בצד הכרם צריך להרחיק ממנה ארבע אמות, וכרם נקרא חמש גפנים והוא שיהיו נטועות כסדר הזה, שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב. ואמרו שמרחיקין התבואה והירק מגפן יחידית שלשה טפחים לכל רוח מפני שהגפן רכה ושרשי התבואה נכנסין בה ויש בזה איסור הרכבה, אבל בשאר אילנות שהן קשין אין בהן חשש זה ואין צורך להרחיק מהם כלום. ויתר פרטי המצוה מבוארים במסכת כלאים.

ונוהג איסור זה שלא ליהנות בכלאי הכרם בזכרים ונקבות בארץ ישראל מדאוריתא ובחוצה לארץ מדרבנן, ויש אומרים דבחוצה לארץ אף על פי שאיסור הוריעה נוהג בה איסור ההנאה אינו נוהג אלא בכלאי הכרם של ארץ ישראל דוקא, ודבריהם צריכין חיזוק, ועובר על זה ואכל או נהנה בכלאי הכרם של ארץ ישראל חייב מלקות, ואפילו מי שאכלן שלא כדרך הנאתן, כלומר שלא נהנה באכילתן, חייב עליהן ולוקה, מה שאין כן בכל שאר איסורין שבתורה שאין לוקין עליהם אלא דרך הנאתם, כלומר שיהנה האדם בהן, וכדאמר אביי בפרק שני מפסחים, הכל מודים בכלאי הכרם שלוקין עליהם אפילו שלא כדרך הנאתן, מאי טעמא דלא כתיב בהו אכילה דכתיב מן תקדש, ודרשו זכרונם לברכה מן תוקד אש, ובכלאי הכרם שבחוצה לארץ האוכל או הנהנה מהן עובר איסור מדרבנן לדעת קצת המפרשים כמו שאמרנו.

(שלא לעשות מלאכה בשני מיני בהמה)

תקע. יב. שלא לחרוש בשור ובחמור יחדיו, והוא הדין לכל שני מיני בהמת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דהרבעה, מצוה רמט. — ומכשפה, מצוה 30. — 2. ב"ק ק, א. — 4. ירושלמי כלאים ז, 3. — 9. כלאים ה, ה. — 12. כסדר הזה, בו יש ציור זה: Dn ואילך: — 18. ויש אומרים, עיין בב"י טוש"ע יוד סוף סי רצו. — 23. מסחים כד, ב.

הערות וביאורים

2. שנפרצה ונמצא הגפנים מצד זה סמוכים לזרעים מצד זה. — 12. כסדר הזה: או — 19. ודבריהם, ריל מפני שאיסור כלאי הכרם בחיל מדרבנן לכן דעת רבנו שגם בהנאה נאסרו, ולא כמו יש אומרים. — 21. שלא נהנה, כגון שעירב דברים מרים לתוך יין כלאי הכרם ושתה אותו כשהוא מר. — 25. אכילה, לפי שלא נאמר בהו אכילה אלא הוציא איסור אכילתת בלשון הקדש, דכתיב מן תקדש, לאסור אותה ואפילו שלא כדרך הנייה.

שהאחת היא טהורה והאחת היא טמאה, ולא דוקא חרישה לבד אסורה אלא הוא הדין כל מלאכה מהמלאכות כגון דישה או למשוך עגלה וכל שאר מלאכות. ועל זה נאמר לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו.

שורש המצוה כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה שהוא משורש איסור הרבעת הבהמה כלאים כי דרך עובדי אדמה להביא הצמד ברפת אחת ושמה יכריב אותם, ושורש איסור הרבעה כתבתיו במקומו בסדר קדושים תהיו, ואחר רשות אדני הרב הנזכר והודאה על דברו הטוב אענה אף אני חלקי, ואומר כי מטעמי מצוה זו ענין צער בעלי חיים שהוא אסור מן התורה, וידוע שיש למיני הבהמות ולעופות דאגה גדולה לשכון עם שאינם מינן וכל שכן לעשות עמהן מלאכה, וכמו שאנו רואים בעינינו באותן שאינם תחת ידינו כי כל עוף למינו ישכון, וכל הבהמות ושאר המינין גם כן ידבקו לעולם במיניהן, וכל חכם לב מזה יקח מוסר שלא למנות שני אנשים לעולם בדבר מכל הדברים שיהיו רחוקים בטבעם ומשונים בהנהגתם כמו צדיק ורשע והנקלה בנכבד, שאם הקפידה התורה על הצער שיש בזה לבעלי חיים שאינם בני שכל כל שכן בבני אדם אשר להם נפש משכלת לדעת יוצרם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב מצוה זו מן התורה כי אם בשני מינין שהן כגון שור וחמור שהאחד טהור והשני טמא שטבעם רחוק מאד זה מזה, אבל בשני מינין טהורים או טמאים אף על פי שאינם מין אחד כגון שור ותיש או חמור וסוס אינו אסור מן התורה אבל מדרבנן הוא שאסור בכל שני מינים שהם כלאים בהרבעה, ואחד בהמה או חיה בכלל האיסור, ואחד החורש בהן או זורע או מושך בהן עגלה, וכן אם היה אחד יושב בעגלה ואחד מנהיג שניהן לוקין מפני שישיבתו בעגלה גורמת לבהמה שתמשוך, ואפילו מאה שהמשיכו כאחד כלם לוקין, ומה שאמרו שמותר לעשות כל מלאכה באדם ובהמה שנאמר בשור ובחמור ולא באדם וחמור או באדם ושור, וטעם הענין לפי השרש שאמרנו מפני שאין התחברות הבהמה צער לאדם כי אין לו עמה חברה כלל והרי הוא כעושה מלאכה אצל עץ אחד או אבן אחת ואינו בא כלל בגדר הדבר שדברנו עליו, וכן מענין המצוה מה שאמר רבי יצחק בסוף מכות שהמנהיג בשור פסולי המקודשין לוקה שאף על פי שהוא גוף אחד עשאו הכתוב כשני גופין ללקות עליו, ויתר פרטיה מבוארים בפרק ח' ממסכת כלאים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. דברים כב, י. — 4. מו"נ ח"ג פמ"ט. — 5. הרבעת הבהמה, מצוה רמט. — ושמה, כ ושמא. — 7. אענה, איוב לב, יז. — 8 שיש, בפנים: שלא, אבל ברור שזו ט"ס, ותקנתי כמו בכ. — 16—24. מיוסד על לשון הרמב"ם הלכות כלאים ט, ז—י, עם באורים והשמטות. — 27. מכות כב, א.

הערות וביאורים

27. פסולי המוקדשין, המנהיג עם מינו ואפילו מנהיגו בפני עצמו לוקה, דאע"פ שהיא גוף אחד עשאה הכתוב כשני גופין, מפני שהיתה קדש ונעשית כקדש וכחול מעורבין זה בזה ונמצאת בהמה זו כבהמה טמאה עם הטהורה המעורבין כאחד (הלכות כלאים ט, יא, ועיין בריבין מכות כב, א, ד"ה המרביע). — 28. כשני גופין, שנתן עליו הכתוב תורת חולין ותורת מוקדשין, שאסור מחיים בגיזה ועבודה, ותורת חולין שמותר

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה וורע או חרש או משך או הנהיג בכלאים שהן שני מינין אחד טמא ואחד טהור חייב מלקות מדאורייתא, ואפילו הנהיגן כאחד בקול לבד כדרך הבהמות שהולכות לפעמים בגערת בן אדם חייב מלקות, שנאמר יחדיו מכל מקום. דקדקו זכרונם לברכה בזה מדברי הכתוב לחייב מלקות בדיבור בלי מעשה, ואם בשני מינים טמאים או טהורים שהן כלאים בהרבעה זה בזה חייב מכת מרדות מדרבנן.

(שלא ללבוש שעטנז)

תקצא. יג. שלא נלבש בגד מחובר מצמר ופשתים וזהו נקרא שעטנז, ועל זה נאמר לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו.

רמז משרשי המצוה כתבתי בסדר משפטים בענין מכשפה לאו ח'. והרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה כתב בטעם האיסור לפי שהיו כומרי עבודה זרה לובשין בזמן ההוא כן הוא, וכתב עוד כי היום הוא מפורסם מדבר אצל כומרים שיש במצרים.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין איסור מן התורה מחברת צמר ופשתים אלא בשוע טווי ונוז, כלומר שהצמר שוע בפני עצמו, כלומר טרוף, וטווי בפני עצמו, ונוז בפני עצמו, פירוש נוז שזור, וכן הפשתן כמו כן שוע וטווי ונוז בפני עצמו ואחר כך חברם יחד כגון שארגן או אפילו קשרן זה בזה מכיון שעשה בהן שני קשרים זהו שעטנז דאוריתא ללקות עליו, אבל כל זמן שלא נעשו בהן שלשה המלאכות שכתבנו אין זה שעטנז דאוריתא אלא מדרבנן כדעת קצת המפרשים ואין לוקין עליו, אבל מדרבנן אסור כל שנעשה בהן אחת מן המלאכות שזכרנו או שוע או טווי או נוז, וזהו אמרם זכרונם לברכה הלבדין אסורין, כלומר מדרבנן מפני שהן שוע, ומן המפרשים שאמרו דבמלאכה אחת מאלו אסורין מדאוריתא, וכשאמרו בכאן אסורין כלומר מדאוריתא, ואמרו זכרונם לברכה בענין זה אפילו עשר מצעות זה על גב זה וכלאים תחתיהן אסור לישב עליהן דחיישינן שמא תכרך נימא על בשרו, ודבר זה אמרו זכרונם לברכה כשאותן הכלאים אשר מתחת הן רכין כי אז יש בדבר חשש זה של כריכה ואיסור זה הוא מדרבנן דאלו מדאוריתא מותר אפילו כשהן רכין, וכמו שאמרו זכרונם לברכה לא יעלה עליך אבל אתה מציעו תחתיך, ובירושלמי אמרו דכרים וכסתות אף על פי שהן קשים כמלאים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. ב"מ צ, ב. ועיין ברמב"ם הלכות כלאים ט, ז. — 9. דברים כב, יא. — 11. בסה"מ ל"ת מב. — 12. כן הוא וכתב, בנשלא כן והוא כתב. — כומרים..., ו כומרים מצריים שיש במצרים. — 14. יבמות ה, ב. — 21. כלאים ט, ט. — 22. ומן המפרשים, עיין ביבמות ה, ב תוס' ד"ה עד שיהא. — 23. יומא סט, א. — 27. ויקרא יט, יט. — 28. ירושלמי כלאים ט, א. — כמלאים, ש במלאים.

הערות וביאורים

באכילה לכל אדם מחוץ לפתח אוהל מועד כאלו לא הוקדש מעולם (מפירוש ריב"ן שם). — 15. ט ר ו ף, תבוט, טרוק במטרק.— 16. ש ז ו ר ה, שני חוטין שזורין יחד. — 22. ש ו ע, בלא טוויה ואריגה. — 28. כ מ ל א י ם, כלומר אע"פ שהן קשים במלואים במוכין מכל מקום אסורים.

אסור לישב עליהו מדרבנן לפי שהן נכפלין על חיושב בהן, אבל ברכין דליכא חשש העלאה מותר לישב בהן מכיון שהם קשין, וטעם הענין מפני שהכתוב אסר שעטנז בלשון לבישה, כלומר דרך מלבוש הוא שאסור ולא בענין אחר. ומטעם זה התירו לנו מורינו ישמרם אל לתת על ראשינו כובעין העשויין מלבדין להגן מן השמש מפני שהן גם כן קשים מאד ולפיכך אף על פי שיש בהן כלאים התירו אותן לפי שאין דרך לבישה בדבר קשה כל כך, ויש שרוצה להחמיר על עצמו בזה ולא מיחו בידו. ומטעם זה דרך מלבוש אסרה תורה התירו גם כן למוכרי כסות למכור כדרכן ובלבד שלא יכוונו להתחמם בהן כלל, ומכל מקום אף על פי שהתירו דבר זה הסרסורין הצנועין וטובים מפשילין בגדי הכלאים כשמוכרין אותם במקל לאחוריהן שלא יגעו בהן. ואמרו זכרונם לברכה שהכלאים אין להן שיעור אפילו חוט אחד בבגד גדול אוסר הכל עד שיסיר אותו. הכלך שהוא כעין צמר והוא גדל על האבנים שבים המלח אסור עם הפשתן מדרבנן מפני מראית העין. זיתר פרטי המצוה מבוארים במסכת כלאים ובמסכת שבת ובסוף מכות.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ולבש כלאים דאוריתא או התכסה בהן חייב מלקות, ובכלאים דרבנן חייב מכת מרדות דרבנן, והלובש כלאים ואפילו כל היום כולו אינו לוקה אלא אחת, אבל הוציא ראשו מן הבגד והחזירו הוציא ראשו והחזירו אף על פי שלא פשט הבגד כולו חייב על כל אחת ואחת, ובמה דברים אמורים שהוא חייב אחת על כל היום כולו כשהתרו בו התראה אחת אבל אם התרו בו ואמרו לו פשוט והוא לבוש בו ושהה כדי ללבוש ולפשוט אחר שהתרו בו הרי זה חייב על כל שהייה ושהייה שהתרו בו עליה ואף על פי שלא פשט.

(שלא יגרש מוציא שם רע את אשתו)

תקעב. יד. שנמנע מוציא שם רע על אשתו ונמצא שקרן בדבריו שלא לגרשה לעולם, ועל זה נאמר לא יוכל לשלחה כל ימיו.

משרשי המצוה וכיצד הוצאת שם רע וקצת דיניה כמנהגי כתבתי במצות עשה ט' שבסדר זה, וקחנו משם.

(שלא לענוש האנוס)

תקעג. טו. שנמנענו שלא לדון מי שהוא אנוס בחטא שיעשה, כלומר שאין לנו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1 אבל ברכין, לא אבל (בשאינן) ריכים. — 4. תשובות הרשב"א, תשסב. — 7. דרך, ו דרך. — 10. גדה סא, ב. — 16—21. לשון הרמב"ם הלכות כלאים י, ל. — 19. פשוט, ו פשוט פשוט. — 24. דברים כב, יג.

העדות וביאורים

1. אבל ברכין, אבל באלה רכין (צ"ל: כרין וכסתות) דליכא חשש העלאה בהן כגון אם הם ריקנים מותר לישב עליהן. ועיין בירושלמי כלאים ט, א: בכרים ובכסתות מותר, הדא דתימר בריקן אבל במלא אסור (לפ"ז אין צורך לגרסת לא, שגורסים: אבל בשאינן רכין). — 8. כדרכן, ללבוש בגדי כלאים להראות לקונה מדת ארכו ומדת רחבו, ובלבד שלא יתכוונו להנאתן. — 12. מראית העין, שהוא דומה לצמר רחלים.

לענוש שום אדם בדבר שיעשה אותו על כרחו, ועל זה נאמר ולנערה לא תעשה דבר וגומר. וזהו לאו כולל כל מי שהוא אנוס במעולת רעה שיעשה שאין לנו לענוש אותו בה, ובפירוש אמרו זכרונם לברכה במסכת סנהדרין אנוס רחמנא פטריה, שנאמר ולנערה לא תעשה דבר,

שורש מצוה זו ידוע לכל בן דעת שאין ראוי לענוש שום בריה במה שהוא עושה בעל כרחו שלא בטובתו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאפילו עבר אדם באונס על אחת משלש עבירות שאדם חייב ליהרג עליהן ולא יעבור אין בית דין ממיתין אותו עליהן, זולתי אם עבר ובא על הערוה שבזו ממיתין עליה שאין זה אונס גמור לפי שאין קושי אלא לדעת, אבל האשה שנבעלה באונס פטורה ואפילו אם אחר שהתחיל האונס לאונסה אמרה הניחו לו פטורה מפני שיצרה מתגבר עליה. ויתר פרטיה שם בסנהדרין. ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן שאנו מחוייבים שלא לענוש האנוס בשום עונש, ועובר על זה ועונש האנוס עבר על לאו זה ונשא עונו, אבל אין בו מלקות לפי שאפשר לעבור עליו מבלי מעשה, כגון דיין שצוה להלקותו או שצוה לענוש אותו בענין אחר שאין הדיין עושה מעשה בדבר. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה כתב שאין זה הלאו מניעה אבל הוא שלילות לפטור הנערה האנוסה, וזהו שאמרו בסנהדרין אנוס רחמנא פטריה זה הלשון באמת ראיה שהוא פטור לא אזהרה.

(שלא יגרש האונס את אנוסתו)

תקעד. יז. שנמנע האונס מלגרש אנוסתו לעולם, ועל זה נאמר תחת אשר ענה לא יוכל שלחה כל ימיו.

משרשי המצוה וקצת דיניה וכל עניינה כתוב במצות עשה י"א שבסדר זה, וקחנו נשים. וזה הלאו אמרו זכרונם לברכה במסכת מכות שכבר קדמהו עשה, והעשת הוא מה שאמר הכתוב ולו תהיה לאשה, ושם נאמר אונס שגירש את אשתו אם ישראל הוא מחזיר אותה ואינו לוקה לפי שכבר נתקן הלאו בעשה שקדמו שהרי היא לו לאשה, ואם כהן הוא האונס וגירשה לוקה ואינו מחזיר אותה שהרי כהן אסור בגרושה, ומכיון שגירשה אינו ראוי להחזירה עוד לפיכך הוא לוקה. ודע שאם היה ישראל וגירש אנוסתו ומתה קודם שיחזירנה או שנשאת לאחר שהרי אינו יכול עוד לקיים העשה לוקה על כל פנים, ואף על פי שהוא לא ביטל הלאו בידו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דברים כב, כו. — 3. סנהדרין, ליתא בסנהדרין אלא בנדרים כו, א, ועוד (מנחת יצחק). — 7—11. מיוסד על לשון הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה א, ט, עם שינויים. — 16. בסה"מ ל"ת רצד. — 17. בסנהדרין, עיין לעיל בתחלת המצות. — 20. דברים כב, כט. — 23. מכות טו, א. — 24—29. לשון סה"מ ל"ת שנת. — 27. ראוי, ו יכול.

הערות וביאורים

7—8. משלש עבירות, עיין מצות רסת. — 16. שלילות, לומר שהנערה האנוסה פטורה. — 17. וזהו שאמרו, כל זה הוא לשון הרמב"ן (ל"ת רצד) עד סוף המצוה, מלבד המלה "באמת" היא הוספת רבנו.

ממש אלא שנתבטל בסבה חייב מלקות מכיון שאינו יכול עוד לקיים העשה, כמו שהוא העקר אצלנו קיימו ולא קיימו כאשר כתבתי בסדר זה בלאו ח'.

(שלא יקח סריס בת ישראל)

תקעה. יז. שנמנע מי שנפסדו לו כלי המשגל עד שאינו ראוי להוליד על ידי מכת אדם או בהמה או עץ, כלומר שלא היה בידי שמים, מלישא בת ישראל, ועל זה נאמר לא יבא פצוע דכה וכרות שפכה בקהל יי'.

משרשי המצוה להרחיק ממנו לבלתי הפסיד כלי הזרע בשום צד כידוע במלכים שמסרסים הזכרים למנותם שומרים לנשים, ויש מן הזכרים הפחותים שרוצים בדברים כדי לזכות את שולחן המלך ולרווח ממון, ואנחנו עם הקודש בדעתנו כי כל הסריס בידי אדם יפסל מהתחבר עוד עם בת ישראל ומלשבת בית או דרך אישות נרחיק הענין ונמאס אותו, ועם טענה זו נמצא טעם בחלוק האיסור בין הנפסד בידי אדם לנפסד בידי שמים.

מדיני המצוה מה שפירשו זכרונם לברכה אי זה פצוע דכא כל שנפצעו הביצים שלו, וכרות שפכה שנכרת הגיד שלו, ושלשה איברים הם שמוליד הזכר בהן בגיד ובביצים ובשבילין שבהן יתבשל הזרע והן נקראין חוטי ביצים, ולפיכך מכיון שנפצע אחד משלשה איברים אלו או נכרת או נדוך הרי הוא פסול. ויתר פרטיה מבוארים בפרק ח' מיבמות.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים, ועובר על זה והוא פצוע דכא או כרות שפכה ונשא בת ישראל ובעלה חייב מלקות, אבל מותר לישא גיורת או משוחררת, ויש מן המפרשים שאמרו דבביאה לבד בלא נישואין עובר, והכי איתא בירושלמי.

(שלא יקח ממזר בת ישראל)

תקעו. יח. שנמנע הממזר מלישא בת ישראל, ועל זה נאמר לא יבא ממזר בקהל יי', כלומר שלא יבא לישא אשה מבנות קהל השם, אבל להכנס עמהם בכל מקומות מושבותיהם ולישא וליתן עמהם בכל הדברים מותר באמת כאחד מבני ישראל, וכבר אמרו זכרונם לברכה, שממזר תלמיד חכם קודם בקריאת התורה לכהן עם הארץ.

משרשי המצוה לפי שתולדת הממזר רעה מאד שנעשית בטומאה ובמחשבת פיגול ועצת חטא ואין ספק כי טבע האב צפון בבן, ולכן השם בחסדו הרחיק זרע הקודש ממנו כאשר הבדילנו והרחיקנו מכל דבר רע.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. אצלנו, ו אצל, מפ ואילך: אצלנו אצל. — ח', בפנים: ה'. — 6. דברים כג, ב. — 9. את שולחן, ו בשולחן. — 13—16. לשון הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה טו, ג. — פסול, בפנים: פסולי. — 20. המפרשים, זו שיטת הראב"ד שם טו, ב. — 23. דברים כג, ג. — 26. הוריות יג, א.

הערות וביאורים

5. שלא היה בידי שמים, אבל היה בידי שמים כגון שנולד כרות שפכה או פצוע דכא כשר לבא בקהל, וכן שנתמסמסו על ידי חולי או מכה או רעם כשר (הלכות איסורי ביאה טו, ט). — 19—20. גיורת או משוחררת, דלא איקרי קהל.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהממזר שאסרה התורה הוא שנולד מן העריות הנזכרות בתורה, חוץ מן הנדה שהבן ממנה פגום ואינו נקרא ממזר, ובין הבא על העריות ברצון או באונס או בשגגה, בכל ענין נקרא ממזר. וגוי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר בין פנויה בין אשת איש בין באונס בין ברצון, וגוי ועבד הבאים על הממזרת הולד ממזר, וממזר הבא על הגויה הולד גוי, ואם נתגייר הרי הוא כשר מיד ככל הגרים שבאומות. ואם בא על השפחה הולד עבד, ואם שחררו הולד כשר כשאר עבדים המשוחררים ומותרין בבת ישראל. זה הכלל, בן הבא מן השפחה או מן הגויה או מן העבד או מן הגוי או מן הממזר הולד כמוה, ואין משגיחין על האב כלל. ומפני דבר זה התירו חכמים לממזר לישא שפחה כדי לטהר בניו שהרי הוא משחרר אותם ונמצאו בני חורין. וממזר מותר לישא גיורת וממזרת מותרת לגר, שנאמר בקהל יי׳ וקהל גרים לא איקרי קהל והולד הולך אחר הפגום, ואפילו גר שנשא גיורת הבן מותר בממזרת מן הטעם שאמרנו אף על פי שהורתו ולידתו בקדושה, ואפילו בניו ובני בניו עד שישתקע שם גיות מהם, כלומר שלא יודע שהוא גר, אבל גר שנשא בת ישראל או בר ישראל שנשא גיורת הולד ישראל לכל דבר ואסור בממזרת. ויתר פרטי המצוה מבוארים בפרק ח׳ מיבמות וסוף קדושין.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה והוא ממזר ונשא בת ישראל או ישראל שנשא ממזרת כיון שבעל אחר הקדושין לוקין הוא והיא, אבל בעל ולא קידש אינם לוקין שאין לך בכל חייבי לאוין מי שלוקה על בעולה בלא קדושין אלא כהן גדול באלמנה כמו שכתבתי במקומו בסדר אמור אל הכהנים, זהו דעת רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה, אבל יש מן המפרשים שכתבו דבביאה לחודה בלא קדושין לוקין.

(שלא ישא עמוני ומואבי בת ישראל)

תקעז. יט. שלא נתחתן עם הזכרים מבני עמון ומואב לעולם ואפילו אחר שיתגיירו, שנאמר לא יבא עמוני ומואבי בקהל יי׳ ... עד עולם.

משרשי המצוה מה שמפורש בפרשה, על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים...

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—15. לשון הרמב״ם בהלכות איסורי ביאה טו, א—ח, עם השמטות ושינויים. — 7—8. מן השפחה..., מפ ואילך: מן השפחה או מן הגויה או מן הממזרת הולד כמוה (וברמב״ם טו, ד, משמע כגרסתנו, אלא שרבנו שינה את לשון הרמב״ם כדרכו). — 20. בעולה, כ בעילה. — מצוה רצה. — 21. הלכות איסורי ביאה טו, ב. — המפרשים, דעת הראב״ד שם. — 25. דברים כג, ד. — 26. שם כג, ד.

הערות וביאורים

2. ה ע ר י ו ת, בין מחייבי מיתות בין מחייבי כריתות. — פ ג ו ם ומקולקל ואין משפחתו מיוחסת. — 9. ל י ש א ש פ ח ה, שקבלה עליה מצוות וטבלה לשם עבדות. — 11. א ח ר ה פ ג ו ם, הבנים משגיהם, ר״ל ממזרת וגר או ממזר וגיורת, ממזרים, שהולד הולך אחר הפגום. — 12. ש א מ ר נ ו, שקהל גרים אינו קרוי קהל ה׳.

ואשר שכר עליך וגומר, והודיענו הכתוב מזה גודל מעלת גמילות חסדים והרחקת מדת הגבלה והכילות, ועל כן צונו לקבוע שנאה עמהם שהשחיתו והתעיבו להראות תכלית רשעם ונבלותם שלא להקדים אפילו בלחם ובמים קהל גדול עייפי דרך העוברים בגבולם, ואשר שכרו עליהם מואב את בלעם לקללם, ואף על פי שמצריים שעבדו בנו וצערונו זמן רב לא נתרחקנו מהם כי אם עד דור שלישי, וידענו בזה שיפה לו לאדם לעשות כמה חטאים ולא נבלה אחת גדולה, כי בהסכמתו בעשיית הנבלה המכוערת ולא יחוש לגלות דעתו ובושתו נגד עמים רבים מראה בזה רוע מזגו ותכלית פחיתותו, וכי אין בו עוד תקנה להכשיר עצמו ולהטיב מעשהו ונתחזק עוותו עד שלא יוכל לתקון, ואיש כמהו איננו ראוי להתערב בעם הקודש המבורך.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהזכרים דוקא מבני עמון ומואב הם ובניהם עד עולם הוא שאסורין לבא בקהל, אבל הנקבות מותרות מיד שתתגיירנה, ואמרו בטעם זה לפי שהאיש דרכו לקדם אבל לא הנקבות, כלומר שהן לא היתה ידן בנבלה כשלא קדמו ישראל בלחם ובמים שאין דרך האשה לצאת, והאל לא יעות משפט לענוש האשה בשביל נבלת האיש, חלילה לאל מרשע. ויתר פרטיה מבוארים בפרק שמיני מן יבמות וסוף קדושין.

ואיסור זה היה נוהג קודם שעלה סנחריב מלך אשור על ירושלים והגלה את ישראל וגם בלבל כל האומות וערבן זה בזה שהוא מלך על כל העולם, אבל אחר שבלבל סנחריב העולם ונתערבו בני עמון ומואב עם שאר אומות העולם הותרו הכל מיד שנתגיירו, שחזקה היא שכל הפורש ובא להתגייר שהוא פורש משאר האומות שהן רוב כנגד בני עמון ומואב וכנגד מצריים ואדומים שנאסרו גם כן כמו שנכתוב בהן בסמוך בעזרת השם, ולפיכך כל שיתגייר בזמן הזה אין לנו לחקור עליו כלל אי מזה עם הוא אלא מותר מיד מאי זה עם שיהיה.

(שלא לקרוא שלום לעמון ומואב)

תקעה. כח. שנמנענו מהשלים עם עמון ומואב עד עולם, והענין הזה הוא שהאל צונו כשנצור על המדינות שנשאל מהם השלום קודם המלחמה, וכמו שכתבתי בסדר שופטים עשה י"ג, ובעמון ומואב נמנענו מהתנהג עמהם כמנהג זה, ועל זה נאמר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. שכרו, בכ"י ישן: שכר. — 10. יבמות עו, ב. — 11. שתתגיירנה, ו שנתגיירו. — 13. והאל, איוב ח, ג. — 14. לענוש—מרשע, חסר בנש. — האיש, לא אישה. — חלילה, שם לד, י. — 16—22. לשון הרמב"ם הלכות איסורי ביאה יב, כה, עם שינויים. — 21. בזמן הזה, ש בזמן הזה בארצות שהגרות מותרת. — 25. מהם, כ מאנשיהם. — 26. דברים כג, ז.

הערות וביאורים

13, ל צ א ת, מביתה (כמו שפירש רש"י ביבמות עו, א), ורמב"ן עה"ת מירש: ואין האשה דרכה לקדם שתוציא מזון תוך לגבול הארץ. — 16. י ש ר א ל, מלכות ישראל, היינו עשרת השבטים. — 17. מ ל ך ע ל כ ל ה ע ו ל ם, מקורו במגילה יא, ב: והא הוי סנחריב (דמלך בכיפה — תחת כל כיפת הרקיע). והרמב"ם לא הזכיר זה שם בהלכות איסורי ביאה. — 21. ל ח ק ו ר ע ל י ו, ברמב"ם שם הלשון: למיכך כשיתגייר הגר בזמן הזה בכל מקום בין אדומי בין מצרי בין עמוני בין מואבי בין כושי בין שאר האומות מותרין לבא בקהל מיד.

לא תדרוש שלומם וטובתם וגומר, וכן אמרו בספרי, מכלל שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וגומר. יכול אף כאן, תלמוד לומר לא תדרוש שלומם.
משרשי המצוה מה שכתבתי במצוה הקודמת מהיותם בני הנבלה עד שאין ראויים לשלום וטובה אבל האכזריות עליהם שבת ומעלה כמו שאמרנו.
דיני המצוה כלולים בפשט הכתוב ובמה שהבאנו מלשון ספרי, ואיסור זה היה נוהג בזכרים שהם בני מלחמה בזמן שהיו ישראל על אדמתן שהיו נלחמים עם עמון ומואב שהם באיסור זה מהשלים עמהם. אבל עכשיו בזמן הזה אין בנו כח להלחם, וגם האומות האלה כבר אבד שמם בבלבול סנחריב כמו שזכרנו במצוה הקודמת.

(שלא להרחיק זרע עשו מהתחתן עם זרע ישראל אחר שיתגיירו אלא עד ג׳ דורות)

הקעט. כא. שלא להרחיק זרע עשו אחר שיתגיירו, כלומר שלא נמנע מהתחתן עמהם שאין בהם איסור כמו בעמון ומואב אלא מותרין הם אחר שני דורות, ועל זה נאמר לא תתעב אדומי כי אחיך הוא... בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל יי׳, ודור שלישי הוא בן בנו של הגר, ואמרו זכרונם לברכה שמצרית כעוברת שנתגיירה בעודה מעוברת בנה הוא נקרא שני אף על פי שהורתו בעוד שהאם מצרית.
שורש המצוה נגלה, כי הוא להודיענו שלא נתנהג באיסור עם זרע אדום ולא נרחיקם בקל וחומר מבני עמון לומר עמון ומואב בשביל פעם אחת שלא קדמו אותנו בלחם ובמים הרחיקנו האל מהם, אדומים ומצריים שצערו את ישראל כמה על אחת כמה וכמה, על כן באתנו האזהרה עליהם שלא להמנע מהתחתן בם, כי השעבודין ששעבדו הם בנו גזירת השם היא עלינו ואין לנו לקבוע עליהם שנאה בלבבינו על כך ואחינו יקראו בהתגיירם ובואם לחסות תחת כנפי השכינה, ובעמון ומואב טעם אחר על שנאתן, והוא ענין הנבלה הגדולה אשר מצאנו את לבבם לעשות, הכל כמו שכתבתי למעלה בסמוך.
מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה מצרי שנשא מצרית ונתגיירו בעודת מעוברת הולד שני, שנאמר בנים אשר יולדו להם וגומר, הכתוב תלאן בלידה, וגר עמוני שנשא מצרית הולד עמוני, גר מצרי שנשא עמונית הולד מצרי. זה הכלל באומות לבדם הלך אחר הזכר, וכמו שמצאנו שנתייחסו בכתוב אחר הזכרים, שנאמר

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. דברים כ, י. — 3. בני הנבלה, מס ואילך: בני הנבלה מאוסים. — 4. עליהם, חסר בו. — 5. דיני, ו מדיני. — 12. דברים כג, ח—ט. — 13. יבמות עח, א. — 18. כמה, מס ואילך: כל כך. — 24—1 (עמ׳ תשו). לשון הרמב״ם הלכות איסורי ביאה יב, כ—כא, עם שינויים קטנים ובאורים.

הערות וביאורים

25. בלידה, למימרא דכל לידא ומגירות ואילך חד דרא הוא, ולא אמרינן מעוברת היא ובנה חד דרא הם, אלא היא דור ראשון ובנה שני. — 26. הולה, ולד זכר, דאם ילדה נקבה שרייה בתר מצרית שלא תהא מותרת כדין עמונית, כמו שמבאר והולך: נתגיירו הלך אחר האחות. — 27. באומות, כגון אחד מכל האומות שבעולם שבא על הכנענית (שהיא בכלל לא תחיה) והוליד בן מותרים לקנותו כעבד, דשדינן ליה בתר זכר ומותר לחיותם (קידושין סז, ב, ורש״י).

בלאדן בן בלאדן, נתגיירו הלך אחר הפחות. ויתר פרטי המצוה מבוארים בפרק שמיני מיבמות ובסוף קדושין.

ונוהג איסור זה שנמנענו מהרחיקם אחר שנתגיירו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה והסכים בדעתו שלא להתחתן בם אפילו אחר שני דורות מצד שהיצר לישראל או מצד שקבע בלבבו שנאה עמהם מפני שבאו מאומה אחרת עבר על לאו זה, ואין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה.

(שלא להרחיק מצרי כמו כן אלא עד דור שלישי ולא שלישי בכלל)

תקף. כב. שנמנענו שלא להרחיק ולתעב המצרי מהתחתן עמו בדור השלישי אחר שיתגייר, ועל זה נאמר לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו. כל ענין מצוה זו במצרי כענין מצות אדומי הקודמת, אין צורך להאריך בה. ואל תשמע מדברינו שנהיה מצווים להתחתן עם המצרי או עם האדומי אחר שלשה דורות שאין כוונת הכתוב לצוותינו להתחתן עמם חלילה, והמשפחות המיוחסות שבישראל לא ירדו ממעלתן להתחתן עמהם, אבל ימנענו הכתוב מהרחיק חיתונם בטענת איסור ויודיענו שאין בהם איסור כלל, וכמו שכתבתי למעלה סמוך.

(שלא יכנס טמא למחנה לויה)

תקפא. כג. שנמנע כל טמא מהכנס במחנה לויה שדמיונה לדורות הר הבית, ועל זה נאמר כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה... לא יבא אל תוך המחנה, וכן אמרו זכרונם לברכה בפסחים, ויצא אל מחוץ למחנה זו מחנה שכינה. לא יבא אל תוך המחנה, זו מחנה לויה, מתקיף לה רבינא ואימא אידי ואידי במחנה שכינה ולעבור עליו בעשה ולא תעשה, אם כן נכתוב קרא לא יבא אל תוך, כלומר שאם כן דבמחנה אחת לבד ידבר היה לו לומר לא יבא תוכה, שכבר הזכיר מחנה בראש הכתוב, המחנה למה לי, ליתן לו מחנה אחרת, כלומר משהזכיר מחנה פעם אחרת למחנה אחר רמז הכתוב והיא מחנה לויה שלא יבא בה כל טמא.

משרשי הרחקת הטומאה ממקום הקודש כתבתי כמה פעמים בספרי.

דיני המצוה מבוארים בפרק ראשון ממסכת כלאים.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

9. דברים כג, ח. — 16—23. לשון סה"מ ל"ת עה, עם השמטות. — 17. דברים כג, יא. — 18. פסחים סח, א. — 23. בה כל, מם ואילך: בהיכל (!) — 25. כלאים, מם ואילך: שתתגיירנה. — 16. כל טמא, היינו בעל קרי זב וזבה נדה ויולדת דטומאה יוצאת מגיופו, וכשיכ מצורע, אבל טמא מת (ואפילו מת עצמו) מותר בהר הבית. — במחנה לויה, משער ניקנור ולחוץ עד חומת הר הבית. — 18. מחנה שכינה, משער ניקנור ולפנים (אמנם חלל השער לא נתקדש בקדושת העזרה לפי ששם עומדין כל מחוסרי כפרה בשעה שמטהרין אותן, ולפי שאינן מותרין לכנס לעזרה קודם שהקריבו קרבנן לכן לא נתקדש אותו חלל השער).

הערות וביאורים

1. הפחות, כגון גר עמוני שנשא גיורת מצרית, הולד אם הוא זכר דינו כעמוני להיות אסור לעולם, ואם היא נקבה דינה כמצרית להיות דור שלישי מותר, ואינה מותרת כדין עמוניות שמותרות מיד

ונוהגת מצוה זו שלא להכנס טמא בין זכר בין נקבה בהר הבית אפילו בזמן הזה, וכענין שאמר הכתוב והשימותי את מקדשיכם, ודרשו בו זכרונם לברכה קדושתן עליהם אפילו כשהם שוממין, וכמו שכתבתי למעלה.

(שלא להחזיר עבד שברח מאדוניו מחוצה לארץ לארץ ישראל)

תקפב. כד. שנמנענו שלא להשיב עבד שברח מאדוניו מחוצה לארץ לארץ ישראל ואפילו אדניו ישראל לא נשיבהו אליו אבל נשחרר אותו ונכתוב בדמיו חוב על עצמו, ועל זה נאמר לא תסגיר עבד אל אדוניו, וכן הוא מבואר במסכת גיטין שבעבד שברח מחוצה לארץ לארץ ישראל הכתוב מדבר, ואמרו שם שהדין בו שנכתוב שטר בדמיו עליו ונכתוב לו גט חירות, ולא נשיבהו לעבודה בשום פנים, בעבור שנכנס בבקעה הטהורה הנבחרת לעבוד בה השם יתברך.

משרשי המצוה מה שזכרנו שרצה האל לכבוד הארץ שהבורח לשם ינצל מעבדות כדי שניתן אל לבנו כבוד המקום ונקבע בלבבינו בהיותינו שם יראת השם יתעלה, וכל זה להועיל לעמו ולזכותם כי חפץ חסד הוא.

דיני המצוה מבוארים שם במסכת גיטין.

ונוהגת מצוה זו אפילו בזמן הזה בזכרים ונקבות שהכל מוזהרים שלא להשיבו אל אדוניו אחר שהוא בורח אל הארץ הנבחרת, ועובר על זה ותפשו והשיבו אל אדוניו עבר על לאו זה, אבל לפי הדומה שאין בו חיוב מלקות לפי שאין החיוב אלא כשמחזירו לעבדות ושמא לא יעבוד בו אדוניו עוד ואין מלקין מספק.

(שלא להונות עבד זה הבורח מאדוניו מחוצה לארץ לארץ ישראל)

תקפג. כה. שנמנענו שלא להונות העבד הבורח אלינו מחוצה לארץ לארץ, ועל זה נאמר עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר... בטוב לו לא תונגו. ולשון ספרי, לא תונגו, זו אונאת דברים, כלומר שלא נחרפהו ונזבזהו בדברים וכל שכן במעשה. ומשרשי המצוה מה שכתבתי בלאו דאונאת הגרות בסדר משפטים בסימן ס״ג, כי טעם שניהם שוה, ועל כן האל ברוך הוא כמו שהוסיף לאו באונאת הגר לחולשת נפשו בהיותו נכרי בתוך העם, כמו כן הוסיף לאו באונאת העבד שהוא יותר חלוש הנפש ונבזה מן הגר, שלא תאמר זהו עבד ואין עליו קפידה ולא עלינו ממנו חטא מאונאת דברים, וידענו בבירור שזה העבד והגר שהזהרנו מלהונות אותם אפילו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

כלים (וכן צ״ל). — 2. ויקרא כו, לא. — מגילה כה, א. — 3. למעלה, סוף מצוה קפו. — 5—10. לשון סה״מ ל״ת קנד, עם איזה שינויים. — 7. דברים כג, טז. — גיטין מה, א. — 20. מחוצה לארץ לארץ, ו מחוצה לארץ, מם ואילך: מחוצה לארץ לארץ ישראל. — 21. דברים כג, יז. — 23. הגרות, כ הגר. — 25. הוסיף, ו תוסיף. — 26. ממנו, חסר בו.

הערות וביאורים

6. ונכתוב, כותב לו שטר חוב בדמיו עד שתשיג ידו ויתן לו, ואומר לרבו שיכתוב לו גט שחרור (הלכות עבדים ח, י). — 27. בבירור, רמבים הלכות עבדים ח, יא: עבד זה שברח לארץ הרי הוא גר צדק. וכתב המנחת חינוך: ונראה מדבריו אף שלא כתב לו האדון שטר שחרור מ״מ הרי הוא גר צדק (ועיין שם שמביא שיטת הראש״ש שחולק על זה).

בדברים שניהם קבלו התורה על עצמם, כלומר שגר זה הוא גר צדק והעבד הוא עבד שמל וטבל לשם עבדות, ושם באונאת הגר וכמו כן בלאו אונאת החבר ישראל בסדר בהר סיני לאו ט' בסימן שמ"א כתבתי מעט בדיני אונאת דברים ובאונאת ממון.

ונוהג איסור זה שלא להונות העבד שברח מאדוניו לארץ בוכרים ונקבות בכל זמן, ועובר על זה ואונה אותו בין בדברים בין בממון עבר על לאו זה ואין בו מלקות לפי שאפשר לעבור עליו מבלי עשיית מעשה.

(שלא תהיה קדשה מבנות ישראל)

תקפד. כו. שנמנענו מלבעול אשה בלא כתובה וקדושין, ועל זה נאמר לא תהיה קדשה מבנות ישראל. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה וזה לשונו: וכבר נכפל הלאו בזה הענין בלשון אחר בכתוב אל תחלל את בתך להזנותה, ולשון ספרי אל תחלל את בתך זה המוסר בתו פנויה שלא לשם אישות, וכן המוסרת עצמה שלא לשם אישות. ושמע ממני לאי זה דבר כפל זה הלאו בזה הלשון ואי זה ענין הוסיף בו, וזה שכבר קדם מדיניו שהבועל בתולה בין שיהיה מפתה או אונס אינו חייב שום עונש מן העונשים אלא לשקול ממון לבד ושישא האשה ההיא שבעל כמו שהתבאר בכתוב, ויהיה עולה במחשבתינו שאחר שזה הדבר אין בו אלא פירעון ממון שיהיה הולך דינו אחר דין דבר שבממון, וכמו שיש רשות לאדם לתת לחברו מממונו מה שירצה ויניח לו לעשות חפצו בשלו גם כן יהיה רשות בידו שיקח לו בתו הנערה ויתנה לאיש שיבעול אותה אחר שזהו חקו הראוי לו, כלומר החמשים כסף שהם לאבי הנערה זה יתנה לו כמו כן על תנאי שיקח ממנו כך וכך דינר, ונמנע מזה ונאמר לו אל תחלל את בתך להזנותה לפי שזאת שדנתי בה לקחת ממון לבד אמנם הוא כשיקרה מקרה שיפתה איש או יאנוס, אבל כשיהיה הדבר ברצון שניהם יחד ובפרסום אין שום צד היתר לזה בשום ענין, והראה המעם בזה ואמר ולא תזנה הארץ ומלאה הארץ זמה לפי שהפתוי והאונס ימעט מציאותם וכשיהיה הענין בבחירה ורצון ירבה זה ויתפשט בארץ, וזה טעם יפה מאד ומשובח בזה הפסוק והוא דומה לכל מה שזכרו אותו החכמים ולמה שהסכימו עליו הדינים התוריים, עד כאן מלשונו זכרונו לברכה. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה תפש עליו בזה ואמר כי אין הלאו הזה דקדשה לא בא להזהיר לבועל בלא כתובה וקדושין שאין בזה איסור תורה שהכתובה אינה מן התורה כלל מצוה וקניין באשה, אבל עיקר הלאו בא להזהיר שלא לבוא על אשה שהיא אסורה לבועל בענין שאין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. ואונה, ו ומונה. — 9. דברים כג, יח. — 10—27. סה"מ ל"ת שנה. — 11. ויקרא יט, כט. — 18. (שיקח) לו, חסר בכ"י ישן. — 24. שם. — 27. בהשגותיו לסה"מ שם. — 28. אין, חסר בכ.

הערות וביאורים

2. ע ב ד ו ת, ועכשיו שבא לאו"י נעשה משוחרר לגמרי והרי הוא גר צדק (כן נ"ל לבאר דברי רבנו להתאימם עם שיטת הרמב"ם). — 7. מ ב ל י ע ש י י ת מ ע ש ה, לכן אפילו יעבור עליו בעשיית מעשה ג"כ אין לוקין, כשיטת רבנו הידועה. — 13. ב ז ת ה ל ש ו ן, להזהיר אביה עליה. — 22. מ ק ו ם, בלי ידיעת אביה.

קדושין תופסין לו בה, וכמו שביארו זכרונם לברכה בגמרא שאין הזונה האמורה בכל מקום בתורה אלא באשה שבא עליה אחד מישראל שאין קדושין תופשין לו בה, וזהו הזנות שתרחיק התורה ותמאס לעולם ותזהיר הבועל והנבעלת על זה. וכמו כן מיסוד הענין הזה הוא שיזהיר הכתוב הבית דין שלא יניחו אשה מופקרת ביניהם לפי שסופה להבעל לאנשים שהיא ערוה להם עד שאין קדושין תופשין להם בה, שאין ספק כי המופקרת לרבים לא תקפיד אחר כן בין חתיכת שומן לחתיכת חלב, וכמו כן הוזהר אבי הבת על זה בפירוש בפסוק אחר שלא להפקירה לזנות ולא למוסרה למי שאין לו בה קדושין, ועל זה נאמר אל תחלל את בתך להזנותה, והכל מן הטעם הנזכר כי תבעל למי שהוא ערוה עליו לא מטעם כתובה וקדושין כדעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה. ועוד אמר הרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה כי בעל התרגום כשתרגם לא תהא בנת ישראל לגבר עבד ולא יסב גברא וגומר, יחד בזה שלא נתערב עם העבדים שהיא גם כן ביאה שאין קדושין תופשין בהן, ומפני כן נאמר בלשון הזה לא יהיה וגומר, שאלו אמר הכתוב לא יהיה בך קדש וקדשה היו העבדים נכללין בכלל האיסור שגם הם חייבין במצות זולתי במקומות מועטים שפורט בהן ישראל בפירוש כמו בגונב נפש שכתוב שם מאחיו מבני ישראל, וכמו כן בכאן שאמר מבנות ישראל, ומבני ישראל, מכלל שהאזהרה לישראל לבד לא על העבדים. ובענין הלאו הזה דלא יהיה קדש כבר כתבתי המחלוקת שיש לשני החכמים הנזכרים בו בסדר אחרי מות בלאו דמשכב זכור כ"ד בסימן ר"ט.

משרשי ענין הרחקת הזמה כתבתי מה שידעתי בו בסדר אחרי מות ובסדר וישמע יתרו בלאו דלא תנאף.

ודיני מצוה זו מבוארין במסכת כתובות וקדושין.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ושכב עם הפנויה חייבים מלקות הוא והיא ואפילו כשבא עליה אדם שיש לו בה קדושין לדעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה, ולדעת הרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה לא יתחייבו פנוי הבא על הפנויה אלא במי שהיא ערוה עליו עד שאין קדושין תופשין לו בה כמו שבארנו. ובכלל הלאו גם כן בית דין שידעו שיש ביניהם אשה שהפקירה עצמה שיש להם לבער הרע מקרבם, ואין עליהם חיוב מלקות לפי שהם אינן עושין מעשה אבל ענשם גדול מאד שכל קילקול הדור נתלה במי שבידו למחות ואינו מוחה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. יבמות סא, א. — 9. שהוא, בכ"י ישן: שהיא. — 29. שכל קלקול הדור, שבת נד, ב.

הערות וביאורים

11. כי בעל התרגום, וכו', ר"ל יראה לו להרמב"ן שכן גם דעת אונקלוס, אבל צירף לזה העבד והשפחה הבאים בישראל דרך נישואין מפני שהכל יודעין בעבד הזה שנשא בת ישראל שאין לו בה קדושין, והיא עמו כאשה עם בעלה, א"כ היא קדשה לעיני השמש (רמב"ן עה"ת דברים כג, יח). — 12. ולא יסב גברא, מבני ישראל אתתא אמא. — 13. שאין קידושין תופשין בהן, אבל בבני הקידושין פנוי הבא על הפנויה אם לדעת פלגשות, ר"ל שתהא מיוחדת וידועה לו, זה מותר הוא (רמב"ן שורש המישי). — ומפני כן וכו', לפיכך נאמר בפסוק הזה "מבנות

(שלא להקריב אתנן זונה ומחיר כלב)

תקפה. כו. שנמנענו מהקריב אתנן זונה ומחיר כלב לגבי מזבח, ועל זה נאמר לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית יי אלהיך.

משרשי המצוה לפי שהקרבן הוא בא לטהר מחשבת האדם ולהכשיר מעשהו בכח הפעולה ההיא, וכמו שכתבתי בסדר ויקחו לי תרומה במצוה ראשונה, ובהיות קרבנו בא מאתנן זונה שהיא עבירה מטונפת שמא יחשוב בעת קרבנו באותו ענין רע ויפגל מחשבתו באותה המחשבה הרעה והבזויה, וגם כן מחיר הכלב מטעם זה כי הקרבן יביא האדם לכפרה על נפשו וכענין שקרבנו נשחט ונתח לנתחים ראוי לו לבעל הקרבן לחשוב שהיה ראוי לעשות לו כן בגופו על דבר חטאו, אם לא שחסד השם יתברך היה עליו ליקח ממנו כופר קצת ממונו, ועם הפעולה הזאת ראוי לו שירכך לבבו ויתרכך נפשו על חטאיה עד שתשוב ותנחם על מה שעשתה וחסכים לבל תוסיף לחטוא עוד, וכמו שכתבתי במקומו בענין הקרבנות ובסדר הנזכר, והכלבים ידוע שהן עזי נפש, ושמא מתוך חשבו בהן וטבען החזק תחזק נפשו ותקשה ערפו מהנחם על חטאיו כאשר ראוי לו, ואם אמנה בני שאלו דברי ילדות הן עמם תתעורר וטעם זקנים תקח.

דיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהאתנן הוא האומר לאשה הא לך דבר זה בשכרך, ואחד זונה גויה או שפחה או ישראלית שהיא ערוה עליו או מחייבי לאוין אתננה אסור, וכן אתנן הזכור בכלל אתנן זונה הוא, אבל אתנן אשתו נדה אינו באיסור אתנן, והפוסק עם הזונה לתת לה טלה אחת אם נתן לה אחר כך אפילו אלף טלאים כולן אסורין משום אתנן, ואין אסור משום אתנן ומחיר אלא גופן, לפיכך אין האיסור חל אלא על דבר הראוי ליקרב על גבי המזבח, והנותן לה בהמת קדשים במתנה לא נאסרה שכבר קדם וזכה בה הקדש. ואי זהו מחיר כלב, זה האומר הא לך טלה זה תחת כלב זה ואפילו נתן לו כמה טלאים תחת כלב אחד כולן אסורין. ויתר פרטיה מבוארין בפרק ששי ממסכת תמורה.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות בזמן הבית, ועובר על זה והקריב אתנן זונה או מחיר כלב עם היות הקרבן פסול חייב המקריב מלקות כדין מקריב בעל מום, כמו שבארנו בסדר אמור אל הכהנים. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה יחשוב אתנן זונה ומחיר כלב לשני לאוין במניינו במצות.

תילופי גירסאות ומראי מקומות

2. דברים כג, יט. — 13. והכלבים, ישעי׳ נו, יא. — 15. וטעם, איוב יב, כ. — 16—24. מיוסד על הלכות איסורי המזבח ד, ח—טז, עם השמטות. — 19. כך, חסר בו. — 27. בסדר, מצוות שז—שט. — בסוף סה״מ בהשגותיו.

הערות וביאורים

ישראלי״, ״מבני ישראל״, ללמד שהאזהרה לישראל לבד לא על העבדים. — 15. ת ת ע ו ר ר, למצוא טעם יותר הגון. — 18. א ש ת ו נ ד ה, אע״פ שהיא ערוה אתננה מותר, דזונה כתיב והיא לא זונה. — 20. כ ו ל ן א ס ו ר י ן, דלא תימא מתנה היא דיהיב לה אלא כולהו מכח אתנן אתו (כסף משנה הלכות איסורי מזבח פ״ד ה״י). — 21. ה מ ז ב ח, כגון בהמה טהורה ותורין ובני יונה ויין ושמן וסולת. נתן לה מעות ולקחה בהן קרבן כשר (שם הלכה יד). — 26. ה מ ק ר י ב, וגם הזורק והמקטיר, אבל לא המקדיש (מנחת חינוך).

(שלא ללות ברבית מישראל)

תקפו. כח. שנמנענו מלתת רבית לישראל כמו גם כן מלקחת אותו, ועל זה נאמר לא תשיך לאחיך נשך כסף נשך אוכל נשך כל דבר וגומר, ובא הפירוש על זה לא תנשך, כלומר לא תתן רבית שהנותנו הוא הנשוך, ובבאור אמרו בפרק אי זהו נשך הלוה עובר משום לא תשיך ומשום ולפני עור לא תתן מכשול. ואלו לא באה המניעה מפורשת על זה הייתי סבור שהמלוה הוא שאסור לקחתו, אבל הלוה אם רצה למחול ורוצה באונאתו שיהא מותר, כענין באונאה שהמאונה הוא עובר לא המתאונה.

משרשי איסור הרבית והרחקתו מבני ישראל כתבתי בו מה שידעתי בכסף תלוה לאו ב׳ ובסדר בהר סיני לאו י״ב קצת דיני הרבית כמנהגי וכל הצריך למצוה זו כמנהג הספר, וקחנו משם.

(שלא לאחר הנדרים והנדבות)

תקפז. כט. שלא נאחר הנדרים והנדבות ושאר הקרבנות שהם חובה עלינו, ועל זה נאמר כי תדור נדר לי׳ אלהיך לא תאחר לשלמו, ובאה הקבלה שאין עוברין על זה הלאו עד שיעברו שלש רגלים אחר שנדר. כל ענין מצוה זו כתבתיו מבואר במצות עשה ט״ו שבסדר זה, וקחנו משם.

(שלא יניף השכיר חרמש על קמת חבירו)

תקפח. ל. שנמנע השכיר מלקחת ממה שיעבוד בו יותר על אכילתו, ועל זה נאמר יאכלת ענבים כנפשך שבעך ואל כליך לא תתן. כל ענין מצוה זו מבואר גם כן במצות עשה שבסדר זה י״ו. ועובר על זה בין איש או אשה בכל מקום ובכל זמן ולקח ממה שהוא עובד בו יותר על אכילתו עבר על לאו זה, אבל אין לוקין עליו לפי שהוא דבר שבממון שניתן לתשלומין, וכבר קדם לנו הכלל שאמרו זכרונם לברכה שכל לאו שניתן לתשלומין אין לוקין עליו. ואם תשאל ולמה היה צריך לאו על זה והלא בכלל גזל הוא, התשובה לפי שידמה הפועל שלא יהיה לו חטא בלקחו מגידולי הקרקע בעת הקציר או הבציר, שדרך בני אדם שלא להקפיד בדבר כל כך כמו שהם מקפידים במה שיש להם תוך הבית, על כן היה מחסדיו ברוך הוא להרבות עליו האזהרות במה שהכשלון מצוי, וכענין שאמרו זכרונם לברכה רצה המקום לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3—8. מיוסד על לשון סה״מ ל״ת רלו. — 3. דברים כג, כ. — ספרי שם. — 4. ב״מ עה, ב — 5. ויקרא יט, יד. — 7. שהמאונה... מם ואילך: שהמאנה הוא עובר לא המתאנה. — 14. דברים כג, כב. — ר״ה ד, ב. — 18. דברים כג, כה.

הערות וביאורים

15. שלש רגלים, ולא בעינן כסדרן, היינו כמו סדורן בקרא, בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות. — 27—28. רצת המקום, וליתר באור של רבנו עיין מצוה רלו.

(שלא יאכל השכיר בשעת מלאכה)

תקפט. לא. שלא יאכל השכיר בשעת עבודתו מהדבר אשר יעבוד בו אף על פי שהוא מותר לאכול ממנו שלא בשעת עבודה והוא בהליכתן מאומן לאומן, כשהוא עובד במחובר לקרקע לא הותר לאכול בשעת עבודה, ועל זה נאמר וחרמש לא תניף על קמת רעך, שאמרו זכרונם לברכה חרמש לרבות כל בעלי חרמש ובשעת חרמש, כלומר עת הקציר לא תקצור לעצמך, וכבר נודע שזה הכתוב בא בשכיר, ופירוש כי תבוא כלומר כי תבוא בשכרך לעשות עם בעל השדה, כדמתרגם אונקלוס ארי תתגר. ענין מצוה זו מתבאר גם כן במצות עשה שבסדר זה י"ו. ועובר על זה בין איש בין אשה בכל מקום ובכל זמן והניף חרמש על קמת רעהו כענין שפירשנו עבר על לאו זה, ואין לוקין עליו מן הטעם הנזכר במצוה הקודמת.

(שלא יחזיר המגרש גרושתו אחר שנשאת)

תקצ. לב. שנמנענו מלחזיר האשה אחר שגירשנוה ונשאת לאחר, ודוקא נשאת או נתארסה, אבל זנתה אחר שגרשה מותר להחזירה, ועל זה נאמר לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה, וזה ידבר אחר שנשאת לאחר כמו שאמר תחלה והלכה והיתה לאיש אחר, דאלו קודם שתנשא מותר להחזירה וגם ראוי לעשות כן אם אינה רשעה.

משרשי המצוה כדי להרחיק כל ענין הזימה וכל הדומה לו, וכבר כתבתי בסדר אחרי מות ובלאו דלא תנאף בסדר וישמע יתרו ריבוי הנזקין שהן בזימה, וידוע הדבר, וכעין זימה היא להיות אשה יוצאת מן האחד ומשמשת לאחדים ואחר כך לשוב אל הראשון.

דיני המצוה במקומות מיבמות.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים שעליהן באה האזהרה שלא להחזירן, ומכל מקום גם הנשים בכלל האיסור, אף על פי שעיקר הלאו לאנשים. והרב רבנו משה בן נחמן זכרונו לברכה ימנה בזה הכתוב שני לאוין, האחד שלא להחזיר הגרושה אחר שנשאת, והאחד שלא יבוא הבעל על אשתו אחר שזנתה בעודה תחתיו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—8. מיוסד על סה"מ ל"ת רסז. — 4. דברים כג, כה. — 5. ב"מ פו, ב. — 12—13. או נתארסה, חסר בו. — 13. דברים כד, ד. — 19. לאחרים, כ לאחרים. — 24. בסוף ספר המצות בהשגותיו, מצוה טו.

הערות וביאורים

5. כל בעלי חרמש, כלומר הא דפועל אוכל במחובר לאו דוקא בכרם ובקמה דכתיבי בקראי אלא כל מילי דבר חרמש (כגון קסנית) פועל אוכל בהן. — 6. לעצמך, אלא תמתין עד שעת גמר מלאכה. — 13. נתארסה, לאחר ומת. — 15. ראוי לעשות כן, לא מצאתי רעיון זה נזכר להלכה. ומקור דברי רבנו ז"ל הוא בירושלמי כתובות יא, ג: ומבשרך לא תתעלם (ישעיה נח, ז) זו גרושתו (ואע"פ שמדבר שם לענין מזונות, נראה לו לרבנו שהוא הדין לנישואין). — 25. בעודם תחתיו, מנע יתעלה שלא יוכל הבעל המגרש אחרי היותה לאיש אחר לשוב לקחתה, ולא אחרי אשר הוטמאה בעודה אשתו בהיותה עמו שויגתה תחתיו כי תועבה היא לפניו יתברך (לשון הרמב"ן סוף סה"מ מצוה טו).

(שלא להוציא חתן מביתו כל שנה ראשונה)

תקצא. לג. שנמנע החתן מלצאת מביתו כל השנה, כלומר ללכת במסעות רחוקים ונמנע גם כן השר הצבא מלהוציאו בעל כרחו, כלומר להוציאו ללכת למלחמה או לעשות מהמלאכות הצריכות בשביל המלחמה כגון לספק מים ומזון לאחיו או לתקן עניני העיר לשמרה מהאויב, ועל זה נאמר ולא יעבור עליו לכל דבר, ואמרו במסכת סוטה לא יצא בצבא, יכול בצבא הוא דלא יצא אבל יתקן כלי זין ויספק מים ומזון, תלמוד לומר ולא יעבור עליו לכל דבר. ודקדקו עוד עליו הוא דאין אתה מעביר אבל אתה מעביר על אחרים, כלומר לשבים מהמלחמה בשביל רכות הלב או בשביל חנוך בית וכרם. ועוד אמרו שם, וכי מאחר דנפקא לי מלא יעבור עליו לא יצא בצבא למה לי, לעבור עליו בשני לאוין. וכבר כתבתי הצריך במצוה זו לפי ענין הספר במצות עשה י"ח שבסדר זה, וקחנו משם.

(שלא לחבול כלים שעושין בהן אוכל נפש)

תקצב. לד. שנמנענו מלמשכן הכלים שהן סבת הכנת מזון לבני אדם בהן, כגון כלי הטחינה וכלי הלישה וכלי הבישול וכלי שחיטת בעלי חיים וזולתם ממה שיכללהו דבר שעושין בו אוכל נפש ועל זה נאמר לא יחבול רחים ורכב כי נפש הוא חובל. ולשון המשנה לא רחים ורכב בלבד אמרו אלא כל דבר שעושין בו אוכל נפש, שנאמר כי נפש הוא חובל. וכתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה ונשאר שנבאר לך הנה אמרם זכרונם לברכה וחייב משום שני כלים שנאמר לא יחבול רחים ורכב שזה יביא לחשוב שהן שתי מצוות, וכל שכן באמרם וחייבין על הרחים בפני עצמו ועל הרכב בפני עצמו, וענין זה שכל מי שימשכן כלי שעושין בו אוכל נפש עובר בלא תעשה כמו שנתבאר, ומי שמשכן כלים רבים כל אחד מהן עושין בו אוכל נפש חייב על כל כלי וכלי, כגון שימשכן כלי הטחנה וכלי הלחם וכלי הלישה, וזה מה שאין צריך בו לדבר שהוא כמו מי שחבל בגד אלמנת ראובן ובגד אלמנת שמעון ובגד אלמנת לוי שהוא עובר על כל בגד ובגד. ואמנם דין תשאלה במי שחבל שני כלים ובכולן יעשה אוכל נפש ולא יספיק האחד מבלתי האחר בעשיית אוכל נפש, נאמר אחר שהאוכל אמנם ישלם בכולן הם ככלי אחד, ויהיה חייב משום כלי אחד, או נאמר אחר שהוא שני כלים חייב על כל אחד ואחד לבדו, וביארו לנו שהוא חייב עליהן משום שני כלים, ואף על פי שבקיבוץ שניהם בעשית המלאכה כגון ריחים ורכב שלא יתחן אחד מהן בלתי האחר, שהוא אם חבל ריחים ורכב יהיה כמי שחבל משארת של עיסה וסכין שחיטה והן שני כלים כל אחד עומד למלאכתו, וזהו ענין אמרו וחייב משום שני כלים, לא שהן שתי מצוות, וזה לשון ספרי בזה הענין שביארתי לך, אמרו מה ריחים ורכב מיוחדין שני כלים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. דברים כד, ה. — 6. סוטה מד, א. — 13—17. לשון סה"מ ל"ת רמב, עם שינויים — 15. דברים כד, ו. — 16. ב"מ קטו, א. — 17 ואילך. לשון הרמב"ם בסה"מ ל"ת רמב. — 18. ב"מ קטו. א.

הערות וביאורים

9. בית וכרם, שעוסקין בסיפוק מים ומזון ובתיקון דרכים. — 30. משארת, כלי להחמיץ בו בצק.

ומשמשין מלאכה אחת וחייבין על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו, כך כל שני כלים שמשמשין מלאכה אחת חייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו, ביאור הדבר ועניינו אף על פי שמשמשין מלאכה אחת חייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו, וכשעבר ומשכן ילקח ממנו ויושב לאומן.

שורש מצוה זו ידוע שהוא לתיקון העולם וצורך ישובו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שבענין איסור זה אין חילוק בין שמשכנו בידו או על פי בית דין בכל צד חייב עליהן, ואם חבל מחזירין אותו בית דין בעל כרחו, ופירשו מורינו ישמרם אל שאיסור זה אינו אלא כשמשכן הכלים הנזכרים שלא בשעת הלואה, אבל בשעת הלואה ודאי מותר למשכן כל כלים שבעולם דלא גרע ממכר שאין מונעין לו לאדם מלמכור כל כליו או למשכנן, מפני שטעו בזה מגדולי גאוני עולם הארכתי בו. והחובל כלים הרבה שעושין בהם אוכל נפש ולא החזירן עד שנשרפו או נאבדו חייב מלקות על כל אחת מהן, ואפילו בשני כלים שעושין מלאכה אחת בריחים ורכב וכיוצא בו חייב שתי מלקיות והוא שנשרפו עד שלא החזירן. ויתר פרטי המצוה מבוארין בפרק ט' ממציעא.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן.

(שלא לתלוש סימני צרעת)

תקצג. לה. שנמנענו מלקרץ סימני צרעת או לכוותה עד שישתנה מראה, ועל זה נאמר השמר בנגע הצרעת וגומר, ולשון ספרי השמר בנגע הצרעת בלא תעשה, ולשון משנה התולש סימני הטומאה והכוזה את המחיה עובר בלא תעשה.

משרשי מצוה זו כתבתי בסדר אשה כי תזריע באזהרת ואת הנתק לא יגלח בסימן קע"ב, וקחנו משם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהתולש סימני טומאה בין כולן או אפילו מקצתן, או אפילו שהכזה את המחיה כולה או אפילו מקצתה, בין מן הבשר או מן הבגד או מן הבית בין קודם שיראנו הכהן הנגע בין תוך ימי הסגר בין תוך ימי החלם או אפילו אחר הפטור בכל זה עובר בלא תעשה וחייב מלקות, ועל זה נאמר השמר בנגע הצרעת לשמור מאד ולעשות ככל אשר יורו אתכם הכהנים הלוים כאשר צויתים תשמרו לעשות, כלומר כאשר צויתים תשמרו לעשות ולא שיתלוש או יקוץ הנגע, וכבר קדם לנו הכלל הידוע שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה. ואמרו זכרונם לברכה שאין אדם לוקה על זה עד שיועילו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6—8. לשון הרמב"ם בהלכות מלוה ולוה ג, ב, עם שינויים. — 8. רשב"א, הובא בר"ן ב"מ קטו, ב. — 18. דברים כד, ח. — 19. נגעים ג, ד. — 22 ואילך. לשון הרמב"ם הלכות טומאת צרעת י, א, עם הוספות. — 23. אפילו שהכזה, בו חסר אפילו.

הערות וביאורים

10—11. מגדולי גאוני עולם, כוון להרמב"ם שכתב בהלכות מלוה ולוה ג, ב, שאיסור זה בין שהלוהו על המשכון בין שמשכנו אחר הלואה. ועיין בהרב המגיד שם שאחרים חולקים על הרמב"ם בזה. — 22. סימני טומאה, כגון שער לבן בעור בשר, או שער צהוב בנתקים. — 23. שהכזה, דמשנכרית אינה סימן טומאה. — 29. שיועילו, שאין הכהן יכול לטמאו עוד.

לו מעשיו, כלומר שבהסתלק מה שסילק מן הנגע ישאר פחות מכשיעור במותר, אבל אם נשאר כשיעור טומאה במותר כגון שהיתה בת בהרת ובה שלש שערות לבנות ותלש אחת או כוה מקצת המחיה ונשאר ממנה כעדשה אינו לוקה, שהרי הוא טמא כמו שהיה בתחלה, וכן כל כיוצא בזה, אבל מכין אותו מכת מרדות. ואין הענין כן בנתק שאין לוקה בנתק בגלחו מקצת הנתק עד שיגלח כולו כמו שכתבתי במקומו בסדר אשה כי תזריע. ואמרו זכרונם לברכה בענין איסור זה שמי שיש לו צרעת בערלתו אינו חושש לה מלימול שמצות עשה של מילה דוחה לאו זה כדקימא לן בכל מקום דאתי עשה ודחי לא תעשה, והוא דאי אפשר לקיים עשה אלא בביטול הלאו כגון זה דמילה בצרעת, ואמרו חכמים זכרונם לברכה דלא איתמר כללין דין בכל הלאוין אלא דוקא בלא תעשה קל, כלומר שאין בו כרת כמו לא תעשה דלא תלבש שעטנז דדחינן ליה משום עשה דגדילים תעשה לך, וכמו כן זה הלאו דלא יקוץ בהרתו שאין בו כרת גם כן ובאלו וכיוצא בהן הרי הדבר כאילו נאמר בתורה בפירוש לא מנעתיך מהם במקום עשה זה, אבל כל לאו שיש בו כרת לא דחינן משום עשה הואיל והחמיר הכתוב בו כל כך שחייב עליו כרת הרי הוא כאלו אמר בפירוש עשה דבר זה פלוני כל זמן שלא יצטרך לעבוד בעשייתו בלאו פלוני. ויתר פרטי מצוה זו מבוארים במסכת נגעים.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, שמי שנצטרע ומכיר בסימני צרעתו שאינו רשאי לקוץ אותן, ועובר על זה ותלש אותן על הענין שזכרנו חייב מלקות.

(שלא למשכן בעל חוב בזרוע)

תקצד. לו. שנמנענו מלמשכן בידינו בעל חוב, כלומר הלוה אלא במצות השופט ועל יד שלוחו, לא שנקפוץ אנחנו ונבוא בבית בעל החוב ונמשכנהו או שנמצאהו בשוק ונחטוף המשכון מידו, ועל זה נאמר לא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו, ולאו דוקא בית אלא הוא הדין החוטף מידו בשוק, ולשון המשנה, המלוה את חברו לא ימשכננו אלא בבית דין ולא יכנס בביתו ליטול משכונו, שנאמר בחוץ תעמוד.

משרשי המצוה כדי שלא יהו בני אדם בהפקר וירבה החמס בארץ שהגדול יהיה בולע הקטן וימשכן אותו בזרוע מבלי פחד אליו והקטן לא יוכל לקחת דינו מן הגדול מפחדו אליו למעלתו, ועל כן השוה הכתוב ביניהם שלא ימשכן אחד מהן את חברו על חובו אלא יעשה הכל על פי הדין ובזה יהיה תיקון ישוב העולם כחפץ השם שבראו להתישב.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאחד המלוה ואחד שליח בית דין אינו רשאי ליכנס לבית הלוה ולמשכנו אלא הלוה יוציא אליהם העבוט בחוץ, מה בין שליח בית דין לבעל החוב עצמו, ששליח בית דין יש לו רשות לנתח המשכון מיד

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2. בת, כ בה. — 6. שבת קלב, ב. — 9. יבמות ז, א. — 11. שעטנז, מצוה תקצא. — 15. יצטרך, ו תצטרך. — 21—25. לשון סה״מ ל״ת רלט. — 23. דברים כד י. — 24. ב״מ קיג, א. — 26. בהפקר, מס ואילך: כהפקר. — 31—1 (עמ׳ תשטז). הלכות מלוה ולוה ג, ד.

הערות וביאורים

33. ל ג ת ח, לקחת המשכון מיד הלוה בזרוע.

הלוה בזרוע כשמוצאו בחוץ, והמלוה אינו רשאי לנתחו ממנו עד שימסרנו לו הלוה מדעתו. ויתר פרטי המצוה מבוארים בפרק ט' ממציעא.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ומשכן בעל חובו בין בבית בין בחוץ בזרוע עבר על לאו זה, אבל אין בו מלקות לפי שניתק לעשה. שנאמר השב תשיב לו את העבוט, אבל אם לא קיים את העשה שבו ואבד או נשרף המשכון שאי אפשר לו לקיימו עוד חייב מלקות, וכענין שכתבתי בשילוח הקן דקיימא לן כרבי יוחנן דאמר ליה לתנא תני קיימו ולא קיימו, ונוטל המלוה המשכון בפירעון חובו בשוויו ותובע השאר מן הלוה בדין, זהו דעת הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה. ועוד כתב שהמלוה חייב מלקות כל זמן שנאבד המשכון אחר שאין בידו עוד לתקן הלאו, ותמיה אני אחר שזה ממון הוא למה לא יפטר מן המלקות בתשלומין.

(שלא למנוע עבוט מבעליו בעת שצריך לו)

תקצה. לו. שהוזהרנו שלא למנוע המשכון מבעליו בעת שהוא צריך אליו אלא שנשיב לו כלי יום ביום וכלי לילה בלילה, ועל זה נאמר לא תשכב בעבוטו, ולשון ספרי לא תשכב בעבוטו אצלך אלא תחזירהו לו כשלא יהיה לו במה יחליפנו לחולשת עניו, כמו שביאר הכתוב כי היא כסותה לבדה היא שמלתו לעורו וגומר. כל ענין מצוה זו כתבתיו במצות עשה י"ט דהשב תשיב לו את העבוט שבסדר זה, ועובר על זה ולא החזיר המשכון לעני בעת שצריך לו עבר על לאו זה, אבל אין לוקין עליו לפי שהוא לאו שאין בו מעשה.

(שלא יעיד קרוב)

תקצו. לח. שנמנענו מלקבל עדות הקרובים קצתן על קצתן, ועל זה נאמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, ובא בזה הפירוש המקובל לא יומתו אבות בעדות בנים ולא בנים בעדות אבות, והוא הדין בדיני ממונות שאין מאמינין

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. דברים כד, יג. — 6. מצוה תקנ. — בשילוח הקן, מצוה תקסו. — 8. בהלכות מלוה ולוה ג, ד. — 10. בתשלומין, חסר בו. — 12—18. לשון סה"מ ל"ת רמ. — 13. דברים כד, יב. — 15. שמות כב, כו. — 20 ואילך, מיוסד על סה"מ ל"ת רפז, עם שינויים. — 20. דברים כד, טז. — 21. ספרי, שם.

הערות וביאורים

7. קיימו ולא קיימו, קיים העשה פטור, לא קיים העשה, שאינו יכול עוד לקיימה, כגון שאבד או נשרף המשכון, אע"פ שהוא לא בטלו בידו ממש, חייב מלקות על הלאו (ולא כן גרסתנו בגמרא לפי רש"י דאמר ליה ר' יוחנן לתנא תני בטלו ולא בטלו; ועי' לעיל ל"ת לא תקח האם וכו' עמ' תרצד). — ונוטל המלוה, כאשר לא קיים עשה שבה ואבד או נשרף המשכון. —

10. ותמיה אני וכו', ודעת הרמב"ם היא שאין זה לאו שניתן לתשלומין שהרי לא אסרה תורה זה מחמת הפקעת ממון חבירו, שהרי נטלו בחובו ואין זה לא גנב ולא גזלן אלא גזרת הכתוב היא שלא לעשות כל אדם דין לעצמו, ואין זה לאו שניתן לתשלומין, שהרי הלוה והמלוה אין מחלוקתן עכשיו בממון, אבל הוא לאו שניתק לעשה, ואם לא קיים העשה שבו לוקה (מגיד משנה, הלכות מלוה ולוה ג, ד).

הקרובים קצתן על קצתן. ואמנם נזכר זה בדיני נפשות על צד הגוזמא שלא נאמר אחר שזה אבדת נפש לא נחשוד בו הקרוב אבל נעשה בעדותו אחר שעדותו היא לאבד נפש קרובו, ואף על פי שהזכיר הכתוב האבות והבנים בלבד הוא הדין לקצת מן הקרובים האחרים, אבל הזכיר בנים ואבות על דרך משל שהן אוהבין מאד זה את זה, ואמר שגם אילו אינם נאמנים זה על זה לחיוב ואין צריך לומר לפטור, והוא הדין לקצת מן הקרובים כמו שבאה אלינו הקבלה בהן, ובדיני המצוה נזכיר אותם בעזרת השם.

משרשי המצוה לפי שעקר כל עניני בני אדם תלויין בעדות אנשים וכענין שכתבתי בתחלת ספרי, ועל כן רצה המקום להרחיק ממנו לבלתי עשות דין בין בני אדם רק בעדות חזק אמתי נקי מכל חשד, ולחזוק ענין זה הרחיק כל עדות הקרובים אף בחיוב פן תתפשט הרגל עדותן זה על זה לקבלו אף לזכות, והענין הזה הוא מדרכי התורה השלימה שתרחיק לעולם המכשולות והדברים הקרובים להמצא בהם ההיזק אצל בני אדם, ועוד נמצא לנו תועלת אחד בדבר כי מהיות הקרובים שוכנים תמיד זה אצל זה ישיבתם וקימתם יחד אי אפשר להן להנצל שלא יתקוטטו זה עם זה לפעמים, ואלו יאמינו בעדותן זה על זה אולי בכעסם תמיד אלו עם אלו תעלה חמתם לפי שעה ויבואו לפני הדיין ויחייבו את ראשם למלך, וכשוך החמה כמעט שיחנוק עצמו הקרוב מדאגתו על קרובו ועל מעשהו, וכל דרכי השם ישרים. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין פסול קורבה מדין תורה אלא קרובים ממשפחת אב בלבד, והן האב עם הבן ועם בן הבן והאחים מן האב זה עם זה ובניהם זה עם זה, ואין צריך לומר הדוד עם בן אחיו, אבל שאר הקרובים מן האם וכן הקרובים מצד אישות כולן פסולין מדרבנן, וזאת הסברא היא במשנה אחרונה השנויה בפרק זה בורר שהיא כולה הלכה קיימת לדעת קצת המפרשים, אבל מהם גדולים וחכמים ונבונים שפסקו אף בכל קרובי אחוה מן האם וכן גיסו וחורגו ובכל שאינו ראוי ליורשו דפסולין מדאוריתא כמו הקרוב מצד אב דמרבוי דקרא דאבות אבות תרי זימני למדו אותן בגמרא וראיותיהם בספריהם, תזכה בני ותבחן האמת. והאחין זה עם זה יקראו חכמים ראשון בראשון, וכן האב עם בנו נקרא כמו כן ראשון בראשון, ובני אחים זה עם זה נקראים שני בשני, ובני בני אחים זה עם זה נקראין שלישי בשלישי, וקיימא לן שלישי בראשון כשר וכל שכן שלישי בשני, ואין צריך לומר שלישי בשלישי שכשר, אבל שני בשני פסולין ואין צריך לומר שני

חילופי גירסאות ומראי מקומות

8. בני אדם, ו האדם, מפ ואילך בני האדם. — 9 בתחלת ספרי, כ בפתיחת ספרי זה. — 14. אצל, ו אל. — ישיבתם, ו ושיבתם, בש ושבתם. — 15. יאמינו, ו יאמנו. — 16—21. לשון הרמב"ם בהלכות עדות יג, א.— 22. סנהדרין כז, ב. — קצת המפרשים, רש"י שם, ורמב"ם הלכות עדות יג, א. —

הערות וביאורים

23. ג י ש ו, בעל אחות אשתו. — ו ח ו ר ג ו, בן אשתו מאיש אחר. — 24—25. ד א ב ו ת. א ב ו ת, אמר קרא אבות אבות תרי זימני (לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות) אם אינו ענין לקרובי האב תניהו ענין לקרובי האם (סנהדרין כח).

23. גדולים חכמים, עיין במיימוני הלכות עדות תחלת פי"ג. — 26 ואילך. הלכות עדות יג, ג—ו, עם שיניים והוספות.

בראשון שפסול, ולפי זה האב עם בנו ועם בן בנו פסול, אבל עם בן בן בנו כשר שהוא עמו שלישי בראשון, אבל יש קצת מן המפרשים שדעתן לומר כי כל יוצאי ירכו של אדם פסולין לו, והאח עם האחות כמו כן ראשון בראשון נקראים כמו באחים, וכדרך שאנו מונין בזכרים דור ראשון ושני ושלישי כך נמנה בנקבות. וכן בענין זה מה שאמרו זכרונם לברכה שכל מי שהוא פסול עם האשה פסול עם בעלה שהבעל כגוף אחד עם אשתו לענין זה, וכמו כן נאמר שכל הפסול להעיד אל הבעל כמו כן פסול להעיד על אשתו שהבעל כאשתו והאשה כבעלה, וחד בעל כאשתו הוא דאמרינן אבל תרי בעל כאשתו לא אמרינן כגון חתן גיסו כשר להעיד לו, פירוש גיסו בעל אחות אשתו דגיסו הוא שפסול לו משום אחות אשתו שהיא ערוה לו אבל חתנו של גיסו לא נפסול אותו מפני שהוא נשוי לבת אחית אשתו שהיא פסולה עמו, דתרי בעל כאשתו בענין זה לא נאמר, אבל כל זמן ששתי הנשים הן ערוה עליו אמרינן תרי בעל כאשתו כגון שני אנשים נשואין לשתי אחיות פסולין זה בזה ששתיהן ערוה על שניהם, וכן בעל חורגתו ששתי הנשים ערוה עליו שהרי הם אם ובתה, וכן כל כיוצא בזה. זה העולה מדברי הגמרא לפי מה שלמדוני מורי ישמרם אל עם הפירושים הטובים. ואמרו בענין זה בכתובות דנאמנים קרובים להעיד בגדלו אלו כתיבת אביו או רבו או אחיו שראה בקטנו. ופסול קרובים הוא בדיני נפשות ובדיני ממונות בין שהעדים קרובים לבעל דבר או לערב או הם זה לזה או הם לבית דין או בית דין לבעלי דבר או בית דין זה לזה. בענין קרוב ינתרחק קיימא לן דכשר ואפילו יש שם בנים דאין הלכה כרבי יהודה דסבירא ליה שאם יש שם בנים פסול. אחי האח מן האם מעידין זה לזה שהרי אין ביניהן קורבה כלל אלא שאחיו של זה הוא אחיו של זה, וזה אינו נחשב לקורבה, והאיש עם אשתו ראשון בראשון הן לפיכך אין הבעל מעיד לא לבנה ולא לאשת בנה ולא לבתה ולא לבעל בתה ולא לאביה ולא לאמה ולא לבעל אמה ולא לאשת אביה, ואשתו ארוסה לענין היא עצמה פסולה אבל לא לקרוביה עד שישאנה. ודרך כלל למדונו מורינו ישמרם אל בענין עדות שכל שידע עדות לחבירו והיה בתחלתו בכשרות, כלומר שלא היה פסול לו ונפסל בנתים וחזר לכשרות כגון שנתרחק כשר הוא להעיד לו אף על פי שנפסל בנתים, ואם היה תחלתו בפסלות אף על פי שסופו בכשרות פסול, ואין צריך לומר תחלתו בכשרות וסופו בפסלות שפסול כיון דבשעת העדות הוא פסול. ויתר פרטי המצוה מבוארין בפרק ג' ממסכת סנהדרין.

ונוהגת מצוה זו לענין דיני ממונות שנוהגין היום בכל מקום ובכל זמן בזכרים

חילופי גירסאות ומראי מקומות

15. כתובות כח, א. — 16. אלו, ו אל, כ על. — 16—17. הוא—קרובים, חסר בו. — 19. סנהדרין כו, א. — 20—24. לשון הרמב"ם בהלכות עדות יג, יב—יד, עם השמטות.

הערות וביאורים

13. פסולין, בעלי האחיות זה לזה. — בעל חורגתו, בעל בת אשתו מאיש אחר. — 17—18. זה לזה, או הערים קרובים זה לזה. — 18. קרוב ונתרחק, כגון חתנו, ונתרחק שמתה אשתו קודם שראה עדות זו. — 20. אחי האח מן האם, שיש לאחיו מאמו את מצד האב. — 24. למדונו מורינו, להלכה, אבל עצם הענין נזכר בב"ב קכח, א. — 26. בנתים, כגון שנעשה חתנו. — וחזר לכשרות, שמתה בתו.

שעליהם לקבל עדות שהן בעלי הדין ולא הנקבות, ועובר על זה וקבל עדות קרוב שאין ראוי להעיד ודן על פי עדותו עבר על לאו זה ואין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה.

(שלא להטות משפט גר או יתום)

תקצז. לט. שנמנע הדיין מהעלים עין להטות דין הגר או היתום, ועל זה נאמר לא תטה משפט גר יתום וגומר. בענין הטיית המשפט כתבתי למעלה בסדר קדושים ומשפטים הצריך לפי ענין הספר, וקחנו משם. ועובר על זה והטה משפט הגר עובר בשני לאוין, האחד זה הנזכר בכאן ועל לא תעשו עול במשפט הנזכר בסדר קדושים תהיו, ואם היה גר ויתום עובר בשלשה, אחד משום גר ואחד משום יתום שנזכרו בכאן ואחד משום לא תעשו עול במשפט, ועיקר האזהרה מזה אין ספק שהיא על האנשים שהם בעלי המשפט, ומכל המקום הנשים בכלל האיסור הם.

(שלא למשכן אלמנה)

תקצח. מ. שנמנענו מלמשכן את האלמנות, שנאמר ולא תחבול בגד אלמנה, ולשון המשנה, אלמנה בין שהיא ענייה בין שהיא עשירה אין ממשכנין אותה. משרשי המצוה שחס השם על בריותיו ורצה לזכותינו לקנות בנפשינו מדת החמלת וצונו שנרחם על האלמנה שלבבה שבור ודואג שלא למשכנה, וכל דרכי התורה נועם ונתיבותיה שלום.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין ממשכנין אותה לא על פי עצמו ולא על פי בית דין, כלומר בשום צד אין מצערין אותה למשכנה, שנאמר ולא תחבול בגד אלמנה. ויתר פרטיה מבוארין בפרק ט' מבבא מציעא.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה וחבל בגדיה או כליה או שום דבר מכל אשר לה שלא בשעת הלואה מחזירין אותו בית דין ממנו אליה בעל כרחו, יאם תודה לו החוב בית דין מכריחין אותה לשלם מה שהיא חייבת, ואם תכפור תשבע ותפטר, ואם אבד המשכון או שנשרף קודם שיחזירנו חייב מלקות, כן כתב הרב רבנו משה בן מימון זכרונו לברכה ובודאי יקבל אותו הבעל חוב בפירעון חובו ואם כן אני תמיה האיך הוא לוקה ומשלם.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

5. דברים כד, יז. — 6. קדושים, מצוה רמא. — 7. ומשפטים, מצוה פה. — 8. ויקרא יט, טו. — מצוה רמא. — 13. דברים כד, יז. — 14. ב"מ קטו, א. — 16. וכל דרכי התורה, משלי ג, יז. — 18. רמב"ם הל' מלוה ולוה ג, א, ועיין במפרשים. — 25. רמב"ם שם.

הערות וביאורים

22. ש ל א ב ש ע ת ה ל ו א ה, אבל בשעת הלואה אין זה חובל, וכדעת הראב"ד, אבל הרמב"ם פסק: אלמנה אין ממשכנין אותה לא בשעת הלואה ולא שלא בשעת הלואה (הלכות מלוה ולוה ג, א). — 23. ל ש ל ם, שלא אמרה תורה אלא שלא למשכן אבל לא אמרה שלא להגבות (מ"מ שם). — 24. ת ש ב ע, בשאין שם שטר (שם). — 26. א נ י ת מ י ה, עיין בבאורים למצוה תקצד.

(שלא ליקח עומר השכחה מתבואה או מאילנות)

תקצט. מא. שנמנענו מלקחת עומר השכחה, שנאמר ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו, ומצות השכחה היא גם כן באילן, וזה הלאו הוא מן הלאוין הניתקין לעשה, שכל מי שעבר ולקח השכחה חייב להחזיר אותה לעניים, שנאמר לגר ליתום ולאלמנה יהיה, וכבר כתבתי בסדר זה בענין שלוח הקן שכל לא תעשה הניתק לעשה קיים עשה שבו אינו לוקה ואם לא קיימו וגם אי אפשר לו לקיימו עוד, וכגון שנאבד או נשרף אותו הדבר לוקה, והמשל בזה הפיאה שיש לאו בקצירתה, ואם קצר אותה לא יתחייב מלקות על הקצירה הרי יכול לתקן את אשר עוות שיתננה לעניים בשבלים, ואפילו דש החטה וטחנה ואפאה יתן מהפת שיעור הפיאה לעניים, והרי עדיין בידו לתקן ולא ילקה, אבל אם יקר מקרה שתאבד החטה ההיא כולה או תשרף ילקה שהרי אי אפשר לו עוד לקיים עשה שבו וכבר עבר על הלאו ולא יוכל לתקון וזה יקרא בגמרא לא קיימו, ואם הוא בידיו אבד החטה או אכלה כולה כל שכן שיתחייב בה המלקות, וזה נקרא בגמרא בטלו כי הוא הגורם לבטל הלאו ביטול שאין בו עוד תקנה בידיו. ומה שאמרו במכות בסוף פרק אלו הן הגולין גבי מצות שלוח הקן בענין קיימו ולא קיימו אנו אין לנו אלא זאת ועוד אחרת, ונודע שהאחרת ההיא היא פיאה כדמסיק התם אלא זאת ועוד אחרת אתא, כלומר מן הפיאה, ונשאר הענין כן, אין הכוונה שירצה לומר ששילוח הקן והפיאה בלבד הן בדין זה דקיימו ולא קיימו, אבל כוונתם לומר הפיאה וכל מה שדינו כמוה, כמו הפרט והשכחה והלקט והעוללות שכל אחד מאלו הוא לאו שיש בו מעשה ויתכן בהם כל מה שיתכן בפיאה מן קיימו ולא קיימו או בטלו ולא בטלו, כי הכתוב שלמדנו ממנו שיש בפיאה קום עשה הוא מה שכתוב בה לעני ולגר תעזוב אותם, ובעומר השכחה ובשאר הנזכרים יש בהן כמו כן לגר ליתום ולאלמנה תעזוב אותם, או לגר וליתום ולאלמנה יהיה. וקבל זה הענין והבינהו שהוא נעלם קצת מאשר בא בגמרא הלשון סתום במקצת שאמרו אנו אין לנו אלא זאת ועוד אחרת. משרשי המצוה וענינה כתבתי במצות עשה דשכחה שבסדר זה כ"א.

(שלא להוסיף במלקות המחוייב מלקות ובכללה שלא נכה ישראל)

תר. מב. שנמנע הדיין מהכות החוטא הכאות גדולות, וביאור זה הענין כך הוא, שכל המחויב מלקות תכלית מה שילקה ארבעים הכאות חסר אחת כמו שבאה בקבלה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2—24. מיוסד על סה"מ ל"ת ריד, עם שינויים והוספות. — 2. דברים כה, יט. — 7. בקצירתה, מצוה ריז. — 14. מכות טז א. — הגולין, נש הלוקין. — 21. ויקרא יט, י. — 27 ואילך. סה"מ ל"ת ש, עם הוספות.

הערות וביאורים

15. אנו אין לנו וגו', אנו אין לנו בכל מצות לא תעשה שיש בה קום עשה שות לזו (לשלוח הקן) שיהא פטור מן המלקות תלוי בקיום העשה אלא זו ועוד אחרת, פירוש דפאה היא האחרת שיש בה מלקות בלא קיימו ובבטלו. — 16—17. מן הפיאה, שפיאה היא האחרת שיש בה מלקות בלא קיימו ובטלו. — 17. ונשאר הענין כן, אי"כ גרעה ובפרט שכחה ולקט בין קיים בין לא קיים פטור, וקשיא על הא דאמרינן לעיל דגם בפרט שכחה ולקט משכחת בהו דלקי על ידי ביטול העשה.

ולא יכה לשום אדם עד שישער ההכאה שתהיה כפי יכולת המוכה ושניו ומזגו וצורת גופו, ואם יכול לסבול הכאת גבול העונש כולו יוכה, ואם לא יוכל לסובלו כולו יוכה כפי יכלתו ואין פחות משלש הכאות לעולם, ותכלית חשבון מנין המלקות לעולם ארבעים חסר אחת כמו שאמרנו, ובאה המניעה מהוסיף להכותו אפילו הכאה אחת על המנין הזה או על מה שישער השופט שיסבלהו, ועל כל זה נאמר לא יוסיף, וכן אמרו בספרי אם הוסיף עובר בלא תעשה, אין לי אלא שמוסיף על הארבעים מניין על כל אומד ואומד שאמדוהו בית דין, תלמוד לומר לא יוסיף פן יוסיף, וחכמים הם חסרו אחת מהארבעים לגדר לאו דלא יוסיף, כן כתב הרב רבנו משה מימון זכרונו לברכה, והוא תימה לפי הגמרא. ובזה הלאו היא אזהרה מהכות כל איש מישראל, ואם החוטא זה אנו מוזהרים עליו שלא להכותו שאר כל אדם לא כל שכן, וחכמים זכרונם לברכה מנעו אותנו אפילו מלרמוז להכות, אמרו כל המגביה ידו על חבירו להכותו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך.

שורש מצוה זו גגלה הוא לכל, שאינו בדין ואינו ראוי להכות בריה כי אם כדי רשעתו ליסרו על פי בית דין.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כשאומדין את החוטא כמה מכות הוא יכול לסבול אין אומדין אותו אלא במכות הראויות להשתלש, אמדוהו שהוא יכול לקבל עשרים אין אומרין ילקה אחת ועשרים שהן משולשות אלא ילקה שמונה עשרה, ומה שאמדוהו ללקות וכשהתחילו להלקותו נתקלקל ברעי או במי רגלים אין מלקין אותו יותר, שנאמר ונקלה אחיך לעיניך מכיון שנקלה נפטר, נפסקה הרצועה קודם שגמרו להלקותו ואפילו במכה הראשונה פטור, כפתוהו על העמוד ונתקו המיתרים בכוחו וברח פטור, כל מי שחטא ולקה חוזר לכשרותו, שנאמר ונקלה אחיך, כיון שנקלה אחיך הוא, אף כל מחוייבי כריתות שלקו אמרו זכרונם לברכה שנפטרו מידי כריתתן, ויתר פרטי המצוה מבוארין במסכת מכות.

ונוהג איסור זה לענין שלא להכות אחד מישראל בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, אבל לענין איסור המוסיף במלקות אינו נוהג אותו הענין אלא בזמן ישוב הארץ שהיה לנו בית דין הראויין להלקות, ועובר על זה והכה ישראל הכאה גדולה שיתחייב לו עליה תשלומין של פרוטה או יותר אינו מתחייב מלקות לפי שהוא לאו שניתן לתשלומין וקיימא לן אין אדם לוקה ומשלם, ואם הכהו מכה קטנה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. דברים כה, ג. — 9. בהלכות סנהדרין יז, א — 11. סנהדרין, נח, ב. — 12. שמות ב, יג. — 15—23. לשון הרמב"ם הלכות סנהדרין יז, ב—ז, עם שינויים והשמטות. — 18. ומה, כ ומי. — 19. דברים כה, ג.

הערות וביאורים

9. תימה לפי הגמרא, דשם משמע דמקרא ילפי לה, מדכתיב במספר ארבעים, מנין שהוא סוכם את הארבעים, כלומר שגורם לקרות אחריו ארבעים, ולא כתיב ארבעים במספר (מכות כב, ב). ולשיטת הרמב"ם יש לתרץ דלטעמיה אזיל שכל דבר שאינו מפורש בתורה בהדיא קרי דברי סופרים, וחכמים קבלו ממשה רע"ה דרשא זו וממעם זה (כ"מ הלכות סנהדרין יז, א). — 12. תכה, למה תכנית לא נאמר אלא למה תכה, אע"פ שלא הכהו נקרא רשע. — 21. ונקלה פשוטו, דהרי כבר נתבזה. — 23. כריתן, אם עשה תשובה.

שאין מתחייב עליה שוה פרוטה או יותר חייב עליה מלקות, ואומר אני שראוי לומר דין זה חדוש הוא שחדשה התורה.

(שלא לחסום בהמה בשעת מלאכה)

תרא. מג. שלא נמנע הבהמה מלאכול ממה שתעבוד בו בשעת עבודה כגון שתדוש תבואה או תשא תבן ממקום למקום על גבה שאין רשות לנו למונעה מלאכול ממנה, ועל זה נאמר לא תחסום שור בדישו.

משרשי המצוה ללמד עצמינו להיות נפשינו נפש יפה בוחרת היושר ומדבקת בו ורודפת אחר החסד והחמלה, ובהרגילנו אותה על זה אף על הבהמות שלא נבראו רק לשמשנו לחוס עליהן לחלק להן חלק מיגיעת בשרן, תקח לה הנפש דרכה בהרגל זה להטיב אל בני אדם ולשמור אותם מהעביר עליהם הדרך בשום דבר שראוי להם ולשלם שכרם ככל אשר יעשו טוב ולהשביעם מאשר יגעו בו, וזה הדרך ראויה ילכו בה עם הקודש הנבחר.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאיסור חסימה הוא כשעושה הבהמה בגידולי הקרקע בין במחובר בין בתלוש. ואחד השור ואחד כל מיני בהמה וחיה, בין טמאים בין טהורים בכלל איסור זה, ואחד הדש ואחד כל שאר מיני מלאכות של גדולי קרקע, ולא נאמר שור בדישו אלא בהוה, והחוסם את הפועל פטור, ואחד החוסם אותה בשעת מלאכה או קודם מלאכה ואחר כך עשה בה מלאכה חייב משום חסימה. ודין הדש בפרתו של גוי, והאומר לגוי חסום פרתי ודוש בה, ודין אם היה רע לבני מעיה מה שהיא עושה בו, ודין פרות המהלכות על התבואה. ויתר פרטיה מבוארין בפרק ז' מבבא מציעא.

ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה וחסם שרתו ודש בה חייב מלקות, ואפילו חסמה בקול לוקה כגון שמונע הפרה מלאכול בקול געורותיו, שעקימת שפתיו בזה הוא חשוב מעשה גדול להלקותו עליו כנראה

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. דברים כה, ד. — 13. ב"מ פט, א. — 14—18. לשון הרמב"ם הלכות שכירות יג, ב.

הערות וביאורים

2. חדוש הוא, וכתב המנחת חינוך: איני יודע מאי חדוש הוא, ע"כ. וי"ל שכוונת רבנו לכתובות לב, ב, דבפירוש רבתה התורה חובל בחבירו לתשלומין כגון דאית בה שוה פרוטה, ואפילו אתרו ביה משום מלקות ממונא משלם מילקא לא לקי, ודין זה חדוש הוא, דאפילו אתרו ביה משום מלקות לא לקי אלא משלם ממון. — 19. המהלכות, וכבר עת על התבואה דרך הליכתן למקום אחר כדי לקצר הליכתן (הלכות שכירות יג, ד). — 23. שעקימת שפתיו, הקשו המפרשים ז"ל ממה שאמרו כל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו חוץ מנשבע ומימר ומקלל את חבירו בשם, אלמא דעקימת שפתים לא הויא מעשה. והעיקר שמה שאמרו כאן דעקימת שפתים דחסימה היא מעשה הוא מפני שדבורו בא לכלל מעשה, שע"י קולו היא נחסמת, אבל דבור שאינו בא לכלל מעשה לא. ומימר דומה הוא לחסימה ולאו שיש בו מעשה הוא, שהרי ע"י דבורו נתפסת הבהמה בקדושה (מגיד משנה הלכות שכירות יג, ב). ובזה מתורצת תמיהת רבנו על דין זה.

בסנהדרין, ותימה הוא מאי שנא הכא משאר דוכתי, והשזכר בהמה וחסמה לוקה, ומשלם לבעלים ארבעת קבין לפרה ושלשה קבין לחמור.

(שלא תגשא היבמה לאחר חרץ מן היבם)

תרב. מד. שנמנע כל אדם מישראל מלבוא על היבמה בעודנה תחת זיקת היבם, ועל זה נאמר לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה. משרשי מצות היבום כתבתי מה שידעתי בו במצות עשה של יבום שבסדר זה כ״ג, וגם שם כתבתי קצת דיני המצוה וענינה כמנהג ספר זה, ועובר על זה ובא על היבמה והיא תחת זיקת היבם חייב מלקות, ועיקר האזהרה זו היא על האנשים וגם היא בכלל האיסור שלא תבוא ותנשא לשום אדם עד שתפטר מן היבם, ואשר שאם עברה ונבעלה לרצונה ועודה זקוקה ליבם שגם היא בחיוב המלקות.

(שלא לחוס על הרודף)

תרג. מה. שנמנענו מלחמול על נפש הרודף, וביאור זה הענין כמו שכתבתי במצות עשה כ״ה שבסדר זה שבאה הקבלה אלינו בשתי עבירות שהן רציחה ועריות, שכל שנראהו רודף לעשות אחת מהן שנמנעהו בכל כחינו, ואם אינו רוצה להמנע מעשות העבירה ונוכל להציל מידו הנרדף או הנרדפת באחד מאיבריו שנקטעהו, ואם אי אפשר לנו להצילו הנרדף אלא אם כן נהרוג הרודף ושנהרגהו, ועל זה באה המניעה עלינו שלא לחמול עליו אלא שנהרגהו על כל פנים אם אי אפשר לנו בשום צד להציל הנרדף אלא בנפשו, ועל זה נאמר וקצותה את כפה לא תחוס עינך, ולשון סיפרי וקצותה את כפה מלמד שאתה חייב להצילו בכפה, להצילו בנפשה מנין, תלמוד לומר לא תחוס עינך.
ומשרשי המצוה וענינה כמנהג הספר מבואר במצות עשה הנזכר שבסדר הזה.

(שלא נשהה מאזנים ומשקלים חסרים עמנו ואף על פי שלא נשא ונתן בהן)

תרד. מו. שנמנענו שלא לשהות את המשקלים והמאזנים החסירים בביתינו ואף על פי שלא נשא ונתן במקחינו ובממכרינו בהן פן יהיה לנו למוקש, ועל זה נאמר לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה, וכן לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה, וכן אמרו זכרונם לברכה בבבא בתרא אסור לאדם שישהא מדה חסירה או יתירה בתוך ביתו ואפילו הוא עביט של מימי רגלים. וכתב הרב רבנו משה בן מימון

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. בסנהדרין, סה, ב. — ותימה—דוכתי, חסר בוא, מפ ואילך בסוגריים. — 5. דברים כה, ה. — 15. העבירה, כ העבירה בדברים. — 16. להצילו, כ להציל. — 18. דברים כה, יב. — 23—27. לשון סה״מ ל״ת רעב, עם איזה שינויים. — 23. בביתינו, כ בבתינו. — 24. דברים כה, יג—יד. — 26. ב״ב פט, ב. — 27. בסה״מ ל״ת רעב.

הערות וביאורים

1—2. לוקה ומשלם, שמשעת משיכת נתחייב במזונותיה ואינו חייב מלקות עד שידרוש בה חסומה (הלכות שכירות יג, ב), נמצא שאין חיוב המלקות והתשלומין בארץ לו כאחת. — 2. ארבעה קבין, כך שיערו חכמים אכילתה. — 27. עביט, ואפילו לעשות המדה כלי של מימי רגלים אסור, שאע״פ שאין זו לוקח ומוכר בה שמא

זכרונו לברכה ואל תחשוב שיהיו שני מצוות אחר שהם שני לאוין, אמנם באו להשלים דיני המצוה עד שיכללו שני מיני השיעור והם המשקל והמדה כאלו הוא אומר לא יהיה לך שני שיעורין לא במדה ולא במשקל, כמו לא תשיך לאחיך נשך כסף נשך אוכל נשך כל דבר אשר ישך שהכל לאו אחד, כי לא בהכפל הלשונות תרבינה המצוות כשיהיה הענין אחד, וכן לא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור שהן לאו אחד לפי שהענין אחד אלא שנאמרו לביאור תשלום הענין.

משרשי מצוה זו וקצת דיניה כמנהגי בספר הזה כתבתי בסדר קדושים תהיו עשה י"ב ולאו ל"ו במצות צדוק המאזנים והאזהרה שלא לשקר בהם, ומשם תראה מת שצריך לך בזו.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר עליה ושוהה משקל חסר או מאזנים חסירות בתוך ביתו ואפילו לא ישקול בהם לעולם עבר על לאו זה ואין בו מלקות לפי שאין בו מעשה, ועוד שאפילו עבר ושקל בהם לתשלומין ניתן, וכבר נודע שאין לוקין מלאו שניתן לתשלומין.

(שלא נשכח מעשה עמלק שעשה עם אבותינו בצאתם ממצרים)

תרת. מז. שנמנענו מלשכוח מה שעשה עמנו עמלק, כלומר התחלתו להזיק לנו, ועל זה נאמר בפרשה זו של עמלק לא תשכח, וכתוב בספרי זכור בפה, לא תשכח בלב, כלומר לא תשליך שנאתו ולא תסירה מגפשך בענין שתשכח אותה.

משרשי המצות וכל ענינה במצות עשה כ"ו שבסדר זה, קחנו משם.

והיה כי תבוא

יש בה שלש מצות עשה ושלש מצות לא תעשה

(מצות קריאה על הביכורים)

תרו. א. שנצטוינו בהביאנו הבכורים למקדש לקרות עליהם הכתובים אלו הנזכרים בפרשה זו, והן מארמי אובד אבי עד הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי יי', ועל זה נאמר ועניתָ ואמרת לפני יי' אלהיך וגומר, ואת המצות יקראו זכרונם לברכה מקרא בכורים, ומצות הבאתן כתבתיו בכסף תלוה עשה ז', ונכפלה המצוה להביאן כמו כן בפרשה זו, וכבר נודע כי הרבה מן המצות נכפלות בתורה, וכולן לענין ולצורך גדול.

משרשי המצות לפי שהאדם מעורר מחשבותיו ומצייר בלבבו האמת בכח דברי פיו, על כן בהיטיב אליו השם ברוך הוא ובברכו אותו ואת אדמתו לעשות פירות וזכה להביאם לבית אלהינו, ראוי לנו לעורר לבנו בדברי פיהו ולחשוב כי הכל

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. דברים כג, כ. — 5. שמות יג, ז. — 15—17. מיוסד על לשון סה"מ ל"ת נט. — 16. דברים כה, יט. — 18. משרשי, כ שרש. — 23. דברים כו, ה—י. — 24. שם כו, ז. — 30. לבנו, ו לבו, נש לבבו.

הערות וביאורים

יבא מי שאינו יודע שהיא חסרה וימדוד בה (הלכות גניבה ז, ג). — 1. שנ י מצות, שאמרו לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן, לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה.

הגיע אליו מאת אדון העולם ויספר חסדיו יתברך עלינו ועל כל עם ישראל דרך כלל, ועל כן מתחיל בענין יעקב אבינו שחלצו האל מיד לבן וענין עבודת המצריים בנו והצילנו הוא ברוך הוא מידם, ואחר השבח מבקש מלפניו להתמיד הברכה עליו ומתוך התעוררות נפשו בשבח השם ובטובו זוכה ומתברכת אישו, ועל כן ציונו ברוך הוא על זה כי חפץ חסד הוא.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב מצות מקרא בכורים על כל מביא בכורים במקדש, שיש מביאין ואינן קורין, ואילו הן, האשה והטומטום והאנדרוגינוס לפי שכל אלו אינן יכולין לומר מן האדמה אשר נתת לי, כי הארץ לא נתחלקה אלא לזכרים וודאין, וכן האפיטרופין אינן קורין שמביאין בכורים בשביל אחרים, וכן העבד והשליח אינן קורין שאינן יכולין לומר גם כן אשר נתת לי שהארץ אינה שלהם. ומן הענין הזה יש לנו ללמוד בתפילותינו ותחנוניגו לפני השם ברוך הוא לדקדק מאד ולהזהר בלשון שלא לומר דבר לפני השם כי אם בדקדוק גדול, וזכור זה בני ושמרהו. ועוד אמרו זכרונם לברכה בענין זה שהגרים אף על פי שלא נתחלקה להם הארץ מביאין וקורין, כי לאברהם ניתנה תחלה והוא נקרא אב המון גוים, כלומר שכל המתגייר נחשב לו כבן. ואמרו זכרונם לברכה שהקונה שתי אילנות בתוך שדה חברו מביא ואינו קורא לפי שנסתפקו בגמרא אם יש לקונה שתי אילנות קרקע אם לא, אבל הקונה שלש מביא וקורא. ויתר פרטי המצות מכוארין במסכת בכורים ובפרק ז' מסוטה.

ונוהגת מצוה זו בזמן שבית המקדש קיים ובארץ ישראל דוקא, שנאמר ראשית בכורי אדמתך תביא בית יי אלהיך, ובזכרים ולא בנקבות כמו שאמרנו, ומדרבנן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

4. אישו, מם ואילך: אותו. — 6. בכורים א, ה. — 11. ותחנוניגו, כ ובתחנוניגו. — 12. שלא, כ שאין. — 13. בכורים א, ד. — 15. אב המון גוים, בראשית יז, ד. — 16. ב"ב פח, ב. — 19. שמות כג, יט.

הערות וביאורים

3. ואחר השבח מבקש מלפניו להתמיד הברכה, מקורו בסה"מ מ"ע קלב: ולבקש ממנו להתמיד הברכה כשיביא הבכורים (ועיין בתנחומא, כי תבא, א, שדברי הרמב"ם נובעים משם). אכן עיין במנחת חינוך שכתב שדבר משוט הוא שאסור להנסיך על פרשת בכורים כברכת כהנים, ולפי זה יש לעיין מה זה שכתבו הרמב"ם והחינוך שמוסיפים עליה לבקש להתמיד הברכה. וג"ל שזה שכתב רבנו "ואחר השבח" הוא מבקש להתמיד הברכה, כוונתו לא על עצם קריאת פרשת הבכורים אלא על דבר אחר, וזהו על קרבן שלמים שהוא מביא חובה לבכורים (עיין בהלכות בכורים פ"ג הי"ב. ובהלכות מעשה הקרבנות פ"ג ה' סו, שעל שלמים אומר "דברי שבח"), והנה אחר דברי שבח אלו אומר רבנו שהוא מבקש מלפני ה' להתמיד הברכה. ולפי זה נבין מדוע לא הזכיר רבנו דבר זה בעצם מהות המצוה אלא בשרשי המצוה, מפני שבקשה זו אין לה שייכות עם קריאת פרשת הבכורים. — 10. אחרים, ואינן יכולין לומר אשר נתת לי ה'. — 14. ניתנה תחלה, לאברהם היתה השבועה תחלה שירשו את הארץ (לשון הרמב"ם הלכות בכורים ד, ג), כלומר אע"פ שאברהם אב לכל העולם לא נטלו הגרים חלק בארץ מפני שבתחילה קודם שנאמר לו כי אב המון גוים נתתיך היתה השבועה וגו', נמצא שלא זכו בה אלא בניו ממש (כסף משנה שם, וכן צריכים לבאר דברי רבנו). — 15. כבן, לפי שהוא למדם אמונה.

היו מביאין בכורים בזמן הבית מערי סיחון ועוג ומסוריא, ועובר על זה והביא בכורים ולא קרא עליהן באותו זמן בטל עשה זה.

(מצות וידוי מעשר)

תרז. ב. שנצטוינו להתודות לפני השם ברוך הוא ולהגיד בפינו בבית מקדשו שהוצאנו חוקי המעשרות והתרומות מתבואותינו ומפירותינו ושלא נשאר כלום מהם ברשותינו שלא נתננו אותו, וזהו נקרא מצות וידוי מעשר, ועל זה נאמר ואמרת לפני יי׳ אלהיך בערתי הקדש מן הבית וגומר.

משרשי המצוה לפי שסגולת האדם וגודל שבחו הוא הדבור שהוא יתר בו על כל מיני הנבראים, שאלו מצד יתר התנועות גם שאר בעלי חיים יתנועעו כמוהו, ועל כן יש הרבה מבני אדם שיראין מלפסול דבורם שהוא ההוד הגדול שבהם יותר מלחטוא במעשה, ובהיות ענין המעשרות והתרומות דבר גדול, וגם כי בה תלויה מחיית משרתי האל היה מחסדיו עלינו כדי שלא נחטא בהן להזהירנו עליהם להפריש אותן ושלא ליגע וליהנות בהם בפועל, וגם שנעיד על עצמינו בפינו בבית הקדוש שלא שקרנו בהם ולא עכבנו דבר מהם, וכל כך כדי שנזהר מאד בענין.

מדיני המצוה כגון מה שאמרו זכרונם לברכה אין מתודין וידוי זה אלא ביום, וכל היום כשר לוידוי מעשר, והוא נאמר בכל לשון, ומצותו בבית המקדש, שנאמר לפני יי׳ אלהיך, אבל אם התודה בכל מקום יצא, וצריך המתודה שלא ישאר אצלו דבר מכל המתנות, שכן הוא אומר בערתי הקדש מן הבית, ואימתי הוא מתודה, אחר שנה שלישית, שמפרישין בה מעשר עני, בשנה הרביעית שאחריה ביום טוב האחרון של פסח, וכן בשנה השביעית, ויתר פרטיה מבוארים בפרק אחרון ממסכת מעשר שני.

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בזכרים, ועובר על זה ולא התודה וידוי זה של מעשרות בזמנו בזמן הבית בטל עשה זה.

(מצוה להדמות בדרכי השם יתברך הטובים והישרים)

תרח. ג. שנצטוינו לעשות כל מעשינו בדרך היושר והטוב בכל כוחינו ולהטות כל דברינו אשר ביניינו ובין זולתנו על דרך החסד והרחמים כאשר ידענו מתורתינו שזהו דרך השם וזה חפצו מבריותיו למען יזכו לטובו כי חפץ חסד הוא, ועל זה נאמר והלכת בדרכיו, ונכפלה המצוה עוד במקום אחר שנאמר ללכת בכל דרכיו.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

6. וזהו, כ וזה.—דברים כו, יג.—15—20. לשון הרמב״ם הלכות מעשר שני יא, ג־ד, עם שינויים. — 28. דברים כח, ט. — שם י, יב.

הערות וביאורים

1. מערי סיחון ועוג, היינו מעבר הירדן. — ומסוריא, שהקונה בסוריא כקונה בירושלים (הל׳ בכורים ב, א). — 23. בזמן הבית, כשיטת הראב״ד בהלכות מעשר שני יא, ד, דאין לפני ה׳ אלא בפני הבית, אבל הרמב״ם כתב בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית חייב לבער ולהתודות. וכתב הכסף משנה טעם הרמב״ם: שכיון שהוא חייב לבער אפילו שלא בפני הבית למה ימנע מלהתודות, ואי משום לפני ה׳ אינו מוכרח, דבכל מקום הוי לפני ה׳ היכא דליכא מקדש או בדיעבד.

ואמרו זכרונם לברכה בפירוש זאת המצוה מה הקדוש ברוך הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום, מה הקדוש ברוך הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הקדוש ברוך הוא נקרא צדיק אף אתה היה צדיק, מה הוא נקרא קדוש אף אתה היה קדוש. והענין כולו לומר שנלמד נפשינו ללכת בפעולות טובות כאלו ומדות נכבדות אשר יסופר בהם יתברך על דרך משל לומר שמתנהג במדת טובות אילו עם בריותיו, והוא ברוך הוא יתעלה על כל עילוי גדול שאין בנו כח ודיעה להשיג גודל מעלתו ורוב טובו ולא בכל הנבראים, ועל הדרך הזה שאמרנו יקראו הנביאים לאל ברוך הוא כל הכינויים צדיק ישר תמים גבור חזק רב חסד ארך אפים, כי באמרם ארך אפים אין הענין חלילה שיהיה כעס לפניו לעולם, כי אשר בידו להמית ולהחיות למחות עולם ולבראת ואין אומר לו מה תעשה למה יכעוס, גם כי הכעס איננו שלימות בנועס ואליו ברוך הוא כל השלמות, אבל הענין באמת על הדרך שזכרנו, כלומר שהן המדות המעולות שמתנהג בהן עם בריותיו, ויש לנו ללמוד ולעשות כל דרכינו בדמיונו. ואולי בני תחשוב לבא אלי במה שכתוב ואל זועם בכל יום, ואמרו זכרונם לברכה וכמה זעמו רגע, ואתה בני אל תטעה בזה, חלילה לאל מרשע ומלבבך להאמין בו ברוך הוא כי אם תכלית כל שלימות וענין הכעס לא יארע בנו רק מצד היותינו בעל החומר הגרוע, ובאמת כי הזעם שזכרו בו איננו רק על דרך משל ענין העולם, כוונתם לומר כי בהיות רוב בני אדם שבעולם נמשכים אחר תאוותם ומהם רבים עובדים לשמש ולירח ולמזלות וגם לעצים ולאבנים יתחייב העולם מתוך כך כלייה תמיד, ואולי אמרם שזעמו רגע בכל יום הטעם לפי שהעולם נדון אחר רובו, ובכל יום ויום מתחייב העולם על מעשיהם הרעים ואותו רגע קטן אשר ישלים הרוב חוטא אחד בחטאו ידמו זכרונם לברכה לזעם האל לומר שיש באותו רגע חרון אף בעולם וחיוב עליהם, שהכל ראויים באותו רגע מכח מדת הדין לכלות אלא שמדת הרחמים מכרעת מיד ומעמידו. וקבל זה בני ממני עד שמעך טוב ממנו.

שורש מצוה זו ידוע הוא, כי היא ושרשו דבר אחד.

דיניה גם כן קצרים, ענינם הוא דרך כלל שיבחר לו האדם בכל עניניו ובכל מעשיו בין באכילה בין בשתייה בין במשא ומתן בין בדברי תורה בין בתפלה בין בשיחת

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1. שבת קלג, ב. — 1—8. מיוסד על לשון הרמב"ם בהלכות דעות א, ו. — 8. ישר, כ וישר. — 9. לעולם, חסר בכ. — 10. ולבראת, כ ולבראות. — 13. תהלים ז, יב. — בכורות ז, א. — 14. איוב לד, י. — 16. בעל, כ בעלי. — 17. ענין, כ על ענין. — 26 ואילך. רמב"ם הלכות דעות, א, א—ו.

הערות וביאורים

1. רחום, מרגיש בצרת זולתו אף שחטא נגדו. — 2. חנון, מטיב לזולתו אף שאינו כדאי. — 8. צדיק, אל צדיק ומושיע (ישעי' מה, כא). — ישר, טוב וישר הוא (תהלים כה, ח). — תמים, האל תמים דרכו (שמואל־ב, כב, לא). — גבור, הוא אלהיך בקרבך גבור יושיע (צפני' ג, יז). — חזק, גאלם חזק ה' צבאות שמו (ירמי' נ, לד). — רב חסד ארך אפים, ארך אפים ורב חסד (יואל ב, יג, ועוד). — 18. עובדים לשמש, רמז למאמר חז"ל: בשעה שהחמה זורחת וכל מלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בי אשיהם ומשתחוים לחמה מיד כועס הקב"ה (ברכות ז, א).

ובכל דבר הדרך הטובה והממוצעת ולא יתרחק אל הקצוות לעולם, ועל כלל הענין הזה אמרו זכרונם לברכה שיהא אדם שם דעותיו תמיד, כלומר שיחשוב בענינו לעשות אותם על דרך המצוע והיושר, וסמכו הדבר לקרא דכתיב ושם דרך אראנו בישע אלהים, דרשו הם לא תקרי ושם אלא ושם.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, ועובר על זה ואינו משתדל להישיר דרכיו ולכבוש יצרו ולתקן מחשבותיו ומעשיו לאהבת האל ולקיים המצוה הזאת בטל עשה זה.

לא תעשה

(שלא לאכול מעשר שני באנינות)

תרט. א. שלא לאכול מעשר שני באנינות, וענין מעשר שני כתבתיו בסדר ראה אנכי עשה י' בסימן תמ"ה. וענין האנינות דאוריתא הוא מי שמת לו אחד מקרוביו שהוא חייב להתאבל עליהם ואותו היום שימות ויקברנו נקרא אונן, ובפירוש אמרו זכרונם לברכה שיום מיתה וקבורה בלבד הוא עיקר האנינות דאוריתא, וביום דוקא ולא בלילה, שנאמר ואכלתי חטאת היום, ודרשו זכרונם לברכה היום אסור ובלילה מותר, ועל זה נאמר לא אכלתי באוני ממנו, לומר שאם אכל באנינות היה עובר, ולא מעשר שני בלבד אסור לאכלו באנינות אלא אף כל הקדשים מי שאכלן באנינות לוקה עליהן.

משרשי המצוה לפי שהקדשים שולחן גבוה הם ואין ראוי למי שהוא דואג וכואב מאד בלבבו ליקרב אל שולחן המלך, ועל דרך משל כענין שכתוב כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק, ועוד טעם אחר כי באכילת הקדשים תמצא כפרה אל הבעלים, וכענין שאמרו זכרונם לברכה כהנים אוכלין ובעלים מתכפרין, ואין ספק כי באכלם את קדשיהם היו אוכלין אותם בכוונה ובדעת שלם וכל מחשבותם וכל תנועותיהם נכונות נגד השם, ובהיות האדם צעיר דואג וחרד ביום מות קרובו אין דעתו וכוונתו מיושבת כלל, ועל כן אין ראוי לאכול קדשי שמים, וכשר הדבר בעיני אומרו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שאין חיוב מלקות לאוכל מעשר שני באנינות אלא לאוכל אותו בירושלם, ומה שאמרו שהאוכל אותו באנינות דרבנן

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. תהלים נ, כג. — 4. מ"ק ה, א. — לא, כ אל. — 12. זבחים ק, ב. — 14. ויקרא י, יט. — 15. דברים כו, יד. — 19. כענין, ו בענין, נש כעין. — אסתר ד, ב. — 21. פסחים נט, ב. — 25 ואילך. רמב"ם הל' מעשר שני ג, ה—ו, עם שינויים.

הערות וביאורים

3. ושם דרך וגו', מי שהוא משים עיניו ולבו על דרכו להבין הטובה היא אם רעה אני אראנו, אמר המקום, בישועתי את הדרך לשוב אלי. — 4. ושם אלא ושם, זה השם אורחותיו, המחשב המסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד המסדה, ושם כמו שמין (רש"י ד"ה אראנו, מ"ק ה, א). — 12. שימות ויקברנו, דלא אמרו אלא ביום מיתה והוא עצמו יום הקבורה. — 18. שולחן גבוה, כי קא זכו משלחן גבוה (קידושין נה, ב). — 26. בירושלם, שאינו לוקה על אכילתו באנינות או בטומאה אלא במקום אכילתו.

שמכין אותו מכת מרדות, ואיזהו אנינות דרבנן זה הלילה שאחר יום קבורה, וכן כל הימים שישתהה המת בין יום מיתה וקבורה. ויתר פרטי המצוה ומשפטי האנינות מבוארים בפרק שמיני מפסחים ושני מזבחים.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות בזמן הבית שהיה שם מעשרות דאוריתא, ועובר על זה בזמן ההוא ואכל כזית קדשים או מעשר שני באנינות דאוריתא לוקה.

(שלא לאכול מעשר שני בטומאה)

תרי. ב. שלא לאכול מעשר שני בטומאה ואפילו בירושלם עד שיפדה, שהעיקר אצלינו שמעשר שני שנטמא פודין אותו ואפילו בירושלם, כמו שהתבאר במסכת מכות, ועל זה נאמר לא בערתי ממנו בטמא, והוא כאלו אמר לא תבער ממנו בטמא, כלומר לא תאכל ממנו בטמא, כי אחר שהשם צונו שנאמר לא עשיתי כן וכן הרי הוא כאלו צונו לא תעשה כן, ומן הטעם הזה נחשוב לשונות אלו שבפסוק זה ללאוין, והנה סוף הפסוק אומר שמעתי בקול יי' אלהי, לומר שהוא הזהירנו על כל זה.

משרשי הרחקת הטומאה מן הקודש כתבתי במקומות הרבה מן הספר מה שידעתי בו. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה לא בערתי ממנו בטמא בין שאני טמא והוא טהור, בין שאני טהור והוא טמא, כלומר שבכל אחד משני צדדין אלו לוקין עליהן, והוא שיאכל אותו בירושלם שהא מקום אכילתו, שכן פירשו זכרונם לברכה שאין לוקין עליו אלא שם, אבל האוכלו בטומאה חוץ לירושלם אינו לוקה עליו אלא מכין אותו מכת מרדות דרבנן. ויתר פרטיה מבוארין בסוף מכות.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות בזמן הבית שיהיו לנו מעשרות דאודיתא.

(שלא להוציא דמי מעשר שני בשאר דברים שאינם מאכילה ושתייה)

תריא. ג. שלא להוציא דמי מעשר שני אלא בצרכי אכילה ושתייה, ועל זה נאמר ולא נתתי ממנו למת שמעתי בקול יי' אלהי, כלומר לא הוצאתי ממנו בדבר שאינו מקיים את הגוף.

בשורש מצות מעשר שני שכתבתי בסדר ראה אנכי עשה י' בסימן תמ"ה תבין טעם הענין למה נצטיינו שלא להוציאו כי אם בצרכי אכילה ושתייה, ולא נוכל להוציאו אפילו לקנות בו כלי כסף וזהב או עבדים ושאר הדברים וקחנו משם. מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שמותר להוציאו בדברים שיסוך גיפו בהם שהסיכה בכלל אכילה ושתייה דכעין מזון היא לחזק הגוף ולהועילו, ומה שאמרו

חילופי גירסאות ימראי מקומות

7—10. סה"מ ל"ת קנ. — 9. מכות, יט, ב. — דברים כו, יד. — 12. שם. — 15. מכות יט, ב. — 22. דברים כו, יד. — 28. מעשר שני ב, א.

הערות וביאורים

1. הלילה, שאין יום הקבורה תופש לילו (הלכות מעשר שני ג, ו). — 7. בטומאה, בין שהמעשר טמא והאוכלו טהור בין שהמעשר טהור והאוכלו טמא. — ואפילו בירושלם, מוסב על "עד שיפדה", והרבותא היא שגם בירושלים פודין, דאלו חוץ לירושלים מותר לפדות גם מעשר שני טהור.

שאסור להוציא דמיו בשום דבר אחר חוץ מאכילה ושתייה וסיכה ואפילו יהיה דבר מצוה, ולשון ספרי שלא לקחתי ממנו ארון ותכריכין, ואמרו זכרונם לברכה שכל זמן שהוציא ממנו כלום לשום דבר חוץ מאכילה ושתייה וסיכה שתשלום זה הוא שישלם מעות כנגדן ויאכל מהן בירושלם צרכי סעודה, ומן הדומה דכיון שיש בו תשלומין אין בו חיוב מלקות. ויתר פרטיה מבוארין במסכת מעשר שני.

ונוהג איסור זה בזכרים ונקבות בזמן הבית כי אז היה לנו מעשרות, ועובר על זה והוציא בזמן ההוא מעות מעשר שני בשום דבר חוץ מאכילה ושתייה וסיכה עבר על לאו, ומשלם מכיסו דמים כמותם ולוקח מהם צרכי אכילה ואוכלן בירושלם כמו שאמרנו.

אתם נצבים

יש בה שתי מצוות עשה

(מצות הקהל במוצאי שביעית)

תריב. א. שנצטוינו שיקהל עם ישראל כולו אנשים ונשים וטף במוצאי שנת השמטה בחג הסוכות ביום שני בחג ולקרוא קצת מספר משנה תורה באזניהם שהוא אלה הדברים, ועל זה נאמר הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגומר, וזאת היא מצות הקהל הנזכרת בתלמוד כענין שאמרו בראשון של קדושין, והרי הקהל דמצות עשה שהזמן גרמא הוא ונשים חייבות, ופירשו בסוף הענין אין למדין מן הכללות, כלומר שהאמת שהנשים חייבות בזאת המצוה.

משרשי המצוה לפי שכל עיקרן של עם ישראל היא התורה ובה יפרדו מכל אומה ולשון להיות זוכין לחיי עד תענוג נצחי שאין למעלה הימנו בנבראים, על כן בהיות כל עיקרן בה ראוי שיקהלו הכל יחד בזמן אחד מן הזמנים לשמוע דבריה ולהיות הקול יוצא בתוך כל העם אנשים ונשים וטף לאמר מה הקיבוץ הרב הזה שנתקבצנו יחד כולנו, ותהיה התשובה לשמוע דברי התורה שהיא כל עיקרנו והודינו ותאַרתינו,

חילופי גירסאות ומראי מקומות

1—3. ואפילו—וסיכה, חסר בו. — 1. יהיה, כ היה. — 2. מע״ש א, ז. — 8. ואוכלן בירושלם, ו ואוכלין ב״ד (ז) בירושלם. — 10. אתם נצבים, המצוות הללו נמצאות בחומשים שלנו בסדר ״וילך״. וכן בסדר תפילות כל השנה להרמב״ם (בסוף ספר אהבה) לא נזכר סדר וילך כלל. וכן ראיתי ברשב״ם עה״ת ע״פ כי״ (הוצאת אום ניו יורק), שביאוריו לסדר וילך מחוברים עם נצבים. וכן מרומז בספרי שלא היו מפרידים בין נצבים לוילך. ויש גם להעיר שרבינו חלק סדר משפטים לשני חלקים: ואלה המשפטים, אם כסף תלוה — ע״פ יסוד המכילתא, מה שאין כן בשאר ספרי הראשונים. — 13—18. מיוסד על סה״מ מ״ע סז, עם שינויים והוספות. — 15. דברים לא, יב. — 16. קדושין לד, א.

הערות וביאורים

1—2. דבר מצוה, כגון שלקח ממנו ארון ותכריכים למת מצוה (שם ג, ?). — 18. הכללות, כל היכי דתני כלל כי האי גונא, כל מצות עשה שהזמן גרמא אנשים חייבים ונשים פטורות וכרי אין למדים מהם, דאיכא בהו דלאו דוקא (רש״י קדושין לד, א). — 20. תענוג נצחי, ברכות לד, ב: אבל לעולם הבא עין לא ראתה.

ויבואו מתוך כך לכבד בגודל שבחה ותוד ערכה ויכניסו הכל בלבם חשקה, ועם חחשק בה ילמדו לדעת את השם ויזכו לטובה וישמח השם במעשיו, וכענין שכתוב בפירוש בזאת המצוה ולמען ילמדו ויראו את יי׳.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שהמלך הוא היה המחוייב לקרוא באזניתם, ובעזרת הנשים היה קורא, וקורא כשהוא יושב ואם קרא מעומד הרי זה משובח, ומהיכן הוא קורא: מתחלת ספר אלה הדברים עד סוף פרשת שמע ישראל, ומדלג לוהיה אם שמוע וגומר אותה פרשה, ומדלג לעשר תעשר וקורא מעשר תעשר על הסדר עד סוף ברכות וקללות עד מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב, ופוסק, וכיצד הוא קורא תוקעין בחצוצרות בכל ירושלם ומביאין בימה גדולה ושל עץ היתה ומעמידין אותה באמצע עזרת נשים והמלך הולך ויושב עליה כדי שישמעו קריאתו וכל ישראל העולים לחג מתקבצים סביביו, וחזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת וראש הכנסת נותנו לסגן והסגן נותנו לכהן גדול והכהן גדול נותנו למלך כדי להדרו ברוב בני אדם, והמלך מקבלו כשהוא עומד ואם רצה יושב, ופותח ומברך כדרך שמברך כל קורא בתורה בבית הכנסת וקורא הפרשיות שאמרנו ומברך לאחריה כדרך שמברכין בבתי כנסיות ומוסיף שבע ואילו הן, רצה יי׳ אלהינו בעמך ישראל וכולי, ומודים אנחנו לך, אתה בחרתנו מכל העמים עד מקדש ישראל והזמנים כדרך שמברכין בתפילה, הרי שלש ברכות כמטבען, רביעית מתפלל על המקדש וגומר בה השוכן בציון, חמישית מתפלל על ישראל שתעמוד מלכותם וחותם הבוחר בישראל, ששית מתפלל על הכהנים שירצם האל וחותם בה מקדש הכהנים, שביעית מתחנן ומתפלל בה כפי מה שהוא יכול וחותם בה הושע יי׳ את עמך ישראל שעמך ישראל צריכים להושיע ברוך אתה יי׳ שומע תפילה.

ונוהגת מצוה זו בזמן שישראל על אדמתם, ועובר על זה בין איש בין אשה ולא בא במועד הזה לשמוע דברי התורה, וכן המלך אם לא רצה ליקרות בטלו עשה זה וענשם גדול מאד, כי זאת המצוה עמוד חזק וכבוד גדול בדת.

(מצוה לכתוב כל אחד מישראל ספר תורה לעצמו)

תריג. ב. שנצטוינו להיות לכל איש מישראל ספר תורה, אם כתבו בידו הרי זה משובח ונאהב מאד, וכמו שאמרו זכרונם לברכה כתבו כלומר בידו ומעלה עליו

חילופי גירסאות ומראי מקומות

3. דברים לא, יב. — 4—21. לשון הרמב״ם בהלכות חגיגה ג, ג—ד. — 8. מלבד הברית, דברים כח, סט. — 26 ואילך, לשון סה״מ מ״ע יח. — 27. מנחות ל, א. — ומעלה, כ מעלה.

הערות וביאורים

11. וחזן הכנסת, שמש הכנסת שטורח עסקי הכנסת עליו, להכניס ולהוציא, להפשיט את התיבה ולהכין הכל (סוטה מ, א, רש״י). — הכנסת, בית הכנסת היה סמוך לעזרה בהר הבית (רש״י שם). — 12. לראש הכנסת, על פיו נחתכין דברי הכנסת, מי יפרוס על שמע, מי יפטיר בנביא, מי ירד לפני התיבה (רע״ב שם). — לסגן, המוכן תחת כהן גדול, שאם יארע בו פסול ישמש תחתיו. — 14. ופותח ומברך, ברמב״ם שם: ופותח ורואה ומברך (ועיין בהלכות תפלה פי״ח ה״ה: פותח ספר תורה ומביט למקום שהוא קורא בו ואחר כך אומר ברכו את ה׳).

הכתוב כאילו קבלו מהר סיני, ומי שאי אפשר לו לכתבו בידו ישבור מי שיכתבנו לו, ועל זה נאמר ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל, כלומר כתבו לכם תורה שיש בה שירה זאת.

משרשי המצוה לפי שידוע בבני אדם שהם עושין כל דבריהם לפי ההכנה הנמצאת להם, ועל כן צונו ברוך הוא להיות לכל אחד ואחד מבני ישראל ספר תורה מוכן אצלו שיוכל לקרות בו תמיד ולא יצטרך ללכת אחריו לבית חבירו למען ילמד ליראה את יי, וידע וישכיל במצותיו היקרות והחמודות מזהב ומפז רב, ונצטוינו להשתדל בזה כל אחד ואחד מבני ישראל, ואף על פי שהניחו לו אבותיו, למען ירבו הספרים ביניינו ונוכל להשאיל מהם לאשר לא תשיג ידו לקנות, וגם למען יקראו בספרים חדשים כל אחד ואחד מישראל פן תקוץ נפשם בקוראם בספרים הישנים שיניחו להם אבותיהם. ודע בני שאף על פי שעיקר החיוב דאוריתא אינו רק בספר התורה אין ספק שגם בשאר הספרים שנתחברו על פירוש התורה יש לכל אחד לעשות מהם כפי היכולת מן הטעמים שאמרנו, ואף על פי שהניחו לו אבותיו מהן רבים, זוהו דרך כל אנשי מעלה יראי אלהים אשר היו לפנינו לקבוע מדרש בביתם לסופרים לכתוב ספרים רבים כברכת השם אשר נתן להם.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כיצד כותבין ספר תורה כתיבה מתוקנת וטובה ונאה, ויניח בין כל תיבה ותיבה כמלוא אות קטנה ובין כל שיטה ושיטה כמלוא שיטה, ואורך כל שיטה שלשים אותיות כדי לכתוב למשפחותיהם למשפחותיהם למשפחותיהם ג' פעמים וזהו רוחב כל דף ודף, ולא תהא שיטה קצרה מזה כדי שלא תהא הדף כאיגרת ולא ארוכה יתר על זה כדי שלא יהו עיניו משוטטות בכתב, נזדמנה לו תיבה בת חמשה אותיות לא יכתוב שנים בתוך הדף ושלש חוץ לדף, אלא כותב שלש בתוך הדף ושנים חוץ לדף, לא נשאר מן הדף כדי לכתוב שלש אותיות מניח המקום פנוי ומתחיל מתחילת השיטה, נזדמנה לו תיבה בת שתי אותיות לא יזרקנה בין הדפין אלא יחזור לתחילת השיטה, נזדמנה לו בסוף השיטה.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

2 דברים לא, יט. — 3. זאת, כ זו. — 6 חבירו, כ חבריו. — 7. והחמודות, תהלים יט, יא. — 11. עיין בתחלת דבריו של הרא"ש בהלכות ס"ת. — 12. פירוש, כ פי. — 16 ואילך, לשון הרמב"ם בהלכות ס"ת ז, ד—ט, עם איזה שינויים והשמטות. — 20. תהא, כ יהא.

הערות וביאורים

3. שירה זאת, ברמב"ם הלכות ס"ת ז, א: לפי שאין כותבין את התורה פרשיות פרשיות. ובארו המפרשים כוונתו בכך: שלא נאמר דכוונת הכתוב היא לכתוב רק את שירת האזינו ולא יותר, לכן אמר שאי אפשר לומר כן ואין כותבין את התורה פרשיות פרשיות, ולכן המצוה היא לכתוב את כל התורה. — 9. להשאיל, רמז לכתובות ג, א: הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד (תהלים קיב, ג) זה הכותב תורה נביאים וכתובים ומשאילן לאחרים. — 20. ומשוטטות, כשהדפין רחבים וטועה בראשי השיטות (רש"י מנחות ל, א). — 23—24. תיבה בת שתי אותיות, כלומר אע"פ שרשאי לכתוב שתי אותיות חוץ לדף מתיבה בת חמש אותיות, אבל תיבה בת שתי אותיות לא יזרקנה ולא יכתבנה דוץ לשרטוט הגליון של דף, שאע"פ שהתרנו לכתוב שתי אותיות חוץ לדף מתיבה בת חמש, תיבה שלימה לא התרנו (רש"י מנחות ל, ב).

תיבה בת עשר אותיות או פחות או יותר ולא נשאר מן השיטה כדי לכתוב את כולה בתוך הדף אם יכול לכתוב חציה בתוך הדף וחציה חוץ לדף כותב ואם לאו מניח המקום פנוי ומתחיל מתחילת השיטה, ומניח בין כל חומש וחומש ארבעת שיטין פנויות בלא כתיבה לא פחות ולא יתר, ויתחיל החומש מתחילת השיטה חמישית, וכשיגמור התורה צריך שיגמור באמצע שיטה שבסוף הדף, ואם נשאר מן הדף שיטין הרבה מקצר ועולה ומתחיל מתחילת השיטה ולא יגמור את השיטה ומתכוין עד שיהיה לעיני כל ישראל באמצע שיטה בסוף הדף. ויזהר באותיות הגדולות ובאותיות הקטנות ובאותיות הנקודות ובאותיות שצורתם משנה כגון הפין לפוסות והאותיות העקומות כמו שהעתיקו הסופרים איש מפי איש, ויזהר בתגין ובמנינם, יש אות שיש עליה תג אחד ויש אות שיש עליה שבעה, וכל התגין כצורת זיין הם דקין כחוט השערה, וכל הדברים אלו לא נאמרו אלא למצוה מן המובחר, ואם שגה בתיקון זה או שלא דקדק בתגין וכתב כל האותיות כתיקנן או שקרב את השיטין או הרחיקן או האריכן או קיצרן הואיל ולא הדביק אות באות ולא חסר ולא הותיר ולא הפסיד צורת אות אחת ולא שינה בפתוחות וסתומות הרי זה ספר תורה כשר. ויתר פרטי המצוה מבוארים במסכת מנחות פרק ג׳ ובפרק א׳ מבבא בתרא ובמסכת שבת.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים שהן חייבין בתלמוד תורה, וכמו כן לכתוב אותה, ולא הנקבות, ועובר על זה ולא כתב ספר תורה אם אפשר לו בשום ענין ביטל עשה זה ועשו גדול כי היא סיבה ללמוד מצוות התורה כמו שאמרנו. וכל המקיים אותה יהיה ברוך ויחכם הוא ובניו כמו שכתוב כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל.

חילופי גירסאות ומראי מקומות

9. לפוסות, ו הלפוסות, מס ואילך: הכפוסות. — 20. דברים לא, יט.

הערות וביאורים

6. מ ק צ ר ו ע ו ל ה, פירוש שמתיבה אחת עושה שיטה אחת על ידי המשכת האותיות (ט״ז יו״ד בשם גימוקי יוסף, סימן רעב, ס״ק ה). — 7. ב א מ צ ע ה ש י ט ה, כי על ידי זה ידעו הכל סיום התורה, משא״כ אם גמר השיטה (ט״ז שם ס״ק ו). — 9. ה פ י י ן ל פ ו ס ו ת, היא כעין פ״א קטנה כפוסה בתוך פ״א גדולה, ועיין בתורה שלמה סוף חלק ב שמביא צורת האותיות ממחזור ויטרי (העירני על זה ידידי הרב כשר). — 14. ב פ ת ו ח ו ת, כגון מ״ם פתוחה. — ו ס ת ו מ ו ת, מ״ם סתומה (שבת קג, ב, רש״י).

אודה את יי׳ אשר יעצני וחזקני ואמצני והגיעני לתשלום הגהת הספר הזה
המובחר אשר בו באמת רב התועלת לכל מבקש ה׳, ולאו דוקא לנערים כמו
שזכר המחבר בראש הספר אלא אפילו לכל אדם אף על גב דנראה דלית
ביה שקליא וטריא סגין ימצא המעיין בו כדי צמאו דיני המצוות וטעמם
על דרך הפשט לפי מה שנראה בתחלת הענין בקוצר ומקום
מוצאם מן המקור, ואם ימצא בו המעיין שום שגיאה
ידיעני לכף זכות כי מלאכת הדפוס היא ידועה
בחילוף האותיות וזולתו אף על פי שבכל
יכלתי נזהרתי, ולממציא כל
אתפלל שידו תהי לעזרני להגיה שאר
ספרי הקדש

שאנו מעותדים להדפיס בעזרת האל וישועתו במצות האדון דניאל בומבירגו
מאנוירשה ונשלם היום יום ה׳ י״ג לחדש תמוז שנת רפ״ג הצעיר יעקב בי״ר חיים.

מילואים ותיקונים

חילופי גירסאות

עמוד	שורה	
מו	2	מבראשית... יא * טב׳ בראשית עד לי לעיני כל ישראל.
"	26	אותו, יא הדבר.
מה	28	אז, יא אזכיר.
נט	11	העדות יב ** העדות.
סג	9	מים, כ מקום.
סד	1	סריו, יא סריינו.
סה	23	ומברך נטילת ידים, יא ואינו מברך...
סז	1	עין יפה בסלע, לא עין יפה בשני סלעים רעה בסלע (עיין ת׳ בכורים יב, יב שגירסא זו לא נכונה).
ע	7	אם, יא אשר.
"	10	אם—בביתו, חסר ב׳א.
עא	3	בכדי אכילת פרס, חסר ב׳א.
עג	14	הגוף, לא היצר.
עה	25	אין, כ יש.
עו	5	ומעזיבה, יא או מעזיבה.
"	"	ועיר ארוכה, לא ועוד ארובה.
"	17	במצות שיג, סה *** שכא.
עז	12	להאמין עליו, מס ואילך : עלינו.
"	16	מבוארים בספרי יודעי, לא מבוארים ליודעי.
עט	25	אלהים, יב אלוה.
פד	11	כמו שאמרנו, חסר ב׳א.
"	13	לתבירו, יב על חבירו.
"	29	אחר, יא אחד.
פה	19	באותו, יב באותן.
פח	11	הזכות עוד גם כי, בפז חסר גם, בלא זכות עד כי.
"	22	זו, חסר ב׳א.
פט	14	ניהו, יא ניגהו.
צד	24	זה הוא כולל, יב הזה כולל.
צח	6 — 7	למדנו—מכילתא, חסר ב׳א.

עמוד	שורה	
קד	22—23	ודין (הראשון) — ברשותו, חסר ב׳א.
קז	5	אין אדם, יא אם אין.
קטו	4	וארבע, יב וארבעה.
קי	22	לעניה, פז לעיני, לא לפני.
קיט	16	לאו, יא לא.
קכ	22—23	יכוונו למעמים החכמים אל האמת, יא יבואונו למעמים אל האמת.
קכג	5	ימי, יא ששת ימי.
קכו	15	להטיב, יא להטיב לנו.
קל	16	ומחרימין אותו, בנש חסר, לא ואין מחרימין אותו כי דינא דמלכותא דינא (!)
קלג	22	עליך, יא עלי.
קלד	19	שאימשר, בפנים (ויניציאה רס״ג) : שאי אפשר, ותוקן עס״י יא.
קלט	25	לטובה, יא לא יהיה דברך להטות אותו לחובה.
קמא	2	זכות, בשלא חוב.
קמב	16	שיעידו עליו מצד אותות, סה ולא מצד אותות.
קמד	22	ובל ונבו, יא ובעל נבו.
קמו	11	עד שנוציאנו וזמן ביעורו, חסר בכ.
קמט	4	עבודה, יא עבודת עבודה.
קנג	19	הזדונות... הזר, יב הזד... הזד.
"	24	חטאים, התשוב, יא חטאים תשוב.
קנד	22	אחר, יא אחד.
קנה	15	לפי הן, יב לפיהן.
קנט	21	ראש נתון, יא הראש ניתן.
קסא	19	בלב בני אדם, יא בלב כל אדם.
קסג	14	יקרים, בפנים : יקריב.

---

* עס״י כתב יד ישן (שמסיבה טכנית לא נכנסו במקומם), נמצא בידי ה. מוסיוף ירושלים. מסומן כאן יא.

** עס״י כתב יד ישן שני. מסומן כאן יב.

*** עס״י ספר סדר המצוות מאת ר״י קאליגבורג, ורשה תרכ״ב. מסומן כאן סה.

עמוד	שורה	
קסד	20	בפרעונות, יא בפורעניות.
קסו	6	החולין הוא משום, יא החולין משום.
קסז	13	ואחר שיתבשל, מפ ואילך: ואחר זה שיתבשל, לא ואחז"ל שיתבשל.
"	19	שנת, יב שבת.
קעא	3	בתקנת, יב כתקנת.
"	13	ועולה, כ וערלה, וכן בכ"י וטיקן.
קעב	4	ביניינו, יא ביינינו.
"	14—13	שאר דיני איסורי, יב שאר איסור.
"	15	לא, יא ולא.
קעג	10	שהוציאו, יא שהוציא.
"	18	(במקום) אחר, יב אחד.
קעד	16	בשיעור, יא כשיעור.
קעג	3	אחר, מפ ואילך: אחד, בלא חסר.
קעו	10	תולין אותו עד, יא תולין עד.
קעט	12	הנקרא, בפנים: הנקראת.
"	13	אינו מכחיש אלא בעדים, יא מכחש בעדים.
קצג	3	כשיזדמן, יב לכשיזדמן.
קצה	11	בזכרים, חסר ב"א.
קצו	11	ומפני זה גם כן, יא ומפני כן.
"	12	דלות אפילו בלא, יא דלות בלא.
קצח	16	נתונה, בפנים: נכונה.
קצט	2	להיות, בכ (וכן בסה"מ מ"ע כט) להבעיר.
"	7	במצוה, יא למצוה.
ר	4	פעולת בני אדם יבואו עושיו, יא פעולת בן אדם יבוא עונשו.
"	16	זה, יא זו.
"	17	זה, יא זו.
רב	16	אותנו ונעשה, יא אותנו מעשה.
רה	5	ומרבץ, יב ומרבין.
רו	2	בשר, יא דבר.
רז	20	בספרי, יא בספרא.
רח	24	כדרך—אצבעותיו, חסר בלא.
רי	15	שאמרו, יב ואמרו.
ריב	21	המזונות, יא המאכלים.
"	23	והרחיק, יא להרחיק.
ריד	2	בסוף פרק, יא בפרק.
ריט	11	בתחלת, יא בשעת.
"	21	שיהיה פורש מתוכו, נש שלא יהיה פורש ממנו.

עמוד	שורה	
רטו	25	ימצא טעם המלח בכל הבשר, פלא יצא הדם עם המלח מכל הבשר.
רטז	27	דין, יא דינם.
ריז	28	מין חיה, יא היא מין חיה.
ריח	14	במצות, יא המצות.
"	25	סגוי, יא סגיא.
רכ	21	כתיב, בפנים: בם.
רכג	26	לה, יא בה.
רכד	25	השם, כ המלכות.
רכה	27	היא כגון שתהיה, יב היא שתהיה.
רכח	18	שיודיעוהו, יא שידעוהו.
רלב	2	יאסור ויתיר, יא יאסור האסור ויתיר.
רלז	30	אחריות, יא אחרות.
רמד	11	עור ובשר, יא עור בשר.
רנא	23	מה הסבה אצלינו, סה הסיבה במנותינו.
רסד	12	בהמה, פולא חיה.
רסח	5	ערוה ימשכו, יא ערוה ובגילוי הערוה ימצאו.
רפט	1	האמתי, יא האמיתית.
רצט	22	מעשר שני, סה מעשר בהמה (ס' שנו).
שיב	11	הייב שבועת, יא חייב משום שבועת.
שיד	19	שתקנת, יא תקנת.
ששז	2	בסדר וישמע יתרו, חסר ב"א.
של	22	שיאסר השימר, סה שישאר השומר.
שלא	11	דכתן, יא וכתן.
שלד	2	גדם או אלם, סה גדם או הגר או אלם.
שלז	20	לפי ששניהם כתובים, סה לפי שאין בהם שתי לשונות.
שלח	12—11	הוא בעבור שבאה המניעה במילה נפרדת, והוא ענין נפרד, סה כהיות האזהרה ביהן במלה אחת.
שמד	5	ציון, יא זיון.
שמה	16—15	הכופרים המהבילים על, יא המהבילים הכופרים כל.
שנג	19	העולם, יא עולם.
שסב	27—26	אכילה ושתיה של פעם, סה אכילה של פעם.
שסד	2	ככותבת, יא כותבת.
שע	22	החטיא, יא החטיאו.
שעא	3	היא, יא הוא.
שעה	8	וגרושה וחללה זונה, סה וגרושה זונה.

עמוד	שורה	
שעח	10	נכתוב, יא נכתב.
שעא	22	שבר (יד)—כגון חסר בכ (ו).
שעג	10	יושב בלשכת העצים, כ יושב בלשכת הגזית.
שעד	20	המטמאות מדרבנן, יא המטמאות מדאורייתא והמטמאות מדרבנן.
שעה	2	שם האוכל, יא שם טמא האוכל.
שצ	24	נשארו, יא נשאר.
שצד	24	בנ[פ]שותינו, ו בנפשינו.
שצה	12	הזכר, יא הדבר.
תח	18	הספירה שנה, יא הספירה כל שנה.
תיב	15	ואת, יא ואתה.
תיד	16	נעשין, יא עושין.
תיז	11	ערי בתי, יא בתי ערי.
תיח	1	שגגותיה, בז ולא שגגותיה. וכן בערכין לב, א ; רמב"ם ה' שמיטה ויובל ה, יג.
תכ	21	היה חייב קודם השחרור, בין זה וזה אמרו, יא היה קודם השחרור בין זה ואמרו..
תכב	12	דרך בני אדם לזורען, יא רוב האדם זורעין.
תכח	11	שישיב דרך, בז שישיב לו דרך סלסול.
תלד	4	ואף על פי כן שלא, יא ואפילו לא.
תמא	8	כערכין, יא נערכין.
תמט	4	או, יא או לבדק.
"	26—27	שכל הקרקעות אשר... בין בקרקע, יא שכל אשר... בין קרקע.
תנד	9	מן. יא מקדושת.
תנה	16	והוא, כ הוא.
תסט	7	היה. חסר ביא.
תעח	28	בארון של עצמות, כ עץ (וכן ברמב"ם ה' נזירות ז, ג).
תעט	3	אין, יא אינו.
תפ	32	בפירוש, יא בפרק.
תפב	22	מאי, נש מי.
תפד	27	דוקא, חסר ביא.
תפט	21	אחרים, יא אחריה.
תצ	25	שם כוס, יא כי אם מים.
תק	1	השמינית, יא בשמינית.
"	22	שכל לוי שיעשה במקדש אלא מלאכתו, בכ שכל לוי שלא יעשה במקדש מלאכתו; בסה"מ ל"ת עב : כל לוי שיעבד במקדש זולת עבודתו.
תקב	19	שזכרו, יא שזכרנו.

עמוד	שורה	
תקד	24	ננוסה, יא ננסה.
תקה	25	ומטבלין, יא ומטבילין.
תקיא	10	ומכיון, יא דמכיון.
תקיב	4	ואומרי, יא כאמרי.
"	9	שאמרתי, יא נחת רוח לפני שאמרתי.
תקטז	23	המאריכות, יא המחויבות.
תקיז	15	הבעל, סה הבעל או בי"ד.
תקיח	1	הוי, יא הואי.
תקיט	6	בישראל או אפילו, יא בישראל אפילו.
תקכב	21	או האב במזונותם, סה אי הרב במזונותם (וכן בו).
תקכז	14	ביטל עשה זה, סה עבר על לית זו.
תקל	9	הכואב, נש הכוזב.
תקלג	16	ספקום בן יוסף, כ סומכוס בן יוסף.
תקמט	4	ואחדות, כ ואחרות.
תקנב	1	וכן הדין ואם, נש והוא הדין אב.
תקנה	9	בחמשנו, יא בששו.
"	15	זריז ונוכר, יא זריז ונזהר.
תקנו	1	ההודאה, מפ ואילך: ההודעה.
תקסב	17	בחוצה לארץ, סה בחוץ, ועל (וכן בו).
תקסז	11	עם הבשר, מפ ואילך : ועם הבשר.
תקעה	2	דבקרקע, ונש דבקרקע.
תקפח	12—13	גוררו... שנגרד...., יא גוררו... או שנקדד כמין טבעת או שנגרר הבשר מלמעלה ונד שלא נשאר.
תקפט	7	כמכוין, נש כשמכוין.
"	10	שמצות צריכות, מפ ואילך : שמצות אין צריכות.
"	15	שהעלו, לא שהעלה.
תקצג	15—16	ושם—תתגודדו, חסר ביא.
תקצט	24	בתחילת, ברמב"ם ובנש כתחילת ; לא התחלת.
תרא	6	שבאה, בסה"מ ל"ת קצט ס שב ; ס שבא ; נשלא שבה.
תרט	18	מלך, מפ ואילך : ומלך.
תריב	7	העסוקים, נשלא העוסקים.
"	26	המשתמרת, יא המשמרת.
תריח	21	כסדר, כ בסדר.
תרלו	1	והיה, מפ ואילך : יהיה.
תרלז	21—22	יגיד והכוונה, מפ ואילך ; ויגידו הכוונה, ובסה"ס (הוצאת ר"ח הלוי) ל"ת לא: ויספרו והכוונה.

תילואים ותיקונים

עמוד	שורה	
תרמח	1	משחיתים, מם ואילך: מש־ חיתים את עצמם.
תרסה	15	המגיע, סה הכותנה המגעת.
תרעה	9	למהדר ולא, י"א למתדר הוא ולא.
תרעח	25	כסות יום שאתה, סה כסות יום וכסות לילה שאתה.
תרפו	4	עכבא, י"א עיכובא.
תרפז	22	כדין, י"א כדין לירח מלוני והוא כדין וכדין.
תרצח	17	שהן, חסר ב"א.
"	18	מינין, חסר ב"א.
תרצט	15	(עצמו) כלומר, חסר ב"א.
תשד	11	מיד שתתגיירנה, י"א אחר שנתגיירה.

עמוד	שורה	
חשו	11	שלשה, סה שני.
תשח	14	מדיניו, י"א מדינו יתברך.
"	20	זה יתנה, סה או יתנה.
"	29	כלל מצוה, סה כלל וקידושין מצוה.
תשיד	2 — 4	ביאור—עצמו חסר ב"א.
תשכא	21	ונתקו, מם ואילך: ונתק.
תשכג	16	אלא אם כן, בש אם לא — ושנהרגהו, בו ומם ואילך: שנהרגהו; בלא שנהרגו.
תשכה	17	קרקע, י"א קרקע עמה.
תשכט	25	בסדר ראה אנכי, סה בפ' בחוקתי (סי' שנו).
תשלא	21	להרשיע, מג ואילך: להרשע.

הגהות על ספר החינוך
מהרב רבי יהודה רוזאניס זי"ל בעל משנה למלך*

מצוה כז (עמוד עט, שורה 21): ואם יש כח בבית דין כופין אותו.
ג"ב במצות עשה שמתן שכרה בצדה לא מצינו כפיה אף על העתיד, וזה מוכרח מכמה מקומות. ואולי יאמר הרב אם ירצו בית דין, ומקצת המורים הכי סבירא להו[1], אבל אין זה במשמעות דבריו, שנראה דמשוה זה לשאר עשה, וצריך עיון.

מצוה לב (עמוד פה, שורות 7 — 10): ואם תשאל מי שנדר וכולי תשובתך שהנדר עשה וכולי.
ג"ב יש לתמוה במה שתירץ המחבר לקושיא זו מהיא דאמרינן בפרק שני נזירין דף נח, ב, דנזיר שנצטרע דמגלח דאתי עשה דמצורע ודחי לא תעשה דנזיר, אע"ג דבנזיר איכא נמי עשה דכתיב קדש יהיה גדל פרע, ואין עשה דוחה לא תעשה ועשה, מכל מקום שאני נזיר דקיל הואיל ואיתיה בשאלה, ומשום הכי אתי עשה דמצורע ודחי לא תעשה ועשה דנזיר, והכי איתא בריש יבמות דף ה, א, ואם כן הבא נמי יבא עשה דמצה וידחה עשה ולא תעשה דנדר הואיל ואיתיה בשאלה. וראיתי להרמב"ם שכתב בסוף פרק ז' מה' נזירות טעם אחר לנזיר שנצטרע[2], ואולי כך היתה גרסתו וגרסת המחבר, וצ"ע[3].

* "הגהות וחידושים שנמצאו כתובים מכתיבת ידו של הרב בעל המחבר משנה למלך זצ"ל בגליון ספר החינוך" נדפסו בראשונה בספר תחינוך סוף ספר ויקרא שבדפוס פרנקפורט על נהר אודר שנת תקמ"ג. בדפוס זה סודרו המצוות עשה ולא תעשה בעירבוב. ומכיון שבעל "משנה למלך" השתמש בספר החינוך דפוס ויניציאה ש"ס (ראה למעלה במבוא עמ' כא הערה 13), שבו מצוות עשה ולא תעשה סדורות כל אחת לחוד, החזרתי במהדורתנו את דברי המחבר לצורתם המקורית בהוספת ביאורים ומראי מקומות משלי. המהדיר.

1 כתן למה שכתבו התוספות בב"ב ח, ב, ד"ה אכפיה, בשם הריצב"א דהא שאין ב"ד מוהרין על מצות עשה שמתן שכרה בצדה היינו שאין נענשין, שאם העלימו עיניהם מזה אין עליהם עונש, אבל ודאי אם רוצים לכוף הרשות בידם (ועיין יו"ד סימן רמ ס"ק א, בט"ז).
2 וזהו: דגלוח מצורע דוחה נזירות "מפני שכבר נטמא הנזיר בצרעת וימי חלוטו אין עולין לו, והרי אינו קדוש בהן, ובטל העשה מאליו, ולא נשאר אלא ל"ת שהוא תער לא יבא על ראשו, ולסיכך בא העשה של תגלחת הצרעת ודחה אותו" (הל' נזירות ג, טו).
3 ועיין בערוך לנר יבמות ה, א מדוע נסה הרמב"ם מטעם הגמרא.

שם (עמוד פו, שורה 18): אלא שרצונו היום כמו שהיה תחלה.
ג"ב כל זה לפי שיטת הרמב"ם בפרק ו' מה' שבועות[4] ועיין לקמן מצוה תלח[5].

מצווה לח (עמוד צד, שורה 9): ואפילו עשה בו שום מעשה אינו חייב.
ג"ב המחבר סבירא ליה כהראב"ד[6], דלאו זה אינו אלא בדלא אמר רוצה אני ולפיכך פטרו מן המלקות משום דניתן להשבון, אך הרמב"ם סבירא ליה דאפילו אמר רוצה אני עובר בלאו ופטרו מן המלקות לפי שאין בו מעשה[7], יעיין שם.

מצווה לט (שם, שורה 26): [כלומר] ואין בה חיוב מלקות.
ג"ב לא ידעתי טעם הדבר[8], והרמב"ם בהלכות סנהדרין (יט, ד), מנאה בכלל הלוקין, וכך כתב במנין המצות מצוה ד.

מצווה מב (עמוד צו, שורה 15): שאין האשה קונה עבד עברי.
ג"ב מפני החשד הוא, וכדאיתא בגמרא[9]. ומשכחת לה בנקבות[10] בפחות מט' שנים, וכמו שכתב הרמב"ם בסוף הלכות עבדים. ואני מסתפק בזה לפי שהמחבר כתב לקמן מצוה שלב שמצות לעולם בהם תעבודו הוי אף בנקבות שאם עברו וקנו אסור לשחררם אלא ימכרו אותם, בעבד עברי היכי ליידיינוה דייני, למוכרו אינו רשאי דכתיב לעם נכרי, והוא הדין לעבד עברי, וכמו שכתב הרמב"ם[11].

4 כוון למה שכתב הכסף משנה בהלי שבועות ו, יב שהרמב"ם אינו מחלק בין גולד מצוי לשאינו מצוי, שבשניהם אין פותחים, והלחם משנה שם חולק עליו וכתב שהרמב"ם מחלק בין גולד מצוי לשאינו מצוי. וגם כאן, בספר החינוך, אנו רואים שרבינו כתב בפירוש שאין פותחין בגולד שאינו מצוי, ומשמע שבגולד המצוי פותחין. וגדולה מזו, גם בגולד שאינו מצוי אם יאמר שבזמן הגדר לא היה רוצה שיהיה זה הדבר, שרצונו היום כמו שהיה תחלה, אז אין החרטה צמורה. אבל אם אמר שהיה רוצה שיהיה זה הדבר ולא ידור הוי חרטה גמורה. ונמצא שדברי רבנו מכוונים עם מה שמביא הלחם משנה שם בשם הסמ"ג בהבנת דברי הרמב"ם.

5 צ"ל סימן ת"ו (מצות דין הפרת נדרים), שגם רבינו כתב שם חילוקים אלה בגולד מצוי ושאינו מצוי.

6 בהלי גזלה ואבדה א, ט. ועיין במגיד משנה שם ששיטת הראב"ד נכונה יותר מזו של הרמב"ם.

7 לפי שנטילת החפץ נעשתה ברשות המוכר, אבל ההשתדלות שהשתדל כדי להרצותו הוא האיסור, ויגמר בשעת המקח, ובהשתדלות לא היה מעשה, ולכך לא נתן הרמב"ם הטעם לפי שהוא חייב להחזיר החפץ, שכיון שברצון המוכר נעשה אין כאן חיוב השבה (מגיד משנה).

8 וי"ל שרבנו סובר שהוא לאו שבכללות (עיין לעיל עמ' צד, בבאורים).

9 בב"מ עא, א: ואין אשה וגר קונין עבד עברי, אשה לאו אורח ארעא (שהוא מתייחד עמה. רש"י).

10 כלומר, שתהא אשה מותרת לקנות עבד כשהעבד פחות מבן ט' שנים (ועיין בכ"מ הלי עבדים ט, ו, שאין לגזור משום דלכשיגדיל אתיא לידי חשד, וז אין לנו).

11 בהלי עבדים ד, ט: וכן עבד עברי לא יכול למכרו לאחר ולא ליתנו.

ואולי כופין אותה לשתררו, והדבר צריך תלמוד. ועיין לקמן פרשת ראה מצוה תפד.

מצווה מה (עמוד צח, בבאורים לשורה 12): בהגהה, האמת הוא כי הרוצח מיתתו בסייף וכולי.
ב"ב וכך כתוב לעיל מצוה לד[12], ולא ידעתי איך עלה בדעתו[13] שיהיה חמור העבד מהישראל, זה דבר מתמיה.

שם (שם, שורה 13): ואילם במשפטי הזמה וכולי.
ב"ב לא יכולתי להלום כוונת דבריו[14].

מצווה נח (עמוד קי, שורה 25): דיני המצוה כתוב למעלה במצות יעוד.
ב"ב לא ביאר המחבר אם לוקין על לאו זה, והרמב"ם לא הביאו בהלכות סנהדרין בכלל הלוקין, ואולי טעמו לפי שלא הועיל לו מעשיו, וכמו שכתב בפרק ו, מהלכות בכורות[15]. והמחבר[16] בכלל זה פוסח על שתי הסעיפים.

מצווה ס (עמוד קיא, שורה 25): ובהכאת אב ואם הרי יש בו כרת.
ב"ב מעולם לא שמענו כרת במכה אביו ואמו, ובריש כריתות כשמנו מחוייבי כריתות לא מנו זה. והרמב"ם במנין המצות לא תעשה סימן שנב, כשמנה מחוייבי מיתת בית דין שאין בהם כרת מנה את זו בכללם, והכי איתא בתורת כהנים פרשת ויקרא גבי פר כהן משיח[17], יעיין שם.

12 שרוצח מיתתו בסייף.
13 בדעת רבנו שיהיה חמור העבד מישראל, שהמכה עבדו כנעני ומת תחת ידו מיתתו בסייף (עיין מצוה מז) ומכה ישראל בחנק, ומיתת חנק הרי היא הקלה שבכולן (ועיין בבאורים עמ' צח, מה שכתבנו על זה).
14 כוונתו: הלא גם בדיני זמה, היינו באשת איש, מצינו חנק, ומאי שנא? לפיכך כתב שדברי רבנו אינם מובנים לו.
15 הלכה ה, שכתב: יראה לי שהמוכר מעשר בהמה לא עשה כלום ולא קנה לוקה, ולפיכך אינו לוקה, כמוכר חרמי כהנים שלא קנה לוקה וכמוכר יפת תואר.
16 כלומר, הרמב"ם (ועיין במנחת חינוך שמצטט הגהה זו וכתב במקום "המחבר" "הרמב"ם") פוסח על שתי הסעיפים. כתן למה שהעיר המל"מ בהל' בכורות שבהלכה ה כתב שהמוכר יפת תואר אינו לוקה, ובסה"מ ל"ת רסג כתב שמוכר יפת תואר לוקה. ועיין בסה"מ למרן ר' חיים העליר דף קסה, הגהה ג, שבאמת לא נמצאו ברמב"ם המלים: ואם מכרה לוקה.
17 אוציא את אלו שאין בם מעשה, ולא אוציא את המכה אביו ואמו וגונב נפש מישראל זוקן ממרא על פי ב"ד ובן סורר ומורה והרוצח, ת"ל תורה אחת יהיה לכם לעושה בשגגה, הרי כל העושה בשגגה כעכו"ם, מה עכו"ם מיוחדת מעשה שחייבים על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת אף כל מעשה שחייבים על זדונה כרת ושגגתה חטאת (ספרא ויקרא ה, יב). ואלה שחשב אין בהם כרת ולפיכך לא יתחייב בהם חטאת. הרי שמכה אביו ואמו אין בו כרת (ועיין באורים למעלה עמ' קיב).

מצווה סה (עמוד קיח, שורות 19—20): ואע"פ שאין לוקין על לאו זה לפי שאין העינוי דבר מסויים.
נ"ב עוד אפשר לומר לפי שלאו זה אפשר לעבור עליו מבלי מעשה, שהרי אפילו בדברים איכא לאו דלא תענון, וכל לאו שאפשר לעבור עליו מבלי מעשה אין לוקין עליו אף במעשה, וכמו שכתב המחבר מצות שמה, שמו ותקפג, יעיין שם. והטעם שכתב המחבר אינו נח לי[18], ודוק.

מצווה סח (עמוד קכב, שורה 3): ושונא זה אינו כשונא שזכרנו.
נ"ב כלומר דשונא דקרא[19] לא שייך כפיית יצר כיון שמצוה לשנאתו, וכך כתבו התוספות פרק ב' דמציעא דף לב, ב (ד"ה לכוף), אך בערבי פסחים דף קיג כתבו שדין זה הוא בשונא דקרא[20], ודברי הרמב"ם בסוף הלכות רוצח נוטים למה שכתבו התוספות בפרק ערבי פסחים[21], ודוק.

מצווה סט (עמוד קכג, שורה 15): מדיני המצוה מה הם הדברים.
נ"ב כל אלו הדינים אין זה מקומם כי אם לקמן פרשת כי תשא במצוה שנצטוינו שתשבות הארץ מעבודה בשנה השביעית, וכך כתב שם המחבר[22].

שם (עמוד קכד, שורה 9): ומדרבנן נוהגת אפילו בזמן הזה.
נ"ב מדברי הרמב"ם פרק ד' מה' שביעית[23] נראה דסבירא ליה דשביעית נוהג בזמן הזה בארץ מן התורה, וכבר יישב שם מרן דברי הרמב"ם שבפרק ו'[24], יעיין שם.

18 לא גילה לנו הטעם מדוע אין סברת רבנו נוחה לו. ובמנחת חינוך מביא מספר "יש סדר למשנה" שמקשה על דברי רבנו, הרי בכל הלאוין יכול ליתן אמתלאות, מכל מקום כיון שקבל עליה התראה חייב, הכי נמי.

19 שראהו עובר עברה ביחוד והתרה בו ולא חזר, שזה מותר לשנאתו.

20 ומ"מ שייך כפיית יצר, כיון שהוא שונאו גם חבירו שונא אותו, דכתיב: כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם, ובאין מתוך כך לידי שנאה גמורה, ושייך כפיית יצר (פסחים קיג, ב, תוס' ד"ה שראה).

21 שהרי כתב שם בפי"ג, הלכה יד: "השונא שנאמר בתורה... הרי זה מצוה לשונאו עד שיעשה תשובה וישוב מרשעו, ואע"פ שעדיין לא עשה תשובה אם מצאו גבהל במשאו מצוה למעון ולפרוק עמו ולא יניחו נוטה למות, שמא ישהה בשביל ממונו ויבא לידי סכנה, והתורה הקפידה על נפשות ישראל". הרי שדעת הרמב"ם נוטה שאף בשונא דקרא שייך כפיית היצר.

22 במצוה קח: "וכבר כתבתי כל ענינה משלם למעלה בסדר אם כסף תלוה במצות והשביעית תשמטנה ונשאתה... ואע"פ שכאן היה מקומו".

23 בה' שמיטה ויובל ד, כה: ונוהגת (שביעית) בין בפני הבית בין שלא בפני הבית.

24 צ"ל: פרק ט (ה"ב).

מצווה עא (עמוד קכה, שורה 19): **או עוף תור או גוזל.**
נ"ב דבריו תמוהים, לפי שהשלמים אינן באים מן העוף כי אם מן הבהמה דוקא, וזה פשוט[25].

שם (עמוד קכו, שורה 9): **וגם עבר על לאו.**
נ"ב לאו זה לא נאמר בעשה זה דחגיגה כי אם בעשה דראיה דכתיב יראה כל זכורך, ועל זה הזהיר הכתוב ולא יראו פני ריקם, וזה פשוט למי שיעיין בדברי הרמב"ם[26], וכן כתב המחבר ז"ל סוף פרשת ראה[27], יעיין שם.

מצווה עב (שם, שורה 16 — 17): **כי אחר שלא הוזכרו פירות אחרים.**
נ"ב בספרי פרשת כי תבא הוציאו דין זה מגזירה שוה, נאמר כאן ארץ ונאמר להלן ארץ חטה וגומר, מה להלן משבעת המינין אף כאן משבעת המינין, וכך כתב רש"י בפירוש התורה[28].

שם (עמוד קכז, שורה 7): **ונוהגת בזמן הבית בזכרים.**
נ"ב לא מצאתי דין זה מבואר, משום דדוקא מקריאה נתמעטו, אבל מהבאה לא נתמעטו. ובמסכת ביכורים תנן בכלל אלו מביאין ואין קורין הנשים, ולדברי המחבר צריך לומר דמביאין מדרבנן. אך קשה לי, דאם חיובן אינו אלא מדרבנן הוי ליה להפריש תרומה כיון שהם חולין מן התורה, וכמו שכתב הרמב"ם גבי קונה שתי אילנות[29]. ומסוריא ועבר הירדן שאין חיובן כי אם מדרבנן לא תיקשי, משום דאף בתרומה אין חיובם כי אם מדרבנן. ובעל כתר תורה[30] הביא עשת זה בכלל המצוות שחיובן לזכרים ולנקבות, וכן כתב במצוה ק.

25 ועיין במה שכתבנו בבאורים עמ' קכה, לשו' זו.

26 הלכות חגיגה א, א.

27 מצוה תד.

28 בפרשת תבא פרק כו, ב. אמנם בגרסת הספרי שלפנינו אין הגזרה שוה כמו שהזכירה המ"ל, אלא שרש"י עה"ת מביאה בלשון זה: מראשית, ולא כל ראשית שאין כל הפירות חייבין בביכורים אלא שבעת המינין בלבד, נאמר כאן ארץ ונאמר להלן ארץ חטה ושעורה וגומר, מה להלן משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל אף כאן שבח א"י שהן שבעת מינים. והנה כבר הקשו על רש"י (עיין בשפתי חכמים): למה לי מראשית, תיפוק ליה מג"ש דארץ ארץ. ניכאן, שגם לרש"י עיקר הלימוד לא מג"ש היא אלא מראשית, וזהו שהכריח את רבינו לכתוב: "ולפי הדומה כי בדרך זו למדו ז"ל לומר כך כי אחר שלא הוזכרו פירות אחרים". ולדעתי לפיכך לא הלך רבנו בדרך רש"י להביא את הג"ש הנ"ל, שהרי קי"ל דגם בשבעת המינים גופייהו בעינן שיהיו משובחים, ולפיכך אין מביאים מתמרים שבהרים וכו', וא"כ נראה ניזה שאין הג"ש עיקר, שאל"כ מדוע אין מביאים מכל שבעת המינים אף כשאינם מן המובחר.

29 הל' בכורים ד, ד: ומפריש מהן תרומה ומעשר מפני שהן ספק חולין ונותן המעשרות שלהן לכהנים שמא בכורים הם ואסורים לזרים.

30 לר' דוד בר' שלמה ויטאל הרופא.

שם (שם, שם): וסוריא ועבר הירדן.
נ"ב מדרבנן דוקא, והיה לו לפרש.

מצווה פא (עמוד קלח, שורה 14): וכמו כן נאמר בחשוד על עבירה אחרת.
נ"ב עיין במה שכתב מר(ן) סוף פרק י"ב מה' עדות[31], ודוק.

שם (שם, שורה 19): לפי שניתן להשבון אין לוקין עליו.
נ"ב לפי שיטתו, שכל לאו שאפשר לעבוד עליו בלי מעשה שאין לוקין עליו במעשה, אין צורך לטעם שניתן להשבון.

מצווה פג (עמוד קמא, שורה 4): ואם יש ממש בדבריו אינו יורד משם כל אותו היום.
נ"ב זה אינו, אלא לא היה יורד משם לעולם, ומאי דתנן במתניתין לא היה יורד משם כל היום כבר תרגמה אביי אאין ממש בדבריו, יעיין שם[32].

שם (שם, שורות 16—17): דכל שאינו כשר להעיד אינו כשר לדון.
נ"ב כבר יישבו זה התוספות בפרק בא סימן (נדה ג, א), ובשלהי פרק א' דבבא קמא (דף טו, א) דהכי קאמר, כל איש הכשר לדון כשר להעיד, ומכל מקום הדין הוא נדחה מכל הפוסקים, וכמו שכתב המחבר ז"ל.

מצווה צג (עמוד קמה, שורה 21): שהם שבעה עממין.
נ"ב כן כתב הרמב"ם במנין המצות[33], שלאו זה מיירי אלא בשבעה עממין, אך מדבריו בפרק י' מה' עבודה זרה נראה שהוא כולל לכל האומות, וזה נראה מוכרח לפי שיטתו, דסבירא ליה דלא ישבו דסמיך לזה הוא כולל, ואם כן פשיטא דלאו זה גם כן מיירי בכל האומות. והסמ"ג כתב כדעת המחבר, ולדידיה ניחא משום דסבירא ליה דלאו דלא ישבו לא מיירי כי אם בשבעה עממין. ומה שקשה לזה ממה שכתב הרמב"ם פרק ו' מה' מלכים כבר יישבו הלחם משנה, יעיין שם[34].

מצווה צד (עמוד קמט, שורה 22): אלא אפילו לשכור לו [בית] אסור.
נ"ב כל אלו החלוקות לא נפקי מלאו זה כי אם מלאו דלא תחנם דדרשינן לא

31 כוון למ שכתב הכ"מ בסוף פרק יב מה' עדות, שמי ששוחט לאחרים ויצאה טרפה מתחת ידו, כיון דלאו מידי דממון הוא, כיון שעשה תשובה מתכשר משא"כ בשוחט ובודק לעצמו ומוכר לאחרים, כיון דהוי מלתא דממון אינו מתכשר עד שילבש שחורים ויכסה שחורים וילך למקום שאין מכירין אותו ויחזיר אבדה בממון חשוב או יוציא טרפה מתחת ידו בדבר חשוב. על זה העיר המ"ל שגם בתשובה על עברה אחרת צריכים לחלק בין מי שיש לו בה הנאת ממון או אין לו.

32 לפי גירסתנו הנהה זו מסתלקת.

33 ל"ת מה. 34 בהל' מלכים ו, א.

תתן להם חנייה בקרקע, וכן מתבאר מדברי הרמב"ם פרק ז' [35] מה' עבודה זרה, וכן כתב הסמ"ג, ודע דהראב"ד [36] סבירא ליה דאלו זה דלא ישבו בארצך לא מיירי כי אם בשבעה אומות, וכן היא דעת הסמ"ג. ואם כן על כרחך דהמכירה והשכירות לא [37] נאסרו מפירוש זה דאליבא דכולי עלמא המכירה והשכירות לכל עובד עבודה זרה נאסר, אלא ודאי מלא תחנם נפקי, ולאו זה [38] אליבא דכולי עלמא הוא כולל לכל האומות.

מצווה צז (עמוד קנו, שורה 26): שלא להוציא בדי הארון.
ג"ב לוקין על לאו זה, וכמו שכתב הרמב"ם פרק ב' מה' כלי המקדש [39].

מצווה קכא (עמוד קפה, שורה 10): ואם הוא עני והביא כשבה או שעירה לא יצא ידי חובתו.
ג"ב לא ידעתי אנה מצא מצא דין זה, ובסוף נגעים תנן: עני שהביא קרבן עשיר יצא, וכן כתב הרמב"ם סוף פ' [40] מה' שגגות, וכתב ר"ש [41] דאפילו לכתחילה מביא ותבוא עליו ברכה.

שם (עמוד קפו, שורות 20—21): חוץ מקרבן שבועת העדות שאינו נוהג בנקבות.
ג"ב אף בטומאה ומיתה דמהניא עדות אשה אפשר דאינה בשבועת העדות, דדוקא עד אחד דבעלמא בר הגדה הוי ומצטרף עם אחר בטומאה ומיתה, שמוציא ממון על פי עד אחד חייב בקרבן, אבל אשה שאינה בתורת עדות בשום

35 צ"ל פ"י, ה"ד.

36 שם בה"ו.

37 לא—והשכירות, חסר בכל הדפוסים.

38 דלא תחנם.

39 הלכה יג. וב"מנחת חינוך": אפשר כיון שאינו נוהג היום והוא דבר רחוק לכן השמיטה, אבל הדין אמת דלוקין.

40 פרק י', הלכה יג.

41 בפירושו למשניות סוף מסכת נגעים. ולדעתי מקור דין רבנו הוא, כיון שרק במצורע אנו מוצאים בפירוש הדין שעני שהביא קרבן עשיר יצא (ומקורו בספרא מצורע, יד. שם רבוי מיוחד על זה), אלא שהרמב"ם הביא דין זה בסתם וכלל אפילו מטמא מקדש (ועיין בכסף משנה הלכות שגגות י, יג). וי"ל ששיטת רבנו היא שהבדל יש בין מצורע למטמא מקדש, כי קרבן מצורע בא בעשירות ובדלות, משא"כ במטמא מקדש שהתורה עוד הקילה בקרבנו להביא בדלות ובדלי דלות, לפיכך י"ל שעני שהביא קרבן עשיר לא יצא. ועיין ברמב"ן עה"ת, ויקרא ה, ז: "הקל הכתוב על החוטא באלו...", אם כן אם הכתוב הקל עליו, מניין לו לחייב את עצמו, הלא רק במצורע יש רבוי מיוחד על זה שהעני שוה אל העשיר, שאם ירצה יוכל להביא קרבן עשיר, משא"כ במטמא מקדש שאין לנו רבוי על כך (ועיין במנחות סו, ב: יכול יהא זך כתית פסול למנחות ת"ל וכו'. הרי דבקדשים אין לנו לשנות אף לעילויא בלי רבוי מיוחד על זה).

מקום אף בטומאה ומיתה אינה חייבת בקרבן, והכי דייקא לישנא דמתניתין דריש פרק שבועת העדות[42].

מצווה קכה (עמוד קצא, שורה 25): אע"פ שעבר על איסור תורה.
ג"ב דקי"ל חצי שיעור אסור מן התורה[43].

שם (עמוד קצב, שורה 1): גזילה יש כאן השב גזילה אין כאן.
ג"ב גרסת רוב הפוסקים לפי המסקנא היא גזילה אין כאן השב גזילה אין כאן[44].

שם (שם, שורה 22): במ"ש ז"ל הגוזל מחבירו שוה פרוטה שחייב להוליכה אחריו.
ג"ב כשנשבע לשקר דוקא.

מצווה קכו (עמוד קצג, שורה 17): וכן מהל היוצא מן הטירות.
ג"ב כן כתב רש"י בפירוש התורא[45].

שם (עמוד קצד, שורה 18): וכן שירי מנחות.
ג"ב דינים אלו מקומם הוא לקמן מצוה קמא

מצווה קכז (עמוד קצה, שורה 21): בלשכת המלח היו מולחין.
ג"ב עורות הקדשים ועל גבי הכבש היו מולחין.

מצווה קלא (עמוד קצח, שורות 7—8): ואע"פ שפסוק זה.
ג"ב עיין מה שכתב מרן לתרץ קושיא זו[46].

מצווה קלח (עמוד רו, שורה 9): ונוהגת בזמן הבית בזכרי כהונה.
ג"ב לא ידעתי אמאי לא כתב שנוהג אף בישראלים, כגון בקדשים קלים, וכמו שכתב בעשה שאחר זה[47].

42 שבועות ל, א: שבועת העדות נוהגת באנשים ולא בנשים. ועיין בתוס' רבי עקיבא איגר על המשניות שגם הוא העיר הערה זו.

43 ועיין במצוה רלו (עמ' שיד שור' 9) שרבנו בעצמו כתב טעם זה.

44 ועיין בהל' גזלה ואבדה א, ו, שגם לפני מרן היתה נוסחת רבנו כמו שהיא לפנינו כאן.

45 ויקרא ב, יא: דבש, כל מתיקת פרי קרוי דבש.

46 וזהו תורף דברי מרן בהל' תמידין ומוספין ב, י על יסוד הריטב"א: מדכתיב ילבש [ומכנסי בד ילבש על בשרו, ולא כתוב ומכנסי בד על בשרו) ילפינן דתרומת הדשן הויא בבגדים פחותים. א"כ כי כתיב ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים לא אהוצאת הדשן בלבד קאי אלא אף על תרמת הדשן, והוי ליה כאילו כתוב והרים את הדשן וכבר קודם לכן פשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים. לפ"ז הוצאת הדשן שיהיו בגדיו פחותים מהרמת הדשן גלמד, שעיקר הפסוק נאמר על הרמת הדשן ולא על הוצאת הדשן.

47 עמ' רז שור' 7: ונוהגת שריפת הקדשים שנטמאו בזמן הבית בכהנים ובישראלים.

מצווה קלט (שם, שורה 18): ונותר של קדשים קלים.
נ"ב כל זה שייך לעשה הקודם.

מצווה קמה (עמוד רי, שורה 25): הדם החלק דמתיר הקרבן הוא.
נ"ב דלאחר שנזרק הדם[48].

שם (שם, שורות 26—27): ומ"ש אע"פ שאין בו כרת לוקין עליו.
נ"ב משום אוכל פסולי המוקדשין.

מצווה קמט (עמוד ריח, שורה 8): אע"פ שמצא אחר כך שהיתר אכל.
נ"ב המתבאר מדברי הרמב"ם במנין המצות הוא שעשה זה הוא לאו הבא מכלל עשה[49], והאוכל דבר טמא עובר בעשה ולא תעשה ועיין בלב שמח שורש ו'[50] ובמה שכתב הרב המגיד ריש ה' מעשר ראשון[51].

מצווה קסג (עמוד רלו, שורה 25): או מכל העפרשין שבעולם.
נ"ב באלו יש לאו בפני עצמו, הובא בסוף הפרשה.

מצווה קסו (עמוד רמ, שורה 11): אי אפשר לפתיחת הרחם בלא דם.
נ"ב פסק דלא כהרמב"ם וכמבואר פ"ה[52] ופי"א מה' אסורי ביאה[53].

48 לפי גירסתנו הגהה זו מסתלקת. ועיין למעלה עמ' כא הערה 13.

49 "כלומר, בהמה שיהיו בה הסימנים הללו מותר לאכלה, ויורה זה שהבהמה שאין בה אלו הסימנים אינה מותרת באכילה, וזה לאו הבא מכלל עשה שהוא עשה" (סה"מ מ"ע קמט). נמצא שהאוכל וכולי.

50 שכוונת הרמב"ם היא שאין המצוה השמירה מלאכול הדברים "שהוזהרנו מהם, שלפי זה אינו כי אם בשב ואל תעשה ואין כאן קום עשה, אבל המצוה היא הבדיקה בסימנים וקום עשה הוא, כי טעם הבדיקה הזאת כדי שלא נאכל אלא מה שהתברר לנו על ידי הבדיקה כי טהור הוא".

51 טעות סופר. וצ"ל: ריש הלכות מאכלות אסורות (וברור שבגליון המשנה למלך היה כתוב מ"א, והמדפיס חשב שזהו מעשר א'=מעשר ראשון). שם כותב הרב המגיד, שכוונת הרמב"ם היא שענין מצות אלו הוא שאנו רשאין לאכול הטהורים ולא הטמאים, ולאו הבא מכלל עשה עשה. נמצא שיש מחלוקת בין בעל לב שמח ובין הרב המגיד בהבנת דברי הרמב"ם.

52 הלכה יג; המפלת חתיכה אע"פ שהיא אדומה אם יש עמה דם טמאה ואם לאו טהורה. הרי שפסק שאפשר לפתיחת הקבר בלא דם. ועיין בראב"ד שם שהקשה על הרמב"ם והא אסיקנא דרבנן סברי דאי אפשר לפתיחת הקבר בלא דם, ועיין במגיד משנה שם שהרמב"ם פוסק הלכה כפתם משנה, דהיינו רבנן, הסוברים יש פתיחת הקבר בלא דם.

53 הלכה יב: "וכן האשה שראתה לובן או דם ירוק או שהשליכה חתיכה אדומה שאין עמה דם הרי היא טהורה". גם על זה השיג הראב"ד שזו טעות, שהרי אמרו אין פתיחת הקבר בלא דם.

שם (עמוד רמא, שורות 16—17): והעובר ובא עליה במזיד.
נ"ב כפי הנראה מדברי הרמב"ם פירוש עשה זה הוא לענין טומאה וטהרה דוקא, וכמו שמנה בכלל העשין טומאת מת ונבלה, וכבר כתב המחבר לעיל מצוה קנד טעם המצות משפטי הטומאה בכלל העשין וגם זו מכללם. והרמב"ן שלא מנה משפטי הטומאה בכלל העשין סקל גם את זו מחשבונו. ועוד ראיה לזה שהרמב"ם הביא עשה זה בה' משכב ומושב, ואם כסברת המחבר ז"ל בה' אסורי ביאה היה מקומו, ועיין לקמן מצוה קסח, קעה וקפב[54].

מצוה קסח (עמוד רמה, שורות 1—3): וכל מי שנצטרע ולא התנהג כו' בטל עשה זה.
נ"ב אם פירוש עשה זה כדברי המחבר לא היה משיג הרמב"ן על הרמב"ם בעשה זה[55], שהרי עשה גמור הוא שילך המצורע אצל הכהן מה שאין כן בשאר דיני הטומאה, אלא פירוש עשה זה לדעת הרמב"ם הוא כשאר העשין שבאו בדיני הטומאה, וכבר כתב הרמב"ם במנין העשין סימן צו טעם המצות הטומאות בכלל העשין, והביאו המחבר לעיל מצוה קנד, ועיין לקמן מצוה קעד, קעה, וקפב.

מצוה קע (עמוד רמז, שורה 10): ועובר עליו ולא התנהג.
נ"ב עייל לעיל סוף מצוה קסח.

מצוה קעה (עמוד רנה, שורה 26): אם עשה כן בטל עשה זה.
נ"ב עייל לעיל מצוה קסח ומצוה קפב.

מצוה קעח (עמוד רנט, שורות 13—14): ועובר עליה ונכנס למקדש.
נ"ב לא ידעתי למה לא פירש כן בכל דיני הטומאה שמנה בכלל העשין דנפקא מינה לנכנס למקדש או אכל קודש שבטל עשה מלבד העונש, ובמצוה קנד הביא דברי הרמב"ם בטעם מנין הטומאות וגם זו הוי דוגמתה[56], ועיין במצוה קסו, קסח וקעה.

מצוה קפב (עמוד רסא, שורה 17): ומפני שכבר טעו בזה אחרים.
נ"ב עיין ברמב"ם פרק ו' מה' אסורי ביאה[57].

54 שבכולן (בטומאת מצורע, ובטבילה לטמאים, ובטומאת זבה) כתב רבנו שעשין גמורין הן, ועל זה הקשה המשנה למלך שכנראה אין כך כוונת הרמב"ם.

55 שהוא רשות גמור מכל צד שאין בה ענין מצוה שתמנה.

56 בסימן קנד (עמ' רכג שו' 27—29) מביא דברי הרמב"ם: והמצוה הוא מה שנאמר לנו באלה הדינין שמי שקרב לזה נטמא ויהיה טמא ויתחייב מה שנחייבו הטמאים, לצאת חוץ למחנה שכינה ושלא יאכל קדש. א"כ הדרא קושיא לדוכתא: מדוע לא פירש רבנו בכל דיני הטומאה דנפקא מינה לנכנס וכולי.

57 עיין עמ' רסא, ביאורים לשו' 17—18.

מצוה קפו (עמוד רסה, שורות 17—18): ואם כן לדעתו כל שנכנס להשתחוות אפשר שאינו במלקות.
נ"ב אם קבלה נקבל ואם לדין יש תשובה דפרוע ראש וקרוע בגדים אליבא דהרמב"ם הוא אפילו בין האולם ולמזבח, אבל ביאה ריקנית אליבא דכולי עלמא לא נאסרה כי אם בהיכל, ואם כן פרוע ראש שנכנס להיכל יתחייב אליבא דהרמב"ם משום פרוע ראש ומשום ביאה ריקנית, ואליבא דהרמב"ן יתחייב משום ביאה ריקנית דיקא, והמדקדק בדברי הרמב"ן בפרשת שמיני בפסוק קרבו שאו את אחיכם יראה דסבירא ליה דאפילו להשתחוות אסור ליכנס להיכל[58], ומכל מקום הדין במחלוקת הוא שנוי, שהתוספות בפרק הקומץ דף כז, ב (ד"ה להיכל) כתבו דהשתחויה הוי צורך עבודה, וכן כתבו בסוף חגיגה[59], והסמ"נ לאוין סימן שג חולק על זה, יעיין שם.

מצוה קצט (עמוד רעז, שורה 19): או מן האם.
נ"ב לא מצאתי דין זה מבואר, והדבר צריך תלמוד, דסיפיה דקרא דאל אשתו לא תקרב לא מירדי כי אם באחי אביו מן האב[60].

מצוה רט (עמוד רפה, שורה 30): וכמו כן שפחה כנענית.
נ"ב בפירוש כתב הרמב"ם פי"ב (ה' יא) מה' אסורי ביאה שאין בשפחה לאו דלא תתחתן, ואין איסורא כי אם מדרבנן, והכריח הדבר ממה שהאדון נותן שפחה כנענית לעבדו העברי, יעיין שם[61].

מצוה ריג (עמוד רצד, שורה 23): וכן כמהין ופטריות.
נ"ב מפני שאין גדולתן מן הארץ, וכן הספק סיטור לפי וכולי.

מצוה ריח (עמוד רצז, שורה 30): כדי שיהא קרוב החוטא.
נ"ב עיין בהרמב"ם[62].

מצוה רכ (עמוד ש, שורות 23—24): וכן כתב הרמב"ם.
נ"ב בפירוש כתב הרמב"ם בפרק י' (ה' טו) מה' מאכלות אסורות שנוהגת בפני הבית ושלא בפני הבית, ולא ראיתי מי שיחלוק בדבר זה[63].

58 שהרי זה לשון הרמב"ן שם: אע"פ שגם הכהנים אסורין לבוא בהיכל אלא בשעת עבודת אינו אלא לביאה ריקנית, אבל להוציא משם טומאה או לבדק הבית יכנס.
59 דף כו, ב, תוס' ד"ה שלא תגעו בשלחן: בכהנים עמי הארץ ההולכין להיכל להשתחות קאמר.
60 דאלו "אחי אביו מצד אם אינו באיסור זה של אשתו לא תקרב מדין תורה אלא שחכמים גזרו גזר" (לשון רבינו בסימן ר, עמ' רעח, שר' 8—9).
61 והיא מותרת לו, שנאמר: אם אדוניו יתן לו אשה.
62 כתן לרמב"ם הלכות דעות ו, ז: "וכן תמיד חייב אדם להוכיחו עד שיכהו החוטא ויאמר לו איני שומע". ורבינו שינה וכתב "שיהא קרוב החוטא" וכולי.
63 א"כ מדוע כתב רבינו: ונוהגת מצוה זו בזמן הבית?

מצווה רכז (עמוד שז, שורות 7—8): ועל כן אע"פ שאזהרת שניהם. ג"ב בפירוש כתב הרמב"ם בל"ת סימן ט' דחלוקה דלאו לא שמיה חלוקה וחלוקה דמיתה שמיה חלוקה, והרמב"ן השיגו שם דזהו אליבא דריש לקיש, אבל לרבי יוחנן חלוקה דלאו שמיה חלוקה[64], והלכתא מר"י, אף הרמב"ם בה' שגגות פסק כר"ל[65], ומלבד דסוגית הגמרא עלה דאף המגדף מוכחת דהלכה כר"ל[66], מכאן נמי יש להוכיח כן, דהא פיגול ונותר תנינא להו בתרתי בריש כריתות אע"ג דבלאו אחד נאמרו[67], וההיא דמעילה שהביא המחבר[68] לטומאת ידים דרבנן דוקא נאמרה.

מצווה רסא (עמוד שמג, שורה 8): ולפי הדומה שהמעור חייב בקללת אביו ואמו. ג"ב אם לא עשה תשובה פשיטא שאינו חייב לא על מכתו ולא על קללתו דכתיב ונשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך, ואם עשה תשובה פשיטא דחייב ואין צורך לראיותיו, דמשנה שלימה שנינו בפרק ב' דיבמות (כב, א): מי שיש לו בן מכל מקום וכולי, וחייב על מכתו ועל קללתו, ואמרינן בגמרא מכל מקום לאתויי ממזר, יעיין שם[69].

מצווה רסו (עמוד שנ, שורות 22—23): ועל מה שכתב הקדיש לוקה צריך תלמוד. ג"ב עיין לקמן מצוה ס'[70] ובפרק קמא דתמורה דף ז, א[71].

64 שהלאוין מחלקין לחטאות, אבל חלוק הכתוב בעונש לא יספיק לחייבו שתי חטאות בשוגג בשתיהן בהעלם אחד.

65 שהרמב"ם מנה בס"א מה' שגגות מ"ג עבירות שמביאים על שגגתן חטאת, ומנה בעל אוב וידעוני, מפני שהתורה חלקה אותן בזכרון העונש בשתים, ואח"כ כתב (שם ד, א): אפילו עשה המ"ג אלו עבירות בהעלם אחד חייב מ"ג חטאות, הרי דפסק כר"ל דחלוקה דמיתה שמה חלוקה.

66 כלומר סוגיית הגמרא דריש כריתות, דפריך: אמאי קתני אף המגדף (ותכ"א אף המגדף), ומשני: רבנן שמעי ליה לרבי עקיבא דתני בעל אוב ולא ידעוני, אמרו ליה רבנן לר"ע מ"ט לא תני ידעוני משום דלית ביה מעשה, מגדף נמי לית ביה מעשה. ביאור מוכח בהדיא דס"ל לגמרא דטעמא דמתניתין דלא תני ידעוני הוא משום דלית ביה מעשה, אבל אם היה בידעוני מעשה היה מתחייב שתים, כריש לקיש דחלוקה דמיתה שמה חלוקה (ועיין במשנה למלך ה' שגגות פ"ד).

67 אלא על כרחך כיון שמצינו שבאו בהן שני כתובים לגבי העונש שמה חלוקה, כריש לקיש.

68 כלומר, וזה שכתב רבינו (שר 8—9): "וכן אמרו במעילה הפיגול והנותר אין מצטרפין זה עם זה", לטומאת ידים דוקא נאמרה (ועיין בביאורנו שם).

69 ואולי י"ל שכוונת רבינו ב"חייב" היא שעבר על איסור, וכדעת הרי"ף והרמב"ם דגם בלא עשה תשובה איסורא איכא (עיין בכ"מ הלכות ממרים ו, יא).

70 כן בכל הדפוסים, אבל משולל הבנה הוא. ולדעתי הביאור הנכון כך הוא: בספר התינוך (דפוס ויניציאה רפ"ג ושי"ס) הרי כל מצוות עשה שבפרשה אחת סדורות לבדן, וכן הל"ת, ולכל מצוה שני מספרים — מקומה בתרי"ג מצוות בכלל וגם מקומה בפרשה שעסוקים בה. והנה בל"ת שו יש עוד מספר, סימן כ', כלומר, לאו העשרים שבסדר אמור (וטעה המדפיס

מצוה רסז (עמוד שנא, שורה 20): **אבל מכל מקום ראיתי לרמב"ם.**
נ"ב הכי איתא בריש פרק שני שעירי (יומא סג, ב), מניין שלא יקדישנו מחוסר זמן ת"ל לקרבן[72], והכי איתא בפרק הלוקח בהמה (בכורות כא, ב), ובפרק קמא דזבחים דף יב אמרינן: לילה לקדושה יום להרצאה[73], וכ"כ הראב"ד ריש פ"א ת"א מה' פרה אדומה, יעיין שם[74].

מצוה רסט (עמוד שנד, שורה 27): **ובכל זמן בזכרים ונקבות.**
נ"ב דעת המחבר דאף דהוי מצות עשה שהזמן גרמא כיון דאיכא לאו מוזהרות הם אף בעשה, וכ"כ בסימן רפג, וכ"כ הרמב"ם בסוף מנין מצות עשה[75], אך התוספות פרק קמא דקידושין דף לד חולקים על זה וסבירא להו דלעולם אין הנשים מיזהרות בעשה דהזמן גרמא אף דאיכא לאו.

מצוה רפג (עמוד שסה, שורה 22): **ואע"פ ששביתת הרגל וכולי.**
נ"ב עיין לעיל סימן רסט.

מצוה שו (עמוד שצא, שורה 16): **אבל ראיתי הרמב"ם ז"ל שכתב וכולי.**
נ"ב הכי איתא בהדיא בפרק קמא דתמורה עלה (דף ז, א)[76].

מצוה שכח (עמוד תיב, שורות 5—6): **וכן אם לא רצה לשלוח עבדו חפשי.**
נ"ב עיין בהרמב"ם ריש פרק י' מה' שמיטה ויובל[77].

או המעתיק וכתב ס במקום כ). והנה שם בל"ת שו, סימן כ, חזר רבינו על אותו ענין שהגיה פה בצ"ע וכתב שם (עמ' שצא, שו' 16—17) "ואולי יעשהו (הרמב"ם) כממר שיש בו מלקות, ואע"פ שאין בו מעשה, שזה וזה הקדש הוא".
ברם מדפוס פ ואילך הביאו ערבוביא בסדר המצות והקדימו את המאוחר, ואחרו את המוקדם, נמצא שמצוה שו הוא מצוה רפו. שוב עיינתי בספר החינוך דפוס לא ומצאתי בהגהת מל"מ שם: "עיין לקמן סימן שו", אבל לפי סדר המצות שם, מצוה שו היא לספור ספירת העומר, ואיזה קשר יש בין זה לזה? אבל לפי האמור הכל ברור ונכון.

71 שהמקדיש בעל מום לגבי מזבח עובר משום חמשה שמות, ואחד מהם משום בל תקדישו.

72 לקרבן, דמשעת ההקדש קרוי קרבן.

73 ליל שמיני ראוי להקדישו, ואע"ג דלא חזי לילה להקרבה; יום שמיני להקרבה.

74 כשם שאין מקדישין בעל מום כך אין מקדישין מחוסר זמן למזבח.

75 כתן למה שכתב הרמב"ם שם: ומצוה קנט (כלומר, מצות עשה דשביתת יו"ט נשים חייבות בה), יש להעיר שבכל הדפוסים נרשמה הגהה זו בהגהת ר' ישעי' פיק, אבל שייכת באמת למל"מ.

76 עיין לעיל בהגהת מל"מ לסימן רסו.

77 כתן למה שכתב הרמב"ם שם, הלכה א, שמצות לקדש שנת החמשים היא מסורה לב"ד הגדול בלבד. לפ"ז היה לרבינו לכתוב שב"ד שלא השגיחו שיהיו העברים יוצאים לחפשי בטלו עשה זה, ומדוע כתב זה רק על היחיד שלא רצה לשלוח עבדו חפשי.

מצווה שלב (עמוד תכא, שורה 8): מכל מקום אם קנו אותם.
נ"ב ומשכחת לה נמי היכא דנפלו לה בירושה שלא תשחרר, ואפשר דליכא חיובא למוכרם כיון שלא עשתה האיסור בקנייה, אי נמי בפחותים מט' שנים דליכא טעמא דחשדא, וכמה שכתב הרמב"ם סוף ה' עבדים, ועיין לעיל מצוה מב[78].

מצווה שמב (עמוד תלא, שורה 3): וכן הלוקחו ממנו בענין זה שניהם לוקין.
נ"ב לדעת הרמב"ם שכתב פ"ו מה' בכורות שכל שלא הועילו מעשיו אינו לוקה הכי נמי אינו לוקה, וכן נראה ממה שלא הביא הרמב"ם לאו זה בפרק י"ט מה' סנהדרין, אך המחבר פוסק דלקי משום דעבר אהורמנא דמלכא, וכן נראה ממה שכתב במצוה שצו שהוצרך לפטור הפודה הבכור משום דהוי לאו שאין בו מעשה, ולדעת הרמב"ם אין צורך לטעם זה, דתיפוק ליה משום דלא הועילו מעשיו, אך קשה ממה שכתב במצוה שסא שהמוכר מעשר בהמה אינו לוקה שלא הועילו מעשיו.

מצווה שסא (עמוד תנו, שורה 11): אבל אין לוקין עליו.
נ"ב ממה שכתב במצוה שצו[79] נראה דלא סבירא ליה האי כללא דהרמב"ם, וכן כתב בסימן שמב, וצריך עיון.

מצווה שסה (עמוד תסה, שורות 9—10): שאין אומרים בנזירות שיהיו דברי פיו בכיוון כלבבו כמו בשבועה.
נ"ב אף בשבועה קיימא לן כנוי שבועה כשבועה, וזה הטעם גבי ידות נזירות כנזירות שייך, וכן כתב הרמב"ם ריש פ"א מה' נזירות[80].

מצווה שעז (עמוד תעו, שורה 11): אינו לוקה משום התגלחת אלא אחת.
צריך תיקון, שהרי מבואר וכ"כ הרמב"ם פ"ה מה' נזירות דין יב העביר על ראשו סם שמסיר את השער והסיר את השער אינו לוקה אלא ביטל מצות עשה וכו'. ולכן נראה דכך צ"ל: העביר על ראשו סם וכו' אינו לוקה אלא ביטל מצות עשה. נזיר שגלח כל ראשו אינו לוקה משום התגלחות אלא אחת.

מצווה שצו (עמוד תקג, שורות 24—25): אבל אינו לוקה לפי שאפשר לעבור עליו מבלי מעשה.
נ"ב לפי מה שכתב הרמב"ם בפ"ו מה' בכורות אין צורך לטעם זה, אלא לפי שלא הועילו מעשיו, והמחבר לא סבירא ליה האי כללא דהרמב"ם, וכמו שנראה ממה שחייב מלקות במצוה שמב במוכר שדה לצמיתות. יע"ש.

78 בהגהת מל"מ. ויש להעיר שגם הגהה זו נרשמה בכל הדפוסים (מלבד לא) בין הגהות רי"ם, אבל שייכת היא למל"מ.
79 שהוצרך לפטור הפודה הבכור משום דהוי לאו שאין בו מעשה. ראה הגהה שלפני זו.
80 עיין בביאורים, עמ' תסה לשו' 9 מה שכתבנו לתרץ הגהה זו.

מצווה תז (עמוד תקכ, שורות 24—25) : אבל אינו לוקה עליו לפי שאין בו מעשה.
נ"ב לא ידעתי למה, שאם אסר על עצמו איזה דבר ואכל מן האיסור אין לך מעשה גדול מזה, ובפירוש כתב הרמב"ם שלוקה על לאו זה[81]. ומה שהוצרכו לומר שהנשבע לוקה אף שאין בו מעשה, היינו בשבועה דלעבר, כגון שנשבע שאכל ולא אכל או שלא אכל ואכל, אבל בנשבע שלא יאכל ואכל בהא פשיטא דלקי.

מצווה תיט (עמוד תקלב, שורות 24—25) : ויש עד סופה.
נ"ב עיין בכסף משנה סוף פ"א מה' קריאת שמע[82].

מצווה תכ (עמוד תקלה, שורה 11) : ומפני כן אמרו ז"ל שהכהנים והלוים.
נ"ב אף דכהנים דוקא הם דפטורים בשעת עבודה מתפילין של יד משום דהוי חציצה בין בגד לבשר, וכתיב ילבש על בשרו, כדאיתא בפרק קמא דערכין (ג, ב), היינו דוקא לענין איסורא, אבל לפטור אף בשל ראש בשעת עבודה[83], והלוים בדוכנם וישראל במעמדם פטורין מן התפילין, כדאיתא בפרק ב' דזבחים עלה דף יט, א.

מצווה תכד (עמוד תקמג, שורה 23) : ואין בו מלקות.
נ"ב עיין לעיל מצוה לח, ולקמן מצוה תרד.

מצווה תכה (עמוד תקמד, שורה 29) : ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות.
נ"ב עיין לקמן סוף מצוה תצא[84], ומצוה תקנז ותקנח[85].

81 בסה"מ ל"ת קנו : וכשעבר ועשה מה שאסר על עצמו לעשות לוקה. וכן כתב בהלי סנהדרין יט, ד : קלו, המחלל נדרו.

82 כוון למה שכתב שם מרן, שהתורה אמרה בשכבך בשעה שדרך בני אדם שוכבין, מסורה הדבר לחכמים שיפרשו עד אימתי הוי זמן שכיבה, והם פירשו דעיקר זמן שכיבה הוי עד שיעלה עמוד השחר, ולפיכך זמן קריאה בזמן הזה שוה לכל אדם אפילו למזידין, ולפי שאחר שעלה עמוד השחר קודם שתנץ החמה איכא אינשי דגנו בההיא שעתא אמרו דאכתי הוי זמן שכיבא לגבי אנוסין, אבל למזידין אמרו דכיון דרוב בני אדם קמו באותה שעה לא מיקרי תו זמן שכיבה, ולפיכך אחר שעלה עמוד השחר כיון שעבר ולא קרא במזיד ק"ש דלילה אפילו אם קרא אח"כ לא יצא ידי חובתו דק"ש דלילה.

83 והא דאיצטריך התנא לאשמועינן דשערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין, משום איסור דיתור בגדים הוא דאיצטריך לאשמועינן דלאו בגד הוא, ואינה חוצצת, ואם רצה להניח של ראש בשעת העבודה מניח, אבל פסור הוא להניחה (ועיין ברמב"ם הלכות כלי המקדש י, ו).

84 כן בכל הדפוסים, אבל ס"ס היא, וצ"ל : תצט (מצוה לשמוע מכל נביא וכו'), שגם שם (עמ' תריט, שו' 10) כתב רבינו : ונוהגת... בכל זמן שימצא נביא בינינו.

85 טעות סופר. וצ"ל : תקכב ותקכג (שלא להתנבאות בשקר ולא בשם ע"ז) שגם במצוות אלו חזר רבנו על אותו הרעיון.

מצווה תנ (עמוד תקעז, שורה 14): ונוהגת מצות זו בזכרים ונקבות. נ"ב עיין לעיל מצוה מב[86].

מצווה תפט (עמוד תרג, שורה 29): שנמנענו מהקריב שה הפסח. נ"ב לא ראיתי לשום אחד ממוני המצות שמנה לאו זה בכלל הלאוין, לפי שלאו זה הוא דוקא בשעת היתר הבמות, שאף שהותר להקריב בבמת יחיד, קרבן פסח לא הותר כי אם בבמה גדולה, אבל לאחר שנבנה הבית אין חילוק בין פסח לשאר קרבנות, וכל המקריב איזה קרבן שיהיה חוץ לבית אף בזמן הזה חייב כרת, והנראה מדעת המחבר הוא דסבירא ליה דהמקריב קרבן פסח בחוץ מלבד הכרת הכולל עובר גם כן בלאו זה, שהרי כתב שנוהג איסור זה בזמן הבית ובזמן הזה, ומסוגיא דפרק בתרא דזבחים יראה דליתא להאי דינא[87], והרמב"ם שהביא דין זה בריש הלכות קרבן פסח לא הביאו כי אם להפלגת הדין, שכתב: אין שוחטין את הפסח אלא בעזרה וכולי[88], אך במנין המצות לא הביאו, וצ"ע. שוב ראיתי הלאו שחסר (המחבר) מחשבונו של הרמב"ם במקום לאו זה והוא זר לא יאכל כי קדש הם האמור בפרשת תצוה, שהיא אזהרה לזר האוכל קדשי קדשים, והביאו הרמב"ם במנין הלאוין סימן קמז, ובחיבורו פרק י"א ממעשה הקרבנות[89], וכן כתבו כל מוני המצות לאו זה, חוץ אך תימה איך השמיטו המחבר ז"ל.

מצווה תקג (עמוד תרכד, שורה 4): בין במלחמת הרשות [או מצוה מותר לחלוצי צבא כשיכנסו בגבול הגוים וכולי][90].
נ"ב הרמב"ן בפירוש התורה[91] כתב שאין דין זה נוהג בכל חלוצי צבא אלא בארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו, כמו שמפורש בענין, אך הרמב"ם בפרק ח' (ה"א) מה' מלכים כתב סתם ולא חלק, משמע דסבירא ליה דאף במלחמת הרשות נוהג דין זה, וכן נראה ממה שכתב סמוך לדין זה וכן בועל[92] וכולי, והוא מיידי במלחמת הרשות כמבואר[93].

86 כוונתו: הרי אין האשה קונה עבד עברי, ואיך כתב רבנו שמצוה זו נוהגת בזכרים ונקבות? ע"ז כתב: עיין לעיל (בהגהתו) סימן מב, דמשכחת לה וכולי.

87 שם (קיד, ב) מקשים: אי נימא אחר חצות (די"ד ניסן) כרת נמי מחייב (ומדוע אמר רבי שמעון שהוובח פסח בבמת יחיד בשעת איסור הבמות שהוא בלא תעשה), מכאן, שיש רק כרת הכולל, ולא לאו מיוחד.

88 כשאר הקדשים, אף בשעת היתר הבמות לא היו מקריבין את הפסח בבמת יחיד (הלכה ג).

89 הלכה ד, שכולל את זה באיסור כל האוכל מבשר הקדשים אפילו קדשים קלים קודם זריקת דמם לוקה (ועיין במבוא לספרנו זה, עמ' ת, הערה 5).

90 בכל הדפוסים לא ציינו את המקום הנכון להגהה זו, אבל כמו שנדפס למעלה (בהוספת הענים) הוא לאמתו של ענין.

91 דברים ו, י. 92 אשה בגיותה.

93 שבמלחמת ארץ־ישראל אין לומר "ושבית שביו", שהרי כבר נאמר: לא תחיה כל נשמה (רש"י).

מצווה תקנח (עמוד תרצא, שורה 14) : ובאמת כי גם על כל יחיד וכולי.
נ"ב עיין לעיל מצוה תבג[94].

מצווה תרד (עמוד תשכד, שורה 12) : ועוד שאפילו עבד ושקל.
נ"ב עיין לעיל סימן תכד.

מצווה תריא (עמוד תשל, שורה 5) : אין בו חיוב מלקות.
נ"ב עיין במה שכתב הרמב"ם[95] סוף עיקר ז' ובספר לב שמח שם.

94 מצות הריגת שבעה עממין, שגם שם (עמ' תקמב, שו' 3) כתב רבנו שהחיוב פוסל על כל יחיד מישראל, אלא ששם כתב שהמצוה נוהגת גם בנשים, וכאן — שנוהגת באנשים בלבד (ועיין לעיל עמ' תרצ, ביאורים לשורה 29, מה שכתבנו לתרץ סתירה זו).

95 צ"ל : הרמב"ן. כתן למה שתמס הרמב"ן על הרמב"ם בזה שחשב הלאוין של וידוי מעשר ללא תעשה לחייב בהן מלקות, ותמסו הרמב"ן שאין מניעה בתורה שלוקין עליה באה מן הכלל, אבל אלו וכיוצא בהן לאו הבא מכלל הן, שנצטוינו אנחנו החיים לאכלו בטהרה ובשמחה ולא באניונות. ועוד, הלא לא אמרו מעולם במשנה בלוקח כסות וכלים בין לחי בין למת בכסף מעשר שני אלא יאכל כנגדם, ואם כבר אכלו פטור. ועל זה תירץ בעל לב שמח שאין זו סענה, כי זה שאמרו "שיאכל כנגדו" תיקון הוא שיספר על ידו ממלקות, אבל אם לקח כסות וכולי ולא אכל כנגדו לוקה, ואף אם לא יהיה בו מלקות מ"מ עובר לאו הוא, שכמו אניונות וטומאה אזהרות גמורות הן, הכי נמי ולא נתתי ממנו למת.

הגהות מהרב ר׳ ישעיה [ברלין] פיק

מצווה ט (עמוד סד, שורה 13): בארץ ישראל בלבד בכל זמן.
וצ״ע הרי חובת הגוף הוא ונוהג בכל מקום מדין תורה, ורק דבכורות חוצה לארץ לא היו מביאין להקריב בירושלים כמבואר בתמורה כא, ב ממילתיה דר״ע ממקום שאתה מעלה מעשר דגן וכולי[1], ע״ש.

מצווה לב (עמוד פז, שורה 16): אף כי להתירו ולבטלו אחרי כן.
קצת צ״ע בב״ב עד, א, דקאמר היה לך לומר מופר לך[2], ע״ש.

מצווה ס (עמוד קיא, שורה 25): ובהכאת אב ואם הרי יש כרת בלא עדים ומיתה בעדים.
עיין פ״ד (=פרשת דרכים, כלומר ההגהות של משנה למלך) דמשיג על זה.

מצווה סז (עמוד קכא, שורות 4—5): ושפותחין בזכות בדיני נפשות והגה נסתלק הפותח בכך מכת המחייבת.
וצ״ע דהא עיקר הזכות שפותחין בו הוא דאי לא קטלית לא תיחל, סברת אביי ורבא דתני כוותייהו, ופשיטא לסברת רב אשי דכל מי שיודע לו זכות יבוא וילמוד עליו כדאיתא בסנהדרין (לב, א)[3].

* בספר החינוך דפוס וינה שנת תקפ״ז הופיעו בראשונה ההגהות מאת ר׳ ישעי׳ ברלין־פיק, שנעתקו מגליון ספר החינוך דפוס אמסטרדם שהגאון השתמש בו (עיין להלן בהגהה למצוה תקכז). בדפוס זה עדיין היו המצוות, עשה ולא־תעשה, סדורות כמו בדפוס ויניציאה והוצרכו המדפיסים בהוצאת וינה לסרס סדר ההגהות מה שגרם להרבה שיבושים בהגהות הגאון הללו, מלבד כמה טעויות שנכנסו במשך הזמן בהגהות אלו. במהדורתנו זו שמתי לבי לתתן באופן מדויק בהוספת ביאורים ומראי מקומות משלי. המהדיר.

1 אתה מעלה בכור, וממקום שאי אתה מעלה מעשר דגן אי אתה מעלה בכור. ועיין לעיל עמ׳ סד ביאורים תירוצו של „מנחת יצחק״.

2 בענין של רבה בר בר חנא ששמע בת קול בהר סיני „שאומרת אוי לי שנשבעתי (מן הגלות) ועכשיו שנשבעתי מי מיפר לי, כי אתאי לקמיה דרבנן״ הוכיחו אותו: „היה לך לומר מופר לך״. הרי שלפי פשטות הענין שייכת התרה גם כלפי מעלה.

3 עיין לעיל עמ׳ קכא בבאורים מה שכתבנו לתרץ תמיה זו.

מצווה קטו (עמוד קעז, שורה 10): ומנתחה איברים שלמים דכתיב לנתחיה. עיין יומא כו, ב, הפשט ונתוח של צבור ושל יחיד כשר בזה[4], וכ"כ הרמב"ם פ"ט מה' ביאת המקדש דין ו'.

מצווה קנט (עמוד רל, שורות 1—2): כל שכן אלו שאין להם סימן טהרה כלל, וצ"ע במכות ה, ב, בסוגיא דאחותו בת אביו[5], ועיין בראי"ם מפני שכבר באו באיסור עשה לכן עונשין מן הדין.

מצווה קפו (עמוד רסה, שורות 18—19): לפי שזה זלזול לכבוד הבית להכנס בו חגם.
דבריו צריכין ביאור, דלדעה הרמב"ן אף בפרוץ ראש שלא לעבוד פטור, ומכל שכן להשתחוות שפטור. ועוד, מה זה דקאמר ואיסור זה דאל יבוא וכולי[6], וגם אי אפשר לדחוק דקאי אדלעיל לדעת הרמב"ם, דהא אליביה חייב[7], ע"ש, ולכאורה נראה כמו דחזינין דשכיחי טעות הרבה בספר זה על ידי אחד מהמדפיסים כן אפשר כאן, ויהי הראשי תבות של וא"כ ואני כותב לדעתי וכולי. והמחבר מכריע סברה זו מדעתו.

מצווה רט (עמוד רפט, שורה 3): כי פירש המתרגם ארמית.
א"א להלום דבריו אם לא בשלוח יד להגיה כי פירש התרגום אמת.

מצווה ריא (עמוד רצב, שורות 22—23): שאם היה נשוי כשהוא עכו"ם או עבד לאמו או לאחותו מפרישין אותן.
לפי שאלו היו אסורין להם אפילו בגיותן, אבל אם היה נשוי לשאר עריות ונתגיירו אין מפרישין אותן[8].

מצווה ריב (עמוד רצג, שורה 16): והממזר חייב בכבוד האבות ומוראם אע"פ שפטור מן המשפט על מכתם.
וצע"ג דסותר דבריו במצוה רסא שהממזר חייב בקללת אביו ואמו.

4 טעות סופר. וצ"ל: בזר, וכן הוא ברמב"ם הלכות ביאת המקדש, שבין קדש יחיד בין קדשי צבור ההפשט והנתוח וכו' כשירה בזרים.
5 משם לומדים אין עונשין ואין מזהירין מן הדין, אם כן קשה מניין אנו יודעים אזהרת ועונש על שאין להם סימן טהרה כלל? על זה תירץ: עיין ברמב"ם הלכות מאכלות אסורות ב, א, שמפני שכבר באו וכולי.
6 כלומר, איסור זה דאל יבא יהיה בביאה ריקנית לגמרי, לפי שזה זלזול בכבוד הבית להכנס בו חגם, הרי לשיטת הרמב"ן אף בפרוץ ראש שלא לעבוד פטור.
7 חייב, אפילו שנכנס להשתחוות לוקה, כמו שכתב המחבר לעיל.
8 לפי גירסתנו הגהה זו מסתלקת.

מצווה רמא (עמוד שכ, שורה 22): **ובענין אחר אין דינם חוזר.**
כן נ"ל להגיה הגרסא שלפנינו שכתב אבל אין חייבין לשלם ובענין אחד אין דינם חוזר[9].

מצווה רס (עמוד שמ, שורה 18): **ומהו המשפט השנוי כאן הוא המדה והמשקל והמשורה.**
ודאי דהדין אמת דכל הנאמר בכלל זה הוא אפילו בפחות משוה פרוטה, והמחבר דנקט מדות כוונתו על כל הכתוב כמדויק מלשונו: "אע"פ שבשאר גזלות לא הקפידה התורה אלא בפרוטה, בענין המדות הקפידה בכל שהוא". וכן מטין סוף דבריו, ודברי טעם הן. אמנם צ"ע, דלפי זה מאי מקשה במס' ב"מ סא, ב, רב יימר לרב אשי: לאו דכתב רחמנא במשקלות למה לי, וכולי[10], ודחיק הש"ס ע"ש, הלא אצטריך ללאו דמשקולות דאפילו בפחות משוה פרוטה לחייב, וכבר הוכיחו התוס' בכתובות מו, א, ד"ה אתיא שימה וכולי, דאין רבית בפחות משוה פרוטה ממה דאמר הש"ס בב"מ דף הנ"ל ל"ל לאו ברבית, ואם יש לאו ברבית בפחות מש"פ הא אצטריך לאו ברבית (לפחות מש"פ), ע"ש.

שם (עמוד שמא, שורה 8—9): **והמשולש אשר שתי הצלעות בלבד השוות.**
ובין משולש שאין צלע מכל צלעותיו שוות[11].

מצווה שסט (עמוד תעא, שורה 2): **ונכפלה המניעה במלה אחרת דכתיב ואל המקדש לא תבא.**
בתוס' מכות טו, א, ד"ה תניגא (הבא למקדש טמא לוקה משום דלא הוי לאו הניתק לעשה לפי שקדמו עשה ללאו): וא"ת דלמא שאני התם דאיכא תרי לאוי דלא יטמאו מחניהם ולא יטמאו מקדשי (ולא אתי חד עשה ועקר תרי לאוין) וכולי. וכתבתי שם על הגליון דהאי קרא ולא יטמאו מקדשי לא מצאתי אלא דצ"ל ואל המקדש לא תבא, וכן איתא בספר המצות מצוה עב, ע"ש.

מצווה שצא (עמוד תצו שורה 21): **ומדברי הגמרא שאנו סומכין בה.**
היינו הראיות שכתבו התוס' בר"ה יב, א (ד"ה תנא) ובבכורות נד, א (ד"ה ושני מינין), וכ"כ הרא"ש[12] ריש פרק קמא דמעשרות כמה ראיות מש"ס דילן. **ו ת ד נ ר א ה ו כ ו ל י**, הבי אסיקנא פרק השוכר את הפועלים גבי האי דפריך רב ספא וכולי. הנה מה שכתב (רבנו) הכי אסיקנא פרק השוכר וכולי, ציינתי המקום שהוא דף פח, אבל צע"ג דמשם אדרבא ראיה במה דנקט תאנה דכל פירות האילנות חייב כדעת הרמב"ם, וע"ש בתוספות דכתבו לשיטתם דאינו חייב רק דגן תירוש

9 הגאון כתן לגרסת ויניציאה ש"ס. עיין לעיל עמ' שכ, חילופי גירסאות לשו' 21.
10 ליליף מרבית ואונאה שהרי מחסרו ממון (רש"י). א"ל: לטומן משקלותיו במלח, היינו גזל מעליא הוא, לעבור עליו משעת עשייה (משעת הטמנה ואפילו לא שקל בהו).
11 לפי גירסתנו הנהה זו מסתלקת.
12 טעות סופר. וצ"ל: הרי"ש, בפירושו למשניות.

זיצתר, ותאנה דנקט לאו דוקא הוא[13]. צא ולמד הדוחק הגדול שהוכרחו התוס' לפרש לשיטתם, אבל פשיטא דש"ס עדיפא אי אמרינן דכל הפירות חייבין, וא"כ הוי הראיה לספור[14], ולפיכך אני אומר שטעות נפל בדפוס וצריך תיקון, וחמה אני שבעל פרשת דרכים (בדרך מצותיך ד) לא הערה בזה כלום.

מצוה שצו (עמוד תקה, שורות 6—7): וכן המתעסק בה משנעשית אפר. כוונתו אחר שנעשית אפר ונקבץ האפר על מקומו, אבל אין הכוונה על שעת קיבוץ האפר שהוא טהור, שהרי מקרא מלא דבר הכתוב: והאוסף את אפר הפרה יכבס בגדיו וטמא עד הערב, אלא על כרחך מהענין מבואר מעצמו דמאחר שנעשית אפר כבר קאמר, אבל מ"מ צ"ע שלא כתב דין דאוסף את אפר דטמא לעיל בשכתב המחבר שאר דיני טומאת הפרה.

מצוה שצט (עמוד תקו, שורה 25): שהמים שנותנין על האפר וכולי. צריך תיקון דהא קי"ל דהמים נותן תחלה אל הכלי ואח"כ האפר על המים וכ"כ בעצמו בסמוך[15]. ועיין תוספות יומא מג, ד"ה הכל כשרין לקדש וכולי[16].

מצוה תטו (עמוד תקכה, שורה 12): איני נזקק לכם. משתשמע דבריהם ואתה יודע להיכן הדין נוטה אי אתה יכול לומר להו איני נזקק לכם, כצ"ל[17].

מצוה תלג (עמוד תקנט, שורה 5): ועל זה נאמר ובשמו תשבע. מצוה ליתן טעם שלא הערה דברים הללו במקומם בפרשת ואתחנן ו פ' יג דכתיב ג"כ ובשמו תשבע[18].

מצוה תמב (עמוד תקסט, שורות 9—10): ובאיזה יום ששת ימי השבוע. הלשון משולל קצת הבנה, שהרי אפשר שהעידו עליו שעבר אותה עבירה בשבת

13 אלא דנקט תאינה לפי שהיו מצויין ביניהם.

14 צ"ל: לסתור.

15 עמ' תקו, שו' 1—2: "ונתינת האפר על המים". הרי שבתחילה נתן המים בכלי, ואח"כ שם האפר.

16 כתן למה שכתבו שם התוס', דהא דכתב ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת ונתן עליו מים חיים אל כלי (וזה כפירוש רש"י, שפירש: הכל כשירין לקדש — המים על האפר) שיש לפרש ונתן עליו, בשבילו יתן מים חיים אל כלי. א"כ גם מה יש לפרש שכוונת רבינו בזה שכתב שהמים שנותנים "על" האפר, כוונתו בשביל האפר, נמצא שנותן האפר על המים מלמעלה.

17 עיין לעיל עמ' תקכח חלופי גרסאות לשו' 10—12.

18 לדעתי, הטעם הוא משום שבפרשת ואתחנן ו, יג, לא כתוב בפסוק ובו תדבק, ונזכר בפסוק שלפניו. והנה רבנו (שם, שו' 22—23) כתב בשם התנחומא שלא הותר לנו להשבע בשמו "אלא אם כן יהיו בך כל המדות האלה. את ה' אלהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק ואת"כ ובשמו

ואין צורך אריכות בזה, ולכן דע דלשון הרמב"ם בפ"א מה' עדות דין ז' כך הוא: באיזה יום מימי השבת.

מצווה תמח (עמוד תקעד, שורה 10): כתב הרמב"ם ז"ל וכולי.
הרואה בגיטין לו, א, יראה דרבי יוחנן לא מדחי אלא למאי דתניא שטר שיש בו אחריות נכסים (אינו משמט) דלמא בית שמאי הוא[19], ע"ש, וכן דעת הרב"ת מהגדולים הביאם הר"ן בגיטין ובכ"מ פ"ט מה' שמיטה דין ו', ע"ש, וגם הגדולים דפליגי אהרמב"ם[20] טעמייהו מדאיתא בב"מ סז, ב, האי משכנתא (באתרא דמסלקי שביעית משמטת, וכ"ש סיים) וכולי, כמבואר כל דבריהם ברשב"א וברי"ן ובכ"מ שם. והנה בעל ספר החינוך שלא הביא אלא מסוגיא דפרק השולח לא ידענא למה זה תמה על הרמב"ם[21], אלא ברור דחסרון הניכר בפנים איתרמי הכא, והשמיט המעתיק או המדפיס הך דגמרא בב"מ סז האי משכנתא.

מצווה תעה (עמוד תקצה, שורה 9): רבי אליעזר בן יעקב אומר וכולי.
וצ"ע בבכורות לד, ב, שגם הרמב"ם בפ"ב מה' בכורות (ה"ז) פסק דמ' (דמן) קנס אסור שלא קנסו בנו אחריו[22], וצ"ע דלדברי המחבר נוכל גם בבשר וחלב לאסור מהך קרא כדאיתא בחולין קיד, ב[23], ע"ש, והרי המחבר בעצמו לא סבירא ליה כן, והוציא דין בשר בחלב מכח ג"פ לא תבשל, עיין במצוה קיג לעיל, וע"כ לומר דאחרים בספרי פליגי על ר"א דסבירא להו הא דלא תאכל קאי רק אפסולי מוקדשין מכח גזירה שוה[24], כדאיתא בספרי, ולא ילפינן שאר אסורין מהך קרא.

מצווה תקיז (עמוד תרלט, שורה 6): שלא למחול על זה.
לא אוכל להלים את דעתו וכי היכא מצינו בשאר חייבי מיתות שרשות ביד ב"ד למחול, והרי כבר באה המצוה ובערת וכולי, ובהדיא איתא במסכת מכות דף יג, ב: ר"ע אומר חייבי כריתות ישנו בכלל מלקות ארבעים שאם עשה תשובת

תשבץ". הרי דחז"ל קבעו בה מסמרים דגם המובן תדבק הוא תנאי במצוה זו, ולפיכך הביא רבינו הערתו כאן ולא בפרשת ואתחנן.

19 דאמרי שטר העומד ליגבות כגבוי דמי, אבל ר"י לא דחי לה הא דתניא סיים לו שדה אחת בהלוואתו אינו משמט.

20 שפסק דשטר שיש בו אחריות נכסים ה"ז משמט, ואם סיים לו שדה בהלוואתו אינו משמט.

21 הלא בפרק השולח לא אידחו דין דסיים לו שדה.

22 א"כ מדוע הביא רבינו דעת ראב"י להלכה, שנראה שפסק שאיסור אכילה במטיל מום בבכור הוא מדאורייתא.

23 א"ר אשי מניין לבשר בחלב שאסור באכילה, שנאמר: לא תאכל כל תועבה.

24 נאמר כאן תועבה, ונאמר להלן לא תזבח לה' אלקיך שור ושה אשר יהיה בו מום כל דבר רע כי תועבה, מה תועבה האמורה להלן בפסולי המוקדשין הכתוב מדבר, אף תועבה האמור כאן בפסולי המוקדשין הכתוב מדבר.

ב"ד של מעלה מוחלין להם, חייבי מיתות ב"ד אינם בכלל מלקות ארבעים, שאם עשו תשובה אין ב"ד של מטה מוחלין להם[25].

מצווה תקכז, (עמוד תרמו, שורה 6); (על זה נאמר ולא תחוס עינך בנפש). ראיתי בסוף קונטרס הגאון ר"ח יונה ז"ל כתב בזה הלשון; שייך לפי"ח מה' עדות דין א, מצות עשה לעשות (לו כמה שרצה לעשות) בעדותו לחבירו וכולי, ואם חסו עליו ב"ד ולא עשו לו כן בטלו מצות עשה ועברו על לא תעשה, שנאמר ולא תחוס עינך נפש בנפש, ועל הלאו הזה ראוי לומר[26] וכולי. ותמיה שלא הזכיר הרמב"ם ז"ל הלאו הזה כאן בחבורו זה, כמו שהזכיר לא תחוס עינך עליו האומר ברוצח למעלה בפ"כ (ה"ד) מה' סנהדרין וכולי[27]. ומצאתי לבעל ספר החינוך ז"ל שהזכירו במקומו בפרשת שופטים, אלא שסבר שאינו מדבר בעד זומם אלא במי שהרג את חבירו או חבל בו בידים. וחוץ מכבודו טעה בדבר שהצדוקים מודים בו שבעד זומם הכתוב מדבר, כמו ששנינו במצות[28] אין העדים זוממין וכולי, שנאמר נפש תחת נפש וכולי, ומכלל הדברים אתה שומע שהכל מודים שבעד זומם הכתוב מדבר וכולי[29]. הנה גודל הפליאה שכתב הגאון רח"י לא מצאתי שהרגיש בזה בעל הפ"ד (=הפרשת דרכים) בדרך מצותיך ח"ד, ולכן אמרתי דלכן לא השיגו בעל הפ"ד משום דהפלאה זו אינו יודע, דברור דספר החינוך לא נתכוין על לא תחוס עינך דכתיב גבי עדים זוממין (שופטים יט, כא) שהרי התם לא כתיב ובערת דם הנקי, אמנם יורה מפורש מה דסיים החינוך לא תחוס עינך ובערת דם הנקי היינו קרא דכתיב לעיל (שופטים יט, יג) גבי רוצח, וכל דברי ספר החינוך מלשון הרמב"ם הוא בפ"כ מה' סנהדרין דין ד'[30] בזה הלשון; אסור לב"ד לחוס על ההורג שלא יאמרו כבר נהרג זה ומת תועלת יש בהריגת האחר ונמצאו מתרשלין בהריגתו, שנאמר (ולא צ"ל) לא תחוס עינך ובערת דם הנקי, וכן אסור לב"ד לחוס על מי שנתחייב קנס, שלא יאמרו עני הוא זה, שלא בכוונה עשה, אלא מגבין ממנו כל שיש לו בלא חנינה שנאמר ולא תחוס עיניך, עד כאן. וכאשר לא כתב הגאון רח"י ז"ל כלום כן אין

25 והנה המעיין בדברי רבינו יראה שבאמת כוון להלכה הנזכרת ברמב"ם הלכות סנהדרין יד, ג, שכל מחויב מיתה שלא המיתו אותו ב"ד בטלו מצות עשה, חוץ ממכשף שעברו גם כן על לא תעשה, ולא רמז רבינו שרשות ביד ב"ד למחול בשאר חייבי מיתות ב"ד.

26 ולא תחוס עינך נפש בנפש, שהפסוק הזה נאמר בעדים זוממים.

27 כלומר, מדוע לא הזכיר הרמב"ם בהלכות עדות שאסור לב"ד לרחם על עדים זוממים שנאמר ולא תחוס עינך נפש בנפש (שופטים יט, כא), כמו שכתב בהלכות סנהדרין שאסור לב"ד לחוס על ההורג, שנאמר: ולא תחוס עינך ובערת דם הנקי (יט, יג).

28 סעות סופר. וצ"ל: במכות דף ה, ב: אין העדים זוממין נהרגין עד שיגמור הדין, שהרי הצדוקים אומרים עד שיהרג, שנאמר: נפש תחת נפש. הרי שגם הצדוקים מודים שפסוק זה מדבר בעדים זוממים.

29 עד כאן לשון הגאון ר' חיים יונה ז"ל.

30 במחילת כבוד תורתו, המעיין בסה"מ ל"ת רעט יראה שדברי רבינו מיוסדים על לשון הרמב"ם שם, ולא על הלכות סנהדרין.

להשיב על ספר החינוך, כי כל דבריו הן הנה היו כדברי הרמב"ם ז"ל דמקרא דכתוב גבי רוצח מפקי להו מכל זה. ובחבורי יש סדר למשנה הארכתי עוד בזה בס"ד. ואל תתמה קצת על ספר החינוך שחשב לא תשיג גבול מצוה תקכה וכן מצוה תקכו מקודם[31] (כן היה הסדר לפניו בספר החינוך הישן דפוס אמסטרדם אשר מתוכו נעתקו חדושיו הללו בזה הספר מכותבים בצדו בכ"י ממש). דע כי הרבה כמו כן שלא דקדק בזה לאחר את המאוחר בס' (בסדר) אחד. מיהו הקושיא שהקשה אדם גדול דלא חשב הרמב"ם וסמ"ג ושאר מחשבי המצות לא תחוס דכתיב גבי זוממין, אין להשיב, וכבר הקשה אדם קשה כברזל.

מצוה תקלח (עמוד תרנט, שורות 15—16): וארבעה החסידים וכולי, ושער ראשיהן לא איתחרך.
פליאה עצומה, שהרי נודע מן הפסוק וגמרא בסנהדרין צג, א[32], שלא הושלך דניאל מעולם לגו אתון נורא, ולא הוו אלא שלשה, דהיינו חנניה מישאל ועזריה, ולא כמו שכתב ארבעה. ויש ליישב בדוחק גדול[33].

מצוה תקנא (עמוד תרפ, שורה 22): מלבד שעבר על לאו כמו שכתבנו בסדר זה. בסדר זה לא נמצא דבר מענין זה, ולכאורה נראה שצ"ל כמו שכתבנו בענינה בסדר קדושים במצות שלא נאחר שכר שכיר.

מצוה תקנד (עמוד תרפד, שורה 3): כדי להבחין בין זרע שני האחין.
לא הבנתי דבריו, דאם ביבם ל"ל טעמא כדי להבחין, הלא אסורה לו עבור אשת אח שלא במקום מצוה אם היא מעוברת, ואם בחליצה מידי אין שייך הטעם כדי להבחין.

מצוה תריג (עמוד תשלב, שורה 16): מדיני המצוה.
עיין כל זה במנחות ל, א.

31 כלומר, לפי דעת הגאון שרבינו יסד מצוה זו על פסוק יג, ולא על פסוק כא, אי"כ קשה מדוע סידר מצוה זו אחרי איסור השגת גבול, שבפסוק יד, ואחרי שלא לחתוך הדין על פי עד אחד, שבפסוק טו. וגרי כך היה לו לסדר המצות: שלא לרחם על המזיק (פסוק יג), שלא להשיג גבול (פסוק יד), וכו'. על זה תירץ: כי הרבה וכולי.
32 כתן למה שכתוב שם: ודניאל להיכן אזל, ופירש"י: כשהושלכו חבריו לתוך כבשן האש שלא הושלך עמהם.
33 עיין לעיל עמ' תרנט ביאורים לשורה 15.

הוספות ל„הערות וביאורים"

עמ' ו שו' 16 : ר' אהרן. מצאתי על דף הראשון של כתב־יד וטיקאן (עיין לעיל עמ' יט) כתובת זו : ש מ ע ת י ש מ ח ב ר ז ה ה ס פ ר ה י ה ה ר ב ר' א ה ר ן ז ל ה"ה. כתובת זו — שנכתבה על דף מטושטש מאד בניגוד לגוף הכ"י שנכתב על דפים נקיים ובאותיות יפות ומאירות — צורתה מוכיחה עליה שסופר אחד העמיד אותה בראש הכ"י, בשעה שכבר היתה מסורת מתהלכת בעם שרב רבי אהרן חיבר את „ספר החינוך".

שם, שו' 25 : והם הרשב"א. זיכני ה' למצוא ראיה מוצקת שהרשב"א היה רבו של רבנו. במצוה ת (עמ' תקיא שו' 6) כתב רבנו בזה"ל : „וגדולה מזאת למדונו מורינו ישמרם אל בראיות חזקות וברורות שאפילו האומר למי שראוי ליורשו נכסי לך ואחריך להקדש, וכרי ומכיון שאמר המוריש ליורשו נכסי לך זכה בנכסים ואין בידו להקדיש אותן עוד אלא הרי הוא כמקדיש נכסי אחרים".

והנה בתשובות הרשב"א סימן תשו נמצא חידוש זה, וז"ל : „עיקר הצואה שעשה שכיב מרע שהוריש את אשר לו לבתו ואפילו שאם תפסר בלא ולד של קיימא שיחזרו מקצת הנכסים לאחיו ומקצת להקדש... אם יש בדברים אלו שום עיקר אם לאו... תשובה :: לפיכך שכיב מרע שהוריש נכסיו לבתו כבר זכתה הבת בנכסים דבר תורה וכיון שכן אין האב רשאי להתנות עליהם בשום צד, לא שיחזרו ליורשיו לא שיתנו להקדש. ו מ ע ש ה ב א ע ל י ד י ב ע נ י ן ה ק ד ש ועמדו דברינו לפני רבני צרפת והודו לדברי אף בהקדש". מכאן, שמה שכתוב רבנו בשם „מורינו י"א" הוא הרשב"א.

עמ' ז שו' 18 : וכמידגוג מצוין... „קבלה ברורה בידינו" שרב אחא גאון כתב את ספרו „שאילתות" בשביל בנו „שלא היה חפץ להיותו שוקד כלל, וחבר בעבורו ספר השאילתות כדי שבכל שבת ושבת כשיקראו הסדר יבאר לו בו הלכות ידועות מן התלמוד" (לשון המאירי בפתיחתו למסכת אבות, חלק סדר הרבנים). אמנם לפי דעת החוקרים ספר ה„שאילתות" הוא בעיקר „תשובות על השאלות אשר הגישו אל הגאון בדבר המצוה והמשפט" (יעב"ץ, תולדות ישראל, ט, קו), או „קובץ דרשותיו אשר דרש ברבים" (חיים, דור דור ודורשיו ד, כד), ועל כן מספיק היה לגאון לדבר בקצרה אל בנו. ברם ראשית תכלית כוונתו של רבנו בכתיבת „ספר החינוך" היתה לעורר לב הנער בנו וילדי ישראל חבריו באלה העניינים העומדים ברום עולם היהדות. מבחינה זו ה„חינוך" הוא הספר הראשון שנכתב לטובת ילדי ישראל.

עמ' נ שו' 26 : במדרש, ב"ר פס"ג, ג.

שם שו' 27 : שנאמר ומושב, כוון למה שדרשו חז"ל במדרש בראשית רבה פרשה סג : אברהם נקרא ישראל, ר' נתן אומר מילתא הוא, ובמושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובארץ גושן שלשים שנה ות' שנה, ע"כ. כלומר, דבר עמוק הוא זה, שבזה נתיישבה קושיא חזקה, דהרי ישראל לא שהו אלא ר"י שנה, אלא על כרחך שחשב משעה שדבר הקב"ה עם אברהם, ומדקא חשיב מאברהם וקרי ליה ישראל, כדכתיב ומושב בני ישראל, הרי שאברהם נקרא ישראל.

שם שו' 30 : ע י ק ר ה ג ל ו ת, „אם כן למה נאמר ב מ צ ר י ם, שהוא רוב הקשות" (כת"י מדרש החפץ, הובא בתורה שלמה, יב, נב).

עמ' נה שו' 11 : ס ט ו ר, עיין הלכות קריאת שמע ד, א, והי סוכה ו, ג.

עמ' נו שו' 16 : א ז ח ר ת ה ש ם, מקורו בדברי הרמב"ם : „כל מה שאנו פרחיקין או קושין

היום אין אנו עושין אלא במצות הקב"ה . . . וכן בניד הנשה" (סהמ"ש לרמב"ם חולין פ"ז).

עמ' ס שו' 10 : ה ל כ ו ת [גדולות] ג ם כ ן, מונה קדוש החדש בראיה או בחשבון מצוה אחת, ועבור השנה בתוספת חדש מצוה אחרת.

עמ' סד שו' 13 : ב א ר ץ י ש ר א ל, עיין לקמן עמ' תקג, במראי מקומות לשו' 17-18.

עמ' סו שו' 20 : ו נ ק ב ו ת, עיין במגחת חינוך שתמה הלא היא מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות, ומניין לו לרבנו דין זה, והרמב"ם לא הזכירו בספרו הגדול. ונ"ל שיטוד דברי רבינו הוא בסה"מ, סוף מצות עשה, שהרמב"ם הזכיר מצוה קנו (ספור יציאת מצרים) בסתם בין המצות שנוהגות באנשים ובנשים.

עמ' עא שו' 20 : ב א ו ת ו ה ז מ ן, מקורו במכילתא (שמות יב, כא) : משכו ידיכם מעבודה זרה והדבקו במצות.

שם שו' 21 : ב ב ו ר י ת ה ת ו ר ה, אולי רמז למכילתא (הובא ברש"י שמות יב, ו) : ולא היה בידם מצות להתעסק בהם כדי שיגאלו ונתן להם שתי מצות דם הפסח ודם מילה.

עמ' עז שו' 13 : ו כ ל ה ק י ו ם ב ו, "וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמיתת המצאו" (ה' יסודי התורה א, א).

עמ' עח שו' 21—22: ו ק ד ש ע ל י ו ש ב ת, פורס מפה על השלחן ומקדש וגומר סעודתו. ו י צ א ש ב ת, גומר סעודתו ונוטל ידיו ומברך ברכת המזון על הכוס ואחר כך מבדיל עליו (ה' שבת כט, יב).

עמ' עט שו' 18 : ב מ ו ת ו, היה אומר דבר שמועה מפיו, בתוך י"ב חדש יאמר כך אמר אבא מרי אני כפרת משכבו, ולאחר י"ב חדש אומר זכרונו לחיי העולם הבא (ה' ממרים ו, ה).

עמ' פ שו' 22 : והרחקת, כגון ההולך ממקום למקום אסור לעבור בעיר שיש לה עבודת כוכבים בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום (שם ט, י).

עמ' פא, להערות סוף שורה 9. יש להוסיף : אולם מקורו בירושלמי קידושין א, א : ר' יודא בר פזי מיסיף בחונק מפני עצמו. ועיין בקרבן עדה (העירני על זה ידידי הרב ירוחם ליינר).

עמ' פב שו' 4 : א ס ו ר ה, צורת אדם, דמות חמה ולבנה כוכבים ומזלות ומלאכים.

שם : מ ו ת ר ת, צורות הבהמות ושאר נפש חיה חוץ מן האדם, וצורות האילנות וכיוצא בהן.

שם : ו ה ח י ל ו ק, אם הצורה בולטת אסור לצור צורת האדם, אבל אם מושקעת מותרת (הל' עכו"ם ג, י"א).

עמ' פג שו' 22 : א י ן ק י ו ם כ ק י ו מ ו, "שכל הנמצאים צריכים לו והוא ברוך הוא אינו צריך לתם ולא לאחד מהם" (ה' יסודי התורה א, ג).

עמ' פח שו' 11 : ל א י ס ת ל ק, מקורו בשבת נה, א : מעולם לא יצתה מדה טובה מפי הקב"ה וחזר בה לרעה (ועיין בה' יסודי התורה י, ד).

שם שו' 17 : שנודרין, נדרים כח, א.

עמ' צא שו' 2: הכתוב, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (ויקרא יח, ה), ולא שימות בהם (יומא פה, ב).

עמ' צד להערות בסופן יש להוסיף: ולכן אין בה חיוב מלקות דהוי לאו שבכללות (אבל לא כן דעת הרמב"ם שכתב לוקה, הלכות עכו"ם ג, י).

עמ' צו שו' 17: בארץ, כונתו שבזמן שישראל על אדמתם יובל נוהג לענין חרישה וקצירה ושאר דברים באי", ושלוח עבדים נוהג אף בחוץ לארץ (מנחת חינוך). ועיין להלן מצוה שכו בדיני המצוה שרבנו כתב דין זה בסירוש.

עמ' צו שו' 3: שנצטרך, רמז להלכה: אין האב רשאי למכור את בתו אלא אם כן העני ולא נשאר לו כלום, ואפילו כסות שעליו (עיין ה' עבדים ד, ב).

שם שו' 11: יחירה, שהיא יוצאה בסימני נערות (וחוזרת לרשות אביה עד שתבגור).

שם שו' 12: וזמן האילונית, היתה הבת אילונית, שאין לה ימי נערות אלא יוצאה מקטנותה לבגר, כיון שבגרה תצא לחירות.

עמ' ק שו' 20: יום או יומים, שאם עמד כ"ד שעות ואח"כ מת אינו נהרג עליו, ומהו "יום או יומים", יום שהוא כיומים שהוא מעת לעת (ה' רוצח ב, יג).

עמ' קג שו' 25: בשן וברגל, כגון שנתחכך בחבירו להנאתו והזיקו דהיינו תולדה דשן, או שהזיק את שור חבירו בגופו דרך הילוכו שדחפו ולא כיון דהוי תולדה דרגל (רש"י ב"ק מד, ב).

עמ' קטו בסוף הערה לשורה 2 יש להוסיף: וידידי מר א. פיינער העירני שאולי כוונת רביוו לרש"י חולין ז, ב שכתב שם: "כשפים, נוטריקון, מכחישים פמליא של מעלה שלא גזרו על אדם זה למות והוא מת על ידי כשפים". הרי שלדברי רש"י הכשוף אינו אלא לחבל.

עמ' קכ שו' 6: לפי הדומה, גמרא ערוכה היא ביבמות יד, דכי אזלינן בתר רובא היכי דכי הדדי נינהו (מנחת חינוך).

שם שו' 28: ואין ראוי להמית וכו', לכן צריכים לב"ד של כ"ג, יען שצריך להיות עדה שופטת והן המחייבין, עדה מצלת והן המזכין, ואין עדה פחותה מעשרה הרי עשרים, ושניים במחייבים יותר מבמזכים, ומוסיפין עוד אחד לפי שאין ב"ד שקול.

עמ' קכא שו' 17: המצטער בגופו, במצוה תקלו כתב רבנו בסירוש שגם באדם שייך מצות פריקה. והמנחת חינוך כתב שמקורו בב"מ ל, ב במעשה דר' ישמעאל ב"ר יוסי שפגע ביה ההוא גברא וכו'.

עמ' קכב שו' 5: לפנים מן השורה, לא נמצא בפוסקים דין זה, דמצוה לעשות לפנים משורת הדין הוא רק גבי זקן ואינו לפי כבודו, אבל לא לענין אם רחוק מזה השיעור (מנחת חינוך).

עמ' קכה שו' 5: י"ב פעמים, מקורו בסה"מ שורש ט: "כבר נודע שהצוי בשבת נכפל בתורה י"ב פעמים".

עמ' קכו שו' 4: והשמחה, כיון שהבכורים טעונים קרבן שלמים ושיר (ה' בכורים ג, יב).

שם שו' 7: בזכרים, ונשים סטורות לפי שאין מביאים בכורים אלא עד חנוכה הוי ליה מצות עשה דזמן גרמא (מנחת חינוך), ועיין בטורי אבן מגילה כ, ב, ד"ה ולוידוי דמסיק להסך.

עמ' קלו שו' 23: אוהביו, של השקר.

עמ' קמא, שו' 2: זכות, כן צריך להיות (עיין רמב"ם הל' סנהדרין י, ד, והמנחת חינוך כתב שטעות זה יותר משוט מביאתא בכותחא ומאריך להוכיח שגרסא מוטעת היא).

עמ' קמו שו' 11: עד שנוציאנו וזמן ביעורו, כל זה חסר כ"כ (ועיין במנחת חינוך שהעיר: "ומה שכתב הרמ"ח שנכלל בזה לשחוט הפסח קודם חצות מגומגם קצת דלא מצינו זה וגם אינו מוכח". אכן לפי גרסתנו אין אף רמז מעט בדברי רבנו לשיטה כזו).

עמ' קנא שו' 11: עד לטובלך, כל הרעיון הזה, וגם הלשון במדה מרובה, מקורם ברמב"ן עה"ת דברים י, יב.

עמ' קנד שו' 4: שישראל מרוצין, ירושלמי יומא ו, ג: כל ימים שהיה שמעון הצדיק קיים לא היה מגיע למחצית ההר עד שנעשה איברין איברין, משמת שמעון הצדיק היה בורח למדבר (ממנחת חינוך).

עמ' קסב שו' 6: במחתת זהב, כן ב"כ, ולפ"ז צ"ל: אשר היו במחתת הזהב ונצטברו על מזבח הפנימי (ואולי כיון להקטורת ביו"כ שהיתה נקטרת בק"ק על המחתה).

שם שו' 21: בשעת עבודה, עיין במנחת חינוך ובתורה תמימה (שמות כח, כח), שהביאו ראיה נצחת ממכות כב, א, דאפילו במויח שלא בשעת עבודה גם כן חייב.

עמ' קסד בהערות בסוגן יש להוסיף: (אחרי כתבי זה קבלתי צלום מכ"י ושיקן מדף זה ומצאתי ששם כתוב משה. ושמחתי שכיוונתי אל האמת).

עמ' קעא שו' 12: וחמץ בפסח, היא דעת הרא"ה הובא בריטב"א ע"ז עד, א, שחמץ בפסח הוא ככלאי הכרם ואסור בהנאה באחד ומאתים.

עמ' קפג שו' 10: דרך ארץ, חבורת בני אדם, חבורת טובה בנחת ובמוסר (פירש המשניות לרמב"ם קידושין סוף פ"א).

שם בח"ג לשורה 3 יש להוסיף: משטר אחר, מ"ם ואילך: אחד (ונכון הוא. עיין בהלכות עדות ו, ג, שאם הוחזק השטר בבית דין מקיימין ממנו ובשטר אחד סגי).

עמ' קפו שו' 25: התרומה, זה אינו, דעל תרומה אינו חייב קרבן וגם אינו חייב על הנאה וגם אינו בשוה פרוטה אלא בכזית (מנחת חינוך), אכן עיין בסה"מ מ"ע קיח שגם הרמב"ם הזכיר תרומה במצוה זו, וע"כ צריכים לבאר כל אחד כדינו.

עמ' קפח שו' 21: משתרש, עושה שרשין, נתחזק בחטא (ב"ק סז, ב: שנשתרש בחטא, ועיין רש"י).

עמ' קפט שו' 23: אילמשתי סלעים, טעות המעתיק היא, דאשם נזיר מפורש בתורת כבש בן שנה הוא, ומדאיל בן שתי שנים בשתי סלעים כבש בן שנה לאו בשתי סלעים הוא (עיין זבחים ז, א, מנחת חינוך).

עמ' קצ בחי"ג בסופן יש להוסיף: וחבל, כל המאמר הזה מיוסד על דרשת חז"ל בב"ק ס, ב: חבול יחיב רשע גזילה ישלם (יחזקאל לג, טו), אע"פ שגזילה משלם רשע הוא. ואין זה מן הנמנע שרבינו בנה את הביטוי "וחבל על רישיה"... על יסוד הבטוי "חבול... רשע" (העירני על זה ידידי הרב ירוחם ליינער).

עמ' קצז שו' 9: ו ש פ ל ו ת, מקורו במו"נ ג, מו.

עמ' קצח שו' 24—25: מ ק ו ם מ ן ה מ ז ב ח ש נ ק ר א, כשיטת הראב"ד בה' בית הבחירה פ"ב ה"ח דהיה מקום על המזבח שנקרא תפוח, אבל הרמב"ם כתב דהעריכה של הדשן נקרא תפוח (מנחת חינוך).

עמ' רג שו' 29: ו ה ת נ ו פ ה, היתה רק באשם מצורע כשהוא חי (מנחת חינוך).

עמ' רד שו' 26: ב א ח מ ץ ומצה, והוא הלחם שמביא עם התודה.

שם שם: ב א מ צ ה ל ב ד, ו..א הלחם הבא עם איל נזיר.

עמ' רח שו' 24: ב ד ר ך ש ק ו מ ץ... ב ר א ש י א צ ב ע ו ת י ו, (ועיין במנחת חינוך שתמה הלא אסור לקמוץ בראשי אצבעותיו, רק אם הקטיר הורצה. אכן עיין בה' מעשה הקרבנות יג, יג, בכסף משנה שהיתה גרסא אחרת בלשון הרמב"ם, ואולי נזדמנה לו לרבינו גרסא זו).

עמ' ריג שו' 16: ל א מ י פ ס י ל ב ש ה י ה, עיין מנחת חינוך שתמה הלא השי"ך ביו"ד סי יג ס"ק ה' מביא בשם הרא"ה דפוסל בה שהיה, ופה כתב דלא פסל, ו"החינוך" הלא מיוחס להרא"ה. אמנם כבר הראינו בהרבה מקומות שהם שני אישיים נפרדים.

עמ' ריט שו' 1—4: ו כ ל ד ג ש ב ט ב ע ו... ו א פ ו נ ס, לשון הגמרא חולין סז, א—ב.

עמ' רכ שו' 15: ב א ש ר ה ו א ש ם, רמז לבאור חז"ל אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם (ר"ה טז, ב). וכתן רבינו שאע"פ שעל ידי גילוי טעמי המצות יכולים אולי לבא לידי כשלון, אעפ"כ הלא אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, ואין ראוי לתת עליו אשם בזה.

עמ' רכא שו' 24: מ ת ע ל ה ב ט ה ר ה, ע"ז כ, ב: טהרה מביאה לידי קדושה.

עמ' רכה שו' 3: ת מ י ד ב מ ק ד ש, מקורו ברמב"ם ה' כלי המקדש ה, ז: ותפארתו וכבודו (של כ"ג) שיהיה יושב במקדש כל היום.

עמ' רמג שו' 4: י י פ ש פ ש ב מ ע ש י ו, רמז למאמר חז"ל: אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו (ברכות ה, א).

עמ' רמו שו' 8: ב ה ס ת ר ת פ נ י ה ש ם, מקורו במו"נ א, כג: "כשנעדרה ההשגחה הופקר ונשאר מטרה לכל מה שאפשר שיבאו ויקרה... ומה קשה זה היעוד". עיין שם שמיסד רעיון זה על הפסוק והסתרתי פני מהם.

עמ' רצא בהערות בסופן יש להוסיף: וידידי הרב ירוחם ליינער העיר שבטוי זה הוא מליצי ויסודו ב"שער הגמול" אשר להרמב"ן (חדושי הרמב"ן, ירושלים, מט, א), וכתנתו היא למנ שידוע בדרכי הטבע שהולד הנולד מהורים קרובים הוא על פי רוב חלש ובעל מום, וזהו "סיד העיבור" כלומר סוד מבנה הגוף והרכבת האברים ברגע הריון שכבר רמזנו לו בשער הגמול.

עמ' רצא שו' 25 : ע ד י ם כ ש ר י ם, לא כהרמב"ם שכתב בהל' סנהדרין יב, ב דאפילו אשת או עבד ואפילו התרה בעצמו הרי זה נהרג (מנחת חינוך).

עמ' רצח שו' 17 : בספרי, צ"ל : בספרא, ויקרא יט, ח.

עמ' שלח שו' 17 : א ס ו ר, משום לא ילבש גבר שמלת אשה.

עמ' שמז שו' 19 : ה מ פ ר ש י ם, הר"י, הובא בראי"ש פרק ואלו מגלחין, ב.

שם שו' 24 : ולא לדעת הראב"ד, הנה דעת הרמב"ן הובא בשו"ע יו"ד להלכה בסימן שם סעיף יח. ודעת הראב"ד בזה לא מצאתי בשום מקום. ולולי דמסתפינא הייתי אומר שהגירסא כאן צ"ל : "ולא לדעת הרמב"ם", שפסק בהלכות אבל ח, ז דאינו קורע לאחר שלשים.

עמ' שע שו' 3 : ו ח ס י ד י ם, ר"י בן זכאי ורבן גמליאל, סוכה כו, ב.

עמ' תכג שו' 1—7 : כל זה מלשון הרמב"ן ע"ה"ת שם.

עמ' תכט שו' 4 : מ ו ת ר, כשהגוי הניח עבודה זרה, דאם לא כן אסור משום לא ישבו בארצך (עיין מצוה צד, עמוד קמט).

עמ' תמג שו' 9 : ואם תשאל וכו', מקורו בחידושי הרמב"ן ב"מ שם.

עמ' תמה שו' 4 : ו כ מ ו, ומה שאמרו (וכן הגירסא בו : ומה).

עמ' תמח שו' 33 : לחזק..., ע"פ דברי הימים־ב כד, ה.

עמ' תסב שו' 21 : א י נ ה ש ו ת ה, דכתיב זאת תורת הקנאות (במדבר ה, כט), זאת, למעט שאין האשה שותה ושוטה בבעל אחד ובבועל אחד (סוטה יט, א).

עמ' תסז שו'18 : א ם ג י ל ח ה א ח ר ת, נ"ל שכוונת רבנו אם כבר גילח האחרת קודם שנשרה אחת (ובזה דברי רבינו מכוונים עם הרמב"ם שם הי"ו ונסתלקה קושית המנחת חינוך מדוע נסה רבינו מפסק הרמב"ם).

עמ' תפח שו' 3 : בים המלח, אמנם כן הוא בהלכות ציצית ב, ב. אבל כבר הראו החוקרים שהרמב"ם קורא לים הגדול בשם ים המלח.

שם שורה 7 : ב ס ו ף ה ב ג ד, דכל הני בזוי מצוה (כסף משנה, הלכות ציצית א, יא. וכן בא"ח סימן יא).

עמ' תצ שורה 26 : י ו ם י ו ם, רמז למאמר ר' יצחק : יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום (סוכה נב, א).

עמ' תקו שו' 23 : שליאה נשגבה..., ע"פ תהלים קלט, ו.

עמ' תצג שו' 1 : א מ ו, והרא"ש (בקדושין סימן מא) תמה על לשון זה ("אשר קדש עובר במעי אמו") : אי קדושת בכור קאמר שנקדש במעי אמו, בפסר רחם תלא רחמנא, ומותר להטיל מום בבכור קודם שיצא רובו. ע"פ בדבריו שמתמיה על הברכה בכללה, על שלא נזכרה בגמרא כי אחרי סידור רב אשי ורבינא לא מצינו שנתחדשה ברכה.

עמ' תצה שר' 8: **בית הראוי**, לאפוקי בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות (ועיין עוד ובגמאות ברמב"ם ה' מעשר ה, ג—ד).

עמ' תק שר' 1: **השמינית** שבלוג (ועיין ברידב"ז ה' תרומות ג, טו).

עמ' תקא שר' 7—12: מיוסד על לשון הרמב"ם ה' כלי המקדש ד, ט.

עמ' תקיד שר' 26: **בעינן**, ע"פ ישעי' י, ח.

עמ' תקסו שר' 2: **ומנהגן**, נ"ל שדעת רבינו היא כשיטת הראב"ד ור' לוי למצוה בדוקא קאמר ולא לעכב, ועל זה כתב דמנהגן של ישראל כן, כלומר אע"פ שיוצא בדיעבד בין בשל איל בין בשל יעל מכל מקום מנהגן של ישראל כמו ר' לוי. ויש בזה רמז ג"כ למאמר ר' אבהו למה תוקעין בשופר של איל, ופרשו הריטב"א והר"ן, מפני מה נהגו לתקוע בשופר של איל (ועיין במפרשי הרמב"ם ה' שופר א, א).

שם שר' 16: **ואל יקשה בעינך**, עיקר השאלה נמצא ברמב"ן, ולשון רבינו מה מיוסד על לשון הריטב"א ברי"ה שם.

שם שר' 29: **בשבת**, לפי שדעת הרי"ף שלדעת חכמים במשנה שתוקעין בכל מקום שיש בו בית דין אין צורך לב"ד סמוך אלא כל שהוא ב"ד לעירו קאמר.

עמ' תקיח שר' 1: **הוי**, במשנה נדרים כ, ב: הבאי.

עמ' תקיט שר' 4: **מכל מקום**, כלומר וכשחד מינייהו גמיר (וסביר) אינהו לחודיה שרי נדרא אע"פ שאינו סמוך (ר"ן נדרים כג, א).

שם שר' 11: **ככרי אסור עליך מת** או מכרה מותר שאין זה כברו, אבל אם אמר כבר זה אסור לעולם שאדם אוסר דבר שהיא שלו וברשותו לכשיצא מרשותו (ועיין במפרשי הרמב"ם ה' נדרים ה, ד).

עמ' תקלא שר' 7: **ולמדתם**, ברמב"ם ה' תלמוד תורה א, ד: ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם (דברים ה, א), וכן צ"ל, דאלו הפסוק שבפנים ליתא.

שם שר' 27: **תיחרב**, ברמב"ם ה' ת"ת ב, א: מחרימין (בנוסח אוקספורד, מחריבין) ועיין בשבת קיט, ב, ששתי הלשונות נמצאות בגמרא. אבל לשון רבינו יש לפרש שראוי להחרב.

עמ' תקלג שורה 16: **ספקום בן יוסף**, לפנינו בברכות שם: סומכוס. ובר"ף ובירושלמי ברכות ב, א ובילקוט שמעוני תתל"ו ובכ': סומכוס בן יוסף, ובראי"ש: סומכוס בן איסי, וגירסת רבינו נובעת מהלכות גדולות הלכות ברכות, ועיין בהלכות גדולות מהדורת ע. הילדסהיימר, ברלין, עמ' כא ושם הערה כט.

עמ' תקמז שר' 17: **לא יוסיף**, יסודו באיוב לה, ו—ז: אם חטאת מה תפעל בו... אם צדקת מה תתן לו.

עמ' תקנה שר' 15: **זריז ונזכר**, ע"פ תוספתא יבמות ה, ח; בבלי פסחים ג, ב: יש זריז ונשכר...

שם שו' 29 : י ע נ ה, ע"פ הושע ב, כג : אענה את השמים.

עמ' תקע שו' 16 : ל א מ ת ו, עיין במפרשי הטור, תרשן משפט, סימן א'.

עמ' תקצ שו' 9—13 : מיוסד על סה"מ ל"ת כח.

עמ' תרד שו' 27 : שנעמיד בכל עיר ועיר כ"ג וכו', מיוסד על סה"מ, אכן יש להעיר שבהלכות סנהדרין פ"א פסק הרמב"ם שבתחלת קובעין בית הגדול שבמקדש ואח"כ סנהדרי קטנה.

שם וצ"ג שו' 4 : דברים טז, טז. — וראה סה"מ מהדורת ר"ח הליר עמ' קלה הערה 5.

עמ' תרי שו' 22—23 : לשון הרמב"ם הלכות בכורים ט, יח—יט.

עמ' תרכד שו' 20 : פ ר ה. שיגרת לישנא היא, שעגלה ערופה היא בת שתי שנים או פחות, אבל אם היתה בת שתי שנים ויום אחד פסולה (הלכות רוצח י, ב).

עמ' תרלא שו' 19 : שאפילו יהיה כן הוא מצוה להאמין להם, אינו מלשון הרמב"ן, אלא הוספת לשון רבינו הוא, והוא הולך בזה לשיטתו כמו שמבאר והולך.

עמ' תרמז שו' 14 : כמעט כלה אותם, מקורו בסה"מ מ"ע קפ"ז : וכן עשינו עד אשר תמו ונכרתו על ידי דוד ונתפזרו הנשארים ונתערבו באומות.

עמ' תרסג שו' 26—27 : ואע"פ — אותו. — וזהי הוספת רבינו על לשון הרמב"ם שם מדוע מלקים אותו, ומקורו כתובות מו, א. ועיין מכות ה, ב : מה מוציא שם רע לאו שאין בו מעשה ולוקין עליו וכו'.

הגהות על פי כתב־יד*

עמ' סד שו' 14 : בכל זמן. — שישראל יושבין על אדמתן.

עמ' ק שו' 20—21 : והעובר עליה ולא עשה בה דין. — מצות זו היא על הב"ד הראוי לדון דיני נפשות. ויש להסתפק במי שנגמר דינו וברח אם יש מצוה בזה ליחיד בפגעו בו הוא ימיתנו. ועיין ברמב"ן שם.

עמ' קג שו' 24 : והתם אמרו. — נראה שיש כאן קצת חסרון לשון וקא בעי למימר דנוהג בכל זמן ובכל מקום כדרבא.

עמ' קכא שו' 4—5 : נסתלק הפותח. — אין כאן הסתלקות אלא עד שעת גמר דין, שאז יכול ללמד חובה, כמו שמבואר לקמן (עמ' קמא, שו' 1) : אבל בגמר דין חוזר להתימנות עם המחייבין.

עמ' קכג שו' 12 : בכל שנה אחת. — בכל ד' שנים שנה אחת.

עמ' קל שו' 15 : שאין לנו סמוכין. — תמיהני מדוע תלה הדבר בסמוכין, הלא אפילו סמוכין אינן יכולין לדון דיני נפשות אלא בזמן שיש כהן מקריב וב"ד הגדול במקומן בלשכת הגזית. עיין רמב"ם ה' סנהדרין יד, יא.

עמ' קלא שו' 11 : משום מקלל אביו. — צ"ע, דהוא בסקילה. וצ"ל דאירי בכינוי עיין סי' רסא.

עמ' קלד שו' 21 : הגומל. — נ"ל שצ"ל הגורם. ואפשר שהוא מלשון ויגמול שקדים.

עמ' קמז שו' 3 : והניח מדעתו כוית חמץ ברשותו. — לא דק בלישניה, שהשוחט או זורק או מקטיר הוא הלוקה כשיש חמץ אפי' לאחד מבני החבורה, אבל המניח עצמו אינו לוקה דלא קעביד מעשה. כן היה נ"ל למעד"נ בפשיטות, אלא שיש לי איזו חקירה בזה ובאן קצר המצע.

עמ' קנב שו' 22 : ושבט עובד. — ר"ל שבט לוי.

עמ' קנד שו' 24 : חלב של מתה. — תמה אני מגין להחשיבו לחלב של מתה. הרי בשינקה מן החי ינקה והיינו טעמא של האוסרים ומ"מ מכאן נראה שלא הרא"ה ז"ל חתום על האי סיפרא. עיי' בדק הבית שער ד', דף מא, ב.

עמ' קצ שו' 31 : משרשי המצוה... צריך הקרבן לכפרה על שחטא. — זה קאי לעיל על אשם וזילות ומ"מ טעמו אינו מספיק כלל, שהאשם אינו בא על הגזילה כי אם על השבועה.

עמ' קצג שו' 31 : לפי שהיאוש והעצלה נמצא ביחיד יותר. — לא ידעתי ענין לזה, כי אין חילוק בין ציבור ליחיד במה שממנו למיבת, אלא ששתי הלחם אין ממנו למזבח. גם עיקר

* נמצאו בשולי הגליון של ספר החינוך דפוס ויניציאה ש"ס, על רובן חתום : צב"א.

דבריו אין בהם ממש, כי אין הטעם בשתי הלחם מבלתי הקפדה, שהרי ההקפדה היא בהיפך. דאם עשאן מצה ודאי לא יצא, וכן בקרבן יחיד מצינו חמץ בלחמי תודה.

עמ' רד שו' 20: והוא הבא בנדר ובנדבה. — לא ידענא מה בא לחדש, דהא סתם שלמים הבאים בנדר ובנדבה אין בהם לחם.

עמ' רטו שו' 27: לפי שאנו רואין הבשר אחר מליחה... — גם כאן נראה שנטה מסברת הרא"ה ז"ל בית ג שער ג.

עמ' רכא שו' 12: ויש מהן שרצים שאינן אלא כעדשה. — אנו אין לנו אלא האמור בתלמוד, כתוב א' אומר בהם דמשמע כולו, וכתוב אחד אומר וכו' דמשמע מקצתו. ואמרו עד שיהא מקצתו שהוא ככולו שתחילתו כעדשה והוא מגופי התורה.

עמ' רכז שו' 9: ואע"פ שאינו עובד הוזהר שלא לצאת משם. — עיין כ"מ פ"ב מהי' ביאת מקדש.

עמ' רל שו' 16: לפיכך האוכל מבשרו... — מכאן נראה להדיא שאין המחבר הרא"ה ז"ל, דלמה יביא דעת הרמב"ם ודעת הרמב"ן ז"ל ויניח דעת עצמו דסבירא ליה שהוא בלאו, כמ"ש בשמו הה"מ ז"ל רפ"ב מה' מ"א.

עמ' רלט שו' 21: חם. צ"ל: החם.

עמ' רפו שו' 7: שבעה ימים נקיים אלו. — תיקנו זה לזבה גדולה לדין התורה, דלדידן אין אנו צריכין לזה, שהרי דם לפנינו וצריכה למנות לדם זה עצמו.

עמ' רפח שו' 30: וכמו כן שפחה כנענית. — בפירוש כתב הרמב"ם פי"ב מהלכות איסורי ביאה שאין בשפחה לאו ואין איסורה כ"א מדרבנן.

עמ' רצד שו' 27—28: ודין עני אחד אומר לחלק... — הפוך הוא, דמי שאמר לבוז אמר כהלכה. "ואחד אומר לבוז לזה שומעין שאמר כהלכה" (משנה פיאה פ"ד), מלבד בדלית ובדקל. ואולי יש כאן חסרון והעתיק המשנה כולה.

עמ' רצה שו' 12: ואם אבדו... — זה שייך לקמן סי' רכח.

עמ' רצו שו' 25: שלום וטובה בין אנשים. — טעם זה לא יספיק אלא לדברים שבינו לבין חבירו, אבל לא בדברים שבין אדם למקום, אבל גם שם הטעם משוט ודעת לגבון נקל.

עמ' רצט שו' 27—28: שהספרי בתחלת נטיעתו... — זה הטעם שייך גבי ערלה.

עמ' ש שו' 23—24: וכן כתב הרמב"ם. — בפירוש כתב הרמב"ם ז"ל בפרק י' מהלכות מאכלות אסורות שנוהגת בפני הבית ושלא בפני הבית ולא ראיתי מי שיחלוק בדין זה.

עמ' שד שו' 27: ובארץ ישראל בלבד. — לא ידעתי מהו, ומשנה שלימה שנינו סנ"ק ומכות: סנהדרין נוהגת בארץ ובח"ל. ושם לענין מיתה: ברת מארץ לח"ל אין סותרין את דינו, ברת מח"ל לארץ סותרין את דינו. ועיקרן של דברים כמו שכתוב לקמן סי' תצא.

עמ' שסז שו' 18: ואפילו היה השכיר קטן. — זו דעת רמב"ם ז"ל לפי גרסת הראב"ד וחלק עליו, אבל יש גירסא אחרת ברי"ם ז"ל. עיין כ"מ ובח"מ סי' סט.

עב׳ שלד שר׳ 9 : ונוהגת בארץ ישראל בלבד. — כל זה הולך סובב על מה שכתב לעיל מצוה רכד, וכבר כתבתי כי שגגה היא.

עמ׳ תקלו שר׳ 17 : כמו מזוזה. צ״ל : ואינה כמו מזוזה. עי׳ לקמן מצוה תכב (עמ׳ תקלט שר׳ 20).

עמ׳ תקע שר׳ 30 : הודה. — בדפוס ויניציאה ש״ס : הודחו, ועל הגליון : מאה או שהודה

עמ׳ תקפ שר׳ 13 : וכל האמורים במיכה. — כאן נטה הרב המחבר מדברי הרמב״ם הלכי יסודי התורה פ״י ופסק כר״א.

עמ׳ תרכד שר׳ 20 : ויקחו פרה. — לא ידעתי מה ענין פרה לכאן, ועגלה בת שלש פסולת, וצ״ל שהיא מצות סופר וצ״ל : ויקחו עגלה ולא פרה.

עמ׳ תרכז שר׳ 6 : בזכרים. — בנקבות כמו בזכרים.

תיקונים

עמוד	שורה	
ג		שתי שורות הראשונות של ההערות שייכות להערות עמוד ז לפני שורה המתחילה דרך אגב.
ט		בהערות תחילת שורה ראשונה, במקום 7, צ"ל: 6.
יז		בהערות תחילת שורה ראשונה, במקום 7, צ"ל: 8.
כ		בהערות לשורה 4, יש לקרוא: למען יתנו הכל, הודו ותפ־ ארתו של ספר זה לאבות העולם, הרב יצחק אלפסי, וכו'.
מ		בסדר המצות תסה—תסז, נפלה שגיאה בדפוס ויש לסדרם כך: תסה. שלא להוסיף על מצות התורה. תסו. שלא לגרוע ממצות התורה. תסז. שלא לשמוע ממתנבא בשם עבודה זרה.
מב		טור ב, שורה 2 במקום: שיגרשנו, צ"ל: שיגרשנה.
מה		בהערות וביאורים שו' 4 במקום: והוה, צ"ל: והשוה.
מו	3	תורה אמת, צ"ל: תורת אמת.
מח	31	צ"ל: 30. וכן בביאורים שם.
נג		בהערות שורה ראשונה יש לקרוא: במועט, על פי.
נה	11	וגוהג, צ"ל: ונוהגת.
"		בהערות שורה ראשונה צ"ל: בהוראה זו.
נז		בהערות שורה ראשונה במ־ קום לברכה, צ"ל: לצורך.
"		בהערות שורה 4 במקום שהיתה, צ"ל: שהיא.
ס		בחילופי גירסאות שו' 4, אחרי תיבת עמ', יש להוסיף: נט.
עא	2	לא, צ"ל: לאו.
"		בהערות שורה אחרונה במקום דאורייתם, צ"ל: דאורייתא.
סב		בחילופי גירסאות אחרי השורה השניה, צריך להכניס השורה האחרונה.
סה	6	שאמרם, צ"ל: שאמרו.
סו	19	אמר, צ"ל: אומר.
"	20	עד, צ"ל: עד.
"	21	רוצה, צ"ל: רואה.
"	..	בהערות לשו' 9 במקום מטות, צ"ל: משפטים.
סט	25	שאין, צ"ל: שאין.
צד	4	אותו תאוה, צ"ל: אותה תאוה.
צו	5	שישאנה, צ"ל: שישיאנה.
"	21	פדיונו, צ"ל: פדיונה.
צח		בחילופי גירסאות לשו' 7: חסר במכילתא שלפנינו, למחוק, וצ"ל: מכילתא דר"י דף 260 מהד' ח. הארוויטץ, ע"ש.
קי		בהערות שורה 8 יש לקרוא: מדעתה הוא, ואוחילתיה.
קיג		בחילופי גירסאות שו' 5 אחרי תיבת כן, במקום שם, צ"ל: בכ"י וט ובכ.
קכה		בחילופי גירסאות שו' 5 במקום י, ב צ"ל: ו, ב.
קכו		בהערות בשורה שלפני ה־ אחרונה, יש למחוק תיבת ד ואילך.
קכט	11	לפי, צ"ל: אחת לפי.
קל		בחילופי גירסאות שו' 2 מלבד, צ"ל: (מלבד.
קלו		בהערות שו' 6 במקום 14, צ"ל: 24.
קלט	25	לטובה, צ"ל: לחובה. ההערה לשורה זו למחוק.
קמא	20	במקום 25, צ"ל: 20.
קמו		בהערות שו' אחרונה צ"ל: הרב דוד שלמה שפירא מזילואקי.
קנ	9	יתקדש, צ"ל: התקדש.
קנט		בהערות שו' 11 במקום וכ, צ"ל: כו.

עמוד	שורה	
קסח	7 — 8	פירוש חסאת קבועה, צ"ל: פירוש קבועה.
קסט	26	גוי, צ"ל: גוים.
קעב	15	לא ידבק, בכתוב: ולא ידבק.
קעד	23	ים, צ"ל: יש.
קעז	14	פירישו, צ"ל: פירושו, וכן בחילופי גירסאות לשורה זו.
קפד	21	כל, צ"ל: כי.
"		בחילופי גירסאות שו' 4 להוציא חילופי גירסאות לשורה 10 עד סוף השורה.
קפט	19	הנקרא, למחוק.
קצא		בהערות וביאורים שו' 4: לגרעון, צ"ל: לגרעון).
קצב		בהערות וביאורים שו' 4 במקום הדא, צ"ל: דתא.
קצד	3	היא, צ"ל: שהוא.
קצו	2	וצריך הכהן, צ"ל: וצריך שיכוין הכהן.
קצח	11	ימיג, צ"ל: ימזוב.
קצט	10	מצוה, צ"ל: מצות זו.
"	21	ברכה, צ"ל: שהברכת.
ר	14	בו, למחוק.
"	24	עלי, צ"ל: עליה.
רא	2	כהונה, צ"ל: זכרי כהונת.
"	11	כהן משיח, צ"ל: מנחת כהן משיח.
"	29	אחת, צ"ל: אחד.
רג	25	מעשה השלמים, צ"ל: מעשה קרבן השלמים.
רה	20	במקום מו, צ"ל: מן.
רי	1 — 2	ואם תעובר, צ"ל: ואם סמך תעובר.
רן		בהערות שורה 7 במקום כאשר צ"ל: כשאר.
רס	17	קדשים, צ"ל: הקדשים.
"	25	כמו למעלה, צ"ל: כמו שכתבנו למעלה.
ריב	9	המנחה אחר, צ"ל: המנחה שנטמאת אחר.
רטז		בחילופי גירסאות שו' 3: רבו, צ"ל: רבינו.
רכ	8	על, צ"ל: עם.
"		במראי מקומות לשורה 20, צ"ל: ביומא לט, א.
רכב	3	הדבר, צ"ל: דבר.
רכג	28	שנתחייבו, צ"ל: שנתחייבו.
רכד	28	פרע. חסר: ולשון סיפרא עוד, ראשיכם אל תפרעו אל תגדלו פרע.

עמוד	שורה	
רלג	4	העופות אמרו, צ"ל: העופות המסופקים אמרו.
"	6	כלל צריך, צ"ל: כלל ואין צריך.
רלה		בהערות בשורה שלפני האחרונה, במקום חסא, צ"ל: חטה.
רמ	11	הרחם, צ"ל: הקבר.
רמא	9	פנים, צ"ל: פניהם.
רמב	28	אינו דן אלא, צ"ל: אינו דן את הנגע אלא.
רמג	20	בהשגחתו, צ"ל: השגחתו.
רמד	11	משחי, צ"ל: משני.
"	26	והסהרה ביד, צ"ל: והסהרת תלויה ביד.
רמו	24	בנגע, צ"ל: בנגעי.
רנ	13	על פני, צ"ל: אל פני.
רנח	6	באין, צ"ל: בין.
"	27	בגופו, צ"ל: בנפשו.
רס	1	תנקרא, צ"ל: נקרא.
"	16	בתשע, צ"ל: בתשעה.
"	22	אחר, צ"ל: אחרי.
רסב	8	אינן, צ"ל: אינה.
"	25	ותחייב, צ"ל: ויתחייב.
רסו	13	ונמנעים, צ"ל: ונכנעים. במראי מקומות למחוק את ההערה לשורה זו.
"		בהערות שורה אחרונה, במקום תלו, צ"ל: תלו.
רסט	11	אי, צ"ל: אין.
"	17	ויצר, צ"ל: ויצר הרע.
רע	3	אדם, צ"ל: אדם אשה.
רעח	15	הדין, צ"ל: דין.
רפב	3	שאומר, צ"ל: שאומרים.
"	24	שקדש, צ"ל: שקדשה.
רפד		בחילופי גירסאות שו' 23 כהן, צ"ל: בהן.
רפו	5	הכניסו, צ"ל: הכניסה.
"	25	וטבילתה, צ"ל: וטבילה.
רפט	1	שכתוב בפירוש, צ"ל: שכתוב בהן בפירוש.
רצ	4	שאר כל, צ"ל: כל שאר.
רצב	24	העריות, צ"ל: ערוות.
רצד	8	למבורך, צ"ל: ומבורך.
רצח	25	האדם, צ"ל: עם.
רצט	16	אילגותיו, צ"ל: אילגותיה.
ש	24	עני, צ"ל: שני. בחי"ב לשוה זו צ"ל: הלכות מעשר שני ונטע רבעי ט, א.
שב	19	שוקל, צ"ל: שקול.
שיא	8	במסכת, צ"ל: ממסכת.

עמוד	שורה	
שיב	13	בפרשת לא תשא, צ"ל: בשרשה במצות לא תשא.
שיד	14	בנפשם, צ"ל: בנפש.
"	23	לדעת, צ"ל: מדעת.
שיז	27	פעות סידור בדפוס, להוציאה ולשים במקומה שורה זו: המקלל שלא ירגיל נפשו אל הנקמה והכעס ואל מחיתות המדות וכל דברי רבנו.
שכ	9	שלא דן, צ"ל: שדן שלא.
שכא	25	מחבירו, צ"ל: מחבירו ב־מזיד.
שכו	16	הישוב, צ"ל: ישובי.
של	25	מטעם, צ"ל: הטעם.
שלד	21	הסכלים, בפנים: הם כלים.
שמב	12	אחרי לא תקלל, חסר: אם, דיין הוא אביך הרי הוא בכלל אלהים לא תקלל.
שמד	2	הלא, צ"ל: הלאו.
שנא	21	יכן, צ"ל: וכן.
שנג	18	ואל יהרג, צ"ל: ואל יעשה המצוה ואל יהרג.
"		בסראי מקומות לשורה 19, צ"ל: סנהדרין עד, ב.
שנד	5	שאין, צ"ל: שאינן. חילופי גירסאות לשורה זו למחוק.
שסא		בחילופי גירסאות שו' 4: מצוה שכ, צ"ל: מצוה שמו (ע"פ ספר סדר המצות).
שסד		בסראי מקומות שו' אחרו־נה: במצה, צ"ל: במצות.
שסט	1	כסוכה, צ"ל: בסוכה.
"		בהערות שו' 9, למחוק.
שע	25	מטומאת, צ"ל: מקל וחומר מטומאת.
"		בהערות שורה ראשונה, במקום כאשר, צ"ל: באשר.
שעב	15	טבול מטומאה, צ"ל: טבול יום מטומאה.
שעז	17	חיים, צ"ל: בחיים.
שעח	14	במניין מצוות, צ"ל: במנין תרי"ג מצוות.
שעד	14	כהן טמא, צ"ל: כן בעודו טמא.
שפה	13	טומאה ועל, צ"ל: טומאה הן ועל.
שפז	18	למנותו, צ"ל: ראוי למנותו.
שצג	12	בכל, צ"ל: בכך.
שצד	24	בפשותינו, צ"ל: בנפשותינו.
שצו	13	בחג, צ"ל: בחג זה.
שצח	11	ביום שהוא, צ"ל: ביום בין שהוא.
תא	3	היום, צ"ל: יום.
"		בהערות שורה ראשונה, במקום וקלי, צ"ל: וכרמל.
תת	16	צו, צ"ל: צד.
"	17	כי לי כל הארץ, צ"ל: כי לי הארץ. במראי מקומות לשו' זו למחוק ולשים: ויקרא, כה, כג.
תיד	20	שאין, צ"ל: שאינו.
תטו	13	זו חליפין, צ"ל: זו של חליפין.
"	16	שאינו, צ"ל: אינו.
תיט	5	האחרת, צ"ל: אחרת.
תכז	28	ובנותיו של, צ"ל: ובנותיו ובני ביתו של.
תכח	11	שישיב דרך, צ"ל: שישיב לו דרך.
תלא	1	שיושבים, צ"ל: שישביה.
תלב	28	להזהר בו, צ"ל: להזהר בו מאד.
תלג	24	הרבית, צ"ל: הרביות.
תלד	4	וכן, צ"ל: וכן זה.
תמ	3	היום, צ"ל: השמים.
"	20	יקרא אדם באדם, צ"ל: יקרא באדם.
"		למחוק את ההערה לשו' 26־27 ולהכניס במקומה הערה זו: 26. דברים ומעות, דב־רים ואיכא בהדייהו מעות. דברים שבאו על כך לכלל מעשה, קאי ב"אבל אמרו מי שפרע" (ב"מ מח, א).
תמא	30	: נותנין, צ"ל: נותנין לו.
"		בחי"ג שורה אחרונה, במקום ז, צ"ל: יז.
תמה		בהערות שו' 2, לפני תיבת ליקרב צ"ל: 15.
תמח	5	מאות, צ"ל: מאות אמה.
"	17	ויצאה, צ"ל: ויוצאה.
תמט	4	יחרים, צ"ל: יחרים איש.
תנא	7	יהיו הרבה, צ"ל: יהיו, הרבה.
"		בחי"ג שו' 1: ויליכו, צ"ל: וישליכו.
תמא		בחי"ג לשו' 3: שמחות שלמנינו ליתא, אלא איתא, צ"ל: שמחות ליתא, אלא כל זה ברמב"ן... האדם ש־הסוף.
תסד		בהערות לשורה 11 צ"ל: (מצודת דוד, שה"ש ה, יא).

עמוד	שורה	
תר		בח"ג לשו' 24, במקום צו, צ"ל : צה.
"		בח"ג לשו' 32, במקום צו, צ"ל : צה.
תפא	14	וביטל, צ"ל : והזיד וביטל.
תפט	13	צמר, צ"ל : של צמר.
תצא	5	כמה, צ"ל : במה.
תקב	3	הוציא, צ"ל : דציאן.
תסיז		בהערות לשורה 7, דקאי, צ"ל: נדר דקאי.
תקכג	17	יומת, בפסוק : ימות.
תקמז		בהערות לשו' 11 : ר עוירא, צ"ל : רב עוירא.
תקנ	1	באמו, צ"ל : באמת.
תקנב	1	הדין ואם, צ"ל : הדין, ואם.
תקנז	23	זה ומה, צ"ל : זה, ומה.
תקעה		בהערות שו' 2 : כאתרא, צ"ל : באתרא.
תקעט		בהערות שו' 1 : כזה, צ"ל: בזה.
תרי	20—21	עד של יד, צ"ל : עד כף של יד.

מפתחות

ענינים

אב, חוששין לזרע אב אי לא, שיג תצה
אב הסומאה, קגב קנד
אבות, יראת אב, ריב ; כיבוד אב, כז ; שלא להכות אב, ס ; מקלל אב, עז רלט רסא
אבלות, רסג ; איסור להתאבל יותר מדאי, תעו
אברהם אבינו, בכבשן האש, תקלח ; אב המון גוים, תרו ; לעורר בני אדם לעבוד ה' כמו אברהם, תיז
אדם, עיקר חיותו בעולם שיעבוד בוראו, רכב ; לעבוד בוראו, רסח ; תכלית מעלת אדם השגת הנבואה, תצט ; הנפש עיקר האדם, הקדמה
אהבה, אהבת ישראל, ריט ; אהבת השם, תיז ; אהבת גרים, תכט ; אהבת הטוב והשלום, תקל
אוכל נפש, דינים ביו"ט, שטו ; שלא לחבר כלים שעושים בהם אוכל נפש, תקצב
אונאה, אונאת דברים, סג שמא תקסג
אונן, בעבודה, קנו ; אונן דאורייתא ודרבנן, תרט
אחות גדושתו ואחות חלוצתו, רו
אין איסור חל איסור, רצא רצד
אין לוקה ומשלם, ס תר
אין מבטלין איסור לכתחילה, שפה
אין מת ומשלם, ס
איסורי הנאה בקידושין, תקלט
אליהו ז"ל בסדור בעל חוב, שנ ; עבור השנים עד שיבא אליהו, ד
אנטוניגנוס, בשבילו נברא עמלק, תכג
אנשי מעלה, דרכם לקבוץ מדרש בביתם לסופרים לכתוב ספרים רבים, תריג
אסמכתא, דיני, שמד
ארבע יסודות, הקומה, קלב תג
ארץ ישראל, גבולי, תצו ; בקעה הטהורה לעבוד בה ה', תקסב ; המבחר בכדור הארץ, הקדמה ; עיקר הכפרה ועיקר הכל בה, שסג
אש, ראש לד' יסודות, קלב ; תולקת אש על המזבח קלב קמ
אשת איש, תקעו

בהמה וחיה, קנט ; תרבעת בהמה כלאים, רמט ; איסור מלאכה בשני מיני בהמה, תקע ; סירוס בהמה, שיא ; מחמר אחרי בהמתו בשבת, לץ
ביכורים, עב תסב ; קריאה על הביכורים, תרו
בית דין, אין ב"ד מבטלין דברי ב"ד הקודם, תצב ; גוסח שטר קיום ב"ד, תקמח
בית דין הגדול, ראש ב"ד, עז ; סעו בהוראה, קיח ; עיקר מעשיהן, רצו ; למנות שני השמשה, שכו שכח ; להשקות סוטה, שטד שע ; עיר הנדחת, תמג ; עגלה ערופה, תקד ; גביא השקר, תקכד ; לדון דיני נפשות, תט ; להעמיד ב"ד הגדול, תצא ; לשמוע להם, תצב תקח
בית המקדש, בנין, צה ; יראה, רכא ; להראות שם ברגלים, תגב ; שמירת המקדש, שפח שצה ; להקריב קרבנות שם, תלח תמא ; שלא לנטוע אילן, תקה ; עבודת הלויים במקדש, שג ; מתוך קביעות המקום מתמעלות נפשות בני אדם לטוב, צה קב קסז ; בהגדלת המקדש יתרכבו לבות החוטאים לטוב, צט—קא שפח ; שם קרובים אל הטוב יותר מבשאר מקומות, עא ; כל ענינו לצייר מעשה הכושר, קנת בכורות, ס שפט שצו ת תנח ; בכור בהמה נוהג דוקא בא"י, ס שצו
בל תאחר, שנ תלו תקמו תקסז
במות, תפט
בן נח חייב בהודאת עצמו, כח קצב ; ע"ע שבע מצות
בן סורר ומורה, רנב
בעל חוב, אם מסדרין בב"ח, שנ
בריה, דיני, קסג
ברכה, ברכת כהנים, שסז ; ברכה לבטלה, תכח ; ברכת המזון, תכח ; ברכה דאורייתא ודרבנן, תכח ; ברכת הסעודה, תכת
בשר בחלב, צב קיג קלט
בשר מן החי, עט תסד
בתי דינין, תצא ; לא תתגודדו, תעו

גויה, הבא על גויה, רז תכז
גזוף כלי לנפש, עט קמז קסו ; התורה הרחיקתנו מכל דבר הגורם הפסד לגוף, עט קסו
גט, גוסח, תקמח
גט חליצה, נוסח, תקנה
גיזה, איסור גיזה בקדשים, תפת—ו ; ראשית הגז, תצז
גילוי, באוכל ומשקין, תקלח
גימטריא, קו
גירושין, תקמח
גלגל היסודות, תקלח
גלות, ברוצח נפש בשגגה, תט תיג תק

גיבה, לו ג רלב רלו
גרושה, איסור נישואין בכהן, רצא רצד—ה ;
מחזיר גרושתו, תקצ
גרים, בהכאת אבות, ס ; עריות, ריא ; מתנות
עניים, ריג ; קהל גרים, רצ ; אהבת גרים,
תכט ; שלא להונותם בדברים, סג, תקפג ;
בממון, סד ; שלא להטות דין גר, תקצז

דבורה, איך שפטה את ישראל, פג
דבר שניתן להישבון, לח עד פא רלח רס
תקיד תקכה—ד תקפח—ט
דגים, בדיקת סימני דגים, קנד ; דגים שמתים,
קס
דיבור, בדיבור גבדל האדם מן הבהמה, עו
דין, עול הדין רמא ; ענוי הדין, רמא ; השוית
הדין, פד—ה ריז ; אומד הדעת בדין, פו ;
טועה בדין, רמא ; שלא לכבד גדול בדין,
רמב ; שלא להרוג רוצח עד שיעמוד בדין,
תי ; שלא להטות דין יתום וגר, תקצז
דיינים, תיד—טו ; מינוי דיינים, תצא
דיני ממונות, סז פג קכ תמב
דיני נפשות, מה סז סב—ג קכ תי—א תמב
דם, דיני, קמח ; כסוי דם, קפה

ה', אהבת ה' תיז ; אחדות ה', תסז ; יראת
ה', תל ; להדמות לה', תרח ; מציאות ה',
כה ; להשבע בשמו, תלג ; שלא למחות
שמות ה', תנג ; תארי ה', כה לב—ג קסט
תסז תבח תמח תרח
הזמה, ענין, תקא
היתר נדרים, לב תו
הכנה, דיני הכנה בשבת ויו"ט, שטו
הלואה, לעני, סו עג תסג
הלנת מת, תקלד תקסא
הסבת נחלה, תכג
הספד הנמצא במחלוקת, סז עז
הצלת נפשות, לג רמד
הקדש בדק הבית, שנ
חשבה, השבת גזל, קכה ; השבת משכון,
תקנ ; השבת קרקע לבעליהן ביובל, של
השגחת ה', קסח ת תה תיט תלא תקלו ; היא
קיום העולם, שיג תקלו ; העדר השגחה
מביא העונש, קפט ; לכן אסור לנקום ממי
שיצערהו, רמז ; לכן נאסרו כל מיני כישוף,
רנג רנח תקסז ; ישראל תחת השגחת ה'
מבלי אמצעות מלאך, שנה תקסז
התראה, כח, קצב ; מסית אינו צריך התראה,
תעג ; עדים וזוממין אינם צריכים התראה,
תעג תקא

וידוי, שסג ; ביו"כ, קפד ; וידוי מעשר, תרז
ולד הטומאה, קנב

זב וזבה, קעח—ט. קפב—ג ; הטעם שאינם
מונים ימי ספירתם, שכו
זונה, רפט רצד—ה ; אחנן זונה, תקפה
זכור, פרשת, תקנז
זכירה, זכירת יציאת מצרים, י כ שכו תקנז ;
זכירת מעשה עמלק, שכו, תקנז ; זכירת
שבת, כו
זמן, מחוסר זמן בקרבן, רסז ; ברכת זמן
בשביעי של פסח ושמיני עצרת, רעא
זקן, הדרת פני זקן, רכב ; זקן ממרא, תקת
זר, בעבודת המקדש, שצד ; בתרומה, שא

חגבים, קנא תעט
חגיגה, קרבן חגיגה, עא ; חגיגה י"ד בניסן,
תפח
חגים, רסט—פו, שטו—ו, שכ—ה
חדוש העולם, י כד—ה סט שם ; חבל המושכת
כל יסודי הדת, לג ; העמוד החזק באמונתנו,
שם
חדש, איסור, שיז—ט
חודש, קדוש החודש, ד ; קריאת פרשת החודש,
שצז
חולו של מועד, דיני, שכה
חוקי התבואות, בסדר תרומות ומעשרות, עח
חוש המישוש, רעח ; חרפה היא לנו, קכו
חזקה, נוסח שטר חזקה, תקמח
חטא הקדמוני, ת
חטאות, קיח—ט קלה קמג תנט
חכמים, כבוד חכמים, רכב ; להתחבר עם
חכמי התורה, תלב
חלב הנמצא בקיבת בהמה, קיג
חלול השם, רסח שיד
חלוצה, רצא
חללה, רצ רצד—ה שצ
חמץ, ז סו—ז כב—ג צ קיב תמז
חנגיה מישאל ועזריה, תקלח
חפץ השם להטיב לנו, סג סו עג עו צה קפז
רכ רפו שמה שסב שסז תכח תג תסג
תקיז ; חפץ השם לישב עולמו, א לד שמ
תקלט תקנו ; חפץ השם שיתנהג הכל בדרך
הטבע שהוטבע בתחלת הבריאה, סב רמט
חציצה, דיני, קעה
חקות הגוים, רסב
חרמים, שנה שנט שם
חתיכה עצמה נעשית נבילה, קיג ; חתיכה
הראויה להתכבד, קיב קסג
חתן, שישמח עם אשתו, תקמט ; שלא לצאת
מביתו כל השנה, תקצא

טבילה, קעה ; טבילה לבעלי קריין, קפ
טבע, ה' בנה את העולם על יסודות הטבע,
תקלח ; חפץ השם שיתנהג הכל בדרך
הטבע, סב רמט
טהרה, שלש מיני טהרה, קעג ; טעם טהרה
במים, קעג ; הנפש מתעלה בטהרה, קנב
טומאה, טומאת אוכלין ומשקין, קנג ; זב
וזבה, קעח קפב ; טומאת יולדת, קסו ;
טומאת מקדש וקדשיו, קכא ; טומאת מת,
רסז ; צדיקים אינם מטמאים במותם, רסז ;
טומאת נבילה, קנד ; טומאת נדה, קפא ;
טומאת שכבת זרע, קפ ; תזיק את הנפש,
קנב שסב ; ראוי למשרתי ה' להתרחק
ממנה, רסז רצב ; שלא לאכול מע"ש
בטומאה, תרי ; שלוח טמאים מחוץ למחנה,
שסב ; טומאת מת בנזיר, שעח—ט ; טומאה
שהנזיר מגלח עליהן, שעט—ם ; טומאת

פהנים לקרוביהם, רסג רפז רצב—ג
שועה, דיני הטועה בדין, רמא ; ב"ד שטעו בהוראה, קיח
שמא, שלא יאכל בקדשים, קצא ; שלא יכנס במקדש, שסט ; לשלחו מחוץ למחנה, שסב ; שלא יכנס למחנה לויה, תקפ
טעינה, סח תקלו תקסג
טעם כעיקר, שעב ; דיני נותן טעם לפגם, תפ
טעמי המצות, כל המצות רק לתועלתינו, קנב ; למה לא נודע הטעם בכל המצות, קנב ; מדוע לא נתגלה נזקן של מאכלות אסורות, עט ; ענין המצות יסבול הרבה רמזים מלבד עיקרים גדולים, צה ; חז"ל כבר קדמו לתת טעמי המצות, צה קנב תצה ; כתב טעמי המצות לחנך את הנערים שלא יהיה להם דברי התורה כדברי הספר החתום, קכו שצז ; זה חלקי מכל עמלי, תקלו ; אחר רשות אדוני הרב (הרמב"ם) אענה אף אני חלקי, תקע
טריפה, עט תמ
טריפות הריאה, עט

יאוש, קכה תקלה
יבום, תקנד—ה תרכ
ידיעת ה', י
יואב בן צרויה, טעותו במחיית עמלק, תקנח ; דינו עם אבנר, תקנו
יובל, מב—ג שכו—ח שלז—ט ; סוד נפלא ביובל, שכו
יוחנן כ"ג, היה בתחלה נביא אמת, תקכו
יולדת, קסו—ז
יום הדין בראש השנה, שכא תת
יום טוב שני של גליות, שמז
יום כפורים, רעה—פ שכב—ג ; עבודת יום כפורים קפד ; נועד לכפרה מתחלת בריאת העולם, קפד רפ שסג ; בחלול השם, רסח ; צום יום כפורים רעח ; קדוש ידים ורגלים ביו"כ, קו
יוסי, תכלית היוסי בערי הלויים, שמג
יחזקאל הנביא, קנה
יין נסך, קיב
ימת תואר, שסא תקלב תקנט תקס
יציאת מצרים, מצות ספור, י ; מופת גמור בחדוש העולם, תכ תסז ; מקיים אמונה בידיעת השם, י תכא ; טעם רבוי המצות בעניין זכירת ניסי יציאת מצרים, כ
יראה, יראת אבות, ריב ; יראת ה', תל ; יראת המקדש, רכא
ישוב העולם, כדי שיהיה העולם מיושב, א לד רט ; שמחים בישוב העולם, תסג
ישראל, מבחר מין האנושי, הקדמה ; סובל הגלות מפני שה' הנחילו עולם הנשמות, הקדמה ; בימי משיח יזכה לב' עולמות, הקדמה ; ישראל רחמנים בני רחמנים, מד תקט ; מלא ומעוטר בכל מדות טובות ומעולות, מב ; אהבת ישראל, ריט
יתום, שלא לענותו, סה ; שלא להטות דינו, תקצו ; דיני משא ומתן עם יתום, סה

כבוד אב ואם, כז ; כבוד חכמים, רכב כבוש יחיד, סט תצו
כהן גדול, מנחתו בכל יום, קטז קלד ; טעה בהוראה, קיח ; דיני אישות בכ"ג, רסה רצד—ה ; משיחת כ"ג, קו ; כ"ג בטומאת מת, רצב—ג ; נפשו תכון תמיד בתוך המשרתים העליונים, רצב
כהנים בעבודה, קנז—ח קטו רפח רצו—ט שצג ; טומאת כהנים לקרוביהם, רסג רפז רצב—ג ; דיני אישות בכהן, רסה רפט—צא רצד—ה ; בגדי כהונה, צט קב—ג ; ברכת כהנים, שסז ; עובדים במשמרות, תצח ; פטורים מתפילין בעבודה, תכ
כופר בעיקר, כה תסז
כלאים, כלאי הכרם, תקסח—ט ; כלאי זרעים, רנ ; מקיים כלאים, תקסט ; הרבעת בהמה כלאים, רמט
כלי מדין, תפ
כלי מקדש, צורתם מרמזת ענינים גדולים, צז ; משיחת כלים, קו
כלים מאוסים, שלא לאכול ולשתות בהם, קיב
כמוש, מעביר שערו לכמוש, לא
כמירת ממון, רלג—ד רלו
כשוף, מב רנג—ד רנח—ט תקסז—כא
כתבי הקדש, שלא למחוק, תנג

לאו שאין בו מעשה, ז טו יז—ח כג לג נט סב—ג פ—א פח קיג רמ—א רמג רמו—ז שו שמא—ב שמח תז תיא תכה—ו, תסז תמא תמג תקיא תקסז תקיט תקכז תקצה—ו
לאו שאין בו מעשה ולוקין עליו, לב רלט שנו תז תקע
לאו שאינו מסוים, סה שפז
לאו שבכללות, עט קכו רנב רנט רצד תנז תעת תקיד תקכג
לאו שניתן לאוהרת מיתת ב"ד, לג רנד תקח
לאו שניתק לעשה, יד רכח—רל רלו—ז תפט תקלז תקצד
לאוין, אם חשבון הלאוין כחשבון המלקיות, יג
לויים, עבודתם במקדש, שצ שצג ; לתת להם מעשר ראשון שצא ; שיתנו מעשר מן המעשר, שצב ; ערי לויים, תח ; שלא לעזבם, תסג ; עובדים במשמרות, תצח ; שלא יקחו בנחלה וביזה, תקיג—ד ; שלא יכנס סמא במחנה לויה, תקפא
לוקין, אם לוקין באיסור אחד שתי מלקיות, קסד
לקט, ריד רכט
לשון, להזהר בלשון בתפילותינו שלא יאמר דבר לפני ה' כי אם בדקדוק גדול, תרי
לשון ארמי, מנהג לכתוב גט בלשון ארמי, תקמה
לשון הרע, קעג רמג

מאכל, לפי המאכל יתפעל הגוף, עט קמח קנט ; רוב חטאות בני אדם יעשו ברבוי אכילה ושתיה, רנב

מדות, שלא להוציאן במדות, רס ; שלא להשתמש במדות חסרות, תרד
מומים, מום כהנים, רצו—ח, שסח ; מום קרבנות, רצו שו—י שיב תקו
מוסר, דין, רמג
מועל בקדשים, קכב קכד תס תפה
מוציא שם רע, תקמ תקעב
מובה, מ—א קד
מחוסרי כפרה, קסז קעו קעט קפג
מחלה, כל מותר משרש מחלה, קסו קעח
מחמר אחר בהמתו בשבת, לג
מחנה לויה, תקסא
מחנה שכינה, שסב
מחשבות, שלא לתמוה, לח ; שלא להתאוות, תכד ; מחשבות אסורות, רכה שפז ; שלא לתור אחרי מחשבות הלב, שפז ; מחשבות הרעות הן אבות הטומאות והמעשים הם ילדיהן, שפז ; מחשבה טובה וזכה, תכד
מילה, ב ; מילה בצרעת, תקצג
מיתות ב"ד, חנק, מה ; סייף, מז ; שריפה, רכד ; סקילה, תקמא ; שלא יעשון בשבת, קיד
מכירות ומתנות, נוסח שטרי, תקמח
מלחמה, מלחמת מצוה, תכג תקג ; משוח מלחמה, תקב ; מלחמת רשות, תקג ; שלא לפחד במלחמה, תקכח ; להתקין יד במלחמה, תקמג ; להתקין יתד במלחמה, תקמד
מליחה, סדר, קמח
מליחת קרבנות, קיז קכז
מליקה, קכח
מלך, מינוי מלך, תצג תקס ; שלא ירבה לו סוסים, תקי ; נשים, תקיב ; כסף, תקטו ; משיחת מלך, קז ; מלך בעדות, קכ ; מלך בדין קרבן ועולה ייורד, קכא
מלקות, תקנג תר
מלשינים, לד
ממזר, ריב רסא תקעו תקנד
מנהג של ישראל תורה, מנהגן של ישראל כך הוא ואע"פ שאינם נביאים בני נביאים הם, שכו ; מנהג שחי הישיבות בדיני קנסות, מו
מנחה, קלד קמא—ב ; מיני מנחה, קסז ; מנחת חינוך, קסז ; אכילת מנחה, קלג
מנין, להשלים מנין מותרים לשחרר עבד, שלב
מסית ומדיח, פט תסח—תעג ; אינו צריך התראה, תעג
מעילה, דיני, קכב תסה
מעקה, תקלח תקסז
מעשר, מעשר בהמה, שנו שסא ; מעשר ראשון, שצא ; מעשר מן המעשר, שצב ; מעשר שני, רכ תמה תנה—ז תרט—יא ; מעשר עני, תמו ; חיוב מעשרות במה ומתי, תצו ; וידוי מעשר, תרז
מצה, אכילת מצה ח' י' שפא ; השמור הגדול שצריכה, שפא
מצוה מן המובחר, כה רעג
מצוה, שלא לעשותן דרך נסיון, תכה ; שלא להוסיף עליהן, תסה ; שלא לגרוע מהן, תסו ; מציות התידיות, סוף סימני המצות,
כ תסו—יז תל ; לא נסכים אל האמת לעולם בלתי קבלתם האמיתית, הקדמה
מצוות עשה שחייבין בביטולן כרת, ב ה רנב שפ ; כופין על ביטול עשה, ו ח כז רסג רפו ; עשה דוחה לא תעשה, תקצג
מקובלים, עח צה צח קד קלה קפה תקנד
מקוה, קעה ; שורש טהרה במי מקוה, קעג
מקח וממכר, דיני, שכט שמ
מקלל, עה—ז רלט
מרורים, דיני מרור בפסח, שפא
משומד, יז צג
משיח, השמש של משיח, ג ; ביאת הגואל, תצד ; בימי מלך המשיח, תק ; בימי משיח נזכה לשני עולמות, הקדמה
משכון, השבת משכון, תקנ ; שלא למשכן כלי אוכל נפש, תקצב ; שלא למשכן בידינו בעל חוב, תקצד ; שלא למנוע המשכון מבעליו, תקצה ; שלא למשכן אלמנה, תקצח
משמרות, חלוק משמרות, שצ שצג תצח
מת, טומאת מת, רסז רצב—ג ; מת מצוה, תקלד ; הלנת מת, תקלה תקסא ; מת שחייבים להתאבל עליו, רסג ; שלא לדרוש אל המתים, תקכ
מתנות כהונה, כ"ד מתנות, שצב תצה תצז
מתנות עניים, ריג—טז רכח—לא תקנב תקצט
המתפלספים הנמאסים לנו, לג ; המתחכמים הכוסרים, רסג

נבואה, כל ישראל זכו לנבואה במתן תורה, הקדמה ; מצד חקירתנו לא נוכל להשיג בדבר אלקים, הקדמה ; נבואה אינה ענין תמידי לכל נביא, תכה ; אינה שורה כי אם על חסידים ואנשי מעשה, תכה ; תכלית מעלת האדם היא מעלת הנבואה, תצט ; נבואה היא הידיעה שאין אחריה פקפוק, תצט ; עיקר האמת על ידי נבואה, תקכב נביא, שלא לנסות נביא אמת, תכה ; בדברי טובה יבחן הנביא, תכה ; נביא המתנבא בשם ע"ז, תסז תקכג ; לשמוע כל נביא, תצט ; נביא שקר, תקכב ; שלא נירא מלהרוג נביא שקר, תקכד
נבילה, קנד תמ תפ
נדה ויבמה, דיני, קסו קפב רז
נדרים, לב תו—ז
נוסח שטרות שונות, תקמח
נותן טעם לפגם, דין, תפ
נותר, צא קלח קמד—ה ריכז תעח תפח
נזיקין, מח—ט נא—ב
נזיר, קעד שסה—ו שעב—ט
נטילת ידים, קו
ניסים, מקיימים האמונה בחדוש העולם ובידיעת השם, י ; ניסים גדולים נעשים לעולם בדרך סתר, קלב ; יסוד האיסור שלא לעונן, רנד ; לזכור הניסים הגדולים, שפז ; שלא לסמוך על ניסים, תקלח
נסיון, איסור נסיון במצות, תכה
נפש, נפש חיונית, קמח ; נפש קיימת, קנב ; נפש השכל, קיח קעט שסב ; נפש המתאוה, קיח ; נפש המדברת, רלט ; עסת הנפש, רנב ; צורת הנפש, רעח ; נפש יודעת

ומשכלת, כז תקע ; נפש חשוכה ומעורבבת, רעה ; נפש החכמה, רעה
נשבע על דעת אחרים, לב
נשים, הכלל במצות נשים, רנה רסג תסב ; חייבות בקידוש והבדלה, כו ; שביתת הרגל, רסג ; ראוי לה להשתדל שלא יהיו בניה עמי הארץ, תיח ; דעתן קלה, תיח ; אין דרכן לצאת בכלי מלחמה, תקסד ; אינן מצוות על פריה ורביה, א שיא ; אינן דנות, מו מט נד סו ; אשה חכמה הראויה להורות, קנח ; איך דבורה שפטה את ישראל, סג ; אם מחמת מלכות או סיבה אחרת יבא ביד אשה ענין להציל נפש רוצח, תיב ; אינן בעדות לפי שעדות צריכה כיוון וישוב הדעת הרבה, לז
נשרפים ונקברים, קלט

סדור בערכין ובעל חוב, שג
סדין בציצית, שפו
סוד העיבור, קץ
סוטה, שסד, שע—א
סוכה, רסו ; מדוע יושבין בסוכה בשמיני עצרת, שכה ; חג הסוכות רסג—ו שכד—ה
סימנים בבהמה וחיה, קמט ; דגים, קנ ; חגבים, קנא ; עופות, קסא תמד
סמיכות, ד מו ג נז סא—ב סז תצא
סנהדרין, ראה בתי דינים, בי"ד הגדול
ספירה, ספירת העומר, רעג ; ספירת שני השמטה, שכו
ספר תורה, על המלך לכתוב, תצד ; על כל אחד מישראל לכתוב, תריג ; מנהג להוציא ספר תורה לקראת מלכי האומות, שסח
סרכות, דיני סרכות בריאה, עט
סתם יינם, קיב

עבד כנעני, מז רט ריא רסב שלב ; שבורח לארץ ישראל, תקפב—ג
עבד עברי, מב שמה—ח תנ
עבודה, איסור עבודה בקדשים, תפה
עבודה זרה, כח—לא לט פח—ט צד קיב רח רכה—ו רנה—ו רסח תלד—ו תסז תעו
עבודת פרך, שמז
עבור השנים, ד
עבירות קלות וחמורות, שסג
עגלה ערופה, קלט תקד תקלא
עד, דיני עד אחד, תקכו ; שלא יורה בדיני נפשות, תיא ; שלא לחתוך דין על פי עד אחד, תקכו
עדות, לז פא קכ תמב ; עדות החודש, ד ; עדות מיוחדת, תיא, תקכו ; עדות שטר אם דאורייתא או דרבנן, קכ ; עדות קרובים, תקצו
עדים זוממין, תקא ; אינם צריכים התראה, תעג
עולה, קרבן, קסו תא—ג ; עולת ראייה, תנב תן ; שלא לאכול בשר עולה, תס
עולם הבא, שבא תסג תקכח ; מדוע לא נזכר בתורה אצל שכר המצות, הקדמה
עומר, קרבן עומר, רעב שיו ; ספירת העומר, רעג
עופות, טימני עופות, קסא
עושק, רלו
עיד הנדחת, תמג תעד—ה
עיד המוקפת חומה, שכט
עמוני ומואבי, תקעג
עמלק, תכג תקג תקנו—ח תרה ; מדוע נברא, תכג
ענגי גוים, תכו
עצה, שלא להכשיל ע"י עצה רעה, רמ
ערי הלויים, תח ; שלא לשנותן, שמג
ערי מקלט, תח תק
ערוות, לה קסח—רו רט—ריא רסח
ערכין, שג שנב—ד
ערל, בקרבן פסח, כא ; בתרומה, שג

פאה, ריג רכח ; פאת הכרם, רטו רלז
פגול, קמה תעח
פדיון, פדיון אמה העבריה, מג—ד ; פדיון נחלות, שלא ; פדיון הקדשות, שנב—ד ; פדיון בכור אדם, שפט ; פדיון פטר חמור, יא ; פדיון פסולי המוקדשין, תלט
פטר חמור, יא—ב, קלט
פסח, דיני סדר בליל פסח, י ; קרבן פסח, ב—ו יג—ד יז—כא צ—צא תפט ; חג הפסח, רסט—עא, שטו—ז ; פסח שני, שפ—א שפג—ד
פרה אדומה, שצז ; קריאת פרשת פרה, שצז
פרט הכרם, רטז רלא
פרטי המצוה, לא נשיג בהן מחשבה לעולם, צה קד
פריקה, סח תקלו

צדק, לשפוט בצדק, ריז ; לצדק המאזנים, רכג רס
צדיקים גמורים אינם מטמאים במיתתם, רמז
צוקה, תמט תפב—ג תקמו
צוואה, נוסח שטר, תקמח
צער בעלי חיים דאורייתא, תמ תקע
צרעת, קסח—ע קעב—ד קעו—ז תקצג ; מילה בצרעת, תקצג

קבורה, תקלד תקסא ; נשרפים ונקברים, קלט
קביעות פירות למעשר, שצא
קדוש, קדוש החודש, ד שטו ; קדוש ידים ורגלים, קו ; קדוש השם, רסח תצה ; לקדש זרע כהנים, רסד
קדושין, דיני, תקלט ; קדושין בטבעת להיות ביד האשה למזכרת, תקלט
קדש, קדשה, רט תקפד
קדשים, קדשים בחוץ, קפז ; שלא לעבוד בקדשים, תפה
קדשים קלים, תסא
קטורת, קא קד קיא
קיום בית דין, נוסח שטר, תקמח
קיום שטרות, דיני, קכ תיא
קלות וחמורות, עבירות, שסג
קניינים, שכט ; קניינים בהקדש, סה
קנסות, מו מח נז רלב תצא תקא תקמב ; שלא לרחם על המזיק בדיני קנסות, תקכז
קרבנות, קטו—יט קכא קכג—ד קכו—ל

קלה—ט קסז רסו—ז שנ—א שנח תא—ד
תלו—ט תמא תנד תנח—סא תפה תקז ;
השרש בקרבנות צה, קטז ; השרש בקרבן
עזאזל, צה ; פעולות הקרבן להכשיר
מחשבותינו ומעשינו, צה קיז—ח קכו
קכח קל קמה רסו—ז ; אכילת בשר הקרבן,
קנ תנח—סא
קרובים שמתאבלים עליהם, רסג ; עדות
קרובים, תקצו
קריאה, קריאת שמע, תיט ; קריאה על
הבכורים, תרו ; קריאת פרשת זכור, תקנה ;
חודש, שצז ; פרה, שצז ; שקלים, קה ;
קריאת שלום, תקג תקעח ; קריאת התורה
בבית הכנסת, כי לימוד התורה עיקר שכל
המצות נשענות עליו, הקדמה ; קריאת
המלך במוצאי שביעית, תריב
קרקע, כל מי שאין לו קרקע צריך רחמים,
תסג

ראש השנה, רעו—ז, שכא ; קיומו של
עולם, שכא
רבית, עד שמד תקמה תקפו
רגלים, תגיגה ברגל, עא ; ראייה, תנב תצ ;
שמחה, תנא
רוב, לגטות אחרי רבים, סז סב ; רוב וקרוב
תקד
רודף, תי תקנו תרג
רוצח, לד רסח ; רוצח בשגגה, תס תיג ;
להרגו קודם שיעמוד בדין, תי ; שלא נקח
כופר, תיב—ג
ריאה, דיני טריפות, עט
רצון הפשוט, לג
רשע, בעדות, סא

שבועה, שבועת שוא, לב ; שבועת שקר,
(בטוי), לב רלה
שבועות, תנ, רעד—ה שכ ; קרבן מוסף, תד ;
שתי הלחם, רעד
שבע מצות (שנצטוו כל בני העולם), כח לח
נד קצ—ב רט תכד תסד
שבעה עממים, צג רט תכג תקכט
שבת, קדוש והבדלה, כו ; איסור מלאכה,
לג ; שביתה בשבת, ע ; שלא יעשו הדיינים
דינים בשבת, קיד ; שבת ויוכ"פ, רפ ;
קרבן מוסף, תב ; שיר תג ; תקיעת שופר
בשבת בישיבת ר' אלפס, תה ; הכנה בשבת
ויו"ט, שטו ; הצלת נפשות בשבת, לג
שדה, שלא נמכור שדה לצמיתות, שמב ;
דין שדה אחוזה ושדה מקנה, שמב שנד
שדים, סב
שומרים, דיני, גג נה—ו
שונא, סח
שופר, ביום כפורים של יובל, שכז—ח ; בראש
השנה, תה
שור הנסקל, סא קלט
שחרור עבדים, מב—ג ; בעבד כנעני, שלב
שטרות, עדות שטרות אם דאורייתא, קכ ;
נוסח שטרות שונות, תקמח ; קיום שטרות,
קכ תיא
שיכור, קנח
שיעורין, כל שיעור הלכה למשה מסיני, קסב
שכחה, תקנב תקצט
שכיר, שלא לאחר שכרו, רלח ; להגיחו לאכול
בשעת עבודה, תקמז תקפח—ט ; לתת
שכרו ב·ומו, תקנא
שכיר ותושב כהן בתרומה, שב
שכל הקנוי, קלה ; מעיינות השכל, קנב שסב
שלוח הקן, תקלו תקסו
שלום, קריאת שלום, תקג תקעח
שליל, חלבו ושחיטתו, קמז
שמחה, ברגלים, תנא ; שלמי שמחה תנא—ב
תפח ; שמחת בית השואבה, תנא ; שמחת
התן עם אשתו, תקמט תקצא
שמטה, שמיטת קרקעות, סט שכו ; שביתת
הארץ בשמיטה, קח שלג—ו ; שמטת
כספים, שכו תמח תפא ; המתנה על מנת
שלא תשמיטנו שביעית, שמב ; שלא נמנע
מלהלוות מפני השמטה, תפג ; שנת השמטה
בימי רבנו מתי, שכו
שלמים, קלו ; שלמי שמחה, תנא—ב, תפח
שמיני עצרת, רסג—ד שכה ; מדוע לא ניטל
הלולב בו, רסה
שמן המשחה, קז קט—י
שנאה, איסור שנאת הלב, רמה רמז ; שנאת
המסית, תסט
שנוי השם, שכא
שניות, קצ—א קצג—ד ר—א רד—ה
שנת החמה ושנת הלבנה, ההבדל ביניהן, ד
שעיר המשתלח, צה קפד קסג
שפחה חרופה, קכד
שקלים, קריאת פרשת שקלים, קה
שריטה, רנז
שריפה, מיתת בית דין רכד ; בשר קדש
שנטמא, קלט ; הנשרפין, קלט ; שריפת
נותר, קלח ; שריפת עיר הנדחת, תמג
שרצים, קסב—ה תעט ; טומאת שמונת
שרצים קנב
שתוקי, רסא

תארי השם, כה לב—ג קסט תסז תכח תרח ;
אב החכמה, קנב ; אב כל הטובות, קנב ;
כלול הברכה והרחמים, תמח
תודה, קרבן, קלו קמד תסא
תוכחה, ריח רמו
תולעים, תולעים בפירות, קסג ; במעי בהמה,
קסג
תורה, נתנה לבני אדם להשלמת היצירה,
הקדמה ; נתנה לישראל מבחר המין האנושי,
הקדמה ; לימוד התורה הוא עיקר שכל
המצות נשענות עליו, הקדמה ; תלמוד
תורה, תיח ; להתחבר עם חכמי תורה,
תלב ; כל עיקרנו וכבודנו, צז שסח ; כל
עיקרן של ישראל, רעג תריב ; ענין גדול
לישראל יותר מן החירות מעבדות, רעג ;
התורה תבחר לעולם בגמילות חסדים,
תמט ; להיטיב אל כל המשתדלים בחכמת
התורה, תסג ; ע"ע ספר תורה
תושב ושכיר, בפסח, יח ; בתרומה, שב
תלייה, תקלג תקסא

תמורה, שנא שנז—ח
מענית תשעה באב, רעח
תערובת, איסור במעשה תערובת, סב צב רמט
מעורבות, דיני תערובות, איסור בהיתר, קיב תפילה, תלא ; להזהר בלשון התפילה שלא יאמר דבר לפני ה' כי אם בדקדוק גדול. תרו
תפילין, צט תכ—א ; מצות תפילין ומצות לולב מאותו שורש, רפה ; עיקר גדול ושמירה רבה מן העבירות, תכ
תקיעה, תקיעה בחצוצרות, שפב ; בשופר ביו"כ של יובל, שכז—ח ; בר"ה תה
תקנה, תקנת הגאונים שמטלטלי דיתמי ישתעבדו אפילו במלוה על פה, רלז ; תקנת השבים, קכה רלז
תרומה, שא—ה תסב תצו
תרומות ומעשרות, במה ומתי נוהגות, תצו
תשובה, פא קפד שסג

שמות חכמים

אחרים, סעו בזה, קפב
אלפסי, אגרת המחבר, מו רמט שמ שנ תה תצה ; וכתב הרב אלפסי בהלכותיו, תקנה
אנשי הכנסת (אריסטו), קכה
גדולים, ושמעתי מגדולים, שפו ; שני גדולי הדור (הרמב"ן והרמב"ן), עט ; גדולי העולם, שכה ; גדולים שבדורינו, תכח
דבנו האיי, תכ
הגאונים, שנ ; גאוני עולם, שמד שנ ; גדולי גאוני עולם, תקצב ; יש מן הגאונים, קמז רנו
הלל הנשיא, שתיקן חשבון העיבור, ד
הרב ז"ל (הרמב"ם), פח
הרב הצרפתי (ר' משה מקוצי), רלו
זקן, וכן הורה זקן (הרמב"ם), קצב רצג תסד
חכם, וכתב חכם אחד, קסט
חכמי הטבע, תקט
חכמים, שמעתי מחכמים, שכו ; למדתי מן החכמים, תה ; חכמי הדור, י ; הורונו חכמינו שבדורינו, תקלט ; ויש שאמרו, רעג ; ויש שאומרים, קצד
דבנו חננאל, שכו
מורי, פירש לנו מורי, רמא ; שמעתי ממורי, קעה שפה תסה ; ראיתי בספרי מורי, רסח ; שאלתי מפי מורי, שכה ; תירצום לנו מורי, תכח ; למדוני מורי, תקצו ; ממורי למדתי, תעו
מורינו, פירשו לנו מורינו, רעח תקצב ; התירו לנו מורינו, תקעא ; הורו לנו מורינו, רפה רפט ; למדונו מורינו, ת תקצו ; מורינו שבדורינו, רעג ; הסכימו מורינו, תכ
מחשבי המצות, קא ; גדולים ממחשבי המצות, קיב
מפרשים, צו רעג תמז ; קצת המפרשים, ט עו סג קיב—ג קסא רעח שמד שנו שעב שפו שצא תקמו תקסט תקצו ; המפרשים הטובים, תפ ; מפרשים אחרים, צח רמט תצה ; מפרשים רבים, רעח ; ויש מן המפרשים, קסא קסג רסג רעג שמד שנ תקעא תקעה—ו ; גדולי המפרשים, תו ; המפרשים הגדולים, תמח ; הרבה מגדולי המפרשים, תצה ; המפרשים האחרונים, שמו ; רובי המפרשים, תסה
ראב"ד, רמא רסג תצו
הראשונים, רסח
רבותינו בעלי התוספות, קפח
רבי, למדוני רבי, שמד ; למדוני רבותי, שמו ; נראה לרבותי, שמד ; רבותינו שבזמננו, שפט ; ויש מרבותינו שהורונו, רכ ; קצת מרבותי, שמד ; מקובל אני מרבותי, תכח
ר"י, תקא
הרמב"ם :
דעת הרמב"ם : ד יג טז כט עח פח צח קמז קנו קנט קסד קפו רח ריא ריג רסו רכ רמג רסג רסז רצד ש שכה שמב שס שעב תלא תלג תמז תפז תצו תקו תקכג תקעו תקצד
ספר המצות, כד עט קסג שג שסו ; כן תירץ הרמב"ם (בסה"מ), קעו ; ואמר הרמב"ם (בסה"מ), קעד ; ופירש הרמב"ם (בסה"מ), רנט ; מצאתי בספרי הרמב"ם (סה"מ ומו"נ), תקסד ; נראה מדבריו (בסה"מ), ת ; מלשון הרמב"ם (בסה"מ) משמע, לג ; העיד הרמב"ם (בסה"מ), תקסז
כתב הרמב"ם (בסה"מ) : פח קנד קסה קפג קצה רט ריא רל רלח—ט רנב רנו רסג רעג שמט שסו שסח שעו תו תיא תכג—ד תלא תעו תפז תקה תקיד תקסז תקמו תקעא תקסד תקצב תרצ
כתב המעתיק (את סה"מ), קעד ; המעתיק בשם הרמב"ם, קנז רנה—ו שג שיד
משנה תורה
חיבורו הגדול, טז כד רל תלא
ספר הפלאה, שס שעב
ספר זרעים, שפה
ספר מדע, רסח.
ספר קדושה, שעב
ספר שופטים, תקח
ה' תרומות, תצו
והרמב"ם כתב (במשנה תורה) : נז קכ קסג רט ריג רכ רלב רלה רלז רמג רנא רנה—ו רס רסו—ז רפז שו שמג שנה שנו שסא שעט שפב שצא שצו ת תה תט תכז תלא תלה תמת—ט תסה תפה תצו תקו תקח תקיא תקכו תקלט—מ תקמב תקצד תקצח תר ; פירש הרמב"ם (במשנה תורה), קעג ; כן פסק הרמב"ם, שה שצא ; נראה מדברי הרמב"ם, קסח שפב
מורה נבוכים
והרמב"ם כתב (במו"נ), צב צו קצ תקע ;

כן מצאתי להרמב"ם (במו"נ), חקד ; ואמר הרמב"ם (במו"נ), תקלז
הרמב"ן :
דעת הרמב"ן : כט קנג קנו קפו רח שם שמב
תמז תצה תקסד ; גם הרמב"ן מורה להרמב"ם, קלד
ספר המצות להרמב"ן
ספר המצות שלו, ד יג קו קכ קנב קסח שג
שצט ; ספרו (סה"מ), קא קסח רכד ;
הרמב"ן חבר ספר נכבד מאד בחשבון המצות, אגרת המחבר
והרמב"ן כתב (בסה"מ), סז כד קיב קלה
קנח—ט קסד—ה רצח שמב שסח ת תו
תלג תמא ; לא פירש כן (בסה"מ), רסו ;
יתפוש עליו (על הרמב"ם) הרבה, לג קסג
קצה רל רנב תלא תפז תצח תקח תקמו
תקסד ; מסלק מצוה זו מחשבונו של הרמב"ם, לא מה מז ק קלה קמט—ג קנב
קסח רכד רצז—ח שצט תו תמא תקלג
תקמה תקעג ; מונה מצוה זו בשתי מצות;
ד סה פו קא קכו רנב תא תיט תקמו תקסה
והרמב"ן כתב (בפירושו על התורה) : כח צה—ו קמח קעח קצ קצו שסו שע ; הקדמה לספר דברים, תעו ; ראיתי להרמב"ן (בפירוש עה"ת), רט ; כתב בפירושיו, שסה ; פירוש הרמב"ן, קכו רכ שנה
הלכות בכורות, ט ; כתב הרמב"ן (בהלכות בכורות), שפט
חדושיו למסכת מכות, שמב
וכתב הרמב"ן (בתורת האדם), שסג
משם הרמב"ן, רסו ; והרמב"ן ורבים עמו אמרו, שכה
עמודי הארץ (האלפס, הרמב"ם, והרמב"ן), אגרת המחבר ; שני עמודי עולם (הרמב"ם והרמב"ן), רל.ו
הרבנים, דעת רוב הרבנים, קמא
רש"י, סב רח שד שכו שלו שנ תכ
רבנו תם, שנ

שמות ספרים

גמרא דבני מערבא, קיד
הלכות (גדולות), ד קנו
ירושלמי, פג קסג רח רנ רסח שצא תו תכ
תכו תפז תקח תקלו—ח תקעא תקעה
מכילתא, מא מה נט סא עח—ט פ פב—ג פו
פט צא קיד קלח רסא רעב תקנ
מכילתא (ספרי זוטא), שסג שסה שפח שצג שצה תי
ספרא, קמב קמט קנד—ז קנט קסג קסה קעא—ג קעה קפו קפח ריב ריז—ח רכא רכג
רכה—ו רלב—ד רלט—מ רמב רמד—ח
רנב—ד רסא רסג—ד רסו רעח רצג רצו
שז—ח שם שמה—ח שסג שסו שסט
ספרי, פז קז קלב קמג קנח ריט—כ רכג רנב
רסב רסח שנח שסב שפח שצ—א שצג
תסו תיז תלא—ב תלז—ח תמ—א תמה
תמו תנד תנח תסב תעח—ט תפג תצא—ג
תצו תצח—ט תקג תקו—ט תקיד תקיח
תקכד—ה תקלד תקלח תקמג תקמה תקנו—ז תקס תקסג תקסז (כתוב שם : ספרא), תקעח תקפג תקצב—ג תקצח תר תרג תרח תריא
משנתו של ר' אליעזר בן ר' יוסי הגלילי, תלא
הפירושים הטובים, עט קיב קנג רנא שיג ת
תקצו ; הפירוש הטוב, רמט תצה ; ויש שפירשו, רעח ; אחרים פירשו, רכ
ספרי הראשונים, תקטז
ספרי יודעי חכמת אלקות, כה
פירוש, הפירוש הזה נתחדש מזמן קרוב, תה ; במקומו ברישׁ ביצה הארכתי בו, שטו
פרקי רבי אליעזר, שפו
תוספתא, קנ תמח
תנחומא, מדרש ר', שצז תלג
התרגום, קנה תצח תקסד
תרגום אונקלוס, יז רט רלט שנ תסט תקמז
תקסד—ה תקלד תקלח תקמג תקמה תקנו—ז תקס תקסג תקסז (כתוב שם : ספרא), תקעח תקפג תקצב—ג תקצח תר תרג תרח תריא
משנתו של ר' אליעזר בן ר' יוסי הגלילי, תלא
הפירושים הטובים, עט קיב קנג רנא שיג ת
תקצו ; הפירוש הטוב, רמט תצה ; ויש שפירשו, רעח ; אחרים פירשו, רכ
ספרי הראשונים, תקטז
ספרי יודעי חכמת אלקות, כה
פירוש, הפירוש הזה נתחדש מזמן קרוב, תה ; במקומו ברישׁ ביצה הארכתי בו, שטו
פרקי רבי אליעזר, שפו
תוספתא, קנ תמח
תנחומא, מדרש ר', שצז תלג
התרגום, קנה תצח תקסד
תרגום אונקלוס, יז רט רלט שנ תסט תקמז

ביאורים בפסוקים ומאמרי חז"ל

מלכים א יח, לא ; כמספר שבטי יעקב אשר היה דבר ה' אליו וגו', תקטז
ברכות כא, א : מדוע ברכת התורה לפניה היא מדאורייתא, ובברכת המזון לאחריו, תכח
ברכות לג, ב : האומר על קן ציפור יגיעו רחמיך, תקלז
ברכות לד, א : ויחל משה, כביכול שהתירו מן השבועה, לב
יומא פא, א : לא ענש אלא אם כן הזהיר, עה
רה"ש טז, ב : שלשה ספרים נפתחים, שכא
מגילה כח, א : קדושתן עליהן אפילו כשהן שוממין, צח
במות סד, א : הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, תכח
סוטה ח, ב : במדה שאדם מודד בה מודדין לו, קסט
ב"מ נט, ב : מעשה דר"א בתנורו של עכנאי, תקח
ב"מ קיא, א : לעבור עליו בהרבה לאוין, רלו
סנהדרין נד, א : עונש שמענו אזהרה מניין, עה
סנהדרין סז, ב : למה נקרא שמם כשפים שמכחישין פמליא של מעלה, סב
מכות כג, ב : רצה המקום לזכות ישראל, כ רלו

מנחות מג, ב : כל מי שיש לו מזוזה בפתחו, כ
ירושלמי ברכות פ״ג, ה״א : צדיקים גמורים אינם מטמאים (טומאת המת), רמז
בראשית רבה, נא ; אין דבר רע יורד מלמעלה, קסט

ספרי דברים יו, יא : אשילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל, תקח
אותיות דרבי עקיבא : שבעים פנים יש לתורה פג צה שסה תמז
בתפלות וברכות : ברוך אתה ה׳, תכח

שיטות חדשות בספר החינוך

אין לכוף על מצות יעוד, מ
בן נה נתחייב בהודאת עצמו, כח קצב
כל לאו שאפשר לעבור עליו בלא עשיית מעשה, אפילו עשה מעשה פסוד, צד קיג
רמז שמה—ז שנז שסז שצו תקעג
עני שהביא קרבן עשיר לא יצא, קכא

אסור לעשות מעשה קונשין בחייבי כריתות, רו
דין מלקות רק בארץ ישראל, רנג
על התלמיד להביא ספר לרב, שנ
כהן שסייע במלאכת חבירו הכהן במיתה, שצג

חקירות

מדוע באו מצות רבות ביציאת מצרים, כ
מדוע לא נתנה התורה במלות רחבות יותר, סג
למה לא נודע הטעם בכל המצות, קנב
אם ה׳ חפץ בברכת ישראל, מדוע יש צורך בברכת כהנים, שסז
איך יש בידי אדם למנוע לבבו מתאוה, תכד
מדוע ישראל סובלי הצרות והגלות, הקדמה

מדוע נתנה התורה לבני אדם, הקדמה
היתר שבועה בה׳, לב
מדות בה׳, פ
„אל קנא״, פסט
מדה כנגד מדה, קסט תקלז
„ברוך אתה ה״ או „יתברך״, תכח
מאמר חז״ל „נצחוני בני״, תקח

מידות ומוסר

אדם נפעל כפי פעולותיו, כ מ צה צט ריג
רסג רסו רע רפה
אין דבר מאוס משקר, פ
אין הברכה מצויה אלא במתרפים אל ה׳ במעשיהם, פ
בדבור יתעורר הלב, תרו
בזכות מחשבה זכה תחול ברכת ה׳, רסד
בידי אדם להשלים צורת נפשו בהכשר פעולותיו, ב
בסבת החטא ירחק האדם מכל טוב, קסט
גודל הכרת טובה, כז
דרך חסידים ואנשי מעשה אוהבים שלום ושמחים בטוב הבריות וכו׳, תקל
האדם מתברך לפי מעשיו, צו קלב
המדה הנמאסת בתכלית המיאוס היא שנאת הלב, רמה
הנפש מתעלה בטהרה, קנב
טיגוף נפש הוא המאוים ולא האומנות, עא
כל דבור הגורם מניעת הטובה ממנו הוא כנגד חפצו ברוך הוא, עו
כפוי טובה מאוס בתכלית לפני אלקים ואנשים, כז
לא תצוה התורה להיות שותק למחרפיו, שמא

להרחיק תכלית הרחקה ממידת הכילות, תפב תקעז
לחוס אף על הבהמות, תרא
לעקור רוע הלב ואכזריות, מו שיג שמה תסד
לפי התעוררות האדם ומעשהו יתפעל אל הדברים, כו רעד תא
לפנים משורת הדין, פב
לקנות מדות החסד והרחמים, מב מד סג סה; חמלה, סח עג ; ותרנות, סט ; בטחון, סט
מחשבה טובה וזכה ראשית כל המעשים וסופם, תכד ; אחרי המחשבות ימשך מעשי הגופות, רסה תכו
מחשבות רעות אבות הטומאות והמעשים ילדיהן, שסז
מצות ה׳ הן עיסת הנפש, רנב
מתוך הכשר גופנו במדות טובות ראויים לקבלת הטובה, מב סג סו עב פ שמה שסז
ראוי להקדים לעולם תועלת הנפש לתועלת הגוף, תסא
רוב פעולות בני אדם רצויות אל לב ויאיתן לפי חשיבות עושיהן, רצו
שלא לבעט ביסורים, קעב
שלא להזיק בפיגו, רלט

אמרות

אמצעות גבתרות מן הקצוות, צה
החכם אמר למלך על הפם : הזהר שלא יאמרו, שאם יאמרו יעשו, עה
הגדול מי ששגותיו ספורות, תקמה

טבע האב צפון בבניו, תקט
רוב ההרגל הוא מה שאחר השבע, תצא
צער רבים נחמה, שכז

יחס המחבר לרמב"ם ולרמב"ן

אלו ואלו דברי אלקים חיים, קסד תמז
אני מעלים עין ממה שכתב הרמב"ם, קסג
אחר רשות אדוני הרב (הרמב"ם) אענה אף אני חלקי, תקע
דברי מי חכם חן (הרמב"ם), תקמה ; (הרמב"ן) כח תו
דעתי נוטה לדעת (הרמב"ן), קנב—ג
דרך המלך (הרמב"ם) נלך, תקמה
הגדול (הרמב"ם) מי ששגגותיו ספורות, תקמה
הדבר אשר יקשה נחלה הקושי בנו ולא בו (הרמב"ם), קלה שמט
העיקר לפי הדומה הוא כהרמב"ן, שסח
חשבנו מן המניין (תרי"ג) לכבוד הרמב"ם, קס
כי מלאך ה' צבאות הוא (הרמב"ם), שו
כל דברי רבנו (הרמב"ם) נקבל עם היות לבנו נאחז במה שכתבנו יותר, רלט
כתבתי זה המקרא (שלא כדעת הרמב"ם), רעח רסב שטו
כתבתי זה המקרא כדעת הרמב"ן, קיב
לא כן אנו נהגין (כדעת הרמב"ם), עח
לא חשכתי מלכתוב דברי הרמב"ם אע"פ שלבי נאחז בענין זה בדברי הרמב"ן, קמט
מידו (של הרמב"ם) זכינו לו לעסק הזה (של חשבון המצות), קלה תצו
מקובלים בסתרי התורה, תקלז
עם כל זה מדרך חשבון הרמב"ם לא נטה, קנד קסח תקמה
יזכר הרב (הרמב"ם) לטובה שסייע ידי במלאכת טעמי המצות, שנא
שני עמודי עולם, תקלז

בן המחבר ב"ספר החינוך"

אכתוב לך בני מעט בכאן, רמג תכח תקמט
אל בני השמר מפניהם, כ
אל תחשוב בני לתפוש על דברי, כ
אל תטעה בני בזה החשבון של ד' מצות בני נח, תכד
אם תזכה בני תרגיש בה, שכא
אתה הבן היקר תזכה ותחקור, שכו
אתה בני הזהר על זה, רסח
דע בני, צה
הארכתי לכתוב לך בני על זה, תקלז
הארכתי לך בני מעט בזה כי מתורה יבנה המקדש ותצטרך לו, שצ
הבן זה בני, שפד
חכם בני ודעהו, שכג
יש לי להרחיב המאמר בכאן ולהודיעך בני, שכה
כבר כתבתי לך בני הרבה פעמים, רסה
כל מחשבתי בששת המצות לעורר רוח הילדים, תקנד
מלאני לבי לכתוב רמזים... לתנך בה בני הנערים חביריו, שצז ; לעורר לב הנער בני והילדים חביריו, הקדמה ; להרגיל הנערים להטעימם כי יש לדברי תורה טעמים, קכו
עתה בני... אלמדך להועיל בתורה ובמצות, כ
עתה בני אם תזכה ותאכל יגיע כפיך, תסה
ראוי שאבאר לך בני, שפו
שמע בני ואם תזכה בחר לך לדעתך, קסד

מלים לועזיות

גינוי (יריכים), צט
משקל י"ב ארגינץ, רעח
נטימאש (עוללות), רל
קוסטן (צמר גפן), רז

לוח השוואה של סמני המצות

כדי להקל על המעיין בדברי רבנו מצאתי לנחוץ לתת לוח־השוואה של סימני המצוות:

א. כמו שהם סדורים בהוצאה הנוכחית (וגם בדפוסי ויניציאה ואמסטרדם).
ב. כמו שהם סדורים בדפוסים האחרונים (מדפוס פרנקפורט ואילך).
ג. כמו שהם סדורים בספר המצות להרמב"ם.

א.	ב.	ג.
	בראשית	
א	א	ע' ריב
	לך לך	
ב	ב	ע' רטו
	וישלח	
ג	ג	ל"ת קפג
	בא	
ד	ד	ע' קנג
ה	ה	ע' נה
ו	ו	ע' נו
ז	ט	ע' קנו
ח	י	ע' קנח
ט	יח	ע' עט
י	כא	ע' קנז
יא	כב	ע' פא
יב	כג	ע' פב
יג	ז	ל"ת קכה
יד	ח	ל"ת קין
טו	יא	ל"ת רא
טז	יב	ל"ת קצח
יז	יג	ל"ת קכח
יח	יד	ל"ת קכו
יט	טו	ל"ת קכג
כ	טז	ל"ת קכב
כא	יז	ל"ת קכז
כב	יט	ל"ת קצז
כג	כ	ל"ת ר
	בשלח	
כד	כד	ל"ת שכא
	יתרו	
כה	כה	ע' א

א.	ב.	ג.
כו	לא	ע' קנה
כז	לג	ע' ר
כח	כו	ל"ת א
כט	כז	ל"ת ב
ל	כח	ל"ת ה
לא	כט	ל"ת ו
לב	ל	ל"ת סב
לג	לב	ל"ת שב
לד	לד	ל"ת רפט
לה	לח	ל"ת שמז
לו	לו	ל"ת רמג
לז	לז	ל"ת רפח
לח	לח	ל"ת רטו
לט	לט	ל"ת ד
מ	מ	ל"ת עט
מא	מא	ל"ת פ
	משפטים	
מב	מב	ע' רלב
מג	מג	ע' רלג
מד	מד	ע' רלד
מה	מז	ע' רכז
מו	מט	ע' רלו
מז	ג	ע' רכו
מח	נא	ע' רלז
מט	נג	ע' רלח
נ	נד	ע' רלט
נא	נה	ע' רמ
נב	נו	ע' רמא
נג	נז	ע' רמב
נד	נח	ע' רמו
נה	נט	ע' רמג
נו	ס	ע' רמד
נז	סא	ע' רכ
נח	סה	ל"ת רסא
נט	מו	ל"ת רסב

א.	ב.	ג.
ס	מח	ל"ת שיט
סא	נב	ל"ת קפח
סב	סב	ל"ת שי
סג	סג	ל"ת רנב
סד	סד	ל"ת רגג
סה	סה	ל"ת רנו
סו	סו	ע' קצו
סז	עח	ע' קעח
סח	פ	ע' רב
סט	פד	ע' קלד
ע	פה	ע' קלה
עא	פח	ע' נב
עב	צא	ע' קכה
עג	סז	ל"ת רלד
עד	סח	ל"ת רלו
עה	סט	ל"ת שטו
עו	ע	ל"ת ס
עז	עא	ל"ת שטז
עח	עב	ל"ת קנד
עט	עג	ל"ת קפא
פ	עד	ל"ת רפא
פא	עה	ל"ת רפי
פב	עו	ל"ת רפב
פג	עז	ל"ת רפג
פד	עט	ל"ת רעז
פה	פא	ל"ת רעח
פו	פב	ל"ת רצ
פז	פג	ל"ת רעד
פח	פו	ל"ת יד
פט	פז	ל"ת טו
צ	פט	ל"ת קטו
צא	צ	ל"ת קטז
צב	צב	ל"ת קפו
צג	צג	ל"ת מח
צד	צד	ל"ת נא

א.	ב.	ג.
	תרומה	
צה	צה	ע׳ כ
צו	צז	ע׳ כז
צז	צו	ל״ת סו
	תצוה	
צח	צח	ע׳ כה
צט	צט	ע׳ לג
ק	קב	ע׳ פט
קא	קג	ע׳ כח
קב	ק	ל״ת פז
קג	קא	ל״ת פח
קד	קד	ל״ת סב
	תשא	
קה	קה	ע׳ קעא
קו	קו	ע׳ כד
קז	קז	ע׳ לה
קח	קיב	ע׳ קלה
קט	קח	ל״ת פד
קי	קט	ל״ת סג
קיא	קי	ל״ת פה
קיב	קיא	ל״ת קצד
קיג	קיג	ל״ת קפז
	ויקהל	
קיד	קיד	ל״ת שכב
	ויקרא	
קטו	קטו	ע׳ סג
קטז	קטז	ע׳ סז
קיז	קיט	ע׳ סב
קיח	קכ	ע׳ סח
קיט	קכא	ע׳ סט
קכ	קכב	ע׳ קעה
קכא	קכג	ע׳ עב
קכב	קכז	ע׳ קיח
קכג	קכח	ע׳ ע
קכד	קכט	ע׳ עא
קכח	קל	ע׳ קצד
קכו	קיז	ל״ת צח
קכז	קיח	ל״ת צט
קכח	קכד	ל״ת קיב
קכט	קכה	ל״ת קב
קל	קכו	ל״ת קג
	צו	
קלא	קלא	ע׳ ל
קלב	קלב	ע׳ כט
קלג	קלד	ע׳ פח
קלד	קלו	ע׳ מ
קלה	קלח	ע׳ סד

א.	ב.	ג.
קלו	קמ	ע׳ פה
קלז	קמא	ע׳ סו
קלח	קמג	ע׳ צא
קלט	קמו	ע׳ צ
קמ	קלג	ל״ת סא
קמא	קלה	ל״ת קכד
קמב	קלז	ל״ת קלח
קמג	קלט	ל״ת קלט
קמד	קמב	ל״ת קכ
קמה	קמד	ל״ת קלב
קמו	קמה	ל״ת קל
קמז	קמז	ל״ת קפה
קמח	קמח	ל״ת קפד
	שמיני	
קמט	רנג	ע׳ קסט
קנ	קנה	ע׳ קנב
קנא	קנח	ע׳ קנא
קנב	קנט	ע׳ צז
קנג	קס	ע׳ צח
קנד	קסא	ע׳ צו
קנה	קמט	ל״ת קסג
קנו	קנ	ל״ת קסד
קנז	קנא	ל״ת קסה
קנח	קנב	ל״ת עג
קנט	קנד	ל״ת קעב
קס	קנו	ל״ת קעג
קסא	קנז	ל״ת קעד
קסב	קסב	ל״ת קעו
קסג	קסג	ל״ת קעח
קסד	קסד	ל״ת קעט
קסה	קסה	ל״ת קעז
	תזריע	
קסו	קסו	ע׳ ק
קסז	קסח	ע׳ עו
קסח	קסט	ע׳ קא
קסט	קעא	ע׳ קיב
קע	קעב	ע׳ קב
קעא	קסז	ל״ת קכט
קעב	קע	ל״ת שז
	מצורע	
קעג	קעג	ע׳ קי
קעד	קעד	ע׳ קיא
קעה	קעה	ע׳ קס
קעו	קעו	ע׳ עז
קעז	קעז	ע׳ קג
קעח	קעח	ע׳ קד
קעט	קעט	ע׳ עד
קפ	קפ	ע׳ קה
קפא	קפא	ע׳ צט

א.	ב.	ג.
קפב	קפב	ע׳ קו
קפג	קפג	ע׳ עה
	אחרי	
קפד	קפה	ע׳ מט
קפה	קפז	ע׳ קמז
קפו	קפו	ל״ת סח
קפז	קפו	ל״ת צ
קפח	קפח	ל״ת שנג
קפט	קפט	ל״ת שנא
קצ	קצ	ל״ת של
קצא	קצא	ל״ת שלא
קצב	קצב	ל״ת שלב
קצג	קצג	ל״ת שלד
קצד	קצד	ל״ת שלה
קצה	קצה	ל״ת שלו
קצו	קצו	ל״ת שלג
קצז	קצז	ל״ת שמ
קצח	קצח	ל״ת שמא
קצט	קצט	ל״ת שנב
ר	ר	ל״ת שמב
רא	רא	ל״ת שמג
רב	רב	ל״ת שמד
רג	רג	ל״ת שלז
רד	רד	ל״ת שלח
רה	רה	ל״ת שלט
רו	רו	ל״ת שמה
רז	רז	ל״ת שמו
רח	רח	ל״ת ז
רט	רט	ל״ת שנ
רי	רי	ל״ת שמח
ריא	ריא	ל״ת שמט
	קדושים	
ריב	ריב	ע׳ ריא
ריג	רטז	ע׳ קכ
ריד	ריח	ע׳ קכא
רטו	רכ	ע׳ קכג
רטז	רכב	ע׳ קכד
ריז	רלה	ע׳ קעז
ריח	רלט	ע׳ רה
ריט	רמג	ע׳ רו
רכ	רמז	ע׳ קיט
רכא	רנד	ע׳ כא
רכב	רנז	ע׳ רט
רכג	רנט	ע׳ רח
רכד	רסא	ע׳ רכח
רכה	ריג	ל״ת י
רכו	ריד	ל״ת ג
רכז	רטו	ל״ת קלא
רכח	ריז	ל״ת ריי
רכט	ריט	ל״ת ריא

א.	ב.	ג.
רל	רכא	ל״ת ריב
רלא	רכג	ל״ת ריג
רלב	רכד	ל״ת רמד
רלג	רכה	ל״ת רמח
רלד	רכו	ל״ת רמט
רלה	רכז	ל״ת סא
רלו	רכח	ל״ת רמז
רלז	רכט	ל״ת רמה
רלח	רל	ר״ת רלח
רלט	רלא	ל״ת שיז
רם	רלב	ל״ת רצט
רמא	רלג	ל״ת רעג
רמב	רלד	ל״ת רעה
רמג	רלו	ל״ת שא
רמד	רלז	ל״ת רצג
רמה	רלח	ל״ת שב
רמו	רם	ל״ת שג
רמז	רמא	ל״ת שד
רמח	רמב	ל״ת שה
רמט	רמד	ל״ת ריז
רנ	רמה	ל״ת רטו
רנא	רמו	ל״ת קצב
רנב	רמח	ל״ת קצה
רנג	רמט	ל״ת לג
רנד	רנ	ל״ת לב
רנה	רנא	ל״ת מג
רנו	רנב	ל״ת מד
רנז	רנג	ל״ת מא
רנח	רנה	ל״ת ח
רנט	רנו	ל״ת ט
רס	רנח	ל״ת רעב
רסא	רס	ל״ת שיח
רסב	רסב	ל״ת ל

אמור

רסג	רסד	ע״ לן
רסד	רסט	ע״ לב
רסה	רעב	ע״ לח
רסו	רפו	ע״ סא
רסז	רצג	ע״ ס
רסח	רצו	ע״ ט
רסט	רצז	ע״ קנט
רע	רצט	ע״ מג
רעא	ש	ע״ קס
רעב	שב	ע״ מד
רעג	שו	ע״ קסא
רעד	שז	ע״ מו
רעה	שח	ע״ קסב
רעו	שי	ע״ קסג
רעז	שיב	ע״ מז
רעח	שיג	ע״ קסד

א.	ב.	ג.
רעט	שיד	ע״ מח
רפ	שיז	ע״ קסה
רפא	שיח	ע״ קסו
רפב	שכ	ע״ נ
רפג	שכא	ע״ קסז
רפד	שכב	ע״ נא
רפה	שכד	ע״ קסט
רפו	שכה	ע״ קסח
רפז	רסג	ל״ת קסו
רפח	רסה	ל״ת עו
רפט	רסו	ל״ת קנח
רצ	רסז	ל״ת קנט
רצא	רסח	ל״ת קס
רצב	רע	ל״ת קסז
רצג	רעא	ל״ת קסח
רצד	רעג	ל״ת קסא
רצה	רעד	ל״ת קסב
רצו	רעה	ל״ת ע
רצז	רעו	ל״ת עא
רצח	רעז	ל״ת סט
רצט	רעח	ל״ת עה
ש	רעט	ל״ת קלו
שא	רפ	ל״ת קלג
שב	רפא	ל״ת קלד
שג	רפב	ל״ת קלה
שד	רפג	ל״ת קלו
שה	רפד	ל״ת קנג
שו	רפה	ל״ת צא
שז	רפו	ל״ת צו
שח	רפט	ל״ת צב
שט	רצ	ל״ת צד
שי	רפח	ל״ת צג
שיא	רצא	ל״ת שסא
שיב	רצב	ל״ת צו
שיג	רצד	ל״ת קא
שיד	רצה	ל״ת סג
שטו	רצח	ל״ת שבג
שטז	שא	ל״ת שכד
שיז	שג	ל״ת קפט
שיח	שד	ל״ת קצ
שיט	שה	ל״ת קצא
שכ	שט	ל״ת קכה
שכא	שיא	ל״ת שכו
שכב	שטו	ל״ת שכט
שכג	שטז	ל״ת קצו
שכד	שיט	ל״ת שכז
שכה	שכג	ל״ת שכח

בהר

שכו	של	ע״ קם
שכז	שלא	ע״ קלו

א.	ב.	ג.
שכח	שלב	ע״ קלו
שכט	שלו	ע״ רמה
של	שם	ע״ קלח
שלא	שמא	ע״ קלט
שלב	שמו	ע״ רלה
שלג	שכו	ל״ת רכ
שלד	שכז	ל״ת רכא
שלה	שכח	ל״ת רכב
שלו	שכט	ל״ת רכג
שלז	שלג	ל״ת רכד
שלח	שלד	ל״ת רכה
שלט	שלה	ל״ת רכו
שם	שלו	ל״ת רג
שמא	שלח	ל״ת רגא
שמב	שלט	ל״ת רכז
שמג	שמב	ל״ת רכח
שמד	שמג	ל״ת רלה
שמה	שמד	ל״ת רגז
שמו	שמה	ל״ת רגח
שמז	שמו	ל״ת רגט
שמח	שמח	ל״ת רס
שמט	שמט	ל״ת יב

בחוקותי

שנ	שנ	ע״ קיד
שנא	שנב	ע״ סז
שנב	שנג	ע״ קסו
שנג	שנד	ע״ קסז
שנד	שנה	ע״ קיז
שנה	שנז	ע״ קמה
שנו	שס	ע״ עת
שנז	שנא	ל״ת קו
שנח	שנו	ל״ת קז
שנט	שנח	ל״ת קי
שס	שנט	ל״ת קיא
שסא	שסא	ל״ת קפ

נשא

שסב	שסב	ע״ לא
שסג	שסד	ע״ עג
שסד	שסה	ע״ רכב
שסה	שעד	ע״ צב
שסו	שעז	ע״ צג
שסז	שעח	ע״ כו
שסח	שעט	ע״ לד
שסט	שסג	ל״ת עז
שע	שסו	ל״ת קד
שעא	שסז	ל״ת קה
שעב	שסח	ל״ת רב
שעג	שסט	ל״ת רג
שעד	שע	ל״ת רד

א.	ב.	ג.
שעה	שעא	ל״ת רה
שעו	שעב	ל״ת רו
שעז	שעג	ל״ת רז
שעח	שעה	ל״ת רח
שעט	שעו	ל״ת רז
	בהעלותך	
שם	שם	ע׳ נז
שמא	שמא	ע׳ נח
שמב	שמד	ע׳ נט
שמג	שמב	ל״ת קיט
שמד	שמג	ל״ת קכב
	שלח	
שמה	שמה	ע׳ קלג
שמו	שמו	ע׳ יד
שמז	שמז	ל״ת מז
	קרח	
שמח	שמח	ע׳ כב
שמט	שצב	ע׳ פ
שצ	שצד	ע׳ כג
שצא	שצה	ע׳ קכז
שצב	שצו	ע׳ קכט
שצג	שמט	ל״ת עב
שצד	שצ	ל״ת עד
שצה	שצא	ל״ת סד
שצו	שצג	ל״ת קח
	חקת	
שצז	שצז	ע׳ קיג
שצח	שצח	ע׳ קז
שצט	שצט	ע׳ קח
	פנחס	
ת	ת	ע׳ רמח
תא	תא	ע׳ לט
תב	תב	ע׳ מא
תג	תג	ע׳ מב
תד	תד	ע׳ מה
תה	תה	ע׳ קע
	מטות	
תו	תו	ע׳ צה
תז	תז	ל״ת קנז
	מסעי	
תח	תח	ע׳ קסג
תט	תי	ע׳ רכה

א.	ב.	ג.
תי	תט	ל״ת רצב
תיא	תיא	ל״ת רצא
תיב	תיב	ל״ת רצו
תיג	תיג	ל״ת רצה
	דברים	
תיד	תיד	ל״ת רפד
תטו	תטו	ל״ת רעו
	ואתחנן	
תטז	תיז	ע׳ ב
תיז	תיח	ע׳ ג
תיח	תיט	ע׳ יא
תיט	תכ	ע׳ י
תכ	תכא	ע׳ יג
תכא	תכב	ע׳ יב
תכב	תכג	ע׳ טו
תכג	תכה	ע׳ קפז
תכד	תטז	ל״ת רסו
תכה	תכד	ל״ת סד
תכו	תכו	ל״ת ג
תכז	תכז	ל״ת נב
	עקב	
תכח	תל	ע׳ יט
תכט	תלא	ע׳ רז
תל	תלב	ע׳ ד
תלא	תלג	ע׳ ה
תלב	תלד	ע׳ ו
תלג	תלה	ע׳ ז
תלד	תכח	ל״ת כב
תלה	תכט	ל״ת כה
	ראה	
תלו	תלו	ע׳ קפה
תלז	תלח	ע׳ פג
תלח	תמ	ע׳ פד
תלט	תמא	ע׳ פו
תמ	תנא	ע׳ קמו
תמא	תנג	ע׳ פה
תמב	תסג	ע׳ קעט
תמג	תסד	ע׳ קפו
תמד	תע	ע׳ קנ
תמה	תעג	ע׳ קכח
תמו	תעד	ע׳ קל
תמז	תעו	ע׳ קמב
תמח	תעז	ע׳ קמא
תמט	תעט	ע׳ קצה
תנ	תפב	ע׳ קצו

א.	ב.	ג.
תנא	תפח	ע׳ נד
תנב	תפט	ע׳ נג
תנג	תלז	ל״ת סה
תנד	תלט	ל״ת פט
תנה	תמב	ל״ת קמא
תנו	תמג	ל״ת קמב
תנז	תמד	ל״ת קמג
תנח	תמה	ל״ת קמד
תנט	תמו	ל״ת קמה
תס	תמז	ל״ת קמו
תסא	תמח	ל״ת קמז
תסב	תמט	ל״ת קמט
תסג	תנ	ל״ת רכט
תסד	תנב	ל״ת קפב
תסה	תנד	ל״ת שיג
תסו	תנה	ל״ת שיד
תסז	תנו	ל״ת כח
תסח	תנז	ל״ת יז
תסט	תנח	ל״ת יח
תע	תנט	ל״ת יט
תעא	תס	ל״ת כ
תעב	תסא	ל״ת כא
תעג	תסב	ל״ת טז
תעד	תסה	ל״ת כג
תעה	תסו	ל״ת כד
תעו	תסז	ל״ת מה
תעז	תסח	ל״ת קעא
תעח	תסט	ל״ת קמ
תעט	תעא	ל״ת קעת
תפ	תעב	ל״ת קפ
תפא	תעה	ל״ת רל
תפב	תעח	ל״ת רלב
תפג	תפ	ל״ת רלא
תפד	תפא	ל״ת רלג
תפה	תפג	ל״ת קיג
תפו	תפד	ל״ת קיד
תפז	תפה	ל״ת קצט
תפח	תפו	ל״ת קיח
תפט	תפז	ל״ת קמח*
תצ	תצ	ל״ת קנו
	שופטים	
תצא	תצא	ע׳ קעו
תצב	תצה	ע׳ קעד
תצג	תצז	ע׳ קעג
תצד	תקג	ע׳ יז
תצה	תקו	ע׳ קמג
תצו	תקז	ע׳ קכו
תצז	תקח	ע׳ קמו

* בסה״מ שלפנינו אין שם ל״ת זו, שלא להקריב קרבן מסח בבמת יחיד, ובמקומה יש האזהרה קמח שלא יאכל הזר קדשי קדשים.

א.	ב.	ג.
תצח	תקט	ע׳ לו
תצט	תקטז	ע׳ קעב
תק	תקכ	ע׳ קפב
תקא	תקכד	ע׳ קס
תקב	תקכו	ע׳ קצא
תקג	תקכז	ע׳ קצ
תקד	תקל	ע׳ תקפא
תקה	תצב	ל״ת יג
תקו	תצג	ל״ת יא
תקז	תצד	ל״ת צה
תקח	תצו	ל״ת שיב
תקט	תצח	ל״ת שסב
תקי	תצט	ל״ת שסג
תקיא	תק	ל״ת מו
תקיב	תקא	ל״ת שסד
תקיג	תקד	ל״ת קסט
תקיד	תקה	ל״ת קע
תקטו	תקב	ל״ת שסה
תקטז	תקי	ל״ת לא
תקיז	תקיא	ל״ת לד
תקיח	תקיב	ל״ת לה
תקיט	תקיג	ל״ת לו
תקכ	תקיד	ל״ת לז
תקכא	תקטו	ל״ת לח
תקכב	תקיז	ל״ת כז
תקכג	תקיח	ל״ת כו
תקכד	תקיט	ל״ת כט
תקכה	תקכב	ל״ת רמו
תקכו	תקכג	ל״ת רפח
תקכז	תקכא	ל״ת רעט
תקכח	תקכה	ל״ת נח
תקכט	תקכח	ל״ת מט
תקל	תקכט	ל״ת נז
תקלא	תקלא	ל״ת שט

כי תצא

תקלב	תקלב	ע׳ רכא
תקלג	תקלה	ע׳ רל
תקלד	תקלז	ע׳ רלא
תקלה	תקלח	ע׳ רד
תקלו	תקמא	ע׳ רג

א.	ב.	ג.
תקלז	תקמה	ע׳ קמח
תקלח	תקמו	ע׳ קפד
תקלט	תקנב	ע׳ ריג
תקמ	תקנג	ע׳ ריט
תקמא	תקנה	ע׳ רכט
תקמב	תקנז	ע׳ ריח
תקמג	תקסו	ע׳ קצב
תקמד	תקסז	ע׳ קצג
תקמה	תקעג	ע׳ קצח
תקמו	תקעה	ע׳ צד
תקמז	תקעו	ע׳ רא
תקמח	תקעט	ע׳ רכב
תקמט	תקפב	ע׳ ריד
תקנ	תקפז	ע׳ קצט
תקנא	תקפח	ע׳ ר
תקנב	תקצב	ע׳ קכב
תקנג	תקצד	ע׳ רכד
תקנד	תקצח	ע׳ רטז
תקנה	תקצט	ע׳ ריז
תקנו	תר	ע׳ רמז
תקנז	תרג	ע׳ קפט
תקנח	תרד	ע׳ קפח
תקנט	תקלג	ל״ת רסג
תקס	תקלד	ל״ת רסד
תקסא	תקלו	ל״ת סו
תקסב	תקלט	ל״ת רסט
תקסג	תקמ	ל״ת רע
תקסד	תקמב	ל״ת לט
תקסה	תקמג	ל״ת מ
תקסו	תקמד	ל״ת שו
תקסז	תקמז	ל״ת רצח
תקסח	תקמח	ל״ת רטו
תקסט	תקמט	ל״ת קצג
תקע	תקנ	ל״ת ריח
תקעא	תקנא	ל״ת מב
תקעב	תקנד	ל״ת שנט
תקעג	תקנו	ל״ת רצד
תקעד	תקנח	ל״ת שנח
תקעה	תקנט	ל״ת שס
תקעו	תקס	ל״ת שנד
תקעז	תקסא	ל״ת נג

א.	ב.	ג.
תקעח	תקסב	ל״ת נר
תקעט	תקסג	ל״ת נד
תקפ	תקסד	ל״ת נת
תקפא	תקסה	ל״ת עת
תקפב	תקסח	ל״ת רנד
תקפג	תקסט	ל״ת רנה
תקפד	תקע	ל״ת שנת
תקפה	תקעא	ל״ת ק
תקפו	תקעב	ל״ת רלת
תקפז	תקעד	ל״ת קנה
תקפח	תקעז	ל״ת רסה
תקפט	תקעח	ל״ת רסז
תקץ	תקפ	ל״ת שנו
תקצא	תקפא	ל״ת שיא
תקצב	תקפג	ל״ת רמב
תקצג	תקפד	ל״ת שח
תקצד	תקפה	ל״ת רלט
תקצה	תקפו	ל״ת רכ
תקצו	תקפט	ל״ת רפז
תקצז	תקץ	ל״ת רפ
תקצח	תקצא	ל״ת רמא
תקצט	תקצג	ל״ת ריד
תר	תקצה	ל״ת ש
תרא	תקצו	ל״ת ריט
תרב	תקצז	ל״ת שנז
תרג	תרא	ל״ת רצג
תרד	תרב	ל״ת רעב
תרה	תרה	ל״ת נט

כי תבא

תרו	תרו	ע׳ קלב
תרז	תרו	ע׳ קלא
תרח	תריא	ע׳ ח
תרט	תרח	ל״ת קנא
תרי	תרט	ל״ת קנ
תריא	תרי	ל״ת קנב

נצבים

תריב	תריב	ע׳ טז
תריג	תריג	ע׳ יח

הוספות למהדורה השניה

ספר החינוך שחיבר חרב רבי אהרן ולחה

בוניציאה

שער של ספר החינוך שנדפס בוניציאה בשנת רפ"ג

בראשית

ש בו מצות עשה לאחת והיא מצות כריתת ברית מל וכרך לאחים לאחים ולאחר להם להורים פרו ורבו:

משנתשו מכוה זו כדי שיהיה העולם מיושב כראוי כלה תכון בישובו כדכתיב לא תהו בראה לשבת יצרה: והיא מכוה גדולה שבשבת מתקיימת כל המצות בעולם כי לבני אדם ניתנו ולא למלאכי השרת:

דינין המכוה תתן חייב אדם לעסוק בה וכשיה בגוים יהא לו חפצר: ומלין אף מכות הוא מטר בעסקיו בו ויתר פרטיה מבוארים בכתובות בכורות וכבכורותיך וכתיב בכל מקום וכל זמן וחייב אדם להסתכל בה מסהן רואה לה והוא יזהן פנקנו חכמי' אל ליפול לפסה: ומכוה זו תלוי מוטל על הכסף והמבטלה כיטל עסה וכשהו גדול מלוי סמדלים ב בעצמו מיושו חוכה להסלו הכן הסם ליסב עולמו:

נחופות ושהוחת כל לכן קדיה מכוכתן: לשם כחוח מיכתב בכריתוס בשלות מכוה לבין יתברך ולישראל מתוכנו לעמן: והוא יחיד לבית הבעלים: והרוצה לבציר לפני לכל הבשר ויהיה בם לאין עכשו לישון ואלים דברי לני מזבו לאכית על יחה סלחתי וכתיב כל פשעיהם ביסף ופשעיהם לחורייהן שכין: ואמר דלשו נבויכם אל לחוק לב הלעיר ודעלו עלי להכעי לבלעני עלי להכבה:

ואלה סדרי השנה שהכעיל סרן לשי חשבון חיבה ת הגל עגרן לרוב הבבו ומעלה בעמו רב' בשה בר סרן זל:

בראשית

ש בו מצות עשה לאחת והיא מצות כריתת ברית מל וכרך לאחים לאחים ולאחר להם להורים פרו ורבו:

משנתשו מכוה זו כדי שיהיה העולם מיושב כראוי כלה תכון בישובו כדכתיב לא תהו בראה לשבת יצרה: והיא מכוה גדולה שבשבת מתקיימת כל המצות בעולם כי לבני אדם ניתנו ולא למלאכי השרת:

דינין המכוה תתן חייב אדם לעסוק בה וכשיה בגוים יהא לו חפצר: ומלין אף מכות הוא מטר בעסקיו בו ויתר פרטיה מבוארים בכתובות בכורות וכבכורותיך וכתיב בכל מקום וכל זמן וחייב אדם להסתכל בה מסהן רואה לה והוא יזהן פנקנו חכמי' אל ליפול לפסה: ומכוה זו תלוי מוטל על הכסף והמבטלה כיטל עסה וכשהו גדול מלוי סמדלים ב בעצמו מיושו חוכה להסלו הכן הסם ליסב עולמו:

ארשת אלה תולדות נח אין כה מצות

לך לך

ב יש בה מצות עשה לאחת והיא מכו' מילת סלאיה זאת בריתי אשר תשמרו ב

ביני וביניכם וכין זרעך אחריך התול לכם כל זכר ונמלתם את בשר ערלתכם: והרבה מכוות כתו כן מבלנו בתקופת

דגם של כתב מספר החינוך העתיר ביותר, נמצא בספריית הוותיקאן בראש הדגם כתוב:
"שמעיני שמחה זה הספר חנוך הנקי ר' אהרן הכהן"

נמצא נח

א שכל מי שיקבל אמה עבריה לא ימכרנה לאדם
אחר כלל לעם עברי לא ימשול בה ולא ישלחנה לחוץ
אחרון ולהחזיק הדבר שאם נלמוד זה כלל שכל מי שיש לו
לאדם אחר שטיה כלל ימכרנה לעם עברי משרשי המצוה שרצה הל
לעמיד ואיוע להתעב בכמה החמלה האהיבה לבני
נמצא נט רוני המצוה נהוג לעולם בכל שעת ישוד ב שכל קיוה אמה
העבריה וישרה שלא יעבדה שאר כספיה וישרה וכל
שאר מזון וכסות כמשמעו ושנה דרך ארץ ונבאר לאו זה כל כמה שיה
עם כן שלא לגרוע להן דבר מאלה וכל האומר הרבריס אם לזו לא יעבד כל
שכן לאחרות כמה חולין וזה שכתב כמשפט הבעלי ישמח לה אמרו בתוכלא
שהוא בא ללמד ועניא לבאר שהבעלי למדוה בימינו מדיני המיטה
מה שאמרו כל המקנה עם אשתו של מעלי שאין לך על שאר
כסות ועונה מה דיני ומה שאמרו שהאשה שלה עם הבעל ואיה יורשת
ולפיכך מחשבין מזונותיה וכסותה לפי משלתו ושנין חילוק השטה שהוא
לפי כובד אומנותו האיש עד שאמרו כל שיעורי הסכן פעמים כשנה והעמל
פעם בחודש והלמיד חכם פעם בשנתים וכיוצא לה שתהיה ליל שבת ויתר
כדעיה מיבואריס בפרק כיצד מיס כמיזור ונוהגת מיטה זו לעניין בת חורין
בכל מקום בכל זמן כזכרים ונוכר עליה וברע לאשתו אחר
משלוש אלה מדאיתא על ערך שיהיו ההאיבה עבר של לאו והוא בשבר
על אזהרה מלך אבל אין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה ג
שלא יכה הבן האב והם אפי אם הם יכו אותו האב רבה בכל
זמן שלא ישאו בשש להמיתו של מכה אביו ואמו מות יומת ואעפ שלא
הזהיר הכה בפי עצמו זה שיאמר אל תכו האבות לא שכתב עשה המצוה אותם
ודרך התלמיד לשלם בעניין כזה לפי עשש שמשמע אזהרה מעין גם בזה
יש לנו אזהרה שהרי אע מיוחדין של כל איש מישר שלא להטות שכר בפי
שערתיים מלקות אדבעזה יכע לא יוסיף וכל שכן למי שלא עתחייב והאב
בכלל ישל הוא ואזהרתו מהכא ואעפ שלאו זה שלא יוסיף נחשב לאו בפני
עצמו מכל מקום הרי כלל בידינו שכל שיש בו כרת או מיתה יש בו לאו
חוץ מפסח ומילה שהכרת אב ואם הרי יש בו כרת כלא עריס ומיתה בעריס
ישל כן יש לנו לפי של כל פעם שנלמיד האזהרה בן מקרא כלא יוסיף אחר
שלא מיצאנה במקום אחר והיה עיקר האזהרה לישל ובבלה נלמיד
למכה אב ואם ועניין חיוב המיתה במכה אב זל שהוא כשהועיא מהם
דס דיוקא מה שאין כן נשאר כל אדם שאפי הועיא מהן דס ניתן לחיוב
מכין משרשי המצוה ליסר העבדים והכיוסריס שהרי מצינו בבני

לבירור זהותו של מחבר „ספר החינוך"

במבוא ל„ספר החינוך", מהדורה ראשונה, כתבנו על אישיותו וזמנו של מחבר „ספר החינוך", שרבו בו הניחושים והדעות[1]. על יסוד הוכחות וראיות שהבאנו שם, באנו לידי החלטה, שיש להבדיל בין הרא"ה הפוסק הידוע ובין מחבר הספר שלפנינו, שגם שמו היה רבי אהרן. אולם הבאנו שם את הדברים בקיצור. עכשיו, שזכינו, ת"ל, למהדורה שניה של „ספר החינוך" אמרתי, שכדאי להביא חומר נוסף וחדש, לפרש בהרחבת דברים מה שרמזנו שם בקצרה, וחלקתי את בירורי זה לשלשה חלקים:

א. דחיית הטענות המייחסות חיבור „ספר החינוך" לרא"ה הידוע.

ב. הסתירות שבין „ספר החינוך" לבין שיטות הרא"ה בספרו „בדק הבית".

ג. השוואות בין ספר „פקודת הלויים" של הרא"ה ובין „ספר החינוך", ומסקנותיהן.

דחיית הטענות המייחסות חיבור „ספר החינוך" לרא"ה

א. הראיה הראשונה, שמביאים לבסס את ההנחה, שהרא"ה הוא מחברו של „ספר החינוך" היא: מדרכו של הרא"ה שלא לעמוד על דעתו ולא להכריח לקיים את סברתו ולקבל את דעתו, אלא הוא מציעה, וכך כתב בהקדמתו לספרו „בדק הבית":

1. הענין הרב אשר מצאו בכל הדורות בזהות המחבר של „ספר החינוך" יש לראות ממה שהביא בעל „סדר הדורות" (חלק שמות הספרים, אות ח, ערך ספר החינוך) בשם בעל „שלשלת הקבלה", שיש לייחס את ספר החינוך לר' אברהם בר יצחק הנרבוני, שעשה גם פירוש על הרי"ף וספר המורה. — אכן לא בירר לנו בעל „שלשלת הקבלה" את טעמו.
„קוריוזים" והערות משונים יש למצוא גם בגליונות „הצפירה" (העירני עליהם הרב יהודה ליב הכהן מימון שליט"א, וחפשתי ומצאתים בגליונות: כ תמוז, כט תמוז, יח אב, ה אלול, תרמ"ו; יד כסלו, טו אדר"א, תרנ"א; כא חשון, כט חשון, תרנ"ב). בין החדשות נמצאו שם ש„ספר החינוך" הוא פרי עטו של: א) הרב יהודה אל ברצלוני; ב) רבי יהודה הלוי כיברצלוני; ג) או רבי יהודה הנשיא הלוי מברצלוני. מענין כיצד מבסס שם חכם אחד את השיטה, שהרא"ה הידוע הוא שחיבר את החינוך. הוא כותב („הצפירה" יח אב וה אלול, תרמ"ו): הלא דבר ידוע הוא, שבימי הרשב"א התחוללה מלחמה על הפילוסופיה בכלל ועל ספר ה„מורה" בפרט. והנה כדי לגלות לעין כל את גודל הרמב"ם בכל מקצועות החכמה, כתב הרא"ה את „ספר החינוך", שהוא מבונה על „ספר המצות", ה„יד החזקה", ועל ה„מורה". וראה זה דבר חדש, שהחינוך מעולם לא הזכיר את שם ה„מורה" אע"פ שהוא משתמש בו. ולמען שלא יורו המורים בהרא"ה את קנאת ה„מורה" העלים את שמו. ומה שתתם את שמו בשם „ברצלוני" (הרי הרא"ה גר בטולידא), על זה עונה אותו חכם, כי בזה רצה הרא"ה להביע את מחאתו על מעשה הקנאים בברצלונא, מקום מושב הרשב"א, והראה להם כי גם בין חכמי העיר ברצלונא נמצאו חכמים גדולים מוקירי הרמב"ם. ובשמו „איש יהודי" נתכוון הרא"ה להכתוב בזכריה ח, כג, וכפירוש המלבי"ם שם! — והנה מלבד הזרות והעקמימיות שבהצעה זו, עוד שכח חכם זה, שגם שם ה„יד החזקה" לא נזכר אף פעם בספר החינוך, אע"פ שהוא משתמש בו מאות פעמים, רק מזכירו בשם „חיבורו הגדול" (עיין במפתחות, עמ' תשמו).

„והחכם יברור לעצמו"; ובחינוך, מצוה מה, כתב: „והחכם יבוד לו הישר בעיניו". וכפי שכתבו התוספות[2]: „וכל אמורא היה תופס לשונו, כן כל חכם בסגנון לשונו הוא ניכר.

והנה אם להשוואות אנו באים, נראה למה הדבר דומה. מי שמעיין בדברי רבנו הרא"ה בעצם הפנים של „בדק הבית", לא בהקדמתו בלבד, יווכח, שהרא"ה עמד על דעתו והכריח לקיים את סברותיו בלשונות קשים כברזל; ומה שכתב בהקדמתו זה בבחינת „ואת צנועים חכמה".

והנה לפנינו דוגמאות אחדות מלשונו של הרא"ה, המראות בהכרח שהוא לא מציע את סברותיו בלבד, אלא עומד על דעתו ומכריח לקיימן בכל מיני קיום:

א) „ודברים אלו ברורים וראוי לסמוך עליהם לעשות מעשה וכן דעת רבנו שלמה ומורי רבנו משה ז"ל ולא כדברי המתבר" (בית ב, שער ג, דף נא, ב).

ב) „חס ושלום, נשתקע הדבר הזה ולא נאמר"[3] (ב, ה).

ג) „זו היא שיטת מורי רבנו משה ז"ל וזיוה מבהיק ועליה ראוי לסמוך ולעשות מעשה לכתחילה, ושלא כדברי המחבר" (ד, א, דף קב, א).

ד) „ודברי החכם הזה (הרשב"א) תמהים מאד עד שאין הלב יכיל לקבל ולא האוזן יכולה לשמען" (ז, ד, דף קפא, א).

ה) „דברים אלו אינן, ודברים בטלים הם" (ג, ג, דף עח, א).

ו) „ודבריו (של הרשב"א) מן המתמיהין... אלא ודאי אותא לא עיין בה" (ו, א, דף קנז, א).

והנה ב„ספר החינוך" אין לשון זה ניכר כלל וכלל. ושוב: אם חכם ניכר בסגנון לשונו, מדוע אינם ניכרים ב„ספר החינוך" עקבות סגנון לשונו של הרא"ה שבספרו „בדק הבית"? לכן אם להשוואות אנו באים, ולדון על פי סגנון הלשון, הרי יש לקבוע בדיוק שהרא"ה ומחברו של „ספר החינוך" הם לא זהים.

ועל שויון הבטוי „והחכם יברור לעצמו" הנמצא בשני הספרים — יעיין הקורא במבוא (למהדורה ראשונה, עמ' יז), שהראיתי על דבר גדול מזה, שבעל „ספר החינוך" יצא בעקבות לשון ר' זרחיה הלוי, בעל המאור, בהקדמתו לספרו. האם יש לדון משהו מבטויים יחידים כאלה? מכאן אפשר רק להוכיח, שהיו לשונות רבותינו הראשונים ספוגים בלשונו.

ב. הראיה השניה שהרא"ה הוא מחברו של „ספר החינוך", היא: הרא"ה בפירושיו על הש"ס מסביר את אגדות חז"ל באופן שכלי, וזה מתאים עם שיטת „ספר החינוך", להסביר את מצוות ה'.

ראיה זו אינה מכרעת כלל. ידוע, שבאותם הימים היו הרבה חכמים משתדלים לבאר את אגדות חז"ל באופן שכלי. ומי לנו גדול בזמן ההוא מהרשב"א, אחד

2. כתובות ב, ב, דבור המתחיל: פשיט רב אחאי.

3. לשון זה נמצא בענין בן מקומה, שדעת הרא"ה שטעון שחיטה, בהלכות שחיטה כולן, כבהמה דעלמא, וכן שאר דיני טריפות נוהגים בו, וחולק על הרשב"א בזה; ודעתו של בעל „ספר החינוך" במצוה קמו (עמ' ריג) כדעת הרשב"א, דבעי שחיטה מפני מראית העין בלבד, ולפיכך לא מפסיל בשהייה ודרסה ושאר טריפות. הייתכן, שהרא"ה, הפוסל שיטה אחת ב„נשתקע הדבר ולא נאמר", שיסבור כאותה שיטה במקום אחר?

מעמודי הוראה? והנה חיבר גם הוא פירוש על האגדות ומסבירן באופן שכלי, קצתן הביא הרב הכותב בעין יעקב.
גדולה מזו: דרך רבנו, בעל „ספר החינוך", להביא במקומות אחדים רמזים בטעמי המצוות לחכמת הקבלה. עיין, לדוגמא, במצוה קד (עמ' קסג): „ואולם שמעתי כי יש למקובלים בכל אחד מן הפרטים טעמים נפלאים וסודות עמוקים". והנה כאותו לשון ממש, בתשובת הרשב"א (ח"א, סימן צד): „ידע כי לכל אלו (טעמי המצות) יש לבעלי סודות התורה טעמים נכבדים מאד". כל זה מוכיח, שרבנו היה מבית מדרשו של הרשב"א, שתוקף גדולתו בחכמה נסתרה הוא דבר ידוע (עיין „שם הגדולים" להחיד"א, ערך הרשב"א), ובכל זאת לא הניח ידו מלבאר את אגדות חז"ל באופן שכלי, ובאותה הדרך הלך רבנו ב„ספר החינוך".

ג. הרב ר' חיים יוסף דוד אזולאי כותב ב„שם הגדולים" (ערך רבנו אהרן הלוי): „ויש לפקפק קצת (בזה שאומרים שהרא"ה הוא שחיבר את החינוך), דעל הרוב כשמזכיר הרמב"ן הוא כותב: ז"ל, וכמה פעמים כותב: מפי מורי ישמרהו אל". על הערה זו עונים: אין כאן הוכחה שאין הרא"ה מחברו של „ספר החינוך", כי כשהתחיל לכתוב את ספרו עוד היה הרמב"ן חי, לפיכך הוסיף ברכתו וכתב: ישמרהו אל, ובשעה שכתב „ז"ל" כבר נפטר רבו הגדול.
המעיין בלשון „ספר החינוך" יווכח, שאין מקום להשערה זו. הרי במצוה ד (עמ' ס) הוא מזכיר כבר: „הרמב"ן ז"ל", ולפי השערה זו כבר נפטר הרמב"ן לעולמו, ולהלן, במצוה רמא (עמ' שכא), הוא כותב: „פירש לנו מורי ישמרהו אל", הרי שעדיין היה חי. ועיין במפתחות (ערך שמות חכמים, עמ' תשפו—תשפז) תמצא, ששמות הרמב"ן ומורו של המחבר מופיעות תדירות בכל „ספר החינוך", וזה מראה בבירור שאין שום יסוד להשערה זו.

ד. אלה „שנתאמת" אצלם, שהרא"ה הוא שחיבר את „ספר החינוך", חוזרים וכופלים כלל אחד: יתכן שלא חשב הרא"ה את חיבורו „החינוך" לספר הראוי שייקרא שמו עליו, משום שכתבו רק כדי לעורר לב הנער, בנו, והילדים תביריו בכל שבוע ושבוע אחרי שילמדו אותו הסדר בחשבון המצות.
אבל מה נעשה לפירוש הרמב"ן על התורה, שגם שם כתב רבנו הגדול בהקדמתו דברים הללו: „ועתה דע וראה מה אשיב שואלי דבר בכתיבת פירוש התורה, אבל אתנהג כמנהג הראשונים להניח דעת התלמידים יגיעי הגלות והצרות, הקוראים בסדרים בשבתות ובמועדים ולמשוך לבם בפשטים ובקצת דברים נעימים לשומעים וליודעים חן".
הרי, שגם רבנו הרמב"ן, „הארי הגדול במעונות אריות" לא נסוג אחור מללמד את בני יהודה קשת במלחמתה של תורה, ולפיכך קשה מאד להעלות על הדעת שהרא"ה, כמחברו של „ספר החינוך", היה חושב את ספרו שלא לכבודו.

ה. במצוה שטו (עמ' שצט) כתב מחבר „ספר החינוך": „ובמקומו בריש ביצה הארכתי בו". מהערה זו מביאים ראיה, שהרא"ה הוא שחיבר את „ספר החינוך", שהרי הרא"ה הוא שחיבר פירושים למסכתות וביניהם גם על מסכת ביצה.

בתשובה להערה זו אני אומר: הן אמת שהרא"ה חיבר פירוש על מסכת ביצה, אבל על כגון ראיה זו נאמר בלשון הגמרא: ומטונך! הרי עיקר יסוד השיטה שהרא"ה הוא שחיבר את "ספר החינוך" הוא, שכן הרא"ה חיבר את הספר בעילום שמו, ואף מנע את עצמו מלכתוב על הרמב"ן "מורי", משום שלא רצה לגלות לרבים את סודו, שהוא הוא המחבר של "ספר החינוך", כי אם יזכיר שהוא תלמידו של הרמב"ן הרי יוודע הדבר שהוא הוא המחבר, כי שני אהרן הלוי ברצילוניים לא היו. אבל אם כן, הרי מופיעה לפנינו השאלה: מדוע גילה במקום זה את סודו הכמוס? כל מי שיעיין ב"ספר החינוך", מצוה שטו, יראה שנקל היה למחברו לעבור על כך בשתיקה, ומהו שהכריחו להזכיר: "ובמקומו בריש ביצה הארכתי בו", שעל ידי כך יגלה סודו לרבים?

ועוד: הרי ידוע, שהרא"ה חיבר חידושים על התלמוד, ונדפסו חידושי הרא"ה לכתובות, ועוד, ומעיד החיד"א: "וגם אני ראיתי חידושיו על קצת מס' כ"י", וחיבר גם פירוש על הלכות הרי"ף, ונדפס ספר "פקודת הלויים" פירוש על הלכות הרי"ף ברכות ותענית. ואם כן יש לתמוה: כשכתב המחבר על הלכות קריאת שמע, תפלה וברכות, ציטין וקידושין, לא רמז אף במלה אחת שכבר האריך בענינים אלה במקומות אחרים, ורק כאן, בעניני יום טוב, גילה טפח מסודו! האם נניח שמקרה הוא? או אולי עשה זאת מתוך כוונה מיוחדה? וכאן אני שואל: על כבוד רבו לא חס, להזכיר את שם הרמב"ן ז"ל בתארי כבוד, כמו שמחויב מן הדין, ומשתדל להציל את כבוד עצמו, כדי שנדע מי הוא מחברו של ספר זה? — אין זה מדרכי רבותינו.

סוף דבר: מן הראיות שהרא"ה הוא שחיבר את "ספר החינוך" יש לראות בבירור עד כמה צודקים דברינו, שמחבר "ספר החינוך" אינו הרא"ה הידוע, שרבו המובהק היה הרמב"ן, אלא זהו חכם גדול אחר, והוא: רבנו אהרן הלוי מברצלוני, מתלמידי הרשב"א.

הסתירות שבין "ספר החינוך" לבין שיטות הרא"ה בספרו: "בדק הבית"

החיד"א ("שם הגדולים", ערך רבנו אהרן הלוי) כותב: "עיד זאת אדרש, דאשכחן כמה זימני דדעת הרא"ה נגד מה שכתב בספר החינוך". על סתירות אלו העיר גם הגאון בעל "מנחת חינוך" (עיין, למשל, מנחת חינוך, ויקרא, דף ד, א, טור ב; צו, דף כו, ב, טור ב). לדעת הסוברים שהרא"ה הוא שחיבר את "ספר החינוך" אין מכאן ראיה להפך, שהרי כן מוצאים אנו בראשוני המחברים, שחיברו ספרים אחדים, ויש למצוא לפעמים סתירה בין מה שכתבו בספר אחד לשיטתם בספר השני. הנה עצם תשובה זו בוודאי נכונה היא. וכן מוצאים אנו גם בתלמוד: "הדר אמר רבא" (פסחים מ, א); "מהדורא קמא דרב אשי אמר לן ראשין קנה ומהדורא בתרא דרב אשי אמר לן יחלוקו" (בבא בתרא קנז, ב); "חזר בו רבי טרפון" (בכורות יח, ב). אמנם עם כל זה אין הנידון שלפנינו דומה לראיה כלל. הסתירות שבין "ספר החינוך" לבין "בדק הבית" אי אפשר בשום אופן לבאר על יסוד שהיה למחבר אחד דעות שונות בזמנים נפרדים.

מושכל ראשון הוא: מי שמלמד את בנו תורה, וביחוד מי שכותב ספר בעדו להדריכו בדרכי ה', זהיר הוא מאד להודיעו את דרכי התורה במצוות מעשיות

הנוהגות בכל יום ויום. והנה נשים לב לסתירות היסודיות שבין שני הספרים האלה, ונראה עד כמה רחוקים הדרכים שביניהם[4].

א. ב"ספר החינוך", מצוה תמ (עמ' תקסז, שורות 2—7) כותב רבנו:
"ועיקור זה שאמרנו אינו עושה הבהמה טרפה, אבל כך למדנו מפי שמועה, שסימנין עקורין אינם בני שחיטה, כלומר, שמצות השחיטה לא היתה בסימנין שהן עקורין, ולפיכך השוחט בסימנין עקורין הרי הוא כאלו לא שחט וכאלו שמתה הבהמה מאליה, שהיא נבלה, ועוף, אף על פי שהכשירו בסימן אחד, כמו שאמרנו, כל זמן שנעקר האחד קודם ששחט האחר אין השחיטה מתיר אותו ואסור, כך למדנו מפי השמועה".
דברים אלה הם על־פי שיטת הרשב"א[5] בשם בעל הלכות גדולות, בבית שני, שער ראשון. הרא"ה ב"בדק הבית" קורא תגר על שיטה זו והוא אומר:
"וזו סברא זרה, ישבח אני למסתלק מן הסברות הרחוקות, וזה דבר רחוק מאד האיך אפשר שיהא בבהמה הפסד שאינה מטרפת בו ולא תהא ראוי לשחיטה, ויותר הפלא ופלא שהרי עוף די לו בסימן אחד, ושנינו: נשמטה הגרגרת ואחד שחט את הושט שחיטתו פסולה, ולפי סברא זו אין כאן בעוף זה טריפות וסימן השני שלם ואעפ"כ אתה אומר שלא תועיל לו שחיטה בסימן השלם ואע"פ שדיר בסימן אחד, ואלו דברים אין הדעת סובלתן, וגם זה המחבר (הרשב"א) הקשה כן לעצמו ותירץ דאע"ג דהכשרו של עוף בסימן אחד, בעינן שיהו הסימנין ראויין לשחיטה, ע"כ, ולא הועיל לנו כלום בתירוץ אלא שריבה בתימה: מה ענין הסימן האחד לחברו אחר שאין באחד מהן הפסד כדי לטרוף בו והסימן השני שלם, למה לא תועיל לו שחיטה, זה דבר שאי אפשר לשכל לקבלו,... ואע"פ שאמרת גאון עולם, רבנו בעל הלכות גדולות ז"ל, לא ירדנו לסוף דעתו... אלא נעקרו כולן נבלה ולא מהניא לה שחיטה, ונדלדלו רובן טרפה ובהא מהניא שחיטת לטהרה מידי נבלה... וכבר כתבתיה בארוכה בחדושי חולין שלי".
אם כן, היעלה על דעת מי שהוא, שחזר בו מחבר "ספר החינוך" מכל הדברים החזקים הללו שכתב ב"בדק הבית" ובחידושיו למסכת חולין?

ב שם, באותה מצוה (עמ' תקסו, שורות 5—7) בענין סוף מקום השחיטה למעלה בושט: "ופירוש תפיסת היד (שהוא סוף מקום השחיטה למעלה בושט) יש אומרים שהוא כדי שלשה אצבעות, ויש אומרים כדי שיתפוס בשתי אצבעות משני צידי הצואר, וזהו שיעור רוחב אצבע, ושיעור זה הוא בבהמה וחיה, אבל בעוף הכל לפי גודלו וקטנו".
גם דין זה הוא לפי שיטת הרשב"א בתורת הבית (ב, א), בשם הרמב"ם, אבל הרא"ה מעיר על כך: "וזה אינו שיעור מסוים, אבל מורי אחי ז"ל פירש שיעור ושט בעוף למעלה כנגדו של שיפוי כובע בקנה".

4. רואה אני צורך להביא ראיות אלו שנתחדשו לי, משום שלא מצאתי בספרי האחרונים שהעירו עליהן.
5. וכן דעת התוספות חולין פ, א ד"ה כולהו תניהו ושם כ, א ד"ה אילימא.

ג. שם, באיתה מצוה (עמ' תקסז, שורות 19—21):
„ודין מה שאמרו ז"ל, שכל המצוי אצל שחיטה מחזיקין אותו שהוא מומחה ואפילו הוא בפנינו אין אנו צריכין לבודקו; דסמכינן אחזקתיה, ומן המפרשים שאמרו שאם ישנו לפנינו בודקין אותו".
מד שכתב בעל „ספר החינוך" בשם המפרשים, דעת הרשב"א היא (א, א), שכתב וז"ל:
„ומיהו היכא דאיתא קמן בודקין אותו, כדעת הגאונים ז"ל, ואין לזוז מדבריהם".
והרא"ה, שם, חולק על זה וכותב:
„ואני אומר דברי הגאונים ז"ל מדת חסידות וראוי לנהוג כן, אבל לפי ההלכה אינו כן... הילכך שורת הדין דרוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן ואפילו איתיה קמן לא בעי בדיקה כלל, אלא למי שרוצה לעשות כן במדת חסידות ולא מן הדין כלל".

ד. שם, במצוה קמח (דין הדם, עמ' רטו, שורות 26—29):
„מותר לתת כל בשר שנמלח כשיעורו בקדרה בין שיהיו המים רותחין או פושרין וצוננין, לפי שאנו רואין הבשר אחר מליחה כשיעור לכל דבר כאלו נתמצה ממנו כל דם האסור בו, ואם גם אחר מליחה אנו רואין שיוצא ממנו מעט דם אין לו תורת דם אלא כמיחל אדום הוא חשוב".
שיטה זו של בעל „ספר החינוך" אינה מתאימה עם מה שכתב הרא"ה ב„בדק הבית" (ג, ג):
„...הכשר מליחה לקדירה בשיעורא שהיתה אינה מוציאה כל הדם, שאלו היתה משתהה יותר, בודאי יותר היתה פולטת דם, אלא שהיתה פולטת בכדי שאין כח במים פושרין להפליטה יותר, ומשבאו לכלל רותחין אין לחוש שהן חולטין אותה... ובודאי כשמעבירין אותה מן המלח, כיון שלא פלט כל דמו בודאי יש בגופו דם שפירש קצת ולא הגיע לצאת, אלא ודאי כל שלא יצא לחוץ לא חשיב פירש יאין חוששין לו". ולהלן (שם): „ואין המליחה באה אלא להפליט הדם (הקרוש) [הקרוב] על פני הבשר ולא להפליט מה שבתוכו, ודי לנו בזה דשוב לא יפליט דם בקדירה בעוד שהמים פושרין, וכשיבואו לכלל רותחין שוב אין אנו חוששין לדם, שהמים הרותחין צומתים וחולטים אותו".

ה. שם, באותה מצוה (עמ' רטז, שורות 19—20):
„נשתהא יותר מכאן (מי"ב שעות) במלחו אסור לאכלו עד שיקלוף פני הבשר כלו, ומיהו בקליפה סגי".
דעת הרשב"א היא בתורת הבית (ג, ג), וב„בדק הבית" שם חולק על זה, וז"ל:
„מורי רבנו משה ז"ל לא כך אמר, דאם כן לא אפשר דלישתמיט גמרא וליתני האי דינא לאיזדהורי בשהיית בשר במלח, אלא ודאי ליתיה להאי דינא, וכי תימא: מה טעמא לא חיישינן להכי שמא יחזור ויבלע מטיחות דם שעל פניו? כבר בירדנו זה, שאין טיחת דם נשארה אחר פליטת ציר, שהציר מעבירתה. ומיהו אכתי איכא למימר, שמא יהא ניתך עם המלח הדם שנסרך עליו ויהא נבלע בבשר, אף בזו יש להשיב, דלא חיישינן להא, דאיסורא דרבנן הוא, דכיון דנשתהה הדם

במלח או שניתך עם. הה ליה כדם שנמלח ולא מיתסר דאורייתא, וכיון דלא מיתסר דאורייתא לא חיישינן להא, דהא ספיקא הוא, שמא אין כאן דם נסרך...".

ו. שם, במצוה קיג (שלא לאכול בשר בחלב, עמ' קעד, שורות 6—7):
„ולפי דעת קצת מן המפרשים חייבו בהם גם כן שהייה בין אכילתם (היינו של בשר עוף וחיה) לאכילת הגבינה".
דעת הרשב"א היא בבית ג, שער ד. אכן הרא"ה שם העיר על זה:
„הילכך עוף וגבינה מותר ואפילו בשר תחילה, בלא שום הכשר, וכן דעת מורי רבנו משה ז"ל".

ז. שם, באותו עמ' (שורה 15) כותב בעל „ספר החינוך", שרק בבשר בחלב אנו אומרים חתיכה עצמה נעשית נבילה, „ובשאר איסורין אינו כן...".
שיטת הרשב"א היא בתורת הבית, בית ד, שער א, אבל הרא"ה שם (ד"ה ולענין התיכה עצמה נעשית נבלה) חולק על כך, ודעתו שגם בשאר איסורין אמרינן חתיכה עצמה נעשית נבילה. וראה גם ב„בדק הבית" שם, שער ב: „ואנו כתבנו למעלה דחתיכה עצמה נעשית נבילה".

ח. שם, במצוה תצה (זרוע, לחיים וקיבה, עמ' תריא, שורות 11—13):
„והלויים יש בהם בענין זה דין מיוחד, שאין הכהנים נוטלים מהם המתנות, לפי שנסתפק לרבותינו אם נקראו עם אם לא, ולפיכך אין כח בידם ליטול מהם מספק, ואם נטלו לא יחזירו".
דעת הרשב"א היא בתורת הבית (ג, ב), והרא"ה שם חולק על כך:
„וליתה, דכיון דמשום ספיקא לא שקלינן מיניהו אי איתא כהן ושקל מפקינן מיניה, והכי מוכח בבבא מציעא בפ' ראשון בשמעתא דתקפה אחד מהן, ובההיא דמייתי התם תקפו כהן מוציאין אותו מידו".

ט. שם, במצוה קסג (שלא לאכול שרצים הנולדים בזרעים, עמ' רלה, שורות 13—18):
„ודיני בריה שאמרו ז"ל שאינה בטילה לעולם, כלומר אפילו נפלה באלף חלקים כמוה של היתר אינה בטלה בהם...ואע"ג דבירושלמי דתרומות פ' בצל אמרו אורי רבי אבין בחד עכברא חד לאלף, גמרא דילן עדיפא לן, דאמר ואפילו באלף לא בטלא".
בשיטה זו, שבריה אינה בטילה אפילו באלף, מתאימה דעתו של בעל „ספר החינוך" עם דעת הרא"ה (בבית ד, שער א, כנגד דעת הרשב"א, שבטילה באלף). אכן מה שנאמר ב„ספר החינוך", שלפי שיטת הירושלמי בריה בטילה באלף, אלא הוא פוסק ד„גמרא דילן עדיפא לן", הנה בבדק הבית שם מביא בשם הרמב"ן, שלא לענין גופו אמרו בירושלמי „אלא ודאי לענין טעמו היה, כשנפל (העכבר) בדבר שמשביח, כגון שכר וחריף טעמו עד לאלף".

על יסוד סתירות אלו, שנמצאו בין „ספר החינוך" לבין שיטות הרא"ה בספרו „בדק הבית", אנו שואלים: היתכן, שמי שהוא יכתוב ספר בשביל בני־יחידו

וילמדו דינים הנוהגים בכל יום ויום, שהם ההיפך מדעתו הוא בהם? ולא עוד, אלא שמשתמש בלשונו של בר־פלוגתיה, ואינו מחזה את דעתו כלל?
אין זה, אלא שסתירות אלו הן ראיות נאמנות שלא הרא"ה הוא שחיבר את "ספר החינוך".
אמנם יש להביא דוגמאות אחדות, ששיטות רבנו בעל "ספר החינוך" מתאימות עם שיטות הרא"ה, אבל אלה רק יוכיחו, שרבנו שאב, בלי ספק, משניהם, מהרשב"א ומהרא"ה, ולא הלך בעיניים עצומות אחר המקורות שלפניו, ולא נשא פנים בדברי אלהים חיים.

השוואות בין ספר "פקודת הלוים" של הרא"ה ובין "ספר החינוך"

חומר חדש ומפליא מופיע לפנינו כשאנו פונים להשוות את "ספר החינוך" עם ספר "פקודת הלוים" (פירוש על הלכות רב אלפס, למסכת ברכות ותענית, מאינץ שנת הרל"ד) של הרא"ה. חומר זה ממציא לנו עוד ראיות מכריעות למסקנתנו הנזכרת למעלה. להלן כמה הקבלות בין שני ספרים אלה בשרשי המצוות:

במצוות גיד הנשה:

פקודת הלוים (דף צב):

...איסור גיד הנשה להודיענו הבטחת יוצאי ירך יעקב שלא יכלו בגלות ואם יסבלו צרות על כן נגע בכף ירך יעקב להיות צולע ולא יכול לו לכלותו, והיה שרו של עשו, ויזרח לו השמש של רפואה לימות המשיח, כאשר עבר את פנואל בפנות הצרות.

ספר החינוך (עמ' נז):

משרשי מצוה זו כדי שתהיה רמז לישראל שאף על פי שיסבלו צרות רבות בגליות מיד העמים ומיד בני עשו, שיהיו בטוחים שלא יאבדו, אלא לעולם יעמוד זרעם ושמם ויבוא להם גואל ויגאלם מיד צר, ובזכרם תמיד ענין זה על יד המצוה שתהיה לזכרון, יעמדו באמונתם ובצדקתם לעולם. ורמז זה הוא לפי שאותו מלאך שנלחם עם יעקב אבינו שבא בקבלה שהיה שרו של עשו רצה לעקרו ליעקב מן העולם הוא חרעו ולא יכול לו, וצערו בנגיעת הירך, וכן זרע עשו מצער לזרע יעקב, ולבסוף תהיה להם ישועה מהם, כמו שמצינו באב שזרחה לו השמש לרפאתו ונושע מן הצער, כן יזרח לנו השמש של משיח וירפאנו מצרינו ויגאלנו.

צנורות ההשפעה באו ממי למי? יש לדון, שבעל "ספר החינוך" הוא שהושפע מ"פקודת הלוים", כי הרא"ה ב"פקודת הלוים" מזכיר דברים הללו בשם רבי' אחא ז"ל, וב"ספר החינוך" מובאים סתם. יהגה אם היה הרא"ה מחבר של "ספר החינוך", אין זה מתקבל על הדעת שיכתוב אותו רעיון במקום אחד בשם רבי' אחא, ובמקום אחר — בשם עצמו. אבל אם חכם אחר הוא שכתב את "ספר החינוך"

אין זו שאלה. שתרי דרכו של מחבר „ספר החינוך“ הוא להביא בשמותם שלשת עמודי הארץ בלבד (כמו שכתב ב„אגרת המחבר“), והם: הרי“ף, הרמב“ם והרמב“ן, ושמות שאר החכמים, כמעט שאינו מזכירם בשמותם, אלא בתארי כבוד, בדרך כלל. ויותר מזה: מי שנהירין לו שבילי „ספר החינוך“ יכיר מיד, שהמחבר נהג פה כדרך שנהג עם דברי הרמב“ם והרמב“ן כלומר: קבע את מהות הרעיון והרחיבו בלשון עצמו כיד ה' הטובה עליו.

כמו כן יש להכיר עקבות הלשון של הרא“ה ב„פקודת הלוים“ בשרשי המצוות של שילוח הקן ומצות מעקה:

ספר החינוך (עמ' תרנד):	פקודת הלוים (דף צג, בשם רבי אחא ז“ל):
משרשי המצוה לתת אל לבנו שהשגחת האל ברוך הוא על בריותיו במין האדם בפרט, כמו שכתוב כי עיניו על כל דרכי איש וגומר, ובשאר מיני בעלי חיים במינין דרך כלל, כלומר שחפצו ברוך הוא בקיום המין...	טעמא דקן צפור לחייב ענין השגחת השם ית' בשאר מן המינין חוץ מן האדם במינין, כלומר, בקיום המינין לא בפרטיהם אלא באדם לבדו, שנאמר בו כי עיניו על כל דרכי איש וכל צעדיו יספור.
שם (עמ' תרנח-תרנט):	שם (דף צד, בשם רבי אחא ז“ל):
משרשי המצוה לפי שעם היות השם ב“ה משגיח בפרטי בני אדם ויודע כל מעשיהם... אע“פ כן צריך האדם לשמור עצמו מן המקרים הנהוגים בעולם...	וטעם מעקה להודיענו כי האדם ראוי להשמר מן המקרים, ואחר ישוב אל לבו כי הוא עשה יכלתו ומה שבידו לעשות ואחר זה חדבר ברשות בוראו ולא לאדם דרכו.

ויש להוסיף, שגם מה שכתוב ב„ספר החינוך“ במצוות אותו ואת בנו (עמ' שצד): „משרשי המצוה שיתן האדם אל לבו כי השגחת השם ברוך הוא על כל מיני בעלי חיים בכלל“ — מקורו שם ב„פקודת הלוים“ בשם רבי' אחא ז“ל.

בעניני הלכה שוב אנו פוגשים בקוי הניגוד שבין ספר „פקודת הלוים“ לבין „ספר החינוך“, בדברים הנוהגים בכל יום.

א. במצוות קריאת שמע, בענין הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, כאדם שקורא בתורה, אבל מברך הוא לפניה ולאחריה, כותב הרא“ה ב„פקודת הלוים“ (דף יב): „ופרשו רבואתא דדוקא עד א ר ב ע ש ע ו ת, דהוא זמן תפלה, אבל מארבע שעות ואילך, דעבר זמן תפלה, לא“. וב„ספר החינוך“ (עמ' תקלג, שורות 1—2): „מכאן ואילך, כלומר מסוף שלוש שעות עד ס ו ף ה י ו ם, מי שלא קרא לא הפסיד, שלא יוכל לקרותה עם ברכותיה (אלא הדין הוא שיכול לקרותה עם ברכותיה)“.

ב. בגמרא, ברכות יג, ב: כל המאריך באחד... ר' ירמי' הוה יתיב קמיה דר' [חייא בר אבא] חזייה דהוה מאריך טובא, אמר ליה: כיון דאמליכתיה למעלה, ולמטה ולארבע רוחות השמים תו לא צריכת. וב„פקודת הלוים“ (דף כ): „פירוש,

בחי"ת ימליכהו על השמים ועל הארץ, (ובד') על ד' רוחות העולם, כלומר כי הוא יתעלה המשגיח ממכון שבתו על כל בריותיו". וב"ספר החינוך" (עמ' תקלג שורות 19—20): "ובארבע רוחות העולם, כלומר שתכוין ממשלתו בכל היא ואין כל דבר נעלם ממנו ובחפצו קיום כל הדברים".

ג. על מה ש"בעי מיניה אשיאן תנא דבי ר' אמי מר' אמי (בגמרא ברכות יד, א). השרוי בתענית מהו שיטעום?" כותב בעל "פקידת הלוים" (דף כח): "הא ודאי ליכא ספיקא לענין תענית דלא חשיב הפסק אלא במאכל ככיתבת ובשותה ביצה ומחצה, דהיינו רביעית, ואב לכולן יום הכפורים...". וב"ספר החינוך" (דף שסב שורה 23):
"ששיעור השתיה (ביום הכפורים) היא מלא לוגמיו של אדם שהוא כביצה, שכבר שיערו...".

בסיכום: מתוך צרור הראיות והוכחות שהבאתי כאן, תתגלה לפני המתבונן האמת שאין לזוז ממנה, והיא: רבנו, מחברו של "ספר החינוך", אינו הרא"ה הידוע, שרבי המובהק היה הרמב"ן, אלא חכם גדול אחר, מתלמידי הרשב"א. ולבסוף יש להטעים, שגוף המסקנא, שחכם אחד בשם רבי אהרן הלוי, מתלמידי הרשב"א, הוא שחיבר את "ספר החינוך", אינו גורע, חלילה, מכבודו של הרא"ה וגם לא מגודל חשיבותו של "ספר החינוך". צא וראה מה שדרשו בספרי (שופטים כפח) על הפסוק (דברים יט, יד) "לא תסיג גבול רעך": "מניין למחליף דברי רבי אליעזר בדברי רבי יהושע, ודברי רבי יהושע בדברי רבי אליעזר... שהוא עובר בלא תעשה, ת"ל לא תסיג גבול רעך". וקל וחומר למחליף שם חכם אחד בשם חכם אחר בחיבור של ספר שלם. ולכן אין מסקנתנו אלא מעין החזרת תורה לאכסניא שלה, וכבר עמדו חז"ל (סוטה יב, ב) על המידה המהלכת על פני כל הדורות ש"לא דיין לצדיקים שמחזירים להם אבידתן אלא שנותנין להן שכרן".

צדוקמיר, ניו יורק רבתי, כ"ז סיון תשי"ב

הוספות ל„הערות וביאורים"

עמ' נו, שורה 17 : כי כאשר תשלום צורת גופו על ידו וכו'. — חולק בזה על הרמב"ם, שכתב כמורה נבוכים (ג, מט) „ולא נתנה מצוה זו (מילה) להשלים חסרוי הבריאה, רק להשלי: חסרון המדות".

עמ' נז, שורה 18 : משרשי מצוה זו וכו'. — מקורו בספר „פקודת הלוים" (עיין למעלה עמ' תתנ).

עמ' סה, שורה 23 : ל ח י י ה מ ל ך. — נוסף למה שהבאתי בהערה לשורה זו, שם בפנים, זכיתי למצוא ביאור נכון על ספרי קשה זה, והוא בספר „דברי שאול" להגאון ר' יוסף שאול נאטאנזאהן (דף קטו, ב) : „כבר נודע מה שכתב הרמב"ם פ"ב מה' מדע כי הקב"ה הוא וחייו ודעתו אחד, ולפיכך נאמר חי פרעה בצירי"י וחי נפשך בצירי"י, ואינו כן בה' כי שם כתוב בפת"ח, והיינו לפי שבה' הוא וחייו אחד, והנה כבר נודע דשבועה היא איסור גברא ונדר הוא איסור חפצא, ולפי זה הנדר הוה כנודר בחיי המלך, היינו שכבר למדנו שהחיות של בשר ודם הוא נפרד מעצמיים, ואם כן כשזה אוסר עצמו בנדר והוא נודר לה', אבל הדבר האוסר הוא נפרד והוה כנודר בחיי המלך, שהוא נפרד ממנו ועצמותו, אבל שבועה אינו איסור חפצא רק איסור גברא, והיינו שהוא נשבע בשם ה' שלא יעשה כזאת וכדומה, ונמצא כנשבע במלך, שאין לו עסק בגוף הדבר, רק שנשבע במלכו שיעשה או לא יעשה כן, ולזה נתן רמז בחי ה', וחי נפשך, והיינו שחי בפת"ח אינו נפרד מעצמותו ולכך כתיב חי ה', וחי נפשך בצירי"י, שהוא נפרד, כתוב אצל הנפש שזה נפרד יהוא מורה שיש איזה הבדל, ואם כן חי ה' הוה כנשבע בהקב"ה עצמו, וחי נפשך הוה כנשבע בחיי המלך, וזה רמז על ההבדל הלז".

עמ' צ, שורה 2 : להורות על הרצון הפשוט. — השוה לשון הרמב"ן על התורה לבראשית ב, ב : „ודע כי אין ההרכבה מורה על ההפסד, אלא לדעת קטני אמנה כי הבריה היא בחיוב, אבל לדעת אנשי האמונה האומרים כי העולם מחודש ב ח פ ץ א ל ו ה פ ש ו ט גם הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ".

עמ' קכו, שורה 17 : כל פירות אחרים. — מלת „כל" חסרה בכ. במלה נוספה זו יש, לדעתי, להסיר תמיה, שתמהו רבים על „ספר החינוך" : הרי נזכרו בתורה בתנים ושקדים (בראשית מג, יא) ופרי עץ הדר (=אתרוג. ויקרא כג, מ), ומדוע לא נאמר כי התורה צוותה אותנו להביא בכורים מהם ? אכן לפי גירסתנו יש לבאר שכוונת רבנו אינה על פירות שנזכרים בתורה דרך ארעי אלא על „כל פירות אחרים" הנזכרים ביחד, והם אינם אלא חטה ושעורה גפן וכו'. והמה ראיתי בספר „נוטריקון" למאיר היילפרין, במבוא עמ' טו, בשם חכם אחד, שלדעתו היה כתוב בספר החינוך : „חוץ מאלו בתורה בש"מ", וחשבו המעתיקים שהוא ראשי תיבות „בשום מקום", אבל באמת הוא ראשי תיבות של „בשליחות מרגלים". אולם מלבד הזרות שבהצעה זו, עוד יש לתמוה, כי בשליחות המרגלים אנו מוצאים (במדבר יג, כג) ענבים, רמונים ותאנים בלבד, והרי פוזנת רבנו היא להביא ראיה על כל שבעת המינים. אכן לפי גירסתנו הכל ברור ונכון.

עמ' קכח, שורה 28 : בקללת הדיין תקלות רבות וכו' (עד : כי הוא במשפט יעמיד ארץ). — לשון הרמב"ן בפירושו לויקרא יט, יד : "ובקללת הגשיא והדיין תקלות רבות כי המון העם בסכלותם ישנאו אותם ויתעוררו לקום עליהם והם בהשפטם יעמידו ארץ".

עמ' קסג, שורות 24—25: ואולם שמעתי כי יש למקובלים... טעמים נפלאים וסודות עמוקים. — תשובת הרשב"א ח"א, צד : "ודע כי לכל אלו (טעמי המצות) יש לבעלי סודות התורה טעמים אכבדים מאד".

עמ' קעד, שורה 15 : ובשאר איסורין אינו כן וכו'. — שיטת הרשב"א היא בתורת הבית, בית ד, שער א, אבל לדעת הרא"ה בבדק הבית שם, גם בשאר איסורין, אמרינן חתיכה עצמת נעשית נבילה.

עמ' רלא, שורה 27 : שיש לו אצבע יתירה והוא האצבע הגדול שיוצא יותר משאר האצבעות. — שיטת הרא"ה היא (בבדק הבית ג, א) : "שאותה אצבע (יתירה) אמצעית שבאותן שלש אצבעות שלפניו היא יתירה על השתים שעמה שהיא ארוכה מהן, ולפיכך היא נקראת יתירה". ע"ש שמביא שיטות אחרות ומדחה את כולן.

עמ' רלה, שורה 16 : ואף על גב דבירושלמי וכו'. — ראה למעלה עמ' תתג.

עמ' רסד, שורה 9 : ולדבר מועט לא תחוש התורה לעולם. — מקורו במורה נבוכים ג, לו : "ולא תהיה התורה כפי הענין המועט".

שם, שורות 9—10 : ומפני כן חייבתנו בכפוי דם העופות בכולן. — מקורו בפירוש הרמב"ן על התורה לויקרא יז, יא.

עמ' שצד, שורה 18 : משרשי המצוה וכו'. — מקורו בספר "פקודת הלוים", עיין למעלה עמ' תתה.

עמ' שצט, שורות 1—2 : ובמקומו בריש ביצה הארכתי בו. — עיין למעלה עמ' תשצט—תת.

עמ' תט, שורה 17 : ואף על פי שאינם נביאים בני נביאים הם. — לכאורה קשה להלום כוונת רבנו בזה, כי מהו הקשר בין ספירת זב וזבה עם מאמרם זה ? — לדעתי פשר הדבר כך הוא : בפסחים סו, א מוצאים אנו שמשתמש הלל במאמר זה בענין איסור דרבנן. כאשר שאלו אותו בני בתירה : "שבח ולא הביא סכין מערב שבת (בערב פסח שחל בשבת) מהו ? אמר להן ? הלכה זו שמעתי ושכחתי, אלא הנח להן לישראל, אם אין נביאים הן בני נביאים הן, למחר מי שפסחו טלה תותבו בצמרו וכו'". ועיין שם בסוגיא (סו, ב), שמכל־מקום יש בזה איסור דרבנן. ומשום כך ענה להם הלל : הנח להן לישראל, אם אין נביאים וכו'. והנה בענייננו כאן, בספירת זבין, ידוע שבנות ישראל החמירו על עצמן ועשו עצמן כזבות אפילו בראייה אחת וחכמים "ראו חומרתן טובה וצריכה והודו לדבריהן" (לשון "ספר התינוך" במצוה רו, לעיל עמ' רפה, שורה 4). נמצא, מה שאפילו בראייה אחת דינן של כל הנשים היום כזבות גדולות וצדיכות לספור שבעה נקיים — אינו אלא מדרבנן. לפיכך מסיים רבנו ואומר שמזה ש"מנהגן של ישראל כך היא", כלומר, שהנשים אינן סופרות בפה, אלא רק מדקדקות שתהיינה נקיות, מכאן, ש"צורת הספירה הכתוב בזב וזבה אינו אלא השנוי בימים", דאע"פ שאינן נביאים בני נביאים הן.

עמ' תכו, שורות 11—12 : אבל בעלי בתים אין מוכרים כליהם אלא ביוקר וכו'. — כשיטת רש"י בבא מציעא נא, א, דבור המתחיל מבעל הבית, בשם השאילתות.

עמ' תנז, שורה 1 : אין בו מצוה לחשבוננו. — לשיטת הלכות גדולות יש בפרשת במדבר מצוות לא תעשה, הגונב את כלי שרת, והלאו מ"ולא יבואו לראות כבלע את הקדש" (שם ד, כ), אבל הרמב"ם בספר המצוות שורש ג משיג עליו ואינו מכניסו במנין הלאוין ו"לחשבוננו", הייני לנמשכים אחר הרמב"ם (מנחת חינוך).

עמ' תפב, שורה 16 : לתקוע בחצוצרות במקדש בכל יום. — בכ : בכל יום בבוקר. ועיין במנחת חינוך, שתמה : הרי מבואר בש"ס שגם על תמיד של בין הערבים היו תוקעין, ומדוע כתוב "בבקר" ? וגירסתנו היא הנכונה.

עמ' תקכה, שורה 16 : בזמן ההוא. — כ בזה"ז. ועיין במנחת חינוך שהעיר, לפי גירסתו, שאין כוונתו "בזמן הזה" שהרי האידנא ליכא דיני נפשות, רק כוונת רבנו אדלעיל, בזמן שהיה נוהג דיני נפשות. ולפי גירסתנו הערתו מיותרת.

עמ' תקלב, שורה 29 : ולא משמע להו הקימה כל היום כמו השכיבה, וכו'. — מקורו ברמב"ן דיש ברכות : "ואינה כל היום, כיון דכתיב ובקומך, ורובא דאינשי לא קיימי", ע"ש. ועיין במגן אברהם סנ"ח, סק"ז, ובט"ז סק"ד, שמביאים את דברי "ספר החינוך".

עמ' תקלג, שורה 29 : ואהבת עולם. — כ : ואהבה רבה. ועיין במנחת חינוך, שתמה : הרי הרי"ף והרמב"ם פסקו שאומרים "אהבת עולם". אכן לפי הגירסא שלפנינו מתאימים דברי רבנו עם שיטת רבותיו.

עמ' תקמג, שורה 28 : לא תנסו גמולי השם ועונשיו. — מקורו בסמ"ג.

עמ' תקנג, שורה 14 : וחכמים סמכו הדבר ללאו דלא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. — כשיטת התוספות ר"ה לג, א, דבור המתחיל הא רבי יהודה "דההיא דרשא דרבנן", אכן דעת הרמב"ם (הלכות תפילה א, טו), שהמברך ברכה לבטלה עובר מן התורה.

עמ' תקסז, שורה 2 : ועיקור זה שאמרנו וכו'. — עיין למעלה עמ' תתא.
שם, שורה 21 : ומן המפרשים שאמרו וכו'. — דעת הרשב"א בתורת הבית א, א. ועיין למעלה עמ' תתב.

עמ' תקצו, שורה 15 : ואפילו הוא כעדשה. — טעות המעתיק היא, דמה ענין כעדשה לכאן, שהרי זה רק בשמונה שרצים המטמאים (מנחת חינוך).

עמ' תקצז, שורות 9—12 : ואין לך להקשות... כנגד הכלים. — מקורו בתורת הבית, ד, ד, בשם רבנו יצחק.

עמ' תריא, שורה 11 : והלוים יש בהם בענין זה וכו'. — דעת הרשב"א בתורת הבית, ג, ב, ועיין למעלה עמ' תתג.

עמ' תרכב, שורה 9 : וכן המצוה זו שיאמר הכהן וכו'. — בכ : ומן המצוה וכו'. לדעתי, יש, אולי, להסיר עם שינוי קטן זה תמיהת הגאון בעל מנחת חינוך, שהעיר : "יש כאן חסרון המעתיק, שכתב ומן המצוה שיאמר הכהן שלשה פסוקים הנזכרים בתורה, ולא הביא

הפסוק שמע ישראל דמפורש בתורה דכהן אומרי. ברם לפי גירסתנו יש לומר, שכך היא כוונת רבנו: בתחילה כתב, שמצוה על הכהן "להיות מדבר עם העם בשעת המלחמה", היינו הפסוק של שמע ישראל, ואחר כך ממשיך רבנו וכותב: "וכן המצוה זו", כלומר: וכן המצוה, שכמו שאומר הפסוק של שמע ישראל כן היא המצוה שיאמר עוד "שלשה כתובים הנזכרים בתורה". אבל לפי הגירסא הנמצאת בכל הספרים: "ומן המצוה זו", נראה כאילו רבנו מתחיל רעיון חדש, ולפיה יש להקשות: מדוע לא הזכיר את הפסוק של שמע ישראל?

עמ' תרכז, שורה 8: שנמנענו בלחלוק וכו'. — בספר המצוות לא תעשה שיב: "שהזהירנו מחלוק על בעלי הקבלה ע"ה ומצאת ממצותם במעשי התורה". ורבנו שהוסיף מה גדר במצוה זו ("ומלשנות את דבריהם"), רמז, לדעתי, לשלושה דברים הנכנסים בענין לאו זה: שלא נסור ממה שלמדו חכמים מפי הקבלה ("מלחלוק על בעלי הקבלה"), ולא ממה שלמדו מדעתן באחת מן המידות שהתורה נדרשת בהן ("ומלשנות את דבריהם") ואף לא מדברים שנעשו סייג לתורה, והם הגזירות והתקנות ("ולצאת ממצותם בכל ענייני התורה"). ועיין לקמן עמ' תרכט בלשון הרמב"ם ה' ממרים שמביא רבנו, ותמצא ששלושה דברים אלה נכללים במצוה זו.

עמ' תרנד, שורה 6: משרשי המצוה וכו'. — מקורו ב"מקודת הלוים". עיין למעלה עמ' תתה.

עמ' תרנה, שורה 28: משרשי המצוה וכו'. — גם זה מקורו ב"מקודת הלוים". עיין למעלה שם.

עמ' תרסח, שורה 10: והגדול מי ששגותיו ספורות. — מקורו בכוזרי א, צג: "והגדול מי שחטאיו ספורים".

עמ' תשכה, שורה 4: ומתברכת אישו. — פירוש, האש שבאדם מתברכת. משום שהוא מעורר נפשו בשבח השם יתברך, לכן יבורך בענין האש שבו. ועיין למעלה עמ' קצט, שורה 23: "וכמו כן הוא עסק המצוה באש בכל יום שיתברך האדם בעניין האש שבו, ומהו אש זה, הוא הטבע שבאדם". ובספרים שגרסו "מתברכת אותו" לשונו של רבנו ורעיונו מקולקלים מאד.

עמ' תשל, שורה 22: וטף. — יסודו בסירוש הרמב"ן על התורה, לדברים לא, יג: "כי אין הטף הזה יונקי שדים, אבל הם קטני השנים הקרובים להתחנך". אמנם מדרשת חז"ל[1]: "טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהם", משמע שלא הגיעו עדיין לזמן החינוך.

1. תגיגה ג, א ומביאה רש"י למקום.

הוספות ל„הערות וביאורים"
(למהדורה השלישית)

עמ' קי, שורה 20 : שכל מי שיקנה אמה עבריה לא ימכרנה לאדם אחר לעולם. — כשיטת הרמב"ם בהל' עבדים ד, י : „אין האדון יכול למכור אמה העבריה". ולא כרמב"ן בפירושו לתורה (שמות כא, ח), שפירש את הפסוק „לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה", דמוסב על האב, ויש בפסוק זה שתי אזהרות : א. שלא ימכרנה האב לגוי („לעם נכרי לא ימשול למכרה"). ב. שלא ימכרנה לשפחות אחר שפחות („לא ימשול למכרה ב ב ג ד ו ב ה", שכיון שמכרה שוב לא ימכרנה).

עמ' קכח, שורה 17 : שאם לא תבא לנו בדבר מניעת האל וכו'. — בשאלות ותשובות „שואל ומשיב" להגרי"ש נאטנזון, מהדורא תליתאה ב, ל, מבאר „בדבר נפלא" זה שמצא בספר החינוך, מה שחידש הרמב"ם : כל שהעונש בפרטות אף שאזהרה בכללות אינו נחשב ללאו שבכללות (ספר המצות ל"ת ט, ועוד). — שהרי לפי דברי החינוך, כל שהעונש מפורש בפרטות אין אזהרה מעכבת אף שהיא בכללות, שמכל מקום הרי הזהירה התורה, אף שירצה לקבל העונש. ובשלמא כשהעונש הוא בכללות, כל שהוא אינו מפורש אין עונשין, הואיל ואי אפשר להתרות בו, אבל אזהרה תוכל להיות בכללות.

עמ' קנד, שורה 17—18 : ענין המצוה יסבול הרבה רמזים. — מקורו ברמב"ן סוף פ' יתרו : „ולמצות השם טעמים רבים בכל אחת, כי יש בכל אחת תועלות רבות לגוף ולנפש".

עמ' שפו, שורה 13 : אבל אם העבד השני קנה שלישי אינו אוכל (תרומה). — ודעת הרמב"ם אינה כן, שהרי כתב (בהל' תרומות ז, יח) : „ועבדי אשתו שהן עבדים יאכלו, שנאמר „כי יקנה נפש קנין כספו", אפילו קנין הקנין וקנין האוכל, מאכיל אחרים" (ועיין „הערות וביאורים" לעיל שם, בשם „מנחת חינוך", שרבנו חידש דין זה מדעתו). ומצאתי ב„ערוך לנר" (יבמות ריש פרק ז) מבאר המחלוקת שבין בעל החינוך והרמב"ם כדלקמן : ב„כסף משנה" מציין מקור הלכה זו בברי' (יבמות סו, א : מניין לאשה שקנתה עבדים ועבדיו שקנו עבדים שיאכלו בתרומה, שנאמר „כי יקנה וכו'). ויקשה, הרי בברייתא מבואר רק שעבדים שניים אוכלים. ונראה שהרמב"ם ובעל החינוך תולקים בזה : רבנו גורס „ו ע ב ד י ו שקנו עבדים", כגירסת רש"י ותוס', כלומר : רק עבדים שניים. אבל הרמב"ם, נראה שגורס כרבנו חננאל המובא ברשב"א : „ו ע ב ד י ה שקנו עבדיה". מכאן, שאפילו עבדים שלישיים נמי אוכלים. — והרווחנו בזה מקור נאמן לשיטת בעל החינוך.

עמ' תקח, שורה 5 : חפצת נפשו. — רבנו השתמש במלת חפץ בלשון נקבה. וברמב"ן על התורה (דברים לג, טז) : „יאל תתמה על החפץ שיכנה אותו בלשון נקבה, כי כן בלשון ארמית : ורעות מלכא, ולשון חכמים : ח פ צ ת נ פ ש ו". והנה לא נתברר לי המקור של ביטוי זה.

בספרי חז"ל, אולם נמצא הרבה בספרי הראשונים (עיין במלון בן יהודה, ע' תמצה). ורבנו, שהיה רגיל בלשון הרמב"ן (כמו שהראנו בהרבה מקומות), קרוב לודאי שלקח הביטוי "תמצת נפשו" מפירוש הרמב"ן.

עמ' תשב, שורה 8 : שמטרסים הזכרים למנותם שופרים לנשים. — בשאלות ותשובות "חתם סופר" אבן העזר, יז, מעיר : "לכאורה דברי החינוך תמוהים, כיון שהמלך מטרס להסיר מהם תאות נשים, והמתאוים לשולחנם של מלך מוטרים עצמם להסיר מהם תאות נשים חלף שכרם... אם כן איך ימנעם מזה הואיל ואסרו תורה לישא אשה בישראל ולשבת בית, הלא לא חפץ בה ובשבת ביתה. וצריך לומר, דאחר סירוס המלכים עדיין לא הוסרה תאותו מכל וכל. כן משמע ממ"ש רמב"ן ס' וישב, בפסוק ויהי כשמוע אדוני וכו'".

עמ' תרצא, שורה 14 : כי גם על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם (לזרעו של עמלק) ולאבדם מן העולם. — בספר "משך חכמה" להגאון ר' מאיר שמחה מעיר מכאן להגהת הגר"א בספרי, שמביא ראיה משמואל־א כז, ט, שאין מצוה ליחיד לאבד הצאן והבקר של עמלק, שהרי דוד לקחם. — מרהיטת הלשון של בעל "משך חכמה" משמע שהחינוך חולק בזה על הגר"א. אולם, המעיין בלשון החינוך יוכח, שיתכן שגם החינוך סובר כהגר"א, שהרי נאמר כאן : על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב **להרגם...** — **להרגם**, אבל לא לאבד הצאן והבקר שלהם.

הוספות ל„הערות וביאורים"
(למהדורה הרביעית)

עמ' נה, שורה 1 : והיא מצות פריה ורביה, שנאמר ויברך אותם אלקים ויאמר להם אלקים פרו ורבו (בראשית א, כח). — זה שנים רבות שתמהתי על שיטת רבינו, שלמד מצוות פרו ורבו מקרא זה שבפרשת בראשית, שזה לא כהרמב"ם בספר המצות, מ"ע ריב, שהביא מקרא בפרשת נח (ט, ז : ואתם פרו ורבו) ולא כהרמב"ן בנימוקיו לתורה, שכתב בפירוש שהמקרא בפרשת נח הוא למצוה, והראשון שבפרשת בראשית הוא לברכה. אמנם, רבים כבר הראו שמקור דברי רבינו הוא בלשון הגמרא בגיטין (מג, ב ; קידושין לה, א) : „כמאן, כרבי יוחנן בן ברוקא, דאמר על שניהם הוא אומר : ויברך אותם אלקים ויאמר להם אלקים פרו ורבו", ושיטת הרמב"ם והרמב"ן מבוססת על הגמרא סנהדרין (נט, ב) : „והרי פריה ורביה, שנאמרה לבני נח, דכתיב : ואתם פרו ורבו", וזה אתיא כחכמים שאומרים דנשים אינן בכלל מצוה זו (ואף שגם בנח נאמר : ויאמר להם פרו ורבו (שם ט, א) — הרי באות: פסוק נאמר : ויברך אלקים את נח ואת בניו, ונשיהם לא הזכיר, שאינן בכלל מצוה זו). אמנם, הקושיא עדיין במקומה עומדת : מדוע שבק רבינו להימנותיה הכא, בשעה שב„אגרת המתבר" הודיע לנו שרוב דבריו נלקטים מספרי הרמב"ם והרמב"ן, הלא דבר הוא.

ונ"ל שטעם ושורש מצוה זו הם שהכריחו את רבינו ללמדה מן המקרא שבפרשת בראשית. דהנה הרמב"ם כתב במצות עשה ריב : „היא שצונו לפרות ולרבות ולכוין לקיום המין". ויש לעיין לאיזה צורך הזכיר הרמב"ם כוונת המצוה, מה שאין כן דרכו בשאר מצות עשה. לדעתי כיוון הרמב"ם בדבריו „לכוין לקיום המין" ללמדנו מדוע הוא מייסד מצוה זו על המקרא שבפרשת נח, ולא על המקרא שבפרשת בראשית. והוא, משום שהמקרא שבפרשת בראשית נאמר קודם החטא ולא היה צורך בפריה ורביה לקיום המין, שהרי לא היה עדיין מיתה בעולם. נמצא שמה שלמד הרמב"ם, שיסוד המצוה הוא קיום המין, הוא שהכריחו לייסד המצוה על המקרא שבפרשת נח, שנאמר לאחר החטא.

צרם, פוק חזי לשון ספר החינוך, שכתב : „משרשי מצוה זו כדי שיהיה עולם מיושב, שהשם ברוך הוא חפץ בישובו". וזה מתאים עם יסוד היסודות אשר עליו בנה את ספרו, שהשם שהוא אב החכמה ואב כל הטובות צוה לנו את כל המצות רק לשובתנו, ובודאי זה שייך אף בזמן שלא היינו צריכים לצירוף הגוף שנתקלקל על ידי חטא, ולכן הואיל ומצא לו סמוכין לשיטה זו בדברי רבי יוחנן בן ברוקא, שאמר „על שניהם הוא אומר : ויברך אותם אלקים ויאמר להם אלקים פרו ורבו" בחר לו רבינו להשתמש בפסוק זה שבפרשת בראשית, שנאמר לפני החטא. ולכן כתב טעם המצוה הוא „כדי שיהיה העולם מיושב", שהרי חפץ השם בישובו של עולם אינו תלוי במיתת האדם.

שם שורה 13 : ומצוה זו (של פריה ורביה) אינה מוטלת על הנשים. — „לא רחוק הוא לאמר הא שפטרה התורה נשים מפריה ורביה יחייבה רק אנשים, כי משפטי ה' ודרכיו דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, ולא עמסה על הישראלי מה שאין ביכולת הגוף לקבל... ואם כן נשים שמסתכנות בעיבור ולידה, ומשום זה אמרו חכמים מיתה שכיחה (עיין תוס' כתובות סג, ב ד"ה מיתה שכיחה : „שמא משום דרוב פעמים מסתכנת בלידה"), לא גזרה התורה לפרות ולרבות על אשה, וכן מותרת לשתות כוס עיקרין... רק לקיום המין עשה [ה'] בטבעה שתשוקתה להוליד עזה משל איש, ומצאנו לרחל, שאמרה : הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (בראשית ל, א)" („משך חכמה" לר' מאיר שמחה מדוינסק, פרשת נח, ד"ה פרו ורבו).

עמ' נז, שורות 5—8: ועובר על מצוה זו ולא מל עצמו משהגיע לכלל עונשין... בכל יום שיעבור עליו... מבטל מצות עשה, ואם מת והוא ערל במזיד חייב כרת. — במראי מקומות שם: לשון הרמב"ם ה' מילה א, כ. וב"חזון איש" על הרמב"ם ה' מילה מעיר: "דעת רבינו שאינו חייב כרת בקיצור שנים, שאין עונש כרת אלא בעבר וביטל כבר המצוה, וכל שהוא חי ויכול למול לא גמר עדיין חטאו שיתחייב כרת, ועל כרחנו ,וגברתה' היינו כרת הנפש. ואע"ג דבכל יום מבטל המצות עשה, כמו שכתב רבינו, מכל מקום אינו חייב כרת על זה, וגם אין עונש ביטול מצות עשה שעשייתה סעם אחת, ומאחרה ומקיימה בסוף, כעונש ביטול מצות עשה שאי אפשר לקיימה עוד, דמהי דבכל יום מוזהר מסי הגבורה לעשות והוא ממרה ואינו עושה, מכל מקום כשמקיים בסוף הוקל חטאו וחשיב כמאחר הצוואה ולא כמבטל. ודעת הראב"ד, שבכל יום ראוי לעונש כרת של קיצור שנים, כיון דהשתא הוא ממרה את פי ה' בדבר שעונש כרת. דמיהו ממדת הראב"ד, שאם מל אינו עונש כרת על מה שבטל כבר. ונראה, שהרמב"ם מנה שאם נאנס אחר שעבר במזיד, וכגון שנכרת הגיד או שנעשה חולה שאי אפשר למולו, שחייב כרת, שכבר גמר חטאו, שאם לא כן לא משכחת לה כרת לעולם, שהרי בשעה שהוא גוסס הוא אנוס. ומה שכתב רבינו ,עד שימות והוא ערל במזיד', היינו שהזיד כבר".

עמ' עג, שורה 1: ועובר עליה והוציא מן הבשר (של קרבן פסח) לחוץ, עבר על לאו ולוקין עליו. — סי', שהוציא ממנו כזית בשר (הל' קרבן פסח ט, א, ומקורו בתוספתא מכות ג: המוציא כזית חוץ מחבורה חייב). ולכאורה קשה, הא הוצאה כתיב ביה (בקרבן פסח) כשבת, ולא לחייב רק עד שהוציא כגרוגרת. וניחא, דשאני שבת דמלאכת מחשבת כתיב בה, ולא חשיבה הוצאה בפחות מכגרוגרת, מה שאין כן פסח דלא כתיב רק אל יוציא, גם בכהאי גוונא שמיה הוצאה (הרב אברהם לופטביר, בספר "תוצאות חיים" לר' מנחם זעמבע הי"ד, דף יא).

עמ' תקפט, שורות 25—27: וכן הישוב בסוכה אחר התג... בכוונה לעשות המצוה ואע"פ שיודע ומנה, עבר על לאו זה וחייב מלקות. — מבואר שסובר רבינו שלוקין על לאו בל תוסיף, ולא הוי כלאו שבצללות. והטעם נראה כמו שכתבנו התוס' מכות (יח, א, ד"ה ולילקי) לענין, לאו ד,ובשר בשדה' דלא הוי לאו שבבללות. דשם יוצא חד הוא (רק דהוי בכמה דרכים לא חשיב ליה לאו שבכללות). אך מדברי הרמב"ם (ה' ממרים ס"ב, וכן בספר המצות מל"ת שיד—שיד) נראה, שבל תוסיף הוי לאו שבכללות, ולשיטתו צ"ל הא דפריך בעירובין (צו, א: הישן בשמיני) ילקה, היינו מכות מדרבנן. ושיטת "החינוך" כדברי התוס' מכות שם ("סל תורה" לעירובין צו, א, לר' פנחס אריק ז"ל).